ERL

TVORCI MODERNE STRATEGIJE

VOJNA BIBLIOTEKA
KLASICI

KNJIGA TREĆA

UREĐUJE
REDAKCIJA „VOJNO DELO“

BEOGRAD
1952

ERL

TVORCI MODERNE STRATEGIJE

NASLOV DELA U ORIGINALU:

MAKERS OF MODERN STRATEGY

MILITARY THOUGHT

from Machiavelli to Hitler

Edited by

EDWARD MEAD EARLE

with the collaboration of Gordon A. Craig and Felix Gilbert

Preveo sa engleskog

Zdenko Aljančić

Redigovao prema originalu

pukovnik

Milisav Đ. Perišić

Copyright, 1952, by Princeton University Press, štampa „Kultura", Beograd, Makedonska 4. N. 338. Tiraž 6.000 primeraka

SADRŽAJ

Str.

Predgovor našem izdanju VII

U v o d 1

Prvi deo

POČECI MODERNOG RATOVANJA OD XVI DO XVIII VEKA

Glava 1. *Makijaveli:* Obnova ratne veštine od Feliksa Gilberta . . . 9

Glava 2. *Voban:* Uticaj nauke na ratovodstvo od Henrija Gerlaka . . 33

Glava 3. *Fridrih Veliki, Giber i Bilov:* Od dinastičkog do narodnog rata od Roberta R. Palmera 60

Drugi deo

KLASICI DEVETNAESTOG VEKA

TUMAČI NAPOLEONA

Glava 4. *Žomini:* Od Krejna Brintona, Gordona A. Krejga i Feliksa Gilberta 80

Glava 5. *Klauzevic:* Od H. Rotfelsa 107

Treći deo

OD XIX VEKA DO PRVOG SVETSKOG RATA

Glava 6. *Adam Smit, Aleksander Hamilton, Fridrih List:* Ekonomske osnove vojne moći od Edvarda Mid Erla 131

Glava 7. *Engels i Marks:* Vojna shvatanja socijalnih revolucionara od Sigmunda Nojmana 171

Glava 8. *Moltke i Šlifen:* Prusko-nemačka škola od Haja Holborna . 189

Glava 9. *Di Pik i Foš:* Francuska škola od S. T. Posonija i E. Mantua 223

Glava 10. *Bižo, Galijeni, Liotej:* Razvoj francuskog kolonijalnog ratovanja od Žana Gotmana 252

Glava 11. *Delbrik:* Vojni istoričar od Gordona A. Krejga 279

Četvrti deo

OD PRVOG DO DRUGOG SVETSKOG RATA

Glava 12. *Čerčil, Lojd Džordž, Klemanso:* Pojava civila od Harveja A. De Virda 307

Glava 13. *Ludendorf:* Nemačko shvatanje totalnog rata od Hansa Špajera 327

Glava 14. *Lenjin, Trocki, Staljin:* Sovjetska shvatanja rata od Edvarda Mid Erla 343

Glava 15. *Mažino i Lidel Hart:* Doktrina o odbrani od Irvinga M. Gibsona 386

Glava 16. *Haushofer:* Geopolitičari od Derventa Vitleseja 411

Peti deo

MORE I VAZDUŠNI RAT

Glava 17. *Mahan:* Jevanđelista pomorske sile od Margarite Tatl Sprout 439

Glava 18. Kontinentalne doktrine o pomorskoj sili od Teodora Ropa . 473

Glava 19. Japanska pomorska strategija od Aleksandra Kiralfija . . 485

Glava 20. *Duet, Mičel, Severski:* Teorije vazdušnog rata od Edvarda Varnera 515

Epilog. *Hitler:* Nacističko shvatanje rata od Edvarda Mid Erla . . . 534

Podaci o saradnicima 548

Napomena i zahvalnost izdavača 551

Bibliografski pregled 553

Kratka objašnjenja istoriskih ličnosti, događaja i geografskih naziva . 577

PREDGOVOR NAŠEM IZDANJU

U starijoj vojnoj književnosti tumačenje strategije obično se svodilo na kombinaciju samo vojnih znanja neophodno potrebnih vrhovnom komandantu ili na takozvanu vojvodsku veštinu. Ovako tumačenje strategije održalo se, može se reći i kroz ceo XIX vek, jer su ga, uglavnom, tako i teoretičari ovog veka bili usvojili i podržavali, smatrajući strategiju čisto vojnom naukom, na štetu njenog pravilnog razvoja. Istina, Žomini je uključivao u ratnu veštinu i „ratnu politiku" i to kao njen prvi i osnovni deo, jer „ona ulazi u sve kombinacije koje odlučuju o ratu", ali je u svom daljem razmatranju ipak ostao u onom uskom shvatanju strategije kao veštine dobrog dirigovanja trupa na ratištu, mada je u nekim svojim definicijama bio nešto širi i pod strategijom podrazumevao veštinu vođenja rata po karti, obuhvatajući celo ratište. Pored toga, ovde se treba naročito setiti onog nakaradnog i militarističkog učenja o potpunom isključenju politike za vreme rata (fon der Golc), ili još nazadnijeg Ludendorfovog tvrđenja da politika ima da služi ratu, da vojniku — strategu treba da se potčini celokupna državna delatnost, itd., što se danas više ne može ni zamisliti.

S druge strane, uprkos ovakve teorije, istorija pokazuje da je u kritičnim situacijama državnik-političar često neposredno preuzimao i strategisko vođstvo rata. Ovakav slučaj imamo kod Rimljana za vreme opasnosti od Hanibala, posle bitke kod Kane, kao i za vreme Francuske revolucije, posle 1793 godine, kada je Komitet javnog spasa uputio svoje komesare na front da motre na pravilno izvršavanje poslatih direktiva. Pa, ipak, tek sa Prvim svetskim ratom strategija je počela da dobija širi značaj.

Nov razvoj tehnike, saobraćaja, medicine i dr. omogućio je stvaranje masovnih armija, te su i ratovi počeli sve više da odražavaju socijalni, ekonomski i tehnički karakter angažovanih snaga u borbi. Podmornice i vazduhoplovstvo otpočeli su sa razvojem rata u trećoj dimenziji. Sâm rat je počeo zahtevati sve potpuniju organizaciju celokupne državne privrede isto onako kao što zahteva i organizaciju oružanih snaga. Tako smo, blagodareći razvoju sredstava proizvodnje, došli u eru totalnih ratova u kojima se politička, ekonomska, ideološka i vojnička moć zemlje sliva u jedan opšti, zajednički, totalni

napor nacije za pobedu nad neprijateljem. Otuda su i prihvaćene one značajne reči francuskog državnika iz Prvog svetskog rata Klemansoa, koji je rekao da je vođenje rata i suviše važna stvar da bi se mogla prepustiti generalima.[1])

Drugi svetski rat još je više pokazao koliko su gornje reči Klemansoa bile pravilne i koliko je ranije shvatanje strategije bilo jednostrano i štetno ograničeno samo na profesionalnu vojnu delatnost. U isto vreme i negdašnje usko shvatanje o naoružanoj vojsci, kao jedinoj odbranbenoj snazi, sve se više proširivalo, dok se nije shvatilo da odbranbena snaga leži u naoružanom narodu u pravom smislu te reči. Frontovi danas nisu više jedina mesta gde se gine i rešava ishod rata. Novi metodi rata — napadi iz vazduha, raketno i atomsko naoružanje, vazdušno-desantne i infiltrirajuće snage, kao i revolucionarni pokreti otpora u pozadini frontova i svest ljudi da se bore za bolje društveno uređenje — proširili su pojam negdašnjeg fronta i preneli ga na celokupno ratište zaraćenih država zahvatajući i morske prostore. Stalan razvoj proizvodnih snaga neminovno će i dalje uslovljavati i omogućavati primenu sve novih i novih metoda u vezi sa usavršavanjem tehnike i povećanjem oružanih masa, kao i povećanjem efikasnosti i dometa naoružanja. Sem toga, Drugi svetski rat je pokazao da je za njegovo vođenje, pored politike i čisto vojnih problema, potrebno duboko poznavanje i sociologije i ekonomike, jer se i moć države sastoji iz političke, ekonomske i vojne komponente. Prema tome, ratovodstvo je danas postalo socijalna nauka u najširem smislu reči, jer zahvata osnovne zakone razvoja ljudskog društva, kao i zakone koji uslovljavaju evoluciju, pripreme i vođenje rata u savremenom svetu. Ovako shvaćena delatnost državnika često se u stranoj literaturi naziva *visoka strategija* (ratovodstvo ili ratna politika), čije granice u teoriji još nisu određene, ali koja obuhvata, pored strategije upotrebe oružanih snaga, spoljnu i unutrašnju politiku, ekonomiku, finansije, kao i u potrebnoj meri sve ostale grane državne delatnosti. Otuda se često sreću i nazivi: politička strategija, ekonomska strategija, finansiska strategija, itd.

Danas se sve više širi mišljenje, naročito u Sjedinjenim američkim državama, da je potrebno da se i na pravnim, filozofskim i ekonomskim fakultetima uvedu odgovarajući predmeti vojno-političkih nauka, da bi se mladi kadrovi pripremali za svoje funkcije u ratu, te da se poznavanje ovih nauka ne prepusti samo ograničenom broju ljudi, „jer to može imati kobnih posledica po čitavu naciju". U istom cilju, pored sličnih instituta koji postoje još od pre rata, članice Atlantskog pakta otvorile su u Francuskoj specijalnu školu koju danas pohađaju određeni viši oficiri, generali i admirali, kao i viši državni činovnici savezničkih zemalja i u kojoj izučavaju strategiju sa ostalim potrebnim predmetima iz oblasti državnog ratovodstva.

---

[1]) *La guerre est une chose trop importante pour être abandonnée aux généraux. — Clemanceau.*

Posle svega što smo izneli, čitalac neće biti iznenađen kada pročita da je i ovo značajno strategisko delo plod studioznog rada grupe od dvadeset civilnih naučnika, među njima i jedne žene, a bez učešća ijednog profesionalnog vojnika, nasuprot ranijoj uobičajenoj praksi da ovakva dela pišu samo vojnici. U istom smislu treba shvatiti i izbor ličnosti koje su ušle u ovu knjigu, kao tvorci moderne strategije, među kojima su pored profesionalnih vojnika zauzeli svoja mesta i ekonomisti: Adam Smit, Aleksander Hamilton i Fridrih List; i marksistički klasici: Engels, Marks, Lenjin; i političari: Klemanso, Lojd Džordž, Čerčil i dr.

Ovo delo je originalno i jedinstveno kako po svojoj zamisli i široj sadržini, tako i po načinu obrade. Ono nije neki pripremljeni udžbenik sa uobičajenim definicijama, niti je neka zbirka recepata i načela za vođenje ratova. Ono je pre jedan esej kolektivne naučno-istoriske obrade vojne misli za poslednjih pet stoleća ili — kako kaže profesor dr Erl, pod čijim je rukovodstvom ovo delo i izrađeno — vojna misao od Makijavelija do Hitlera. Iako ovo delo po piscima i vremenu pisanja pripada savremenicima, ono u našem izdanju izlazi u seriji klasika, pošto pretežno sadrži prikazane radove poznatijih vojnih pisaca od Renesansa do naših dana.

Vojna teorija se s mukom stvarala. Postoje brda napisanih knjiga iz oblasti ratovodstva. Sve što je, po mišljenju pisaca, bilo najbolje i od trajne vrednosti u svim tim mnogobrojnim delima, ušlo je u knjigu „Tvorci moderne strategije". Ovako odabrana i sređena ova naučna građa daje solidnu osnovu za dalju izgradnju teorije savremene ratne veštine. 1915 godine neki su bili iznenađeni prelaskom u rovovski rat, isto onako kao što su se drugi iznenadili 1939 godine prelaskom u brzi manevarski rat. I jedni i drugi moći će da nađu odgovor u ovoj knjizi.

*

Delo ima dvadeset poglavlja i jedan epilog o Hitleru i nacističkom shvatanju strategije, tako da je svaki pisac obradio uglavnom samo po jedno poglavlje, zahvatajući određeni vremenski period i glavne pretstavnike vojne nauke u tom periodu. No, pored ove čisto hronološke podele, delo sadrži posebna poglavlja o pomorskom i vazdušnom ratu, o japanskoj pomorskoj doktrini, o ekonomskim osnovama vojne moći, o vojnoj koncepciji socijalne revolucije prema Marksu i Engelsu, nemačku i francusku školu rata, rat u kolonijama, sovjetsku koncepciju rata, kao i geopolitičko učenje nacističkih ideologa. Na taj način, svako poglavlje u ovoj knjizi pretstavlja osnovu posebne studije sa mnogobrojnim citatima i pozivima na sva važnija dela svetske vojne literature koja obrađuju vojnu misao dotičnog vremenskog perioda. A ta naučna literatura postala je kroz vekove i mnogobrojna i raznovrsna. Pronaći i proučiti sva ta dela, koja su u svoje vreme izlazila na raznim evropskim jezicima, a neka i na japanskom, oceniti ih i dati im pravo mesto u razvoju naučne vojne

misli kroz vekove, zaista nije bio ni lak ni mali posao. I to sve utoliko više što je uglavnom na ovom delu rađeno u vremenu kada je besneo Drugi svetski rat po Evropi i na Pacifiku, te se, svakako, nije ni moglo raspolagati svim potrebnim vremenom za jednu studiju ove vrste i ovakvog obima. Otuda, možda, proizlaze i izvesni nedostaci koji se uočavaju kod ovog dela. Čitalac će primetiti između pojedinih poglavlja izvesna ponavljanja, naročito u odnosu na period Francuske revolucije. Sem toga, u poglavlju o „geopolitičarima" videće da pisac ovog poglavlja pravilno izvodi zaključak da su „geopolitiku" kao nauku stvorili isključivo nacistički ideolozi iskrivljavanjem stvarnih geografskih činjenica da bi opravdali svoj nacistički program porobljavanja i uništavanja drugih naroda. Iz njegovog izlaganja jasno je da je ovakvo „učenje" bilo prodrlo, pored nacističke Nemačke, jedino još u Japan. Međutim, glavni autor i urednik ovog dela, u svom poglavlju o Marksu i Engelsu, na jednom mestu kaže da je Engels u svojim studijama „Po i Rajna" (1859) i „Savoja, Nica i Rajna" (1860) dao tako dobru analizu da bi mu pozavideli mnogi savremeni geopolitičari, iz čega bi se moglo zaključiti da Erl ipak priznaje „geopolitiku" kao nauku. Najzad, jasno je i to da je nemoguće tražiti da se svih dvadeset autora potpuno slože po ovako velikom broju različitih problema, kako političkih i ekonomskih, tako i čisto vojnih, koje sadrži ovo delo. No, sva ta različita gledišta, ukoliko i postoje, čitaocu neće mnogo smetati; naprotiv, ona će ga potstrekavati na još veće individualno razmišljanje i donošenje svojih zaključaka po svim problemima i idejama izloženim u ovom delu, a od toga će i biti najviše koristi.

No, glavni nedostatak ovog dela jeste u tome što ono često ispoljava idealističko gledanje na društvene pojave, te mu nedostaju pravilna analiza i zaključci zasnovani na bazi materijalističkog učenja. Tako, naprimer, mi vidimo da se Makijaveli bori za ideju opšte vojne obaveze, iako za nju u XVI veku nisu postojali objektivni uslovi. Koliko je to sve bilo idealističko shvatanje, najbolje se vidi po tome, što se njegova milicija ubrzo raspala, a opšta obaveza je zavedena tek za vreme Francuske revolucije, kada su za nju bili stvoreni zaista objektivni materijalni uslovi. Stoga se mi sa mnogim postavkama i zaključcima u ovoj knjizi ne možemo složiti, te ćemo ih koristiti samo kao istorisku građu kojoj treba prilaziti sa dosta kritike (nepotpuni likovi datih istoriskih ličnosti; nepotpun izbor ličnosti koje bi sa istim pravom trebalo obuhvatiti jednim ovakvim delom; pogledi na kolonijalne ratove; gledanje na večne principe ratne veštine, itd., itd.).

Najzad, treba imati u vidu i to da su autori ovog dela bili ljudi svoga vremena, kao i da je delo izašlo iz štampe krajem 1943 godine, kada je SSSR bio saveznička država, što je sve imalo svog uticaja na ocenu i donošenje zaključaka po pojedinim vojno-političkim pitanjima.

No, s druge strane, mora se priznati da je ovo prvo značajnije delo građanskih pisaca koje nastoji da uđe i u marksističke ideje i da

ih delimično čak unese u savremenu teoriju ratne veštine, te otuda proizlazi poseban značaj ovog dela.

Pored mnogobrojnih napomena koje su stavljene pri dnu teksta, delo ima na kraju obiman „Bibliografski pregled" sa tačnim nazivima svih dela u originalu i njihovom kratkom ocenom, što će čitaocu olakšati snalaženje u ovako obimnoj i raznovrsnoj vojnoj literaturi. Sem toga, proučavanje ovog dela olakšaće i veliki broj objašnjenja istoriskih događaja, ličnosti i geografskih naziva koja se u našem izdanju nalaze na kraju knjige. Pa, ipak, temeljno proučavanje jednog ovakvog dela zahteva veliki trud i napor čitaoca. Glavna poteškoća proizlazi otuda što je sama materija dela veoma raznovrsna i obimna i što zalazi skoro u sve grane, kako ratne veštine, tako i državne delatnosti uopšte. Sem toga, celo delo je pisano visokonaučnim, često filozofskim stilom 20 raznih autora — filozofa, istoričara, ekonomista, geografa i drugih naučnika. Zato se ono mora studirati.

Glavni urednik ovog dela, prof. dr Mid Erl učestvovao je kao rezervni artiljeriski oficir sa američkim snagama na Zapadnom frontu u Prvom svetskom ratu. Po završetku rata predavao je istoriju na Kolumbiskom univerzitetu sve do 1934 godine, kada je bio pozvan na novootvoreni Institut za više vojno-političke studije, koji je ubrzo postao prava Meka, kako za pripadnike oružane sile, tako i za sve one državne funkcionere koji su imali da donose odgovorne odluke u vezi sa pripremama za Drugi svetski rat. Japanski prepad na Perl Harbor (7 decembra 1941) zatekao je dr Erla već na odgovornim dužnostima sa grupom naučnika u Ministarstvu rata, na položaju savetnika po raznim strategiskim pitanjima (Office of Strategic Services). Kratki biografski podaci ostalih autora ovog dela nalaze se na str. 548.

*

Ma koliko ovo delo izgledalo obimno, ono ipak sadrži samo sabrane osnovne ideje povezane sa prošlošću i orijentacijom za budućnost, kao i obaveštenja gde je i kada što pisano, čime se znatno olakšava dalja studija pokrenutih pitanja u savremenim uslovima. Pisci su pošli od XVI veka.

Istorija nam ukazuje na veliku sličnost između ovog veka i današnjeg vremena baš na polju razvoja ratne veštine. I u XVI veku, kao i danas, pojavile su se novine koje su učinile prelom u starom načinu ratovanja. Pojava vatrenog oružja, a naročito topa, koji je počeo da služi ne samo za opsadu gradova već i za dobijanje bitaka na otvorenom polju, obeležava kraj dugog feudalnog perioda. Pojava ovog oružja bila je propraćena sličnim otporom koji se i danas sreće: kako je to novo naoružanje nehumano, neritersko, te ga treba zabraniti; kako novo oružje nije mnogo efikasnije od starog; kako je suviše skupo, itd. Pa, ipak, videli smo da je musketa zamenila ritersko koplje, a parni brod jedrenjak; da je vatreno oružje nadvladalo

vitezove, a topovi porušili feudalne zamkove, a isto tako i da je atomsko oružje danas postalo stvarnost.

Pojava Renesansa (1350—1600), uslovljena novim razvojem proizvodnih snaga, neosporno je donela nova otkrića i na polju ratne veštine. Ljudski um je počeo da uviđa da je iskustvo pravi izvor saznanja nasuprot mračnom verskom i dogmatskom učenju Srednjeg veka.

Širenje sistema novčane privrede odražava se i na vojnu organizaciju. Istina je da je ona u početku stvorila najamnike, ali se daljim razvojem uvidelo koliko je bilo štetno kada je novčana dobit postala glavni cilj vojne službe; kada su bitke izbegavane ili su se odigravale u brzom naletu, bez gubitaka, a ratovi namerno produžavali, jer je to bilo unosno zaposlenje za kondotijere.

U nizu prvih tvoraca iz ovoga doba javlja se uporedo sa Leonardom da Vinčijem i Nikola Makijaveli (1469—1527), firentinski istoričar i pisac, koji je dao mnogobrojna politička, istoriska i vojna dela, od kojih su mu najznačajnija *Arte della Guerra* i *Il Principe.**) Proučavajući istoriju Rima i dela Vegecija, Makijaveli je došao do zaključka da su opstanak i veličina svake države obezbeđeni samo onda kada vojna sila dobije pravo mesto u političkom poretku. No, na njegovo delo *Veština ratovanja* dugo nije obraćena naročita pažnja, jer se smatralo da je to poitalijanjena kopija Vegecija, mada je Makijaveli u njemu dao dosta svojih originalnih misli i ideja.

Uticaj Makijavelija prenet je sa ostalim idejama Renesansa na Francusku, Nemačku i druge zemlje. Tako vidimo u Francuskoj Bleza de Monlika (1502—1577), kao i maršala Saksonskog koji su se jako pridržavali Makijavelijevih postavki. Ima pisaca koji i u taktici Fridriha Velikog vide Makijavelijevu misao, mada je Fridrih napisao knjigu „Anti-Makijaveli". Pa i Klauzevic, koji je poznat kao oštar kritičar svih drugih pisaca, za Makijavelija je rekao da ima „vrlo zdrave poglede u vojnim stvarima".

Prema tome, Makijaveli je bio, može se reći, prvi pisac koji je, i pored više nedostataka, opšte ideje iz doba Renesansa uneo u teoriju ratne veštine i time obeležio početak razvoja moderne strategije. Stoga je i prvo poglavlje dela „Tvorci moderne strategije" posvećeno Makijaveliju i XVI veku.

Drugo poglavlje ovog dela posvećeno je velikom francuskom fortifikatoru *Sebastijanu Vobanu (1633—1707) i uticaju nauke na ratovodstvo u XVII veku.* XVII vek se naročito karakteriše primenom nauke u ratne svrhe. Tu se javljaju Galilej (1564—1642) sa svojim zakonima iz fizike i astronomije; Tartalja sa otkrićima na polju balistike, i mnogi drugi. U Francuskoj se osniva prva Akademija nauka (1666) i otvara artiljeriska škola koja ostaje pedeset go-

*) *Veština ratovanja* i *Vladalac.* (Poslednje prevedeno i na naš jezik 1907, Beograd).

dina jedina u svetu.[3]) Uticaj nauke se naročito odrazio na usavršavanje artiljerije i veštinu utvrđivanja. Sve dok artiljerija nije bila u stanju da poruši dvorce kao uporišta feudalizma, dobijene bitke na otvorenom polju često su ostajale beznačajne. Ovo se najbolje videlo u Stogodišnjem ratu (1337—1453) kad su Englezi uspeli da tuku francuske trupe na otvorenom polju, ali nikada nisu uspeli da pokore celu teritoriju Francuske, jer su se neka uporišta održala sve do pojave Jovanke Orleanke (Jeanne d'Arc) i konačnog oslobođenja zemlje od Engleza. Međutim, docnijim uvođenjem artiljerije u opsadni sistem svaka je tvrđava brzo padala.

Ovakvim razvojem i uspesima artiljerije odbrana je bila obezglavljena. Trebalo je naći nove puteve u preživelom sistemu utvrđivanja. Najzaslužniji čovek i onaj koji je najviše doprineo daljem razvoju fortifikacije bio je Voban, francuski vojni inžinjer i maršal, koji je prvi počeo da radi podzemna utvrđenja. On je u toku svoga života izveo preko pedeset opsada i projektovao na stotine tvrđava i lučkih postrojenja. Pun predloga i projekata, bio je uporan reformator. Pronašao je bajonet; otkrio je način i značaj rikošetnog gađanja; borio se za otvaranje inžinjeriskih škola i da se inžinjerija prizna kao rod vojske; tražio je da se počne sa zidanjem kasarni za stanovanje vojske, jer se dotle stanovalo kod stanovništva; bavio se meteorologijom i statistikom, itd. Skroman, marljiv, ceo vek je proveo u tvrđavama, bilo da ih je branio ili napadao, ili pak izgrađivao. Njegov uticaj na polju utvrđivanja bio je ogroman i u toku XVIII veka, pa čak i posle Napoleona.

No, Vobana ne treba shvatiti samo kao tehničkog specijalistu za fortifikaciju. U svojim memoarima o najboljem obliku defanzivne granice i ulozi tvrđava kao oslonaca za izvođenje operativnih manevara, on je fortifikaciji odredio pravilnu strategisku ulogu. Isto tako, prvi je počeo razmatrati probleme sadejstva pomorskih i kopnenih snaga. Stoga se s pravom smatra da od Vobana fortifikacija počinje da se tretira kao stvarna vojna nauka.

Kao što vidimo, Makijaveli i Voban, jedan civil, drugi vojnik, nadahnuti idejama Renesansa, zaista obeležavaju početak modernog (otuda i naziv ovog dela) shvatanja strategije u njenom širem smislu.

Ostala poglavlja ove knjige ređaju se uglavnom hronološki sve do Hitlera, iznoseći za svakog tvorca šta je doprineo na polju razvoja ratne veštine. Daleko bi nas odvela detaljna analiza svakog poglavlja, te ćemo se osvrnuti samo na izvesna pitanja.

Istoriski period od Fridriha Velikog (1740) do pada Napoleona (1815) zahvata veoma značajno razdoblje u pogledu razvoja ratne veštine, tako da ratovi iz ovog perioda i danas pretstavljaju predmet korisnih studija. Zbacivanjem dinastičkih oblika vladavine, Francuska revolucija je donela revolucionarne promene i na polju

[3]) Vidi Engelsova „Izabrana vojna dela“, odeljak Fortifikacija, izdanje „Vojno delo“, Beograd, 1953.

ratne veštine: profesionalne vojske feudalnog doba zamenjene su brojno povećanim građanskim vojskama; sporu strategiju opsađivanja zamenila je strategija brzih pokreta i odlučnih sudara; ograničeni rat starog režima zamenjen je neograničenim ratom novog vremena, itd., itd.

Napoleonovi ratovi su izgledali savremenicima neshvatljivi, bez ikakvog sistema, a bitke i suviše brutalne. Međutim, Žomini i Klauzevic su bili prvi pisci koji su, proučavajući Napoleonove ratove, utvrdili da su oni vođeni po zdravim načelima koja su bila i u ranijim vremenima od vrednosti. Pa, ipak, Napoleon nije dobio svoje mesto u ovom delu što se ne može ničim pravdati. Istina, prof. dr Erl kaže, kao da se izvinjava, da je Napoleon prikazan kroz dela Žominija i Klauzevica i da nije za sobom ostavio svojih štampanih naučnih radova, te zato nije „jednom od najistaknutijih stratega svih vremena" posvećeno posebno poglavlje. Međutim, njegove *Maximes des guerres,* razne ocene koje je dao o pojedinim ratovima i istoriskim ličnostima, kao i njegova obimna korespondencija *(Correspondance)* pretstavljaju neiscrpnu istorisku i vojno-naučnu vrednost za proučavanje napoleonovske ratne veštine. Ali, ono što još više iznenađuje, to je što se Šarnhorst i Gnajzenau izjednačuju sa Napoleonom. Ovakva ocena je zaista retkost u vojnoj literaturi i ona pretstavlja, u najmanju ruku, pristrasnost autora Holborna, doktora Berlinskog univerziteta.

Period od pada Napoleona do Prvog svetskog rata naročito je karakterističan po oceni ekonomskog faktora u ratovodstvu, jer je pravilno uočeno da se na ekonomskoj moći jedne zemlje zasniva i njena vojna i politička moć. Još je Adam Smit, osnivač naučne narodne ekonomije, tvrdio da se snaga jedne zemlje za vođenje rata meri njenom godišnjom proizvodnjom. Američki ekonomista Aleksander Hamilton povezao je ekonomiku sa politikom u jednu nedeljivu celinu. Nemac Fridrih List je jasno uočio ogroman značaj železnica za ekonomsku, pa prema tome i vojnu moć države. On je bio prvi koji je predlagao građenje Bagdadske železnice. No, čitalac će brzo uvideti da je Fridrih List bio i ostao pre svega Nemac. On je postavio temelje nemačkom shvatanju životnog prostora i kolonijalne politike. U njegovom programu lebdela je ujedinjena i velika Nemačka, koja bi zahvatala i Belgiju, i Holandiju i Dansku. Reke, kao državne granice, on uopšte nije priznavao, očevidno zato što se i tada radilo o Rajni. Zbog ovakvog gledanja na nemačke stvari, Lista su i nacisti bili priznali za svog pisca.

Kao što vidimo, i kod Engleza Smita, i kod Amerikanca Hamiltona i kod Nemca Lista bilo je zajedničko to da vojna moć jedne zemlje počiva na njenim ekonomskim temeljima.

Rat na moru. — Za američkog admirala Mahana obično se kaže da je učinio za pomorsku strategiju koliko i Kopernik za astronomiju. I zaista, njegove ideje o važnosti pomorske moći duboko su prodrle još pre Prvog svetskog rata u sve admiralštabove sveta. No poznato

je da je Mahan bio pod velikim uticajem Žominija. On je priznao „dug švajcarskom piscu“, pošto se kritičkim proučavanjem pomorskih bitaka uverio da mnoga Žominijeva načela za kopneni rat važe u potpunosti i za rat na moru. Ali tvrđenje autora ovog poglavlja da je Mahan otkrio neke „večno nepromenljive zakone“ rata, nedijalektičko je, jer takvih zakona u prirodi nema niti ih može biti.

Mahan je bio veliki pobornik bojnih brodova. Cenio je i brzinu, ali samo da ne bude na račun jačine brodske artiljerije. On je dokazivao da se na moru nema ništa od toga ko će prvi stići na izvesnu tačku, ako se ne raspolaže i jačom snagom, jer se na vodi ne može koristiti veštim izborom zemljišta kao na kopnu da bi se zaštitilo od neprijateljskog dejstva. Prema tome, moćni bojni brodovi su kičme svake ratne flote.

Međutim, ovo Mahanovo tvrđenje bilo je predmet mnogih rasprava između dva protekla rata, tako da ni danas, posle velikog iskustva iz Drugog svetskog rata, pitanje odnosa bojnog broda, aviona i podmornice još nije definitivno rešeno. Osetljivost bojnog broda na dejstva iz vazduha kao i na dejstva podmornica, s jedne strane, i razvoj nosača aviona, sa druge strane, pokolebali su raniju prednost džinovskih bojnih brodova koje može jedan vazdušni ili podvodni torpedo poslati na morsko dno. U svakom slučaju, nosači aviona uz sadejstvo malih a brzih nadvodnih i podvodnih jedinica, otvaraju nove puteve pomorskoj strategiji.

Rat u vazduhu. — Neosporno je da je Duetova teorija o premoći vazduhoplovstva u mnogo čemu podbacila: nijedna vlada nije kapitulirala samo zbog dejstva iz vazduha; efekat eksplozivnih bombi na zidane i betonske zgrade pokazao se znatno manjim no što je Duet predviđao (izuzimaju se atomske bombe); otrovne bombe do sada nisu upotrebljavane; mišljenje o lovačkoj i civilnoj avijaciji bilo je pogrešno; itd., itd. Ali je naročito bilo pogrešno njegovo nepridavanje značaja povećanju brzina, kao i verovanje da će teški bombarderi moći da poleću samo sa jezera i mora. Pa, ipak, i pored svih osnovnih Duetovih zabluda, njegova teorija ima izvesnih pravilnih predviđanja.

Amerikanac Mičel je još 1918 godine predviđao padobranske trupe. Nasuprot Duetu, on je preterao u pitanju značaja avionske brzine i lovačke avijacije. No najveća je zasluga u predviđanju najkraćeg puta preko Arktika koji je danas stvarnost. Međutim, značajan je nedostatak u razvojnoj liniji vazduhoplovstva, naročito kod Dueta, što uopšte niko nije predviđao sredstva radiolokacije u kojoj tehnika još nije dala svoju poslednju reč.

*

Najzad, ako bacimo ma i letimičan pogled na sadržaj ovog dela, videćemo da se ovako odabrana imena mogu svrstati u sledeće tri grupe: na vojnike, koji su stvarno komandovali u ratu i primenom

ratne veštine na bojnom polju doprineli njenom daljem razvoju, kao što su bili: Fridrih Veliki, Napoleon, Moltke, Foš i drugi; na pisce, koji su svojom filozofskom i teoriskom razradom strategiske misli i socijalne nauke postavili šire okvire moderne strategije i učinili je socijalnom naukom, kao što su bili: Žomini, Klauzevic, Mahan, Adam Smit, Marks, Engels, Lenjin i drugi; i na državnike, koji su u ratu i miru primenjivali strategiju kao veštinu upotrebe celokupne državne sile za postignuće ratnog cilja, kao: Klemanso, Lojd Džordž, Čerčil i drugi.

Mada se ovim imenima ne iscrpljuje lista svih tvoraca moderne strategije, ovo će delo ipak imati veliku naučnu vrednost za oficire svih rodova i vidova oružane sile. Vazduhoplovci će u njemu, pored ostalog, naći sređenu teoriju o vazdušnom ratu prema Duetu, Mičelu, Severskom i početnim iskustvima prošloga rata. Pomorski oficiri će se upoznati sa Mahanom, priznatim klasikom za ratove na moru, kao i sa shvatanjem kontinentalnih doktrina i japanske pomorske strategije

Iako je delo namenjeno u prvom redu višim vojnim rukovodiocima, ono će biti od koristi i za sve mlađe oficire, jer će im proširiti horizont vojnih i opštih znanja koja su potrebna svakom savremenom oficiru. No, ovo delo ima i, pored svih nedostataka, još i širi značaj: ono će interesovati i ekonomistu, i geografa, i istoričara, i diplomatu, kao i državnike svih stepena. Jednom reči, u današnje vreme, kada se svaki naš građanin, bilo da je rezervni oficir ili ne, interesuje pitanjem budućeg mira i rata, ovo delo ima opšti značaj.

Pukovnik
Milisav Đ. Perišić

UVOD

EDVARD MID ERL

Čim rat izbije, odmah zavlada našim životima. On liči, kao što je još 1861 jedan američki pisac rekao, na snažnu oluju koja nas zahvati svojim vihorom, meša se sa zvucima crkvenih orgulja, fijuče kroz ulice, uvlači se u naša ognjišta, zvecka čašama po barovima, diže sedu kosu na glavi državnika, prodire u učionice naših koledža i sa šumom prevrće isprljane strane u knjigama naših naučnika. On pretstavlja neizbežnu probu vernosti — probu dela i dužnosti, lične ljubavi i javnog požrtvovanja, ličnih naklonosti i društvenih veza. Štaviše, Valter Milis (Walter Millis) kaže ovo: „Rat zaista stavlja na probu svaku ustanovu ljudskog društva — pravičnost i opravdanost njegove privrede, vrednost njegovog političkog uređenja, snagu njegove proizvodnje, osnove, mudrost i ciljeve njegove spoljne politike. Nema nijednog oblika života na koji imperativi rata ne utiču ili ga ne menjaju, možda iz osnova ne preuređuju“.

Ali, rat nije božje delo. On izrasta neposredno iz jednog datog stanja stvari koje pojedinci, državnici i narodi učine ili propuste da učine. Ukratko, rat je posledica politike naroda ili nedostatka politike. A kada se jednom sudbina naroda podvrgne strašnoj odluci rata, onda je pobeda ili poraz posledica onoga što učinimo ili što propustimo da učinimo.

Pošto su ove istine očevidne, to bi bila ludost ostaviti razumevanje ratne politike samo vojnicima ili samo državnicima ili i jednima i drugima zajedno. Narodnu strategiju predlažu Pretsednik i Generalštab, a Kongres je sprovodi, jer se u tim pitanjima narod ne može pretvoriti u debatni klub. Pa ipak, odluka o strategiji, ovako doneta, može uspeti samo tako ako je budu podržavali prosvećeni i odlučni građani. Oni moraju za uspeh te strategije da žrtvuju život, imanje i čast. U ratu su demokratijama potrebne velike vođe, i one ih obično i nađu u takvim velikanima kao što su Vašington, Linkoln, Lojd Džordž, Vilson, Klemanso, Čerčil i Franklin Ruzvelt, ali snaga takvog voćstva dolazi iz dubine narodne duše, volje i svesti. Čak i borci i niži oficiri demokratskog društva koje je u ratu moraju poznavati ciljeve radi kojih žrtvuju svoje živote. Pruski oficir Štojben postavio je osnovni princip po kome američka vojska mora znati

---

Nap.: uvod i prvu glavu ove knjige preveo je Milorad Vanlić, prof. — Prim. red.

racionalne osnove discipline i akcije. Veliki demokrata, Tomas Džeferson, predložio je da poznavanje vojnih stvari bude bitni deo američkog vaspitanja.

Vinston Čerčil ceni ove osnovne istine. On je rekao u toku sadašnjeg rata u svojim sjajnim govorima britanskom narodu zašto njegovi sinovi i očevi umiru po udaljenim ratištima. Njegov govor upućen 20 maja 1943 Kongresu Sjedinjenih Država imao je isti cilj. U tom govoru on je prvi put izložio Amerikancima razloge koji traže poraz Nemačke pre poraza Japana i taj govor ih je pridobio za jednu strategiju o kojoj je javno mišljenje pre toga bilo podeljeno.

Cilj je ove knjige da u većim razmerama i za duži period vremena objasni način kako se razvijala strategija modernog ratovodstva u uverenju da će poznavanje najboljih vojnih teorija omogućiti anglosaksonskim čitaocima da shvate uzroke rata i one osnovne principe na kojima počiva njegovo vođenje. Verujemo da je stalna budnost u ovim pitanjima zaloga slobode. Isto tako verujemo da moramo dobro razumeti ulogu koju oružana sila igra u međunarodnoj zajednici ako hoćemo da imamo trajan mir. Ali, to nismo oduvek tako razumevali. Naprimer, Gordon Krejg kaže u 11 glavi ovog dela da su najveći vojni istoričari naših dana stalno osećali potrebu da se izvinjavaju za svoje interesovanje vojnim problemima zato što su mržnja prema ratu i nepoznavanje njegove uloge u ljudskom životu naveli sve miroljubive narode na svetu da ne priznaju njegov značaj u istoriji i da ne vide njegove sudbonosne posledice za budućnost. Jer, sila nije sama po sebi rđava već ciljevi radi kojih se ona ponekad upotrebljava. Kao što je Paskal rekao skoro pre tri veka, mi moramo razumeti: „Pravda bez sile je nemoćna. Sila bez pravde je nasilje. Mi moramo spojiti pravdu i silu". Američki narod je na putu da postane prva vojna sila na svetu. Kako ćemo tu silu upotrebiti, vrlo je važna stvar i za nas i za ostali svet.

Strategija se bavi ratom, pripremama za rat i vođenjem rata. U užem smislu, ona je veština vojnog komandovanja, planiranja i upravljanja ratom. Ona se razlikuje od taktike, veštine upravljanja vojnim snagama u toku bitke, isto onako kao što se i orkestar razlikuje od pojedinačnih muzičkih instrumenata. Skoro do kraja XVIII veka strategija se sastojala iz čitavog niza ratnih lukavstava i podvala — ruses de guerre — kojima se svaki vojskovođa služio da prevari neprijatelja i zadobije pobedu. Ali, kako su i društvo i rat postali složenije pojave — a rat je, to se mora imati na umu, sastavni deo društvenog života — to je i strategija po sili okolnošti zahtevala sve veće obraćanje pažnje na nevojničke činjenice, ekonomske, psihološke, moralne, političke i tehničke. Prema tome, strategija nije isključivo pojam ratnih vremena, već je sastavni deo državničke veštine za sva vremena. Samo vrlo usko shvatanje strategije moglo bi je danas definisati kao veštinu vojnog komandovanja. Prema tome, strategija je u današnjem svetu veština vladanja i iskorišćavanja svih sredstava kojima jedan narod ili koalicija na-

roda raspolaže u datom trenutku, podrazumevajući tu i oružanu silu, sa ciljem da se njegovi bitni interesi održe i zaštite od neprijatelja, stvarnog, mogućeg ili verovatnog. Najviši tip strategije — nazvan ponekad visokom strategijom — naziva se onaj tip koji udružuje politiku i oružanu silu jednog naroda tako da pribegavanje ratu postaje izlišna stvar ili mu se pristupa sa najvećim izgledima na uspeh. Prema tome, u ovoj knjizi reč strategija biće upotrebljena u ovom širem značenju.

Pošto moderna strategija ima vrlo mnogo i nevojničkih elemenata, to se u ovoj knjizi pojavljuju i mnoga građanska lica: profesor Adam Smit, ekonomist Fridrih List, socijalni revolucionari Marks i Engels, istoričari Delbrik i Oman, industrijalac Ratenau, novinar Trocki, političari Lojd Džordž i Klemanso. S druge strane, u ovoj knjizi nema mnogih čuvenih vojnika. Marlboro, Li, Džekson, Velington, Bliher, Grant i Šerman nisu u njoj, i to ili zato što su bili pre taktičari nego stratezi, ili zato što nisu ostavili iza sebe nikakav sistem strategiskih učenja. Napoleonu — van svake sumnje najvećem vojskovođi novog doba i jednom od najistaknutijih stratega svih vremena — nije u ovoj knjizi posvećena nijedna glava. Njegovi ratovi su rečiti dokaz njegovog genija. Napoleon je ispisivao svoju strategiju na bojnom polju a ne u štampanim knjigama (sem nekoliko njegovih najobičnijih izreka), i zato ga ovde pretstavljaju njegovi tumači, Klauzevic i Žomini.

U ovoj knjizi govori se samo o dvojici američkih profesionalnih vojnika, o admiralu Mahanu i generalu Mičelu. To je suviše malo za jedan narod koji je stalno imao posla sa ratovima, u većem ili manjem stepenu, još od onog dana kada su se prvi doseljenici iskrcali na naše tle. Razlog je, naravno, u tome što se naš najznačajniji doprinos ratovodstvu odnosio na taktiku i tehniku pre nego na strategiju. Ako Amerikanci budu prinuđeni da vode rat, oni će biti u stanju da upotrebe sve svoje sposobnosti, dovitljivost i odlučnost protiv onih kojima bi rat bio bliži po duhu. Naši preci iz kolonijalnih i revolucionarnih ratova razradili su vrlo važnu taktiku kamuflaže i borbe iz zaklona; dokazali su vrednost precizne, ekonomične i koncentrične vatre; načinili su pravom veštinom zaustavljanje neprijateljskog prodiranja obaranjem drveća, kvarenjem mostova i raznim načinima „paljenja zemlje".*) Taktika, upotrebljena u našem Građanskom ratu, bila je kroz čitave generacije predmet brižljivog proučavanja od strane evropskih generalštabova: prevoženje trupa železnicom, miniranje i sapiranje, rovovski rat i vazdušno izviđanje pored ostaloga.

U oblasti vojne tehnike uveli smo puške sa zamenljivim delovima, mitraljeze, balone, traktore za cisterne, podmornice, padobrane, bombardere obrušače i ostale vrste aviona. Pošto smo skloni tehnici i skoro apsolutno verujemo u mašine, bili smo prvi koji smo uveli ma-

*) Ovde se očevidno misli na paljenje prerija, šuma itd., posle čega izgleda kao da je zemlja gorela. — Prim. prev.

sovnu proizvodnju za ratne svrhe. A stvorili smo i vojnu avijaciju u specijalnom značenju te reči. Sem aviona koji su pronašli braća Rajt (Wright), još jedna omiljena američka tvorevina, mašina sa benzinskim pogonom, pomogla je daljem razvoju aviona od primitivne naprave do moćnog četvoromotornog bombardera. Ali mi nismo dali ni Klauzevica ni Vobana. Mahan je naš jedini vojni teoretičar većeg značaja.

Pisci pojedinih glava u ovoj knjizi ne slažu se, naravno, sa njenim urednicima, pa se čak ne slažu ni među sobom. Ipak, kroz nju se, a u toku izlaganja istorije od Makijavelija do Hitlera, provlače neke dobro poznate teme. Tu dolaze: koncepcija munjevitog rata i bitka za uništenje; manevarski rat nasuprot poziciskom ratu; odnos između rata i socijalnih ustanova i između ekonomske moći i vojne snage; psihologija i moral kao oruđe rata; uloga discipline u vojsci; problem regularne vojske nasuprot miliciji. Vojne metode su stvorile neku vrstu međunarodnog slobodnog zidarstva, tako da razvoj strategije prelazi nacionalne granice, kao što se to dešava i sa idejama i raznim vrstama ideologija — merkantilizam; slobodna trgovina; sloboda, jednakost, bratstvo; totalitarizam; socijalizam; pacifizam — koje sve stoje u vezi sa uzrocima rata i vođenjem rata.

Međutim, nacionalni faktori su često puta odlučujući faktori u strategiji. Delom oni potiču iz razlika u karakteru i psihologiji samih naroda, njihovih merila vrednosti i njihovog gledišta na život, kako bi Nemci rekli njihovog *Weltanschauung-a.* Delom su i posledica njihovih političkih, socijalnih i ekonomskih ustanova. Sem toga, oni su politički i vojni izraz geografskog položaja i narodnih tradicija. U svakom slučaju, lako ih je uočiti. Naprimer, izgleda da je sasvim jasna stvar da su Nemci od 1870 naovamo stalno živeli u idejama agresivnog rata i vojničkog uništenja neprijatelja, a Britanci (u novije doba i Francuzi) u idejama odbranbenog rata i posledica postepenog ekonomskog iznuravanja.

Diplomatija i strategija, politička delanja i vojna sila ne mogu se odvojiti. Ako to ne budemo priznali za istinu, pretrpeće spoljna politika krah, kako je Valter Lipman pokazao u svojoj ubedljivoj knjizi *„Spoljna politika Sjedinjenih Država: štit republike“**). Opstanak jednog naroda zavisi od shvatanja njegovih nacionalnih interesa i sredstava kojima mogu da se unaprede ti interesi; zato je apsolutno potrebno da građani poznaju osnovne principe strategije. Mi nemamo i ne želimo da imamo vojničku kastu koja bi imala isključivo pravo na ovu nauku. Naša oružana sila, u koju spadaju i naši oficiri, regrutuje se na demokratskoj osnovi. To je sasvim pravilno, jer u demokratskoj državi postoji samo jedan siguran čuvar nacionalne bezbednosti, a to je sâm narod.

Pripadnici oružane sile, to možemo slobodno reći, interesovaće se isto toliko izlaganjem ove knjige koliko i običan čitalac a i proučavalac međunarodnih odnosa. Naprimer, pitanje koje se stalno ra-

---

*) U. S. Foreign Policy: Shield of the Republic. — Prim. red.

spravlja među taktičarima i stratezima odnosi se na vrednost ofanzivnog i defanzivnog rata. Svakome čitaocu ove knjige biće dovoljno jasno da to nije isključivo vojno pitanje nego čitav splet drugih pitanja: vojnih, istoriskih, socijalnih i ekonomskih. Ako bi se to htelo da uopšti, onda bi se moglo reći da defanziva ima izvesno tehničko preimućstvo nad ofanzivom. Ali, ima i takvih vremena kada ofanziva isključuje svaku defanzivu, pa je i savlađuje kao što poplava savlađuje sve prirodne i veštačke prepreke na svom putu. To naročito biva kada izbije duboka socijalna revolucija, što se desilo u Francuskoj 1793*) i u Nemačkoj dolaskom Hitlera na vlast 1933. Revolucija ne samo što prihvata Dantonovu politiku: „smelosti, smelosti i opet smelosti“, već ubija i moral starog poretka zbrkom suprotnih saveta i sukobom ideologija. Ofanziva isto tako ima preimućstvo nad defanzivom kada se pojavi kakav značajan vojni pronalazak, naprimer, barut, tenkovi i avioni, ili kada se starije oruđe upotrebi na neki nov način, kao što je to bio slučaj kada su avioni bili pretvoreni u „štuke“ i dalekoletne bombardere. Kroz ceo XIX vek mnoge su vrste novog oružja — naročito mitraljezi i podmornice — pojačavale odbranu. Međutim, tenkovi i avioni su iz osnova izmenili raniji pravac razvitka i ovladali taktikom i strategijom u sadašnjem ratu. Ova prisna veza između društvenih ustanova i industriske tehnike, s jedne strane, i ratne veštine, s druge strane, dovela je do ovog čudnog drugarstva — revolucionari kao što su Engels, Lenjin i Trocki bave se zajedno sa konzervativcima kao što je Ludendorf vrlo privlačnim proučavanjem rata i svih sredstava kojima se on vodi.

Ukoliko društvo postaje sve više industrijalizovano, utoliko ratna veština postaje sve složenija. Tako je došlo do toga da faktori logistike**) i taktike u toku vojnih operacija teže da se nametnu strategiji, iako joj, teoriski uzev, treba da služe. Rad takvih stratega kao što su Ajzenhauer i Vevel mora biti dopunjen radom takvih sjajnih taktičara kao što je Montgomeri, onako kao što je i Li imao svoga Stonvala Džeksona. Ogromne tehničke pripreme koje prethode savremenom ratu isključuju mogućnost brzih promena u strategiji. Čim otpočne velika ofanziva, onda je njen zamah goni napred izvesno vreme i nezavisno od toga da li politički ili drugi obziri zahtevaju kakvu promenu. Kada se bude završio rat u Evropi, onda će faktori logistike i taktike u ratu na Dalekom Istoku odrediti i strategiju na tom ratištu.

Vojna pitanja su pod sadašnjim okolnostima tako povezana sa ekonomskim, političkim, socijalnim i tehničkim pojavama života da se mora posumnjati da li se može govoriti o čisto vojnoj strategiji. Veliki deo Hitlerovog uspeha do napada na Rusiju, izvršenog

*) Kao dan početka Francuske revolucije smatra se 14 juli 1789. — Prim. red.

**) O logistici ili praktičnoj veštini kretanja i snabdevanja armija vidi Žomini: „Pregled ratne veštine“, str. 39 i 283, izdanje „Vojnog dela“. — Prim. red.

1941 godine, potekao je otuda što je on izvanredno dobro razumevao ovu osnovnu činjenicu. Njegovi protivnici na bojnom polju i u kancelarijama u Evropi živeli su sve do sloma Francuske u idejama XVII veka, kada su se politika i rat, strategija i taktika mogli donekle smatrati kao zasebne kategorije. Danas su politika i strategija postale nerazdvojne.

Sada se rat nameće našoj pažnji. I pošto je postao briga celog naroda, to ceo narod mora da shvati da je rat zaista njegova briga. U toku rata to znači da treba uložiti sav napor, a u vreme mira, kao i u vreme rata, da ga treba dobro poznavati. Zato smo ovu knjigu posvetili potrebi dubljeg razumevanja rata i mira.

PRVI DEO

POČECI MODERNOG RATOVANJA OD XVI DO XVIII VEKA

GLAVA 1. Makijaveli: Obnova ratne veštine

FELIKS GILBERT

Mnogi sada smatraju da nema dve stvari koje bi bile tako različite i tako suprotne kao što su građanski i vojnički život. Ali, ako razmotrimo prirodu vladanja, naći ćemo da postoji vrlo čvrsta i bliska veza između ova dva života, i da oni ne samo što nisu nesaglasni i suprotni jedan drugom, već su nužnim načinom povezani i čine jedno". Ove rečenice kojima počinje Makijavelijevo delo *Veština ratovanja*[1]) objašnjavaju Makijavelijevo interesovanje za vojna pitanja. On im nije pristupio kao vojni stručnjak; on je zapazio presudnu ulogu vojne moći u politici i odatle je izvukao zaključak da su opstanak i veličina svake države obezbeđeni samo onda kada vojna sila dobije pravo mesto u političkom poretku. On veli u svome delu *Principe*[2]) (a značaj koji pridaje ovoj rečenici vidi se iz toga što ju je ponovio u svom delu *Discorsi*[3]): „Nema dobrih zakona tamo gde nema dobro naoružane sile, a tamo gde ima dobro naoružane sile tu ima i dobrih zakona". Prema tome, on u svome delu *Principe* opominje vladaoca da uvek treba da ima na umu da održavanje njegove vlasti zavisi od vojne sile kojom raspolaže, pa veli: „Stoga vladalac ne treba da ima nikakav drugi cilj ili misao niti da išta drugo proučava sem rat, njegovo organizovanje i disciplinu".[4]) Delo *Discorsi* odnosi se na isti problem; njegova veličanstvena tema je uzajamna veza između rimske vojne organizacije, političkog uređenja Rimske republike i uzdizanja Rima do svetske sile, a iz pouka koje nam pruža istorija Rima on izvodi ovaj zaključak: „Dobra vojna organizacija je temelj svake države".[5]) Ali, iako *Veština ratovanja*, slavni vojni udžbenik na kome se uglavnom i zasniva Makijavelijeva veličina kao vojnog mislioca, raspravlja o pojedinostima vojne organizacije i taktike, ona ipak ide dalje od tih pojedinosti i raspravlja i

---

[1]) Predgovor Makijavelijevom delu *Arte della Guerra, Tutte le opere storiche e letterarie di Nicolo Machiaveli, izd. G. Mazzoni i M. Casella* (Firenze, 1929), str. 265.

[2]) *Principe*, gl. 12 *(Opere*, str. 24)

[3]) *Discorsi*, knj. 3, gl. 31 *(Opere*, str. 244)

[4]) *Principe*, gl. 14 *(Opere*, str. 29)

[5]) *Discorsi*, knj. 3, gl. 31 *(Opere*, str. 244)

o političkim uslovima i posledicama koje potiču iz dobre vojne organizacije. Ispitivanje uloge vojne moći u političkom životu bilo je onaj magnet koji je stalno privlačio Makijavelijeve misli o politici.

I

Kako se desilo da je Makijaveli obratio svu svoju pažnju na problem veze između političke i vojne organizacije? Iz događaja koji su se desili u toku njegovog života izvukao je vanrednu pouku u pogledu uticaja vojnih faktora na politički život. Bio je svedok gubitka slobode svog rodnog grada, do čega je došlo samo zbog nesposobnosti njegove vojne mašine; doživeo je slom nezavisnosti Italije i njen pad pod tuđinsku vlast. Ipak je Makijavelijevo interesovanje za ovo pitanje bilo u suštini svojoj plod njegovog izvanrednog političkog uviđanja, znak njegovog dobrog razumevanja onih političkih sila koje su određivale političku sudbinu njegovog doba, jer je pitanje pravilnog odnosa između političke i vojne organizacije bilo glavni uzrok velikih revolucionarnih prevrata u XIV i XV veku.

Samo je oštrouman duh mogao da otkrije vezu između promena koje su se desile u vojnoj organizaciji i onih revolucionarnih događaja koji su se odigrali na socijalnom i političkom polju. Običnom posmatraču je veza između uzroka i posledica u vojnim promenama izgledala sasvim jasna. S obzirom na pronalazak baruta i izum vatrenog oružja i artiljerije izgledalo je da su oklopi vitezova bili osuđeni na propast i da je slom vojne organizacije Srednjega veka*), u kojoj su vitezovi igrali presudnu ulogu, postao neizbežan. U svom čuvenom spevu *Orlando Furioso*[6]) (1516) ispričao je Ariosto, Makijavelijev savremenik i sunarodnik, kako je Rolando, njegov junak i oličenje svih viteških vrlina, bio prinuđen da se sukobi sa neprijateljem, koji je bio naoružan vatrenim oružjem:

„Sevnu munja, zatrese se zemlje gruda,
A zidine tvrde odjeknuše svuda,
Kuga ova silu svoju rasut' neće,
Smetnje ona oboriti sve će,
I kroz vazduh hitre strele slati."

Kada je nepobedivi Rolando uspeo da savlada svog strašnog neprijatelja i izvršio odbir svoga plena:

„Uzet' ništa ne hte vitez od sveg plena
Toga dana uz pobedu ugrabljena
Sem te sprave, čija sila u pokretu
Nalik beše gromu u brzome letu."

---

*) Srednjim vekom u istoriji zove se uglavnom period od propasti Rimske imperije (476) pa do otkrića Amerike (1492). — Prim. red.

[6]) L. Ariosto: *Orlando Furioso*, libro 1, canto 9. Engleski prevod od John Hoole-a.

Zatim je isplovio na pučinu, bacio ovo oružje u vodu i uzviknuo:

„Ti, oruđe smrti podlo! Spravo kleta!
Izum zlobe satanskoga sveta;
Izlivena u dnu mračnog Ada
Da rod ljudski ti uništiš sada...
Nek' se više vitez usudio nije
Da uz pomoć tvoju boljeg borca bije
Nit' plašljivac isto to učini gadni,
Sad u ponor ovaj ti potoni hladni!"

Kraće rečeno, da vatreno oružje nije bilo pronađeno, ili da je njegova upotreba mogla biti zabranjena, svet vitezova zauvek bi živeo u svom punom sjaju.

Ovaj dramatični opis opadanja moći vitezova jedva da odgovara stvarnosti. Istorija vojne organizacije ne može se odvojiti od opšte istorije jednog doba. Vojna organizacija Srednjeg veka bila je nerazdvojno vezana za život u Srednjem veku i propala je zajedno sa raspadanjem društvenog poretka toga veka. I u duhovnom i u ekonomskom pogledu vitezovi su bili karakterističan proizvod Srednjeg veka. U tome društvu u kome se smatralo da se bog nalazi na vrhu hijerarhije, isto se tako smatralo da svaki stalež vrši neki verski zadatak, te se svakom svetovnom radu pripisivao verski značaj. Vitezovi su imali zadatak da štite i brane narod svoje zemlje, a time što je ratovao, vitez je služio bogu. Sve svoje vojničke usluge stavljao je na raspoloženje svom vrhovnom gospodaru, kome je od strane crkve bio poveren nadzor nad svetovnim poslovima. Sem duhovno-religiozne veze između vazala i gospodara postojala je i pravno-ekonomska veza. Svoju zemlju, feud, vitez je dobijao od feudalnog gospodara, a samim tim što ju je primio u posed on je uzeo na sebe i obavezu da u slučaju rata vojnički služi tome gospodaru. To je bila razmena dobara za usluge, koja je potpuno odgovarala zemljoradničkoj strukturi i sistemu plemićkih imanja u Srednjem veku.

Versko shvatanje rata kao akta izvršenja pravde, ograničenje prava vojne službe na red vitezova koji su posedovali zemlju i postojanje moralno-pravnog kodeksa, one bitne veze koja je držala vojsku na okupu, to su bili činioci koji su određivali oblik vojne organizacije i metode ratovanja u Srednjem veku. Vojska se mogla skupiti u to doba samo onda kada je postojao neki određeni spor; ona je mogla biti uvedena u borbu samo u vezi sa ciljevima tako određenog rata i mogla se zadržati na okupu samo dotle dokle je taj rat trajao. Zbog čisto privremene prirode vojne službe, kao i ravnopravnosti boraca s obzirom na njihov društveni položaj, održavanje stroge discipline bilo je otežano, iako nije bilo nemoguće. Bitka se često pretvarala u sukobe pojedinih vitezova, a ishod pojedinačnih sukoba između vođa igrao je presudnu ulogu. Pošto je rat pretstavljao ispunjenje verske i moralne dužnosti, to je postojala vrlo jaka težnja da se rat i bitke vode prema utvrđenim pravilima i određenom kodeksu.

Kako je ova vojna organizacija bila isključivi proizvod društvenog uređenja Srednjeg veka, to je svaka promena ovog poretka imala i svoj neizbežni odjek u vojnim stvarima. Kada je naglo širenje sistema novčane privrede poljuljalo zemljoradničku osnovu srednjovekovnog društva, onda se dejstvo ove promene odmah osetilo i na vojnoj organizaciji. Prvoborci novog privrednog razvitka — gradovi i bogati gospodari — mogli su da iskoriste u punoj meri nove mogućnosti u pogledu vojske, naime da prime novac u zamenu za vojnu službu ili da tu službu obezbede novčanim nagradama i platom. Gospodar je mogao da primi novac od onih koji nisu želeli da izvrše svoju vojnu obavezu, a s druge strane, mogao je da zadrži u svojoj službi one vitezove koji bi posle završenog rata i za duže vreme ostali u njegovoj vojsci na osnovu obećanja da će im dati redovnu platu. Tako je on bio u mogućnosti da osnuje stalnu i profesionalnu vojsku i da se oslobodi zavisnosti od svojih vazala. Ovaj proces — pretvaranje feudalne vojske u profesionalnu vojsku, feudalne države u birokratsku i apsolutističku državu — bio je vrlo spor proces koji je postigao svoje puno ostvarenje tek u XVIII veku, ali pravi viteški duh feudalne vojske izumro je za kratko vreme. Za ovo imamo vrlo dobar primer u jednoj baladi iz XV veka u kojoj se opisuje život u vojsci Karla Smeloga, vladara Burgundije.[7]) Ta zemlja je bila u XV veku nova politička tvorevina, te su je starije zemlje smatrale kao nekog skorojevića. Stoga je Karlo Smeli naročito želeo da opravda opstanak svoje države time što je zahtevao strogo poštovanje svih starih tradicija i običaja, te je ustvari postao vođa neke vrste romantične obnove viteštva. Stoga i pada u oči da u ovoj baladi: „vitezovi, plemići, pratioci i vazali“ imaju samo jednu misao: „Kada će doći blagajnik?“ Ovde se iza sjajne spoljašnosti viteštva krije prozaična stvarnost materijalnih interesa.

U vojskama većih sila, Francuske, Aragonske ili Engleske, bili su izmešani stari i novi elementi, feudalni način prikupljanja vojske i profesionalno služenje; ali novčano jake države ovoga perioda, italijanski gradovi, isključivo su se oslanjale na profesionalne vojnike. Od XIV veka Italija je bila „obećana zemlja“ svih vitezova kojima je ratovanje, uglavnom, bilo sredstvo da dođu do novca. Pojedinačne grupe, „compagnie di ventura“,*) bile su snabdevane i plaćane od strane svojih vođa, „condottieri“**) , koji su nudili svoje usluge svakoj državi koja je bila voljna da im plati nagradu koju bi oni zahtevali. Tako je vojnički poziv postao u Italiji zanimanje potpuno nezavisno od svakog građanskog zanimanja.

Uticaj kapitalizma i novčane privrede proširio je i osnovu za regrutovanje vojnika. Novac je privukao u vojsku nove klase ljudi,

---

[7]) Dešanova balada (Deschamps): „Quand viendra le trésorier?“ (Kada će doći blagajnik?), štampana u knjizi E. Deschamps: *Oeuvres complètes*, izd. Saint Hilaire, knj. 4 (Paris, 1884), str. 289.

*) Compagnie di ventura (italijanski) = najamničke čete. — Prim. prev.

**) Condottieri (italijanski) = vođe najamnika, koji su služili za platu i plen, obično onome koji je bolje plaćao i često vodili rat i na svoju ruku. — Prim. prev.

pre toga bez ikakve vojne tradicije. Ovim uvlačenjem novih ljudi mogli su se uvesti i dalje razviti novo oružje i nov način ratovanja. Strelci i pešadija pojavili su se u francuskoj i engleskoj vojsci za vreme Stogodišnjeg rata*). Ova težnja da se probaju nove vojne metode dobila je jak potstrek i usled poraza koji je krajem XV veka pretrpela vojska Karla Smeloga od strane Švajcaraca. U bitkama kod Morata i Nansija (1476) vitezovi Karla Smeloga nisu bili u stanju da razbiju kare švajcarskih pešaka i prodru kroz goru njihovih kopalja, te su bili potpuno potučeni. Ovaj događaj bio je iznenađenje za Evropu. Pešadija je uspela da zadobije svoje mesto u vojnoj organizaciji ovoga perioda.

Značaj pronalaska baruta valja ceniti u vezi sa ovim opštim razvitkom: prvo, porast novčane privrede; drugo, pokušaj feudalnih gospodara da se oslobode zavisnosti od svojih vazala i uspostave sigurnu osnovu svoje moći i, treće, težnja da se izvrše probe sa vojnom organizacijom koja se pojavila kao posledica propadanja feudalizma.

Vatreno oružje i artiljerija nisu bili uzrok ovakvog razvitka stvari, ali su bili važan činilac koji je doprineo ubrzanju dalje evolucije. Pre svega, oni su ojačali položaj feudalnog gospodara u odnosu na njegove vazale. Upotreba artiljerije u borbi bila je težak zadatak; bilo je potrebno imati mnogo kola radi prevoženja teških topova i njihove opreme, kao i naročito izvežbano tehničko osoblje, te je ceo postupak bio preterano skup. Računi vojnih izdataka iz toga doba pokazuju da su rashodi oko artiljerije sačinjavali nesrazmerno veliki deo ukupnih rashoda[8]). Samo vrlo bogati mogli su da imaju artiljeriju. Sem toga, glavni vojni uticaj pronalaska artiljerije išao je u prilog velikim silama, a protiv malih država i lokalnih centara nezavisnosti. U Srednjem veku poslednje utočište vitezova bili su njihovi zamkovi u kojima su se osećali dovoljno zaštićeni od svakog napada. Zato se u to doba vrlo mnogo negovala veština utvrđivanja[9]). Male države su se branile time što su na svojim granicama podizale čitave linije utvrđenja koje su im omogućile da se odbrane čak i od jače sile. Ali ova srednjovekovna utvrđenja nisu mogla da izdrže artiljerisku vatru. Tako je vojna ravnoteža pretegla u velikoj meri u korist vojne ofanzive. Frančesko di Đorđo Martini, koji je bio jedan od velikih italijanskih arhitekata XV veka i imao zadatak da gradi utvrđenja za račun vojvode Urbina, veli u svojoj raspravi o vojnoj arhitekturi ovo: „Čovek koji bi bio u stanju da izjednači odbranu sa napadom bio bi pre bog nego ljudsko biće“[10]).

Ove promene u sastavu vojske i u vojnim metodama izmenile su i duh vojne organizacije. Moral, tradicije i običaji, koje je feudalizam postepeno stvorio, izgubili su svaki uticaj na ljudstvo iz koga

---

*) Vidi objašnjenje na kraju knjige. — Prim. red.

[8]) Vidi napr. „Ordine dell' Esercito Ducale Sforzesco“ 1472—1474, *Archivio Storico Lombardo*, III ser. I (1876), str. 448—513.

[9]) C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages* (London, 1924), I, str. 358.

[10]) Francesco di Giorgio Martini: *Trattato di Architettura Civile e Militare*, izd. C. Promis (Torino 1841), str. 131.

su se vojske sada regrutovale. Pustolovi i kavgadžije, željni bogatstva i pljačke, ljudi koji u ratu nisu imali ništa da izgube već da dobiju sve, činili su većinu u tadašnjoj vojsci. Usled situacije u kojoj rat nije više bio vođen kao verska dužnost, postala je novčana dobit glavni cilj vojne službe. Pojavio se i moralni problem, da li je greh baviti se zanimanjem kome je cilj ubijanje ljudi. Početkom XV veka Kristina de Pizan posvetila je jedan deo svog vojnog dela pitanju da li se može pravdati primanje novčane nagrade za vojne usluge[11]), a sto godina docnije našao se i Martin Luter prinuđen da odgovori na pitanje da li vojnik može biti hrišćanin.[12]) U najkulturnijim delovima Evrope, naprimer u Italiji, ljudi su izbegavali svaki dodir sa profesionalnim vojnicima.

Čak i kod državnika izgubile su vojničke vrline svaku vrednost: „Stabilnost je toliko ojačala", rekao je ambasador ferarskog vojvode u svom izveštaju, pisanom 1474 u Florenciji, „da ćemo, ako se ništa neočekivano ne desi, čuti ubuduće mnogo više o borbama protiv ptica i pasa nego o ratovima, a oni koji budu vladali Italijom u miru, biće isto toliko slavni koliko i oni koji su je vodili u rat, jer pravi cilj rata je mir"[13]). Viši duhovi su raspravljali o mogućnosti da se ukine napast koja se zove rat i vojska. Sastav i priroda vojne organizacije, njeno mesto i značaj u društvenom poretku postali su problem koji je trebalo ponovo razmotriti. Stare klasifikacije nisu se više mogle održati. Nastalo je novo doba.

Treba imati više nego živo interesovanje za politiku i više nego pronicljivost duha, pa razumeti pojave novih istoriskih sila i razvitak novih političkih grupacija. Tek kada ukorenjene predrasude i pretpostavke propadnu usled nekog značajnog političkog događaja, biće jasno da su postojeća politička shvatanja nedovoljna i da je pripremljen put za potpuno nov sud i novu ocenu političke situacije. To se desilo kada je 1494 francuska vojska pod Karlom VIII, naoružana moćnom artiljerijom i potpomognuta švajcarskom pešadijom, upala u Italiju i srušila čitav njen politički sistem. Gičardini, Makijavelijev prijatelj i čuveni istoričar toga doba, nazvao ju je „najnesrećnijom godinom za Italiju i, ustvari, onom godinom sa kojom su počele bede idućih godina, jer je ona utrla put nebrojenim i strašnim nesrećama",[14]) pa je dao čuveni opis dalekosežnih i revolucionarnih posledica do kojih je došlo posle ove francuske invazije:[15])

„Posledice ove invazije raširile su se po Italiji kao požar ili kuga, i srušile su ne samo vladajuće sile, već i promenile metode vladanja i ratovanja. Pre toga bilo je pet vodećih država u Italiji: Crkvena

[11]) Christine de Pisan, *Livre des faits d'armes et de cheualrie*, knj. 3. gl. 7.

[12]) U svom spisu iz 1526: *Ob Kriegsleute auch ym seligen stande sein kuenden.*

[13]) Capelli, „Lettere e notizie di Lorenzo de' Medici", *Atti e Memorie della RR. Deputazione di Storia Patria per le Provincie Modenesi e Parmensi* I (1863) str. 251.

[14]) Francesco Guicciardini: *Storia d'Italia*, knj. I, gl. 6. Izd. C. Panigada (Bari, 1929), I, str. 42.

[15]) F. Guicciardini: *Storie Fiorentine*, izd. R. Palmarocchi (Bari, 1931), str. 92—93.

država, Napuljska, Mletačka, Milanska i Florentinska. Najglavnija briga svih ovih država bila je održavanje status quo-a*). Svaka se starala da spreči drugu da uveća svoju teritoriju i da toliko ojača da postane opasna po druge. One su vrlo revnosno pratile i najmanji potez na političkoj šahovskoj tabli i dizale veliku galamu čim bi i najmanji zamak promenio gospodara. Kad god bi izbio rat, snage su bile podjednake, vojna organizacija spora, artiljerija teško pokretna, tako da je trebalo upotrebiti čitavo leto za opsađivanje nekog zamka. Ratovi su trajali vrlo dugo, a bitke su se svršavale sa malo ili bez ikakvih gubitaka. Sve se to izokrenulo posle francuske invazije kao posle neke iznenadne i strahovite oluje. Veze koje su vezivale italijanske vladare raspale su se a njihovo interesovanje za opšte blagostanje prestalo je. Kada su pojedine državice pogledale oko sebe i videle kako jedan za drugim padaju gradovi, vojvodstva i kraljevine, one su se uplašile, pa je svaka od njih počela da misli samo na svoju sopstvenu bezbednost, a zaboravila da se vatra u susednoj zgradi može lako da proširi i da zahvati i njenu. Sada su ratovi postali kratkotrajni i plahi, čitava kraljevina osvajana je i pustošena brže nego nekada obično selo. Opsada gradova trajala je vrlo kratko vreme i bila je s uspehom završena za nekoliko dana i časova umesto za nekoliko meseci, a bitke su postale ogorčene i krvave. O sudbini država nisu odlučivale veština pregovaranja i pamet diplomata, već bitke i vojnička pesnica."

Gičardinijeve reči jasno pokazuju koliko su Italijani duboko osećali razliku između stanja stvari u XV i stanja stvari u XVI veku. U XV veku oni su se navikli da, svesni svoga bogatstva i ponosni na svoj način života koji su stvorili njihovi pronalasci i napredak u nauci i umetnosti, gledaju sa preziranjem na ostale evropske sile, čiji se društveni poredak i duhovni život još uvek nalazio u okovima predrasuda i sujeverja. A sada, u XVI veku, sudbina Italije bila je potpuno u rukama tih istih država koje su Italijani smatrali takvim da ih s pravom mogu da preziru. Gičardinijeve reči isto tako pokazuju kako su Italijani objasnili svoj poraz. Pošto se nadmoćnost italijanske kulture jasno ispoljavala u privrednoj i duhovnoj oblasti, to su oni svu krivicu bacili na svoj nehat u pogledu novog načina ratovanja. Pojas utvrđenja i zamkova, kojima je svaka italijanska državica štitila puteve koji su vodili u njenu teritoriju, brzo je pao pod udarcima artiljerije Karla VIII, a italijanski najamnički konjanici nisu mogli da odole navali Karlove švajcarske pešadije i artiljerije. Moderna ratna tehnika savladala je zastarelu. To je, kako Makijaveli kaže, bio „guerra corte e grosso"**)[16]) — ono što mi danas zovemo munjeviti rat. Vodio se, kako on smatra „col gesso"[17]), tj. Francuzi su bili u stanju da obeleže „kredom" one kuće u koje su hteli da smeste svoje trupe, a da se ne boje da će se tome odu-

*) Status quo (latinski) = stanje u kome se nešto ranije nalazilo ili se sada nalazi. — Prim. prev.

**) „Rat kratak i surov". — Prim. prev.

[16]) *Discorsi*, knj. 2, gl. 6 (*Opere*, str. 147).

[17]) *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).

preti slabe italijanske snage. Posle toga su i Španci i Nemci, namamljeni lako zadobijenim pobedama od strane Francuza i vojničkom slabošću Italije, bacili oko na taj isti plen. Na svoje veliko zaprepašćenje Italijani su bili prinuđeni da mirno posmatraju kako se njihova zemlja pretvara u evropsko ratište i privlačno središte za sve strance koji žude za vojničkom slavom. Cela Italija je obožavala, a i bojala se imena kao što su: Gran Capitano, Gaetano di Consalvo, koji je u Napuljskom ratu postigao čudo pretvorivši bezobličnu masu španskih najamnika u vrlo dobro uređenu pešadiju; Gaston de Foa, koji je koristeći brze pokrete svojih trupa i novinu noćnih marševa, nadmudrio svoje brojno jače neprijatelje; Frundsberg, organizator nemačkih „landsknehta"*) i njihov vođa u budućem „Sacco di Roma"**). Ali svi oni koji su razmišljali o sudbini Italije morali su doći do zaključka da će Italijani biti prinuđeni da izvrše reformu svoje vojne organizacije, ako hoće da dostignu strane varvare i budu gospodari u svojoj kući.

Opšte interesovanje za vojna pitanja, koje su ovaj revolucionarni period i njegove nesreće morali izazvati kod Italijana, bilo je pojačano kod Makijavelija još i praktičnim iskustvom koje je imao sa politikom Florencije u kojoj je stekao naročito poznavanje vojne organizacije i njenog političkog značaja sa svima posledicama. Bila je to velika tragedija za Makijavelija što je aktivno učestvovao u politici samo relativno kratko vreme, od 1498 do 1512, tj. u doba kada je Pijero Soderini bio najviši činovnik, Gonfaloniere, i rukovodio politikom Florentinske države. Istovremenost Makijavelijevog političkog rada i Soderinijeve vladavine nije puka slučajnost. Posle izgnanja Medičija i kratkog perioda bune i nereda, aristokrati i demokrati, dve protivničke stranke u Florenciji, sporazumeli su se da izaberu Soderinija. Soderini, koji ili nije mogao ili nije hteo da veruje bilo jednoj ili drugoj protivničkoj stranci, rešio se da smatra stalnu birokratiju kao glavni oslonac svoje vladavine. Makijaveli, potomak jedne osiromašene plemićke porodice — ni aristokrata ni demokrata — ne bi nikada imao sreću da bude vodeća ličnost bilo u jednoj ili drugoj stranci u Florenciji. Ali, kao sekretar kancelarstva, pripadao je onoj grupi koju je podržavao Soderini. Tu mu se ukazala prilika da pokaže svoje sposobnosti. Soderini je vrlo brzo zapazio sposobnosti ovog ambicioznog mladog čoveka; uveo ga je u svoj uži krug i upotrebio za važne diplomatske i administrativne zadatke. Tako se Makijaveli morao baviti vrlo važnim vojnim problemom koji je zahvatio celu Soderinijevu administraciju, problemom ponovnog zauzeća Pize.

Piza, veliko morsko pristanište na ušću Arna, iskoristila je zabunu koja je nastala usled francuske invazije, te se oslobodila florentinske vladavine. Sigurnost Soderinijeve vlade zavisila je očevidno od toga da li će uspeti da ponovo zauzme Pizu. Iz godine

*) Najamnički vojnici u Nemačkoj u XV i XVI. veku. — Prim. prev.

**) Pljačka Rima je bila izvršena 6 maja 1527 kao posledica pohoda landsknehta i nemačkih carskih trupa za vlade Karla V, nemačkog cara. — Prim. prev.

u godinu bili su najbolji italijanski kondotijeri primani u florentinsku službu; pokušavalo se sa najsmelijim i najneobičnijim planovima kao što je odvođenje Arna da bi se Piza lišila vode kojom se iz njega snabdevala. Ali svake godine, čim bi dolazak zime obustavio vojne operacije, Piza je i dalje ostajala nezauzeta. Ovaj neuspeh bio je večiti izvor narodnog nezadovoljstva Soderinijevom vladom. On je bio i uzrok gubitka prestiža Florencije. Sem toga, potreba da se trupe najamničkih vojnika stalno drže na okupu pretstavljala je stalan teret za državnu blagajnu i kesu poreskih obveznika. Soderini i njegovi prijatelji očajno su tražili neki nov način kojim bi se opsada Pize mogla privesti kraju a finansiski teret ukloniti. Među raznim predlozima koji su bili izneti povodom toga nalazio se i predlog da se mobiliše ljudstvo Toskane u cilju obrazovanja narodne milicije. Nije poznato da li je Makijaveli bio prvi koji je izneo ovaj predlog, ali se zna da je on izradio onaj značajni izveštaj na osnovu koga je bila obnarodovana *Ordinanza**) (1506), tj. zakon koji je uveo opštu vojnu obavezu za sve muškarce od 18 do 30 godine.

Ordinanza nije pretstavljala sistem strogog ili opšteg regrutovanja. Ona je bila samo prvi korak u tom pravcu. Vojna obaveza nije obuhvatala i građane Florencije već se odnosila samo na stanovnike tzv. *contado,* na stanovništvo zemljoradničkih oblasti Toskane, koje su bile pod vlašću Florencije. Čak i od toga stanovništva samo je jedan mali broj ljudi bio uzet u obzir, jer se naročito vodila briga o tome da se ne ometa rad za potrebe građanskog stanovništva. Za vreme mira vežbe nisu bile težak teret za regrute. Seljaci su se morali nedeljom i u slobodnim danima vežbati u marševanju i rukovanju kopljima. Dvaput godišnje morali su ljudi iz raznih sela doći u glavni grad svoje oblasti da bi se u njemu dva dana vežbali u većim formacijama. Političari Florencije nisu smeli da prihvate drastičnije predloge, jer su se bojali da bi se toskanski seljaci, ako bi se naoružali, pobunili protiv florentinske vlasti, ili da bi Soderini uz pomoć dobre vojne organizacije mogao postati apsolutni vladar.

Ima se uglavnom zahvaliti Makijavelijevom zauzimanju što je ovaj neodlučni pokušaj da se mobiliše ljudstvo Florencije doveo do nekih stvarnih rezultata i što je od 1507 godine 2.000 ljudi milicije uzelo učešća u opsadi Pize. Sav posao u vezi sa regrutovanjem bio je obavljen u njegovoj kancelariji. On je išao od mesta do mesta i birao ljude koje treba uzeti u vojsku, a isto tako je vršio i nadzor nad njihovim vežbama. Bio je odgovoran i za izbor oficira. Za sve vreme dok je milicija opsađivala Pizu, on je imao zadatak da je snabdeva svim potrebama. Iako je milicija služila samo kao pojačanje najamničkim trupama, ipak je njeno učešće u opsadi bilo od vrlo velikog značaja za krajnji uspeh Florentinaca. Snage milicije održavale su opsadu u toku cele zime, a time što su sprečile da se Piza snabdeva hranom, iznurile su je glađu i naterale na predaju 1509 godine.

---

*) Ordinanza znači naredba ili propis. — Prim. red.

Uspeh koji je milicija postigla prilikom opsade Pize povećao je pouzdanje Florentinaca u ovu novu ustanovu. Oni su se potpuno oslonili na tu regrutovanu vojsku kada je carska vojska dve godine posle toga pošla protiv Florencije da bi ponovo uspostavila vlast Medičija. Ali, protiv iskusnih trupa carske vojske milicija je potpuno podbacila. Bila je skoncentrisana u Pratu, jednom malom gradu, sa zadatkom da brani prilaz Florenciji. Međutim, carske trupe uspele su da probiju odbranu još u prvom naletu. Milicija je bila zahvaćena panikom i pobegla je ne davši nikakav ozbiljan otpor. Prilikom toga bekstva poginulo je više od 4.000 ljudi, većinom vojnika iz milicije, što je bio pokolj neobičan čak i za taj period naviknut na surovosti i bezobzirnosti. Sada je put za Florenciju bio slobodan, te su se Mediči vratili kao pobednici u svoje rodno mesto.

Povratak Medičija učinio je kraj Makijavelijevoj političkoj karijeri. Svi njegovi pokušaji da povrati svoj položaj bili su uzaludni. U toku povučenosti, koja mu je bila nametnuta, on je sa delâ prešao na razmišljanje, sa političke prakse na političku teoriju. U razmišljanju o političkom iskustvu koje je stekao morali su mu problemi rata i vojne organizacije biti naročito gorki. Zar nije milicija, u neku ruku delo njegovog uma i stvaralaštva, bila jedan od onih uzroka koji su doprineli padu republikanske vlade, pa prema tome i uzrok ovom nesrećnom obrtu u njegovom životu? Ali, iako je Makijaveli bio lično zainteresovan tim problemom, ipak, to ga nije navelo da putem prepirke opravdava svoje postupke ili da sitničarski optužuje druge za njihove pogreške. Naprotiv, Makijaveli se odlikovao time što je uzeo u razmatranje čitav splet istoriskih okolnosti koji se krio iza te usamljene političke činjenice i što nije bio zadovoljan sve dok nije pronašao ono opšte pravilo koje je moglo da objasni pojedinačne slučajeve. Tako je Makijavelijeva želja da opravda svoje postupke bila za njega potstrek za opšta plodonosna razmišljanja. Ona su mu opet objasnila značaj koji su vojni činioci imali za sudbinu Italije i događaje u njegovo doba. On je duboko ušao u odnos između političke i vojne moći. Njegova lična iskustva uputila su ga na objektivno ispitivanje vojne krize njegovog doba. Tako je on postao prvi vojni mislilac savremene Evrope.

II

Kao što smo videli, Makijaveli se zainteresovao za vojna pitanja zato što je iz svog sopstvenog iskustva osetio njihov značaj za opšti razvitak političkih događaja. Prema tome, analiza Makijavelijevih vojnih teorija ne može se ograničiti samo na njegovo vojno delo *Veština ratovanja,* koje je posvećeno isključivo vojnim stvarima. Rat i vojna organizacija igraju važnu ulogu i u njegovim političkim i istoriskim delima *Principe* i *Discorsi,* kao i u *Istoriji Florencije.* Razlike, na koje se nailazi u njegovim vojnim gledištima, izloženim u delu *Veština ratovanja* i ostalim njegovim istoriskim i političkim delima, potiču iz raznolikih ciljeva zbog kojih su ta dela pisana.

U *Veštini ratovanja* dato je sistematsko, čak većinom stručno izlaganje Makijavelijevih vojnih pogleda, a u *Principe* i *Discorsi* oni su kao saveti bili izloženi u vidu poslovica. *Veština ratovanja* odnosi se na pozitivan program vojne reforme. Primedbe o vojnim stvarima date u delima *Principe* i *Discorsi* uglavnom su negativne prirode; ustvari, one su kritika vojnih ustanova njegovog doba.

Makijavelijeve kritike i negativne primedbe bile su uperene protiv vojnog sistema koji je postojao u Italiji u toku XV veka i pre francuske invazije. Kondotijeri i njihove najamničke konjičke trupe bili su predmet njegovog preziranja: „Oni su nesložni, željni slave, bez ikakve discipline, prevrtljivi, drski prema prijateljima, plašljivi prema neprijatelju, ne boje se boga i varaju ljude.“[18]) Njegovo rđavo mišljenje o njihovim delima vidi se iz njegovih satiričnih izraza u *Istoriji Florencije* koje upotrebljava kada govori o bitkama koje su vojske kondotijera vodile u XV veku. U bici kod Zagonare, koja se završila pobedom „čuvenom u celoj Italiji, niko nije poginuo osim Lodovika delji Obici, a on je sa svoja dva vojnika bio zbačen s konja i udavio se u blatu“.[19]) U bici kod Angijarija, „koja je trajala četiri časa, samo je jedan čovek poginuo, a i on nije bio ni ranjen ni ubijen kakvim dobrim udarcem, već je pao s konja i bio zgažen pa je od toga i umro.“[20]) U bici kod Molinele, koja je trajala pola dana, „niko nije poginuo, već je samo nekoliko konja bilo ranjeno i nekoliko vojnika zarobljeno i s jedne i s druge strane“.[21]) Makijaveli je objasnio da su se kondotijeri i njihove trupe zato tako rđavo borili što je njihovo interesovanje za rat bilo vezano za najam. „Kod njih ne postoji ljubav, a ni neka druga pobuda koja bi ih vodila u rat sem neznatne plate koja nije bila u stanju da ih navede da ginu za vaš račun.“[22]). Prema Makijavelijevom mišljenju, preovlađivanje finansiskih obzira određivalo je prirodu vojne organizacije i način vođenja rata u Italiji u toku XV veka. Pošto su vojnici bili radni kapital kondotijera, to su ih oni štedeli, izbegavali su otvorene bitke i više su voleli manevarski rat, a ako je moralo doći do bitke, starali su se da gubici budu što manji. To je bio period bitaka bez prolivanja krvi. S druge strane, kratkotrajni ratovi nisu bili korisni za kondotijere, koji nisu hteli da izgube zaposlenje, te su, čak i kada je pobeda izgledala sigurna, produžavali rat u čitav niz bitaka. Makijaveli je nagovestio da je čak i zanemarivanje upotrebe pešadije u Italiji došlo iz novčanih obzira kondotijera. Pešaci su mogli biti opremljeni sa mnogo manje izdataka nego konjičke trupe koje su bile radni kapital kondotijera. Ona sila koja ne bi imala konjicu morala bi pribeći regrutovanju kao najjevtinijem načinu da bi brojno nadmašila vojsku svoga suseda. Upotreba pešadije učinila bi kondotijere izlišnim. A pod takvim okolnostima, kako on veli, stvari se ne bi mogle mnogo popraviti. Pošto su se svi kondotijeri rukovo-

---

[18]) *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).
[19]) *Istorie Fiorentine*, knj. 4, gl. 6 (*Opere*, str. 475).
[20]) *Istorie Fiorentine*, knj. 5, gl. 33 (*Opere*, str. 528).
[21]) *Istorie Fiorentine*, knj. 7, gl. 20 (*Opere*, str. 578).
[22]) *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).

dili istim sebičnim razlozima i smatrali rat kao posao, to je njihov zajednički interes bio da poštuju osveštana poslovna pravila i da igraju na istu kartu.

Makijavelijev opis italijanskih metoda ratovanja u XV veku ne treba smatrati kao istorisku istinu. Prilikom opisivanja kondotijera iz XV veka on je, kao i svi veliki slikari portreta njegovog doba, ograničio svoj opis na nekoliko glavnih osobina, a otstranio sve one koje bi mogle da umanje oštrinu slike i jasnoću uočavanja onoga što je tipično. Makijavelijevom opisu mora se prigovoriti da su se u drugoj polovini XV veka i sami kondotijeri počeli da interesuju za vojne novine i da su počeli da upotrebljavaju i pešadiju i artiljeriju, iako u relativno skromnim razmerama. Sem toga, moramo imati na umu da je među kondotijerima postojala velika surevnjivost, te su se, prema tome, makar to bilo i iz obzira ličnog prestiža i lične ambicije, morali starati da pobede neprijatelja. Ako su morali često puta da pribegnu dugotrajnom manevarskom ratu, to nisu činili ni namerno ni iz zle volje. Njihova strategija je zavisila od političkih prilika koje su vladale u Italiji u XV veku. Relativno nedovoljna sredstva malih državica i njihova približno podjednaka snaga pretstavljali su nesavladljivu prepreku stvaranju takve sile koja bi bila u stanju da izvede vojne reforme velikih razmera.

Makijaveli je dobro zapazio da postoji veza između italijanskog političkog uređenja i zastarelosti njene vojne mašine. On je video da Italija treba da sprovede nešto više nego obične mere vojnotehničke prirode, nešto više nego ukidanje najamničkog sistema i upotrebu pešadije da bi mogla sa uspehom da se odupre napadima drugih evropskih zemalja. Bilo je nečega iz osnove pogrešnog u samom duhu u kome su Italijani vodili ratove. „Ne možemo nazivati ratom ako ljudi ne ubijaju jedan drugoga i ako gradovi ne budu opljačkani, a zemlja opustošena".[23]) Potpuno uništenje neprijateljske države mora biti glavni cilj u ratu; pravi rat je borba za opstanak i u takvoj borbi sve je dopušteno. „Tamo gde bezbednost zemlje zavisi od odluke koja treba da se donese ne sme se dopustiti da prevagnu obziri pravde ili nepravde, čovečnosti ili svireposti, niti slave ni sramote."[24]) Sredstva upotrebljena u ratu moraju se ceniti isključivo sa gledišta koristi. Makijaveli sa divljenjem veli ovo o Kastručiju Kastrakaniju: „Ako je mogao ma šta da dobije na prevaru, nije nikada pokušavao da to dobije silom, jer je govorio da pobeda donosi slavu pobediocu a ne način na koji je ona zadobijena."[25]) Zato je Makijaveli smatrao da se interesovanje vojskovođe ne sme da ograniči na čisto vojnu akciju. On isto tako mora da upotrebi zgodne metode da prevari neprijatelja, a i da se posluži lukavstvom — naprimer, širenjem lažnih glasova — da bi ga obeshrabrio.[26]) Makijaveli je bio veliki obožavalac Frontina (40—103 naše ere), čija

[23]) *Istorie Fiorentine*, knj. 5, gl. 1 *(Opere*, str. 499).

[24]) *Discorsi*, knj. 3, gl. 41 *(Opere*, str. 256).

[25]) *Vita di Castruccio Castracani (Opere*, str. 761).

[26]) Vidi naročito *Discorsi*, knj. 3, gl. 14: „O dejstvu novih lukavstava i neočekivanih glasova u toku bitke."

je knjiga „O ratnim lukavstvima“ bila posvećena ovom pitanju, te je preporučivao mnoga Frontinova sredstva za prevaru. Ako bi se reklo da je Makijaveli bio preteča savremenog psihološkog rata, značilo bi otići isuviše daleko. U svakom slučaju, njegova gledišta znače sasvim novo i iz osnova drukčije shvatanje rata. Jer, u Makijavelijevo doba — naprimer, u bici kod Ravene — protivnici su izmenjivali učtive pozive na borbu i viteške pohvale pre početka neprijateljstava; još se održavao običaj, bar u teoriji, da se ratovi vode prema utvrđenim pravilima i sredstvima koja su bila tačno predviđena. Još su postojali tragovi srednjovekovne tradicije koja je shvatila rat kao merenje snaga u boju u kome su se borci otvoreno sukobljavali pod jednakim uslovima. Međutim, osnova Makijavelijeve teorije bilo je njegovo revolucionarno shvatanje da je u ratu dopušteno upotrebiti sve raspoložive sile. On je smatrao državu kao neko živo biće koje u toku rata stavlja na probu sva svoja sredstva, svu svoju snagu, pamet i hrabrost.

Makijaveli je bio često puta napadan zbog tobože pogrešnog suda o značaju pronalaska artiljerije i zbog potcenjivanja uloge novca u ratu. Ali, ako se uzme u obzir njegovo novo shvatanje rata, onda njegova gledišta po ovim pitanjima izgledaju potpuno logična i razumljiva. Čuvena glava u njegovom delu *Discorsi* o „značaju artiljerije za modernu vojsku i da li je opšte mišljenje u tom pogledu tačno“[27]) nije bila nepristrasna rasprava o značaju pronalaska artiljerije za dalji razvitak ratovanja, već se više odnosila samo na jednu stranu ovog problema: na značaj hrabrosti i inicijative u odnosu na ovo novo ratno sredstvo. Makijaveli je slušao kako mnogi ljudi govore „da će se ratovi ubuduće voditi isključivo pomoću artiljerije“.[28]) Sva njegova izlaganja po ovom pitanju sastojala su se iz dokaza da je ovo shvatanje pogrešno. On nije poricao da je artiljerija povećala udarnu snagu, ali je odlučno poricao tvrđenje da bi artiljerija sama po sebi mogla da bude odlučujuća činjenica. Pronalazak artiljerije nije učinio rat strukom tehničara i inžinjera; i dalje je bila potrebna kombinacija svih snaga jedne zemlje kako vojnih tako i duhovnih, a sposobnost komandanata i hrabrost vojnika bili su oduvek odlučujući činioci.

Makijaveli je to isto tvrdio i u svojoj raspravi o ulozi novca u ratu. U glavi koja nosi naslov: „Novac nije glavna stvar u ratu, iako se obično tako smatra“[29]) on je došao do ovog zaključka: „Dobri vojnici, a ne zlato, obezbediće uspeh u ratu, jer koliko je moguće da dobri vojnici pribave zlato, toliko je nemoguće da zlato stvori dobre vojnike.“ Makijavelijevi savremenici, naprimer, Gičardini[30]), zaključili su iz ovog tvrđenja da je Makijaveli bio čist teoretičar bez imalo poznavanja praktičnih stvari. Ali ima nekoliko stavova u Makijave-

---

[27]) *Discorsi*, knj. 2, gl. 17 (*Opere*, str. 162—166).

[28]) *Opere*, str. 162.

[29]) *Discorsi*, knj. 2, gl. 10 (*Opere*, str. 152—153).

[30]) Francesco Guicciardini: „*Considerazione intorno ai Discorsi del Machiavelli*“, *Scritti politici e Ricordi*, izd. R. Palmarocchi (Bari, 1933), str. 50—51.

lijevim pismima[31]) koji pokazuju da je on prilikom procenjivanja mogućnosti uspeha u datom sticaju političkih okolnosti uzeo u obzir i značaj novca. Makijaveli nije hteo da tvrdi da je novac bez uticaja na vođenje rata, već je samo pomišljao na velike italijanske gradove, Florenciju i Milano, koji su, pored svega svoga bogatstva, ipak podlegli napadima stranaca. Njegova tvrdnja se sastojala pre u tome da je vojna sila temelj političke moći, a da je novac politička moć samo ako se pretvori u vojnu silu.

Ali postoji i jedno šire značenje u Makijavelijevoj primedbi o odnosu između novčane moći i vojne sile. On je osećao da se vrline koje rat traži ne mogu složiti sa onim stavom koji potiče iz trgovačkih poslova. Verovao je da su miroljubive sklonosti Italijana u XV veku sprečile razvitak pravog vojničkog duha, te je smatrao da postoji neka uzajamna veza između širenja ove miroljubive atmosfere i bavljenja trgovačkim poslovima. U jednom pismu svom prijatelju Vetoriju, u kome je samog sebe opisao, rekao je ovo: „Sudbina je htela da se, pošto ne mogu da govorim o izradi svile, ili preradi vune, o gubitku i dobitku, moram baviti politikom. Ili se moram zavetovati da ćutim, ili moram da govorim o tome predmetu.“[32]) Svakako, on nije smatrao da mu služi na sramotu to što je osećao da mu nema mesta u društvu trgovaca svilom i vunom koji su tada vladali Florencijom. Po njegovom mišljenju, veliki značaj koji je novac imao u očima mnogih Florentinaca bio je razlog opadanja političke moći Florencije. U jednoj državi, koja je težila za političkom veličinom, morali su politički interesi biti preči od svih drugih. Makijavelijeva optužba najamničke vojske, njegova kritika kolebljivih i neuspešnih metoda ratovanja u Italiji našle su pozitivan izraz u njegovom zahtevu, kojim traži nov duh vojničkog herojstva. Mekuštvo i nedostatak borbenog duha, tako je on mislio, bili su posledica preterane brige za ličnim blagostanjem koja je nerazdvojno vezana za društvo u kome preovlađuju novčana i trgovačka pitanja. Samo onaj narod kome je veličina njegove zemlje, a ne lična sudbina njegovih pripadnika, najviša vrednost i koji je voljan da sve žrtvuje svom političkom ubeđenju i da gine za to svoje ubeđenje, u stanju je da stvori vojnike za jednu nepobedivu vojsku.

Glavni principi Makijavelijevih misli o vojnoj reformi mogu se lako izvesti iz njegove kritike ranije organizacije. On je zahtevao vojsku sačinjenu od pešadije, koja bi bila obrazovana na principu opšte vojne obaveze. Naravno, takva vojna organizacija zahteva nužno i političke reforme. Ona će moći da uspe samo ako bude prožeta novim duhom koji bi političke vrednosti stavio iznad svih drugih. Štaviše, narodi koji upravljaju sami sobom biće i najviše voljni da se bore za sebe. Postoji čvrsta veza između demokratije i ideje o vojsci sastavljenoj od obavezno regrutovane pešadije.

Međutim, mnogo će se razočarati svaki čitalac koji očekuje da će u Makijavelijevom delu *Veština ratovanja*, njegovom glavnom

---

[31]) Naročito vidi pismo Frančesku Vetoriju od 20 decembra 1514.

[32]) Pismo Frančesku Vetoriju od 9 aprila 1513 (*Opere*, str. 882).

delu o vojnim pitanjima, naći podrobno raspravljanje o tome kako bi se ove ideje mogle da primene na prilike u XVI veku i realistički opis ratova u ovom periodu. Makijaveli je bio dete Renesansa, te se njegov način dokazivanja opravdanosti ideja sastojao u tome da pokaže da su one važile još u antičko doba. Ovaj način prilaženja problemima odredio je i metod i sadržaj cele ove knjige. Smatrao je da bi najjači razlog koji bi mogao da navede u prilog svojih teorija bilo to što se rimska vojska sastojala iz obavezno regrutovane pešadije.

Stoga je Makijavelijeva knjiga bila velikim delom objašnjenje rimskih vojnih ustanova. Primere koje je navodio uzeo je većinom iz dela klasičnih istoričara, kao što su Livije i Polibije. Držao se vrlo mnogo — čak i ropski — klasičnih pisaca o vojnoj nauci. Njegovo delo je, ustvari, neka vrsta prilagođavanja klasične vojne mudrosti dobu u kome je on živeo. Njegov glavni izvor nadahnuća bilo je Vegecijevo delo *De re militari* (O vojsci). Zato se njegovo delo bavilo istim pitanjima: izborom ljudstva, opremanjem i vežbanjem vojnika, prirodom borbe i raznim slučajevima koji se mogu desiti u toku vojne akcije, marševskim poretkom, podizanjem logora i načinom utvrđivanja. Prilikom rasporeda izlaganja ovih pitanja Makijaveli se takođe držao Vegecija. Možda bi se moglo reći da je jedan od razloga što se na Makijavelijevo delo *Veština ratovanja* nije u moderno doba obratilo dovoljno pažnje bio u tome što se često puta smatralo da to delo nije ništa drugo do italijanizovani i nešto modernizovani Vegecije.

Bilo je slučajeva u kojima je on otstupao od svojih klasičnih uzora. Pošto je Makijaveli očevidno smatrao obnovu stare vojne nauke kao svoj glavni zadatak, to mu je izgledalo da su oni vrlo važni i da zaslužuju naročitu pažnju. Najviše se udaljio od Vegecija tamo gde je opširno raspravljao o značaju bitke u vođenju rata. Suprotno Vegeciju, koji je ukratko obradio to pitanje, bitka čini glavni predmet čitave jedne knjige u Makijavelijevom delu *Veština ratovanja*. Ova knjiga, treća po redu, sadrži opis jedne zamišljene bitke i nalazi se, što naročito pada u oči, u središtu pažnje celog dela. Dve ranije knjige, koje govore o izboru i vežbanju ljudstva, opisuju kako treba vojsku, spremnu za vojnu akciju, upotrebiti na bojnom polju; one nas uvode u bitku. Posle vrhunca bitke napregnutost popušta, te se predmeti ostalih knjiga — marševski poredak, logorovanje, utvrđivanje — obrađuju jedno za drugim u vidu kratkih opisa slabo povezanih među sobom. Način izlaganja u ovom odeljku je manje strog. I tako, posredno, samim oblikom izlaganja, bitka se ističe kao glavni deo ovog dela. Štaviše, značaj bitke se nameće čitaocu direktnim izjavama koje se provlače kroz celu knjigu. „Ako vojskovođa dobije bitku, to će zagladiti sve njegove greške i rđavo držanje“[33]); bitka je „cilj radi koga se vojske mobilišu, i zato treba uložiti mnogo brige i truda da ih naviknemo na

[33]) *Arte della Guerra (Opere,* str. 275).

disciplinu".[34]) „Glavni cilj i svrha sve brige i svega truda, uloženih u održavanje dobrog reda i discipline, jeste da spremimo i osposobimo vojsku da napadne neprijatelja onako kako treba, jer će, po pravilu, potpuna pobeda okončati rat".[35]) Štaviše, odluka putem bitke ne može se izbeći. Ako je vaš protivnik rešen da povede bitku, on vas može uvek da dovede u takav položaj da je morate primiti. „Vojskovođa neće moći da izbegne bitku ako je protivnik rešen na nju po svaku cenu."[36]) Sem toga, od pojave artiljerije, zamkovi i tvrđave izgubili su svaki značaj u zadržavanju neprijatelja, te je otvorena bitka nužan vrhunac u svakom ratu.

Najzad, sam način kako se govori o bici u trećoj knjizi ističe važnost koju je Makijaveli pridavao ovom delu knjige; ona sadrži opširan, pažljivo razrađen opis koji iznosi sve dramatične mogućnosti.

On podrobno opisuje kako treba izvršiti sada već zastareo raspored trupa za bitku: pešadija se postavlja u centar kao glavna udarna snaga, na bokovima se nalaze radi zaštite konjica i laka pešadija. Posle artiljeriskog plotuna i čarki koje vode konjica i laka pešadija, i čim je borbeni prostor spremljen za sukob glavnih snaga, pešaka, počinje prava bitka. Kopljanici, koji čine prve borbene redove, snažno napadaju protivnika; čim se otstojanje između oba protivnika dovoljno smanji, kopljanici ustupaju mesto mačevaocima. Sada nastupa otsudan trenutak. Ishod bitke odlučiće veština kojom se izvede ovaj manevar: „Kakav pokolj! Koliko ih je samo ranjeno! Neprijatelj počinje da otstupa. Gle, beži i na desnom i na levom krilu. Bitka je završena. Mi smo izvojevali sjajnu pobedu!"[37]) Ovim rečima, punim oduševljenja, Makijaveli završava svoj opis bitke. Taj opis je pre slikanje onoga što bi gledalac mogao da vidi sa kakvog pogodnog mesta, a ne analiza mogućih manevara; on je, ustvari, slikanje bitke rečima. Pošto je bitka posmatrana samo spolja, to izgleda kao da su svi njeni delovi unapred određeni, kao da se ona razvija po planu; međutim, ovoj slici nedostaju elementi krize, zastoja, odluke. Veština književne analize vojne akcije još je bila u povoju.

Ustvari, Makijaveli je zamislio tok bitke kao neki dobro podmazan mehanizam samo zato što je ovakvo shvatanje odgovaralo stvarnom toku bitke. U ovo doba bilo je posle početka bitke vrlo malo mogućnosti za inicijativu. Čim pešadiske kare navale jedna na drugu, bilo je skoro nemoguće manevrovanje sa ovim gusto zbijenim masama. Ona strana koja je mogla bolje da potpomogne svoje snage prilikom njihovog pritiska na protivnika, dakle ona strana koja je vršila najjače „potiskivanje", dobijala je bitku. Prema tome, obuka koju su vojnici stekli pre same bitke igrala je glavnu ulogu. Ishod bitke zavisio je od čvrstine borbenih redova i pravilnog ritma kojim su vršili pritisak. Frundsberg, naprimer, bio je, uglavnom, majstor u obuci i za svoju vojničku slavu ima da zahvali samo disciplini kojoj je obučio svoju čuvenu vojsku.

---

[34]) *Arte della Guerra (Opere*, str. 303).
[35]) *Arte della Luerra (Opere*, str. 352).
[36]) Naslov 10 glave u delu *Discorsi*, knj. 3.
[37]) *Arte della Guerra (Opere*, str. 309).

Iz isticanja značaja bitke na koje nailazimo kod Makijavelija možemo videti da ga je vrlo mnogo interesovao problem vojne discipline. Može se slobodno reći da je ovaj problem, odmah posle problema bitke, bio najvažniji predmet njegovog dela *Veština ratovanja*. Veliki značaj dobre discipline bio je istican u svakoj prilici. Ona znači temelj svake dobre vojske: „Dobar red čini ljude smelim, a zabuna kukavicama."[38]) Disciplina više postiže nego hrabrost i u stanju je da savlada i golu silu: „Malo je ljudi koji su po prirodi hrabri, ali dobar red i iskustvo učiniće mnoge hrabrim. U vojsci se treba više osloniti na dobar red i disciplinu nego na samu hrabrost".[39])

Za Makijavelija problem vojne discipline ima dva razna oblika. Pre svega, potrebno je svakog vojnika naučiti najosnovnijim stvarima u rukovanju oružjem i navići ga da se bori u formaciji. „Vojnici moraju da nauče da ne kvare redove, da sleduju komandi i znacima trube ili doboša, i da održavaju dobar red bilo da stoje, nastupaju, vrše povlačenje, maršuju ili se tuku sa neprijateljem".[40]) Drugi, važniji oblik discipline — onaj koji je bio istican na vidnom mestu u svima vojnim delima u toku dva potonja veka — sastojao se u pitanju podele vojske na manje taktičke jedinice. Da bi se održala disciplina u toku akcije, masa pešadije morala je biti izdeljena na manje delove, koji su bili tako organizovani da se mogla obezbediti izvesna gipkost i pokretljivost. Za borbeni poredak Makijaveli je preporučivao obrazovanje tri borbena reda koji bi stajali jedan iza drugog, da bi se, ako prvi nalet ne bi uspeo, bitka mogla i dalje voditi. Preporučivao je da se za ugled uzmu rimske legije. Najveća jedinica bio bi bataljon koji bi se, kao i legija, sastojao od 6.000 do 8.000 ljudi i, slično legiji, imao deset manjih jedinica kojima bi komandovao po jedan oficir. Čak i pod tim uslovima vojne organizacije smatrao je Makijaveli da je velika armija glomazno telo, te je kao najveću snagu preporučivao vojsku od 50.000 ljudi, „jer veći broj od ovoga može da izazove razdor i nered, i ne samo što se njima ne može upravljati, već će sa sobom povući i druge koji su bili dobro disciplinovani."[41])

Ovo je dobar primer za to da je Makijaveli smatrao da postoji izvestan tip vojne organizacije koju svaka zemlja treba da postigne, a to je i osnovna teza cele njegove vojne teorije. On je često govorio o potrebi da se vodi računa o naročitim okolnostima i posebnim prilikama, a ustvari se samo starao da postavi pravila i propise od opšte važnosti. Izgleda da ovo preovlađivanje opštih principa i nedostatak stvarnih pojedinosti dovode u sumnju tvrđenje da njegove vojne teorije uopšte imaju veze sa vojnom praksom.

Ove sumnje u praktičnu vrednost njegovog dela biće još veće ako se uzme u obzir oblik u kome su njegove teorije bile iznete. *Veština ratovanja* je zamišljena kao razgovor između tri člana floren-

[38]) *Arte della Guerra* (*Opere*, str.392).
[39]) *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 362).
[40]) *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 292).
[41]) *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 347).

tinskih aristokratskih porodica i kondotijera Fabricija Kolone, koji se vodio u vrtu porodice Ručelaji, mestu koje je bilo čuveno zbog filozofskih sastanaka i rasprava. Sama sredina je karakteristična za platonovsku usamljenost i oduševljenje za stari Rim, kojima je ovo delo prožeto, te baš to može da zbuni savremene čitaoce. Oni se moraju upitati da li su sagovornici ljudi iz doba Renesansa ili iz Antičkog doba i da li se njihove misli koje kazuju odnose na današnjicu ili na prošlost.

Ukratko rečeno, izgleda da su misli iznete u delu *Veština ratovanja* obavijene nekom maglom koja je učinila nejasnim njegove glavne crte. Bez daljeg objašnjenja i tumačenja njegovog značaja u istoriji vojne teorije bilo bi teško razumeti da ovo delo pretstavlja važan korak u razvitku ove teorije i da je položilo temelje jedne zgrade koja se još izgrađuje.

III

Veština ratovanja postala je klasično vojno delo. Bilo je štampano u sedam izdanja u toku XVI veka i prevedeno na većinu evropskih jezika. Montenj je smatrao da Makijaveli kao vojni pisac dolazi po važnosti odmah iza Cezara, Polibija i Komina[42]). Iako su u XVII veku izmenjene vojne metode istakle druge pisce, ipak je Makijaveli bio često navođen. U XVIII veku, maršal Saksonski se vrlo mnogo držao njega kada je pisao svoje delo *Razmišljanja o veštini ratovanja* (1757), a Algaroti je — iako sa malo osnova — video u Makijaveliju onog majstora koji je naučio Fridriha Velikog taktici koja je zadivila Evropu.[43]) Kao i mnogi drugi koji su se bavili vojnim pitanjima, tako je i Džeferson imao u svojoj biblioteci[44]) Makijavelijevo delo *Veština ratovanja,* a kada je rat iz 1812 godine pojačao interesovanje Amerikanaca za probleme rata, bilo je priređeno i naročito američko izdanje toga Makijavelijevog dela.[45]) Ali, kada je u XIX veku slava Makijavelija, kao političkog mislioca, ponovo dostigla svoj vrhunac, počeo je da bledi njegov značaj kao vojnog pisca. Za mnoge je on ostao samo prorok savremenog ratovanja i čovek koji je predvideo opštu vojnu obavezu, tu veliku novinu Francuske revolucije. Drugi su, međutim, isticali njegov neuspeh da shvati značaj artiljerije, a u njegovom preteranom preporučivanju rimskih vojnih ustanova videli su znak nedostatka stvarnog poznavanja vojnih stvari.

Teško bi bilo reći da je u ovom sukobu mišljenja pravo bilo samo na jednoj strani, a zablude na drugoj. Naprimer, Makijaveli-

---

[42]) Montaigne: „*Essais*“, knj. 3, gl. 34: „Observations sur les moyens de faire la guerre de Julius Caesar.“

[43]) F. Algarotti, Pisma 8 i 9 u njegovom delu *Scienza Militare del Segretario Fiorentino,* štampano u F. Algarotti, *Opere* (Venezia, 1791), sv. V.

[44]) Katalog Kongresne biblioteke 1815, tj. Džefersonova biblioteka.

[45]) *The Art of War in Seven Books Written by Nicholas Machiavel... to Which Is Added Hints Relative to Warfare by a Gentleman of the State of New York (Albany,* 1815).

jeva preporuka opšte vojne obaveze, ma kako da nas iznenađuje u svetlosti novijih događaja, znači pre potvrđivanje nego poricanje onoga gledišta koje pripisuje Makijaveliju nerazumevanje stvarnih prilika njegovog doba. Dublja analiza političkih sila njegovog doba — porast novčane moći, jačanje vladalačkog apsolutizma — pokazala bi da budućnost pripada stalnoj profesionalnoj vojsci i da bi, u tadašnjim prilikama, građanska vojska po rimskom uzoru bila pravi romantični san.

S druge strane, opet, videli smo da je Makijavelijev skepticizam u pogledu značaja artiljerije potekao iz jedne zdrave i opravdane tvrdnje da su, uprkos značaju svih tehničkih novina, bitni elementi rata ipak ostali isti. Sem toga, ne bi trebalo izgubiti iz vida da Makijavelijeva preporuka rimskog uzora nije bila ni utopija ni nepraktična stvar kako to nama danas izgleda. Rimska legija je bila onaj uzor koji je dao potstreka vojnim reformama u XVI veku, i to, prvo, reformama koje je učinio francuski kralj Fransoa I, a zatim — što je još važnije — reformama Morica Nasavskog. On je na osnovu temeljnog proučavanja rimske vojne prakse uveo puk kao osnovnu pešadisku jedinicu, a njegove metode za organizaciju i obuku pešadije ubrzo su postale predmet podražavanja u celoj Evropi. Rimske vojne metode imale su direktan i veliki uticaj na moderne oblike razvitka. Tako se može do u beskrajnost raspravljati o realizmu Makijavelijevih vojnih teorija.

Pogrešno je davati ocenu Makijavelijevih vojnih teorija sa gledišta njihove trenutne koristi. Merilo njihove vrednosti sastojalo bi se u pitanju da li one pretstavljaju novo i originalno prilaženje problemima rata i da li su otvorile nove vidike pomoću kojih bi bilo moguće da se postigne bolje razumevanje potreba i uslova za vođenje rata i organizaciju vojske. Ne korist od nekih posebnih i naročitih mera, već plodnost njegovih opštih metoda i shvatanja jeste onaj metar kojim treba meriti Makijavelijev značaj u istoriji vojne teorije.

Makijavelija su nazivali prvim modernim vojnim misliocem. Naravno, on nije bio prvi koji se bavio vojnim pitanjima; bilo je i pre njega, a i sem njega, takvih koji su se bavili tim pitanjima. Ipak je Makijaveli omogućio raspravljanje vojnih pitanja sa jednog novog stanovišta i postavio one principe iz kojih su se razvili duhovno razumevanje i teoriska analiza rata i vojnih stvari. Jedino ako se uporede njegova vojna shvatanja sa shvatanjima ranijih i njemu savremenih vojnih pisaca, moći će se potpuno razumeti njegov način prilaženja vojnim pitanjima i pravi značaj njegovih postignuća.

Samo kao jedan deo društvenih zbivanja ušle su vojne stvari u socijalnu filozofiju velikih srednjovekovnih teologa koji su prilagodili klasičnu književnost srednjovekovnim prilikama i potčinili je etičkim načelima hrišćanstva, dok su vojni problemi pod uticajem tradicije i dalje ostali jedan deo političkih teorija. Zatim su huma-

nisti*) naročito istakli vojnu stranu političkog života. Zahvaljujući njihovom oduševljenju za Rim i rimsku istoriju počelo se smatrati da su vojnička dela i vojna istorija suština istorije i političke veličine. Najzad, razvitak prirodnih nauka i tehnike stvorili su novu literaturu o tehničkim pitanjima; tehnički delovi vojne veštine — kao što su obuka u upotrebi izvesnih oružja ili pitanja vojne arhitekture — bili su raspravljani u mnogim delima.

Van svakog spora je da su sva tri strujanja uticala na obrazovanje Makijavelijevih vojnih shvatanja. Proglašenje Vegecija za kanonski autoritet bilo je delo Srednjeg veka, dva najbolja srednjovekovna spisa o vojnoj veštini — dela Eđidija Kolone[46]) i Kristine de Pizan[47]) — pretstavljaju, uglavnom, preradu Vegecijevog dela za potrebe feudalnog doba. Makijaveli je išao njihovim stopama kada je Vegecija prilagodio potrebama svoga doba. Odjek raspravljanja tehničkih pitanja može se videti iz njegovog interesovanja za detaljno opisivanje kako treba rukovati oružjem, a naročito u onome delu koji govori o veštini utvrđivanja[48]) i koji dokazuje da je Makijaveli dobro poznavao probleme vojne arhitekture.

Ipak, uticaj humanista najviše pada u oči. „Ništa nije toliko oslabilo uticaj i snagu Italije koliko činjenica da je upotreba oružja postala nepoznata stvar u Italiji", rekao je Platina 1468 godine[49]). Pre Makijavelija florentinski državnici, kao Mateo Palmijeri (1406—1475), kritikovali su najamničku vojsku i zahtevali da se građani naoružaju[50]). Humanisti, kao što je Patricije (1412—1494), preporučivali su obaveznu vojnu obuku za sve mlade ljude.[51]) Oni su se žalili na mekuštvo svoga doba i nedostatak vojničke hrabrosti, pa su smatrali da je trgovački duh uzrok političke ravnodušnosti u tome periodu. Još krajem XIV veka Salutati (1331—1406) je zapazio da politiku Florencije „ne određuju one ambicije kojima se odlikuje plemstvo, već interesi trgovine, i pošto ništa na svetu nije veći neprijatelj i veća šteta za trgovce i zanatlije nego poremećaji i neredi koji nastaju usled rata, to, svakako, trgovci i zanatlije, koji nama vladaju, vole mir a mrze pustoš koju rat donosi."[52])

Usled ove očevidne srodnosti između Makijavelijevih shvatanja i shvatanja ranijih pisaca o vojnim pitanjima utoliko više pada u oči da on ne zavisi od njih u onim shvatanjima koja čine srž njegove

---

*) Oduševljene pristalice stare grčke i rimske filozofije i umetnosti u doba Renesansa. — Prim. prev.

[46]) Treći deo treće knjige Eđidija Kolone: *De regimine principum* bavi se vojnim ustanovama i ratom: „Quomodo regenda sit civitas aut regnum tempore belli" („Kako treba upravljati državom i kraljevinom za vreme rata").

[47]) Christine de Pisan: *Livre des faits d'armes et de cheualrie*, knji. 3, gl. 7.

[48]) *Arte della Guerra*, knj. 7.

[49]) Platina: *De vero Principe*, knj. 3, gl. 6 (navedeno u uvodu G. Gajde u Platinovo delo: *Historici Liber de Vita Christi ac omnium pontificum*, u Muratorijevom: *Rerum italicarum scriptores* (1913) III, deo I, str. XIV.

[50]) Matteo Palmieri: *Libro della vita civile* (štampano 1529), str. III i str. 76.

[51]) Franciscus Patricius: *De institutione rei publicae* (napisano oko 1470, štampano 1594), str. 406.

[52]) Coluccio Salutati: *Invectiva... in Antonium Luscum de florentina republica male sentientem* (pisano 1400), izdao D. Moreni (Firenze, 1826), str. 181.

vojne teorije. U ranijim vojnim delima ne mogu se naći ni njegova pohvala pešadije, ni njegovo isticanje značaja otsudnosti bitke, ni njegovo opšte shvatanje rata. Baš obratno, Makijaveli je bio protivnik vojne tradicije u ovim pitanjima. Pre njega niko nije sumnjao u presudnu ulogu konjice. Naprimer, Kornacano, u svome delu *De Re Militaria*, objavljenom 1507, veli ovo: „Savremeno doba voli konjicu; ona je vrlo zgodna za sve ratne poduhvate.“[53]) Vojskovođama je davan savet da izbegavaju bitke, jer je njihov ishod uvek neizvestan. „Iako nam pamet, hrabrost i znanje vojnih nauka mogu pomoći, ipak će boginja sreće ostati odlučujući činilac“, veli Patricije.[54]) Sem toga, još je u celoj književnosti vladao pojam „bellum justum“*). Rat je bio smatran kao oruđe viših etičkih ciljeva, a principi i metode ratovanja bili su i dalje potčinjeni etičkim merilima i ograničeni utvrđenim pravilima.[55])

Međutim, najvažnija stvar nije bilo to što je Makijaveli otstupio u ovim pitanjima od postojeće tradicije i izneo realističnija gledišta, već to što su sva njegova gledišta povezana među sobom i što pretstavljaju potrebne i dopunjujuće delove jednog jedinstvenog misaonog sistema. Sva Makijavelijeva gledišta zasnivaju se na njegovom osnovnom shvatanju rata i izvedena su iz toga shvatanja. Za njega je politički život bio borba za opstanak između organizama koji se šire i rastu. Rat je bio i prirodna i potrebna stvar; on će rešiti koja zemlja treba da ostane i odlučiti o njenom uništenju ili daljem širenju. I zato se rat mora završiti nekom odlukom, a bitka je bila najbolji put da se dođe do brze odluke, jer će ona ostaviti pobeđenu zemlju na milost i nemilost pobediocu. Zbog ovog presudnog značaja bitke ne može se njen ishod ostaviti pukom slučaju, već se mora pripremiti tako da se pobeda, ukoliko je to moguće, unapred obezbedi. I tako je uspešna priprema za bitku jedino merilo za organizaciju vojske. To je zahtevalo da se ponovo ispitaju tradicionalne metode vojne organizacije. Sem toga, političke ustanove, kako po svom duhu tako i po svom obliku, moraju biti podešene prema vojnim potrebama. Optužba humanista protiv njihovih savremenika zbog nedostatka vojničkog heroizma bila je izneta bez daljeg raspravljanja o njegovim posledicama; ona je bila moralni apel, priključen bez ikakve organske veze jednom sasvim drukčijem sistemu misli. Međutim, u Makijavelijevoj vojnoj teoriji jedna misao pojačava drugu, te pripadaju jednom i istom organskom sistemu; one su sastavni delovi njegove opšte filozofije politike i rata.

[53]) Cornazzano: *De Re Militaria* (Pescaro, 1507), knj. 2, gl. 1.

[54]) Patricius, *op. cit.* str. 374. Uporedi i „Memoriale“ od Diomeda Karafe (pisano 1479), objavljeno od strane P. Pieri u *Archivio Storico per le Provincie Napoletane*, LVIII (1933), str. 208.

*) „Pravedni rat“. — Prim. prev.

[55]) Pravac Makijavelijevog novog i radikalnog shvatanja rata može se videti iz razlike koju neki humanisti prave između „ratova za život i opstanak“ i „ratova za čast i slavu“. Uporedi, naprimer, M. Palmijeri, *op. cit.*, str. 72 i L. Bruni Aretino: *Oratio in funere Nannis Strozzae* (1430), objavljenom u delu E Baluze, *Miscellaneorum Liber Tertius* (Parisius, 1680), str. 246.

Prema tome, originalnost i snaga Makijavelijevog prilaženja predmetu leže u širini njegove zamisli; on je obuhvatio čitav splet vojnih problema i osetio da postoji dublja veza između tehničkih vojnih pojedinosti i opšteg cilja rata, između oružane snage i političke organizacije. Istoriski sticaj okolnosti u kojima se Makijaveli rodio i praktično iskustvo koje je stekao, svakako su igrali presudnu ulogu prilikom izrade ovog novog gledišta. Makijavelijevo razumevanje stvari ne bi bilo moguće bez novih vidika, koje su pružili politički događaji njegovog doba i intelektualna postignuća Renesansa.

Vojne novine ovog perioda, pojava novog oružja i pešadije izazvale bi u svakom slučaju razmišljanje i tumačenje. Ali u periodu društvene ravnoteže i bezuslovnog prihvatanja političkih vrednosti bila bi vojna teorija verovatno ograničena na masu pojedinačnih predloga tehničke prirode i raspravljanje raznih pojedinosti. Kriza političkih ustanova i vrednosti, koja je označavala kraj Srednjeg veka, pružila je mogućnost za temeljnu reviziju njihovih osnova. Pošto je izgledalo da se ceo svet nalazi u toku razvitka, to je njegova izgradnja izgledala moguća u duhu novih principa. To ne znači da je takvo radikalno shvatanje bilo uobičajeno među misliocima ovoga doba. Bilo je potrebno da se pojavi jedan Makijaveli koji bi iskoristio sve mogućnosti koje je stvorila kriza ovog perioda, ali je i kriza njegovog doba bila isto tako potrebna da bi omogućila Makijaveliju da se njegovo revolucionarno shvatanje političkih problema pojavi i bude plodonosno.

Duh Renesansa bio je idealno pogodan za takvo ispitivanje političkih pojava sa gledišta novih principa. Uverenje da se iza pojava društvenog života i ljudskih radnji kriju zakoni koje ljudski razum može da otkrije i pomoću kojih se može upravljati događajima, bila je pretpostavka kojom su se poslužili mislioci Renesansa i na kojoj su se zasnivala njihova postignuća u filozofiji i nauci. Shvatanje da postoje zakoni koji vladaju vojnim događajima i koji upravljaju njihovim tokom čini osnovnu pretpostavku Makijavelijevog interesovanja za vojne stvari. Njegovo interesovanje za vojsku odnosilo se na istraživanje ovih zakona. Zato je i on delio veru Renesansa u ljudski razum i njen optimizam da će čovek pomoću razuma biti u stanju da savlada i uništi carstvo slučaja i sreće u životu.

Ovo nije bio jalov optimizam. Ljudi iz doba Renesansa nisu olako shvatili moć Sreće i smatrali su život kao opasnu borbu između čovekovog razuma i ove prevrtljive boginje; pa ipak, oni nisu sumnjali da će na kraju krajeva pobediti ljudski razum. Kada je Makijaveli stavio bitku u središte svojih vojnih teorija, mogao je to učiniti samo zato što ga nije nimalo uplašila neizvesnost ishoda, koje su se raniji pisci bojali. Ako bi izradili takvu vojnu organizaciju koja bi odgovarala zakonima koje joj razum propisuje, onda bi bilo moguće ukloniti uticaj slučaja i obezbediti uspeh.

Ova vera u moć razuma bila je i pravi razlog Makijavelijevog divljenja rimskim vojnim ustanovama. Ni divljenje nečemu što je staro, ni njegove lične naklonosti nisu ga naveli na to da ovaj primer istorije ceni više nego sve ostale. Nepobedivost rimske vojske i

širenje rimske vlasti bili su za njega dokaz da su Rimljani imali najbolju organizaciju koju je razum mogao dati. Njihove vojne ustanove bile su ostvarenje onog večitog uzora koji treba da podražavaju vojne ustanove svih zemalja.

Time što je vojna teorija istakla da je glavni cilj rata da se neprijatelj potpuno savlada, ona je stvorila u isti mah i jednu zasebnu oblast činjenica koja ima i svoju logiku i svoje metode, a raspravljanje vojnih problema na naučnoj osnovi postalo je moguće. Da se tačnije izrazimo, bilo je moguće odmeriti vrednost svih vojnih mera u vezi sa najvišim ciljem i imati racionalno merilo kojim se one mogu meriti. Štaviše, smatralo se da srećan ishod rata zavisi od mera preduzetih u duhu racionalnih zakona koji određuju tok vojnih stvari. Ukratko, po Makijavelijevom shvatanju, uspeh u ratu je zavisio od rešenja jednog čisto intelektualnog problema. Čak i da nije u to doba postojao izraz strategija, ipak bi ovo bilo početak strategiskog mišljenja.

Od toga doba počivala je vojna teorija na osnovama koje je Makijaveli postavio. To ne znači da su Makijavelijeve preporuke bile primljene kao konačna istina. Ali, docnije rasprave nisu bile protivne njegovim gledištima, već su bile samo neka vrsta dalje razrade i proširenja njegovih ideja. Naprimer, ma kako da je Makijavelijeva tvrdnja o odlučujućem značaju bitke bila važna, ipak je uskoro postalo jasno da postoji potreba da se njene posledice podvrgnu dubljoj analizi. Vojna teorija se nije mogla zadovoljiti samo time da postavi pravila za obrazovanje dobrog borbenog poretka. Ona mora još i da pažljivo ispita tok događaja za vreme borbene akcije. S druge strane, ako bitka pretstavlja vrhunac ratovanja, onda je jasno da se celo ratovanje mora planirati i analizirati u svetlosti odlučujuće bitke. Ovakva razmatranja pokazuju da je uloga, koju teoriska priprema i plansko upravljanje vojnim akcijama igraju u savremenom ratu, daleko veća nego što je Makijaveli smatrao. On je priznavao davno poznati značaj uloge vojskovođe, ali, stvarno, o tome skoro ništa više nije rekao sem da vojskovođa treba da zna istoriju i geografiju. Problem planiranja od strane vojnog rukovodstva i problem intelektualnog obrazovanja vojskovođe postali su docnije glavni problemi vojne teorije. Ona je u razradi ovih problema otišla daleko iznad Makijavelija, pa ipak, ovi noviji zaključci čine logičan nastavak onih ispitivanja koja je još on započeo.

Pored svega toga, postoji jedan oblik savremene vojne teorije koji se ne samo ne može vezati za Makijavelijevu teoriju, već, naprotiv, stoji u oštroj suprotnosti sa njom. Makijaveli se, uglavnom, interesovao opštom normom koja bi važila za vojnu organizaciju svih vremena i svih zemalja. Moderna vojna teorija ističe da se dela učinjena pod nejednakim istoriskim okolnostima moraju među sobom razlikovati i da će vojne ustanove biti zadovoljavajuće samo onda kada odgovaraju posebnom sklopu i uslovima postojanja jedne date države. Sem toga, Makijavelijevo isticanje organizacije vojnih ustanova i vođenja rata u duhu racionalnih i opštepriznatih pravila dalo je veliki značaj racionalnim faktorima u vojnim stvarima. Iako

je Makijaveli otpočeo svoja izlaganja kao oštar kritičar šahovskog rata XV veka, ipak su se vojskovođe XVIII veka donekle vratile na manevarski rat, a ovaj pravac razvitka nije bio sasvim protivan duhu vojne nauke koju je osnovao Makijaveli. Ako se rat posmatra kao pojava kojom vladaju racionalni zakoni, onda je sasvim logično da ništa ne treba ostaviti slučaju i da treba očekivati da će se protivnik silom umešati, čim dođe u takav položaj u kome je igra sa racionalnog gledišta izgubljena. Mišljenje da rat treba smatrati kao čistu nauku ili čak i precenjivati racionalne elemente u vojnim stvarima, odvešće nas vrlo lako do gledišta da se rat može isto tako dobiti na papiru kao i na bojištu.

Od toga doba se dovoljno jasno uvidelo da rat nije samo nauka, već i veština. Po svršetku XVIII veka i doba razuma, odjednom se došlo do saznanja o značaju i drugih, a ne samo racionalnih faktora. Ne opšta priroda, već pojedinačan i poseban oblik jedne pojave počeo se smatrati kao najvažnija stvar. Nemerljivi elementi*) počeli su se smatrati isto toliko važnim stvarima kao i racionalni i proračunljivi elementi.

Pojava ovih novih intelektualnih strujanja — uviđanje značaja onoga što je jedinstveno i individualno, priznavanje da postoji stvaralački i intuitivni elemenat pored naučnog — vezuju se u vojnoj teoriji za ime Klauzevica. Pada u oči da je Klauzevic, koji inače vrlo oštro kritikuje i prezire druge vojne pisce, ne samo brižljivo izučavao Makijavelijeva mišljenja, već priznaje da je on imao „vrlo zdrave poglede u vojnim stvarima".[56]) Ovo je dokaz da se Klauzevic, uprkos novim gledištima koja je uneo u vojnu teoriju i koja se nalaze van okvira Makijavelijeve teorije, ipak složio sa Makijavelijevim osnovnim gledištem. Kao i Makijaveli, i on je bio ubeđen da vrednost svake pojedinačne analize vojnih problema zavisi od opšteg shvatanja, od pravilnog pojma o tome u čemu se sastoji opšta priroda rata. Sva učenja Klauzevica potiču iz njegove analize opšte prirode rata. I tako, čak i ovaj najveći revolucionar među vojnim misliocima XIX veka nije oborio osnovnu Makijavelijevu tezu nego ju je uneo u svoju sopstvenu teoriju.

*) U nauci se oni zovu „imponderabilia". — Prim. prev.

56) C. von Klausewitz, *Strategie*, izd. F. Kessel (Hamburg, 1937), str. 41.

GLAVA 2. Voban: Uticaj nauke na ratovodstvo

HENRI GERLAK

Od vremena Makijavelija pa sve do završetka Rata za špansko nasleđe postojalo je u Evropi skoro neprekidno ratno stanje. Francuska invazija u Italiji, koja je tako uzbudila Makijavelija, pokazala se samo kao predigra dvestagodišnjeg ogorčenog međunarodnog suparništva između dinastija Valoa i Burbona s jedne, i Habsburga, s druge strane. U dobrom delu ovog perioda epidemiski građanski ratovi ukrštali su se sa ovom borbom dinastija ne prekidajući je nikako, i stapajući se često sa njom stvarali sukobe neobuzdane ogorčenosti. Pred kraj XVII veka, kada su se stišale građanske razmirice i kada su se najzad konsolidovale glavne države Evrope, ponovo je prihvaćena stara borba usled stremljenja Luja XIV za nadmoćnošću u Evropi, ali sa tom razlikom, što su se sada trgovačke sile, Holandija i Engleska, koje su se uzdigle i koje su pomogle Francuskoj da ograniči špansku vladavinu, okrenule protivu nje. Utrehtski mir (1713) bio je engleski mir. On je udario temelj engleske kontrole na moru, ali time nije oslabio Francusku onoliko koliko su to žarko želeli njeni kontinentalni suparnici. Utrehtski mir ostavio je najvažnija francuska osvajanja u suštini netaknuta; jedva je nešto promenio Vestfalski instrument koji je pretstavljao njenu povelju sigurnosti; a pre svega, on joj je ostavio njenu vojsku — prvu veliku narodnu vojsku Evrope — doduše oslabljenu, ali još uvek strahovitu. Osim toga, on je Francuskoj ostavio neokrnjen ugled vodeće vojne sile na kontinentu.

Vojni napredak od dve stotine godina bio je otelovljen u toj vojsci, a taj napredak bio je znatan.[1]) Pre svega, vojske su postale veće. Nalazeći se pod utiskom prve pojave masovnih vojski za vreme ratova Francuske revolucije skloni smo da zaboravimo stalno povećanje evropskih vojski do koga je došlo tokom XVI i XVII veka. Kada je, naprimer, Rišelje (Richelieu), 1635 godine, izgradio vojno

---

[1]) U ovom i u narednom poglavlju oslonio sam se poglavito na dela Butarika (Boutaric), Kamila Rusea (Camille Rousset) i Sizana (Suzane) koja su navedena u bibliografiji. Delo Luja Andrea (Louis André) *Michel le Tellier* pokazalo se kao najdragocenije pojedinačno delo, ukoliko se tiče vojnih reformi u XVII veku. (Gerlak).

uređenje Francuske sa oko 100.000 ljudi, on je imao snagu koja je bila skoro dvaputa veća od snage poslednjih kraljeva dinastije Valoa; a ipak je ta snaga iznosila samo četvrtinu vojske koju je podigao Luvoa (Louvois) za vreme Luja XIV.

Ovo proširenje vojnog uređenja nastupilo je prvenstveno usled sve većeg značaja pešadije, koja je po broju u vojsci sa kojom je Šarl VIII upao u Italiju bila samo dva puta jača od konjice, a postala pet puta jača krajem XVII veka. Ovaj novi značaj pešadije obično se objašnjava poboljšanjem vatrenog oružja; tačno je da su pronalaženje muskete, njen razvitak do kremenjače i pronalaženje bajoneta doveli do izrazitog povećanja snage pešadiske vatre i stoga do proširenja pešadije. Ali, to je samo jedan deo istine. Sve veći značaj opsadnog ratovanja pokazao je takođe svoje dejstvo, jer je tu pešadija — i kao opsadna snaga i u odbrani stalnih utvrđenja — obavljala funkcije koje su za konjicu bile nemoguće.

Evropske vojske XVII veka sastojale su se iz jedinica profesionalnih vojnika sa mnogo stranaca, koji su regrutovani dobrovoljnim vrbovanjem. Izuzev retkog pribegavanja poslednjem pozivu (arrière-ban), feudalnoj relikviji koja je češće ismevana nego što je primenjivana, i izuzev eksperimenta sa ponovo oživelom narodnom stražom pred kraj vladavine Luja XIV, u Francuskoj nije postojalo ništa što bi ličilo na opštu obavezu. Još u jednom drugom pogledu ova „narodna“ vojska, već na prvi pogled, izgleda da je jedva bila pretstavnik naroda. Dok je plemstvo polagalo na to da bude primljeno u elitni rod konjice i davalo oficire za pešadiju, i dok je običan pešak dolazio iz najnižeg sloja društva — mada ne uvek ili pretežno iz moralnog taloga, kao što se to ponekad iznosi — bogati seljaci i buržoazija umakli su redovnoj vojnoj obavezi, bilo na osnovu vrbovanja koje su izbegavali, bilo zato što su iz oživele narodne straže bili izuzeti.

Da li je, dakle, čitav sloj društva otpao od doprinosa oružanoj snazi zemlje? — Nikako. Buržoazija je u znatnoj meri doprinosila francuskoj vojnoj sili, mada nije služila ni u pešadiji ni u konjici. Njeni primetni doprinosi obuhvatali su dve glavne kategorije. Prvo, ona je bila od značaja u tehničkim službama, tojest u artiljeriji i inžinjeriji i u primeni nauke u ratovodstvu i, drugo, ona se istakla u građanskom upravljanju vojskom koje se iznenada razvilo u toku XVII veka i kome se mogu pripisati drugi napreci i reforme. Ovaj tehnički i organizaciski razvoj pruža, možda, najvažniji pogled na napredak koji je spomenut gore. Francuska vojska je predvodila i u jednom i u drugom pogledu.

II

Vojska koju je Luj XIV ostavio svojim naslednicima malo je ličila na vojsku kraljeva iz dinastije Valoa. Poboljšanje u organizaciji, disciplini i opremi usledilo je poglavito zahvaljujući razvoju građanske uprave u rukama niza velikih planera — Rišeljea, Le

Telijea (Le Tellier), Luvoa i Vobana — čiji životni tok ispunjava XVII vek.

Sve do XVII veka vojnim poslovima su skoro isključivo upravljali sami vojnici, a centralne kontrole je bilo veoma malo. Razne pešadiske čete, koje su ispočetka bile u suštini nezavisne pod svojim kapetanima, koordinirane su doduše do izvesne mere spajanjem u pukove kojima su komandovale starešine logora (*mestre de camp*), koji su bili potčinjeni zapovestima moćnog oficira, general-pukovnika pešadije (*colonel général de l'infanterie*). Ali, ugled i nezavisnost ovog visokog zvanja pre su slabili nego jačali vlast krune nad pešadijom, tek organizovanom u pukove. Slično tome bila je u XVI veku i konjica nedovoljno podređena kraljevskoj volji. Na osnovu svog ugleda i tradicije, konjički eskadroni, sve do XVII veka, protivili su se svome svrstavanju u pukove. Elitni korpus žandarmerije, koji je pretstavljao najstarije konjičke jedinice, kontrolisali su samo njegovi kapetani i viši oficir krune, konstabel, koji je u suštini najčešće bio nezavisan od kraljevske volje. Laka konjica je, posle vladavine Anrija II, slično pešadiji, stavljena pod jednog general-pukovnika. Samo u artiljeriji je postojalo nešto kao izuzetak. Tu je građanski uticaj bio jak po tradiciji, koja je poticala iz dana braće Biro (Bureau), a efikasna uprava je ležala u rukama generalnog komesara artiljerije (*commissaire général d'artillerie*), obično čoveka iz srednjeg staleža. Ali, čak i ovde je titularni starešina bio veliki majstor artiljerije koji je od početka XVI veka neizbežno bio lice iz visokog staleža. Na taj način, vojska je ispoljavala iznenađujući nedostatak povezanosti. Sem kralja nije postojao nikakav centralni autoritet. Osim toga, sa izuzetkom artiljerije, nije bilo nikakvih važnih građanskih činovnika.

Rišelje je položio temelje građanskoj upravi u vojsci proširivši na nju svoju poznatu politiku oslanjanja na pretstavnike iz srednjeg staleža, videći u tome najbolje sredstvo za jačanje moći krune. On je stvorio nekoliko intendanata vojske (*intendants d'armée*), koji su obično bili provinciski intendanti, a bili su izabrani za naročitu dužnost za vreme rata, i to po jedan na svaku operativnu armiju. Intendantima su bili odgovorni komesari (*commissaires*), koji su se brinuli za plaćanje trupa, za usklađivanje opreme i slične poslove. Najzad, pod Rišeljeom stvoren je položaj ministra rata, važan za sve ciljeve i svrhe. Pod dva velika ministra, Mišelom de Telije (1643—1668) i njegovim sinom markizom de Luvoa (1668—1691), jako se povećao ugled ovoga zvanja i sa njim povezana složenost građanske uprave. Oko ličnosti ministra izraslo je pravo vladino nadleštvo sa odeljenjima i arhivama. Do 1680 godine stvoreno je pet zasebnih biroa, svaki sa po jednim načelnikom (*chef de bureau*) kome je bilo dodeljeno više pomoćnika. Ovim biroima su slali svoje izveštaje i zahteve intendanti, komesari, pa čak i komandujući oficiri. Iz njih su poticale zapovesti ministra rata, jer su neposredno sa ministrom opštila samo lica velikog značaja, te je tako ministar, po svemu što se odnosilo na važne vojne odluke, postao kraljev poverljivi savetodavac.

Sudeći po savremenim, pa čak i napoleonovskim normama, francuska vojska Luja XIV nije bila dobro organizovana. Postojali su grubi nedostaci svih vrsta, anomalije organizacije, greške u regrutovanju i popuni oficirima. Ali ova vojska više nije bila anarhičan sklop zasebnih jedinica koje, sem svog kapetana ili pukovnika koji ih je izvrbovao, ne znaju za stvarnog gospodara. Što je vojska dobila jasno određenu hijerarhiju sa jasno određenom vlašću, i što potčinjeni više nisu mogli da nekažnjeno izbegavaju kraljevski autoritet, a buntovni komandanti da ga izazivaju, to je bilo omogućeno neumornim radom građanske uprave u toku XVII veka. Visoka, polunezavisna zvanja krune ukinuta su ili im je umanjen uticaj. Izvršene su reforme u hijerarhiji generala da bi se vlast jasnije odredila i da bi se eliminisale neodređenosti funkcija i neprestano suparništvo između mnogobrojnih maršala i generala. Uvedeno je načelo starešinstva. Jedinstvo komande je omogućeno stvaranjem privremenog i izuzetnog čina general-maršala vojske *(maréchal général des armées)*, koji je Tiren (Turenne) prvi put zauzeo 1660 godine. U toku ovog stvaralačkog perioda sprovedeno je mnogo manjih reformi koje su se ticale raznih stvari, kao što su bile: nevolje zbog mnoštva zvanja u vojsci koja su strogo kontrolisana, potkupljivost u službi koja se nije mogla iskoreniti, uvođenje jednoobrazne odeće i discipline i poboljšanja u načinu regrutovanja, smeštaju i plaćanju trupa.

Ovaj istrajni napor da se sistematizuje i uredi struktura vojske, bez sumnje je odražavao ono što se događalo u drugim sferama. U čitavom francuskom političkom životu napadnuta su u cilju jačanja centralne vlasti tradicionalna prava i nered koji je bio sankcionisan dugim postojanjem. Ovaj kult uma i reda nije bio samo sredstvo za jačanje autoriteta niti estetski ideal koji je nalagao preovlađujući klasicizam. Netrpeljivost prema besmislenom neredu na bilo kome mestu bila je izraz, i to ne najmanje značajan, matematičkog neoracionalizma Dekarta (Descartes) i geometriskog duha *(esprit géométrique)* koji je Paskal (Pascal) pronašao i zabeležio. To je bio oblik u kome se naučna revolucija, praćena mehaničkom filozofijom, prvo ispoljila u Francuskoj. Ona je imala kao posledicu usvajanje mašine — u kojoj je svaki deo obavljao propisanu funkciju, bez izlišnog kretanja i bez prekobrojnih zupčanika — kao analogija prvog reda i uzor ne samo građe čoveka, već i božjeg svemira. U tom svemiru zupčanici su bili Gasinijevi (Gassendi) atomi ili Dekartova telašca, dok je *primum mobile**) bio Fontenelov (Fontenelle) božanstveni časovničar. Često govorimo da je XVIII ili XIX vek pronašao obožavanje mašine, ali je to samo upola istinito. Ustvari, XVII vek je pronašao mašinu, njenu složenu preciznost, njeno otkrovenje matematičkog uma u dejstvu — kao, naprimer, u Paskalovim i Lajbnicovim mašinama za računanje. XVIII vek je ovom pojmu dodao samo Njutnov (Newton) zakon, a XIX vek nije obožavao

*) Latinski izraz za „prvo pokretljivo", koji je upotrebljavan u staroj astronomiji, a docnije u časovničarstvu označavao glavnu pokretačku oprugu. — Prim. prev.

mašinu, već snagu. Tako su reformatori u veku Rišeljea i Luja XIV u svojim naporima da modernizuju vojsku i civilnu birokratiju i da dadu državi i vojsci nešto od osobina dobro projektovane mašine, bili rukovođeni duhom veka i uticajem naučnog racionalizma. Međutim, nauka je na vojne poslove ispoljila i drugo, neposrednije dejstvo — kome ćemo sada obratiti svoju punu pažnju.

III

Nauka i ratovodstvo uvek su bili prisno povezani. U Starom veku postao je ovaj savez upadljivo očigledan u jelinskom i rimskom periodu. Najbolji je dokaz za ovo Arhimedov doprinos odbrani Sirakuze. Kulturni i ekonomski preporod Zapadne Evrope posle XII veka pokazuje da ovo udruživanje nije bilo slučajno, jer je oživljavanje stare ratne veštine bilo tesno povezano sa ponovnim zadobijanjem i razvojem starog naučnog i tehničkog znanja.[2]) Od prvih evropskih naučnika samo neki su bili vojnici, ali su mnogi u tom i u narednim vekovima služili kao savetodavni tehničari ili čak kao tehnički pomoćnici vojske. Nekoliko vojnih hirurga zauzelo je svoja mesta u godišnjacima medicinske ili anatomske nauke, dok su još mnogobrojniji bili inžinjeri*), bukvalno majstori ratnih mašina, čija je mnogostruka veština u vojnoj arhitekturi, u staroj i savremenoj artiljeriji i u upotrebi raznolikih mašina, poslužila za unapređenje ratne veštine i bila doprinos teoriskoj nauci. Leonardo da Vinči, prvi veliki originalni um na koji se nailazi u istoriji savremene nauke, nije bio ni prvi ni poslednji među ovim mnogostranim vojnim inžinjerima, mada je, verovatno, bio najveći.

U toku XVI i većeg dela XVII veka, pre nego što se stvarno razvio tehnički rod vojske, nekoliko najvećih naučnika Italije, Francuske i Engleske obratilo je pažnju na probleme koji su se ticali tehničke strane ratovanja. Oko 1600 godine preovladalo je shvatanje da se služba spoljnih specijalista mora dopuniti nekom vrstom tehničke obuke samih oficira. Svi neuspeli projekti sistematskog vojnog vaspitanja, kao, naprimer, rani planovi Anrija IV i Rišeljea, predviđali su elementarnu naučnu obuku.[3]) Veliki Galilej ocrtava u malo poznatom dokumentu ogroman program matematičkih i fizičkih studija za budućeg oficira. Mada je organizovano vojno vaspitavanje, da i ne govorimo o tehničkom, moralo da čeka do XVIII veka, skoro svaki zaslužni oficir Vobanovog vremena imao je neko površno tehničko znanje ili je žalio što ga nema. Razvoj nauke

---

[2]) U ovom poglavlju oslonio sam se poglavito na svoju neobjavljenu doktorsku disertaciju: *Science and War in the Old Régime* (Harvard, 1941); (Gerlak).

*) Reč inžinjer dolazi od latinske reči ingenium (pronalazački duh) i značila je prvobitno upravnik ili majstor ratnih mašina i topova, a docnije ratni građevinar. — Prim. prev.

[3]) F. Artz, *Les débuts de l'éducation technique en France*, 1.500—1.700 (Paris, 1938), str. 38—43.

koji je to ostvario, najbolje se može ilustrovati kratkim pregledom promena u vojnom utvrđivanju i artiljeriji.

Veština ili nauka u vojnom utvrđivanju pretrpela je žestoku revoluciju u veku posle italijanskih ratova Makijavelijevog vremena. Francuska artiljerija je — upotrebljavajući prvi doista efikasan opsadni top — smešnom lakoćom razbila srednjovekovna utvrđenja sa visokim zidovima italijanskih gradova. Odgovor Italijana bio je pronalazak novog utvrđenog pojasa (enceinte), koji je, kao glavna ograda tvrđave, poboljšan mnoštvom docnijih modifikacija, preovlađivao u Evropi sve do početka XIX veka. On je bio okarakterisan prvenstveno svojom trasom obično u obliku pravilnog poligona, sa bastionima koji strče iz svakog ugla na takav način da napadač ulazi u efikasnu unakrsnu vatru. Po usavršavanjima koja su učinili docniji italijanski inžinjeri, ovaj se pojas sastojao iz tri glavna dela: debelog niskog bedema sa grudobranom, širokog rova i spoljnog bedema (glasije) koji se blago spuštao do nivoa okolnog zemljišta.

Projektovanje ovih tvrđava postalo je veština koja se mogla naučiti, ali je kao uslov postavljala priličnu količinu matematičkog i arhitektonskog znanja. Nekoliko naučnika prvog reda bili su stručnjaci na ovom novom polju primenjene nauke. Italijanski matematičar Tartalja i veliki holandski naučnik Simon Stevin bili su u svoje vreme isto toliko slavni kao inžinjeri koliko su danas slavni zbog svojih doprinosa matematici i mehanici. Čak je i Galilej, u Padovi, držao predavanja o fortifikaciji.[4])

Francuski kralj Fransoa I, zapazivši veštinu italijanskih inžinjera, uzeo je nekoliko njih u svoju službu, koristeći ih u svojim prvim naporima oko utvrđivanja severnih i istočnih granica protiv ugrožavanja od strane Karla V. Ovaj prvi period građevinske delatnosti trajao je za sve vreme vladavine Anrija II i prekinut je tek građanskim ratovima. Kada je pod Anrijem IV i Silijem (Sully) obnovljen rad, Holanđani su počeli da osporavaju Italijanima prvenstvo na ovom polju, a strance su mogli da zamene i francuski inžinjeri, kao Erar de Barledik (Errard de Bar-le-Duc).[5])

Erar je titularni osnivač francuske škole utvrđivanja, za koju se može reći da počinje objavljivanjem njegove *Fortification réduicte en art* (1594). U toku XVII veka pojavilo se nekoliko sposobnih inžinjera, od kojih su neki bili vojnici, a drugi civilni naučnici velikog ugleda. Među poslednjim mogu se navesti Žerar Dezarg (Gérard Desargues), veliki matematičar, Pjer Peti (Pierre Petit), mnogostrani naučnik drugog reda, i Žan Riše (Jean Richer), astronom i fizičar. U razvoju teorije o utvrđivanju veliki Vobanov prethodnik, moglo bi se reći njegov učitelj, bio je grof de Pagan (Comte de Pagan).

Blez de Pagan (Blaise de Pagan, 1604—1665) bio je teoriski, a ne praktički inžinjer. Koliko je poznato, on nikad nije stvarno upravljao nekim važnim gradnjama. Kako u inžinjerstvu, tako i u nauci,

[4]) J. J. Fahie, „The Scientific works of Galileo", u *Studies in the History and Method of Science*, Charles Singer, urednik, 1921, II, 217.

[5]) Lieutenant Augoyat, *Aperçu historique sur les fortifications*, I, 13—21.

gde je uobražavao da je više nego diletant, što je ustvari i bio, njegovi doprinosi učinjeni su iz naslonjače. Međutim, on je uspeo da u nekoliko važnih pogleda izvrši reformu tipa tvrđava koje su Francuzi sagradili u docnijim godinama XVII veka. Vobanov čuveni „prvi sistem" ustvari nije bio ništa drugo nego Paganov stil primenjen sa nekim manjim poboljšanjima i elastično podešen za raznoliko zemljište. Paganove glavne zamisli izražene su u njegovoj raspravi *Les fortifications du comte de Pagan**) (1645). One sve proizilaze iz jedne osnovne misli: povećati efikasnost topa kako u napadu, tako i u odbrani. Prema Paganu, bastioni su najvažniji deo trase i njihov položaj i oblik određuje se pomoću prostih geometriskih pravila koja je formulisao u odnosu na spoljnu, a ne na unutrašnju stranu pojasa.

U razvoju artiljerije postojao je u toku XVI i XVII veka isti skladan uticaj naučne veštine na vojne potrebe. Biringučovo (Biringuccio) delo *De la pirotechnia***) (1540), koje je danas priznato kao klasično delo u istoriji hemije, bilo je dugo autoritativni priručnik za vojnu pirotehniku — spremanje baruta, i za metalurgiju topova. Slično tome, teoriju o spoljnoj balistici razradila su dva osnivača savremene dinamike, Nikola Tartalja i Galilej. Možda nije preterano tvrđenje da osnove savremene fizike pretstavljaju sporedan proizvod rešavanja osnovnog balističkog problema. Tartalju su u njegovim kritikama Aristotelove dinamike vodili opiti — možda najraniji dinamički opiti koji su ikada vršeni — u odnosu između tabličnog ugla i dometa zrna. Njegovi rezultati, naime, otkriće da ugao najvećeg dometa iznosi 45^0, doneli su široku primenu daljinara ili kvadranta u artiljeriji. Galileju treba da zahvalimo za osnovno otkriće da u bezvazdušnom prostoru, gde ne postoji faktor vazdušnog otpora, putanja zrna mora biti parabola. Ovo otkriće bilo je moguće samo na osnovu njegova tri glavna dinamička otkrića: načela inercije, zakona o slobodnom padanju tela i načela o razlaganju brzina na komponente. Na ovim otkrićima postavio je osnovu svoga balističkog istraživanja, na kojoj su docnije ruke podigle zgradu klasične fizike.

Krajem XVII veka napredak „Novog učenja" doveo je do prvih opita u tehničkoj vojnoj nastavi i doneo nauci pokroviteljstvo vlada Engleske i Francuske. Londonsko Kraljevsko društvo primilo je 1662 godine povelju iz ruku Čarlsa II, dok je četiri godine docnije, na Kolberov (Colbert) potstrek, osnovana francuska Kraljevska akademija nauka (*Académie Royale des sciences*). U obe ove organizacije, koje su od svog osnivanja bile posvećene „korisnom znanju", preduzeta su mnoga istraživanja od neposredne ili moguće vrednosti za vojsku i mornaricu. Balistička ispitivanja, proučavanje fenomena udarca i otskoka, istraživanja poboljšanja baruta i osobina šalitre, traganje za zadovoljavajućim sredstvom za određivanje dužine na moru; ovi i mnogi drugi predmeti privukli su pažnju članova obe

---

*) Utvrđenja grofa de Pagana. — Prim. prev.

**) O pirotehnici. — Prim. prev.

akademije. Sposobni ljudi vojske i mornarice nalazili su se u obe zemlje među marljivim članovima akademija. Naučnici su bili, naročito u Francuskoj, često pitani za savet u tehničkim stvarima koje su se odnosile na oružane snage. Naučnici Francuske akademije nauka izvršili su pod Kolberovim nadzorom detaljno geodetsko premeravanje i pregled obala kao deo Kolberovog velikog programa pomorske ekspanzije, i, što je možda važnije, položili temelje za savremenu naučnu kartografiju, tako da je u idućem veku, dovršenjem čuvene Kasinijeve (Cassini) karte Francuske, jedna vojska bila prvi put opremljena tačnom topografskom kartom zemlje koju je bila pozvana da brani.

IV

Ako se upitamo kako se ovaj razvoj odrazio u vojnoj literaturi XVI i XVII veka, odgovor je dosta jednostavan: obim je, prosečno, veći od kakvoće. Stari vek je još bio veliki učitelj u svemu što se odnosilo na šire poglede vojne teorije i tajne vojnog genija. Vegecije i Frontinije su se smatrali neophodnim, a najpopularnija knjiga veka — Anri de Rohanov *Parfait Capitaine* (Savršeni kapetan) — bila je prilagođavanje Cezarovih Galskih ratova*). Ono najvažnije, što je napisano u vezi s ratnom veštinom, besumnje spada u dve klase: u prvu klasu spadaju prvi radovi na polju međunarodnog prava, a u drugu prvi radovi iz vojne tehnike.

Makijaveli je bio teoretičar veka nesređenog ratovanja, ali, njegov je uticaj opao početkom XVII veka. Francis Bekon (Francis Bacon) je možda bio njegov poslednji slavni učenik, jer, sve do naših dana teško se može naći onoliko bestidne odbrane neograničenog rata kao što se može naći u nekom od njegovih eseja. Ali, u Bekonovo vreme javila se reakcija. Ljudi kao što je Grocijus ustali su protiv međunarodne anarhije i rata neograničenog uništavanja. Ovi osnivači međunarodnog prava najavili su da su u prirodnim zakonima našli odredbe za zakon naroda, a njihovo osnovno načelo bilo je ono koje je Taljeran (Talleyrand) jednom prilikom u nekoliko reči uputio Napoleonu kao opomenu, naime, da narodi treba da čine jedni drugima u miru najveće dobro, a u ratu najmanje moguće zlo.

Lako je potceniti uticaj ovih plemenitih teorija na stvarne činjenice ratovanja i citirati Albert Sorelovu crnu sliku međunarodnog morala i ponašanja u periodu Starog režima. Ustvari, aksiomi međunarodnog prava vršili su neosporan uticaj na način i vrstu ratovanja pred kraj XVII veka.[6]) Ako oni nisu okončali političku nemoralnost, oni su bar ogradili ratovanje mnoštvom manjih propisa i zabrana koji su doprineli da je ratovanje u XVIII veku postalo relativno čovečan i dobro sređen poduhvat. Ova pravila su bila po-

---

*) Gaius Julius Caesar, *De bello gallico.* — Prim. prev.

[6]) Hoffman Nickerson je u novije vreme potvrdio ovo shvatanje, *The Armed Horde,* 1793—1939 (New York, 1940 godine), str. 34—90.

znata protivničkim komandantima i oni su ih se uopšte pridržavali. Takva su, naprimer, bila uputstva koja su se odnosila na postupak sa zarobljenicima i njihovu zamenu; osuda izvesnih sredstava uništavanja, kao upotreba otrova; uputstva za postupak sa neborcima i za ugovaranje pregovora, primirja ili bezbednog prolaza; ili pravila koja su se odnosila na pljačkanje ili na skupljanje kontribucija na okupiranoj teritoriji i na način okončavanja opsada. Težnja je bila da se u doba rata zaštite privatna lica i privatna prava i tako ublaže ratna zla.

U drugoj klasi, klasi knjiga iz vojne tehnike, nijedno delo nije imalo veći uticaj, niti je uživalo veći ugled od dela Sebastiana le Prestr de Vobana (Sébastien le Prestre de Vauban), velikog vojnog inžinjera iz doba vladavine Luja XIV. Njegov autoritet u XVIII veku bio je ogroman, a nije primetno oslabio ni posle Napoleonovog vremena.[7]) A ipak, ono što je Voban ostavio u nasleđe XVIII veku bilo je šturo i jako specijalizovano, pošto se skoro isključivo sastojalo iz rasprave o opsadnim snagama, dela o odbrani i kratkog dela o minama.[8]) On nije ništa objavio o vojnoj arhitekturi i nije ništa sistematski doprineo strategiji ili ratnoj veštini uopšte, pa ipak, njegov uticaj u svim ovim područjima ne može se poreći. Taj se uticaj ispoljio fino i posredno uspomenom na njegov tok života i njegov primer, kao i u izjavama i delima nekolicine njegovih učenika. Ali, ovim procesom mnogi njegovi doprinosi i zamisli pogrešno su shvaćeni i izopačeni, i mnogo štošta što je on uradio izgubljeno je iz vida za dugo vreme. Zahvaljujući radu naučnika XIX i XX veka, koji su bili u stanju da objave priličan deo Vobanovih pisama i rukopisa i da pregledaju i analiziraju ostatak, stekli smo jasnije shvatanje Vobanovog toka života i njegovih zamisli nego što je to bilo moguće njegovim obožavaocima XVIII veka. U svetlosti savremenih proučavanja on je pre porastao nego što se smanjio. Legenda o Vobanu se razbistrila i dokumentovala; ona je poboljšana u mnogim važnim tačkama, ali nije zastarela.

---

[7]) Jedan pisac XVIII veka predlaže u svom delu o vaspitavanju plemstva pet najvažnijih autora koje student treba da proučava. Rohan, Santa Kruz (Cruz), Fekijer (Feuquières), Montekukoli (Montecuccoli) i Voban. Vidi: Chevalier de Brucourt, *Essai sur l'éducation de la noblesse, Nouvelle édition corrigée et augmentée* (Paris, 1748), II, 262—263.

[8]) Dela koja su objavljena za njegova života: delo o administrativnim problemima, nazvano *Directeur général des fortifications* (The Hague, 1685 godine, ponovo štampano u Parizu 1725 godine) i *Dixme Royale* (The Hague [?], 1707 godine). Međutim, pre njegove smrti pojavilo se nekoliko lažnih dela sa sadržajem koji je objašnjavao njegove metode utvrđivanja. Njegove tri rasprave, koje su u XVIII veku bile najpoznatije, štampane su prvi put u nemarno prikupljenom izdanju pod naslovom *Traité de l'attaque et de la défense des places suivi d'un traité des mines* (Rasprava o napadu i odbrani tvrđava i uputstvima za upotrebu mina), (The Hague, 1737 godine). Delo je ponovo štampano 1742 i 1771 godine. *Traité de la défense des places* objavljeno je zasebno od strane Žombera u Parizu 1769 godine. Do 1793 godine nije objavljeno nijedno pažljivo pripremljeno izdanje. Vidi bibliografske zabeleške.

V

Legenda o Vobanu zahteva izvesno objašnjenje. Zašto je običan inžinjer, koji je istina bio vešt i predan svome poslu, tako brzo uzdignut do narodnog idola? Zašto su njegove specifične publikacije o opsadnim snagama i odbrani tvrđava bile dovoljne da se on uvrsti među najuticajnije vojne pisce?

Odgovor ne treba tražiti daleko: ova Vobanova dela bila su autoritativni tekst svega onoga što je u XVIII veku pretstavljalo važniji, ali ne i najvažniji pogled na ratovodstvo. U docnijim godinama XVII i u toku XVIII veka ratovanje nam često izgleda samo kao beskrajan niz opsada. One skoro uvek pretstavljaju glavnu operaciju vojne: ako zauzimanje neprijateljske tvrđave nije bilo glavni cilj, kao što je to često bio slučaj, opsada je bila neophodna predigra invazije neprijateljske teritorije. Opsade su bile češće nego bitke, i započinjane su isto tako lako kao što su lako izbegavane bitke. Kada bi do njih došlo, bitke su obično bile diktovane potrebom da se izvrši ili da se spreči oslobođenje opsednute tvrđave. Strategiska mašta svih, sem nekolicine izuzetnih komandanata, bila je uokvirena prihvaćenim aksiomima o opsadnom ratu. U veku koji je bezuslovno primio ovu doktrinu strategiskog prvenstva opsade, Vobanove rasprave su smatrane neophodnim i njegovo ime je nužno postalo ime u koje se čovek mogao kleti.

Ipak, samo deo oreola i ugleda koji je okružavao Vobanovo ime, poticao je iz ovih tehničkih dela. On je uticao na uobrazilju zbog svog ličnog karaktera, svoje duge karijere svesnog sluge države, svojih mnogobrojnih doprinosa vojnom napretku izvan svoje izabrane specijalnosti i svog liberalnog i humanističkog interesovanja za opšte blagostanje. Voban je još od početka kao javni radnik izazvao najveće obožavanje. Svojim skromnim poreklom, svojom marljivošću i poštenjem, svojom ličnom hrabrošću i odanošću državi on je pretstavljao otelovljenje nekog službenika Rimske republike. Fontenel (Fontenelle) ga u svojoj čuvenoj pohvali (éloge) zaista opisuje kao „Rimljanina koga je vek Luja XIV, izgleda, ukrao iz najsrećnijih dana Republike." Prema Volteru (Voltaire), on je bio „najfiniji od građana", Sen-Simon (Saint-Simon), koji nije bio zadovoljan titulom Rimljanina, primenio je na njega, prvi put u njenom savremenom značenju, reč patriota.[9]) U Vobanu, poštovanom javnom službeniku, organizaciskom geniju, prosvećenom reformatoru, izgledalo je da su otelovljene sve crte koje su, naporima bezbrojnih sitnijih lica, doprinele da se iskuje nova narodna država.

Vobanovo tehničko znanje, njegova veština u primenjenoj matematici, njegova ljubav prema tačnosti i redu i njegovo članstvo u Akademiji nauka simbolizuju još srećnije novi značaj naučnog znanja za napredak države. Kartezijuski razum*), uloga primenjene

---

[9]) Vauban, *Lettres intimes inédites adresées au Marqius de Puyzieulx* (1699—1705). *Introduction et notes de Hyrvoix de Landosle* (Paris, 1924), 16—17.

*) Od Kartezijusa (Cartesius), latinskog imena francuskog matematičara i fizičara Dekarta. — Prim. prev.

nauke u društvu, kako u ratu tako i u miru, geometriski duh (*esprit géometrique*) veka, sve je ovo bilo ovaploćeno u čoveku koji se ogledao u veličanstvenim tvrđavama koje je projektovao.

VI

Vobanova karijera bila je isuviše duga i vrlo aktivna da bi se mogla izložiti u kratkom preglednom izveštaju u raspravi ove vrste. Jedva da je još neki od ministara ili ratnika Luja XIV imao tako dugu aktivnu karijeru. On je stupio u kraljevsku službu pod Mazarenom (Mazarin) u svojih dvadeset godina i ostao je aktivno u službi sve do na nekoliko meseci pred svoju smrt u sedamdeset i trećoj godini života. Za vreme ovih pedesetak godina neprekidnog rada, on je rukovodio sa oko pedeset opsada i projektovao preko stotinu tvrđava i lučkih postrojenja.

Voban potiče iz onog neodređenog društvenog sloja koji stoji između buržoazije i nižeg plemstva, kao potomak imućnog beležnika iz Bazoša (Bazoches), u pokrajini Morvan, koji je sredinom XVI veka u okolini stekao feudno dobro. Rodio se u Sen-Ležeu (Saint Léger) 1633 godine, i u obližnjem Semiru an Oksoa (Sémur-en-Auxois) dobio je nepotpuno školsko obrazovanje — površno znanje istorije, matematike i crtanja, a 1651 godine — u svojih 17 godina, stupio je kao kadet u vojsku Kondea (Condé) koji se tada bio pobunio protiv kralja. Obuhvaćen pomilovanjem Kondea, stupio je 1653 godine u kraljevsku službu u kojoj je primerno služio pod Ševalijeom de Klervil (Chevalier de Clerville), čovekom srednjeg talenta, koji se smatrao vodećim vojnim inžinjerom Francuske. Dve godine docnije dobio je zvanje redovnog kraljevskog inžinjera (*ingénieur ordinaire du roi*), a uskoro posle toga i rang kapetana pešadiske čete u puku maršala de la Ferte (de la Ferté).

U vremenu od prekida neprijateljstva sa Španijom 1659 godine do prvog osvajačkog rata Luja XIV 1667 godine, Voban je bio u velikom poslu opravljajući i poboljšavajući po Klervilovim uputstvima utvrđenja kraljevine.

1667 godine Luj XIV napao je Holandiju. U ovom kratkom Ratu devolucije*) Voban se toliko istakao kao majstor opsadnih snaga i ostalih grana ovoga posla, da je Luvoa zapazio njegovu veliku nadmoćnost nad Klervilom i postavio ga, kao opšteg komesara (commissaire général), za stvarnog direktora svih inžinjeriskih radova u svome ministarstvu. Tekovine Rata devolucije bacile su Vobana u veliki program izgradnje. Osvojeni su važni gradovi u Henou (Hainaut) i Flandriji, pretstraže velike ekspanzije: Berg (Bergues), Firn (Firnes), Turne (Tournai) i Lil (Lille). Ovi i mnogi drugi važni položaji utvrđeni su po takozvanom Vobanovom „prvom sistemu" o kome će biti govora docnije.

*) Luj XIV je otpočeo ovaj osvajački rat pozivajući se na pravo devolucije po kome su u Holandiji umrlog oca odmah nasleđivala njegova deca. — Prim. prev.

To je, dakle, trebalo da bude neprekidan ritam Vobanovog života u službi Luja XIV: stalno nadgledanje, opravke i novogradnje u vremenu mira, a za vreme rata obnavljanje opsada i dalja osvajanja; zatim, još grozničavija izgradnja u toku narednog intervala mira. Obavljajući ove dužnosti, Voban je stalno bio u pokretu, sve do svoje smrti, putujući na konju ili, docnije, u čuvenoj nosiljci koju su nosili konji sa jednog na drugi kraj Francuske. Izgleda da je bilo malo intervala dokolice. On je malo vremena posvećivao svojoj supruzi i dobru koje je stekao 1675 godine, a dvor je marljivo izbegavao, skraćujući što je moguće više svoje boravke u Parizu i Versaju. Najveći broj svojih dana i noći proveo je u gostionicama pograničnih sela i u vršenju svojih bezbrojnih zadataka, daleko od središta kulture i uzbuđenja. Slobodne trenutke koje je mogao da ugrabi u toku svog inžinjerskog rada posvećivao je svojoj zvaničnoj prepisci ili drugom pisanju. Bio je u stalnoj vezi sa Luvoaom koga je zasipao pismima i izveštajima, napisanim u oštroj i nebiranoj prozi. Kao da to nije bilo dovoljno, Voban se interesovao mnogim i raznim civilnim i vojnim problemima koji su samo posredno imali veze sa njegovom sopstvenom specijalnošću. Neki od tih problema razmatrani su u njegovoj prepisci, dok je o drugim raspravljao u dugim memoarima koji sačinjavaju dvanaest svezaka rukopisa njegovih „Dokolica" (*Oisivetés*).

U ovim memoarima se raspravlja o najrazličitijim predmetima. Neki su tehnički, a neki nisu. Ali, sudeći skoro po svima, Voban je tačno onakav kakvim ga je opisao Volter „čovek uvek zauzet predmetima od kojih su neki korisni, neki slabo izvodljivi, a svi nastrani" (un homme toujours occupé de sujets les uns utiles, les autres peu practicables et tous singuliers)[10]). Pored razmatranja vojnih i pomorskih problema ili izveštaja o unutrašnjim vodenim putevima i međuokeanskom kanalu Langedoka (Languedoc), on piše o potrebi programa za pošumljavanje, mogućim metodima poboljšanja stanja francuskih kolonija u Americi, zlim posledicama opozivanja Nantskog edikta*) i — na način koji je naslućivao Napoleonovo stvaranje Legije časti — o koristima uspostavljanja aristokratije zasluga, otvorene svima klasama, umesto besmislenog i arhaičnog plemstva na osnovu rođenja i privilegija.

Njegove *Oisivetés* („Dokolice") otkrivaju svoje poreklo i odriču se svog imena. One su pisane u čudno doba, na neobičnim mestima i potiču iz raznih godina. One su često nešto malo više od običnih zabeležaka i zapažanja prikupljenih Vobanovim putovanjem uzduž i popreko po Francuskoj; ponekad su, međutim, obimne rasprave. Ono što ovim zapisima daje izvesnu celinu jeste humanističko interesovanje koje izbija iz svih njih i naučni duh koji oni otkrivaju. Vobanovi spisi i karijera ilustruju tezu koja je ranije izložena u

[10]) Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, gl. XXI.

*) *Nantski edikt* je povelja kojom je francuski kralj Anri IV (1598) odobrio Hugenotima slobodno ispovedanje veroispovesti i politička prava. Njegovo opozivanje 1685 godine nanelo je zemlji veliku političku i ekonomsku štetu. — Prim. prev.

ovom tekstu, naime da je naučni racionalizam bio u XVII veku izvor reformi. Vobanovi predlozi su se zasnivali na iskustvu i posmatranju iz prve ruke. Njegova neprekidna putovanja u vezi sa obavljanjem svojih profesionalnih dužnosti, pružila su mu priliku da se upozna sa svojom zemljom i njenim potrebama. Njegova široka radoznalost i njegov budni duh gonili su ga da sa istrajnošću, poznatom samo skupljačima, nagomila činjenice o ekonomskim i socijalnim uslovima pokrajina u kojima je radio; a njegova sklonost ka nauci terala ga je da svojim zapažanjima gde god je to bilo moguće da kvantitativni oblik.

Ova razmatranja pomažu nam da odgovorimo na pitanje da li Voban, u suštini, zaslužuje naziv naučnika ili je on bio samo vojnik i graditelj sa površnim znanjem matematike i mehanike. Da li mu je članstvo Akademije nauka priznato 1699 godine samo da bi se ukazala čast javnom službeniku i da li je Fontenel samo zbog toga bio obavezan da mu posveti jednu od svojih besmrtnih pohvala ljudi nauke?

Vobanovi radovi leže na polju primenjene nauke i proste primenjene matematike. On nije bio istaknuti matematičar i fizičar kao docniji francuski vojni inžinjer Lazar Karno (Lazare Carnot). On nije dao teoriske doprinose mehaničkom inžinjerstvu kao Karnoov savremenik Kulom (Coulomb), niti je pronašao parna kola kao Kinjo (Cugnot). Pored projektovanja tvrđava, koje je jedva stvar čiste nauke, njegov jedini doprinos inžinjerstvu bila je empirička studija pravilnih razmera otpornih zidova.[11]) Vobanovo glavno pravo na naučnu originalnost zasniva se na tome što je on zahtevao da se kvantitativni metod proširi i na polja na koja se, sem njegovih engleskih savremenika, niko nije usudio da ga proširi. On je zaista jedan od osnivača sistematske meteorologije i tu čast deli sa Robertom Hukom (Hooke). On je jedan od pionira na polju statistike na kome su mu takmaci samo Džon Grant (John Graunt) i ser Viljem Piti (Sir Villiam Petty).[12]) Njegova statistička navika je očigledna u mnogim njegovim vojnim i inžinjerskim izveštajima. Mnogi od njih su puni prividno sporednih podrobnosti o bogatstvu, stanovništvu i izvornim sredstvima raznih pokrajina Francuske.

Od svojih potčinjenih zahtevao je istu vrstu neumornog prikupljanja. U pismu, upućenom Hiju de Kalinjiju (Hue de Caligny), koji je neko vreme bio direktor utvrđenja na severozapadnoj granici, od Denkerka do Ipra, izrazio je negodovanje zbog nepotpunog obaveštenja koje je primio u izveštajima o toj pokrajini. On je zahtevao od Kalinjija da pribavi kartu, da detaljno opiše vodene puteve, zalihe građe sa datumom seče i da ga snabde detaljnim statističkim podacima o stanovništvu, podeljenom prema starosti, polu, zanimanju i činu. Pored toga, trebalo je da Kalinji dâ sve činjenice

---

[11]) A. Wolf, *History of Science, Technology and Philosophy in the Eigtheenth Century* (1939), 531—532; Bernard Forest de Bélidor, *La Science des ingénieurs* (1739), knjiga I, str. 67—79.

[12]) Njegovo pravo na pionirstvo u meteorologiji počiva na memoaru o kiši koji je podneo Akademiji nauka. Vidi Bélidor, *op. cit.*, knjiga IV, str. 87—88.

koje je mogao da prikupi o ekonomskom životu pokrajine.[13]) Obaveštenjima ove vrste, neumorno prikupljenim kao sporedni proizvod svog rada kao inžinjera vojske, Voban je težio da u građanske poslove unese isti duh kritičke ocene i istu ljubav za logiku, red i efikasnost, koje je primenjivao na vojnim problemima.

VII

Voban je bio jedan od najistrajnijih vojnih reformatora svoga veka. Njegova pisma i *Oisivetés* puni su predloga. Nema mnogo pitanja iz vojnog života ili gorućih problema vojne organizacije i vojne tehnike u koja se Voban nije umešao sa plodnim predlozima ili projektima za korenitu reorganizaciju.[14])

Voban se u toku celog svog života, mada sa malo uspeha, borio da se njegovi inžinjeri uvrste u redovan rod vojske, i to sa svojim oficirima, trupama i svojom odećom.[15]) Međutim, njegova preporuka urodila je plodom tek idućeg veka, kao što se to desilo i sa njegovim naporima po stvari naučnog vaspitavanja tehničkog korpusa. On je oduševljeno hvalio prve artiljeriske škole koje su osnovane pred kraj vladavine Luja XIV; i, mada nije uspeo da stvori slične škole za inžinjere, uspostavio je sistem redovnih ispita da bi se isprobala sprema kandidata za kraljevsko imenovanje, i preduzeo je korake da ovi budu prikladno pripremljeni od strane specijalnih instruktora.

Poboljšanje artiljeriskog naoružanja bila je stvar u kojoj je kao stručnjak za sredstva za opsađivanje bio jako zainteresovan. Njegova proučavanja i pronalaženja na ovom polju bila su mnogobrojna. Vršio je opite sa saonicama za prevoz teških topova. Našao je da bronzani topovi koji su tada upotrebljavani ne valjaju i pokušavao je da ubedi vojsku da se u upotrebi gvozdenih topova ugleda na mornaricu. Pravio je mnogobrojne, ali nezadovljavajuće opite sa novim merzerom za bacanje kamenja. I, najzad, pronašao je rikošetnu vatru koja je prvi put primenjena kod opsade Filipsburga, gde je barutno punjenje bilo znatno smanjeno, tako da je zrno moglo da otskoči posle udara o površinu mete, pretstavljajući tako opasnost za svakog čoveka ili mašinu u blizini.

Voban je u svojoj prepisci i u *Oisivetés* našao mesta da preporuči mnogobrojne temeljne reforme za pešadiju i za vojsku kao celinu. Bio je jedan od neumornih branilaca kremenjače za pešadiju i pronalazač prvog dobrog bajoneta. Već 1669 godine pisao je Luvoau navaljujući energično da se kremenjača uzme u opštu upotrebu i ukine upotreba koplja. Ubrzo posle toga naročito je predlagao da se koplje zameni usvojenim bajonetom sa uređajem koji ga drži na cevi i omogućava gađanje iz puške sa ispravljenim bajonetom.

---

[13]) Georges Michel, *Histoire de Vauban* (1879), str. 447—451.

[14]) P. Lazard, *Vauban*, 1633—1707 (1937), str. 445—500.

[15]) H. Chotard, „*Louis XIV, Louvois, Vauban et les fortifications du nord de la France d'après les lettres inédites de Louvois, adressés à M. de Chazerat, Gentilhomme d'Auvergne*", *Annales du Comité Flamand de France*, XVIII (1889—1890), 16—20.

On se interesovao za stanje i blagostanje ljudi i stanje njihove opreme. Težio je da poboljša način regrutovanja i plaćanja vojnika. Njemu treba delimično zahvaliti i za ograničenje prakse smeštanja vojnika kod civilnog stanovništva koje je posle Ahenskog mira dopunjeno zidanjem kasarni.[16]) Ove kasarne, od kojih je mnoge projektovao i sagradio Voban, upotrebljavane su poglavito u pograničnim oblastima i tek osvojenim teritorijama.

Voban nije sistematski proučavao pomorske gradnje i ono što je znao, izgleda, da je naučio od Klervila koji je bio vešt u ovoj vrsti rada.[17]) Svoj prvi rad obavio je u Tulonu gde je poboljšao lučki uređaj, ali njegovo remek delo bila je luka Denkerk. On je posvetio zanimljivu studiju pomorskoj ulozi galija*) u kojoj je predvideo proširenje njihove upotrebe od sredozemne do atlantske obale, gde bi mogle da posluže kao patrolni brodovi, kao pokretan zastor težih brodova u blizini obale ili za brze desante uznemiravanja na Orknejskim Ostrvima, ili čak na engleskoj obali. Sa ovim studijama tesno je bila povezana njegova odbrana krstaričkog rata (*guerre de course*), koji je smatrao jedinom izvodljivom strategijom posle sloma francuske pomorske snage koju je Kolber tako neumorno izgrađivao.

VIII

Voban je najznačajniji doprinos ratnoj veštini, kao što se to moglo očekivati, dao u svojoj specijalnosti: u opsadi tvrđava i nauci o utvrđivanju. Ono što je karakteristično za Vobanovu odvratnost prema nepotrebnom prolivanju krvi, kao i za nov duh ublaženja ratovanja koji je počeo da preovlađuje njegovih dana, bilo je to što su njegove novine u sredstvima za opsađivanje išle za tim da postave pravila za osvajanje tvrđava, ali da pre svega smanje gubitke opsadnih trupa. Pre nego što je usavršio sistem paralela, koji on verovatno nije pronašao, napadi na dobro branjena stalna utvrđenja mogli su se vršiti samo po cenu znatnih gubitaka kod napadača.[18]) Rovovi i korpe sa zemljom upotrebljavani su bez sistema i pešadija je često bacana na tačku za koju se pretpostavljalo da je slaba, tako da je bila izložena ubilačkoj vatri.

Vobanov sistem napada, koji je samo sa malim izmenama primenjivan u toku XVIII veka, bio je vrlo metodičan i spor postupak. Napadači bi svoje trupe i sredstva prikupili na tački izvan dometa braniočeve vatre i prikrili bi ih vešto izabranim prirodnim ili veštačkim zaklonom. Na toj tački saperi bi počeli da kopaju rov koji bi se sporo približavao tvrđavi. Pošto bi se ovaj produžio do izve-

---

[16]) Bélidor, *op. cit.*, knjiga IV, str. 73.

[17]) Lazard, *op. cit.*, 501—524, La Roncière, *Histoire de la marine française*, VI (1932), 164—169.

*) Galija (galère) — stari ratni ili trgovački brod na jedra; imao po 25—30 klupa sa po 3—5 mesta za veslače, obično robove ili kažnjenike. — Prim. red.

[18]) Što se tiče opisa prvih metoda, vidi: Gaston Zeller, *L'organisation défensive des frontières du nord et de l'est au XVII-e siècle* (1928), str. 54—55.

sne daljine, iskopao bi se dubok rov paralelan sa otsekom budućeg napada, a upravan na pravac približavanja. Ova takozvana „prva paralela", napunjena ljudima i opremom, sačinjavala je *place d'armes* (plasdarm). Iz nje je nastavljan rov približavanja u cik-cak liniji prema tvrđavi. Pošto bi prošao željenu daljinu, izgrađena je druga paralela i rov bi opet bio nastavljen sve dok ne bi, na malom otstojanju od početka glasije, bila iskopana treća i obično poslednja paralela. Rov je produžavan još dalje unapred, pri čemu bi saperi podešavali svoje napredovanje tako da su stizali do početka glasije baš kada bi trupe zaposele treću paralelu. Opasan zadatak nastupanja uz glasiju koja je bila izložena neprijateljskoj kosoj vatri sa prikrivenog puta, vršen je pomoću privremenih gradnji, takozvanih kavalira rova (*cavaliers de tranchées*), koji su bili visoka utvrđenja sa grudobranima sa kojih su opsađivači mogli da gađaju branioce na prikrivenom putu. Ova spoljna linija odbrane mogla se očistiti „veštinom" (*par industrie*), tojest stavljanjem branioca pod artiljerisku rikošetnu vatru ili upućivanjem grenadira da zauzmu položaj na juriš pod zaštitom vatre sa kavalira. Čim bi bio zauzet neprijateljev prikriveni put, postavljane su opsadne baterije i vršen napor da se probiju glavni odbranbeni uređaji.

Bitna odlika Vobanovog sistema opsađivanja bila je dakle upotreba privremenih utvrđenja, rovova i zemljanih radova radi zaštite trupa u nastupanju. Njegove paralele su prvi put isprobane kod opsade Mastrihta, 1673 godine, a *cavaliers de tranchées* kod opsade Luksemburga, 1684 godine. Usavršeni sistem je nadugačko opisan u njegovim „Raspravama o opsadama" (*Traités des sièges*) koje je napisao 1705 godine za burgonjskog vojvodu.

Vobanovo delo na polju stalne fortifikacije bilo je izloženo znatnim sporovima, prvo, da li stil njegovih utvrđenja pokazuje veliku originalnost i, drugo, da li se kod njihovih postavljanja Voban upravljao prema nekom majstorskom planu za odbranu Francuske.

Do pre kratkog vremena čak i Vobanovi najvatreniji obožavaoci slagali su se da je kao vojni fortifikator pokazao malo originalnosti i da skoro ništa nije dodao planu tvrđava koji je nasledio od Pagana. Lazar Karno divio se Vobanu na način karakterističan za druge inžinjere XVIII veka, mada je mogao da nađe malo znakova originalnosti. „Vobanova fortifikacija pretstavlja samo nastavak poznatih radova pre njegovog vremena, iako oku dobrog posmatrača pruža izvanredne rezultate, sjajne kombinacije i remek dela veštine."[19]) Alan ga podražava: „Bolji presek, prostiji oblik, spoljni objekti koji su krupniji i bolje smešteni: to su jedine modifikacije koje je on uneo u sistem koji se tada primenjivao."[20]) Ovo mišljenje ostalo je na snazi do najnovijeg vremena. Najnovija ozbiljnija studija potpu-

[19]) Didot-Hoefer, *Nouvelle Biographie Générale*, 1870.

[20]) *Ibid.*, ali vidi A. Allent, *Histoire du Corps Impériale du Génie*, 1805, I, (objavljena je samo jedna sveska), str. 209—394.

kovnika Lazara izmenila je u Vobanovu korist ovo, unekoliko nepovoljno mišljenje.[21])

Lazar je izvršio značajne izmene u našem tumačenju metoda Vobanovih utvrđivanja. Dok su raniji pisci imali običaj da se pozivaju na Vobanova *tri sistema,* Lazar ističe da Voban, strogo uzevši, i nije imao oštro određene sisteme, već je imao periode u kojima je davao prednost izrazito različitim planovima modifikacija gore razmotrene bastione trase. Imajući na umu ovo ograničenje, ugodno je zadržati staru klasifikaciju.

Vobanov *prvi sistem,* prema kome je gradio veliku većinu svojih utvrđenih mesta, sastojao se u primeni Paganove trase skoro bez promene. Oblici trase ovih tvrđava bili su gde god je to bilo moguće, pravilni poligoni: osmougaoni, četvorougaoni, pa čak i trougaoni, kao u Le Kenok (La Kenoque). Bastioni su još uvek bili ključ odbranbenog sistema, mada je postojala težnja da se oni grade manji od bastiona Vobanovih prethodnika. Osim poboljšanja u pojedinostima i veće upotrebe izdvojenih spoljnih odbranbenih objekata (kao *tenailles* i *demi-lune,* i drugi nazivi po leksikonu ujka-Tobija*)) malo se promenilo od Paganovih dana. Pošto je, dakle, većina Vobanovih tvrđava sagrađena prema ovom konzervativnom planu, i pošto je to uzeto kao karakteristika Vobanovog stvaranja, ne treba se čuditi što su docniji kritičari tu našli malo ili nimalo originalnosti. Originalnost je, prema Lazaru, očiglednija u ona druga dva stila koji su imali malo uticaja na Vobanove naslednike i koji su primenjeni samo u malo primera njegovih radova.

Drugi sistem, primenjen prvi put kod Belfora i Bezansona, izrastao je iz ranije upotrebljavanog. Poligonalna trasa je zadržana, ali kurtine**) (delovi trase između dva bastiona) su produžene, a bastioni zamenjeni kulama na uglovima, koje su bile zaštićene takozvanim izdvojenim bastionima, sagrađenim u rovu.

Takozvani *treći sistem* je samo modifikacija drugog. On je primenjen samo na jednoj tvrđavi, velikom Vobanovom remek-delu u Nef-Brisahu (Neuf-Brisach). U toj trasi izmenjen je oblik kurtina da bi se omogućila pojačana upotreba topova u odbrani, a kule, izdvojeni bastioni i linete su povećani.

Našu pažnju zaslužuje drugi sistem. Tu je Voban, mada to njegovi savremenici nisu mogli da vide, učinio važno, čak revolucionarno poboljšanje: oslobodio se od oslanjanja na glavni pojas i preduzeo prve korake za odbranu po dubini. Postigao je novu elastičnost podešavajući svoj projekat prema zemljištu, ne dovodeći u opasnost glavnu odbranbenu liniju. U svima ranijim slučajevima podešavanje se vršilo isturanjem objekata ka vrhovima ili uglovima trase koji su bili samo vidni dodaci osnovnom pojasu. Kada bi oni bili zauzeti, glavna linija bila je neposredno ugrožena. Drugi sistem su odbacili

---

[21]) Lazard, *op. cit.* str. 377—394.

*) Tenailles (tenaj) — makaze; demi-lune (demilin) — lineta; ujak Tobi je glavni junak Sternovog romana The Life and Opinions of Tristram Shandy. — Prim. prev.

**) Kurtina se negde zove i zavesa. — Prim. red.

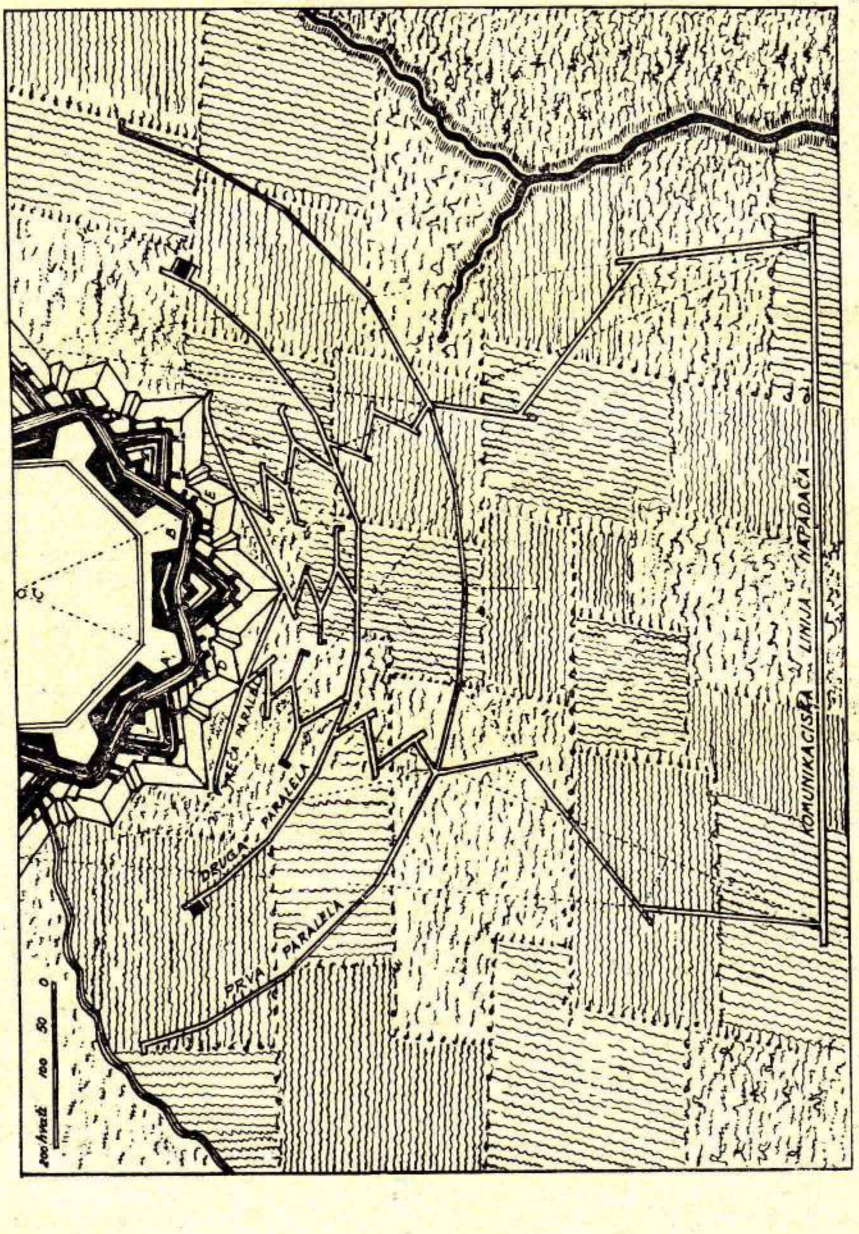

Skica 1. — Vobanov sistem napada pomoću paralela pravilne tvrdave na ravnom zemljištu. Otvoren rov (komunikaciska linija napadača) je na 800 hvati (1.559 m) od prikrivenog puta pozadi glasije.

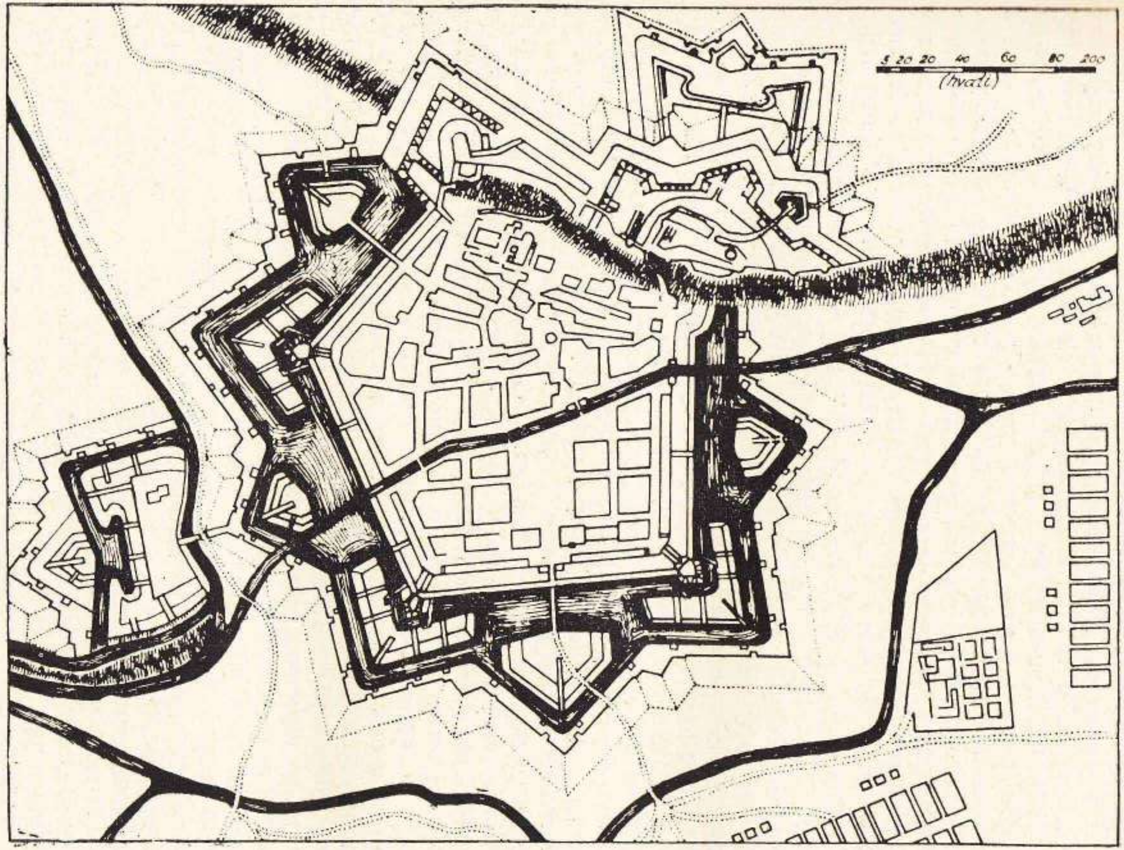

Skica 2. — Vobanov drugi sistem utvrđivanja: tvrđava Belfor.
(Tvrđava koja se nalazi na podnožju Vogeza, na 4 stepena 30 minuta geografske širine i 28 stepeni 36 minuta geografske dužine, u provinciji Suntgau, 10 časova hoda zapadno od Bazela. Ova tvrđava je pod kraljevim Generalnim guvernmanom Alzasa, po čijem naređenju se ovih godina vrše veliki radovi).

Kormontenj *(Cormontaigne)* i docnije štab škole u Mezijeru, čije su koncepcije preovlađivale u XVIII veku i čije su šeme utvrđivanja bile zasnovane na Vobanovom prvom sistemu. Njima je drugi sistem izgledao samo kao sirovo vraćanje srednjovekovnim metodama. Tek docnije, u XVIII veku, nalazimo oživljavanje Vobanovog drugog sistema. Montalamberov (Montalembert) preokret, koji su Nemci prihvatili mnogo pre Francuza, sastojao se, uglavnom, u tome što su mala izdvojena utvrđenja stavljana na mesto konvencionalnih strčećih spoljnih objekata koji su, ustvari, bili deo glavnog pojasa.[22]) Montalamberova velika revolucija, kao i docnije preporuke za utvrđivanje po dubini, bile su obuhvaćene Vobanovim drugim sistemom, mada se može sumnjati da je Montalamber bio nadahnut njime.

Pometnja u pogledu njegovih ideja, koja je postojala do nedavna, nastala je zbog činjenice da Voban nikada nije napisao raspravu o veštini stalnog utvrđivanja, niti ju je sistematski objasnio kao što je to učinio u slučaju svojih teorija o veštini napada i odbrane. Sve knjige, koje su izišle za njegova života i docnije, i davale pregled njegovih tajni, bile su najoskudnija podražavanja. Samo veliko Belidorovo delo[23]), u kome se ne obrađuju osnovi projekta ni problemi vojnog rasporeda, već samo problemi izgradnje i administrativne pojedinosti, bilo je neposredno nadahnuto Vobanom. Međutim, postoje dve rasprave u rukopisu koje se bave osnovnim načelima fortifikacije i koje su takođe neposredno nadahnute Vobanom. Jednu je napisao Sover (Sauveur), matematičar koga je Voban izabrao da poučava i ispituje inžinjerske kandidate, a drugu je napisao njegov sekretar Tomasen (Thomassin). To su, pored samih utvrđenja, najbolji izvori za izučavanje Vobanovih opštih načela o utvrđivanju. Može se govoriti samo o opštim načelima, a ne o dogmatskom sistemu, a ova načela su podjednako prikazana primerima sva tri Vobanova stila. Njih ima prilično malo i ona su sasvim opšta. Pre svega, svaki deo tvrđave mora biti isto toliko siguran kao svaki drugi, pri čemu je sigurnost obezbeđena jakom konstrukcijom istaknutih tačaka (bastiona) i odgovarajućom zaštitom kurtina. Uopšte, ovi uslovi se mogu obezbediti, ako: 1) nema dela pojasa koji nije flankiran sa jakih tačaka; 2) ako su ove jake tačke što je moguće veće i 3) ako su odvojene rastojanjima musketnog dometa ili nešto manjim. Ove jake tačke treba da su tako projektovane da se delovi, koje one flankiraju, protivstavljaju što je moguće neposrednije delovima koje zaštićuju, i, obrnuto, delovi koji flankiraju treba da su vidljivi samo sa zaštićenih delova. Malo razmišljanja pokazaće da se ova osnovna načela mogu primeniti na sve Vobanove šeme. Stvarni problem izgradnje stalnih utvrđenja sastojao se u tome da se bastionirana trasa (ili poligonalna trasa sa izdvojenim bastionima) tako prilagodi zahtevima dotičnog zemljišta da ne bude povređeno nijedno od osnovnih načela. Jasno je da je to inžinjeru ostavljalo široko polje slobode

[22]) Lazard, *op. cit.*, str. 389—390. A. de Zastrow, *Histoire de la fortification permanente* (treće izdanje, 1856 godine), II, 62—208 (prevod sa nemačkog u izdanju Ed. de la Barre du Parcq).

[23]) Bélidor, *op. cit.*, knjiga II, str. 29—43, 90—96.

i veliku elastičnost. Ovim metodom rada razvijen je drugi stil, jer nam Voban sam kaže da do njega nije došao posle teoriskih razmatranja, već da je na to bio prisiljen uslovima zemljišta u Belforu.[24])

IX

Do koje je mere program vojnog građenja Luja XIV bio rukovođen nekom strategiskom koncepcijom objedinjavanja i šta dokazuje da se ova koncepcija, ako je doista postojala, može pripisati Vobanovom geniju? To su dva najvažnija pitanja, a na njih nije lako odgovoriti.

Raniji Vobanovi biografi, sa karakterističnom žestinom u korist svog junaka, ostavljaju nas ponekad sa izrazitim utiskom da Francuska pre Vobana nije imala sistem utvrđivanja vredan pomena, i da je obruč tvrđava, koji je opkoljavao kraljevinu na kraju njegove karijere, pretstavljao izvršenje nekog mudro sastavljenog majstorskog plana, poteklog iz uma velikog inžinjera. Ovi pisci nisu mogli da veruju ni da bi neko osim Vobana mogao da učestvuje u organizovanju ovog odbranbenog sistema, kao ni da je taj sistem mogao da bude rezultat sporog istoriskog rastenja.

U poslednje vreme mi smo, možda, otišli suviše daleko u drugom pravcu. Mada je, kao što smo videli, Vobanova tehnička reputacija vojnog arhitekte pojačana najnovijim proučavanjem, postojala je kod izvesnih pisaca istovremena težnja da ga vrate na nivo velikog zanatlije bez ikakve strategiske uobrazilje. Pretstavljali su ga kao sjajnog tehničara koji je slepo izvršavao zadatke koje su diktirale istoriska potreba ili zapovesti pretpostavljenih koji su sami obavljali sve strategisko razmišljanje.

Ko je bio u stanju da ospori Vobanov autoritet na polju njegove specijalnosti? Odgovor je — sam kralj. Luj XIV je, kao što je poznato, bio više nego skromno upoznat sa veštinom utvrđivanja. On je nju proučavao u svojoj mladosti, a za vreme prvog dela svoje vladavine koristio je savete i poučavanja Tirena, Vileroa (Villeroi) i Kondea. U celom toku svog života pokazivao je stalno interesovanje za najsitnije pojedinosti u vezi sa veštinom utvrđivanja i u nekoliko slučajeva odupirao se odlučno Vobanovim upornim preporukama. Dve važne tvrđavice, For Luj i Mon Rojal, stvorene su na potstrek kralja, i bar jedna od njih protivu izričitog Vobanovog saveta.[25]) Prema jednom piscu, Luj Marljivi bio je u svemu, pa čak i u ovim tehničkim stvarima, nesumnjivo majstor. Luvoa je bio samo „odličan službenik, da ne kažemo pisar", dok Voban sa stvoje strane „nije nikad bio drugo do izvršilac njegovih zapovesti, mada... odličan."[26]) Drugi pisac opisuje Vobana kao „glavnog radnika velikog

[24]) Pismo Luvoau, 7 oktobra 1687 godine, navedeno od Celera (Zeller), *op. cit.*, str. 144.

[25]) Chotard, *op. cit.*, str. 30—35; Zeller, *op. cit.*, str. 96—117; Lazard, *op. cit.*, str. 49—50, 202—204.

[26]) Chotard, *op. cit.*, str. 36.

preduzeća čija mu uprava nikad nije potpuno poverena."[27]) Ovo tumačenje se zaista ne može izbeći. Voban je crtao ili ispravljao sve planove za tvrđave o kojima je bilo odlučeno; podnosio je tehničke memoare i preporuke; davao je svoje mišljenje o raznim stvarima kada je pitan, a ponekad i kada nije pitan. Ali, njegovo prisustvo nije se smatralo potrebnim kada se raspravljalo o odlukama. On nije bio tvorac programa, već je samo davao savetodavni glas.

Ovo ne bi trebalo da nas zavede da potcenimo njegov uticaj na kraljevske odluke. Čak i da je Voban imao majstorski plan za odbranu Francuske, on bi se mogao izvršiti samo nepotpuno. Mnoge preporuke koje su bile drage Vobanovom srcu odbačene su; mnoge njegove šeme razbile su se o stvarnosti rata i diplomatije. Naprimer, mir zaključen 1697 godine u Risviku označavao je prvo povlačenje Luja XIV od velikih prohteva osvajanja. Za Vobana, koji nije neposredno konsultovan u pogledu njegovih odredaba, ovaj ugovor, mada nije bio tako rđav kao što se on bojao, bio je velika obmana. Bilo je potrebno mnogo rada da bi se nadoknadio gubitak Luksemburga — koji je Voban smatrao jednim od najjačih mesta u Evropi — i Brisaha, Friburga i Nansija.[28])

Da li je Voban zaista imao majstorski plan? Po tome pitanju postoji skoro potpuno neslaganje. Pisci poslednjeg veka smatrali su da je Voban svakako imao strategiski recept za svoja utvrđenja, mada nijedan od njih nije bio siguran u čemu se on sastojao. Jedan pisac opisao ga je „kao skup utvrđenja dovoljno bliskih jedno drugome tako da međuprostori između njih nisu nezaštićeni. Svako od ovih utvrđenja dovoljno je jako i dobro snabdeveno da natera neprijatelja na opsadu, a ipak dovoljno malo, da zahteva samo mali broj branilaca".[29]) Gaston Celer se kategorički ne slaže sa ovim tumačenjem. On ističe da Luj XIV i Voban nisu otpočeli rad sa čistim platnom i da nijedan od njih nije mogao da ima doktrinaran plan odbrane bez veze sa radom koji je izvršen ranije; on navodi da se za mnoge karakteristike odbranbenog sistema duguje Fransou I, Siliju, Rišeljeu i Mazarenu kao i njihovim programima i ugovorima o miru. Kao što je stvarna granica Francuske Luja XIV bila kulminacija dugo podržavane narodne politike, tako je i raspored utvrđenih gradova bio „rezultanta dugog niza napora da se odbranbena organizacija kraljevine prilagodi granici koja se menjala."[30]) Celerovo tvrđenje da je sistem tvrđava pretstavljao rezultat istoriskog razvitka, a ne rezultat rada nekog pojedinca, dokazuje sama Vobanova karijera. Najveći broj utvrđenih mesta koja dovodimo u vezu sa njim nisu bile nove tvrđave *(places neuves)*, već starije tvrđave, neke čak iz vremena Erarda (Errard) ili njegovih italijanskih prethodnika, koje je Voban modernizovao ili pojačao. Tvrđave, koje je zatekao Voban, ni u kom slučaju nisu sačinjavale neki sistem; one

[27]) Zeller, *op. cit.*, str. 118.

[28]) Zeller, *op. cit.*, 103—104; Th. Lavallée, *Les frontières de France* (Paris, 1864), str. 83—85.

[29]) Hennebert, navodi ga Chotard, *op. cit.*, str. 42.

[30]) Zeller, *op. cit.*, str. 2.

su bile važne samo kao zasebne tačke. Između njih nije postojala nikakva veza i one su skoro uvek bile suviše razdvojene. Štaviše, svaka je bila podignuta zbog svog lokalnog značaja: da čuva most, raskrsnicu ili ušće neke reke. Njihova ukupna vrednost nije zavisila od njihovog relativnog položaja, već više od njihovog broja.[31]) I Celer i Lazar se slažu da je Vobanova opšta šema izašla iz procesa odabiranja među ovim tvrđavama. On je napravio red u vladajućem haosu, birajući izvesne tvrđave čiji ih je položaj činio vrednim očuvanja ili pojačavanja, a predlagao je da se druge ruše. Njegova strategiska vizija nije mogla da radi sasvim slobodno, jer je bio primoran — poglavito iz ekonomskih razloga — da radi sa onim što je Francuska već imala. Lako se mogu otkriti načela koja su rukovodila njegovim postupkom odabiranja i tako pronaći ključ za njegovo strategisko razmišljanje. Prema Celeru u tim načelima nema ničeg naročitog; „red" koji je Voban napravio ne proizlazi iz neke velike strategiske koncepcije. Međutim, Lazar mu mnogo više laska. On stoji na stanovištu da je Voban bio prvi čovek u istoriji koji je imao opštu pretstavu o strategiskoj ulozi tvrđava. On je bio ne samo inžinjer, već i strateg (*stratège*), i to strateg sa idejama naprednijim od ideja svojih dana.[32]) Sama Vobanova dela omogućiće čitaocu da se odluči za jedno od ova dva tumačenja.

Treba da potsetimo da je Luj XIV, posle Rata devolucije protiv Španije, svog prvog osvajačkog rata, proširio svoje zemlje duž severozapadne granice duboko u Flandriju koju su držali Španci. Novi položaji — od Firna (Furnes) u blizini obale prema istoku kroz Berg (Bergues) i Kurtre (Courtrai) do Šarloa (Charleroi) — dali su Francuskoj nekoliko jakih tačaka, rasturenih između španskih garnizona. Vobanov prvi veliki zadatak bio je da pojača i ponovo utvrdi ove nove tekovine i to je ispunilo veći deo njegovog vremena u toku godina mira od 1668 do 1672 godine. Međutim, u proleće 1672 godine Luj je otpočeo svoj rat protivu Holandije. Voban je iskoristio priliku da prvi put postavi pitanje opšte organizacije granice. U pismu upućenom Luvoau 20 januara 1673 on piše: „Zaista, gospodine, kralj bi trebalo ozbiljno da „razmisli kako će da zaokrugli svoj posed" (*songer à faire son pré carré*). Ova pometnja prijateljskih i neprijateljskih tvrđava, međusobno zbrkano pomešanih, uopšte mi se ne sviđa. Obavezni ste da održavate tri umesto jedne."[33])

Godine 1675 koja ga je zatekla u poslu konsolidovanja francuskih osvajanja u Franš Konteu (Franche Comté) i u drugim područjima, Voban je podneo još konkretnije predloge. Septembra te godine predložio je da se opsednu Konde (Condé), Bušen (Bouchain), Valansijen (Valenciennes) i Kambre (Cambrai). Zauzimanje i zadržavanje ovih mesta obezbedilo bi, rekao je, Lujeva osvajanja i stvorilo bi tako poželjan „zaokrugljen posed" *(pré carré)*. Ovi gradovi su prema tome zauzeti: Konde i Bušen 1676, a Valansijen i Kambre 1677 godine. Mir u Nimvegenu, potpisan avgusta 1678 godine, dao je Francuskoj

---

[31]) Zeller, *op. cit.*, str. 123.
[32]) Lazard, *op. cit.*, str. 408—421.
[33]) Lazard, *op. cit.*, str. 155, De Rochas, *op. cit.*, II, 59.

granicu koja se približavala *pré carré*-u. Francuska je odustala od nekih svojih flamanskih poseda, a dobila je mesto njih Sent-Omer (Saint-Omer), Kasel (Cassel), Er (Aire), Ipr (Ypres) i pet-šest drugih važnih utvrđenja. Na istoku je dobila Nansi u Lorenu i Fribur (Fribourg) s one strane Rajne. Ali Voban nije bio zadovoljan zapadnim krajem granice; osećao je da je ona najnovijim mirom pocepana i ostavljena otvorena prema Holandiji. Novembra 1678 godine, tri meseca posle mira u Nimvegenu, napisao je prvi iz niza važnih memoara o organizaciji severne granice od Kanala do Meze.[34])

U ovom memoaru Voban počinje sa razmatranjem cilja utvrđene granice: ona treba da zatvori neprijatelju sve ulazne tačke u kraljevinu, a u isto vreme da olakša napad na neprijateljsku teritoriju. Voban nikad nije mislio da su tvrđave važne samo za odbranu; on se uvek trudio da podvuče njihovu važnost kao baza za ofanzivne operacije protivu neprijatelja. Utvrđena mesta treba da su tako smeštena da vladaju komunikaciskim sredstvima na sopstvenoj teritoriji i obezbeđuju pristup na neprijateljsko tle kontrolišući važne puteve ili mostobrane. Ona treba da su dovoljno velika da mogu držati ne samo materijal potreban za njihovu odbranu, već i zalihe za podupiranje i izdržavanje ofanzive, koja bi bila bazirana na njima. Ove ideje, jasno izražene u ovom memoaru, docnije je razradio i sistematizovao jedan od Vobanovih učenika XVIII veka, inžinjer i pustolov Megre (Maigret), koga Volter spominje u svom delu *Karlo XII*, i čija je *Rasprava o čuvanju bezbednosti država pomoću tvrđava* postala standardno delo, u kome je obrađen strategiski značaj utvrđenja. Ovu knjigu, suviše malo poznatu, upotrebljavala je čuvena francuska vojno-inžinjerska škola u Mezijeru. U tom delu Megre piše da su „najbolje one tvrđave koje brane pristup u sopstvenu zemlju, a istovremeno omogućavaju napad na neprijatelja na njegovoj teritoriji.“[35]) On navodi karakteristike koje tvrđavama daju vrednost i važnost: kontrola glavnih puteva koji vode u kraljevinu, kao što su planinski klanci ili prevoji; kontrola mostobrana na velikim rekama, kao što je sjajan primer Štrasburg; kontrola važnih komunikaciskih linija u državi, kao naprimer Luksemburg, koji je obezbeđivao carske komunikacije sa Holandijom.

Postoje još i drugi faktori koji jedno utvrđenje mogu da učine važnim. Ono može da bude baza za snabdevanje ofanzivne akcije ili sklonište za stanovništvo iz okoline; ono može da vlada saobraćajem i trgovinom, ubirajući carinu od stranaca; ili može da bude utvrđena morska luka sa dobrim i obezbeđenim pristaništem; veliki i bogati pogranični grad, više nego sposoban da nadoknadi troškove oko utvrđivanja i održavanja posade; ili grad, podesan da posluži kralju kao mesto za čuvanje njegove riznice od unutrašnjih i spoljnih ne-

[34]) Lazard, *op. cit.*, str. 409—414: Zeller, *op. cit.*, str. 96—98. Ovaj važan memoar otštampan je *in extenso* u Rochas, I, 189 f.

[35]) *Traité de la sureté et conservation des états, par le moyen des forteresses.* Par M. Maigret, Ingénieur en Chef, Chevalier de l'ordre Royal et Militaire de Saint Louis (Paris, 1725), str. 149.

prijatelja.[36]) Vrednost tvrđave zavisi, naravno, uveliko i od prirode mesnih uslova. Veština ili nauka mogu da nadoknade izvesne nedostatke u zemljištu, ali mogu malo da učine u pogledu komunikacija. Tako se za neku tvrđavu može reći da je korisno postavljena ako branioci imaju pod svojom kontrolom komunikacije koje vode do nje, dok će neprijatelj, prema tome, imati teškoća u dovoženju materijala, potrebnog za preduzetu opsadu.[37])

Ovi kriteriji omogućavaju da se izvesnim izabranim tvrđavama da prednost pred drugim, ali ostaje još pitanje njihove međusobne veze. Voban je u svome memoaru od 1678 godine zaključio da će granica biti dobro organizovana ako se utvrđenja ograniče na dve linije, od kojih bi svaka bila sastavljena od oko trinaest mesta, koja bi se pružala duž severne granice po ugledu na pešadiski bitačni poredak.[38]) Ova prva linija mogla bi se dalje ojačati i objediniti upotrebom vodene linije koja se pruža od mora do Šelde. Kanali i kanalisane reke povezali bi jedno utvrđenje sa drugim, a sami kanali zaštitili bi se redutima u pravilnim razmacima. Ova šema nije originalno Vobanova; ustvari, ona je već izvođena na jednom delu granice kada je on pisao svoj memoar. U pogledu jačine vodenih linija Voban nije imao iluzija, jer je video da je njihova glavna svrha da štite od uznemiravanja upadima, kojima su mali neprijateljski odredi dosađivali pograničnoj oblasti. Ako bi se neprijatelj odlučio da liniju napadne armijom, tada bi se i linija morala braniti armijom.[39])

Takav projekt zahtevao bi, naravno, nove gradnje, ali Voban je istakao da bi to takođe značilo eliminisanje mnogobrojnih starih utvrđenja, pa je stoga zahtevao rušenje svih utvrđenja udaljenih od granice i izvan obe linije. On je naglašavao da bi to pretstavljalo ne samo uštedu za državnu blagajnu, već i uštedu u ljudstvu: eliminisanjem njihovih posada, deset utvrđenja manje značilo bi oko 30.000 vojnika slobodnih za zadatke na drugom mestu.

Ovaj čuveni memoar od 1678 godine obuhvatio je i razmatranje mogućih budućih osvajanja, i to označava da je, ukoliko su bile u pitanju severna i istočna granica, Voban bio voljan da pripremi put za nešto ambicioznije, a ne samo za mesnu ispravku linije. U slučaju budućeg rata, rekao je, izvesne neprijateljske tvrđave trebalo bi odmah zauzeti. Dismid, Kurtre i Šarlmon otvorili bi put u Holandiju, dok bi na istoku Štrasburg i Luksemburg bili veoma važni gradovi koje bi trebalo osvojiti. Ne samo što su ove tvrđave imale sjajne odlike veličine, bogatstva i položaja — u tom pogledu one su bile najbolje u Evropi — već su pretstavljale ključeve za širenje Francuske do njenih prirodnih granica. Voban ne bi bio Francuz i pa-

---

[36]) Maigret, *op. cit.*, str. 129—148.

[37]) Maigret, *op. cit.*, str. 152 f. i 221—222.

[38]) Prva linija: Denkerk, Berg, Firn, For de la Kenok, Ipr, Menen, Lil Turne, For de Mortanj, Konde, Valansijen, Le Kenoa, Mobež, Filipvil i Dinan. Druga linija: Gravelin, Sent-Omer, Er, Betin, Aras, Due, Bušen, Kambre, Landresi, Aven, Marijenbur, Rokroa i Šarlvil.

[39]) Lazard, *op. cit.*, str. 282—284; Augoyat, *op. cit.*, I, 229.

triota da nije prihvatio opšte i primamljivo načelo da je na severu i istoku Rajna prirodna granica Francuske. Znamo da se Voban držao ovog gledišta i možemo da podozrevamo da je ono već u početku njegove karijere bilo formulisano u njegovom umu. Docnije je ono sigurno bilo njegovo stanovište. Baš pred zaključenje mira u Risviku, kada se uplašio da će Francuska izgubiti i Štrasburg i Luksemburg, pisao je: „Ako ih opet ne uzmemo, izgubićemo zauvek mogućnost da imamo Rajnu kao granicu."[40])

Nije lako reći sa izvesnošću da li ovaj memoar od 1678 godine pretstavlja Vobanovo zrelo i konačno gledište o stalnoj fortifikaciji. U Vobanovim docnijim memoarima nedostaje mnogo da bi se oni mogli uzeti kao primeri strategiskog razmišljanja o ulozi tvrđava. Sem jednog memoara o utvrđivanju Pariza, u kome nadugačko razmatra strategisku važnost prestonice, većina njegovih docnijih studija je bez stvarnog strategiskog značaja. Oni se poglavito odnose na detaljna obrazloženja i predloge koje tvrđave treba odbaciti, a koje proširiti ili ponovo izgraditi.

Uprkos ovih nedostataka nije teško otkriti niz promena u Vobanovom mišljenju, delimično usled postepene evolucije njegovih ideja, ali poglavito usled promenjenih uslova pod kojima je morao da dela u docnijim godinama vladavine Luja XIV. Pooštrena finansiska ograničenja i sve veće teškoće oko popune ljudstvom ohrabrili su Vobana da podvuče potrebu rušenja utvrđenja isto onoliko, ako ne i više od potrebe za novim građenjem.[41]) To ga je navelo da traži rušenje mnogih utvrđenja koja su bila navedena u njegovoj drugoj odbranbenoj liniji u memoaru od 1678 godine. Vojska Luja XIV bila je u isto vreme sve više prinuđena na defanzivu, pa se i Voban, takođe, sve više prilagođavao defanzivnom razmišljanju. Sledio je smeru koji je postao očigledan pred kraj stoleća, tojest ka sve većem oslanjanju na neprekidnu vodenu liniju duž severne granice. Ali, on je bio svestan naročite slabosti ove vrste odbrane. 1696 godine napisao je memoar u kome je tražio stvaranje utvrđenih logora (*camps retranchés*) radi dopune tvrđava i pojačanja vodene linije. Svrha ovih logora bila je da obezbeđuju vodenu prepreku u međuprostoru tvrđava ili da ojačaju same forove, stvarajući na taj način dobru spoljnu odbranu. Sa malom vojskom — manjom od jedne redovne operativne armije — ulogorenom izvan spoljnih objekata tvrđave i zaštićenom obimnim zemljanim utvrđenjima, bilo je moguće dejstvovati na svaku opsađujuću snagu, koja bi bila toliko nerazumna da se upusti u neposrednu borbu sa tvrđavom, ili pak da se natera na što veće razvlačenje u cilju opsade.

Ova dva faktora, uzeta zajedno, — prvi, naglašavanje neprekidne linije, dopunjene utvrđenim logorima, i drugi, spremnost da se žrtvuje druga linija tvrđava koju je zahtevao 1678 godine — ne pružaju oslonac Lazarovom tvrđenju da je Voban bio pionirski branilac „utvrđene zone" koju je usvojila moderna strategija. Baš naprotiv, Vobanovo razmišljanje izgleda da je evoluiralo u pravcu pre-

[40]) Lavallée, *op. cit.*, str. 83—85.
[41]) Zeller, *op. cit.*, 98—107.

vlađivanja sve tanje linije. On je uprostio onu dezorganizovanu parodiju utvrđene zone koju je nasledio od svojih prethodnika. On je prvo nju smanjio na dvostruku liniju tvrđava, očigledno imitaciju poznate pešadiske linije, pa je zatim nastavio da je dalje uprošćava u jedinstveni kordon, koji se oslanjao na utvrđene tačke, povezane neprekidnom vodenom preprekom, a podržavane trupama. Možda nije preterano ako se u tome vidi znak da je veliki inžinjer, pred kraj svoje karijere, postepeno došao do toga da polaže više na armije, a manje na utvrđenja. Izgleda da se on približio Giberovoj (Guibert) ideji da istinita odbrana jedne zemlje leži na njenoj vojsci, a ne na njenim utvrđenjima i da su utvrđene tačke samo bastioni one veće tvrđave u kojoj vojska sačinjava živu i elastičnu zavesu.

GLAVA 3. Fridrih Veliki, Giber i Bilov: Od dinastičkog do narodnog rata

ROBERT R. PALMER

Period od 1740 do 1815 godine, koji počinje stupanjem na presto Fridriha Velikog, kao pruskog kralja, a završava se abdikacijom Napoleona, kao cara Francuske, video je i usavršavanje starijeg načina ratovanja i ostvarivanje novijeg koji još uvek podražavamo u *mnogo čemu. Ta suprotnost između dva načina glavni je predmet* ove glave. Međutim, mnogo starog nastavljeno je i u novom načinu ratovanja. Osnovne ideje koje su skicirane u dve prethodne glave nisu bile zastarele i one i danas ostaju bitne za teoriju rata. Makijaveli je proučavanje rata učinio socijalnom naukom. On ju je odvojio od razmatranja etičkih ciljeva i tesno povezao sa ustavnim, ekonomskim i političkim razmišljanjem. Pokušao je da u vojnim stvarima proširi polje ljudskog planiranja, a smanji polje slučajnosti. Voban je vojnicima otvorio izvore prirodnih nauka i tehnike. Za cuske revolucije. Ratovi pre Francuske revolucije bili su u suštini vreme vlade Luja XIV povećana je vojska preko ranijih razmera, pa su i administrativna i kontrolna služba usavršene. U vojsci je ponovo uspostavljena disciplina, stvorena potpunija hijerarhija taktičkih jedinica, rasvetljeni su odnosi u komandovanju, komandanti armija postali su javni službenici, a oružane snage su stavljene u službu vlade. Sav ovaj razvoj ubrzan je i razrađen u periodu promena o kojima će biti govora u ovoj glavi.

Ove značajne novine ticale su se organizacije i upotrebe vojske, tojest žive sile i strategije. Profesionalne vojske zamenjene su građanskim vojskama. Agresivna, pokretna i ofanzivna strategija zamenila je sporu strategiju opsadnih snaga. Makijaveli je naslutio i jedno i drugo, ali nijedno nije ostvareno u velikim razmerama posle 1500 godine. Posle 1792 godine sve ove novine izvršile su revoluciju u ratovodstvu, zamenivši „ograničeni“ rat starog režima „neograničenim“ ratom narednih vremena. Ovaj prelaz došao je sa smenom dinastičkog oblika države narodnim oblikom i bio je posledica Francuske revolucije. Ratovi pre Francuske revolucije bili su u suštini

sudari vladara, a otada su ratovi bili sve više sudari naroda i stoga sve više „totalni".[1])

Dinastički oblik vladavine država uslovio je određene granice mogućnostima u pogledu sastava vojski. Kralj, iako teoriski apsolutan, nalazio se, ustvari, u nepovoljnom položaju. Svaka dinastička država oslanjala se na nesigurnu ravnotežu između vladajuće kuće i aristokratije. Privilegije plemstva ograničavale su slobodu vladine akcije. Ove privilegije uključivale su pravo neplaćanja izvesnih poreza i pravo na skoro isključivi monopol na oficirske činove u vojsci. Zbog ograničenja kod ubiranja poreza vlade nisu mogle da izvuku iz svojih zemalja sva materijalna sredstva, niti su mogle da iskoriste sve ljudske izvore. Oficire su morale da uzimaju iz nasledne klase koja je retko prelazila dva od sto stanovništva. Između stanovništva i njegove vlade postojalo je malo osećanja. Veza između suverena i podanika bila je birokratska, administrativna i finansiska. Ona je bila spoljni, mehanički spoj vladaoca i onih kojima je on vladao, sasvim u suprotnosti sa načelom koje je donela Francuska revolucija koja je, u svojoj doktrini odgovornog građanstva i suvereniteta naroda, izvršila skoro religiozno stapanje vlade sa onima kojima se vlada. Dobra vlada starog režima bila je ona koja je malo zahtevala od svojih podanika, koja ih je smatrala korisnom, dragocenom i produktivnom aktivom države i koja se u doba rata što je moguće manje mešala u građanski život. „Dobar narod" bio je onaj koji je slušao zakone, plaćao svoje poreze i bio lojalan prema vladajućoj kući, nije morao da ima smisla za svoj identitet kao narod, ili za jedinstvo kao nacija, ili za odgovornost za javne poslove, ili za obavezu da u ratu uloži krajnji napor.

Vojska je odražavala državu. Ona je bila podeljena na klase bez zajedničkog duha, na oficire čiji su potstrek bili čast, klasna svest, slava ili ambicija, i na vojnike koji su bili izvrbovani na duge rokove, koji su se borili, jer im je to bio životni posao, za koje se mislilo da su nesposobni za više osećanje i čija je najjača privrženost obično bila vrsta naivnog ponosa svojim pukovima. Vojske Rusije, Austrije i Pruske bile su uglavnom sastavljene od robova. Pruska i Engleska upotrebljavale su veliki broj stranaca. Austriske snage bile su lingvistički heterogene. U svima zemljama postojala je težnja da se regrutuju ljudi koji su privredno bili od najmanje koristi, što znači da su to bili najviše poniženi elementi stanovništva. Građani su se svuda klonili vojnika. Čak i u Francuskoj, koja je već imala najnacionalniju od svih velikih vojski Evrope, u kafanama i drugim javnim mestima isticani su oglasi koji su glasili: „Psi, sluge, prostitutke i vojnici nemaju pristupa".[2])

Da bi se stvorila vojska od takvih šarenih četa, od vojnika koji su skoro bili socijalni izgnanici i od oficira koji su često bili samo mlade aristokrate, morala se naći neka vrsta zajedničke svrhe. Trupe

---

[1]) U pogledu savremene literature po ovom predmetu vidi M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland* (3 sveske, München, 1891), sv. III.

[2]) M. Weygand, Histoire de l'armée française (Paris, 1935), str. 173.

su za to imale u sebi malo moralnih ili psiholoških sredstava. Vlade su u tim okolnostima sa razlogom verovale da se red može uspostaviti samo spolja i odozgo. Još su bile u sećanju strahote neobuzdanih vojnika, naročito u Nemačkoj posle Tridesetogodišnjeg rata. Prosvećene monarhije XVIII veka pokušavale su da štede gradsko stanovništvo, kako iz humanih razloga, tako i kao izvor prihoda. Da bi unapredile građanski red i stvorile moral među trupama kojima se nisu mogle obraćati na osnovu nekih ideja, vlade su se sve više materijalno brinule za svoje ljude, smeštale ih u kasarne, snabdevale ih lekarima i bolnicama, hranile ih izdašno i uspostavile velika stalna skladišta za njihovo snabdevanje. Postojala je bojazan da će vojnici dezertirati ako se puste da u malim partijama pribavljaju hranu ili ako im se ne obezbedi snošljiv životni standard, jer glavni cilj vojnika od zanata bio je da zaradi za život, a ne da se bori ili da gine za neku stvar. I zbilja, u XVIII veku i oficiri i vojnici prelazili su iz jedne vojske u drugu, u ratu i u miru, sa lakoćom koja je posle Francuske revolucije bila neshvatljiva.

Pored dobrog zbrinjavanja, obraćana je stroga pažnja na disciplinu i obuku koje su takođe prenošene odozgo. Samo gvozdeni red mogao je da napravi jedinstvenu snagu od ljudi koji nisu imali svoju unutrašnju koheziju. Vladari i aristokrate nisu mogli da očekuju da će u nižim klasama naći moralne osobine koje čine vojnika — ni hrabrost, ni lojalnost, ni duh zajednice, ni požrtvovanje, ni samopouzdanje. Ove osobine zaista nisu bile razvijene u trupama onog vremena, koje su, slično narodima dinastičkih država uopšte, imale malo smisla za učešće u ishodu rata. Nije se moglo imati poverenja u vojnike kao pojedince, niti u odvojene grupe, niti uopšte kada ih njihovi oficiri nisu imali pred očima. Tehnički obziri su takođe obeshrabrili individualnost. Slabo stanje komunikacija i nepoznavanje službe izviđanja (usled neznanja i nepouzdanosti pojedinih vojnika) činili su više nego riskantnim da se vojska podeli u polju. Netačnost i kratak domet muskete činili su pojedinačnu vatru relativno bezazlenom. Posledica je bila da je ideal vojne obuke bio da se bezdušnom sirovom materijalu da oblik bataljona sličnog mašini. Stupajući u borbu, bataljoni su bili tesno jedan pored drugog, u čvrstoj liniji, sa ljudima skoro lakat uz lakat, obično u tri reda; svaki bataljon je sačinjavao neku vrstu vatrene mašine koja bi na komandu ispaljivala plotun. Da bi se postigla taktička gipkost, bila je potrebna duga i intenzivna obuka. Dve godine su se smatrale jedva dovoljnim da se jedan odrpanko preobrazi u dobrog profesionalnog vojnika.

Sastav vojski jako je uticao na njihovo korišćenje. Profesionalne vojske bile su skupe za vlade starog režima, koje su raspolagale ograničenim sredstvima. Svaki je vojnik pretstavljao veliku investiciju u vremenu i novcu. Obučene trupe, izgubljene u akciji, nisu se mogle lako nadoknaditi. Velika slagališta municije i namirnica, koja su se zbog slabog stanja komunikacija morala držati u blizini očekivanih vojišta, zahtevala su zaštitu. Pored toga, naučni napredak je pred kraj XVII veka poboljšao veštinu utvrđivanja

i kroz Francusku i Nemačku širio se veliki pokret protivu haotičnog i skitačkog ratovanja takozvanih verskih ratova kojima je produktivan građanski život bio mnogo oslabljen. Čista posledica toga bila je da su vojske koncentrisane u nizu jako utvrđenih položaja. Vojske i delovi vojske postavljani su u blizini svojih baza i nije se pretpostavljalo da će se od njih udaljavati više od petodnevnog marša. Vojske su, čak i kad su slagališta bila neposredno iza njih, vodile sa sobom duge komore, tako da je dnevni marš bio veoma kratak. Komore se nisu mogle lako smanjiti: u većini vojski aristokratski oficiri putovali su otmeno, a trupe, boreći se bez političke strasti, gubile su moral čim bi njihovo snabdevanje hranom postalo nesigurno ili bi operacije postale jako naporne.

Bitke velikih razmera između potpunih vojski bile su u tim okolnostima velika retkost. Za komandanta nije bilo lako da uspostavi dodir sa neprijateljem koji nije to želeo. Čak i kada bi se dve vojske našle jedna prema drugoj, postavljanje borbene linije zahtevalo je vremena i, ako bi se jedna strana rešila da ode, dok se druga formirala, nije moglo doći do potpune bitke. Bitka je pretstavljala strahoviti rizik. Neko preimućstvo, postignuto na bojnom polju, nije se moglo lako proširiti, pošto tehnika uništavajućeg gonjenja nije bila razvijena. Vojni mislioci su smatrali da jedna država može skoro isto toliko da izgubi zbog pobede kao i zbog poraza. Od bitke ni u kom slučaju nisu očekivane brze i presudne političke posledice. Tu je naročito jasna suprotnost između bitaka XVIII veka i Napoleona. Posle bitaka kod Blenhajma, Malplakea, Fontonoaja ili Rozbaha rat se vukao godinama, dok su posle Marenga, Austerlica, Jene, Vagrama ili Lajpciga pregovori za mir otpočeli posle nekoliko meseci.

Da rezimiramo: pre Francuske revolucije postojali su mnogi faktori koji su uticali da ratovi budu ograničeni i da se vode sa ograničenim sredstvima i za ograničene ciljeve. Ratovi su bili dugi, ali ne i intenzivni; bitke su bile ubitačne (jer su bataljonski plotuni bili efikasni), ali se baš zbog toga nisu mnogo tražile. Operacije su upravljane pretežno protivu tvrđava, slagališta, linije snabdevanja i ključnih položaja, stvarajući naučno ratovodstvo u kome su oštroumnost i manevar više cenjeni od žestine borbe. Poziciski rat je preovlađivao nad pokretnim ratom, a strategija malih uzastopnih postignuća nad strategijom uništenja.

Sve to promenilo se u preokretu koji je potresao Evropu posle 1789 godine. „Svetski rat“ od 1792 do 1815 godine bio je, sem u prvim godinama i sa izuzetkom borbe između Francuske i Velike Britanije, niz kratkih ratova koji su svi odlučeni na bojnom polju i završeni nametnutim mirom. Autoriteti se slažu da su ovi ratovi obeležili prekretnicu, okončavajući period koji je počeo oko 1500 godine i otvarajući period iz koga nismo još potpuno izašli. Većina pisaca pripisuje ovu promenu Francuskoj revoluciji i njenom nacionalizovanju javnog mišljenja, kao i teškim odnosima između vlada i naroda. Ovo tumačenje izneli su Jens (Jähns) i Delbrik (Delbrück) pre pola stoleća. Postojale su unekoliko i „revizionističke“ tendencije, kao u spisima generala Kolena (Colin) koji je tražio više materi-

jalno ili bar tehničko objašnjenje i našao ga u velikom poboljšanju artiljerije u drugoj polovini XVIII veka, u organizaciji vojske, građenju puteva i kartografiji. Većina obaveštenog mnjenja, priznajući značaj tehničkog napretka, ipak smatra da je dejstvo političke revolucije bilo dublje. Kao što je rekao Delbrik, nova politička slika sveta (*politisches Weltbild*) Francuske revolucije stvorila je „nov sastav vojske koji je doneo novu taktiku i iz koga će izrasti nova strategija".[3])

Prelaz je očigledan u delima niže obrađena tri pisca. Svaki od ove trojice pretstavlja značajan stadijum u istoriji vojne misli. Fridrih Veliki pretstavlja krajnje vojno dostignuće koje je bilo moguće u Evropi u uslovima koji su preovlađivali pre Francuske revolucije. Giber je svestan učenik Fridriha, ali on je jasnije nego Fridrih predviđao promene koje su morale doći. Bilov, savremenik revoluciskih i Napoleonovih ratova, zapazio je postupno mnoge od pouka koje su ovi pružali. Od ove trojice samo je Fridrih bio iskusan praktičan komandant. U njegovim delima opisano je stvarno ratovanje tadašnjice. Giber i Bilov, iako su bili profesionalni vojnici, nisu komandovali vojskom, ali su bili značajni kao kritičari, proroci i reformatori. Fridrih je pokazao um koji je potpuno vladao predmetom. Giber i Bilov, pišući manje iz sopstvenog iskustva i težeći da prevaziđu postojeće uslove, mnogo su kolebljiviji u svom stremljenju. Po svom kolebljivom i delimičnom uvidu oni se mogu uzeti za ilustraciju teškoće, poznate u svim vekovima, sa kojom se vojna teorija prilagođavala promenljivim stvarnostima u svetu činjenica.

II

Upadom u Šlesku 1740 godine bez prethodne opomene, Fridrih Veliki je pružio Evropi recept onoga što je docnije nazvano „munjeviti rat" (Blitzkrieg). U tri šleska rata on je uspeo da zadrži željenu provinciju koja je udvostručila veličinu njegove male kraljevine, i pokazao je, boreći se ponekad protivu neverovatne nadmoćnosti, da je kao vojskovođa bio neuporedivo jači od svakog svog protivnika. Njegova Pruska, pored toga, imala je u potpunosti sve glavne odlike dinastičke države. Od glavnih država Evrope Pruska je u najvećoj meri bila mehanički sklopljena, njome se najviše vladalo odozgo, bila je najmanje nadahnuta duhom svoga stanovništva i najsiromašnija kako u materijalnim, tako i u ljudskim izvornim sredstvima. Fridrih je bio i plodan i obdaren pisac. U delima kralja takve kraljevine, dobile su opšte postavke, ocrtane u gornjem odeljku, svoj konačni i konkretni oblik.

Fridrihovo prvo značajno vojno delo bila su njegova „Opšta načela rata" (*Principes généraux de la guerre*), napisana 1746 godine; njima je on obuhvatio iskustvo prva dva šleska rata. Ovo delo je poverljivo kružilo među njegovim generalima. Zarobljavanje jednog

[3]) Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst* (7 svezaka, Berlin, 1900—1936) IV 426, *J. Colin, Education militaire de Napoléon* (Paris 1900).

od ovih generala od strane Francuza 1760 godine dovelo je do njegovog objavljivanja. Kralj je zatim razvio svoje ideje u „Političkom testamentu“ (*Testament politique*), sastavljenom 1752 godine za privatnu upotrebu svojih naslednika na prestolu. Ovom Testamentu bila su Opšta načela rata priključena kao prilog. Godine 1768, kada je završio svoje ratove i kada je unekoliko izmenio svoje ideje, sastavio je za svoje naslednike „Vojni testament“ (*Testament militaire*). Za svoje generale izdao je 1771 godine „Elemente nauke o logorima i taktici“ (*Eléments de castramétrie et de tactique*). U toku svoje vladavine neprekidno je sastavljao specijalne instrukcije za razne rodove vojske, koje su prikupljene i objavljene sa ostalim njegovim delima 1846 godine. Među delima koja je predao javnosti nalazi se i didaktički spev „Ratna veština“ (*L'art de la guerre*), nekoliko političkih rasprava koje dodiruju vojna pitanja, i razne istorije i memoari o njegovoj vladavini, zajedno sa predgovorima. U tim delima savremenici su pokušavali da otkriju tajne njegovog ratovodstva. Njegova dela su pisana na francuskom jeziku, osim tehničkih instrukcija koje je pisao na nemačkom. Njegova literarna karijera tekla je više od četrdeset godina. On je u organizaciji vojske i taktici zadržao iste ideje, ali se u strategiji i politici rata udaljio od oštre agresivnosti iz 1740 godine i približio ka filozofiji relativne neaktivnosti.

Vladari Pruske su se odavno interesovali za organizaciju vojske. 1640 godine, tačno sto godina pre Fridrihovog stupanja na presto, u punom besu Tridesetogodišnjeg rata stupio je na presto njegov deda, veliki izborni knez. Tada nije postojala kraljevina Pruska, već samo delovi teritorije duž severne nemačke ravnice, plavljeni i pustošeni od strane brutalnih najamnika sviju protivničkih sila. Veliki izborni knez osnovao je vojsku. Da bi izdržavao tu vojsku, on je zaveo nov oblik vladavine i nov sistem privrede. Sa njegovom vladavinom počinju jasno da se ispoljavaju obeležja Pruske. Prvo, Pruska svoje postojanje i svoj pravi identitet duguje svojoj vojsci. Drugo, vojna, politička i ekonomska nauka stopile su se nerazdvojno u opštu nauku o državnoj veštini. Treće, Pruska, stvorena od dinastije Hoencolerna, bila je trijumf brižljivog planiranja. U vreme Fridrihovog oca, Fridriha Viljema I, pruski kralj se uopšte smatrao čovekom koji je u Evropi najviše radio. On je lično upravljao državom, svi su konci vodili u njegove ruke i jedini centar jedinstva bio je njegov um. Red u Pruskoj nije proizišao iz slobodne diskusije i saradnje. Kao što je jednom primetio Fridrih Veliki, i Njutn (Newton) da je morao da se savetuje sa Dekartom i Lajbnicom, nikada ne bi stvorio svoj filozofski sistem.

Prema Fridrihovom shvatanju, pruski kralj je morao, da bi imao vojsku, da održava strogu ravnotežu između klasa u državi i između privredne proizvodnje i vojne sile. Morao je da sačuva plemstvo, zabranjujući prodaju plemićke zemlje seljacima ili varošanima. Seljaci su bili suviše velike neznalice da bi mogli postati ofi-

ciri[4]); imati građanske oficire bio bi „prvi korak ka opadanju i padu vojske.“[5]) Čvrsta klasna struktura — sa plemićima i neotuđivom „plemićkom“ zemljom — bila je potrebna za vojsku i za državu. Hrabar pukovnik, kaže Fridrih, čini bataljon hrabrim, a pukovnikova odluka u kritičnom trenutku može da skrene sudbinu kraljevine. Ali kralj mora da obezbedi (ma kako nova, razjedinjena i veštačka bila država) da ove aristokrate imaju duh koji on želi. U svom prvom političkom testamentu Fridrih poverava svojim naslednicima da je, za vreme Prvog šleskog rata, izvršio naročiti napor da svojim oficirima ulije ideju da se bore za kraljevinu Prusku.[6])

Što se tiče običnih vojnika, Fridrih je prema njima često pokazivao surovi obzir kao prema ljudima koji su u njegovoj službi rizikovali svoje živote, ali se njegovo stvarno interesovanje za njih odnosilo skoro isključivo na disciplinska i materijalna pitanja. Seljačke porodice (tojest, robove istočno od Elbe) treba zaštititi, građani i plemići ne treba da uzimaju njihove zemlje, treba regrutovati samo one koji nisu neophodni u poljoprivredi kao, naprimer, mlađe sinove. Seljaci i varošani su kao proizvođači veoma korisni. „Korisne ljude koji teško rade treba čuvati kao oko u glavi, a regrute u doba rata treba skupljati u sopstvenoj zemlji samo kada to nalaže najveća potreba.“[7]) Polovina ili još veći deo može se popuniti nepruskim profesionalcima, ratnim zarobljenicima ili vojnim beguncima iz stranih vojski. Fridrih hvali pruski okružni sistem kojim su, da bi se izjednačio teret regrutovanja, određeni okruzi kao izvori ljudstva bili dodeljeni određenim pukovima. Na osnovu ovog sistema (i upotrebom stranaca) Fridrih je 1768 godine sa zadovoljstvom primetio da je svake godine bilo potrebno da bude regrutovano samo 5.000 pruskih domorodaca. On je ipak zapazio i vrednost patriotskih građanskih snaga, za koje je mislio da ih stvaraju okruzi stavljajući u ratu susede jednog pored drugog. Naše trupe, pisao je 1746 godine, regrutovane od „građana“, borile su se časno i hrabro. „Sa takvim trupama čovek bi tukao ceo svet, da pobede za njih nisu bile isto toliko kobne kao i za njihove neprijatelje“. Docnije je Fridrih, slično drugim filozofima, pridavao patriotizmu čak i veću teorisku vrednost. Ali nikad nije ništa učinio sa njim, niti je to mogao, a da ne revolucioniše svoju kraljevinu. U praksi je pretpostavljao da su obični vojnici bez časti, i umro je verujući da je državnička veština upotrebiti strance da se bore za tuđu stvar.[8])

Fridrihovi vojnici nisu osećali veliku privrženost prema njemu. Bežanje iz vojske bila je mora za sve komandante XVIII veka, naročito u dezorganizovanoj Nemačkoj, gde su se ljudi istog jezika mogli naći na obe strane u svakom ratu. Fridrih je 1744 godine mo-

---

[4]) *Politisches Testament von 1752* u *Werke Friedrichs des Grossen* (10 svez., Berlin, 1912—1914), VII, 164.

[5]) *Exposé du gouvernement prussien des principes sur lesquels il roule* (1775) u *Oeuvres de Frédéric le Grand* (30 svez., Berlin, 1846—1856), IX, 186.

[6]) *Pol. Test.* u *Werke*, VII, 146, *Oeuvres*, XXIX, 58.

[7]) *Militärisches Testament von 1768*, u *Werke*, VI, 226—227.

[8]) *Principles généraux de la guerre* (1746) u *Oeuvres*, XXVIII. 7; *Lettres sur l'amour de la Patrie* (1779), ibid., IX, 211—214.

rao da zaustavi svoje napredovanje u Češkoj, jer je njegova vojska počela da se „topi". On je izdao razrađena pravila radi sprečavanja bekstva, trupe nisu smele da logoruju u blizini velikih šuma, husari su morali da čuvaju njihovu pozadinu i bokove; noćne marševe trebalo je izbegavati, osim ako su bili preko potrebni; kada su trupe išle po hranu ili na kupanje, morale su ići u stroju i pod voćstvom oficira.[9])

Radeći sa nepouzdanim materijalom, Fridrih je insistirao na čvrstoj disciplini na koju je njegov otac navikao prusku vojsku. „Najmanje labavljenje discipline," rekao je, „odvelo bi do barbarizacije".[10]) I tu je vojska održavala državu. Cilj discipline je bio delimično očinski, da pomoću autoriteta učini vojnika razboritim bićem sprečavajući prestupe kao što su pijanstvo i krađa. Ali glavni je cilj bio da se vojska preobrazi u instrument jedinstvenog duha i volje. Oficiri i ljudi moraju shvatiti da je svako delo, ustvari, „rad jednog jedinog čoveka". Ili opet: „Niko ne razmišlja, svi izvršuju", to jest razmišljanje se vrši centralno, u kraljevom umu. Sve što se može učiniti sa vojnicima, rekao je, jeste da im se ulije duh zajednice (Korpsgeist), da se njihove ličnosti stope u njihovim pukovima. Kada je postao stariji i ciničniji, primetio je da dobra volja mnogo manje utiče na obične ljude nego zastrašivanje. Oficiri moraju da vode svoje ljude u opasnost i „stoga oni moraju da se boje svojih oficira više nego svake opasnosti (jer čast nema uticaja na njih)." Ali je dodao da čovečnost zahteva dobru lekarsku brigu.[11])

Pošto se jedinice disciplinom učine poslušnim, provode se kroz brižljivu obuku. Pruska je bila čuvena po svojim egzercirištima, gde su bataljoni i eskadroni, uz divljenje stranih posmatrača vršili zamršene evolucije sa velikom preciznošću. Cilj je bio da se postigne taktička pokretljivost, veština u prelazu iz marševskog u borbeni poredak, postojanost pod vatrom i potpuno izvršavanje komandi. Ovako obučena vojska, ponavljao je Fridrih, pružala je veštini voćstva široko polje dejstva. Komandant je mogao da stvara svoje planove znajući da će biti ostvareni. Kako je inače sve bilo udešeno za njegovo rukovodstvo, njegov vodeći razum mogao je da bude slobodan. Stoga Fridrih nikad nije prestajao da navaljuje na svoje generale da neprekidno paze na obuku, kako u ratu tako i u miru. „Dokle god svaki čovek u mirno doba nije unapred izvežban u onome što će morati da izvršava u ratu, imate samo ljude koji nose ime jednog posla, ne znajući kako da ga obavljaju."[12])

---

[9]) *Prin. gén. ibid.*, XXVIII, 5—6; *Ordres für die sämtlichen Generale von der Infanterie und Cavalerie, wie auch Huszaren, desgleichen für die Stabsoffiziere und Commandeurs der Bataillons* (1744); *ibid.*, XXX, 119—123; *Règles de ce qu'on exige d'un bon commandeur de batallion en temps de guerre* (1773), *ibid.*, XXIX, 57—65.

[10]) *Pol. Test.* 1752 u *Werke*, VII, 172.

[11]) *Mil. Test.* 1768, *ibid.*, *VI*, 233, 237, *Oeuvres*, XXVIII, 5.

[12]) *Pol. Test.* 1752, u *Werke*, VII, 173—175; *Prim. gén.* u *Oeuvres* XXVII 7.

Bitka sa tako duhovno mehanizovanim trupama bila je stvar metoda. Protivničke vojske bile su poređane po uzoru, pravilno skoro kao šahovske figure na početku igre; konjica na svakom krilu, artiljerija prilično ravnomerno raspoređena duž poretka, pešadiski bataljoni postavljeni u dve paralelne krute linije, druga nekoliko stotina koraka pozadi prve, a obe linije, ili bar prva, sastavljene od tri reda od kojih svaki pali na komandu, dok druga dva pune. Fridrih nikada nije otstupio od suštine ovog borbenog poretka, mada ga je,

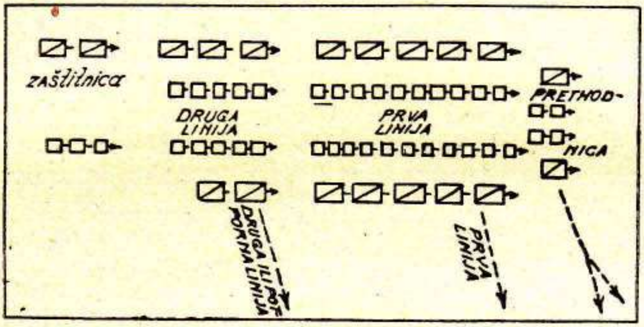

Skica 3. — Marševski poredak Fridriha Velikog. Posle okretanja svoje kolone „udesno", on je mogao da izvrši zaokret po vodovima „ulevo" i da bude u borbenom poretku u istom pravcu.

kao svi dobri generali, ponekad prilagođavao za naročite svrhe. Borbeni poredak uslovljavao je marševski poredak: trebalo je, prema Fridrihu, da trupe maršuju u tako sređenim kolonama da brzi zaokret kolona daje vatrenu liniju sa konjicom na krilima. Borbeni poredak je bio krajnji cilj stroge discipline. Nije bilo lako održati ljude u linijama, lakat uz lakat, na vidiku neprijatelja, udaljenog samo nekoliko stotina koraka. Ali zapovesti su bile stroge. „Ako vojnik za vreme akcije gleda okolo kao da hoće da beži ili samo stavi nogu izvan linije, podoficir iza njega probošće ga nožem i ubiti na mestu."[13]) Ako bi neprijatelj bežao, linija je morala da ostane na položaju. Pljačkanje mrtvih ili ranjenih bilo je zabranjeno pod kaznom smrti.

Fridrih je mnogo polagao na konjicu koja je sačinjavala otprilike četvrtinu njegove vojske, ali ju je upotrebljavao samo za akciju udara u čvrstim taktičkim formacijama. Stoga je njegova služba izviđanja bila slaba; 1744 godine, sa konjicom od 20.000 ljudi, on nije mogao da utvrdi gde se nalaze Austrijanci. Nije imao uspeha ni u upotrebi lake pešadije za čarkanje i patroliranje. Austrijanci su u svojim Hrvatima i pandurima*) imali mnogo lakih trupa, na ko-

---

[13]) *Disposition, wie es bei vorgehender Bataille bei seiner königlichen Majestät in Preussen Armée unveränderlich soll gehalten werden* (1745), u *Oeuvres*, XXX, 146.

*) Pandurima su u Austriji nazivane grupe za obezbeđenje turske granice. — Prim. red.

njima i peške; Francuzi su koristili laku pešadiju neobučenih poziva Revolucije. Fridrih je jedva znao šta da radi sa takvim trupama koje, rasturene i individualističke, nisu mogle da budu izraz njegovog uma.[14])

Polovinom XVIII veka opazilo se u odnosu na druge rodove vojske, brže povećanje upotrebe artiljerije nego u ma kom periodu od XVI do XX veka.[15])

Austrijanci su posle ponižavajućeg gubitka Šleske, naročito pribegli artiljeriji da bi bili spremni za ugrožavanje Fridrihovih pokretnih kolona. Francuzi su bili najnapredniji artiljerci u Evropi. Fridrih se često žalio na ovaj razvitak, jer je Pruska od svih većih država najteže mogla da podnese utrkivanje u artiljeriji. Nova moda povećanja artiljerije, primetio je kralj 1768 godine, pretstavljala je pravu propast za državne finansije. Ali, on se pridružio pokretu i u svome cenjenju brzog kretanja zaveo poljsku artiljeriju sa konjskom zapregom radi brzog menjanja položaja za vreme bitke. On je nastavio sa insistiranjem da artiljerija nije „rod vojske", već samo „pomoćna struka", inferiorna pešadiji i konjici, ali je njenoj upotrebi posvećivao sve više misli i jedan od njegovih poslednjih spisa, Instrukcija od 1782 godine, izgleda da pokazuje uticaj francuskih artiljeriskih teoretičara od kojih je i Bonaparta imao da uči. Fridrih tu naređuje svojim artiljeriskim oficirima da izbegavaju da gađaju prosto samo da bi zadovoljili pešadiju ili konjicu, da se obučavaju u različnoj upotrebi zrna i karteča i da koncentrišu svoju početnu

[14]) *Delbrück, op. cit.*, IV, 327—328.

[15]) Vidi kolonu II sledeće tablice, koja prema podacima u *G. Bodart, Militärhistorisches Kriegslexikon*, (Vienna, 1908), str. 612, 784, 785, 816—817, pokazuje sve veći intenzitet rata od 1600 godine.

	I*)	II*)	III*)	IV*)
Tridesetogodišnji rat	19.000	1,5	1	0,24
Ratovi Luja XIV	40.000	1,75	7	
Za Špansko nasleđe				0,77
Ratovi Fridriha Velikog	47.000	3,33	12	
Za austrisko nasleđe				0,82
Sedmogodišnji rat				1,40
Ratovi Francuske revolucije	45.000	—	12	
Prva koalicija				3,0
Druga koalicija				4,4
Napoleonovi ratovi	84.000	3,5	37	
Treća koalicija				7,0
Rat 1809 godine				11,0
Rat 1812 godine				5,2
Američki građanski rat	54.000	3,0	18	1,0
Rat 1870 godine	70.000	3,3	12	9,0
Rusko-japanski rat	110.000	3,75	3	1,0

*) *Objašnjenje kolona:*

I Prosečna veličina vojske u bici, izračunata, gde je to bilo moguće, iz trideset bitaka u svakom ratu.

II Broj topova na 1.000 boraca

III Broj bitaka u kojima su protivničke vojske brojale zajedno preko 100.000

IV Prosečan broj bitaka mesečno

vatru na neprijateljsku pešadiju da bi stvorili rupu u neprijateljskoj liniji i pomogli sopstvenoj pešadiji da se probije.[16])

Upotreba dugog neprelomljenog borbenog poretka, koja bi u frontalnom sudaru takvih čvrstih linija pretstavljala kasapnicu, bila je uzrok da je Fridrih hvalio bočni napad za koji je izmislio svoj čuveni „kosi poredak" (oblique order), nastupanje jednog krila sa zadržavanjem drugog. Izostavljajući taktičke detalje, reći ćemo prosto da je Fridrihu, kada je davao prvenstvo ovom tipu bitke, bio cilj da u slučaju uspeha postigne brzu pobedu smotavajući neprijateljsku liniju, a u slučaju neuspeha da svede gubitke na najmanju meru, jer je zadržano krilo manevrovalo da bi zaštitilo povlačenje angažovanog krila. Fridrihova nadmoćna pokretljivost i koordinacija davale su specijalnu efikasnost ovim bočnim pokretima, koji po sebi, naravno, spadaju među najstarija ratna sredstva.[17])

U ovim stvarima vojne organizacije i taktike Fridrih nikada nije ozbiljno menjao svoje mišljenje. On je menjao svoje mišljenje u pogledu većih posledica strategije. Ispočetka je izgledalo da uvodi nov duh, ali je na kraju prihvatio ograničenja koja je nametao politički red u pitanjima pod kojim okolnostima treba voditi rat i gde i kada treba prihvatiti bitku.

Njegov munjeviti napad na Šlesku uplašio je Evropu. Ovaj Prvi šleski rat (1740—1742) bio je očajna igra, koju je kralj Pruske igrao sa veoma visokim ulogom. U Drugom šleskom ratu (1744—1745), koji je kao i Prvi činio deo Rata za austrisko nasleđe, on je neko vreme čak nastojao da potpuno razori Habsburšku monarhiju. Namera je propala, ali Fridrih je zadržao Šlesku. Posle toga, njegova ratna politika postala je manje ambiciozna. U Sedmogodišnjem ratu (1756—1763), posle bitaka kod Rosbaha i Lojtena, koje su Prusku verovatno sačuvale od uništenja, on je bio prinuđen na sjajnu defanzivu protivu udruženih snaga Francuske, Austrije i Rusije, od kojih je svaka imala stanovništvo bar četiri puta veće od njegovog. Fridrihov poslednji rat, onaj za bavarsko nasleđe (1778—1779), razvukao se u beskrvne vojne demonstracije i šetnje.

U delu *Principes généraux de la guerre* vidimo kako preporučuje strategiju munjevitog rata, mada nije upotrebio ovaj izraz. Ratovi Pruske, kaže, treba da budu „kratki a žestoki"; pruski generali treba da traže brzo rešenje.[18]) To su zaista bila načela po kojima je on prvo dejstvovao. Međutim, značajno je da su razlozi koje je dao za ove brze i smele operacije bili skoro isti kao i oni koji su ga u docnijim godinama činili sve opreznijim. Dugotrajan rat, rekao je, iscrpeće izvorna sredstva Pruske i upropastiće „izvanrednu disciplinu" pruskih trupa. Od davanja prednosti kratkom brzom ratu nije bilo daleko do davanja prednosti uopšte nikakvom ratu ili dužem ratu niskog intenziteta u pogledu utroška ljudi i materijala.

---

[16]) *Mil. Test.* u *Verke.* VI, 228 ff; *Mémoirs depuis la paix de Hubertsburg* u *Oeuvres*, VI, 97; *Eléments de castramétrie et de la tactique* (1771), *ibid*, XXIX, 42; *ibid.*, XXX, 139—141, 391—396.

[17]) *Ibid.*, XXIX, 25, *Delbrück*, *op. cit.* IV, 314—322.

[18]) *Prin. gén.* (1746) u *Oeuvres* XXVIII; 84.

U svakom slučaju, vladajući uslovi bili su isti; ograničena izvorna sredstva države, zavisnost vojski od stabilnih slagališta koja su unapred pripremljena i upotreba vojnika koji, mada dobro izvežbani, nisu imali unutrašnje ubeđenje koje bi ih podržavalo u vremenu nevolja.

Fridrih nije mogao da savlada nijedan od ovih uslova. Nije mogao od Pruske da napravi bogatu državu; mogao je samo da štedi njena sredstva. Nije mogao, kao vlade Francuske revolucije, da pusti svoje vojske da žive od okupiranih zemalja, iako je preporučivao ovaj postupak. Njegove bi se vojske istopile ako bi bile rasturene da traže izdržavanje, i izgubile bi moral ako se ne bi redovno snabdevale. Nije mogao ni da računa na dobrodošlicu u okupiranim teritorijama. Njegovi napori da u Češkoj stvori „petu kolonu" propali su više puta. On nije mogao svojim trupama da ulije oduševljenje, a da ne promeni sav sistem svoga života.

Skica 4. — Fridrihovi marševi i kontramarševi u jesenjem pohodu 1757 godine*)

Pored toga, kada su Austrijanci posle gubitka Šleske pojačali svoju artiljeriju i svoja utvrđenja, oni su dodali i tehničke prepreke Fridrihovom razvijanju agresivne strategije. Stari kralj je u svojim poslednjim godinama često primećivao da su se promenili uslovi iz doba njegove mladosti i da sada Pruska može da vodi samo pozicioni rat. On sam, sa svojim velikim stalnim slagalištima i osetljivim granicama, mnogo je polagao na solidna utvrđenja. „Tvrđave, govorio je, pretstavljaju moćne eksere koji drže u zajednici provincije jednog vladara." Opsađivanje i savlađivanje takvih tvrđava postalo je glavni cilj ratova. Vođenje opsada postalo je nauka od Vobanovog vremena. Fridrih je nastavio tu tradiciju. Čak je i njegovo shvatanje bitke bilo time obojeno. „Trebalo bi da naše rasporede za bitku izvlačimo

*) 1 milja na ovoj skici = 1.609 m

iz pravila za opsađivanje tvrđava." Obe linije pešadije u borbenom poretku, rekao je 1770 godine, odgovaraju paralelama koje izrađuju opsadne trupe. Čak ni kod zauzimanja sela ova načela ne treba gubiti iz vida. Od ovog mišljenja ništa nije moglo da bude dalje od pravca u kome je imala da se kreće vojna praksa. Napoleon je u toku čitave svoje karijere vodio samo dve opsade.[19])

Suprotno Napoleonu, Fridrih, mada je imao uspeh kao vojskovođa nije voleo velike bitke, tojest sudare između glavnih zaraćenih snaga. Prema njegovom shvatanju, rezultat bitke zavisio je isuviše od slučaja a slučajnost je suprotnost zdravog proračuna. U žaru velike bitke ne može se osloniti ni na najviši um planiranja i moć komandovanja radi postizanja poslušnosti, a to su za Fridriha bile prve pretpostavke naučnog ratovodstva. „Pored toga, treba imati u vidu da većina generala, koji vole bitku, pribegavaju ovom sredstvu u nedostatku drugih mogućnosti. To se nikako ne može smatrati njihovom zaslugom, već se obično ceni kao znak sterilnosti njihovog talenta."[20])

Na taj način, uništavanje neprijateljske glavne žive sile nije bio Fridrihov redovan strategiski cilj. On je stvarno shvatao da posle tučene bitke pobedilac treba da pokuša uništavajuće gonjenje neprijatelja. Ali uništavajuće gonjenje za fridrihovsku vojsku nije bila laka stvar. Konjica, izvežbana za udar u zbijenim strojevima, bila je sklona da dezertira ako bi se rasturila, jer nije bila nadahnuta poluvarvarskim divljaštvom hrvatskih neregularnih jedinica, niti političkom strašću moderne trupe, te stoga nije bila podesna da goni potučenu vojsku koja je u bekstvu. Nešto slično Napoleonovom dejstvu konjicom posle bitke kod Jene, za Fridriha nije bilo moguće. Ustvari, za Fridriha je bio cilj bitke da prisili neprijatelja da okrene leđa. „Dobiti bitku znači naterati vašeg protivnika da vam prepusti svoj položaj."[21])

Tako je fridrihovski rat postajao sve više poziciski rat, rat složenog manevra i veštog prikupljanja sitnih dobitaka, spor i lagan u svojim glavnim crtama (ali nikad u taktici) i sasvim različit od kratkog oštrog ratovanja preporučenog u 1746 godini. „Postići mnogo malih uspeha", pisao je 1768 godine, „znači postepeno nagomilavati blago." „Svi manevri u ratu", dodao je 1770 godine, „okreću se oko položaja koji jedan general može da zaposedne sa korišću i položaja koji može da napadne sa najmanjim gubicima." Iz nesrećnih iskustava u Češkoj zaključio je, takođe, da jedna vojska ne može uspešno da operiše daleko od svojih granica. „Primećujem," pisao je 1775 godine, „da svi ratovi koji se vode daleko od granica onih koji ih preduzimaju, imaju manje uspeha od onih koji se vode na domaku svoje sopstvene zemlje. Da nije to zbog prirodnog osećanja čoveka da je pravednije braniti se nego pljačkati svog suseda? Ali, da možda

[19]) *Mil. Test.*, u *Werke*, VI, 247, 257; *Pol, Test.* 1752, *ibid.*, VII, 176; *Eléments de castramétrie et de la tactique* (1771) u *Oeurvres*, XXIX, 4, 2, 38.

[20]) *Reflexions sur Charles* XII (1759) u *Oeuvres*, VII, 81; *Essai sur les formes du gouvernement, ibid.*, IX, 203.

[21]) *Mil. Test.* 1768, u *Werke*, VI, 246—249; *Pol. Test*, 1752, *ibid.*, VII, 174.

fizički razlog ne preteže nad moralnim zbog teškoća snabdevanja hranom do tačaka daleko od granice i dovoljno brzog dobavljanja novih regruta, novih konja, odeće i municije?" Bonaparta, koji je dobijao bitke na mestima tako udaljenim od Francuske, kao što su Austerlic i Fridland, nasmejao bi se načelima predostrožnosti, mada je došao i Borodino da ga potseti na njihovu snagu. Za Fridriha je pravilo bilo dobro.[22])

Ali, iako je Fridrihovo strategisko shvatanje ostalo u starim granicama poziciskog rata, i, iako je on ostao nenaklonjen ozbiljnoj bici (njegovi savetodavci su navaljivali da se preduzme akcija u godini Rosbaha i Lojtena), on nikad nije pretpostavljao pasivnost u operacijama. On je naglašavao važnost iznenađenja. U godinama mira, posle Sedmogodišnjeg rata, on je bio spreman da za tren oka upadne u Saksonsku ili Češku, snabdeven detaljnim kartama i tačnim obaveštenjima, sa novim haubicama od 10 funti*) i novim vrstama konjičkih juriša koji su čuvani kao državna tajna. On je davao prednost ofanzivnoj strategiji, jer je ona pružala više slobode inicijativi; ali bi se voljno borio defanzivno, kao što je to morao često da čini, kada je bio slabiji od neprijatelja ili kada je očekivao da će vremenom postići neku korist. Međutim, to treba da bude aktivna i izazivačka defanziva koja, bazirajući se na solidnim utvrđenjima, slobodno napada neprijateljske položaje i odrede. Komandant, rekao je on, „koji misli da dobro vodi defanzivan rat kada ne uzima inicijativu i ostaje neaktivan u toku celog rata, vara sâm sebe. Takva defanziva će se završiti time što će cela vojska biti oterana iz zemlje koju je komandant mislio da zaštiti."[23])

Vremenom je sve više sumnjao u dobit koja se pod tadašnjim uslovima mogla očekivati od rata. Pošto je svojim nastupom postigao najveću revoluciju u ravnoteži sila koja je izvršena na evropskom kopnu za njegovog života, postao je dobitkom Šleske čovek mira i umro verujući čvrsto u vrednost evropske ravnoteže, jer je tada Pruska bila jedna od njenih glavnih komponenata. Za Prusku je predviđao moguće proširenje u Poljskoj, Saksonskoj i Švedskoj Pomeraniji, ali je (osim prve podele Poljske, koja je izvršena bez rata i bez poremećaja ravnoteže sila, na veliko zadovoljstvo diplomata) bio voljan da ovo moguće proširenje prepusti svojim naslednicima. Bio je dinastičar, a ne revolucionar ili pustolov; mogao je da ostavi nešto i drugima da svrše. Godine 1775 zauzimao se za vojni *status quo*. „Ambiciozni ljudi", pisao je on, „treba da imaju u vidu da — pošto su naoružanje i disciplina isti u čitavoj Evropi a savezi po pravilu stvaraju jednakost snaga među ratujućim stranama — pojedini prinčevi mogu sada da očekuju samo da gomilanjem uspeha zadobiju ili neki mali grad na granici ili neku teritoriju koja neće isplatiti ni kamate za ratne troškove i čije stanovništvo neće ni pri-

[22]) *Ibid.*, VI, 248; *Oeuvres*, XXIX, 3; *Histoire de mon temps*, predgovor od 1775, *ibid.*, II, str. XXVIII.

*) Nekada su kalibri izražavani težinom zrna u funtama (0,453 kg) — Prim. red.

[23]) *Mil. Test.* 1768 u *Werke*, VI, 253, 260—261; *Jähns, op. cit.*, III, 2027,

bližno biti jednako broju građana koji su poginuli u ratu." On se nije bojao da će ga zdrobiti njegovi ogromni susedi. „Osećam da se male države (misli na Prusku sa njenih 5,000.000 stanovnika) mogu održati protivu najvećih monarhija (misleći na Francusku, Austriju i Rusiju od kojih svaka ima oko 20,000.000 stanovnika), ako u svoje poslove uvedu marljivost i mnogo reda. Nalazim da su velike države pune zloupotreba i pometnji; one se održavaju samo svojim velikim izvornim sredstvima i unutrašnjom silom svoje mase. Intrige ovih dvorova upropastile bi slabije prinčeve; one su uvek štetne, ali ne sprečavaju držanje mnogobrojne vojske." Izgleda da nikad nije razmatrao šta će se desiti sa „ravnotežom Evrope", ako najveća od monarhija odbaci svoje zloupotrebe i pometnje, poruši granice postavljene dinastičko-aristoratskim režimom i svoje poslove počne obavljati sa onom pažnjom koja je u Pruskoj već bila uobičajena. On nije predviđao Francusku revoluciju.[24])

III

Međutim, u Francuskoj su već bili postavljeni temelji napoleonovskog ratovodstva. Ponižavajućem miru od 1763 godine, kojim je Francuska izgubila svoje carstvo preko mora i svoj prestiž u Evropi, sledovalo je ozbiljno razmatranje vojnih pitanja. Griboval (Gribeauval) je revolucionirao artiljeriju uvođenjem principa zamenljivih delova, poboljšanjem tačnosti gađanja i povećanjem pokretljivosti topova usled smanjene težine. Njegove reforme su stvorile topove koji su ostali standardni sve do dvadesetih godina XIX veka. Maršal de Brolji (de Broglie) i vojvoda de Šoazel (de Choiseul) zaveli su šezdesetih godina XVIII veka novu i krupniju jedinicu u organizaciji vojske, diviziju. Razvijana postupno, divizija je definisana kao određen, stalan, manje-više jednak deo vojske, pod komandom jednog generala, i takav da je dovoljno jak da uspešno angažuje neprijatelja dok ostale divizije ne stignu na bojište. Velike vojske su prestale da budu jedinstvena masa koja u bici čini neprekidan front; one su postale raščlanjene celine sa delovima koji se mogu izdvojiti i zasebno manevrovati. Za vrhovnog komandanta stvorene su nove strategiske i taktičke mogućnosti, a potčinjeni generali dobili su u isto vreme, kao diviziski komandanti, važnost koju pod Fridrihom nisu nikad uživali. Revolucionarni ratovi su bili prvi u kojima je divizija pokazala svoj značaj. Rezultat su bili Napoleon i njegovi maršali.[25])

Pored praktičnih novina, napisane su posle 1763 godine i obimne teoriske rasprave. Među teoretičarima nalazio se i mladi plemić, grof de Giber (Comte de Guibert), koji je 1774 godine objavio svoju

---

[24]) *Pol. Test.* 1752, u *Werke*, VII, 158; *Histoire de mon temps*, predgovor od 1775 godine, u *Oeuvres*, II, str. XXVIII—XXX.

[25]) E. Ricard, *L'artillerie française au XVIII-e siècle* (Paris, 1903) J, Campana, *L'artillerie de campagne*, 1792—1901 (Paris, 1901); Weygand, *op. cit.*, str. 192; J. Colin, *op. cit.*, str. 1—85.

„Opštu raspravu o taktici“ (*Essai général de tactique*). Bilo mu je tek dvadeset devet godina, ali ga je njegova knjiga odmah učinila slavnim. Postao je glavna ličnost salona, zaljubio se u gospođicu de Lepinas, napisao je tri tragedije u stihu i služio je neko vreme u Ministarstvu rata. Godine 1789, na početku Revolucije, teško su ga ranili udruženi reakcionari, ljudi lišeni poseda i zavidljivci, i to na jednom okružnom zboru sazvanom radi izbora članova Pretstavništva opštih staleža. Umro je 1790 godine, vičući na samrtničkoj postelji: „Biću poznat! Priznanje će mi biti odato!“[26])

Giber je bio nestalan čovek, sujetan, neuračunljiv i sjajan, književnik i filozof koga su savremenici smatrali otelovljenjem genija. Bio je nedosledan, preterano izrazit i pod uticajem trenutnog oduševljenja. Kada je pisao svoj *Essai*, služio je kao oficir u Nemačkoj i na Korzici. Kao i drugi filozofi, divio se Fridrihu koji je u njihovim očima pretstavljao savremenost i prosvećenost. Pričalo se da je velikom Fridrihu toliko dodijalo da se ovaj drski mladić divi njegovim tajnama da ga je čitanje Essai-a dovelo do besa. Da li se knjiga divila tajnama staroga Frica ne možemo znati; ali da je na nekim mestima izišla iz fridrihovskog ratovodstva, to je izvesno.

Dve teme prožimaju delo *Essai général de tactique*. U jednoj se zahteva vojska rodoljuba ili građana. U drugoj se traži pokretan rat. Obe su se slagale sa Giberovim shvatanjem taktike. Ta reč je u to vreme obično značila manevrovanje trupama, obuhvatajući pod „velikom taktikom“ ono što danas zovemo strategijom, a pod „elementarnom taktikom“ ono što zovemo taktikom. Ovo značenje je Giber odbacio kao suviše usko. Taktika je za njega bila stvarno sva vojna nauka. Imala je dva dela: prvi, postavljanje i obučavanje vojske i drugi veštinu generala ili ono što su ljudi tada zvali taktikom, a što mi danas zovemo taktikom i strategijom. Mladi pisac je želeo da taktiku u njenom proširenom smislu podigne na nivo univerzalne istine. „Ona postaje“, rekao je, „nauka svih vremena i mesta, i svih oružja... jednom reči, rezultat svega dobrog što su vojni vekovi izmislili i onog što je naš sopstveni vek bio sposoban da doda.“[27])

Tema o vojsci građana bila je opšta doktrina u krugovima filozofa. Monteskije (Montesquieu), Ruso (Rousseau), Mabli (Mably) i mnogi manji, koji su sedamdesetih godina XVIII veka pretstavljali slobodoumno mnjenje, podržavali su shvatanje da se građani jedne zemlje za zaštitu od tiranije moraju obučavati u rukovanju oružjem. Jedan saradnik Didroove (Diderot) *Enciklopedije*, J. Servan, koji je bio ministar rata za vreme revolucije, objavio je 1781 godine knjigu o građanskom vojniku. Giber je bio na čelu moćnog talasa. Njegov

[26]) Uvod izdavača napisan 1790 godine, uz Giberov *Journol d'un voyage en Allemagne* (Paris 1803); P. de Ségur, „Un grand homme des salons: le comte de Guibert, 1743—1790“ u *Revue de Paris*, II (1902), 701—736; P. Vignie, „Un Montalbanias célèbre; le comte de Guibert“, *Bulletin archéologique de Tarn-et-Garonne*, LII (1924), 22—43; Guibert, *Précis de ce qui est passé à mon égard à l'Assemblée de Bery* (Paris, 1789); *Jähns, op. cit.*, III, 2059—2072.

[27]) *Essai général de tactique* (1772) u *Oeuvres militaires du comte de Guibert* (5 svezaka; Paris, 1803), I, 136—141. U svojoj *Défense du système de guerre moderne* (779), *ibid.*, III i IV, Giber uvodi izraz *La Stratégique*.

Esej, posvećen otadžbini (*à ma patrie*) u kome je predlagao „da se izgradi vojno i političko uređenje u kome bi svi Francuzi, plemići i obični ljudi, kralj i podanici trebalo da se ponose titulom „građanin", može se smatrati kao vodeće filozofsko delo posvećeno vojnoj nauci.

Sadašnje evropske vlade, počinje Giber, sve su despotske mašine. Svi narodi bi ih oborili kada bi mogli. Nijedan narod neće da se bori za njih. Nijedna vlada nije stvarno zainteresovana u vojnoj nauci. Čak je i u Pruskoj disciplina čisto spoljna, stanovnici su većinom nevojnički raspoloženi, a omladina je neuvežbana u ratnim i spartanskim navikama. U Francuskoj, gde kralj nije vojnik, uslovi su još labaviji. Ljudi su ravnodušni prema ratnoj sreći, jer se zarobljenici više ne ubijaju, a stanovnici osvojene provincije nisu izloženi neugodnostima, sem što moraju da plaćaju danak koji često nije teži od njihovih starih poreza. Ukratko, svi narodi Evrope su mekani, a sve vlade slabe. „Ali, pretpostavimo", kaže on, „da se u Evropi podigne narod snažnog duha sa jakom vladom i sredstvima na raspoloženju, narod, koji bi svojim krepkim osobinama sastavio narodnu vojsku i utvrdio plan za proširenje. Videli bismo kako takav narod pokorava svoje susede i savlađuje njihova slaba uređenja kao severni vetar koji savija trsku."[28])

Ova primedba se često navodila izdvojena iz ostalog teksta, kao proricanje revoluciskih i napoleonovskih ratova. Ali ona to nije bila. Giber kaže da se nikakav snažan narod neće podići. Rusija je pod Petrom mogla postati takva početkom veka, ali čak i Rusija je sada suviše preobražena na zapadnjački način, suviše naviknuta na „luksuz" i prefinjenosti civilizacije. Ali, iako Giber ne očekuje promenu koja bi odgovarala njegovim teorijama, on primećuje da bi u tako iscrpenom svetu zemlja, koja bi izvršila samo male reforme, imala veliko preimućstvo nad drugima. To on jako želi Francuskoj.

Uvodeći snagu svog naroda u svoju vojsku, Francuska može razviti odlučniji, brži i udarniji način ratovanja. Ali čak i to on jedva očekuje, mada se tome nada. „Mane" savremenog ratovanja, kaže on, ne mogu se ispraviti bez političke revolucije. Revolucija ne dolazi u pitanje. Giber, kao ni ostali filozofi, ne misle da revolucionarnom razmišljanju može da usledi i revolucionarno ponašanje. Ono što moramo da učinimo, kaže on, „pošto ne možemo da imamo građanske i savršene trupe, jeste da stvorimo trupe koje su bar disciplinovane i izvežbane." Tako, posle parade sa opštim načelima, Giber, razrađujući svoj predmet, dolazi otprilike tamo gde je veliki Fridrih počeo, do ideje koju je Fridrih izrazio 1746 godine, naime do toga da su građanski vojnici zaista najbolji, ali da — pošto većina vojnika nisu građani — oni moraju biti jako disciplinovani i dobro izvežbani.[29])

Druga tema *Essai*-a, zahtev pokretnog rata, mnogo je više razvijena nego tema o građanskoj vojsci. Kroz ovu drugu temu, kao i kroz prvu provlači se isti ton primitivnosti, isto osećanje, da je kultura XVIII veka suviše složena i izopačena, i isto idealisanje pro-

[28]) *Essai général* u *Oeuvres*, I, 1—23.

[29]) *Ibid.*, str. 1—151.

stih i spartanskih vrlina. Giber se nada da će rat učiniti pokretnim i odlučnim uprošćavanjem njegovih elemenata. Misli da su vojske njegovog doba suviše velike, da se artiljeriji pridaje preterana vrednost, da su utvrđenja i slagališta suviše povećana i proučavanje topografije preterano. Evropski narodi, po njegovom mišljenju nemaju snagu duha, gube se u materijalnim ciljevima i praznim brojevima. Nedostaje im srčanost, pa se uzdaju u novac.

U svojim pogledima na veličinu vojski i količinu artiljerije, a obe su rasle, da bi kod Lajpciga 1813 godine dostigle najvišu tačku koja je postignuta u jednoj bici sve do XX veka, Giber nije otišao dalje od svog učitelja Fridriha i ostao je u školi ograničenog rata. Iako pristalica građanskih trupa, nije bio prorok masovnih vojski. Glomazne vojske je smatrao kao znak nesposobnosti ljudi od autoriteta. Dobar vojskovođa, rekao je, bio bi sputan operativnom snagom većom od 70.000 ljudi. Povodom savremenog utrkivanja u artiljeriji, ponavljao je Fridrihova jadikovanja; kao i Fridrih, smatrao je da je artiljerija samo pomoćno sredstvo, a nikako „rod vojske“. Gribovalove tehničke novine su, kao obično, stvorile široki razdor među stručnjacima. Artiljerija je tada, ali u manjoj meri, bila u sličnom položaju kao vazduhoplovstvo u naše doba. Giber se držao sredine, povlađivao je Gribovalu, ali nikad nije potpuno priznao rad savremenih artiljeriskih teoretičara, kao di Teja (du Teil), koji su koristili novu pokretljivost topova da bi postigli jaku koncentraciju vatre i čije je učenje formiralo um najuspešnijeg od svih artiljeriskih oficira, Napoleona Bonaparte.[30])

U svom rđavom mišljenju o utvrđenjima i slagalištima, Giber se udaljio od Fridriha i približio praksi svetskog rata koji je dolazio. Vojske, mislio je, treba da žive od rekvizicija na zemljištu koje su osvojile. Rat mora da se izdržava ratom, kao u najboljim danima Rima; trupe treba da su štedljive, da imaju malo prohteva, da vode sa sobom kratke komore, da podnose oskudicu i nevolje bez žalbe. Sadašnji francuski sistem, kaže on, u kome građanska lica prate vojsku da bi nadgledala njeno snabdevanje, opasan je, jer vojne odluke dolaze u zavisnost od pristanka građanskih činovnika koji više mare za zaštitu zaliha nego za borbu sa neprijateljem. Vojska koja lako putuje, izdržavajući se na zemljištu, zadobiće novu pokretljivost, veće područje akcije i snagu iznenađenja.[31])

Giber je mislio da je posle Vobana pridavana preterano velika vrednost veštini utvrđivanja. Utvrđenja će postati manje potrebna kada se ukinu velika slagališta, čija je zaštita pretstavljala jednu od njihovih funkcija. Građenje pojaseva utvrđenja učinilo je rat skupljim nego što je to bilo potrebno. Rasturanje trupa kao posada tih utvrđenja učinilo je vojske većim nego što je to trebalo. Pretvaranje vojnih operacija u niz opsada učinilo je ratove beskrajno dugim. Isto tako, Giber nije hteo da prizna da utvrđene tačke imaju stvarnu odbranbenu vrednost protivu veoma pokretne vojske kakvu je on zamišljao. „Kao da“, pisao je, „bastioni sami mogu da odbrane

[30]) *Ibid*, I, 97, 445—472.
[31]) *Ibid.*, II, 254—307.

gradove oko kojih su podignuti, kao da sudbina ovih gradova ne zavisi od kakvoće i jačine trupa koje ih brane i podržavaju, kao da, ukratko, slabo branjena utvrđenja neće dovesti do iscrpljenja, nesreće i sigurnog porobljavanja pobeđenih naroda koji su bili njihovi graditelji i gospodari." Utvrđenja, zaključio je, treba da su malobrojna, veoma jaka i samo pomoćna sredstva strategiskog manevrovanja.[32])

Da bi ubrzao kretanje, Giber je imao na raspoloženju najnoviji pronalazak — diviziju. Divizisko načelo 1772 godine još nije doteralo mnogo daleko i Giber nije jasno razlikovao nove divizije u francuskoj vojsci od privremene podele snaga koju je sprovodio Fridrih Veliki. Ali njegova doktrina je jasna i označava napredak prema Fridrihu. Fridrihov redovan cilj bio je da podeli svoju vojsku u pokretu, tako da se delovi, kada stignu do neprijatelja, nađu na mestima borbenog poretka koji je unapred planiran. Vojska se kretala onako kako je nameravala da se bije. Giber je oslobodio marševski poredak ove zavisnosti od borbenog poretka. Prema Giberovom shvatanju, svaka divizija kod kretanja sačinjava jednu kolonu. Ove kolone, razdvojene na maršu, brže se kreću, pokrivaju širi predeo i prinuđavaju neprijatelja da se okrene u željenom pravcu; one se za bitku koncentrišu, a nikad ne gube vezu koja ih čini jedinstvenom armijom. Vrhovni komandant, koji se nalazi napred, pregleda teren očekivane bitke, određuje taktiku bitke u svetlosti onoga što vidi i uređuje smeštanje divizija kako pristižu na bitačnu prostoriju. Bitka postaje elastičnija nego ranije, potpunije prilagođena zemljištu i ostalim uslovima, a kada se vojske angažuju, komandant može lakše da vodi svoju vojsku. Giber veruje da je Fridrih primenio takav sistem kod Hohenfridberga, ali ideja je, ustvari, bila više napoleonovska nego fridrihovska.[33])

Osnovna misao u delu *Essai général de tactique* ležala je u jednoj rečenici, u zahtevu za novom vojskom, idealno narodnom vojskom, ali u svakom slučaju vojskom koja je izdržavanjem na terenu postala pokretljivija, slobodnija za akciju, jer je oslobođena utvrđenih tačaka, i sposobnija za manevar, pošto je organizovana u divizije. Sa takvom vojskom stari poziciski rat ustupiće mesto pokretnom ratu. „Ukoliko više budemo vodili pokretan rat, utoliko ćemo se više udaljiti od sadašnje navike i vratiti manjim i manje opterećenim vojskama i manje tražiti takozvane „položaje", jer položaji za pokretnu i dobro komandovanu vojsku ne treba da budu nikad drugo do poslednje sredstvo. Kada jedna vojska ume da manevruje i želi da se bori, postoji samo malo položaja koje ona ne bi mogla da napadne s leđa ili sa kojih manevrovanjem ne bi mogla da otera neprijatelja. Položaji se, jednom reči, zauzimaju samo onda kada se ima razloga da se ne pokuša ofanzivna akcija." Giber skicira munjeviti rat koji će primeniti Bonaparta. Dobar vojskovođa, kaže on, ignorisaće „položaje" u starom smislu. „Tvrdim da će voj-

[32]) *Ibid.*, II, 208—220.
[33]) *Ibid.*, II, 15—88.

skovođa, koji se u ovom pogledu otrese utvrđenih predrasuda, zaprepastiti svog neprijatelja, zbuniti ga, ne dati mu da diše, prisiliti ga da se bori ili da se stalno povlači pred njim. Ali takav vojskovođa moraće da ima vojsku drukčije sastavljenu od naših današnjih vojski, vojsku koju je sam formirao i pripremio za novu vrstu operacija čije će izvršenje zahtevati od nje."[34]) Revolucija je stvorila ovu novu vrstu vojske.

Na štetu za njegov dobar glas kao proroka, Giberovo jedino drugo dovršeno delo o vojnoj nauci „Odbrana sistema modernog rata" *(Défense du système de guerre moderne),* objavljeno 1779 godine, otvoreno se odriče glavnih zamisli *Essai*-a. „Kada sam pisao tu knjigu", rekao je, „bio sam deset godina mlađi. Isparenja moderne filozofije zagrejala su mi glavu i zamaglila moje rasuđivanje."[35]) Pored toga, pošto je postao slavan svojim delom *Essai,* Giber se sastao sa velikim Fridrihom, putovao je kroz Nemačku, ušao u društvo, bio pozivan kao stručnjak i postao zadovoljniji svetom.

„Moderni sistem", koji delo *Défense* pokušava da brani, pretstavlja samo tadašnje ratovanje stavljeno u suprotnost ratovanju klasičnog Starog veka. To je konzervativna vojna tehnika 1779 godine. Jezgro knjige obrađuje samo jedan pogled na ovaj „moderan" rat: relativne vrednosti, o kojima je raspravljala jedna generacija, kolone i linije u borbenoj taktici pešadije. Giber je stao na konzervativnu stranu, braneći liniju ili načelo vatrene snage protivu kolone ili načela napada udarom. Jezgru ovog razmatranja Giber je dodao završnu glavu: „Sadašnji sistem rata, ispitan u odnosu na politiku i administraciju." Tu je došlo do velikog opozivanja.

Sada neće ni da čuje za ideju građanske vojske. Dok je Giber pisao, građanske snage su tukle u Americi britanske i hesenske vojnike od zanata. Mnogi evropski oficiri pratili su sa interesovanjem ovaj prizor; Lafajet (Lafayette), Bertije (Berthier), Žurdan (Jourdan), Gnajzenau (Gneisenau) doneli su iz Amerike povoljne ideje o patriotskim vojnicima i formacijama koje su se otvoreno tukle. Giber naglašava da eks-građani nikad ne mogu opstati protivu vojnika od zanata i pripisuje uspehe Amerikanaca samo nesposobnosti Britanaca. Nijedna savremena država, kaže, ne može rizikovati da upotrebi pozive građana koji su bili vrlo dobri u staro doba, kada su manevri bili jednostavni, a vatreno oružje nepoznato, ali koje je svaki narod Evrope prerastao i odbacio, sem Turske i Poljske — a Poljska propada. U tom objašnjenju reč „građanin" jedva da je značila nešto više nego „stanovnik".[36])

Giber takođe hvali „moderan", to jest profesionalni rat, zbog blagog i bezazlenog karaktera, zbog čega ga je u *Essai*-u najviše napadao. Sada, primećuje Giber, osvojena zemlja izbegava strahote odmazde i razaranja, a „svaka zemlja koju brane njeni stanovnici neizbežno mora da iskusi ovu vrstu nesreće". Humanije je za narode da ostanu gledaoci ratnog besa. Naglašavanje utvrđenih položaja sa

[34]) *Ibid.,* II, 249—254.
[35]) *Défense du système de guerre moderne, ibid.,* IV, 212.
[36]) *Ibid.,* IV, 219—231.

svim prefinjenostima formalizovanog manevra „možda je zloupotreba... ali ima izvesne korisne posledice za mir naroda i bezbednost država." Relativna jednakost obuke, discipline, izvornih sredstava i talenta među vojnim silama, stvara zdravu ravnotežu. Stoga će utoliko manje „ratovi biti odlučujući i, prema tome, uništavajući za nacije; utoliko će manje postojati mogućnost za osvajanja, utoliko će manje biti objekata koji bi mamili ambiciozne vladare, i utoliko manje državnih revolucija." Tako se završava misao u *Défense*. Ona se jedva može razlikovati od misli Fridriha Velikog.[37])

Giber je u obe svoje knjige uočio razliku između ograničenog i neograničenog rata, ili između sudara profesionalnih vojnika i uništavajuće borbe naroda. Video je tesan odnos između ratovanja i strukture vlade. Njegova nedoslednost nije bila logična, već moralna, to je bila nedoslednost držanja, a ne analiza. U dvadeset devetoj godini on je povoljno gledao na ideje narodnih vojski i strategiju munjevitog rata. U trideset petoj godini gledao je na ove iste ideje sa neodobravanjem. Ni u jedno doba nije pokazao mnogo praktičnog predviđanja, za razliku od srećnog pretskazivanja, ili neko osećanje da bi ideje koje je povlađivao 1772 godine, a odbacio 1779 godine, mogle postati stvarnost za tada živu generaciju.

Pre nego što je završio svoje delo *Défense*, Giber se sukobljavao sa filozofima koji su ponekad pokazivali pacifičke sklonosti ili bar prigovarali ratovima koje su vodile tadašnje vlade. „Deklamovati protivu rata", rekao je, "...znači mlatiti praznu slamu, jer ambiciozni, nepravedni ili moćni vladari sigurno neće biti zadržani takvim sredstvima. Ali posledica koja može i koja će neminovno nastati jeste da će se malo pomalo ugasiti vojni duh, da će vlada postati manje zainteresovana u ovoj važnoj grani upravljanja, tako da će jednog dana predati sopstvenu naciju, raznеženu i nenaoružanu — ili, što znači isto, slabo naoružanu i nevičnu u upotrebi oružja — jarmu ratobornih nacija koje mogu da budu manje civilizovane, ali koje imaju više rasuđivanja i mudrosti."[38]) I ovo pretstavlja proročanstvo za Francusku. Međutim, to je bila opomena, nepotrebna u XVIII veku, jer među idejama filozofa pacifizam nije preovlađivao.

IV

Godine 1793 revolucionarna Francuska Republika našla se lice u lice sa koalicijom Velike Britanije, Holandije, Pruske, Austrije, Sardinije i Španije. Od naroda koji su živeli pod jednom vladom Francuzi su bili najbrojniji i možda najbogatiji. Komitet javnog spasa (Comité de Salut public) da bi savladao krizu, eksploatisao je njihove sposobnosti na način koji pod Starim režimom nikad ne bi bio moguć. Oslobođen starih narodnih prava, mesnih i klasnih privilegija, unutrašnjih pregrada i isključivih monopola koji su ometali

[37]) *Ibid.*, IV, 263—275.
[38]) *Ibid.*, IV, 213.

monarhiju, Komitet je diktatorskim metodama ostvario ratnu štednju, potstakao narodnu svest i zaveo princip opšte vojne obaveze (*levée en masse*). Po pitanju političke strane ratovanja revolucionari su bili svesni da stvaraju nov vojni poredak. Manje su bili svesni novina u tehničkim i strategiskim poslovima. Karnoove (Carnot) strategiske koncepcije bile su većinom zastarele.[39]) Ipak, puštajući svoje armije da se snabdevaju više putem rekvizicija nego iz slagališta, republikanci su izvršili revoluciju u snabdevanju, a bacajući svoje upola izvežbane trupe u bitku u jurišnim kolonama ili u razvijenim streljačkim linijama (*tirailleurs*) — ljudi koji su se individualno borili, gađali i zaklanjali (praksa koju je doneo Rat za američku nezavisnost) — oni su prekinuli sa fridrihovskim sistemom zbijenih bataljona i pokrenuli revoluciju u taktici.

Godine 1794 Francuzi su preuzeli ofanzivu. Godine 1795 Pruska, Holandija i Španija povukle su se iz rata. Godine 1796 Bonaparta je preko Alpa upao u Italiju. Godine 1797 kontinent je bio u miru, a Engleska je pregovarala. Godine 1798 rat je obnovljen sa Drugom koalicijom. Godine 1799 Bonaparta je postao samodržac Francuske. Godine 1800 razorio je Drugu koaliciju pobedivši opet munjevitim operacijama u Italiji u prvoj od svojih velikih, brzih, odlučnih „napoleonovskih" bitaka, kod Marenga.

Došlo je do revolucije u ratnoj veštini. Postepeno, njen je značaj postao jasan posmatračima. Izvesna građanska lica, Male di Pan (Mallet du Pan) i Genc (Gentz), naprimer, shvatili su neke dublje uzroke brže nego vojnici od zanata. I to stoga što je najosnovnija promena bila u političkim uslovima vojne organizacije, u onom novom gledanju na svet (*Weltbild*), čiji je dolazak, prema Delbriku, bio potreban za revolucionisanje ratovodstva. U Francuskoj su tih godina vojnici od zanata bili suviše zaposleni akcijama da bi mogli pisati rasprave o onom što su radili. U Nemačkoj je Šarnhorst (Scharnhorst) izdavao časopis i u nastavcima objavljivao studije o događajima, a Gnajzenau je u jednom šleskom garnizonu primenjivao svoja američka iskustva u obuci trupa. Oba su se prevaspitavala u svome pozivu i oba su se posle 1806 godine pojavila da ponovo izgrade prusku vojsku. Vojni pisci, najpoznatiji javnosti u godinama neposredno pre i posle 1800 godine — Berenhorst (Behrenhorst), Bilov (Bülow), Hojer (Hoyer), Venturini — izgledalo je neko vreme kao da nisu ništa naučili iz činjenica pred sobom. Najpoučnije je zaustaviti se na Bilovu.[40])

Frajher Ditrih fon Bilov (Freiherr Dietrich von Bülow) bio je kao i grof de Giber manji aristokrata sa osrednjim iskustvom u vojsci. Pisao je knjige o raznim predmetima da bi se izdržavao. Lutao je kao i Giber i bio je čak i patološki više samoljubiv od ovoga. Od-

[39]) R. Warschauer, *Studien zur Entwicklung des Gedankens Lazare Carnots über Kriegführung* (Berlin, 1937).

[40]) J. Mallet du Pan, *Considérations sur la nature de la révolution de France* (London, 1793); F. Gentz, *Von dem politischen Zustande von Europa vor und nach der französischen Revolution* (1831); vidi i Jähns, *op. cit.*, pod navedenim imenima.

bijao je svakoga svojim polaganjem prava na nepriznatu mu mudrost, uvredio je Ruse za vreme trajanja prusko-ruskog saveza, proglašen je za umobolnog i umro je 1807 godine u zatvoru u Rigi. Od tada je nazivan svim imenima, od uobraženog čudaka do osnivača savremene vojne nauke.[41])

Njegova prva vojna rasprava „Duh novijeg ratnog sistema" (*Geist des neueren Kriegssystems*) pojavila se 1799 godine, postala veoma omiljena i ubrzo je prevedena na francuski i engleski jezik. Geopolitičari vide danas u njoj korak u razvitku njihovog predmeta. Bilov je svoju knjigu zaključio razmatranjima o političkom prostoru. Objasnio je (suprotno Fridrihu) da je zbog savremenog vojnog sistema prošlo doba malih država. Tvrdio je da snaga države teži da ispuni izvesnu površinu i da je izvan te površine neefikasna; stoga svaka sila ima svoje prirodne granice; postizanje ovih granica stvoriće političku ravnotežu i trajan mir, jer svaka sila će tada dostići prirodne granice svoje akcije. Postojaće, rekao je, oko dvanaest država u Evropi: Britanska Ostrva; Francuska, koja će se protezati do Meze; Severna Nemačka, okupljena oko Pruske, od Meze do Memela; Južna Nemačka do Austrije, koja bi se sa svoje strane, prostirala niz Dunav, možda do Crnog Mora; ujedinjena Italija; ujedinjeno Pirinejsko Poluostrvo; Švajcarska; Turska; Rusija; Švedska; a verovatno, mada ne neophodno, nezavisna Holandija i nezavisna Danska.[42])

To je bilo iznenađujuće dobro predviđanje karte Evrope, kakva je trebalo da bude oko 1870 godine. Ono se jedva zasnivalo na tačnom shvatanju vojne situacije 1799 godine. *Der Geist der neueren Kriegskunst* nije pokazivao stvarno razumevanje ratova Revolucije. Bilov je našao neku značajnu novinu samo u novostvorenom poretku *tirailleurs*-a, tojest samo u taktici pešadije.[43]) Njemu se priznaje jasnija terminologija, jer je zaveo kao reči određenog značenja izraze „strategija", „taktika" i „operaciska osnovica (baza)", mada njegove definicije nisu opšte primljene. Ali, teza njegove knjige pretstavljala je ozakonjenje ideja koje su zastarele.

Bilovljev „moderni sistem" bio je kao i Giberov, prosto razvijen sistem XVII veka. Međutim, on je tvrdio da je pronašao pravi ključ za ovaj sistem u svome shvatanju operaciske baze. On je takođe podržavao (kao da su nove) stare zamisli o geometriji rata. „Operaciska osnovica" u njegovom sistemu mora da bude utvrđena linija pripremljenih slagališta; obe „operaciske linije", povučene sa krajeva ove baze, moraju da konvergiraju tački napada pod uglom od najmanje 90 stepeni. Vojska koja napada ne sme da se udalji od svojih slagališta više nego na tri dana marša. Komandant mora da ima kao svoj glavni cilj ne da napadne neprijateljsku snagu, već bezbed-

[41]) *Ibid.*, III, 2133—2145.

[42]) R. Strausz-Hupé, *Geopolitics; the struggle for space and power* (New York, 1942), str. 14—21; Bülow, *The spirit of the modern system of war* (London, 1806), str. 187—285; Nemački original ovog dela izgleda da se u Sjedinjenim *Državama ne može dobiti.*

[43]) *Ibid.*, str. 109 ff.

nost svoje sopstvene službe snabdevanja; a kod ofanzivnih operacija ne treba da se koncentriše protiv neprijateljske vojske, već protivu neprijateljskih zaliha. Borbu treba izbegavati. Pobednički general treba da se obuzda u daljem korišćenju svoga preimućstva, „zaustavljajući se mudro usred trijumfa". Savremene bitke ne odlučuju ništa; neprijatelj, tučen na bojnom polju, posle nekoliko dana može uvek ponovo da napadne.[44])

Nestvarnost ovih shvatanja pokazala se već 1794 godine, kada je francuska konjica jašući po ledu ušla u Amsterdam. Bitke kod Hohenlindena i Marenga došle su, nekoliko meseci posle objavljivanja Bilovljeve knjige, kao odgovor na njegov „sistem". Ova vojna otvorila mu je oči. Napisao je knjigu o njoj, nepošteno tvrdeći da francuske pobede pružaju dokaze za njegovu doktrinu, a ustvari, pobijajući mnogo od onoga što je ranije bio rekao. Učio je, ali je učio sasvim protiv volje.

Marengo je, rekao je Bilov, za manje od jednog meseca „odlučio sudbinu Francuske revolucije, a time i čovečanstva u Evropi". Pokretljivost je tajna francuskog uspeha. Pred pokretnom vojskom većina tvrđava pokazala se beskorisna. Pokretljivost i smelost postale su moguće smanjenjem komora i emancipacijom od slagališta. Bonaparta je, primećuje on, prešao Alpe samo na dvopeku, primitivno prepariranoj hrani koja nije zahtevala kuvanje. Stigao je u Italiju sa izgladnelom vojskom u nameri da se izdržava sredstvima sa terena. Kako se sve to slaže sa teorijom o „operaciskoj osnovici" sa njenim pogodnim uglom od 90 stepeni, Bilov je propustio da objasni mada je stvar nadugačko dokazivao. Zabeležio je kao izvor nove smelosti u akciji, nov tip osoblja u francuskoj vojsci. Austriski oficiri duguju svoje položaje starešinstvu. Njihova obdarenost je prosečna. „Sa previranjem, nerazdvojnim od revolucije, pojavili su se u Francuskoj ljudi koji u doba mira ne bi ni slutili šta su sposobni da učine. Ovaj nagli razvoj nenadmašivih osobina jedan je od prvih razloga kojima se mora pripisati zapažena nadmoćnost Francuza u ovom ratu."[45])

Čak i sa ovim objašnjenjima Bilov nije mogao da razume munjeviti rat koji je zaprepastio Evropu. Nazvao je francusku pobedu čudovištem, miraklom, prstom providenja. Postao je bonapartista i pristalica Francuza. To je njegov položaj činilo sve više neugodnim kada se nacionalni pokret širio u Nemačkoj, i besumnje je pokazalo njegove sklonosti ludilu. Zatim je došla vojna od 1805 godine. Te godine Austrija i Rusija združile su se sa Velikom Britanijom u Trećoj koaliciji. Obe kontinentalne sile krenule su velike vojske prema zapadu. U tim vojskama bile su usretsređene najviše nade aristokratske Evrope. Retko je razočaranje došlo tako brzo. Napoleon je za nekoliko dana uputio nekoliko armiskih korpusa sa atlantske obale u Južnu Nemačku. Tu je, kod Ulma, prisilio generala Maka

[44]) *Ibid.*, str. 1—25, 81—82, 108, 183—184.

[45]) *Histoire de la campagne de 1800 en Allemagne et en Italie* (Paris, 1804), str. 4—5, 16, 90, 92, 142, 183. Nemački original *Der Feldzug von 1800* (Berlin, 1801) teško se dobija.

(Mack), koji je smatran za majstora strategije, da preda 30.000 ljudi bez ozbiljne borbe. Krećući dalje do Beča i u Moravsku, našao je ujedinjene austro-ruske snage, koje su želele da napadnu, i potukao ih je kod sela Austerlica.

Bilov je o tom pohodu odmah napisao delo u dve sveske i objavio ga u uzbudljivim mesecima posle Austerlica, kada je pruska država, posle dvoličnog diplomatskog držanja krenula kao hipnotisana ka svojoj propasti kod Jene. Bilov je ovo delo morao da objavi privatno. Bilo je suviše opasno za svakoga da dira u to, a njega je to odvelo u propast. Ova čudna i protivrečna knjiga odražavala je njegovu sopstvenu umnu neuravnoteženost i opštu zabunu Evrope. Pisao je kao da je ubeđen da je jedino on video istinu i da, iako nepriznat, mora po dužnosti svakome dati savet (gonjen Kantovim kategoričkim imperativom) — jer su metafizika i vojna razmišljanja u Nemačkoj išli zajedno. Objavio je da je on predodređen da stvori novu teoriju o ratu, koja će biti poznata kao *bilovska* i iz koje će učiti svi budući oficiri. Grdio je Fridriha Velikog i njegov sistem, zahtevajući da se on ispravi, što Pruska nije htela da učini sve do Jene. A ipak je kazao i da je reforma beznadežna, da će Napoleon ujediniti Evropu ratom i da kontinentalne sile treba da priznaju njegovu premoć. Austerlic, rekao je Bilov bio je moderni Akcijum.*)[46])

Bilov je u francuskoj pobedi 1805 godine video dokaz Giberove doktrine. Upotrebio je metaforu iz trgovačkog sveta. Velika je veština u ratu, rekao je, da se, što je moguće više, izvuče iz svog kapitala, da se vojska ne rasturi po garnizonima, već da se celina drži stalno u prometu. Napoleon, više nego drugi, „održava svoj kapital da uvek bude aktivan." To je bilo priznanje zastarelosti starog poziciskog rata. Mak je kod Ulma imao jaku vojsku na odličnom položaju. I pored toga Napoleod ga je prisilio na predaju. Učinio je to primenjujući Giberova načela: vešto rukovanje divizijama (olakšano Napoleonovom novinom u uvođenju armiskog korpusa); razdvojeno kretanje ovih divizija radi brzine kretanja i zahvatanja širih operaciskih zona a bez gubitka jedinstva koncepcije; jednovremena koncentracija snaga na cilju sa izborom bitačnih položaja prema konkretnim mesnim uslovima. Rezultat je, prema Bilovu, bio „najsavršenije manifestovanje nadmoćnosti strategije nad taktikom u modernom ratu."[47])

Problemi vrhovnog komandovanja više u zavisnosti od strategije, a srazmerno manje od taktike dobili su dotada nepoznatu složenost i važnost. Bitka je izgubila nešto od elementa čiste slučajnosti koga se Fridrih u bici bojao, i koji je pre Revolucije kočio agresivnost operacija. Bitka je postala proba razrađenih priprema koje su izvršene daleko ranije. Planiranje je postalo plodnije, pretskazivanje

---

*) *Actium*, grčki *Action*, mesto kod koga je Oktavijan 31 godine pre n. e. pobedio Antonija i Kleopatru. — Prim. prev.

[46]) *Der Feldzug von 1805, militärisch-politisch betrachtet* (2 sves.; i o trošku pisca (Leipzig, 1806), I, str. i—I XXVI, II, str. 158.

[47]) *Ibid.*, I, str. LVII—LIX, II, str. XXXIX, 109.

nekako mogućnije, a ratovanje više nego „nauka“. Vojno komandovanje počelo je da zadire u diplomatske odnose, s jedne strane, i u domaću politiku i ustavnu praksu, s druge strane. O tim stvarima Bilov je imao mnogo da kaže.

Bilov je, kao i Fridrih, insistirao na potrebi jedinstvenog ujedinjavajućeg razuma na čelu države. Smatrao je da pod savremenim uslovima strategije ne može biti razdvajanja između politike i rata — veliki vojnici moraju da razumeju inostrane poslove, kao što dobre diplomate moraju razumeti vojne stvari. Napoleonovi uspesi dokaz su koristi od spajanja spoljne politike i vojnih odgovornosti u jednom umu, dok je na suprotnoj strani petljanje savezničkih vlada neka vrsta negativnog prikazivanja. Čvrst vodeći razum postao je potrebniji i zbog savremenih uslova tehnike. Vrhovna komanda se morala uzdići iznad specijalista i stručnjaka. Tehnika utvrđivanja, teorija o artiljeriskoj vatri, vojna medicina, snabdevanje, rekao je Bilov, samo su „pripremne nauke“. „Nauka o upotrebi svih ovih stvari, pogodnih za jačanje i odbranu društva, pretstavlja pravu vojnu nauku.“ To je stvarni posao ratovodstva. „Slušajte ovo otvoreno: kada je poglavar jedne države prinuđen da vođenje oružane sile u ratu poveri grupi nedoučenih specijalista, tada se neizbežno dolazi do rasipanja energije u vetar i do naopakih ciljeva, a prvi rezultat toga biće slabost — kao da poslove vode telad i magarci — da bi na kraju došlo do raspadanja, jer nedostaje moć uma koja vezuje i spaja sve sile u jednu i usmerava je jednom cilju.“ I ovde je pouka izvučena iz suprotnosti između Napoleona i svakog drugog vladara Evrope.[48])

O ljudstvu ili sastavu vojske Bilov je imao poglede koji nikako nisu bili laskavi za tadašnju Prusku. Prekorevao je prusku vladu što je slepo održavala fridrihovski sistem za koji je rekao da je čak i Fridrih pre svoje smrti video njegove slabosti — sistem koji je običan narod ostavljao demoralisan i nevaspitan, podvrgnut disciplini koja je vređala prava čoveka. Preporučio je francuski sistem opšte vojne obaveze sa nacionalističkim dejstvom na moral. „Čak i ako zauzmemo samo jednostrano gledište, vojska se može smatrati kao najopštija vaspitna ustanova za omladinu.“ Vojna nauka mora da gleda na „stvar unutrašnje administracije, na inspirisanje i nagrađivanje vrlina i talenata.“ Pruska je, primećuje Bilov, stvorila malo genijalnih ljudi; troše se sredstva a ne kontrolišu ih sposobni ljudi. Tako Bilov traži politiku otvorenih karijera za obdarene i nudi Napoleonovu Legiju časti kao model. Predložio je „Savez vrline“ (*Bund der Tugend*) u kome će ljudi biti raspoređeni prema inteligenciji, rasuđivanju i korisnosti za državu, i koji bi, bar idejno, izbrisao stare aristokratske razlike.[49])

Sve ove zamisli ostale su nesređene u Bilovljevom umu. On nikad nije postigao onu čvrstinu shvatanja i jedinstvenost cilja koje je smatrao kao bitne za voćstvo. Nemoguće je reći šta je on smatrao

[48]) *Ibid.*, I, 5—20.

[49]) *Ibid.*, II, str. XVIII—XXXII, 131—136; *Neue Taktik der Neuern* (Leipzig, 1805), str. 48.

svojim ciljevima. Izgledalo je da povlađuje Francuskoj revoluciji; govorio je lepo o pravima čoveka, ali je bio manje liberalan od Gnajzenaua, da navedemo drugog vojnika od zanata radi upoređenja. Nazivao se pruskim rodoljubom, ali je prezirao Fridriha i rekao da je Pruska svojim postojanjem okončala nacionalno postojanje Nemačke. Ponekad je govorio kao nemački nacionalista, ali je ostao uporno pristalica Francuza. Ponekad je povlađivao ravnoteži sila; zatim je priznao da ne mari da li će suvereni Evrope zadržati svoju nezavisnost. Bio je sigurno krstaš, ali sa kojim ciljem nije jasno. Bio je vatreni reformator, ali je reforme smatrao utvarama. Bio je neka vrsta nenadmašivog filozofa u vojnoj nauci, koji se koristio osećanjem dužnosti zbog sebe, ne određujući njen cilj. S praktične strane, savetovao je Pruskoj i celoj Evropi da se posle Austerlica sporazumeju sa Napoleonom; kazao je da bi Četvrta koalicija bila bez koristi i navaljivao je da se Kontinent spoji sa francuskim carem radi ponižavanja Engleske. Njegovo držanje posle Jene bilo je prosto, „zar vam nisam rekao?".

Bilov je 1807 godine dao povoda pruskoj vladi da ga smatra umobolnim ili bar dosadnim u vreme javnog sloma. Izgledalo je da piše bez ikakve svrhe tek da bi izneo svoje poglede. Najgore što se može reći za činovnike koji su ga poslali u zatvor, uzimajući u obzir katastrofalne uslove 1807 godine, jeste, da su, shvatajući njegove pogreške, propustili da priznaju njegove zasluge. Bio je suviše neodgovoran, uobražen i neodređen da bi sarađivao u praktičnom radu obnove. Njegovom smrću svet nije izgubio nikakvog Šarnhorsta.

Kao teoretičar ima zaslugu što je osetio, mada sporo i pometeno, prirodu vojne revolucije svoga doba. Ova revolucija nije bila zasnovana na tehnici, uprkos važnom razvitku artiljerije, nije bila prvenstveno ni revolucija strategije u pravom smislu, uprkos povećanoj pokretljivosti i udarnoj snazi vojske, emancipovane od slagališta i organizovane u divizije. Vojna revolucija je bila u osnovi politička revolucija. Pokretna snaga Francuza bila je njihov politički pogled na svet (*politisches Weltbild*). Ona je ležala u stapanju vlade i naroda koje je izvršila Revolucija. S jedne strane, narod je osećao da učestvuje u državi na način koji nije bio moguć pre 1789 godine, da ima velike koristi od svoje vlade i da stoga treba da se za nju bori lojalno i sa strašću. S druge strane, vlada je, upravljajući na osnovu ovlašćenja naroda i pozivajući se na njegovu suverenu vlast, mogla da izvlači ljudska i materijalna sredstva na način koji Fridrih Veliki nije mogao ni da sanja. Više privremena preimućstva Francuza bila su revolucionarni fanatizam i misionarska usrdnost. Čist rezultat je bio da su posle 1793 godine bogatstvo, ljudska snaga i razum Francuske bačeni na Evropu sa neodoljivom efikasnošću. U toku XIX veka osnovno načelo, stapanje vlade i naroda, koje može da bude demokratsko ili ne, ugrađeno je u političke sisteme većine evropskih država. Ratovi kraljeva su prošli; počeli su ratovi naroda.

DRUGI DEO

KLASICI DEVETNAESTOG VEKA

TUMAČI NAPOLEONA

GLAVA 4. Žomini

KREJN BRINTON, GORDON A. KREJG I FELIKS GILBERT

Svetski rat između Francuske i niza koalicija (sada opštepoznat kao Napoleonovi ratovi), koji je sa malim prekidima trajao od 1792 do 1815 godine, uneo je u ratovodstvo veliku novinu — građansku vojsku pokupljenu iz mnogobrojnog stanovništva koje je bilo podvrgnuto opštoj vojnoj obavezi — i dao je velikog vojnog genija, Napoleona. Mada karijera i ličnost Napoleona zaslužuju obimno i pedantno proučavanje, koje im je i posvećeno, ne može biti sumnje da je u dugoj istoriji ratova baš novina masovne vojske ono što pretstavlja zaista značajno nasleđe koje smo primili iz tih burnih godina.

Rečitost čuvenog ukaza Konventa od 23 avgusta 1793 godine o opštoj vojnoj obavezi (*Levée en masse*), još utiče na nas:

„Član I. Od ovog trenutka pa do momenta kada će naši neprijatelji opet biti proterani sa teritorije Republike, svi Francuzi su stalno uzeti za službu u vojsci.

Mladi ljudi će ići u boj, oženjeni ljudi kovaće oružje i transportna sredstva, žene će šiti šatore i odeću i služiće u bolnicama, deca će praviti šarpiju*) od starog platna, a stari ljudi dovešće se na javne trgove da podižu hrabrost vojnicima, propovedajući jedinstvo Republike i mržnju prema kraljevima.“[1])

Opšta vojna obaveza (*Levée en masse*) uvedena je u trenutku kada je izgledalo da će Francuska biti smrvljena. Godinu dana posle njenog uvođenja, Francuzi su preduzeli ofanzivu. Sile koalicije, koje su bile nepoverljive jedna prema drugoj, izvele su u kritičnom trenutku snage koje su bile daleko manje od njihovih mogućnosti. Revolucionarna Francuska republika, sa jedinstvom koje joj je nametnula vlada terora i strahovitom ljudskom snagom koju je pružala opšta obaveza, pokazala se više nego dorasla svojim dezorganizovanim protivnicima. 1795 godine koalicija je slomljena. Španija, Holan-

---

*) Šarpija je u vlakna raščupkano staro, oprano laneno platno i služila je sve do Francusko-pruskog rata 1870/71 godine kao materijal za zavoje. Ona je docnije zamenjena pamučnom vatom, tj. beljenim i od masti oslobođenim pamukom. — Prim. prev.

[1]) *Réimpression de l'ancien Moniteur depuis la Réunion des Etats-Généraux jusqu'au Consulat,* August 25, 1793, XVII, 478 (Paris, 1840—1845).

dija i Pruska potpisale su ugovore o miru. 1796 godine Bonaparta, jedan od novih generala koji su iskrsli iz perioda terora, dobio je svoju prvu samostalnu komandu. Prodro je preko Primorskih Alpa u Italiju, brzinom i tačnošću svojih pokreta razdvojio Sardince i Austrijance, savladao Sardince i okrenuo se brzo protiv Austrijanaca, koje je 1797 godine prisilio na ugovor zaključen u Kampo Formiju (Campo Formio). Francuska je dobila svoju dugo priželjkivanu „prirodnu granicu" na Rajni, zajedno sa kontrolom nad novom marionetskom republikom u Lombardiji. Mada je zbrisana stara Mletačka republika i njene teritorije putem kompenzacije ustupljene Austriji, poremećena je ravnoteža sila u Evropi. Mir je trajao samo nekoliko meseci. Britanija i Austrija našle su novog saveznika u Rusiji. Druga koalicija poražena je nizom operacija koje su pripisane Bonaparti, mada on to nije sasvim zaslužio. Prestiž pobede obezbedio mu je svojstvo diktatora koje je prisvojio već ranije, nekoliko meseci pre državnog udara izvršenog 18 brimera, tojest 9 novembra.*) Obeshrabreni Britanci potpisali su u Amijenu ugovor o miru koji je za njih bio veoma nepovoljan. Skoro godinu dana (1802—1803) nije bilo rata.

U međuvremenu Bonaparta je učvrstio svoj položaj u Francuskoj, umešao se u Italiji, Švajcarskoj, Holandiji i Nemačkoj, izazvao strahovanja i ambicije poraženih sila i našao se opet u ratu sa Engleskom, a posredstvom britanske diplomatije i ugrožen Trećom koalicijom. Da bi svršio sa Austrijom i Rusijom odložio je svoje planove za invaziju Engleske. Za nekoliko nedelja uništio je Austrijance kod Ulma i Austerlica i proterao Ruse natrag preko Karpata. Skoro u isto vreme britanskom pomorskom pobedom kod Trafalgara postala je nemoguća invazija Engleske. Francuskoj je tada preostalo da pobedi Englesku, ako joj to uopšte bude bilo moguće, suvozemnom snagom, i Napoleon je sada dobio nov potstrek da postigne vlast nad kontinentom. To je obezbedio pojedinačnim susretima sa svojim preostalim neprijateljima, uništivši u brzom naletu Prusku kao veliku silu bitkom kod Jene 1806 godine i nagnavši Rusiju posle bitke kod Fridlanda 1807 godine, da primi savez sa njim. Posle Tilzitskog ugovora o miru, zaključenog te godine, Napoleon se nalazio na vrhuncu svoje moći.

Da bi srušio ekonomsku moć Engleske, zaveo je kontinentalnu blokadu, zabranjujući dovoz britanske robe na evropsko kopno. To je dovelo do grozničavih napora oko kontrole obale. Španija je okupirana; vladanje Italijom je pooštreno; Holandija, nemačko primorje na Severnom Moru i delovi Italije i Dalmacija pripojeni su neposredno Francuskoj. Došlo je do otpora u Španiji koji su potpomagale britanske ekspedicione snage. Austriska vlada, na koju su navaljivali njeni rodoljubi, ohrabrena španskim ustankom, izazvala je francuskog cara. Sama i delujući prenagljeno, ona je poražena četvrti put u kratkom, ali krvavom ratu 1809 godine. Dve godine kontinent je uživao u nesigurnom miru. Tada su antifrancuske a probritanske sile u Rusiji zadobile pristanak cara. Da bi Rusiju zadržao na liniji protivu

*) Brimer (brumaire) je mesec republikanskog kalendara i trajao je od 23 oktobra do 21 novembra. — Prim. red.

Engleske, Napoleon se upustio u kobni rat 1812 godine. Njegova vojska, koja je brojala preko šest stotina hiljada ljudi, popunjena sve mlađim francuskim obveznicima kao i iz dvanaestak savezničkih ili podjarmljenih naroda, verovatno je bila najveća vojska koja je ikada do tog vremena u Evropi prikupljena za jedan određeni pohod. Njena sudbina je dobro poznata.

Vlade, do nedavno povezane sa Napoleonom, istina, još plašljive i upola skeptične, okrenule su se, jedna za drugom protivu cara čim su im se pokazale njegove slabosti. Britaniji i Rusiji priključile su se Pruska, Austrija i nemačke državice, zajedno sa španskim ustanicima i italijanskim buntovnicima. Tri velike vojne monarhije kontinenta ranije nisu nikad dejstvovale zajedno. Sada, kada su to učinile, rezultat je bila bitka kod Lajpciga, *Völkerschlacht* ili „bitka naroda", oktobra 1813 godine, koja je, sa više od pola miliona učesnika, ostala do 1914 godine najveća bitka koja je tučena u Evropi ili Americi. Bio je to sudar narodnih vojski i on je zapečatio Napoleonovu sudbinu. Francuska, čija je ljudska snaga istrošena u toku dvadeset godina nije mogla da se odupre ujedinjenoj Evropi. Britanska diplomatija se priključila uz četiri glavne sile u najjačem savezu koji je ikada sklopljen protivu Francuske. Napoleon je u proleće 1814 godine poslat na Elbu. To je, sem straha izazvanog njegovim povratkom, bio kraj.

Zamah ovih ratova, veličina vojski koje su učestvovale, brzina kojom ih je Napoleon kretao, potpunost njegovih pobeda, sve više uočljiva namera Francuza da promene čitav sistem evropskih država i stvore nov kontinentalni poredak pod vlašću Francuske — sve je to savremenicima izgledalo kao nešto novo, kao nešto što u istoriji nije imalo presedana. Viljem Eleri Čening (William Ellery Channing) rekao je u svome govoru 5 aprila 1810 godine u Bostonu: „Živimo u vremenima koja nemaju primera u prošlim vekovima; u vremenima kada je ljudski karakter uzeo nov oblik; u vremenima naročitih jada, guste pomrčine i očajanja... Ako me pitate šta ima tako naročito i strahovito u naše doba odgovoriću: u srcu Evrope, u centru civilizovanog sveta, zaveden je, na ruševinama starih uređenja, nov poredak, neobičan po svome karakteru i opasan po svome uticaju. Vidimo naciju, koja je po svojoj situaciji, svojoj plodnosti i svom stanovništvu uvek zauzimala vodeći položaj u Evropi, kako naglo odbacuje oblik vladavine, zakone, navike i duh po kojima je bila slična susednim nacijama, a time je ovim nacijama dala moć da je obuzdaju. Ta nacija odjednom prihvata nov oblik i uspostavlja novu vladu slobodnu po imenu i zvanju, koja na svome apsolutnom raspolaganju ima svojinu i život svakog podanika i koja svu svoju energiju upravlja na podjarmljivanje stranih zemalja... vidimo je kako razdvaja i korumpira svojim veštinama i zatim savlađuje svojim oruđem nacije koje je opkoljavaju."[2]) Nisu svi savremnici bili kao Čening sigurni da ono što doživljavaju nikako nije imalo presedana. Jednom istaknutom

[2]) Ovaj govor je ponovo otštampan u *Christian Register*, CXX, avgusta 1941 godine, 248—249, tačno kako je održan, sem što je „Napoleon" zamenjen sa „Hitler", a „Francuska" sa „Nemačka".

švajcarskom oficiru u francuskoj vojsci Napoleonova karijera, mada je znao da je neobična, izgledala je u nekom smislu kao sasvim objašnjiva posledica ratovanja i politike XVIII veka. Ukoliko su Napoleonove pobede više iznenađivale, utoliko su one ovom oficiru izgledale pogodnije da se objasne izrazima onih opštih istina, onih „odavno otkrivenih, a ne izmišljenih pravila" koja je vek prosvećenosti uvek tražio da bi ih učinio preciznijim i efikasnijim. U svome pokušaju da objasni Napoleonovu karijeru, general Žomini je pružio svoj doprinos novinama veka. Stvarno on nije počeo proučavanje rata, već karakteristično novo i sistematsko proučavanje njegove suštine u obliku koji se otada zadržao.

Za Žominija pa i za Klauzevica, kome je malo prethodio, može se reći da su za proučavanje rata učinili nešto slično onome što je Adam Smit učinio za proučavanje ekonomskih nauka. Kao što su postojale važne knjige o ekonomskim naukama, pre nego što se 1776 godine pojavila knjiga „Bogatstvo naroda" (*Wealth of Nations*), tako je bilo i važnih dela o ratu pre prvih svezaka dela „Rasprava o velikim vojnim operacijama" (*Traité des grandes opérations militaires*) 1804 godine. Većina ovih dela, a naročito dela neposrednih prethodnika, kao što su bili Lojd (Lloyd), Grimoar (Grimoard), Giber, Bilov, Fridrih Veliki, bila su dobro poznata Žominiju i on je često priznavao šta njima duguje.[3]) Pri svem tom, Žominijev pokušaj da utvrdi načela ratne veštine daje mu pravo da sa Klauzevicem podeli mesto osnivača savremene vojne misli.

Žominijevo držanje prema svojim prethodnicima i prema svom velikom savremeniku baca zanimljivu svetlost na njegov sopstveni položaj i njegove ciljeve. Dva vojna pisca kojima je Žomini posvetio naročitu pažnju bila su Bilov i Klauzevic. Njegovo delo je iskićeno pozivanjem na prvog pisca i kritikama njegovih teorija.[4]) Žomini je optužio Bilova da je suviše isticao ratovodstvo kao nauku. Bilov je po rečima Žominija, smatrao da su budale oni koji su se protivili „trigonometriskom"*) shvatanju rata; ipak su se njegove sopstvene teorije, potkrepljene naučnim argumentima pokazale kao čisti sofizmi kada su isprobane u Napoleonovim ratovima.

Ali, dok se Žomini protivio Bilovljevoj tendenciji da jako naglašava naučni pogled na rat, dotle je optužio Klauzevica da čini svu vojnu nauku nemogućom. „Ne može se sporiti generalu Klauzevicu veliko obrazovanje i lako pero. Ali je to pero malo preslobodno i naročito suviše pretenciozno za naučnu diskusiju, kod koje jasnost mora da bude na prvom mestu. Osim toga, pisac se pokazuje suviše nepoverljiv prema vojnoj nauci. Njegova prva knjiga je upravo deklamacija protiv svih teorija o ratu, dok su druge dve pune teoriskih

---

[3]) Uvodna glava prvog potpunog izdanja Žominijevog dela *Précis de l'art de la guerre (1838)* pretstavlja zanimljiv i veoma potpun pregled vojnih pisaca do tog vremena. U docnijim izdanjima knjige ovu glavu dopunio je Žominijev prijatelj, švajcarski pukovnik F. Lecomte.

[4]) Vidi *Traité des grandes opérations militaires* (4 izd., Paris, 1851), I, 415; II, 236, 273; III, 336; *Précis de l'art de la guerre* (Paris, 1838), I, 15, 234, 272—276.

*) Bilov je zahtevao da se operaciski pravci, povučeni sa krajeva osnovice, seku na objektu pod uglom od najmanje 90°. — Prim. red.

načela. Time je pisac pokazao da veruje u efikasnost svojih doktrina, dok u tuđe sumnja."[5]) Posle čitanja Klauzevicevog dela „O ratu" (*On War*) Žomini je napisao da je u ovom „lavirintu znanja" (*savant labyrinthe*) našao samo nekoliko iznenađujućih misli i da ga je prodorni skepticizam njenog pisca ubedio u potrebu i korisnost „dobrih teorija".[6])

U njegovim kritikama Bilova i Klauzevica možemo naći ključ za Žominijevu koncepciju cilja svog sopstvenog dela. Bilovljev preterani racionalizam ukazao mu je na potrebu revizije shvatanja rata XVIII veka. Ali, kao što se vidi iz njegovih oštrih kritika Klauzevicevog dela, on nikad nije bio voljan da sasvim napusti ova shvatanja.

II

Antoan Anri Žomini (Antoine Henri Jomini) rodio se 1779 godine u kantonu Vod (Vaud) u francuskoj Švajcarskoj, u dobroj porodici srednjeg staleža, koja se nekoliko generacija ranije doselila iz Italije. Primio je uobičajeno vaspitanje mladog građanina koji je određen za trgovinu ili bankarstvo, i bio je zbilja u jednoj banci u Parizu kada je uspeo da dobije neplaćen — i skoro nezvaničan — položaj u nekom štabu u francuskoj vojsci. Jer, Žominiju je bilo tek sedamnaest godina kada je slava pohoda generala Bonaparte u Italiji blesnula kroz svet i učinila da posao u banci izgleda zaista veoma dosadan. Mladi Švajcarac, koji je možda bio više ambiciozan i sigurno više radoznao nego što je bio naklonjen avanturama, odlučio je da i on postane vojnik. Zaista obdaren administrativnom sposobnošću udesio je malo nepravilnim putem da se ugura u francusku vojsku — u službu snabdevanja — i da nastavi da radi na sitnim štabnim poslovima. Za vreme Amijenskog varljivog mira vratio se u komercijalni život, ali je, kad se obnovio rat, našao svoje mesto kao načelnik štaba maršala Neja (Ney) i pošao u veliki pohod koji je kulminirao kod Austerlica. Žomini je za svojih 5—6 godina opštenja sa vojnim ljudima pričao i mislio mnogo o ratnoj veštini. Brzina i širina njegovog uma, primenjene na vojne poslove, učinile su utisak na Neja, hrabrog vojnika i dobrog taktičara u akciji, ali sigurno ne istraživačkog proučavaoca ratne veštine. Za vreme Amijenskog

[5]) *Précis*, I, 20—22. (*Pregled ratne veštine*, izdanje „Vojno delo", str. 30.)

[6]) *Ibid.* (*Pregled* str. 30, izdanje „Vojno delo"). Docnije u delu *Précis*, Žomini piše kritiku o Klauzevicu koja je tipična za sujetu koja često karakteriše njegovo delo:

„Klauzeviceva dela su neosporno korisna, mada ponekad manje zbog njegovih, a više zbog suprotnih ideja koje je izazvao. Ona bi bila još korisnija da nisu odveć pretencioznim stilom učinjena slabo razumljivim. Ali, ako je kao naučni pisac podigao više sumnji nego što je otkrio istina, kao istoriski kritičar bio je imitator bez mnogo skrupula. Oni koji su pročitali moj rat od 1799, objavljen deset godina pre njegovog, potvrdiće ovo mišljenje, jer nema nijednog od mojih razmišljanja koje on nije ponovio." (Précis, I, 32 note, *Pregled*, str. 35, primedba 2, izdanje „Vojno delo", Žomini).

mira, Nej je pomogao svome štićeniku da objavi prve sveske velike rasprave o ratovima Fridriha Velikog u kojoj se Žomini usudio da napravi izvesna uopštavanja u vojnom razmišljanju i da izvrši neka poređenja između Fridrihovog i Napoleonovog načina ratovanja. Žomini je udesio da jedan primerak, kao poklon, stigne do cara,*) a car je u tišini posle Austerlica, našao slobodnog vremena da mu se ponešto pročita iz ove knjige. Impresioniran piščevim opažanjima i razumevanjem napoleonovskih poteza, car je naredio da mu se Žomini, čiji je položaj već bio regulisan unapređenjem u čin pukovnika u francuskoj vojsci, javi u Majncu, septembra 1806 godine.

Jenska operacija već se kuvala u Napoleonovoj glavi. Žomini je na kraju razgovora pitao da li može da se javi caru četiri dana docnije u Bambergu.

„Ko vam je rekao da idem u Bamberg?“ pitao je car — kako se pretpostavlja, ne bez uznemirenja, jer je verovao da je njegov cilj tajna.

„Karta Nemačke, Sire, i vaše operacije kod Marenga i Ulma.“

Naš glavni autoritet za ovo, kao i za druga značajna Žominijeva pretskazivanja, na nesreću je sâm pretskazivač; on je o njima pričao u svojim poznijim godinama, kada je kao veoma star čovek u Pasiju 1860-tih godina izlagao prošlost istaknutim gostima kao Sent-Bevu (Sainte-Beuve).**) Ali, ako je Žomini, slično mnogim drugim intelektualcima bio ponekad i u pravu, ne može biti sumnje da je imao zadivljujuće jasno razumevanje Napoleonovih strategiskih kombinacija i da je Napoleon cenio vrednost Žominijevih dela.[7])

Mada se popeo do položaja generalmajora u francuskoj vojsci i služio kao Nejov načelnik štaba u Pruskoj, Španiji i posle povlačenja od Moskve, i mada je u pohodu na Rusiju bio guverner Vilne, a docnije Smolenska, Žomini nikad nije bio dobio samostalnu komandu i nikad nije dospeo do maršalske palice koju su ljudi manje sposobni od njega otkrivali u svojim rančevima. Sam Žomini, pa i njegovi biografi prekorevali su Bertijea, načelnika carevog štaba zbog njegovog neprijateljstva, i, izgleda, nema sumnje da Bertije nije voleo samopouzdanog Švajcarca. A Žomini se uvek osećao zapostavljen i uvređen, te je podnosio i ostavku — u toku ovih godina on je bar šest puta podnosio i povlačio ostavku. Izgleda, verovatno, da pretpostavljeni, uključujući i samog cara, prosto nisu hteli da mu povere samostalnu komandu trupa u ratu.

Gorko razočaran zbog neunapređenja, Žomini je avgusta 1813 godine odjahao do savezničkih linija i ponudio svoju službu ruskom caru Aleksandru. Pošto je Žomini još uvek bio švajcarski podanik, ovaj akt bio je nešto manje nego izdaja, ali, iako je sprečio da ga Francuzi smatraju junakom, ipak nije ogorčio njihove istoričare

*) Misli se na Napoleona I. — Prim. red.

**) Sent-Bev je jedan od Žominijevih biografa. Vidi bibliografske zabeleške. — Prim. prev.

[7]) O Žominijevim često neverovatno ispravnim proricanjima — on tvrdi da je kao dvadesetogodišnjak pretskazao Napoleonov pokret preko Alpa 1800 godine — vidi Xavier de Courville, *Jomini ou le devin de Napoléon* (Paris, 1935.)

prema njemu, niti je sprečio njihove učitelje da njegova dela upotrebljavaju kao udžbenike. U ruskoj vojsci u kojoj je imao čin generala do svoje smrti, bio je vojni savetnik, uzeo otsudnog učešća u osnivanju ruske vojne akademije i našao dovoljno vremena da završi istoriska i analitička proučavanja koja je počeo još posle Marenga. Svoje poslednje godine proveo je delom u Rusiji a delom u Francuskoj. Za vreme Krimskog rata, ruski car ga je često pitao za savet. 1859 godine njegov savet je zatražio i Napoleon III pre nego što se ukrcao za svoju italijansku avanturu. Do njegove smrti u Pasiju, 1869 godine, Žominijeve knjige su široko upotrebljavane za vojnu obuku u celom svetu, i on je imao zadovoljenje da zna da ga ljudi smatraju sličnim proroku.

Žominijeva karijera bila je sigurno neobična. On se nije uspeo pod teškim udarcima među prostim vojnicima, niti formalnim pripremanjem u kadetskoj školi. Uvukao se u administrativnu službu u francuskoj vojsci bez prethodne vojne obuke. Njegov poseban profesionalni položaj — i, mora se priznati, njegov temperament — nužno su ga sprečili da kao Švajcarac, kao neka vrsta čoveka po strani, ikad postigne drugarstvo po oružju. Kažu da je u jednom od mnogobrojnih razgovora sa istaknutim posetiocima u Pasiju primetio da stvarno nikad nije ni video juriš nožem, akamoli da je učestvovao u njemu,*) ali je video zauzimanje položaja sa puškom o ramenu.[8])

Međutim, sasvim je pogrešno smatrati Žominija kao „vojnika na papiru“, kao čistog teoretičara, kao intelektualca koji sa vojskom nema više neposrednih veza nego što ih je akademski ekonomista starog kova imao sa trgovinom. On je pomagao da se vojske kreću na ratištu. Imao je kao Nejov načelnik štaba, tešku odgovornost da se brine da se stvari obave kako treba u ovom nesavršenom svetu. Morao je da donosi važne odluke naročito kod Ulma i u Španiji. Imao je iskustvo iz prve ruke o onome što se po današnjoj modi zove „osećanje rata“. To pokazuju njegova dela.

III

Žominijeva dela o ratovanju mogu se podeliti u dve grupe, u jednu, uglavnom istorisku, i, drugu, uglavnom teorisku ili analitičku. Podela nije isključiva, jer Žomini u svojoj istoriji stalno traži načela koja objašnjavaju zašto i kako je preduzeta akcija,[9]) a u vojnoj teoriji on retko ide daleko u apstraktnom razmišljanju, a

*) Vidi njegovo delo „*Pregled ratne veštine*“ str. 301, izdanje „Vojno delo“, poslednja dva reda, gde ovo Žomini drukčije kaže. — Prim. red.

[8]) „*General Jomini*“, *Every Saturday*, VIII (1869), 567.

[9]) Naslovi glava označavaju ovo traganje za načelima. Tako se u *Traité-u* javljaju ovi naslovi glava: Glava III. Zapažanja kod operacija prvog perioda; opšta načela snabdevanja i opsade. Glava V. Zapažanja o fridrihovskim i Giberovim marševskim porecima. Opšta načela napada na vojsku u pokretu. Glava VIII. Operacije protivu Rusa i Šveđana; bitka kod Jegerndorfa. Opšta načela izolovanih napada.

da ne pokuša da podupre svoje teorije činjenicama istorije. Postoji i nekoliko brošura iz njegovog pera, mahom kratkih odgovora njegovim kritičarima.

Njegove istorije, izdane prvobitno u dvadeset sedam svezaka, obuhvataju ratove Fridriha Velikog i ratove Francuske revolucije i Napoleona od 1792 do 1815 godine. Sedmogodišnji rat i revoluciski ratovi su obrađeni detaljno. Napoleonova vojna karijera posle 1799 godine obrađena je prilično kratko u delu od četiri sveske pod naslovom „Napoleonov politički i vojnički život" (*Vie politique et militaire de Napoléon*), koje se pojavilo prvi put 1827 godine. Knjiga se zasniva na prilično mučnoj literarnoj zamisli svojstvenoj XVIII veku. Napisana je u prvom licu kao da je piše sâm Napoleon koji je uveden u klasičan Drugi svet — svakako ne u hrišćansko nebo — da pred senima Aleksandra, Cezara i Fridriha Velikog pravda svoje odluke kao vojskovođa. Zasebna sveska obrađuje bitku kod Vaterloa.

Žominijeva vojna istorija prilično je suvoparna, mada, možda, nije suvoparnija nego što je uobičajeno u ovoj vrsti dela, ali je jasno i pripovedački tečno pisana, i retko zalazi u detalje. Žomini je izvršio mnoga solidna istraživanja i njegov položaj prvo u francuskoj, a zatim u ruskoj vojsci pružio mu je materijal koji nije bio pristupačan stranim licima. Ali, on je pisao pre no što je profesionalno istorisko pisanje potpuno uspostavilo svoja pravila istraživanja i izlaganja, zbog čega su njegova dela bez savremenog kritičarskog aparata (*apparatus criticus*) primedaba na dnu strane i bibliografija. Pošteno je reći da je njegovo delo, kao vojnog istoričara, mada je on ponegde probio led, definitivno zastarelo i da se sada retko čita.

Žominijeva teoriska dela, međutim, nadživela su ga i bila su glavni predmet vojne nastave u toku više od jednog stoleća. Žominijeva prva studija o vojnoj teoriji nalazi se u „Raspravi o velikim vojnim operacijama" (*Traité des grandes opérations militaires*), delu koje je, uglavnom, istorija Sedmogodišnjeg rata. Sedma i četrnaesta glava ovog dela bile su delovi koji su čitani Napoleonu posle Austerlica, i koji su napravili odličan utisak na njega. Ove glave u svom prvobitnom obliku pretstavljaju glavna načela Žominijeve vojne misli.

U sedmoj glavi *Traité*-a Žomini je izložio svoju teoriju o „operaciskim pravcima"*) i povukao važnu razliku između spoljnih i unutrašnjih pravaca. Četrnaesta glava *Traité*-a nastavlja ovo razmatranje podvlačeći važnost izbora operaciskog pravca i pokazujući kako na ovaj izbor utiču geografski pa čak i geometriski obziri. *Traité* se završava trideset petom glavom u kojoj se Žomini uzdigao iznad specifičnih pitanja i pokušao da uopšti svoje iskustvo i da formuliše osnovna načela bitna za sve vojne operacije.

Žominijevo najveće teorisko delo je „Pregled ratne veštine" (*Précis de l'art de la guerre*) koje se pojavilo 1838 godine u dve sveske. Delo je imalo mnogobrojna docnija izdanja i prevedeno je na

---

*) Po pitanju operaciskih pravaca vidi Žominijev „Pregled ratne veštine", član XXI i XXII, str. 116 i 144, izdanje „Vojno delo". — Prim. red.

glavne moderne jezike.[10]) U tom se delu švajcarski mislilac u većoj meri nego u ranijem, bavi problemom o vrednosti opštih principa u vojnoj nauci.

Žomini se prihvatio proučavanja ratovanja, kao što nam sam kaže, ubeđen da ono, pošto je oblik ljudske delatnosti na zemlji, mora da se drži nekog pravca. Pošao je od odlučnog pobijanja takvih tvrđenja kakvo je čuveno tvrđenje maršala Saksonskog: „Rat je nauka pokrivena pomrčinom, kroz koju se nikako ne korača sigurnim koracima... Sve nauke imaju svoja načela, samo ih rat nema još nikako.“[11]) Nasuprot onome što je, kao gore navedeno, smatrao pomračenošću, Žomini je uvek stajao na gledištu da je ljudski um sposoban da razazna i utvrdi u nekom sistematskom obliku metode koji će u ratovodstvu verovatno doneti uspeh i metode koji verovatno neće doneti uspeh. „U svim vremenima“, rekao je u *Traité*-u, „postojala su osnovna načela od kojih su zavisili dobri rezultati u ratovodstvu... Ta načela se ne menjaju, nezavisna su od vrste oružja, od istoriskog vremena i mesta.“[12]) U *Précis*-u je Žomini pokazao da je bitan cilj knjige bio „da se dokaže, da postoji jedno osnovno načelo za sve ratne operacije, načelo koje stoji nad svima dobrim kombinacijama.“[13]) U svojoj kritici Bilova, Žomini je pokazao da je protivan „sistemima rata“ koji predviđaju sve za razne eventualnosti, koji sadrže recepte kao neka knjiga za kuvanje i koji pružaju kruta i brza pravila za sve slučajeve vojne delatnosti.[14]) Ljudska umna sposobnost, osećao je, nije u stanju da pronađe takav sistem, utoliko pre što je rat „strasna drama, a nikako matematička operacija.“[15]) Prema Žominiju, sfera umne sposobnosti je u ratovodstvu smanjena, ali nikako nije sasvim isključena. Izvežbanost i disciplina vojnika u suštini nisu stvar razuma, niti će samo ispravno razmišljanje dobiti bitke u kojima su druge osobine, kao hrabrost i inicijativa, važnije. Ali umna sposobnost je vrhovna u svojoj posebnoj sferi, a ta sfera je strategija. Na polju strategije postoje opšta pravila i načela večne vrednosti, koja ljudski um može da shvati i formuliše. Glavni problem vojne nauke je uspostavljanje ovih opštih načela. Žomini jasno izlaže svoje stanovište na početku svog *Précis*-a:

„Jedan oficir i general, posle učešća u dvanaest ratova, mora da zna da je rat jedna velika drama, u kome hiljade moralnih i fizičkih uzroka deluju različitom snagom, i da se to sve ne da svesti u matematičke formule.

---

[10]) Američki prevod majora O. F. Winship-a i poručnika E. E. McLean-a, *Summary of the Art of War* (New York, 1854), je primer kakav prevod ne sme da bude. Američki vojnici koji su morali da ga čitaju, mora da su se često pitali koji li jezik čitaju.

[11]) Navodi Žomini sa komentarima u *Pregledu ratne veštine* u uvodnom delu pod naslovom „Podaci o savremenoj teoriji rata i njenoj korisnosti.“ (Str. 25, izdanje „Vojno delo“).

[12]) *Traité*, III, 333.

[13]) *Précis*, I, 157—158. (*Pregled*, str. 91, izdanje „Vojno delo“).

[14]) *Traité*, III, 335.

[15]) *Traité*, III, 274—275.

Ali isto tako moram priznati bez okolišenja da su me iskustva za dvadeset godina samo utvrdila u ovome:

Postoji samo nekoliko osnovnih načela rata, od kojih se bez opasnosti ne može odvojiti, i čija je primena bila skoro uvek krunisana uspehom.

Pravila primene koja proizlaze iz ovih načela takođe su malobrojna, pa iako ih prilike ponekad izmene, ona ipak mogu poslužiti vojskovođi kao kompas u uvek teškom i komplikovanom vođenju velikih operacija usred borbenog loma i huke."[16])

Žomini je tada pristupio izradi neke vrste prvog približavanja ovim osnovnim načelima ratne nauke. Nekako je oklevao pred ogromnošću zadatka. „Usudio sam se da se poduhvatim ovog teškog zadatka možda i bez potrebnog talenta za njegovo izvršenje. Ali, meni se činilo da je važno položiti temelje, čije bi razvijanje bilo odloženo za dugo vremena, ako se ne bi iskoristile okolnosti za njihovo polaganje."[17]) Rad koji je Žomini svršio, bio je zaista pionirski rad na polju vojne nauke; to nije bilo prvo smelo prodiranje u nepoznatu zemlju, već prva izrada zaista dobre karte.

Pošto je izvršio opite sa drugim formulacijama, Žomini je odlučio da se osnovna načela strategije sastoje u sledećem:

„1. — da se strategiskim kombinacijama postepeno dovedu glavne snage vojske na odlučujuće tačke na vojištu, i koliko je moguće na neprijateljske komunikacije, ne izlažući pri tome svoje komunikacije;

2. — da se pogodnim manevrom dovedu glavne snage tamo, gde se nalaze samo manji neprijateljski delovi;

3. — kad počne bitka, onda na isti način dirigovati i taktički manevar da se glavnom snagom dođe na odlučujuću tačku na bitačnoj prostoriji, odnosno na deo neprijateljskog položaja koji je važno oslabiti;

4. — da glavne snage budu ne samo upućene na odlučujuću tačku, no da u akciju uđu energično i složno, da iskažu jednovremeni napor svih sila."[18])

Ovu veoma opštu i po nuždi nekako apstraktnu formulaciju Žomini je učinio konkretnijom mnogobrojnim specifičnim primerima iz vojne istorije, ističući da je istorija dokazala da su najsjajniji uspesi i najveći porazi posledice pridržavanja ili povrede osnovnih načela.[19])

Ako se ratna veština sastoji u uvođenju u dejstvo što je moguće jačih snaga na rešavajućoj tački ratišta, onda je sredstvo za postignuće ovog cilja pravilan izbor operaciskog pravca. Ovo, rekao je Žomini, treba smatrati osnovom dobrog operaciskog plana[20]) i, prema tome, središtem i dušom čitave vojne teorije.

[16]) *Précis,* I, 26—27. *(Pregled,* str. 32, izdanje „Vojno delo")

[17]) *Traité* III, 336—377.

[18]) *Précis,* I, 158. *(Pregled,* str. 91, izdanje „Vojno delo"). Vidi takođe *Traité*, III, glava XXV.

[19]) *Précis,* I, 161. *(Pregled* str. 92, izdanje „Vojno delo").

[20]) *Précis,* I, 254. *Pregled,* str. 206).

Žominijeva teorija o operaciskim pravcima jasno je postavljena prvi put u sedmoj glavi *Traité*-a. Operaciski pravac definisan je kao deo celokupne operaciske zone koju jedna vojska zahvata izvršujući svoj zadatak, bilo da koristi više puteva ili samo jedan. Sedma glava počinje razmatranjem operacije koja je prethodila bici kod Lojtena u Sedmogodišnjem ratu. U toj operaciji, Fridrih II je podelio svoju vojsku, ostavljajući jedan deo u Šleskoj, dok je sa ostatkom krenuo u Saksonsku. Deleći svoje snage na ovaj način, kaže Žomini, Fridrih je operisao ne po jednom jedinstvenom — prostom operaciskom pravcu, već po dvojnom — složenom.

Koja su relativna preimućstva prostog, a koja složenog operaciskog pravca? Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga koji će pravac u datoj situaciji uspeti „da na rešavajuću tačku ratišta dovede u dejstvo više snaga nego neprijatelj."[21]) Bitke ne dobijaju trupe koje se vode po spiskovima vojske, već one koje se bace u akciju.[22]) Prema tome, pošto razdvaja trupe na ratištu, složeni operaciski pravac je vrlo opasan ako se razdvojene trupe ne mogu brzo sjediniti i obrazovati jedinstveni front. Stoga, kada se koristi složeni operaciski pravac, potrebno je da sve trupe ostanu pod jednom komandom.

Žomini smatra da je jedna vojska sigurna kod upotrebe složenog operaciskog pravca, ako je to *unutrašnji pravac*, tojest ako neprijatelj takođe dejstvuje složenim operaciskim pravcem pri kome se neprijateljske snage mogu teže da ujedine nego vlastite. „Vojska sa unutrašnjim pravcima bližim jedan drugom nego kod neprijatelja, može, uz strategiski pokret, brzim spajanjem svojih snaga da savlada neprijateljske počesne snage jednu za drugom".[23])

Žomini u celom svom delu jako ističe nadmoćnost unutrašnjeg položaja. Za vojsku koja dejstvuje složenim operaciskim pravcem, bolje je da to bude unutrašnji, sem ako nema znatnu brojnu nadmoćnost, pa čak i u ovom slučaju opasno je ako su pravci razdvojeni maršem od nekoliko dana. U uslovima brojne jednakosti, pisao je Žomini, korišćenje složenog operaciskog pravca protivu vojske čije su snage jače prikupljene, tojest dejstvuju po unutrašnjim pravcima, „biće uvek kobno, ako neprijatelj iskoristi preimućstvo svog unutrašnjeg položaja."[24])

U *Précis*-u Žomini je rezimirao svoju teoriju po ovom pitanju. Ako su ostali uslovi jednaki, pisao je, prost operaciski pravac na jednoj granici ima nesumnjivo preimućstvo nad složenim. Međutim, treba istaći da su složeni pravci često neophodni zbog prirodne konfiguracije ratišta ili zbog toga što i neprijatelj dejstvuje složenim pravcem i što je učinio podesnim „da se deo vojske suprotstavi svakoj od velikih masa koje je obrazovao." U ovom poslednjem slučaju, preimućstvo će imati ona vojska koja operiše po unutrašnjim prav-

[21]) *Traité*, I, 427.

[22]) *Traité*, I, 419.

[23]) *Traité*, I, 413—415.

[24]) *Ibid.*

cima.[25]) S obzirom na ove faktore, izbor operaciskog pravca je veoma važan, jer može lako da odluči sudbinu rata. „On može da umanji posledice izgubljene bitke, da učini invaziju bezuspešnom, da uveća koristi pobede i da osigura osvajanje cele države.“[26]) U četrnaestoj glavi *Traité*-a Žomini je ocrtao faktore koji utiču na ovaj izbor i u prvi plan, između svih takvih faktora, stavio one koji proističu iz prirodne konfiguracije operaciske zone i iz puteva i datih strategiskih tačaka.

Ovo prirodno vodi do koncepcije koja ima veliki značaj u Žominijevoj vojnoj teoriji. Svaka vojna operacija odigrava se u određenoj operaciskoj zoni. Žomini, izneverivši matematičku tendenciju koju je kritikovao kod Bilova, smatrao je da se operaciska zona sastoji iz polja sa četiri strane.[27]) Dve od ovih strana zauzimaju protivničke strane. Zadatak komandanta je da, uzimajući u obzir prirodne karakteristike zone u kojoj je angažovan, izabere operacisku liniju koja će biti najefikasnija za ovlađivanje tri strane pravougaone zone. Ako bi uspeo da to učini, neprijatelj bi bio zdrobljen ili bi bio prisiljen da napusti operacisku zonu. Teško je izbeći zaključak da je Žomini u svome isticanju potrebe ovlađivanja operaciskom zonom, slično teoretičarima XVIII veka, smatrao da je ratovanje, uglavnom, stvar zadobijanja teritorije.

Jasno je da je, prema Žominijevom mišljenju, zadatak komandanta prvenstveno delanje umom. „Dobra teoriska sprema“, kaže on, „i veliki karakter, spojeni zajedno, stvaraju velikog vojskovođu.“[28]) Prirodan smisao za rat i sposobnost da se nadahnu trupe, takođe su važni, ali vojskovođa, ako želi uspeh, mora dobro poznavati osnovna načela rata. „Prirodan genije će, besumnje, umeti da uz srećno nadahnuće primeni načela, kao što bi umeo da stvori naučnu teoriju. Ali teorija koja je bez svakog pedantizma dovodi do uzroka ne dajući apsolutne sisteme zasnovane na osnovnim pravilima. Ona će dopuniti njegov prirodni genije, proširiti njegovo znanje i povećati samopouzdanje.“[29])

Naglašavanje načela je značajno. Žomini je verovao da se ratna praksa može svesti na niz opštih pravila koja se mogu naučiti i primeniti u svim situacijama. U trideset petoj glavi *Traité*-a preduzeo je da formuliše niz takvih načela. Ovo formulisanje ističe, između ostalog, važnost „strategiske inicijative“, prednost koncentracije snaga na jednoj tački nad onom na više slabih tačaka u neprijateljskom rasporedu, važnost gonjenja tučenog neprijatelja i najvišu vrednost iznenađenja.[30])

---

[25]) *Précis*, I, 259. *(Pregled*, str. 131). Žominijeva pisanja o operaciskim pravcima imala su veliki uticaj na teorije pomorske strategije koje je razvio Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan). Vidi W. D. Puleston. *Mahan* (New Haven, 1939), 79, i glavu 17.

[26]) *Traité*, II, 272.

[27]) *Traité*, II, 279.

[28]) *Précis*, I, 130. (Pregled, str. 78.)

[29]) *Précis*, I, 27, *(Pregled*, str. 32—33.)

[30]) *Traité*, III, 338—353.

Žomini je osetio da se važnost ovog poslednjeg elementa nikad ne može dovoljno istaći. Najčešće nije dovoljno brojnom nadmoćnošću napasti neprijatelja na izvesnoj tački, ako je on siguran da ćete ga napasti na tom mestu i u određeno vreme. On će dovesti pojačanja, ukopaće se, biće spreman, i vi zaista nećete postupiti po Žominijevom načelu. Vi morate, ukoliko je to moguće, da iznenadite neprijatelja. Naravno, Fridrihovi i Napoleonovi ratovi dali su Žominiju obiman dokazni materijal u ovom pogledu. Najmiliji mu je bio Napoleonov pohod od 1800 godine, možda zato što je iznenađenje postignuto u tako ogromnoj strategiskoj razmeri, kako po vremenu, tako i po prostoru. Napoleon je tada pokrenuo neverovatno veliku armiju za neverovatno kratko vreme preko neverovatno teškog zemljišta — velikog prevoja Svetog Bernarda — da bi postigao strategisko, a ne samo taktičko iznenađenje Austrijanaca.[31])

U nekoliko tačaka Žomini dolazi veoma blizu Klauzevicevoj čuvenoj doktrini da je cilj rata uništenje neprijateljskih oružanih snaga. Velika zasluga Napoleona je, kaže, što je išao pravo u suštinu. „Odbacujući stare rutine, po kojima je bilo važno zauzeti jedno do dva utvrđena mesta, ili neki ograničeni predeo, on se pojavio sa uverenjem da je glavno sredstvo za postignuće velikih dela — razbijanje i uništenje neprijateljskih snaga. Države i oblasti padaće same po sebi kada više ne bude snaga koje će ih braniti.“[32])

Pored svega toga, Žomini stoji na stanovištu koje se u suštini razlikuje od Klauzevicevog. Centralni problem u ratovodstvu je, prema Žominijevom mišljenju, pravilan izbor operaciskog pravca i najvažniji cilj komandujućeg generala je da ovlada operaciskom zonom u kojoj je angažovan. Takvo ovlađivanje je često nemoguće dok se ne unište neprijateljske snage, ali treba imati na umu da vojskovođa, kada je izabrao dobar operaciski pravac, ostavlja neprijatelju dve mogućnosti akcije — ili borbu pod nepovoljnim uslovima ili povlačenje iz operaciske zone. Žominijevo isticanje izbora sigurnih manevarskih pravaca, njegovo rasuđivanje da je problem za vojskovođu da izvrši podudaranje teoriskih odlučujućih pravaca sa stvarno postojećim putevima, njegova stalna upotreba dijagrama sa naglašavanjem da se svaka operaciska zona može svesti na geometriski oblik — sve to ukazuje na to da je Žomini prvenstveno mislio na osvajanje teritorije, a ne na uništenje neprijatelja.[33])

Iz toga razloga Žomini daje očitu prednost ofanzivi. Čak i kada je vojskovođa obavezan političkim ili drugim obzirima da preduzme defanzivu, to bi trebalo da bude ono što Žomini, prilično neele-

[31]) Obično se priznaje da je Napoleon bio blizu poraza kod Marenga, gde je kulminirala ova dobro smišljena operacija, poglavito zato što je napravio grešku koju su njegovi protivnici često pravili. Podelio je svoje snage, upućujući Dezea (Desaix) skoro van dohvata. Dezeov povratak na bojno polje odlučio je bitku. Žomini izvinjava Napoleona time što je bio obmanut netačnim podacima jednog špijuna, te je verovao da neprijatelj na toj tački neće primiti bitku. Jomini, *Vie de Napoléon*, glava VI.

[32]) *Précis*, I, 210. (*Pregled*, str. 107).

[33]) Vidi *Traité*, II, glava XIV; *Précis*, I, glava III (*Pregled*, glava III, str. 87 i dalje).

gantno, zove ofanzivna defanziva, tojest položaj podržavan ispadima protivu neprijatelja, zavaravanjima, napadima i drugim sredstvima potrebnim da bi se odagnalo mrtvilo koje tako često razara uobičajeni odbranbeni položaj u ratu. Nijedan savremeni publicista nije više od Žominija ukazivao na slabosti onoga što je nazvano „psihologija Mažinovljeve (Maginot) linije". Sačekati napad na jakom odbranbenom položaju, samo sa ciljem da se zadrži ovaj položaj, jeste, misli on, najgora od mogućih dispozicija, to je „ubitačna dispozicija". Daunova sudbina kod Torgaua i Marsenova kod Torina pružaju mu dovoljan dokaz ove istine.[34]) Suprotno od Klauzevica, koji je svoj um podvrgao razmatranju prirode i suštine rata, Žomini stoji u istoriji vojne misli kao teoretičar strategije. On se nije zanimao filozofskim problemima koji su iznikli iz koncepcije rata u suštini ili rata u stvarnosti i ograničio se na ono što su po njemu bili praktični rezultati ratovanja. U njegovoj teoriji rat zauzima centralni i odlučujući položaj. Cilj rata je da se okupira sva neprijateljska teritorija ili jedan njen deo. Takvo okupiranje vrši se uzastopnim ovlađivanjem operaciskih zona; to ovlađivanje je moguće samo ako je rat brižljivo planiran pre izbijanja neprijateljstava. Ratovi su uspešni samo kada su operaciski pravci unapred određeni i kada su raspoloživa ratna sredstva dovedena u odnos sa geografskim i strategiskim činjenicama izabrane operaciske zone i njene idealne matematičke konfiguracije. Zadatak strategije je da se naprave ovi prethodni planovi.[35])

Određujući mesto strategije u ratovodstvu, Žomini je jasno uočio razliku između strategije i drugih grana ratne veštine, kao taktike i logistike. Njegov *Précis* je verovatno doprineo više nego bilo koja obična knjiga utvrđivanju velike podele savremene vojne nauke za navek i dajući joj opštu vrednost.[36]) U taktici i logistici,

[34]) *Traité*, III, glava XXXV.

[35]) „Sve te kombinacije, koje se izvode na ratištu spadaju u strategiju, koja obuhvata:

1. — definiciju vojišta i razne kombinacije koje ono nudi; 2. — određivanje glavnih tačaka koje proizlaze iz ovih kombinacija i najboljeg pravca za preduzimanje operacija; 3. — izbor i uređenje stalne osnov ce i operaciske zone; 4. — određivanje objekata koji se nameću za napad ili za odbranu; 5. — operaciske ili strategiske frontove i odbranbene linije; 6. — izbor operaciskih pravaca, koji vode od osnovice ka objektu, odnosno ka strategiskom frontu što ga vojska zauzima; 7. — koji je pravac od svih strategiskih najbolji za dotičnu operaciju i razni manevri kojima se ovi pravci uzimaju u kombinaciju; 8. — eventualne strategiske osnovice (baze) i strategiske rezerve; 9. — marševe armija koji se smatraju kao manevri; 10. — magacine koji su potrebni s obzirom na marševe armija; 11. — utvrđenja koja se smatraju kao strategiska sredstva, kao zaklon za armiju ili kao smetnje nastupanju; njihovo opsađivanje i zaštita; 12. — tačke na kojima bi trebalo stvoriti utvrđene logore, mostobrane itd.; 13. — diverzije i velika detašovanja, koja bi se pokazala korisna i potrebna." *Précis*, I, 154, (*Pregled*, str. 89.)

[36]) Žomini je definisao taktiku kao „manevrovanje armije na bojištu i razne načine vođenja trupa u napadu." Logistiku je definisao kao „praktičnu veštinu armiskih pokreta, materijalne detalje marševa i formacija, postavljanje običnih logora i kantonmana, jednom reči izvršenje strategiskih i taktičkih kombinacija". *Précis*, I, 155, (*Pregled*, str. 89—90.)

kojima posvećuje drugu svesku dela *Précis,* Žomini je misaon, konkretan, sistematičan i često sugestivan. U njima, što je kod Žominija češći slučaj, on nije originalan u celini i sigurno nije potpun, ali je u pogledu elementarne pedagogije izvršio posao za divljenje, što i objašnjava veliki uspeh ovog dela u vojnoj obuci XIX veka. Međutim, on nije bio zainteresovan u ovim nižim granama rata; njegovo izabrano polje rada bila je strategija i on je stajao na čelu nove strategiske misli XIX veka.

Pa ipak, uprkos Žominijevom mestu koje zauzima u vojnoj misli XIX veka, očigledno je da on svoje ideje nikad nije potpuno odvojio od shvatanja XVIII veka. Kritikovao je Bilova zbog preteranog racionalizma, a njegova sopstvena razmišljanja stajala su pod jakim uticajem preovlađujućeg racionalizma prethodnog veka. U potrazi za opšte važećim načelima i nepogrešivim maksimama prevideo je iracionalne faktore u ratu koji se ne mogu obuhvatiti nikakvim proračunom. Istina je da je pokušavao da se nosi i sa takvim pitanjima. Na početku *Précis*-a uneo je glavu o „Politici rata" (*Politique de la guerre*), koja je trebalo da raspravlja o nevojnim pitanjima, i glavu „Filozofija rata" (*Philosophie de la guerre*) u kojoj je nameravao da govori o faktoru iracionalnosti.[37]) Pri tome, baš ove glave pokazuju do koje su mere njegove misli bile prožete čisto vojnim i čisto racionalnim pogledima.

U prvoj od ovih glava Žomini daje spisak raznih vrsta ratova, razlikujući ih prema njihovim političkim ciljevima. On rasuđuje sasvim pravilno da politički cilj jednog rata igra veliku ulogu u određivanju prirode samoga rata. Ali, najznačajnija odlika njegovih razmatranja jeste što nije uspeo da uoči mogućnost da rat može imati dinamičku tendenciju koja će ga oterati preko prvobitnih granica i prvobitnog cilja. Druga glava koja je uveliko posvećena pitanju narodnog rata i uticaju moralnog faktora u ratu uopšte, jasno dokazuje da Žomini nije potpuno izučio vojna iskustva iz revolucionarnog perioda. On nikako nije bio siguran da će narodni rat ostati; nije nikako bio ubeđen u važnost moralnog faktora u ratu.

„Mada se može verovati da političke dogme mnogo pomažu — kao što smo videli u članu koji govori o ratovima iz ubeđenja — ne treba gubiti iz vida da se danas ni Koranom ne bi više mogla zauzeti nijedna pokrajina. Za to su potrebni topovi, bombe, granate, barut i puške. Pri takvim prilikama daljina igra veliku ulogu i vreme za nomadske šetnje je sasvim minulo."[38])

IV

Žominijeva vojna razmatranja pretstavljaju divan dokaz činjenice koju mnogi liberali XIX veka, puni nade, nisu hteli da shvate, naime da rat nije zabluđivanje ljudskog života sa svojom sopstvenom istorijom niti je stran drugim vrstama istorije, već da je sa-

[37]) *Précis*, I, glave I, II. *(Pregled,* glave I, II).
[38]) *Précis, I, 395—396.* (Pregled, str. 182).

stavni deo istorije civilizacije. Jer Žominijeva misao u mnogo čemu pretstavlja skoro savršen primer onoga što je Karl Beker (Carl Becker) nazvao „klimom mnenja" XVIII veka. Mada se sva njegova dela odnose na vojne stvari, on je očigledan proizvod prosvećenog veka. Jedna ili dve Žominijeve stranice nose žig toga veka isto tako jasno kao i pismo Horasa Valpoula (Horace Walpole), epigram Voltera, raskoš Luja XVI *(mise en scène),* Trijanon ili Sansusi (Sans-Souci).*)

XVIII vek sâm po sebi nije jednostavna stvar, naročito u istoriji misli. U Žominiju nema ničeg od Rusoa ili Tome Pena (Tom Paine), ništa od prostijih racionalista sličnih Holbahu (Holbach) ili La Metriju (La Mettrie). Žomini više pripada XVIII veku Monteskijea (Montesquieu), na koga doista liči u mnogim pogledima. Ne bi bilo pogrešno reći da bi se Žominijeva dela mogla prikupiti pod naslovom „Duh rata" *(L'Esprit de la guerre).* I kod Monteskijea i kod Žominija postoji ista ljubav prema generalizaciji i sistemu, koja je umerena poštovanjem činjenica i širokim poznavanjem primernih fakata, ista umerenost naravi i ista želja više za mirnim nego za savršenim svetom. Žomini je hronološki zbilja jedan od poslednjih pravih Monteskijeovih učenika XVIII veka. On je u Bizmarkov vek doneo naviku umovanja i osećanja koja su se obrazovala za vreme poslednjih dana Fridriha Velikog i Voltera.

Žomini je svoju razboritost i oštroumnost vežbao poglavito na postignućima Napoleona i njegovih revolucionarnih prethodnika. On je docnijim generacijama bio, uglavnom, poznat kao prvi veliki vojni mislilac koji je tumačio Napoleona. Pošto je i sâm Napoleon u mnogim važnim pogledima bio takođe dete XVIII veka i prosvećenosti, Žomini je upravo imao zadatak koji mu je u celini potpuno odgovarao. Napoleon je mnogo što šta naučio od Fridriha, Gibera, Gribovala i Bursea; a Napoleonova veličina i originalnost nikada nisu Žominija toliko savladale da bi izgubio pogled na savršeno prirodan odnos prema njegovim prethodnicima. Bonapartin jasan, matematički izvežban razum oštro i neustrašivo je presekao uobičajenost i nije imao smisla za osećanja XVIII veka koja su uopšte označena kao „predrasude". Za ove crte Žomini je pokazivao saosećajno razumevanje. Osim toga, on je divno shvatio šta je Napoleon postigao kao vojni tehničar. Kao što je više puta zapaženo, osnovne postavke Žominijevih strategiskih načela pretstavljaju samo uopšteni opis Napoleonovih ratova, naročito onih iz 1796—1797 godine u Italiji, kod Marenga, Austerlica i Jene.

Ali, ipak, Žomini ispušta jedan deo Napoleona — ili bolje, on samo delimično vidi i sasvim odbija ono romantično, monstruozno, nezemaljsko i nemoguće u Napoleonovoj karijeri. Napoleon koji je hteo da svoju vladavinu nametne celoj Evropi, koji je doprineo da

*) Lica i stvari karakteristične za XVIII vek: Valpoul — engleski pisac; Volter — francuski pisac; Luj XVI — poslednji francuski kralj pre Revolucije, Trijanon — dva zamka u Versaju, sagrađena pod Lujem XIV i Lujem XV, a San-Susi — zamak sagrađen kod Berlina pod Fridrihom Velikim. — Prim. prev.

se stvori ogromna država i ogromna vojska, koji je krenuo na Moskvu — taj legendarni Napoleon potstakao je razumnog Žominija da se čudi i da strepi. Napoleon je uspeo da razbije glupa pravila običaja i odanosti osetljivim pravilima prirode i razuma. Ali, on je otišao i dalje i razbio je i nekoliko pravila prirode i razuma, i, mada je, besumnje, za to bio zasluženo kažnjen, njegov primer bi mogao da se pokaže kao opasan. I drugi bi mogli da počnu da vode ratove bez ikakvih pravila. Rat bi mogao da postane krvava i sasvim nerazumna borba između velikih masa opremljenih oružjem čija se snaga ne može ni zamisliti. Možda ćemo opet videti ratove naroda slične ratovima IV veka, možda ćemo opet biti prisiljeni da proživimo vekove Huna, Vandala i Tatara.[39])

Savremenicima je izgledalo da su Napoleonovi marševi kroz Evropu bez plana i sistema; njegove bitke, koje je dobijao koncentrišući svoju udarnu snagu u jednoj centralnoj tački, izgledale su neumetničke i nepotrebno brutalne. Žomini je bio prvi koji je pokazao da su Napoleonovi ratovi i bitke bili zasnovani na primeni osnovnih načela koja su bila od vrednosti u svima vremenima. On je otkrio racionalni element u Napoleonovom ratovodstvu. Ali, dok je Klauzevic smatrao Napoleona „bogom rata", zakonodavcem, genijem koji daje pravila, Žomini je u svojoj potrazi za redom bio sklon da smatra pravila opštevažećim, a Napoleona samo instrumentom koji ih je doveo do izražaja.

Za razumnog čoveka, kao što je bio Žomini, veliki ratovi su u završnoj analizi bili ratovi XVIII veka, kada su ljudski životi bili dragoceni, iako samo zato što su profesionalni vojnici bili skupi, kada su veliki majstori jedne od velikih grana ljudske misli mogli na propisnoj šahovskoj tabli da isprobaju svoje sjajne kombinacije, kada su oficiri bili otmeni ljudi, otmeni borci, svi članovi „velikog društva". Tako je osećao Žomini. Velika ljubav, onaj kome se divio ovaj obožavalac Napoleona, ovaj pisac čije je ime tako nerazdvojno bilo skopčano sa carevim imenom, posle svega nije bio Napoleon; to je bio, sasvim logično i prirodno, Fridrih Veliki.

U čemu je, dakle, značaj Žominija u istoriji razvitka moderne strategiske misli? Vremenom su mnoga od njegovih dela zastarela. Napredni totalitarizam ratovanja stvarno je razorio valjanost čisto geografskih vojni i učinio je ograničeni rat nemogućim. Vojna 1866 godine u Češkoj, koju je Žomini s mukom pokušao da objasni izrazima svojih sopstvenih teorija, dokazala je da je napredak te-

[39]) U vezi toga od interesa je Žominijevo rasuđivanje o Napoleonovom padu. Napoleon je, kaže, bio dobro potkovan u vojnoj nauci, „ali njegovo preziranje ljudi učinilo je da zaboravi njenu primenu. Njegove neuspehe nije izazvalo nepoznavanje sudbine Kambiza ili Varovih legija, niti zaboravljanje Krasovog poraza, propasti cara Julijana ili rezultata Krštaških ratova. Ne, uzrok je bilo njegovo čvrsto ubeđenje da mu njegov genije obezbeđuje daleko nadmoćnija sredstva, dok njegovi neprijatelji na drugoj strani nemaju nikakvih. Pao je sa vrha veličine zato što je zaboravio da um i snaga čoveka imaju svoje granice da je, ukoliko su veće mase koje se stavljaju u pokret, utoliko više moć genija potčinjena nepromenljivim zakonima prirode i da utoliko manje može zapovedati događajima." *Traité*, III, 356—357.

hničkih pronalazaka bacio ozbiljnu sumnju na nadmoćnost unutrašnjih operaciskih pravaca. Žominijev veliki doprinos vojnoj misli ležao je u drugom pravcu, u njegovom razbistravanju osnovnih shvatanja vojne nauke i u njegovoj definiciji uloge strategije u ratovodstvu. Naglašavanjem planiranja operacija, on je objasnio savremenicima ulogu koju umna sposobnost mora da igra u ratu, a uspostavljanje generalštabova i vojnih akademija u celoj Evropi pokazalo je da će se, bar u tom pogledu, i dalje osećati njegov uticaj.[40])

[40]) O pitanju razvitka generalštaba vidi Dallas D. Irvine. „The Origin of Capital Staffs", *Journal of Modern History*, X, (1938), 161—179.

GLAVA 5. Klauzevic

H. ROTFELS

Klauzeviceva vojna dela, naročito ono *„O ratu"* *(Vom Kriege)* zauzimaju posebno mesto u istoriji vojne misli. Ovo se delo s poštovanjem naziva „klasičnim", iako se, kako izgleda, više citira nego što se stvarno čita. Iako sadrži velike odeljke — naročito one koji se bave taktikom — čija je vrednost vremenom umanjena, delo je pri svem tom prva studija o ratu koja se stvarno bavi osnovama ovog predmeta i koja razvija obrazac misli koji se može prilagoditi svakom stadijumu vojne istorije i prakse. Do ove se ocene, istina, ne može doći tako lako, jer Klauzevicevo glavno delo je nedovršeno — piščeva rana smrt 1831 godine sprečila ga je da izvrši konačnu reviziju —neke neskladnosti su ostale nerešene. Postoje znatne teškoće da se delo razume, delimično i zbog filozofske terminologije koja izgleda „metafizička". Da li ima uvredljivije kritike za jednog vojnog pisca! Švajcarac Žomini, Klauzevicev savremenik, našao je da je pero njegovog suparnika „pretenciozno i arogantno". Iako je francuska vojna teorija XIX veka mnogo uzela od Klauzevica, ipak se jedan francuski pisac pre trideset godina žalio da je Klauzevic bio*) *„Le plus Allemand des Allemands... A tout instant chez lui on a la sensation d'être dans le brouillard métaphysique."*[1])

Međutim, opšte uzevši, na Klauzeviceve narodne karakteristike i ograničenja obično se gleda na razne načine. On izgleda kao glavni pretstavnik „prusizma" i „manije bitaka" XIX veka. Njegovo delo *„O ratu"* smatrano je skoro kao udžbenik za Sadovu i Sedan. Niko nije bio nadležniji od grofa Šlifena (Schlieffen) da potvrdi da je Klauzevic „u pruskom oficirskom koru održao koncepciju „istinskog rata"".[2]) Međutim, prirodno bi bilo da su njegovi kritičari obrnuli ovu ocenu i da su Klauzevica u nekoj meri učinili odgovornim za

---

*) Ovaj francuski tekst znači: „najviše Nemac od svih Nemaca... Svaki čas čovek ima kod njega osećaj da se nalazi u metafizičkoj magli". — Prim. prev.

[1]) Camon, *Clausevitz,* (Paris, 1911), str. VII.

[2]) Uvod za peto nemačko izdanje dela *„O ratu"* (1905). H v. Moltke. upitan, koje su njegove najomiljenije knjige, naveo je sledeće: *Bibliju, Homerovu Ilijadu, Wunder des Himmels* od Litrova, *Briefe über Agrochemie* od Libiga i *Vom Kriege* od Klauzevica.

sužavanje evropske vojne misli u XIX i na početku XX veka, za strategiju „jedinog puta" koja je sledila pruskim pobedama. Po rečima kapetana Lidel Harta (Liddell Hart), britanskog vojnog kritičara, vojskovođe poslednjih pedeset godina „opile su se kao krv crvenim vinom Klauzeviceve loze".[3]) Tu nedavno žalio se jedan američki pisac da su od Klauzevica do Foša (Foch) i Ludendorfa (Ludendorff) „vojni mislioci uporno identifikovali ideju rata sa idejom krajnjeg nasilja."[4]) Zar Klauzevic nije bio jedan od „madija mase"*) koji su teoriski pravdali „bes brojeva"? U svome nastojanju da su neprijateljske operativne snage prvenstveni cilj, a bitke prvenstveno sredstvo ratovodstva, zar nije Klauzevic zanemario intelektualno postignuće teoretičara XVIII veka koji su radije naglašavali veštinu i prefinjenost nego čistu silu, „probode rapirom" radije nego „udarce čekićem", posrednu akciju radije nego neposrednu? Zar preovlađivanje Klauzeviceve misli nije doprinelo da se zanemare iskustva Američkog građanskog rata i da dođe do pasivnog držanja koje je potom dovelo do mrtve tačke u Prvom svetskom ratu? Kada je ova mrtva tačka postala očigledna posle bitaka iscrpljenja kod Verdena, na Somi i u Flandriji, jedan američki pisac je pokušao da revidira Klauzevica, vraćajući se nekako — na male, dobro izvežbane vojske tipa XVIII veka.[5]) Drugi su otišli još dalje. Kapetan Lidel Hart je u svesnoj opoziciji Klauzevicu izjavio: „Strategija mora da smanji borbu na najmanje moguće razmere".[6]) Potkrepljujući ovu definiciju isti pisac je dao analizu onoga što je nazvao „britanskim načinom ratovanja".[7])

Kada se usred jednog svetskog rata govori o Klauzevicu, korisno je imati ovu raspru na umu. Ona odražava ne samo jednu školu vojne misli, karakterističnu za period između oba svetska rata, već otkriva i temeljne probleme strategije i čini očiglednom stvarnu suprotnost između „kontinentalne" tradicije i anglosaksonske ili „ostrvske" tradicije, između onih zemalja koje imaju nacionalnu vojsku kao deo svoje normalne opreme i onih koje je nemaju. Međutim, ovo podvajanje pre naglašava nego što smanjuje važnost teorije koja sigurno nije zamišljena da se primenjuje samo na izvesne narodne grupe ili u izvesnim periodima ili oblastima. Ova se rasprava ne odnosi na zaključke koji su izvučeni iz Klauzevica, od kojih su neki pristrasni ili na drugi način neopravdani, već na njegovu stvarnu nameru i njegovo dostignuće.

---

[3]) Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon* (1933), str. 21.

[4]) H. Nickerson, *The Armed Horde*, (1940), str. 52.

*) Madija je od muslimana očekivani mesija koji će dovršiti Muhamedovo delo, preobratiti nevernike u pravu veru i ući u raj. — Prim. prev.

[5]) R. M. Johnston, *Clausewitz to Date* (Cambridge, Mass. 1917). U Nemačkoj se u isto vreme počelo sa kritikom Ludendorfa u svetlosti strategije XVIII veka, kao i Klauzeviceve „ispravno shvaćene" strategije.

[6]) O „Strategiji" *Encyclopedia Britannica*, (14-to izd., 1929).

[7]) *Sir J. Maurice* je u smanjenom i konzervativnom smislu suprotstavio „britansku strategiju" kontinentalnom ratovanju (1929).

II

Klauzeviceva napisana dela o ratovima i ratovodstvu objavljena su posle njegove smrti u deset svezaka. Deo njegovih radova koji je stekao priznanje potomstva i koji je Klauzevicu doneo slavu jeste njegovo delo *„O ratu"*. Ova studija je podeljena na osam knjiga. Prva se bavi „prirodom rata", druga „teorijom rata". U trećoj knjizi Klauzevic raspravlja o „strategiji", a u četvrtoj „o borbi". Peta i šesta knjiga posvećene su „oružanim snagama" i „odbrani", dok završne knjige sadrže Klauzeviceve prethodne skice za razmatranje „napada" i „ratnog plana".

Koji je zadatak Klauzevic postavio sebi u studiji *„O ratu"*? Mada je rekao manje no što je mogao, on je, svakako, želeo da učini više nego da piše samo za iduću generaciju ili za prusku vojnu školu. Bio je prožet duhom traganja za „apsolutnim", za prirodom ili „idejom sređivanja" stvari, duhom koji je tada vladao nemačkom filozofijom. Značajno je da se Klauzevic, dok se specijalizirao na vojnom polju, upustio u šira proučavanja metoda znanja, valjanosti teoriskih načela i njihove primene na druge „praktične veštine", pored veštine ratovanja.[8]) Kada je počeo da zamišlja svoje glavno delo, 1816 ili 1817 godine, on je tvrdio da će njegov naučni karakter ležati „u težnji da se ispita suština ratnih pojava i da se ukaže na njihovu vezu sa samom prirodom stvari iz kojih su satkane... Ispitivanje i posmatranje, filozofija i iskustvo ne smeju se nikad međusobno prezirati ni isključivati; oni jemče uzajamno jedni drugima".[9]) Skoro pred samu svoju smrt istakao je da smatra da su ispravna bar „osnovna načela" (Hauptlineamente) njegovog dela. „Ona su plod svestranog razmišljanja imajući pred sobom stalno praktičan život."[10]) I u svom uvodu od 1816—1817 godine pisao je: „...kao što mnoge biljke donose rod samo onda ako ne izrastu suviše visoko, tako se ni u praktičnim veštinama lišće i cvetovi na teoriji ne smeju

[8]) Dokaz o tome nalazi se u neobjavljenim rukopisima i u studiji o arhitekturi koju je pisac ovoga članka objavio u *Deutsche Rundschau* (Decembar 1917). Vidi takođe Clausewitz, *On War*, knjiga II, naročito glave II i III.

[9]) Clausewitz, *On War* preveo je pukovnik J. J. Graham. (Prvo izdanje 1873 god.). Novo i pregledano izdanje sa uvodom i primedbama pukovnika F. N. Maude-a. Treće izdanje, 3 sveske (London 1918), I, str. XXIX. U ovom članku svi citati Klauzevicevog dela *„O ratu"* odnose se na poslednje navedeno izdanje (cit. Graham-Maude). Međutim, u ovim citatima naznačeni su i knjiga i glava da bi se olakšala upotreba drugih izdanja, ili originalnog teksta. Za prevod pukovnika Grahama mora se reći da na nesreću nikako nije bez zabuna i pravih grešaka. Da navedemo primer: poslednja od gore navedenih rečenica glasi nemački: „Sie leisten einander gegenseitig Bürgschaft." Pukovnik Graham prevodi: „Oni sebi uzajamno pružaju pravo građanstva!" Pisac ovoga članka je stoga u mnogim slučajevima dao svoj prevod ili se pozvao na prevedene citate u knjigama napisanim engleski. Prevod Savremene biblioteke od O. J. M. Jolles-a, sa Univerziteta u Čikagu, nije bio na raspoloženju kada je pisana ova glava. *(O ratu,* str. 33.)

[10]) *Ibid.*, str. XXV. *O ratu*, izdanje „Vojno delo", str. 36.)

poterati suviše visoko, već ih treba ostaviti bliže iskustvu, tlu iz koga su i ponikli."[11])

U ovoj tesnoj koordinaciji filozofije sa iskustvom nalazi se najznačajnija i posebna karakteristika Klauzeviceve analize rata. On se nalazi između dva veka. S jedne strane, on još jako pripada nemačkom svetu pesnika i mislilaca (Dichter und Denker) XVIII veka, a sa druge, prikazuje se kao čovek akcije, poučen istorijom i iskustvom. Ovaj intelektualni stav potpomagale su mnoge okolnosti njegove karijere.[12]) Rođen 1780 godine, Klauzevic je još u ranijim godinama imao prvu službu u Rajnskoj vojni 1793—1794 godine. Narednih godina mira, posle rada najteže vrste, primljen je 1801 godine u berlinsku Akademiju za mlade oficire. Tu je privukao posebnu pažnju Šarnhorsta koji je trebalo da postane reorganizator pruske vojske. U toku ovih godina Klauzevic se upoznao sa Kantovom filozofijom i u njoj, besumnje, našao jak potstrek.

U ratu od 1806 godine Klauzevic je bio kapetan i ađutant jednog pruskog princa. Zarobljen posle bitke kod Aueršteta, morao je da probavi više od godinu dana u Francuskoj i Švajcarskoj. Posle povratka postao je Šarnhorstov pomoćnik i uzimao je aktivnog učešća u reformi i moralnom preporodu pruske vojske i pruske države. Kada je Pruska 1811 godine bila prisiljena na vojnu „saradnju" sa Napoleonom, Klauzevic je, da pozajmimo jednu rečenicu iz sadašnjih dana, postao jedan od „slobodnih Prusa". Stupio je u službu Rusa i bio na početku Ratova za oslobođenje 1813 godine ruski pukovnik, služeći prvo kao oficir za vezu u Bliherovom (Blücher) glavnom štabu, a zatim kao načelnik štaba rusko-nemačke legije. Posle prvog Pariskog mira ponovo je primljen u prusku vojsku. Postao je načelnik štaba jednog armiskog korpusa koji je 1815 godine učestvovao u bitkama kod Linjija i Vavra. U taktičkom smislu, obe su bitke bile porazi, ali strategiski, one su pripremile put za konačnu pobedu. U toj pobedi u završnim događajima kod Vaterloa, Klauzevic nije neposredno sudelovao, što je, kako izgleda, u skladu sa celom njegovom vojničkom karijerom. U toku jedne decenije on je bio veoma blizu važnih i raznih akcija, a ipak je uvek nekako bio odvojen od njih. Usred strasne borbe, on je zadržavao iznenađujuću bistrinu uma i hladno posmatračko držanje. Kada je, najzad, uspostavljen mir, njegova se uloga sve više svodila na ulogu kritičkog posmatrača koji je pravio svoje zaključke. Od 1818 do 1830 godine bio je upravnik Vojne akademije u Berlinu. Njegovo mesto bilo je čisto administrativno i nije mu davalo prilike da utiče na nastavu pruskog oficirskog kora. Samo nekoliko prijatelja znalo je za

[11]) *Ibid.*, str. XXIX. *(O ratu*, str. 33.) U pogledu hronologije raznih uvoda i primedbi Klauzevica i njihovog značaja za tumačenje njegovog dela vidi H Rosinski, *Historische Zeitschrift*, CLI, 278—293.

[12]) U pogledu daljih biografskih podataka vidi članak u *Encyclopedia Americana*, VII (1941), 63. Kraći, ali pouzdaniji u pojedinostima je članak E. Kehr-a u *Encyclopedia for the Social Sciences*, III, 545. Potpuniji izveštaj naći će se u knjigama Karla Schwartza i pisca ovog članka, navedenim u bibliografskoj primedbi.

naučni rad kome se Klauzevic bio posvetio. Ne za stolom u svojoj kancelariji, već u salonu svoje supruge, on je preduzeo da sredi u završnu zamisao rezultate širokih proučavanja i vojnih iskustava svoga veka.

III

Vek Francuske revolucije i Napoleona bio je doba u kome je po Klauzevicevim rečima „sâm rat, takoreći, stajao na katedri."[13]) Rat se opet pojavio kao strahoviti „čin nasilja", oborivši teritorijalni i socijalni poredak Evrope. Ratovi ovog doba nisu se više vodili zbog dinastičkih zahteva sa ograničenim ciljevima; oni su zadirali i u sâm opstanak dotičnih nacija i, kao u verskim ratovima XVI veka, obuhvatili suprotna načela i suprotne filozofije života. Ovi novi naponi bili su isprepletani osnovnim promenama u političkoj i socijalnoj strukturi Evrope, a ove su, sa svoje strane, dejstvovale kako na moralna, tako i na materijalna sredstva ratovanja. Vojske „starog režima" *(ancien régime)* bile su sastavljene od profesionalnih vojnika koji su služili duge rokove, bili brojno ograničeni, ali dobro izvežbani. Svaki od njih pretstavljao je deo investiranog kapitala države i morao se upotrebiti sa opreznošću. Štaviše, veliki procenat ovih profesionalnih vojnika bili su stranci ili su izvučeni iz najnižih slojeva stanovništva. Kod ovako sastavljene vojske nije moglo efikasno da se računa sa individualnom vojnom vrlinom ili neracionalnom silom, sa narodnim oduševljenjem ili dobrom voljom građana. Ona je držana na okupu najkrućom disciplinom; izvežbana je da se kreće i bori u tačnim porecima i pod najstrožim nadzorom svojih oficira. Ona nije mogla da šalje delove za čarkanje ili za nabavku hrane, jer je opasnost od bekstva očigledno bila veća nego opasnost od neprijatelja.

Vojske su stoga uveliko zavisile od slagališta. Brzi marševi, dalekosežni napadi i odlučna gonjenja bili su nemogući ili bar krajnje opasni. Ova ograničenja su se ispoljavala u dva pravca. Dok je komandant jedva mogao da dozvoli da se njegove trupe odvoje od svoje baze snabdevanja na daljinu marša od dva ili tri dana, dotle je u protivničkim komunikaciskim linijama nalazio cilj koji je mnogo obećavao. Stoga prosečna slika ratova XVIII veka pretstavlja raznolikost manjeviše komplikovanih manevara, marševa i protivmarševa. Tvrđave, u kojima su se slagališta mogla bezbedno smestiti, igrale su ulogu neprocenjive važnosti. Opsade i pokušaji oslobođenja bili su češći od običnih bitaka. Često su vojske stajale jedna prema drugoj na utvrđenim položajima i ostajale nepokretne dugo vremena. Po Klauzevicevim rečima: „Vojska, sa svojim tvrđavama i nekoliko organizovanih položaja, bila je država u državi u kojoj se ratna stihija polagano trošila."[14])

---

[13]) „Da der Krieg selbst gewissermassen auf dem Katheder stand", *Ueber des Leben und den Charakter von Scharnhorst,* 23.

[14]) Graham-Maude, III, 99 (knjiga VIII, gl. III B). *(O ratu,* str. 509.)

Postojali su, naravno, izuzeci od ove prosečne slike. Obdareno voćstvo ili sudar životnih političkih interesa mogli su da intenziviraju rat. Ali, čak ni genije nije mogao da prevaziđe socijalne i tehničke uslove svoga doba. Nailazimo i na početke novog ocenjivanja nemerljivih faktora u ratovanju, duha vojske umesto mehaničke uvežbanosti. Ocrtavali su se novi oblici organizacije, nove taktičke i strategiske zamisli radi povećanja pokretljivosti. Ali napredak je bio uslovljen i zadržan okolnostima veka.

Francuska revolucija je otvorila put. Vojska revolucije nije mogla da se upusti u zamršene manevre, ali je zato bila oslobođena uobičajenih ograničenja; ona je mogla da podnosi oskudicu i da se bori gde god je to izgledalo korisno; mogla je da napada bez obzira na to koliko će to stajati žrtava, jer je raspolagala celokupnim izvorima nacije. Ova promena u socijalnim uslovima učinila je mogućom veoma pokretljivu strategiju. Razvio se diviziski sistem; snabdevanje se uveliko vršilo rekvizicijom. U samim bitkama bilo je moguće uzdati se u pojedince; promišljena vatra, sa pojedinačnim nišanjenjem, zamenila je ili dopunila uzastopne plotune; taktika strelaca (tirailleurs) prilagođena je primeni masovnih napada.

Napoleon je shvatio ove mogućnosti i dodao im je svoj lični genije voćstva. Prikazao je prvo šta se može učiniti sa novim *levée en masse.**) Italijanska vojna 1796—1797 godine izgledala je savremenicima kao provala elementarnih sila koje su udarile tamo gde se to nije očekivalo umesto tamo gde upućuju „dobri maniri". Napoleon je zaista postupao protivno uobičajenim pravilima; stavio je svoju vojsku na „unutrašnje linije" između Sardinaca i Austrijanaca, bez mnogo obzira na svoje sopstvene komunikacije; nije štitio niti osvajao teritoriju; njegov jedini cilj bio je da tuče i uništi protivničke snage. Prema Klauzevicevom gledištu, Napoleon, „valjda ni u jedan rat nije pošao bez zamisli da svog protivnika potuče odmah u prvoj bici."[15]) To je bio „neuglađen" metod brutalne neposrednosti. Ali, ova naizgled primitivna smelost bila je kombinovana sa naročitom brigom za tehničke pojedinosti i prodornom snagom logike i računa. Faktor iznenađenja igrao je veliku ulogu, bilo da je Napoleon brzim pokretom koncentrisao sve svoje rastureno grupisane divizije i kao munja pao na najslabiju tačku neprijateljskog fronta, bilo da je sa glavninom svoje vojske okrenuo bok i stavio je na protivničke linije otstupanja. Kad god je to bilo moguće, pobeda na bojnom polju je iznuđena i eksploatisana nemilosrdnim gonjenjem.

Zamah napoleonovskog munjevitog rata bio je naposletku paralizovan, jer je povećana francuska vojska zahtevala i povećanu sposobnost u njenom komandovanju. Sem toga, Napoleonovi protivnici naučili su lekciju. Oni su usvojili mnoge od novih metoda i ciljeva, a naročito strategiju odlučne bitke. Još važnija je bila činjenica što je kontinentalna Evropa na ovaj ili onaj način prihvatila socijalne i moralne uslove koji su pretstavljali koren napoleo-

---

*) Opšta vojna obaveza, zavedena prvi put za vreme Francuske revolucije. — Prim. red.

[15]) *Ibid,* I, 289 (knjiga IV, gl. XI). *(O ratu,* str. 215.)

novskog ratovanja. Bilo u primitivnijem ili modernijem obliku, otpor francuskoj vladavini postao je stvar samih naroda, u Španiji i Rusiji s jedne, i u Austriji i Pruskoj, s druge strane. Pruski reformator Gnajzenau pisao je posle propasti 1806 godine: „Francusku je podigao do vrhunca veličine pre svega jedan uzrok: revolucija je probudila sve njene snage i dala je svakom pojedincu podesno polje za njegovu delatnost. Kakve beskrajne sklonosti dremaju nerazvijene u nedrima jednog naroda!“ Buđenje ovih uspavanih sila nacionalizovalo je vojske širom Evrope i imalo je za posledicu dotada neviđene napore. U vojnama 1813 i 1814 godine bilo je oko pola miliona Rusa i Prusa pod oružjem, a u toku od osam meseci ratna pozornica prebačena je iz Istočne Nemačke u centar Francuske. Dok je u strategiskoj koncepciji još bilo kolebanja, iz same prirode spora proizišlo je da se rešenje može postići samo posle potpunog poraza francuskih snaga.

Klauzevic je, sasvim prirodno, bio duboko i stalno pod uticajem ovih „pouka iz samog rata“. Čim se rat jednom otkrio u svojoj „apsolutnoj prirodi“, predviđao je da „teranje do krajnosti“ neće više nestati. „Ali,“ isticao je docnije, „daće nam se za pravo ako kažemo da je granice, koje su postojale, takoreći, samo u nesvesnosti o onome što je moguće, ako su jednom ukinute, teško ponovo podići, i da će se, bar uvek kada budu u pitanju krupni interesi, uzajamno neprijateljstvo iskaliti na isti način kao u naše dane.“[16]) Klauzevic je sigurno bio u pravu kada je ovo teranje u krajnost vezao sa činjenicom da je rat, od Bonapartinog doba, postao „posao cele nacije“, i da je spajanje socijalnih snaga u celinu imalo za posledicu da se rat približio „svome apsolutnom savršenstvu“. Naročito se brinuo da se ova pouka ne zaboravi u njegovoj zemlji. U svojim spisima on stalno pribegava primerima uzetim iz napoleonovskog doba. Čak se i danas promena u ratovodstvu, koja se desila početkom XIX veka, možda najbolje može opisati Klauzevicevim rečima. Ponekad je išao tako daleko da je govorio o Napoleonu kao o „Bogu rata“, i poznata je izreka da je Klauzevic ozakonio Napoleonov način ratovanja.

IV

Iscrpno tumačenje Klauzevica ne može se izvršiti u granicama našeg razmatranja skromnog obima. Kao što je gore navedeno, on se nosio sa osnovama rata i nije bio sklon da dogmatiše na bazi nedavnih događaja. Ova činjenica postaje očigledna, ako se Klauzevic uporedi sa bilo kojim od vojnih teoretičara XVIII veka. Prosečna slika ratovanja XVIII veka bila je srodna misli optimističkog i racionalističkog veka. *Ancien régime* nije poznavao iracionalnu atmosferu smrtnog neprijateljstva ili elementarne mržnje. Zategnutosti između država uopšte nisu bile dovoljno jake da bi oterale rat preko njegovih uobičajenih granica. „Ravnoteža sila“, donosila je sobom

---

[16]) *Ibid.*, III, 103 (knjiga VIII, gl. III B); *(O ratu*, str. 511.)

konzervativni pravac. Kao što je postojao ceremonijal diplomatije, tako je postojalo i nešto slično ceremonijalu ratovanja, pri čemu su oba bila srodna savremenom stilu rokokoa sa njegovim sjajnim ukrasima. Kao da se samo društvo kretalo u ukrasnim oblicima, dok su pastoralne scene i sentimentalne igre pastira i pastirki preobrazile životne sporove u idiličnu sliku. Čak se i ratovanje slavilo zbog svog prividnog idiličnog karaktera, jer su seljaci mogli da oru, a građanski život se nastavljao već na malom otstojanju od fronta bitke ili vojnog logora. Brutalan mač kao da je bio zamenjen elegantnim rapirom rokokoa.[17])

Ratovanje u *ancien régime*-u bilo je prilagođeno i naučnom duhu veka. U doba prosvećenosti postojala je, naravno stvarna opozicija ratu koja se zasnivala na čovekoljubivim i ekonomskim obzirima. Ali, u isto vreme, mnogi vojni mislioci nalazili su da je savremeno ratovanje postalo „otmeno" baš zbog onih ograničenja koja su bila posledica sastava vojski i drugih tehničkih kočnica. Rat je posle svega toga postao naučan. Koji bi se bolji dokaz mogao izmisliti o napretku! Prema tome, jak naglasak je stavljen na sistem komplikovanih pokreta koji bi mogli da uštede borbu uopšte, na geometriske odnose i operaciske uglove, na otsudne geografske tačke — vododelnice, naprimer, čije bi zauzimanje učinilo pobedu skoro mehaničkom. Vojnom vođi zapovedale su matematika i topografija. Po rečima jednog engleskog teoretičara (W. Lloyd): „Vojskovođa koji poznaje ove stvari može upravljati ratnim poduhvatima sa geometriskom tačnošću i voditi neprekidan rat, a da nema potrebe da bije bitku." Drugi pisac, princ de Linj (de Ligne), proglasio je da bi, pošto je rat naučan, bilo prirodno da se uspostavi međunarodna vojna akademija.[18])

Klauzevic je odbacio kako optimizam, tako i dogmatizam teorije XVIII veka. Rat, smatrao je on, nije ni naučna igra niti međunarodni sport, već *akt nasilja*. U prirodi rata nema ničeg umerenog ili filantropskog. Jedna često citirana rečenica iz dela *O ratu* glasi: „Nećemo da čujemo za vojskovođe koje pobeđuju bez ljudske krvi. Ako je krvavo klanje strašan prizor, neka to bude samo razlog da ratove ozbiljnije shvatamo, a ne da mačeve, kojima zamahujemo, malo po malo iz čovečnosti tupimo, dok se jednoga dana opet ne pojavi neko sa oštrim mačem, da nam otseče obe ruke sa tela."[19]) Ovo tvrđenje, naravno, ima svoj koren u bolnim iskustvima, ali čovek ne bi trebalo da izgubi iz vida njegove specifične zaključke. Ono je, između ostalog, donosilo sobom mišljenje da nauka niti može ublažiti rat niti ga učiniti „otmenim", što se na neočekivani način pokazalo i suviše tačno. Po Klauzevicevom shvatanju, naučni deo ratovodstva, onaj deo koji se može meriti i racionalizovati, ima samo

[17]) Klauzevic na značajan način govori o ratu koji ispunjava vreme „mnogim malim sitnicama... U ovim začkoljicama, paradama, polu — i četvrtudarima... oni nalaze cilj svekolike teorije, prevlast duha nad materijom." *Ibid.*, I, 229 (knjiga III, gl. XVI), *(O ratu*, str. 178.)

[18]) O širim analizama ovih pravaca vidi publikacije pisca ovog članka *Clausewitz*, str. 36—47 i A. Vagts, *A. History of Militarism*, str. 81—85.

[19]) Graham-Maude, III, 288 (knjiga IV, gl. XI), *(O ratu*, str. 214.)

drugostepeni značaj. Klauzevic nije potcenjivao službe snabdevanja[20]) ili geografsku prirodu ratišta. Priznavao je da su matematički i topografski faktori važni u taktici, ali je istakao da su manje važni u strategiji. „Stoga ne zaziremo kad smatramo da je savršeno tačno: strategiji je više stalo do broja i obima pobedničkih bojeva, nego do samog oblika velikih poteza kojima su povezani."[21]) Klauzevic je voleo da ismeva „privlačne" izraze kao „nadmoćno zemljište", „zaštitni položaj", „ključ države", itd., koji su prema njegovom shvatanju bili zamišljeni „da bi se prividnoj prostoti ratnih kombinacija dodao začin... Uslovi su uzeti kao stvarnost, a oruđe mesto ruke... Osvajanje takvog zemljišta i položaja... samo je kao znak plus i minus kome još nedostaje matematička veličina... Ova veličina, to je p o b e d n i č k i b o j."[22])

Klauzevic je došao do ovog zaključka u jednoj ranijoj raspravi.[23]) Dok je kritikovao jednog od onih prethodnika koji su pokušali da rat učine naučnim, on je insistirao na davanju prvenstva *nematerijalnim i moralnim činiocima.* Od geometriskih odnosa okrenuo se čoveku i akcijama čoveka usred onih neizvesnosti koje pretstavljaju osoben element rata. To je bila unekoliko kopernikovska revolucija i, u isto vreme, obrt prožet kantovskom kritikom. Tek razaranje dogmatskog sistema čini istinitu teoriju mogućom. Na kraju dela *O ratu*[24]) Klauzevic je istakao da teorija nije „skela" koja podupire čoveka u akciji ili „pozitivan uput za akciju". Teorija je „analitičko proučavanje predmeta koje vodi tačnom saznanju i, ako se primeni na iskustvo, u našem slučaju, dakle, na istoriju ratne veštine, vodi i pravom saznanju o stvarnosti. Ukoliko više teorija postigne ovaj poslednji cilj, tim više ona prelazi iz objektivnog oblika znanja u subjektivni oblik umenja." Teorija, dodao je, „treba da vaspita duh budućeg vojskovođe, ili još bolje da mu pomaže u samovaspitanju, ali ne tako da ga prati na bojište; isto onako kao što pametan vaspitač upravlja i olakšava duhovno razviće mladog učenika, a da ga opet zato ne vodi kroz ceo život kao na uzici." Otuda, prava teorija ne može da protivreči ili da ugušuje stvaralačku praksu kao što to, ranije ili docnije, čini svako dogmatiziranje racionalnih činilaca. U raspravi od 1805 godine nalazimo još jasnije izražen zaključak koji je ponovljen u delu *O ratu*: „Ono što genije učini, mora nam

---

[20]) Klauzevic se bavi ovim problemima u glavi „Izdržavanje" (knjiga V, gl. XIV). (*O ratu*, str. 275). U „modernim" sistemima iznuđavanja i rekvizicije on vidi težnju da se skrati trajanje rata. On pretpostavlja da pod naročitim uslovima sistem slagališta može opet doći do izražaja. Ali, on ovaj sistem ne bi mogao smatrati kao poboljšanje u tom smislu da rat bude humaniji, „jer rat sam po sebi nije ništa humano." (Graham-Maude, II, 103); (*O ratu*, str. 283.)

[21]) *Ibid.*, I, 223 (knjiga III gl. XV), (*O ratu*, str. 175.)

[22]) *Ibid.*, II, 130 (knjiga V, gl. XVIII), (*O ratu* str. 296—297.)

[23]) *Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow* (1805). Treba zabeležiti da je nedavno otkriven čak i raniji uvod u Klauzevicevu teoriju, ali on ne zadire mnogo u načela. Vidi Clausewitz, *Strategie aus dem Jahre 1804 mit Zusätzen von 1808—1809.* Izdanje E. Kessel (Hamburg, 1937).

[24]) Graham-Maude, I, 106—108), (knjiga II, gl. II), (*O ratu*, str. 105).

biti najlepše pravilo, a teorija ne može učiniti ništa bolje do samo da pokaže kako i zašto je to tako."[25])

Ovo gledište osvetljava Klauzevicev pravi odnos prema napoleonovskom ratovanju. Savremeni događaji proširili su svrhu analize i izneli jasnije strukturni element koji je sačinjavao pretstavu o ratu. U Klauzevicevim sopstvenim rečima: „Moglo bi se posumnjati u stvarnost našeg mišljenja o apsolutnoj suštini rata, da nismo upravo u našim danima videli stvarni rat u ovakvom apsolutnom savršenstvu... Bez ovih primera koji je opiminju na budnost, bez primera razorne snage puste stihije, teorija bi uzalud promukla od vike; niko ne bi smatrao mogućim ono što su sada preživeli svi."[26]) Ova procena „genija", zajedno sa Klauzevicevim filozofskim stavom, sprečila ga je da dogmatiše o najnovijim iskustvima ili nekoj naročitoj strategiskoj ili taktičkoj zamisli koju je Napoleon ostvario.

V

Suprotno ranijim teoretičarima — pa i svome savremeniku Žominiju[27]) — Klauzevicevo delo odlikovalo se činjenicom da pretstavlja analizu strukturnih elemenata rata, kao i nedogmatskom elastičnošću i velikom snagom razlikovanja. Iskustvo i filozofsko razmišljanje odveli su ga do zamisli onoga što je zvao „apsolutnim ratom" ili „savršenim ratom". Ovaj izraz nije bez dvosmislenosti i zahteva neko objašnjenje. On nije identičan sa izrazom „totalni rat",[28]) mada su se oba izraza manje više stopila u opštoj upotrebi. Po Klauzevicevom shvatanju zamisao apsolutnog rata proizlazi iz prirode samog rata. Po definiciji rat je „a k t s i l e, d a p r o t i v n i k a p r i n u d i m o n a p o t č i n j a v a n j e n a š o j v o l j i."[29]) U drugom tekstu Klauzevic definiše rat kao da spada u oblast društvenog života. On je sukob velikih interesa, koji se rešava krvlju i samo se po tome razlikuje od drugih sukoba.[30]) Fizička snaga je, stoga, specifično sredstvo rata i bilo bi besmisleno u filozofiju samog rata uvoditi „načelo umerenosti." Naš protivnik pokoriće se našoj volji samo ako je „doista razoružan ili stavljen u takav položaj da

---

[25]) *Ibid.*, str. 100, *(O ratu*, str. 105). Prema shvatanju H. Cohen-a *(Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, str. 32) ovo tvrđenje zvuči kao da je „kopirano" iz Kantove *„Critique of Aesthetic Judgement"*; ono sigurno svedoči o kantovskom metodu u opisivanju granica i pravih ciljeva jedne teorije o veštini. Vidi takođe Clausewitz, *Werke*, VIII, 166.

[26]) *Ibid.*, III, 82—83 (knjiga VIII, gl. II), *(O ratu* str. 499—500). U ovom citatu izraz „stvarno ratovanje" kao da zavodi, jer Klauzevic obično „stvarni rat" stavlja u suprotnost sa „apsolutnim" ratom. Vidi niže.

[27]) Klauzevic je znao za Žominijev *Traité des grandes opérations* kada je pisao svoje dodatke strategije od 1804 godine. Nalazio je da je Žomini mnogo solidniji nego Bilov, ali da mu nedostaje razlikovanje slučajnog i bitnog. (Kessel, str. 72).

[28]) Niti odgovara trojstvu „apsolutnog rata", „instrumentalnog rata" i „agonističke borbe" koje je H. Speier nedavno ocrtao *(American Journal of Society*, januar 1941 godine).

[29]) Graham-Maude, I, 2 (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 41).

[30]) *Ibid.*, str. 121 (knjiga II, gl. III), *(O ratu*, str. 113).

mu preti opasnost da bude razoružan."[31]) Iz toga sledi da „razoružanje ili poraz neprijatelja... mora uvek biti cilj ratovanja." Kako obe strane imaju isti cilj, uzajamna akcija logički vodi u krajnost. *„Rat je akt nasilja koje se sprovodi do svojih krajnih granica".*

Mada malo uprošćeno, ovo se može nazvati Klauzevicevim shvatanjem „apsolutnog rata". On nikad ne propušta da podvuče njegovu teorisku važnost. Dužnost je teorije „da apsolutni oblik rata stavi iznad svega i upotrebi ga kao opšti pravac kako bi se onaj, koji želi nešto da nauči iz te teorije, navikao da ga nikad ne gubi iz vida. da ga smatra osnovnim merilom za sve svoje nade i sva strahovanja, da bi mu se približavao gde može ili gde mora."[32]) I na drugom mestu: „rat sa velikim rešenjima ne samo što je mnogo prostiji, već i mnogo prirodniji, manje ima unutrašnjih protivrečnosti i objektivniji je..."[33]) I još: „samo ovako pretstavljen rat biće opet celina, samo pomoću ove pretstave mogu se posmatrati svi ratovi kao stvari jedne vrste, i samo pomoću nje dobiće prosuđivanje pravo i tačno stanovište i gledište sa koga treba stvarati i ocenjivati velike planove."[34]) Izgleda da ima malo sumnje da je Klauzevic apsolutni rat smatrao i naglašavao kao „ideal" u filozofskom smislu, kao „ideju sređivanja" koja pruža „jedinstvo" i „objektivnost" različnim pojavama, kao ideju sličnu savršenoj lepoti u umetnosti koju nikada ne možemo dostići, već joj se stalno samo približavamo. On je „teranje u krajnost" prihvatio sa profesionalnom žestinom vojnika i smislom odgovornosti; u ovom obliku video je „savršenstvo rata". Ali, takođe, nema sumnje da mu je apsolutan rat bio rat u apstraktnosti ili „rat na papiru" kako to i kaže jednom prilikom.[35])

Stoga Klauzevic logičnoj definiciji rata dodaje primedbu: „...Ali, sve postaje drukčije, ako iz apstrakcije pređemo u stvarnost".[36]) Usred svoje najviše filozofske glave (I, I)*) on nabraja niz „modifikacija" koje čine od rata ne „idealan" već „individualan" proces kojim više vladaju zakoni verovatnoće nego pravila logike. Rat nije izolovan akt, niti se sastoji iz jedne zasebne akcije. Mnogi činioci, kao nove trupe, proširenje ratišta ili sistema saveza, mogu postepeno da dođu do izražaja: „Što god jedna ratujuća strana propusti zbog slabosti, postaje za drugu stvarni objektivni razlog za ograničavanje svojih sopstvenih napora i tako se, ovom uzajamnom akcijom, krajnje težnje smanjuju na napore ograničenih razmera."

Važnu grupu ovih modifikacija Klauzevic razmatra u nizu glava (I, III—VII) koje su karakteristične za njegovo realističko prilaženje i koje čak i danas može oceniti svako ko je služio za vreme rata. One se odnose na „opasnost", „telesni napor", „obaveštenja o ratu" i na niz drugih činilaca neizvesnosti i slučaja koji „odvajaju koncep-

[31]) *Ibid.*, str. 3—5 (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 43.)
[32]) *Ibid.*, str. 82 (knjiga VIII, gl. II), *(O ratu*, str. 500).
[33]) *Ibid.*, II, 409 (knjiga VI, gl. XXX), *(O ratu*, str. 431).
[34]) *Ibid.*, III, 123 (knjiga VIII, gl. VI B), *(O ratu*, str. 522).
[35]) *Ibid.*, I, 78 (knjiga I, gl. VII), (O ratu, str. 85).
[36]) *Ibid.*, I, 6 (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 44).
*) Knjiga I, glava I. — Prim. red.

ciju od izvršenja." Klauzevic zbraja ove činioce pod naslovom „frikcije" (trenja), izrazom koji je postao sastavni deo vojnog rečnika. „Frikcija" je više nego samo mehanički proces. Vojna mašina je sastavljena od pojedinaca od kojih svaki mora da plati svoj danak ljudskoj slabosti. „Frikcija" je, kako to Klauzevic postavlja, „jedina zamisao koja na opšti način odgovara onome što razlikuje stvaran rat od rata na papiru." Beskrajnost sitnih okolnosti čini da planovi ne budu dostignuti. U vezi s tim Klauzevic je formulisao jednu rečenicu koja je usvojena za vojne priručnike: „Sve je u ratu vrlo prosto, ali najprostije je i najteže... Delovanje u ratu je kretanje u otežanoj sredini. Kao što čovek u vodi nije u stanju da vrši najprirodnije i najprostije pokrete, da ide sa lakoćom i preciznošću, isto tako se ni u ratu ne može sa osrednjim snagama ostati ma i na liniji osrednjeg."[37])

Međutim, najvažnija modifikacija proizlazi iz veze između rata i politike. Pre nego što se priđe centralnom problemu Klauzeviceve teorije, treba kazati nekoliko reči više o „glavnoj bici", najspecifičnijem sredstvu ratovodstva. Treba zabeležiti da u Klauzevicevoj misli odnos između sredstva i cilja ima prvenstveno mesto. Za to je dobar primer njegova definicija strategije i taktike: ...„Taktika je nauka o upotrebi oružanih snaga u boju, a strategija nauka o upotrebi bojeva za postizanje ratnog cilja."[38]) Klauzevic je ovu definiciju prvo formulisao u svojoj ranoj raspravi od 1805 godine,[39]) suprotno gledištu koje je razlikovalo samo vođenje pokreta na dogledu neprijatelja i onih izvan njega. Ma kakva bila tehnička vrednost njegove definicije,[40]) ona je karakteristična po njegovom zalaganju za strukturni element, za ubedljiv odnos između sredstva i cilja. Klauzevic to postavlja u svojoj knjizi *O ratu* ovako: „Gde god se zamišljaju trupe, tu uvek mora postojati ideja o borbi[41])... Svako se delovanje u ratu, prema tome, neminovno odnosi na boj ili neposredno, ili posredno. Vojnik se regrutuje, dobija svoju opremu, vežba se, spava, jede, pije i maršuje i *sve to samo zato, da bi se na određenom mestu i u određeno vreme borio.*"[42]) Ovaj se odnos, takoreći, ponavlja na višem nivou. Borbe same za sebe nisu sredstvo više nego što su to trupe. Kao što se trupe upotrebljavaju za to da se bore, tako se borbe upotrebljavaju za cilj rata. Kako je ovaj cilj savlađivanje volje

[37]) *Ibid.*, str. 77—79 (knjiga I, gl. VII), *(O ratu*, str. 84, 85—86).

[38]) *Ibid.*, I, 86, (knjiga II, gl. I), *(O ratu*, str. 92).

[39]) *Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow.* Ista definicija sadržana je i u „Načelima o ratu", kojima je Klauzevic 1812 godine dopunio uputstvo za pruskog prestolonaslednika (Graham-Maude, III, Dodatak). Vidi najnovije i poboljšano izdanje na engleskom jeziku koje je spomenuto u bibliografskoj zabelešci.

[40]) Najnoviji vojni pisci opet definišu oba izraza više sa gledišta prostora i vremena. F. Maurice, naprimer, suprotstavlja „metode upotrebe trupa u dodiru sa neprijateljem" „vođenju trupa do vremena dodira sa neprijateljem" *(British Strategy*, str. 51). Goltz definiše strategiju kao „nauku o upravljanju vojskama", a taktiku kao „veštinu vođenja trupa" *(The Conduct of War*, str. 30).

[41]) Graham-Maude- I, 88 (knjiga II, gl. I), *(O ratu*, str. 93).

[42]) *Ibid.*, str. 37 (knjiga I, gl. II), *(O ratu*, str. 62).

neprijatelja, to proizlazi da razoružanje protivnika odlučnom bitkom pretstavlja najspecifičnije sredstvo rata. Klauzevic se u mnogim zvučnim rečenicama vraća na ovu zamisao: „...uništenje neprijateljske oružane snage javlja se... uvek kao vrhovno i najefikasnije sredstvo kome sva ostala moraju da ustupe mesto... kao krvavo rešenje krize, tojest težnja za uništenjem neprijateljske oružane snage kao prvorođenog sina rata.“[43])

I ovde Klauzevic ne gubi iz vida činjenicu da je malo ratova u toku istorije pokazalo ovu ubedljivu skladnost sredstava i cilja. Stvarni rat je retko kulminirao u jednoj glavnoj bici; u mnogim ratovima uopšte nije bilo značajnih borbi. Da bi rešio ovu suprotnost između apstraktnog i stvarnog rata, Klauzevic čini jako zanimljiv predlog koji dalje razbistrava njegovo shvatanje o apsolutnom ratu. Po njegovom mišljenju, „zamisao moguće bitke“ služi samo kao „udaljena žiža“ čak i u ratovima u kojima se ne ostvaruje.[44]) Vojska može da izbegne borbu samo ako je sigurna da protivnik neće apelovati na „Vrhovni sud“ oružane odluke ili da će pre nje izgubiti svoju parnicu. Moglo bi se reći da je glavna bitka prema Klauzevicevoj zamisli nešto slično britanskoj „floti koja zaista postoji“ (*fleet in being*) i koja vlada događajima čak i ako se stvarno ne pojavljuje. Klauzevic je sam povukao drugu paralelu: „Rešenje oružjem je za sve operacije u ratu, velike i male, isto što i plaćanje u gotovom u trgovini.“[45]) Kada je nemački socijalista Engels pročitao ovu rečenicu, dirnula ga je kao naročito sugestivna. Čak i ako do plaćanja u gotovom i do bitaka retko dolazi, sve je usmereno prema njima. Ako se dese, rešavaju sve.[46])

Veza sredstva i cilja takođe je zasnovana na Klauzevicevom *političkom tumačenju* rata. Bitke, ratovi i političke transakcije, smatra on, čine sveukupnost u kojoj celina vlada delovima, ili cilj vlada sredstvom. Ponekad može izgledati kao da je ovaj red obrnut. Bitka, po svom odlučnom karakteru, izgleda da prevazilazi svrhu rata. U svojoj raspravi o apsolutnom ratu Klauzevic takođe ističe da vojni cilj — da se neprijatelj tuče — „zamenjuje, takoreći,“[47]) krajnji, politički cilj. Na osnovu ove postavke tvrdilo se da je Klauzevic dokazivao nadmoćnost i samodovoljnost vojne stvari. To je tačno u izvesnoj meri, jer je Klauzevic stajao na gledištu da vojskovođa treba da bude nezavisan od političkih odluka i da zbilja treba da bude u stanju da utiče na njih. „Ali politička namera“, rekao je, „stoga ipak nije nikakav despotski zakonodavac; ona se mora prilagoditi prirodi samoga sredstva, i time se često i sasvim menja... Ratna veština uopšte, a vojskovođa posebno, u svakom pojedinom slučaju

---

[43]) *Ibid.*, str. 41—45 (knjiga I, gl. II), *(O ratu,* str. 66).

[44]) *Ibid*, str. 268 (knjiga IV, gl. XI), *(O ratu,* str. 213).

[45]) *Ibid.*, str. 40 (knjiga I, gl. II), *(O ratu,* str. 63).

[46]) Marks-Engels, *Briefwechsel*, III, 235—236. Vidi takođe raspravu pisca ovog članka „Marxismus und auswärtige Politik“ u *„Deutscher Staat und deutsche Parteien“* (1922), str. 322. Citat je parafraza uzeta iz A. Vagts, *Militarism*, str. 192.

[47]) Graham-Maude, I, 2 (knjiga I), *(O ratu,* str. 47).

mogu zahtevati da pravci i namere politike ne dođu u protivrečnost sa ovim sredstvima. A ovaj zahtev zaista nije mali..."[48])

Formulišući ova tvrđenja, Klauzevic je možda mislio na političke ćudi dvorana ili savetodavnih tela koja su se u XVIII veku tako često mešala u vojne operacije. Možda je mislio i na očiglednu činjenicu da politika kojoj se sledi u ratu zavisi od onoga što je moguće u vojnom smislu. Ali, on je izvesno imao na umu i bitan karakter vojnih odluka, koje prema svojoj prirodi, dejstvuju na ljude u najelementarnijem smislu i koje politika ne može „diktirati". U tom pogledu je Klauzevic, besumnje, pogodio osnovnu istinu koja se pokazala kao tačna pod svakim oblikom vlade. Čak su se i demokratije našle i naći će se u situacijama u kojima vojne potrebe moraju da vladaju političkim obzirima.

Međutim, treba dodati da ukupan pravac Klauzeviceve misli ukazuje pre na obrnuti red stvari. Rat je samo deo socijalne sveukupnosti; on se od celine razlikuje samo svojim specifičnim sredstvima. Ma koliko dejstvovale vojne potrebe „u pojedinim slučajevima i uticale na političke namere, treba to ipak uvek shvatiti samo kao modifikaciju istih; jer, politička namera je svrha, rat je sredstvo, — a sredstvo bez svrhe ne može se nikad zamisliti".[49]) Ovo je osnovno shvatanje na kome se zasniva jedna od najpoznatijih izreka dela *O ratu*; ona glasi: „Rat nije ništa drugo nego produženje državne politike drugim sredstvima."[50]) Nadmoćnost političkih ciljeva načelno se nije mogla ustanoviti jasnije. Klauzevic se i u drugim prilikama vraća na ovu tačku.[51]) U svome najrazrađenijem i najzrelijem obliku njegovo tvrđenje ovako glasi:

„Rat nije ništa drugo nego produženje političkih odnosa sa upotrebom drugih sredstava. Kažemo: upotrebom drugih sredstava, da time jednovremeno utvrdimo kako ovi politički odnosi ne prestaju samim ratom, kako se ne pretvaraju ni u šta drugo, već da u svojoj suštini i dalje postoje, ma kakva bila sredstva... Kako bi se drukčije i moglo zamisliti? Zar ikad sa diplomatskim notama prestaju i politički odnosi raznih naroda i vlada? Zar nije rat samo drukčiji način pisanja i kazivanja njihovih misli? On, istina, ima svoju sopstvenu gramatiku, ali ne i svoju sopstvenu logiku."[52])

[48]) *Ibid.*, I, 22—23 (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 53—54).

[49]) *Ibid.*, *(O ratu*, str. 54).

[50]) *Ibid.*, I, XXIII, (O ratu, str. 35).

[51]) „Tako vidimo da je rat ne samo politički akt, već pravi politički instrument, produženje političkih odnosa, njihov nastavak drugim sredstvima. Što kod rata ostaje još njemu svojstveno, odnosi se samo na prirodu njegovih sredstava." *(Ibid.*, I, 24), *(O ratu*, 53—54).

[52]) *Ibid.*, III, 121 (knjiga VIII, gl. VI, B), *(O ratu*, str. 521). Treba zabeležiti da Klauzevic ne kaže da je rat „proširenje politike" kako to sugerira P. Berdsal (Birdsall) opisujući militaristički karakter politike, izvedene po Klauzevicu *(Versailles 20 Years After*, str. 116). Ne bi bilo protivno Klauzevicevom gledištu pretpostaviti da rat kao „moguće sredstvo" dejstvuje na čitav politički sistem baš kao što bitka dejstvuje na rat. Ali njegova glavna briga očigledno je da rat potčini državnoj politici.

Izneto je sa žaljenjem[53]) da Klauzevic, dok je razmišljao kako se dobijaju ratovi, nije razmišljao kako se dobija mir. Kako je politika po njegovom shvatanju posao vlada, on sigurno nije hteo da ulazi u to područje. Ali, kada je definisao rat kao područje političkih transakcija „pomešano sa različitim sredstvima“, podvukao je činjenicu da tu nema definitivnog prekida, ni tišine ili političkog odricanja *inter arma*.*) Klauzevic bi se jedva složio sa mišljenjem koje je važilo u Nemačkoj za vreme poslednjeg rata da politika ima da čeka rezultate koje će vojne operacije postići. U njegovom shvatanju sigurno da nije postojalo ništa slično „vojnom izolacionizmu.“

Ova osnovna koncepcija ima važan značaj za samu teoriju rata. Ona, takoreći, izmiruje apsolutan rat sa stvarnim. Državna politika je pre svega „materica u kojoj se razvija rat“.[54]) Stoga politika određuje glavne linije duž kojih rat ima da se kreće. To je ispravan red stvari, pod pretpostavkom da politika ne zahteva ništa što se protivi prirodi rata. Stvarno, bilo bi ludo pretpostaviti da generali mogu apstraktno da sastavljaju neki operaciski plan. „Još je besmisleniji zahtev teoretičara da postojeća ratna sredstva treba predati vojskovođi da on na osnovu njih stvori čisto vojnički plan za rat ili pohod.“[55]) Očigledno ne postoji plan samo vojnog karaktera. Svaki rat ima poseban razvoj događaja. Ako su političke zategnutosti veoma snažnog karaktera (i ako su data odgovarajuća materijalna sredstva), politički cilj može otići u drugi red, ili bolje, podudariti se sa vojnim ciljem razoružanja neprijatelja. U takvom slučaju stvarni rat približuje se apsolutnom ratu. Klauzevic je bio ubeđen, kao što je već naznačeno da će se ova vrsta ratovanja stalno ponavljati u veku nacionalizma. „Što su uzvišeniji i jači uzroci rata, to više obuhvataju celo biće naroda, i što je veća zategnutost koja prethodi ratu, utoliko će se više rat približavati svom apstraktnom obliku, tim će više težiti potpunom savlađivanju neprijatelja, tim više se slažu ratni cilj i politička svrha, i tim više rat izgleda vojnički, a manje politički.“[56]) Glavni je zadatak teorije da istakne ovaj osnovni pravac rata, koji je — da ponovimo ovu rečenicu — „prirodna mera svih napada i bojazni.“ Ali teorija mora da vodi takođe računa o tome da rat, kod manjih zategnutosti, postaje sve više politički. Njegovo se područje proteže preko svih stepena važnosti i energije, od poraza neprijatelja u jednoj, do čistih demonstracija u drugoj krajnosti. Tako je rat zaista „sličan kameleonu, jer menja svoju boju u svakom posebnom slučaju.“[57])

---

[53]) Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon*, str. 121; A. Vagts, *Militarism*, str. 196; H. Nicherson, *The Armed Horde*, str. 143.

*) Skraćeno od *„Inter arma silent leges“* — Između oružja to jest za vreme rata ćute zakoni. Citat iz Ciceronovog govora. — Prim prev.

[54]) Graham-Maude, I, 121, (knjiga II, gl. III), *(O ratu*, str 113).

[55]) *Ibid.*, III, 126, (knjiga VIII, gl. VIII B), *(O ratu*, str. 55). Klauzevic je ovo načelo sâm primenio kada mu je 1827 godine jedan oficir pruskog generalštaba zatražio savet. Vidi *Zwei strategische Briefe von Clauzewitz*, od Hansa Rotfelsa *(Wissen und Wehr*, 1923, 3).

[56]) *Ibid.*, I, 23 (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 54).

[57]) *Ibid.*, I, 25, (knjiga I, gl. I), *(O ratu*, str. 55).

U svetlosti ovog elastičnog tumačenja Klauzevic razmatra čitavu vojnu istoriju.[58]) Nijedan događaj ne može se izdvojiti iz svojih socijalno političkih preduslova i iz čitave atmosfere zategnutosti. Kada su monarhiske sile 1792 godine upale u Francusku i kada se načelo suprotstavilo načelu, bila je samo kanonada kod Valmija otsudnija od bilo koje krvave bitke u Sedmogodišnjem ratu.[59]) Prilično mnoge primedbe ove vrste i danas su još od interesa.

Klauzevic je, naprimer, naročito zainteresovan u problemima koji proističu iz „ratova koalicija". On ističe da se država, uvučena u rat protivu jednog saveza, nalazi pred problemom da odluči koga od saveznika treba prvo oboriti, jačeg ili slabijeg. On ističe dalje da, ma kakva bila odluka, ova država mora da smatra vezu koja spaja neprijateljski savez kao legitiman vojni cilj. Isto tako, druge okolnosti mogu da izmene prvenstveni cilj pobeđivanja neprijateljske vojske. Osvajanje teritorije, naprimer, samo po sebi je moćno oružje, jer uništava sposobnost neprijatelja da ponovo izgradi svoju vojsku. Gubitak teritorije sa vojnim porazom može da bude efikasan za potkopavanje volje neprijatelja. Tako se cilj razoružanja neprijatelja može predusresti psihološkim razoružanjem do koga dolazi kada neprijatelj shvati da je pobeda ili neverovatna ili suviše skupa.

Stoga je osnovni problem koji se nalazi pred strategom da odredi „centar težišta" na koji treba upraviti oružani udar. Prema raznolikosti okolnosti ovaj „centar težišta" može da bude različito postavljen. U većini slučajeva, on leži u oružanim snagama neprijatelja. To je bilo tačno ne samo u Napoleonovim ratovima, već i u ratovima Aleksandra, Gustava Adolfa, Karla XII i Fridriha Velikog. Međutim, ako je neprijateljska zemlja podeljena građanskim sukobom, „centar težišta" može ležati u prestonici. U ratovima sa koalicijom „središte" leži u vojsci najjačeg saveznika ili u zajednici interesa među saveznicima. U narodnim ratovima „javno mnenje" pretstavlja važno središte teže i bitan vojni cilj.[60]) Razmatrajući ovu poslednju tačku, Klauzevic je, izgleda, oživeo shvatanje XVIII veka o „nekrvavom ratovanju". Međutim, bilo bi tačnije reći da je dodirnuo najsavremeniji pojam o psihološkom ratovanju koje prethodi pravoj borbi ili je prati, pa čak i zamenjuje.

VI

Da li ova jako elastična analiza rata neće zamagliti jasne linije misli i pre zbuniti nego prosvetiti onoga koji proučava Klauzevica? Odgovorićemo na ovo pitanje u dve tačke. Prvo, potpuno izbega-

---

[58]) On je proučio približno 130 ratova, što se može videti iz njegovih istoriskih dela (*Werke*, IV—X) i neobjavljenih rukopisa. Zanimljiv pregled dat je u delu *O ratu*, knjiga VIII, gl. III B. („O veličini cilja rata i naporima, koje treba učiniti").

[59]) Graham-Maude, I, 223 (knjiga III, gl. XVIII)„ (*O ratu*, str. 180).

[60]) Tekst je uglavnom parafraza knjige I, gl. II i knjige VIII, gl. IV.

vanje univerzalno povezane teorije daje Klauzevicevoj analizi trajnu kakvoću i čini je važnom čak i danas. U njoj se izrično apeluje na „takt", na rasuđivačku moć razlikovanja državnika i generala. Samo onaj koji je upoznat sa bogatstvom mogućih rešenja „zaroniće kao neustrašivi plivač u reku".[61]) Drugo, ovo izobilje mogućnosti nije nesređeni haos. Njihova kičma je priroda stvari, a ideja koja ih sređuje je apsolutan rat „koji postoji". Po Klauzevicevim rečima, ne može se naći nikakva greška kod komandanta koji na vešt način pokušava oprezne metode pod uslovom da su pretpostavke pod kojima deluje dobro zasnovane.[62]) Ali, on mora da je svestan činjenice da „putuje samo na sporednom koloseku gde ga može iznenaditi bog rata". Poraziti neprijatelja nije vrhovni zakon, već, kao što je to već naznačeno, „tačka opšteg pravca". Shvativši ovu činjenicu, komandant mora da je načisto da je „najbolja strategija *biti uvek veoma jak,* prvo uopšte, a zatim na presudnoj tački."[63]) Ova rečenica nagoveštava razliku između presudnih i drugostepenih akcija. Na presudnoj tački mora se prikupiti svaki raspoloživi čovek.

Daljim razlikovanjem Klauzevic je pokušao da svoj „otvoreni sistem" učini još poučnijim. U jednoj zabelešci iz 1827 godine on govori o svojoj nameri da revidira knjigu *O ratu* po dvema linijama.[64]) Prvo, želeo je da razlikuje između *„dve vrste rata"*, jednu u kojoj je cilj „da se porazi neprijatelj" i drugu, u kojoj je cilj samo „da se izvrše neka osvajanja na granici svoje zemlje sa svrhom da se ili zadrže za stalno ili da se vrate kao stvar razmene kod pregovora za mir." U drugom redu Klauzevic je želeo da podvuče činjenicu da je rat samo produženje politike, pa je nameravao da unese „više jedinstva" u čitavu koncepciju rata. Ova revizija, mislio je Klauzevic, „izglačala bi neke nabore u glavama stratega i državnika."

Klauzevic je, doista, revidirao izvesna poglavlja svog glavnog dela po ovim linijama.[65]) U osmoj knjizi, u kojoj raspravlja o *ratnom planu,* brižljivo razlikuje između „dve vrste rata" — rat radi nanošenja poraza neprijatelju i ograničen rat. Jedna strategiska operacija, ističe on, kada se primeni u jednom slučaju, može da ima sasvim različit značaj od onoga koji bi imala kada bi se primenila u drugom. U jednom slučaju vredi samo krajnji rezultat; u drugom se delimični rezultati mogu nagomilati i može se računati sa faktorom vremena dok se neprijateljeva volja ne iznuri. U jednom slučaju osvajanje teritorije nije niotkakve koristi, dok neprijateljske snage nisu uništene; u drugom može da odluči stvarno posedovanje: *beati sunt possidentes.**) Ovo razlikovanje nije bilo zamišljeno kao

[61]) Graham-Maude, I, 21 (knjiga I, gl. I), *(O ratu,* str. 52).

[62]) *Ibid.*, I, 45, (knjiga I, gl. II).

[63]) *Ibid.*, str. 207 (knjiga III, gl. XI), *(O ratu,* str. 165).

[64]) *Ibid.*, str. XXIII—XXIV.

[65]) Klauzevic je revidirao VIII knjigu i bar delove I knjige (verovatno glave I—III) i II knjige (izvesno glavu II). U svojoj poslednjoj izjavi od 1830 godine smatrao je samo I glavu I knjige kao „završenu". Tekst ovog članka odnosi se, ukoliko je to moguće, na revidirane delove. Ali suviše stroga primena kritike teksta ne bi služila nikakvoj svrsi.

*) Beati sunt possidentes = Srećni su koji poseduju. — Prim. prev.

istorisko, kao što je sugerirano. Klauzevic nije nameravao da suprotstavlja ratovanje *Ancien régime*-a ratovanju XIX veka, od kojih je prvo pretstavljalo „strategiju iznuravanja", a drugo „strategiju uništenja".[66]) On nije upotrebio ove izraze, niti njegovo različito tumačenje istoriskih uslova odgovara nekom dualizmu ove vrste. On je pre naginjao sistematskoj orijentaciji.[67]) Do ograničenog ratovanja je dolazilo i dolaziće opet u dva slučaja: prvo, kad god su političke zategnutosti ili dotični politički ciljevi mali i, drugo, kad god su vojna sredstva takvog karaktera da se poraz neprijatelja uopšte ne može zamisliti ili se može samo približno postići posrednim načinom.

Sa ovim pogledima Klauzevic bar dodiruje razmatranje kojim počinje ovaj članak. Njegova teorija ne isključuje posebne tradicije država bez narodne masovne vojske i posebna sredstva koja stoje na raspoloženju ostrvskim ili okeanskim silama. Malim ekspedicionim snagama i ekonomskim ratovanjem ne može se tući neprijatelj u specifičnom vojnom smislu. Ipak, ostaje Klauzeviceva druga misao, ona o ratu kao produženju politike, koja je zamišljena radi uvođenja „više jedinstva". U prvoj glavi svog dela, jedinoj koju je Klauzevic na kraju smatrao završenom, on opet spaja obe vrste ratovanja u jedan postepeni razvitak. Otsudna rečenica je navedena ranije: „Ukoliko su veći i snažniji motivi jednog rata ...utoliko će se više rat približiti svome apstraktnom obliku..."

[66]) Ove je izraze, uglavnom, predložio Hans Delbrik (Delbrück) u nekoliko rasprava i konačno u svojoj *Geschichte der Kriegskunst*, sveska IV. Usled toga nastala je dugotrajna borba oko strategije Fridriha Velikog. Najnoviji i najkonstruktivniji kritički pregled dao je O. Hintze, *Delbrück, Clausewitz und die Strategie Friedrichs des Grossen (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, XXXIII, 131—177). O Klauzevicevim namerama vidi takođe H. Rosinski, *Historische Zeitschrift, CLI*, 285—293.

[67]) Razlikovanje se očigledno odnosi na ono što Klauzevic zove „filozofsko-dinamički zakon koji postoji između veličine i izvesnosti uspeha". Graham-Maude, I, 34, knjiga I, gl. II. *(O ratu*, str. 60). Ovaj „zakon" tačnije pristaje uz napad i odbranu i niz strategiskih i taktičkih operacija; pobede koje su dobijene u blizini granice lakše su; one koje su dobijene posle procesa prodiranja odlučnije su; operacije po „spoljnim pravcima" („koncentrične operacije") vode krupnijim rezultatima; koristi od operacija po „unutrašnjim pravcima" („ekscentrične operacije") sigurnije su. *(Ibid.*, II, 152, knjiga VI, gl. IV). *(O ratu*, str. 309). „Bočni napadi i napadi s leđa imaju, po pravilu, veće dejstvo na posledice rešenja nego na samo rešenje." *(Ibid.*, I, 261, knjiga IV, gl. VII). Klauzevic daje, kao i Žomini, jasnu prednost operacijama po unutrašnjim pravcima i taktičkom proboju. Preimućstvo „zasebnih konvergentnih pravaca" obećava velike uspehe, ali ono je veoma opasno: „Ako mu se mora pribeći zbog situacije ratujućih strana, ono se može smatrati samo kao nužno zlo." *(Ibid.*, III, 146, knjiga VIII, gl. IX). *(O ratu*, str. 534). Zadatak „kretati se odvojeno da bi se tuklo ujedinjeno", izgleda Klauzevicu „kao krajnje riskantan". *(Werke*, VI, 310). U ovom i drugim pogledima Klauzeviceva gledišta su zastarela usled tehničkog razvoja od njegovog doba. Sjajan uvod u njegovo praktično učenje pruža englesko novo izdanje njegovih Uputstava za pruskog prestolonaslednika. Urednik (vidi bibliografsku zabelešku) sledi primeru poslednjeg nemačkog izdanja, upotrebljavajući različita slova za zastarele i za još važeće delove ove studije. Ovaj esej se namerno koncentriše na strukturnim elementima Klauzeviceve teorije koji izvesno pretstavljaju njegov najtrajniji doprinos vojnoj misli.

Piscu ovoga poglavlja se čini da se ova koncepcija može primeniti na mnoge vojne raspre iz bliže prošlosti. „Obe vrste rata" ostale su različite. Pitanje da li treba naglasiti vojne ili političke metode bilo je obuhvaćeno u debatama o istočnoj i zapadnoj strategiji koje su u toku Prvog svetskog rata podelile mnenje u Nemačkoj isto tako kao i mnenje u Engleskoj. Svedena na svoj najprostiji oblik, raspra je besnela po pitanju da li treba stremiti porazu ili iznuravanju neprijatelja. Ali ogromne dimenzije savremenog ratovanja i pritisak suprotnosti načela spojili su obe vrste u jedno „teranje u krajnost". Da li su preporučljivi posredna akcija i zadobijanje delimičnih uspeha, i da li se može računati na faktor vremena i iznuravanja, stvar je „takta" koji ne utiče na prvenstveni cilj. Što je „iznuravanje" u jednom smislu, sabira se do „uništenja" u drugom, ne govoreći ništa o sredstvima blokade i protivblokade. Isto gledište izgleda da se može primeniti na najnovije debate o maloj, jako mehanizovanoj vojsci ili masovnoj vojsci, o vazdušnom ratovanju ili kopnenoj borbi do kraja. U pogledu presudnog karaktera sadašnjeg rata razlikovanje se pre tiče vojnih sredstava nego vojnih ciljeva. Izgleda da ima malo nade da će opet doći do prefinjenosti XVIII veka ili borbe u „najmanjim mogućim razmerama."

Međutim, centralni problem se opet javlja u vezi sa drugim Klauzevicevim razlikovanjem, naime razlikovanjem *odbrane* i *napada*. To je, naravno, stalno razlikovanje, i to sa političke, strategiske i taktičke strane. Ali Klauzevic ga je upleo u svoju analizu prirode rata i dao mu je nov obrt. Njegova koncepcija se znatno razlikuje od pogleda koji bi se očekivali od „pobornika napoleonovskog ratovanja". Prvo, on mnogo polaže na odbranu, činjenica koju mnogi vojni pisci XIX veka smatraju kao „tamnu mrlju" Klauzeviceve misli. Zar napadač ne nameće uvek zakon akcije, zar on ne uživa sve koristi inicijative? Klauzevic je primetno skeptičan u pogledu ovih koristi i „moralne nadmoćnosti" napada.[68]) Element iznenađenja je, naravno, važan, naročito u taktici, ali u strategiji, prema Klauzevicevom shvatanju, on je manje važan. Dok napadač čini prvi potez, branilac ima preimućstvo da kaže „poslednju reč". Štaviše, baš odbrana je ono što, nekako, i čini rat. U iznenađujućem paradoksu koji se odnosi na Napoleona, ali se može lako uopštiti, Klauzevic ističe da (politički) agresor „uvek voli mir",[69]) tojest, on bi voleo da navali na svoje susede na miran način bez njihovog organizovanog otpora.

Klauzeviceva teorija teži u velikoj meri da dokaže da slabiji ima bar lepu priliku da se odupre moćnijem neprijatelju. On to može, pošto je odbrana „jači oblik ratovanja". Klauzevic nije predvideo, niti je mogao da predvidi koliko će njegova teza biti potpomognuta, naročito u taktici, razvojem brzometnog naoružanja. Tačke koje podvlači u korist odbrane odnose se na taktiku isto toliko koliko i na strategiju i politiku. Napadnuti, smatra on, ima političke simpa-

[68]) Graham-Maude, III, 31 (knjiga VII, gl. XV), *(O ratu*, str. 470).
[69]) *Ibid.*, II, 155, (knjiga VI, gl. V), *(O ratu*, str. 312).

tije i moralna preimućstva koja proizlaze iz toga što brani svoju zemlju. On se, takođe, koristi preimućstvima ratišta, tvrđavama, položajima i upotrebom zemljišta. On iskorišćuje vreme i sve neočekivane događaje, kao i iznurenost neprijatelja, nepostizanje cilja, itd., ukratko, odbrana je jači oblik zbog svoje prirode: „Lakše je sačuvati nego steći."[70]) U jednoj rečenici, koja u svetlosti iskustava 1942 godine jako iznenađuje, Klauzevic nagoveštava da sve što se *ne* dešava ide u korist branioca. „On žanje gde nije sejao."[71])

Međutim, preimućstva odbrane uravnotežena su „dijalektičkim" odnosom. Odbrana je jači oblik sa negativnim ciljem; napad je slabiji oblik sa pozitivnim ciljem. Idući za ovim pozitivnim ciljem, baš napadač mora da postigne odluku. Ako je cilj veliki, on će imati da se bori za rešenje u smislu apsolutnog rata. U samom napadu odbranbena akcija je samo „osporavajući teg", ustvari „smrtni greh",[72]) dok odbrana nužno uključuje prelaz u ofanzivnu akciju. Apsolutna odbrana protivrečila bi prirodi rata. Da upotrebimo poznatu rečenicu iz današnjih dana, ratovi se ne dobijaju „uspešnim povlačenjima i evakuacijama". Stoga, Klauzevic dolazi do zaključka: „Brz, snažan prelaz u napad — kada sevne mač osvete — najsjajnija je tačka odbrane."[73])

Dijalektički odnos između napada i odbrane nalazi se u središtu jednog od najpoučnijih Klauzevicevih shvatanja, u shvatanju *kulminaciske tačke,* tj. u vrhuncu napada.[74]) Ako strategiska ofanziva ne uspe da postigne rešenje, polet unapred će se sam neizbežno iscrpsti. Neka moralna i materijalna napadačeva sredstva povećavaju se nastupanjem; ali, uopšte uzevši, zbog mnogih razloga, on mora da oslabi. S obzirom na očigledne primere koje su Prvi i Drugi svetski rat pružili svakom posmatraču, jedva je potrebno nabrojati faktore koji „stavljaju nov teret na vojsku u nastupanju pri svakom koraku njenog napredovanja". Kada je Klauzevic pisao, mislio je, naravno, uglavnom na iskustvo stečeno u ratu od 1812 godine. Ali njegovo tumačenje dodiruje osnovni problem: „S one strane kulminaciske tačke vaga se okreće ...i žestina povratka je obično mnogo veća od žestine poleta napred." Ovde leži prava proba ratovodstva. Kao što Klauzevic ističe, sve „zavisi od pronalaženja kulminaciske tačke finim taktom rasuđivanja". Ako se nastavi napredovanje akcije, napadača će „struja poneti ...preko linije ravnoteže". Slično konju koji vuče teret uzbrdo, napadač misli da je možda lakše nastupati nego zaustaviti se. Možda još računa sa slomom volje neprijatelja baš u trenutku kada se ona ustvari diže kao „mahnitost ranjenog bika".

Klauzevic, svakako, oseća profesionalnu naklonost prema generalu koji pokušava da postigne cilj „poslednjim minimumom nadmoćnosti"; on, takoreći, više sumnja u opreznost nego u smelost. A ipak, dok jedan general, zbog preterane opreznosti, rasipa svoju

---

[70]) *Ibid.*, str. 134 (knjiga VI, gl. I), *(O ratu*, str. 301).
[71]) *Ibid.*
[72]) *Ibid.*, III, 3 (knjiga VII, gl. II), *(O ratu*, str. 454.)
[73]) *Ibid.*, II, 154—155 (knjiga VI, gl. V), *(O ratu*, str. 312).
[74]) Sledeće prema knjizi VII, gl. V i Dodatku, *(O ratu*, str. 457).

dobru sreću, drugi se zbog bezbrižnosti strovali u propast. Nekoristan izdatak je štetan izdatak. „Često sve visi o svilenom koncu uobrazilje." Baš u tom trenutku branilac mora pokazati svoje vojskovoćstvo i ugrabiti priliku za „munjeviti mač osvete". Ako je, posle dalekosežnog nastupanja, napadač prisiljen da stupi u odbranu, njemu nedostaje većina preimućstava „jačeg oblika". Moralni i psihološki činioci okreću se protiv njega. A ipak, on još drži jednu korist odbrane; on poseduje. Ovde se opet javlja druga vrsta rata. Kada više nije moguće misliti na poraženje neprijatelja, ostaje prilika da se pokaže da ni protivnik ne može postići svoj cilj. Takav je bio problem kome je u drugom delu Sedmogodišnjeg rata prkosio Fridrih Veliki, a koji je i rešio. Ne bi bilo teško pokazati da se isti problem ponovo pojavio u veoma iznenađujućem obliku u oba svetska rata. Doista, Klauzevicevo shvatanje i tumačenje kulminaciske tačke sa mnogo svetlosti obasjava najnovije događaje.

U vezi s tim treba podvući i poslednju tačku. U razmatranju kulminaciske tačke, kao i u svima Klauzevicevim delima, ističe se visoka ocena *moralnih i psiholoških* faktora kao jedan od najznačajnijih njegovih trajnih doprinosa vojnoj misli. Neke glave u delu *O ratu* posvećene su naročito ovom problemu (I knj. III glava, II knj. III glava i u III knj. od III—VIII glave). Klauzevic brižljivo analizira osobine koje treba da imaju vrhovni komandant s jedne, i običan general, s druge strane. Veoma je značajno davanje prvenstva skladnoj kombinaciji subjektivnih osobina, kao što su smelost i drugi jaki nagoni vojničke prirode, sa objektivnim osobinama nepokolebljivog karaktera i bestrasne hladne razboritosti. U svom Uputstvu za pruskog prestolonaslednika Klauzevic je zahtevao „herojske odluke zasnovane na razumu."[75]) Kao što kaže u svojoj knjizi *O ratu,* baš „hladnim, a ne usijanim glavama" trebalo bi prvenstveno da poveravamo sudbinu naše braće i dece u doba rata.[76]) Ili opet: jak um nije onaj koji je samo sposoban za jaka uzbuđenja, već onaj koji ume da sačuva svoju ravnotežu usred najsnažnijih uzbuđenja, tako da uprkos buri u grudima shvatanje i rasuđivanje mogu da rade savršeno slobodno kao igla kompasa na brodu koji oluja baca na sve strane.[77]) Jačina karaktera je ono što najbolje može da savlada prirodna trenja, sumnje, panike i liniju osrednjosti.

Vojna vrlina jedne vojske, takođe, zahteva nešto više, a ne samo čistu hrabrost. Ne „raspoloženje", već „duh" jedne vojske je ono što vredi,[78]) a sigurno ne samo broj. Mada Klauzevic podvlači brojnu nadmoćnost „prvo uopšte, a zatim u otsudnoj tački", on se izrično bori protiv „sasvim pogrešnog shvatanja"[79]) da se brojnoj jačini pridaje isključiva vrednost. U tom pogledu nije želeo nesporazum. Štaviše, on je insistirao na tome da „tući neprijatelja" ne treba pogrešno razumeti kao da se zahteva samo fizičko ubijanje. Glavna

[75]) Graham-Maude, III, 183, Dodatak.
[76]) *Ibid.*, I, 71 (knjiga I, gl. III), *(O ratu*, str. 80).
[77]) *Ibid.*, I, 60.
[78]) *Ibid.*, I, 185 (knjiga III, gl. V), *(O ratu*, str. 153).
[79]) *Ibid.*, I, 198, (knjiga III, gl. VIII), *(O ratu*, str. 158).

bitka uslovljava pre ubijanje neprijateljske hrabrosti nego neprijateljskih vojnika.[80]) To je Klauzeviceva formula za poznatu vojnu uzrečicu da jedna bitka materijalno još nije izgubljena, ako nije pobeđen „duh" komandanta ili vojske. Prema poslednjoj analizi, u središtu ratne veštine stoji, preovlađujući i zapovedajući, volja „kao obelisk kome vode glavne ulice grada."[81])

Neke od primedbi o moralu vojske koje Klauzevic izvlači iz svoje analize rata mogu izgledati „romantične". Neke nagoveštavaju slavljenje vojnih vrlina kao takvih, što nam zvuči kao nešto strano. Međutim, Klauzevicevo osnovno shvatanje, njegovo naglašavanje nadmoćnosti nematerijalnog i nemerljivog usred materijalnih i brutalnih činjenica rata, izvesno nije zastarelo. Ono isto tako važi za današnje motorizovane i mehanizovane vojske kao što je važilo za vojnike koji su marševali peške i jahali konje u ranom XIX veku. U sadašnjem sukobu svakodnevno se potvrđuju Klauzeviceve maksime. Fizičke snage su „drveni balčak", ali su „moralne snage" „sjajna oštrica" mača.[82])

---

[80]) *Ibid.*, I, 286, (knjiga IV, gl. XI), *(O ratu,* str. 213).
[81]) *Ibid.*, str. 78, (knjiga I, gl. VII), *(O ratu,* str. 85).
[82]) *Ibid.*, str. 178, (knjiga III, gl. III), *(O ratu,* str. 149)

TREĆI DEO

OD XIX VEKA DO PRVOG SVETSKOG RATA

GLAVA 6. Adam Smit, Aleksander Hamilton, Fridrih List: Ekonomske osnove vojne moći

EDVARD MID ERL

Samo u najprimitivnijim društvima, ako je to uopšte moguće, mogu se razdvojiti ekonomske sile od političkih. U moderno doba — sa uzdizanjem narodne države, proširenjem evropske civilizacije širom sveta, industriskom revolucijom i stalnim napredovanjem vojne tehnike — mi se stalno sukobljavamo sa problemom međusobnih odnosa komercijalnih, finansiskih i industriskih snaga sa jedne strane i političkih i vojnih snaga sa druge. Ovaj međusobni odnos je jedan od najkritičnijih problema koji apsorbuje državništvo. On uslovljava bezbednost nacije i uveliko određuje meru do koje pojedinac može da uživa život, slobodu, svojinu i sreću.

Kada je vodeće načelo državne uprave merkantilizam ili totalitarizam, moć države postaje sama sebi cilj i svi obziri na narodnu privredu i individualno blagostanje potčinjeni su jedinoj svrsi razvijanja mogućnosti naroda da pripremi i preduzme rat — što Nemci zovu *Wehrwirtschaft* i *Kriegswirtschaft**). Kolber (Colbert) je skoro pre trista godina izneo suštinu politike francuske monarhije Luja XIV rekavši da je „trgovina izvor finansija, a finansije su životni nerv rata". U naše doba, Gering je naznačio da je politička ekonomija nacističke države bila usmerena na proizvodnju „topova, a ne putera." A omiljena parola sovjetskog pripremanja totalnog rata bila je poklič da je bolje imati socijalizam bez mleka, nego mleko bez socijalizma. Demokratski narodi, s druge strane, ne vole ograničenja koja su spojena sa privredom zasnovanom na ratu i pripremom za rat. *Wehrwirtschaft* je nešto strano njihovom načinu života i izvan granica onoga što oni smatraju potrebnim za svoju bezbednost i blagostanje. Oni radije daju prednost privrednom sistemu koji je zasnovan na individualnom blagostanju nego sistemu zasnovanom na preteranoj moći države. U njima je duboko ukorenjena sumnja u koordiniranu vojnu i ekonomsku snagu kao u

*) *Wehrwirtschaft* = odbranbena privreda, *Kriegswirtschaft* = ratna privreda. — Prim. prev.

nešto što sačinjava bitnu pretnju za njihove odavno uspostavljene slobode.

Ali, ma kakve bile političke i ekonomske filozofije koje potstiču jedan narod, on može samo sa krajnjom opasnošću da ignoriše zahteve vojne moći i narodne bezbednosti koji su osnovni za sve ostale probleme vlade. Aleksander Hamilton (Alexander Hamilton) izrekao je osnovno načelo državne uprave kada je kazao da je bezbednost od spoljne opasnosti „najznačajniji upravljač nacionalnog držanja"; čak i sloboda, ako je potrebno, mora da popusti pred zahtevima bezbednosti, jer, da bi bili sigurniji, ljudi su voljni „da rizikuju da budu manje slobodni."[1]) Adam Smit (Smith), koji je verovao da se materijalni prosperitet naroda zasniva na minimalnom mešanju vlade u slobodu pojedinca, bio je voljan da prizna da ovo opšte načelo mora da učini kompromis kada je u pitanju narodna bezbednost, jer, „odbrana je mnogo važnija od izobilja."[2]) Fridrih List, koji se u većini predmeta nije slagao sa Smitom, našao se po ovoj tački u savršenoj saglasnosti sa njime: „Snaga je od veće važnosti nego bogatstvo... jer suprotnost snage — naime slabost — vodi do prepuštanja svega što imamo, ne samo stečenog bogatstva, već i naših proizvodnih moći, naše civilizacije, naše slobode, pa i naše nacionalne nezavisnosti u ruke onih koji nas prevazilaze u moći..."[3])

Više od dva stoleća pre nego što je Adam Smit objavio svoje delo „Bogatstvo naroda" (Wealth of Nations) vladalo je u Zapadnoj Evropi verovanje i praksa koji su, u celini, poznati kao merkantilizam. Merkantilistički sistem bio je sistem politike snage. U unutrašnjim poslovima on je težio da poveća moć države protivu partikularističkih ustanova koje su nadživele Srednji vek. U spoljašnjim poslovima težio je da poveća moć nacije prema drugim nacijama. Ukratko, ciljevi merkantilizma bili su ujedinjene narodne države i razvitak njihovih industriskih, komercijalnih, finansiskih, vojnih i pomorskih izvornih sredstava. Da bi postigla ove ciljeve, država je intervenisala u privrednim poslovima kako bi se delatnosti njenih građana ili podanika efikasno uputile u smeru povećanja političke i vojne snage. Merkantilistička država bila je — kao totalitarna država našeg doba — protekcionistička, autarktistička, ekspanzionistička i militaristička.

---

[1]) *The Federalist* (1787) br. VIII (New York, izdanje Modern Library, 1937, sa uvodom od E. M. Erla), str. 42. Sva paginiranja odnose se na ovo izdanje. Pun tekst se nalazi takođe u XI i XII svesci Hamiltonovih sabranih dela, navedenih u primedbi 30.

[2]) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* Prvobitno objavljeno 1776 godine. Kao pogodnije upotrebio sam izdanje Modern Library (uvod od Maksa Lernera) koje je preštampano izdanje Edvina Kenena (Edwin Cannan, London 1904). Ovde upotrebljena rečenica može se naći u IV knjizi, I glavi, str. 431.

[3]) Friedrich List, *Das nationale System der politischen Oekonomie* (Stuttgart, 1841) in *Schriften, Reden und Briefe* (10 svezaka, Berlin, 1930—1935), VI (izdanje Artura Somera, Berlin, 1930), 99—100. To je najbolje izdanje Listovih dela, objavljeno u saradnji sa *Deutsche Akademie.* Citat je iz engleskog prevoda od Sampsona S. Lloyda (London, 1885), str. 37—38. Citira se dalje kao *National System* po engleskom prevodu.

Po savremenoj terminologiji rekli bismo da je preovlađujuća svrha merkantilističkih uređenja bila da se razvije vojni ili ratni potencijal. U tu svrhu je strogo kontrolisan uvoz i izvoz; stvarane su i čuvane rezerve dragocenih metala; vojne i pomorske zalihe proizvodile su se i uvozile po sistemu premija i pomoći; plovidba i ribolov su podržavani kao izvor pomorske moći; kolonije su osnivane i štićene (pa i strogo uređivane) da bi pružile dopunu bogatstvu i autonomiji matične zemlje; porast stanovništva je podržavan u cilju povećanja vojne ljudske snage.[4]) Ove i druge mere su preduzimane sa glavnim, ako ne i jedinim ciljem da se poveća jedinstvo i snaga nacije.

Rat je bio svojstven merkantilističkom sistemu, kao što je svojstven svakom sistemu u kome je snaga sama sebi cilj, a ekonomski život mobilisan prvenstveno za političke svrhe. Pretstavnici politike sile veruju da mogu svoje ciljeve postići „isto tako, ako ne i bolje, slabljenjem ekonomske moći drugih zemalja umesto jačanjem svoje sopstvene. Ako se bogatstvo smatra kao cilj, mada je to krajnja besmislica, sa gledišta političke moći to je sasvim logično... Svaki pokušaj ekonomskog napredovanja sopstvenim naporima u zemlji izgledao je neinteresantan ako se nije sastojao iz otimanja poseda drugih zemalja. Svaki drugi element u merkantilističkoj filozofiji teško da je više doprinosio uobličenju ekonomske politike, pa čak i spoljašnje politike kao celine."[5]) Ova logika merkantilista bila je nemilosrdna i objašnjava u velikoj meri skoro neprekidan rat — otvoren ili prikriven — koji je besneo u Evropi od sredine XVII do prvih godina XIX veka. Napoleonova kontinentalna blokada i britanska odmazda kroz Zapovesti Saveta, bile su samo kulminacija dugog niza sličnih mera.

Iz merkantilističkih ratova samo je Engleska izišla pobedonosna. Dostigavši narodno ujedinjenje ranije nego sve druge evropske sile i uživajući bezbednost koju joj je pružao njen ostrvski položaj, ona je bila sposobnija od drugih da stavi „moć svoje flote i admiraliteta, aparat carina i plovidbenih zakona brzo, smelo i sa jasnim ciljem, u službu privrednih interesa naroda i države" i time postigne voćstvo u borbi za komercijalnu i političku hegemoniju.[6]) Do 1763 godine Engleska je smrvila komercijalne, kolonijalne i pomorske aspiracije Španije, Holandije i Francuske. Francuska pobunjena revolucijom i Napoleon bili su ponovo zdrobljeni kod Vaterloa. Izgledalo je da je Velika Britanija 1815 godine postala svetska sila tako da je

---

[4]) Tipična mera za povećanje stanovništva bila je zabrana izdvajanja pašnjaka, koja je doneta u korist proširenja zemlje na kojoj su se proizvodile namirnice. Jedan oglas u Engleskoj od 1548 godine, naprimer, tvrdio je da se „bezbednost... kraljevine mora braniti od neprijatelja snagom ljudi i većine pravih podanika, a ne stadima ovaca i krdima goveda." Citirao Eli Heckscher, *Mercantilsm* (Engleski prevod od M. Shapiro-a, 2 sveske, London, 1935), II, 44.

[5]) *Ibid.*, II, 21, 24.

[6]) Ovo je parafraza, a ne citat, iz Gustav Schmoller-ovog dela, *The Mercantile System and its Historical Significance* (London i New York, 1896), str. 22. Preveo sa nemačkog W. J. Ashley. Nemački naslov je *Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung*, prvo objavljeno u *Schmollers Jahrbuch* za 1884.

potsećala na velika carstva Staroga veka. „U svima vekovima postojali su gradovi i zemlje koji su se u industriji, trgovini i plovidbi isticali nad svim ostalim; ali nadmoćnost kao što je ova (Britanije), koja postoji u naše doba, svet ranije nikad nije video. U svima vekovima težili su narodi i države da postignu dominaciju u svetu, ali dosada niko nije razvio svoju moć na tako širokim temeljima. Koliko nam izgledaju uzaludni napori onih koji su se borili da na vojnoj sili zasnuju svoju vlast nad svetom, prema pokušaju Engleske da čitavu teritoriju pretvori u ogroman proizvodni, trgovački i pomorski grad i da postane među državama i kraljevinama na zemlji ono što je veliki grad u odnosu na okolnu teritoriju, da obuhvati u sebi sve industrije, umetnosti i nauke, svu veliku trgovinu i bogatstvo, svu plovidbu i svu pomorsku silu, jednom reči, da postane metropola sveta..." Tako je zavidljivo i sa divljenjem pisao jedan nemački nacionalista 1841 godine.[7])

Sa merkantilizmom i pobedonosnom Engleskom kao pozadinom ocrtali su Britanac Smit, Amerikanac Hamilton i Nemac List ekonomske i političke smernice za svoje zemlje. Ono što oni govore u pogledu ekonomskih temelja vojne moći može se razumeti samo u okviru njihovog doba i duha i naročitih uslova njihovih zemalja.

II

Kada je 1776 godine objavljeno delo *Wealth of Nations*, vreme je u Britaniji bilo zrelo za ponovnu kritičku ocenu teorije i prakse merkantilizma. Buna američkih kolonija privukla je pažnju na ceo sistem uređenja trgovine koji je bio uslovljen britanskom kolonijalnom politikom. Ljudi su bili nezadovoljni ratovima, koji su se vodili u toku više od jednog veka, i sve većim teretom ratnih dugova. Sem toga, posle pobede Britanije nad Francuskom u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763), među trgovačkim ili pomorskim silama nije ostao za Englesku nijedan ozbiljan suparnik. Zbog toga se javlja sve veći skepticizam u pogledu političke i ekonomske filozofije koja je „učila narode da njihov interes leži u tome da od svojih suseda naprave prosjake." Sada, kada je položaj Britanije kao svetske sile izgledao osiguran, počelo je da raste osećanje da treba otpočeti sa liberalnijom politikom i da je „bogatstvo jednog suseda, mada opasno u ratu i politici, u trgovini sigurno korisno."[8]) Postojalo je takođe sve veće ubeđenje da je bilo zloupotreba u vladajućem sistemu koji je omogućio da nosioci prisvojenih povlastica izvlače korist iz udruživanja sa stvarnim ili fiktivnim interesima naroda. Smit je udario

[7]) *Ibid., op. cit.*, str. 203.

[8]) *Wealth of Nations*, str. 460—461. David Hjum (David Hume) je čak pre Sedmogodišnjeg rata, u raspravi o Zavidljivosti u trgovini (Jealousy of Trade), pošao protivu svih merkantilističkih ideja, rekavši „ne samo kao čovek, već i kao britanski podanik molim se za procvat trgovine Nemačke, Španije, Italije, pa čak i Francuske" zato što bi svi narodi cvetali kada bi njihove međusobne politike bile „šire i milosrdnije". T. H. Green and T. H. Grose (eds.), Hume's *Essays Moral, Political and Literary* (London 1898), I, 348.

po ovim zloupotrebama, napavši trgovačku klasu uopšte, a povlašćena društva posebno, zbog monopolističkog načina rada, nasilnog prisvajanja vladinog autoriteta i potsticanja na rat.[9]) „Kapriciozna ambicija kraljeva i ministara, u toku sadašnjeg i prethodnog veka,“ rekao je, „nije bila fatalnija za mir Evrope od bezobrazne zavidljivosti trgovaca i fabrikanata. Nasilje i nepravda vladara staro su zlo čovečanstva... Ali, bedna gramžljivost, monopolišući duh trgovaca i fabrikanata koji nisu, niti treba da budu, vladari čovečanstva... mogu se lako sprečiti da ometaju mir svih.“[10])

Smitove najoštrije kritike merkantilizma bile su upravljene na njegove monetarne teorije, uključujući i mišljenje da država mora da nagomila velike rezerve nekovanog zlata i srebra kao ratni fond. Priznao je da Britanija mora biti spremna da vodi rat, jer „vredan i zato bogat narod biće među svima narodima onaj koji će biti najverovatnije napadnut.“ Bio je svestan da i prostrane kolonijalne i trgovačke prekomorske obaveze Britanije zahtevaju održavanje snažne kopnene i pomorske sile. Ali je poricao da su ratni fondovi bitni ili čak korisni za efikasnu odbranu naroda, jer se „flote i vojske izdržavaju, ne zlatom i srebrom, već potrošnim dobrima. Narod koji, iz godišnje proizvodnje svoje domaće privrede, iz godišnjeg prihoda svojih zemalja, radne snage i zaliha potrošne robe, ima čime da kupi robu u udaljenim zemljama, može tamo da izdržava inostrane ratove.“ Ovo se dokazalo iskustvom Britanije kada je nadoknadila „ogromne troškove“ Sedmogodišnjeg rata iz zarada svojih rasprostranjenih fabrika i svoje jako uvećane trgovine.[11]) Drugim rečima, Smit je verovao da se sposobnost jednog naroda da vodi rat može najbolje meriti po izrazima njegovog proizvodnog kapaciteta, kao što je to Fridrih List tako valjano dokazao. Zatim, on je kako ratnim fondovima, tako i ratnim zajmovima prigovarao da su glavna sredstva za finansiranje rata. Davao je prednost velikim porezima. Ratovi za koje se plaća u gotovom „završavali bi se brže i bili bi preduzimani sa manje obesti od strane vlada, a „teški i neizbežni tereti rata sprečavali bi ljude da obesno zahtevaju rat kada ne postoji stvaran i veliki interes za koji bi se borili.“[12])

Uprkos činjenici da je delo *Wealth of Nations* postalo biblija, a Adam Smit intelektualni praotac škole *laissez-faire**) britanskih ekonomista XIX veka, istina je da Adam Smit ustvari nije odbacivao izvesne temelje merkantilističke doktrine. On je odbacio neka njena sredstva, ali je primio bar jedan od njenih ciljeva — potrebu državne intervencije u ekonomskim stvarima, ukoliko bi to bilo bitno za vojnu snagu naroda. Njegovi sledbenici su bili doktrinarnije pristalice slobodne trgovine nego što je to Smit bio, i zaista vatrenije

[9]) O povlašćenim društvima, *op. cit.*, str. 595—606.

[10]) *Ibid.*, str. 460.

[11]) Razmatranje o ratnim fondovima nalazi se u IV knjizi, I glavi, naročito na stranama 398—415. Ovde navedeni citati uzeti su sa strana 399, 409, 679.

[12]) *Ibid.*, str. 878—879. Istoriske činjenice jedva podupiru tezu da vlade ili narodi brižljivo proračunavaju troškove rata pre početka neprijateljstava.

*) *Laissez faire* znači doslovce — pustite da se radi tj. dajte ekonomske slobode. — Prim. prev.

pacifiste. „Prva dužnost suverena," pisao je, „zaštita društva od nasilja i navale drugih nezavisnih društava, može se izvršiti samo sredstvima vojne snage." Ali, metodi pripremanja ove snage u mirno doba i upotreba u doba rata biće različiti prema raznim stanjima društva. Napretkom društva u mehaničkim veštinama rat postaje komplikovaniji i skuplji, stoga će se karakter vojnog uređenja i metodi njegovog održavanja u trgovačkoj i industriskoj državi razlikovati od onog u primitivnijem društvu.[13]) Drugim rečima, kao što su docnije istakli Marks i Engels, oblici ekonomske organizacije određuju u velikoj meri intstrumente rata i karakter vojnih operacija. Stoga se vojna snaga neizbežno mora izgrađivati na ekonomskim temeljima.

Ukoliko je bila u pitanju Velika Britanija, to su srce merkantilističkog sistema — kovčeg zavetni — bili Zakoni o plovidbi (*Navigations Acts*). Možda je merkantilizam u drugim pogledima bio bitniji u ranijem periodu njenog razvitka, ali krajem XVIII veka Engleska je industriski toliko napredovala da je za nju protekcionizam bio od mnogo manje važnosti nego za Francusku i nemačke države. Ona je mogla podneti, ako bi to bilo potrebno, da se odrekne carina na većinu fabričkih proizvoda, pošto je na svom domaćem, kao i na prekomorskim tržištima bila bez ozbiljne konkurencije. Ona je docnije, zaista, u svome interesu napustila svoju raniju politiku ograničenja, jer je naučila, kao što je Bizmark rekao, da je „slobodna trgovina oružje najjačeg". Ali, moć na moru bila je druga stvar i sve što se odnosilo na nju, moralo se prosuđivati po različitim kriterijima. Bezbednost matične zemlje i Imperije zahtevala je da Britanija ima stvarno besprekornu kontrolu okeanskih puteva; svaka sila koja je mislila drukčije mogla je da bude sigurna da će steći nepomirljivog neprijatelja. Sem toga, čitava struktura britanske industrije, finansija i trgovine bila je zasnovana na prekomorskim tržištima i prekomorskim izvorima snabdevanja. Stoga je njena trgovačka mornarica bila i ekonomska aktiva i apsolutno neophodan element u njenoj vojnoj bezbednosti, naročito u vremenima kada su se trgovački brodovi lako pretvarali u gusarske ili ratne. „Vaša flota i vaša trgovina", izjavio je lord Heveršem (Ha-

[13]) *Ibid.*, knjiga V, glava I, deo I, str. 653—669. Citat je uzet sa 653 strane. Hekšer (Heckscher), *op. cit.*, razume potpuno do koje je mere Smit prihvatio neka od osnovnih načela merkantilizma. Smitov obožavalac Viljem Kaningem (William Cunningham), u svome monumetnalnom delu *Growth of English Industry and Commerce* (2 sveske, Cambridge, England, 1882) izgleda da nije shvatio punu istinu kada je rekao da je Smit razmatrao „bogatstvo bez neposredne veze sa silom"; Smit sigurno ne bi potpisao Kaningemovo tvrđenje da „su posle svega narodna suparništva i narodna snaga proste stvari" i da se proučavanje bogatstva mora odvojiti od ovih „nižih ciljeva". (Sveska I, str. XXIV. 593—594, naročito primedba 2. na str. 594). Smit, pišući ubrzo posle Sedmogodišnjeg rata, a u predvečerje Francuske i Američke revolucije, bio je potpuno svestan stvarnosti politike sile; Kaningem, pišući skoro u sredini veka mira, kada je rat izgledao udaljen, video je situaciju drukčije. Smitov ogorčeni protivnik List shvatio je istinu isto tako malo kao i Kaningem; uzeo je poglede Smitovih sledbenika kao shvatanja samog Smita, što ćemo sada pokazati.

versham) u Domu lordova, „u takvoj su vezi i pod takvim uzajamnim uticajem da se ne mogu razdvojiti; vaša trgovina je majka i dadilja vaših pomoraca, vaši pomorci su život vaše flote, vaša flota je bezbednost i zaštita vaše trgovine, a obe su bogatstvo, jačina, sigurnost i slava Britanije.“[14])

Iz tih razloga stvarna proba pogleda Adama Smita na merkantilizam i politiku sile bilo je njegovo stanovište prema Zakonu o plovidbi i ribolovu. „Odbrana Velike Britanije“, rekao je, „zavisi vrlo mnogo od broja njenih mornara i brodovlja. Stoga je veoma umesno što Zakon o plovidbi nastoji da mornarima i brodovlju Velike Britanije dâ monopol trgovine njihove sopstvene zemlje.“

Kada je donet Zakon o plovidbi, nastavio je Smit, „postojala je najžešća mržnja između Engleske i Holandije, iako tada stvarno nisu bile u ratu. Ona je počela za vreme vlade dugog parlamenta, koji je prvi sastavio ovaj Zakon, a ubrzo posle toga izbila je u Holandskim ratovima koje su vodili Protektor i Čarls II. Stoga nije nemoguće da su *neke od odredaba ovog čuvenog Zakona možda proizašle iz nacionalne mržnje. Međutim, one su pametne kao da ih je sve diktirala najobazrivija mudrost. Nacionalna mržnja u to naročito vreme bila je usmerena onom istom cilju koji bi preporučila i najpromišljenija mudrost, naime smanjenju pomorske sile Holandije*, jedine pomorske sile koja je mogla da dovede u opasnost bezbednost Engleske“.

„Zakon o plovidbi nije povoljan za stranu trgovinu ili za porast onog izobilja koje može proizići iz nje... Kako je, međutim, odbrana od mnogo veće važnosti nego izobilje, Zakon o plovidbi je, možda, najmudriji od svih komercijalnih uređenja Engleske.“[15])

U pogledu ribolova zauzeo je u suštini isto stanovište: „Mada premije za tonažu ribolova ne doprinose izobilju naroda, moglo bi se možda zamisliti da doprinose njegovoj odbrani, povećavajući broj njegovih mornara i brodovlja.“[16]) Smit je isto tako odobravao zakone koji su davali ovlašćenja za plaćanje premija za proizvodnju pomorskih zaliha u američkim kolonijama i zabranjivali njihov izvoz iz Amerike u ma koju zemlju sem Velike Britanije. Ova tipična merkantilistička odredba bila je opravdana, prema Smitovom mišljenju, jer će Englesku učiniti nezavisnom od Švedske i drugih severnih zemalja u pogledu snabdevanja vojnim potrebama i tako doprineli autarhiji Imperije.[17])

Sem toga, Smit nije bio protivan zaštitnim carinama kada su ih zahtevali razlozi vojne bezbednosti. „Uopšte je korisno opteretiti stranu industriju radi ohrabrenja domaće, “ rekao je, „kada je neka naročita industrija potrebna za odbranu zemlje.“ Zakonom o plovidbi pružena je takva zaštita industriji brodogradnje. Ali, Smit je

---

[14]) Navedeno u G. S. Graham, *Sea Power and British North America* (Cambridge, Massachussets, 1941), str. 15. Ovo delo treba uzeti u obzir zbog sjajnog razmatranja mesta Zakona o plovidbi u britanskoj državnoj upravi. Vidi naročito str. 7—15.

[15]) *Wealth of Nations*, kniiga IV, glava III, str. 430-431. Kurziv je moj (Erl).

[16]) *Ibid.*, knjiga IV, glava V, str. 484—485.

[17]) *Ibid.*, str. 545-546, 609—610, primedba 39.

bio voljan da plaća premije ili da nameće carine i u interesu drugih industrija, a sve u istom narodnom cilju: „Važno je da kraljevina u pogledu svoje fabričke proizvodnje, potrebne za odbranu, zavisi što je moguće manje od svojih suseda. Ako se ova proizvodnja ne može ostvariti u domovini, pametno je udariti poreze na ostale grane industrije da bi je potpomogle." Sa izvesnim ustezanjem on je odobrio i osvetničke carine i ono što se docnije zvalo „carinski ratovi".[18])

Adam Smit je po iskrenom ubeđenju bio pristalica slobodne trgovine. On je potpuno razorio neke od teorija koje su činile osnov merkantilizma; merkantilistički način rada, kakav je postojao u njegovo doba u Britanskoj Imperiji, bio mu je odvratan. Bio je nepoverljiv prema mešanju države u privatnu inicijativu, i nije bio obožavalac državne moći sebe same radi. Ali kritično pitanje kod određivanja njegovog odnosa prema merkantilističkoj školi nije da li su njegove finansiske i trgovinske teorije bile zdrave ili nezdrave, već da li treba negovati ekonomsku snagu naroda i upotrebiti je kao instrument državne uprave. Odgovor Adama Smita na ovo pitanje bio je jasno „da", tojest da treba upotrebiti ekonomsku snagu.

Ovo nisu svi shvatili. Smitovi sledbenici, naročito u Engleskoj XIX veka, odgovorni su što su ga pretstavili kao pristalicu beskompromisne slobodne trgovine. Neki od njegovih kritičara, naročito Nemac Šmoler (Schmoller) i List, upotrebili su poklič „slobodna trgovina" da bi izbrisali ostatak Smitovih učenja koja bi bila muzika za njihove uši. Tako je Smit na nekim mestima smatran licemerom — britanskim patriotom koji je video da je njegova zemlja izrasla iz merkantilističke strategije i taktike kojom se popela do neosporne moći i koji sada hoće da drugim zemljama lošije sudbine preporuči odbacivanje takve strategije i taktike. Da je Smit bio britanski patriota jedva treba poricati, ali da je bio licemer, to zaista nije istina. On ne zaslužuje sledeću suvu optužbu Lista koji je bio bolje upoznat sa onim što je zvao „školom" Smitovih sledbenika nego sa samim Smitom:

„Svima je dobro poznat trik da se, kada se stigne do vrha veličine, odbace lestvice po kojima se čovek popeo, da bi se drugima oduzelo sredstvo da se i oni popnu. U ovome leži tajna kosmopolitske doktrine Adama Smita i kosmopolitiskih tendencija njegovog velikog savremenika Viljema Pita (William Pitt) i svih njegovih naslednika u upravama britanske vlade."

„Ma koji narod, koji je pomoću zaštitnih carina i ograničenja plovidbe podigao svoju proizvodnu moć i svoju plovidbu do takvog stepena razvitka da nijedan drugi narod ne može da izdrži slobodno takmičenje sa njim, ne može da učini ništa mudrije nego da odbaci ove lestvice svoje veličine, da propoveda drugim narodima o blagodetima slobodne trgovine i da izjavi u pokajničkim tonovima da se dosad kretao po stazama zabune i da je sada prvi put uspeo da otkrije istinu."[19])

[18]) *Ibid.*, str. 429, 434, 484—489 (naročito primedba 39).

[19]) *Op. cit.*, str. 295—296. Vidi sličan, ali manje osvetoljubiv komentar Šmolera, *op. cit.* str. 79—80. U istoj vezi vredi proučiti i najnovijeg nacističkog

III

Francis Bekon (Francis Bacon) istakao je pre više od trista godina da sposobnost odbrane jedne nacije zavisi manje od njenih materijalnih poseda nego od duha naroda, manje od njenih rezervi zlata nego od gvozdene odlučnosti u opštoj politici.[20]) Kao profesor filozofije o moralu*), Adam Smit je morao biti upoznat sa Bekonovim delima. U svakom slučaju, on je verovao da „bezbednost svakog društva mora uvek, manje ili više, da zavisi od ratničkog duha velike većine naroda... Sam ratnički duh, bez podrške dobro disciplinovane stajaće vojske, možda i ne bi bio dovoljan za odbranu i bezbednost društva. Ali, gde svaki građanin ima duh vojnika, sigurno će biti potrebna manja stajaća vojska." Smit je otišao još dalje u verovanju da „čak i onda kada ratnički duh ljudi ne bi bio od koristi za odbranu društva, on ipak zaslužuje najozbiljniju pažnju vlade, jer u narodu sprečava širenje onog duševnog sakaćenja, unakažavanja i jada koje malodušnost nužno donosi sa sobom; on zaslužuje njenu najozbiljniju pažnju isto toliko koliko zaslužuje sprečavanje gube ili bilo koje druge gnusne ili zarazne bolesti da se širi među ljudima, čak i kad nije ni smrtna ni opasna..." Ratnički duh bi se mogao održati efikasno samo „obavljanjem vojnih vežbanja" koje podržava vlada.[21]) U toku XIX veka mnogi Smitovi sledbenici, naročito Kobden (Cobden) i Brajt (Bright), bili su ubeđene pacifiste i vatrene pristalice slobodne trgovine i ne bi potvrdili takvu doktrinu.

Postoji dugotrajna i duboko ukorenjena angloamerička predrasuda protivu „stajaćih vojski". Ostrvski položaj Britanije omogućio je da parlament „zabašuri" pitanje narodne odbrane, a sukob između parlamenta i krune (u kome je vojska bila instrument Stjuarta (Stuarts) podržavao je verovanje da je profesionalna vojska opasna za građansku slobodu. Na kopnu Evrope suparnici Velike Britanije pribegli su velikim stajaćim vojskama kao bastionu svoje jačine i mnogo su pod vojnicima od zanata napredovali u vojnoj organizaciji i ratnoj veštini.[22]) I pored toga, parlament je nastavio da i u doba mira drži vojsku u nedoslednoj jačini, istrajao na nezgodnom i demorališućem sistemu nastanjivanja trupa kod naroda i produžio da se uzda u miliciju, koju je Drajden (Dryden) tako valjano ismevao u svojoj satiri *Cymon and Iphigenia:*

---

kritičara, O. F. Šredera (Schröder), „Wehrwirtschaftliches in Adam Smiths Werk über den Volkswohlstand" in *Schmollers Jahrbuch*, sveska 63 (1939), № 3, str. 1—16.

[20]) *Essays Civil and Moral*, № 19, *„Of the true Greatness of Kingdoms and Estates"*. U *Works of Francis Bacon*, izdanje James Spedding, VII (Boston, 1840), str. 176 ff.

*) Filozofija o moralu je isto što i etika. — Prim. prev.

[21]) *Wealth of Nations*, V, I, 138—140.

[22]) Vidi glavu II. U pogledu daljeg materijala o Smitovim ubeđenjima odnosno stajaće vojske, vidi naročito dragocen članak pokojnog profesora na Harvardskom univerzitetu Čarlsa J. Baloka (Charles J. Bullock) „Adam Smith's Views upon National Defense", *Military Historian and Economist*, I, (1917), 249—257.

„Zemlja bruji od glasnih uzbuna,
A neuko se roji u poljima gruba milicija,
Usta bez ruku, izdržavaju se uz veliki trošak,
U miru teret, u ratu slaba odbrana.
Krepki jednom u mesecu kada maršuju kao bučna rulja,
Uvek su pri ruci, sem u vremenu nužde."

Krajem XVII veka pisao je Makolej (Macaulay) „teško da je bilo ijednog čoveka iole značajnog koji nije često izjavljivao svoje ubeđenje da naša politika i stajaća vojska ne mogu postojati zajedno. Vigovci*) su imali običaj da stalno ponavljaju da su stajaće vojske uništile slobodne institucije susednih nacija. Torijevci su isto tako stalno ponavljali da je na našem sopstvenom ostrvu stajaća vojska pod Kromvelom (Cromwell) oborila crkvu, ugnjetavala plemstvo i ubila kralja. Nijedan vođa partije nije mogao predložiti da takva vojska otsada bude jedna od stalnih ustanova kraljevine, a da se ne izloži otvorenoj optužbi zbog grube nedoslednosti."[23])

Takva je bila situacija kada je Smit bio profesor filozofije o moralu u Glazgovu 1752—1763 godine i držao svoja čuvena predavanja o pravima, policiji, državnim prihodima i ratovanju.[24]) U tim predavanjima Smit je prekinuo sa svojim čuvenim učiteljem Francisom Hačesonom (Francis Hutcheson), koji se protivio stajaćoj vojsci zato „što su vojna veština i vrline savršenstva koja veoma pristaju svim čestitim građanima" i „što ratovanje stoga ne bi trebalo da bude stalan poziv nekih ljudi, već bi trebalo da svi na smenu učestvuju u takvim službama."[25]) Ovaj program izgledao je Smitu krajnje neizvodljiv, te je zauzeo kategorički stav u korist profesionalne vojske.

Smit je priznao da stajaća vojska može da pretstavlja pretnju slobodi — najzad, Kromvel je „najurio dugi parlament". Ali, Smit je verovao da se podesnim predohranama može učiniti da vojska pre podupire nego da minira autoritet ustava. U svakom slučaju, bezbednost je zahtevala dobro izvežbanu i dobro disciplinovanu oružanu snagu; samo tada bi narod mogao svoju sudbinu da poveri bogu rata. Milicija, makar i izvežbana i disciplinovana, ne bi mogla da zauzme mesto vojnika od zanata, naročito u veku u kome je razvitak vatrenog oružja dao veći značaj organizaciji i redu nego individualnoj veštini, hrabrosti i okretnosti. Stoga su najosnovnije potrebe vojne bezbednosti zahtevale da istorisko uzdanje u miliciju i tradicionalna sumnja u profesionalne vojske ustupe mesto nuždi

*) Vigovcima (Whigs) su se zvali, sredinom XVII veka, seljački pobunjenici Zapadne Škotske, a Torijevcima (Tories) irski katolici koji su oterani sa svojih poseda. Oba su naziva docnije preneta u engleske partiske odnose, a posle revolucije 1689 godine primenjivana su na obe političke partije. Tek od 1832 godine potisnuti su ovi nazivi i zamenjeni: Vigovci — imenom liberalne, a Torijevci — konzervativne stranke. — Prim. prev.

[23]) *History of England* (Riverside Edition; Boston), IV, 186—187.

[24]) Izdanje Edwin Cannan (Oxford, 1896) prema zabeleškama jednog studenta 1763 godine.

[25]) Francis Hutcheson, *A. Short Introduction to Moral Philosophy* (2 sveske, Glasgow, 1764), II, 348—349.

vremena. Sem toga, zdravo ekonomsko načelo podele rada tražilo je da se od rata napravi stalno, a ne privremeno zanimanje:

„Ratna veština", pisao je Smit, „pretstavlja najplemenitiju od svih veština, a naprednim poboljšanjima nužno postaje jedna od najkomplikovanijih među njima. Stanje mehaničkih okolnosti, kao i nekih drugih veština sa kojima je nužno povezana, određuje stepen savršenstva do koga se može doći u nekom posebnom vremenu. Ali, da bi se došlo do tog stepena savršenstva, potrebno je da ona postane jedino i glavno zanimanje izvesne klase građana, a podela rada je za njeno poboljšanje isto tako potrebna kao i za poboljšanje svake druge veštine. U druge veštine unosi se podela rada prirodno, razboritošću pojedinaca koji nalaze da će svoj lični interes bolje zadovoljiti ako se ograniče na poseban posao, nego obavljajući veliki broj raznovrsnih poslova. Ali, poziv vojnika može učiniti posebnim pozivom, odvojenim i različnim od svih drugih, samo mudrost države. Privatan građanin, koji u doba dubokog mira i bez naročitog potsticanja od strane javnosti, treba da probavi veći deo svog vremena na vojnim vežbama, može se, bez sumnje, veoma usavršiti u njima i zabavljati se vrlo dobro, ali, izvesno, on neće povećati svoj interes. Samo mudrost države može učiniti da bude u njegovom interesu da veći deo svoga vremena posveti ovom posebnom zanimanju; države nisu uvek imale ovu mudrost, čak ni onda kada su okolnosti bile takve da je sam njihov opstanak zahtevao da je imaju."[26])

Slučajno, ali za narode koji govore engleski ne bez značaja, podudarilo se da je 1776 godina bila datum objave dela *Wealth of Nations* i Deklaracije nezavisnosti. Smit se dugo interesovao za odnose Velike Britanije i njenih američkih kolonija, i ono što je on rekao, važno je za svakog studenta američke ili britanske istorije. Međutim, za naše sadašnje svrhe potrebno je da razmotrimo samo Smitovo držanje prema imperijalizmu. On je jasno verovao da se kolonijalna politika ne „isplati" u merkantilističkom smislu. I, mada je mislio da Amerikanci ustvari, nisu trpeli od ograničenja nametnutih im od matične zemlje, smatrao je da su ta ograničenja ipak bila „očigledna povreda najsvetijih prava čovečanstva," kao i da su „bezobrazni znaci ropstva" nametnuti Americi od strane zvaničnih i trgovačkih krugova Engleske. Vrednost kolonija u sistemu Imperije trebalo bi, po njegovom shvatanju, meriti prema vojnim snagama koje one daju za odbranu Imperije i prihodu koji daju za njeno opšte održavanje. Cenjene po ovim kriterijima, američke kolonije pretstavljale su pasivu, a ne aktivu za Veliku Britaniju; ne samo što nisu ništa doprinosile odbrani Imperije, već su zahtevale da se britanske snage pošalju u Ameriku, a nedavno su uvukle matičnu zemlju u skup rat sa Francuskom.[27]) Kada bi se ovo iska-

[26]) *Ibid.*, knjiga V, glava I, str. 658—659. Pored toga vidi *Lectures*, deo IV, „Of Arms", po kojima je razrađena prethodna glava.

[27]) Smit nije bio u pravu kada je rekao da bi „sav izdatak" za Sedmogodišnji rat, kao i trošak ratova koji su mu prethodili, trebalo staviti u dugovanje kolonijama. Razmatranja o kolonijama nalaze se u knjizi IV, u glavama 7 i 8.

zalo izrazima komercijalnog i finansiskog bilansa, Engleska bi bolje prošla bez kolonija.

Ovo je provincisko shvatanje Imperije koje će potsetiti na Nevila Čemberlena (Neville Chamberlain). Ali Smit nije predlagao da se Engleska saglasi sa Američkim zahtevom nezavisnosti; to bi značilo „predložiti meru kakva nije nikad i neće nikad biti usvojena ni od jednog naroda na svetu. Nijedan narod nije nikada odustao od vladavine nad nekom provincijom, ma koliko bilo mučno vladati njome i ma koliko mali bio prihod koji je ona donosila u odnosu na izdatke koje je izazivala. Takve žrtve, mada bi često mogle da budu prijatne za one kojih se tiču, uvek ponižavaju ponos svakog naroda i, što je možda još važnije, uvek su suprotne privatnom interesu vladajućih koji bi time bili lišeni prava raspolaganja mnogim mestima za ulaganje kapitala i sticanje zarade, kao i mnogih prilika da se obogate i steknu položaje koje obično pruža posedovanje najnemirnije i, za većinu naroda, najnekorisnije provincije."[28])

Smit je oštroumno predviđao da će Rat za američku nezavisnost biti dug i skup. On je čak nagoveštavao moguću pobedu kolonista spremnih za borbu, koji su od „dućandžija, zanatlija i advokata postali državnici i zakonodavci, i koji nastoje da pronađu nov oblik vlade za prostrano carstvo koje će — kako sebi laskaju — postati i koje će, kako zbilja izgleda, vrlo verovatno biti jedno od najvećih i najstrahovitijih koje je ikad postojalo na svetu."[29]) Smit je bio u pravu, a među advokatima koji su postali državnici, nalazio se Aleksander Hamilton, div u sjajnom skupu doista velikih ljudi koji su ostvarili Sjedinjene Države Amerike.

IV

Život Adama Smita je, sem dve godine putovanja po kontinentu (1764—1766 godine), bio sav posvećen akademskom pozivu. Studirao je u Glazgovu i Oksfordu, predavao u Edinburgu i bio stalno profesor logike i filozofije o moralu u Glazgovu. Posle svoga povratka iz Evrope, posvetio se svom velikom delu, *Wealth of Nations,* koje je objavljeno četrnaest godina pre njegove smrti.

Aleksander Hamilton, s druge strane, bio je čovek akcije od svoje najranije mladosti. Njegov život počeo je nesrećno na malom zapadnoindiskom ostrvu Nevis. Otac mu je bio siromašan; posle smrti svoje majke 1768 godine, kada mu je bilo tek jedanaest godina, Hamilton je morao sam sebi da krči put u svetu. Služio je kao pomoćnik u jednoj opštoj trgovini, ali je uskoro pošao u Njujork, gde je 1773 godine stupio u Kraljev koledž (sada Kolumbija). Posle godinu

[28]) *Ibid.*, str. 581—582. Zanimljivo je uporediti Smitova shvatanja o kolonijama sa shvatanjima Jeremije Bentema (Jeremy Bentham), jednog od Smitovih najvernijih sledbenika. Bentem se složio da odbrana kolonija staje suviše mnogo, ali je otišao dalje i zastupao napuštanje britanskih postojećih kolonija i odustajanje od svih pokušaja da se steknu nove. *Principles of International Law* u *Works*, izdanje John Bowring, Sveska 2 (Edinburg, 1843), esej IV, naročito str. 548—550.

[29]) *Ibid.*, str. 587—588.

dana upleo se u rat pamfleta koji je prethodio Američkoj revoluciji i, već u svojoj drugoj deceniji, stekao je dobar glas jednog od najsnažnijih pisaca svoje generacije. Stupio je u vojsku početkom 1776 godine, dobio oficirski čin, borio se sa Vašingtonom na Long Ajlendu i kod Vajt Plejnsa, Trentona i Prinstona. Marta 1777 godine, kada mu je bilo dvadeset godina, dobio je čin potpukovnika i bio postavljen za ađutanta vrhovnog komandanta. Na tom položaju bio je ne samo Vašingtonov poverenik i savetodavac, već i pisac sjajnih izveštaja o organizaciji i administraciji vojske.[30]) Docnije je komandovao jednim pešadiskim pukom u Lafajetovom (Lafayette) korpusu, odlikujući se vidnom hrabrošću kod Jorktauna. Nastavio je svoju vojnu karijeru dugo posle Revolucije i postavljen je 1798 godine kao generalmajor za generalnog inspektora vojske, gde je bio drugi u komandi posle Vašingtona, sa zadatkom da izvrši pripreme za rat sa Francuskom koji je pretstojao.

Hamiltonova uloga kod ostvarivanja sporazuma u Anapolisu i Filadelfiji i, pre svega, njegova sjajna služba kod ratifikovanja ustava suviše su dobro poznate da bi zahtevale opširan komentar. Pored njegovih velikih državničkih rasprava, samo njegovo autorstvo više nego polovine *Federalista* dalo bi mu pravo na visok rang među političkim piscima. Bio je najuticajniji član Vašingtonovog kabineta, i daleko je prelazio svoje dužnosti ministra finansija. Za vreme od 1789—1797 godine učinio je verovatno više nego ma koje drugo lice na formulisanju smernica rane narodne politike Sjedinjenih Država od kojih su neke dobile obaveznu snagu tradicije.[31]) Njegova tragična smrt 1804 godine, kada mu je bilo četrdeset sedam godina, bila je narodna nesreća.

Za onoga koji proučava vojne probleme Hamilton pretstavlja vezu između Adama Smita i Fridriha Lista. Hamilton je bio upoznat sa delom *Wealth of Nations* i imao ga je pred sobom kada je uz pomoć Tenča Koksa (Tench Coxe) pisao svoj čuveni „Izveštaj o tvornicama".[32]) Saglasio se sa Smitom u pogledu opravdanosti i potrebe za profesionalnom vojskom, kao i sa izvesnim pitanjima ekonomske politike u vezi narodne odbrane. Hamiltonov uticaj na Fridriha Lista je očigledan u mnogome što je List pisao. S obzirom na Listovo udruživanje sa grupama protekcionista u Sjedinjenim Državama, uključujući ekonomistu Metjua Kereja (Mathew Carey), ne može biti ni malo sumnje da je List smatrao „Izveštaj o tvornicama" udžbe-

[30]) Hamiltonove vojne rasprave mogu se naći u sveskama 6 i 7 njegovih sabranih dela, koja je izdao Henry Cabot Lodge, Federal Edition, 12 svezaka (New York i London, 1904).

[31]) Kako Hamiltonov život ovde nije izložen na način koji bi sasvim zadovoljio, članak Elena Nevinsa (Allan Nevins) u *Dictionary of National Biography* biće verovatno najbolji izvor za činjenice o njegovoj karijeri. Taj članak je napisan sa uobičajenom veštinom jednog od najistaknutijih američkih istoričara.

[32]) Ova činjenica je utvrđena divnom raspravom *Alexander Hamilton* od V. S. Kalbertsona (W. S. Culbertson), (New Haven 1911, str. 99, 107—108, 127—129. Vidi takođe Henry Cabot Lodge u Works, III, str. 417, i članak „Alexander Hamilton and Adam Smith" od Edvarda G. Borna (Edward G. Bourne), *Quarterly Journal of Economics*, VIII, (April 1894), 328—344. O ulozi Tenča Koksa vidi primedbu 61.

nikom političke ekonomije. Doista, on se s vremena na vreme pozivao na Hamiltona, a i u Listovim spisima postoji jak dokaz da su Hamiltonove ideje imale istaknuto mesto u njegovom „nacionalnom sistemu."[33])

Viljem Graham Samner (William Graham Sumner), vatreni pristalica slobodne trgovine i otuda kritičar bez saosećanja, rekao je da je Hamiltonovo shvatanje narodne politike bilo „stari sistem merkantilizma engleske škole, prilagođen i podešen za situaciju Sjedinjenih Država."[34]) Bilo je osnova za ovo tvrđenje, ali ne u tom smislu da je Hamilton bio slepi sledbenik ili obožavalac merkantilističkih doktrina. Kao što je gore naznačeno,[35]) evropski merkantilisti su pridavali važnost dvema različnim, ali tesno povezanim stvarima: narodnom ujedinjenju, nasuprot partikularizmu, i razvijanju izvornih sredstava nacije, sa naročitim odnosom na njen vojni potencijal. Hamilton je sigurno bio nacionalista i sigurno je verovao u upotrebu ekonomske politike kao instrumenta narodnog ujedinjenja i narodne moći. Skoro sve što je rekao i verovao može se, na neki način, dovesti u vezu sa ovom centralnom temom. Njegovo zastupanje dobro zaokrugljene narodne ekonomije koja bi uključivala tvornice, njegove preporuke u pogledu javnog duga (naročito preuzimanje dugova pojedinih država), njegovo verovanje u narodnu banku, njegovo shvatanje spoljne politike i bezbednosti, njegova doktrina o „uslovljenoj vlasti" federalne vlade, njegovo ubeđenje da treba potstaknuti proizvodnju ratnog materijala i kontrolisati je, ako treba, od strane naroda, njegovi izveštaji o vojnoj politici, njegova vatrena borba za mornaricu, čak i njegovo držanje prema demokratskoj vladi — sve se to može najbolje razumeti u vezi, prvo, njegove žudnje za narodnim jedinstvom i, drugo, njegovog dubokog poštovanja političke i ekonomske moći nacije.

S druge strane, sumnjivo je da bi čak i Adam Smit mogao da napiše lepši ili rečitiji pregled u prilog slobodne trgovine od onoga koji se nalazi u Hamiltonovom „Izveštaju o tvornicama" podnetom Kongresu, 5 decembra 1791 godine.[36]) Ako je neki sistem industriske i komercijalne slobode, rekao je dalje Hamilton, „opštije uticao na vođenje naroda nego što je to ona činila, ima mesta pretpostavci da bi ih on doveo brže blagostanju i veličini nego što su to postigli sledovanjem suviše suprotnih maksima." Tada bi postojala i mogla da postoji prava međunarodna podela rada u korist svih. Ali, sloboda

---

[33]) *William Notz, „Friedrich List in America"*, *American Economic Review*, XVI (June 1926), 249—265. Dr Notz je bio jedan od urednika gore navedenog izdanja Listovih dela. Njegov divni uvodni esej za svesku II (Berlin, 1931), str. 3—61, najbolji je izveštaj o Listovim godinama u Americi i njihovom značaju za Listovu karijeru kao celinu. U pogledu ocena Hamiltonovog uticaja na Lista vidi C. Majcel (Meitzel), članak o Hamiltonu u *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, četvrto izdanje (1923), IV 21 i M. E. Hirst, *Life of Friedrich List* (London, 1909), str. 112—118.

[34]) W. C. Summer, *Alexander Hamilton* (New York, 1890), str. 175.

[35]) Vidi otsek I.

[36]) *Works*, IV, 70—198, naročito 71—73, 100—101. Izveštaj se nalazi i u divnom izdanju Samjuela Makija (Samuel McKee), *Papers on Public Credit, Commerce and Finance by Alexander Hamilton* (N. Y. 1934).

trgovine i razmene nije nadvladala; ustvari, desilo se baš suprotno, i narodi Evrope, naročito oni koji su sagradili tvornice, „žrtvovali su uzajamne interese korisne međusobne trgovine sujetnom planu da prodaju sve i da ne kupuju ništa." Posledica je bila da su „Sjedinjene Države do izvesne mere dospele u položaj zemlje isključene iz trgovine" i nemoćne da trguju sa Evropom na ravnoj nozi. Ove činjenice, nastavio je Hamilton, nisu utvrđene radi žalbe. Stvar je onih naroda, na čije je odredbe ukazano, da sami procene da li, težeći da postignu suviše mnogo, ne gube više nego što dobijaju. A dužnost je Sjedinjenih Država da razmotre kojim sredstvima bi mogle da postanu manje zavisne od kombinacija spoljne politike drugih država, bile one ispravne ili pogrešne.[37])

Program, izložen u „Izveštaju o tvornicama", prikazuje Hamiltona kao ekonomskog nacionalistu. Njegov cilj, rekao je, bio je da stvori takve tvornice „koje će moći u pogledu vojnog i drugog bitnog snabdevanja da učine Sjedinjene Države nezavisnim od stranih naroda."[38]) Verovao je da „su ne samo bogatstvo već i nezavisnost i bezbednost jedne zemlje materijalno vezani za prosperitet tvornica. Svaki narod, s obzirom na ove velike ciljeve, treba da se potrudi da sâm ima sve što je bitno za narodno snabdevanje. Ovo obuhvata sredstva za ishranu, stanovanje, odevanje i odbranu."

„Posedovanje ovih sredstava", rekao je Hamilton, „potrebno je za sprovođenje opšte politike, kako za bezbednost, tako i za blagostanje društva. Nedostatak jednog od njih pretstavljao bi nedostatak važnog organa političkog života i kretanja; u raznim krizama koje očekuju jednu državu, ona će ozbiljno osetiti dejstvo takvog manjka. Krajnje neprilike Sjedinjenih Država za vreme poslednjeg rata, zbog nesposobnosti da se same snabdevaju, još su predmet živog sećanja; možda ćemo dočekati da nam i budući rat bude primer nesreća i opasnih situacija, kao posledica ove nesposobnosti koja još uvek postoji u suviše velikoj meri, ako se na vreme ne ukloni snažnim naporom. Da bi se ova promena izvršila što je moguće brže, potrebna je sva pažnja i revnost naših javnih savetodavnih tela; to je naredni veliki posao koji treba svršiti."

„Nedostatak mornarice koja bi štitila našu spoljnu trgovinu činiće, dokle god bude postojao, snabdevanje bitnim artiklima naročito nepouzdanim i poslužiće da se znatno pojačaju argumenti u korist tvornica."[39])

Hamilton je verovao da se mlada zemlja kao što su Sjedinjene Države ne može takmičiti sa zemljama kao što je Velika Britanija, koja je već davno uspostavila fabričku proizvodnju. „Izdržati na ravnoj nozi takmičenje između novih postrojenja jedne zemlje i davno razvijenih postrojenja druge zemlje ...u većini slučajeva nije

[37]) *Ibid.*, str. 73, 100—102.

[38]) *Ibid.*, str. 70. Uporedi sa tvrđenjem u Vašingtonovom prvom godišnjem izveštaju Kongresu 1790 godine da „bezbednost i interes (slobodnog naroda) zahtevaju da treba unaprediti takve tvornice koje teže da ih učine nezavisnim od drugih u pogledu bitnih, a naročito vojnih nabavki."

[39]) *Ibid.*, str. 135—136.

izvodljivo." Zato industrije mlađe zemlje treba da uživaju „izvanrednu pomoć i zaštitu vlade."[40]) Ovu pomoć i zaštitu treba pružiti u obliku uvoznih carina (do tačke zabrane u nekim slučajevima), ograničenja izvoza sirovina, novčane pomoći i premija, smetnji uvozu, izuzimanja izvesnih bitnih sirovina iz uvoznih carina i drugih sredstava. Ovo je argument za „nepunoletnu industriju", ali je i karakterističan merkantilistički razlog za autarhiju.

Određujući robu na koju treba nametnuti carine i iznos tih carina, u cilju potsticanja domaćih tvornica, treba poglavito, a možda i prvenstveno, imati u vidu „veliki (faktor) narodne odbrane." Tako:

„Vatreno oružje i drugo vojno oružje, razume se, treba bez ustručavanja staviti u klasu artikala opterećenih carinom sa petnaest od sto. Već postoje tvornice ovih artikala koje samo zahtevaju potstrek izvesnog potraživanja da bi postale dovoljne za snabdevanje Sjedinjenih Država."

„Materijalnu pomoć za tvornice ove vrste, a ujedno i sredstvo za postizanje javne bezbednosti, pretstavljalo bi predviđanje godišnje kupovine vojnog oružja domaće proizvodnje, da bi se obezbedilo stvaranje arsenala, kao i povremeno popunjavanje arsenala, ukoliko se oružje povlači za upotrebu, da bi se u zalihi uvek nalazile količine svake vrste koje se smatraju potrebne za snabdevanje."

„Međutim, ubuduće biće potrebno zakonodavno razmatranje da li bi bilo od koristi da se osnuju tvornice potrebnih ratnih oružja za račun same vlade. Takve ustanove slažu se sa uobičajenom praksom naroda, a ova praksa izgleda da se zasniva na dovoljno razloga."

„Izgleda nesmotreno da se ova bitna sredstva narodne odbrane prepuste neizvesnim špekulacijama individualne preduzimljivosti — izvor u koji se, u ovom slučaju, može uzdati manje nego u većinu drugih, jer artikli koji su u pitanju nemaju redovnu ili neophodnu privatnu potrošnju ili upotrebu. Opšte je pravilo da treba izbegavati tvornice na neposredan račun vlade; ali, ovo je, izgleda, jedan od malo izuzetaka koje pravilo dopušta iz naročitih razloga."[41])

„Izveštaj o tvornicama" takođe naglašava zamisao koju je docnije Fridrih List razvio nadugačko — da će zemlja sa raznolikom privredom, koja uključuje zemljoradnju, tvornice i trgovinu, biti unutra bolje ujedinjena i jača u odnosu na druge sile nego što bi bila bez nje. Ali, Hamilton je svoju najbolju postavku ove teze dao u svome prvom nacrtu Vašingtonove „Oproštajne poruke", koju je napisao u toku leta 1796 godine.[42]) Hamilton je nazirao naciju u kojoj

[40]) *Ibid.*, str. 105—106.

[41]) *Ibid.*, str. 167—168. Ovo nije prva prilika da je Hamilton dao takav predlog u pogledu ratnog materijala. Kao pretsednik posebnog odbora Kongresa predložio je 1783 godine da „bi trebalo postaviti kao ozbiljan cilj politike da budemo sposobni da se snabdevamo svim artiklima koji su u ratu prvo potrebni" i da u tu svrhu treba sagraditi narodne tvornice oružja i municije. *Ibid.*, str. 467, 475.

[42]) Tekst i sve druge pojedinosti mogu se videti kod Victor H. Paltsits, *Washington's Farewell Address* (New York, 1935), naročito str. 184—185. Koliko je Wašington usvojio Hamiltonov argument u ovom pogledu, postaje oči-

će se pokrajinske privrede utkati u zajedničku privredu i korist. Zemljoradnički jug neće samo doprinositi svoj sopstveni udeo narodnom bogatstvu, već će učestvovati i u koristima od industriske jačine severa. Zapad, naročito posle razvoja odgovarajućeg transporta, pružiće tržište za tvornice i spoljnu trgovinu istoka i izvlačiće koristi iz razvoja „značaja, uticaja i pomorskih izvornih sredstava atlantskih država." Dalje, „gde svaki deo nalazi naročitu korist u Uniji, svi delovi naše zemlje naći će veću nezavisnost zbog većeg izobilja i raznolikosti proizvodnje usled različitosti tla i klime". Skupljena snaga nacije, ujedinjene na ovaj način zajedničkim ekonomskim interesom, biće povećana u svima bitnim pogledima. Razvijanjem raznolike privrede Sjedinjene Države uživaće povećanu „bezbednost od spoljne opasnosti, ređe prekidanje mira sa stranim narodima i, što najviše vredi, biće pošteđene kavgi i ratova među pojedinim svojim delovima, koji bi, da su razjedinjeni, potstaknuti tuđom intrigom, neizbežno izazivali suparništva." Posledica toga bila bi ta što bi nacija bila oslobođena „onih nepotrebnih velikih vojnih ustanova koje u svakoj zemlji donekle ugrožavaju slobodu." Ovako je Hamilton povezao svoj ekonomski sistem sa narodnom bezbednošću.

Hamiltonov argument za američku ratnu i trgovačku mornaricu bio je sličan amalgam politike i ekonomike. On je bio ubeđen da su Sjedinjene Države određene da postanu velika pomorska sila. Pustolovna putovanja Amerikanaca u sve delove zemlje — „taj nedostižan duh preduzimljivosti... koji je po sebi neiscrpan rudnik narodnog bogatstva" — „izazvala su već uzbuđena i neugodna osećanja" među Evropljanima, koji su „izgleda osetljivi na naše suviše veliko mešanje u onaj otpremnički posao koji pretstavlja oslonac njihove plovidbe i temelj njihove pomorske snage." Neke evropske države bile su zakonskim ograničenjima rešene da nam „potseku krila kojima bismo mogli da uzletimo do opasne veličine." Ali, čvrstom zajednicom, cvetajućom trgovačkom mornaricom, naprednim ribolovom (kao rasadnikom pomoraca), podesnim plovidbenim zakonima kao protivmerom i ratnom mornaricom „mi možemo da prkosimo sitnim veštinama sitnih političara koji žele da kontrolišu ili da promene neodoljiv i nepromenljiv tok prirode." Ratna mornarica Sjedinjenih Država možda ne može da „se takmiči sa mornaricama velikih pomorskih sila," ali, ona bi bar „pretstavljala respektovanu težinu ako bi se bacila na vagu u korist jedne od dve protivničke strane", naročito u Zapadnoj Indiji. Stoga je naš položaj, čak i sa malo liniskih brodova, „komandujući" i omogućava nam da „se pogađamo za trgovačke privilegije." Sem toga, u slučaju rata između stranih sila, „ceniće se naša neutralnost i naše prijateljstvo." Stoga, „čvrstom privrženošću Uniji možemo se nadati da ćemo uskoro postati arbitar Evrope u Americi i biti u stanju da ravnotežu sila u ovom delu sveta

gledno kad se uporedi prethodni nacrt sa konačnim rukopisom, *Ibid.*, str. 143—144. Zbog jasnoće dodao sam tekstu interpunkciju.

podesimo kako to bude diktirao naš interes."[43]) Ovo je sigurno realna politika (*Realpolitik*) visokog reda i pokazuje da su očevi republike razvili za Ameriku strategiju u svetskoj politici.

Neophodno je, zahtevao je Hamilton, da Sjedinjene Države imaju potpunu narodnu privredu. Ovom velikom cilju doprinela bi ratna mornarica isto tako kao što bi politička i ekonomska unija doprinela porastu ratne mornarice:

„Ratna mornarica Sjedinjenih Država, koja bi obuhvatila izvorna sredstva svih, pretstavlja manje udaljen cilj nego mornarica jedne jedine države ili delimične konfederacije, koja bi obuhvatila izvorna sredstva samo jednog dela. Desilo se, doista, da su razni delovi ujedinjene Amerike posedovali svaki po neko posebno preimućstvo za ovo bitno uređenje. Države koje leže više prema jugu isporučuju u većem izobilju izvesne vrste pomorskog materijala — katran, smolu i terpentin. Njihovo drvo za građenje brodova takođe ima čvršće i trajnije tkivo. Razlika u trajanju brodova od kojih bi mornarica bila sastavljena, ako bi oni bili sagrađeni, uglavnom, od južnog drveta, bila bi od primetnog značaja kako u pogledu pomorske jačine, tako i u pogledu narodne privrede. Neke od južnih i srednjih država dobijaju više gvozdene rude, i bolje kakvoće. Pomorci se moraju, uglavnom, povlačiti sa severnog primorja. Potreba da se mornaricom zaštite spoljna i pomorska trgovina ne zahteva naročito objašnjenje, kao što nije potrebno objašnjavati ni korist koju ove vrste trgovine doprinose napredovanju ratne mornarice."[44])

Slično tome, i Hamiltonova finansiska politika imala je svoje političko obeležje. Fundiranjem javnog duga, preuzimanjem dugova pojedinih država i osnivanjem narodne banke nadao se da će prisno povezati „interes države sa interesima bogatih pojedinaca u njoj" i skrenuti „njihovo bogatstvo i uticaj u komercijalni kanal, uz uzajamnu korist". Stoga će narodni dug, možda postati „narodni blagoslov", jer će biti snažan cement za našu Uniju."[45]) Želeo je potporu trgovačkih i imućnih klasa, jer je znao kako su one bile sposobne da utiču na vladu u Engleskoj kod donošenja merkantilističkog zakonodavstva, i verovao je da je ekonomsko obrazloženje politike svojstveno skoro svakom društvu.[46]) Sem toga, uspostavljanje narodnog kredita na čvrstoj osnovi bilo je bitno „dokle god ga narodi koriste kao sredstvo u ratu. Bilo bi nemoguće da se jedna zemlja bori na ravnoj nozi ili da bude sigurna od poduhvata drugih nacija,

[43]) Svi citati u prethodnom i idućem stavu uzeti su iz *Federalista*, br. 11. Treba zabeležiti da Hamilton nije želeo da sprovodimo politiku ravnoteže sila u Evropi. Vidi, naprimer, *Works*, IX, 327; X, 397.

[44]) Uporedi ovo sa sledećom izjavom koju je Teodor Ruzvelt (veliki obožavalac Hamiltona) dao 1910 godine pred slušaocima na Srednjem Zapadu: „Prijatelji, ratna mornarica nije samo stvar morske obale. Nema čoveka, pa ma on živeo na pašnjacima, u zemlji stada, ili na Velikim Jezerima, ili pored Misurija, koji nije baš isto toliko zainteresovan za ratnu mornaricu kao da živi na obali Nove Engleske ili na obali Golfa ili na Pudžet Sundu." Govor u Omahi, 2 septembra, preštampan u *The New Nationalism* (New York, 1910), str. 147.

[45]) Pismo Robertu Morisu, 1780, u *Works*, III, 338, 387.

[46]) O toj tački vidi takođe *Federalist*, br. 10 od Medisona.

ako ne bi, kao i one, raspolagala ovim važnim izvornim sredstvom, a to je veoma mladoj zemlji, sa skromnim novčanim kapitalom, a bez raznolike industrije, još potrebnije nego zemljama koje su naprednije u oba pogleda." Čovek „može samo da zaključi da bi rat bez kredita bio više nego velika nesreća — bio bi propast." Mada je priznao zakonitost sekvestriranja privatne svojine u doba rata, Hamilton se protivio tome iz više opravdanih razloga, pa i zato što bi to sprečilo strane investicije u američke državne hartije od vrednosti.[47]) Ukratko, preporučio je da „čuvamo kredit kao sredstvo jačine i bezbednosti."[48])

V

Narodna bezbednost bila je problem koji je ovladao Hamiltonom i on je realno procenjivao faktore koji su tom problemu bili svojstveni. Shvatio je da daljina Sjedinjenih Država od Evrope i prostranstvo njenih teritorija pretstavljaju za njih veliku aktivu, jer će njihovo osvajanje od strane neke strane sile učiniti teškim, ako ne i nemogućim. Ali, on je znao i to da smo mi mlada, nerazvijena i politički nezrela zemlja, kojoj treba vremena da učvrsti svoj položaj. Otuda dolazi njegovo stalno naglašavanje potrebe narodnog jedinstva, njegove oštre kritike podvajanja u grupe i razdvajanja po pokrajinama, njegove preporuke protivu „strane privrženosti" ili „ukorenjenih predrasuda" u pogledu drugih naroda, kao i njegov savet protivu političkih obaveza na strani. Otuda dolazi i njegovo verovanje da „ako ostanemo ujedinjen narod pod efikasnom vladom, nije daleko vreme kada ćemo moći da se odupremo materijalnoj uvredi spoljnog uznemiravanja."[49]) Ali, bezbednost nije moguća bez snage, jer „narod, prezren zbog svoje slabosti, gubi čak i privilegiju da bude neutralan."[50]) Samo ako budemo jaki, možemo „birati mir ili rat, kako to naš interes, vođen pravdom, bude diktirao."[51]) Ali snaga zavisi od sloge, kao što je rekao Džej (Jay), „od vlade, oružja i izvornih sredstava zemlje."[52])

Hamilton je takođe jasno video da nikad ne možemo biti bezbedni dok evropske sile imaju veće teritorije na našem kontinentu. Bio je protivan prenošenju američke teritorije od jedne neameričke sile na drugu, prema tome, podržavao je kupovinu Luizijane (Louisiane), čak iako ju je izvršio njegov protivnik Džeferson (Jefferson). Izgleda čak da je predviđao politiku koja je postala poznata kao

---

47) „Drugi izveštaj o javnom kreditu" (decembar 1794) u *Works*. III. 199—300. Citati su sa strana 295—296.

48) Hamiltonov nacrt za Vašingtonovu Oproštajnu poruku, Paltsits, *op. cit.*, str. 193.

49) *Ibid.*, str. 193—196.

50) *The Federalist*, br. 11, str. 65.

51) Ova rečenica je bila Hamiltonova, a ne Vašingtonova. Paltsits *op. cit.*, str. 196 Vašington je reč „diktirao" promenio u „savetovao".

52) *The Federalist*, br. 4 str. 65.

Monroova doktrina.[53]) Bio je anglofil, ne samo zato što se gnušao radikalnih načela revolucionarne Francuske, već i zato što je verovao da smo suviše slabi za presudan obračun oružjem sa Velikom Britanijom, kao i suviše zavisni od britanskog tolerisanja naše trgovačke snage koja je rasla.

Hamilton se slagao sa predgovorom ustava po kome jedinstvo, zajednička odbrana, opšte blagostanje i održavanje slobode treba što savršenije da prožimaju jedno drugo. U broju 8 časopisa *Federalist* pisao je nadugačko i sa tačnim razumevanjem o delikatnom problemu izmirenja vojne snage sa osnovnim političkim slobodama — članak koji iznenađuje sličnostima sa nekim idejama Adama Smita o istom problemu. Istakao je takođe da za jednu vladu nije dovoljno da ima pravo da podigne vojsku u doba rata; ona mora da održava potrebne snage i u vreme mira. Inače, „moraćemo da izložimo naša dobra i slobodu milosti stranih napadača... zato što se bojimo da bi upravljači, postavljeni našim izborom i zavisni od naše volje, mogli da dovedu u opasnost ovu slobodu, zloupotrebom sredstava potrebnih za njeno održavanje."[54]) Sem toga, za vreme rata, izvršna moć mora biti podesna za „upravljanje zajedničkom snagom",[55]) uprkos tradicionalne bojazni Amerikanaca od centralizovanog autoriteta.

Kao i Adam Smit, Hamilton je verovao da bi profesionalna vojsavršenije da prožimaju jedno drugo. U broju 8 časopisa *Federalist* „Postojane ratne operacije protivu regularne i disciplinovane vojske može uspešno da vodi samo snaga iste vrste. Razmatranja ekonomičnosti, a ne samo stabilnosti i jačine, potvrđuju ovo stanovište. Američka milicija je u toku poslednjeg rata svojom srčanošću u mnogobrojnim slučajevima podigla večite spomenike svoje slave; ali, njeni najhrabriji članovi osećaju i znaju da se sloboda njihove zemlje nije mogla uspostaviti samo njihovim naporima, ma koliko veliki i dragoceni oni bili. Rat je, kao i većina drugih stvari, znanje koje se mora steći i usavršiti marljivošću, istrajnošću, vremenom i praksom."[56])

[53]) O neprenošenju vidi „Odgovor na pitanja predložena od strane pretsednika Sjedinjenih Država", 15 septembra 1790 godine, u *Works*, IV, 338. O opasnosti koja preti od strane evropskih teritorija u Americi vidi *Federalist*, br. 24, str. 150—151. Isključivanje evropskog uticaja na ovom kontinentu je stalan faktor u američkoj spoljnoj politici, vidi E. M. Earle, „National Security and Foreign Policy", *Yale Review*, XXIX (1940), 444—460. *The Federalist*, br. 11, str. 69 pokazuje da bi Hamilton, da je ostao živ, podržavao Monroovu doktrinu. Monroova doktrina, političko načelo koje je postavio peti pretsednik Sjedinjenih Država, Džems Monro, po kome nijednoj evropskoj sili ne treba dozvoliti mešanje u razmirice među američkim državama niti osvajanje američke teritorije (Amerika Amerikancima). — Prim. prev.

[54]) *The Federalist*, br. 25, str. 156. O istome vidi *ibid.*, br. 4, (od Džeja), br. 23 (od Hamiltona) i br. 41 (od Medisona). *The Federalist*, u ovim i drugim brojevima pretstavlja udžbenik za studente vojne politike i narodne bezbednosti.

[55]) *Ibid.*, br. 74, str. 48.

[56]) Br. 25. str. 157. Hamilton je već ranije ozbiljno razmišljao o vojnoj politici Sjedinjenih Država. Vidi pismo upućeno Džemsu Duanu (James Duane) 1780 godine i Hamiltonov izveštaj o specijalnom odboru Kongresa 1783 godine u *Works*, I, 215—216; VI, 463—483. Verovao je da bi trebalo da vojska bude

U toku poslednjeg dela XVIII veka postojalo je rašireno verovanje da su parlamentarne vlade, naročito one u kojima dominira trgovačka klasa, verovatno manje izložene ratu nego monarhije. Hamilton je smatrao da je svako takvo mišljenje u suprotnosti sa zdravim razumom i poznatim istoriskim činjenicama. Bio je ubeđen da su narodne skupštine isto toliko koliko i drugi oblici vladavine (a možda i više) izložene „impulsima zanosa, srdžbe, zavidljivosti, pohlepe i drugih nepravilnih i žestokih naklonosti." On se, takođe, nije slagao ni sa gledištem fiziokrata*) po kome je — prema Monteskijeu — „prirodan rezultat trgovine da unapređuje mir." Prema njegovom rasuđivanju trgovina je, naprotiv, pre bila uzrok ponavljanja ratova. „Zar je trgovina dosad činila nešto drugo a ne razmenu predmeta rata? Zar nije težnja za bogatstvom, kao gospodarica i preduzimljiva strast, ista kao i težnja za moći i slavom? Zar nije bilo isto toliko ratova, zasnovanih na trgovačkim motivima, otkad je trgovina postala preovlađujući sistem nacija, kao što ih je ranije bilo izazvanih pohlepom za teritorijom ili vlašću? Zar trgovački duh u mnogim primerima nije dao novog potstreka apetitu i jednih i drugih?" Mislio je da su odgovori na ova pitanja jasno potvrdni. Rat je isuviše duboko ukorenjen u ljudskom društvu, ma koliko ono menjalo svoje oblike, da bi bilo zajemčeno verovanje u neuznemiravani mir i bezbednost.[57])

Prilično iznenađuje da se Tomas Džeferson složio sa Hamiltonom da je trgovina mogući uzrok rata. „Naši ljudi su odlučni u mišljenju," pisao je Džonu Džeju avgusta 1785 godine iz Pariza, „da je za nas potrebno da uzmemo udela u osvajanju okeana, a njihove utvrđene navike navode ih da zahtevaju da se more mora držati otvoreno za njih, kao i da treba slediti onu liniju politike koja će korišćenje ovog elementa učiniti za njih što je moguće većim. Smatram da je dužnost onih kojima je povereno upravljanje njihovim poslovima da se prilagode odlučnom izboru svojih vlastodavaca, i da mi, stoga, u svakom slučaju (čak i uz opasnost skoro izvesnog rata) treba da im sačuvamo jednakost prava na transportovanje robe, ribolov i druga korišćenja mora."[58]) I Džeferson je svoje verovanje

narodna po organizaciji i lojalnosti; da bi trebalo sagraditi odbranbeni sistem bez obzira na granične linije država; da bi trebalo da milicija bude pod narodnim nadzorom u pogledu jednolikosti službe, obuke i opreme; da bi trebalo da postoji narodna vojna akademija i da bi trebalo potstaći proizvodnju ratnog materijala, koja bi možda trebalo da bude svojina federalne vlade. Hamilton je dalje verovao u načelo opšte obaveze vojne službe. *Ibid.*, VII, 47.

*) Fiziokrati su pristalice fiziokratskog sistema, narodne privredne teorije koja u zemlji i njenoj obradi vidi izvor narodnog bogatstva. Ova teorija se pojavila sredinom XVIII veka kao reakcija merkantilizmu. — Prim. prev.

[57]) *The Federalist*, br. 6 nadugačko razmatra uzroke rata. Citati su sa strane 30. U pogledu gledišta fiziokrata i drugih da je uticaj trgovine bio usmeren ka unapređenju međunarodnog mira, vidi Edmond Silberner, *La guerre dans la pensée économique de XIV siècle* (Paris, 1939). U br. 3, 4 i 5 *Federalista* Džon Džej takođe razmatra uzroke rata i iznosi značajno predviđanje (u br. 4) da će sve veća trgovina sa Kinom uvući Sjedinjene Države u međunarodni sukob na Dalekom Istoku.

[58]) *Writings of Thomas Jefferson* (Memorial Edition), V, 94.

priveo u delo kada je, kao pretsednik i pored svojih pacifističkih ubeđenja, preduzeo rat protiv varvarskih gusara.

Hamiltonova veličina može se, zaista, do izvesne mere, uočiti ako se razmotri do koje se mere Džeferson — njegov najogorčeniji protivnik — složio sa njim u pogledu ekonomike i narodne odbrane. Džeferson je bio pristalica slobodne trgovine i izraziti neprijatelj tvornica. Mrzeo je Hamiltonov protekcionistički program. Ali, posle svojih iskustava sa embargom (zabrana utovara na brodove) i posle posmatranja posledica rata sa Velikom Britanijom 1812—1815 godine, došao je i protiv svoje volje do zaključka da stvarnost politike sile možda zahteva promenu shvatanja koja je ranije imao. U tom pogledu pisao je francuskom ekonomisti i pristalici slobodne trgovine Žanu Batistu Seju (Jean Batiste Say) marta 1815 godine:

„...Ubedio sam se ranije da jedan narod, udaljen kao što smo mi od sukoba Evrope, koji izbegava vređanje drugih sila, i nije preterano brz u odgovaranju na uvrede sa njihove strane, koji je pravedan prema svima, ispunjavajući verno dužnosti neutralnosti i izvršavajući sve obaveze prijateljstva, i koji podržava njihove interese beneficijama naše trgovine, da takav narod može očekivati da će živeti u miru i da sebe može smatrati samo članom velike porodice čovečanstva; u takvom slučaju, on može da se posveti onome što najbolje može da proizvodi, siguran u mirnu razmenu viška za ono što drugi mogu korisnije da isporuče, kao što se to dešava između jedne i druge pokrajine Francuske. Ali, iskustvo je pokazalo da dugi mir ne zavisi samo od naše pravednosti i razboritosti, već i od pravednosti i razboritosti drugih, da, kada je narod prisiljen na rat, prekid razmene koja se mora vršiti preko širokog okeana, postaje moćno oružje u rukama neprijatelja koji vlada tim prostorom, i drugim nevoljama rata dodaje nedostatak svih onih potreba u kojima smo dozvolili da budemo zavisni od drugih, pa čak i u oruđu i odeći. *Ova činjenica rešava pitanje svodeći ga u njegov krajnji oblik, naime da li je zarada ili održavanje prvi interes države?* Mi smo stoga postali fabrikanti do stepena neverovatnog za one koji to ne vide i koji uzimaju u obzir samo kratak period vremena u toku kojeg smo na to bili naterani samoubilačkom politikom Engleske. Prohibicione carine koje udaramo na sve artikle strane proizvodnje, za koje nam mudrost nalaže da treba da uspostavimo domaću proizvodnju, i patriotska rešenost svakog dobrog građanina, da bez obzira na razliku u ceni, ne upotrebi nijedan inostrani artikal koji se može napraviti kod kuće, obezbeđuju nas da ponovo ne padnemo pod stranu zavisnost."[59]

Mada Džeferson nikada nije otišao tako daleko da sasvim podržava Hamiltonove poglede o stajaćoj vojsci, ipak se približio verovanju da se mora mnogo više misliti na održavanje vojnog uređenja zasnovanog na opštoj vojnoj obavezi. Tumačeći jedan memoar ministra rata pisao je Džemsu Monrou (James Monroe) 1813 godine: „Možemo se radovati što imamo tako malo nesrećnika koji služe u

[59]) *Op. cit.* XIV (Washington, 1903), 258—260 (Rečenicu u gornjem citatu podvukao E. M. Earle).

savremenoj regularnoj vojsci, ali, to još više ukazuje na potrebu da se svaki građanin obaveže da bude vojnik; tako je bilo kod Grka i Rimljana, i tako mora biti u svakoj slobodnoj državi... Moramo da razvrstavamo i vežbamo sve naše mladiće i da vojnu obuku učinimo sastavnim delom školske nastave. Ne možemo da budemo sigurni sve dok se to ne učini."[60])

Aleksander Hamilton ne može se kao ekonomista ceniti visoko, osim, možda, u jednom pogledu, u njegovom efikasnom izlaganju argumenata o „maloletnoj industriji" radi zaštite tvornica, o čemu je sa velikom efikasnošću stvarno rekao sve što se može reći. U formulisanju ovog dela svog čuvenog izveštaja koristio se saradnjom Tenča Koksa, svog pomoćnika u ministarstvu finansija i jednog od sledbenika Filadelfiske škole protekcionista koji su imali tako zapažen uticaj na Hamiltona. Ali, istoriski značaj njegovih prigovora u korist razvoja američke industrije veći je nego što je njihova vrednost, jer na onome što je pisao sagrađena je struktura američke ekonomske politike. No, s obzirom da je povezao ekonomiku sa politikom i državništvom, Hamilton ipak spada u velike savremene državnike. On je, zaista, američki Kolber, Pit ili Bizmark. Moć i dejstvo njegovih ideja neizgladivo su utisnuti na potonje generacije Amerikanaca tako da je njegov uticaj veći od uticaja ma koga od njegovih savremenika, osim Džefersona.[61])

VI

Jedna od ironija istorije je da su Hamiltonovi politički protivnici, Džeferson i Medison, učinili više za ostvarenje njegovih protekcionističkih i nacionalističkih shvatanja ekonomske politike nego sâm Hamilton. Zabrana utovara (embargo), koju je Džeferson zaveo 1 decembra 1807 godine, zakon protivu uzajamne trgovine i potonji rat sa Velikom Britanijom na koji je Medison nerado pristao, imali su praktični rezultat da stvarno zatvore sve puteve spoljne trgovine i da Sjedinjene Države u pogledu tvornica i ratnog materijala učine zavisnim od svojih sopstvenih izvornih sredstava. Industrije koje su se rodile usled pritiska i potreba od 1808—1815 godine bile su deca kojima je 1816 godine, i docnije, narod pružio zaštitu u obliku niza

[60]) *Ibid.*, XIII, 261.

[61]) Džulien Bojd (Julian Boyd), bibliotekar Prinstonskog univerziteta imao je privilegiju da ispita prepisku i rukopise Tenča Koksa koji pokazuju da je on učestvovao u formulisanju i konceptiranju „Izveštaja o tvornicama". Stvarne razmere Koksovog doprinosa konačnom dokumentu saznaće se čim Koksova porodica objavi njegove spise. Što se tiče kritičke analize izveštaja koja ističe izvesne nedoslednosti i protivurečnosti u dokumentu, vidi Frank A. Fetter u L. S. Lyon and V. Abramson, *Government and Economic Life* (2 sveske, Washington 1940), II, 536—540. Dužu obradu istog predmeta, povoljniju za Hamiltona, pretstavlja E. C. Lunt, „Hamilton as a Political Economist". *Journal of Political Economy*, III, (1895), 289—310. O uticaju Filadelfiske škole vidi članak profesora Fettera, „The Early History of Political Economy in the United States," *Proceedings of the American Philosophical Society*, LXXXVII (1943), 51.

zakona o carinskim tarifama. Dok su Amerikanci još bili ogorčeni zbog uvreda koje su Napoleonova Francuska i Velika Britanija nanele Sjedinjenim Državama, izgleda da je već postojala bitna saglasnost u pogledu vladine zaštite tvornica. Medison i Džeferson sa jedne strane, i „ratni sokolovi" od 1812 godine, Klej i Kalhoun, s druge strane, našli su se u istom logoru. Džeferson je januara 1816 godine napisao vanredno oštru optužbu protiv onih koji su navodili njegova ranija gledišta o slobodnoj trgovini kao „izgovor da bi prikrili svoje nelojalne sklonosti da nas drže u večitoj potčinjenosti tuđem i nimalo prijateljskom narodu (Britancima)." Pozivao je sve Amerikance da „idu u korak sa njime ne kupujući ništa strano, bez obzira na razliku u ceni, ako se ekvivalent može dobiti iz domaće proizvodnje," jer ga je „iskustvo naučilo da su tvornice sada potrebne kako za našu nezavisnost, tako i za našu udobnost". Radi obezbeđenja nezavisnosti od drugih, „moramo sada da stavimo fabrikanta pored zemljoradnika."[62]) Hamilton sam nije mogao da kaže više.

Ali, kako je vreme prolazilo, stare podvojenosti su se opet pojavile i ogorčena borba zbog protekcionizma vodila se sve dok Volkerova (Walker) tarifa od 1846 godine nije privremeno rešila problem. Fridrih List pojavio se na američkoj sceni kao učesnik u ovoj debati i formulisao je ekonomske teorije koje su imale da budu od uticaja ne samo u Sjedinjenim Državama nego čak i u Nemačkoj. List se rodio u Virtembergu 1789 godine, studirao je na univerzitetu u Tibingenu (gde je docnije kratko vreme služio kao profesor političkih nauka) i ušao u javni život kao vatreni eksponent *Zollverein-a**). Njegove liberalne i nacionalističke ideje držale su ga stalno u suprotnosti sa reakcionarnom vladom svoje rodne države i odvele ga najzad 1825 godine u izgnanstvo, kada je otišao u Ameriku i nastanio se među pensilvanskim Nemcima u Ridingu. Postao je urednik Ridinškog *Adler*-a, nemačko-američkog mesečnog časopisa priličnog uticaja na poslove u Pensilvaniji. Njegovo interesovanje za komercijalnu politiku uskoro ga je dovelo u dodir sa Pensilvanskim društvom za potsticanje fabrične proizvodnje i mehaničkih veština, koje se nalazilo pod snažnim i sposobnim voćstvom Metjua Kareja (Mathew Carey), Čarlsa Džerda Ingersola (Charles Jared Ingersoll), Pjera di Ponso (Pierre du Ponceau) i drugih.[63]) Mada je Metju Karej bio efikasniji pamfletista, List je bio u stanju da piše sa dobrim isku-

---

[62]) *Op. cit.*, XIV, 389—393. Pismo Bendžaminu Austinu.

*) *Zollverein* = Carinski savez. — Prim. prev.

[63]) Ovo društvo izgleda da je bilo nadahnuto ranijim Filadelfiskim društvom za unapređenje domaće industrije, koje je osnovao Hamilton. Pensilvansko društvo je objavilo i rasturilo nekoliko izdanja „Izveštaja o tvornicama", kao i publikacije Metjua Kareja koji je učinio više nego svaki drugi Amerikanac, sem Hamiltona, za ostvarenje takozvanog američkog sistema. Ono je kumovalo čuvenoj Harisburškoj konvenciji od 1827 godine koja je podneta Kongresu u korist viših carinskih tarifa (i koje su ostvarene u „Tarifi gnušanja" od 1828 godine), privuklo je svojom efikasnom propagandom pažnju čitavog noroda i uopšte je radilo na tome da državu Pensilvaniju održava stalno u protekcionističkom logoru američke politike.

stvom u ekonomskim i političkim naukama i postao je za vreme svoga boravka u Americi glavni literarni i učeni propagator protekcionizma. Pensilvanski industrijalci su obraćali pažnju na njega, on je dolazio u dodir sa većinom istaknutih američkih državnika toga vremena, ponuđeno mu je pretsedništvo u Lafajetovom koledžu i, kada se, najzad, 1832 godine, vratio u Nemačku, učinio je to kao naturalizovani građanin i član konzularne službe Sjedinjenih Država, koga je postavio Endru Džekson (Andrew Jackson). Bio je konzul u Baden-Badenu do 1834 godine, u Lajpcigu (1834—1837) i u Štutgartu (1837—1845). Izvršio je samoubistvo 1846 godine, pošto je zbog bolesti bio primoran da napusti javnu službu.

Listova intelektualna istorija može se pratiti prilično lako. U svojoj mladosti, „videći do kakvog niskog stanja je opalo blagostanje Nemačke", odlučio je da studira političku ekonomiju, kao i da putem narodne politike poučava svoje sugrađane o sredstvima kojima bi se „mogli unaprediti blagostanje, kultura i moć Nemačke." Došao je do zaključka da je ključ za rešenje problema Nemačke načelo nacionalnosti. „Video sam jasno da slobodno takmičenje dva visoko civilizovana naroda, može biti uzajamno korisno samo u slučaju kada su oba u skoro istom položaju industriskog razvitka i da svaki narod koji je zbog zle sreće u industriji, trgovini i plovidbi zaostao ...mora, pre svega, da ojača svoje individualne snage da bi se spremio za ulazak u slobodno takmičenje sa naprednijim narodima. Jednom reči, shvatio sam razliku između *kosmopolitske*[64]) i *političke* ekonomije. Osećao sam da Nemačka mora da ukine svoje unutrašnje carine i da se usvajanjem zajedničke ujednačene trgovačke politike prema strancima bori da bi dostigla isti stepen komercijalnog i industriskog razvitka koji su drugi narodi dostigli pomoću svoje trgovačke politike."

Sličnost prethodnih shvatanja sa centralnim temama merkantilizma — nacionalnim ujedinjenjem i razvojem narodne moći — očigledna je.

„Kada sam posle toga posetio Sjedinjene Države," nastavio je List, „odbacio sam sve knjige — one bi služile samo za to da me zavedu. Najbolje delo o političkoj ekonomiji koje čovek može da čita u ovoj modernoj zemlji jeste stvaran život. Tu se može videti kako divljina izrasta u bogate i moćne države, napredak koji u Evropi zahteva stoleća, ovde se razvija pred našim očima... Ovu knjigu stvarnog života proučavao sam ozbiljno i marljivo i uporedio je sa svojim ranijim studijama, iskustvima i razmišljanjima. Rezultat je bio (kao što se nadam) predlaganje sistema koji... nije zasnovan na kosmopo-

[64]) „Kosmopolitski" je bio izraz kojim je List opisao dela Adama Smita, J. B. Seja i drugih iz njihove „škole". Da je često pogrešno pretstavljao Smitova shvatanja, mora biti očigledno svakom čitaocu dela *Wealth of Nations* i *The National System of Political Economy.* List je očajno pobrkao smitianizam — ono što su svi tvrdili da je Smit rekao — sa Smitovim sopstvenim idejama. O ovome vidi divan uvod profesora J. S. Nikolsona izdanju od 1904 godine Lojdovog prevoda dela *The National System* (kao što je navedeno gore u napomeni 3).

litizmu bez dna, već na prirodi stvari, na poukama istorije i na potrebama naroda."[65])

Ima razloga verovanju da je List formulisao svoje poglede na politiku i ekonomiku ne, kao što je rekao, dok je bio mlad čovek u Nemačkoj, već tek posle svog dolaska u Sjedinjene Države. Njegovi *Osnovi američke političke ekonomije (Outlines of American Political Economy)*, (niz pisama pisanih Čarlsu Džerdu Ingersolu u leto 1827 godine, docnije štampanih u obliku brošure i široko rasturenih od strane pensilvanskih protekcionista) sadrže sve bitne ideje razrađene u *The National System of Political Economy* (Nacionalni sistem političke ekonomije) koji se pojavio četrnaest godina docnije. *Osnovi* tako jasno pokazuju uticaj Hamiltona i Metju Kareja da može biti samo malo sumnje da su u razvoju Listovih ekonomskih teorija američki uslovi i teorije bili pretežni, ako ne i presudni.[66])

Pored svega toga, List je bio skroz, i iznad svega, Nemac. Bio je uvek nesrećan izgnanik u Americi i primio je američku nacionalnost delimično stoga da bi izbegao sitna proganjanja koja su bila njegova ranija sudbina u njegovoj rođenoj zemlji. Zavideo je i divio se prostranim nerazvijenim izvornim sredstvima Sjedinjenih Država, mladalačkoj snazi zemlje, njenom uspehu u postizanju političkog ujedinjenja, Hamiltonovoj *realnoj politici*, Džeksonovom krepkom nacionalizmu, američkom oduševljenju za železnice i kanale i prividno neograničenim mogućnostima za budućnost Sjedinjenih Država kao svetske sile.[67]) Ali, sve ove stvari on je dovodio u vezu sa svojim nadama i željama u pogledu svoje zemlje, tada tako tragično razjedinjene. Nemačka njegovih dana osujetila bi odlučnost čak i jednog Kolbera. Pruska, dominantna severnonemačka država, imala je na svojoj teritoriji više od šezdeset sedam raznih carinskih tarifa sa skoro tri hiljade artikala podložnih carini, koju je skupljala vojska carinskih činovnika; imala je granice koje su se vijugale hiljadu milja kroz ostalu Nemačku, dodirujući dvadeset osam raznih država. I pored ovih prividno nesavladljivih teškoća, List je sanjao i gledao viziju nove i veće Nemačke, ujedinjene unutrašnjom slobodnom trgovinom, spoljnom zaštitom i nacionalnim sistemom pošta i železnica i, naposletku, uzdignute do velike evropske sile. Živeo je da vidi ostvaren samo jedan deo svoga programa. *Zollverein,* koji je razorio više prepreka unutrašnje trgovine i političkog jedinstva

[65]) Piščev uvod u delo *The National System,* str. XI, XIII. List je uvek poricao da je bio merkantilista, mada je priznao da je preuzeo „dragocene delove ovog mnogo razvikanog sistema". *Ibid.*, str. XIII.

[66]) O ovom pitanju se raspravljalo sa velikom žestinom. Vidi istoriski i kritički uvod za sedmo izdanje dela *The National System* od profesora K. T. Eheberga, (Stuttgart, 1853) sa gledištem da je Hamilton imao malo ili nimalo uticaja na Lista. Protivu toga vidi Hirst, *op. cit.*, str. 111—118 i, posebnije, Ugo Rabbeno, *American Commercial Policy* (London, 1893), engleski prevod dela *Protezionismo Americano: Saggi Storici di Politico Commerciale* (Milan, 1893). Esej III, glave I (o Hamiltonu) i II (o Listu) Rabenovog dela možda su najbolji pregled ovog pitanja.

[67]) List je čvrsto verovao da će Sjedinjene Države u toku jednog stoleća prevazići Britaniju u industriji, bogatstvu, trgovini i pomorskoj snazi. *The National System,* str. 40, 77—86, 339.

„nego što je izbrisano vihorima Američke i Francuske revolucije", bio je delimično rezultat njegovih neumornih napora. Njegova neprekidna propaganda za železnice imala je neke materijalne rezultate pre nego što ga je iznurila i ubrzala njegovu smrt. Nije doživeo da vidi revolucije 1848 godine, Bizmarkove uspehe i konačno stvaranje nemačkog carstva. Ali, da je bio jedan od tvoraca savremene Nemačke, priznaje se danas u sve većoj meri. I on je, nažalost, jedan od ranijih eksponenata velike Nemačke koja je postala mora civilizovanog sveta.[68])

VII

Prvenstvena Listova briga, kako politička tako i ekonomska, bila je moć, mada je on moć povezivao sa blagostanjem. U tom pogledu, on se vraćao merkantilizmu, uprkos svem svom poricanju. „Narod", pisao je on, „jeste zasebno društvo pojedinaca koje, posedujući zajedničku vladu, zajedničke zakone, prava, ustanove, interese, zajedničku istoriju i slavu, zajedničku odbranu i bezbednost svojih prava, bogatstava i života, sačinjava jedno slobodno i nezavisno telo koje u odnosu na druga nezavisna tela sledi samo diktatima svojih interesa i koje poseduje moć da uredi interese pojedinaca koji čine ovo telo da bi stvorilo u najvećem opsegu blagostanje unutra i bezbednost u odnosu na druge narode."

„Cilj je privrede ovog tela", nastavio je on, „ne samo bogatstvo, kao u pojedinačnoj i kosmopolitskoj privredi, već i moć i bogatstvo, jer narodno bogatstvo se povećava i obezbeđuje narodnom moći, kao što se moć povećava i obezbeđuje narodnim bogatstvom. Stoga njena vodeća načela nisu samo ekonomska, već i politička. Pojedinci mogu da budu veoma bogati; ali, ako narod nema moći da ih zaštiti, on i oni mogu za jedan dan da izgube bogatstvo koje su prikupljali vekovima, pa i svoja prava, slobodu i nezavisnost."

Sem toga, „kao što moć obezbeđuje bogatstvo, a bogatstvo povećava moć, tako moć i bogatstvo, u jednakim delovima, vuku korist iz skladnog stanja zemljoradnje, trgovine i tvornica u granicama svoje zemlje. Bez ovog sklada narod nikad nije moćan niti bogat". Stoga je proizvodna moć ključ narodne bezbednosti. „Vlada ima ne samo pravo nego i dužnost da unapređuje sve što može da poveća bogatstvo i moć naroda, ako sami pojedinci ne mogu da postignu taj

---

[68]) Lista su usvojili ekspanzionisti, pangermanisti, pa čak i nacisti, kao svoga sveca. Kao karakterističan pamflet Prvog svetskog rata vidi Karl Kumpmann, *Friedrich List als Prophet des neuen Deutschland* (Tübingen, 1915). Za današnjicu vidi najbolje uvedeni roman *Ein Deutscher ohne Deutschland: ein Friedrich List-Roman* od Waltera von Molo (Berlin, Wien, Leipzig, 1931 i naredna izdanja). Ovaj roman vredi ne kao istoriska izmišljotina, već kao primer pangermanskog i nacističkog mentaliteta — ogorčeno je neprijateljski prema Britaniji i Francuskoj, štiti Sjedinjene Države (čija se nezavisnost pripisuje Štojbenovom (Steuben) vojnom geniju) i prezire Austriju. Fon Molo iznosi mnoga nepotkrepljena tvrđenja, od kojih neka svakako neverovatna, u pogledu Listovog uticaja na Endrua Džeksona, fon Moltkea i druge.

cilj. Njena je dužnost da čuva trgovinu ratnom mornaricom, pošto se trgovci ne mogu sami zaštititi; njena je dužnost da zaštiti otpremnički posao plovidbenim zakonima, pošto otpremnički posao podržava pomorsku moć, kao što pomorska moć zaštićuje otpremnički posao; da interese plovidbe i trgovine zaštiti valolomima — zemljoradnju i svaku drugu privredu branama, mostovima, kanalima i železnicama — nove pronalaske patentnim zakonima; isto tako se fabrička proizvodnja uz zaštitne carine mora podići, ako strani kapital i veština sprečavaju pojedince da to sami preduzmu."[69])

Bogatstvo nije od koristi bez „jedinstva i moći naroda". Tako je Nemačka, pošto je propustila da izvrši političko ujedinjenje ili postigne „snažnu i sjedinjenu komercijalnu politiku", bila za mnoge generacije nesposobna da među narodima održi položaj na koji joj je njena civilizacija dala pravo, i „postala je živa zgoda za sve (kao neka kolonija)". Nemačka je nekoliko puta, „slobodnim takmičenjem sa strancima dovedena na ivicu propasti i time upozorena na činjenicu da pod sadašnjim uslovima u svetu svaki veliki narod mora da traži jemstvo svog trajnog prosperiteta i nezavisnosti, pre svega, u nezavisnom i jednolikom razvoju svoje sopstvene moći i izvornih sredstava".

Carinske tarife i druge zamisli ograničenja, predviđene da razviju takvu moć i sredstva, „nisu toliko pronalasci samo špekulativnih umova, već su prirodna posledica raznolikosti interesa i nastojanja naroda za nezavisnošću ili nadmoćnim uticajem", drugim rečima, sistem rata. „Rat ili verovatnoća rata čine uspostavljanje fabričke proizvodne snage za svaki narod neophodnom potrebom prvog reda." Baš kao što bi bilo do krajnosti ludo kada bi jedna država u savremenom svetu „raspustila svoju vojsku, razorila svoju flotu i porušila svoje tvrđave", tako bi za jedan narod bilo pogibeljno da svoju privrednu politiku osnuje na nezajamčenoj pretpostavci stanja trajnog mira i svetskog saveza koji postoji samo u svesti škole o slobodnoj trgovini.[70]) Sposobnost jednog naroda da vodi rat meri se u izrazima njegove snage da stvara bogatstvo, i stoga je cilj narodnog ujedinjenja i protekcionizma najveći mogući razvoj proizvodne moći. Protekcionistička politika može za neko vreme — ali samo za neko vreme — da ima za posledicu niži standard života, jer carinska tarifa nužno uslovljava više cene. Ali oni koji dokazuju da kod procenjivanja koristi od spoljne trgovine treba više uzimati u obzir jevtinoću potrošačke robe, „ne uznemiruju se mnogo zbog

[69]) *Outlines* u *Schriften, Reden, Briefe* (otsad citirani kao *Works*), II, 105—106. Sličnost zamisli o skladnim interesima sa Hamiltonovim pogledima o istom predmetu očigledna je. Vidi, takođe, *ibid.*, str. 374 gde urednik. Dr. Notz, Listovu doktrinu dovodi u vezu ne samo sa Hamiltonom, već i sa Danijelom Rejmondom, Metjuom Karejem i Džonom C. Kalhounom.

[70]) *Le système naturel d'économie publique* (1837), gl. II, u *Works*, IV, 186. *The National System*, str. 87, 91—92, 102—107. Čitaoca ne treba potsetiti da Adam Smit svoj sistem nije zasnovao na nekoj pretpostavci opšteg mira ili svetskog saveza. List je u nekim prilikama rekao da je krajnji cilj celog društva svetska država, mada je bio suviše nacionalista da bi bio evangelista ove ideje.

moći, časti ili slave naroda." Oni moraju da shvate da su zaštićene industrije organski deo nemačkog naroda. „Ko bi se utešio za gubitak jedne ruke ako zna da je zato svoju košulju kupio za četrdeset procenata jevtinije?"[71])

Ukoliko je veća proizvodna moć, utoliko je veća jačina naroda u njegovim spoljnim odnosima i utoliko je veća njegova nezavisnost za vreme rata. Ekonomska načela se, stoga, ne mogu razdvojiti od svojih političkih uticaja:

„U vreme kada tehnička i mehanička nauka vrše tako ogroman uticaj na metode ratovanja, kada sve ratne operacije zavise toliko od uslova narodnog dohotka, kada uspešna odbrana uveliko zavisi od pitanja da li je masa naroda bogata ili siromašna, inteligentna ili glupa, energična ili apatična, da li svoje simpatije daje isključivo otadžbini ili delimično i stranim zemljama, da li se može navrbovati mnogo ili malo branilaca zemlje — u takvo vreme, više nego ikad ranije, mora se vrednost fabričke proizvodnje ceniti sa političke tačke gledišta."[72])

List je potpuno priznavao faktore koji ulaze u vojni potencijal:

„Sadašnje stanje naroda", pisao je on, „rezultat je nagomilavanja pronalazaka, poboljšavanja, usavršavanja i naprezanja svih generacija koje su živele pre nas ...i svaki poseban narod je produktivan samo u srazmeri u kojoj je znao kako da prisvoji ova dostignuća ranijih generacija i da ih poveća svojim sopstvenim postignućima u kojima su prirodne sposobnosti njegove teritorije, njeno protezanje i geografski položaj, njegovo stanovništvo i politička moć bili u stanju da razviju što je moguće potpunije i simetričnije sve izvore bogatstva u svojim granicama kao i da proširi svoj moralni, intelektualni, komercijalni i politički uticaj na manje napredne narode, a naročito na svetske poslove."[73])

Od ovakvog verovanja nije teško učiniti korak ka politici teritorijalnog širenja na kopnu Evrope i kolonijalnog širenja preko mora, i List nije oklevao da taj korak učini. Želeo je ujedinjenu Nemačku koja bi gospodarila od Rajne do Visle i od Balkana do Baltika. Verovao je „da su veliko stanovništvo i prostrana teritorija, obdarena raznolikim prirodnim izvornim sredstvima, bitni zahtevi normalne nacionalnosti; oni su temelji duševne strukture jednog naroda kao i njegovog materijalnog razvoja i političke moći... Narod, ograničen u pogledu stanovništva i teritorije, naročito ako ima svoj raspoznajni jezik, može imati samo sakatu književnost, samo sakate ustanove za unapređenje umetnosti i nauke. Mala država ne može nikad svoja različita proizvodna sredstva da dovede do punog razvoja." Stoga će mali narodi moći da održe svoju nezavisnost samo

---

[71]) *Ibid.*, str. 119, 140. Uporedi Listovu ideju o proizvodnoj moći sa tvrđenjem Adama Smita da se snaga za vođenje rata meri „godišnjom proizvodnjom privrede jednog naroda, godišnjim prihodom sa njegovih zemalja, rada i potrošnih dobara". Isto delo, odeljak II. Vidi takođe Džefersona što se tiče cene, odeljak V i Hamiltona u pogledu autonomije u doba rata, odeljak IV, gore.

[72]) *Ibid.*, str. 168—169; takođe 118—119.

[73]) *Ibid.*, str. 113—114.

uz najveće teškoće i moći će da postoje samo usled trpeljivosti većih država i na osnovu saveza koji uslovljavaju osnovnu žrtvu narodnog suvereniteta.[74])

Gore navedeno ne razlikuje se mnogo od današnjih nemačkih definicija *Lebensrauma* (životnog prostora), kao što će postati očigledno iz Listovog programa Velike Nemačke. On je zastupao uključenje Danske, Holandije, Švajcarske i Belgije u ujedinjenu Nemačku — prve tri zbog rase i jezika, kao i iz ekonomskih i strategiskih razloga. Što se tiče Danske, Belgije i Holandije, njih je tražio, jer je bilo bitno da Nemačka kontroliše ušća nemačkih reka i celu morsku obalu od ušća Rajne do Istočne Pruske, obezbeđujući nemačkom narodu „što mu sada nedostaje, naime ribolov i pomorsku moć, pomorsku trgovinu i kolonije." Sticanje ove tri zemlje, zajedno sa Švajcarskom, obezbedilo bi Nemačkoj, sem toga, prirodne granice mora i planina koje su bitne iz ekonomskih i vojnih razloga.[75]) Trebalo bi da Nemačka isto tako počne sa mirnim prodiranjem u Dunavske oblasti i Evropsku Tursku. Ove teritorije čine prirodnu granicu Nemačke ili njen *Hinterland* i ona ima „neizmeran interes da se tamo čvrsto uspostave bezbednost i mir."[76])

Trebalo bi da narod „ima moć da blagotvorno utiče na civilizaciju manje naprednih naroda i da pomoću viškova svoga stanovništva i svog umnog i materijalnog kapitala osnuje kolonije i stvori nove nacije." Kada jedan narod ne može da uspostavi kolonije, „sav višak stanovništva, kao i umna i materijalna sredstva, koji teku od takvog naroda u nekultivisane zemlje, izgubljeni su za njegovu sopstvenu književnost, civilizaciju i privredu i idu u korist drugih narodnosti." Ovo je naročito istinito ukoliko se odnosi na nemačko iseljavanje u Sjedinjene Države. „Koje dobro ako su iseljenici u Severnu Ameriku tamo postigli toliki uspeh? U svome ličnom odnosu oni su zauvek izgubljeni za nemačku narodnost, a i od njihove materijalne proizvodnje Nemačka može da očekuje samo neznatne koristi. Čista je obmana ako se misli da Nemci koji žive u unutrašnjosti Sjedinjenih Država mogu sačuvati nemački jezik ili da bi posle nekog vremena bilo moguće da se tamo uspostave nemačke države." Stoga je neizbežan zaključak da Nemačka mora imati svoje kolonije u Jugoistočnoj Evropi i u Centralnoj i Južnoj Americi. Takve kolonije bi trebalo podržavati svim sredstvima naroda, uključujući kolonizaciska društva pod državnim pokroviteljstvom i „snažni nemački konzularni i diplomatski sistem."[77])

---

[74]) *Ibid.*, str. 142. U ovom primeru izgleda da Lojdov prevod ne zadovoljava, te sam ga preinačio u nekim bitnim pogledima. Nemački originalni tekst vidi u *Works*, VI, 210—211.

[75]) *Ibid.*, str. 142—143, 216, 327, 332, 346—347. Iz nekog neobjašnjenog razloga reke za Lista nisu važile kao prirodna granica. (Po našem mišljenju očevidno zato, što bi morao priznati i Rajnu za graničnu reku, a on baš to nije hteo. — Prim. red.).

[76]) *Ibid.*, str. 347. List je rekao da je za Nemce bolje da se iseljavaju do Dunava nego do obala jezera Iri (Erie). U pogledu citata granica vidi *Works*, V, 499—500.

[77]) *Ibid.*, str. 142, 216—217, 345—347.

List je znao sasvim dobro da se njegov program širenja na kontinentu i prekomorskim kolonijama, po svoj verovatnoći, ne može ostvariti bez rata. Branioci nacionalnog sistema za Nemačku su svesni, pisao je, u ogorčenoj polemici sa londonskim novinama *The Times*, da će budućnost možda doneti nacionalne ratove, ali oni su stoga utoliko više odlučni da mobilišu moralna i materijalna izvorna sredstva nemačkog naroda radi podržavanja narodne privrede.[78])

Engleska je, naravno, stajala na putu nemačkim ambicijama. Ona je bila vodeći pretstavnik politike ravnoteže sila koja je mobilisala „manje moćne da bi stvorila prepreku za prisvajanja moćnijih." Ona je stvarno stajala neosporena u svome položaju imperiske sile koji je postigla razvojem svoje fabričke proizvodnje. Stoga, „ako drugi evropski narodi žele da učestvuju u unosnom poslu kultivisanja prostranih teritorija i civilizovanja varvarskih naroda ili jednog od civilizovanih naroda koji su opet zapali u varvarizam, onda moraju otpočeti sa razvijanjem svojih sopstvenih unutrašnjih proizvodnih snaga, svoje trgovačke mornarice i svoje pomorske moći. I kada bi u tim nastojanjima bili ometeni proizvodnom, trgovačkom ili pomorskom nadmoćnošću Engleske, tada u sjedinjavanju njihovih snaga leži jedino sredstvo da se takve preterane pretenzije svedu na opravdanu meru."[79])

Engleska je, osim toga, stajala kao kolos na morskim putevima, otežavajući svakom drugom narodu da dostigne pomorsku moć koja je bila potrebna za ispunjenje njegove sudbine. U jednom izlaganju britanske kontrole mora, koje bi se moglo pripisati admiralu Mahanu *(Mahan)*, List je pisao:

„Engleska je prisvojila ključeve svakog mora i postavila stražu nad svakim narodom: nad Nemcima — Helgoland, nad Francuzima — Gernsi i Džersi, nad stanovnicima Severne Amerike — Novu Škotsku i Bermudska Ostrva, nad Centralnom Amerikom — ostrvo Jamajku, nad svim zemljama na Sredozemnom Moru — Gibraltar, Maltu i Jonska Ostrva. Ona ima svaki važan strategiski položaj na oba puta za Indiju, sem Sueckog Zemljouza koji se trudi da dobije; ona vlada Sredozemnim Morem pomoću Gibraltara, Crvenim Morem pomoću Adena i Persiskim Zalivom pomoću Buširа i Karahija. Njoj treba samo još da stekne Dardanele, Sund i Suecki i Panamski Zemljouz da bi bila u stanju da po svojoj volji otvara i zatvara svako more i svaki morski put."[80])

S obzirom na nadmoćnu pomorsku, trgovačku i kolonijalnu snagu Velike Britanije nijedan narod ne može sa uspehom da je izaziva bez snažne pomoći drugih. „Narodi koji su manje moćni na moru, mogu da se izjednače sa Engleskom samo ako ujedine svoje

[78]) „Die Times und das deutsche Schutzsystem", Zollvereinsblatt, IV, (1846), 693—694.

[79]) *The National System*, str. 216—217, 330.

[80]) *Ibid.*, str. 38. Što se tiče Paname, oko čijeg se poseda Britanija takmičila sa Sjedinjenim Državama, List je predlagao internacionalizovan vodeni put pod nemačkim preduzimačima: „Der Kanal durch die Landenge von Panama, ein Unternehmen für die Hansestädte" u *Works*, VII, 234—236.

sopstvene pomorske snage"; stoga svaki takav narod ima „interesa da podržava i unapređuje pomorske snage svih drugih naroda"; oni treba zajednički „da se sastave u jednu sjedinjenu pomorsku silu" sa svrhom da, između ostalog, spreče neprikosnovenu kontrolu pomorskih puteva sveta (naročito u Sredozemnom Moru) od strane Velike Britanije.[81]) Za kontinentalne narode bilo bi mudro da obrazuju evropski blok koji bi ukrotio britansku moć: „Ako imamo u vidu ogroman interes koji narodi kontinenta imaju zajednički protivu engleske pomorske nadmoćnosti, doći ćemo do ubeđenja da za ove narode ništa nije tako potrebno kao ujedinjenje i ništa tako kobno za njih kao kontinentalni ratovi. Istorija poslednjeg stoleća uči nas takođe da je svaki rat koji su sile kontinenta vodile među sobom imao kao nepromenljiv rezultat povećanje industrije, bogatstva, plovidbe, kolonijalnih poseda i moći ostrvske nadmoćnosti (Britanije)."[82])

Ali Listovo strategisko razmišljanje nikad nije imalo provinciske ili kontinentalne granice. Gledajući daleko u budućnost, video je dan kada će se Stars end Strajps,*) a ne Junien Džek**) lepršati nad morima, i kada će drugi narodi morati da preuzmu korisne mere da bi nadvladali moć Sjedinjenih Država:

„Isti uzroci koji su Veliku Britaniju uzdigli do njenog sadašnjeg istaknutog položaja, podići će (verovatno u toku idućeg stoleća) Sjedinjene Države Amerike na stepen privrede, bogatstva i moći koji će prevazići položaj na kome će biti Engleska onoliko za koliko je Engleska sada prestigla malu Holandiju. Po prirodnom toku stvari, Sjedinjene Države povećaće svoje stanovništvo u toku ovog perioda na stotine miliona duša; one će svoje stanovništvo, svoje ustanove, svoju civilizaciju i svoj duh rasprostrti po čitavoj Srednjoj i Južnoj Americi, baš onako kako su ih nedavno rasprostrle po susednoj meksikanskoj provinciji. Federalna Unija obuhvatiće sve ove ogromne teritorije, stanovništvo od nekoliko stotina miliona ljudi, razviće izvorna sredstva jednog kontinenta koji po razmerama i prirodnom bogatstvu bezgranično prevazilazi evropski kontinent. Pomorska moć Zapadnog Sveta nadmašiće moć Velike Britanije onoliko koliko njegove obale i reke po protezanju i veličini prevazilaze obale i reke Britanije.

Tako će u ne suviše dalekoj budućnosti prirodna potreba, koja sada Francuzima i Nemcima nalaže da uspostave savez protiv britanske nadmoćnosti, nametnuti Britancima potrebu da uspostave evropsku koaliciju protivu nadmoćnosti Amerike. Tada će Velika Britanija biti prinuđena da u voćstvu ujedinjenih sila Evrope traži i nađe zaštitu, bezbednost i nadoknadu protivu prevage Amerike i ekvivalent za svoju izgubljenu nadmoćnost.

---

[81]) *Ibid.*, str. 332,337.

[82]) *Ibid.*, str. 338.

*) *Stars and Stripes* = Zvezde i trake, zastava Sjedinjenih Država Amerike. — Prim. prev.

**) Union Jack = Zastava Velike Britanije. — Prim. prev.

Stoga bi za Englesku bilo dobro da na vreme misli na odricanje, da odricanjima u zgodan čas stekne prijateljstvo evropskih kontinentalnih sila i da se na vreme navikne na ideju da je samo prva među jednakim."[83])

Fridrih Listova shvatanja Engleske su zanimljiva studija psihologije, možda naročito nemačke psihologije. List se prekomerno divio Britaniji i zavideo joj je na liberalnim ustanovama; mali broj ljudi na svetu odao joj je rečitije priznanje. S druge strane, on se bojao Britanije, pa ju je čak i mrzeo. Trpeo je od kompleksa proganjanja — posledice sitnih postupaka kojima ga je kinjila zvanična Nemačka — i stoga ne iznenađuje što je verovao da je Britanija bila aktivno angažovana u osujećivanju *Zollvereina* (carinske unije) i drugih koraka ka nemačkom ujedinjenju. Uvek džandrljiv, upleo se u naročito oštre raspre sa Englezima — posebno, naravno, sa odavno pokojnim Adamom Smitom i njegovim živim sledbenicima. A pred kraj svoga života otišao je u Englesku sa uzaludnom nadom da utre put za anglo-nemački savez. Pripremio je o tom predmetu razrađeni memorandum koji je podneo princu Albertu, ser Robertu Pilu (Sir Robert Peel), pretsedniku vlade, lordu Klerendonu (Clarendon), ministru spoljnih poslova, i kralju Pruske. Ohrabrili su ga Bunsen, pruski ambasador u Londonu i neki britanski izvori. Ali, Pil nije mogao da pristane na plan i List se u jesen vratio u Nemačku oronulog zdravlja i duha — na rubu samoubistva koje je izvršio 30 novembra 1846 godine.[84])

U Listovom memorandumu nalaze se neke fantazije o vrednosti i uslovima anglo-nemačkog saveza, ali on i pored toga otkriva oštru ocenu nekih strategiskih stvarnosti koje su sredinom XIX veka stajale pred obema zemljama. Prvo, List je predvideo, što je ser Halford Mekinder (Sir Halford Mackinder) objavio više od pola stoleća docnije, da nema ničeg večitog u britanskoj pomorskoj nadmoćnosti. Razvitak parnih železnica i parne plovidbe, mislio je, može kontinentalnim silama dati preimućstva, u odnosu na Britanska Ostrva, koja dotada nisu imale. Sve veća moć drugih naroda, naročito Sjedinjenih Država, sadržala je mogućnost pretnje kontroli mora; a bez kontrole mora jedinstvene koristi koje je Britanija uživala zbog svog ostrvskog položaja postaće ozbiljne obaveze. List je, takođe, predvideo ujedinjenje latinskih i slovenskih rasa u francusko-ruskom savezu i verovao je da bi Britanija i Nemačka kao protivteža trebalo da preuzmu vođstvo germanskih naroda. Bio je ubeđen da bi francusko-ruska sila ne samo zapretila interesima Britanije u Evropi, već bi skoro sigurno zdrobila Nemačku. Britanija je mogla koristiti pomoć kontinentalne sile, a Nemačkoj bi do-

[83]) *Ibid.*, str. 339—340. Ista tema je razvijena duže u značajnom dokumentu koji je List napisao kratko vreme pre svoje smrti 1846 godine: „Ueber den Wert und die Bedingungen einer Allianz zwischen Grossbritannien und Deutschland", *Works*, VII, 267—298. Vidi takođe „Die vorige und die gegenwärtige Regierung von Nordamerika", *Staatslexikon* (1841), str. 219 ff.

[84]) O engleskoj misiji vidi Hirst, *op. cit.*, str. 97—106. U pogledu memoranduma o predloženom savezu o kome će se raspravljati u sledećem stavu, vidi belešku 83.

bro došlo pojačanje od strane ostrvske pomorske sile. Sve što je Nemačka tražila od Britanije bilo je simpatično razumevanje i podržavanje umerene protekcionističke carinske tarife u ujedinjenoj Nemačkoj, što se Listu činilo da je mala cena koju bi Britanija platila za nemačko prijateljstvo. Svaki takav ustupak, predviđao je List, naići će na otpor interesa britanske industrije, ali, protivu njih Britanija mora da stavi činjenicu da će njen položaj kao svetske sile biti pojačan, pa čak i proširen.

List nije uspeo, kao što nisu uspeli ni mnogi drugi, da nađe formulu koja bi dovela do anglo-nemačke solidarnosti, pošto, u zlu i dobru, između ova dva naroda nikada nije bilo saglasnosti koja bi sačinjavala istinitu zajednicu interesa, i pošto je toliko moralnih i psiholoških faktora stajalo na putu uzajamnom razumevanju. Nije uspeo ni zbog toga što za nekoliko meseci nije mogao da popravi štetu koju je godinama pravio jakom protivbritanskom propagandom.

VIII

Najveći zaseban prilog koji je List doprineo savremenoj strategiji bilo je njegovo razrađeno razmatranje uticaja železnica na pomeranje ravnoteže vojnih snaga. On se prvi put zainteresovao za železnice za vreme svog boravka u Americi, kada je bio jedan od pokretača društva „Schuykill Navigation, Railroad and Coal Company", prethodnika sadašnjeg Ridingovog sistema (Reading System). Docnije su železnice bile jedna od strasti njegovog života. Njegovi spisi o železnicama ispunjavaju dve pune sveske i skoro dve strane indeksa njegovih sabranih dela. U toku 1835 i 1836 godine objavio je *Das Eisenbahn Journal*, časopis posvećen unapređenju građenja železnica u Nemačkoj. Nijednoj drugoj posebnoj stvari nije posvetio više energije, jer je, ispravno, video da će mreža železnica, uključena u doista nacionalni sistem, biti jedna od sila koje će cementirati nemačko ujedinjenje.

Njegovo interesovanje za ekonomsko dejstvo železnica moglo se očekivati, jer je on imao mnogo veću moć predviđanja nego njegovi savremenici. Međutim, iznenađuje njegovo razumevanje strategiskih posledica koje bi parno transportovanje imalo za Nemačku i to razumevanje je u svakom pogledu veoma značajno. Pre pojave železnica strategiski položaj Nemačke bio je naslabiji u Evropi, a posledica toga je da je ona bila tradicionalno vojište čitavog kontinenta. List je brže nego ma ko drugi uvideo da će železnice od geografske situacije Nemačke učiniti izvor velike jačine umesto da ona bude jedan od prvenstvenih uzroka njene vojne slabosti. Sa političkim ujedinjenjem, utvrđenim spojevima železničkih komunikacija širom cele nacije, Nemačka bi se mogla pretvoriti u odbranbeni bastion u srcu Evrope. Brzina mobilizacije, brzina kojom bi se trupe mogle kretati iz centra zemlje do periferije, i sva ostala očigledna preimućstva „unutrašnjih pravaca" železničkog transportovanja, bili bi za Nemačku od veće relativne koristi nego za ma koju

drugu evropsku zemlju. Jednom reči, pisao je List, savršen železnički sistem preobrazio bi celu teritoriju nacije u veliku tvrđavu koja bi se lako mogla braniti celom borbenom ljudskom snagom, sa minimalnim troškovima i najmanjom dezorganizacijom privrednog života zemlje. A posle završetka rata, vraćanje trupa kućama moglo bi se izvršiti sa istom lakoćom i ubrzanošću. Iz svih ovih i drugih razloga List je predviđao da će mreža železničkih pruga koju je imao u vidu za Nemačku 1833 godine — koja u suštini pretstavlja mrežu sadašnjih *Reichsbahnen* (državne železnice) — osposobiti vojsku ujedinjene Nemačke da, u slučaju invazije, pokreće trupe iz svake tačke zemlje do granice na način koji će mnogo puta umnožiti njen odbranbeni potencijal i tako sprečiti invazije do kojih je dolazilo u toku više od dve stotine godina. Deset puta jača u odbrani, Nemačka bi bila i deset puta jača u napadu ako bi preduzela ofanzivni rat — koji je List smatrao neverovatnim.[85])

U Listovom zastupanju građenja železnica u Nemačkoj bilo je i ukazivanja na hitnost: „Svaka milja železničke pruge koju susedan narod završi pre nego mi, svaka milja železnica koju poseduje više, daje mu preimućstvo pred nama," pisao je. Stoga, „mi isto tako malo imamo da odlučujemo o tome hoćemo li koristiti odbranbeno oružje koje nam je pružio napredak koliko su imali da odlučuju naši preci hoće li prebaciti o rame pušku umesto luka i strele.[86]) Kada se uzme u obzir da je sve ovo gore navedeno napisano pre nego što je Američki građanski rat pružio prvi presudan dokaz vojne vrednosti železnica, to pokazuje zaista značajno predviđanje.

List nije bio u pravu kada je mislio da će železnice omogućiti evropskim državama da smanje veličinu svojih vojski; naprotiv, kao što je docnije pokazao Francusko-nemački rat, železnice su uprostile logističke*) probleme i omogućile kretanje većih vojski, zajedno sa njihovim astronomskim količinama ratnog materijala, nego što je iko dotada smatrao mogućim. List takođe nije bio u pravu kada je mislio da će građenje železnica učiniti napad za napadača tako skupim da će biti umanjena opasnost od rata. Ali, on je bio u pravu kada je tvrdio da su železnički kolosek i donji stroj srazmerno manje osetljivi za vojno uništenje nego druga stalna uređenja — činjenica koja je tek nedavno dokazana nemačkim bombardovanjem Engleske i anglo-američkim vazdušnim napadima na kontinentu.[87])

Čak još pre nego što je Nemačka imala sistem železnica, Listovi snovi su otišli daleko preko njenih granica u ostalu Evropu i u Aziju. Stvarno, izgleda da je bio pokretač ideje Bagdadske železnice. U svom

[85]) U pogledu plana 1833 godine, vidi „Ueber ein sächsisches Eisenbahnsystem als Grundlage eines allgemeinen deutschen Eisenbahnsystemes", u *Works*, III, deo I, str. 155—195. O opštoj strategiskoj teoriji o železnicama vidi „Deutschlands Eisenbahnsystem in militärischer Beziehung", *ibid.*, str. 260—270, napisano 1834—1836 godine.

[86]) „Deutschlands Eisenbahnsystem...", *op. cit.*, str. 266—268.

*) Logistika se bavi organizacijom kretanja, stanovanja i snabdevanja trupa. -- Prim. red.

[87]) Pored navedenog vidi „Ueber ein allgemeines Eisenbahnsystem in Frankreich", *ibid.*, sveska III, deo 2, str. 564—573.

projektu anglo-nemačkog saveza, predložio je da bi britanske komunikacije sa Indijom i Dalekim Istokom trebalo poboljšati železničkim prugama koje bi se pružale od Kanala Lamanša do Arapskog Mora. Nil i Crveno More, pisao je, treba dovesti tako blizu Britanskim Ostrvima kao što su Rajna i Elba bile za vreme Napoleona; Bombaj i Kalkutu treba napraviti pristupačnim kao Lisabon i Kadiks. To bi se moglo postići proširenjem projektovanog belgisko-nemačkog železničkog sistema do Venecije, a odande preko Balkana i Anatolije do doline Eufrata i Persiskog Zaliva i, najzad, do Bombaja. Siriska pruga vezala bi glavnu prugu sa Kairom i Sudanom. Telegrafska linija išla bi paralelno sa železnicom, tako da bi Dauning Strit*) bio u lakom dodiru sa Istočnom Indijom kao i sa Džersijem i Gernsijem. List je predviđao i transkontinentalnu liniju od Moskve do Kine.[88]) Nijedan od ovih projekata nije mu izgledao ambiciozniji ili smeliji od planova o kojima se raspravljalo u Americi za železničke pruge od Atlantika do Pacifika.

Da bi se osigurala politička bezbednost za teritorije kroz koje bi prolazile predložene železničke pruge, Nemačka i Velika Britanija trebalo bi da uđu u efikasni savez koji bi odredio njihove interesne sfere. Proširenje nemačke vlasti nad Evropskom Turskom sprečilo bi mešanje koje druge sile, neprijateljske Britanskoj Imperiji. Govoreći u hiperbolama, kao što je to često činio, List je rekao da bi „sedamdeset ili osamdeset miliona" Nemaca pretstavljalo garanciju koju je zahtevala situacija. Velika Britanija, sa druge strane, kontrolisala bi Malu Aziju, Egipat, Centralnu Aziju i Indiju — prostranu teritoriju koja bi više nego kompenzovala pretnju američke svetske moći koja se rađala.[89])

Listov predlog u pogledu nemačke kontrole Evropske Turske bio je, naravno, tesno povezan sa njegovom željom da dođe do iseljavanja velikih razmera u Dunavske oblasti i na Balkan. Zbilja, svi njegovi planovi građenja železnica bili su na neki način skopčani sa njegovom strašću za ujedinjenom i većom Nemačkom. „Nemački sistem železnica i *Zollverein*", pisao je, „su Sijamski blizanci. Rođeni u isto vreme, spojeni fizički, jednog duha i jedne duše, oni se podržavaju međusobno i bore se za isti veliki cilj: za ujedinjenje nemačkih plemena u jednu veliku, kultivisanu, bogatu, moćnu i nepovredivu nemačku naciju. Bez *Zollverein*-a nikad ne bi došlo ni do razmatranja nemačkog sistema železnica, akamoli do njegove izgradnje. Samo uz pomoć nemačkog sistema železnica postaće so-

*) *Downing Street* = Ulica u Londonu u kojoj se nalaze vladine zgrade, u diplomatskom jeziku britansko ministarstvo spoljnih poslova. — Prim. prev.

[88]) Vidi skicu 5 na strani 167.

[89]) O razmatranju železničke pruge u Indiju vidi „Ueber... einer Allianz zwischen Grossbritannien und Deutschland", navedenoj u belešci 83. U pogledu pojedinosti pruge Carigrad—Bagdad—Basra—Bombaj vidi *Works*, III, deo 2, str. 679. Stanovništvo Nemačkog carstva dostiglo je 70 miliona tek uoči Prvog svetskog rata.

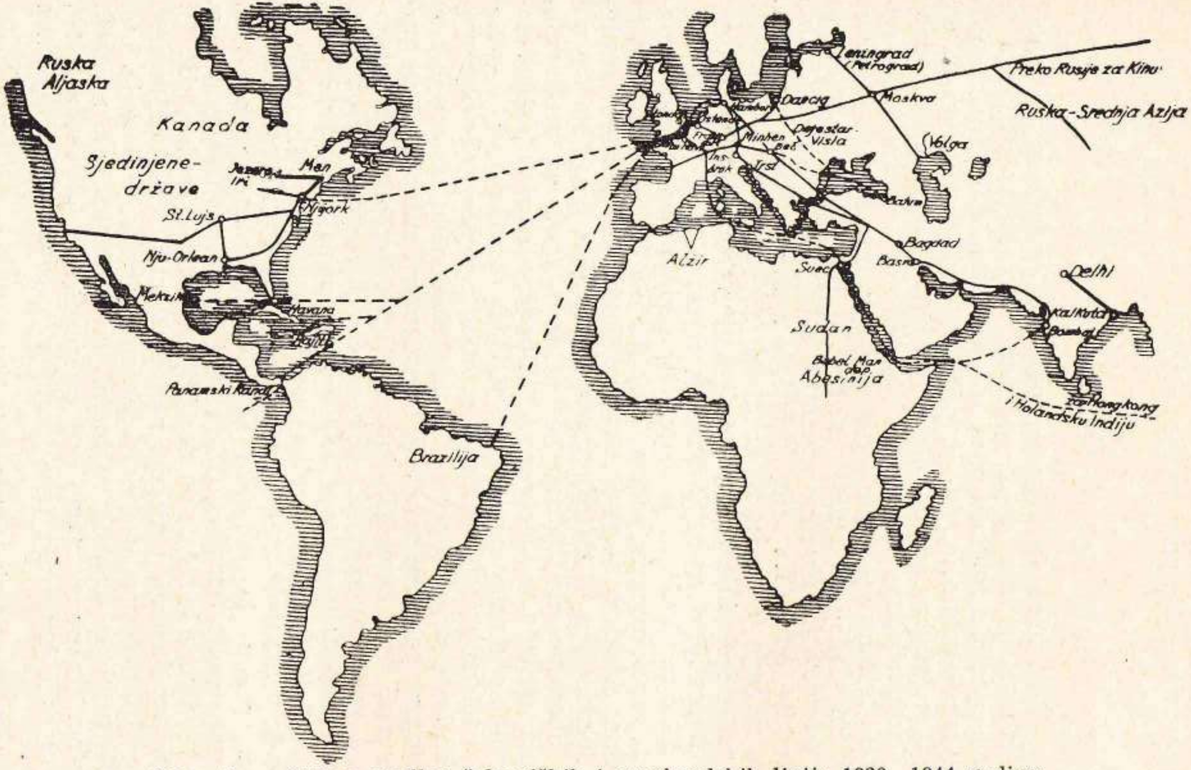

Skica 5. — Listov predlog železničkih i parobrodskih linija 1820—1844 godine

——— Železničke pruge
– – – – – – Morski i vodeni putevi (parobrodske linije)

cijalnoj privredi Nemaca moguće da se podigne do nacionalne veličine i samo pomoću takve nacionalne veličine moći će sistem železnica da ostvari svoje pune mogućnosti."[90])

IX

Kada je List umro, 1846 godine, postojala je nada za postignuće nekoliko ciljeva kojima je on posvetio svoj život. Britanija je 1846 godine opozvala zakon o žitu, a Sjedinjene Države su usvojile Vakerovu carinsku tarifu, što je ozbiljno kompromitovalo načelo autarkije i protekcionizma i, doista, bio korak u pravcu slobodne trgovine. Industrijalizacija je sporo napredovala u Nemačkoj i nemački sistem železnica postojao je samo na crtežima. Konzervativizam i separatizam vladali su i dalje istočno od Rajne što je imalo za posledicu da nemačko narodno ujedinjenje još nije bilo na domaku. List je, doduše, odneo na drugi svet kao utehu *Zollverein,* solidno dostignuće za koje je mogao da tvrdi da je velikim delom njegovo delo. Ali, na istoričarima je ostalo da potpuno ocene važnost *Zollverein*-a za stvaranje docnijeg Nemačkog carstva.

Ipak, Listova duša išla je dalje. Dve godine posle njegove tragične smrti revolucionarni pokreti prohujali su Nemačkom rađajući nadu da će nemački narod steći narodnu državu sa liberalnim obeležjima — događaj koji bi List pozdravio punog srca, jer je bio vatreni pristalica liberalne, srednjostaleške, ustavne vlade sa prikladnim garancijama individualne slobode. Ali, liberalne revolucije 1848 godine nisu uspele, a na njihovo mesto je došla politika krvi i gvožđa. „Nemački nacionalisti konzervativnog i tradicionalnog obeležja mogli su primiti, i stvarno su primili Listova ekonomska učenja, dok su odbacili njegove političke savete (o liberalizmu i individualnim pravima); sve veći broj nemačkih industrijalaca, bez obzira na nacionalističku i političku sklonost, gledao je u Listovom nacionalnom programu divnu utehu za jade koje im je donosila britanska konkurencija. Čak i liberalni nacionalisti naredne generacije, koja je izrastala više u naklonosti ka nacionalizmu nego ka liberalizmu, postepeno su počeli da se slažu sa Listovim nastojanjima. Oko 1880 godine nemačka narodna država, pod Bizmarkovim nominalnim voćstvom, stvarno je koračala po stazi koju je osvetlio Fridrih List."[91])

Stvarno su Bizmark i njegovi naslednici otišli čak i dalje nego što bi List išao u pravcu ekonomskog nacionalizma i autarkije. List je uvek bio protivan uvoznim carinama na namirnice. Ali, nemački tarifni sistem, kakav se razvio pod carstvom, bio je sveobuhvatan plan, štiteći kako junkere*), tako i industrijalce koji su na taj način

[90]) „Das deutsche Eisenbahnsystem", in *Works,* III, deo I, str. 347. O širenju železnica u oblasti Dunava: „Die Transportverbesserung in Ungarn", *ibid.*, str. 434—460.

[91]) C. J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York, 1931), str. 272—273.

*) Junkerima su nazivani plemićki veleposednici istočno od Elbe. — Prim. prev.

primamljeni da zajedno podržavaju ekonomski nacionalizam, militarizam, navalizam i kolonijalizam. Ma šta List mislio o carini na žito, jedva bi mogao da prigovori duhu i svrhama izjave kancelara Kaprivija (Caprivi) date u Rajhstagu 10 decembra 1891 godine:

„Postojanje države je u opasnosti kada ona nije u stanju da se podmiruje iz sopstvenih izvora snabdevanja. Moje je ubeđenje da ne možemo da postignemo toliku proizvodnju žita koja bi bila dovoljna da u slučaju nužde ishranimo naše sve veće stanovništvo... u slučaju rata... Smatram da je bolja politika da se Nemačka uzda u svoju sopstvenu zemljoradnju nego da se oslanja na neizvesnu pomoć sa treće strane u slučaju rata. *Moje je nepokolebljivo uverenje da će u budućem ratu ishrana vojske i zemlje igrati presudnu ulogu.*"[92])

Ekonomska politika Drugog Rajha bila je velikim delom zasnovana na pretpostavci da će Nemačka ranije ili docnije biti uvučena u rat da bi branila carstvo i zadobila priznato mesto pod suncem. Pripremajući se za takvu eventualnost, nemački državnici su smatrali da je bolje da zavise od jačine svojstvene Nemačkoj nego od dobre volje njenih suseda ili od neizvesnosti njenih prekomorskih komunikacija. Kajzerovi državnici su možda bili krivi što su unekoliko izopačili Listove ideje, ali da je List bio živ, razumeo bi sasvim dobro jezik kojim su govorili. Razumeo bi i autarkisko obrazloženje *Wehrwirtschaft*-a nacista, mada nikako ne bi odobrio Hitlerove ideje o rasama i Himlerovo omalovaženje individualnih prava.

List je, na nesreću, položio i temelje za izvesna druga osnovna shvatanja pangermanizma i nacionalnog socijalizma, kao što su *Lebensraum, Drang nach Osten**), pomorska i kolonijalna ekspanzija, nepostojanost granica, stalna odanost *Auslandsdeutscher*-a**) domovini i želja za kontinentalnim blokom protivu angloameričke moći.

List je, kao i Hamilton, bio vodeća figura u oživljavanju merkantilizma u savremenom svetu. Ma kakve bile vrline merkantilizma u XVII i XVIII veku, njegov moderni duplikat bila je raspaljiva sila u lako upaljivom i eksplozivnom svetu. Novi merkantilizam je utoliko opasniji što operiše u našem visoko organizovanom i tesno povezanom društvu. On čini sa ratnim sistemom osnovu i potku. On je u stepenu koji bi postideo nekadašnje merkantiliste, uložio snagu države za dalje povećanje državne moći. Sve stare, poznate smicalice bile su pojačane mnoštvom novih u obliku kvota, bojkota, kontrole razmene, racioniranja, zaliha i potpora. Iz ekonomskog nacionalizma pedesetih godina proizašla je, počevši sa 1870 godinom, totalitarna ekonomika, totalitarna država i totalitarni rat, koji su nerazrešivo povezani međusobno da je nemoguće reći šta je uzrok, a šta posle-

---

[92]) Citirano iz W. H. Dawson, *The Evolution of Modern Germany* (New York, 1908), str. 248. Kurziv je moj.

*) Drang nach Osten = Prodiranje na Istok.

**) Auslandsdeutche = Nemci u inostranstvu („Folksdojčeri"). — Prim. prev.

dica. Politički autoritet je u ime narodne bezbednosti protegnut skoro u svako područje ljudske delatnosti.[93])

Kao skoro neizbežna posledica svega toga došle su eksplozije 1914 i 1939 godine. One se mogu razumeti samo u vezi sa shvatanjima moći Evrope XIX veka. Razmišljanja Adama Smita, Aleksandera Hamiltona i Fridriha Lista bila su uslovljena činjenicom da su oni bili Britanac, Amerikanac i Nemac. Ali u izvesnim osnovama državnog upravljanja, njihova shvatanja bila su za čudo slična. Svi su oni shvatili da se vojna moć gradi na ekonomskim temeljima i svaki od njih je zastupao narodni sistem ekonomike koji će najbolje odgovarati potrebama sopstvene zemlje. Da je svet postao jadan usled neomerkantilizma nije nužno njihova greška. Jer, sve dok narodi veruju u neobuzdan nacionalizam i neograničeni suverenitet, oni će produžiti da se oslanjaju na mere koje će, prema njihovom rasuđivanju, najbolje zajemčiti nezavisnost i bezbednost.

[93]) O daljem razvoju ovih ideja vidi E. M. Earle, „The New Mercantilism", *Political Science Quarterly,* XI, (1925), 594—600. Zatim sa naročitim osvrtom na totalitarnu ekonomiku, A. T. Lauterbach, *Economics in Uniform: Military Economy and Social Structure* (Princeton, 1934), naročito glave I—IV zaključno.

GLAVA 7. Engels i Marks: Vojna shvatanja socijalnih revolucionara

SIGMUND NOJMAN

„Filozofi su samo *tumačili* svet na razne načine; međutim, stvar je u tome da se svet *promeni.*“ Ovaj kredo Karla Marksa u njegovim *Raspravama o Fojerbahu* (Theses on Feuerbach, 1845), na početku njegove literarne karijere, pretstavlja ključ za razumevanje dinamike Marksove teorije. Ona je prvenstveno usmerena ka akciji. Teoriska analiza postaje rad produbljivanja i pripremanja za konačan revolucionarni napad. Da bi se svetska revolucija učinila stvarnošću, strategiska razmatranja moraju biti prvenstvena i osnovna. Stoga su Marks i Engels u svim svojim spisima, prirodno, stalno poklanjali pažnju taktičkim problemima i vojnim razmatranjima.

Dosta je neobično da je ova bitna strana njihovog učenja jako zanemarena u literaturi o marksizmu. Takav propust delimično dolazi i otuda što je ogromna količina materijala koji se odnosi na strategiske probleme rasturena po svima njihovim spisima, kao i što nije tako lako pristupačna u jednom monumentalnom delu kakvo je *Kapital,* osnovna studija marksističke ekonomske teorije.

Za potpunu analizu Marksa i Engelsa kao vojnih stratega od naročitog su značaja, pored njihovih prigodnih istoriskih skica, bogata prepiska Marks—Engels i njihovi obimni novinarski spisi. Svi ovi izvori, umnogome još neiskorišćeni, očekuju sistematsko prikupljanje i razradu; oni sigurno zaslužuju intenzivno proučavanje.

Međutim, potpuno neuvažavanje marksističke strategije rezultat je ne samo takvih tehničkih teškoća, već, možda i više, pogrešnog osnovnog shvatanja njihovog učenja. Za um površnog posmatrača pojmovi o vojnoj strategiji i taktici izgledaju strani duhu ovih radikalnih mislilaca, koji su vodili politiku neprijateljstva prema vojnoj mašini, vojnoj kasti i vojnoj državi; koji su predviđali socijalističko društvo sa milenijumom pacifista i čiji stav „autsajdera države“ nije potsticao na realističko razmatranje vojne moći i planiranje posebnih vojni. A ipak, bilo bi krajnje pogrešno kada bi se ovi protagonisti međunarodne klasne borbe posmatrali kao pacifisti i nerealni ideolozi. Ponovno naglašavanje vojnih pogleda ranog marksizma doneće, možda, potrebnu ispravku uobičajenih gledišta.

Marksizam je raniji utopizam zamenio ne samo novim „naučnim" pristupanjem socijalnom razvitku, već i realističkom evolucijom političkih sila. Novo učenje je zamišljeno krajnje praktično, kao „primenjena nauka". Dok su naredne generacije bile pre svega pod utiskom teoriske zgrade koju su Karl Marks i Fridrih Engels ostavili za sobom, izgleda da je oba osnivača marksizma isto tako zanimala konkretna analiza istoriskih problema. Strategiski obziri bili su duša političke teorije revolucionara iz sredine XIX veka.

Nije preterano ako već na početku utvrdimo da dela Marksa i Engelsa dobijaju u značaju i perspektivi ukoliko obrazac i problemi ratovanja XX veka postaju jasniji i sasvim razvijeni. Marks i Engels se ispravno mogu nazvati očevima savremenog totalnog rata.*) Sjajno otkrovenje dr Blaua, nacional-socijalističkog stratega, da savremeno ratovanje ima četvorostruku prirodu — diplomatsku, ekonomsku, psihološku i, samo na poslednjem mestu, vojnu — bilo je Engelsu i Marksu dobro poznato. Oni su bili potpuno svesni da vojni pohodi mogu biti izgubljeni mnogo pre nego što je ispaljen prvi metak i da doista mogu biti unapred odlučeni na prethodnim frontovima bitke ekonomskog i psihološkog ratovanja. Oni su shvatili da je rat na mnogim frontovima jedinstven i nedeljiv i da kao takav može da bude dobijen ili izgubljen na međunarodnoj liniji bitaka, kao i u građanskoj borbi naroda, ili u kolebljivoj duši svakog građanina. Rat i revoluciju — koji se u naše vreme očigledno posmatraju kao bliznački pokreti — ovi oštroumni stratezi svetske revolucije videli su u ovom ranom periodu u svome osnovnom i neprekidnom međusobnom odnosu.

Ovakvo gledanje omogućilo im je da shvate vojne probleme i karakter modernih revolucija potpunije nego što je to uspelo ijednom od njihovih prethodnika. Sve ono što su Marks i Engels nazivali svojim dijalektičkim pristupom istoriskim pojavama nije ništa drugo nego ovo sveobuhvatno i dinamičko shvatanje socijalpolitičkih sila u dejstvu u savremenom svetu. Međutim, takvo sveobuhvatno gledište čini nemogućim da se jasno izdvoje pogledi na vojnu strategiju svojstveni delima Marksa i Engelsa. Po njima se rat vodio raznim sredstvima na raznim poljima. Po rečima docnijeg borbenog sindikaliste Žorža Sorela (Georges Sorel), generalni štrajk može postati „napoleonovska bitka", kao što se Krimski rat može smatrati predigrom velikog međunarodnog građanskog sukoba. Za vreme kriza 1857 godine, koje su mnogo „obećavale", Engels je pisao Marksu: „Trajna ekonomska depresija mogla bi se iskoristiti lukavom revolucionarnom strategijom kao korisno oružje za hronični pritisak... Da bi se ljudi zagrejali... baš kao što konjički napad ima veći *elan* ako su konji kasali pet stotina koraka pre nego što su došli na otstojanje za juriš na neprijatelja."

*) Autor na ovom mestu očigledno ne upotrebljava termin „totalni rat" u smislu u kakvom ga je u vojnu literaturu uveo Ludendorf i, kasnije, nacional-socijalisti, koji sa njim podrazumevaju u prvom redu nemilosrdno uništavanje neprijateljskog naroda, zemlje, i vojske, već u smislu „totalne" mobilizacije svih snaga i sredstava određenog naroda za vođenje rata. — Prim. red.

Ako čovek prizna ovu u suštini borbenu i aktivističku prirodu savremenog socijalizma, onda se uloge njihovih vođa unekoliko menjaju po značaju i Fridrih Engels dobija prevagu u poređenju sa svojim majstorom teoretičarom Karlom Marksom. Ne samo što je Engels (kao što su pokazala najnovija istraživanja) stvarno napisao dobar deo istoriskih studija koje su dosada pripisivane Marksu, već je „Karno buduće revolucije" i bolje poznavao prave sile koje dejstvuju u svetu, predviđajući buduće pravce i doprinoseći, iako samo posredno, shvatanjima i tehnici vojne strategije u decenijama koje su dolazile.

Veoma suprotni po karakteru i temperamentu, Marks i Engels daju u mnogim pogledima primer prijateljstva skoro klasične prirode, pobijajući tako često tvrđenje o Marksovoj ljudskoj hladnoći i udaljenosti. Skoro punih četrdeset godina književni rad jednog dopunjavao je rad drugog. Postojala je prirodna podela njihovog rada. Marks, otkrivajući u svome dubokom i istraživačkom radu oštru intelektualnu tradiciju svojih predaka, bio je očevidno bolji sistematski mislilac. Bez njega bi Engelsovim spisima nedostajao pravac i snaga sinteze. Marks je verovatno bio politički strateg sa izvesnim darom da shvati situaciju, naročito u revolucionarnim trenucima — osobina koja je njegovog doživotnog saradnika sačuvala od prenagljenih zaključaka. Ali, dok je iskreno skromni Engels slobodno pristajao da svira na drugoj violini, njegov doprinos nije bio manje značajan za njihov rad kao celinu. Od svojih ranijih studija u Engleskoj, a naročito od svoje osnovne knjige *Stanje radničke klase u Engleskoj*, pomagao je kod polaganja temelja velike socijalističke teorije. Celog svog života on je neumorno prikupljao dragoceni materijal, odabirajući i sastavljajući ga sigurnom rukom i bogatim zdravim razumom. Imao je osećaj za ono što je bilo u vazduhu i obećavalo rezultate. Bio je praktičan um. Sin industrijalca sa Rajne i dobrim delom svog života samostalan *entrepreneur* (preduzimač, mada ne po naklonosti) u naprednom gradu Srednje Engleske, Mančesteru, Engels je od detinjstva poznavao pravu prirodu sistema fabrika koji se razvijao i bio, pre svega, čovek od akcije.

Oduševljeni jahač i lovac na konju, bacao se bezbrižno na svoj rad čak i kad je to značilo „skakanje preko visokih ograda apstraktne misli." Sumorni Marks koji „se borio sa duhom svoga vremena kao što se Jakob hrvao sa anđelom, i čiji je rad sporo dolazio do ostvarenja", divio se Engelsovoj snazi. „On može da radi u svako doba dana, sit ili gladan; piše i sastavlja sa neuporedivom tečnošću." Engels je sâm rekao o svom stilu da, kao u artiljeriji, „svaki članak udara i rasprskava se kao granata".

Takav borbeni rečnik nije bio samo igra rečima. Čak i u svojim najapstraktnijim spisima, kao u svome *Anti-Dühring*-u, Engels je široko upotrebljavao vojne izraze i iskustva, jer je po prirodi bio vojnik i ratnik. Ponosan na svoja rana iskustva u službi, i, pre svega, kao aktivan učesnik u Badenskoj pobuni za vreme Nemačke revolucije 1848 godine, za vreme mnogih godina svog izgnanstva

obratio je pažnju na proučavanje vojne nauke da bi bio spreman za revoluciju koja je dolazila.

Čovek može žaliti što „general", kako su ga njegovi prijatelji zvali u šali, nikad nije imao prilike da dokaže svoju hrabrost. Ali njegov uticaj na taktiku i strategiju Ruske revolucije dobro je poznat. Čak i njegovi ondašnji protivnici među vojnim stručnjacima poštovali su njegova rasuđivanja. Njegovi članci o Krimskom ratu u *New York Tribune* pripisivani su američkom generalu Skotu (Scott) koji se u to vreme bio kandidovao za pretsednika. Za njegovu brošuru *Po i Rajna* smatralo se da je rad pruskog generala fon Pfila (von Pfuel).

Engelsova dela na polju vojne nauke mnogobrojnija su od ostalog njegovog književnog rada. Da su ovi rastureni radovi bili sabrani i objavljeni u jednoj ili više impozantnih svezaka, vojni stručnjaci bi to delo verovatno isto tako brižljivo proučavali kao što učeni protivnici marksizma proučavaju *Kapital* Karla Marksa. Engels je pisao sa puno pažnje rasprave o vojnim pohodima i podrobne studije o vojnoj tehnici, tačne biografske podatke vojskovođa i kritičke prikaze dela iz oblasti vojne nauke. U čitavom svom radu pokazao je iznenađujuće poznavanje ratne veštine i dela velikih vojskovođa u istoriji. U isto vreme, iznenađuje njegovo nezavisno i originalno rasuđivanje. U svojim analizama pojedinih vojnih događaja bio je dalekovidniji od mnogih poznatijih vojnih stručnjaka, te su čak i njegove novinarske rasprave o vojnim problemima i danas od vrednosti.

O njegovim vojnim delima može se reći ono što je jedan kritičar jednom kazao o Klauzevicu: „U kritici je genije. Njegova rasuđivanja su jasna i znamenita kao zlato. On pokazuje kako se veličina u strategiskom razmišljanju sastoji iz jednostavnosti." Klauzevic, koji je tako duboko uticao na majstorske umove nemačke vojne strategije, napravio je veliki utisak i na Engelsa. On je pisao Marksu 25 septembra 1857 godine: „Među drugim stvarima čitam sada Klauzevicevo delo *O ratu*. Čudan način filozofiranja, ali vrlo dobar u svom predmetu. Na pitanje da li se rat može nazvati veštinom ili naukom, dat je odgovor da rat najviše liči na trgovinu. Borba je za rat isto ono što je za trgovinu plaćanje u gotovu, jer, ma kako retko bilo potrebno da do nje stvarno dođe, sve je usmereno ka njoj i, naposletku, do nje mora doći i ona mora da bude odlučna."

Isticanje odlučne akcije i taktičke ofanzive, čak i u defanzivi, postalo je svojina revolucionarne strategije. Značajno je da je ona potpuno primenjena ne samo u pobedonosnim vojnama Crvene armije, za vreme dugog Građanskog rata, već i u njenoj junačkoj borbi protivu nacionalsocijalističkog napadača u Drugom svetskom ratu.

Borbenost i spremnost za ofanzivnu akciju ostale su celog njihovog života aksiome za ovog vojnika revolucije, a pod njegovim uticajem i za Marksa. Međutim, pored ovih osnovnih shvatanja, postojao je i određen napredak u vojnoj misli ovih socijalnih revolucionara — razvoj koji ih je vodio u sve realnije, smotrenije, dina-

mičnije tumačenje vojne i političke istorije njihovog vremena. Tako se u razvitku njihovih misli mogu otkriti tri etape. Počinjući sa analizom *Taktike građanskog rata* od 1848 godine i njihovim poukama u podrobnim istraživanjima *vojnih strategija* velikih sila u pedesetim i šezdesetim godinama, oni su na kraju stigli do originalnog ispitivanja prirode i shvatanja *revolucionarne države* — studija koje su se u njihovoj kombinaciji iskustava revolucionarne taktike u građanskom ratu i vojne strategije u međunarodnim sukobima približile obrascu savremenog totalnog rata.

II

Revolucija iz 1848 godine, kao što je to često slučaj kod izgubljenih procesa u istoriji, pogrešno je ocenjena i potcenjena u svome duhu i izvođenju. Radikalizam 1848 godine, različit od srednjostaleškog pacifizma poslenapoleonovske epohe reakcije koja se smrtno bojala „revolucije", rođen i tinjajući na bojištima, bio je krajnje borben. Bio je to odjek velike tradicije iz 1793 godine.

Marks nije pogrešno shvatio borbenost Evrope sredinom XIX veka čak ni kada je bila odenuta u miroljubivo ruho. „Bila bi velika greška", pisao je 28 januara 1853 godine u *New York Tribune*, „misliti da učenje o miru kako ga prikazuje Mančesterska škola ima neko filozofsko značenje. Sve što ona pokazuje jeste zamena feudalnog metoda veštine ratovanja merkantilističkim — kapital za topove."

Pokreti iz 1848 godine svršili su se na kontinentu, zbilja, porazom. Posle uspešnog početka njihovo beznadežno deljenje pocepalo je revolucionarne snage i politički nezreo srednji stalež podlegao je iskusnoj vladajućoj kasti. Tako je revolucionarna dinamika nestala bez vidljivog rezultata. A ipak je ovaj građanski rat u Evropi bio vojni događaj od velikog značaja. On je u Nemačkoj izboren na barikadama i na polju bitke. Pobunjenike su često vodili izvežbani oficiri koji su prešli revolucionarima, jer pruska i austriska vojska nisu bile oslobođene onoga što bi se u XX veku zvalo „boljševički" uticaj.

Među vođama revolucije nalazili su se pravi vojnici, kao pustolov Oto fon Korvin (Otto von Corvin), od kojih su neki docnije dokazali svoje vojne talente. Georg Vajdemejer (Weydemeyer), jedan od prvih sledbenika Marksa i Engelsa, bio je pruski artiljeriski oficir i, posle svog iseljavanja u Sjedinjene Države, odlikovao se za vreme Građanskog rata kao pukovnik Severne vojske. Viljem Ristov (Wilhelm Rüstow), pruski generalštabni oficir koji je postao revolucionar i stekao kao pukovnik veliki vojni ugled među stručnjacima, kao pisac i nastavnik na vojnoj akademiji švajcarske vojske, i docnije, kao Garibaldijev načelnik štaba prilikom osvajanja Sicilije i pohoda na Napulj. Stvarno, zvanični vojni krugovi — kao što to zbunjeno pokazuje savremena vojna književnost — gledali su na borce na barikadama, ma koliko mali bio njihov broj — kao na nadmoćnu i nesavladljivu snagu koja je za profesionalnu vojnu klasu bila zago-

netka isto onako kao Rifi*) za kolonijalne vojske Evrope XX veka. Kavenjak (Cavaignac),**) koji je prvi uspeo da u Parizu, juna 1848 godine, slomi mit o barikadama, slavljen je kao veliki vojni genije stoleća. Bila je potrebna čitava snaga Pruske armije da se u pravim vojnim operacijama potuku badenski pobunjenici.***)

Pokret iz 1848 godine, uprkos ili zbog svog neuspeha, postao je polazna tačka naučnog socijalizma i velika baština njegovih majstora teoretičara. Ispitivanje njegovog značaja — njegove vojne strategije i njegove istoriske pozadine — pretstavljalo je središnju temu dela Marksa i Engelsa za vreme prvih godina njihovog izgnanstva. Pouke poraza imale su da otkriju zakone buduće strategije ustanka. Takvi zakoni su prvi put razrađivani i objašnjeni u sjajnim analizama revolucije 1848—1849 godine u Centralnoj Evropi; analize je pisao Engels, a redigovao Marks, pod čijim je imenom ova serija članaka i objavljena u *New York Tribune* 1851—1852 godine. Najznačajnije tvrđenje ove oštroumne i realističke studije o Nemačkoj: *Revolucija i protivrevolucija* izneto je ponovo na istorisku svetlost u Lenjinovom pismu iz Finske upućenom boljševicima u Petrogradu (Lenjingradu) uoči njihove revolucije 1917 godine. „Ustanak je veština kao i rat... i podložan izvesnim pravilima postupka... Prvo, nikad se nemojte igrati sa ustankom ako niste sasvim spremni da prkosite posledicama vaše igre... Drugo, kada ste jednom pošli ustaničkim putem dejstvujte sa najvećom odlučnošću i ofanzivno. Defanziva je smrt svakog oružanog ustanka... Iznenadite svog protivnika... Čuvajte preimućstvo koje vam je dao prvi uspešan ustanak... Po rečima Dantona, najvećeg od svih poznatih majstora revolucionarne politike, *„De l'audace, de l'audace, encore de l'audace.“*****)

Potpuni zaključci Marks-Engelsovih shvatanja revolucionarne taktike mogu se razumeti samo u vezi njihovog čitavog filozofskog sistema, zasnovanog na „materijalističkom tumačenju istorije“, i u njemu istaknutog preovlađivanja ekonomskih uslova kao ključa za shvatanje socijalno-političke dinamike. U *Komunističkom manifestu* ova je teorija u grubim crtama primenjena na modernu istoriju u njenoj celini. Ona je takođe podvučena u mnogobrojnim esejima u kojima se raspravlja o savremenim sukobima. U svetlosti takvog tumačenja uspon i opadanje narodnih pokreta 1848 godine u poslednjoj analizi određeni su i uslovljeni ekonomskim uzrocima. Po Engelsovim rečima (u njegovom uvodu novom izdanju Markso-

*) Rifi ili Rifioti, stanovnici planinskog venca u severnom španskom Maroku. O njihovoj borbi vidi glavu X. — Prim. prev.

**) Louis Eugéne Cavaignac, francuski general i vojni diktator koji je 1848 godine ugušio pobunu u Parizu. — Prim. prev.

***) Već 1848 godine došlo je u Velikom vojvodstvu Badenu do pobuna koje su suzbijane pomoću hesenskih i virtemberških trupa. Maja 1849 godine izbili su novi neredi koje je republikansko-radikalna stranka iskoristila za proglašenje republike. Veliki vojvoda i ministri izbegli su u Alzas. Sazvana narodna skupština pokazala se nesposobna. Ali red je uspostavljen tek kada su pruske trupe i trupe Rajha pod vrhovnom komandom docnijeg cara Viljema I pobedile pobunjenike u pravim bitkama. — Prim. prev.

****) Smelosti, smelosti i još jednom smelosti! — Prim. prev.

vog dela *The Class Struggles in France 1848—1850.* — Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850 godine — u Londonu 1895 godine): „Svetska komercijalna kriza 1847 godine bila je stvarni uzrok Februarske i Martovske revolucije, a industriski prosperitet koji je postupno nastupio sredinom 1848 i došao do punog izražaja 1849 i 1850 godine, bio je oživljujuća činjenica preporođene evropske reakcije. To je odlučilo." Sa istim dokazom tvrdio je: „Nova revolucija je moguća samo kao posledica nove krize i nastupiće isto tako sigurno kao i ova poslednja."

Približavanje nove ekonomske krize značilo je za Marksa i Engelsa isto što i poziv trubom na revoluciju. Tako su i depresiju 1857 godine ocenili kao znak neposredno pretstojeće revolucionarne situacije. Engels je bio očaran mišlju da će možda uskoro biti u stanju da zameni berzu vojištem, a svoju kancelarisku stolicu konjem. „Sada dolazi naše vreme — ono dolazi u punoj meri: borba na život i smrt. Moje vojne studije privešće se najzad u praksu. Prelazim odmah na taktiku i organizaciju pruske, austriske, bavarske i francuske vojske. Pored toga, ne radim ništa drugo nego jašem, tojest idem u lov na konju; jer takav lov je prava konjička škola." Ali, „hronična kriza" nije odvela do revolucije i rata.

Dok ovi majstori stratezi nesumnjivo nisu uspeli da razviju stvarne snage za dejstvo, oni su u sva buduća revolucionarna planiranja uveli važan element. *Određivanje vremena* postalo je merilo majstorske strategije. Učenici Marksa i Engelsa u Sovjetskoj revoluciji potpuno su primenili ovu pouku kod svoje kuće; Treća internacionala to očigledno nije učinila.

Kada je prošla revolucionarna situacija, Marks i Engels su snažno istakli da je svaki pokušaj igranja sa revolucijom uzaludan i opasan. U toku svih ovih godina radnici su opominjani u pogledu pokušaja *puča* koji bi išao samo na ruku reakcionarnim snagama. Tako su se majstori stratezi borili protivu Šapera (Schapper) i Viliha (Willich) koji su agitovali u korist takvog preuranjenog poduhvata u početku pedesetih godina. Umesto takvih beznadežnih ustanaka oni su insistirali na strategiji dugoročnog pripremanja za vreme ovog na izgled miroljubivog prekida. Mada je Engels nestrpljivo očekivao vreme kada će opet moći da pojaše konja za „taj veliki dvoboj na život ili smrt između buržoazije i proletarijata", znao je suviše dobro da najveća opasnost za svaki takav poduhvat leži u njegovoj prenagljenoj želji za akcijom. Određivanje vremena i strpljivost postali su glavni zahtev zdrave strategije.

Dok su Marks i Engels sami sebe čuvali od karakterističnih klopki vezanih za život *emigranata,* oni su svoje izgnanstvo pretvorili u izazivačko i stvaralačko iskustvo. Prva decenija njihovog izgnanstva u Londonu postala je period *weltpolitische Lehrjahre**) marksizma.Tu su Marks i Engels ušli u svetske događaje srednjostaleške civilizacije XIX veka. Odvojeni od mesnih, partikularističkih i ograničenih pogleda nemačkih malih država i francuske sitne

---

*) Weltpolitische Lehrjahre = Godine učenja svetske politike. — Prim. prev.

politike, oba pronicljiva mislioca mogla su da posmatraju šire polje. „Samo objektivna procena sveukupnosti uzajamnih odnosa svih klasa datog društva... može poslužiti kao osnova za ispravnu taktiku napredne klase." Takva „objektivna procena" socijalnih snaga data je u Marksovoj majstorskoj studiji *Osamnaesti brimer**). Taktičku pouku ovog velikog poraza Francuske revolucije u korist Napoleona Malog video je Marks u potrebi da se razvije „demokratska energija seljačkog staleža". Engels je došao do istog zaključka u svojoj jednovremenoj studiji o *Nemačkom seljačkom ratu.* „Čitava stvar u Nemačkoj zavisiće od mogućnosti da se proleterska revolucija podupre nekim drugim izdanjem Seljačkog rata", tvrdio je Marks u svojoj prepisci sa Engelsom. Otada je seljački stalež kao mogući saveznik ili pokretačka sila u dolazećoj socijalnoj revoluciji zauzimao veći deo u njihovim razmatranjima. Naročito su izgledi na ruskoj društvenoj pozornici mereni skoro isključivo u izrazima sudbine seljaštva. Oslobođenje robova pozdravljeno je kao prekretnica u političkoj istoriji i kao novo formiranje revolucionarnih snaga. „Kod naredne revolucije", pisao je Marks kao vrhovni komandant svetske revolucije, izdajući napoleonovske zapovesti iz svog jadnog doma u Londonu, „Rusija će se prijateljski priključiti ustanicima". Otada je Ruska revolucija postala trajan činilac u njihovim političkim špekulacijama. Od ovog ostvarenja vodila je direktna linija do Sovjetskog ustanka 1917 godine. Vojske, regrutovane prvenstveno iz seljačkog staleža, tukle su svuda revolucije 1848 godine; savez sa revolucionarnim seljacima spasao je Sovjetsku Rusiju u danima građanskog rata. To je bila pouka pobedonosne revolucije i njenih intelektualnih izviđača.

Još značajnije za razvitak revolucionarne misli bilo je to što su se očevi socijalizma okrenuli proučavanju međunarodnih problema uopšte. Oni su uskoro počeli shvatati da revolucija 1848 godine nije uspela u velikoj meri i zbog njenih međunarodnih zapleta. Ustvari, od prvih dana Novih rajnskih novina (Neue Rheinische Zeitung), u koje je Marks bio pozvan kao urednik „da stvori najradikalnije, najnadahnutije i najindividualnije novinarsko preduzeće prve nemačke revolucije", oba prijatelja su uočila koliko su tesno povezani spoljna politika i unutrašnji poslovi; videli su takođe da se budućnost evropske revolucije ne može odlučiti naporima samo jedne zemlje. Ovakvo shvatanje zahtevalo je da se velika pažnja obrati problemima socijalizma i spoljne politike, i da se ozbiljno razmotre vojni problemi realističke revolucionarne strategije. Veliki doprinos Marksa i Engelsa, koji njihovi tumači često gube iz vida, leži u tome što su socijalnu dinamiku svoga vremena podigli iznad ustaničke etape izolovanog puča na nivo svetske politike.

---

*) Osamnaesti brimer = 9 novembar 1797 godine, dan kada je Napoleon I državnim udarom zbacio Direktorijum i postao Prvi konzul, čime je, ustvari, postao diktator. — Prim. prev.

III

Marksistička strategija ulazi u svoju drugu etapu početkom pedesetih godina. Ma koliko izgledalo neobično, oba izgnanika su u tim godinama ispoljili svoju nacionalnu privrženost. Engels je, besumnje, izrazitiji u svome izražavanju dublje lojalnosti i iskrenog patriotizma; ali i Marks, često nesvesno, u svojim napadima na svoje političke protivnike otkriva jasne nacionalne naklonosti. Što je još važnije, socijalističke vođe sada počinju da uzimaju u obzir nacionalnu individualnost i njen sve veći značaj u međunarodnim poslovima. Oni brižljivo zapažaju nacionalizam koji se budi u Centralnoj i Istočnoj Evropi i, zaista, očekuju od ovih pokreta nezavisnosti obnovu revolucionarnih impulsa koji će uništiti političku apatiju reakcije u Evropi sredinom XIX veka.

Za takve nade bila su tipična Engelsova očekivanja od Mađarske revolucije pod Košutovim voćstvom, koga je u to doba (suprotno svome docnijem mišljenju) smatrao „kombinacijom Dantona i Karnoa". Postoji mišljenje da su dnevni izveštaji o vojnim operacijama u Mađarskoj, koje je Engels pisao za *Neue Rheinische Zeitung*, probudili u njemu njegovo doživotno interesovanje za probleme generalštabnog oficira.

Kao internacionalisti, kakvim su se smatrali, socijalističke vođe su počele da računaju sa snagom međunarodne politike mnogo pre nego što su se govornici srednjoklasnih partija oslobodili uskog provincijalizma. Tako je svaka politička akcija, ma u kojoj se zemlji desila, posmatrana sa tačke gledišta većih evropskih problema. Takva međunarodna orijentacija bila je, naravno, isprva krajnje dogmatska i pretstavljala je samo grubo približavanje stvarnosti. Političke podele su prosto izvršene prema formuli dve Evrope: reakcija protivu revolucije, carizam protivu naprednog zapada. Dugo vremena je Francuska smatrana domovinom revolucije. Savez zapadnih sila za borbu protiv Rusije, rat između jakobinske Francuske i Svete alijanse, to je bila međunarodna politika koju su Marks i Engels žestoko preporučivali 1848 godine. Međutim, kada je najzad došlo do očekivanog sudara između istoka i zapada na Krimu, bio je to sukob između ruskog cara i uzurpatora Napoleona III pri čemu je Britanija podržavala Francusku. Ipak, marksistički stratezi bili su puni nade da će rat vremenom osloboditi sile revolucije.

Krimski rat je za Engelsa bio prva prilika da detaljno analizira vojne probleme tog vremena. Tada je čak pokušavao da od proučavanja vojne nauke napravi svoj životni poziv; ali nije uspeo da kod londonskog *Daily News*-a nađe željeni položaj. Jedini način da se obelodani njegovo vanredno znanje postali su članci koje je Karl Marks redovno slao redakciji *New York Tribune*. Oni su pokazivali majstorstvo u poznavanju materije i oštro strategisko rasuđivanje, te ih je američka javnost zbog toga hvalila kao zanimljive doprinose iz stručnih ruku.

Na početku rata Engels je polagao velike nade u brzu i energičnu akciju od strane savezničkih snaga na Crnog Moru i (u kom-

binaciji sa Švedskom i Danskom) na Baltiku, koja bi dovela do uništenja ruske ratne mornarice i osvajanja svih pomorskih utvrđenja. „Div bez očiju“ bio bi tada velikim pokretom klešta prisiljen da padne na kolena i pretstojeća unutrašnja revolucija bi uskoro završila veštački razvitak carističke Rusije. Ali, neodlučno držanje Pruske i Austrije stvorilo je vanredne teškoće u vojnoj strategiji. Njihova neutralnost sprečila je velike kopnene bitke; mobilizacija Austrije neutralisala je bitan deo ruske vojske; nada u aktivno sudelovanje Habsburga odložila je savezničku akciju za pet meseci. Engels je to odlaganje smatrao taktičkom pogreškom, ali je, sa Marksom, takođe sumnjao u Palmerstona kao tajnog saveznika „svog velikog prijatelja cara Nikole“, povodeći se u tom pogledu za škotskim monomanijakom Urkhartom (Urquhart) o kome se mnogo pričalo.

Međutim, brižljiva analiza organizacije i taktičkih osobina protivničkih vojski u Engelsovom umu nikad nije ostavljala sumnju u nadmoćnost savezničkih naroda. Do bitke kod Inkermana bila je dokazana nadmoćnost njihove artiljerije i konjice; tada je i ruska pešadija, mada je trebalo da bude pobedonosna kao masovna vojska, pokazala svoju nesposobnost da se ogleda sa modernom vojnom tehnikom i taktičkim pokretima malih jedinica. Mnogo godina docnije Engels je ruskom ekonomisti Danielsonu okarakterisao Krimski rat kao „beznadežnu borbu između naroda sa primitivnom tehnikom proizvodnje i drugih naroda koji su u tom pogledu bili na visini“. Poverenje u pobedu saveznika nije sprečilo Engelsa da oštro kritikuje organizaciju engleske vojske. Skandalozni nedostatak hrane, odeće i medicinske opskrbe izazvao je i ljutnju britanske javnosti. Veran marksističkom tumačenju istorije, Engels je glavnu krivicu bacio na vladajuće klase.

Značajna odlika Krimskog rata bila je isticanje utvrđenja i opsadnog ratovanja. Za površnog posmatrača ova činjenica mogla je da ukazuje na promenu u ratnoj veštini, „vraćanje unazad“ iz veka Napoleona u vek Fridriha Velikog. Engels, međutim, nije došao do takvog zaključka. „Ništa ne bi moglo da bude manje istinito“, tvrdio je posle pada Sevastopolja. „Danas utvrđenja nemaju drugog značaja no da budu koncentracione tačke za podršku pokreta operativne armije. Njihova vrednost je relativna. Ona više nisu nezavisni faktori u vojnim operacijama već dragoceni položaji čija odbrana do poslednjeg čoveka može da bude mudra ili ne.“ Iz tog razloga, zaključio je, Rusi su bili podjednako u pravu što su izbegli otvorenu bitku, kao i što su bezbednost svoje vojske smatrali važnijom od apstraktne vrednosti jedne tvrđave. Uostalom, Engels uoči Krimskog rata još nije pročitao spise velikih vojnih stratega posle Napoleona — Žominija, Vilizena, Klauzevica i drugih — već je pažljivo pratio Napoleonovu vojnu u Rusiji. Tako je znao koje su teškoće sprečile savezničke snage posle osvajanja Krima da se dohvate sa Rusijom. Problemi logistike u zemlji velikih prostora izgledali su nesavladljivi i stoga je bila razumljiva želja saveznika da brzo okončaju rat.

Međutim, Engelsov odgovor na takav potez bio je apelovanje na revolucionarnu strategiju. Činilo mu se da bi „rat načela“ bio re-

šenje kako za saveznike, tako i za Rusiju, kod jednih apelovanjem na revolucionarne snage nacionalizma u Nemačkoj, Poljskoj, Finskoj, Mađarskoj, Italiji, a kod drugih apelovanjem na panslavizam. Ove mogućnosti ideološkog ratovanja bile su ispravna ocena situacije i Napoleon III priznao je docnije kraljici Viktoriji da bi ga nastavak rata nužno doveo do toga da pozove na oružje narode koji su se borili za nezavisnost. Mnogima bi kao Engelsu bio dobrodošao takav preokret, ali ni Nikola ni Napoleon nisu bili spremni da oslobode dinamiku ratovanja koja je postala odlučna u stilu militarizma XX veka.

Kraj Krimskog rata 1856 godine razbio je Engelsove nade u veće revolucionarne ustanke. On je, takođe, učvrstio mišljenja revolucionarnih stratega u pogledu opasnosti od bonapartizma. Bonapartizam i panslavizam postali su sada glavne teme Engelsovih strategiskih razmatranja. Strah od sve veće ekspanzije i nacionalnih ambicija Rusije bio je, naravno, tesno isprepletan sa nesmanjenom mržnjom njenog reakcionarnog apsolutizma čija je vojna intervencija uništila revoluciju 1848 godine. Ali, ogorčena i većinom lična raspra između Marksa i Fogta (Vogt) pokazala je do koje su mere strategiske zamisli o vojnoj bezbednosti činile osnovu Marks-Engelsove borbe protiv ovog „ruskog panslaviste" kome ne bi bilo krivo ako bi „Češka, sasvim u srcu Nemačke, postala ruska provincija". Prema Engelsu, da se Nemačka odrekne Češke značilo bi kraj nemačkog nacionalnog postojanja; neposredan put od Berlina do Beča vodio bi onda preko Rusije. Strategiski, kulturni i ekonomski obziri ubedili su Engelsa da svi delovi u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi koje je Nemačka zadobila u prošlosti treba da ostanu nemački. On je smelo odbacivao raspadanje velikih kulturnih nacija i stvaranje otcepljenih država, nesposobnih za nezavisno nacionalno postojanje — a sve to u ime narodnog samoopredeljenja. Time je on lepo predvideo opasnosti razvoja XX veka.

Ni Engelsova borba protiv bonapartizma nije bila manje aktuelna za savremeno razmatranje. On je ispravno uvideo njegovu pravu jačinu i opasnost u njegovom demagoškom apelovanju na skriveni ekonomski ekspanzionizam nezadovoljne srednje klase i na „patriotizam" revolucionarnih masa. Engels je u dve sjajne brošure, *Po i Rajna* (1859) i *Savoja, Nica i Rajna* (1860), brižljivo ispitao vojni značaj Napoleonovih težnji. U prvoj raspravi napao je tadašnju popularnu tezu, koja je preovlađivala među vojnim stručnjacima (kao kod generala Vilizena u njegovoj *Italijanskoj vojni 1848 godine*), naime, da Rajnu treba braniti na Pou, koji je smatrao sastavnim delom Nemačke. U autoritativnoj analizi tokova gornjih italijanskih reka i strategiskog položaja italijanskih utvrđenja (studija kojom bi se ponosili i savremeni geopolitičari) Engels je dokazao da držanje doline Poa ne pretstavlja vojnu potrebu za odbranu južne granice Nemačke. Štaviše, on je pokazao da pravo obrazloženje za takvu strategiju, prikriveno iza takozvanih vojnih argumenata, leži u političkim ambicijama za obnovu Svetog rimskog carstva i u nemačkom zahtevu da postane arbitar Evrope. On je naročito opominjao da se ne sprovodi aneksiona politika jedne veće Nemačke, jer

takvo „oslobađanje“ slabih suseda načinilo bi od nje najomrznutiju naciju u Evropi. Tako su osovina Rim—Berlin i novi poredak hitlerovske Nemačke odbačeni osamdeset godina pre njihovog ostvarenja.

Još više iznenađuje Engelsovo razmatranje moguće strategije u ratu na zapadu. Tu je pokušao da dokaže da bi Francuska, posedujući utvrđen Pariz, mogla sada da napusti svoj tradicionalni zahtev za levom obalom Rajne.*) Engels je opet, kao što je učinio u slučaju zahteva Nemačke i Austrije u Severnoj Italiji, isključivo vojnim dokazima opovrgao vrednost francuskog zahteva „prirodne granice“. Strategija francuskih vojni bila je prvenstveno upravljena ka odbrani Pariza, i to opravdano, pošto je centralizacija Francuske učinila Pariz ključem zemlje. Predaja prestonice značila bi propast carstva. Međutim, nedavnim utvrđenjem Pariza, Vobanov trostruki obruč utvrđenja postao je suvišan i značio je samo beskorisno rasturanje vojnih snaga. Engels je pravu opasnost za francusku bezbednost video u njenoj belgiskoj granici, jer će, uprkos evropskim ugovorima, „istorija imati tek da dokaže da li će u slučaju rata belgiska neutralnost vredeti više od parčeta hartije.“ Na osnovu takvog realističkog razmatranja, Engels je razradio svoj plan za uspešnu vojnu. Oslanjajući se na utvrđeni Pariz, Francuska se mogla braniti ofanzivno na belgiskoj granici. „Ako ova ofanziva bude odbijena, vojska se mora konačno zaustaviti na liniji Oaze i Ene. Za neprijatelja bi bilo beskorisno da nastupa dalje, jer bi armija koja bi upala iz Belgije bila suviše slaba da dejstvuje sama protivu Pariza. Pozadi Ene — u tesnoj vezi sa Parizom — ili u najgorem slučaju pozadi Marne, sa svojim levim krilom naslonjenim na Pariz — francuska severna armija mogla bi da preduzme ofanzivu i da sačeka dolazak drugih snaga.“ Pedeset godina docnije francuski *poilus***) stigli su taksiautomobilima ispunjujući Engelsovo proročansko pretskazivanje čuda na Marni.

Jednu deceniju docnije, za vreme Francusko-pruskog rata, Engels je pružio sličan dokaz svog majstorstva u ratnoj strategiji. U nizu članaka pisanih za londonske novine *Pall Mall Gazette* sugerirao je u podrobnoj analizi naglo prebacivanje pruske armije koja se kretala prema Šalonu ka belgiskoj granici i bio tako jedini evropski posmatrač koji je pretskazao strategiju koja je odvela do Moltkeove odlučne pobede kod Sedana.

Rasprava *Savoja, Nica i Rajna* ukazivala je na drugi element vojne strategije čije je puno značenje došlo do izražaja pred Prvi svetski rat: avet rata na dva fronta kao posledica francusko-ruskog saveza. „Zar Rajnska Oblast nema nikakve druge namene“, uzviknuo je sa gnušanjem, „nego da bude ratno poprište da bi Rusija dobila slobodu akcije na Dunavu i Visli?“ Rusija je ostala glavna pretnja evropskoj slobodi, mada je Engels gajio uzaludnu nadu da će ova opasnost biti uskoro ukroćena novim saveznikom revolucije, oslobođenim robovima. „Borba, koja se sada razbuktala u Rusiji iz-

*) Vidi: „Po i Rajna“, *Izabrana vojna dela od Engelsa.* — Prim. red.

**) Poilus = neobrijan, od Prvog svetskog rata uopšte upotrebljavani nadimak za francuskog vojnika; znači i hrabar vojnik. — Prim. prev.

među vladajuće i porobljene klase seoskog stanovništva, već sad potkopava čitav sistem ruske spoljne politike. Taj sistem je bio moguć samo dotle dok u Rusiji nije bilo unutrašnjeg političkog razvoja. Ali, to je vreme prošlo."

S druge strane, trebalo je veću pažnju obratiti na planove Napoleona III. Engels je ozbiljno proučavao izglede francuske invazije protiv Engleske i odbranu Britanskih Ostrva. U vezi sa tim objavio je u dva tehnička časopisa vojne nauke (*Darmstädter Allgemeine Militärzeitung* i *Volunteer Journal of Lancashire and Cheshire)* niz članaka koji su se bavili naročito dobrovoljačkim strelcima. Neki od tih članaka objavljeni su 1861 godine u obliku brošure: *Eseji upućeni dobrovoljcima.* Uprkos svojoj velikoj simpatiji za strelce i njihov manje kruti sistem obuke, Engels je došao do konačnog zaključka da oni ne pretstavljaju doraslog protivnika nedavno povećanoj francuskoj vojsci koju je nazivao „najboljom vojnom organizacijom u Evropi."

Veliki događaj u vojnoj istoriji narednih godina bio je Američki građanski rat. Suprotno većini zvaničnih vojnih autoriteta koji u to vreme nisu pokazivali nikakvo interesovanje za ovu dugu ogorčenu borbu — za Moltkea se kaže da je tvrdio da ne želi da proučava „kretanje oružanih rulja" — Engels je nju smatrao „dramom kojoj nema ravne u analima istorije". Bio je to revolucionarni rat ne samo po svojoj prvoj strategiskoj upotrebi železnica i oklopljenih brodova širom prostrane površine vojnih operacija, već i „po njegovom ukidanju ropstva koje je preobrazilo svet". U predgovoru prvom izdanju *Kapitala* (1867) Marks je pisao: „Kao što je u XVIII veku Američki rat za nezavisnost zvučao evropskom srednjem staležu kao znak za uzbunu, isto tako je u XIX veku Američki građanski rat zvučao evropskoj radničkoj klasi."

Dok su Engelsove simpatije bile sasvim jasno na strani Severa, bio je zaprepašćen njegovim „mlitavim rukovođenjem" nasuprot velikoj revnosti Juga. U jednom pismu, upućenom Marksu 5 novembra 1862 godine, rekao je „da se ne može oduševiti za narod koji kod takve ogromne stvari sebi dozvoljava da bude neprekidno tučen od četvrtine svog stanovništva". Čak je sumnjao u pogledu ishoda rata. Marks ga je, pravilno, opomenuo da ne bude predubeđen zbog jednostranog posmatranja vojne situacije. Tek kada je Li (Lee), čijoj se nadmoćnijoj strategiji divio, bio opkoljen i kada je Grant (Grant), kao Napoleon, dao svoju „jensku" bitku, zarobljavajući čitavu vojsku neprijatelja, priznao je Engels značajnu disciplinu i moral Severnjaka koji su u rat ušli „slepo i nerado".

Podizanjem Pruske pod Bizmarkovim voćstvom vojna misao ovog revolucionara opet se vratila na evropska bojišta. Kratak Danski rat dokazao je Engelsu da je nemačka pešadija bila nadmoćnija od Danaca i da je „prusko vatreno oružje, kako puška tako i artiljerija, najbolje na svetu". Ipak, on je potcenjivao vojnu udarnu snagu Pruske. Zbilja, u članku *Manchester Guardian*-a, napisanom

uoči bitke kod Sadove,*) otišao je tako daleko da je pretskazao njen poraz u tom ratu. On je oštro napao Moltkeov plan vojne, da bi idućeg dana priznao da Prusi „i pored svojih grehova protivu viših zakona ratovanja nisu radili rđavo". Engelsov iznenađujući pogrešni proračun dolazio je, uglavnom, od njegove pogrešne procene unutrašnje situacije Pruske. Ogorčenu ustavnu borbu zbog reformi u vojsci početkom šezdesetih godina shvatio je pogrešno, pa i mnogi u popularnoj opoziciji, kao raspadanje vojske i predigru revolucije. „Ako ova politika ne bude iskorišćena... tada možemo spakovati svoj revolucionarni prtljag i okrenuti se proučavanju čiste teorije", priznao je. Zaista, prošla je i druga revolucionarna situacija i Engels je tu činjenicu uvideo odmah prvog dana posle Sadove. Sa svojim bezvoljnim poštovanjem pruske vojske primio je i političke posledice pobede. „Prosta činjenica je ova", pisao je Marksu, „Pruska ima pet stotina hiljada pušaka iglenjača, a ostali svet nema ni pet stotina. Nijedna vojska se ne može opremiti ostragušama za manje od dve ili tri godine, ili možda i pet godina. Dotada će Pruska biti na vrhu. Da li pretpostavljate da Bizmark neće iskoristiti ovaj trenutak? Naravno da hoće."

Prepoznavajući u Bizmarku pravog bonapartistu, opasnijeg od Napoleona III, i želeći nemačko ujedinjenje, privremeno preplavljeno prusizmom, veliki socijalni revolucionar je sada isto toliko odbacivao nerealno odbijanje socijalističkih vođa sličnih Viljemu Libknehtu (Wilhelm Liebknecht) „da gledaju činjenicama u oči." Umesto njihove sumnjive opozicije, Engels je obnovio borbu sa pruskim junkerom na osnovi koja je stvorena pruskim uspesima.

Veličina dijalektičkog posmatranja Marksa i Engelsa našla se sada pred jednim ispitom. U teškoj školi svog izgnanstva oni su naučili da uočavaju poseban razvoj klasa i naroda u njihovoj velikoj evropskoj zajednici i da rasprostiru svoje revolucionarno vođstvo na bazi „procene objektivnog stanja socijalnog razvitka". Tako su stigli u treću etapu svoje vojne strategije, približili su se revolucionarnoj državi.

IV

Strategija revolucionarne države, kako ju je uočio Marks, a naročito Engels, ostala je zbilja fragmentarna. Stanje socijalističkog pokreta, čiji su govornici bili, uskratilo im je punu materijalizaciju njihovih ideja, a izvesno i njihovu praktičnu primenu u socijalističkom poretku. Može se dodati da je čak i vođstvo socijalističkih stranaka u to doba pokazivalo određenu rezervu, ako ne i otpor Engelsovim shvatanjima. Ipak, pravac njihove politike postao je u ovoj etapi jasan, dovršujući doživotno proučavanje vojne strategije i uobličavajući budući razvoj demokratskog radikalizma u Evropi.

Osnova Engelsove pozitivne vojne politike bila je doktrina o demokratskoj vojsci, oružanom narodu, i verovanje u njeno pro-

*) Bitku kod Sadove (1866) zvali su Austrijanci bitkom kod Kenigreca. — Prim. prev.

gresivno ostvarenje. Ova vizija se, doista, pojavila već u Engelsovoj brošuri *Vojno pitanje i nemačka radnička klasa* (1865). Ona je postala vodeće načelo u toku narednih trideset godina.

Studija o pruskom vojnom pitanju, objavljena na vrhuncu ustavnog sukoba između feudalne vladajuće klase i liberalne buržoazije koja se dizala, pisana je prvenstveno kao bukvar za radničku stranku. Engelsov savet proletarijatu, koji se borio za svoje sopstveno oslobođenje, bio je da podržava buržoaziju protivu sila reakcije (sada uobličene u novom tipu bonapartističke države u kojoj je i radnicima i kapitalistima podjednako oduzet svaki znak političke moći). Ono što je ovoj raspravi dalo njen naročiti značaj bila je ne samo oštroumna procena jačine i slabosti srednjoklasne opozicije i zbunjujuće vladanje tehničkim detaljima u istoriji organizacije pruske vojske posle napoleonovskih ratova, već i realističko podržavanje reformi vojske s obzirom na povećanje Pruske u stanovništvu i bogatstvu, a naročito s obzirom na vojni potencijal njenih suseda. Ustvari, Engelsov napad bio je velikim delom uperen protiv buržoazije koja je izgubila svoje strategisko preimućstvo i propustila da pobedi vojsku u toku ovih kritičnih godina. Ovaj osnovni neuspeh, tvrdio je Engels, bio je, pre svega, kriv za zastoj u demokratskom razvoju u Nemačkoj posle 1870 godine. Razvoj vojske bio je, prema njegovom rasuđivanju, sastavni deo socijalnog porasta.

U ranijim studijama, kao i člancima napisanim za *New American Cyclopaedia* (u izdanju George Ripley and A. Dana, New York, 1860—1862), Marks i Engels su naglasili socijalnu osnovu i preduslove za vojnu organizaciju, prošlu i sadašnju. Sada su shvatili da sama vojska može da posluži kao socijalno posredništvo prvog reda; ustvari, ona može da posluži kao veći kanal kroz koji se može pomoliti demokratsko društvo. Formula je bila prosta i očigledno je proizilazila iz istoriskih pravaca koje je uvela Francuska revolucija. Emancipacija buržoazije i seljaštva stvorila je put za modernu masovnu vojsku. Opšta obaveza, dosledno sprovedena, zajemčila je najjaču i najefikasniju vojsku za odbranu nacije od spoljašnjeg sveta. Na isti način, ona je nužno preobrazila unutrašnji karakter oružanih snaga pretvorivši ih u narodnu vojsku prosto naglim povećanjem broja ljudi iz nižih klasa.

Engels je 1891 godine mogao ponosno da uzvikne: „Suprotno svom spoljašnjem izgledu, prinudna vojna obaveza kao demokratsko posredništvo prevazilazi opšte glasačko pravo. Stvarna jačina nemačke socijalne demokratije ne počiva na broju njenih glasača, već na njenim vojnicima. Glasač postaje čovek sa dvadeset pet godina, a vojnik sa dvadeset; iz omladine i partija prvenstveno regrutuje svoje članove. Vojska, nekada najviše pruska, najreakcionarniji element u zemlji, biće do 1900 godine, neizbežno kao sudbina, u svojoj većini socijalistička.“

Očigledno, Engels je pogrešno proračunao postojanost i unutrašnju dinamiku postojećih ustanova; i isto tako pogrešno je shvatio tempo velikih istoriskih preobražaja. Ali njegovo gledište bilo je duša njegovog optimističkog verovanja u konačno slivanje demokratije i

socijalističke države. Međutim, takvo ubeđenje nije zavelo Engelsa da potceni vojne potrebe sadašnje države, naročito s obzirom na stalno preteći svetski rat „bez primerne žestine i univerzalnosti“. Konačna odluka u takvom opštem evropskom ratu, nagađao je, pripala bi Engleskoj, jer ona može da blokira ili Francusku ili Nemačku i tako da izgladni ovu ili onu zemlju do predaje.

„Dok postoji opasnost rata, ne možemo zahtevati da se potpuno izmeni postojeća vojna organizacija,“ pisao je Bebelu, oktobra 1891 godine. U nizu članaka pod naslovom *Može li se Evropa razoružati?* (1893) predložio je, kao sredstvo za sprečavanje rata, „postupno smanjenje vojnog roka vojne službe međunarodnim sporazumom“, predviđajući prvo rok od dve godine. Ali, dosledan svom osnovnom ubeđenju, izjavio je, „da se ograničava na takve predloge koje svaka vlada može prihvatiti, a da ne dovede u opasnost bezbednost svoje zemlje“; i dok je sistem milicije smatrao krajnjim ciljem, požurio se da kaže Marksu da „samo komunističko društvo može stvarno stići blizu potpune milicije i da će čak i to približavanje biti samo asimptotsko.“

Da li je Engelsov poslednji razvoj bio u suprotnosti sa revolucionarnom politikom njegovih prvih dana, otvoreno je pitanje. Oba socijalizma, evolucionarni i revolucionarni, braća u sukobu, mogu da polažu pravo na njega kao svog učitelja. Za Engelsa su ove protivrečnosti bile skoro beznačajne. Kao borac i vojnik on ne bi bio zadovoljan sporim i zamornim reformama. U isto vreme, veliki strateg socijalizma bio je suviše lukav da ne shvati da svaka borba zavisi od raspoloživog oružja i da svaki narod i svaki period zahtevaju različit metod.

Pred kraj svoga života Engels je potvrdio potrebu promene revolucionarne strategije u uvodu nedavno izdate rasprave *Klasne borbe u Francuskoj 1842—1850*, London, 1895; (ponovo štampanje pod naslovom *Revolucionarni čin*, Njujork, 1922). „Borbene metode 1848 godine,“ tvrdio je, „danas su zastarele u svakom pogledu.“ Prošli su dani barikada i revolucija na uličnim uglovima. Ustvari, Engels je bio u pravu kada je isticao da je „čak za vreme klasičnog perioda uličnih borbi barikada imala pre moralno no materijalno dejstvo.“ Ako bi se održala, dok se ne uzdrma samopouzdanje vojnika, pobeda bi bila dobivena; ako se ne bi održala, značilo bi poraz. Čak su 1849 godine izgledi na uspeh bili prilično slabi. „Barikada je izgubila svoju draž; vojnik iza nje više nije video narod već buntovnike... oficir se u toku vremena upoznao sa taktičkim oblicima uličnih borbi. On se više nije kretao pravo i bez zaklanjanja ka improvizovanim grudobranima, već ih je zaobilazio kroz bašte, dvorišta i kuće.“ Od ovog vremena promenilo se mnogo štošta u korist vojnika; na strani pobunjenika svi uslovi postali su gori. Velike industrije proizvode novo naoružanje i neuporedivo efikasniju municiju, pobunjenici više nisu u stanju da improvizuju. Novoizgrađeni stanovi velikih gradova, podignuti posle 1848 godine, imali su duge, široke i prave ulice kao da su napravljene za efikasnu upotrebu novih

topova i pušaka.[1]) Vladajuće klase ne bi trebalo da očekuju da će revolucionari izabrati ove nove kvartove radničke klase za bitku na barikadama. „One bi isto tako mogle da zahtevaju od svojih neprijatelja u sledećem ratu da iziđu pred njih u liniskom poretku Fridriha II ili u diviziskim kolonama kao kod Vagrama i Vaterloa. Prošlo je vreme kada je revoluciju pravila manjina na čelu nesvesne mase. Kada bude došlo do toga da se izvrši potpun preobražaj socijalne organizacije, tada moraju da učestvuju same mase i moraju da shvate šta je u pitanju; to je ono što nas je naučila istorija poslednjih pedeset godina."

Legalno osvajanje države bilo je na dnevnom redu. Postojalo je samo jedno sredstvo kojim bi se za trenutak mogao zaustaviti postojano napredujući porast borbenih socijalističkih snaga — sudar velikih razmera, puštanje krvi slično onome 1871 godine u kratkotrajnoj Pariskoj komuni. Ovaj prvi pokušaj jedne „socijalističke republike" često je hvaljen u književnosti kao velika objektivna pouka za evropske revolucionare sledećih decenija. Marks ga je brižljivo analizirao u svojoj raspravi *Građanski rat u Francuskoj 1871 godine;* nema sumnje da je ovaj događaj jako uticao na Lenjinove ideje i njegov uticaj je izvesno bio vidljiv u ranom razvoju sovjetskog režima. Ali, komuna je jedva nešto sugerirala u pogledu vojne strategije socijalnih revolucionara. Ustvari, obnova jedne Pariske komune, iako bi bila izazvana pretnjom državnog udara (coup d'état) od strane reakcionarnih sila, nije ležala u liniji ideja majstora stratega Engelsa. U ovoj poslednjoj etapi svoje revolucionarne karijere video je trijumf socijalizma kroz demokratske procese glasačkog prava, kao što je predviđao pobedu demokratije kroz kanale opšte vojne obaveze.

„Naoružan narod" bio je ideal Engelsa kao vojnog stratega. Stremiti uništenju militarizma u postojećem stanju društva Engels je smatrao uzaludnom ideologijom. Umesto toga izgledalo mu je da je jedina politika koja obećava uspeh — iskorenjivanje feudalnih tradicija militarizma i buđenje demokratskih tendencija svojstvenih opštoj prinudnoj vojnoj obavezi. Njegovi sledbenici u XX veku bili su mnogobrojni i njihov uticaj prešao je daleko partiske linije. „Naoružan narod" je potpuno ostvaren u savremenoj*) Sovjetskoj Rusiji i postao je vodeće načelo borbenih demokratija u sadašnjem ratu. Engels bi se, besumnje, potpuno složio sa jednim od svojih istaknutih učenika, francuskim socijalistom Žanom Žoresom (Jean

[1]) Vidi vrlo različitu strukturu kvartova radničke klase, koji su podignuti u Beču za vreme republike i strategiski značaj ovih blokova sličnih tvrđavama za vreme ustanka 1934 godine.

*) Imati u vidu da je pisanje ove knjige završeno početkom 1943 godine. — Prim. red.

Jaurès), koji je tvrdio u svojoj *Armée Nouvelle:* „Vlade će biti mnogo manje spremne da sanjaju o pustolovnoj politici ako je mobilizacija vojske mobilizacija samog naroda... Ako na jedan narod koji želi mir navale razbojničke i pustolovne vlade u pohlepnosti za nekim ogromnim plenom ili radi skretanja sa svojih domaćih teškoća, tada ćemo imati pravi narodni rat... „Naoružan narod" pretstavlja najbolji sistem za ostvarenje narodne odbrane u njenom najvišem i najpotpunijem obliku. Naoružan narod je nužno narod koji je potstaknut pravdom. On će Evropi doneti novo doba, doneće nadu u pravdu i mir."

GLAVA 8. Moltke i Šlifen: Prusko-nemačka škola

HAJO HOLBORN

Pruska se za pola stoleća posle Bečkog mira uzdržala od aktivnog učešća u evropskim ratovima. Kada se šezdesetih godina pojavila pruska vojska kao najmoćnija snaga na kontinentu, ona za vreme skoro dve generacije nije imala ratnog iskustva. Ona je u toku revolucije 1848—1849 godine preduzimala neke beznačajne vojne i bila je između 1830 i 1859 godine u nekoliko mahova mobilisana kad su predviđani sukobi koji se nisu ostvarili. U istom periodu vodile su ratove ruska, austriska, francuska i britanska vojska. Nadmoćnost pruske vojske u šezdesetim godinama omogućena je samo njenom organizacijom, njenim mirnodopskim vežbanjem i teoriskim proučavanjem rata koje je polovinom stoleća, pre Sadove i Sedana, dovedeno do savršenstva.

Prusku vojsku XIX veka stvorila su četiri čoveka: Fridrih Veliki, Napoleon, Šarnhorst i Gnajzenau. Fridrih je ostavio u nasledstvo dragocena sećanja na pobede i podnošenje nedaća, koja su tako bitna za ponos i samopouzdanje jedne vojske. Pored toga, on je ulio svojim vojnim naslednicima saznanje da se čak i mirnodopski život jedne vojske sastoji iz teškog rada i da se bitke dobijaju prvo na vežbalištu. U pruskoj vojsci je, bez sumnje, postojalo preterano naglašavanje beznačajnih pojedinosti vojnog života, koje je prvobitno kraljev strategiski genije držao u ravnoteži. Međutim, on nije izvežbao mlađe stratege, i strani osvajač je morao da potseti Pruse na ulogu koju strategija igra u ratovodstvu, pa je dvojici mladih oficira, koji nisu bili Prusi po rođenju, palo u deo da daju nov oblik pruskoj vojsci, što su uglavnom učinili prema savremenom francuskom obrascu. Tako je Napoleon postao drugi učitelj pruske vojske, a — posle Jene — Šarnhorst i Gnajzenau prilagodili su prusku vojsku za nov tip ratovanja.

Pruski vojni reformatori znali su da su novi metodi rata bili izraz dubokih socijalnih i političkih promena koje je stvorila Francuska revolucija. Vojska Fridriha Velikog bila je snaga najamnika, izolovanih od građanskog društva. Slavljena je samo svest o časti i lojalnosti plemićkog oficira, dok su podoficiri i prosti vojnici držani brutalnom disciplinom. Pruski vojni reformatori stavili su sebi u

zadatak da vojsku iz veka despotizma preobraze u narodnu vojsku. U tu svrhu oni su uveli opšte regrutovanje radikalnije vrste, kakvo ranije nikad nije pokušano. Napoleonov ugovor o miru u Tilzitu sprečio je brzo ostvarenje Šarnhorstove zamisli, ali u pruskom vojnom zakonu od 1814 godine, koji je skicirao njegov učenik Boajen (Boyen), Šarnhorstov plan je postao stalna osnova pruskog vojnog sistema.

Regrutovanje je postalo opšte pravilo u svim zemljama na kontinentu, ali je izvan Pruske bilo ograničeno samo na siromašne ljude, jer je imućnima bilo dozvoljeno da se oslobode plaćanjem ili da kupe zamenika. U Pruskoj su stvarno služili svi slojevi stanovništva. U tom pogledu bila je pruska vojska očitije vojska građana nego vojska bilo koje druge zemlje. Na nesreću, Prusi nisu bili demokratski građani, već su ostali podanici birokratskog apsolutizma. Privilegovani položaj pruskog plemstva ponovo je došao do izražaja u vladi i vojsci, i klasa junkera je i dalje monopolisala oficirske položaje. Narodna služba, logička posledica nacionalnih i liberalnih misli u Americi i Francuskoj, postala je u Pruskoj sredstvo za jačanje moći apsolutističke države.

San pruskih vojnih reformatora da stvore pravu vojsku građana osujećen je političkom reakcijom posle 1815 godine. Nasledstvo njihovog strategiskog i taktičkog znanja prošlo je bolje, mada je čak i ovde stara škola postigla izvesne uspehe. Pruskim pravilima službe od 1847 godine izvršen je pokušaj da se ponova oživi Fridrihova taktika koju je Šarnhorstova naredba od 1812 godine mudro isključila. Ali, ipak, Šarnhorstove i Gnajzenauove strategiske ideje nisu zaboravljene u pruskoj vojsci.

Ova dva oficira iz hanoverske i austriske porodice bili su među savremenicima jedino ravni Napoleonu u ratnoj veštini. Šarnhorsta je brza smrt u leto 1813 godine sprečila da u ratu zauzme visoku komandu. Gnajzenau je kao načelnik štaba pruske vojske od jeseni 1813 do leta 1815 godine bio određen da dokaže da nova pruska škola vojne misli može da stvori ne samo novu filozofiju već i ljude sposobne da svoje znanje sprovedu u delo.

Mnogo se raspravljalo o tome ko je od ove dvojice bio veći vojskovođa. Klauzevic je bio prijatelj i učenik obojice i dao je krunu Šarnhorstu, jer je kod njega duboki mislilački razum bio udružen sa velikom strašću za akcijom. Šlifen je Gnajzenaua smatrao nadmoćnijim pošto mu je izgledalo da ima veću pronicljivost i odlučnost na bojnom polju. Međutim, sa istoriske tačke gledišta najvažnije je imati na umu da su oba oficira, mirni i staloženi Šarnhorst i nagli i velikodušni Gnajzenau, pretstavljali nov tip vojskovođe. Obojica su bili vođe ljudi, prvi možda veći u njihovom vaspitavanju za rat, a drugi u njihovom upravljanju na bojnom polju, a obojica, deca filozofskog veka Nemačke, Kantove i Geteove epohe, verovali su da misao treba da dâ krila akciji.

Nova pruska strategija proizišla je iz originalnog tumačenja Napoleonove ratne veštine. Većini ljudi XIX veka koji su proučavali strategiju pre Sadove i Sedana izgledali su Žominijevi spisi kao po-

slednja reč napoleonovske strategije. Zar nije sam Napoleon rekao da je ovaj čovek iz Švajcarske odao najskrivenije tajne njegove strategije? Međutim, Napoleon, mada se divio Žominiju, takođe je primetio da je Žomini istina postavio načela, ali da genije radi po intuiciji.[1]) Žominijev hladan racionalizam nije bio sposoban da prizna spontanost koja je pretstavljala skrivenu jačinu Napoleonovih akcija. Tumačenje Napoleonove strategije, koje je zasnovao Šarnhorst i koje je nadahnulo Gnajzenauovo vođenje vojni 1813—1815 godine, zasnivalo se na istoriskom i induktivnom metodu koji je potpuno priznavao stvaralačku uobrazilju komandanta i moralnu energiju njegovih trupa. Nova filozofija našla je u Klauzevicevom delu *O ratu* svoj klasični književni izražaj.

Nova pruska škola strategije stvorila je svoj sopstveni organ u pruskom generalštabu koji je postao mozak i nervni centar vojske. Generalštab ima svoje poreklo u deceniji pre 1806 godine, ali je tek u Šarnhorstovo vreme dobio sebi svojstveno mesto. Kada je Šarnhorst, 1806 godine, reorganizovao Ministarstvo rata, stvorio je naročito odeljenje koje je bilo zaduženo planovima za organizaciju i mobilizaciju, mirnodopskim vežbanjem i vaspitavanjem vojske. U nadležnost ovog odeljenja došlo je i pripremanje vojnih operacija obaveštajnom službom i topografskim proučavanjem i, naposletku, pripremanje i usmeravanje taktike i strategije. Šarnhorst je kao ministar rata zadržao upravu nad tim odeljenjem i vršio je jak uticaj na taktička i strategiska rasuđivanja oficira u njemu, vežbajući ih u ratnim igrama i štabnim manevrima. Uobičajilo se da se ovi oficiri dodeljuju kao ađutanti raznim jedinicama vojske, što je dovelo dotle da se kontrola načelnika generalštaba proširila na sve generale. Mladi ljudi sa purpurnim trakama na pantalonama prenosili su strategisku misao na sve delove vojske.

Pod Šarnhorstom je generalštab još bio odeljenje Ministarstva rata, pod kojim bi i ostao da je Pruska dobila parlament. Međutim, apsolutistička struktura pruske vlade učinila je mogućim da se vojna odgovornost podeli pod vrhovnom komandom kralja. Načelnik generalštaba postao je 1821 godine najviši savetodavac kralja u poslovima ratovodstva, dok je ministar rata ograničen na političku i administrativnu kontrolu vojske. Ova odluka imala je dalekosežne posledice, jer je osposobila generalštab da uzme vodeću ulogu u vojnim poslovima, ne samo posle izbijanja rata, već i u pripremi i početnoj fazi rata.

II

Moltke je bio određen da izvuče punu korist iz tradicionalnih ideja i ustanova koje su stvorene za vreme ratova za oslobođenje. Kao Šarnhorst i Gnajzenau ni on nije bio Prus, po rođenju, već je poticao iz susednog Meklenburga. Otac mu je bio oficir danskog

[1]) Général Baron Gourgaud, *Sainte Hélène, Journal inédit,* 1815, à 1818 (Paris, 1899), II, 20.

kralja, koji je, kao vojvoda Šlezviga i Holštajna, tada još bio nemački princ. Moltke je vaspitan kao danski kadet i postao je potporučnik 1819 godine. Ali, njegova iskustva u školi nisu bila srećna; njegovi odnosi sa ocem nisu bili prisni, niti je služba u danskoj vojsci pružala velike izglede. 1822 godine Moltke je zatražio postavljenje u pruskoj vojsci u kojoj je njegov otac započeo svoju vojnu karijeru pre nego što je prešao u dansku vojsku.

Prusi su mladog potporučnika podvrgli strogom ispitivanju i pustili ga da opet počne svoju karijeru sa donjeg kraja vojnih lestvica. Ipak, posle godinu dana primljen je u ratnu akademiju koja je bila pod Klauzevicevom upravom. Međutim, Klauzevic nije držao predavanja i Moltke je za njegove misli saznao tek 1831 godine kada je posle Klauzeviceve smrti objavljeno njegovo delo. Svojim studijama na ratnoj školi Moltke je stekao trajno interesovanje za geografiju, fiziku i vojnu istoriju, koje su u toj školi bile na visokom stupnju. Od 1826 godine, Moltke je dve godine opet proveo u svom puku, gde je veći deo svoga vremena posvetio teoriskom radu, ovog puta podučavanju oficira svoje divizije. 1828 godine dodeljen je generalštabu kome je pripadao više od šezdeset godina.

Sa izuzetkom pet godina, koje je proveo kao poručnik u danskoj i pruskoj vojsci, Moltke nikad nije služio u trupi, nikad nije komandovao četom ili nekom većom jedinicom, sve dok nije, u šezdeset i pet godina, uzeo stvarnu komandu nad pruskim armijama u ratu protivu Austrije. Godine 1835—1839, koje je proveo u Turskoj kao vojni savetodavac Visoke porte, dale su mu izvesno stvarno ratno iskustvo u neznatnoj vojni protivu egipatskog Mehmed Alije. Turski komandant je odbacio dobar savet mladog kapetana, a Moltke je među tučenim trupama video rat u svome najgorem obliku.

Kada se vratio u Berlin, bio je završen najteži period njegovog života. Kao poručnik nikad nije imao dovoljno novaca. Velika nužda naterala ga je da piše kratke pripovetke ili istoriske rasprave za popularni časopis. Da bi nabavio konje bez kojih nije mogao da bude postavljen u generalštab, preveo je šest svezaka Gibonove istorije, ali je time samo otkrio da je njegov izdavač bio bankrot. Uzbudljivo je videti kako se mladi Moltke borio sa materijalnim problemima pa je ipak stekao klasično vaspitanje u takvim spartanskim uslovima. Njegov glavni rad u ranim godinama odnosio se na topografiju, ali on je ušao i u sve druge vidove geografije i prodro isto tako duboko i u istoriju. Njegova učenost i vaspitanje bili su lepo zaokruženi i sa njima je rasla i njegova moć izražavanja. Tako je Moltke postao jedan od prvih pisaca nemačke proze.

Ali, on nije postao državnik ili originalni politički mislilac. Šarnhorst i Gnajzenau bili su državnici isto toliko kao i generali, i njihove vojne reforme ciljale su neposredno na reformu čitavog života naroda. Ovo ih je učinilo podozrivim u konzervativnoj atmosferi pruskog, austriskog i ruskog dvora. Čim je izgledalo da su Francuska revolucija i Napoleon definitivno tučeni, oni su nazvani jakobincima, te su i Gnajzenau i mlađi reformatori uklonjeni. Moltke je bio svestan prirodnog uzajamnog odnosa vojskovoćstva i državni-

štva i živo se lično interesovao za politiku. Međutim, on se uzdržavao od aktivnog učešća u političkim poslovima i nikad za tim nije ni težio. Bio je ubeđen u nadmoćnost monarhiske vlade i našao je njeno naročito opravdanje u činjenici što je dozvoljavala oficirima da vode poslove vojske bez mešanja neprofesionalnih elemenata. Porazi nemačkog liberalizma u revoluciji 1848—1849 godine, i opet u šezdesetim godinama, jako su ga obradovali.

Oficir mirnog ponašanja, kakvo je bilo njegovo, prigodnih političkih pogleda i širokog znanja bio je dobro primljen na dvoru. Fridrih Viljem IV postavio ga je 1855 godine za ađutanta svog nećaka princa Fridriha Viljema, budućeg cara Fridriha III. Ovo naimenovanje dovelo je Moltkea u dodir sa prinčevim ocem, poznatim princem-vojnikom, i Viljem I je očigledno otkrio Moltkeov dar koji ga je preporučivao za položaj načelnika generalštaba.

Jedna od prvih Viljemovih akcija, kada je 1857 godine postao regent, bila je postavljanje Moltkea na ovo mesto. Ali, Viljem I je bio neposredno više zainteresovan u političkoj i tehničkoj reorganizaciji vojske i figura ministra rata, Rona (Roon), potisnula je u državnom savetu mirnog načelnika štaba. Ono što su Ron i Viljem predlagali bilo je odlučno poboljšanje efikasnosti vojske, ali to je u isto vreme značilo i konačno ukidanje onih odeljenja vojske sličnih miliciji u kojima je nadživeo liberalniji duh. Popularni *Landwehr* (teritorijalna ili narodna odbrana) smanjen je u korist jako proširene stajaće vojske. To je profesionalnom rojalističkom oficirskom koru dalo neospornu kontrolu nad svim vojnim narodnim ustanovama. Pruski parlament se borio protiv ove mere, ali je reorganizacija izvršena pod Bizmarkom čak i bez pristanka parlamenta. Nastali ustavni sukob još je besneo kada je tučena bitka kod Sadove. Ali se parlamentarna opozicija slomila kada su Bizmarkova politika i Moltkeova pobeda ostvarile žudnju za nemačkim narodnim jedinstvom. Otuda je Moltkeova uspešna strategija imala dve presudne posledice: prvo, uzdizanje ujedinjene Nemačke iznad naroda Evrope i, drugo, pobedu pruske krune nad liberalnom i demokratskom opozicijom u Nemačkoj održavanjem autoritativne strukture pruske vojske.

Uloga koju je Ron kao ministar rata igrao u godinama političkog sukoba učinila ga je najuticajnijom figurom u vojsci pre 1866 godine. Viljem I se tako navikao da vojne savete uzima od njega da je načelnik generalštaba bio skoro zaboravljen. Nepretenciozan Moltke bio je u vojsci malo poznat, i čak za vreme bitke kod Sadove, kada je jedan oficir doneo neku njegovu zapovest komandantu jedne divizije, ovaj je odgovorio: „Ovo je sve vrlo dobro, ali ko je general Moltke?" Moltkeovo uzdizanje do značajnog kraljevog savetnika bilo je iznenadno i neočekivano, mada je to bila logična posledica pruske vojne istorije posle vremena Šarnhorsta i Gnajzenaua.

Njegova udaljenost od političke pozornice u godinama od 1857 do 1866 dozvolila mu je da punu pažnju posveti pripremanju budućih vojnih operacija. Revolucija 1848—1849 godine, uzdizanje Drugog carstva u Francuskoj i Krimski rat pokazali su već da je nastala

nova epoha u evropskoj istoriji u kojoj se vojna moć slobodno koristi. Moltke je odmah počeo da pregleda planove koje je sastavio pruski generalštab. Njegov prethodnik, general Rajher (Reyher) slučajno jedan od malo pruskih generala koji se uzdigao od običnog vojnika, bio je čovek velike vizije i značajan učitelj strategije. Moltke je mogao da računa na sposobnost pruskih oficira da nađu originalna rešenja taktičkih problema rata. Oficiri su, zbilja, ćutke odbacili zvanična pravila službe od 1847 godine, čim su 1866 godine prešli češku granicu i držali su se uveliko svojih sopstvenih ideja.

Mirnodopska formacija pruske vojske bila je razvijenija nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Sa izuzetkom gardiskih trupa, pukovi su svoje regrute i obveznike dobijali iz svojih okruga. Habsburško carstvo sa svojim nacionalnim problemima nije moglo da upotrebi takav sistem. Štaviše, pruska vojska je posle 1815 godine zadržala organizaciju armiskih korpusa, koju je Napoleon stvorio u toku svojih vojni, a koju je Francuska napustila za vreme Burbona. Sa izuzetkom Pruske, armiski korpusi su se obrazovali uoči rata, što je dejstvovalo kao kočnica na brzu mobilizaciju i sposobnost trupa i vođa u izvršavanju operacija velikih razmera.

Mada je mobilizacija pruske vojske bila relativno brza, Moltke ju je još više ubrzao. Nesrećna geografska struktura pruske monarhije toga perioda, sa svojim protezanjem od Ahena do Tilzita, razdvojena Hanoverom, otežavala je vojne probleme Pruske. Vek železnica pružio je lek koji je Moltke iskoristio u potpunosti. Moltke je počeo da proučava železnice još pre nego što je u Nemačkoj sagrađena ijedna pruga. Očigledno je verovao u njihovu budućnost, jer je, kada je početkom četrdesetih godina otpočelo građenje železnica, rizikovao svoju ušteđevinu ulažući je u železničku prugu Berlin—Hamburg. Njegovo špekulativno interesovanje povećavali su njegovi planovi za ženidbu, pošto je time hteo da skrati daljinu koja ga je odvajala od svoje mlade verenice u Holštajnu. Ali njegovo vojno razmišljanje bilo je uvek budno. 1847—1850 godine prvi put su trupe raznih naroda transportovane železnicom. 1859 godine, kada je izvođena pruska mobilizacija za vreme italijanskog rata, Moltke je mogao da isproba mogućnost za železničko transportovanje čitave vojske i da zavede značajna poboljšanja.

Železnice su pružale nove strategiske mogućnosti. Trupe su se mogle transportovati šest puta brže nego što su se kretale armije Napoleona, i osnove strategije — vreme i prostor — javljale su se u novoj svetlosti. Zemlja koja je imala visoko razvijen sistem železničkih komunikacija stekla je time važna i možda presudna preimućstva u ratovanju. Brzina mobilizacije i koncentracije armija postala je bitan faktor u strategiskim proračunima. Ustvari, vremenski pregledi mobilizacije i koncentracije, zajedno sa prvim zapovestima za pokret, činili su ubuduće srž strategiskih planova koje su vojni štabovi sastavljali u očekivanju rata.

Pored korišćenja savremenih železnica Moltke je predložio da se upotrebi gusta mreža puteva koja je izgrađena u toku industriske revolucije. Napoleon je već ukazao put deleći svoju vojsku u pokretu

i dao je, u ratu 1805 godine koji je doveo do predaje austriske armije u Ulmu, klasičan primer strategiskog korišćenja poretka razdvojenog kretanja. Armiska kolona, međutim, nije spremna za bitku i potreban je ceo dan da bi se razvio korpus od 30.000 ljudi. Prelaz iz marševskog u borbeni poredak bio je prema tome postupak koji je zahtevao vremena i armije su se, stoga, morale prikupiti u danima pre bitke. Posle 1815 godine putni uslovi uveliko su se poboljšali i nova taktika je postala moguća. Moltke je pisao 1865 godine: „Teškoće u pokretljivosti rastu sa veličinom vojnih jedinica; na jednom putu se u jedan isti dan ne može transportovati više od jednog korpusa. Ali teškoće rastu, ukoliko se čovek više približava cilju, jer to ograničava broj raspoloživih puteva. Otuda proizlazi da je normalno stanje jedne armije njeno deljenje u korpuse i da je pogrešno prikupljanje ovih korpusa bez sasvim određenog cilja. Stalno prikupljanje, samo zbog snabdevanja je teško, a često postaje i nemoguće. Prikupljanje korpusa čini bitku neodložnom i stoga ga ne bi trebalo vršiti, ako trenutak za takvu odluku još nije došao. Prikupljena armija više ne može marševati, ona se može kretati samo preko polja, jer da bi marševala, ona se mora podeliti, a to je opasno u blizini neprijatelja. Međutim, kako je za bitku potrebna koncentracija svih trupa, suština strategije se sastoji u organizovanju razdvojenih marševa, ali tako da bude obezbeđena koncentracija u pravom trenutku.“

Verovatno je Moltke već imao u vidu operacije u kojima bi se koncentracija vojske izvršila na samom bojištu odbacujući tako napoleonovsko načelo da vojsku treba koncentrisati pre početka bitke. Ipak je Moltkeovo upravljanje operacijama u nedeljama pre Sadove još od prvog početka uzimalo u obzir Napoleonovo pravilo. Mogao je da prikupi armije pre bitke, ali je docnije odlučio da ih ostavi razdvojene, pa da njihovo spajanje izvrši na bojištu. Posle Sadove, on je rezimirao svoje ideje ovako: „Čak je i bolje ako se snage na dan bitke mogu krenuti iz razdvojenih tačaka prema bojištu. Drugim rečima, ako se operacije mogu izvesti na takav način da poslednji kratak marš iz raznih pravaca vodi na front i u bok neprijatelja, tada je strategija izvršila najbolje što je mogla i veliki rezultati moraju sledovati. Nikakvo predviđanje ne može da zajemči ovakav krajnji rezultat operacija sa razdvojenim armijama. Ovaj zavisi ne samo od proračunljivih faktora, prostora i vremena, već često i od ishoda ranijih manjih bitaka, od vremenskih prilika, od pogrešnih vesti, ukratko od svega onoga što se u ljudskom životu zove slučaj i sreća. Međutim, veliki uspesi ne postižu se u ratu bez velikog rizika.“

Poslednje primedbe dozvoljavaju letimičan pogled na Moltkeovu filozofiju o ratu. Kao odan Klauzevicev učenik, Moltke se brinuo da što je moguće više proširi kontrolu razuma nad ratovanjem. Međutim, on je suviše dobro znao da se problemi rata ne mogu iscrpsti proračunom. Rat je instrument politike i Moltke je priznao da promenljivi politički ciljevi i okolnosti mogu uvek da modifikuju strategiju, mada je ostao pri tome da komandant treba da bude slobodan u stvarnom upravljanju vojnim operacijama.

Dok je uticaj politike na strategiju suočavao vojskovođu sa elementom neizvesnosti, Moltke je smatrao da se mobilizacija i početna koncentracija vojske mogu proračunati, jer se mogu pripremiti dugo vremena pre izbijanja rata. „Pogreška", rekao je, „u početnom grupisanju snaga teško se može ispraviti u celom toku rata." Međutim, potrebne zapovesti mogu se razmotriti dugo pre toga, i one će, pod pretpostavkom da su trupe spremne za rat i da je prevoženje organizovano pravilno, neizbežno dovesti do željenih rezultata.

Posle toga stadijuma, rat postaje kombinacija smelosti i proračuna. Čim su otpočele stvarne operacije, „naša volja ubrzo nailazi na nezavisnu volju neprijatelja. Mi možemo, doista, da ograničimo volju neprijatelja, ako smo spremni i odlučni da uzmemo inicijativu, ali mi je ne možemo slomiti drugim sredstvima sem taktikom, ili drugim rečima, bitkom. Međutim, materijalne i moralne posledice svakog većeg sukoba tako su dalekosežne da se njim stvara sasvim različita situacija koja tada postaje osnova za nove mere. Operaciski plan ne može sa nekom izvesnošću da gleda dalje od prvog susreta sa većim snagama neprijatelja... Komandant je za vreme celog rata prisiljen da donosi odluke na osnovu situacija koje se ne mogu pretskazati. Stoga su sve sledeće akcije u ratu, ne izvršenje nekog unapred smišljenog plana, već spontane akcije, uslovljene vojnom situacijom. Problem je da se u bezbrojnim specijalnim slučajevima shvati stvarna situacija, koja je pokrivena maglom neizvesnosti, da se činjenice pravilno ocene i pogode nepoznati elementi, da se brzo donese odluka i zatim izvrši snažno i uporno... Očigledno je da tu nije dovoljno teorisko znanje, već da tu dolaze do slobodnog, praktičnog i veštog izražaja osobine uma i karaktera, iako obučene vojnim vežbanjem i vođene iskustvom iz vojne istorije ili iz samog života."

Moltke je poricao da je strategija nauka i da se mogu postaviti opšta načela prema kojima bi se mogao logički razviti plan operacija. Čak i takva pravila, kao što su prednosti unutrašnjeg operaciskog pravca ili bočne zaštite, izgledala su mu samo od relativne vrednosti. Svaka situacija zahteva objašnjenje u saglasnosti sa svojim sopstvenim okolnostima i rešenje u kome su izvežbanost i znanje kombinovani sa jasnoćom pogleda i hrabrošću. Po Moltkeovom mišljenju, to je bila glavna pouka koja se mogla izvući iz istorije. Proučavanje istorije bilo je takođe od najveće koristi budućem komandantu pri upoznavanju sa složenošću okolnosti pod kojima će se morati obavljati vojne akcije. Verovao je da štabne vežbe ili armiski manevri, ma koliko bili neophodni za vežbanje generalštabnih oficira, ne mogu dati realnu sliku rata onako kako je to istorija u stanju da učini.

Proučavanje istorije ratova bila je jedna od osnovnih dužnosti pruskog generalštaba, koja nije bila ostavljena nekom potčinjenom odeljenju. Moltke je odredio način proučavanja svojom klasičnom monografijom o Italijanskom ratu 1859 godine, koja je bila prvi put objavljena 1862 godine, i u kojoj se trudio da dâ objektivan opis događaja kako bi se iz njih izvukli zdravi praktični zaključci. Istorije ratova 1866 i 1870—1871 godine pisane su docnije, pod njegovim rukovodstvom i na sličan način.

Moltke je stao na gledište da strategija može izvući iz istorije velike koristi, pod pretpostavkom da se proučava na zdravoj osnovi. Njegov sopstveni način rada daje primere koristi koje je on izvukao iz proučavanja istorije. On je, naravno, znao da je Napoleon u nekim situacijama upotrebljavao odvojene korpuse za napade u bok ili leđa neprijatelja. Međutim, ove operacije sa izdvojenim jedinicama nisu uticale na Napoleonovo opšte načelo stroge koncentracije glavnih snaga i njegovo verovanje u neodoljivu snagu frontalnog udara. Preimućstva takve strategije bila su velika u Napoleonovom veku, ali ga ona ipak nisu spasla od krajnjeg poraza. Bitka kod Lajpciga pokazala je mogućnosti koncentričnih pokreta pojedinih armija koje je Šarnhorst pretskazao u svome savetu da vojsku nikad ne treba držati besciljno prikupljenu, ali da uvek treba tući prikupljenim snagama. Po Moltkeovom mišljenju, napredak tehnike i transportovanja učinio je mogućim da se planiraju koncentrične operacije u širim razmerama nego što su primenjivane pre pola stoleća.

Moltke je istakao da istorija, mada je važna za oficira, nije identična sa strategijom. „Strategija je sistem pomaganja *ad hoc*, ona je više nego znanje, ona je primena znanja na praktičan život, razvijanje originalne zamisli u skladu sa okolnostima koje se stalno menjaju. Ona je veština akcije pod pritiskom najtežih uslova."

Prema tome, organizacija komandovanja imala je istaknuto mesto u Moltkeovim idejama o ratu. O ovom pitanju raspravljao je sa velikom jasnoćom u svojoj istoriji Italijanske vojne. Vojskom ne može da upravlja ratni savet, a načelnik štaba treba da bude jedini savetnik komandanta u pogledu plana operacija. Čak i pogrešan plan, samo ako se uporno izvršava, bolji je nego onaj kome više njih kumuje. S druge strane, čak ni najbolji plan operacija ne može predvideti sve obrte rata i pojedine taktičke odluke koje se moraju donositi na licu mesta. Po Moltkeovom gledištu, dogmatsko nastojanje da se sprovede plan operacija smrtni je greh, i on je posvetio mnogo pažnje da bi ohrabrio inicijativu kod svih komandanata, viših i nižih. Sasvim u suprotnosti sa hvaljenom pruskom disciplinom, određena je nagrada za samostalno rasuđivanje svih oficira.

Moltke se uzdržavao u izdavanju zapovesti, sem najbitnijih. „Zapovest treba da sadrži ono što komandant ne može da učini sam i ništa više." To je značilo da vrhovni komandant jedva treba da se meša u taktičke dispozicije. Ali, Moltke je otišao još dalje. Bio je spreman da oprosti otstupanja od svog plana operacija, ako je potčinjeni general mogao da postigne važne taktičke uspehe, jer, kako je to izrazio, „u slučaju taktičke pobede, strategija se pokorava." Ostao je miran kada su izvesni generali u prvim nedeljama francusko-pruskog rata svojim bezumnim, ali plodonosnim poduhvatima izmenili ceo njegov operaciski plan.

Moltke nije želeo da parališe borbeni duh vojske ili da osakati spontanost akcije i reakcije potčinjenih komandanata. Savremeni razvoj je na njih stavio veću odgovornost nego što je to bio slučaj u ranijim vekovima. Jedan od glavnih razloga zbog koga je Napoleon držao svoju vojsku tesno okupljenu bio je taj što je želeo da ima sve

trupe na domašaju svojih neposrednih zapovesti. Moltkeov sistem poretka po širini učinio je da je centralno upravljanje bitkom bilo vanredno teško, mada su se pokreti pre bitke mogli lako urediti pomoću telegrafa. Moltke je većinom pokreta u ratu 1866 godine upravljao iz svoje kancelarije u Berlinu i stigao je na ratište tek četiri dana pre bitke kod Sadove. On se vrlo mudro ograničio na opšte strategiske zapovesti. Da bi se obezbedilo prikladno a to je značilo slobodno izvršenje strategiskih zamisli, stvorene su komande armija dok je odluka u taktičkim pitanjima ostala na komandantima korpusa i divizija.

Moltkeova strategiska zamisao i način rada podvrgnuti su prvoj i najvećoj probi u Austriskom ratu 1866 godine. Njegova uloga u ratu, koji su Austrija i Pruska vodile 1864 godine protivu Danske, bila je skromna. U poslednjoj fazi rata on je brzo obustavio nehatan rad koji je karakterisao režim starog feldmaršala Vrangela (Wrangel), a njegov kritički savet utvrdio ga je u Viljemovim očima kao pametnog stratega. U razmatranju ratnih planova protiv Austrije još se više istakao, tako da je 2 juna 1866 godine Viljem I naredio da sve zapovesti vojsci treba izdavati preko njega. Kako je kralj otada primao Moltkeove savete skoro bezuslovno, šezdesetpetogodišnji general, koji je mislio da se povuče, našao se kao stvarni vrhovni komandant pruske vojske.

Prva proba njegovog vojskovoćstva bila je u isto vreme i najveća u njegovoj karijeri. Snage su bile u većoj meri podjednake nego docnije u Francusko-pruskom ratu i Moltke je imao da savlada teže geografske i političke probleme. Rat 1866 godine, a naročito češka operacija, prikazuju strategisku stranu rata u mnogo jasnijem obliku nego Francusko-pruski rat ili većina drugih ratova.

Viljem I je želeo da izbegne rat sa Austrijom u koji ga je Bizmark naposletku ugurao. Tako su Prusi počeli svoju mobilizaciju mnogo docnije nego Austrijanci, pa je čak i tada bilo sumnjivo da li će se kralj moći ubediti da objavi rat, da bi time osposobio vojsku da preduzme ofanzivu. Prvobitni strategiski problemi bili su prema tome, veoma delikatni. Austrijanci su iz Češke i Moravske mogli da operišu protivu Gornje ili Centralne Šleske ili da umarširaju u Saksonsku i ugroze Berlin, verovatno posle spajanja sa bavarskom vojskom u Severnoj Češkoj ili Saksonskoj. Da li će se moći ostvariti prva ili druga od ovih mogućnosti, potpuno je zavisilo od datuma stvarnog otpočinjanja rata. Prirodno, Moltke je podržavao Bizmarka u njegovom navaljivanju na kralja da dejstvuje brzo, ali je izbegavao da vojne mere idu na štetu političkog rezultata — nasuprot svome nećaku koji je kao načelnik štaba avgusta 1914 godine morao da obavesti Viljema II da su strategiski planovi generalštaba lišili vladu njene slobode akcije.

Potezi starijeg Moltkea imali su, na prvom mestu, cilj da nadoknade zastoj, izazvan odocnelim početkom pruske mobilizacije. Pored toga, on je želeo da se spremi za moguće austrisko nastupanje prema Saksonskoj i Berlinu ili prema Breslavi u Centralnoj Šleskoj, dok bi Gornja Šleska u prvo vreme ostala nezaštićena. Dok su Au-

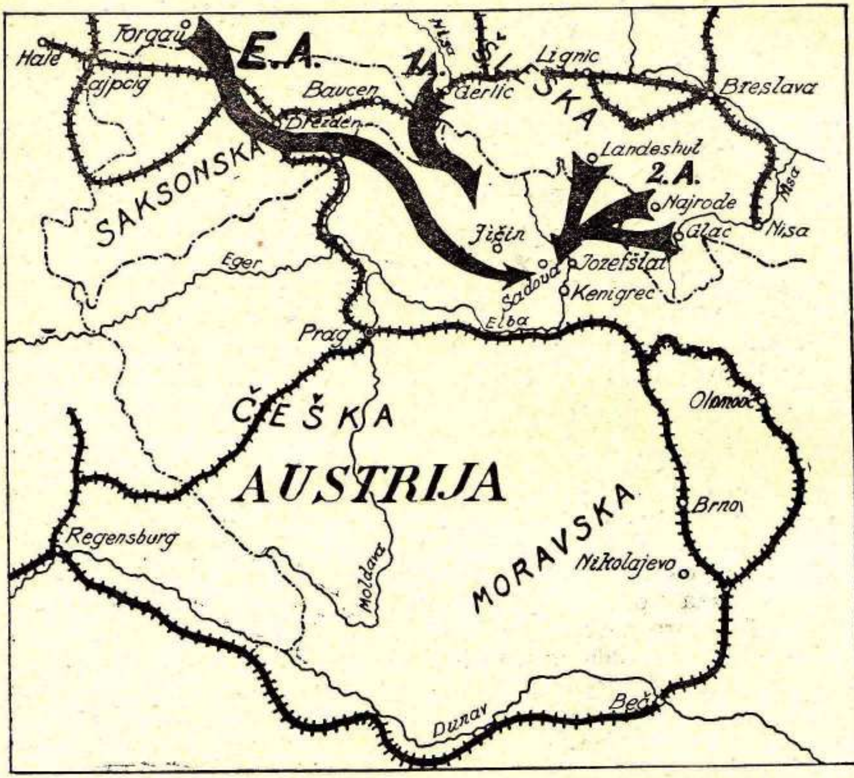

Objašnjenje

1. A. = Prva šleska armija
2. A. = Druga šleska armija
E. A. = Elbska armija

Skica 6. — Češko vojište 1866 godine na kome su pokazane glavne železničke pruge i nastupanje pruskih armija

strijanci za svoju mobilizaciju u Moravskoj mogli da upotrebe samo jednu železničku prugu, Moltke je iskoristio pet železničkih pruga za prenošenje pruskih trupa iz cele Pruske do koncentraciske prostorije. Posledica je bila da su pruske armije 5 juna 1866 godine bile raspoređene u polukrugu od 275 milja (442 km) od Halea i Torgaua do Gerlica i Landshuta. Početno grupisanje pruskih snaga bilo je sigurno, dokle god su austriske snage bile daleko na jugu. Ustvari, ove nisu ni bile u Češkoj, kako je to Moltke pretpostavljao, već još uvek u Moravskoj.

Moltke, naravno, nikad nije nameravao da svoje trupe ostavi u iskrcnim rejonima, već je odmah počeo da ih privlači prema centru oko Gerlica. Međutim, isto tako je odbijao da naredi potpunu kon-

centraciju na maloj površini, što je zastupala većina pruskih generala, pa i članovi njegovog sopstvenog štaba. S druge strane, on je bio unekoliko uznemiren kada je naposletku saznao da se glavne austriske snage prikupljaju u Moravskoj a ne u Češkoj, što je, kako izgleda, ukazivalo na nameravanu austrisku ofanzivu prema Gornjoj Šleskoj. Nerado je odobrio da se levo krilo produži prema reci Nisi (Neisse), razvlačeći tako pruske snage opet na daljinu od preko 270 milja (434 km) od Torgaua do Nise. Njegovo oklevanje bilo je, uglavnom, prouzrokovano neizvesnošću politike Viljema I, a ne vojnim obzirima. Prema Moltkeovom mišljenju, sve će biti dobro ako ne propusti priliku za izvršenje konačnog grupisanja pruskih armija duž najkraćeg pravca, što je značilo pokretom unapred u Češku.

Moltke je izabrao Jičin kao tačku za takvu koncentraciju — ne zato što je ovaj pružao važna strategiska preimućstva, već samo zbog udaljenja. Jičin je ležao skoro podjednako udaljen od obe glavne pruske armije, 2 armije pod prestolonaslednikom Fridrihom Viljemom, koja je činila levo krilo u Šleskoj i 1 armije pod princom Fridrihom Karlom, koja je imala svoju bazu oko Gerlica. U isto vreme, Jičin je bio podjednako udaljen od Torgaua i Olomouca (Olmütz), tojest od pruske Elbske armije i od austriskih glavnih snaga. Pretpostavljajući da će pruske armije moći da počnu pokret istog dana kada austriska vojska napusti Moravsku, njihova bi koncentracija bila završena pre nego što bi Austrijanci stigli do Jičina.

Tek 22 juna 1866 predali su oficiri pruske prethodnice austriskim oficirima obaveštenje o pruskoj objavi rata, mada je Pruska bila otpočela neprijateljstva protivu drugih nemačkih država još 16 juna. Tako je Elbska armija počela da osvaja Saksonsku istog dana kada je austriska vojska krenula od Olomouca do Jozefova (Josephstadt) na Gornjoj Elbi.

Austriska vojska je bila dostojna najboljih tradicija austriske vojne istorije. Njen moral i oduševljenje su bili visoki; njeni oficiri, među njima nekoliko najboljih generala toga vremena, imali su veliku sposobnost i praktično iskustvo. Izvesni rodovi vojske, naime konjica i artiljerija, bili su mnogo nadmoćniji od konjice i artiljerije Pruske vojske. Jačina Pruske vojske ležala je u njenoj pešadiji koja se isticala u taktici i naoružanju. Sama pruska puška iglenjača, međutim, ne bi donela pobedu kao što je to dokazano u ratu protivu Francuske u kome su se Prusi borili protivu pešadije naoružane nadmoćnijim puškama. Zastarela udarna taktika austriske pešadije kao i njihove staromodne puške stavile su Austrijance u zaista nepovoljan položaj.

Međutim, odlučila je manja strategiska sposobnost austriske Vrhovne komande. Benedek je bio sjajan vojnik, sa odličnom karijerom u ratnoj službi Habsburškog carstva. Najbolji je bio u bici; neustrašivo je i ispravno upravljao povlačenjem svoje tučene vojske na bojištu kod Sadove. Ali, on je odrastao u klasičnoj školi strategiske misli i njegov glavni strategiski savetnik, general Krizmanić, koga nije on izabrao, živeo je još u operaciskim mislima XVIII veka. Ovi elementi su odredili strategisko vođenje rata od strane austriske

Vrhovne komande. Oni su značili duboki poredak i isticali držanje prirodno jakih položaja. Moltke je, sa svoje strane, pokazao da se prostor može osvojiti vremenom.

Austriska vojska je krenula iz Moravske u tri paralelne kolone. Mada je napor usled takvog načina kretanja bio znatan, Austrijanci su stigli na svoj cilj brzo i u dobrom redu. Ali posle dolaska prethodnice u Jozefov 26 juna, bila su potrebna bar tri dana da se trupe opet prikupe. Ovaj gubitak vremena verovatno je spasao pruske armije.

Uprkos Moltkeovim stalnim opomenama, 1 armija je sporo napredovala, jer je Fridrih Karlo želeo da sačeka Elbsku armiju, koja je, posle okupiranja Saksonske, dolazila pod njegovu komandu. To je Benedeku pružilo priliku da iskoristi unutrašnji operaciski pravac. Koju je od ove dve skoro jednake pruske armije trebalo napasti, bio je zanimljiv spor među ljudima koji su proučavali ratnu istoriju. Verovatno je bilo ispravno Benedekovo rezonovanje kada se odlučio, uglavnom, za napad na 1 armiju. Međutim, on nije umeo da uvidi na vreme da ima na raspoloženju samo jedan ili možda dva dana u kojima bi mogao da preduzme ofanzivu protivu jedne od pruskih armija, a da ne mora da se boji druge za svojim leđima. Kako je austriska Vrhovna komanda više verovala u taktičko preimućstvo jakih položaja nego u neocenjivu vrednost vremena i kako je rana koncentracija vojske ometala njenu pokretljivost, prilika se izmakla. Kada je Benedek otkrio zabludu, bilo je isuviše dockan za povlačenje iza reke Elbe kod Jozefova i Kenigreca i on je morao da prihvati bitku sa rekom iza svojih leđa.

Čim je prošla opasnost od austriskog napada na jednu ili obe pruske armije, Moltke je počeo da odlaže koncentraciju armija, držeći ih na međusobnom otstojanju od jednog dana da bi izvršio njihovo spajanje na bojištu. U toku noći 2/3 jula izdate su poslednje zapovesti. One su stvarno bile smelije nego što su izgledale u izvršenju. Prema Moltkeu, pretpostavljalo se da će levo krilo 2 armije i desno krilo 1 armije operisati ne samo u bok već i u leđa neprijatelju. Moltke je bitku kod Sadove zamišljao kao bitku zaokruživanja. Ali, pruski generali mu nisu sledovali i austriska vojska se izvukla — izgubivši četvrtinu svojih snaga. Neposredno gonjenje bilo je nemoguće, jer su trupe 2 armije ušle u front 1 armije, prouzrokujući tako mešanje svih armiskih jedinica koje se nije moglo lako razmrsiti. Četiri godine docnije dokazala je bitka kod Sedana da su Prusi naučili lekciju, mada su tom prilikom tukli manju francusku armiju.

Moltke je svojom strategijom pokazao da mnogohvaljeni unutrašnji operaciski pravci imaju samo relativan značaj. On je svoja iskustva rezimirao ovim rečima: „Neosporna preimućstva unutrašnjih operaciskih pravaca vrede samo dotle dok imate dovoljno prostora za nastupanje protivu jednog neprijatelja u nizu marševa, dobijajući tako vremena da ga tučete i gonite, a zatim da se okrenete protivu drugoga koga ste dotle samo osmatrali. Međutim, ako je taj prostor sužen u tolikoj meri da ne možete napasti jednog neprijatelja bez rizika da sretnete drugog koji vas napada u bok ili leđa,

tada se strategisko preimućstvo unutrašnjih operaciskih pravaca pretvara u taktički nepovoljnu situaciju zaokružavanja za vreme bitke."

Ove rečenice često su tumačene kao definitivna osuda operacija po unutrašnjim operaciskim pravcima i kao preporuka koncentričnih manevara. Međutim, to nije bilo Moltkeovo mišljenje. On je za vreme Francusko-pruskog rata, 1870—1871 godine primenio oba načina dejstva slobodno i uspešno uglavnom u zavisnosti od akcije neprijatelja. Moltkeova strategija je bila okarakterisana jasnoćom cilja i elastičnim prilagođavanjem plana promenama situacije.

Tvrdilo se da je Moltkeova strategija odražavala nadmoćnu vojnu snagu koju je Pruska imala u to doba, ali takvo tvrđenje je tačno samo do izvesnih granica. 1866 godine trebalo je da Moltke ostvari neznatnu nadmoćnost pruskih armija u Češkoj, ali u ovom slučaju ona se nije mogla postići u ljudskoj snazi. Rizikovao je da ostavi sve pruske pokrajine bez trupa i da zadrži samo male snage koje će da se nose sa nemačkim saveznicima Austrije. Da se Češka operacija razvukla ili dospela na mrtvu tačku, Napoleon III bi mogao da iskoristi tu priliku i da uzme Rajnsku Oblast i zapečati sudbinu kontinenta. I za vreme rata 1870—1871 godine postojale su ovakve mogućnosti.

Posle Frankfurtskog mira Pruska-Nemačka mogla je da diše slobodnije, pod pretpostavkom da je vlada uspela da spreči vojnu saradnju najvažnijih njenih suseda, Francuske i Rusije. Moltke je ovu eventualnost razmatrao prvi put 1859 godine, ali tada je to bio prolazni oblak na političkom horizontu. Od 1879 godine mogućnost francusko-ruske koalicije javlja se sve češće u mislima Generalštaba. Zaključenjem francusko-ruskog saveza početkom devedesetih godina, ona je postala glavna tačka strategiskih razmatranja.

Moltkeovi planovi u toj situaciji bili su u skladu sa njegovom strategijom u prošlosti, naime da vodi borbu sa jednim neprijateljem sa što je moguće manjim snagama da bi mogao imati na raspoloženju nadmoćne snage sa kojima bi zdrobio drugog neprijatelja. Njegov savet je bio da se na zapadu ostane u defanzivi i preduzme ofanziva protivu Rusije. Nemačka, držeći Alzas i Loren, mogla je malim snagama da brani svoju zapadnu granicu, ali se nije mogla nadati da će postići brze odluke protiv linije francuskih utvrđenja koja su se izgrađivala. U Rusiji se moglo nadati većim rezultatima. Moltkeov drugi naslednik, kao načelnik generalštaba, grof Šlifen (Schlieffen), odbacio je ovaj red 1894 godine; od tog vremena nemački planovi za rat na dva fronta predviđali su prvo ofanzivu na zapadu.

III

Grof Alfred Šlifen, rođen 1833 godine, bio je potomak plemićke porodice koja je pruskoj monarhiji dala mnogo istaknutih civilnih službenika i oficira. Njegova uzdržljivost, njegov slab vid, i njegovo iskreno interesovanje za studije kao da su ga predodredili

pre za civilnu nego za vojnu službu, i, stvarno, on se odlučio da postane oficir tek kada je služio svoj rok u vojsci. Od 1858—1861 godine bio je slušalac ratne akademije, a njegovi docniji položaji jasno pokazuju da su ga njegovi pretpostavljeni predviđali za visoke štabne položaje. On je u zakonitim razmacima prelazio od dužnosti u Glavnom generalštabu na štabni rad u trupi, dok 1876 godine nije postao komandant 1 gardiskog ulanskog puka u Potsdamu na kojoj je dužnosti proveo sedam godina. Od 1883 godine do svog povlačenja 1906 godine bio je opet u Generalštabu, prvo na čelu raznih odeljenja, a posle 1891 godine kao njegov načelnik.

Šlifena je karijera, pre njegovih poslednjih petnaest godina provedenih u Generalštabu, dovela u dodir sa životom trupe više nego što je to bio slučaj kod Moltkea. On je stekao i više praktičnog ratnog iskustva nego što ga je Moltke imao pre 1864 godine. Za vreme rata 1866 godine Šlifen je bio član štaba jednog konjičkog korpusa. U tom svojstvu video je bitku kod Sadove koja je učinila veliki utisak na njega. Na njegovu žalost, on nije učestvovao u pograničnim bitkama Francusko-pruskog rata 1870, ali je imao prilike da pokaže svoj talent kada je služio u štabu jedne armije za vreme operacije na Loari, kada je mogao da prikupi razne utiske i zamisli o ratu i ratovodstvu.

U poređenju sa Moltkeovim ranim teškoćama, Šlifenovo izbijanje na čelo Generalštaba bilo je prilično lako. On se nije morao bojati da njegov savet kao načelnika Generalštaba ne bude prihvaćen. Pre 1866 godine uticaj Generalštaba nije bio presudan, ali Šlifenu je sa Moltkeovom togom pripao i vrhovni autoritet koji je posle Sadove i Sedana ovo zvanje nosilo sa sobom. Šlifen je tako bio u stanju da se čak više nego Moltke koncentriše na vojne probleme i da ignoriše njihove političke posledice. Sve veća specijalizacija po strukama, koja je bila karakteristična za život pred kraj XIX veka, odražavala se i u istoriji komande pruske vojske. Dok je Šlifen pedesetih godina bio slušalac Vojne akademije, specijalisti i tehničari već su bili počeli da zasenjuju onaj stari filozofski i istoriski univerzalizam koji je bio Moltkeova duševna hrana i u velikoj meri objašnjavao njegovu olimpisku mirnoću i spokojnost. Šlifen je imao prometejsku prirodu, koja ga je gonila beskrajnim žarom da izvrši nemoguće, ali su njegovi napori bili ograničeni na njegovu profesionalnu sferu. O političkim uzrocima i posledicama rata nije mnogo razmišljao. I Moltke se uzdržavao od mešanja u politiku, ali je bio veoma svestan političkih sila i pokušavao je da im prilagodi svoju strategiju. Ceo Šlifenov život i razmišljanje bili su posvećeni čisto vojnim problemima.

Nagla smrt njegove mlade supruge posle kratkog braka učinila je da Šlifen zaboravi sve sem svoje dužnosti načelnika Generalštaba. Svaki fenomen života ispitivao je odmah u pogledu njegove mogućnosti za rat. Bilo je nečeg neljudskog u njegovoj asketskoj posvećenosti svojim vojnim zadacima, mada je to njegovim odanim učenicima izgledalo natčovečansko. One koji su težili da prodru u tajne savremenog ratovodstva njegov je razum gotovo opčinjavao.

Mada su članovi i odeljenja pruskog Generalštaba prošireni posle 1891 godine, to ga kao ustanovu nije izmenilo. Njegove funkcije su i dalje bile vaspitavanje vojske za rat i pripremanje operacija. Šlifenovi glavni tehnički doprinosi bili su dalje razvijanje prevoženja železnicama, stvaranje pokretne teške artiljerije — sprovedeno protivu jake opozicije konzervativaca u vojsci — i uvođenje izvesnih novih grana, kao armiskih železničkih inžinjera i vazduhoplovnog korpusa. Bio je jako zainteresovan u napretku moderne tehnike, ali nije bio suviše uspešan u ubeđivanju polufeudalnog oficirskog kora o potrebi da se nova otkrića potpuno iskoriste. Oficiri su ostali krajnje nepoverljivi prema savremenoj tehnici i nisu imali volje da naučnicima i inžinjerima dodele veću ulogu u rukovođenju vojnim poslovima. Za vreme Prvog svetskog rata samo teška artiljerija i vojni železnički inžinjeri bili su na visini svoga zadatka. Nemačko vazduhoplovstvo i korpus veza bili su nepodesni, a, što je još gore, komanda vojske nije bila pripremljena da upotrebi nove tehničke mogućnosti. Tenkovske bitke iz 1918 godine ostvarile su neke korenite promene čije se posledice mogu videti u koordinaciji rodova i tehnike u Hitlerovoj vojsci.

Šlifen je pridavao veliki značaj savremenoj tehnici, ne stoga što je verovao da će tehnika oduzeti strategiji nešto od njenog značaja, već zato što je u njoj video novo izazivanje vojnog voćstva. Jednom je, u pogledu napretka savremene tehnike, na svoj sarkastični način primetio: „Deleći svoje dragocene darove svima ravnomerno i nepristrasno, ona stvara najveće teškoće i znatne neugodnosti za sve.“[2]) Od dva glavna rezultata industriskog veka, brzine i masovne proizvodnje, samo ova poslednja, izgleda, da utiče na ratovodstvo. Savremene masovne vojske svojom strahovito povećanom vatrenom moći prividno su potisnule strategiju pokretnog ratovanja, koju su razvili Napoleon i Moltke. Ali, Šlifen je kritikovao one oficire koji su popustljivo primili ovaj gubitak pokretljivosti i manevra i nisu umeli da misle o drugim rešenjima nego o odbranbenim položajima ili frontalnim napadima. „Rusko-japanski rat,“ pisao je, „dokazao je da čisto frontalni napadi mogu još da budu uspešni uprkos svima teškoćama. Međutim, njihov uspeh je čak i u najboljem slučaju samo mali uspeh. Istina, neprijatelj se potisne, ali posle kratkog vremena on obnavlja svoj privremeno napušteni otpor. Rat se razvlači. A takvi ratovi su nemogući u doba kada je postojanje nacije zasnovano na neprekidnom napretku trgovine i industrije... Strategija iznuravanja ne odgovara kada izdržavanje miliona ljudi zahteva milijarde.“[3]) Po Šlifenovom mišljenju, samo strategija uništenja može sačuvati postojeći socijalni poredak.

Šlifen nije bio prorok totalnog rata, mada se bojao da će u toku dugog rata doći do osnovnih socijalnih promena. Uznemirenost da savremeni stratezi neće uspeti, bacala je mračnu senku na sve njegove misli i učenje. On je kao mislilac i učitelj strategije stekao svoje

[2]) „Der Krieg in der Gegenwart“ u Schlieffen, *Cannae*, str. 274.
[3]) *Ibid.*, str. 279—280. *Cf. Dienstvorschriften*, I, 86—87.

mesto u istoriji. Da li bi se pokazao i kao veliki komandant u ratu, ne može se reći. Imao je osobine koje kao da su ga naročito kvalifikovale za visoko komandovanje u ratu. Njegova misao nikad nije bila pometena manjim obzirima, niti uznemirena događajima, i njegova je ličnost uprkos njegove hladne povučenosti zračila suverenu snagu koja je elektrizirala sve oko njega. Njegovi učenici bili su ubeđeni da bi na bojnom polju postao isti onakav majstor kakav je bio za stolom sa kartom i da nijedan od generala Prvog svetskog rata nije bio dorastao njegovoj veličini. Međutim, Šlifen je, kao i Šarnhorst, umro uoči velikih događaja januara 1913 godine zauzet do poslednjeg trenutka rešavanjem vojnih problema Nemačke. Njegova senka lebdela je nad Prvim, a, kao što se vidi, i nad Drugim svetskim ratom, i njegov uticaj na nemačku vojnu misao teško se može preceniti Čak i 1938 godine, u periodu nemačkog ponovnog naoružavanja, general Bek (Beck), načelnik nemačkog Generalštaba, nazvao ga je „prvim među klasičnim učiteljima strategije", dok je general fon Frič (von Fritsch) svojoj hvali dodao napomenu da je „ogroman napredak tehnike od Šlifenove smrti učinio da neka od njegovih pravila izgleda više ne važe striktno."[4])

Francusko-ruski savez od 1893 godine bio je siguran dokaz da će Nemačka u slučaju evropskog sukoba, imati da vodi rat na dva fronta. Za Nemačku je izgledalo beznadežno da se po broju takmiči sa francusko-ruskim blokom. Austro-Ugarska iz političkih razloga nije bila u stanju da znatno proširi svoje naoružanje. Na Italiju se nije moglo računati kao na saveznika, dok je u toku vremena Britanija sve jasnije postajala mogući vojni protivnik. S druge strane, Nemačka je imala preimućstvo unutrašnjeg položaja na kontinentu i mogla je, ako bi rizikovala neravnomernu podelu svojih snaga, u početnoj fazi da ima veće udarne snage na jednom ratištu. Prema Šlifenovom mišljenju ovu privremenu nemačku nadmoćnost trebalo je upotrebiti tamo gde bi bilo najverovatnije da će rezultat biti ne samo pobedonosne bitke već i brzo rešenje rata. Moltkeova preporuka defanzivnog rata protivu Francuske i ofanzive protivu Rusije, kao da nije obećavala ovaj uspeh. Operacije na istoku zahtevaju mnogo vremena, jer prostrane istočne ravnice dozvoljavaju Rusima da primene taktiku izbegavanja. Nesvršen rat na zapadu, a produžen na istoku učinio bi od Britanije arbitra Evrope. Čak i bez britanske intervencije, koja se mogla očekivati, Moltke je opominjao da će budući ratovi, nasuprot ratovima 1859, 1864 ili 1870—1871 godine, verovatno trajati mnogo godina. Da bi se savladala opasnost otegnutog rata, Šlifen je 1894 godine odlučio da se, u slučaju rata, ofanziva preduzme prvo protivu Francuske.

Šlifenova procena zasnivala se na činjenici da je Francuska bila opasniji neprijatelj Nemačke, i to takav sa čijim se koncentrisanim snagama Nemačka mogla susresti i likvidirati ih još na početku rata. Zauzeće Francuske učinilo bi britansku intervenciju neverovatnom ili neefikasnom. Međutim, da bi se ratom u Francuskoj, postigla de-

[4]) U uvodu I i II sveske Šlifenovog dela, *Dienstvorschriften*.

finitivna odluka na zapadu, ne bi bilo dovoljno da se francuska vojska prisili na povlačenje u unutrašnjost ili čak i da se zauzme Pariz, već bi bilo potrebno da se uništi celokupna oružana sila zapadnog neprijatelja Nemačke.

Prvi Šlifenov plan za ofanzivu protivu Francuske, sastavljen 1894 godine, teško da je bio podesan za postizanje takvog super-Sedana; on je skoro sasvim počivao na frontalnom napadu iz Lorena, a sve veća jačina francuskog naoružanja učinila bi od njega skup i neizvestan poduhvat. Šlifen je od 1897 do 1905 godine razradio svoj grandiozni plan nemačke ofanzive koja je svoj neodoljivi zamah trebalo da dobije jačinom nemačkog desnog krila koje bi zaokretalo kroz Luksemburg, Belgiju i Južnu Holandiju. Čuveni memorandum od 1905 godine dao je ovim strategiskim idejama za rat na zapadu njihov klasičan oblik, mada je Šlifen sve do svoje smrti nastavio da ispituje i formuliše njegove probleme. Odluku da se rat na dva fronta otpočne munjevitom ofanzivom protivu Francuske, prihvatili su i nemački Generalštab i nemačka vlada uprkos velikog političkog rizika koji je nametala povreda belgiske i holandske neutralnosti. Istočni front trebalo je držati samo malim snagama, a skoro osam devetina nemačkih snaga trebalo je da se upotrebi da bi se likvidirala oružana sila Francuske. Međutim, nemačke snage na istoku, prema Šlifenovoj zamisli, nije trebalo da se odmah povuku iza utvrđenja na Visli, već da prvo pokušaju da napadnu ruske snage, koje bi Mazurskim Jezerima bile prinuđene da pri invaziji Istočne Pruske razdvoje svoje armije. Dejstvo po unutrašnjim pravcima, u vezi sa strategijom zaokružavanja, omogućilo bi i brojno slabijim snagama da postignu pobedu.

San o pobedi na istoku ostvaren je 28 avgusta 1914 godine bitkom kod Tanenberga u kojoj je uništena Samsonovljeva armija. Plan za takvu bitku smislio je prvobitno Šlifen i on ga je često isprobavao sa svojim oficirima. Hofman (Hoffmann) i Ludendorf (Ludendorff) rešili su 1914 godine problem često postavljane Šlifenove ratne igre na način koji bi očarao njihovog vojnog učitelja. Šlifen nije nikad očekivao da bi na istoku jedna bitka ovoga tipa mogla da bude odlučna u okviru strategije. On se samo nadao da će takvom pobedom dobiti vremena za izvršenje velikih operacija na zapadu.

Međutim, kao strategija bitke istočnog ili tanenberškog tipa, ova druga izgledala je Šlifenu kao najviše dostignuće ratovodstva. U prvoj svesci Hans Delbrikove *Istorije ratne veštine* objavljene 1900 godine, u kojoj se raspravlja o strategiji Starog veka, on je našao prototip ovog oblika bitke u kartaginskoj pobedi kod Kane 216 godine pre naše ere. Hanibal je uništio znatno nadmoćniju rimsku vojsku, primajući smelo privremeni poraz na centru da bi bio dovoljno jak da zdrobi krila neprijatelja i da opkoli njegove legije. Šlifen je smatrao da su sve velike vojskovođe u istoriji težile šemi bitke kod Kane. Fridrih Veliki nije imao snaga koje bi bile dovoljno jake da izvrše takve uništavajuće udarce, ali po Šlifenovom mišljenju, Fridrihove značajne pobede bile su nepotpune Kane. Napoleon je na vrhuncu svoje slave

pokazao Hanibalov manir, kao, naprimer, u velikoj vojni od 1805 godine koja je kulminirala u zarobljavanju Makove armije kod Ulma. Porazi Napoleona bili su opet rezultati strategije kao kod Kane, naročito u bitkama kod Lajpciga i Vaterloa. Isto je važilo i u slučaju bitke kod Sadove koja je bila dobro smišljena, ali nije sjajno izvedena. Nedavno je Sedan pružio primer istinite Kane.

Šlifen je bio sklon uprošćavanju ratne istorije. On je stvorio svoje istoriske koncepcije proučavajući savremenu taktiku i suviše olako je postavljao savremene ideje u istorisku prošlost. Sporno je da li je Napoleonova strategija centralnog proboja odražavala niži oblik njegovog vojničkog genija. Međutim, ispravno je naglasiti da je frontalni napad usled savremene vatrene moći postao vanredno skup i manje efikasan. To je bio slučaj već u Moltkeovo doba, ali napredak vojne tehnike u polovini stoleća posle Sadove učinio je taktičku odbranu čak i snažnijom. S druge strane, komunikaciski pravci savremenih vojski postali su osetljiviji, jer je municija postala bitna potreba za održavanje borbene sposobnosti savremenih masovnih armija. Stoga je napad u pozadinu neprijatelja bio stvarni cilj bočnog napada. Nije bilo dovoljno da se neprijateljska krila povrnu prema centru njegovog položaja. Ovaj poslednji metod odveo bi do onoga što je Šlifen, upotrebljavajući jedan Napoleonov izraz, zvao običnom pobedom; tek napad u pozadinu značio bi bitku uništenja.

Šlifen je bio ubeđen da je bitka okružavanja, vođena po mogućstvu kao napad na oba neprijateljska krila, najviše dostignuće strategije. Za brojno slabiju vojsku bilo je neophodno da savlada probleme takve strategije, jer je u njoj jedino mogla naći nadu u pobedu. Tvrđenje Fridriha Velikog da ne treba očajavati pred nadmoćnijim neprijateljem, pod pretpostavkom da se u komandantovim dispozicijama vodi računa o brojnom nedostatku, izražavalo je i Šlifenovu sopstvenu pouzdanu nadu koju se trudio da ulije u nemački oficirski kor.

Bilo je dosta teško primeniti strategiju Kane u situaciji u kojoj je bilo na raspoloženju prostora za manevar, kao u Istočnoj Pruskoj gde se očekivalo da će se pojedine armije boriti u početnoj fazi nemačko-ruskog rata i gde se železnica mogla iskoristiti za iznenadne operacije relativno malih armija. Ali, veličina masovnih armija i prostor koji im je bio potreban, kao posledica savremenog vatrenog oružja, učinili su da se ova šema nije mogla primeniti na zapadnom evropskom ratištu. Milionske vojske pokriće sav raspoloživi prostor duž francusko-nemačke granice i protezaće se možda od Kanala do Švajcarske. Jednovremeni napad na oba krila francuske vojske bio je nemoguć, jer je francusko desno krilo bilo zaštićeno Belforom i švajcarskim utvrđenjima na Juri. Samo ofanziva kroz Belgiju protivu levog krila francuske vojske pružala je priliku za napad u pozadinu neprijatelja. Šlifenov plan je upoređivan sa Fridrihovim kosim borbenim poretkom kod Lojtena 1757 godine, kada je armija od 35.000 ljudi porazila 70.000 Austrijanaca. Međutim, Fridrihove snage bile su suviše slabe da bi mu dozvolile puno iskorišćenje svoje taktike flankiranja za strategisko zaokružavanje. Šlifen je mogao

da prikupi dovoljno snaga za bitku uništenja privremenim zanemarivanjem ruskog ugrožavanja istočnih provincija Nemačke.

U svome memorandumu od 1905 godine Šlifen je računao da upotrebi protivu Francuske osam armija koje bi obuhvatile 72 pešadiske i 11 konjičkih divizija i 26½ brigada landvera (Landwehr)*). Pored toga, on je nameravao da upotrebi 3 dopunskih korpusa (Ersatz)**) čim budu mobilisani. Gro ovih armija trebalo je da se koncentriše između Meca i Ahena sa glavnim grupisanjem na desnom krilu. (Vidi skicu 7). Jedna armija od svega 9 divizija, 3 konjičke divizije i 1 brigade landvera trebalo je da se postavi između Meca i Štrasburga, dok je južni deo Alzasa trebalo da ostane nezaštićen — samo sa 3½ brigade landvera na desnoj obali Gornje Rajne. Odnos jačine između desnog i levog krila nemačkih snaga imao je da bude oko 7 : 1.

Ofanziva, koja je u svojoj prvoj etapi imala da stigne do linije Verden—Denkerk, okretala bi se oko Meca. 31-og dana posle mobilizacije trebalo je stići do reke Some i preći Abevil i Amijen. Sledeća i rešavajuća etapa trebalo je da budu operacije protivu donje Sene; prelaženje preko ove reke dovelo bi do konačnog rešenja bitke. U tom trenutku nemačko desno krilo trebalo je da se okrene prema istoku i da operiše južno od Pariza protivu Gornje Sene nabacujući tako francuske armije na njihova sopstvena utvrđenja i švajcarsku granicu.

Smelost Šlifenovog plana ležala je u riziku koji je on bio voljan da uzme na sebe da bi prikupio ogromnu nadmoćnost na nemačkom desnom krilu. Desno krilo trebalo je da bude dovoljno jako, ne samo da razbije svaki otpor dok se kreće kroz Belgiju, već i da održi svoj napad u toku perioda od pet do sedam nedelja za koje bi se vreme stalno razvijalo prema severu i zapadu. Očekivalo se da će francuska i nemačka vojska imati otprilike jednaku jačinu i samo ostavljanjem Alzasa bez trupa, pa čak i pružanjem prilike Francuzima da pređu Gornju Rajnu, bilo je moguće skupiti dovoljno snaga za njegov ambiciozni plan. Šlifen je pretpostavljao da Francuzi neće ostaviti svoja utvrđenja bez snaga i da će se francuske trupe koje bi upale u Alzas ili Južnu Nemačku uskoro povući natrag, privučene magnetskom silom ugrožavanja obuhvatom nemačkog desnog krila. Ako bi to bilo tako, one bi, verovatno, zadocnile da utiču na odluku rata.

Ocenjujući ratne igre 1901 godine Šlifen je ukazao na suprotnost između njegove i Moltkeove strategiske koncepcije ovim rečima: „1870 godine mi smo bili u stanju da napadnemo front neprijatelja. Naša brojna nadmoćnost osposobila nas je, pošto smo došli u dodir sa neprijateljem, da obiđemo njegovo krilo i da udarimo u njegov bok. Sada, ne možemo više da računamo na brojnu nadmoćnost, već, u najboljem slučaju, da ćemo brojno biti jednaki. Međutim, možda

*) Landwehr = Nemačke trupe starijih godišta, odgovara II pozivu. — Prim. prev.

**) Ersatz = Dopunske jedinice koje su obrazovane od prekobrojnih obveznika. Kako je ovih bilo na raspoloženju u većem broju, spojen je jedan deo tih jedinica u divizije i korpuse koji su upotrebljeni kao i korpusi I poziva. — Prim. prev.

ćemo morati da se zadovoljimo i time da ćemo biti znatno brojno inferiorniji. Potreba nas prisiljava da mislimo kako da pobedimo brojno slabijim snagama. Za to ne postoji lek, niti neka šema, ali jedna ideja izgleda da je dobro zasnovana: ako je neko suviše slab da

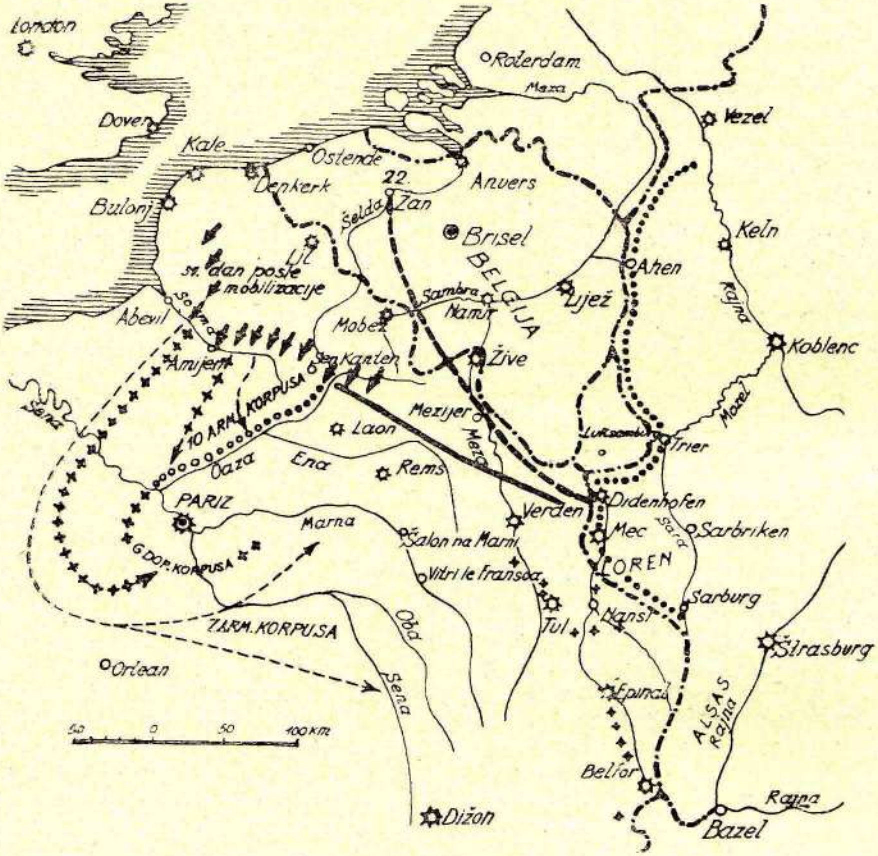

Skica 7. — Šilifenov operaciski plan (1905 godine)

napadne sve, tada treba da napadne jedan deo. Postoje mnoge varijante ovoga. Jedan deo neprijateljske vojske je njegovo krilo, pa bi, prema tome, trebalo napasti krilo. To je teško u slučaju čete, bataljona ili odreda, ali postaje jednostavnije ukoliko je neprijatelj jači, ukoliko se dalje protežu njegove linije, ukoliko više vremena treba da se prihvati napadnuto krilo drugim krilom. Kako treba napasti neprijateljsko krilo? Ne sa jednim ili dva korpusa, već sa jednom ili više armija, a pokret ovih armija ne treba upraviti u bok, već protivu pravca povlačenja neprijatelja, slično sa onim što je prikazano kod Ulma, u zimskom ratu 1807 godine i kod Sedana. To vodi neposredno do remećenja povlačenja neprijatelja, a time do nereda i pometnje, što pruža priliku za bitku sa obrnutim fronto-

vima, za bitku uništenja, za bitku sa preprekom u pozadini neprijatelja."[5])

Ove reči sadrže suštinu Šlifenovog strategiskog razmišljanja kojim se on uhvatio u koštac sa problemom kako da se vode kratki i otsudni ratovi protivu jačeg neprijatelja. On je navaljivao da se vojska proširi i proširenje je izvršeno u nekoliko mahova između 1891 i 1906 godine, mada je Nemačka u vreme njegovog povlačenja sa dužnosti vežbala samo 54 od sto svojih regrutovanih mladića prema 78 od sto u Francuskoj. Ali, on nikad nije zastupao potpunu mobilizaciju nemačkog ljudstva, već samo da se obezbedi dovoljno trupa za operacije razmotrenog karaktera. Strategiska misao i sposobnost značile su za njega više nego čista nadmoćnost u masi i broju.

U ovom duhu pokušavao je Šlifen da vežba oficire Generalštaba, stremeći u toku godina sve većem savršenstvu. Prve dve sveske njegovih zvaničnih vojnih spisa, koje je nemački Generalštab objavio 1937 i 1938 godine, omogućile su da se prouči napredak njegovih strategiskih zamisli i učenja u toku petnaest godina u kojima je u nemačkoj vojsci zauzimao Šarnhorstov i Moltkeov položaj. Većina Šlifenovih ideja bila je logičan nastavak klasične tradicije Fridriha, Napoleona i Moltkea i njeno prilagođavanje savremenim uslovima rata. Međutim, Šlifen je otišao dalje od svojih velikih prethodnika time što je unapred planirao ne samo mobilizaciju, prevoženje, osnovno grupisanje i pravac ofanzive, već i samu otsudnu bitku. To daje takozvanom „Šlifenovom planu" od 1905 godine posebno mesto u strategiji. Treba zabeležiti da nije sasvim ispravno govoriti o Šlifenovom planu od 1905 godine, pošto je taj dokumenat bio samo skica plana koji je računao sa snagama koje nemačkoj Vrhovnoj komandi još nisu ni bile na raspoloženju.

Napoleon se jednom prilikom hvalio da je unapred izradio ukupan tok svojih operacija. Ali, tome protivreče suprotna tvrđenja i stvarni način rada u njegovom ratovodstvu. On bi se u celosti složio sa Moltkeovim tvrđenjem da „nezavisna volja neprijatelja" čini nemogućim da se unapred odredi tok rata. Suprotno tome, Šlifen je verovao da se neprijatelj može ukočiti time što se od početka natera na defanzivu. To je zahtevalo najveću brzinu u svim operacijama, mada je to jedva bilo novo u vojnoj istoriji. Veća pokretljivost bila je u svim vremenima jedan od osnovnih preduslova vojnog uspeha. Šlifen je samo primenio staro načelo na zemlje sa visoko razvijenom mrežom saobraćaja i transporta.

Međutim, Šlifen je, pored toga, naglasio da uspeh takvih strategiskih operacija zavisi od pune kontrole svega raspoloživog prostora da bi se neprijatelj sprečio da preduzme svoje sopstvene strategiske operacije. Njegov plan za invaziju Severne Francuske kroz Belgiju i Južnu Holandiju uveliko je diktirala želja da zadrži francusku vojsku na predviđenoj i neizbežnoj liniji između Kanala i Švajcarskih Alpa. Stalno je opominjao da je za nemačku vojsku bitno da stigne do Kanala i Abevila, jer će se inače teško moći izbeći pokreti nat-

[5]) Schlieffen, *Dienstvorschriften,* I, 86—87.

kriljavanja od strane neprijatelja. Francuska vojska, ako bi se našla pred nemačkom vojskom sa njenim desnim krilom sigurno zaštićenim francuskom obalom, vrlo teško bi mogla da protegne svoje levo krilo na vreme i dovoljno snažno da bi zaustavila nemačku ofanzivu, naročito ako bi centar francuske vojske bio u isto vreme vezan bitkom.

Šlifenov plan jedva je ostavljao Francuzima neki strategiski izbor, sem onoga koji bi još više povećao njihove nevolje. Francuzi su mogli da preduzmu ofanzivu protivu Alzasa i Lorena, ali oni time nisu mogli da postignu rešavajuće rezultate; naprotiv, oni bi time odvukli trupe još dalje od kritične oblasti Severne Francuske. Šlifen nije bio voljan da računa sa takvim greškama koje je obično nazivao „uslugom“ (*Liebedienst*) neprijatelja. Naravno, on se nadao da će greške neprijatelja olakšati uspešno izvođenje operacije, ali je očekivao da će se one desiti kao posledica žurnih protivpoteza na neočekivane nemačke dispozicije. Bio je smeo i spreman da primi rizik, ali nije bio kockar i stoga je odbijao da kod sastavljanja svog sopstvenog strategiskog nacrta predviđa pogrešan francuski plan.

Ako je Šlifen hteo da ceo rat pretvori u jednu jedinu bitku, smišljenu unapred i istovremeno pripremljenu planovima za mobilizaciju, prevoženje i osnovno grupisanje vojske, bila mu je potrebna potpuna organizacija komande vojske. Još odavno on je zamišljao vrhovnog komandanta, onakvim kakvim ga je video Prvi svetski rat: „Savremeni vrhovni komandant nije nikakav Napoleon koji sa sjajnom pratnjom stoji na nekom brežuljku. Čak i sa najboljim dogledom verovatno ne bi video mnogo i njegov belac bi bio zgodna meta za mnogobrojne baterije. Komandant se nalazi dalje u pozadini u jednoj kući sa prostranim kancelarijama gde su pri ruci telegraf i bežična stanica, telefon i signalna sredstva veze, dok mnoštvo automobila i motocikla, spremnih za najduže vožnje, čeka na zapovesti. Ovde, u udobnoj stolici, pred velikim stolom, savremeni Aleksandar ima na karti pregled čitavog fronta. Odavde on telefonira reči nadahnuća i tu prima izveštaje komandanata armija i korpusa, kao i sa balona i dirižabla koji osmatraju kretanje neprijatelja i otkrivaju njegove položaje.“[6])

Međutim, svojim oficirima je objašnjavao: „Biće nemoguće uvek izdati posebnu zapovest za bitku. U svakom slučaju, zapovest za napad biće zamenjena zapovešću za pokret, ali se time ne podrazumeva zapovest za pokret kojom se neposredno ide na bojište, već zapovest za pokret armije pošto je završeno njeno osnovno grupisanje i koji tek na svome završetku dovodi do sudara sa neprijateljem. Pretpostavljajući normalan tok događaja bez nepredviđenih teškoća, armiski korpusi koji naiđu na neprijatelja imaju prosto da obrazuju borbeni poredak i da otpočnu napad. Iz njihovih zapovesti za pokret datim pravcem proizlazi obuhvatanje, proboj, itd., ukratko, oblik bitke koji je vrhovni komandant isplanirao. Ali, nije verovatno da se sve može toliko predvideti da bi se mogao pretpostaviti takav tok.

[6]) Schlieffen, *Cannae*, str. 278.

Mogu se desiti razne nepredviđenosti koje će više ili manje učiniti potrebnim izvesno otstupanje od prvobitnog plana. Možda u tom slučaju neće biti moguće da se traže zapovesti od komandanta, jer telegraf i druge veze mogu i da ne rade. Komandant korpusa može se naći pred potrebom da sâm donese odluku. Da bi ta odluka odgovarala zamislima vrhovnog komandanta, ovaj mora imati komandante korpusa dovoljno obaveštene, dok, s druge strane, oni moraju stalno da imaju na umu osnovne ideje svih operacija i da uđu u nameru vrhovnog komandanta."[7])

Suprotno Moltkeu, čiji su elastični planovi dopuštali znatne greške u izvršenju, Šlifenova strategija je zahtevala visoku preciznost. Zbilja, Moltke nije bio u položaju da svoju volju nametne u istoj meri kao njegovi srećni naslednici. Međutim, savremene masovne vojske zahtevaju u svakom slučaju strožu koordinaciju, ako je potrebno da ostanu sposobne za rukovođenje u pokretnim operacijama, a naročito u okolnostima u kojima se pretpostavlja da sposobnost za manevrovanje treba da nadoknadi relativnu brojnu slabost.

Šlifen je, stoga, kod vežbanja generalštabnih oficira oštro naglašavao strategiju. Mnogi oficiri su se iznenadili kad su videli kako se čak i najmlađim generaštabnim oficirima dozvoljava da upravljaju manevrima velikih armiskih jedinica. To nije odvelo do toga da se u nemačkoj vojsci zanemari taktičko znanje, jer je ono bilo jako rašireno, ali je dosta često stvorilo nedostatak poštovanja prema starijim trupnim komandantima koji su bili mnogo udaljeni od izvora strategiske mudrosti. Posledica toga bila je sudbonosna uloga koju je potpukovnik Henč (*Hentsch*) odigrao za vreme bitke na Marni, naređujući povlačenje nemačkih armija na desnom krilu protivno boljoj proceni komandanta i načelnika štaba 1 armije. Međutim, ukupno stanje nemačke Vrhovne komande pod Šlifenovim naslednikom, mlađim Moltkeom, toliko se izmenilo da je nemoguće neposredno upoređivanje. Šlifen, govoreći o budućoj komandi, uvek je pretpostavljao da će vojska imati pravog komandanta za svog vojskovođu, a ne čoveka koji će se kolebati između svojih sopstvenih strategiskih zamisli i dozvoliti da u kritičnom trenutku neko mlađi iz štaba mesto njega donosi istoriske odluke.

Francuska vojna avgusta 1914 godine nije bila ogledalo Šlifenovog plana. Situacija 1914 godine razlikovala se od one 1905 godine koju je Šlifen hteo da reši u svome memorandumu. Rusija je od 1905 godine ojačala, dok se u Francuskoj, pod uticajem učenja pukovnika Grandmezona (*Grandmaison*), u generalštabu čvrsto ukorenila ideja o ofanzivnom ratovanju. Mlađi Moltke je sledovao Šlifenu u planiranju slabe odbrane na istoku i jakih ofanzivnih operacija na zapadu. Međutim, u ovim poslednjim jako je izmenio Šlifenovu koncepciju obuhvatnog desnog krila. Dok je Šlifen zahtevao odnos 7 : 1 između desnog i levog krila, Moltke je uzeo 3 : 1.

---

[7]) Schlieffen, *Dienstvorschriften*, II, 49.

Moltke je bio uznemiren zbog očekivanog francuskog upada u Alzas i Loren, ali preterano pojačanje južnog krila nemačke vojske nije bilo opravdano, pošto je ono u odbrani moglo da koristi jaka utvrđenja. Ustvari, Moltke bi sâm izvršio drugu dispoziciju da nije verovao da će francuska ofanziva pružiti priliku za otsudnu bitku u Alzasu i Lorenu. Ako bi Francuzi napustili svoje tvrđave i polovinu svoje vojske poslali u Loren, njeno južno krilo moglo bi se oterati u Vogeze i ka Rajni i njegovo uništenje bi skrhalo sve nade u dalji francuski otpor. Štaviše, bitka u Lorenu mogla se tući tri ili četiri nedelje pre nego što se moglo očekivati rešenje po Šlifenovom planu od 1905 godine.

Tako je desno krilo nemačke vojske po Moltkeovom gledištu dobilo drugi značaj; njegov glavni zadatak bio je da navede Francuze da svoju ofanzivu uprave na Loren. U tom slučaju, nemačke armije su imale da prođu kroz Belgiju, ali nastavljanje njihovog pokreta prema Parizu moglo bi da postane manje važno ako bi nemačko levo krilo u međuvremenu bilo u stanju da napadne. U neizrazitom podražavanju svoga strica, Moltke se odlučio za otvoren sistem strategije. Dok je Šlifen želeo da Francuzima ne pruži priliku da svojim dejstvima nametnu tok nemačke strategije, Moltke je vođenje operacija jednim delom učinio zavisnim od „nezavisne volje neprijatelja". Ovo držanje uvelo je element neizvesnosti u krajnje strategiske ciljeve nemačke Vrhovne komande. Da bi obezbedio koordinaciju i da bi doneo konačnu odluku o toku operacija, bilo je potrebno da Moltke održava najtešnji dodir sa trupama i da saobrazi njihova dejstva sistemu svoje vojne zamisli.

Može biti da bi Moltke ostvario svoj san o otsudnoj bici u Lorenu da je insistirao na tome da 6 i 7 armija dejstvuju u saglasnosti sa prvobitnim planom po kome se pretpostavljalo njihovo otstupanje da bi Francuze odvukle od njihovih tvrđava, i da je u isto vreme preduzeo korake da uspori brzo nastupanje nemačkog desnog krila, kao i da prebaci jake snage u Loren. Ludendorfov načelnik operativnog odeljenja 1917—1918 godine, general Vecel (*Wetzell*), izložio je 1939 godine dobro obrazložene perspektive za uspeh takvog plana.[8]) Umesto toga, Moltke je dozvolio preuranjenu ofanzivu 6 armije u frontalnom napadu koja je potisnula Francuze, ali samo u obezbeđenu zonu sopstvenih tvrđava. Posle toga, nije čak ni zabranio neposredan juriš na francuske linije koji je 6 armiji stvorio ozbiljne teškoće i onemogućio da se izvuku trupe za upotrebu na desnom krilu. Verovatno je po ugledu na starijeg Moltkea našao opravdanje za svoju trpeljivost prema pojedinim komandantima armije, mada je moguće da su njegova velika lična skromnost i njegov nedostatak odlučnosti bili pravi uzrok tome.

Nemačko desno krilo 1914 godine bilo je od početka suviše slabo da bi postiglo sve ciljeve koje mu je Šlifen bio dodelio. Bilo je vrlo neverovatno da bi nemačke armije mogle stići do Kanala i operisati zapadno i južno od Pariza. Nemačko desno krilo još više je oslabljeno

[8]) „Das Bild des modernen Feldherrn", *Militär-Wochenblatt* str. 2257—2264. 2329—2338, 2406—2490.

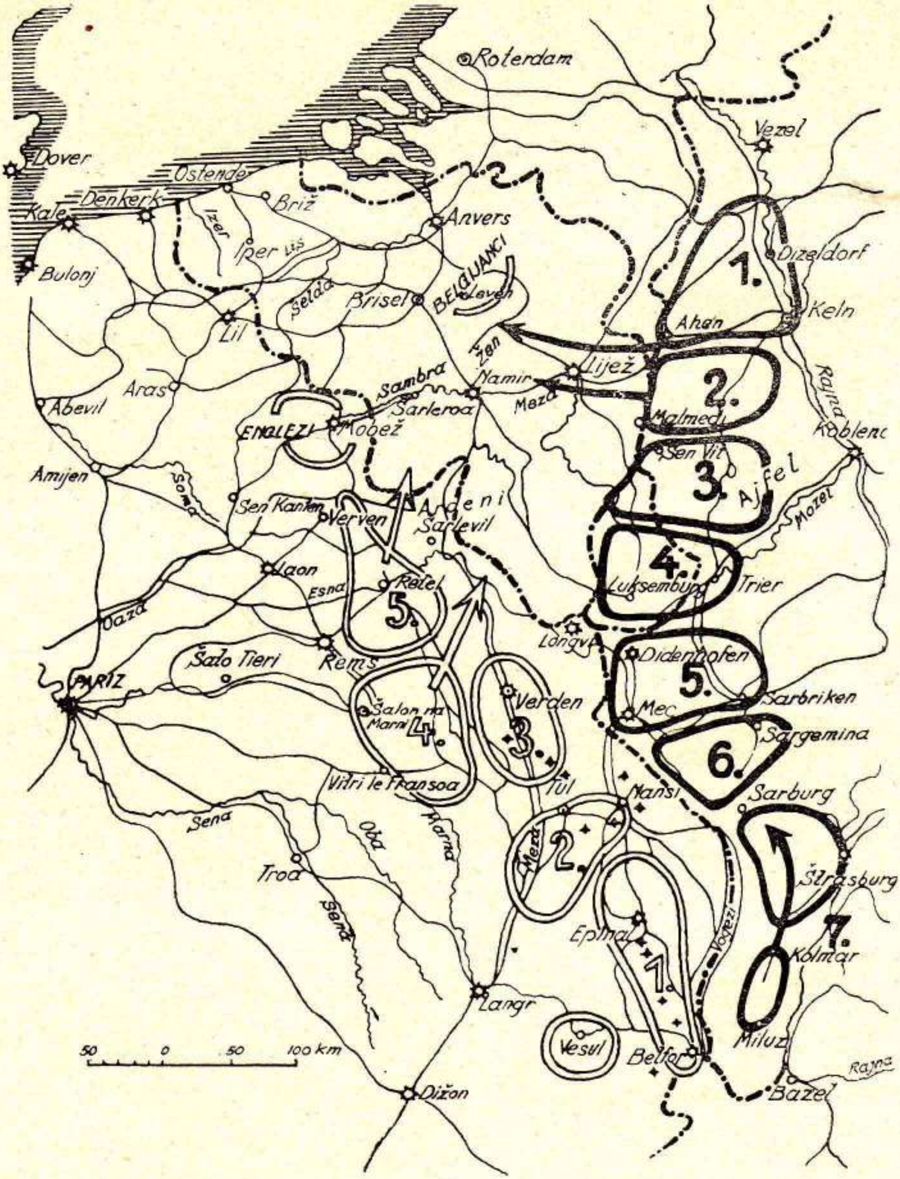

Skica 8. — Strategiski razvoj na Zapadu 1914 godine

25 avgusta prebacivanjem dva armiska korpusa iz Belgije u Istočnu Prusku. Oni su nedostajali za vreme bitke na Marni i još su bili u

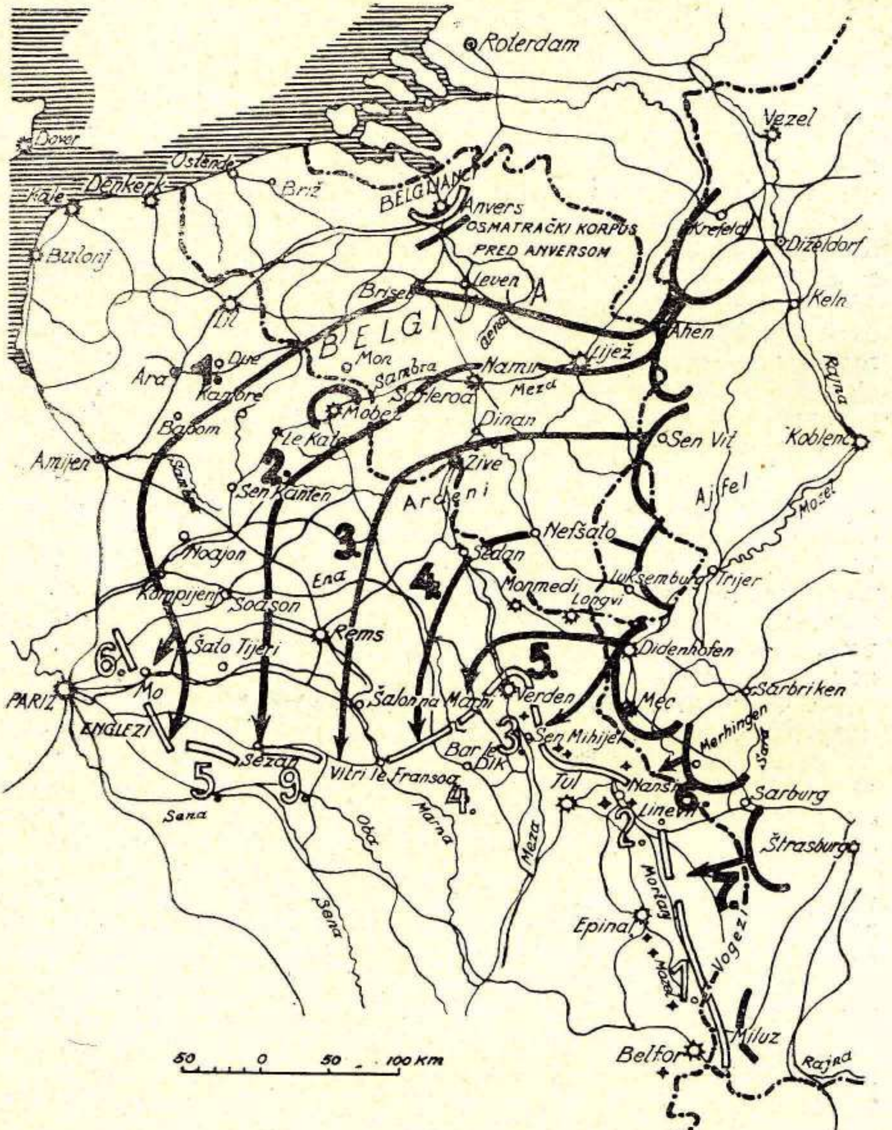

Skica 9. — Nemačko nastupanje na Zapadu do 5 septembra 1914 godine

prevoženju na istok kada je vođena bitka kod Tanenberga. Nema sumnje da je trupe za pojačanje nemačke 8 armije na istoku trebalo uzeti sa nemačkog levog krila gde se raspolagalo rezervama.

Moltke je bio pod utiskom bitaka u Lorenu od 20 do 23 avgusta, koje kao da su stvorile priliku za velike odluke. S druge strane, nastupanje nemačkih armija kroz Belgiju bilo je nezadrživo i brzo i one su prešle čak i liniju Brisel—Namir, koja je posle Liježa, bila grlo od koga se najviše strepelo. Ipak, njihov pravi zadatak tek je bio počeo, jer one nisu uspele da slome moral savezničkih armija niti da okruže pojedine neprijateljske snage, kao britanski Ekspedicioni korpus ili francusku 5 armiju. Potreba za svežim trupama morala je da se javi u idućim nedeljama usiljenih marševa. Uprkos prebacivanju dva nemačka armiska korpusa na istok i nešto docnije suvišnoj upotrebi još jednog korpusa za opsadu Mobeža, nemačka Vrhovna komanda je imala na raspoloženju sredstva za jačanje nemačkog desnog krila dovođenjem trupa sa levog krila železnicom ili bar pomeranjem operaciskog pravca nemačkog centra više udesno. Međutim, Moltke je i dalje verovao da nemačko levo krilo, mada je možda nesposobno da izvrši svoj prvobitni strategiski zadatak, čvrsto drži jake francuske snage, onemogućavajući na taj način njihovo prebacivanje u oblast Pariza, a osposobljavajući nemačko desno krilo da postigne cilj Šlifenovog plana.

Ovo verovanje u Šlifenov plan koji je on sâm oslabio i izmenio, bilo je sada očajno. Bilo je očigledno da je u ovom momentu jaka ofanziva u zapadni bok bila poslednja preostala prilika za nemački uspeh i da je, prema tome, trebalo preduzeti sve da se 1, 2 i 3 armiji dâ nadmoćna snaga koja im je bila nužna za otsudan udar. Moltke je ovim armijama mogao da dâ čak i kratak odmor koji je bio preko potreban, da je preduzeo sve mere da obezbedi nadmoćne snage za pretstojeću bitku.

U međuvremenu, francuska Vrhovna komanda držala je čvrsto upravu nad operacijama svih svojih armija, čak i u opštem povlačenju; železnička mreža Francuske iskorišćena je do maksimuma da bi se parirale nejednakosti u grupisanju snaga i pripremila protivofanziva za pravi trenutak. Moltke je bio bez dodira sa stvarnom situacijom na frontu, veze su bile slabe, železničko prevoženje je bilo ograničeno i zanemareno, a glavni uzrok nevolje bila je neizvesnost o krajnjem strategiskom planu nemačkog načelnika Generalštaba. Komandanti nemačkih armija pravili su greške bilo iz nemara bilo po naređenju, ali im se to ne može ozbiljno zameriti, jer ih je vrhovni komandant bio ostavio skoro potpuno neobaveštene u pogledu cilja operacija u celini.

Naposletku, 1 armija je postigla nemoguće, jer se prostom smelošću izvukla iz najveće opasnosti. I kada je izgledalo da je sve spremno da se požnju očekivani plodovi starog Šlifenovog plana, potpukovnik Henč, koga je Moltke bio poslao da ispita situaciju na desnom krilu, izdao je zapovest za povlačenje. Moltke, koji je pokušao da primeni slobodan sistem strategije i da izbegne svaki predumišljaj i sprovođenje Šlifenovog plana, prihvatio je, uglavnom, inicijativu raznih komandanata armija za vreme početnih operacija. Sada, na vrhuncu krize, pokušao je da uspostavi koordinaciju prenoseći svoj autoritet na mlađeg člana svog štaba. Henč je bio spo-

soban oficir koji se docnije istakao kao načelnik štaba u operacijama protiv Srbije 1915 godine. Njegove odluke od 8 septembra 1914 godine bile su uveliko posledica njegovog iznenađenja kada je video da su stvarni uslovi bitke nemačkog desnog krila mnogo kritičniji nego što ih je zamišljala Vrhovna komanda sa sedištem u Luksemburgu.

Šlifenov plan je čak i u svome oslabljenom obliku i uprkos neodlučnom i dvosmislenom pravcu nemačke strategije, ipak dao ubistvenu snagu nemačkoj ofanzivi 1914 godine. Krajnji uspeh ne bi izostao da je nemačka Vrhovna komanda od početka polagala punu veru u njega umesto što je dozvolila da je odvrate operacije u Istočnoj Pruskoj i zamisao odluke u Lorenu. Šlifen je bio u pravu kada je pretskazao da će biti krajnje teško da se u Lorenu postigne više od obične pobede, jer će Francuzi biti u stanju da se povuku na svoja utvrđenja. On nije poricao da se u ratu mogu javiti nove situacije i učiniti potrebnim nove dispozicije od strane glavnog komandanta. Međutim, da se vrhovni komandant koncentrisao na desno krilo, on bi objedinio sve operacije i mogao bi neposredno i efikasno da utiče u ovom cilju na pojedine komandante armija. Čak i u slučaju da veze otkažu, komandanti armija bi bili u mogućnosti da dejstvuju u skladu sa osnovnom opštom koncepcijom operacija.

Šlifenov plan od 1905 godine nije bio njegov poslednji odgovor na probleme budućeg rata. Kao što je ranije rečeno, on je 1905 godine bio sklon da pretpostavi da Francuzi neće napustiti svoja pogranična utvrđenja. To je bilo sasvim ispravno, jer je francuski mobilizaciski Plan br. 15[9]) predviđao strategisku defanzivu. Međutim, u godinama kada je bio u penziji, primetio je u Francuskoj sve veći uticaj „neo-napoleonovske" škole ofanzivnog ratovanja. Bojao se da će francuski Generalštab pokušati da se suprotstavi nemačkoj ofanzivi kroz Belgiju ranim posedanjem linije Namir—Brisel—Anvers. Šlifenova bojazan nije bila sasvim opravdana. Tačno je bilo da je 1911 godine general Mišel (Michel), koga je francuski Vrhovni ratni savet tada uzimao u obzir za vrhovnog komandanta, predložio plan koji je skoro tačno predviđao nemačke operacije iz 1914 godine. U svome stvarnom izvršenju Mišelov plan približio bi se operacijama Saveznika 1940 godine i čovek bi mogao čak posumnjati da je Gamlen (Gamelin) bio pod njegovim uticajem. Plan 1911 godine nije prihvaćen i za vrhovnog komandanta je određen Žofr (Joffre). Usvojen je Plan br. 17 koji je izgrađen na pretpostavci da će Nemci verovatno izvršiti invaziju Belgije, ali da neće imati dovoljno trupa da pređu Mezu. Nijedan francuski oficir ni istoričar nikad nije pokušao da objasni ovu veliku zabludu francuske vojne obaveštajne službe.

Zanimljivo je da Šlifen čak ni u godinama posle svog penzionisanja nije podlegao priželjkivanju i računanju na „usluge" od strane

[9]) Plan je bio sastavljen 1903 godine i lako modifikovan 1906 i 1907 godine. Glavni izvor za francuske mobilizaciske planove od 1871—1914 godine je zvanično francusko delo o Prvom svetskom ratu: *Les armées françaises dans la Grande Guerre*, u izdanju Ministère de la Guerre, Etat major de l'armée, Service Historique, Sv. I, glava I i Sv. I, Annexes (Paris, 1922).

neprijatelja. On se i dalje držao na visini novog razvoja na polju taktike i tehnike. Strahujući od francuskog zaposedanja linije Anvers—Namir i potonje ofanzive u Lorenu, dokazivao je da će zbog toga biti potrebno stvaranje jakih rezervi pozadi nemačkog fronta. Kao najbolju protivmeru predložio je da se te rezerve od samog početka upotrebe za jačanje nemačkih snaga za bitku i da se uzme inicijativa duž celog fronta od Belfora do Liježa. Još uvek je verovao da će jedino napredovanje nemačkog desnog krila doneti velike strategiske rezultate. U isto vreme mislio je da je na polju železničkog prevoženja otkrio nove strategiske mogućnosti. Tvrđenje starijeg Moltkea da se greška u prvobitnoj koncentraciji vojske ne može ispraviti za vreme operacija, izgubilo je svoju vrednost pod uslovima koji su vladali u Zapadnoj i Srednjoj Evropi. Gustina železničke mreže omogućavala je komandantu da prebaci trupe sa jednog krila na drugo; i u poslednjim ratnim igrama Generalštaba kojima je Šlifen upravljao, ovakvi manevri izvedeni su u velikim razmerama Nemačka Vrhovna komanda iz 1914 godine pokazala je da ove ideje nisu uticale na razmišljanje Šlifenovog naslednika. Francuzi su se pokazali nadmoćniji u upotrebi ovog novog sredstva pokretljivosti. Oni su bili prvi koji su otkrili i mogućnosti prevoženja automobilima, kada je Galijeni (Galliéni) rekvirirao autotaksije iz Pariza da bi prebacio trupe na ugrožene položaje na Marni i kada je Foš (Foch) primenio automobilsko prevoženje da bi docnije, u septembru 1914 godine, prebacio 60.000 ljudi u Flandriju.

Bitka na Marni nije pomračila Šlifenovu slavu među nemačkim oficirima. Naprotiv, dugi i beznadežni rat na zapadu, sa svima svojim posledicama za socijalni i privredni poredak Nemačke, kao da je bio strašan rezultat neslušanja njegovog vojnog genija. Na istoku je Šlifenovo učenje dovelo do mnogih značajnih pobeda, kao kod Tanenberga i u zimskoj bici kod Mazurskih Jezera 1914 godine ili kod Hermanštata na početku rumunske vojne 1916 godine. Takve pobede omogućile su nemačkoj vojsci da se četiri godine bori protivu saveza svetskih razmera i da se skoro približi konačnoj pobedi. Tako, čak ni konačni poraz Nemačke 1918 godine nije oslabio veru u Šlifenovo majstorstvo u modernom ratu i ona je postojano sve više rasla otkako je Nemačka pristupila ponovnom naoružanju.

Mada je u Nemačkoj za vreme perioda između ratova od 1920—1939 godine postojala jedna ortodoksna šlifenovska škola, stratezi Rajhsvera (Reichswehr) i Hitlerove vojske — ljudi kao Grener (Gröner), Sekt (Seekt), Frič (Fritsch) i Bek (Beck) — nisu nikako bili nekritični pri usvajanju Šlifenovih strategiskih zamisli. Nova nemačka vojska bila je prožeta verovanjem u moć strategiske inicijative, pokretljivosti i manevra okružavanja. Ali, u isto vreme poraz iz Prvog svetskog rata doneo je nove pouke. Pošto je u nemačkoj ofanzivi protivu Francuske došlo septembra 1914 godine do zastoja, problem defanzivnog ratovanja dobio je veliki značaj. I većina borbi na beskrajnom Istočnom frontu bila je, ustvari, defanzivna borba. Posle 1933 godine, kada je nemačka vojska bila još slaba, problem odbrane nalazio se na prvom mestu u razmišljanju Generalštaba. U intelek-

tualnom arsenalu sadašnjeg Generalštaba verovatno se nalazi više ideja o defanzivnom ratovanju nego što je ostvareno u prvim godinama Drugog svetskog rata. Studije feldmaršala fon Leba (von Leeb) o odbrani 1937—1938 godine osvetlile su unekoliko ove napore.[10]) Takođe je jasno da su nemački oficiri sada skloni da se više uzdaju u utvrđenja nego ranije.

Od većeg značaja bilo je iskustvo stečeno primenom frontalnih napada. Rovovsko ratovanje 1914—1918 godine prisililo je nemačku Vrhovnu komandu da potraži novu strategisku mogućnost za odlučnu bitku. Taktički frontalni napad samo je potvrdio Šlifenovo pretskazivanje da će neprijatelj biti nateran da se povuče, ali da će mu biti ostavljena sloboda da obnovi borbu na novim položajima. Za presudne rezultate moraju se probiti linije neprijatelja u tolikoj meri da bi se dovele u opasnost njegove pozadinske veze i da bi se uništila njegova sloboda akcije. Prvi primer uspešne strategije proboja bila je bitka kod Gorlica i Tarnova maja 1915 godine koju je planirao Sekt. Rezultati su bili znatni i bili bi veći da su operacije pripremljene potpunije. Nedelju dana docnije Saveznici su preduzeli napad na nemačke položaje kod Arasa i Labasea. Posle toga, saveznički i nemački generali radili su na problemu proboja sa potonjim strategiskim iskorišćenjem. Najžešći pokušaj je bila Ludendorfova ofanziva u Francuskoj u proleće 1918 godine, koja je preduzeta sa ciljem da se izvojuje rešenje rata pre nego što klone snaga Nemačke. Međutim, nikakav strategiski uspeh nije postignut. U saveznički front zabijen je dubok klin, ali do odlučnog proboja nije došlo.

Neuspeh prolećne ofanzive 1918 godine zajedno sa slomom Šlifenovog plana 1914 godine bio je posle 1920 godine glavni predmet kritičke vojne diskusije u Nemačkoj. Dve godine pre Drugog svetskog rata glavni artiljeriski stručnjak Ludendorfovog vremena, Krafft fon Delmensingen (Krafft von Dellmensingen), rezimirao je ovu debatu za upotrebu Hitlerove vojske u svom obimnom delu *Proboj*. On je unekoliko ponovio Šlifenovu doktrinu da „proboj uvek ostaje najteži oblik rešenja", da je on „samo početni manevar koji može neprijatelju da nanese teške gubitke", ali da se „konačna pobeda može postići samo potonjim operacijama zaokruživanja."[11]) Međutim, pisac je dodao da će se u budućnosti jedva moći izbeći potreba da se pokuša proboj. „Prema tome, nijedna vojska neće biti toliko jednostrana da gaji samo teoriju zaokruživanja."[12])

Rešenje koje se ovde predviđalo bilo je, kao u sličnim nemačkim studijama, ostvarenje iznenađenja i pokretljivosti pomoću mehanizovanih i motorizovanih snaga. Nemačka vojska je baš na ovom polju naučila od svojih neprijatelja više nego u drugim područjima. Nije se zaboravilo na „crne dane" od 18 jula i 8 avgusta 1918 godine,

---

[10]) Prvo objavljene u *Militärwissenschaftliche Rundschau*, 1937, a docnije kao zasebna knjiga: Wilhelm Ritter von Leeb, *Die Abwehr* (Berlin, 1938) Na engleski preveli S. T. Possony i D. Vilfroy, *Defense*, (Harrisburg, Pa., 1943).

[11]) K. Krafft von Dellmensingen, *Der Durchbruch*, Hamburg, 1937, 405.

[12]) *Ibid.*, str. 407.

kada su kod Soasona i Amijena saveznički tenkovi krenuli napred i zapečatili poraz Nemačke. Ovi tenkovski napadi pretstavljali su velika taktička dostignuća čak i ako je njihov strategiski cilj bio ograničen. Nemački Generalštab posle 1930 godine trudio se da proširi takve taktičke mogućnosti, naročito u kombinaciji sa upotrebom vazduhoplovnih snaga. Ali njegov glavni cilj bio je da razvije taktiku koja bi dovela do vaskrsavanja Šlifenove strategije zaokružavanja i uništavanja koja kao da je izgubila svoju oštrinu u rovovskoj vojni od septembra 1914 do 1918 godine.

U tom smislu je nemačka ofanziva protiv Francuske 1940 godine bila nadahnuta Šlifenovim idejama. Međutim, Šlifenov plan nije bio oživljen. Plan od 1940 godine zahtevao je proboj centra savezničkog fronta koji je izvršen 14 maja 1940 godine kod Sedana. Njemu su imale da sleduju dve bitke zaokružavanja, prva koju je trebalo izboriti protivu francuskih i britanskih armija na severu da bi se oterale prema belgiskoj obali i engleskom Kanalu. Drugu bitku zaokružavanja trebalo je preduzeti sa linije Sedan—Abevil i ona je imala za cilj da se južne francuske armije pritisnu na Mažinovljeva utvrđenja i švajcarsku granicu. Stoga je Hitler bio u pravu kada je pred Rajhstagom podvukao razliku između rata 1940 i onog iz 1914 godine. Druga faza francuskog rata pružala je izvesne paralele sa Šlifenovim planom, dok je prva faza bitke za Belgiju, u nekoj meri ličila na strategiju starijeg Moltkea protivu Makmaona kod Sedana. Međutim, obe faze bitke za Francusku bile su zavisne od početnog proboja koji je omogućen strahovitom nadmoćnošću ofanzive nad defanzivom u tom naročitom trenutku istorije.

Ova retka prilika uticala je duboko na opšti karakter nemačke strategije, ali ono što je pomoglo da se nemačka vojna misao odvede do nove vere u pokretno ratovanje bilo je Šlifenovo učenje. Njegov uticaj na nemačku vojnu istoriju u poslednjih pedeset godina bio je jedinstven. Ipak, iako je vojna tradicija Nemačke svojom delatnošću dostigla novu visinu, već su postojali znaci da je nemačko učenje strategije izgubilo svoju idealističku energiju i realističku snagu ranijih vremena. Šarnhorst i Gnajzenau su bili isto toliko vojni koliko i nacionalni reformatori. Oni su želeli da reorganizuju prusku vojsku ne samo za rat za oslobođenje od Napoleona, već i da sagrade isto tako liberalniju Prusku. Oba ova reformatora razmatrala su razne probleme s pogledom na mir koji je imao doći, znajući da su socijalne posledice svake vojne organizacije dalekosežne. Klauzevic je u punoj saglasnosti sa njihovim idejama učio da je rat politički akt i da politika i ratovodstvo imaju „istu logiku premda upotrebljavaju različne gramatike."

Period reakcije posle Bečkog kongresa osujetio je sve pokušaje da se održi tesan dodir između vojske i novih socijalnih i političkih sila. Prusko plemstvo ponovo je zadobilo punu kontrolu nad vojskom koja je postala glavni bastion monarhiskog konzervativizma u Nemačkoj. Sem čuvanja postojećih monarhiskih ustanova, a naročito kraljevih prerogativa u poslovima vojske, oficiri nisu učestvovali u političkim poslovima i držali su se daleko od novih ideja stoleća.

Stariji Moltke još je imao u sebi mnogo od Klauzevicevog opšteg duhovnog shvatanja ali su mu burne decenije evropske istorije od 1848 do 1871 godine duboko pomutile misli. Međutim, njegovi sopstveni politički odgovori na političke probleme njegovog vremena bili su svi strogo na konzervativnoj bazi, čak i više nego što je bila Bizmarkova oportunistička politika. Moltke je u vojnim poslovima snažno branio svoj autoritet od kancelara, ali je primio Bizmarkovo političko voćstvo. Bizmarkovi uspesi u zemlji i na strani omogućili su vojsci da ponovo padne u svoju reakcionarnu obamrlost, jer su je oslobodili svake bojazni od parlamentarne ili narodne kontrole. Prema tome, vojska je bila voljna da slepo sleduje carskoj vladi čak i posle 1890 godine kada je Viljem II preuzeo funkcije koje su obavljali Viljem I i Bizmark.

Trebalo je da Šlifen kao glavni savetodavac krune digne svoj glas zbog opasnosti za nemačku bezbednost koju je stvarala Viljemova politika. Pomorski program Viljema II i Tirpica oterao je Britaniju u protivnički tabor, a Šlifen nije upozorio vladu, iako je stanje nemačkog naoružanja i ratnih planova činilo nemogućim da se zanemari ugrožavajući karakter međunarodne situacije. Šlifenov operaciski plan, kao što smo videli, bio je zasnovan na očekivanju da će potpun poraz Francuske navesti Britaniju da zaključi mir. Međutim, to je bila samo nada, jer pruski Generalštab nikad nije uzimao u obzir invaziju Engleske. Da se Nemačko-ruski rat nastavio posle poraza Francuske, Britanija je mogla bar da osakati nemačku trgovinu i industriju i tako da iznudi potpunu promenu nemačkog privrednog i socijalnog sistema, čega se Šlifen toliko bojao.

Još više je iznenađivalo da Šlifen nije bio zainteresovan za ulogu nemačke ratne mornarice u programu narodne odbrane. Ona u tipu rata, kakav je Šlifen planirao, nije mogla imati udela, i građenje mornarice takve veličine bilo je, stoga, traćenje novca i ljudske snage. Vojska je to osećala celo vreme, jer je bilo nemoguće da se dobije dovoljno kredita i oficirskog kadra za formiranje novih divizija koje su bile potrebne za dopunu Šlifenovog plana. Međutim, Šlifen se nije žalio, niti je izgledao uznemiren zbog međunarodnih pogleda na pomorski program izgradnje čije je krajnje dejstvo moglo da bude dovođenje britanske vojske na kontinent. Još manje je razmišljao o problemima postojećeg sistema nemačke vladavine, naročito o tome da li je vojsci potreban tešnji dodir sa novim socijalnim silama da bi u danima narodne nužde dostigla vrhunac efikasnosti.

Šlifen nikad nije pravio pitanje zbog autokratske vladavine Viljema II. Čak i u svome vojnom području on se uzdržavao da nagovesti da bi carevo ispoljavanje vojne nesposobnosti moglo upropastiti monarhiju Fridriha Velikog. Viljem II voleo je da na manevrima dobija pobede velikim konjičkim jurišima koje bi sâm predvodio, a i njegove potonje kritike rada štabova odavale su nedostatak oštroumnosti u vojnim poslovima. Takav način rada izazivao je strepnje i negodovanje među oficirima koje bi Šlifen suzbijao tvrđenjem da bi kritika cara potkopala autoritet monarhije na kome je počivao

moral pruske vojske. Njegovo slepo verovanje u monarhiju nije uzdrmano čak ni imenovanjem mlađeg Moltkea za načelnika Generalštaba, mada je navelo Šlifena da podigne glas upozoravajući da ozbiljan karakter strategiske situacije Nemačke ne dozvoljava da se čine pogrešni vojni koraci.

Šlifenova duboka vera u monarhiju sprečila ga je da uvidi da najdublji problemi rata prevazilaze delokrug čiste vojne veštine. Savremeni vojskovođa ne može se nadati da podražava Marlboroa, princa Evgenija, Fridriha Velikog ili Napoleona u kombinovanju političkih sa vojnim potezima. Vojni i politički poslovi postali su isuviše složeni i njihovo ovlađivanje zahteva dugo profesionalno iskustvo na oba polja. Ipak, činjenica da je rat politički akt nije se promenila. Najviši oblik strategije je rezultat vojnog savršenstva prosvećenog kritičkim i konstruktivnim političkim rasuđivanjem. Ovu istinu koju su osnivači pruske strategiske škole dobro zapazili, Šlifen i njegovi učenici su sasvim zaboravili.

Neuspeh pokretnog rata na zapadu posle bitke na Marni uverio je vojne vođe Drugog Rajha o punom uticaju politike, međunarodne i nacionalne, na vođenje rata. Postalo je neophodno da se improvizuje mobilizacija za totalni rat i ratnu privredu. Ishod rata postao je zavisan pre od amfibiske nego od kopnene strategije. Šlifenovi učenici bili su slabo pripremljeni za stvarnost rata svetskih razmera, koji je trebalo voditi isto toliko političkim, privrednim i psihološkim oružjem koliko i pešadijom i artiljerijom. Ludendorf je mislio da ovim silama može upravljati isto tako lako kao vojskom i preobrazio je, potčinjavajući vladu zapovestima Vrhovne komande, Nemačku u stvarnu vojnu diktaturu. Ali, vojska nije uspela da održi unutrašnji front.

Nemačka revolucija od 1918 godine učinila je da su oficiri logično postali meta narodnog gneva, i najbolji mozgovi nemačke vojske ubedili su se da Ludendorfovu grešku ne bi trebalo ponoviti, mada vojska nikad nije zaboravila svoje poniženje, te je u kratkom veku nemačke republike ostala reakcionarna i prevratnička snaga. Po njihovom mišljenju to nije značilo da vojska treba da se udruži sa novim narodnim snagama. Za njih je to značilo da treba da sarađuju sa svakim političkim pokretom koji bi im dozvolio da se koncentrišu, kao u Šlifenovim danima, na strategiji kao profesionalnom, ili kako su voleli da kažu, „nepolitičkom" zadatku. Ova teorija je dovela do toga da su čak i najrazboritiji članovi nemačkog Generalštaba trpeli Hitlerovo uzdizanje do svemoći u Nemačkoj. Nemački generali primili su od Hitlera sav „alat" za obnavljanje rata od 1914 do 1918 godine, ali se oni u ovim danima ponovo uče da je „rat politički akt". Ali, ovoga puta, logika nacističke politike vuče ih u poraz u ratu za koji su izradili planove sjajne kanske strategije. Šlifen i njegovi sledbenici uvek su zanemarivali istorisku činjenicu da je Kartagina poražena uprkos Hanibalovim pobedama.

GLAVA 9. Di Pik i Foš: Francuska škola

STEFAN T. POSONI I ETIJEN MANTU*)

Dugi period stvarno neprekidnog mira koji je nastupio između Napoleonovog pada i italijanskih i nemačkih ratova za ujedinjenje doneo je mrtvilo u razvoju vojne teorije. Između Vaterloa i Solferina francuska vojska nije imala pravog borbenog iskustva — Krimski rat je bio uveliko opsadni rat — i zadovoljavala se odmaranjem na lavorikama koje je stekla u periodu Revolucije i Carstva. Osvajanje Alžira dalo je potstreka izvesnom interesovanju za nove teorije kolonijalnog ratovanja[1]), ali što se tiče evropskog kontinenta izgledalo je da je sva moguća mudrost sadržana u Napoleonovim ratovima i definitivno formulisana u Žominijevim delima. Ova dela služila su kao neka vrsta *vade mecum*-a (potsetnika) za sve francuske oficire, a svako drugo teorisko znanje i proučavanje izgledalo je suvišno.[2])

Tek posle Austro-pruskog rata 1866 godine i pruske pobede kod Sadove, koja je zasenila francuski uspeh od 1859 godine, francuski vojni autoriteti počeli su da sumnjaju da u njihovoj organizaciji vojske i radu štabova nije sve u redu. U velikoj žurbi preduzete su reforme i razvila se živa literarna diskusija o problemima vojne organizacije. Najvažniji i najtrajniji doprinos ovoj debati pretstavljaju dela Ardana di Pika (Ardant du Picq).

I

O životu Ardana di Pika poznato je veoma malo, sem da se rodio 19 oktobra 1831 godine u Perigeu (Périgueux, Dordogne) — u oblasti u kojoj su mnogi veliki Francuzi ugledali svetlost dana; da je svršio

---

*) Dr Posoni je napisao odeljak o di Piku, a dr Mantu odeljak o Fošu.

[1]) Vidi glavu 10.

[2]) Vidi obe osnovne studije: Dallas D. Irvine, „The French and Prussian Staff Systems before 1870“, *Journal of the American Military History Foundation*, II, (1938) 192—203 i „The French Discovery of Clausewitz and Napoleon“, *Jurnal of the American Military Institute*, IV, (1941), 143—161.

Sen-Sir*) i učestvovao u Krimskom ratu, gde je bio i zarobljen kod Sevastopolja; da je nastavio svoju vojnu službu u Siriji i Alžiru i da je poginuo na čelu svog puka u blizini Meca prvih dana Francusko-pruskog rata (15 avgusta 1870 godine) na skoro isti način na koji je i Tiren**) bio izgubio svoj život kod Sasbaha. Neposredno pred smrt objavio je svoju studiju *Borba u starom veku (Combat en Antiquité),* u izdanju koje je bilo namenjeno samo privatnoj upotrebi nekolicine oficira. Novo izdanje je štampano u vojnom časopisu *Bulletin de la Réunion des Officiers,* 1876/77 godine. Neki njegovi spisi objavljeni su 1880 godine prvi put u obliku knjige, ali tek 1902 godine objavljene su u celini njegove *Studije o borbi (Études sur le Combat*). Ovo izdanje služilo je kao osnova za sva naredna izdanja; u njemu su reprodukovana di Pikova potpuna dela, ukoliko ona mogu da budu potpuna, jer je on većinu svojih rukopisa ostavio u nedovršenom obliku. Međutim, ima razloga sumnji da se svi spisi koje je ostavio zaista nalaze u ovom izdanju, jer izgleda neverovatno da bi takav majstor pera napisao samo nekoliko komentara o jednom manje-više istom predmetu, a da nikad nije ništa pisao pre nego što je ušao u svoju četrdesetu godinu. U svakom slučaju, njegova stvarna biografija treba tek da se napiše; uprkos činjenici da su njegove *Studije o borbi,* sa izuzetkom Tolstojevog dela *Rat i mir,* bile najviše čitana knjiga u francuskim rovovima u toku Prvog svetskog rata, velike narodne enciklopedije još uvek ne znaju za Ardana di Pika. U ovom trenutku, kada su prekinute skoro sve veze sa Francuskom, teško je tragati za intelektualnim precima Ardana di Pika i odrediti njegovim spisima njihovu tačnu istorisku perspektivu. No, i pored toga, moguće je navesti neke od mislilaca i neka iskustva koja su verovatno imala najveći uticaj na njegovo razmišljanje.

Ardan di Pik priznaje sam da je njegovo vojno razmišljanje bilo mnogo pod uticajem maršala Bižoa (Bugeaud), prvog francuskog vojnika u doba kada je di Pik počeo svoje vojne studije. Maršal mu je bio zemljak i poslanik njegovog rodnog Perigea. Može se pretpostaviti da je maršal Bižo na neki način štitio i upućivao mladog oficira svog okruga u njegovoj vojnoj karijeri. Bižo, opet, bio je manje pod uticajem Napoleona, a više pod uticajem Sišea (Suchet), koji je bio jedan od najsjajnijih Napoleonovih maršala, a, u isto vreme, najoriginalniji i najučeniji među njima. Bižoova trezvenost i objektivnost prožimaju celo di Pikovo delo.

Ma kakav bio neposredan uticaj Bižoa na di Pika, on je bez sumnje bio prisno upoznat sa knjigom generala Trošija (Trochu) *L'armée française en 1867****) u kojoj je važna glava posvećena problemima borbe i panike, i vojnoj psihologiji uopšte. Troši je bio Bižoov odani i voljeni ađutant, i njegova knjiga — proizvod samokritike koja je prožimala francusku vojsku posle Sadove — najbolje

*) Saint-Cyr — Poznata francuska vojna škola za pešadiske oficire. — Prim. prev.

**) Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de Turenne, maršal Francuske, 1611—1675, poginuo u bici od topovskog zrna. — Prim. prev.

***) Francuska vojska 1867 godine. — Prim. prev.

se prodavala baš u vreme kada je di Pik počeo da piše svoju studiju. Ustvari, može se pretpostaviti da je čitanje Trošijeve knjige sugeriralo Ardanu di Piku sastavljanje sopstvene knjige. Ako dodamo da je di Pik neke od svojih argumenata izvukao iz dela maršala Saksonskog, Gibera, princa de Linja i maršala Marmona, možemo se nadati da smo naveli njegove najvažnije vojne pretke.

Drugi izvor njegovog nadahnuća sigurno je bila njegova vojna služba. Dva iskustva su se isticala u njegovoj vojnoj karijeri: nemoć vojnog vođstva za vreme Krimskog rata, koja je, među drugim stvarima, dovela do paradoksalne situacije da je brojno jaka vojska ustvari bila slaba na bojnom polju, jer je obuhvatala suviše veliki procent neboračkog osoblja; i njegova služba u Siriji i Africi gde je naučio da je „teorija o velikim bataljonima bedna teorija", jer prosto nije tačno da pobeda mora pripasti velikim bataljonima. Jer, ako igde, a ono u Africi, čovek mora da nauči da „ne veruje matematici i materijalnoj dinamici ukoliko se primenjuju na načela bitke". Dobro izvežbana francuska vojska bez teškoće je tukla brojno nadmoćnije Arabljane, dokazujući često istinitost Napoleonovog tvrđenja: „2 Mameluka držala su 3 Francuza; ali 100 francuskih konjanika nije se bojalo istog broja Mameluka; 300 je pobedilo isti broj; 1.000 Francuza tuklo je 1.500 Mameluka". „Takav je bio uticaj taktike, poretka i manevra", dodao je di Pik.

I on je stao da osporava Napoleonovu teoriju o masi: „Uzmimo Vagram gde njegova masa nije odbijena. Od 22.000 ljudi 1.500—3.000 stiglo je do položaja. Ovi sigurno nisu zauzeli položaj, već materijalno i moralno dejstvo baterije od 100 topova, konjica, itd, itd. Da li je 19.000 ljudi koji nedostaju bilo onesposobljeno? Ne. 7 hiljada od 22, jedna trećina, ogroman broj, možda je bio pogođen. Šta se desilo sa 12.000 ljudi koji nisu uračunati. Oni su legli uz put i napravili se statistima da ne bi išli do kraja."

Kao poslednju važnu činjenicu koja je uveliko uticala na misli Ardana di Pika, moramo da spomenemo žustru diskusiju oko reorganizacije francuske vojske, koja se razvila posle iznenadne pruske pobede 1866 godine. Maršal Nil (Niel) je 1867 godine preuzeo Ministarstvo rata ne samo da bi snabdeo francusku vojsku novim i poboljšanim oruđem, već i da bi je pojačao izgradnjom velike i snažne rezerve i da bi, ustvari, zaveo opštu vojnu obavezu. Dobro je poznato da Nil svojim vojnim reformama nije mogao da nadvlada duh partiske politike. Bonapartistička stranka se bojala da glasačima nametne naknadne vojne terete, a opozicija se bojala da reorganizovana vojska ne učvrsti režim Napoleona III. Manje je poznato da je i sama francuska vojska bila delom jako protivna Nilovim idejama. Trošijeva knjiga imala je cilj da pokaže moguće kompromise nužnosti vojnih reformi sa užasavanjem francuskih oficira zbog opšte vojne obaveze. Ardan di Pik je bio ubeđeni protivnik maršala Nila i njegova knjiga se bar do izvesne mere može tumačiti kao odbijanje maršalovih ideja o opštoj vojnoj obavezi. U diskusiji o odgovarajućim odlikama male profesionalne i velike vojske regrutovane po

principu opšte vojne obaveze, di Pik se izjasnio za prvu, stavljajući se tako, kao što je istorija dokazala, na pogrešnu stranu pitanja.

Ardan di Pik prilazi vojnim problemima na naučni način. Rat je, posle svega, stvar borbe i bitke; njegov atom je, takoreći, borba neprijateljskih vojnih jedinica. Međutim, iznenađuje da se teoretičari rata nisu potrudili da odrede strukturu tog atoma. Oni su se zadovoljavali time što su se bavili apstraktnijim predmetima i onim što su smatrali opštim ratnim načelima. Ali, u vojnim stvarima, kao i na drugim poljima nauke i veštine, nemoguće je nešto znati, ako osnovne činjenice nisu jasno određene i shvaćene. Kada je Ardan di Pik pokušao da prikupi osnovne činjenice bitke, otkrio je da su te činjenice nepoznate. Proučavajući najveće vojne autoritete, čovek bi zaista mogao da posumnja da je rat jedva nešto više nego šahovska igra.

Di Pik je smatrao da je njegov prvi zadatak da ustanovi ove činjenice. Kako je njegovo sopstveno iskustvo bilo ograničeno, pribegao je tada novom sredstvu upitnika koji je uputio svojim drugovima oficirima. U to vreme i u tradicionalnoj pozadini francuske vojske ovaj metod mora da je bio za njegove drugove nešto slično udaru; iako mnogi od njih verovatno nisu podozrevali da je to neka vrsta prevratničkog manevra, većina njih bila je sigurno naklonjena da Ardana di Pika smatra dosadnim čovekom. Ispravno odgovaranje na di Pikova pitanja zahtevalo bi bez sumnje mnogo rada, možda čak i pisanje čitavih knjiga, da njegova pitanja zaista nisu bila van moći shvatanja tadašnjeg prosečnog francuskog štabnog oficira. A ipak, di Pikov upitnik je jedinstven dokument trajne vrednosti koji bi čak i danas mogao veoma korisno da posluži. Evo, ukratko, njegovih osnovnih pitanja:

Šta je — pitao je — bilo sa rasporedom vaših trupa i njihovim marševskim poretkom pod uticajem zemljišta i opasnosti koja se približavala, ili pod oba uticaja? Ako je poredak izmenjen, da li se novi raspored mogao održati kod daljeg približavanja? Šta se desilo kada su trupe stigle na domet neprijateljske artiljeriske i puščane vatre? U kom trenutku i na kom otstojanju je zauzet novi poredak, bilo spontano ili na komandu, da bi se reagiralo vatrom ili jurišem, ili na oba načina i u isto vreme? Kako je počelo gađanje, kako je ono teklo i kako su se vojnici prilagodili uslovima gađanja — koliko je metaka ispaljeno, koliko je ljudi leglo? Kako je izvršen juriš: sa koje je daljine neprijatelj pobegao ili na kojoj daljini se slomio vaš napad, bilo pod neprijateljskom vatrom, bilo zbog njegove čvrstine i odlučnosti, bilo pod utiskom nekih neprijateljskih pokreta? Kakvo je bilo držanje i ponašanje (to jest red, nered, uzvici, tišina, uzbuđenje ili staloženost) oficira i vojnika na vašoj i na neprijateljskoj strani pre, za vreme i posle juriša? Da li su vojnici uvek bili poslušni; da li su uvek izvršavali komande ili su, u nekim trenucima, pokazivali sklonost da napuste redove, bilo da su zaostajali ili jurnuli napred? Ako se disciplina nije mogla održati u boju, u kom tačnom trenutku je efikasna kontrola izmakla iz ruku komandanta bataljona, u kom trenutku kapetanu, poručniku i od kog trenutka je

(ako se tako šta desilo) postojala neka vrsta impulsa nereda koji je odneo i oficire i vojnike? Gde i kada su stale trupe koje su uspešno izvršile juriš? Kada i gde su oficiri opet uspostavili red? Takve pojedinosti koje bacaju svetlost na materijalne i moralne elemente vojne akcije i koje nas osposobljavaju da ih shvatimo što je moguće tačnije, prema Ardanu di Piku mnogo su poučnije za vojnike nego najbolje diskusije ratnih planova i opšte strategije od strane najslavnijih vojnih vođa.

Rezultati di Pikove upotrebe upitnika nisu bili zadovoljavajući. Prema tome, shvativši njihovu ograničenost, di Pik je pokušao da ih dopuni rekonstrukcijom stvarnosti bitke iz opisa Starog veka. Obratio se Starom veku ne samo zato što su vojna iskustva Grka, a naročito Rimljana, bila na veoma visokom stepenu, već i zato što su pisci Starog veka o osnovnim vojnim činjenicama bili mnogo izrazitiji nego savremeni. Tajna rimske legije, čiji je pronalazak pripisivan božanstvenom nadahnuću, zanimala je vojne mislioce već od Makijavelijevog vremena. Kako to, pitao se Ardan di Pik, da su Rimljani, koji u suštini nisu bili hrabar narod, redovno pobeđivali i tukli sa manjom brojnom snagom najhrabrije narode, mada „je priznato da je srčana žestina varvara, Gala, Kimbra, Tevtona činila da Rimljani uzdrhte?" Di Pikov odgovor, zasnovan na odgovoru Polibija, bio je da su „Rimljani slavnoj hrabrosti Grka, prirodnom junaštvu Gala suprotstavili strogo osećanje dužnosti, pojačano strahovitom disciplinom masa... Rimljanin, pre svega političar... nije imao iluzija. Uzeo je u obzir ljudsku slabost i pronašao je legiju."

Proučavanje bitaka Starog veka dovelo je di Pika do otkrića dve činjenice za koje je smatrao da su od osnovnog značaja. Prvu je opisao sledećom rečenicom maršala Saksonskog: „Čovečje srce je polazna tačka u svima stvarima koje se tiču rata." Druga je da u svima bitkama Starog veka postoji oštra nesrazmera između gubitaka pobedioca i pobeđenog, pri čemu su gubici pobeđenog neizmerno veći. Kod prvih ljudskih sporova pojedinci su se borili protivu pojedinaca, svaki za sebe. Stoga, nekritični umovi često pretpostavljaju da bitka nije ništa drugo nego zbir bezbrojnih pojedinačnih borbi. Dve vojske se sudare; svaki vojnik počinje dvoboj sa onim vojnicima neprijatelja koji mu se nalaze najbliže; ona strana koja je, kao posledica ovih pojedinačnih borbi, pretrpela najozbiljnije gubitke, nađe se pred brojnom nadmoćnošću i mora da otstupi. Tako se smatra da bitka nije ništa drugo no uvećani dvoboj čiji rezultat zavisi od sposobnosti pojedinih vojnika tako da vojska koja je sastavljena od najboljih boraca bajonetom i strelaca mora neizbežno pobediti. Međutim, kako su pojedinačni Gali nesumnjivo bili sjajni borci i mnogo nadmoćniji vojnici od pojedinačnih Rimljana, morali su Gali, da je ova teorija tačna, uvek da tuku Rimljane, a ne da budu tučeni od njih. Osim toga, strahovita razlika u gubicama ostala bi neobjašnjena.

Stvarnost borbe mora, dakle, biti sasvim drukčija. Ukupan broj borbi ne odlučuje ishod. Ustvari, „uspeh u bici je stvar morala." „U bici se nalaze u sukobu dve moralne sile, više nego dve materijalne sile. Jača pobeđuje. Pobednik često izgubi ...više ljudi nego po-

beđeni... Kod jednake, pa čak i slabije tehnike, pobediće onaj koji je rešen da nastupa, koji... ima moralnu premoć. Moralno dejstvo uliva strah. Taj strah ima da pređe u užas da bi se pobedilo... Moralni impuls leži u tome da neprijatelj shvati rešenost koja vas pokreće... Manevri to su pretnje. Onaj, koji je takav da najviše uliva straha, pobeđuje."

Drugim rečima, di Pik, slično nekim piscima pre njega, kao Giber i princ de Linj, poriče postojanje sudara i fizičkog impulsa. Po njemu, nema sudara između dve protivničke konjičke jedinice, niti između dve protivničke pešadiske jedinice; niti konjica može razbiti pešadiske linije čistim impulsom udara. Bitka se, stoga, ne može porediti sa dvobojem u kome mora da dobije fizički jača i materijalno bolje opremljena strana. Odluku ne donosi fizičko uništenje oružjem, niti mora biti poražena ona strana koja je u bici fizički uništena. Međutim, činjenica je da poraz nastupa kod one strane čije je moralno jedinstvo slomljeno. Oružje je efikasno samo onoliko koliko utiče na moral neprijatelja. Bitka je sukob između dve suprotne volje, sudar dve moralne snage, a ne, ili samo u izvesnoj meri, sukob između fizičkih sila.

Juriš nije uspešan zato što njegova materijalna snaga prevazilazi žestinu koju neprijatelj može da joj suprotstavi, već uspeva protivu neprijatelja koji popušta, a propada ako je protivnik nepokolebljiv. Ishod je odlučen *pre* nego što se obe strane uhvate u koštac u takozvanoj borbi prsa u prsa. Jedino ovo objašnjava zašto su dobro opremljene vojske bile tako često tučene od vojski koje su imale samo oružje srednje vrednosti, i zašto su trupe u rovovima ili posade jakih utvrđenja tako često popuštale ili se prerano predavale. „Ako se pouzdate u premoć materijalnih sredstava... ona mogu da vas iznevere protivakcijom neprijatelja. Ako vam se neprijatelj sasvim približi uprkos vašoj nadmoćnosti u sredstvima za uništavanje, moral neprijatelja raste sa gubitkom vašeg pouzdanja. Njegov moral nadjačava vas. Vi bežite." Do sudara *(abordage)* nikad ne dolazi, pošto to jedna od strana izbegava, kloni se neprijatelja ili mu umakne — ako ne pobegne ili se ne preda. Stoga nikad ne dolazi do otvorene borbe između dve borbene linije koje se bore sa krajnjom energijom i odlučnošću. „Le choc est un mot... Les ouragans de cavalerie qui se rencontrent, c'est la poésie, jamais la realité."*) „Nikad se u bici ne sreću dve podjednake rešenosti... *Abordage* nikad nije recipročan... Neprijatelj nikad ne drži svoj položaj; jer ako on to čini vi bežite... Ako bi postojala borba prsa u prsa, postojalo bi uzajamno uništavanje, a nikad ne bi bilo pobednika... Instinktivno, čovek uvek više voli borbu na otstojanju nego borbu izbliza." Ovo je, doista, objašnjenje za veliku razliku u gubicima: do gubitaka ne dolazi za vreme samog sudara dve borbene linije. Ustvari, jedna vojska juriša, a druga popušta, i *tada* dolazi do klanja. Gubici se ne nanose neprijatelju za vreme sudara, već za vreme gonjenja.

---

*) Sudar je samo reč... konjički uragani koji se susreću, to je poezija, ali nikad stvarnost. — Prim. prev.

Stoga polazna tačka stvaralačkog vojnog razmišljanja ne može biti vojna vrlina ili junaštvo, već bi to trebalo da bude strah. Skeptičan Rimljanin bez iluzija „uzeo je u obzir ljudsku slabost i pronašao je legiju." Ništa se ne može promeniti u srcima ljudi, ali disciplina može učiniti da vojnik savlada svoj strah za nekoliko minuta duže — baš za one minute koji su potrebni da bi se postigla pobeda. Rimski generali dizali su moral svojih trupa ne oduševljavanjem već ljutnjom. „Rimski general ...učinio je život svojih vojnika bednim usled preteranog rada i lišavanja. On je silu discipline rastegnuo do tačke u kojoj se ona u kritičnom trenutku morala da slomi ili sruči na neprijatelja." „Postoji tačka preko koje ljudi u linijama fronta ne mogu da izdrže uznemirenost usled borbe, a da se ne angažuju." Di Pik se složio sa slikovitom i dubokom izrekom generala Burbakija (Bourbaki) da napad u suštini i nije ništa drugo nego „bekstvo unapred".

To su, dakle, bile najvažnije pouke koje su se mogle steći proučavanjem bitaka Starog veka. Prema savremenom materijalu i iskustvu koje je di Pik prikupio, moderan rat ih nije opovrgnuo. Ali, još postoje, istakao je, mnoge legende o uspešnim jurišima i vojnim podvizima koje zaslepljuju sve, „kako generale, tako i dobre građane, i koje su večiti uzrok ponavljanja istih vrsta zabluda." Čuveni most kod Arkole nikad nije uzet frontalnim napadom, niti je bitka kod Solferina, u kojoj su Francuzi, po Moltkeu, upotrebili bajonet „sa stvarnim oduševljenjem", otvorila nov period obožavanja bajoneta. Naročito su Austrijanci zapamtili svoju zastarelu taktiku udara i zasnovali čitavu reorganizaciju vojske na taktičkoj zamisli otsudnih juriša na bajonet, zaboravivši sasvim činjenicu da su Francuzi svoje bajonete upotrebili tek posle *sloma* austriskih linija. Moltke je bio bistriji posmatrač pravih činjenica i izvukao je iz ove bitke pouku da se pruska vatra mora poboljšati do krajnosti. Bitka kod Sadove 1866 godine bila je rezultat odgovarajućih zaključaka koje su Moltke i Austrijanci izvukli iz Solferina.

Taktika udara, koja nikad nije imala efikasnost koja joj se obično pripisuje, očigledno se ne bi mogla učiniti efikasnijom ni pod savremenim uslovima. „Čudnovato je, ali istinito, da se, ukoliko se više približavamo neprijatelju, utoliko manje osećamo primaknuti. Zbogom sa teorijom o pritisku. Ako je čeoni red zaustavljen, oni iza njega pre će se baciti na zemlju nego što će ga gurnuti napred... Danas, više nego ikad, počinje bekstvo pozadi gde su ljudi isto toliko izloženi kao napred... Ovo pokazuje zabludu teorije o fizičkom impulsu". Glavni mudar zadatak savremenog vojnika jeste da se oslobodi takvih zastarelih predrasuda i da razvije taktiku koja će učiniti da se ljudi bore sa najvećom svojom energijom. Taktički metodi moraju se, naravno, stalno menjati. Kao što je Napoleon ispravno istakao, vojska nije dobrog kvaliteta ako svoju taktiku ne menja svakih deset godina. Ipak su disciplina i pouzdanje „apsolutna osnova taktike" i njihova suština je mnogo manje podložna stalnom menjanju. Oni sačinjavaju jedan od di Pikovih najvažnijih problema.

Disciplina i pouzdanje zavise delom od vojne organizacije i kakvoće vođa, a delom od onoga što možemo nazvati vojnom sociologijom. Potrebno je da su oficiri dovoljno izvežbani da predvide akciju neprijatelja. Ali je još važnija odlučnost. „Formula je: R (rešenost) i R i samo R, a R je veća od svih MV^2*) na svetu". Ali, nije dovoljno da su samo viši oficiri nadahnuti rešenošću; svi činovi vojne hijerarhije moraju imati tu čvrstu rešenost, naročito oni oficiri koji stvarno vode svoje trupe u bici. Di Pik je bio jako protivan „tendenciji sputavanja potčinjenih; da im se, u svim stvarima nameću gledišta pretpostavljenog; da se ne dopuštaju dobronamerne zablude i prekorevaju kao pogreške; da se čini da svi do redova osete da postoji samo jedan nepogrešivi autoritet. Pukovnik, naprimer, smatra sebe za jedini autoritet po rasuđivanju i inteligenciji. On oduzima potčinjenim oficirima svu inicijativu, čineći ih nepreduzimljivim usled nedostatka samopouzdanja i straha da će biti strogo ukoreni." Pretpostavimo da je „ova čvrsta ruka koja upravlja mnogim stvarima, otsutna za trenutak. Svi potčinjeni oficiri stezani su do tog trenutka suviše jakom rukom koja ih je držala u položaju koji nije prirodan za njih. Oni sada postupaju kao konj koji je uvek držan na zategnutoj uzdi, čija se uzda naglo popusti ili nestane. Oni ne mogu odmah da nađu pouzdanje u sebe koje im je neumorno oduzimano najčešće protivu njihove volje." Najzad, pored odlučnih oficira, svaka četa mora imati odlučne vojnike i podoficire koji čine, takoreći, kostur jedinice, koji će u kritičnim situacijama poslužiti kao tačke za prikupljanje i koji su sposobni da nadahnu slabije vojnike novom snagom i moralnom podrškom.

Sve ove različite crte odlučnosti moraju se slivati u jednu celinu koja „jedino stvara borce". Spojni činilac koji „stvara najveće jedinstvo od vrha do dna... među komandujućim oficirima, između komandujućih oficira i ljudi, među vojnicima... i koji ne dozvoljava nijednome da izbegne akciju... jeste gvozdena disciplina." „Kod Rimljana disciplina je bila najstroža i kruto se sprovodila u prisustvu neprijatelja. Sprovodili su je sami vojnici. Zašto i danas ne bi ljudi u našim četama pazili na disciplinu i kažnjavali sebe same?" Jer, to izgleda da je „jedini put da se sačuva disciplina koja je sklona da u trenutku najveće nužde ode u paramparčad..."

Već je istaknuto da su Rimljani disciplinu zasnivali skoro isključivo na gnevu, strahu i kažnjavanju. Ali, „drakonska disciplina nije u skladu sa našim običajima."**) Koji su, dakle, elementi discipline u savremenoj vojsci? Pre svega, oficiri moraju da imaju veliko samopouzdanje. Oni se moraju izvežbati da se tačno pridržavaju sledećih osnovnih pravila (koja je docnije prihvatio i Foš): „U cilju proveravanja: posmatraj bolje. U cilju dokazivanja: isprobaj i opiši bolje. U cilju organizovanja: raspodeli bolje, imajući na umu da kohezija znači disciplinu." Tako je di Pik rimski „gnev" zamenio „ko-

*) MV^2 = masa x kvadrat brzine izražava živu silu (energiju). — Prim. prev.

**) Drakonski po Drakonu, atinskom zakonodavcu u sedmom stoleću p. n. e. čiji su se zakoni odlikovali svojom strogošću. — Prim. prev.

hezijom". Ovo zbog činjenice što je u staro doba izvlačenje iz akcije bilo za vojnika teško i opasno, dok je iskušenje danas mnogo jače, mogućnost da se to učini veća i opasnost manja. Stoga savremena borba zahteva sve veću moralnu koheziju i veću slogu nego ranije. Na nesreću, malo je oficira koji su vanredni vojnici, sposobni za izmišljanje ili improvizovanje borbenih metoda koji se menjaju sa neprijateljem i koji su pravilno podešeni za svaki pojedini slučaj. „Tada postoji potreba za propisanom taktikom ...koja će poslužiti da vodi običnog oficira ...isto onako kako je savršeno jasna i dobro određena taktika rimske legije služila komandantu legije. Oficir ne bi mogao da je zanemari, a da se ne ogreši o svoju dužnost. Naravno, ona od njega neće napraviti istaknutog vođu. Ali, izuzimajući slučajeve krajnje nesposobnosti, ona će ga sprečiti da promaši svoj zadatak i da pravi besmislene greške."

Uspeh u savremenom ratu zavisi od individualne hrabrosti vojnika i malih borbenih jedinica, a ova opet zavisi od uzajamnog moralnog pritiska i uzajamnog nadgledanja ljudi „koji se međusobno dobro poznaju". Di Pik, naravno, hrabrost nije izjednačio sa fizičkom snagom. Po njemu, hrabrost je, uglavnom, moralne kategorije i uveliko identična sa „voljom" i „rešenošću". Štaviše, ne odlučuju osobine pojedinog vojnika, već odlučnost i psihološki sastav, tojest kolektivna volja čitave boračke jedinice. Boračke jedinice i pojedini vojnici moraju da prođu dugu i potpunu vojnu obuku ne samo sa ciljem da izuče zanat oružja, već i (možda ponajviše) da „uzajamnim upoznavanjem koje uspostavlja ponos" razviju među sobom neku vrstu strasne sloge, drugarstva, pa čak i prijateljstva koje zasenjuje individualnost i nadahnjuje svakog vojnika kolektivnom ili grupnom „strašću... verskim fanatizmom, narodnim ponosom, slavoljubljem, ludošću za pobedom." Samo ako se ostvari *esprit de corps* (kolektivan duh), može postojati ono čvrsto i svesno, prisno pouzdanje „koje se ne zaboravlja u vatri akcije i koje jedino stvara prave borce. Tada imamo vojsku; tada nije više teško objasniti kako ljudi, zaneseni strašću, čak i ljudi koji umeju da umiru bez uzmicanja, a da i ne preblede, zaista jaki u prisustvu smrti, ali bez discipline, bez solidne organizacije, mogu da budu pobeđeni od drugih, pojedinačno manje hrabrih, ali čvrsto, zajednički i posebno spojenih u boračke jedinice."

„Vreme je da shvatimo nedostatak snage u vojskama gomile." Ardana di Pika nikad nije zamaralo da objašnjava važnost obuke i vojnog vaspitanja kao i potrebu da se stvori psihološki oformljena vojska. On pravilno ističe da je vojska veštačka vrsta društva, „kolektivan čovek", i da su stoga potrebna vanredna sredstva da bi se ona održala. „Solidarnost i pouzdanje ne mogu se improvizovati." Zbilja, ne može se sumnjati da se vojske mogu improvizovati i da, ako nužda natera neku zemlju da brzo uputi improvizovane snage u bitku, posledica može biti junačka, ali retko pobedonosna borba. Francuski revoluciski ratovi potpuno potvrđuju ovo tvrđenje, a Gambetino iskustvo koje je to posvedočilo Ardan di Pik nije doživeo.

Di Pik se potrudio da pokaže da tradicionalni militaristički oblici društva i komandovanja ni u kom slučaju nisu podesan put za stva-

ranje pravog vojničkog duha. On se jako protivio traćenju miliona godišnje na „uniforme, ukrase, čake (svečane kape sa štitom), perjanice, lente, zastave“ i druge vrste kinđurenja. Četrdeset pet godina pre Prvog svetskog rata napao je crvene pantalone francuskih vojnika. Mada se ovo upozorenje moglo lako razumeti, ono je prošlo sasvim nezapaženo. Isto tako, on nije prevideo bitnu slabost vojne organizacije koja se zasniva samo na „vojničkom duhu“, pa ma koliko on bio dobar. „Kada ljudi u potpunoj sigurnosti, posle ručka u punom fizičkom i moralnom zadovoljstvu razmatraju rat i bitku, oni su nadahnuti plemenitom žestinom koja nema ničeg zajedničkog sa stvarnošću. Međutim, koliko bi od njih u tom trenutku bilo spremno da rizikuje svoje živote? Ali, prisilite ih da maršuju danima i nedeljama da bi stigli do fronta bitke i primorajte ih na dan bitke da čekaju nekoliko minuta ili časova dok ne uđu u bitku. Ako su pošteni, oni će posvedočiti koliko su fizički zamor i duševne muke, koji su prethodili akciji, snizili njihov moral, koliko su manje bili orni da se bore nego mesec dana ranije kada su ustali od stola u velikodušnom raspoloženju.“ Oni će prebroditi ovu moralnu krizu samo ako imaju strasnu veru u pravičnost svoje stvari. Di Pik nije propustio da uzme za primer Kromvelovu vojsku. Međutim, savlađivanje ovakve krize ne omogućava samo vera, ma koliko bila jaka, već ono zahteva i savršen sastav vojske koji može biti samo plod dugog i napornog rada.

U svome isticanju kvaliteta nad kvantitetom di Pik je bio preteča ideja generala fon Sekta (von Seekt) i generala de Gola (de Gaulle). On je predviđao napuštanje napoleonovske masovne vojske i mislio je da je moguće da „u ovim danima usavršenog oružja za uništavanje sa velikog dometa, mala snaga... srećnom kombinacijom zdravog razuma ili genija sa moralom i podesnim sredstvima može... obezbediti junačke pobede nad velikim snagama sa sličnim naoružanjem.“ Iz toga razloga bio je protiv nameravanih reformi maršala Nila koje su imale za cilj da se pozovu i vežbaju veliki kontingenti rezervista i time demokratizuje dotada aristokratska i profesionalna francuska vojska. Di Pik je dokazivao od samog početka „da je demokratsko društvo protivno vojnom duhu.“ „Koje dobro,“ pisao je, „od vojske od dvesta hiljada ljudi od kojih se samo polovina doista bori, dok druga stotina hiljada nestaje na stotinu načina?“ Ovo pitanje navodi na misao da je di Pik verovao da se obveznici, u načelu, bore protiv volje, dok profesionalni vojnici žude za bitkom.

Tačno je da su francuskoj vojsci iz vremena pre 1870 godine, pored čisto brojnog povećanja na kome je insistirao Nil, bile preko potrebne i druge reforme. Maršal Bižo je dvadeset pet godina ranije bio izjavio kralju Luju Filipu da suviše mnogo nesposobnih oficira stiže do najviših činova vojske, a ova žalosna situacija nikad nije sasvim popravljena. U isto vreme, kadrovima, koji pretstavljaju pravu snagu svake vojske, bilo je potrebno jako poboljšanje vaspitanja, dok je u pogledu vojnog duha samih oficira moglo mnogo štošta da se poželi. Prema generalu Trošiju, oni su bili nadahnuti na-

ročitom vrstom *kapitalističkog duha* koji ih je navodio da štede svoje živote i svoje položaje.

Ipak, di Pikovi zaključci se ne mogu smatrati ispravnim. Nije istina da je potrebno aristokratsko društvo da bi se raspalio pravi vojni duh. Ne poričući da je između aristokratskog društva i vojnog duha vrlo često postojao veoma tesan odnos, ne može se poreći ni da su demokratska društva sposobna da uspešno vode rat. Isto tako, nije istina, kako to zastupa di Pik, da samo vojno plemstvo voli da vodi rat. Ima mnogo primera koji pokazuju da je ratnička kasta bila često i protiv svoje volje prisiljena na rat ratobornim demokratskim masama. Pod savremenim uslovima, tradicionalni duh aristokratije pokazao se češće kao prepreka razvoja vojne moći. Ardan di Pik preporučuje za oficire život aristokrate, to jest novac, malo rada i besposlicu: „Nemamo lepši ideal aristokratskog života nego što je besposlica." Nije potrebno mnogo reči da bi se pokazalo da bi sada besposlen oficir bio loš oficir. Istorija pokazuje da su i u prošlosti istaknuti oficiri bili najčešće vrlo radni ljudi, čak i ako su imali niži životni standard.

Takođe se mora smatrati veoma sumnjivim da će oficiri koji su od svojih vojnika odvojeni širokom klasnom pregradom biti sposobni da vode savremene vojnike u bitku. Naprotiv, najbolji su oni oficiri koji se ne drže na otstojanju od svojih vojnika — to je istina koju je priznala čak i savremena militaristička Nemačka. Ardan di Pik je očigledno imao u vidu vojsku koja je uglavnom bila regrutovana iz slabije stojećih građana i seljaka. On nikako nije umeo da shvati kakvu će ogromnu količinu vojne energije doprineti industriski i intelektualni slojevi savremenog društva. U celini, on nije pokušao da pronađe kako bi se moglo uticati na svest vojnika.

Tačno je da vrednost jedne vojske uveliko zavisi od vrednosti oficira i kadrova uopšte. Međutim, borci nisu manje važni od oficira i oni zahtevaju isto toliko pažnje koliko i oficiri. Ako bi se sledovalo uputstvima Ardana di Pika, i ako bi se pokušalo da se stvori vojnički duh uspostavljanjem manje-više zatvorenog agresivnog plemstva, može se sa sigurnošću tvrditi da bi takav opit propao pod savremenim uslovima. Ratovi pojedinih decenija jasno pokazuju da je, kad god je vojno voćstvo bilo privilegija izvesnih klasa, ili kad god su se lica, kvalifikovana za voćstvo, okretala od vojne karijere drugim pozivima, neizbežno dolazilo do opadanja vojne moći. Ograničene vojne kaste više ne podržavaju pravi vojni duh; one su u najboljem slučaju militarističke (što nikako nije identično sa vojnički raspoložene) i obično mare samo za svoje sopstvene interese, što je s vremena na vreme pokazivala i militaristička klika di Pikove sopstvene zemlje.

Pod savremenim uslovima samo zasluge moraju da budu osnova za unapređenje i put do počasti, a, eventualno, i do bogatstva. Vojna organizacija koja se zasniva isključivo na zaslugama, pravi je uslov za pobedu. Ogromni gubici francuske vojske 1914 godine mogli su se izbeći da je francuski Generalštab sledovao savetima Ardana di Pika gde su oni bili mudri, a odbacio ih gde su bili besmisleni. Predrasuda protivu rezervista kriva je za činjenicu što je Žofr

1914 godine bacio protivu Nemaca samo polovinu od mogućih snaga i što je preuranjeno napustio važne položaje za koje je smatrao da se ne mogu braniti pošto su ih držali rezervisti. Savremena vojska mora se izgrađivati racionalno, a nijedna nacija ne može podneti, ni u političkom ni u vojnom pogledu, da pored svoje stajaće vojske ne upotrebi i onoliko potpuno izvežbanih rezervista koliko to zahteva njena bezbednost, ili da previdi mogućnost da svoje rezerviste osposobi za visokokvalifikovane borce.

Čuvena francuska škola o *offensive à outrance* (o ofanzivi po svaku cenu) bila je nadahnuta Ardanom di Pikom; naročito njegovim tvrđenjem „da će pobediti onaj koji je rešen da nastupa." Ova rečenica se tumačila u tom smislu da ofanziva, preduzeta ma gde, u svako doba i sa bilo kakvim sredstvima, mora nužno dovesti do pobede. Jedva je potrebno dokazivati da je ovo mehaničko i usko tumačenje di Pikove doktrine pogrešno. Ono šta je Ardan di Pik stvarno imao na umu, bila je nadmoćnost manevra, bilo u ofanzivi, bilo u defanzivi. Umesto krutog sistema, kako ga je propovedao pukovnik de Grandmezon, on je tražio krajnju gipkost vojnih metoda. Pored toga, nije trebalo zaboraviti volju neprijatelja: ona se ne može slomiti akcijama koje ne vode računa o njoj.

Nema sumnje da su glavne ideje koje je izneo di Pik zdrave i da ih ne treba zanemarivati. Temelj rata je zbilja čovečje srce, a tim srcem, pod pritiskom bitke i opasnosti, vlada strah. Tačno je takođe da u ratu kakvoća prevazilazi količinu. I tačno je, najzad, da strahovito moćno oružje današnjice nije efikasno usled same težine čelika koju izbacuje na neprijatelja, jer „novo oružje je skoro bez vrednosti u rukama malodušnih vojnika, bez obzira koliki bi bio njegov broj." Ardan di Pik tačno osvetljava mnoge probleme savremenog rata koji su, dosada, samo katkada razmatrani, a nikako rešeni. Ako smo sigurni da ne možemo primiti rešenje profesionalne vojske, mi se, ipak, još uvek nalazimo pred teškim zadatkom da građanske obveznike preobrazimo u dobro sastavljenu i moćnu vojsku koja u trenutku krize neće izgubiti svoje jedinstvo. Moramo, takođe, da nađemo nove metode discipline koji vode računa o činjenici da danas „čovek u roku od pet minuta mora da proguta onu dozu straha koja se u Tirenovim danima uzimala u toku jednog časa", i da je, kod sadašnjih metoda rastresite borbe, efikasna kontrola teža nego ikad ranije.

II

Ako su se posle bitke kod Sadove u umovima nekih pripadnika francuskog oficirskog kora pojavile sumnje u pogledu savršenstva njihove vojne organizacije, rat od 1870 godine svima njima doneo je strašno buđenje. Sada nije bilo sumnje da je Francuska izgubila prvenstvo u vojnoj nauci koje joj je, očigledno, pripadalo po pravu nasleđa.

Među mnogim uzrocima za poraz 1870 godine nijedan nije bio izrazitiji od nesposobnosti višeg komandovanja. U sukobu sa pru-

skim generalima koji su bili brižljivo izvežbani u primeni teorije i koje je potpomagao sistem dobro organizovanih štabova, francuski komandanti su pokazali neznanje, pometnju i nehatnost koje hrabrost njihovih trupa nije mogla da nadoknadi. Ako su Francuzi želeli da ponovo zadobiju položaj prvoklasne vojne sile, bilo je jasno da se mora izvršiti reorganizacija i da ona mora početi sa vrha. 1874 godine francuski Generalštab, *l'État major de l'armée*, reorganizovan je po pruskom uzoru. Međutim, to nije bilo dovoljno; bilo je potrebno da oficiri dobiju i potrebnu spremu koja će ih osposobiti da obavljaju funkcije savremenih štabnih oficira. Jedan od važnijih razloga nesposobnosti francuskih štabnih oficira bila je činjenica da se, pre 1870 godine, veština jahanja smatrala kao presudan kriterijum za dobrog oficira, dok su učenje i poznavanje vojne teorije bili zanemareni. Ali je sada shvaćena potreba dobre teoriske osnove za štabnog oficira. 1878 godine otvorena je *École Militaire Supérieure* (Viša vojna škola), a posle 1880 godine kada je njeno ime promenjeno u *Ecole Supérieure de Guerre* (Višu ratnu školu), ona je postala intelektualni centar vojske i mesto za spremanje viših oficira.[3])

Kakva je vojna teorija predavana na *École Supérieure de Guerre?* Nijedna vojska ne želi da ostavi svoju tradiciju i da napusti svoju prošlost, ali je bilo jasno da se tradicionalna francuska vojna teorija može oživeti samo ako se revidira i prilagodi savremenim uslovima. Ali, preporod francuske vojne misli, do koga je došlo u periodu između Francusko-pruskog rata i Prvog svetskog rata, nije bio ograničen na modernizovanje tradicionalnog nasledstva. Novi uticaji su došli do izražaja i bili su od osobitog značaja. 1880 godine objavljena su u čitavoj knjizi Ardan di Pikova učenja o borbi (*Études sur le Combat)*, i kao da su otvorila sasvim novu perspektivu. Zatim, Francuzi su se u iznalaženju uzroka svojih poraza, bacili na proučavanje nemačke vojne misli i prvi put su otkrili Klauzevicevo delo koje je odmah počelo da ispoljava snažan i revolucionaran uticaj na francusku vojnu misao.

1885 godine, kada je Kardo (Cardot) u *École de Guerre* držao prva predavanja o Klauzevicu, stupio je u tu školu jedan mlad oficir po imenu Ferdinand Foš (Foch). Devet godina docnije, 1894 godine on je i sam postao profesor te škole. Spajanjem tradicija prošlosti sa uzbudljivim novim otkrićima, učinjenim u godinama njegovog školovanja, u jedinstven i originalni sistem, Foš je postao nov tvorac francuske vojne misli i najvažnija i najuticajnija ličnost kod formiranja intelektualnih pogleda francuskog oficira pre Prvog svetskog rata.

[3]) O ovom razvoju vidi Dallas D. Irvine, „The French Discovery of Napoleon and Clausewitz", *Journal of the American Military Institute*, IV, (1940). 143—161 i „The Origin of Capital Staffs", *Journal of Modern History*, X, (1938), 161—179.

III

U početnoj glavi svog prvog značajnog dela, *Načela rata*, (Des principes de la Guerre)[4]), Ferdinand Foš počinje sa pobijanjem mišljenja da se rat može učiti samo na bojnom polju. Stara aksioma da se rat može naučiti samo ratom, pisao je, lažna je. Jer nikakvo proučavanje nije moguće na bojnom polju „gde čovek čini prosto ono što *može* da bi primenio ono što *zna*."[5]) Stoga, da bi se *učinilo* samo malo, čovek mora da *zna* mnogo i to dobro da zna. To je bila pouka iz uspeha Prusa koji su posle intenzivne akademske nastave, a bez ratnog iskustva posle 1815 godine, tukli Austrijance 1866 godine, bez obzira na stvarno iskustvo koje su ovi poslednji stekli 1859 godine. Slučaj Francuske 1870 godine bio je još bolji primer.

Otuda dolazi potreba i mogućnost izučavanja teorije ratne veštine na osnovu odabranih istoriskih primera. Foš nikad nije pisao neki sistematski udžbenik ratne veštine. „Pastirske vatre, zapaljene na burnoj obali da bi vodile nesigurnog mornara," to su bile reči koje je on upotrebio da opiše svoja „Načela rata". Ali, u tom delu možemo da nađemo razmatranja „izvesnih osnovnih tačaka u vođenju trupa i, pre svega, pravac koji treba dati razmišljanju da bi se u svakoj okolnosti smislio manevar koji je bar racionalan."[6]) Iz dva dela koja je Foš pisao pre rata 1914 godine, jasno se vidi da je bio pod Klauzevicevim uticajem, verovatno u većoj meri nego pod uticijem bilo kog drugog vojnog teoretičara. Ovo je imalo za posledicu da je većina njegovih istoriskih primera uzeta iz Napoleonovih ratova ili iz rata 1870 godine o kome je napisao podrobnu studiju u svojoj knjizi *O vođenju rata (De la conduite de la Guerre)*. Kao što je zapazio kapetan Lidel Hart[7]), postoji malo dokaza da je sledovao Napoleonovom savetu „da čita i ponovo čita o vojnama velikih vojskovođa", od Aleksandra do Fridriha. Ovom fragmentarnom poznavanju istorije kapetan Lidel Hart pripisao je neke nedostatke Fošove strategije 1914—1918 godine; ali, mora se primetiti da je čak i Klauzevic retko upotrebljavao istoriske primere koji bi poticali iz ratova pre XVIII veka; Foš je u svom učenju „delovao u pravcu proširenja Klauzevicevih krajnjih primedbi."[8])

Fošova originalnost, stoga, manje leži u izražavanju novih načela strategije no u naročitom značaju koji je on pridavao nekim veoma prostim pojmovima koji su ostali simboli njegove tradicije. Oni odražavaju dvostranost njegovog ličnog karaktera: intelektualni element i filozofiju razuma, duševni element i uzdizanje volje. Tačno je da oni često izgledaju samo malo viši od običnih plitkosti; ali onaj

---

[4]) Ferdinand Foch, *The Principles of War*, preveo *Hilaire Belloc* (New York, 1920).

[5]) *Ibid.*, str. 5.

[6]) *Ibid.*, str. V.

[7]) B. H. Lidell Hart, *Foch, The Man of Orleans* (London, 1931; str. 21, 468.

[8]) *Ibid.*, str. 23.

koji proučava vojnu misao mora da prizna da su najviša načela strategije sačinjena od malo čega drugog.[9])

Foš je svoje prvo delo počeo sa tvrđenjem da postoje načela rata trajne vrednosti; ali se požurio da doda da ova načela u primeni treba podešavati za posebne slučajeve, jer „u ratu postoje samo posebni slučajevi; tu sve ima individualni karakter; ništa se ne ponavlja."[10]) Ovde, na samom početku, imamo srž Fošove „doktrine" i u isto vreme ključ za njegovo buduće voćstvo koje ga je osposobilo da izbegne nedovoljnost svog učenja kada bi se našao pred stvarnostima bojnog polja: izmirenje čvrstih i trajnih načela sa uslovima ratne veštine koji se stalno menjaju.

Formula je uzeta iz reči koje je general Verdi di Vernoa (Verdy du Vernois) izrekao kada je stigao na bojno polje kod Nahoda 1866 godine: „Pred teškoćama koje su bile pred njim, tražio je u svome pamćenju primer doktrine koja bi mu ukazala šta i kako da radi. Ništa ga nije nadahnulo. Neka istorija i načela idu do đavola! rekao je. Naposletku, u čemu je problem?"[11]) *De quoi s'agit-il?* (U čemu je stvar?). Ova izreka je otada ponavljana *ad nauseam* (do povraćanja); tačno je, ipak, da pretstavlja izraz Fošovog paradoksa: kombinaciju visoko apstraktnih, skoro nerazumljivih, metafizičkih uopštavanja[12]) sa zdravim razumom svedenim do svojih golih začetaka i sa slobodom brzog donošenja odluka. Ovaj zdravi razum je, naposletku, možda poslednja tajna nauke o strategiji. Ali, Fošova je zasluga što je ulio svojim učenicima, a ne manje i sebi, stalnu potrebu da se čovek oslobodi okova unapred smišljenih teorija.

Važnost koju je Foš pridavao ovoj potrebi stalnog razmišljanja i neprestane improvizacije i prilagođavanja usred akcije došla je do izražaja u njegovoj kritici nemačke vojne 1870 godine.[13]) Jedna od Napoleonovih omiljenih izreka, a koju je Foš najčešće navodio, bila je: „Rat je jednostavna veština; njena suština leži u njenom izvršenju." Foš nije umanjivao vrednost brižljivog pripremanja: rezultat rata može zavisiti od načina na koji je otpočeta prva bitka. Ali je verovao da je nemoguće da se sa nekom sigurnošću izgradi plan operacija posle prve bitke. Navodeći opet Napoleona, pokazao je da car „nikad nije imao plan operacija; ali to ne znači da on nije znao kuda ide; imao je plan rata i krajnji cilj. Kretao se napred i birao je na svom putu, prema okolnostima, sredstva za postizanje ovog cilja."

Mada je Moltke shvatio ovu nemogućnost da se ostane kod una-

---

[9]) „Monsieur de la Palisse est mon meilleur ami", izjavio je Foš jedanput majoru Binjeu. — Ovo znači: Gospodin de la Palis je moj najbolji prijatelj. De la Palis je legendarni francuski junak koji se spominje kada se nešto naglašava što se razume samo po sebi. — Prim. prev.

[10]) *Principles*, str. 11.

[11]) *Načela*, str. 14.

[12]) „Ovaj oficir, dok je bio profesor na Ecole de Geurre, predavao je metafiziku i to tako nerazumljivu metafiziku da je nekolicinu njegovih učenika napravila idiotima", glasio je 1908 godine policiski izveštaj Klemansou, kada je ovaj rešavao da li da postavi Foša za upravnika ove škole (École de Guerre).

[13]) *La conduite de la Guerre* (Paris, 1903).

pred smišljenog plana, slabost njegove vojne 1870 godine, primetio je Foš, ležala je upravo u otsustvu akcije od strane Vrhovne komande, čime je operaciski plan ostavljen inicijativi generala. Pruski plan zasnivao se na „stalno i skoro isključivom pozivanju na zdrav razum: protivmere neprijatelja bile su predviđene kao posledica logičnog i racionalnog uzimanja u obzir svog najboljeg interesa... Protivu ovog neprijatelja, oni su razradili u suštini unapred smišljeni napad...“[14]) Ako se ne bi radilo prema planu, plan bi propao, sem ako vrhovni komandant ne bi bio uvek prisutan i spreman da svoje odluke podesi prema novostvorenim uslovima. Ali vođenje operacija od strane Vrhovne komande bilo je „posredno, slepo i nerealno... uspeh je došao, ne od kombinacije koju je Moltke smislio sa preciznošću i trupe izvršile doslovce — već su trupe zadobile pobede gde i kada ih komandant nije očekivao.“[15]) Francuska vojska, dokazivao je Foš, nije tučena nepogrešnom strategijom, (mada je inače bio izdašan u svome veličanju Moltkea), već zato što francusko više komandovanje zbog svoje nesposobnosti nije bilo u stanju da iskoristi pogreške svog protivnika od kojih je glavna bila krutost u operaciskom planu i otsustvo stalnog upravljanja od strane njegove Vrhovne komande.

Kritika koja se odnosi na prošle vojne operacije podložna je svim nedostacima svojstvenim nepouzdanoj istoriji koja se zasniva na čuvenom argumentu „ako“. Međutim, Fošovo zapažanje je zanimljivo, jer je danas opšte priznato da je jedan od glavnih uzroka nemačkog poraza na Marni 1914 godine bila tačno ona ista preterana udaljenost nemačke Vrhovne komande. „Pobeda je“, primetio je Foš posle rata, „...sprečila Nemce da uoče greške koje su počinili; zatim ona je bila uzrok što su istrajali u svojim greškama... Plan koji je Šlifen smislio bio je odličan, ali je rđavo izvršen. Zamislite Napoleona na čelu armija koje su izvršile napad. On se ne bi postavio tri ili četiri stotina milja pozadi fronta... ne bi potčinjenim prepustio inicijativu i pravo odlučivanja; on bi upravljao događajima umesto da pusti da se oni sami odvijaju. Moltke se nije pridržavao njegovog primera; ali Žofr jeste, i zato je dobio bitku na Marni.“[16]) Fošov pojam o vođenju rata, stoga, izgleda kao lepa ravnoteža između racionalizma i empirizma; stečena navika primenjivanja opštih načela i sposobnost prilagođavanja rešenja postojećim uslovima jesu tajne uspešne strategije.

Koja su ta opšta načela? I, pre svega, na koju ih vrstu rata treba primenjivati? Pre nego što ćemo razmotriti Fošova načela strategije, moramo ukratko ispitati njegovo opšte shvatanje rata.

Mada je Fošovo shvatanje rata bilo skoro isto kao i shvatanje Klauzevica, treba imati u vidu da je Klauzevic samo sumirao posledice preobražaja koji su doneli ratovi Francuske revolucije, od ograničenog do narodnog rata, i da je Mirabo pretskazao ovaj pravac, čak i pre izbijanja Revolucije. Stoga nov karakter „apsolutnog rata“

---

[14]) *Ibid.*, str. 478.

[15]) *Ibid.*, str. 481.

[16]) R. Recouly, *Marshal Foch, His Own Words on Many Subjects* (London, 1920), str. 130.

nije bio nikakva novina, a najmanje za Francuze. Ali, zanemarivanje ove činjenice bio je osnovni uzrok poraza 1870 godine. „Zato što smo ignorisali radikalan preobražaj kod naših suseda i posledice koje je on morao da donese, postali smo žrtve narodnog rata koji smo mi sami stvorili... Zato što se cela Evropa sada vratila narodnoj vojsci, a time i naoružanom narodu, prinuđeni smo danas da prihvatimo opet *apsolutni* pojam o ratu kao što proizlazi iz istorije.“[17]) Ovo je razlog zašto je Foš za svoja dokazivanja uzimao primere samo iz nedavne prošlosti, iz modernog perioda „narodnih ratova“.[18]) Iako je Foš upotrebio pridev „apsolutan“, sasvim je jasno da nije uočio sve njegove posledice koje su došle do izražaja posle 1914 godine i da je imao samo slab pojam o potrebi totalne privredne mobilizacije i da mu čak ni iskustvo četiri godine ratovanja nije pokazalo pravu važnost pomorskih operacija. Ovi su nedostaci možda bili prirodni kod vojnika izvežbanog u kopnenom ratovanju i bili su zajednički svim njegovim vojnim savremenicima.

Ovo zanemarivanje mnogostrukih elemenata koji utiču na odluku, sa naglašavanjem strogo *vojnog* gledanja na rat, uočljivo je u Fošovoj teoriji o ulozi bitke u ratovodstvu, u odnosu između strategije i taktike. Zamisao o narodnom ratu i potrebi oružane borbe, u suprotnosti sa strategijom „šahovske table“ XVIII veka, verovatno su preovlađujuće teme Klauzeviceve vojne filozofije. Tu je Foš otvoreno usvojio Klauzevicevo gledište, naime, da je bitka jedino rešenje rata i da protivno „kolebljivim teorijama“ i „degenerisanim oblicima“ XVIII veka treba da vladaju Napoleonovi metodi. „Krv je cena pobede“, rekao je Klauzevic. „Nema pobede bez bitke“, dodao je Foš; „otsada ne može preovlađivati strategija koja nema za cilj obezbeđenje taktičkih rezultata i pobede borbom.“[19]) I ovo je, opet, bila jedna Napoleonova pouka, koju je Pruska zapamtila, a Francuska Drugog carstva*) zaboravila.[20])

Francuski generali su tada bili pod uticajem važnosti dobrih „položaja“ čije će držanje, kako se mislilo, nadoknaditi konačno angažovanje sa neprijateljem ili bar učiniti odbranu tako jakom da će uveliko smanjiti izglede napadača na uspeh. Nov rat, dokazivao

---

[17]) *Principles*, str. 25.

[18]) Govori o ratu 1870 godine, Foš je pisao: „Svaki Nemac ima svoj *udeo u zaradi* i neposredno je zainteresovan *oblikom, sklopom i pobedom*. To je ono što se zamišlja pod narodnim ratom“. *Principles*, str. 36.

[19]) *Principles*, str. 48.

*) Misli se na Francusku cara Napoleona III koja je izgubila rat 1870/71. — Prim. red.

[20]) Ovde nema protivrečnosti, kao što je sugerirano, između ove doktrine i opštih Napoleonovih metoda. Kapetan Lidel Hart navodi Napoleonovu izreku prilikom započinjanja rata 1805 godine da bi pokazao da je zainteresovan „na dobijanju bitke sa najmanjim prolivanjem krvi“, i suprotstavlja joj doktrinu francuskog Generalštaba 1913 godine: „Rezultat se može postići samo po cenu krvavih žrtava.“ To je zato da bi se zaboravila suprotnost koju je postavio Foš između metoda XVIII veka prikazivanog izrekom maršala Saksonskog: „Ne volim otsudne bitke, naročito na početku rata, i ubeđen sam da vešt vojskovođa može da vodi rat celog svog života, a da ne bude primoran da bije bitku“ i Napoleonovog metoda: „Nema ništa što bih više želeo od velike bitke.“

je Foš, „sve više nacionalan po svome poreklu i ciljevima, sve moćniji po svojim sredstvima, sve žešći ...odbacuje sve sisteme, osnovane na pozitivnim količinama: zemljištu, položaju, naoružanju, snabdevanju; to je rat koji potiskuje u pozadinu posedovanje teritorije, zauzimanje gradova, osvajanje i zaposedanje jakih položaja.“[21]) Bilo je detinjasto uzdati se samo u preimućstva zemljišta da bi se izbeglo teško iskušenje bitke u prisustvu nadmoćnih snaga. Ali, ne manje je bilo detinjasto (da upotrebimo Fošove sopstvene reči posle Prvog svetskog rata) preći u drugu krajnost i uzdati se, kao što je to učinila francuska Vrhovna komanda u prvim danima rata, samo u moral.

Posledica ovog načela bilo je vraćanje na „varvarizam“ napoleonovske bitke, doveden do maksimuma savremenim tehničkim razvojem. Odmah je shvaćeno da je ovo uslovilo „poricanje ratne veštine“ i preovlađivanje slučajnosti i improvizacije i nametnulo „nemogućnost upravljanja ratom“ i „vraćanje na pometnje varvarskih invazija.“[22]) Ipak, Foš je verovao da se ovaj apsolutni rat može uobličiti i izgledalo je da, u jednom smislu, negira svoje proročko pronicanje iznošenjem svojih čuvenih ratnih načela. Ova načela, navedena već na početku knjige, bila su:

„Načelo ekonomije snaga,
Načelo slobode akcije,
Načelo slobodnog raspolaganja snagama,
Načelo sigurnosti, itd...“

Opravdano je primećeno da ono „itd.“ znači da ovo nije sve, a ni u knjizi dalje nije objašnjeno.[23]) Međutim, Foš je na drugom mestu i sa većom tačnošću nabrojao bitne principe Napoleonove ratne veštine, prikazujući na taj način donekle dvosmisleno značenje rečenice. „Mnogo sam razmišljao o ovom predmetu“, izjavio je Rekuliju (Recouly), „i izgleda mi da se njegova veština sastojala iz nekoliko načela izvanredne jednostavnosti i jasnoće. Njih je primenjivao na majstorski način. Da štedi svoje trupe; da ih upotrebljava promišljeno tako da bi mogao da napadne neprijatelja sa nadmoćnim snagama u njegovoj najslabijoj tački; da sačuva kontrolu nad svojim ljudima čak i ako su rastureni, isto onako kao što kočijaš drži uzde, da bi se ljudi mogli koncentrisati u pravom trenutku; da označi onaj deo protivničke vojske koji je naumio da uništi; da raspozna kritičnu tačku u kojoj bi se poraz mogao pretvoriti u bekstvo; da iznenadi neprijatelja brzinom svojih koncepcija i operacija — to je nekoliko bitnih elemenata Napoleonovog vojnog genija.“[24])

Ako detaljno ispitamo Fošova načela, ne nalazimo jasnu razliku između *načela slobode akcije* i *načela slobodnog raspolaganja snagama*. Foš ih je, izgleda, upotrebljavao naizmenično da bi njegovi učenici utuvili ogroman značaj inicijative i slobode akcije nezavi-

[21]) *Principles*, str. 41.
[22]) *Principles*, str. 49—50.
[23]) Liddell Hart, *op. cit.*, str. 23, 460 i dalje.
[24]) Recouly, *op. cit.*, str. 126—127.

sno od volje neprijatelja. Važnija su ostala načela — načelo „ekonomije snaga" koje pretstavlja krunu slobode akcije koju je propovedao i načelo „sigurnosti" koje je bilo uslov za njegovu primenu.

Po Fošu, *načelo ekonomije snaga* omogućava da i dalje postoji „ratna veština", uprkos opasnosti haosa i pometnje koji proizlaze iz uslova savremenog rata. Foš ovo načelo nikad nije jasno definisao, ali mi možemo da navedemo njegova najznačajnija zapažanja o njemu. „Postoji poslovica koja kaže: „Ne možete goniti dva zeca u isto vreme." Ne biste uhvatili nijednog... Napori se moraju koncentrisati... Oni koji bi rekli da ekonomija znači štedeti svoje snage i voditi računa da se napori ne rasipaju, kazali bi samo deo istine. Istini bi se približili oni koji bi je izjednačili sa veštinom trošenja, sa znanjem kako se troši korisno i umešno da bi se sva raspoloživa sredstva upotrebila na najbolji mogući način."[25])

„Racionalan proračun" bio bi možda zadovoljavajući ekvivalent za ovo načelo koje se, dobro poznato u ekonomskoj teoriji, univerzalno primenjuje u *idealnom* ljudskom ponašanju, a ne samo u ratnoj veštini. Foš je poreklo ovog načela pripisao ratovima Francuske revolucije, sledujući u tom pogledu Žominijevom naglašavanju Napoleonove upotrebe maksimuma snaga protiv najosetljivije tačke neprijateljskog položaja.

Jasno je da ovakvo, iako opšte načelo, ono ipak ne omogućava primenu u bezbroj raznolikih mogućih okolnosti; naprimer, ne bi se moglo reći da bi uvek trebalo koncentrisati *sve* snage za odlučni udar.[26]) Ali, isto toliko je jasno na koju pouku ovo načelo ukazuje: na nemogućnost da se bude svuda *siguran* da neprijatelj neće biti jači, a time i na potrebu primanja rizika. „Ima mnogo sjajnih generala", nastavlja Foš, „ali oni pokušavaju da motre na suviše mnogo stvari; oni pokušavaju da vide, da čuvaju i da brane sve: slagališta, komunikaciske linije, pozadinu, ovaj ili onaj jak položaj, itd. Upotreba takvih metoda... znači, naposletku, rasipanje snaga koje ih sputava u komandovanju i sasređivanju na jedan jedini cilj, što ima za posledicu slab udar i nemoć."[27])

Da li onda, kao posledica ove koncentracije nema opasnosti da neprijatelj iznenadi na najmanje očekivanom mestu? *Načelo bezbednosti*[28]) trebalo je da predupredi ovu opasnost. Zanemarivanje ovog načela u prvim danima 1870 godine bilo je jedan od glavnih uzroka sloma francuskih armija. S druge strane, Foš se potrudio da ustanovi u svom delu *Conduite de la Guerre* da je sličan nemar bio čest i kod pruskih generala; ali, dok su oni znali kako da iskoriste pogreške neprijatelja, Francuzi nisu umeli da izvuku takvu korist. Skoro polovina dela *Načela rata* posvećena je proučavanju načela

[25]) *Principles*, str. 50—51.
[26]) *Principles*, str. 57.
[27]) *Ibid.*
[28]) Na francuskom *Sureté*. Kod prevođenja se normalno upotrebljava engleska reč *security* (bezbednost) da bi se izrazila zamisao, ali nijedna prosta engleska reč ne odgovara ovom francuskom izrazu, jer *sureté* znači i sigurnost, i osiguranje i bezbednost; *sureté* uključuje da komandant deluje sa sigurnim znanjem kao i pod fizičkom zaštitom. Liddell Hart, str. 482.

bezbednosti. Njegov značaj je, ukratko, najbolje izložen Fošovim rečima:

„Ovaj pojam bezbednosti koji izražavamo jednom jedinom reči deli se na:

1) *materijalnu bezbednost,* koja omogućava da se izbegnu neprijateljski udarci kada se ne želi ili ne može da vrati udarac, ona je sredstvo koje čini da se čovek oseća bezbednim usred opasnosti, kod stajanja i u pokretu pod zaštitom;

2) *taktičku bezbednost,* koja omogućava da se dostigne neki cilj ili izvrši dobijena zapovest, uprkos nepovoljnim okolnostima koje su izazvane ratom, uprkos nepoznatih činjenica i mera koje je neprijatelj preduzeo po svojoj slobodnoj volji; *a koja isto tako omogućava i da se dejstvuje bezbedno i sa izvesnošću, osiguravajući svoju sopstvenu slobodu akcije, bez obzira na to šta bi neprijatelj učinio.*“[29]) „Nepoznato je“, pisao je Foš, „vladajući uslov rata.“[30]) Prozreti u nepoznato i obezbediti što više obaveštenja pretstavlja prvi element bezbednosti. Kako je pre svake bitke glavnina snaga neizbežno rasturena, dužnost pribavljanja ovih obaveštenja pripada prethodnicama i od njihovog uspeha zavisi sloboda akcije glavnih snaga. Trostruka uloga prethodnice jeste:

„1) da *obaveštava* i, prema tome, da izviđa sve do trenutka kada glavna snaga stupi u akciju;

2) da *štiti* prikupljanje glavnine i da pripremi njen ulazak u dejstvo;

3) da *vezuje* protivnika koji treba da bude napadnut.“[31])

Jasno je da Foš, podvlačeći važnost prethodnice, nije razmatrao situaciju koja se razvila u ratu 1914—1918 godine kada su dve vojske, na nepokretnim frontovima, imale da čuvaju stalnu stražu, tako da je cela njihova delatnost u razmacima između velikih sudara, bila svedena na službu osiguranja. Ali njegovo naglašavanje bezbednosti bilo je u suštini zdravo s obzirom na greške rata 1870 godine i obrt koji je idući rat trebao da uzme.

Interesantno je da je Foš upozoravao svoje učenike da se čuvaju iznenađenja od strane neprijatelja, ali nije u istoj meri razvio načelo ofanzivnog iznenađenja. Ipak ga je spomenuo kao glavni element uspeha u bici. Njegova cela teorija — izložena u poslednje tri glave dela *Načela rata* — zasnovana je na potrebi ofanzivne akcije.

Prelazeći na Fošovu teoriju o bici treba u početku da naglasimo da on nije propovedao ofanzivnu akciju u svima slučajevima. Videćemo docnije do koje se mere može opravdano utvrditi njegov udeo u francuskoj ofanzivnoj doktrini. U njegovom učenju, i docnije u njegovoj praksi, njegovo shvatanje ofanzive zavisilo je od okolnosti. Ali je, ipak, pisao da „samo ofanzivni vid dejstva, bilo da je usvojen odmah ili tek posle defanzive, može doneti rezultate i da se stoga mora *uvek* preduzeti — bar na kraju.“[32]) „U taktici, akcija postaje

[29]) *Principles,* str. 138—139.
[30]) *Ibid.,* str. 145.
[31]) *Ibid.,* str. 153.
[32]) *Ibid.,* str. 283.

osnovno pravilo rata."[33]) Pouka je glasila da treba sve napore usmeriti na planiranje napada koji bi se izvršio u najpovoljnijoj prilici. „Bitka: odlučni napad" bio je naslov glave u kojoj je Foš naglašavao vrednost ofanzivne akcije kao poslednjeg cilja manevra.

Foš je mislio da će bitke u savremenim uslovima imati jedan od ova dva specifična oblika: manevarska bitka u kojoj maksimalan napor na izabranom pravcu i odlučan napad postižu iznenađenje i pobedu; ili, paralelna ili liniska bitka, „u kojoj se napada na svima tačkama i u kojoj *vrhovni komandant* očekuje povoljnu okolnost ili srećno nadahnuće ...kojim bi saznao mesto i vreme kada treba da dejstvuje ili da sve to ostavi da reše njegovi potčinjeni, a ovi opet svojim nižim, tako da bitku na kraju dobijaju redovi, što daje oblik *anonimne bitke*."[34])

Ovo, zaista, pretstavlja značajno predviđanje prirode nepokretnog rata 1914—1918 godine; on ga dalje opisuje još tačnije: „Trupe idu svuda u akciju: jednom u akciji, one se podržavaju svuda. Čim se snage istroše, one se obnavljaju i zamenjuju. Takva se bitka sastoji u tome što se pristaje na stalno i postepeno trošenje snaga dok ne nastupi jedna ili više uspešnih akcija posebnih boraca — potčinjenih komandanata ili trupa." Ove akcije bile su karakteristične za bitke kod Verdena, na Somi i kod Pašendela. Ali je Foš ovaj oblik bitke odmah odbacio kao „niži", jer u njoj ne bi mogle da dođu do izražaja delatnost i manevarska sposobnost vrhovnog komandanta. U poslednjoj glavi dela *Načela rata,* u kojoj predviđa oblik budućih bitaka, zadržao je veru u manevar kao nadmoćniji oblik ratovanja.[35])

Često je govoreno kako Foš nije ni izdaleka imao pretstavu o tome koliko će moderno naoružanje ubrzo uticati na bojno polje. To nije sasvim ispravno. Mada je, naprimer, u predgovoru drugom izdanju dela *Načela rata* pokazao da dejstvo mitraljeza i bodljikave žice, posle Rusko-japanskog rata, nije napravilo nikakav utisak na njega, ipak se mora priznati da je pokazao srazmerno više predviđanja u tehničkim novinama nego većina njegovih francuskih savremenika.

Tako, on je uviđao da će novi uslovi nužno nametnuti izvesne izmene. „Naoružanje", pisao je „ima veći domet; ono je ubistvenije, što prisiljava trupe da zauzmu borbeni poredak na većoj daljini i pod boljim obezbeđenjem".[36]) Iz načina na koji su operacije vođene 1914 godine na francuskoj strani, možemo zaključiti da nije predviđao poseban oblik rovovskog rata. Ali je on naglašavao u docnijem stavu da sa sve većom moći vatrenog oružja „potreba zaklona raste svakog dana". Pešadija stoga mora da „koristi sve raspoložive zaklone, i to što je moguće duže."[37])

---

[33]) *Ibid.,* str. 284.

[34]) *Ibid.,* str. 296.

[35]) Foš je ovde izrazio svoje dugovanje Ardanu di Piku, Kardou, Mileu (Millet) i Bonalu (Bonal).

[36]) *Principles,* str. 327.

[37]) *Ibid.,* str. 335.

Poboljšanje u artiljeriskoj tehnici navelo ga je takođe da uvidi važnu ulogu artiljeriske vatre kod pripremanja napada. U toku takve pripreme prednji delovi moraju da obezbede uslove planiranog odlučnog napada dvostrukom akcijom: izviđanjem i osiguranjem. To će uslovljavati izvesnu borbu i u tom slučaju će artiljerija biti efikasna zbog većeg dometa i pokretljivosti, kao i zbog mogućnosti otvaranja iznenadne vatre. „Otvaranje puta pešadiji na celom frontu tako da ova bude u stanju da izvrši odlučna dela i njeno podržavanje u napadu, tom odlučnom aktu", to je taktika artiljerije za vreme pripreme.[38])

Analizirajući ulogu koju je Foš dodelio pešadiji, treba priznati da je, pored svoje kratke, i jasne preporuke zaklona, podvukao i važnost vatre. „Vatra je dobila presudni značaj."[39]) On je najvatrenije upozoravao trupe da će pretrpeti znatne gubitke „kadgod njihov napad ne bude bio pripremljen ofanzivnom vatrom," i tvrdio je da će nadmoćnost vatre postati glavni činilac od koga će zavisiti efikasnost jedne trupe.

Ipak, ovde Foš opet nije uspeo da prozre koje bi stvarne razmere morala da postigne ovakva nadmoćnost, ako bi napadačeva pešadija trebalo da savlada ubistenu vatru automatskog oružja branioca. Pešadija, za vreme pripreme napada, mora da nastupa do linije udaljene 600—800 koraka od neprijatelja, koristeći sve moguće zaklone i mrtve uglove, primenjujući takve poretke koji dozvoljavaju najbolje korišćenje ovih zaklona. Ali, kada dođe trenutak za izvršenje odlučnog napada, poreci moraju da omoguće što bolje iskorišćenje oba sredstva akcije: vatrenu i udarnu moć. „Razmišljanje o tome kakvoj će se vatri izložiti, dobija sada drugostepeni značaj." Pešadija, postrojena u dva reda, sa naročito jakim drugim redom, mora da „nastupa i to brzo da nastupa, pri čemu joj prethodi kiša zrna." I najmoćnija vatra ne može sama da osigura pobedu.

„Borci se kreću pravo, svaki ka svome određenom cilju, ubrzavajući korak ukoliko su bliže, grabeći za snažnom vatrom i upotrebljavajući takođe i bajonet čim stignu do neprijatelja, da bi prvi jurnuli na položaj, bacili se u neprijateljske redove i završili borbu hladnim čelikom, većom hrabrošću i jačom voljom. Artiljerija doprinosi ovom uspehu svom svojom snagom, podržavajući i štiteći izvođenje napada."[40])

U svom romanu *Verden*, ovu je rečenicu Žil Romen (Jules Romains), stavio u usta jednog pešaka, običnog vojnika koji je iskusio stvarnost moderne borbe, kao podrugljiv i gorak komentar dubokih fantastičnih razmišljanja njegovih generala.[41]) U celini, ovaj je stav,

[38]) *Ibid.*, str. 335.
[39]) *Ibid.*, str. 337.
[40]) *Ibid.*, str. 344.
[41]) „Reči „hladan čelik" dočarale su čitav odeljak predratne tupoglavosti, sa njenom ljubavi prema krupnim rečima, potpunim nedostatkom uobrazilje i umnog poštenja, odbijanjem da uoči činjenice i urođenom vulgarnošću — držanje koje je, doista, bilo svojstveno službenicima svih stepena, istaknutim i neznanim." (J. Romains, *Verdun*, New York, 1939 str. 67.) Ovo je, nema sumnje, nepravedno prema efikasnoj i pozitivnoj strani pripremnog rada koji je fran-

uprkos Fošovom čestom pozivanju na potrebu artiljeriske pripreme i podrške, karakterističan dokaz njegovog potcenjivanja uloge modernog vatrenog oružja kao i materijala uopšte. Ali, u toku celog Prvog svetskog rata, završni pešadiski juriš ostao je kao presudan činilac.

U svojim prvim predavanjima na École de Guerre, Foš je kritikovao teorije koje su preovlađivale u Francuskoj pre 1870 godine i prema kojima se zamišljalo da pobeda zavisi od prostog nagomilavanja materijalnih sredstava, dok se pretpostavljalo da su moralni faktori jednaki na obema stranama. Otuda dolazi njegovo isticanje moralnog faktora u ratu i, možda, kao posledica toga, njegovo previđanje — bar delimično — potrebe materijalne nadmoćnosti. Ali, svojim isticanjem morala Foš je ostavio snažan trag svoje ličnosti i položio temelje svojih uspeha.

Kao veoma pobožan katolik, Foš je morao da bude pod uticajem veličanstvene i strašne filozofije rata Žozefa de Mestra (Joseph de Maistre). Ovaj umni i proročki genije — otrovani neprijatelj Francuske revolucije, takoreći katolički ekvivalent Edmunda Burke-a (Edmund Burke) — stekao je naziv „beliciste“ (pobornika rata) zato što je proglasio da je rat božanstven. Po njemu, rat je određen božjom naredbom kao stalno iskušenje i ispaštanje za čovekov greh. U čuvenom dijalogu *Petrogradskih večeri (Soirées de Saint-Petersbourg)* jedan od sagovornika potsetio je kako elementi koji odlučuju pobedu ili poraz izmiču čak i profesionalnim vojnicima. Na njegovo pitanje: „Šta je izgubljena bitka?“ jedan general, prilično zbunjen, odgovorio je prvo: „Ne znam,“ a malo docnije: „To je bitka o kojoj čovek misli da ju je izgubio; jer bitka se fizički ne može izgubiti.“ „Stoga se“, dokazivao je Foš, „ona može izgubiti samo moralno. Ali tada se bitka i dobija moralno i mi možemo aforizam ovako proširiti: dobijena bitka je ona u kojoj čovek ne priznaje da je tučen.“[42])

„Pobeda = Volja“ („Victoire = Volonté“). Ova formula, sada skoro isto toliko čuvena kao „De quoi s'agit - il?“ jeste izraz duhovnog elementa kod Foša. Pošto smo pokazali racionalističku stranu njegovog karaktera, možemo ovu kratku analizu njegove doktrine zaključiti njegovom slikom vernika. Ova kombinacija razuma i volje, uma i vere, opšte je priznata kao naročiti znak njegovog genija kao vojskovođe. Možda nijedan vojskovođa nije bio velik ako je nije imao u visokom stepenu. Ali, ono što je Foša u njegovo vreme učinilo najvećim bila je njegova sposobnost da svoju žarku veru i energiju prenese prvo na svoje učenike, a docnije na svoje armije. „Rat = područje moralne snage.“ „Pobeda = moralna nadmoćnost pobedilaca, moralna podređenost pobeđenih. Bitka = borba između dve volje.“

„Volja za pobedom: to je prvi uslov pobede i stoga prva dužnost

cuski štab izvršio pre 1914 godine; ali ono odražava osećaj koji je za vreme rata bio jako raširen u francuskoj vojsci, ne samo među običnim vojnicima nego i među nižim oficirima. Uprkos tome, vojska — sa izuzetkom Nivelove (Nivelle) epizode 1917 godine — nikada nije izgubila pouzdanje u svoje vođe.

[42]) *Principles.* str. 286.

svakog vojnika, ali, ona zahteva i najvišu odlučnost koju komandant mora, ako treba, da prenese u vojničku dušu."[43])

U materijalističkom veku, kada su sve oči bile zasenjene dostignućima tehnike, Foš je, slično kao di Pik pre njega, naglašavao važnost moralnog faktora u ratu i tako potsetio svoje slušaoce da, ma koliko neobične bile promene koje naučni napredak unosi u naš život, one ne mogu da izmene zakone ljudskog srca. U ratu, kao i u svakom drugom socijalnom procesu, čovek ostaje prvi i poslednji činilac. Kao što smo već primetili, ova prosta istina mogla bi odvesti do ubistvenih besmislica, ako se ne bi postavila u pravilnu perspektivu. „Na početku poslednjeg rata," izjavio je Foš docnije, „verovali smo da je jedino moral važan, što je bilo detinjasto shvatanje." To su bile hrabre i pametne reči. Ali, dokle god se bude održalo shvatanje, ne manje detinjasto, da se rat može dobiti samo snagom „materijalne nadmoćnosti", Fošova pouka zadržaće i dalje koban značaj.

Možda je moguće povezati njegovo ubeđenje da će moralna jačina pre nametnuti događaje nego što će im se potčiniti, sa njegovom žarkom željom da dokaže pobedu misli nad materijom i razuma i volje nad haosom bitke. Iz ove koncepcije o ulozi duhovne snage možemo shvatiti Fošovu ideju za vođenje ljudi.

Ima dosta umnog ponosa u Fošovom smelom tvrđenju: „Bitke gube ili dobijaju vojskovođe, a ne redovi."[44]) Ali, tu, u isto vreme, nalazimo otvoreno primanje odgovornosti. „Za velike rezultate u ratu duguje se komandantu. Stoga istorija ima pravo da vojskovođe čini odgovornim za pobede — u kom se slučaju slave, i za poraze — u kom su se slučaju osramotili. Bez komandanta nisu moguće ni bitka ni pobeda."[45]) To je bio zaključak učenja koje je bilo nadahnuto rešenošću da se poprave greške francuskog višeg komandovanja iz 1870 godine. Međutim, neumitna težina događaja uskoro je učinila Foša poniznijim.

Da li je Foš, kada je došao rat 1914 godine, primenio načela koja je propovedao ili ih je napustio? Istoričari i vojni kritičari dugo su raspravljali o tome da li je on svoje pobede zadobio primenom svojih načela ili bez njih.[46]) Uticaj Fošovog učenja na École de Guerre bez sumnje se odrazio i na izradi francuskog ratnog plana, u kome je doktrina o ofanzivi došla 1913 godine do punog izražaja. Pukovnik de Grandmezon, vođa „mladih Turaka"*) koji su uspeli da se ovaj

[43]) *Ibid.*, str. 287.

[44]) *Ibid.*, str. 108.

[45]) *Ibid.*, str. 288

[46]) Tvrdi se da je Foš posle stabilizacije fronta 1914 godine rekao u svome štabu: „Gospodo, ostalo vam je da zaboravite ono što ste naučili, a meni da činim suprotno od onoga šta sam vas učio." Astan, *The Biography of the Late* Marshal Foch (London, 1929), str. 83. Liddell Hart je napisao (Foch, *The Man of Orleans* str. 482) da je „Fošova teškoća bila u tome što je morao toliko da zaboravi pre nego što je mogao da uči." Međutim, Luj Madelen (Louis Madelin) tvrdi da je Foš u devet od deset slučajeva primenio svoje doktrine, umesto da ih odbaci. Vidi njegovo delo *Foch*, (Paris, 1929), str. 24.

*) Mladim Turcima zvali se sedamdesetih godina XIX veka i docnije pretstavnici pokreta u Turskoj koji je težio za obnovom Turske prvo na kul-

plan usvoji, bio je jedan od Fošovih učenika. Ali, sâm Foš nije imao neposrednog udela u ratnim planovima, i može se reći da je u njima nedovoljno naglašeno njegovo učenje o bezbednosti koje bi, neposredno pred izbijanje rata, ličilo na unošenje „nepoverenja u neodoljivi *élan* francuskog vojnika."[47]) U svakom slučaju, ofanzivni plan, ovakav kakav je bio, doveo je do klanice kod Moranža, Arlona i Šarleroa.

I Fošovo verovanje u manevarski rat popustilo je u novim uslovima rovovskog rata. Posle Marne, kada su ga poslali na sever da koordinira dejstva francuskih, britanskih i belgiskih armija, rekao je Tardijeu (Tardieu): „Poslali su me nedavno ovamo da manevrišem, ali stvari ne idu mnogo sjajno, ovo večito istezanje u liniju ide mi na živce."[48]) Bitka manevra koju je držao za najmoćniji oblik rata, ustupila je mesto bici linija.

Ali, ma koliko da su ranija Fošova načela izmenjena u ratu, njegova se moralna snaga jače oduprla bujici nego umna inventivnost. Pijerfe (Pierrefeu) nam je dao vernu sliku Foša u akciji „kako je upadao kao vihor u svaki štab, sa grčevitim licem, napetim i stegnutim telom, gestikulirajući i praskajući nervozno. Jedan general u samrtnom strahu rekao je Fošu: „Moje trupe popuštaju pred nadmoćnijim neprijateljem; ako ne dobijem pojačanja, ne mogu da odgovaram ni za šta." Na to mu je Foš odgovorio naprasno: „Napadajte!" — „Ali..." počeo je general. — „Napadajte!" General je pokušao da objašnjava... — „Napadajte, napadajte, napadajte!" uzviknuo je Foš i izleteo napolje kao naelektrisan, pun energije i nesalomljive agresivnosti, hitajući u drugi štab da i tamo ulije energije i pojača poljuljanu volju."[49])

Foš je svoju ličnu ulogu u bici na Marni izrazio ovim rečima: „Prvog dana bio sam tučen. Poslednjih dana bilo je pitanje da se izdrži, a ipak sam napredovao 6 kilometara. Zašto? Ne znam. Uglavnom, zbog svojih ljudi; a malo i zato što sam imao volju. I zatim — Bog je bio tu."[50])

I pored ovog ispovedanja vere i poniznosti, sudbina je potvrdila njegovo ranije isticanje ogromnog značaja komandovanja, odredivši ga za vrhovnog savezničkog komandanta. U Dulanu, 26 marta 1918, kada se 5 britanska armija teturala pod Ludendorfovim udarcima, a Heg (Haig) i Peten (Pétain) razmatrali povlačenje, samo je Fošova herojska upornost spasla situaciju. „Kada neprijatelj želi da napravi prodor, zdrav razum nalaže da ga vi ne širite, već da ga zatvorite ili bar da pokušate da ga zatvorite. Naše je samo da energično pokušamo i da za to imamo volju, a ostalo će biti lako." „Vi se ne borite," rekao je otsečno, kada se sastao Vrhovni saveznički savet,

---

turnom i književnom polju, a posle i na političkom. Isto ime dato je i grupi francuskih oficira koji su zastupali potrebu reformi u francuskoj vojsci. — Prim. prev.

[47]) Liddell Hart, *op. cit.*, str. 68.

[48]) Tardieu, *Avec Foch* (Paris, 1939), str. 107.

[49]) Pierrefeu, *Plutarque a menti*, str. 308.

[50]) Tardieu, *op. cit.*, str. 32.

„ja želim da se borim. Boriću se pred Amijenom. Boriću se iza Amijena. Boriću se stalno.“

Optimizam može posmatračima izgledati lak, zaista, isuviše lak kada ide do bezbrižnosti i postaje razlog neaktivnosti i samozadovoljstva, ali, u agoniji preteće katastrofe, pod pritiskom neposredne i velike odgovornosti, postaje isto toliko dragocen koliko je i redak; samo oni koji su doživeli ovakve trenutke, shvatiće njegovu vanrednu vrednost. Foš je tada izgledao kao jedini izvor vere u pobedu koja je bila počela da iščezava. Data mu je uloga da koordinira rad savezničkih armija na Zapadnom frontu. Ubrzo je ovo visoko zvanje, koje je ispočetka bilo zamišljeno skoro kao diplomatska misija, pojačano dalekosežnim ovlašćenjima. Istorija njegovih doživljaja pričana je mnogo puta. Njegovo novo zvanje nikad nije pretstavljalo neku krutu disciplinsku komandu i Foš se, u docnijim godinama ponosio načinom na koji je upotrebljavao diplomatsko ubeđivanje umesto vojnog autoriteta.

Tako su, posle marta 1918 godine, sve operacije na Zapadnom frontu došle pod njegovu komandu i inicijativu. U početku je strategija bila prilično jednostavna: da se izdrži. Armije su držale svoje tle posle nedelju dana povlačenja i pometnje. Tu su se prihvatile i reorganizovale. Foš je znao da ima samo da izdrži toliko dok Amerikanci ne stignu, i da će opet imati snage za ofanzivu. Ali, oni još nisu bili stigli. Došao je drugi udarac, 27 maja, na putu Šmen de Dam (Chemin des Dames).*) Francuska vojska je bila potpuno iznenađena; na njenom frontu bio je otvoren širok prodor i nemačke armije jurnule su u slobodan prostor, prvi put posle 1914 godine, prevaljujući dnevno po 10 i više milja.**) 30 maja one su stigle na Marnu. Francuska vojska je bila iznenađena, ali se iznenađenje više nije ponovilo. Kada je 15 jula došlo do trećeg udarca Foš ga je dočekao sa svim raspoloživim rezervama i preduzeo je, tri dana docnije, svoju prvu protivofanzivu. Ovde je, prvi put od početka rata, taktička snalažljivost doprinela uspehu u obe faze bitke. U odbranbenoj fazi, manevar, koji je izvršila armija generala Guroa (Gouraud), ostavio je prazan prostor između prednje tanke linije odbrane i glavne linije otpora; u taj prostor jurnule su nemačke trupe bez podrške artiljerije. U očekivanju neprijateljske ofanzive, tu je, naposletku, izvršeno „strategisko povlačenje“. Ali, prošlo je mnogo meseci pre nego što se Foš ubedio u njegovu efikasnost, jer je dotada bio uveren u potrebu da se brani svaka stopa zemlje. Ovaj jednostavni sistem odbrane bio je stalna odlika odbranbenog položaja francuske vojske sve do 1940 godine.

Postupak koji je primenjen u ofanzivi više je iznenađivao po svojoj smelosti. U ranijim fazama rata, artiljeriska priprema bila je potrebna da bi napadačevoj pešadiji otvorila put kroz smrtonosne prepreke neprijateljskih položaja. Ali, to je znatno smanjilo dejstvo iznenađenja. Nemci su, smanjujući artiljerisku pripremu na 20 mi-

*) Položaj koji su Nemci 1917 godine izgubili prilikom Nivelove ofanzive i ponova zauzeli 27 maja 1918. — Prim. prev.

**) Jedna milja = 1.609 m; jedna stopa 30,4 cm. — Prim. red.

nuta, 27 maja bili u stanju da postignu potpuno iznenađenje. Ovoga puta odlučeno je da neće biti ispaljen nijedan metak pre nego što tenkovi Manženove (Mangin) i Degutove (Degoutte) armije ne krenu iz šume Viler-Kotre (Villers-Cotterets) ka nemačkom desnom boku izbočine na Marni.

Foš je predviđao ofanzivu i pripremio protivofanzivu. U svom memorandumu od 24 jula izjavio je da se plima okrenula. „Došao je trenutak da se napusti opšte defanzivno držanje koje nam je dosad nametala brojna slabost i da se pređe u ofanzivu."[51]) Izvlačeći pouke iz poslednjih operacija, rekao je svojim generalima da se „pre i iznad svega mora ostvariti iznenađenje. Poslednje operacije pokazuju da je to neophodan uslov za uspeh."

Naredna tri meseca Foš nije dao predaha neprijatelju. Ofanziva se ređala za ofanzivom na svim tačkama fronta. Ali, sada je Foš imao *sredstva:* priliv ljudstva i materijala bio je stalan. Pa, možemo li onda njegovu konačnu pobedu pripisati nekom njegovom naročitom metodu u vođenju operacija?

Foš je u svojim docnijim komentarima objašnjavao kako mu je bolja strategija omogućila da tuče Ludendorfa. „Ludendorf je", rekao je govoreći o ofanzivi 1918 godine, „u taktičkim pojedinostima svojih operacija divno planirao svoje napade. Planiranje je bilo savršeno i tu se ne bi imalo šta da poboljša. Ali — nije postojao rezervni plan... on nije imao zamisli o celini, niti plan velikih razmera..."[52]) Zašto, posle svakog od svojih masivnih udaraca, nije mogao, uprkos vanredno sjajnih rezultata, da postigne presudan uspeh? „Tu ima samo jedan odgovor: konačna pobeda ne može da zavisi od uspeha pojedinačnog napada makar on bio izvanredan. Taj napad se mora povezati sa izvesnim brojem drugih napada. On mora da je deo celine, a ne sama celina. To je ono što je Ludendorf zaboravio."[53])

Tako čujemo kako Foš podvlači vrednost planirane celine operacija koja je dovela do nemačke kapitulacije. Bio je potreban niz ofanziva „podešenih tako da obuhvate ceo front,"[54]) „povezanih međusobno" *(s' emboitant les unes dans les autres)*, izraz koji je Foš više puta upotrebio u svojim razgovorima sa Rekulijem i koji se javlja kao glavna karakteristika njegove velike ofanzivne strategije iz 1918 godine. Na drugom mestu, čak i pre rata, Foš je pravu ofanzivnu strategiju pretstavio kao „kretanje papagaja" — to jest, napredovanje slično kretanju papagaja koji se penje po prečagama svoga kaveza, koristeći se naizmenično kljunom i kandžama da bi se pomoću njih čvrsto pridržavao dok se ne usudi na sledeći korak. „Gospodo... papagaj je... savršena životinja" bila je jedna od onih eliptičkih i kriptičkih rečenica, svojstvenih Fošovom stilu, kojom je jednom prilikom zaključio svoju konferenciju. Ovo je, nema sumnje, u skladu sa načelom ekonomije snaga — „veštine da se gro

[51]) *The Memoirs of Marshal Foch* (New York, 1931), str. 307.
[52]) Recouly, *op. cit.*, str. 96.
[53]) *Ibid.*, str. 98.
[54]) *Ibid.*, str. 95.

svih snaga koje stoje na raspoloženju stavi u dejstvo protivu otpora na koji se nailazi i da se ove snage organizuju po jednom sistemu."[55]) Ali je to sve ipak daleko od pojma „bitka: odlučan napad."

Druga nedoslednost između Fošove teorije i njegove prakse zapažena je u njegovom rukovođenju primirjem. Kako se pobeda može postići samo odlučujućom akcijom uništenja neprijateljskih snaga, zar nije bila greška da se primirje zaključi pre toga presudnog udarca i dok su se neprijateljske armije još nalazile na savezničkom tlu? Kao što je danas dobro poznato, Foš je na ove kritike odgovorio unapred. „Rat", rekao je Vrhovnom savetu prvih dana novembra 1918, „znači boriti se za konačne rezultate. Ja ne vodim rat za ljubav vođenja rata. Ako primirjem dobijem uslove koje želimo da nametnemo Nemačkoj, zadovoljan sam. Čim je postignut ovaj cilj, niko nema prava da prolije nijednu kap krvi."[56])

Foš je imao sve razloge da veruje da je njegova pobeda potpuna i ona je zbilja bila potpuna, ukoliko je bila njegova sopstvena, na bojnom polju. Nemačka je otada bila nemoćna, ali ne i za konferenciskim stolom. Čak iako Nemačka nije bila prisutna dok je pripreman ugovor, načela Vilsonovog programa, koji su saveznici prihvatili, obuzdala su pobedioce ograničenjima koja Foš nikada nije mogao da zamisli dok je pripremao uslove svoga primirja. A sada je njegova uloga bila završena; on više nije bio u igri. Kada je pokušao da se umeša, Klemanso, ljut zbog ove nametljivosti jednog vojnika u političkim poslovima, vratio ga je sa karakterističnom osornošću na svoje mesto.

Svojim snažnim ubeđenjem o svojoj patriotskoj dužnosti, Foš je ipak nastojao da bude saslušan. Njegova politika, ocrtana u njegovim memorandumima i govorima upućenim Vrhovnom savetu između primirja i potpisivanja ugovora, dobro je poznata, ali će ovde biti prikazana kao neophodna za potpunu sliku njegovog shvatanja vojne bezbednosti.[57])

Zamisao je bila prosta. Evropska bezbednost, dokazivao je, ne može se zajemčiti niti nemačkim razoružanjem koje se ne može nametnuti trajno, niti garancijama Saveznika, koje su iluzorne. Samo materijalna garancija može zadovoljiti, a to je zauzimanje mostobrana na Rajni. „Reka je presudan faktor. Gospodar Rajne je gospodar okolnih oblasti. Ona strana koja ne kontroliše Rajnu, izgubila je."[58]) Ovo rešenje je imalo mnoga preimućstva; okupacija nekoliko izabranih tačaka bila bi veoma ekonomična, jer bi bio potreban mali broj trupa, a kako je Foš predlagao da se okupacija izvrši međunarodnim kontingentima, to on nije mogao da vidi kako bi Saveznici Francuske mogli da posumnjaju ili strahuju da bi Francuska time dobila sredstva za hegemoniju u Evropi. Izgleda da je Foš zamišljao da ova okupacija bude stalna i da bi se dopunila stvaranjem nezavisne

[55]) *Principles*, str. 51.

[56]) *Memoirs of Marshal Foch*, str. 463. Vidi takođe Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House* (Boston and New York, 1928), IV, 91.

[57]) Vidi *Recouly, op. cit.*, str. 165—249.

[58]) *Ibid.*, str. 263.

države na levoj obali Rajne. Pošto je njegov plan odbačen i pošto su propale garancije koje su Saveznici umesto njega ponudili Francuskoj, Foš nije mogao da propusti da optuži državnike — pre svega Klemansoa — da su kompromitovali njegovu pobedu. Bilo je prirodno da je, u saglasnosti sa skoro svim svojim sunarodnicima, mere bezbednosti u ugovoru smatrao nedovoljnim. „Ovako", rekao je Rekuliju, „morate da gledate na problem bezbednosti. Morate ga posmatrati u celoj njegovoj veličini i složenosti. On nije ograničen samo na pregradu Rajne; daleko od toga. On se sastoji u održavanju mira u Evropi po svaku cenu — mira uspostavljenog ugovorima zaključenim posle naše pobede. Pretpostavite da Nemačka uspostavi vlast nad ovim (novim) državama. Čak ako bi to i bio samo moralni uticaj, one bi ipak gravitirale prema njoj. Možete li zamisliti strahovitu snagu koju bi tada imala? Bilo bi uzaludno i boriti se protiv nje. Stvar bi bila izgubljena još pre nego što bi otpočela bitka."[59])

[59]) *Ibid.*, str. 268.

GLAVA 10. Bižo, Galijeni, Liotej: Razvoj francuskog kolonijalnog ratovanja

ŽAN GOTMAN

Francusko kolonijalno carstvo igra važnu ulogu u velikoj strategiji sadašnjeg svetskog rata. Ono je prostrano, ima 44,600.000 kvadratnih milja sa stanovništvom od skoro 65 miliona ljudi i sastavljeno je od mnogih zemalja različite veličine i oblika, rasturenih po celom svetu. Glavni blok se nalazi u Africi, protežući se od zapadnog dela Sredozemnog Mora pa sve do ušća reke Kongo. Sa izuzetkom nekoliko malih pretstraža (Francuske Gijane i nekih ostrva, kao Martinika, Gvadelupe, Reiniona), ovo prostrano carstvo, čiji su pojedini delovi imali presudno mesto u istoriji sadašnjeg sukoba, osvojeno je i formirano u jednu jedinicu u toku prošlog stoleća. Osvajanje je počelo zauzimanjem Alžira 1830 godine i završilo se pokoravanjem poslednjih nemirnih plemena u Južnom Maroku 1934 godine.

Kako je jedan veliki francuski kolonijalni stručnjak rekao, „Francusko carstvo su stvorili oficiri koji su se dosađivali i tražili avanture, dok su Britansko carstvo stvarali trgovci koji su želeli da zarade pare.“ Podrobno istorisko proučavanje ovog stoleća kolonijalnog širenja dokazuje da je ovo duhovito tvrđenje u suštini tačno: do 1914 godine Francusko carstvo razvijalo se bez plana i koordinacije i, uglavnom, po inicijativi i nastojanju oficira koji su bili rastureni po raznim mestima i kojima je bio dosadio garnizonski život. Ali takvo proučavanje otkriva i to da ovi ljudi nisu bili samo ljudi od akcije nego i ljudi koji su imali i svoje ideje. Oni su ostavili čitavu literaturu o kolonijalnom ratovanju koja u obliku prepiske, vojnih uputstava, izveštaja, govora, raznih članaka i istoriskih knjiga pretstavlja veoma značajan doprinos kako nauci o ratu, tako i veštini kolonizacije.

Kolonijalno ratovanje je sasvim različito od onoga koje je opšte poznato kao kontinentalno ratovanje. Ono se, uglavnom, obavlja u udaljenim zemljama na velikim površinama nepoznatog zemljišta, protiv neprijatelja koji je brojno jači i poznaje zemljište, dok je slabiji u materijalnoj organizaciji i sredstvima snabdevanja sa strane. Stoga, u kolonijalnim ratovima kvalitet mora da nadoknati vero-

vatnu brojnu slabost. Kolonijalni ratovi se, uglavnom, vode između protivnika sa upadljivo različitim stepenima civilizacije.

Različiti po sredstvima, kolonijalni ratovi su različiti i po cilju: oni nemaju za cilj uništenje neprijatelja, već organizaciju pokorenih naroda i zauzete teritorije pod posebnom upravom. Ukoliko je moguće, u kolonijalnom ratu se izbegava razaranje za vreme operacija; prvo, da bi se sačuvao proizvodni potencijal teritorije na kojoj se izvode operacije i tako štedeo materijal koji dolazi iz udaljenih početnih baza; zatim, što je još važnije, osvojenu zemlju treba odmah posle osvajanja uključiti u celinu „carstva" kako politički tako i privredno. Stoga je u svakom pogledu poželjno da teritorija bude što je moguće manje oštećena kada se osvajanje završi. Problem nije toliko u tome „da se neprijatelj tuče na presudan način", već da se pokori uz najmanji trošak i na način koji jamči trajno umirenje.

Kod takvih ciljeva kolonijalno ratovanje je prisno povezano sa okupiranjem i organizacijom osvojenih teritorija, jer uspešna okupacija potpuno zavisi od uspešne organizacije. Kolonijalno ratovanje je, dakle, srodnije ratovanju kojim osvajač izgrađuje carstvo apsorbovanjem pokorenih naroda nego sudaru između dve zaraćene sile koje ne misle na spajanje i obnovu posle rata.

U toku prvog perioda kolonijalnog širenja francuski komandanti nisu mnogo pazili na osobenosti kolonijalnog ratovanja i prošlo je više od pola stoleća dok načela i metodi nisu razrađeni i konačno usvojeni. Razvoj ovog poglavlja francuske vojne misli može se podeliti u tri glavna perioda, od kojih je svaki obeležen po jednim istaknutim imenom. U toku veka od 1830 do 1930 godine tri velika čoveka, tri maršala Francuske razvila su u procesu izgradnje novih francuskih kolonija teoriju strategije i taktike i osnovala novu školu. To su bili maršali Bižo (1784—1849), Galijeni (1849—1916) i, možda najsjajniji od svih njih, Liotej (1854—1934). Njihove su misli i učenja važni ne samo zbog njihovih osvajanja i naučnih dela, već i zbog uloge koju su njihovi učenici i naslednici njihove misli odigrali u ratovima XX veka. Među Galijenijevim učenicima na Madagaskaru nalazili su se Žofr, Rok (Roques), Liotej. Među Liotejevim učenicima u Maroku bili su Franše Depere (Franchet d'Esperey), Guro, Manžen, Hire (Huré), Noges (Noguès), Katru (Catroux), Žiro (Giraud) i mnogi drugi koji su, možda, suviše mladi da bi do danas postali čuveni. Međutim, mnogi od ovih mladih oficira francuskih kolonijalnih trupa dvadesetih godina ovoga veka moraju se smatrati Liotejevim učenicima i od njih se može očekivati neki uticaj u decenijama koje dolaze.

Dela svih ovih maršala i generala povezana su neprekidnim lancem misli. Kao primer navodimo da general Hire, glavni komandant poslednjih operacija u Maroku, pišući 1939 godine, priznaje instrukciju maršala Bižoa iz četrdesetih godina prošloga veka za osnovu svoje strategije iz tridesetih godina ovoga veka.[1])

[1]) Général Huré, „Stratégie et Tactiques marocaines", — *Revue des Questions de Défense Nationale*, I, 3 (Juli 1939) str. 397—412.

I

Juna 1830 godine Francuska je otpočela svoje novo kolonijalno širenje iskrcavanjem ekspedicionih snaga od 37.000 ljudi na afričkoj obali u blizini Alžira; trupe su poslate da osvete uvredu koju je mesni vladar, dej Alžira*) naneo konzulu Francuske. Grad je brzo zauzet i dej se predao 5 jula 1830 godine. Vojna moć varvarskih gusara, zasnovana na alžirskoj luci i samo teoriskom odanošću povezana sa turskim sultanom, znatno je precenjivana u Evropi, jer je ekspedicija, lakom policiskom operacijom, ubrzo okončala gusarenje u zapadnom delu Sredozemnog Mora. Ali Francuzi su se posle okupacije Alžira našli u neposrednom i stalnom dodiru sa plemenima iz unutrašnjosti. Kao ratnički, ali neorganizovani narodi koji su živeli u stanju političke anarhije, oni su odrekli poslušnost Francuzima, kao što su i ranije odbijali da slušaju Sultana u Carigradu ili njegovog teoriskog pretstavnika, alžirskog deja. Dolazilo je do čestih napada na francuske ustanove na obali, i Francuzi su na svakom koraku van grada morali da se bore ili sa nomadskim plemenima visoravni ili sa seljačkim berberskim stanovnicima planinskih masiva.

Prva dejstva francuskih generala koji su komandovali afričkim ekspedicionim snagama bila su da se bore sa ovim neprijateljem prema osveštalim „napoleonovskim" načelima, masovnim manevrom, odašiljući jake kolone sa moćnom artiljerijom duboko u zemlju. Opterećene prtljagom, krećući se kroz divlju, neobičnu i praznu zemlju, francuske kolone su sporo napredovale na ovoj neprijateljskoj teritoriji i obično su doživljavale poraz. Urođeničke snage bile su kod svoje kuće; njihovo glavno oružje bila je pokretljivost. Skupljajući se naglo na neočekivanim mestima, one su napadale kolone, vršile prepade na konvoje, palile francuske ustanove; one su napadale kolone s boka i s leđa, nanoseći im teške gubitke, i uništavale ili odnosile opremu. Zatim su nestajale, iščezavajući po terenu pre nego što je teška evropska vojna mašina imala prilike da se sredi i preduzme operacije.

Ova taktika učinila je da je prvih deset godina francuskog iskustva u Severnoj Africi bilo veoma skupo i da su rezultati bili razočaravajući. 1840 godine za generalnog guvernera i glavnog komandanta u Alžiru bio je postavljen maršal Bižo. On je za vreme od šest godina, koliko se zadržao na ovom položaju, izvršio osvajanje i konačno pokoravanje većine zemlje. Ali, on je primenjivao sasvim druge metode.

Bižo je bio potpuno svestan činjenice da je glavno preimućstvo urođeničkih plemena, koja su bila ujedinjena pod emirom**) Abd-el-Kaderom, bila njihova pokretljivost. Odlučio je da francuske trupe

*) Alžir se u XVI veku stavio pod vrhovnu vlast Carigrada i od 1600 godine vladao je Alžirom starešina janičarske milicije koji se oslovljavao sa „dej". Ovaj naziv alžirskog vladara ostao je i kada je prestala vlast Porte i održao se sve do 1830 godine. — Prim. prev.

**) Emir je u Severnoj Africi na arapskom jeziku naziv za samostalne starešine plemena. — Prim. prev.

učini pokretljivim kao što su neprijateljske, jer, prema njegovom mišljenju zauzimanje izolovanih gradova ili mesta u unutrašnjosti neprijateljske teritorije nije pretstavljalo značajan korak ka konačnoj pobedi. Umnožavanje utvrđenih mesta koja bi ostala stalno u odbrani nije obezbeđivalo vladavinu nad okolnom oblašću. Želeo je da se urođenici svuda boje akcija njegovih trupa, dajući tako svojoj vojsci moralni ugled koji bi imao za posledicu štednju u stvarnom primenjivanju materijalne snage. U tom i mnogim drugim pogledima Bižo je sledovao linijama stare rimske strategije u Africi.

U reorganizaciji alžirskih trupa Bižo je nastojao da olakša i uprosti opremu, tako da su jedinice svih rodova dobile veću pokretljivost i gipkost. Komora je od vozeće na sporim kolima, pretvorena u noseću, koristeći istu stoku (konje, mazge ili kamile). Trupama je naređeno da, ukoliko je to moguće, svoje potrebe podmiruje sa terena, u zoni operacija. Lake i brze kolone, koje su se obično sastojale od 6.000 ljudi i 1.200 konja, krstarile su kroz zemlju. Rat je postao pokretan i Francuzi su učili metode kolonijalnog ratovanja od samih urođenika. Osećajući da su izgubila svoje glavno oružje, mnoga plemena su se pokorila. U svakoj osvojenoj oblasti prvi korak francuske vojske bio je da sagradi mrežu karaula koje su vladale putevima i služile kao robna slagališta i baze za dalje prodiranje lakih kolona.

Ova strategija donela je konačne rezultate u prvim godinama Bižoovog komandovanja i dovela je naposletku do potpunog poraza nemirnih arapskih plemena emira Abd-el-Kadera. Ali, najteži zadatak koji je bio pred Bižoom bilo je prodiranje u primorske planine, nastanjene berberskim seljacima; žilavim borcima koji su u istoriji uvek bili poslednji koji su se pokoravali u Severnoj Africi — Rimljanima, Arabljanima i docnije Francuzima. Bižoov izveštaj „*De la stratégie, de la tactique, des retraites et du passage des défilés dans les montangnes des Kabyles*“*) ostalo je do danas klasično delo za francusko kolonijalno ratovanje. Njegove glavne misli vrede da se ponove.

Planinski masivi, kao Kabili, ne pružaju mnogo prilika za manevar. Oni čine skoro neprekidan lanac prirodno jakih tačaka, koje se lako mogu utvrditi ili braniti. Taktika koja često odlučuje u bitkama u ravnici gubi ovde svoju efikasnost. Topografska ispresecanost olakšava pojedinačnu borbu, a otežava uspostavljanje neprekidnih frontova trupa koje napadaju spolja. Iz toga je razloga Bižo istakao kao najvažnije pravac kojim se upućuje svaka kolona: preimućstvo koje je izgubljeno u području taktike mora se nadoknaditi strategijom. Prva aksioma ove strategije jeste shvatiti da se mora biti jak da bi se osvojile planine, ne toliko zbog branilaca koliko zbog samog zemljišta. Kad god je to moguće, treba operisati sa nekoliko kolona koje se međusobno štite, jer ugrožavaju neprijatelja sa više pravaca i mogu da opkole položaje na kojima bi neprijatelj organizovao jak otpor ili sa kojih bi mogao da napadne pojedine kolone u bok ili iz pozadine.

*) O strategiji, taktici, povlačenju i prolazu kroz tesnace kabilskih planina. — Prim. prev.

Ali, planiranje marševa nije sva strategija. Nije dovoljno da se pređe jedan planinski venac ili da se planinci potuku jedan ili dva puta; cilj je da se oni potuku tako da posle poraza više ne pokušavaju da se reorganizuju za bitku u drugo vreme i na drugom mestu. Vojne operacije moraju se upraviti protivu interesa urođenika i moraju se snažno osetiti na teritoriji svakog plemena tako da se slomi njihov moral i da se oni obeshrabre za nastavljanje rata. Strategija se, stoga, mora planirati i s obzirom na mesne privredne okolnosti i nastojati da se slomi potencijal neprijatelja da bi se dezorganizovale ne samo njegove snage, već isto tako i njegova privreda.[2])

Naredne generacije kolonijalnih oficira dobro su zapamtile ova načela i brižljivo ih razvijale. Bižo je poboljšao taktiku isto tako kao i strategiju. Istakao je primenu iznenađenja da bi se oslabio otpor neprijatelja još u samom početku bitke. Zahvaljujući njegovoj reorganizaciji, francuske kolone su bile u stanju da se kreću brzo i da udare tamo gde se to nije očekivalo. Kada takvi početni udarci nisu bili dovoljni da bi se postigla pobeda, Bižo je svojoj pešadiji naređivao da obrazuje kare po uzoru na stare „kare" rimskih legija. U ovom poretku ona je mogla da odbije napade sa svih strana, sa leđa isto kao i sa fronta. Za vreme ofanzivnih akcija pešadiske kare bile su na bokovima podržavane konjičkim eskadronima. Obnova taktike starog Rima u XIX veku pokazala se kao pametna i uspešna: od doba Jugurte, uprkos vremenu, ni zemljište ni taktika urođenika nisu se izmenili. Metode koje su primenili Rimljani za osvajanje svojih poseda u Africi, upotrebili su sa istim uspehom i Francuzi. Tako se temeljna nastava u klasičnim znanjima koju su pružale francuske škole pokazala kao neprocenjiva pomoć francuskim generalima u Africi.

Bižo, koristeći rimski borbeni poredak kare, nije zaboravio važnost političke akcije u starim metodima izgradnje carstva. Nastojao je da oslabi neprijatelja unutrašnjom neslogom i podelom, polažući na suprotnosti između raznih interesa, grupa i vođa. Političko ratovanje ostalo je za Francuze i za sve ostale sile koje su vršile ekspanziju, jedno od glavnih oružja. Tako je Bižo položio temelje nove škole vojne misli koja se još više razvila sledećih pedeset godina. On je u redovima francuskih armija bio prvi vojnik XIX veka koji se odrekao Napoleonovog učenja kao nepodesnog za ove specijalne uslove. On je oživeo stare rimske metode kojima su postignuti dobri rezultati.

Ali, ovi staromodni metodi morali su se prilagoditi veoma prostranim ratištima i modernim vojskama koje su se od Alžira i Sredozemlja brzo prebacivale u udaljene i razne zemlje. Ova nova škola našla je svoga vođu i učitelja u Galijeniju koji pretstavlja gene-

[2]) Bižoov izveštaj o planinskom ratovanju obično se ne nalazi u američkim knjižnicama. Dobar pregled njegovih glavnih načela pruža članak generala Hirea (vidi primedbu 1). Vidi takođe dela generala Pola Azana, *Bugeaud et l'Algérie* (Paris, 1930); *L'Armée d'Afrique de 1830 à 1852* (Paris, 1936); *Conquête et pacification de l'Algérie* (Paris, 1931); *Les grands soldats de l'Algérie* (u *Cahiers de Centenaire de l'Algérie* № 4, Paris, 1931).

raciju oficira sa čistom kolonijalnom prošlošću. Ali, kada su Galijenijevi savremenici povoljno komentarisali njegova dostignuća na kolonijalnom polju, oni nisu mogli da nađu veću pohvalu od reči: „C'est du meilleur Bugeaud!"*)

II

Maršal Galijeni je poznatiji zbog istaknute uloge koju je odigrao kao vojni guverner Pariza 1914 godine, naročito u pripremanju bitke na Marni. Ali njegova stvarna karijera bila je karijera velikog graditelja carstva. Rođen 1849 godine, počeo je karijeru kao mlad pomorski poručnik za vreme rata 1870—1871 godine protiv Nemaca, u kome je učestvovao u nekim od najslavnijih epizoda. Ali, posle 1871 godine, kada je izgledalo da je francuska moć u Evropi slomljena, samo je kolonijalno polje ostalo otvoreno za mlade oficire. U svojih prvih dvadeset godina kolonijalnih ratova i uprave, Galijeni je stekao bogato iskustvo u raznim područjima.

Njegov prvi raspored bio je na ostrvu Reinion. Zatim je poslat u Zapadnu Afriku, borio se u provincijama Senegalu i Nigeriji, išao je posle na francuska Karibska Ostrva i vratio se docnije u Afriku u Sudan. 1892 godine Galijeni, tada pukovnik, stigao je u Tonkin, severnu provinciju Indokine, gde je bio postavljen za komandanta okruga na kineskoj granici, u kome su vladale teške prilike. Ovde mu se pružila prva prilika da pokaže svoju veštinu i umešnost kao komandant i kolonizator pod vanredno teškim uslovima. Ostavio je tonkinsku granicu 1896 godine pošto je u smirivanju i radu postigao rezultate koji su bili za divljenje. Postavljen je za guvernera Madagaskara, na položaj od velike važnosti u to vreme.

Tonkinski period Galijenijeve karijere izgleda kao odlučujući činilac u razradi njegovih metoda kolonijalnog ratovanja. Tu ga je pomagao štab sjajnih oficira — ako su bili stariji po činu, on im je davao nadahnuće, ako su mu bili potčinjeni, on ih je učio. Među njima se našao čovek koga je docnije pozvao na Madagaskar kao svog saradnika. Taj čovek je bio Liotej. Tu, na kineskoj granici, otpočelo je udruživanje ova dva vojnika koje je imalo dubokog uticaja na tadašnjicu i budućnost tolikih zemalja. Ova dva čoveka bila su od iste građe i razumela su se međusobno, ali njihove osnove kao da su bile suprotne: Galijeni, kolonijalni i realistički čovek akcije; Liotej, metropolski oficir, odgojen u aristokratskim krugovima, koji je sticao karijeru u regularnoj vojsci i sada, u svojoj četrdesetoj godini, bio pun teorije, knjiga, kurseva i pravila.

Nekih četrdeset godina docnije, Liotej je voleo da priča kako mu je Galijeni na samom početku oduzeo svu tehničku literaturu, udžbenike, priručnike i štabna pravila koja je Parizlija doneo sa sobom. Njegov šef mu je rekao da ostavi čitanje vojnih stvari i da gleda oko sebe da bi učio stvarnost. Otkrio je da ima sa Galijenijem

*) Ovo je bolji Bižo. — Prim. prev.

zajedničku mržnju protiv krute birokratije i volju da postigne cilj — efikasnu akciju. Od tog trenutka suprotne osnove su se dopunile i oba čoveka su izradila ono što će u očima istorije ostati francuska teorija kolonijalnog ratovanja i upravljanja XIX i XX veka.

Za Lioteja je postavljanje u Indokini bilo neka vrsta izgnanstva, jer je u to vreme bio među mladim oficirima francuske prestonice dobro poznati autoritet. Bila je to kazna za pisanje jednog članka jako kritikovanog koji je bio objavio u *Revue des deux Mondes*, najuticajnijem od velikih francuskih književnih i političkih časopisa. U ovom članku *„Le rôle sociale de l' officier francais“**) on je isticao ulogu oficira u izgradnji francuskog društva. Duševno zamoren garnizonskim životom i zabrinut zbog potpunog nedostatka razumevanja od strane vojnih krugova dubokih političkih i društvenih promena koje su se u to vreme dešavale u francuskom narodu, Liotej je nastojao da francuskoj eliti skrene pažnju na vanredan značaj oficira u vaspitavanju mlade generacije. To je bila važna stvar u zemlji u kojoj su skoro svi mladi ljudi po nekoliko godina provodili u vojnoj službi. Zatim, period službe se podudarao sa početkom života vojnika kao odraslog čoveka, kada je uticaj oficira na njegov intelektualni razvitak mogao da bude najdublji. Poučavajući vojnike ne samo u vojnoj veštini i ne pridržavajući se krutog birokratizma, vodeći brigu o njihovim umnim kao i o njihovim fizičkim delatnostima, oficiri mogu da učine kako mladim ljudima tako i njihovoj zemlji neocenjivu uslugu spremajući razvijenije, patriotski svesnije i inteligentnije generacije građana.[3])

Ove smele zamisli prestrašile su konzervativne umove više vojne uprave. Generalštab je smatrao da je skoro revolucionarno govoriti o socijalnoj ulozi oficira i zato je Liotej stvarno proganjan. General de Boadefr (de Boisdeffre), tada načelnik Generalštaba, koji je lično bio naklonjen sjajnom mladom majoru, odredio ga je za Indokinu, objašnjavajući mu na prijateljski način da je privremeno izgnanstvo potrebno da bi moćni ljudi zaboravili njegov članak „Rôle Social“ i, nastavio je, da Liotej ovu kolonijalnu epizodu u svojoj karijeri ne treba suviše da primi k srcu. Kolonijalna vojska, rekao je, zatvorena je kasta za strane ljude; sem toga, Liotej je u svojih četrdeset godina suviše star da bi počeo kolonijalnu karijeru.

Liotej se u Galijenijevom komandnom mestu, na kineskoj granici, javio 1894 godine. Našao je idealnu okolinu za čoveka koji je odbio da primi ideju da se vojni poziv ograničava na vežbanje, birokratizam i samo povremene borbe. Za njega je, kao i za Galijenija, zadatak vojske bio napredak i poboljšanje postojećih životnih uslova i civilizacije. Bio je to zadatak stvaranja uslova za trajan mir, izbegavanja prolivanja krvi, razvijanja kulturnog i materijalnog standarda, a time i povećanja veličine i ugleda matične zemlje. Ovo je bio Liotejev cilj kada je pisao *„Rôle Social“*, a baš to je bio i zadatak

*) Društvena uloga francuskog oficira. — Prim. prev.

[3]) Vidi Carl V. Confer, „The Social Influence of the Officer in the Third French Republic“, *Journal of the American Military Institute*, III (jesen 1939), 157—165.

koji je ležao pred njim u nazadnim kolonijalnim zemljama. Ovaj zadatak vojske postao je otada temelj francuskog shvatanja kolonizacije suprotnog anglosaksonskoj ideji koja je podvlačila, uglavnom, materijalnu zaradu — što pretstavlja jasno tumačenje anegdote. navedene ranije o poslovnim ljudima i oficirima koji se dosađuju.

III

Pred kraj 1899 godine general Galijeni, guverner Madagaskara, izvestio je lično vladu u Parizu o tome šta je učinjeno ili šta je još ostalo da se učini u novoorganizovanoj koloniji, Velikom Ostrvu (Madagaskaru) Indiskog Okeana. Liotej ga je pratio kao njegov načelnik štaba i formulisao je, na kraju njihovog boravka u Parizu, glavne zamisli i doktrine kolonijalne vojne škole u sjajnom članku, opet u časopisu *Revue des deux Mondes*, pod naslovom „*Du rôle colonial de l' Armée.*“[4]) Ovaj tekst je postao osnova čitave teorije akcije graditelja Francuskog carstva.

Liotej počinje postavkom da nema nameru da govori u korist vojne uprave u kolonijama. Stari spor između civilnih i vojnih autoriteta smatra besmislenim. Titula nije glavna, već čovek. U kolonijalnim zemljama gde „nepredviđeno pretstavlja pravilo, a odluka dnevnu potrebu, jedna formula stoji iznad svih ostalih, a to je: pravi čovek na pravom mestu.“ Glavne odlike koje čine dobrog oficira i dobrog kolonijalnog administratora sasvim su iste. Kada čovek ima ove osobine nije važno kojoj službi pripada — bilo da je oficir ili civilni službenik, on će dobro vršiti posao. Uvod ove vrste bio je očigledno usmeren ka rešenju stare i ogorčene borbe koja se vodila u svakoj okupiranoj oblasti. Ovim ljudima akcije ništa nije bilo više tuđe nego ova teoriska pitanja autoriteta i sudske nadležnosti. U besedi upućenoj Savezu francuskih putnika[5]), veoma odabranoj grupi Francuza zainteresovanih u spoljnim problemima, koja se svakog meseca sastajala u Parizu, Liotej je naglasio još jednom potrebu da se svi ovi obziri potčine politici „pravog čoveka na pravom mestu.“

Kolonije su, rekao je Liotej, najbolja škola praktičnog života, efikasnog komandovanja i svakodnevne odgovornosti. U takvoj školi diplome, čin, razrađena hijerarhija ne znače ništa. Samo je rešenje problema važno. Ako bi to pomoglo, on bi u datoj prilici civilnu vlast dao oficiru ili komandu vojne jedinice građaninu. Naveo je primere u kojima su civilni službenici bili prinuđeni da na Madagaskaru u kritičnim okolnostima delaju kao vojni komandanti u ratu. Spomenuo je naročito E. F. Gotijea (Gautier), tada direktora prosvete na Madagaskaru koji je docnije, kao profesor Univerziteta u

[4]) Lieutenant Colonel Lyautey, „Du rôle colonial de l'Armée“, *Revue des deux Mondes*, CLVII (15 februara 1900), 308—328. Ovaj članak je Librairie Armand Colin, Paris, ponovo objavila u vidu brošure.

[5]) Ovom besedom, održanom 19 februara 1900 godine, počinje knjiga Liotejevih govora koji su objavljeni pod naslovom *Paroles d'Action* (Paris, 1927).

Alžiru, bio jedan od glavnih savetodavaca francuske uprave u Africi. Na večito pitanje — vojni ili civilni režim — Liotej je odgovorio da ne mari za formule; „režim se zove Dumer (Doumer) ili Feje (Feillet), Federb (Faidherbe) ili Galijeni, i dobar je zato što su oni dobri." Ustvari, Liotej misli da je svaki pionir u kolonijama, u nekom smislu, vojnik: on organizuje svoju sopstvenu bezbednost i bezbednost zemlje oko sebe. Postaje vođa prijateljski raspoloženih urođenika — uniforma ili bubanje pravila ne mogu ništa da pomognu takvom iskustvu. Primarni činilac u kolonijalnoj upravi je čovek.

Ali, sposobnosti Francuza na strani zahtevaju još i metode za njihovo efikasno iskorišćenje i Liotej, posle prvog načela („pravi čovek na pravom mestu") brižljivo objašnjava glavne elemente takvih metoda u svome članku „*Rôle colonial de l' Armée.*"

Mnogi vojnici toga vremena bili su zaprepašćeni njegovim novim strategiskim načelom — *kod upotrebe oružanih snaga izbegavajte, ukoliko je moguće, kolonu i zamenite je progresivnom okupacijom.* Ovo može izgledati kao razvijanje Bižoove ideje da nije dovoljno da se neprijatelj pobedi, da on može biti tučen, pa docnije, kod prve povoljne prilike, da ponovo organizuje svoje snage za novu bitku. Iz toga razloga Liotej je želeo da njegov front ne obrazuju čela kolona već pravilno napredujuća plima dobro organizovane okupacije. Naravno, nije postojala namera da se potpuno suzbiju kolone trupa koje napadaju: takva operacija je uopšte neizbežna u početku da bi se neprijatelju pokazala njegova inferiornost prema vojnoj snazi sile koja vrši kolonizaciju. Ali ovaj „*coup de force*"*) sâm neće doneti konačan i trajan rezultat; njemu mora da sleduje okupacija i tu važi Liotejevo čuveno tvrđenje: „*Vojna okupacija se sastoji manje iz vojnih operacija nego iz organizacije uprave u pokretu.*"

Šta se podrazumeva pod ovom „organizacijom u pokretu?" To je organizacija osvojene teritorije, ne pozadi aktivnog fronta, već organizacija koja se korak po korak kreće sa snagama koje nastupaju. Ova organizacija mora da bude ne jednostavno nova hijerarhija koja se nameće oblasti, već mreža koja je pokriva, izrađena unapred sa najtačnijim pojedinostima i najvećom pažnjom. Pre svakog koraka u progresivnoj okupaciji moraju se za zadatak izvežbati ljudi koji će obavljati posao: svaki oficir i svaki redov proučavaju oblast i tačno znaju svoje mesto i zadatak odmah posle okupacije. „Okupacija," kaže Liotej, „slaže jedinice na tle kao taložne slojeve." Tako pravi rad okupacije ne počinje sa stvarnom okupacijom. Naprotiv, operacije počinju kada je organizacija spremna; ostaje samo da se predvidi cilj operacija.

Metod uslovljava potpunu pripremu, bez uznemiravajuće akcije ili junačkih dela, i štedi ljude i svodi mržnju na najmanju meru, jer, po opštem pravilu, izbegava prizore borbe oružjem. Naprotiv, on stvara novo tle koje je povoljnije za učvršćivanje rezultata vojnih operacija. Da bi prikazao svoju doktrinu, Liotej nadugačko navodi

*) *Coup de force* = udarac snage. — Prim. prev.

tekstove koje su pisali njegovi pretpostavljeni u Indokini i, naročito, izveštaj koji je general Dišmen (Duchemin), glavni komandant okupacionih snaga 1895 godine, poslao generalnom guverneru Indokine. Zastupajući strogo Galijenijeve metode, general Dišmen odbija mišljenje da progresivna okupacija samo goni buntovnike van granica, umesto da ih uništi, tako da se uvek mogu vratiti da remete mir okupirane teritorije. Naglasio je da nema mogućnosti da se silom potpuno uništi grupa razbojnika — kako su nazivani buntovnici u Tonkinu.

„Razbojnik je biljka koja raste samo na izvesnom tlu... Najefikasniji metod je da se tle učini nepodesnim za njega... U potpuno organizovanim zemljama nema razbojnika. Iščupati divlje biljke nije dovoljno: osvojeno tle se mora uzorati, ograditi i zatim zasejati dobrim zrnom, koje je jedino sredstvo da se tle učini nepodesnim za kukolj. Isto se dešava i u zemlji koja je opustošena razbojničkom pljačkom: oružana okupacija, sa ili bez borbe, uzore je; uspostavljanje vojnog pojasa je ograđuje i izoluje; naposletku, ponovno sređivanje i opremanje stanovništva, uspostavljanje trgova i useva, građenje puteva, seje čisto žito i čini osvojenu oblast nepodesnom za razbojnike, ako oni sami, preobraženi, ne pristanu da sarađuju u ovom razvitku."

Izveštaj generala Dišmena naišao je na veliko odobravanje kod slušalaca. Generalni guverner Indokine, M. Ruso (Rousseau), poslao je memorandum francuskoj vladi u Parizu, izražavajući svoje ubeđenje da su metodi Galijenijeve škole daleko podesniji za uslove na kineskoj granici. Naveo je da se zadatak okupaciskih snaga sastoji prvenstveno u tome da zaštite granicu i društvenu i privrednu obnovu okupirane oblasti; vojne operacije i upotreba sile potisnute su u pozadinu. Inače se, dodao je M. Ruso, „razbojništvo može suzbiti samo sumnjivim kompromisima ili skupim i uzaludnim ekspedicijama."

Liotej podvlači suprotnost između takve progresivne okupacije i klasične strategije jakih kolona u neprekidnom maršu kroz zemlju, koje udaraju po meti koja se skoro stalno nalazi u bekstvu. Izdržavanje kolona iscrpljuje zemlju, naročito kada osvajač nema neposrednog interesa da je sačuva. Progresivna okupacija ili okupacija „organizacijom u pokretu" zasniva se na sistemu očuvanja i povratka u pređašnje stanje. Ova okolnost je povod za sledeće osnovno načelo: „*Kolonijalnu ekspediciju treba uvek stavljati pod komandu onoga koji je određen da bude prvi upravitelj zemlje posle njenog osvajanja.*" Navodeći primere iz svog sopstvenog iskustva, Liotej dodaje jednu rečenicu koja je ostala klasična u francuskim kolonijalnim krugovima: „Ako čovek kod zauzimanja nekog skrovišta urođenika misli, uglavnom, na trg koji će tamo sutra urediti, tada ga neće zauzimati na uobičajen način." Nije mogao bolje da podvuče veliku razliku između običnog i kolonijalnog ratovanja.

Najbolji prikaz opštih metoda kolonijalnog ratovanja Liotej pruža opširnim navodima iz Galijenijevih uputstava od 22 maja 1898 godine na Madagaskaru:

„Najbolje sredstvo za postizanje umirenja u našoj novoj koloniji pruža kombinacija primene sile i politike. Mora se imati na umu da u toku kolonijalnih borbi treba pribegavati razaranju samo kao poslednjem sredstvu i samo kao prethodnoj meri za bolju ponovnu izgradnju. Sa zemljom i njenim stanovnicima moramo uvek da postupamo sa puno obzira, jer je prva određena da primi naša buduća kolonijalna preduzeća, dok će poslednji biti naši glavni posrednici i saradnici u razvoju naših preduzeća. Svaki put, kada nužda rata prisili jednog od naših kolonijalnih oficira da preduzme akciju protiv jednog sela ili nastanjenog mesta, njegova prva briga, čim je završeno pokoravanje stanovnika, treba da bude obnova sela, stvaranje trga i uspostavljanje škole. Umirenje zemlje i njena buduća organizacija postići će se kombinovanom upotrebom politike i sile. *Politička akcija je daleko važnija.* Ona razvija svoju veću moć iz organizacije zemlje i njenih stanovnika."

„Čim smirenje uzme maha, zemlja postaje civilizovanija, trgovi se opet otvaraju, a trgovina ponovo uspostavlja. Uloga vojnika dobija drugostepeni značaj. Počinje delatnost upravnih vlasti. Potrebno je, s jedne strane, da se prouče i zadovolje društvene potrebe pokorenog naroda, a, s druge strane, da se unapredi razvoj kolonizacije koja će koristiti prirodna sredstva tla i otvoriti kapije evropskoj trgovini... Izvršni organi teritorije treba da obavljaju svoje administrativne funkcije sa što je moguće manje formalnosti. Propisi predviđaju samo opšta pravila koja treba primeniti u opštem slučaju, a koja se u pojedinim slučajevima često ne mogu primeniti. Naši organi vlasti i oficiri moraju zdravim razumom da štite interese koji su im povereni i da se ne bore protivu tih interesa zbog propisa."

Time je utvrđen zadatak vojske za vreme samog osvajanja. Galijeni zatim definiše ulogu koju ona ima da odigra u već okupiranim i umirenim zemljama.

„Vojnik je prvenstveno vojnik dokle god to zahteva potreba pokoravanja stanovništva koje još nije potčinjeno. Ali, čim je postignut mir, on spušta svoje oružje i postaje administrator... Ove administrativne funkcije mogle su na početku da izgledaju nepomirljive sa shvatanjima koja su izvesni ljudi stvorili o vojnim licima. Međutim, to je stvarna uloga kolonijalnog oficira i njegovih odanih i inteligentnih saradnika, podoficira i redova kojima komanduje. To je osetljivija funkcija koja zahteva veliku revnost, napor i visoka lična svojstva, jer obnova je mnogo teža od razaranja".

„Štaviše, okolnosti neizbežno zahtevaju ove obaveze. Jedna zemlja nije osvojena i umirena time što su vojne operacije desetkovale i zastrašile njen narod. Čim prođe početni potres, u masama će se dići duh otpora, potpirivan osećanjem revolta koji je stvoren primenom grube sile".

„Za vreme perioda koji nastaje posle osvajanja, uloga trupa svodi se na službu bezbednosti, funkciju koju uskoro preuzimaju specijalne trupe, vojna i civilna policija. Ali, mudro je iskoristiti bezgranične osobine odanosti i oštroumnosti francuskog vojnika. Kao nadzornik rada, učitelj, zanatlija, starešina male posade — svuda gde se apeluje

na njegovu inicijativu, samopoštovanje i inteligenciju — dorastao je svome zadatku. Bilo bi pogrešno verovati da će privremeno zanemarivanje vojne obuke nauditi njegovom duhu discipline i vojne dužnosti. Vojnik kolonijalnih trupa obično je dovoljno star i prošao je nekoliko puta niz obuka. On nema više mnogo da nauči od teoriske i praktične nastave kojoj se podvrgavaju regruti u Francuskoj".

„Služba koja se od njega traži obuhvata moralnu i fizičku delatnost na koju ga potstiče interesovanje za povereni mu zadatak. Štaviše, kada vojnika zainteresujemo za naš zadatak u zemlji, on počne da se zanima i za samu zemlju. Posmatra, proračunava, a često se, na kraju svoga roka službe, rešava da obrađuje neko parče zemlje da bi iskoristio svoju veštinu i znanje i bio od koristi koloniji svojom odanošću i dobrom voljom. On postaje jedan od najdragocenijih elemenata malog naselja što pretstavlja neizbežnu dopunu kolonizacije u širem smislu reči."[6])

Ova uputstva premašuju svrhu ratovanja u njegovom užem smislu. Ali, ona se bave problemom sređivanja koje pruža jedino moguće jemstvo da se osvajanje kolonijalnog naroda i zemlje održi trajno i na miran način. Takva se kolonizacija, očigledno, ne može izvršiti samo silom oružja. „Organizacija u pokretu" zahteva potpunu pripremu pre akcije; improvizaciji nema mesta.

Liotej stoga podvlači osnovno načelo da kolonijalna vojska ne može biti samo vojska koja je poslata na jednu kolonijalnu teritoriju. Ona mora da je visoko specijalizovano telo. „Bitno je", piše on, „da kolonijalna vojska ima svoju autonomiju i da ima svoje starešine, zbilja posebne, kod kojih kolonijalna ideja i podešavanje vojne mašine za njenu upotrebu prevazilaze svaki drugi obzir." Kolonijalno ratovanje zahteva veću stalnost rada nego evropski rat; službe se ne mogu meriti na isti način. „Ne mislite li", pita Liotej, „da je potrebno više autoriteta, više hladnokrvnosti, više moći rasuđivanja, više čvrstine karaktera da bi se, bez ijednog ispaljenog metka, održalo u potčinjenosti neprijateljsko i buntovničko stanovništvo nego da se pokori topovskom vatrom kada se bude diglo?"

Ovo je očigledno bilo zastupanje temeljite reorganizacije celog sistema francuskih kolonijalnih armija. Galijeni i Liotej su bar mogli tvrditi da su na Madagaskaru, reorganizacijom i samo sredstvima koja su imali na raspoloženju, zaista postigli značajne rezultate. Liotej je većinu nemirnog juga Madagaskara osvojio uz pomoć onoga što bi se moglo nazvati „miroljubivom okupacijom". Možda izgleda paradoksalno govoriti o „miroljubivoj akciji" vojske, ali se cilj, zbilja, praktično postiže bez borbe. Idealno korišćenje oružanih snaga bilo je uvek da se spreči borba, a ne da se ona izazove.

Široki značaj koji je ovako dat kolonijalnom ratovanju odveo je Lioteja u razmatranje vojne uprave u kolonijama. On je zastupao Galijenijev sistem spajanja administrativne i vojne vlasti u istim rukama, ne samo na vrhu hijerarhije već i na nižim stepenima. Bižo

[6]) Ovi stavovi Galijenijevih uputstava od 22 maja 1898 godine prevedeni su iz opširnih navoda u Liotejevom članku. *Revue des Deux Mondes*. CLVII, (1900), 316—317.

je u Alžiru stvorio sistem poznat pod imenom „Arapski biroi", u kojima su specijalizovanim oficirima, koji su pripadali posebnom, za upravljanje osposobljenom korpusu, bile date vladine funkcije. Ali oficiri Arapskih biroa nisu komandovali vojnim jedinicama na svojoj teritoriji. Liotej naglašava da je ovakva podela vlasti samo slabost na kolonijalnom polju: „Stalno i neposredno raspoređivanje oružane snage je neophodna potreba u ovim ogromnim kolonijalnim zemljama, gde se sigurnost mora obezbediti šakom ljudi protivu čitavih naroda." Galijenijev sistem ujedinjene teritorijalne komande, u kolonijalnoj istoriji poznat pod imenom „Cercles Militaires" (Vojni domovi), zahtevao je, naravno, dobro izvežbane ljude, ali sa širom specijalizacijom. Oni su bili nadležni kako za operativno komandovanje, tako i za mesnu upravu.[7])

Liotej i Galijeni protivili su se i Bižoovoj tradiciji, početoj u Alžiru, da se bivši vojnici nasele u osvojenoj oblasti u velikim vojnim selima gde bi se svakidašnji život i zemljoradnički rad odvijao po ritmu zapovesti i muzike kao obuka u kasarnama. Oni su želeli da vojnik, ako se rešio da postane naseljenik, uđe u taj posao kao slobodan pojedinac i da se saživi sa mesnom, fizičkom i ljudskom okolinom. Na taj način oni su pokušali da iskorene većinu pregrada koje su izrasle između naseljenika i urođenika pod Bižoovim sistemom vojne kolonizacije.

Liotejev članak o „Kolonijalnoj ulozi vojske" u svitanju XX veka rezimirao je na nekoliko stranica dugo iskustvo Francuza u vojnom ratovanju, praksi i razmišljanju. Teorija škole je bila dobro formulisana. 1940 godine ona je još bila živa za sve kolonijalno nastrojene Francuze.

Tako je učenje Bižoa daleko prevaziđeno. Ali uticaj osvajača Alžira ostao je važan, a, isto tako, preko latinskih klasičara, i uticaj rimskog carskog ratovanja. Ali, Francuzi su u toku više od pedeset godina iskustva znatno poboljšali i obogatili svoje znanje kolonijalnih poslova i kolonijalnog ratovanja. Oni su iskoristili i izvesna strana iskustva, poglavito rusko osvajanje Kavkaza i Turkestana. Skobeljev sigurno nije bio nepoznat francuskim kolonijalnim oficirima. Liotej se često poziva na razne epizode ruskog ratovanja u Aziji kao uzore za kolonijalne oficire uopšte. Ipak, doktrina i metod „progresivne okupacije" ostaju pronalazak ove male grupe Francuza. Gledajući na ratovanje u celini sa šire perspektive, Liotej je bitnu razliku između kolonijalnog ratovanja kao takvog i drugih vrsta vojne akcije definisao ovako: umesto da se na pozornicu operacija donese smrt, cilj je da se na njoj stvori život.

---

[7]) U vezi sa ovim problemima vidi: Albert Ringel, *Les bureaux arabes de Bugeaud et les cercles militaires de Galliéni* (Paris, 1903) i Arthur Girault, *Principes de colonisation et de législation coloniale* (Paris, 1921—1923), 4-to izdanje.

IV

1900 godine, kada je objavljen Liotejev osnovni članak, nad većinom teritorija koje sačinjavaju prekomorsku Francusku lepršala se već francuska trobojna zastava. Glavna funkcija vojske u tim zemljama bila je već okupacija; proučavanje njene administracije prelazi svrhu ove knjige. Dalje osvajanje izvršeno je u XX veku uz znatno ratovanje i sa znatnim rezultatima. To je bilo osvajanje Maroka, koje je nerazdvojno povezano sa Liotejevim imenom. Tu je, zaista, najbolje u širokim razmerama primenjena teorija koju je Liotej, po Galijenijevim zapovestima razradio u Indokini i na Madagaskaru.

Liotej je marta 1902 godine napustio svoje mesto guvernera južnog dela Madagaskara da bi preuzeo novu dužnost u Francuskoj kao pukovnik i komandant 14 konjičkog husarskog puka. Ali, on je u tom svojstvu ostao samo godinu dana. U jugozapadnom delu Alžira, na granici Maroka i velike pustinje Sahare, izbile su jake pobune. Pripadnici alžirskih plemena, potpomognuti marokanskim nomadima, nanosili su ozbiljne gubitke mesnim francuskim posadama i postojala je opasnost da povrate teritoriju. To je bilo ugrožavanje celog Alžira i, štaviše, izvor ozbiljnih međunarodnih komplikacija. Sve što se ticalo Maroka, imalo je ozbiljne reperkusije u prestonicama raznih zainteresovanih sila, naročito u Berlinu. Francuska vlada je odlučila da u tu oblast pošalje najboljeg, koga je imala, specijalistu u novoj doktrini „miroljubive okupacije“, da bi se red uspostavio sa što je moguće manje potresa. 1 oktobra 1903 godine Liotej je, unapređen u čin generalmajora, preuzeo komandu nad poludivizijom i teritorijom Ain-Sefra, gde je ostao tri godine (do decembra 1906 godine). To je bio njegov uvod u Maroko. Oblast Ain-Sefra, na kapiji Šerifskog carstva, poslužila je kao laboratorija u kojoj su konačno razrađeni ljudi, načela i metodi. Mladi oficiri koji su ovde služili pod njegovom komandom (kao Manžen, Anri i Laperin) postali su docnije njegovi najsjajniji saradnici.

Glavnu borbu Liotej nije vodio sa nekim urođeničkim poglavarom, već sa svojim pretpostavljenima u Severnoafričkoj armiji koji su, kao i Generalštab u Parizu, bili daleko od odobravanja metoda Galijenijeve škole. Liotejeva prepiska iz Ain-Sefre pokazuje napredak u ovoj bici sa višom komandom isto tako kao i u njegovom umirivanju oblasti. Naročito je zanimljivo njegovo dugo pismo, upućeno svome ranijem pretpostavljenom i učitelju, Galijeniju, od 4 novembra 1903 godine, u kome Liotej izlaže šta želi da učini.[8])

Liotej objašnjava da je armiju u Alžiru (koji se smatrao kao deo metropolske francuske teritorije) našao organizovanu tačno po evropskom uzoru — krut birokratizam i sve ostalo. Prvo je zatražio specijalnu autonomiju za svoju komandu, pravo da podnosi izveštaje neposredno Generalnom guverneru u Alžiru, obilazeći hijerarhije u

[8]) Objavljeno je nekoliko tomova Liotejeve prepiske (vidi bibliografiju). Period Ain-Sefra zauzima ceo tom: *Vers le Maroc, Lettres du Sud-Oranais* (Paris, 1937). Navedeno pismo Galijeniju nalazi se na stranicama 12—28.

armiji. Zatražio je pravo da izvrši reorganizaciju svojih trupa sa naročitom svrhom da ih učini „doista pokretnim". Od vremena Bižoa pokretljivost je bila velika težnja svih kolonijalnih starešina, jer se, kao što je to primetio Liotej docnije, „u Africi čovek brani kretanjem."[9])

Liotej je takođe želeo stvarnu organizaciju zemlje, što je, u pustinji, u suštini značilo „kontrolu tačaka za snabdevanje vodom i zaštitu trgova i železničkih pruga tako da bi se trgovina mogla obavljati u bezbednosti." Naročito je istakao da je nekorisno za zaštitu date linije (naprimer, železničke pruge) držati utvrđene straže na samoj toj liniji. Takav sistem straža neće sprečiti grupu napadača, koja stremi ovoj liniji, da stigne do svog cilja. Odbrana se mora postaviti na nekom otstojanju ispred ove linije da bi se zaustavio napad pre nego što on može da omete saobraćaj.

Francuske ustanove u osporenoj teritoriji (opisanoj kao oblast zapadno od Džebel Behara) trebalo je da budu *središte privlačenja*, a ne odbijanja. Njih urođenici ne bi trebalo da se boje, već da nađu koristi u obližnjoj francuskoj zaštiti. Stoga, ta zaštita treba da ima određenu ekonomsku orijentaciju, da ohrabri trgovinu, da privlači karavane, da donosi ne samo obećanje bezbednosti već i materijalno napredovanje. Ustvari, problem je bio da se okupira ne jedna tačka, već jedna zona, da se stvori ne jedan vojni garnizon, već središte akcije i uticaja. Političko ratovanje se nije zanemarilo: glavni neprijateljski poglavar u marokanskim planinama mora se napasti ne kolonama, već urođeničkim pomoćnim snagama i njegov autoritet mora se potkopati na njegovoj sopstvenoj teritoriji, među njegovim sopstvenim pristalicama.

Dve tačke naročito zaslužuju specijalno objašnjenje jer će one ostati osnov Liotejeve marokanske strategije i politike. 1) Na polju diplomatije on je zastupao lojalan savez sa sultanovom vladom i pretstavnicima. Nikakvu akciju na marokanskoj teritoriji ne treba preduzimati bez saglasnosti sa zvaničnim marokanskim vlastima i bez njihove pomoći. Ovaj „srdačan sporazum" („entente cordiale") bio je osnova protektorata. 2) Na polju strategije važan je ovaj stav u pismu: „Ustvari, konačno uspostavljanje sistema zaštite koji projektujem, izvršiće se sasvim postupno; bilo bi nemoguće da odredim čak i približan datum za njegovo ostvarenje, mada sam sklon da verujem da se rezultat može postići brže nego što većina ljudi misli. Neću nastupati u kolonama, niti snažnim udarcima, već, kao što se rasprostire mrlja od ulja, napredovanjem korak po korak, upotrebljavajući naizmenično sve lokalne elemente, koristeći se podelom i suparništvom među plemenima i njihovim starešinama."[10]) Strategija „Uljane mrlje", čuvena *„tache d'huile"*, zauzeće svoje mesto u istoriji kao uzrečica koja najbolje označava francusko prodiranje i umirenje Maroka.

---

[9]) Francuski: *En Afrique, on se garde par le mouvement.*

[10]) Lyautey, *Vers le Maroc, Lettres du Sud-Oranais*, str. 26.

Program je stavljen u dejstvo. Miroljubiva okupacija, donoseći mir i prosperitet okupiranim oblastima nadmašila je u svome napredovanju ka jugu i zapadu sva Liotejeva očekivanja. Sa komandnog mesta u Ain-Sefri osvajanje Sahare je znatno prošireno. Kao simbol ekonomskog razvoja oblasti služi grad Kolomb-Behar koji je Liotej osnovao i koji danas pretstavlja aktivno središte karavanske trgovine i krajnju stanicu glavnog pustinjskog puta i transsaharske železnice. Ali, podizanje Kolomb-Behara pretilo je da izazove francusko-nemački zaplet. Napredovanjem prema zapadu, francuska kolonizacija je dolazila u sve tešnji dodir sa teritorijom, a time i sa problemima Maroka. U isto vreme je marokanska kriza dobijala veći i ozbiljniji značaj na evropskoj diplomatskoj pozornici, naročito kao posledica incidenata koji su se desili na atlantskim obalama Maroka.

Liotej je, napustivši Ain-Sefru, od decembra 1906 do 1910 godine komandovao divizijom u Oranu (Zapadni Alžir). Ovde je bio u još tešnjem dodiru sa marokanskom granicom, iako je bio dalje od nje. Doprineo je postupnom preobraženju francuske Severnoafričke armije prema zamislima koje je uvek zastupao. U toku ovih godina miroljubiva okupacija, napredujući od alžirske baze ka jugu, osvojila je ogromne slobodne prostore pustinje Sahare i postigla teritorijalnu neprekinutost francuskog afričkog bloka od Sredozemlja do reke Nigera i Gvinejskog Zaliva. Analizirajući rezultate ovog osvajanja, profesor Gotije, koji je sa Galijenijem i Liotejem radio na Madagaskaru, i koji je docnije postao jedan od glavnih istraživača Sahare, napisao je da je umirenje imalo psihološku osnovu: „poziv policajca postao je ovde (u Sahari) korisniji od poziva razbojnika.“[11])

O Božiću 1910 godine general-potpukovnik Liotej napustio je Alžir i otišao na novi položaj, za komandanta 10 armiskog korpusa u Renu u Zapadnoj Francuskoj. Tu je proveo još jednu godinu relativno monotonog garnizonskog života. U međuvremenu se marokanska kriza razvijala i pretila da izazove kako međunarodne komplikacije, tako i vojni poraz u Africi. Gotije je pisao 1910 godine: „Sva naša nedavna osvajanja u Tunisu, Tonkinu, na Madagaskaru prošla su kroz dve faze: fazu početnog rata sa dobijanjem prividno odlučujućih pobeda, kojoj je sledovala neizbežna i mučna faza pobuna, čiji je završetak bio više administrativan nego vojni, naime organizacija zemlje. Ovo, izgleda, ukazuje na nekorisnost bitaka u divljim zemljama. Jasno je, u svakom slučaju, da one igraju drugostepenu ulogu. Izlišno je reći da mi nismo toliko naivni da verujemo da je sila nekorisna, ali pitanje je znati kako da se ona upotrebi. U jednom evropskom ratu pobeda je cilj, jer se mora zdrobiti jedna organizacija, jedna vojna mašina. Ona nema smisla u anarhičnoj zemlji gde ništa ne postoji, te nema šta da se razori, i gde je, nasuprot tome, teškoća u tome da se nešto stvori. Da je moguće, uprkos spoljnom izgledu, da se u starateljskim odnosima civilizovane države sa njenim varvarskim susedima priguši početni period velikog rata, iz-

[11]) E. F. Gautier, *La Conquête du Sahara* (Paris, 1910), str. 121.

gleda dokazano primerom Sahare."[12]) Maroko je bio u stadijumu da uđe u stvaran rat. Deset godina francuskog truda, pa i više, bilo je u pitanju. Da bi se izbeglo ponavljanje ranijih krvavih iskustava, vlada u Parizu postavila je Lioteja za generalnog rezidenta Maroka.

V

Liotej je od maja 1912 do oktobra 1925 godine ostao generalni rezident i vrhovni komandant u Maroku. Tu je stvorio sistem francuskog protektorata. Ujedinjenje i razvoj zemlje smatra se danas remek-delom francuske kolonizacije. Ovo je bila civilizovanija i ratobornija zemlja nego Tonkin ili Madagaskar. Prolivanje krvi nije se moglo sasvim izbeći, ali Liotej ga je smanjio na minimum i zadobio je ne samo teritoriju već i podršku stanovnika za nov režim koji je gradio. Skoro je sigurno da nijedan sultan u Maroku nikad nije organizovao režim koji je u celom narodu bio toliko popularan kao francuski protektorat koji je Liotej izmislio, organizovao i kojim je upravljao.

Pri Liotejevom dolasku cela se zemlja bila pobunila ne samo protivu Francuza nego i protiv svog zakonitog sultana i vlade. Liotej je sa dve kolone, jednom u oblasti Feza pod komandom Guroa (Gouraud) i drugom prema Marakešu pod Manženom (Mangin), uspostavio kontrolu nad glavnim gradovima Šerifskog carstva. To su bili brzi i smeli udarci koje su otada kolonijalni i vojni istoričari često proučavali i opisivali kao uzore.[13]) Brzina početnog uspeha dolazila je uveliko usled Liotejeve politike u pogledu urođenika, koja je primenjivana od prvog dana. Krajnji uspeh zavisio je, naravno, od perioda koji je sledovao. Liotej je opet, umesto da se odmara na svojim lavorikama, zaključio da uzani koridor koji je sada držao od obale do Feza i do Marakeša može biti siguran samo ako se odbranbena linija pomeri unapred. Kao i u slučaju železničke pruge u Ain-Sefri okupirana zona je bila sigurna samo ako se stvarna linija fronta nalazi na izvesnom udaljenju unapred. Francuske snage, dotada u nezgodnom položaju, nastupale su u raznim pravcima. U zapadnom delu planinskog lanca Visokog Atlasa mir je zajemčio savez sa Velikim Kedom. Ova oblast je od 1912 godine ostala stalno lojalna prema Francuzima, sarađujući sa njima i štiteći desno krilo trupa koje su prodirale u unutrašnjost.

Da bi se podržavao nastupajući front, odmah je u pozadini otpočela skupa politika velikih razmera ekonomskog razvijanja. Rezultati su bili postignuti otprilike za dve godine. Tada je, u leto 1914 godine, izbio rat u Evropi. Francuska vlada, kojoj su bile potrebne sve raspoložive snage, da bi odbranila granice metropolske Francuske, naredila je Lioteju da pošalje većinu svojih trupa u Evropu i da evakuiše svu teritoriju koju ne može da drži snagama koje su

[12]) *Ibid.*, str. 122.

[13]) Vidi naročito Général Paul Azan, *L'expédition de Fez* (Paris, 1924), sa predgovorom Lioteja.

smanjene na svega 23 pešadiska bataljona i nekoliko konjičkih eskadrona. Liotej je bio ovlašćen da se prema svome nahođenju povuče do obale i da trajno sačuva samo mostobran. On je izvršio prvi deo zapovesti, poslavši odmah 2 divizije (oko ⅔ svojih trupa) u Francusku, a odbio je da se povuče.

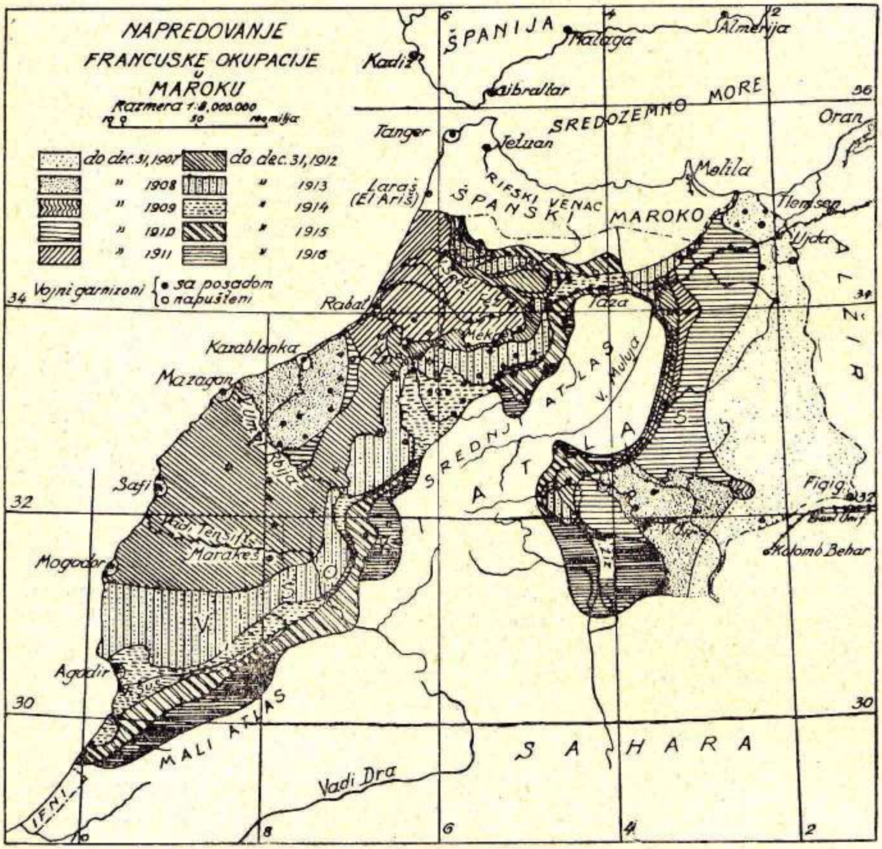

Skica 10. — Napredovanje francuske okupacije u Maroku

„Odmah se videlo — a vlada je prihvatila ovo shvatanje — da je prava formula da se Francuskoj pribavi najveća i najefikasnija pomoć bila ne da se povučemo već, naprotiv, da potpuno zadržimo prividne granice naše okupacije, a ispraznimo pozadinu naših posednutih frontova, „kao što se isprazni jaje, a ostavi netaknuta ljuska“. To je bio najbolji način, to je bio u isto vreme i jedini način da, s jedne strane, zaštitimo našu situaciju u Maroku, da za nas sačuvamo koristi iz njegovih sredstava svih vrsta, materijala i radnika, i da, s druge strane sprečimo još uvek nemirno stanovništvo, da, pošto zapazi povlačenje naših istaknutih trupa, jurne na njih, tako da bi mogle da stignu do obale samo po cenu neprestane borbe i desetko-

vane; to bi uzbudilo celu zemlju, poremetilo sve naše saobraćajne linije, učinilo mobilizaciju nemogućom i završilo bi se time što bismo se našli blokirani u pristaništima pred potpuno pobunjenom zemljom."[14])

Liotej je sa neverovatno ograničenim snagama držao svoje frontove. Mobilisao je svu moguću ljudsku snagu i izvršio je u toku četiri i po godine Prvog svetskog rata svoju odluku i da pošalje pojačanja u Francusku koliko god je mogao i da nastavi osvajanje unutrašnjosti. Takav plan je uspeo zahvaljujući njegovom ogromnom ugledu koji je bio potpomognut najbistrijom i najsmelijom politikom. On sâm zvao ju je „politikom osmeha". U najmračnijim trenucima rata, on nikad nije prestajao da pokazuje svoje ubeđenje u konačnu pobedu. On je ubrzao privredni razvoj zemlje. U prvoj godini rata on je u Kazablanki otvorio velika skladišta, poljoprivredne izložbe i veliki sajam. Ovaj poslednji, otvoren septembra 1915 godine, napravio je veliki utisak na vladu u Parizu, pa i na domaće stanovništvo. Liotej ga je zvao „ratnim potezom" i, zaista, jedan buntovnički plemenski starešina zatražio je primirje i naročiti pasoš da bi mogao da poseti sajam u Kazablanki. Oboje mu je bilo odobreno. Vrativši se svome plemenu, starešina je bio toliko impresioniran moću i napretkom koji je video na sajmu da je, umesto da obnovi borbu, odlučio da se pokori.[15]) Rat je tako, kako je Liotej nameravao, stvarao nov život, nove gradove i nove žetve, dok je i dalje trajala borba koja je, naravno, vođena sa velikom veštinom.

Strategija koja je donela takve rezultate, čak i sa malim snagama od 1914 do 1918 godine, bila je ista kao i ona koja je, docnije, sa većim sredstvima i većom brzinom završila osvajanje cele prostrane zemlje. Najbolja načela Bižoovog i Galijenijevog učenja stavljena su u dejstvo i poboljšana prilagođavanjem mesnim uslovima. Izvesni posebni činioci odredili su tok osvajanja: protektorat se protezao u ravnici; ostao je zadatak da se okupiraju visoki planinski lanci koji čine veći deo Maroka. Planine su bile gusto naseljene ponositim i ratobornim plemenima (marokanski ratnik bio je uvek visoko cenjen u islamu). Ova plemena nisu priznavala nikakvu vladu, čak ni sultanovu i bila su odlučila da se protivu stranaca bore do smrti. Za vreme Prvog svetskog rata Nemačka im je redovno slala svoju pomoć.

Liotejeva taktika kod osvajanja planinskih venaca unekoliko liči na taktiku opsadnog ratovanja. Svakom napadu prethodila je potpuna priprema u kojoj je veliku ulogu igralo političko ratovanje. Prvo je opkoljavan i odvajan jedan deo lanca ili masiv. Za to je bio potreban dug neprekidan front. Liotej se konačno odrekao strategije kolona u korist širokog fronta kao jedinog sredstva za izbegavanje neprijateljske infiltracije na bokovima i leđima nastupajućih kolona. Ali planinska ispresecanost, kao što je Bižo pravilno zapazio, ne olakšava uspostavljanje neprekidnih frontovskih linija u napadu. Liotej je uspostavio svoj front u nizinskim predelima, duž podnožja celog nemirnog područja i nadirao je napred, u otvore,

[14]) Lyautey, *Paroles d'Action* (Paris, 1927), str. 128.
[15]) *Ibid*, str. 143.

prodirući u ušće dolina i druge depresije, okupirajući prvo niže oblasti i penjući se polako gore kao plima po strmoj obali. Kada je bio uspostavljen tesan dodir sa planinom duž njenog podnožja, obično je na tri ili bar na dve strane otpočinjao napad sa dve jake kolone koje su se svojim približavanjem kao klešta stezale sa obe strane glavnih prevoja, koji su ovaj masiv odvajali od susednog. Kada bi se čela kolona srela, gorštaci bi se našli stvarno opkoljeni, izolovani od spoljašnjeg sveta i otsečeni od snabdevanja.

Zatim je obruč stezan oko masiva. Infiltracija je nastavljena duž dolina i uvala, kao kod daljeg penjanja plime. Određenog dana naređen je konačni napad, pri čemu bi nekoliko jakih kolona konvergentno naglo udarilo na izlovane, zamorene i demoralisane urođenike. U većini slučajeva, ovaj konačni napad postizao je odmah predaju, praktično bez gubitaka. Zajedno sa trupama, nastupala je i organizacija teritorije, brižljivo unapred pripremljena, okupirajući kosu za kosom, masiv za masivom, šireći se na način „uljane mrlje".

Operacije je, prema osobenostima zemljišta uslovljavala geografija; one su planirane po karti shodno reljefu i plemenskoj podeli koja je određivala političke pripreme. Ova strategija, uveliko proširena posle 1919 godine, primenjena je bez znatnije promene na sve faze marokanske pacifikacije, uključujući i žestoku epizodu Abd-el-Krimovog ustanka, takozvani rat u Rifu (1925—1926). Liotej, koji je tada već imao sedamdeset i jednu godinu i bio ozbiljno bolestan, povukao se usred rata u Rifu, pošto je zaustavio Abd-el-Krimovu ofanzivu i uspostavio front na kome se bazirao pobedonosni protivnapad. Njegovi učenici dovršili su njegovo delo u vremenu od 1926—1934 godine.

Glavna poboljšanja koja su dodata Liotejevoj strategiji i taktici posle 1925 godine poticala su iz široke upotrebe najnovijeg oružja koje je napredna vojna tehnika stavila njegovim učenicima na raspoloženje: automobil i avion. Oba su divno ulazila u marokansku sliku, jer je kolonijalno ratovanje bilo usmereno ka povećanoj pokretljivosti. Otada je alat za to bio na raspoloženju. Motorizovanje kolona i službi snabdevanja uveliko je povećalo brzinu i efikasnost pokreta za opkoljavanje i iznenadne udare. Bombardovanje iz vazduha oduzelo je urođenicima njihov glavni adut: vatru sa nadvišavajućih položaja u planinama. Ovi savremeni metodi naročito su primenjeni u poslednjem periodu umirivanja Maroka od 1931—1934 godine.

Ove operacije izvedene su pod vrhovnom komandom generala Hirea koji je načela svog ratovanja objasnio u svome već navedenom članku o „Marokanskoj strategiji i taktici". Njegova *Opšta instrukcija* od 19 februara 1932 godine daje pregled smernica koje služe za upravljanje pokreta mobilnih grupa (kako su se tada zvale motorizovane kolone). Instrukcija pokazuje primenu Bižoovih i Liotejevih pouka: napad se vrši na širokim frontovima koji obezbeđuju sigurnost pozadine; u planinama se akcija vrši kroz paralelne ili konvergentne doline; napad dolazi iznenada sa pažljivo pripremljenih baza u pozadini i razvija se brzo. Zemljište osvajaju „pomoćne" jedinice, artiljerija i vazduhoplovstvo, a zatim ga okupiraju regularne

trupe (urođeničke trupe bolje poznaju zemljište i imaju veću pokretljivost, ali kako one nisu sposobne da drže zauzetu oblast, to vrše regularne trupe koje na taj način imaju da se bore samo na odbranbenim položajima). Zemljište se mora organizovati čim je osvojeno — lopate i pijuci su isto toliko potrebni kao puške i topovi;

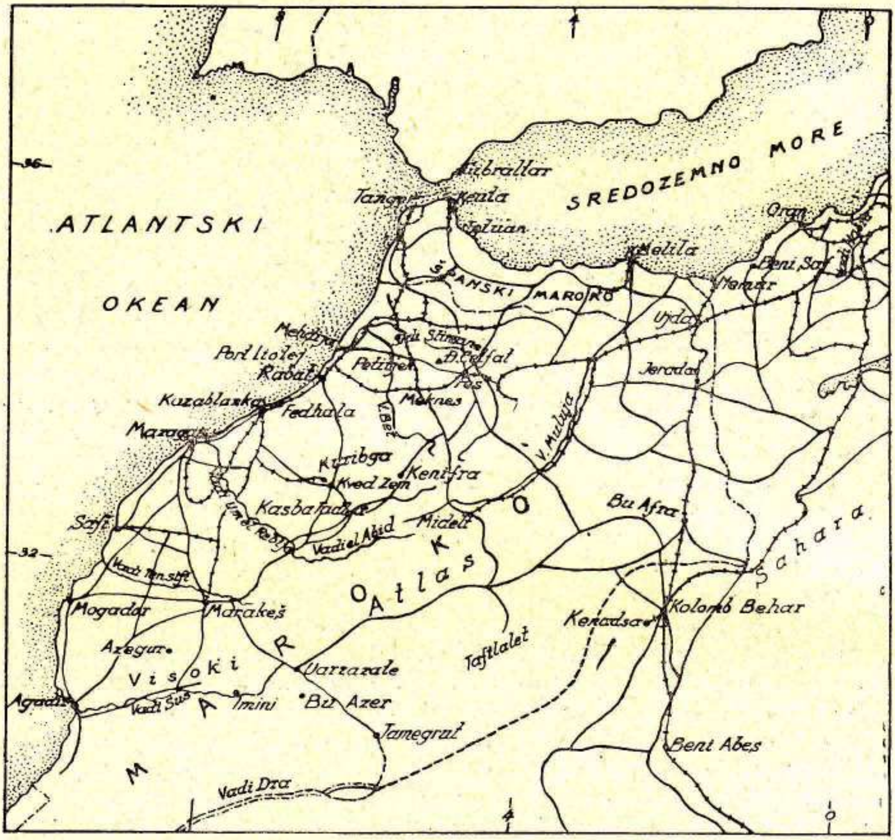

Skica 11. — Pregledna karta Maroka

svaki zauzeti položaj mora se što je moguće brže spojiti putem sa pozadinom; zemljom se upravlja pomoću puteva.[16])

Pripremanje ovih poslednjih vojni i same operacije lepo je opisao general Katru (Catroux), jedan od najsjajnijih oficira Liotejeve škole, koji je u poslednjoj deceniji osvajanja Maroka odigrao istaknutu ulogu.[17]) 1930 godine je skoro ceo Maroko bio umiren i organizovan. Ostalo je da se pod vladu protektorata dovede južni deo zemlje, uglavnom, planinski venac dužine skoro 1.000 milja, koji se

[16]) Vidi primedbu 1).

[17]) Général Catroux, „L'achèvement de la pacification marocaine", *Revue politique et parlementaire* (Paris, 1934), CLXI, № 479, str. 24—46.

proteže od centralnog bila Visokog Atlasa do atlantske obale preko masiva Tafilaleta, Džebel Saga i grebena Anti-Atlasa. Južno od ove visoke pregrade nalazi se jedan veliki deo pustinje Sahare koji se pruža do Vadija Dra, a koji je ulazio u sastav marokanske teritorije i bio još uvek pribežište nesavladljivih nomada čiji su ispadi činili nesigurnim ceo severozapadni prostor Sahare.

Operacije su počele u Visokom Atlasu i napredovale su prema jugu. Opšti plan je sastavljen prema Liotejevoj strategiji „uljane mrlje". Pod generalom Hireom, vrhovnim komandantom, oba glavna kraka klešta vodili su generali Katru i Žiro. Same operacije trajale su ponekad samo nekoliko nedelja, dok su se svake godine upotrebljavali dugi meseci za pripreme: političko ratovanje se nije zaboravljalo. General Katru podvukao je u svome pregledu operacija još jednom da je cilj umirenja „da se pobunjenici preobraze u lojalne građane". Presudna akcija je otpočela 1933 godine: Džebel Sago je napadnut i zauzet u martu, a masivi Visokog Atlasa u julu i avgustu. Zatim je došao nov period priprema u kome su organizovana klešta Katru-Žiro upravljena prema jugozapadu. U februaru i martu 1934 godine opkoljen je zapadni greben Anti-Atlasa i dok je Katru zauzeo planinu, Žiro je, jurnuvši brzim motorizovanim kolonama ka jugu, opkolio i naterao na predaju poslednja nemirna plemena u pustinji.

Operacije 1933—1934 godine bile su verovatno prve u istoriji u kojima je srazmerno veliki broj visoko motorizovanih trupa uspeo da slomi sa nekoliko snažnih udaraca jaku odbranu po dubini. Sa gledišta ratovanja, planine se mogu uporediti sa zonom jako utvrđenom po dubini; utvrđenja je izgradila priroda, a planinci raspolažu starim metodima za organizaciju odbrane. Uspeh ovih munjevitih operacija general Katru je pripisao „umešnosti kombinacija komande. One su bile tako vešte da je u planiranim manevrima maksimum snaga učestvovao u minimumu vremena; i one su menjale, ne otstupajući od opšteg plana, sa gipkošću i prema potrebama situacije, zadatke raznih generala koji su komandovali operaciskim grupama."

U martu 1934 godine osvajanje Maroka bilo je završeno i druga francuska kolonijalna imperija bila je podignuta u svome konačnom i potpunom obliku. Otada se uloga kolonijalnih trupa svela na policisku službu u prostranim i praznim zemljama i na odbranu granica. Glavno ugrožavanje XX veka nije bilo usmereno na kolonijalne posede već na evropske granice Francuske. Kolonijalne trupe i generali Galijenijeve i Liotejeve škole odigrali su znatnu ulogu u Prvom svetskom ratu; oni igraju čak i veću ulogu u Drugom svetskom ratu i oslobađanju Francuske.

VI

Posle 1934 godine zadatak odbrane francuskih prekomorskih poseda od spoljnih neprijatelja izgledao je prost. Skoro sve susedne zemlje bile su Francuskoj prijateljski naklonjene i ozbiljno ugro-

žavanje moglo je da dođe samo sa veće daljine. Tako je izgledalo da je odbrana kolonijalnog carstva, uglavnom, stvar francuske ratne mornarice, naročito na Dalekom Istoku. Posle 1930 godine jedina tačka koja je bila neizvesna u pogledu tadašnjih granica bila je granica između Južnog Tunisa i italijanske Libije. Francusko-italijanski odnosi su se naglo pogoršavali i fašistička Italija je počela da zauzima sve agresivniji stav prema Francuskoj, naročito u pogledu italijanskih namera prema Tunisu. U Libiji su se vršile pripreme velikih razmera. Došlo je do čestih incidenata, naročito posle 1937 godine. Francuzi su tada duž libiske granice izgradili liniju utvrđenja, sada dobro poznatu „Maretovu liniju“ i jako organizovali teritoriju u pozadini.

Početkom 1939 godine opšta situacija u Evropi postala je akutna. Ako izbije rat, šta bi Italija mogla i htela da uradi sa svojih libiskih baza u Severnoj Africi protiv Francuza i Britanaca? Ovde je ležao veliki problem strategije u Sredozemlju. General Katru je u jednom kratkom članku analizirao strategiski položaj Italije u Severnoj Africi i ocrtao moguće operacije oko Libije,[18]) tek što se bio povukao sa komande severnoafričkih trupa u Alžiru. Događaji posle 1940 godine potvrdili su tačnost njegovih pogleda. Katru je podvukao da je italijanska kolonizacija Libije bila kapitalna investicija za ratne svrhe, uspostavljanje operaciske baze usred afričke teritorije koja je pod kontrolom Britanije i Francuske. Tu je podignut ofanzivni bastion sa koga bi se moglo udariti radi ispunjenja plana *Mare nostrum* (naše more). Ali, u kome će pravcu pasti prvi udarac? Trebalo je razmotriti glavne linije priprema.

„Italijanske snage u Libiji po svojoj organizaciji, broju i opremi svih vrsta materijala imaju, stvarno, sve što se zahteva za ofanzivnu akciju po dubini i — važna odlika koju ne treba prevideti — za akciju koja se vodi kroz pustinjske predele... Oba motorizovana armiska korpusa, po svojoj prirodi, podesna su za operacije udara i brza kretanja...“ Katru je naglasio povećanu upotrebu motorizovanog transporta za snabdevanje vodom, gorivom i municijom, vežbanje komande za brze i jake ofanzivne akcije kroz široke pustinjske oblasti, interesovanje koje se pokazuje za vazdušnodesantne i padobranske trupe koje bi se spuštale u pozadinu neprijatelja. Ove taktičke crte otkrivale su, prema Katruovom mišljenju, strategiski plan u kome bi se mogle upotrebiti. Između Tripolisa i Tunisa nema prostranih pustinjskih prostora. Italijanska ni pešadiska ni artiljeriska oprema nisu bile podesne za napad na utvrđenja „Maretove linije“ iza koje su se nalazile rezerve jake po dubini. Mada je italijanska vazdušna nadmoćnost bila znatna, francuska ratna mornarica bila je dovoljno jaka da spreči svako iskrcavanje sa mora u pozadinu „Maretove linije“. Maršal Balbo ne bi bio u stanju da probije francusku odbranu, niti se on, kako je izgledalo, brinuo zbog toga. S druge strane, njegova armija bila je naročito podesna da prođe kroz Libisku Pustinju u

[18] General Catroux, *„La position stratégique de l'Italie en Afrique du Nord“*, *Politique Etrangère* (Paris, 1939), str. 271—281.

istočnom pravcu i da napadne Egipat, verovatno sa Suecom kao ciljem.

U toj vezi, general Katru je podvukao mladost i nemanje iskustva egipatske vojske, veoma mali broj britanskih trupa, slabost nedavno započetih utvrđenja u primorskoj oblasti između Velikog Libiskog Erga i mora. Iako tesan, koridor između mora i okeana peščanih duna koji vodi do delte Nila pružao je prilike za obilazne pokrete: „Čovek uvek može da nađe put u Sahari, kada je činilac prostora u vašu korist", rekao je Katru. Podozrevao je tada da Balboov plan predviđa ofanzivu protivu Egipta. Ocenio je šta bi gubitak Sueca značio za Saveznike. Ali operacija je bila riskantna: ofanziva iz Tunisa mogla je da napreduje i da uzme italijanske baze, izolirajući tako snage u pustinji. Baze svakako ne bi mogle da funkcionišu bez snabdevanja sa italijanskog kopna. Pomorska moć će, stoga, biti presudna i italijanska podmornička flota i vazduhoplovstvo mogu se pokazati nesposobnim da spreče savezničke mornarice da kontrolišu Sredozemno More.

Gde bi inače Balbo sa trupama izvežbanim i opremljenim za borbu u dalekoj pustinji mogao nameravati da udari? Glavni francuski centri u Sahari, kao Kvargla ili For Fleters možda izgledaju na domaku. „Pokret od 1.000 kilometara sigurno nije neizvodljiv za jako motorizovanu kolonu koja je pripremljena za Saharu i zaštićena vazduhoplovstvom." Ali, oaze su brižljivo štićene francuskim pokretnim jedinicama. Najvažniji objekt na koji bi se iz Libije mogao upraviti udarac protivu Francuza bila bi oblast jezera Čad, glavni čvor francuskog sistema komunikacija u Africi i baza za dalju akciju protivu Nigera i Gvineje ili anglo-egipatskog Sudana. Jezero Čad je samo 800 kilometara udaljeno od libiske južne granice, a oblast između granice i jezera ne pruža velike prepreke motornom transportovanju. Ali, francuska protivofanziva mogla bi se organizovati srazmerno lako i neprijatelj bi bio oteran od jezera Čada natrag u Fezan.

Italija bi mogla da pokuša ofanzivu iz nove etiopske kolonije u pravcu Kasala—Hartum u anglo-egipatskom Sudanu. Ali, Katru je sumnjao da je etiopska baza dovoljno jaka da bi takva ofanziva mogla daleko napredovati. Tako je njegov zaključak bio jasan: libiske pripreme vrše se za napad na Egipat i njegov članak je bio uveliko zastupanje pojačanja britanskih i savezničkih snaga na Srednjem Istoku da bi se zaštitio Nil i Suec. Ipak, on nije verovao da bi italijanski uspesi u Africi mogli da budu trajni: „Ofanzivni sistem Italije zasnovan je na preimućstvu motora, upotrebljenog kako u vazduhu tako i na zemlji, sistem koji može doneti znatne strategiske rezultate pod uslovom da se ne prekine obnova materijala i snabdevanje gorivom. Libija ne može podmiriti ove neophodne potrebe. Italija je zarobljena morem, kako u metropoli tako i u svojim kolonijalnim posedima, pošto ne vlada njime. Ovo robovanje, koje ne može da slomi, nužno sprema nesrećan kraj poduhvatima, koje bi pokušala za vreme rata u Africi.

General Katru je u proleće 1939 predviđao sve opšte linije razvoja rata u Africi sem sloma Francuske i njegovih afričkih posledica. On je u jesen 1939 godine bio naimenovan za generalnog guvernera u Indokini, ali je taj položaj napustio 1940 godine kada ga je sporazum između Višija i Japana lišio svake mogućnosti odbrane. Vodio je francuske snage otpora koje su, uz pomoć britanskih trupa, 1941 godine ponovo okupirale Siriju i Liban. Bio je komandant francuskih trupa na Srednjem Istoku, kada su one, sa 8 britanskom armijom krenule u pobedonosni marš koji se završio u Tunisu, posle proboja linije kod Mareta, koju su ovoga puta držale snage Osovine. U članku generala Katrua može se naći čak i pretskazivanje udela koji će odigrati baza koju su trupe generala de Gola (de Gaulle) organizovale na jezeru Čad. Sa ove baze pošle su kolone koje su, po zapovestima generala Žaka Leklerka (Jacques Leclerc), pre nego što su se spojile sa 8 armijom, prvo napale, a zatim osvojile libiske oaze Fezan, Kufru i Gadames. Malo Francuza je shvatilo puno značenje radio emisije u kojoj je, u jesen 1940 godine, general de Gol saopštio da se kolonija na Čadu priključila njegovoj zastavi proričući da će se ova odanost ispoljiti kao veliki događaj u istoriji francuskog učešća u ovom ratu.

VII

Opšta teorija francuskog kolonijalnog ratovanja razrađena je krajem XIX veka. Posle 1900 godine malo novina od značaja dodato je idejama koje su izražene u Liotejevoj „Kolonijalnoj ulozi vojske." Iskustvo u Maroku odvelo je Lioteja da razvije svoju strategiju „uljane mrlje" i svoju taktiku za osvajanje planinskih oblasti. Neke izmene su učinjene, uslovljene tehničkim promenama u transportnim sredstvima. Kolonijalni oficiri su uvek žudeli da isprobaju svaki nov metod: oni su među francuskim službenicima bili prva grupa koja je bila nastrojena za vazduhoplovstvo i mašinu.

Ali, prema francuskoj školi, ratovanje u kolonijama izgledalo je nerazdvojno od administrativnog upravljanja, bar za vreme prvih perioda okupacije i pacifikacije. Posao je izvršen solidno, kako se može ceniti prema rezultatima: u toku jednog veka, sa krajnje ograničenim snagama i skoro uz protivljenje centralne vlade, osvojeno je i organizovano jedno od najvećih kolonijalnih carstava u istoriji; njegova organizacija je bila takva da je u sve delove unet mir i veći prosperitet. Najbolji dokaz uspeha osvajanja i koloniziranja ove vrste svakako je držanje carstva u sadašnjem ratu. Kao 1914—1918 godine, kolonijalne trupe došle su u Francusku da pomognu odbranu evropske granice. Kada je Francuska, juna 1940 godine, iskusila najveći i najviše ponižavajući poraz u svojoj istoriji, poraz koji su stotine hiljada urođenika iz kolonija videle i duboko osećale, nijedan od delova koji su sačinjavali prekomorsku Francusku nije pokušao da zbaci francuski režim. Urođeničko stanovništvo pokazalo je svoju rešenost da deli francusku sudbinu. U svakoj zemlji o daljoj politici

odlučivala je mala grupa Francuza. Ona je rešila da se priključi vladi u Višiju ili Pokretu francuskog otpora generala de Gola. Preko svojih kolonija, Francuska je nastavila borbu posle sloma u Evropi. Njene trupe sa Čada upale su u neprijateljsku teritoriju. I u Alžiru, posle savezničkih pobeda u Severnoj Africi, podići će se nov tip Francuza, spreman da učestvuje u oslobođenju evropske Francuske. Ma kakav bio bilans plaćanja, kolonijalni posed učinio je Francuskoj u njenom najmračnijem času najveću moguću uslugu.

Takav uspeh ne može se objasniti samo teorijom ratovanja i upravljanja. On ne bi bio moguć da ljudi nisu bili na visini te teorije. Veliki deo teorije bio je posvećen obuci sposobnih ljudi. U svojoj besedi prilikom prijema za člana Francuske akademije, 8 jula 1920 godine, maršal Liotej je visoko ocenio važnost štaba za vojnog komandanta, a naročito njegovog načelnika štaba. „Prvi uslov vrhovnog komandovanja“, rekao je, „jeste puna sloboda uma za komandanta, izvesnost koja mu je zajemčena da će njegova misao, koju je izrazio, dobiti odmah svoj oblik i da će biti bez gubitka vremena i bez ikakve izmene preneta do najudaljenijih krajeva.“ Takav je nužan i presudan zadatak komandantovog štaba. Ovom zahtevu Liotej je dodao dva glavna aksioma: „Vojskovođu nikad ne treba uznemiravati političkim bojaznima“, i „Vera u pobedu vodi pobedi.“ Poslednje načelo stavlja Lioteja u istu kategoriju ljudi kao što su bili Foš ili Klemanso: oni su više polagali na veru nego na plan.

Načelo „pravog čoveka na pravom mestu“ preovlađivalo je u Liotejevoj misli u toku celog njegovog života. On je veliki deo svog vremena posvećivao vaspitavanju svojih saradnika i zahtevao je da imaju što je moguće šire iskustvo, kulturu i pogled. On se stalno borio protiv specijalizacije i ostavio je tradiciju u kolonijalnoj vojsci da akademske titule oficira treba ceniti isto toliko koliko i vojna dela. Jedan od njegovih najboljih učenika, general Frejdenberg (Freydenberg), bio je, između ostalog, poznati geolog. Mnogi mladi oficiri Marokanske armije potrudili su se da svojim medaljama dodadu diplome.

Posle velikog uspeha svog sajma u Kazablanki 1915 godine, Liotej je kao počasni gost bio pozvan na sajam u Lion koji je organizovao Eduard Erio (Edouard Herriot), tada pretsednik Lionske opštine, a inače profesor francuske književnosti na Univerzitetu svog grada. Liotej je iskoristio ovu okolnost da u zaključku svog govora, održanog 26 februara 1916 godine, dâ svoju definiciju pravog tipa čoveka:

„Onaj koji je samo vojnik, loš je vojnik; onaj koji je samo profesor, loš je profesor; onaj koji je samo industrijalac, loš je industrijalac. Potpun čovek, koji želi da ispuni čitavu svoju sudbinu i da bude dostojan da vodi ljude — ukratko, da bude starešina — taj čovek mora da ima otvoren um za sve što čini čast ljudskom rodu.“[19])

Ali najviša osobina čoveka, prema mišljenju kolonijalne škole, bila je nesumnjivo da je to čovek akcije. Galijeni je rekao: „Baš u

[19]) Lyautey, *Paroles d'Action*, str. 176.

akciji sam uvek nalazio najveće zadovoljstvo i istiniti *raison d'être**) života.[20]) Na prstenu koji je u Maroku upotrebljavao kao svoj lični pečat, Liotej je imao ugraviran Šelijev (Shelley) stih: „Radost duše leži u delanju". I oni su zahtevali ljude od akcije koji su verovali u svoj sopstveni uspeh: „Vera u pobedu vodi pobedi." Takvi su sami bili, i oni se stoga mogu uvrstati u najzanimljivije mislioce svoga vremena.

---

*) Raison d'être = razlog postojanja. — Prim. prev.

[20]) Naveo René Musset, „Galliéni et Madagascar", *Mélanges de Géographie et d'Orientalisme offerts a E. F. Gautier* (Tours, 1937), str. 388—390.

GLAVA 11. Delbrik: Vojni istoričar

GORDON A. KREJG

Hans Delbrik (Delbrück) čiji se aktivni život skoro tačno podudara sa životom Drugog Nemačkog Rajha, bio je ujedno vojni istoričar, tumač vojnih problema nemačkom narodu i civilni kritičar Generalštaba. U svakoj od ovih uloga njegov doprinos savremenoj vojnoj misli bio je značajan. *Njegova istorija ratne veštine* bila je ne samo spomenik nemačkoj učenosti, već i izvor pouzdanih obaveštenja za savremene vojne teoretičare. Njegovi komentari o vojnim problemima, napisani na stranicama časopisa *Preussische Jahrbücher,* doprineli su vojnom vaspitavanju nemačke javnosti i pomogli joj, naročito za vreme Prvog svetskog rata da shvati osnovne strategiske probleme koji su stajali pred Generalštabom. Njegove kritike visokog komandovanja, pisane za vreme rata i u periodu posle rata, mnogo su učinile da se ponovo ceni strategiska misao koja je vladala nemačkom vojskom od Moltkeovog doba.

Nemačke vojskovođe uvek su jako naglašavale pouke koje se mogu izvući iz istorije. To je bilo naročito tačno u XIX veku. Klauzevicev ideal je bio da se uči o ratu na čisto istoriskim primerima; i Moltke i Šlifen stavili su proučavanje istorije u dužnost Generalštabu.[1]) Ali, da bi istorija poslužila vojniku, potrebno je da vojni izveštaji budu tačni i da se sa prošlih vojnih događaja skinu pogrešna shvatanja i mitovi koji su izrasli oko njih. Nemački naučnici su u toku XIX veka, zahvaljujući uticaju Leopolda fon Rankea, bili zaposleni zadatkom da očiste korov legende koji je zamračio istorisku istinu. Ali, tek kada je Delbrik napisao svoju *Istoriju ratne veštine,* primenjen je nov naučni metod na vojne izveštaje iz prošlosti i u tome leži Delbrikov najveći doprinos vojnoj misli.

Međutim, ovo nije bio njegov jedini doprinos. U toku XIX veka proširio se osnov vlade, a u zapadnom svetu uopšte osećao se sve više glas naroda u svakoj grani vladine uprave. Kontrola vojnih poslova više nije mogla ostati povlastica male vladajuće klase. U Pruskoj je ogorčena borba povodom vojnog budžeta 1862 godine bila znak da će se, bar u budućnosti, želja naroda i njegovih pretstavnika

[1]) Vidi glavu 8.

u pogledu stvari vojne uprave morati uzimati više u obzir. Stoga je za bezbednost države i održavanje njenih vojnih ustanova izgledalo važno da se javnost vaspita za pravilno ocenjivanje vojnih problema. Vojne publikacije Generalštaba bile su namenjene ne samo upotrebi u vojsci već i za opšte svrhe. Ali, dela profesionalnih vojnika, koja su bila posvećena pojedinim ratovima i operacijama, bila su, opšte uzev suviše stručna, kako po stilu, tako i po sadržini da bi ispunila i poslednju ulogu. Zato je postojala stvarna potreba da se izučavanje osnova ratovodstva postavi na popularan nivo.[2]) Delbrik je osećao ovu potrebu i pokušao da je podmiri. U svim svojim delima on se smatrao tumačem vojnih poslova nemačkom narodu. Ova faza njegovog rada najviše je došla do izražaja za vreme Prvog svetskog rata kada je Delbrik na stranicama časopisa *Preussische Jahrbücher* pisao svakog meseca komentare o toku rata, objašnjavajući na osnovu raspoloživog materijala strategiju nemačke Vrhovne komande i njenih protivnika.

Najzad, naročito u svojim docnijim godinama, Delbrik je postao cenjeni kritičar vojnih institucija i strategiskog mišljenja svog vremena. Njegovo proučavanje vojnih institucija iz prošlosti ukazalo mu je u svim vekovima na prisan odnos između rata i politike i naučilo ga je da vojna i politička strategija moraju da idu ruku pod ruku. Klauzevic je već bio utvrdio ovu istinu u svome tvrđenju da „rat doduše ima svoju sopstvenu gramatiku, ali ne i svoju logiku" kao i u svome naglašavanju da je „rat produženje državne politike drugim sredstvima". Ali, Klauzevicevu izreku suviše često su zaboravljali baš ljudi koji su zapamtili da je Klauzevic takođe propovedao slobodu vojnog voćstva od političkih ograničenja.[3]) Delbrik se vratio na Klauzevicevu doktrinu i dokazivao je da vođenje rata i strategisko planiranje moraju biti uslovljeni ciljevima državne politike i da, čim strategisko razmišljanje postane neelastično i samo sebi dovoljno, čak i najsjajniji taktički uspesi mogu odvesti do političke propasti. U Delbrikovim spisima iz godina rata kritičar je prerastao u istoričara. Kada se uverio da je strategisko mišljenje Vrhovne komande postalo suprotno političkim potrebama države, postao je jedan od prvih zastupnika sporazumnog mira. Posle rata, kada je *Reichstag* preduzeo da ispita uzroke nemačke propasti 1918 godine, Delbrik je bio najubedljiviji kritičar Ludendorfove strategije i njegova kritika je prirodno proizlazila iz principa koje je bio izvukao iz istorije.

I

Pojedinosti Delbrikovog života možemo brzo preći.[4]) On je sam 1920 godine dao jezgrovit pregled rečima: „Potičem iz činovničkih i naučnih krugova, po majci iz jedne berlinske porodice; služio sam u

[2]) Vidi Hans Delbrück, „Etwas Kriegsgeschichtliches", *Preussische Jahrbücher*, LX (1887), 607.

[3]) Vidi glave: 5 i 8.

[4]) Delbrik je sam napisao kratke autobiografske beleške u *Ueber die Glaubwürdigkeit Lamberts von Hersfeld* (Bonn, 1873), 78, *Die Geschichte der*

ratu i bio sam rezervni oficir; pet godina sam živeo na dvoru cara Fridriha, dok je bio prestolonaslednik. Bio sam parlamentarac; kao urednik časopisa *Preussische Jahrbücher,* pripadao sam štampi; postao sam akademski učitelj."

Delbrik se rodio novembra 1848 godine u Berlinu. Otac mu je bio okružni sudija, a majka, kći profesora filozofije na Univerzitetu u Berlinu. Među njegovim precima bilo je teologa, pravnika i akademika. Dobio je svoje školsko obrazovanje u jednoj pripremnoj školi u Grajfsvaldu i docnije na univerzitetima u Hajdelbergu, Grajfsvaldu i Bonu. Rano je pokazao interesovanje za istoriju i slušao je predavanja Nordena (Noorden), Šefera (Schäfer) i Sibela (Sybel), ljudi nadahnutih novim naučnim stremljenjem koje je pretstavljalo Rankeov doprinos izučavanju. Rankeov uticaj jasno se ispoljio u Delbrikovoj doktorskoj disertaciji koja je pretstavljala kritičku i razornu ocenu spisa jednog nemačkog hroničara iz XI veka.[5]) Delbrik je pokazao da su ovi spisi, koje su istoričari dugo smatrali kao tačne, velikim delom nepouzdani i time je prvi put otkrio svoju kritičku oštroumnost kojom se odlikovao njegov docniji rad.

Kao student, Delbrik se jako interesovao za političke probleme i bio je veliki pobornik nemačkog jedinstva. Međutim, on se tek posle 1870 godine ubedio da će Bizmarkova politika postići ovo jedinstvo.[6]) Ipak, osećajući da je rat sa Francuskom neizbežan, stupio je 1867 godine u vojsku, aktivno učestvovao u ratu 1870 godine i ostao rezervni oficir do 1885 godine.

Od 1874 do 1879 godine Delbrik je bio učitelj princa Valdemara, sina prestolonaslednika. Njegov položaj ga nije samo doveo u prisne odnose sa članovima Fridrihovog dvora, već mu je pružio odličan uvid u političke probleme njegovog vremena. U međuvremenu, on je ostao veran svojoj ranijoj odluci da postane istoričar i uspeo je 1881 godine da dobije mesto na Berlinskom univerzitetu, počinjući time istaknutu akademsku karijeru koja je trajala sve do 1920 godine. Mada su mu istraživanja i predavanja zauzimala većinu vremena, Delbrik je našao mogućnost da isto tako aktivno učestvuje u politici. Od 1882 do 1885 godine bio je član pruskog Landtaga, a od 1884 do 1890 godine nemačkog Rajhstaga.*) Međutim, kao parlamentarac bio je uvek više posmatrač nego aktivan učesnik, i sâm se smatrao „učenikom u politici".[7])

Pored ovih delatnosti bio je publicista velikog ugleda. Služio je kao urednik *Staatsarchiv*-a, godišnje zbirke zvaničnih i diplomat-

Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte (Berlin, 1900—1920), I knjiga, glava VII i dalje i *Krieg und Politik* (Berlin, 1918—1920), III, str. 225 i dalje. Vidi takođe J. Zierkursch in *Deutsches biographisches Jahrbuch* (1929). Odličan izveštaj o Delbrikovom životu dao je Richard H. Bauer u članku o Delbriku u Bernadotte Schmitt, *Some Historians of Modern Europe* (Chicago, 1942), 100—127.

[5]) *Ueber die Glaubwürdigkeit Lamberts von Hersfeld* (Bonn, 1873). Vidi Richard H. Bauer u Schmitt, *op. cit.*, str. 101 i dalje.

[6]) *Krieg und Politik*, III, 226.

*) Pruski Landtag bio je zakonodavna skupština Pruske, a nemački Rajhstag zakonodavna skupština nemačkog Rajha. — Prim. prev.

[7]) *Ibid.*

skih dokumenata, i Šultesovog Evropskog istoriskog kalendara *(Schulthess' Europäischer Geschichtskalender)* i postao je, posle 1890 godine, jedini urednik ove važne publikacije. Na stranicama ovog časopisa Delbrik je pisao svoje vojne komentare za vreme rata i, u godinama posle rata, svoje ogorčene napade povodom stava Versajskog ugovora o krivici za rat.

Još pre nego što je počeo svoju karijeru na Berlinskom univerzitetu, Delbrik je obratio svoju pažnju na proučavanje vojne istorije. Kao vojnik, za vreme prolećnih manevara u Virtembergu 1874 godine, čitao je Ristovljevu (Rüstow) *Istoriju pešadije* i govorio je docnije da je ovo odlučilo njegov izbor karijere. Ali, tek 1877 godine ozbiljno se predao izučavanju ratova. Te godine pružila mu se prilika da završi izdavanje memoara i spisa Gnajzenaua koje je Georg Hajnrih Perc (Georg Heinrich Pertz) bio otpočeo. Kada se udubio u istoriju Rata za oslobođenje*), iznenadilo ga je ono što je izgledalo da pretstavlja osnovnu razliku u strategiskom razmišljanju Napoleona i Gnajzenaua, s jedne strane, i nadvojvode Karla, Velingtona i Švarcenberga (Schwarzenberg), sa druge. Kada je svoja istraživanja nastavio u Gnajzenauovoj biografiji, prema svom uredničkom zadatku[8]), razlika je izgledala još očitija i on je osetio da se strategija XIX veka očito razlikovala od strategije prethodnog veka. Čitao je Klauzevica prvi put i imao je duge razgovore sa oficirima koji su bili dodeljeni Fridrihovom dvoru. Dok je to činio, njegovo interesovanje je raslo i on je rešio da traži osnovne i presudne elemente strategije i vojnih operacija.

Njegova prva predavanja na Berlinskom univerzitetu bila su o ratu 1866 godine. Ali, posle, on ze obratio pažnju prošlosti, predavajući prvo istoriju ratne veštine od početka feudalnog sistema i, zatim, prenoseći svoja istraživanja još dalje unazad, na period između Persiskih ratova i opadanja Rima. Počeo je sistematsko proučavanje izvora iz Starog i Srednjeg veka i objavio kratke studije Persiskih ratova; strategije Perikla i Kleona, taktike rimske manipule**), vojne organizacije starih Germana, ratova između Švajcaraca i Burgunđana i strategije Fridriha Velikog i Napoleona. U međuvremenu potsticao je svoje studente da prave isto tako podrobne studije specijalnih perioda. Iz ovih predavanja i monografije izrasla je Delbrikova *Istorija ratne veštine u okviru političke istorije,* čija se prva sveska pojavila 1900 godine.[9])

---

*) Pruske od Napoleona. — Prim. red.

[8]) H. Delbrück, *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Neidhardt von Gneisenau* (Berlin, 1882).

**) Latinski *manipulus* = odeljenje rimske legije. — Prim. prev.

[9]) *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* (Berlin, 1900). Delo ima sedam sveski, ali samo prve četiri mogu se smatrati Delbrikovim. Petu svesku (1928) i šestu (1932) napisao je Emil Daniels, a sedmu svesku (1936) napisali su Daniels i Oto Hajnc (Otto Haintz). Ovde će biti govora o prve četiri sveske. Citati će se praviti iz prvog izdanja. Drugo izdanje prve dve sveske pojavilo se 1908 godine, a treće izdanje prve sveske 1920 godine. Ispravke ili dodaci u ovim docnijim izdanjima ne pretstavljaju bitne razlike prema originalnom delu.

II

Istorija ratne veštine bila je od dana objave prve sveske predmet žučne kritike. Izučavaoci klasičnog doba zamerali su načinu na koji je Delbrik postupio sa Herodotom; naučnici srednjovekovne istorije napali su Delbrikov odeljak o poreklu feudalnog sistema; rodoljubivi engleski naučnici bili su besni zbog njegovog nipodaštavanja „Ratova dve ruže." Mnoge od ovih rasprava stavljene su u napomene docnijih izdanja ovog dela, gde vatra akademske ljutnje još tinja. Ali, u svojim glavnim konturama knjiga je ostala neokrnjena napadima specijalista i primila je zasluženu pohvalu, i to od tako jako idejno razdvojenih čitalaca kao što su bili general Grener (Groener), ministar rata Vajmarske Republike, i Franc Mering (Franz Mehring), veliki socijalistički publicista. Prvi ju je nazvao „prosto jedinstvenom",[10]) a drugi „najznačajnijim delom koje je u novom veku dalo pisanje buržoaske Nemačke o istoriji."[11])

Od četiri sveske koje je Delbrik napisao, u prvoj se raspravlja o ratnoj veštini od perioda Persiskih ratova do vrhunca rimskih ratova pod Julijem Cezarom; u drugoj svesci, koja se velikim delom odnosi na stare Germane, obrađuje se i opadanje rimskih ustanova, organizacija Vizantiskog carstva i poreklo feudalnog sistema. Treća sveska je posvećena opadanju i nestajanju taktike i strategije u Srednjem veku i završava se izveštajem o obnovi taktičkih tela u Švajcarsko-burgundskim ratovima. Četvrta sveska donosi istoriju razvoja taktičkih metoda i strategiskog razmišljanja u Napoleonovom dobu.

U Prustovom (Proust) romanu *Du coté de Guermantes* jedan mladi oficir je primetio da „u pričanju vojnog istoričara najmanje činjenice, najbeznačajniji događaji pretstavljaju samo spoljne znake zamisli koju treba analizirati i koja često iznosi na videlo drugu zamisao, slično palimpsestu".*) Ove reči su prilično tačan opis Delbrikovog shvatanja vojne istorije. On se više interesovao za opšte ideje i tendencije nego za pojedinosti koje su punile stranice ranijih vojnih istorija. U uvodu prve sveske svoga dela naročito je poricao da ima nameru da piše sveobuhvatnu istoriju ratne veštine. Takvo delo, istakao je, uključivalo bi nužno stvari kao „pojedinosti strojeve obuke sa svima komandama, poznavanje tehnike oružja, negovanje konja i, naposletku, ceo materijal pomorskih stvari o kojima nemam ništa novog da kažem ili koji za sada ne poznajem." Cilj dela bio je utvrđen njegovim naslovom; trebalo je da to bude istorija ratne veštine u okviru političke istorije.[12])

---

[10]) Wilhelm Groener, „Delbrück und die Kriegswissenschaften" u Emil Daniels i Paul Rühlmann, ured., *Am Webstuhl der Zeit, eine Erinnerungsgabe Hans Delbrück, dem Achtzigjährigen... dargebracht* (Berlin, 1928), str. 35.

[11]) Franz Mehring, „Eine Geschichte der Kriegskunst", *Die Neue Zeit* (Ergänzungsheft, br. 4, 16 oktobar 1908), str. 2.

*) Palimpsest (grčki) je pergament sa koga je obrisan rukopis da bi se na njemu moglo opet pisati. Obrisano pismo može se učiniti čitljivim hemiskim ili fotografskim putem. — Prim. prev.

[12]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, str. XI.

U uvodu četvrte sveske Delbrik je ovo podrobno objasnio. Osnovni cilj dela bio je da ustanovi vezu između ustava države i taktike i strategije. „Priznavanje međusobnog odnosa između taktike, strategije, državnog ustava i politike odražava se u odnosu između vojne i svetske istorije i ono je iznelo na videlo mnogo onoga što je dosada bilo skriveno u mraku ili ostalo nepriznato. Ovo delo nije pisano radi ratne veštine, već radi svetske istorije. Ako će ga čitati vojnici i biti njima potstaknuti biće mi drago i smatraću to kao čast; ali ono je napisano od jednog istoričara za prijatelje istorije.[13])

Međutim, Delbrik je u isto vreme shvatio da istoričar, pre nego što može izvući neki opšti zaključak iz ratova prošlosti, mora da odredi što je moguće tačnije kako su se ti ratovi vodili. I baš zato što je nameravao da nađe opšte ideje koje bi bile od interesa za druge istoričare, Delbrik je bio prinuđen da se nosi sa „sitnim događajima" i „najmanjim činjenicama" prošlih ratova; i uprkos njegovom sopstvenom poricanju, njegova ocena ovih činjenica bila je od velike vrednosti ne samo za istoričare već isto tako i za vojnike.

„Činjenice" su se mogle naći u velikoj knjizi izvornog materijala koju je prošlost ostavila. Ali, mnogi izvori vojne istorije bili su očigledno nepouzdani i nisu bili bolji od „brbljanja u perionici ili ađutantskog ćeretanja."[14]) Kako je savremeni istoričar mogao da kontroliše ove stare izveštaje?

Delbrik je verovao da bi se to moglo učiniti na nekoliko načina. Pretpostavljajući da istoričar zna na kome zemljištu su izvojevane prošle bitke, on može da iskoristi sva sredstva savremene geografske nauke da bi kontrolisao izveštaje koji su nam ostavljeni. Pod pretpostavkom da mu je poznata vrsta upotrebljenog oružja i opreme, on može da rekonstruiše taktiku bitke na logičan način, jer se zakoni taktike mogu ustanoviti za svaku vrstu oružja. Proučavanje savremenog ratovanja pružiće istoričaru dalji alat, jer u savremenim ratovima on može proceniti moć marševanja prosečnog vojnika, kapacitet prosečnog konja za nošenje tereta, sposobnost za manevrovanje velikih ljudskih masa. Najzad, često je bilo moguće otkriti ratove ili bitke, za koje postoje pouzdani izveštaji, u kojima su skoro tačno ponovo prikazani uslovi ranijih bitaka. Kako bitke Švajcarsko-burgundskih ratova, o kojima postoje tačni izveštaji, tako i Maratonska bitka, za koju je Herodot bio jedini izvor, izvojevane su između vitezova i strelaca na konjima, s jedne strane, i pešaka, naoružanih oružjem za borbu prsa u prsa, s druge strane; u oba slučaja, pobedili su pešaci. Prema tome, trebalo bi da bude moguće da se iz bitaka kod Gransona, Murtena i Nansija izvuku zaključci koji bi se mogli primeniti na Maratonsku bitku.[15]) Kombinaciju svih ovih metoda, Delbrik je nazvao *Sachkritik* (stvarna kritika).[16])

---

[13]) *Ibid.*, IV, predgovor.

[14]) *Ibid.*, I, 377.

[15]) Delbrik je ovaj poslednji metod upotrebio u svom prvom izveštaju o Persiskim ratovima, *Die Perserkriege und die Burgunderkriege: zwei combinierte kriegsgeschichtliche Studien* (Berlin, 1887).

[16]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, uvod.

Treba navesti samo nekoliko primera ove *Sachkritik*-e. Rezultate koji najviše iznenađuju, Delbrik je postigao istraživanjem brojnog stanja trupa koje su bile angažovane u velikim ratovima prošlosti. Prema Herodotu, naprimer, persiska vojska koja se borila protivu Atinjana u V veku p. n. e. brojala je preko četiri miliona ljudi. Delbrik je istakao da se ovaj broj ne može smatrati pouzdanim.

„Prema nemačkom marševskom poretku jedan armiski korpus, to jest 30.000 ljudi, zauzima otprilike 3 milje*) (22,5 km), bez komore. Marševska kolona Persijanaca bila bi, prema tome, duga 420 milja (3.150 km); kada bi, dakle, prve trupe stigle pred Termopile, poslednje bi tek krenule negde od Suze na drugoj strani Tigra."[17])

Čak i ako bi se mogla objasniti ova neugodna činjenica, nijedno od polja na kojima su bitke izvojevane nije bilo dovoljno veliko da bi moglo da primi onoliko vojske kolike su one u Herodotovim delima. Maratonska ravnica, naprimer, „toliko je mala da je pre nekih pedeset godina jedan pruski generalštabni oficir koji ju je posetio, pisao sa nekim čuđenjem da bi jedna pruska brigada na njoj jedva imala dovoljno prostora za svoje vežbe."[18])

Na osnovu savremenog proučavanja stanovništva stare Grčke, Delbrik je veličinu grčke vojske koja se suprotstavila Kserksu procenio na 12.000 ljudi. Bila je to građanska vojska, izvežbana da se bori u snažnoj falangi, ali je bila nesposobna za taktičko manevrovanje. Persiska vojska je bila profesionalna vojska, a hrabrost njenih vojnika priznata je čak i u grčkom izveštaju. „Ako su obe stvari tačne, veličina persiske vojske kao i njena vojna hrabrost, tada bi stalne pobede Grka bile neobjašnjive. Samo jedna od ove dve stvari može biti istinita; stoga je jasno da se preimućstvo Persijanaca mora tražiti ne u broju već u kvalitetu."[19]) Delbrik zaključuje da Persijanci ni izdaleka nisu imali masovnu vojsku koju je opisao Herodot, već da su ustvari bili brojno inferiorni prema Grcima u svim Persiskim ratovima.

Herodotov izveštaj bio je i pre toga sumnjiv, i Delbrikova kritika nikako nije bila sasvim originalna. Ali, njegov stvarni doprinos ležao je u činjenici da je iste sistematske metode primenio na podatke o brojevima svih ratova, od Persiskih do Napoleonovih. Tako je u svome razmatranju Cezarevih pohoda u Galiji jasno pokazao da su Cezareve procene snaga koje su mu se suprotstavljale bile iz političkih razloga jako preterane. Helvećani su, prema Cezaru, u svojoj velikoj seobi, brojali 368.000 lica i nosili sa sobom hranu za tri meseca. Prema Delbriku, procena brojeva izgleda neverovatna;

---

*) Misli se na nemačku milju od 7,5 km. Dužina marševske kolone jedne divizije sa svim otstojanjima obezbeđenja i svim komorama i ustanovama računala se u Delbrikovo doba 3 nemačke milje = 22,5 km. Nemački armiski korpus imao je dve divizije. Delbrik nije računao komore i verovatno nikakva otstojanja za obezbeđenje, pa je zato smatrao da je dubina kolone za 30.000 ljudi 3 milje = 22,5. — Prim. prev.

[17]) *Ibid.*, I, 10.

[18]) H. Delbrück, *Numbers in History: Two Lectures Delivered before the University of London* (London, 1913), str. 24.

[19]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, 39.

ali Cezareva primedba o helvećanskim zalihama hrane omogućila mu je da to dokaže. Istakao je da bi bilo potrebno oko 8.500 kola da prenesu toliku zalihu i da bi, prema stanju puteva u Cezarevo doba, bilo sasvim nemoguće da se takva kolona kreće.[20]) U razmatranju invazije Huna u Evropu, opet, Delbrik se otresao verovanja da je Atila imao vojsku od 700.000 ljudi, opisujući teškoće koje je Moltke iskusio manevrujući u ratu 1870 godine sa vojskom od 500.000 ljudi. „Upravljanje takvom masom je, čak sa železnicama, putevima, telegrafom i generalštabom, vanredno težak zadatak... Kako je Atila mogao da vodi 700.000 ljudi iz Nemačke preko Rajne u Francusku do ravnice kod Šalona, ako je Moltke 500.000 ljudi kretao sa toliko teškoća istim putem? Jedan broj kontroliše drugi.“[21])

Delbrikova ispitivanja brojeva imaju više nego samo antikvarni značaj. U vreme kada je nemačka vojska upućivana da izvlači pouke iz istorije, razbijač mitova pomogao joj je da izbegne pogrešne zaključke. U ratu i proučavanju ratova brojevi su od najvećeg značaja.[22]) Delbrik je sâm istakao da „je pokret koji trupa od 1.000 ljudi izvrši bez teškoća težak zadatak za 10.000 ljudi, delo veštine za 50.000 ljudi, a nemogućnost za 100.000.“[23]) Nikakve pouke se ne mogu izvući iz prošlih ratova, ako na raspoloženju ne stoje tačni podaci o brojevima koji su bili u pitanju.

Sachkritik je imala i druge primene. Njenom pomoću Delbrik je bio u stanju da na logičan način rekonstruiše detalje pojedinih bitaka i njegov uspeh u tome učinio je dubok utisak na istorisko odeljenje nemačkog Generalštaba. General Grener je potvrdio vrednost Delbrikovog istraživanja porekla onog kosog borbenog poretka koji je flankiranje učinio mogućim,[24]) dok je dobro poznato da je njegovo naučno opisivanje obuhvatnog pokreta kod Kane jako uticalo na teorije grofa Šlifena.[25]) Ali, njegov izveštaj o Maratonskoj bici je možda najbolji primer veštine kojom je Delbrik rekonstruisao pojedinosti prošlih bitaka i to utoliko više što jasno prikazuje njegovo verovanje da „ako čovek poznaje naoružanje i način borbe protivničkih vojski, tada je zemljište tako važan i rečit činilac za karakter bitke, da čovek sme da rekonstruiše njen tok u opštim crtama, pod pretpostavkom da nema sumnje u pogledu njenog završetka.“[26])

Grčka vojska kod Maratona bila je sastavljena od teško naoružanih pešaka svrstanih u primitivnoj falangi čija je sposobnost za

[20]) *Ibid.*, I, 427.

[21]) *Numbers in History*, str. 18.

[22]) General Grener se tačno upoznao sa Delbrikovim doprinosom. Vidi *Am Webstuhle der Zeit*, str. 38.

[23]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, 7.

[24]) *Am Webstuhle der Zeit*, str. 38. Kosi borbeni poredak, koji je prvo upotrebio Epaminonda iz Tebe, neverovatno liči na poredak koji je Fridrih Veliki upotrebio 1757 godine kod Lojtena. O Epaminondi vidi u *Geschichte der Kriegskunst*, I, 13—135.

[25]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, 281—302. Graf Schlieffen, *Cannae* (Berlin, 1923), str. 3. Vidi glavu 8.

[26]) *Geschichte der Kriegskunst*, II, 80. Delbrik je primenio ovaj metod ne samo u opisu Maratonske bitke, već i prilikom rekonstrukcije bitke u Tevtoburškoj Šumi.

manevrovanje bila ograničena na sporo kretanje unapred. Prema njoj se nalazila vojska brojno slabija, ali sastavljena od dobro izvežbanih strelaca i konjice. Herodot je pisao da su Grci dobili bitku jurišajući nekih 1.460 metara (4.800 stopa) preko Maratonskog Polja i probijajući centar persiske linije. Delbrik tvrdi da je to fizički bilo nemoguće. Prema nemačkim borbenim pravilima, može se očekivati da vojnici sa punom opremom trče oko dva minuta, tj. nekih 330—350 m (1.080 do 1.150 stopa). Atinjani nisu bili lakše naoružani nego savremeni nemački vojnici i pored toga trpeli su od dve nezgode. Nisu bili vojnici od zanata, već građani i mnogi su već prešli granicu starosti koja se zahteva za savremene vojnike. Štaviše, falanga je bila tesno zbijen poredak ljudi koji je činio nemogućim ma kakvo brzo kretanje. Pokušaj juriša na takvu daljinu učinio bi od falange dezorganizovanu rulju, koju bi profesionalni persiski vojnici uništili bez teškoća.[27])

Taktika koju je opisao Herodot bila je očigledno nemoguća i to utoliko pre što je grčka falanga bila slaba na bokovima, te je pri svakom sukobu na otvorenom polju mogla biti obuhvaćena od strane persiske konjice. Delbriku je izgledalo očevidno da bitka nije tučena na samoj Maratonskoj ravnici već u maloj dolini prema jugoistoku gde su Grci bili zaštićeni planinama i šumom od svakog pokreta prema boku. Činjenica da Herodot govori o tome da su protivničke vojske odlagale bitku danima, pokazuje da je Miltijad, atinski vojskovođa, izabrao jak položaj, a s obzirom na taktiku grčke vojske, jedini moguć položaj bio je u dolini Brane. Štaviše, ovaj položaj je dominirao jedinim putem za Atinu. Da bi stigli u grad, Persijanci su bili prinuđeni da se otarase Miltijadove vojske ili da napuste ceo pohod; oni su izabrali prvu alternativu. Tada je jedino logično objašnjenje bitke, da su Persijanci, uprkos svojoj brojnoj inferiornosti i nemogućnosti da upotrebe taktiku zaobilaženja, izvršili početni napad; a Miltijad je, prelazeći u kritičnom trenutku iz odbrane u napad probio persiski centar i potom očistio bojno polje.[28])

Za slučajnog čitaoca *Istorija ratne veštine* je, kao mnoga dela pre nje, samo zbirka takvih priča o bitkama. Ali, brižljivost sa kojom je Delbrik rekonstruisao bitke bila je potrebna za njegovu glavnu svrhu. Osećao je da se proučavanjem ključnih bitaka može dobiti slika taktike jednog veka i polazeći od nje nastaviti proučavanje širih problema.[29]) Jer, ključne bitke su važne ne samo kao tipične manifestacije svog veka, već i kao putokazi u progresivnom razvoju vojne nauke. U jednom smislu Delbrik je, kao Prustov mladi

---

[27]) Ulrih fon Vilamovic (Ulrih von Willamowitz) podržavao je Herodotovu priču dokazujući da je boginja Artemida dala Grcima dovoljno snage da izvrše juriš i uputio je strog prekor naučnicima koji umanjuju vojni doprinos boginja. Delbrikovo odbijanje da primi ovo objašnjenje odvelo je do raspre ne samo sa Vilamovicem, već i sa J. Kromajerom (Kromayer), koji je Vilamovicu priskočio u pomoć. Polemika se vodila na stranicama časopisa *Historische Zeitschrift* (XCV, I ff, 516 f) i *Preussische Jahrbücher* (CXXI, 158 f) i, kao većina Delbrikovih rasprava, ostavila je stranke nepomirene.

[28]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, 41—59.

[29]) *Ibid.*, I, 417.

oficir, verovao da su prošle bitke bile „književnost, učenje, etimologija, aristokratija bitaka današnjice". Rekonstrukcijom pojedinih bitaka tražio je kontinuitet u vojnoj istoriji i tako ga je njegova *Sachkritik* osposobila da razvije tri velike teme koje njegovom delu daju značaj i jedinstvo koje se ne nalazi ni u jednoj ranijoj knjizi o ovom predmetu, naime, razvitak taktičkih oblika od Persijanaca do Napoleona, uzajamni odnos rata i politike u toku istorije i podelu strategije na dva osnovna vida.

Delbrikov opis razvitka taktičkih poredaka označen je kao jedan od njegovih najznačajnijih doprinosa vojnoj misli.[30]) On se trudio da otkrije razloge vojne nadmoćnosti Rimljana u starom svetu. Tražeći rešenje ovoga problema, došao je do zaključka da je njihov uspeh počivao na savršenijoj taktici. Postepeni razvitak od primitivne grčke falange do čvrsto povezanog taktičkog poretka Rimljana pretstavlja „suštinu antičke veštine ratovanja."[31]) Prelazeći u savremeni period, Delbrik je dokazao da je oživljenje taktičkog poretka sličnog rimskom, u Švajcarsko-burgundskim ratovima i njegovo poboljšanje i usavršavanje u Napoleonovom veku dalo jedinstvo savremenoj vojnoj istoriji.

Prekretnica u istoriji antičkog ratovodstva bila je bitka kod Kane[32]), u kojoj su Kartaginjani pod Hanibalom uništili Rimljane u najsavršenijem obliku bitke koja je ikad bijena. Kako su Rimljani bili u stanju da se oporave od ovog poraza, da pobede Kartaginjane i da, naposletku, postignu vojnu nadmoćnost nad čitavim antičkim svetom? Odgovor se može naći u razvoju falange. Kod Kane je rimska pešadija obrazovala poredak koji je u suštini bio isti kao onaj koji je dobio Maratonsku bitku. Osnovne slabosti falange predale su rimsku vojsku Hanibalovom oružju. Izloženi bokovi i nesposobnost rimskih legija da manevrišu nezavisno od mase vojske, onemogućili su Rimljanima da spreče taktiku opkoljavanja koju je upotrebila kartaginska konjica. Ali, u godinama posle Kane, zavedene su znatne izmene u rimskom bitačnom poretku. „Rimljani su prvo raščlanili falangu, podelili je zatim u kolone (Treffen)*) i, najzad, razdrobili je na veliki broj malih taktičkih tela koja su bila sposobna čas da se skupe u zbijenu neprodornu jedinicu, čas da promene raspored sa savršenom gipkošću, odvajajući se jedno od drugog i okrećući se u ovom ili onom pravcu."[33]) Savremenom proučavaocu ratovodstva ovaj razvitak izgleda tako prirodan da jedva vredi pomena. Međutim, izvršiti ga, bilo je vanredno teško, i samo su Rimljani, od svih antičkih naroda, uspeli u tome. U njihovom slučaju bilo je to moguće samo u toku stotine godina opita — u čijem se toku

---

[30]) F. J. Schmidt, Konrad Molinski i Siegfried Mette, *Hans Delbrück der Historiker und Politiker* (Berlin, 1928), str. 96. Eugen von Frauenholz, *Entwicklungsgeschichte* des *deutschen Heerwesens*, II, 413.

[31]) *Geschichte der Kriegskunst*, II, 43.

[32]) *Ibid.*, I, 330 ff.

*) Kolone su bile raščlanjene u nekoliko borbenih redova, nemački — Treffen. — Prim. prev.

[33]) *Ibid.*, I, 380.

vojska od građanske pretvorila u profesionalnu vojsku — i uzdizanjem vojne discipline koja je bila karakteristična za rimsku vojsku.[34])

Rimljani su tada osvojili svet, ne zato što su njihove trupe „bile hrabrije nego svi njihovi protivnici, već zato što su, zahvaljujući svojoj disciplini, imali bolji taktički poredak."[35]) Jedini narod koji je sa uspehom izbegao osvajanje od strane Rimljana bili su Germani, čiji je otpor bio moguć blagodareći prirodnoj disciplini, svojstvenoj njihovim političkim institucijama, i činjenici da je germanska borbena kolona, takozvani *Gevierthaufe*,*) bila taktička grupa velike efikasnosti.[36]) Zaista, u toku svojih ratova sa Rimljanima, Germani su naučili da podražavaju raščlanjavanje rimske legije, manevrišući svojim *Gevierthaufe* nezavisno ili u zajednici, kako je to slučaj zahtevao.[37])

Sa opadanjem rimske države i varvarizacijom carstva završeno je taktičko usavršavanje koje je vršeno od vremena Miltijada. Politički poremećaji u veku koji je sledio vladavini Severa,**) oslabili su disciplinu rimske vojske i postepeno potkopali savršenstvo njenih taktičkih poredaka.[38]) U isto vreme, kako je u redove primljeno mnogo varvara, bilo je nemoguće držati se i dalje jako raščlanjenog borbenog poretka koji je izmišljen u toku vekova. Istorija je pokazala da je pešadija bila nadmoćnija od konjice samo ako su pešaci bili organizovani u jakim taktičkim porecima. Sada, sa opadanjem države i daljim opadanjem taktike, postojala je u novim varvarskim carstvima zapada, kao i u Justinijanovoj vojsci, sve veća težnja da se pešadija zameni teško naoružanim vojnicima na konjima.[39]) Kako je ova težnja nadvladala, prošli su dani kada su bitke odlučivane pešadiskom taktikom i Evropa je ušla u dug period u kome je u vojnoj istoriji dominirao lik naoružanog viteza.[40])

Delbrik je optuživan zbog tvrđenja da se razvoj vojne nauke zaustavlja sa opadanjem Rima i da počinje opet sa Renesansom.[41]) Ova optužba je opravdana. Bitan element u celom ratovanju od vremena Karla Velikog do pojave švajcarske pešadije u Burgundskim ratovima bila je feudalna vojska. Ova, po Delbrikovom mišljenju, nije obrazovala taktički poredak. Ona je zavisila od borbenog kvaliteta svakog pojedinog ratnika; nije bilo ni discipline, ni jedin-

[34]) *Ibid.*, I, 381. Vidi takođe I, 253. „Rimljani su prvi poznali i potpuno shvatili značaj i moć discipline."

[35]) *Ibid.*, II, 43.

*) Znači, doslovce prevedeno, četvrtast odred. — Prim. prev.

[36]) *Ibid.*, II, str. 45 i dalje.

[37]) *Ibid.*, II, str. 52 i dalje.

**) Severi su četiri rimska cara koja su vladala jedan za drugim u vremenu od 193 do 235 godine. Prvi od njih, Septimije Sever, i četvrti, Aleksandar Sever, uspostavili su u ratovima poljuljani ugled carstva. Posle Aleksandrove smrti nastalo je vreme takozvane vojne anarhije u kome su učestale vojne pobune u raznim provincijama i upadi varvarskih naroda. — Prim. prev.

[38]) *Ibid.*, II, str. 205 i dalje. Ova glava, sa naslovom *Niedergang und Auflösung des römischen Kriegswesens* je ključna glava druge sveske.

[39]) *Ibid.*, II, str. 424 i dalje.

[40]) *Ibid.*, II, 433.

[41]) T. F. Tout in *English Historical Review*, XXII (1907), 344—348.

stvenog komandovanja, niti većeg razlikovanja po oružju. U celom ovom periodu nije bilo nikakvog taktičkog napretka i Delbrik je izgleda, bio sklon da se složi sa Mark Tvenovim Jenkijem iz Kenektikata, da „kada hoćete da obeležite rezultate, ne možete kazati ko se branio niti ko je napadao". Istina je da su engleski vitezovi kod Kresija sišli sa konja i peške vodili odbranbenu bitku i da su kod Aženkura vitezovi stvarno peške prešli u napad; ali, ovo su bile samo epizode i ne mogu se smatrati kao predviđanja u razvitku savremene pešadije.[42])

Pešadija se kao samostalan rod vojske rodila među Švajcarcima u XV veku. „U bitkama kod Laupena i Sempaha, Gransona, Murtena i Nansija imamo opet pešake koji se mogu uporediti sa falangom i legijama".[43]) Švajcarski kopljanici obrazovali su poredak sličan germanskim *Gevierthaufe*[44]); i, u toku svojih ratova protivu Burgunđana, oni su usavršili raščlanjene postroje koje su primenjivale i rimske legije. Kod Sempaha, naprimer, švajcarska pešadija bila je podeljena u dva poretka, jedan koji je držao odbranbeni položaj protiv neprijatelja na konjima, dok je drugi zadavao otsudan udarac u neprijateljski bok.[45])

Oživljavanje taktičkog poretka bila je vojna revolucija koja se može uporediti sa onom posle Kane. Baš ovo oživljavanje je, pre nego uvođenje vatrenog oružja, okončalo feudalno ratovanje. Vitezovi su kod Murtena, Gransona i Nansija upotrebili novo oružje, ali ono nije imalo nikakvog dejstva na ishod bitke.[46]) Sa obnavljanjem taktičkog poretka pešadije kao odlučujućeg činioca u ratovodstvu, vojnici na konjima postali su konjica, veoma koristan, ali dopunski deo vojske. Delbrik je u svojoj četvrtoj knjizi razmotrio ovaj razvitak i evoluciju savremene pešadije do epohe stajaćih vojski i završio izveštajem o revoluciji u taktici koja je bila omogućena Francuskom revolucijom.[47])

Pažnja koju Delbrik obraća na pojavu taktičkih poredaka omogućila mu je ne samo da održi kontinuitet svoje vojne istorije, već i da prikaže temu koju je smatrao osnovnom za svoju knjigu, naime, uzajamni odnos politike i rata. U svakom periodu istorije, istakao je, razvitak politike i evolucija taktike tesno su povezani. „Falanga hoplita*) razvila se pod makedonskim kraljevima na sasvim drukčiji način od načina na koji se razvila u aristokratskoj rimskoj *Beamten-Republik***), a taktika kohorte***) razvila se samo u vezi sa ustavnom

---

[42]) *Geschichte der Kriegskunst,* III, 483. U pogledu oštroumne kritike Delbrikovog razmatranja srednjovekovnog ratovanja vidi Tout, *loc. cit.*

[43]) *Geschichte der Kriegskunst,* III, 661. Vidi glavu I.

[44]) *Ibid.,* III, 609 i dalje.

[45]) *Ibid.,* III, 594.

[46]) *Ibid.,* IV, 55.

[47]) Vidi glavu 3.

*) Hoplit je bio grčki teško naoružani pešak. Njegovo su oružje sačinjavali šlem, oklop, šine na nogama, štit, koplje i kratak mač. — Prim. prev.

**) Beamten-Republik = Činovnička republika. — Prim. prev.

***) Kohorta je rimska pešadiska jedinica. Legija je imala 10 kohorti od po 500—600 ljudi.

promenom. Germanske *stotine* borile su se, prema svojoj prirodi, sasvim drukčije od rimskih kohorti."[48])

Rimska vojska kod Kane, naprimer, tučena je zbog slabosti svoje taktike. Ali ovoj slabosti je doprinela i činjenica da je vojska bila sastavljena više od neizvežbanih građana nego od profesionalnih vojnika, kao i to da je državni ustav zahtevao da na čelu komande budu dva konzula[49]) koji će se svakog dana međusobno smenjivati u stvarnom komandovanju. U vremenu posle Kane bila je opšte shvaćena potreba objedinjene komande. Pošto su izvršeni razni politički opiti, postavljen je 211 godine p. n. e. za glavnog komandanta rimskih trupa u Africi P.C. Scipion, s tim da na toj dužnosti ostane za sve vreme trajanja rata. Ovakvo postavljanje bilo je neposredna povreda državnog ustava i označavalo je početak opadanja republičkih ustanova. Uzajamni odnos između politike i vođenja rata bio je u ovom slučaju očigledan. „Važnost Drugog punskog rata u svetskoj istoriji", piše Delbrik, „leži u tome što je Rim izvršio unutrašnju izmenu koja je ogromno povećala njegov vojni potencijal,"[50]) ali je u isto vreme izmenila i ceo karakter države.

Isto tako kao što je politički element preovlađivao u usavršavanju rimske taktike, tako se neuspeh taktičkih poredaka može objasniti samo brižljivim proučavanjem političkih ustanova poznijeg carstva. Politički i ekonomski poremećaji u III veku imali su neposredno dejstvo na rimske vojne organizacije. „Stalan građanski rat razorio je cement koji je dotada držao jake zidove rimske vojske, disciplinu koja je sačinjavala vojnu vrednost legija."[51])

Delbrik ni u jednom poglavlju svoje knjige *Istorija ratne veštine* nije izložio opšta razmatranja odnosa između politike i rata. Ali, kako od jedne istoriske epohe prelazi na drugu, on podešava vojne stvari prema opštoj pozadini, prikazujući tesnu vezu političkih i vojnih organizacija i pokazujući kako su promene u jednom području dovodile nužno i do odgovarajućih promena u drugom. Pokazao je da je germanski *Gevierthaufe* bio vojni izraz seoske organizacije germanskih plemena i prikazao je način na koji je raspadanje germanskog komunalnog života odvelo do nestanka *Gevierthaufen*-a kao taktičkog poretka.[52]) Pokazao je kako su pobede Švajcaraca u XV veku bile omogućene stapanjem demokratskih i aristokratskih elemenata u raznim kantonima i spajanjem gradskog plemstva sa seljačkim masama.[53]) A u periodu Francuske revolucije pokazao je kako je politički faktor u ovom slučaju „nova ideja da se brani otadžbina nadahnula mase vojnika tolikom voljom da se mogla razviti nova taktika..."[54])

Da su politika i rat tesno povezani, bilo je usvojeno kao očigledna istina još pre Delbrikovog vremena. Ali, to je bila istina koju

[48]) *Geschichte der Kriegskunst*, II, 424.
[49]) *Ibid.*, I, 305.
[50]) *Ibid.*, I, 333.
[51]) *Ibid.*, II, 209.
[52]) *Ibid.*, II, 25—38, 424 i dalje.
[53]) *Ibid.*, III, 614 i dalje.
[54]) *Ibid.*, IV, 474.

je trebalo proučiti sa raznih tačaka gledišta i prikazati stvarnim događajima. Delbrikova usluga vojnim teoretičarima leži u sistematskom načinu na koji je on prikazao uzajamno dejstvo političkih i vojnih činilaca u svakoj eposi.

Od svih Delbrikovih vojnih teorija najupadljivija je ona koja tvrdi da se cela vojna strategija može podeliti na dva osnovna vida. Ova teorija, formulisana dugo pre izlaska *Istorije ratne veštine*, izneta je pregledno u prvoj i četvrtoj svesci ovog dela.[55])

Pod uticajem Klauzevicevog dela *O ratu*, velika većina vojnih mislilaca u Delbrikovo doba verovala je da je cilj rata potpuno uništenje neprijateljskih snaga i da je, prema tome, bitka, koja to postiže, cilj strategije. Delbrikova prva istraživanja u vojnoj istoriji ubedila su ga da ova vrsta strategiske misli nije bila uvek opšte prihvaćena, i da je u istoriji bilo dugih perioda u kojima je vladala sasvim drukčija strategija. On je pronašao, štaviše, da je i sâm Klauzevic dopustio mogućnost postojanja više strategiskih sistema. Klauzevic je u jednoj zabelešci, pisanoj 1827 godine, nagovestio da su postojala dva jasno različita metoda vođenja rata: jedan, koji je bio upravljen ka uništenju neprijatelja, a drugi, ograničeno ratovanje, u kome je takvo uništenje bilo nemoguće, bilo zato što su politički ciljevi ili političke zategnutosti, koje su izazvale rat, bile male ili zato što su vojna sredstva bila neprikladna za postizanje uništenja.[56])

Klauzevic nije živeo dovoljno dugo da bi mogao da učini više od nagoveštavanja postojanja oba vida; Delbrik je odlučio da usvoji razliku i da izloži bitna načela svakog od njih. Prvi vid ratovanja kome je Klauzevic posvetio knjigu *O ratu*, on je nazvao *Niederwerfungsstrategie* (strategija obaranja ili uništenja). Njen je jedini cilj odlučujuća bitka, i zadatak je vojskovođe samo da proceni mogućnost da bije takvu bitku u datoj situaciji.

Drugi vid strategije Delbrik je nazvao *Ermattungsstrategie* (strategija iznuravanja) ili dvopolna strategija. Ona se razlikuje od strategije uništenja (obaranja) činjenicom „da *Niederwerfungsstrategie* ima samo jedan pol, bitku, dok *Ermattungsstrategie* ima dva pola, bitku i manevar, između kojih se kreću odluke vojskovođe." U strategiji iznuravanja bitka više nije jedini cilj strategije; ona je samo jedno od nekoliko podjednako efikasnih sredstava za postizanje političkih ciljeva rata i u suštini nije važnija od okupacije teritorije, uništenja letine ili trgovine i blokade. Ovaj drugi vid strategije nije varijacija prvog niti mu je podređeni vid. U izvesnim periodima istorije on je, zbog političkih činilaca ili malih vojski, bio jedini vid strategije koji se mogao primeniti. Zadatak koji on nameće vojskovođi isto je tako težak kao i onaj čije se izvršenje traži kod primene strategije uništenja (obaranja). Imajući ograničena sredstva na raspoloženju, strateg mora da odluči: koja će od nekoliko sredstava za vođenje rata biti najpodesnija za njegovu svrhu, kada treba da se bori, a kada da manevruje, kada da posluša zakon „smelosti", a kada zakon „ekonomije snaga". „Odluka je stoga subjektivna,

[55]) *Ibid.*, I, 100 i dalje; IV, 333—363, 426—444.
[56]) Vidi glavu 5, odeljak VI.

i to utoliko više, što sve okolnosti i uslovi, a naročito ono što se dešava na neprijateljskoj strani, nikad nisu potpuno i sigurno poznati. Posle brižljivog razmatranja svih okolnosti — cilja rata, borbenih snaga, političkih reperkusija, ličnih osobina neprijateljskog komandanta i neprijateljskog naroda, kao i sopstvenog — vojskovođa mora da odluči da li je bitka umesna ili ne. On može da dođe do zaključka da se svaka veća akcija mora izbeći po svaku cenu; on, takođe, može odlučiti da traži bitku u svakoj prilici, tako da nema bitne razlike između njegovog načina vođenja rata i jednopolne strategije."[57])

Među velikim vojskovođama u istoriji koji su bili pristalice strategije uništavanja (obaranja) nalaze se Aleksandar, Cezar i Napoleon. Ali, isto tako velike vojskovođe bili su i pretstavnici strategije iznuravanja. Među njima je Delbrik naveo Perikla, Velizara, Valenštajna, Gustava Adolfa i Fridriha Velikog. Uključivanje u ovu grupu i poslednjeg imena izložilo je pisca dela oštrim kritikama. Najžučniji od njegovih kritičara bili su istoričari Generalštaba koji su, ubeđeni da je strategija uništenja jedina ispravna strategija, insistirali na tome da je Fridrih Veliki bio Napoleonov prethodnik. Delbrik je odgovarao da se podržavanjem ovog gledišta Fridrihu čini slaba usluga. Ako je Fridrih bio pretstavnik strategije uništenja, kako se može objasniti činjenica da je 1741 godine, sa 60.000 ljudi pod svojom komandom, odbio da napadne već tučenu vojsku od svega 25.000 ljudi ili da je 1745 godine, posle svoje velike pobede kod Hohenfridberga, opet dao prednost manevarskom ratu?[58]) Ako bi se načela strategije uništenja smatrala kao jedini kriterijum za ocenu osobina jednog vojskovođe, Fridrih bi prošao vrlo rđavo.[59]) Ali, Fridrihova veličina je ležala u činjenici da je, iako je shvatio da njegova sredstva nisu dovoljno velika da bi ga osposobila da traži bitku u svakoj prilici, ipak bio sposoban da efikasno upotrebi druga strategiska načela da bi dobio svoje ratove.

Delbrikovi argumenti nisu ubedili njegove kritičare. Kolmar fon der Golc (Colmar von der Goltz) i Fridrih fon Bernhardi (Friedrich von Bernhardi) stali su na njihovo čelo i nastao je rat na hartiji koji je trajao preko dvadeset godina.[60]) Delbrik koji je voleo polemiku,

---

[57]) H. Delbrück, *Die Strategie des Perikles, erläutert durch die Strategie Friedrichs des Grossen* (Berlin, 1890), 27—28. Ovo delo je Delbrikovo najsistematičnije izlaganje oba vida strategije.

[58]) *Preussische Jahrbücher*, CXV (1904), str. 348 i dalje.

[59]) U raspravi *Strategie des Perikles* Delbrik je napisao parodiju koja je pokazala da bi primena takvih kriterijuma na Fridrihove ratove učinila od njega vojskovođu trećeg reda. Zato je optužen Pruskom landtagu zbog klevetanja narodnog heroja.

[60]) Potpun izveštaj o ovoj polemici sa bibliografijom objavljen je u *Geschichte der Kriegskunst*, IV, 439—444. Vidi i Fridrich von Bernhardi, *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben* (Berlin, 1927), str. 126, 133, 143. Najpotpunija i najpromišljenija kritika Delbrikove strategiske teorije je rasprava Otto Hintze, „Delbrück, Clausewitz und die Strategie Friedrichs des Grossen", *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, XXXIII (1920), 131—177. Hince prigovara oštroj razlici koju Delbrik povlači između strategije Fridrihovog doba i strategije Napoleona, i dokazuje da je Fridrih isto-

bio je neumoran u odgovaranju na pobijanja svoje teorije. Ali, njegov pojam strategije iznuravanja odbacio je oficirski kor koji je bio odgojen u Napoleonovoj i Moltkeovoj strategiji i bio ubeđen u izvodljivost kratkog i odlučujućeg rata.

Međutim, ovi su vojni kritičari propustili da shvate dublji značaj Delbrikove strategiske teorije. Istorija je pokazala da ne može biti posebne teorije strategije, koja bi važila za sva vremena. Kao i svaka faza ratovodstva, strategija je prisno povezana sa politikom, sa životom i snagom države. U Peloponeskom ratu politička slabost Atine u poređenju sa savezom koji joj se suprotstavio odredila je vrstu strategije koju je Perikle primenio. Da je pokušao da primeni načela strategije uništenja, kao što je to Kleon učinio docnije, propast bi automatski usledila.[61]) Strategija Velizarovih ratova u Italiji bila je određena mučnim političkim odnosima između Vizantiskog carstva i Persijanaca. „Ovde je, kao i uvek, politika određivala ciljeve rata i propisivala tok strategiji."[62]) Dalje, „strategija Tridesetogodišnjeg rata bila je određena vanredno komplikovanim, promenljivim političkim odnosima", i vojskovođe, kao Gustav Adolf, čija je lična hrabrost i naklonost prema bitkama bila neosporna, ipak su bile prinuđene da vode ograničen rat.[63]) Fridriha Velikog nisu učinile velikim vojskovođom bitke koje je dobio, već pre njegova politička oštroumnost i slaganje njegove strategije sa političkom stvarnošću. Nijedan strategiski sistem ne može biti sâm sebi dovoljan; čim se pokuša da se strategija odvoji od njene povezanosti sa politikom, strateg postaje opasnost za državu.

Prelaz od dinastičkih na narodne ratove, pobede 1864, 1866 i 1870 godine, ogromno povećanje ratnog potencijala nacije kao da su dokazivali da je *Niederwerfungsstrategie* za moderno doba prirodan vid rata. Delbrik sâm, izgleda, da je sve do 1890 godine, uprkos svome insistiranju na relativnosti strategije, verovao da je to tačno.[64]) Ali, poslednjih godina XIX veka masovna vojska šezdesetih godina pretvorena je u *Millionenheer* — milionsku vojsku koja se borila u Prvom svetskom ratu. Da neće ovo preobraženje onemogućiti primenu strategije uništenja i nagovestiti vraćanje načelima Perikla i Fridriha? Da nije država u velikoj opasnosti sve dok Generalštab odbija da prizna postojanje naizmeničnih strategiskih sistema? Ova pitanja, obuhvaćena u svima Delbrikovim delima bila su stalno na njegovim usnama kada je Nemačka ušla u Prvi svetski rat.

---

vremeno bio strateg uništenja i strateg iznuravanja. On takođe pravi pitanje u pogledu Delbrikovog tumačenja Klauzevicevih ideja, kao što to čini H. Rosinski u *Historische Zeitschrift,* CLI (1938). Vidi Delbrikov odgovor Hinceu, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte,* XXXIII (1920), 412—417.

[61]) *Geschichte der Kriegskunst,* I, 101 i dalje.

[62]) *Ibid.,* IV, 341.

[63]) *Ibid.,* II, 394.

[64]) *Strategie des Perikles,* glava I.

III

Kako je Delbrik bio vodeći civilni stručnjak Nemačke u vojnim stvarima, to su njegovi radovi iz godina rata 1914—1918 od znatnog interesa. Njegovi obaveštajni izvori kao vojnog komentatora nisu nikako bili sigurniji od izvora drugih saradnika dnevne i periodične štampe. Kao i oni, on je bio prinuđen da se oslanja na obaveštenja koja je izdavao Generalštab, na priče koje su se javljale u dnevnoj štampi i izveštaje iz neutralnih zemalja. Ako su se njegovi izveštaji o ratu razlikovali širinom pogleda i razumevanjem koje se obično nije nalazilo u proučavanjima civilnih komentatora, dolazilo je to od njegovog poznavanja modernog rata i perspektivnog smisla koje je stekao proučavajući istoriju. U njegovim mesečnim komentarima u *Preussische Jahrbücher* može se naći dalje izlaganje načela, opisanih u njegovim istoriskim delima, a naročito njegove teorije o strategiji i njegovo naglašavanje uzajamnog odnosa rata i politike.[65])

Nemačka vojska je 1914 godine u duhu Šlifenove strategije upala u Belgiju sa ciljem da brzo slomi francuski otpor, pa da se zatim svom žestinom svoje moći okrene protiv Rusije. To je bila *Niederwerfungsstrategie* u svom potpunom obliku i Delbrik je sâm smatrao u prvom mesecu rata da je ona ispravna. Kao i mnogi njegovi drugovi, on se malo bojao francuskog otpora. Nestabilnost francuske politike mogla je samo štetno da utiče na vojno uređenje Francuske. „Nemoguće je da jedna vojska, koja je za četrdeset i tri godine imala četrdeset dva ministra rata, bude sposobna za organizaciju koja bi efikasno funkcionisala."[66]) On, isto tako, nije smatrao da je Engleska sposobna za neki duži otpor. Njen prošli politički razvoj, verovao je, neće joj omogućiti da mobiliše više nego simboličke snage. Engleska se uvek uzdala u male profesionalne vojske; uvođenje opšte vojne obaveze bilo bi psihološki i politički nemoguće. „Svaki narod je dete svoje istorije i svoje prošlosti i ne može se od toga udaljiti više nego što se čovek može odvojiti od svoje mladosti."[67])

Međutim, kada prvi nemački nalet nije postigao svoj cilj i kada je otpočeo dug period rovovskog rata, Delbrik je osetio strategisku revoluciju od prvorazrednog značaja. Kada se na zapadu nastavio rat, a naročito posle neuspeha ofanzive kod Verdena, Delbrik je postao sve ubeđeniji da se strategiska koncepcija nemačke Vrhovne komande mora promeniti. Bar na zapadu, na dnevnom redu je bilo

---

[65]) Članci koje je Delbrik pisao u *Preussische Jahrbücher* sabrani su u delu od tri sveske, nazvanom *Krieg und Politik* (Berlin, 1918—1919). Člancima, kako su izlazili, Delbrik je gdegde dodavao primedbe, objašnjenja i veoma zanimljiv pregled. Najbolji članak o Delbrikovim ratnim spisima je generala Ernsta Buhfinka, General Ernst Buchfink, „Delbrücks Lehre, das Heer und der Weltkrieg", u *Am Wehstuhl der Zeit*, str. 41—49. Vidi takođe M. von Hobohn, „Delbrück, Clausewitz und die Kritik des Weltkrieges", *Preussische Jahrbücher*, CLXXXXI (1920), 203—232.

[66]) *Krieg und Politik*, I, 35.

[67]) Delbrikovi pogledi o slabosti Engleske kao vojne sile razvijeni su veoma jasno u jednom članku od aprila 1916 godine. Vidi *Krieg und Politik*, I, str. 243 i dalje.

defanzivno držanje, činjenica koja je bila „od najvećeg značaja, jer je, pre rata, preimućstvo ofanzive uvek proklamovano i označavano sa potpunom pristrasnošću u teoriji strategije koja je gajena u Nemačkoj."[68]) Sada, bilo je očigledno da su se svi uslovi na Zapadnom frontu približili uslovima epohe strategije iznuravanja. „Mada nam je ovaj rat već doneo mnogo novoga, ipak je moguće da se u tome nađu izvesne istoriske analogije; jer, naprimer, fridrihovska strategija sa svojim nezauzimljivim položajima, sve jačom artiljerijom, poljskim utvrđenjima, retkim taktičkim odlukama i uzastopnim dugim povlačenjima pruža jasne sličnosti sa današnjim ratom pozicija i iscrpljenja (Stellungs-und Ermattungskrieg)."[69]) Uzdanje u neku odlučujuću bitku na zapadu više nije bilo moguće. Nemačka je morala da nađe druga sredstva da bi svoju volju nametnula neprijatelju.

Decembra 1916 godine, Delbrik je istakao da „ma koliko bio povoljan naš vojni položaj, produženje rata teško će nas odvesti tako daleko da bismo mogli jednostavno diktirati mir."[70]) Potpuna i efikasna pobeda nemačkog oružja bila je neverovatna, ako ne i nemoguća. Međutim, to još nije značilo da Nemačka ne može „dobiti rat". Njen centralni položaj je ne samo razdvajao njene protivnike, već joj je omogućavao da zadrži inicijativu. Njena jačina je bila tako strahovita da ne bi trebalo da bude teško da se njeni protivnici ubede da se Nemačka ne može poraziti. Dok bi čvrsta defanziva na zapadu potkopavala volju savezničkih trupa, za nemačku Vrhovnu komandu bi bilo preporučljivo da svoje glavne snage baci na najslabije članove savezničke koalicije — protiv Rusije i Italije. Energična ofanziva protivu Rusije završila bi demoralizaciju carevih armija i mogla bi vrlo lako ubrzati revoluciju u Petrogradu. Uspešna austro-nemačka ofanziva protivu Italije imala bi ne samo strahovito dejstvo u Engleskoj i Francuskoj već bi ugrozila i veze Francuske sa Severnom Afrikom.[71])

Dakle, po Delbrikovom mišljenju, strategiju Nemačke trebalo je usmeriti na rušenje neprijateljske koalicije, a potom na izolovanje Engleske i Francuske. U tom cilju bilo je podjednako važno da se ne usvoje nikakve mere koje bi zapadnim silama mogle da pribave nove saveznike. Delbrik je uvek bio jako protivan podmorničkom ratu, jer se bojao da će on uvesti u rat Sjedinjene Države.[72])

Ali, ako je trebalo da Nemačka dobije rat, vlada je morala da pokaže jasno shvatanje političke stvarnosti, svojstvene sukobu. Kako je rat na zapadu postao rat iznuravanja, političko gledanje na sukob dobilo je veću važnost. „Politika je činilac koji odlučuje i ograničava; vojne operacije su samo jedno od njenih sredstava."[73]) Trebalo je smisliti političku strategiju koja će da oslabi volju naroda Francuske i Engleske.

[68]) *Ibid.*, II, 242.
[69]) *Ibid.*, II, 164. Vidi takođe II, 17.
[70]) *Ibid.*, II, 97.
[71]) *E. Buchfink, „Delbrücks Lehre, das Heer und der Weltkrieg", loc. cit.*, str. 48.
[72]) *Krieg und Politik*, I, 90, str. 227 i dalje, 261.
[73]) *Ibid.*, II, 95.

Delbrik je od početka rata osećao da Nemačka na političkom polju pati od stvarne strategiske slabosti. „Zbog naše uske politike germanizacije u poljskim i danskim oblastima Pruske, sami smo sebi pribavili u svetu glas ugnjetača malih naroda, a ne njihovih zaštitnika.“[74]) Ako bi se ovaj glas potvrdio u toku rata, on će ohrabriti neprijatelje Nemačke i staviti na kocku našu nadu u konačnu pobedu. Obraćajući se istoriji, Delbrik je navodio Napoleonov primer koji bi trebalo da posluži kao opomena političkim vođama Nemačke. Najveće careve pobede poslužile su samo da ojačaju volju njegovih protivnika i da utru put za njegov konačni poraz. „Neka bog sačuva Nemačku da pođe stazom Napoleonove politike.“ Evropa je ujedinjena u svome ubeđenju: ona se nikad neće potčiniti hegemoniji koju bi joj nametnula jedna država.[75])

Delbrik je verovao da je invazija Belgije bila strategiska potreba[76]), ali ona je ipak bila nesrećan potez, jer je potvrđivala podozrenje da je Nemačka sklona pokoravanju i aneksiji malih država. Delbrik je od septembra 1914 godine sve do kraja rata stalno insistirao na tome da nemačka vlada mora izdati kategoričku izjavu kojom poriče da ima nameru da anektira Belgiju po završetku neprijateljstava. Engleska, dokazivao je, nikad neće zaključiti mir dokle god postoji opasnost da se Nemačka zadrži na flandriskoj obali. Prvi korak za slabljenje otpora zapadnih sila bio bi da se jasno ustanovi da Nemačka na zapadu nema teritorijalnih želja i da njeni ratni ciljevi „nikako neće naškoditi slobodi i časti drugih naroda.“[77])

Možda je najbolji način bio da se zapadne sile ubede da Nemačka ne traži prevlast u svetu kad bi se objasnilo da Nemačka nema ništa protiv sporazumnog mira. Delbrik je bio za takav mir već od uspešne savezničke protivofanzive na Marni septembra 1914 godine. On je čvrsto verovao da je rat bio izazvan ruskom agresijom i nije video razloga zašto bi Engleska i Francuska produžile da se bore sa jednom silom koja je „čuvala Evropu i Aziju od prevlasti moskovštine *(Moskowitertum)*.“[78]) Kako se rat produžavao, pojačalo se njegovo ubeđenje da bi iskreno raspoloženje za pregovore zadobilo Nemačkoj pobedu koju oružane snage same ne bi mogle da ostvare, a posle ulaska Sjedinjenih Država u rat, otvoreno je pretskazivao poraz ako vođe Nemačke ne upotrebe ovo sredstvo. Bio je stoga oduševljen kada je Rajhstag jula 1917 godine izglasao rezoluciju o miru[79]), jer

---

[74]) *Ibid.*, I, 3 i dalje.

[75]) Vidi *Krieg und Politik*, I, 59, kao i članak pod naslovom „Das Beispiel Napoleons“, *ibid.*, II, str. 122 i dalje.

[76]) *Ibid.*, I, 23.

[77]) *Ibid.*, II, 97.

[78]) *Ibid.*, I, 18.

[79]) Rezolucija o miru koju je Rajhstag izglasao sa 212 glasova protivu 126 ustanovila je delimično: „Rajhstag teži za sporazumnim mirom i trajnim izmirenjem između naroda. Povrede teritorije i politička, ekonomska i finansiska proganjanja su nesaglašljivi sa takvim mirom. Rajhstag odbacuje svaki plan koji ima svrhu da nametne ekonomske pregrade ili ovekovečenje narodnih mržnji posle rata. Sloboda mora biti zagarantovana. Jedino ekonomski mir pripremiće tle za prijateljsko udruživanje naroda. Rajhstag će aktivno unaprediti stvaranje međunarodnih organizacija pravde. Ali, dokle god se neprijateljske

je osećao da će to više oslabiti otpor zapadnih sila nego svaka moguća nova ofanziva na Zapadnom frontu.

Delbrik se nikad ni za trenutak nije kolebao u svome verovanju da je Nemačka vojska najbolja na svetu, ali je video da i to najbolje još nije dovoljno dobro. U toku cele 1917 godine on je ponavljao stalno istu temu: „Moramo da vidimo činjenicu — da je u nekom smislu ceo svet ujedinjen protiv nas — i ne smemo da krijemo od sebe okolnost da ćemo, ako pokušamo da prodremo u osnove razloga ove svetske koalicije, uvek naići na motiv straha od nemačke svetske hegemonije... Strah od nemačkog despotizma je jedna od najtežih činjenica sa kojom moramo da računamo, jedan od najjačih činilaca u moći neprijatelja."[80]) Dok se ne savlada ovaj strah, rat će se nastaviti. On se može savladati samo političkom strategijom zasnovanom na izjavi o odricanju teritorijalnih ambicija na zapadu i raspoloženju za pregovore.

Isto onako kako su, prema Delbriku, uslovi sadašnjeg rata mogli unekoliko da se uporede sa uslovima XVIII veka, tako je i njegovo pojačano naglašavanje političkih pogleda na rat bilo u punom skladu sa načelima strategije iznuravanja, kako ih je primenjivao Fridrih Veliki. Kada je nemačka vojska 1914 godine pošla u rat, ona je bila sve stavila na otsudnu bitku i nije uspela. Delbrik bi tada vojnim operacijama dao podređeni značaj. Bitka više nije bila cilj već sredstvo. Ako političke izjave Nemačke ne bi u početku uspele da ubede zapadne sile da je mir poželjan, mogla bi se preduzeti nova vojna ofanziva i ona bi poslužila da se slomi ovo oklevanje. Ali samo takva koordinacija vojnog napora sa političkim programom dovela bi rat do uspešnog ishoda.

U svojoj težnji za političkom strategijom koja bi doprinela slabljenju otpora neprijatelja, Delbrik se gorko razočarao. Već 1915 godine postalo je očigledno da veliki delovi nemačkog javnog mnenja smatraju rat sredstvom za sticanje novih teritorija ne samo na istoku već i na zapadu Evrope. Kada je Delbrik zahtevao izjavu spremnosti da se evakuiše Belgija, odgovoreno mu je klevetama, a *Deutsche Tageszeitung* ga je optužio da „ide na ruku našim neprijateljima u stranim zemljama."[81]) Promenljiva ratna sreća nije smanjila žudnju za plenom i moćna *Vaterlandspartei**), najvažnija među aneksionističkim grupama, vršila je jak uticaj na vlade koje su upravljale Nemačkom. Nemačka vlada ne samo što nije dala izjavu u pogledu Belgije, već se nikad nije izjasnila ni po pitanju sporazumnog mira. Kada se 1917 godine raspravljalo o rezoluciji o miru, Hindenburg i Ludendorf su zapretili da će dati ostavku ako Rajhstag usvoji ovu meru. Posle izglasavanja rezolucije, uticaj Vrhovne ko-

vlade ograđuju od takvog mira, dokle god ugrožavaju Nemačku i njene saveznike osvajanjem i gospodarenjem, dotle će nemački narod biti ujedinjen i nepotresen i boriće se za obezbeđenje svog prava i prava svojih saveznika da žive i napreduju. Ovako ujedinjen, nemački narod je nepobediv."

[80]) *Krieg und Politik*, II, 187.

[81]) Vidi R. H. Lutz, *Fall of the German Empire* (Hoover War Library Publications, № 1), str. 307.

*) *Vaterlandspartei* = Otadžbinska stranka. — Prim. prev.

mande bio je tako jak da vlada nije smela da prihvati rezoluciju kao osnov svoje politike. Rezultat takozvane julske krize 1917 godine bio je da su zapadne sile još čvršće poverovale da izjave Rajhstaga nisu iskrene i da su vođe Nemačke još uvek naklonjene svetskoj dominaciji.

Za Delbrika je julska kriza imala dublji značaj. Ona je pokazala nepostojanje političkog voćstva u vladi i sve veću sklonost vojnih krugova da preuzmu uticaj u formulisanju politike. Vojne vođe Nemačke nikad nisu bile poznate po svojoj političkoj oštroumnosti, ali su u prošlosti sledovale političkim savetima političke glave države. Gnajzenau je svoje poglede voljno potčinjavao Hardenbergu; Moltke se — iako ponekad nerado — povinjavao Bizmarkovom političkom rasuđivanju. Sada, u vreme najveće krize Nemačke, vojni krugovi su sasvim uzeli maha, a među njima nije bilo čoveka sa pravilnim ocenjivanjem tadašnjih političkih potreba. Uprkos svoj svojoj vojnoj obdarenosti Hindenburg i Ludendorf još su mislili samo u duhu presudne vojne pobede nad zapadnim silama, tj. *Niederwerfung*, koja bi Zapadnu Evropu predala u njihove ruke. Sa sve većim osećanjem očajanja Delbrik je pisao: „Atina je išla u svoju propast u Peloponeskom ratu zato što Perikle nije imao naslednika. Vatrenih Kleona ima dosta u Nemačkoj. Svi koji veruju u nemački narod ubeđeni su da on među svojim sinovima ima ne samo velike stratege već i obdarene državnike u čije će ruke nužda vremena položiti uzde za upravljanje spoljnom politikom.“[82]) Ali ovaj se obdareni državnik nikad nije pojavio, a vatreni Kleoni su preovladali.

Usled toga je Delbrik sa malo poverenja sačekao početak nemačke ofanzive 1918 godine. „Očigledno je“, pisao je on, „da se ne može izvršiti nikakva izmena u načelima koja sam ovde izlagao od početka rata i da i dalje ostaje razilaženje u pogledu naših ciljeva u ratu na zapadu.“[83]) Strategija, naglašavao je, nije nešto apstraktno; ona se ne može odvojiti od političkih obzira. „Veliku strategisku ofanzivu trebalo je pratiti i pojačati sličnom političkom ofanzivom koja bi delovala na front u zemlji naših neprijatelja na isti način na koji Hindenburg i ljudi u uniformi dejstvuju na liniju fronta.“ Da je nemačka vlada, četrnaest dana pre početka ofanzive, objavila samo da čvrsto želi sporazuman mir i da će Belgija, posle takvog mira, biti evakuisana, kakav bi bio rezultat? Lojd Džordž i Klemanso bi ovu izjavu možda smatrali znakom nemačke slabosti. Ali sada, kada ofanziva napreduje, „da li bi Lojd Džordž i Klemanso još uvek bili na krmilu? Jako sumnjam u to. Možda bismo već sada sedeli za stolom za pregovore.“[84])

Zbog nepostojanja koordinacije vojnih i političkih pogleda na rat Delbrik je osećao da će ofanziva u najboljem slučaju dovesti do čisto taktičkih uspeha i da neće imati veliki strategiski značaj. Ali, on ipak nije verovao da je to bila poslednja igra stratega uništenja, te su ga naglost i potpunost nemačkog sloma potpuno izne-

[82]) *Krieg und Politik*, III, 123.
[83]) *Ibid.*, III, 63.
[84]) *Ibid*, III, 73.

nadile. U časopisu *Preussische Jahrbücher* od novembra 1918 godine on je čitaocima izneo čudno i iskreno priznanje. „Koliko sam pogrešio," pisao je. „Mada su stvari pre četiri nedelje izgledale rđavo, ipak nisam bio izgubio nadu da će se front, makar i sa pomeranjem, održati i prinuditi neprijatelja na primirje koje bi zaštitilo naše granice." U rečenici koja prikazuje odgovornost koju je osećao kao vojni komentator nemačkog naroda, dodao je, „priznajem da sam se često izražavao pouzdanije nego što sam osećao u duši. U više mahova, dozvolio sam da budem zaveden pouzdanim tonom izjava i izveštaja vojske i ratne mornarice." Ali, uprkos ovim greškama u procenjivanju, može, rekao je, da se ponosi činjenicom da je uvek insistirao na tome da nemački narod ima pravo da čuje istinu čak i ako je rđava i da je, u svome stalnom propovedanju političke umerenosti, pokušavao da mu pokaže put ka pobedi.[85])

U tom duhu Delbrik je izneo svoj najpotpuniji pregled i istraživačku kritiku vojnih operacija poslednje faze rata. To je bilo u dva izveštaja koja je podneo 1922 godine Četvrtom pododboru komisije koju je Rajhstag postavio posle rata da ispita uzroke nemačkog sloma 1918 godine. U svome svedočenju pred Pododborom Delbrik je ponovio argumente koje je izneo na stranicama časopisa *Preussische Jahrbücher*, ali ukidanje cenzurskih skraćenja omogućilo mu je da dâ podrobniju kritiku vojnog izgleda ofanzive 1918 godine nego što je to bilo moguće za vreme rata.[86])

Glavna oštrica Delbrikove kritike bila je upravljena protivu Ludendorfa koji je planirao i rukovodio ofanzivom 1918 godine. Ludendorf je, po Delbriku, ispoljio vojni talent samo u jednom pogledu. On je „kako u pogledu prethodnog vežbanja trupa, tako i u pogledu izbora trenutka da bi iznenadio neprijatelja, savršeno pripremio napad sa najvećom energijom i smotrenošću."[87]) Ali koristi od ove prethodne pripreme paralisalo je nekoliko osnovnih slabosti i grubih grešaka u strategiskom razmatranju. Prvo, nemačka vojska uoči ofanzive nije bila u stanju da zada neprijatelju presudan udarac. Njena brojna nadmoćnost je bila slaba, a u pogledu rezervi, ona je bila znatno slabija od neprijatelja. Njena oprema je bila u mnogim pogledima isto tako slabija, a vojska je uveliko bila ometena pogrešnim sistemom snabdevanja i nedovoljnim zalihama goriva za svoje motorizovane jedinice. Ove nezgodne strane su bile očigledne pre početka ofanzive, ali ih Vrhovna komanda nije uzela u obzir.[88])

---

[85]) *Ibid.*, III, 203—206.

[86]) Delbrikovo svedočenje je u celosti sadržano u *Das Werk des Untersuchungsausschusses der Deutschen verfassunggebenden Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919—1926. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918. (Vierte Reihe im Werke des Untersuchungsausschusses)*, III, 239—273). Izbor iz izveštaja komisije, ali samo vrlo mali deo Delbrikovog svedočanstva nalazi se u *R. H. Lutz, The Causes of the German Collapse in 1918* (Hoover War Library Publications, № 4).

[87]) *Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruches*, III, 345. Lutz, *op. cit.* str. 90.

[88]) *Die Ursachen des Deutchen Zusammenbruches*, III, 246.

Međutim, Ludendorf je bio dovoljno svestan ovih slabosti da bi priznao nemogućnost da se na neprijatelja udari u onoj tački u kojoj bi se mogao postići najveći strategiski uspeh. Po njegovim sopstvenim rečima, „taktici se morao pridati veći značaj nego čistoj strategiji.“ To je, ustvari, značilo da je preduzeo napad na onim tačkama gde je bilo najlakše probiti, a ne na onim tačkama gde bi najviše doprineo postavljenim ciljevima ofanzive. Strategiski cilj ofanzive bio je uništenje neprijatelja. „Da bi se postiglo odvajanje engleskih od francuskih snaga, a potom obuhvatanje ovih prvih, najbolji pravac za napad bio bi niz reku Somu. Međutim, Ludendorf je proširio front napada neke četiri milje dalje prema jugu, pošto je neprijatelj tu izgledao naročito slab.“[89]) Defanzivno krilo armije Hutijera (Hutier) probilo je na ovoj tački, ali je njegov uspeh omeo razvoj ofanzive, jer je njegovo napredovanje bilo prestiglo pravo ofanzivno krilo armije Belova (Below) koje je operisalo prema gradu Arasu. Kada su Belovljeve snage zaustavljene, „bili smo prinuđeni da širimo liniju Hutijerovog uspeha... čime je izmenjena ideja ofanzive i izazvana opasnost rasturanja naših snaga.“[90])

Ukratko, širenjem taktičkog uspeha linijom najmanjeg otpora Ludendorf je počeo nesrećnu praksu improvizacije, povređujući prvo načelo *Neiderwerfungsstrategie* za koje je izjavio da ga je baš sledovao. „Strategija koja se ne zasniva na apsolutnoj odluci, na uništenju neprijatelja, već se zadovoljava pojedinim udarcima, može ih zadavati čas na ovom, čas na onom mestu. Ali strategija koja namerava da iznudi odluku, mora to činiti tamo gde je pao prvi uspešni udarac.“ Daleko od toga da se drže ovog pravila, Ludendorf i Hindenburg su operisali po načelu da se novi udarci mogu zadati i na drugom sektoru, ako se pojave teškoće na prvom.[91]) Posledica je bila da se velika ofanziva degenerisala na niz zasebnih, nekoordiniranih i uzaludnih napada.

Glavna greška ofanzive bila je u tome što Vrhovna komanda nije umela da vidi jasno šta nemačka vojska može postići 1918 godine i da svoju strategiju prilagodi njenim mogućnostima. Ovde se Delbrik vratio glavnoj temi celog svog rada kao istoričara i publiciste. Relativna jačina protivničkih snaga bila je tolika da je Vrhovna komanda morala da shvati da uništenje neprijatelja više nije bilo moguće. Stoga je trebalo da cilj ofanzive 1918 godine bude da se neprijatelj toliko iznuri da postane voljan da pregovara o miru. To bi po sebi bilo moguće, samo da je nemačka vlada izrazila svoju spremnost da zaključi sporazuman mir. Da je takva izjava jasno data, nemačka vojska bi, otpočinjući svoju ofanzivu, postigla veliko strategisko preimućstvo. Njena ofanziva bi se tada mogla podesiti prema jačini koja je bila na raspoloženju. Ona bi mogla sigurno da napada na tačkama, taktički korisnim, tojest tamo gde je uspeh bio najlakši, jer bi tada čak i manje pobede imale dvostruko moralno dejstvo u

[89]) *Ibid.*, III, 247.

[90]) *Ibid.*, III, 346.

[91]) *Ibid.*, III, 250—251.

neprijateljskim prestonicama.[92]) Vrhovna komanda u tome nije uspela 1918 godine i izgubila je rat pošto je zanemarila najvažniju pouku iz istorije — prisnu vezu politike i strategije. „Da se vratimo još jednom osnovnoj Klauzevicevoj postavci — nijedna strategiska zamisao ne može se smatrati potpunom, ako se politički cilj ne uzme u obzir.“[93])

IV

Vojni istoričar je uopšte bio neobična pojava. Njegove profesionalne kolege kao i vojna lica čija je dela želeo da opisuje gledali su na njega sa podozrenjem. Nije teško objasniti podozrenje vojnih lica. Ono proizlazi velikim delom iz prirodnog prezira koji imaju profesionalci prema amateru. Ali, nepoverenje sa kojim su akademici gledali na vojne istoričare u svojoj sredini ima dublje korene. Naročito u demokratskim zemljama ono dolazi od verovanja da je rat skretanje s pravog puta u istoriskom procesu i da, stoga, proučavanje rata nije ni korisno ni pristojno. Karakteristično je da je doajen živih vojnih istoričara ser Čarls Omen (Charles Oman), u svome opštem delu *O pisanju istorije* morao dati naslov „Odbrana vojne istorije“ onoj glavi u kojoj govori o svom sopstvenom polju rada. Ser Čarls primećuje da je civilni istoričar koji se bavi vojnim pitanjima uvek bio vanredna pojava i to ovako objašnjava:

„Kao i srednjovekovni manastirski hroničari tako i moderni liberalni istoričari često ne znaju više o tome šta znači rat sem to da prouzrokuje razne strahote i da ga prate žalosni gubici života. I jedni i drugi težili su da prikriju svoje lično neznanje ili antipatiju prema vojnim stvarima umanjujući njihovu važnost i značaj u istoriji.“[94])

Predrasudu, na koju se Omen žalio, osećao je i Hans Delbrik isto tako oštro celog svog života. Kada je kao relativno mlad čovek posvetio svoju obdarenost proučavanju vojne istorije, našao je da su članovi njegove struke često smatrali da njegova specijalnost ne vredi energije koju je on trošio na nju. Mada pruski akademici nisu išli tako daleko kao engleski liberalni istoričari da smatraju rat neprirodnim događajem, ipak, nisu bili ubeđeni da prekomerno posvećivanje proučavanju vojnih stvari može dati čoveku pravo na akademsko priznanje i unapređenja i koristi koje ovo prate. Delbrikovo unapređenje za redovnog profesora svakako je zadržano zbog njegovog nastojanja na tome da je istorija rata isto tako važna kao i odgonetanje rimskih natpisa[95]); on je u toku celog svog života stalno dokazivao legitimnost svog istoriskog polja delatnosti. Na početku svoje karijere on je zastupao gledište da postoji potreba za istoričarima „koji se ne samo slučajno, već po pozivu interesuju za istoriju

[92]) *Ibid.*, III, 253 i dalje.

[93]) *Ibid.*, III, 253.

[94]) Sir Charles Oman, *On the Writing of History*, (New York), str. 159.

[95]) J. Ziekursch, „Delbrück“, Deutsche Biographisches Jahrbuch (1929)

rata."[96]) U svojim poslednjim godinama, dugo posle stečenog sigurnog položaja u akademskim krugovima, on je još jednom na stranicama svoje *Istorije sveta* udario po onima koji su i dalje verovali „da se bitke i ratovi mogu smatrati kao beznačajna i uzgredna zbivanja u istoriji."[97])

Delbrikov značaj u istoriji vojne misli osporavan je skoro isto tako ogorčeno kao i njegove akademske privilegije. Mnoga otkrića njegove *Sachkritik*-e dovedena su u sumnju ili su odbačena kao neoriginalna, dok je njegova teorija o strategiji ostala a da nikad nije uopšte primljena ni od strane istoričara ni od strane vojnih lica. Ali nema sumnje da će *Istorija ratne veštine* ostati jedan od najlepših primera primene savremene nauke na nasleđe prošlosti, a glavni deo dela, mada izmenjen u pojedinostima, i dalje ostaje neosporen. Štaviše, u veku u kome je rat stvar svakog čoveka, glavna je tema Delbrikovog dela, kao istoričara i publiciste, u isto vreme potsetnik i opomena. Koordinacija politike i rata je danas isto tako važna kao i u Periklovo doba, a strategisko shvatanje koje postaje samo sebi dovoljno ili koje zanemaruje političko gledanje na rat može odvesti samo do propasti.

---

[96]) H. Delbrück, „Etwas Kriegsgeschichtliches", *Preussische Jahrbücher*, LX, (1887), 610.

[97]) H. Delbrück, *Weltgeschichte* (Berlin, 1924—1928), I, 321.

CETVRTI DEO

OD PRVOG DO DRUGOG SVETSKOG RATA

GLAVA 12. Čerčil, Lojd Džordž, Klemanso: Pojava civila

HARVEJ A. DE VIRD

Demokratski oblik vladavine i filozofija života postavljaju probleme vojne odgovornosti, organizacije i kontrole koji u monarhijama ne postoje. Prvo, u demokratskim zemljama vojni poziv retko privlači najbolje umove i najpreduzimljivije ljude. Pišući o Sjedinjenim Državama u ranijoj eposi naše istorije de Tokvil (de Tocqueville) je primetio „da se najbolji deo nacije kloni vojnog poziva pošto se ovaj poziv ne poštuje, a ne poštuje se zato što je najbolji deo naroda prestao da stupa u njega.“[1]) Zatim, i razdvajanje vlasti i sistem kontrole i ravnoteže koji je toliko bitan radi obezbeđenja od mogućeg uzdizanja tiranije, uslovljava ometanje uspešnog upravljanja i vođenja rata, koje se još povećalo otkada su vojne operacije postale složenije. Na taj način, dok su civilni elementi demokratskih država najvećim delom izbegavali vojni život i bavili se samo nerado vojnim problemima, svaki veći rat u koji su one bile uvučene donosio je tako užasne teškoće i otkrivao je tako jasne nedostatke u njihovoj ratnoj administraciji da su obično opsežne reforme pratile ili sledovale ovim vojnim iskušenjima.[2])

Krajnja odgovornost civilnih faktora u demokratiji za nadgledanje vojnih poslova ostala je, kao što su istakli Medison i drugi rani američki mislioci, prvenstvena dužnost vlade da bi zaštitila državu.[3]) Jedna demokratija se ne može odreći civilne kontrole vojnih poslova, a da se naposletku ne dovede u opasnost suverenitet naroda. Međutim, postepeni razvoj kontrole vojne politike od strane Kongresa u Sjedinjenim Državama, od ratifikacije Ustava do izglasavanja Zakona o narodnoj odbrani od 1916 godine, pokazuje kako je narodna

---

[1]) Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*. Preveo Henry Reeve (London, 1889), II, 243.

[2]) U slučaju Sjedinjenih Država ove tendencije su jasno otkrivene u E. Upton, *The Military Policy of the United States* (Washington, 1904); F. V. Greene, *The Revolutionary War and the Military Policy of the United States* (New York, 1911) i J. M. Palmer, *America in Arms: The Experience of the United States With Military Organisation* (New Haven, 1941).

[3]) E. M. Earle „American Military Policy and National Security u *Political Science Quarterly*, LIII (1938), 4—5.

vlada nerado delovala na osnovu prava i odgovornosti koji su sadržani u ustavnom ovlašćenju odobrenom od Kongresa da „stvara i izdržava vojsku".[4])

Ako civilna lica treba da kontrolišu vojnu politiku, onda to povlači neizbežnu odgovornost koja prelazi okvir čisto finansiskog podržavanja i zakonodavstva do manje-više neposrednog učestvovanja u samim vojnim operacijama i do njihove kontrole. Tu su civilna lica morala da pređu granicu tradicionalnog područja profesionalnog vojnika i da otvore široko polje nesuglasica i trenja između civilnih i vojnih autoriteta.

Ako sami politički obziri nisu bili dovoljno jaki da dovedu do sve većeg učešća civila u vojnim poslovima, drugi činioci, kao tehničke težnje, uticali su da do ovog dođe. Osvald Špengler je ukazao na to kako se ratna tehnika sve do početka modernog doba teško prilagođavala napretku zanatstva, pa je tada iznenada stavila sve mehaničke mogućnosti u svoju službu. On je video tesan odnos između činjenice da su barut i štamparska presa došli u upotrebu otprilike u isto vreme, da je Reformacija videla prve letke i poljske topove, da je prva kiša političkih letaka došla otprilike u isto vreme kada i masovna artiljeriska vatra kod Valmija.[5])

Još tešnji odnos između rata i napretka tehnike sledovao je industriskoj revoluciji koja je omogućila da se odenu, naoružaju i snabdeju masovne vojske koje je stvorila Francuska revolucija. Mašinska proizvodnja učinila je mogućim postojanje ovih vojski; železnice su ih učinile pokretnim do stepena o kome se dotle nije moglo ni sanjati. Po rečima jednog posmatrača „njihov razvoj izvršio je potpunu revoluciju u fizičkoj osnovi rukovođenja vojskama — ne manje dalekosežnu nego što se desila na moru prelaskom od jedara na paru."[6]) Ova se revolucija osetila u Italijanskom ratu 1859 godine, ali se jasno pokazala 1862 godine u Hauptovom podvigu prevoženja železnicom dva korpusa iz armije na reci Potomak do Nešvila, i to za nedelju dana. Železnice su omogućile starijem Moltkeu da 1870 godine za 16 dana razvije 400.000 vojnika na francuskoj granici, a mlađem Moltkeu da 1914 godine koncentriše za isto vreme četvorostruki broj.[7])

Međutim, nije bilo odmah očigledno da sve zavisniji odnos između vojnih i industriskih funkcija u XIX i XX veku uslovljava i sve veće učestvovanje civilnih ličnosti u pripremi i vođenju rata jedne zemlje. Predviđanje ovog razvoja navelo je Engelsa da upita: „Ko je doveo do pobeda Francusku revolucionarnu vojsku? Svakako ne generali, već moć građana".[8])

---

[4]) H. White, *Executive Influence in Determining Military Policy in the United States* (Urbana, Illinois, 1925), 26—51.

[5]) Oswald Spengler, *The Decline of the West* (New York, 1926), II 460.

[6]) T. H. Thomas, „Armies and the Railway Revolution", u *War as a Social Institution* (New York, 1941), str. 88.

[7]) *Ibid.*, str. 93.

[8]) Pismo upućeno Marksu 26 septembra 1851 godine. *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*, 1844—1883 (Stuttgart, 1919), str. 252.

Profesor Rajt je podelio istoriju ratova na sledeće zgodne periode: a) period uvođenja vatrenog oružja (1450—1648); b) period profesionalnih vojski i dinastičkih ratova (1648—1789); c) kapitalizacija ratova (1789—1914) i d) totalitarizacija ratova (1914—1942).[9])

U toku poslednja dva perioda postojala je stalna težnja ka mehanizaciji rata, ka povećanju vojski, ka militarizaciji stanovništva, nacionalizaciji ratnih napora i jačanju vojnih operacija.[10])

U ranijim periodima vođenje rata bila je prvenstveno stvar admirala i generala, ali je problem usmeravanja ukupnih sredstava jedne države ka postavljenom cilju bio suviše veliki da bi njime mogli uspešno da rukuju samo vojnici. On je postao dužnost čitavog naroda i vlade.[11]) Ali, neinteresovanje civilnih vođa za vojne poslove, a u isti mah i široko rasprostranjena pretpostavka da je mir trajno i normalno stanje društva, učinili su da su građanska lica bila rđavo pripremljena za preuzimanje sve aktivnije uloge u ratu koju je tehnički i industriski napredak učinio neizbežnom.

Kako je sposobnost za vođenje rata nerazrešivo povezana sa prirodom same vlade, bilo je neizbežno da će demokratske zemlje sa labavim metodima uprave i manje centralizovanom organizacijom biti u težem položaju u sukobu sa čvršće organizovanim i manje demokratskim državama. Filozofija mira na kojoj su se zasnivale neke demokratije bila je u suprotnosti sa merama koje bi osposobile da mobilišu i uprave sve svoje vojne napore u pravcu koji pokazuju napredna tehnika i savremeni uslovi. Tako, naprimer, dok su mnoge kontinentalne evropske države bile stvorile svoj centralni aparat za upravljanje vojnom delatnošću po ugledu na prusko-nemački Generalštab, Britanija i Amerika odložile su uspostavljanje takvog sistema vojnog planiranja i rukovođenja sve do XX veka. Bojazan od uspostavljanja jednog takvog aparata za koji su smatrali da će ih uplesti u naročite pripreme za rat — a time, kako su verovale, i u sam rat — bila je razlog da se nije ranije pristupilo usvajanju sistema generalštaba i pored njegovih očiglednih koristi.[12]) Tako u Britaniji i Americi nije bilo tela za planiranje i koordiniranje vojnih akcija koje bi se koristilo nečim sličnim kao što su istoriska prošlost ili autoritet velikog nemačkog Generalštaba.

Američki građanski rat je u mnogim pogledima nagoveštavao veliki rat 1914—1918 godine. U njemu je došlo do upotrebe masovnih vojski, železnice, telegrafa, oklopljenih brodova, železničke arti-

---

[9]) Quincy Wright, *A Study of War* (Chicago, 1942), I, 294—300.

[10]) *Ibid.*, I, 302—310.

[11]) Major General Sir F. K. Maurice, *Government and War* (London, 1926), str. 123. Kao što je to Klemanso postavio u Prvom svetskom ratu, „La guerre est une chose trop sérieuse pour qu'on la laisse diriger par les militaires". (Rat je isuviše ozbiljna stvar da bi se upravljanje njime ostavilo vojnim licima. — Prim. prev.)

[12]) *Annual Report of the Secretary of War*, 1902 (Washington, 1903), str. 44—49; *Richard Burdon Haldane: An Autobiography* (London, 1929), str. 212—213; E. Root, *Military and Colonial Policy of the United States* (Cambridge, Mass., 1916), str. 108—110.

ljerije, balona, getlingovih topova*), brzometne puške, rovova i žičnih prepreka. U jednom smislu, ovaj građanski rat bio je prvi savremeni rat materijala. Industrija Severne strane je više nego nadoknadila hrabrost i vojne vrline Južne strane. Mašine, kao žetelice i druge, koje su oslobodile poljoprivredne radnike za vojnu službu, a u isto vreme omogućile Severnoj strani da zadobije žitna tržišta u Evropi, bile su činioci od znatne važnosti za konačan ishod rata. Nagli razvitak vatrene moći savremenog oružja obećavao je da će sve vojnike saterati u rovove.[13]) Ako se odluke ne postignu u početnim fazama rata, uslediće borba iscrpljenja. Burski i Rusko-japanski rat potvrdili su ove pouke.

Međutim, vojni planovi evropskih generalštabova od 1914 godine razmatrali su tradicionalni pokretni rat u kome bi manevar doneo odluku. Sa jedinim izuzetkom lorda Kičenera (Lord Kitchener) vodeći profesionalni ljudi bili su jednodušni u svome verovanju da će se idući evropski rat završiti za nekoliko meseci. Ovo gledište je trajalo do posle bitke na Marni (od 6 do 9 septembra 1914 godine) posle koje se na zapadu pribeglo rovovskom ratu. U početku 1915 godine linije rovova pružale su se od mora do Švajcarske. Ovo je za ratujuće strane stvorilo situaciju u kojoj nije bilo bokova koji bi se mogli zaobići po uobičajenom metodu i u kojoj je pokretan rat bio nemoguć. Rovovi, čuvani mitraljezima i artiljerijom, bili su odmah opasani pojasevima bodljikave žice koji su se morali razarati dugim artiljeriskim pripremama što je isključivalo iznenađenja. Sa nestankom kretanja i iznenađenja na Zapadnom frontu, došao je rovovski rat u kome su iznuravanje i skupi frontalni napadi bile jedine alternative.[14])

II

1915 godine materijal je postao odlučujući činilac rata. Zahtevi rovovskog rata u svim vrstama vojne opreme i materijala premašili su sva ranija očekivanja. Uskoro je postalo jasno da profesionalne vojne vođe u ovakvoj borbi ne mogu efikasno da organizuju i usmeravaju državna izvorna sredstva.[15]) To je zahtevalo saradnju civilnih i vojnih vođa do stepena koji do tada u ratu nije bio postignut. Pošto je to bio rat koalicija koji se vodio na prostranim ratištima, zahtevao

---

*) Revolverski top nazvan po pronalazaču (Gatling). — Prim. prev.

[13]) I. J. de Bloch, *The Future of War* (Boston, 1914).

[14]) P. J. L. Azan, *The War of Positions* (Cambridge, 1917); u pogledu primera tipičnog rovovskog rata 1916 godine vidi J. E. Edmunds, *Military Operations France and Belgium 1916* (An Official History of the Great War) (London, 1932), I.

[15]) Ser Džon Frenč (Sir John French), komandant britanske vojske u Francuskoj, izrazio je 31 decembra 1914 godine potrebe u municiji svojih trupa sa tada visokim brojevima od 50 metaka dnevno za poljski top od 18 funti, 40 metaka za haubicu od 4,5 palca (114,3 mm) i 25 metaka za topove od 4,7 palca (119,38 mm). Krajem septembra 1918 godine Britanske ekspedicione snage dnevno su trošile 21.000 tona artiljeriske municije. *Sir Douglas Haig's Despatches* (London, 1920), str. 33.

je za svoje upravljanje razmišljanje i energiju i od strane civila. Dozvoljavajući sebi veću slobodu, može se reći da je rat 1914—1918 godine postavio dva teška problema. Jedan je bio kako da se efikasno pripremi rat materijala, a drugi kako da se koordiniraju vojni napori u modernom koaliciskom ratu. Oba ova zadatka mogla su po prirodi stvari efikasnije i brže da izvrše pre civilne nego vojne ličnosti države.

Čak i monarhija kao što je Nemačko carstvo našla je da se rat od 1914—1918 godine nije mogao voditi bez pomoći važnih civilnih autoriteta. Među prvima koji su u Nemačkoj uvideli pune posledice rovovskog rata i borbe materijala, koja je nastala nalazio se dr. Valter Ratenau (Dr. Walter Rathenau). Kao direktor preduzeća *Elektrochemische Werke, Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft* i stotine drugih firmi, on je nadgledao izgradnju ogromnih preduzeća u mnogim delovima sveta. Njegovo poznavanje proizvodnih procesa i njegovo poznavanje zemalja i naroda van Nemačke davalo mu je daleko širi pogled nego što ga je imao prosečan štabni oficir. On je video da je rat u svojoj suštini postao ogroman projekat kretanja, snabdevanja, hranjenja i zbrinjavanja mnoštva ljudi angažovanih na razornom, a ne na konstruktivnom poslu. Savremeni rat trošio je materijal mnogo brže nego raniji ratovi. Kada je bitka na Marni donela kraj nadama Nemačke u brzu pobedu na zapadu, Ratenau je shvatio potrebu da se čuvaju i organizuju njene sirovine za pretstojeću dužu borbu. Kao što je izneo profesor Šotvel: „Umesto trupa na maršu i sudara armija, on je imao viziju visokih dimnjaka koji izbacuju dim i rasplamtelih peći koje osvetljavaju nebo svuda od Berlina do Rajne. To je, kako je on to video, bio bitan element u savremenom ratu.“[16]) On nije bio jedini industrijalac ili ekonomista koji je video rukopis na zidu.*) Tvrde da je Artur Diks (Artur Dix) na početku rata poslao Moltkeu memorandum u kome je izlagao potrebu ekonomskog generalštaba. Kažu da je Moltke odgovorio: „Nemojte mi dosađivati sa ekonomskim stvarima, zauzet sam vođenjem rata.“[17]) Ratenau je imao više uspeha kod generala Falkenhajna (Falkenhayn) koji je 1914 godine bio ministar rata i posle poraza na Marni postao Moltkeov naslednik. On je ubedio Falkenhajna da su potpuna mobilizacija i sistematska upotreba sirovina Nemačke preduslovi za uspešno nastavljanje rata. I, pred kraj 1914 godine, osnovao je odeljenje za ratne sirovine — *Kriegsrohstoff-Abteilung* — sa svega tri lica. Rad ovog odeljenja postao je tako važan da je 1918 godine ono bilo najveće odeljenje u Ministarstvu rata.[18]) Ratenauovo delo, zajedno sa delom dr Frica Habera, čija je hemiska i tehnička veština, pošto je britanska blokada onemogućila uvoz čilske šalitre, osposobila Nemačku da zadovolji svoje ogromne potrebe u

[16]) J. T. Shotwell, *What Germany Forgot* (New York, 1940), str. 20.

*) Pisac ovde misli na opomenu koju je prema Danilovoj knjizi nevidljiva ruka napisala na zidu, nagoveštavajući pad kralja Belsazara i koja je glasila: Mene, Tekel, Ufarzin (što znači: izbrojano, izmereno, podeljeno). Ove reči se često upotrebljavaju kao opomena. — Prim. prev.

[17]) Citirano u *Axis Grand Strategy* u izdanju L. Farago et al. (New York, 1941), str. 499.

[18]) U pogledu pojedinosti Ratenauove karijere i ratnog dela vidi H. Kessler, *Walther Rathenau, sein Leben und sein Werk* (Berlin, 1928).

eksplozivu, bili su vanredno važni činioci u četvorogodišnjem otporu Nemačke protivu neprijateljskog saveza, koji je bio znatno nadmoćniji kako u izvornim sredstvima, tako i u ljudskoj snazi.

Ali, dostignuća nemačke industrije 1914—1918 godine razočarala su Ratenaua i nisu uspela da spreče slom Nemačke. Očigledna pouka koja se mogla izvući iz poraza Nemačke bila je da bi u svakom budućem revanšu bila potrebna mnogo razumnija kontrola cele industrije i svih sredstava, uključujući i ljudsku snagu. Ratna ekonomika je u posleratnoj Nemačkoj revnosno proučavana, a Ratenau je još pre kraja rata predviđao da su potrebne velike promene u socijalnoekonomskoj strukturi Nemačke.[19]) Ovo je ukazivalo na pravac državnog socijalizma u miru i vojne autarhije u ratu. Pouke iz Prvog svetskog rata ispoljile su se u osnovanom ekonomskom generalštabu, kome je na čelu bio general Georg Tomas, i bile su glavni motivi za Geringov čuveni četvorogodišnji plan.[20])

U Engleskoj su se ljudi kao Devid Lojd Džordž (David Lloyd George) i Vinston Čerčil (Winston Churchill) borili da reše vojne, industriske i političke probleme koji su bili izazvani koaliciskim ratom od 1914—1918 godine. Oni su radili u parlamentarnoj demokratiji pri svim ograničenjima i smetnjama svojstvenim ovom sistemu upravljanja ratom. Prema tome, njihov doprinos zamisli i vođenju rata vredi da se iznese nešto podrobnije nego onaj Ratenauov.

Lojd Džordž nije imao ni teorisko poznavanje rata ni ratno iskustvo; on je svoj život bio potpuno posvetio radu na socijalnim, zakonskim i političkim problemima. Čerčil je prošao kratak period vojne vežbe u Sendherstu i službe u Indiji, ali ga je to odvelo u karijeru ratnog dopisnika, istoričara i političara. Lojd Džordž se za vreme Burskog rata pokazao kao kritičar imperijalizma, a posle toga ga je njegova strast za socijalnim zakonodavstvom odvela da se suprotstavi preteranim vojnim i pomorskim budžetima.[21]) Čerčil je, naprotiv, posle 1911 godine bio neposredno u vezi sa pomorskim poslovima i osećao se nadležan da napiše memorandum Odboru za odbranu Imperije o verovatnom toku nemačkog napada na Francusku za vreme Agadirske krize.[22]) Oba čoveka bila su uvučena u događaje 1914—1918 godine usled svojih zvaničnih položaja. Lojd Džordž je 1914 godine bio ministar finansija (Chancellor of the Exchequer), a Čerčil ministar mornarice (First Lord of the Admirality).

Kada je došao rat 1914 godine, Čerčil je kao ministar mornarice primenio najšire moguće tumačenje svojih funkcija. O tome je pisao: „Primio sam punu odgovornost da postignem uspešne rezultate,

[19]) U pogledu razmatranja Ratenauovih gledišta vidi A. T. Lauterbach, „Roots and Implications of the German Idea of Military Society“, u *Military Affairs,* V (Proleće 1941), 5—8.

[20]) Razmatran u G. Thomas, *Wehrwirtschaft* (Berlin, 1939).

[21]) *The War Memoirs of David Lloyd George* (London, 1933—1937), I, 10. Dalje citirano kao Lloyd George.

[22]) W. S. Churchill, *The World Crisis 1911—1914* (London, 1914). str. 58—62. U četiri toma: *The World Crisis 1911—1914, The World Crisis 1915* i *The World Crisis 1916—1918,* citiraće se dalje kao Churchill, tom I—IV.

i u tom duhu vršio sam tačan opšti nadzor nad svim što se radilo ili predlagalo. Zatim, polagao sam pravo i vršio neograničenu vlast predlaganja i inicijative u celom području koje je potčinjeno odobrenju i saglasnosti komandanta mornarice (First Sea Lord) samo u pogledu svih operativnih zapovesti.“[23]) Čerčilova spremnost da primi odgovornost, njegova brzina shvatanja i njegov sjajan način izražavanja učinili su da se među sporijim članovima kabineta kretao „kao hitri panter među nepokretnim i bezopasnim tuljanima.“ Njegov položaj doveo ga je odmah u tesan dodir sa svima fazama rata. Nije se zadovoljio samo time da kontroliše mora, već se upustio i u područje vojne strategije. 5 septembra 1914 godine napisao je memorandum lordu Kičeneru u kome je predlagao transportovanje dva ruska armiska korpusa od Arhangelska u Ostende da bi udarili po nemačkim komunikacijama.[24]) Imao je ličnog udela u odbrani Antverpena (Anversa) i navaljivao je da se primi program po kome je trebalo zadobiti saveznike na Balkanu.[25]) Tako je jedna preduzimljiva glava jednog vladinog resora postala, u nekom smislu, dobrovoljni generalštab.

Obojica, i Čerčil i Lojd Džordž, uvideli su značaj rovovskog rata u Francuskoj 1915 godine, ali su iz njega izvukli različite zaključke. Prema Čerčilovom shvatanju, problem se mogao rešiti samo obnovom manevra. Mitraljez stavljen u rovove pretstavljao je mehanički problem pred kojim su postojeće vojne doktrine bile zastarele. On je pisao:

„Bitke se dobijaju ubijanjem i manevrom. Ukoliko je vojskovođa veći, utoliko je veći doprinos manevra i utoliko je manje potrebno ubijanja. Teorija koja je istakla *bataille d'usure* (bitku iznuravanja) u prvi plan, protivureči istoriji i najveće vojskovođe prošlosti bi je odbacile. Skoro sve bitke koje se smatraju remek-delima ratne veštine, iz kojih su potekli osnivanje država i slava komandanata, bile su bitke manevra u kojima se neprijatelj vrlo često našao poražen pomoću nekog novog sredstva ili načina, nekog neobičnog, brzog, neočekivanog napada ili ratnog lukavstva. U mnogim takvim bitkama gubici pobedioca bili su vrlo mali. Za rađanje velikog komandanta potreban je ne samo širok zdrav razum i velika moć rasuđivanja, ne samo uobrazilja, već i element veštine i brzine, originalan i opak način koji će neprijatelja ostaviti zbunjenog, pa i tučenog. I zato što su vojskovođe obdarene ovakvim osobinama koje ih osposobljavaju da obezbede pobedu i uštede ubijanje, njihovom se pozivu i ukazuje tolika čast. Jer, ako njihova veština ne bi bila nešto više od turobnog procesa u kome se menjaju životi i na kraju broje glave, oni bi se nalazili mnogo niže na skali ljudskog poštovanja...“

„Mehanička sredstva (torpedo i mitraljez) moraju se savladati mehaničkim sredstvima. Čim je to učinjeno, jača flota i jače armije

[23]) *Ibid.*, str. 259.
[24]) *Ibid.*, str. 293.
[25]) *Ibid.*, I, 390, II, 2.

zadobiće opet svoja normalna ofanzivna prava. Dok se to ne izvrši, obe će biti osujećene i svi će patiti."[26])

Čerčil je došao do zaključka da rešenje problema leži u stavljanju tankog čeličnog štita između broda i torpeda i između vojničkih grudi i mitraljeskog zrna. Hteo je da izbegne mrtvu tačku u Francuskoj otvaranjem novih ratišta na Srednjem Istoku i Balkanu.

Lojd Džordž se nije bavio vojnim pogledima na rat dok nije završio finansiske mere koje su bile potrebne zbog prelaska iz mira u rat. Tada je njegov aktivan um počeo da ispituje vojnu organizaciju i program koji je njegov resor finansirao. Ono što je otkrio uputilo ga je da uzme sve više udela u pripremi za rat i naposletku u upravljanju samim ratom.

Rat mu je izgledao kao bitka materijala, ali, po njegovom mišljenju, politika nabavki Ministarstva rata bila je ometena tradicionalnim reakcionarnim metodima. On je uskoro izrazio sumnju u britansko vojno voćstvo, koja je rasla u toku rata. Na početku rata našao je da je sav posao snabdevanja britanske vojske, čak i ugovore sa krojačima, „Ministarstvo rata bilo ljubomorno zadržalo za sebe."[27]) Lord Frenč, prvi komandant britanskih ekspedicionih snaga i Heg (Haig), njegov naslednik, bili su konjanici; Kičener je bio inžinjeriski oficir. Nijedan od ovih generala, osećao je Lojd Džordž, nije predvideo veličinu potreba snabdevanja u rovovskom ratu, a malo ih je i u Evropi bilo koji su to učinili.[28]) Oni su bili spori da uvide promene oružja i metoda koje je ono učinilo neizbežnim. Oni su ispočetka odbili tražnju jako eksplozivne granate u korist šrapnela. Lojd Džordž nije zamerao Ministarstvu rata što nije ostvarilo odgovarajuće zalihe municije i opreme za velike snage koje su bile potrebne za vođenje rata, ali ga je optužio zbog „kratkovidosti koja mu nije dozvolila da bude na visini modernog razvitka u pogledu municije i mašina za izradu municije."[29]) On ga je činio odgovornim što nije uočio da je ratovanje XX veka u znatnoj meri sukob između hemičara i fabrikanata. Kada je, oktobra 1914 godine, zahtevao da se proširi kapacitet postojećih fabrika naoružanja, načelnik odeljenja za naoružanje odbio je da koristi sredstva koja su stavljena na raspoloženje zato što firme nisu tražile pomoć.[30]) Ministarstvo rata je zadržalo svoje predratno verovanje da su samo arsenali i nekoliko iskusnih firmi sposobni da proizvode podesnu vojnu opremu.

---

[26]) *Ibid.*, II, 5, 6, 7.

[27]) Lloyd George, I, 124—125.

[28]) *Ibid.*, I, 126. Znameniti izuzetak bio je francuski pukovnik E. Majer (Mayer), čiji je mali čin bio uzrok što se nije obratila pažnja na njegove poglede. Vidi *La France Militaire*, 15 decembra 1938 godine.

[29]) Lloyd George, I, 129. Čak su i Francuzi, koji su sa stanovišta snabdevanja 1914 godine bili mnogo bolje pripremljeni nego Britanci, našli da je njihov program, koji je bio postavljen pre rata bio sasvim neprikladan. *Ibid.*, I, 152—153. Dok su sve nemačke armije u ratu 1870—1871 godine potrošile ukupno 817.000 metaka artiljeriske municije, francuske armije su samo 1918 godine potrošile 81,000.000. U. S. General Staff, Statistical Branch, Report D-2-153.

[30]) Lloyd George, I, 133.

Lojd Džordž je u jednom memorandumu od 23 februara 1915 godine istakao da velika nada Saveznika leži u njihovoj nadmoćnosti u industriskim sredstvima.[31]) Ako se ova sredstva iskoriste brzo i potpuno i koordiniraju vojni napori Saveznika, pobeda nad Centralnim silama biće obezbeđena. On je više puta naglasio potrebu mobilizacije svih industriskih sredstava za ratnu proizvodnju. Na sve njegove predloge za poboljšanje situacije u pogledu municije izneti su bezbrojni vojni prigovori i smetnje. Ovo se nastavljalo sve dok dardanelski neuspeh 1915 godine nije doveo do političkog potresa koji je imao za posledicu stvaranje Ministarstva municije sa Lojd Džordžom na čelu.

Čerčil je svoje ideje o rovovskom ratu i nedostatku koordinacije među Saveznicima, izrazio u memorandumu upućenom pretsedniku vlade 24 decembra 1914 godine, u kome je pisao:

„...Mislim da je sasvim moguće da nijedna strana neće imati snage da prodre u protivničke linije na Zapadnom frontu... Ne pokušavajući da zauzmem konačno gledište, moj utisak je da u položaju obe vojske verovatno neće doći do neke odlučujuće promene — mada će biti utrošeno nekoliko stotina hiljada ljudi da bi se dokazalo vojno mišljenje o toj stvari.“

„Pod pretpostavkom da su ova gledišta tačna, javlja se pitanje kako treba da upotrebimo našu vojnu moć koja raste? Zar ne postoje druge alternative nego da šaljemo naše armije da grizu bodljikavu žicu u Flandriji? Zatim, zar se snaga ratne mornarice ne može neposrednije uvesti u dejstvo protivu neprijatelja? Ako je nemoguće ili neopravdano skupo probijanje nemačke linije na postojećim frontovima, zar ne bi trebalo da nove snage, kada ih budemo imali na raspoloženju, upotrebimo za napad na neprijatelja na novim granicama i da osposobimo Ruse da učine isto?“

„...Akcija Saveznika vrši se skoro nezavisno. Mogli bi se sačiniti planovi za april i maj koji bi pružali dobre izglede da se rat dovede u odlučnu fazu na kopnu i na moru. Ne bi trebalo da nas nosi struja. Sada bi trebalo, dok ima vremena, da razmotrimo cilj i karakter koji želimo da damo ratu početkom leta. Trebalo bi da se dogovorimo u pogledu naše akcije sa našim Saveznicima, a naročito sa Rusijom. Trebalo bi da stvorimo plan za neprekidnu i progresivnu ofanzivu i da budemo spremni za ovu novu alternativu, ako ne uspeju neposredni frontalni napadi na nemačke linije u Francuskoj i Belgiji za koje se bojim da će uspeti...“[32])

Kada je izgledalo da nema druge alternative, Čerčil je ratnoj moranarici poverio napad na Dardanele koji je odveo do skupog pomorskog neuspeha 18 marta 1915 godine i naposletku do krvavog i neuspešnog pokušaja vojske da zauzme Galipoljsko Poluostrvo. Ovaj neuspeh bio je povod za žestoku raspru o odnosu između ministra mornarice i njegovog profesionalnog savetodavca. Optužba je bila zasnovana na tome da Čerčil nije uvažio savet admirala lorda Džona Fišera (John Fisher), komandanta mornarice, koji je podneo ostavku

[31]) *Ibid.*, I, 168.
[32]) Churchill, II, 5—6

u znak protesta zbog gubitaka kod Dardanela. Ceo problem o tome kako da se uvede civilna misao u vojno područje bio je povezan sa odnosom između civilnih članova vlade i njihovih profesionalnih vojnih savetodavaca. Sistem civilne odgovornosti za vojne ishode, sa punom kontrolom operacija, bio je izvodljiv samo kada su vojni savetodavci bili tehnički kompetentni i na visini vremena. Kada su na osnovu uskih profesionalnih saveta ovi odbili da ostvare pune mogućnosti nauke i industrije i držali se strategiskog programa koji, u debati sa ubedljivijim političarima, nisu mogli braniti, sistem je propadao i nastajale su ogorčene raspre.[33])

III

Nesreća kod Dardanela stala je Čerčila položaja ministra mornarice, i on je za neko vreme bio prognan na sinekurno mesto kancelara Lankasterskog vojvodstva. Međutim, pre nego što je napustio ministarstvo, pokrenuo je projekat koji je trebalo da stvori najveću taktičku novinu rata: razvoj tenka. Koristeći se sredstvima Ministarstva, naredio je da se sagradi oklopljeni traktor na gusenicama, koji nosi mitraljez i koji je namenjen za kretanje preko razrivenog zemljišta bojnog polja. On je razmotrio upotrebu takvog vozila u jednom memorandumu koji je uputio 3 decembra 1915 godine ser Džonu Frenču.[34]) Prvi tenk je imao sve slabosti novog pronalaska, ali je u svoje vreme napravio revoluciju u taktici. Tako se, uprkos važnosti Čerčilove službe kao ministra municije od 1916 do 1918 godine, tenk i sve što je poteklo od njega mora smatrati kao njegov najveći doprinos vojnoj istoriji ovog perioda. Mnogi ljudi su imali udela u razvitku tenka; ali je jasno da je glavni potstrek da se iskoristi mašina, u ovom slučaju mašina sa unutrašnjim sagorevanjem, za savlađivanje prepreka u uslovima bojnog polja, došao od civilnog uma.

Čerčil je za vreme ratnih godina napisao vojnim i političkim vođama Britanije bezbrojne memorandume koji su prikazivali neobično shvatanje strategiskih problema i znamenitu viziju budućeg razvoja. 1917 godine, naprimer, napisao je ocenu granica i mogućnosti upotrebe vojnih aviona, suviše dugu da bi se mogla ovde navesti, koja je pokazala proročko predviđanje buduće upotrebe ovog oružja.[35])

Čerčil je mnogo godina docnije, gledajući unazad sa važnog položaja u Dauning Stritu 10, usred rata koji je još više obilovao

[33]) Kao važan faktor u pitanju civilnih i vojnih odnosa i odgovornosti treba istaći da je položaj lorda Fišera bio ozbiljno oslabljen u ovoj raspri činjenicom što je ćutao na savetovanju kada je prihvaćen predlog protiv koga je on osećao jak otpor. U docnijoj raspri sa Lojd Džordžom ser Viljem Robertson govorio je na savetovanju otvoreno kada se očekivalo da će ćutati, i bio je za to grđen. Pitanje da li ćutanje profesionalnog vojnog savetodavca znači i pristanak na planove svog civilnog šefa nikad nije jasno utvrđeno. Vidi Field Marshal Sir William Robertson, *From Private to Field Marshal* (London, 1921), 255, 317—318.

[34]) *Ibid.*, II, 78—81.

[35]) *Ibid.*, IV, 309—313.

vojnim iznenađenjima i problemima nego rat 1914—1918 godine, rezimirao svoje iskustvo na polju vojne uprave ovim rečima:

„Savremeni rat je totalan, te je za njegovo vođenje potrebno da tehničke i profesionalne autoritete podržavaju i, ako je potrebno, usmeravaju članovi vlade koji raspolažu znanjem koje ih osposobljava da shvate ne samo vojne već i političke i ekonomske delujuće snage i koji imaju vlast da ih sve usretsrede na postavljeni cilj.“[36])

Čim je jednom doneta odluka da se napadnu Dardaneli 1915 godine, Lojd Džordž ju je podržavao svom svojom energijom, ne zato što je mislio da je to najzgodnije mesto za savezničku vojnu akciju, već zato što se time izbegavala greška da se neprijatelj napada na svojoj najjačoj tački. On se protivio ofanzivama na Zapadnom frontu zbog toga što Saveznici nisu imali dovoljno snaga da bi uspeli u takvim akcijama. Neuspevanje Saveznika da pomognu Srbiji 1915 godine povećalo je njegove sumnje u sposobnost lorda Kičenera na strategiskom području. Kao ministar municije 1915 godine osetio je da šeme organizacije i naoružanja Ministarstva rata nisu sasvim dovoljne za nove divizije. Zato je počeo da predviđa topove u razmeri koja je bila do 25 procenata iznad procene Ministarstva rata i projektovao je pregled opreme za 100 divizija umesto 70 koliko je predviđeno programom Ministarstva rata.[37]) Kada je lord Kičener bio odredio 2 mitraljeza kao potrebna za svaki bataljon, Lojd Džordž je rekao Džedesu da „uzme kvadrat ovog broja, pomnoži ga sa dva i, kada bude dobio rezultat, da ga za svaki slučaj još udvostruči.“[38]) On se, dalje, umešao u normalnu nadležnost za usvajanje jednog oružja za vojsku, poručujući 1.000 bacača „Stoks“, uprkos protivljenju Ministarstva rata. Tako nalazimo civilne vođe, Čerčila i Lojd Džordža, kako nabavkom novog oružja prisiljavaju vojnu upravu da protiv svoje volje izmeni osnove svoje doktrine.

Lojd Džordž je više puta podvukao potrebu za koordiniranjem međusavezničke vojne akcije. Posle rata pisao je o tome: „Stvarna slabost savezničke strategije bila je u tome što ona nikad nije ni postojala. Umesto jednog velikog rata sa ujedinjenim frontom postojalo je bar šest odvojenih i zasebnih ratova sa odvojenom, zasebnom i nezavisnom strategijom za svaki. Postojala je neka namera da se uskladi vreme ogorčenih udaraca sa grubim približavanjem jednovremenosti. Kalendar je bio jedini temelj međusavezničke strategije. ...Nije bilo ni stvarnog jedinstva koncepcije, ni koordinacije napora, ni sabiranja sredstava da bi se neprijatelju zadali najjači udarci na njegovim najslabijim tačkama. Postojalo je toliko nacionalnih vojski, svaka sa svojom sopstvenom strategijom i svojim sopstvenim izvornim sredstvima za njeno sprovođenje. Ni u pogledu ljudi, ni u pogledu topova i municije nije se mogla primetiti neka raspodela da bi se postigli najveći rezultati sa raspoloživim sredstvima Saveznika kao celine. Nije bilo iskrenog nastojanja da se prikupe umovi

[36]) Govor pred zajedničkim zasedanjem Kongresa Sjedinjenih Država 19 maja 1943 godine, kao što ga je doneo *New York Times*, 20 maja 1943 godine.

[37]) Lojd Džordž, II, 557.

[38]) *Ibid.*, II, 605.

sa ciljem da nadgledaju čitavo prostrano ratište i da odluče gde i kada bi se mogli neprijatelju zadati najefikasniji udarci. Pre 1917 godine nijedan vojskovođa koji je nešto značio na Istoku nije se sastao sa nekim vojskovođom koji je vredeo na Zapadu. Dvodnevna konferencija visokih vojnih autoriteta koja je docnije održavana svake jeseni da bi odredila ciljeve za narednu godinu, bila je izraziti sastanak za stiskanje ruku. Svi su dolazili na sastanak držeći svoje planove u tajnosti. Nije imalo o čemu da se diskutuje. Bitno je bilo da se stvori telo za zajedničko mišljenje...“[39])

Međutim, napori da se uspostavi objedinjena komanda ili da se britanski komandanti stave pod francusku komandu za specijalne operacije naišli su kod načelnika imperijalnog Generalštaba i britanskog glavnog komandanta snaga u Francuskoj na otpor čvrst kao stena. Ova raspra, koja se vodila uporedo sa borbom Lojd Džordž—Heg—Robertson u vezi strategiske kontrole britanskih ratnih napora, još više je zaoštrila odnose između ministra-pretsednika i Vrhovne komande. Generali su na svaki pokušaj da se uspostavi objedinjena komanda gledali kao na potajni napor da se smanji njihov sopstveni autoritet. Apelujući na narodne osećaje, pa čak i na ustavne razloge, oni su uspeli da je izbegnu. Naposletku je kriza iz marta 1918 godine nametnula stvaranje objedinjene savezničke komande u Francuskoj.[40])

Profesionalni vojni autoriteti protivili su se mnogim Lojd Džordžovim predlozima sa jednostavnim tvrđenjem da je ono što on predlaže tehnički nemoguće. Upotreba konvoja za zaštitu od podmornica bila je jedan primer za to. Lojd Džordž piše o tome:

„Teškoće koje je iskusio ratni kabinet radi savlađivanja ovog problema svojstvene su svim ratnim operacijama kada se mišljenje civila sudari sa mišljenjem stručnjaka. Pomorska nauka i strategija su stvari koje su veoma udaljene od neukih shvatanja i oreol autoriteta blistao je oko glave Pomorske vrhovne komande. Kad god sam navaljivao da se usvoji sistem konvoja, naišao sam, kao što sam izložio, na goli zid izjava da stručnjaci Admiraliteta znaju tehničke razloge zbog kojih je to nemoguće. Ovakav argument je vrlo teško pobiti.“

„Ako bi produžili još nekoliko nedelja da odbijaju savete sa spoljne strane, to bi za Saveznike značilo slom koji se više ne bi mogao popraviti... Nije bilo prvi put u ovom ratu da je stečena pouka... da se nijedan veliki narodni poduhvat ne može uspešno sprovesti ni u miru ni u ratu ako nema pouzdane saradnje između stručnjaka i laika, saradnje slobodno ponuđene od obojice i srdačno dobrodošle obojici.“[41])

---

[39]) *Ibid.*, IV, 2347—2348.

[40]) Vojna strana u raspri javlja se u delima ser Viljema Robertsona: *From Private to Field Marshal* (London, 1921), i *Soldiers and Statesmen*, 2 toma (London, 1926). Kritičan razvoj metoda ser Viljema Robertsona nalazi se u delu kapetana Petra Rajta, Captain Peter Wright, *infra*, beleška 42.

[41]) Lojd Džordž, III, 1169.

Kako je rat odmicao, to se kod profesionalnih vojnih uprava javila težnja, koju su zapazili čak i vojnici, da sebe smatraju ne samo slobodnim od mešanja civilnih delatnosti sa kojima je trebalo da sarađuju da bi postigli uspeh, već, u nekom smislu, kao da se nalaze iznad nacije. Kapetan Petar Rajt je pisao:

„Ova velika obmana naposletku oslobađa generalštabove svake kontrole. Oni više ne žive za naciju; nacija živi, ili bolje umire za njih... Ono što je važno za ove polusuverene korporacije jeste da li će im za šefa doći dragi stari Vili ili slabi dragi Hari, ili da li će partija u Šantijiu preovladati nad partijom na Bulevaru Invalida... Dva odeljenja jednog štaba mogu međusobno postati više neprijateljski raspoložena nego prema neprijatelju...“[42])

Kada je Lojd Džordž 1917 godine rezimirao situaciju Saveznika, zaključio je: „Osnovna pogreška savezničke strategije bila je sve do danas odbijanje njihove ratne uprave da uvidi da je evropsko ratište jedno i nedeljivo. Posledica ove greške bila je koncentracija najjačih armija za napad na najjačim frontovima, dok su najslabiji frontovi bili ostavljeni slabije opremljenim armijama.“[43])

Ser Viljem Robertson koji je bio načelnik imperijalnog Generalštaba od 1916—1918 godine, pretstavljao je školu vojne misli Zapadnog fronta. Njega i Hega, čiji su pogledi bili slični, u svima njihovim sudarima sa Lojd Džordžom podržavao je francuski Generalštab koji je bio srećan da se Francuska smatra glavnim ratištem. Članovi francuskog Generalštaba malo su imali interesa za podizanje važnosti pomorske sile. Njihov stalni odgovor na sve predloge u cilju otvaranja fronta na drugom mestu bio je: C'est toujours une question de tonnage.“*)

Teško se mogu zamisliti dva lica sa suprotnijim mišljenjem od Robertsona i Lojda Džordža. Žilav, bučan, uredan, „Vuli“ Robertson se uzdizao od redova samo zahvaljujući svojim zaslugama i upornosti. On je svaki problem u svojoj dugoj i časnoj karijeri dočekao upravljajući svoju punu energiju neposredno na cilj koji je trebalo postići ili prepreku koju je trebalo savladati. Našavši se pred nemačkim rovovima u Francuskoj, njegova je reakcija bila karakteristična. On je hteo da koncentriše britanske vojne snage u Francuskoj. To je hteo da učini u ubeđenju da će se rat dobiti ako se uništi nemačka vojska u Francuskoj. Pošto se odlučio u pogledu izbora ratišta, on se mudro i uporno protivio pokušajima da se rasipaju britanske snage i sredstva. On se nalazio, bar što se tiče završne tačke, na pravom putu. Sve napore Lojda Džordža da ga ubedi da se pobeda može postići i na drugom mestu i uz manji trošak, odbijao je, jer se, tobož, protive osnovnom načelu koncentracije snaga na otsudnoj tački. Spor u govoru, imao je oštro i nepokolebljivo mišljenje. Ako mu se da vremena mogao je da iznese jake i logične razloge. Bio je u stanju da se strahovito razbesni i tada mu je „lice dobijalo boju ma-

---

[42]) Captain Peter Wright, *At the Supreme War Council,* (New York, 1921), str. 104. Dalje citirano kao Wright.

[43]) Lojd Džordž, IV, 2169.

*) To je uvek pitanje tonaže. — Prim. prev.

hagona, oči su mu postajale iskolačene, a obrve se dizale kao šuma bajoneta isturenih na jurišu." Mogao je da zastrašuje svoje potčinjene, ali nije mogao da ubedi pretsednika vlade da je jedini put da se dobije rat da se naoruža svaki sposoban čovek i pošalje da „ubija Nemce" na Zapadnom frontu. Njegov partner u Francuskoj, ser Daglas Heg, bio je „dobro potkovan u svome pozivu, sa dobrim pregledom nad ograničenim poljem, ali mu je smetalo što je, znajući šta želi i videći svoj cilj, bio svestan da mu nedostaje dar ubeđivanja. Na papiru se izražavao jasno i snažno. Neodlučan govor koji se završavao ćutanjem i pojačanim isturanjem vilice, što je davalo utisak da njegovim odlukama zapoveda tvrdoglavost a ne razum, slabo mu je bio od pomoći kada je raspravljao sa ministrima."[44]) Oba ova čoveka pridavala su veliku važnost vojnom shvatanju odanosti, mada je njihovo tumačenje ove odanosti bilo više puta podvrgnuto kritici.[45]) Obojica su nalazili da su ličnost i mentalitet Lojda Džordža dosadni i osećali su da njegovi metodi vođenja rata vode naciju u opasnost. Nisu mogli da poreknu njegovu energiju i odlučnost, jer to zaista, niko i nije mogao. Kao što je pisao kapetan Rajt: „Uprkos Lojd Džordžovim posrednim i podzemnim metodima, njegovoj strasnoj naklonosti za niske i beskrupulozne ljude, nepoverenju koje su njegovi ljubimci osećali prema njemu, čak i na vrhuncu njihove omiljenosti; njegovom površnom, aljkavom i naglom umu, ova odlučnost karaktera napravila ga je bez ikakvog nametanja sa njegove strane, vođom Saveza."[46])

Takvi su, dakle, bili ljudi koji su oličavali borbu između državnih civilnih i vojnih resora u Engleskoj od 1916 do 1918 godine. I Lojd Džordž i generali radili su dušom i telom za pobedu, ali svaka strana je bila ubeđena da druga nije u pravu, a neprikladan način izražavanja sprečio je vojnike da svoje shvatanje objasne na najkorisniji način.

Bitna posledica raspre Lojd Džordž—Robertson—Heg ležala je u činjenici što se civilni šef britanske demokratije pokazao nesposoban da nametne svoju volju generalima. Donekle, to je dolazilo iz političkih uzroka, ali, kako su ovi bili slični i u drugim zemljama, naročito u Francuskoj u to vreme, greška je, izgleda, bila posledica sistema. Lojd Džordž se energično protivio jalovoj britanskoj ofanzivi kod Pašendela 1917 godine, ali nije bio u stanju da je zaustavi, niti je bio dovoljno jak da rizikuje otpuštanje Hega i Robertsona. Pošto zvanični izveštaji i novine obično uzdižu vojnike u javnom mnenju prosečnih građana, to su Heg i Robertson imali isuviše čvrst oslonac u narodu da bi mogli biti uklonjeni. Tako je Lojd Džordž bio prisiljen da pristane na program za koji je unapred znao da neće uspeti. Tek kada je nužda naterala Saveznike da poboljšaju svoju mašineriju u korist daljeg vođenja koordiniranog savezničkog

[44]) Brigadier General E. L. Spears, *Preludes to Victory*, (London, 1939), str. 266.

[45]) *Ibid.*, str. 270.

[46]) Wright, str. 27.

rata, bili su državnici u Britaniji i Francuskoj u stanju da postignu potpuni vojni sklad sa svojom politikom.

Celu složenost i neverovatan sistem pritisaka koji deluju u demokratskoj državi prikazuje nesrećna Nivelova ofanziva u Francuskoj 1917 godine. General Spirs je izneo u svojoj izvrsnoj knjizi *Uvod u pobedu**) sve sudare civilnih i vojnih vlasti koji su je pratili. Govoreći o konferenciji u Kompijenju koja je bila samo jedna od mnogih koje su bile potrebne da bi se Nivelov nesrećni plan stavio u dejstvo Spirs je pisao: „Kompijenjska konferencija pretstavlja spomenik neefikasnosti demokratije u ratu, bespomoćnosti ministara pred stručnjacima i njihovoj potpunoj nesposobnosti da odluče između profesionalnih mišljenja... Pretsednik vlade i Penleve (Painlevé) upravljali su ratnim kabinetom, a Penleve još i vojskom. Oni su imali pravo i moć iznad vrhovnog komandanta u čiji plan ne bi imali poverenje; ali, oni nisu bili u stanju da uoče nedostatke ovog plana ili da predlože alternativu, niti čak da zahtevaju njegovo obustavljanje. Kabinet je bio vrhovan samo po imenu. On je bio sputan svojim nedostatkom tehničkog znanja i ometan javnim mnenjem koje, svesno svog neznanja u vojnim stvarima, nije trpelo mešanje civila u vojno područje. 6 april 1917 godine označava strahovitu nesposobnost od koje demokratije čak i kada se bore za svoj opstanak, nisu u stanju da se oslobode.“[47])

Neuspesi 1918 godine prisilili su, najzad, Saveznike da pristanu na neku vrstu jedinstva komande pod Fošom, a Robertson je zamenjen generalom Vilsonom koji je bio pogodniji za Lojd Džordžovo ubeđivanje. Osnovi jednog radnog mehanizma za upravljanje ratom postavljeni su u Versaju, ali se rat završio pre nego što je on mogao da dođe do punog izražaja na polju vojnih odluka.

Saveznička pobeda 1918 godine bila je uzrok što su zaboravljeni nedostaci mehanizma savezničkog ratovanja. Osnovni problemi, koji su od 1916 do 1918 godine zagorčavali sve odnose Lojd Džordža sa britanskom Vrhovnom komandom, ostali su nerešeni. Kada i pod kojim uslovima treba civilni poglavar države da nadvlada profesionalne vojne autoritete? Kakav pravac treba uzeti kada se civilne i vojne vođe potpuno razilaze u pogledu pravilnog postupka? Kog pravca treba da se drže odgovorni državnici kada se vojni autoriteti ne slažu među sobom?

Da su ova pitanja zbunjivala Lojd Džordža i posle rata, proizlazi iz poslednje sveske njegovih *Ratnih memoara* (War Memoirs).

„Da li je trebalo da se umešamo u područja strategije? To je ono što najviše zbunjuje i uznemirava vladu jedne zemlje u ratu. Civili nisu imali vojna znanja, obuku, niti iskustva u primeni načela ratne veštine i u tom pogledu oni su u metodima vođenja rata bili pravi amateri. Međutim, ne može se tvrditi da inteligentni ljudi, čiji su umovi bili godinama koncentrisani na jedan zadatak, ništa ne nauče o njemu pri svakodnevnom dodiru sa njegovim teškoćama i načinom

*) General Spears, *Prelude to Victory.* — Prim. red.

[47]) Spears, str. 376.

kako da se one savladaju... Ali, strategija nije samo vojni problem, u njoj postoji znatan udeo i visoke politike..."

„Uopšte govoreći, argument vrhovnih komandi u ratu, za njihovo polaganje prava da budu jedine sudije vojne politike, postavljan je suviše visoko sa njihove strane i strane njihovih pristalica. Rat nije egzaktna nauka kao hemija ili matematika, gde bi bilo sujetno kada bi nepoznavaoci njihovih osnova izrazili mišljenje suprotno mišljenju onih koji su potpuno savladali njihova načela. Rat je veština, čiji napredak zavisi više od iskustva nego od studija, i više od prirodne sposobnosti i rasuđivanja nego od ma čega drugog..."

„Gledajući unazad na ovaj strašni rat i ocenjujući ulogu koju su u njemu odigrali državnici i vojnici koji su njime upravljali, došao sam do konačnog zaključka da su prvi pokazali suviše obazrivosti pri upotrebi svog autoriteta nad vojnim vođama."[48])

IV

Francuska zakonodavna vlast imala je mnogo veću kontrolu nad vojskom u ratu nego njen britanski partner. I Skupština i Senat imali su svoje vojne odbore i 1916 godine neki od njihovih članova postali su parlamentarni inspektori ili delegati kod vojske. To je, u neku ruku bilo oživljavanje revolucionarne prakse da se upućuju poslanici sa zadatkom da nadgledaju izvršavanje želje vlade. Odnos civilnih i vojnih elemenata države uspostavljen je ukazom od 26 oktobra 1913 godine koji je glasio: „Vlada koja je odgovorna za bitne interese zemlje, jedina je nadležna vlast za utvrđivanje političkih ciljeva rata. Ako se operacije prošire na više frontova, ona određuje glavnog protivnika protiv koga će se upraviti veći deo narodne sile. Prema tome, ona raspodeljuje sredstva za akciju i izvorna sredstva svih vrsta i stavlja ih pod punu kontrolu generala, glavnih komandanata na tim vojištima." Ovaj ukaz učinio je ministra rata *de jure* generalisimom svih francuskih snaga, ali je ova formula u praksi propala.[49])

Pored senatorskih i poslaničkih komisija bio je 1906 godine ustanovljen i Vrhovni savet narodne odbrane koji su sačinjavali ministri rata, mornarice, kolonija, spoljnih poslova i finansija. Prvobitna vlast ovog tela proširena je ukazom od 28 jula 1911 godine po kome su organizovani istraživački odbori Saveta narodne odbrane radi dopune parlamentarnih odbora.[50])

---

[48]) Lojd Džorž, VI, 3409, 3416, 3421.

[49]) Captain Commandant J. Frayes, „Relations between the Government and the Command: French Experiences, 1914—1918", preveo za Vojnu ratnu akademiju Colonel O. L. Spauling iz časopisa *Bulletin Belge des Science Militaires,* December 1937. Dalje citirano kao Frayers. Vidi takođe J. M. Bourget, *Gouvernement et commandement: les leçons de la guerre mondiale* (Paris, 1930), str. 7—24.

[50]) S. C. Davis, *The French War Machine,* (London, 1937), str. 101 i P. Renouvin, *The Forms of War Government in France* (New Haven 1927), str. 80-91.

Od samog početka rata delokrug vojnih autoriteta i vlade pretstavljao je tle za sporove. Iskrsla su pitanja u pogledu nadležnosti ministra rata u rešavanju pitanja koja se odnose na mobilizaciju, na povlačenje snaga na 10 kilometara od granice, na odbranu Dižona i Pariza.[51]) Mesimi (Messimy), ministar rata, podneo je ostavku 27 avgusta 1914 godine. Došao je Mileran (Millerand) koji je pustio Žofra da radi po svome, dajući poneki savet, ali nikad naređenje.[52])

Odnos između ministra rata i vrhovnog komandanta iz osnove se promenio kada je 29 oktobra 1915 godine general Galijeni postao ministar rata. Tada je vojnik kao ministar rata stajao pred vojnikom kao vrhovnim komandantom. Zategnut odnos pojačan je slabom pohvalom koja je u Žofrovoj vesti sa Marne učinjena udelu koji je Galijeni kao vojni guverner Pariza odigrao u pobedi na Marni. Mada je Brijan, pretsednik vlade, nalazio da je Žofrova praktična diktatura dosadna, on je mudro istakao da ni Galijeni ni Žofr nemaju pravo da vladaju i da, pošto Galijeni treba da odgovara na pitanja Skupštine o prošlim i budućim operacijama, on ne može da upravlja i vojskom.[53]) Žofrova vlast je povećana ukazom od 2 decembra 1915 godine kojim mu je data „kontrola" nad svim armijama u Francuskoj. Kada je Galijeni protestovao zbog Žofrovog rukovođenja Verdenskom bitkom, Skupština ga nije podržala i on je dao ostavku.[54]) Njegov naslednik, general Rok (Roques), od 17 marta do 9 decembra 1915, „pomirljiv, prijateljski i ljubazan čovek", nije bio sposoban da vlada ma kime.[55]) Prema tome, Žofru niko nije osporavao moć sve dok nije sišao sa vlasti 26 decembra 1916 godine.

Pod jakom rukom generala Lioteja, koji je bio ministar rata do 15 marta 1917 godine, Ministarstvo rata i parlament vršili su ono što Binje zove „parlamentarna diktatura". Ovaj period se podudarao sa pripremama za prolećnu ofanzivu generala Nivela. Liotejeva ostavka 15 marta 1917 godine, posle sukoba sa Skupštinom, ostavila je vojnu situaciju u znatnoj krizi, i Penleve, njegov naslednik, imao je nezavidan zadatak da podržava generala čije planove on nije bio odobrio.

Neuspeh Nivelove ofanzive u proleće 1917 godine imao je za posledicu pobune u mnogim francuskim divizijama. General Peten (Pétain) je uspostavio moral i disciplinu, a Klemanso je suzbio defetistički pokret u političkim krugovima. Primajući pored pretsedništva i položaj ministra rata, Klemanso je ne samo pojačao domovinski front u najmračnijim časovima rata, već je bio u stanju i da postigne efikasniji radni odnos sa komandom vojske nego što su ga postigli njegovi prethodnici.

---

[51]) Vidi C. Bugnet, *Rue St. Dominique et G. Q. G.* (Paris, 1937), i *The Personal Memoirs of Joffre*, preveo Colonel T. B. Mott (New York, 1932), tom I.

[52]) Bugnet, str. 50.

[53]) *Ibid.*, str. 107.

[54]) Frayes, str. 11.

[55]) Bugnet, str. 135.

Poznanstvo Klemansoa, petrela (burnice) francuske politike*), sa francuskom vladom potiče još od poraza 1871 godine. On je kao politički govornik, novinski urednik i filozof pridobio za zadatak spasavanja Francuske podršku svih stranaka u Skupštini sem socijalista.[56]) Klemanso je u licu svog vojnog ađutanta, generala Mordaka (Mordacq), imao savetnika koji je proučavao odnos civilnih i vojnih autoriteta u drugim ratovima, naročito u Američkom građanskom ratu.[57]) Klemanso je zamenio diktaturu parlamenta ličnim nadgledanjem vojnih poslova koje je uključivalo ne samo široka pitanja politike već i pojedinosti odbranbenih uređenja. [58]) Ne slažu se svi francuski kritičari u tome da je Klemansoova neposredna intervencija u vojnim operacijama bila uvek korisna. Jedan francuski oficir, koji je pisao pod zaštitom anonimnosti, tvrdi da su mnogi Klemansoovi predlozi bili štetni i da se Peten samo pravio da izvršava direktive za koje je osećao da nisu bile mudre.[59]) Posebno, on je smatrao da je Klemansoovo nastojanje da veći deo francuske vojske provede svoje vreme u kopanju rovova, poremetilo Petenov plan smenjivanja i otsustava, što je imalo za posledicu opadanje morala među vojnicima, kao i da je njegovo preterano naglašavanje odbrane ostavilo francusku vojsku 1918 godine slabo pripremljenu za ratovanje na otvorenom polju.[60])

Velike nemačke ofanzive 1918 godine otkrile su slabosti međusavezničkog mehanizma za koordiniranje armija u Francuskoj. Kada je nesreća zadesila britansku 5 armiju, Peten je bio spreman da prekine vezu sa Britancima na severu i da se povuče radi odbrane Pariza. U dugoj i prilično komplikovanoj istoriji stvaranja objedinjene komande pod Fošom, Klemanso je odigrao vodeću ulogu. Već odavno ubeđen da je rat isuviše važan posao da bi se mogao ostaviti samo generalima, on je sada uvideo da bi poraz Antante bio zapečaćem, ako bi se Petenu i Hegu ostavilo da sami odlučuju. Veliko poštovanje koje su Britanci u to vreme imali prema Klemansoovoj sposobnosti da upravlja vojnim operacijama isto tako kao i civilnim poslovima, pokazuje predlog lorda Milnera od 25 marta 1918 godine da se Klemanso naimenuje za generalisimusa.[61]) Ovakvo uređenje je bilo nemoguće, jer bi na tom položaju Klemanso bio rastrgnut između zahteva i pogleda Petena i Foša, 2 francuska oficira. Izabravši Foša za vrhovnog komandanta, Klemanso ga je odano podržavao za vreme krize kod Šmen de Dama (Chemin des Dames).

---

*) Petrel je ptica slična galebu koja prati brodove i pretskazuje buru. — Prim. red.

[56]) O pojedinostima Klemansoove karijere vidi H. H. Hyndmann. *Clemenceau and His Times* (London, 1919).

[57]) J. H. Mordacq, *Politique et stratégie dans une démocratie* (Paris, 1912).

[58]) Frayes, str. 17.

[59]) Général X, *La crise du commandement: Clemenceau, Foch, Haig et Pétain* (Paris, 1931), str. 50—55.

[60]) Odbrana Klemansoovog obavljanja vojne kontrole može se naći u J. H. Mordacq, *Le Ministère Clemenceau: Journal du témoin* (Paris, 1930), I, 89—111.

[61]) T. H. Bliss, „The United Command" u *Foreign Affairs*, December 15, 1922, I, 27.

Kada se tok bitke okrenuo protivu Nemaca, Klemanso je zajedno sa Hegom uvideo poželjnost koordiniranja savezničke ofanzive prema nekom strategiskom cilju. Želeo je da se taj cilj traži u nemačkim komunikaciskim linijama umesto da se neprijatelj potiskuje unazad jednovremeno duž celog fronta.[62])

U tom periodu pokvarili su se dobri odnosi koji su postojali između Klemansoa i Foša. Mnogi incidenti koji su razdraživali, združili su se da između ova dva čoveka stvore neprijateljstvo koje se docnije rasplamtelo u ogorčeno prepiranje.[63]) Ova neslaganja poticala su od prastarog spora vojnog ili civilnog preimućstva mada je Klemanso radi ironije, bar u jednom od neslaganja, posredno pokušavao da pojača Fošov autoritet. Pometnju je povećalo to što je Poenkare, pretsednik Republike, od koga bi se normalno očekivalo da će se boriti za preimućstvo civilnog autoriteta nad vojnim, vodio svoju borbu sa Klemansoom tako daleko da je podržavao Foša protivu pretsednika vlade.[64])

Klemanso, želeći da Francuskoj uštedi dalje prolivanje krvi, nalazio je da je Peršingov program o nezavisnoj američkoj armiji nezgodan. Strogo je kritikovao rad američke komande kod Sen-Mihijela i u Argonima.[65]) Kada mu je pridolaženje američkih divizija u rovove izgledalo preterano sporo, uputio je Foša sa pismom od 21 oktobra 1918 godine da naredi Peršingu da pošalje svoje trupe u akciju. Ovo je Foš mudro odbio da učini i bio je u svome stanovištu podržavan od strane Poenkarea, koji je izneo čudnovat ustavni argument da položaj generalisimusa izuzima Foša iz one vrste kontrole koju Vilson i Lojd Džordž vrše nad svojim nacionalnim trupama.[66])

Posle mnogih manjih raspri, odnosi između Foša i Klemansoa postali su ponovo ogorčeni 17 aprila 1919 godine, kada je Foš odbio da pošalje telegram nemačkoj mirovnoj delegaciji koji bi je zvanično obavestio da će biti primljena u Versaju. On je svoje odbijanje zasnovao na tome što je bio lišen obećane prilike da ministarskom savetu izloži svoje poglede o miru.[67]) Prema Klemansou, Foš je morao da odustane od svog prilično besmislenog stanovišta, kada su bile izvršene pripreme da se razreši dužnosti i kada je Vilson izjavio da upravljanje američkim snagama više neće poveriti generalu koji ne sluša svoju sopstvenu vladu.[68])

Klemansoov doprinos pobedi 1918 godine bio je tako izrazit da su ga u Francuskoj nazvali „l'animateur de la victoire."*) Po nje-

---

[62]) Mordacq, *Le Ministère Clemenceau*, II, 309—340.

[63]) Vidi R. Recouly, *Mémorial de Foch* (Paris, 1930) i G. Klemenceau, *Grandeurs et misères d'une victoire* (Paris, 1930). Da je Klemanso insistirao na preimućstvu civilnog autoriteta pokazuje ukor koji je uputio Fošu na sastanku Vrhovnog ratnog saveta u Londonu 14 marta 1918 godine kada je rekao: „Taisez-vous! C'est moi qui représente la France ici!" (Ćutite! Ovde ja pretstavljam Francusku. — Prim. prev.). Bugnet str. 273.

[64]) Clemenceau, str. 83.

[65]) Mordacq, *Le Ministère Clemenceau*, II, 244—249.

[66]) Clemenceau, str. 124.

[67]) *Ibid.*, str. 132.

[68]) *Ibid.*, str. 133.

*) L'animateur de la victoire — Duhovni tvorac pobede. — Prim. prev.

govom prisnom saradniku, generalu Mordaku, Klemansoova postignuća u vojnom području bila su: reorganizacija Ministarstva rata, ukidanje mnogih vojnih sinekura i nekorisnih komisija, izbor novih i energičnih vođa, reorganizacija Generalštaba na logičnoj bazi, veliko proširenje programa tenkova i oklopnih kola za francusku vojsku, reorganizacija i ponovno oživotvorenje francuskih vrhovnih komandi u Italiji i Solunu i lični doprinosi strategiskoj ofanzivi od 18 jula do 11 novembra 1918 godine.[69])

Kao Lojd Džordž 1916—1918 godine i Čerčil 1940—1943 godine Klemanso je pretstavljao civilnog upravljača u ulozi koju savremeno ratovodstvo nameće glavarima države. Samo oni imaju, u sadašnjoj eri složenog i sveobuhvatnog rata, obaveštenja, širinu pogleda, prava i moć koji su potrebni za uspešno vođenje rata. Ukoliko oni uspeju da uspostave zdravu osnovu za saradnju sa profesionalnim vojnim autoritetima, utoliko će njihov rad biti olakšan. Ako li ne uspeju, posledice su velika trenja, slabljenje efikasnosti, pa čak i propast.

[69]) Mordacq, *Le ministère Clemenceau*, II, 363—367.

GLAVA 13. Ludendorf: Nemačko shvatanje totalnog rata

HANS ŠPAJER

Doprinos Eriha Ludendorfa razvoju vojne misli jeste doprinos vojskovođe koji je izgubio rat. On je skoro odmah posle poraza nemačkih armija 1918 godine počeo da piše. Mada su njegove knjige pisane sa bogatim strategiskim i organizaciskim iskustvom, one su pune sujete i kivnosti, a po svome karakteru kao neko izvinjenje. One pokušavaju da dokažu da Nemačka, u vojnom smislu, nije izgubila Prvi svetski rat. Uzimajući u obzir bitnu važnost ovog mišljenja, poznatog u nemačkoj unutrašnjoj politici za vreme Vajmarske Republike u obliku parole „udarac kamom u leđa", čovek je u pravu ako Ludendorfovu književnu delatnost smatra kao političko pamfletiranje. Njegovi se spisi sigurno ne odlikuju izdvojenošću ili prefinjenošću. Ludendorfov iznenađujući književni uspeh u republikanskoj Nemačkoj ima se pre pripisati njegovom glasu velikog vojskovođe nego unutrašnjoj vrednosti njegovih dela.

Ludendorf je pisao o tri glavna predmeta od kojih je za ovu studiju samo jedan interesantan. On se naročito bavio sećanjem, otkrivanjem i predviđanjem. U sećanju na vojne događaje Prvog svetskog rata on je pokušao da poveća svoju istorisku figuru kao vojskovođe i prepirao se sa onima koji su mu omalovažavali ovu ulogu. Proširujući svoje predrasude protivu slobodnih zidara, Jevreja, jezuita i hrišćanstva uopšte i zastupajući pod uticajem svoje žene svoju sopstvenu ratničku religiju, on je pokušao da otkrije one mračne sile koje je smatrao odgovornim za poraz Nemačke u Prvom svetskom ratu. Bio je ubeđen da su kako njegovi politički neprijatelji, tako i njegovi nacionalsocijalistički suparnici posle rata takođe bili pod uticajem ovih sila. Najzad, izlažući svoje misli o totalnom ratu, Ludendorf je ocrtao uslove koji bi ga, po njegovom mišljenju, bili osposobili da deluje efikasnije kao vojskovođa u Prvom svetskom ratu.

Ludendorfova teorija o totalnom ratu nije zasnovana na proučavanju vojnog razvitka između oba svetska rata, niti je izvedena iz brižljivog razmatranja međusobnih odnosa politike, ratovdstva, tehnike, ekonomike i ljudskog morala. Doista, ima malo vojnih pisaca na čija se istoriska dela može sa više opravdanja primeniti tvrđenje

Fridriha Šlegela (Fridrich Schlegel) da je „istorija retrospektivno proročanstvo". Kod procenjivanja Ludendorfovih spisa o totalnom ratu čovek je ponekad u iskušenju da preinači Šlegelov aforizam rečima da su generalova proročanstva istorija projektovana u budućnost.

Istoričara vojne misli naročito iznenađuje Ludendorfova kritika Klauzevicevih ideja o ratu. Nebrižljivost ove kritike olakšava da se primeti Ludendorfova intelektualna nedoraslost majstoru nemačke vojne teorije, ali ono što je još interesantnije to je politički motiv kritike, a ne njen sadržaj. Ludendorf, pristalica totalnog rata, nije napustio Klauzevica, teoretičara „apsolutnog rata", kao vojni naučnik i istoričar, već kao političar. Pošto je postavio svoj neopravdani zahtev potpunog autoriteta vrhovnog vojnog komandanta i u svim političkim stvarima, Ludendorf dodaje: „mogu da čujem kako se političari uzbuđuju zbog takvog mišljenja, kao što se uopšte uzbuđuju i zbog pomisli da politika ima da služi vođenju rata, kao da Klauzevic nije učio da je rat samo produženje politike drugim sredstvima. Neka se političari uzbuđuju i neka moje mišljenje smatraju mišljenjem beznadežnog „militariste". To neće promeniti nijedan od zahteva stvarnosti koji traže tačno ono što ja zahtevam za vođenje rata, a time i za čuvanje života naroda."[1]) Takvim rečenicama, kojima obiluje njegovo delo, Ludendorf je odbacio načela pruskog državništva i militarizma kakva su postojala u drugoj polovini XIX veka i predložio je vraćanje u dane svog junaka Fridriha Velikog.[2])

Kao i Hitler, Ludendorf je bio protivan ne samo nemačkoj Republici, već i političkoj strukturi Rajha pod Viljemom II. Međutim, sličnost između ova dva čoveka ne ide veoma daleko. Ludendorf je bio reakcionar koji se razlikovao od ostalih reakcionara vremena Republike samo u dva pogleda. Bio je preterano antihrišćanin i želeo je da vrati točak istorije ne za godine ili decenije već za više od jednog stoleća. U isto vreme, on je imao dobro razumevanje za koristi od centralizovane vlasti u upravljanju i usmeravanju savremene politike, ali je ove koristi merio samo merilom birokratske efikasnosti. Njegovo razumevanje masa u savremenom društvu bilo je ograničeno, a isto tako je bilo ograničeno i njegovo iskustvo kao demagoga. Nasuprot tome, Hitler je politički vođa modernog prevratničkog, masovnog pokreta. Došao je, niotkuda, to jest, iz jedne od mnogih grupa koje stvara industrisko društvo i koje ne spadaju nigde. Osvojio je vlast kao politički skorojević i preobrazio je društvo koje mu je dozvolilo da se uzdigne. Njegovo uzdizanje do vlasti i njegovo vođenje Drugog svetskog rata zasnivaju se delom na njegovoj sposobnosti da kao demagog upravlja nemačkim masama.

[1]) General Ludendorff, *Der totale Krieg* (München, 1935), str. 115, primedba.

[2]) Ludendorf je bio mišljenja da je Fridrih Veliki bio „na njegovoj strani", čak i u njegovom držanju prema religiji. Ludendorf je u svome izdanju objavio brošuru sa naslovom *Friedrich der Grosse auf Seiten Ludendorffs. Friedrichs des Grossen Gedanken über Religion. Aus seinen Werken.* (München, 1935).

Hitlerov režim je politička diktatura nad svima socijalnim ustanovama i grupama, uključujući i vojne. Ludendorf, sa druge strane, zamislio je plan vojne diktature da bi isključio politiku u korist svrhe totalnog rata; masovni pokreti suzbili bi se ovom diktaturom. U nacionalsocijalističkoj Nemačkoj oficirski kor je listom oteran na položaje gde primenjuje nasilje na stručnjački način ali bez političkih pobuda. Hitler izvesno nije vojskovođa za koga je Ludendorf mislio da će kontrolisati politiku u ratu budućnosti, već pre plebiscitni vođa masa koji je, posle duge borbe, uspeo da natera generale da slušaju njegove zapovesti.

Na ovaj način, dok je Ludendorf bio reakcionaran, vojni birokrata, koji je zastupao ono što bi se moglo nazvati tehnička diktatura za ciljeve vođenja masovnog rata, Hitler je politički diktator koji pre potpiruje nego što zanemaruje socijalne zategnutosti savremenih društvenih masa.

I

Da bi se razumele Ludendorfove ideje o totalnom ratu, treba imati na umu prirodu nemačkog militarizma pre izbijanja Prvog svetskog rata. Bio je to široko primljeni klasni militarizam na upola feudalnoj osnovi u vezi sa inače kapitalistički složenim društvom. Sukob između vojnih tradicija monarhije i težnji industriskih srednjih klasa nije bio rešen, već je postao pravilo. Vojna moć i socijalni ugled bili su podeljeni tako da su štitili aristokratiju i sopstvenike velikih i srednjih poseda, dok je ekonomska moć bila koncentrisana u rukama politički neiskusnih vođa industrije, trgovine i finansija.

Tradicija nemačkog militarizma imala je svoj koren u socijalnoj strukturi Pruske XVIII veka u kojoj su oružane snage bile oslobođene radinosti, a produktivne klase, opet, bile oslobođene vojne službe. U drugoj polovini XIX veka sa proširenom pismenošću i industrijalizacijom nisu više preovlađivali ovakvi uslovi. Liberalni ustav je izmenio monarhiju i preindustriske političke ustanove.

Karlo Šmit (Carl Schmitt) je to 1934 godine ovako izrazio: „Liberalni pokret 1848 godine prisilio je Prusku da se pomiri sa jednim „ustavom" i da se izloži opasnosti da izgubi ne manje nego svoj karakter, pošto je njena vlada postala parlamentarna vlada, a njena vojska parlamentarna vojska."[3]) Po Šmitu, to je pretstvljalo „pobedu građanina nad vojnikom". Ustvari, ovo je jedva bilo istinito, jer političke vođe nisu uspele u preuzimanju političkog voćstva, u uobličavanju države prema svojim interesima, kao i u određivanju spoljne i unutrašnje politike.

Nemačka nije imala klasu koja bi stvarala političke vođe sa sposobnošću predviđanja i iskustvom u međunarodnim poslovima. Najistaknutiji državnici Nemačke uspeli su da politički korumpiraju

[3]) Carl Schmitt, *Staatsgefüge und Zusammenbruch des zweiten Reiches* (Hamburg, 1934).

buržoaziju, prisiljavajući je da odobri njihove vojne uspehe pošto su bili postignuti i iskorišćujući njen strah od pokreta radničke klase.

Viljem II, primajući pretstavnike privrednih vrhova na svome dvoru, pokušao je da zadrži političku nezavisnost i vojnu kontrolu. Do 1914 godine su vojni kabinet, svojim uticajem na izbor najvišeg vojnog osoblja, i Generalštab, svojom ljubomorno čuvanom nadležnošću za planiranje budućih ratova, stvarno upravljali vojnom politikom. Pomorsko naoružanje, s druge strane, izvršeno je pomoću ogromnih propagandnih kampanja koje je vodilo Nemačko pomorsko udruženje. Mlađa grana oružanih snaga Nemačke, pod uticajem fon Tirpica (von Tirpitz) sa njegovim oštrim smislom za patriotski publicitet, bila je socijalno agresivnija od konzervativne vojske. Pomorsko udruženje, osnovano 1898 godine, sačinjavalo je prvu društvenu organizaciju u Nemačkoj čija se propagandna delatnost u pogledu naoružanja može uporediti sa delatnošću Nacionalsocijalističke stranke posle 1933 godine. Udruženju je kumovala teška industrija.[4])

Političku moć raznih faktora među koje je bila podeljena vojna vlast najbolje pokazuje mogućnost njihovog neposrednog referisanja monarhu. Viljem II je voleo da sluša savetnike koji nisu bili odgovorni Rajhstagu, tj. načelnike civilnog, vojnog i pomorskog kabineta i načelnika Generalštaba i šefa Admiraliteta. Šefovi raznih ministarstava koji su bili odgovorni Rajhstagu nisu redovno referisali caru. Oni su mogli doći do monarhovog uha samo preko civilnog kabineta. Čak ni kancelar Rajha nije redovno viđao cara. Izuzetak u carevom pretpostavljanju neodgovornih savetnika ustavno odgovornim ministrima postojao je samo u pogledu na ministra rata. Međutim uticaj ministra rata pobijali su Vojni kabinet i Generalštab. Za vreme vlade Viljema II vlast ministra rata sve je više smanjivana, dosta paradoksalno, uz pomoć samih ministara rata. Dok je opozicija u Rajhstagu pokušavala da ojača položaj Ministarstva rata i da smanji uticaj Vojnog kabineta, ministri rata su odbijali da prime

---

[4]) Udruženje je 1910 godine imalo 300.000 članova pojedinaca i 740.000 naknadnih članova koji su se kolektivno priključili preko ne manje nego 1.700 drugih udruženja. Vidi Kontraadmiral A. D. Weber, „Der deutsche Flottenverein", u *Deutsche Revue*, XXXV, (1910), 177. Ono je imalo oko 100 podružnica u stranim zemljama i trošilo je oko 50.000 funti godišnje u poređenju sa 3.000 funti, koliko je trošila Britanska pomorska liga prema anonimnom članku „Nemačko pomorsko udruženje", u *National Revue; XLVI (1905), 639. Die Flotte*, zvaničan organ udruženja, rasturao se u 320.000 primeraka 1905 godine, u vreme kada su četvore glavne nemačke novine prodavane u svega 152.000 primeraka, i to sve zajedno. Hitler je 1 jula 1933 godine Generalnoj skupštini ponovo uspostavljenog udruženja poslao telegram izjavljujući da „mu je Udruženje od mladosti bilo poznato i prisno, da je uvek sa najvećim interesovanjem čitao njegovu literaturu i da je pozdravio i želeo nastavljanje rada Udruženja na osvedočeni način". Vidi Admiral A. D. Bauer, „Der deutsche Flottenverein 1898 bis 1934", u *Marine Rundschau*, XL (1935), 64. Gore citirani članak u *National Review* kaže o Udruženju 1905 godine: „Njegova politička moć i uticaj u Nemačkoj su vanredno veliki i verovatno veći nego ijedne nemačke političke stranke."

ovu pomoć i smatrali se generalima koji dobijaju svoje zapovesti od cara.[5])

Vremenski raspored Viljema II jasno je pokazivao preovlađivanje vojnih nad civilnim autoritetima, a među vojnim autoritetima preovlađivanje parlamentarno neodgovornih delatnosti. Načelnik Vojnog kabineta viđao je cara tri puta nedeljno, dok je ministar rata referisao samo jedanput nedeljno. Sem toga, pretstavnik Vojnog kabineta bio je prisutan kada je car primao ministra rata, dok ovaj nije imao pravo da prisustvuje prijemu načelnika Vojnog kabineta. Kada car nije bio u Berlinu, načelnici kabineta su primali sve referate.

Moć Vojnog kabineta, male grupe ljudi koja je od četiri lica u 1872 godini, posle 1900 godine narasla na sedamnaest lica, počivala je ne samo na tesnom dodiru sa carem, već i na njegovoj strogoj kontroli personalne politike u vojsci. Rajhstag nije imao nikakvog uticaja na unapređenja, penzionisanja i premeštaje u oficirskom koru. Na isti način, podređena vlast i smanjena nadležnost Ministarstva rata odražavala se i u sastavu njegovog osoblja. Sa veoma malo izuzetaka ministri rata bili su generali bez naročitih vojnih odlika. Najenergičniji i najinteligentniji oficiri imali su ambiciju da uđu u Generalštab. Samo drugostepeni štabni oficiri premeštani su u Ministarstvo rata, a ostatak osoblja dolazio je iz Vojno-tehničke akademije (poznate u snobovskim krugovima oficirskog kora kao „instalaterska akademija"), iz komisije artiljeriske inspekcije i iz redova oficira iz stroja.

Vojna elita je bila prvenstveno zainteresovana da zadrži svoj visoki status i da odbrani svoju političku nezavisnost od civilne kontrole. Njen status i njenu moć dovodila je u opasnost industrijalizacija nemačkog društva, koja je stvarala privredno snažnu protivelitu i gradske mase koje nisu odgovarale uzoru politike pre industrijalizacije. Radi ilustracije navešćemo da je proizvodnja uglja od 1870 do 1910 godine porasla od 34,000.000 na 190,000.000 tona, a proizvodnja gvozdene rude od 5,300.000 na 2,900,000.000 tona. 1870 godine Nemačka je imala 18.560 kilometara železničkih pruga i oko 4.000 telegrafskih stanica u poređenju sa 59.031 kilometrom železnica i 45.000 telegrafskih stanica 1910 godine. 1871 godine skoro dve trećine nemačkog stanovništva bilo je seosko stanovništvo koje je živelo u mestima sa manje od 2.000 stanovnika; 1910 godine oko tri petine stanovništva sačinjavalo je gradsko stanovništvo a jedna petina živela je u velikim gradovima sa više od 100.000 stanovnika. Od 1882 do 1907 godine broj nezavisnih lica među onima sa unosnim nameštenjem narastao je samo malo, od 4,995,000 na 5,332.000, dok se njihov položaj prema drugim klasama oštro smanjio od 45 otsto na 20 otsto od svih unosno nameštenih. Sa druge strane u istom periodu,

[5]) General fon Verdi (von Verdy) je 1889 godine, u pokušaju da preporuči sebe kao poželjnog kandidata za položaj ministra rata, istakao da ministar rata, prema njegovom mišljenju mora da postupa „kao neka vrsta samoubice u odnosu na svoje ministarstvo." R. Schmidt-Bückeburg, *Das Militär-Kabinett der preussischen Könige und deutschen Kaiser.* (Berlin, 1933), str. 174 i dalje.

porastao je broj radnika od 10,705.000 na 17,836.000, što pretstavlja porast od 60 otsto.

Radi dopune ovoga treba napomenuti da vojna elita u carskoj epohi nije bila imperijalistička. Ona je, u procesu ekonomske promene koja je dovodila u opasnost njen privilegovani položaj, svoju energiju trošila u borbi za održavanje svog ugleda i vlasti. Vojna elita nije bila odgovorna za razvitak planova za nacionalno uzdizanje i osvajanje. Društvene organizacije, kao „Nemačko pomorsko udruženje", „Pangermanski savez" i razna udruženja koja su bila zainteresovana u sticanju i razvijanju kolonija, kontrolisali su i podržavali ekonomska protiv-elita i intelektualci koji su proizlazili iz srednjih klasa.[6])

Naročita klasna struktura nemačkog militarizma za vreme carstva sprečavala je ostvarenje pune i efikasne spremnosti za vođenje rata, pa čak i u onoj meri koju je napredak tehnike činio mogućom. Ova ograničenja su se, uglavnom, ispoljavala u četiri sektora vojne delatnosti: u socijalnom sastavu vojske, u ratnoj privredi, u držanju vojnih krugova prema tehnici i u nedostatku shvatanja značaja propagande u slučaju oružanog sukoba.

Nemački militarizam proširio je svoju društvenu osnovu polumerama da se ne bi izolovao od ekonomskih i ideološki moćnih grupacija. Brakovi između aristokratije i buržoazije bili su česti, ali dodeljivanje viših položaja kontrolisali su nekadašnji članovi socijalno ekskluzivnih studentskih udruženja, dok je sistem školovanja služio interesima vojne elite. Kraći jednogodišnji rok službe u vojsci zavisio je od izvesnog stepena višeg školovanja, a time i od ekonomskog stanja. Povlašćenima u privrednoj hijerarhiji date su umerene privilegije i u vojsci. To je bilo naročito važno za socijalni sastav kadra rezervnih oficira, ustanove koja je sinovima buržoazije nametala standard aristokratske vojne elite. U godinama pre rata u Nemačkoj je svake godine bilo 15.000 oficirskih kandidata — tako-zvanih *Einjährige* (jednogodišnjaka) — dok je ukupan broj rezervnih oficira 1914 godine iznosio samo 29.000.[7]) Stvarna kontrola izbora rezervnih oficira vršena je u menzi aktivnih oficira, gde su aspiranti ispitivani u pogledu svog društvenog porekla i političkog mišljenja. Liberali nisu propuštani.

Povećanje odnosa građanskih oficira prema aristokratskim koje je pod Viljemom II brzo napredovalo, stvaralo je poseban problem. Bojazan da će se razoriti konzervativan karakter oficirskog kora i

---

[6]) Naprimer, 1904 godine je od 276 članova službenika „Pangermanskog Saveza" 128 službenika bilo akademski obrazovanih ljudi, prema Lothar Werneru, *Der Alldeutsche Verband 1890—1918* (Berlin, 1935), str. 64. Proklamaciju, kojom je osnovano „Nemačko kolonijalno društvo" 1882 godine, potpisali su pretstavnici Narodne liberalne stranke, univerzitetski profesori, pretsednici trgovačkih komora i industrijalci iz Rajnske Oblasti i Južne Nemačke. Vidi *Die Deutsche Kolonialgesellschaft 1882—1907* (Berlin, 1908). „Nemačko pomorsko udruženje" osnovala su 1898 godine lica „od kojih je većina pripadala „Centralnom udruženju nemačkih industrijalaca". Vidi Eugen Richter, *Zur Flottenfrage* (Berlin, 1900), 31.

[7]) Herbert Rosinski, *The German Army* (New York, 1940), str. 112.

strepnja da će se proširenjem vojske ljudstvom iz gradskih područja dovesti u opasnost politička stabilnost Rajha dejstvovale su kao kočnice protiv punog iskorišćenja raspoloživih ljudskih snaga. Obziri prema stanju koje postoji i vlasti u državi potisli su vojne zahteve. Naprimer, fon Ajnem (von Einem), ministar rata, pisao je 1904 godine grofu fon Šlifenu, načelniku Generalštaba, da bi se oskudica oficira mogla otkloniti ako bi se snizili zahtevi kojima oficiri moraju odgovarati. On je dodao: „Ovo se ne može preporučiti, jer tada ne bismo mogli izbeći da primimo u velikoj meri demokratske i druge elemente, nepodesne za ovaj poziv."[8]) Slično mišljenje izrazio je u pogledu oficira i podoficira ministar rata fon Heringen (von Heeringen) u jednom memorandumu upućenom januara 1913 godine načelniku Generalštaba, fon Moltkeu.

Ograničenost predratne nemačke vojne kaste ispoljavala se i u činjenici da je u Nemačkoj pre 1914 godine postojalo malo razumevanja za privredne poglede rata. Većina vojnih i finansiskih krugova bila je mišljenja da budući rat neće i ne može dugo trajati.[9]) Ispitivanja u pogledu snabdevanja vojske hranom u slučaju rata, koja je Ministarstvo rata vršilo 1884, 1906 i 1911 godine, bila su zasnovana na pretpostavci da rat neće trajati duže od deset meseci. Ovo je mišljenje bilo bazirano na iskustvu iz prethodnih ratova XIX veka koji su trajali samo nekoliko nedelja ili meseci, a delom i na razmatranjima efikasnosti savremenog naoružanja. Nije se očekivalo da će moderne industrijalizovane nacije biti u stanju da vode dug rat.

Vredno je zabeležiti da je vojna elita imala znatan profesionalni interes u kratkom ratu. Generalštab se bojao da bi priprema *dugog* rata odvela do suženja vojnog monopola u upravljanju ratom ili bi bar povećala važnost ekonomskih i socijalnih činilaca u ratu. Ekonomska mobilizacija za dug rat zahtevala bi novu budžetsku i novu socijalnu politiku: novac koji bi se morao uložiti u potrebne rezerve hrane i sirovina ne bi bio na raspoloženju za vojne svrhe u užem smislu, a raspoređivanje armija izvežbanih radnika u ratnu industriju moglo bi da znači smanjenje vojnih efektiva. Na taj način, izgledalo je da bi pripremanje dugog rata smanjilo vojnu jačinu sa kojom se Generalštab nadao da će brzo postići vojnu odluku. Planovi Generalštaba su bili usretsređeni na potrebe i izvodljivost strategije udara. Šlifen je odbacio zamisao strategije iznuravanja, jer bi ona prekidanjem svih komercijalnih i industriskih delatnosti dovela u opasnost opstanak država. Slična mišljenja izrazio je 1912 godine u svojoj knjizi o strategiji i general fon Blume, Moltkeov učenik.

Tehnička ograničenja nemačkog predratnog militarizma možda najbolje odražava prvi razvitak vazduhoplovstva. Sledeći brojevi govore sami za sebe. Od 1909 do 1912 godine Francuska je za vojno vazduhoplovstvo utrošila 30,610.000 franaka, dok su nemački izdaci izneli samo 6,486.000 maraka. 1912 godine imala je Francuska

[8]) Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft.* I (Berlin, 1930), 91.

[9]) Bila su samo dva izuzetka: fon Moltke 1890 i Maks Varburg 1907 izrazili su mišljenje da će budući rat trajati mnogo godina.

300 aviona i 234 pilota, a Nemačka vojska 100 aviona i 90 pilota.[10]) Tako je nemačko-francuski odnos troškova za vazduhoplovstvo u periodu 1909—1912 godine iznosio približno 1 : 4; u pogledu broja aviona odnos je 1912 godine bio 1 : 4, a u pogledu pilota 1 : 2,5. Skoro pred samo izbijanje rata nemački Generalštab je došao do ubeđenja da su avioni nadmoćniji od vazduhoplovnih lađa i balona. Međutim, Ministarstvo rata, a naročito finansija, bilo je protiv toga da se za avione troši više novaca i ukazivalo je na teškoće pravilnog vežbanja.[11]) Pored toga, komanda vazduhoplova lakših od vazduha*) bila je mišljenja da se avioni u ratu nikako ne mogu upotrebiti.[12])

Sličan otpor je postojao prema pojačanju i modernizovanju tehničkih struka vojske, naročito u području komunikacija i tehničkih trupa.[13]) General-potpukovnik fon der Golc učinio je 1900 godine nekoliko važnih predloga u pogledu sapera**) u nemačkoj vojsci. Smatrao je da njihov broj treba povećati na tri čete u armiskom korpusu; tehničko vežbanje oficira trebalo bi pojačati; a tešnju taktičku vezu između pešadije i tehničkih trupa trebalo bi postići menjanjem oficira i obrazovanjem specijalnog inžinjeriskog štaba, sastavljenog od tehnički izvežbanih oficira svih rodova vojske. Ministar rata i Generalštab odbili su da prime ove predloge. Finansiske teškoće služile su kao najpogodniji izgovor za nedostatak predviđanja. Generalštab je strepio da će se njegova nadležnost smanjiti obrazovanjem takvog tehničkog štaba. Rusko-japanski rat dao je nekoliko pouka o važnosti tehničkih trupa u savremenom ratovanju preko kojih se nije moglo olako preći, ali Generalštab je ipak prosto izjavio da je povećanje sapera suvišno.

Ograničena svojim socijalnim sastavom, svojim ignorisanjem ekonomskih pogleda na savremeni rat i svojom predrasudom protivu tehničkih novina, vojna kasta bila je i nedovoljno svesna važnosti propagandnog faktora. Vojne vlasti su pri izbijanju rata bile potpuno nespremne na ovom polju. Uprkos svoje bojazni da rat može prouzrokovati nezaposlenost i društveni nemir, one nisu shvatile mogućnost da se moral u domovini održi složnim naporom vlade. Kako su imale malo dodira i slabo razumevanje za moderne poslovne metode, nisu iz trgovačke reklame mogle ništa da nauče. Uostalom, i propaganda kao i tehnika, bile su za njih zaprljane duhom srednjo-

[10]) *Kriegsrüstung, op. cit.* I (dokumenti) str. 441, primedba 1. W. O. D. Pierce, *Air War* (New York, 1939); str. 92 daje ove brojeve o diplomiranim pilotima 1911 godine. Francuska 353, Engleska 57, Nemačka 46, Italija 32, Belgija 27, SAD 26, Austrija 19.

[11]) U Francuskoj su ove teškoće savladane uslovljavanjem vojnih porudžbina aviona pogodbom da fabrika aviona izvežba po jednog pilota na avion.

*) Misli se na balone i vazdušne lađe. — Prim. red.

[12]) A. Hildebrandt, „Die Luftfahrtruppe, *„Handbuch der Politik*, III, (drugo izdanje, Berlin, 1914), str. 305.

[13]) „Pre rata je veoma veliki artiljeriski domet odbacivan zato što na velikim otstojanjima osmatranje nije moguće. Zaboravilo se da su i usavršavanja optike stalno rasla i da je telefon dozvoljavao proširenje organizacije osmatranja". Max Ludwig, „Heerestechnik" *Die deutsche Wehrmacht 1914—1939* (Berlin, n. d.) str. 87.

**) Vid inžinjerije za zemljane radove — saperi, danas pioniri. — Prim. red.

klasne civilizacije na koju je vojna elita gledala sa visine. Mač, a ne pero trebalo je da odluči buduće ratove.

Ubrzo po izbijanju Prvog svetskog rata sva ograničenja nemačkog klasnog militarizma postala su isuviše očigledna. Teoriski, car je bio nemački vrhovni komandant, kome je načelnik Generalštaba bio strategiski, a kancelar politički savetnik. Ustvari, od trenutka kada je fon Falkenhajn zamenjen Hindenburgom i Ludendorfom, postojala je u Nemačkoj za vreme rata vojna diktatura. U sukobu između vojnih i političkih vlasti Ludendorf je stavljen u položaj u kome je postao branilac preimućstva generala nad državnicima. Kad god je naišao na ustavna ograničenja svoje moći, on ih nije uvažavao. Međutim, da je osetio takva ograničenja pokazuje činjenica da su ova iskustva iz ratnog doba nadahnula sva njegova docnija razmišljanja o odnosu vojnih i političkih vlasti.

Uticaj Vojnog kabineta nestao je pod udarom rata. Ograničenje uticaja Vrhovne komande koje je Rajhstag mogao da vrši na osnovu svoga prava budžetske kontrole, efikasno je uravnoteženo pretnjama ostavke od strane Hindenburga i Ludendorfa. U svima odlučujućim sukobima između političara i generala, Ludendorf je određivao ishod; ne zato što je želeo moć za sebe, već zato što, u vremenu kada je efikasnost pretstavljala zahtev trenutka, nije bilo više nikoga koji bi je tražio.

Ludendorf nije pripadao društveno-vodećoj aristokratiji. Poticao je iz nepoznate porodice i napredovao je do položaja koji je obično bio rezervisan za ljude plave krvi. S obzirom na njegovo poreklo i nedavno stvoreni položaj Prvog generalkvartirmajstora *(Erster Generalquartiermeister)* koji je zauzimao od avgusta 1916 godine, on je društveno bio jedan skorojević. Možda je zbog toga osećao politička ograničenja svog autoriteta — mada neefikasna — i nedostatak centralne odgovornosti za jak ratni napor oštrije nego što bi to osećao neki aristokrata sa čvršće ukorenjenim tradicijama. Njegova jačina volje bila je veća od kancelarove ili careve i on je uspeo da svoju nenadležnost za poslove državnika i ekonomiste nadoknadi svojom jačinom volje.

U ratu lako dolazi do sukoba između državnika i generala. Čak i osrednji državnici mogu da se odupru generalima, ako političke ustanove i njihove ukorenjene tradicije deluju protivu neizbežnog ratnodopskog pravca ka ponovnoj podeli moći u korist vojne elite. Snažne ličnosti su u stanju da se istaknu čak i protivu velike ustanovljene nadmoćnosti. Bizmark je u tome uspeo 1866 i 1871 godine. Na jednom mestu svojih memoara koje bi se, eventualno, moglo uzeti kao presuda Ludendorfovih političkih ideja, Bizmark je izjavio da „postavljanje i određivanje ciljeva koje treba postići ratom i savetovanje suverenu po toj stvari, pretstavljaju političku funkciju u ratu isto toliko koliko i u miru."

Jedini politički državnik od ugleda u Nemačkoj za vreme Prvog svetskog rata bio je Betman-Holveg, ali on nije imao ni osobine ni volju da se ističe protiv vojnih krugova. Međutim, čudnovato je da nije oklevao u kočenju nezavisnosti admirala. U najvažnijoj pomor-

skoj odluci Prvog svetskog rata Betman-Holveg je prebacio odgovornost na Vrhovnu komandu; Ludendorf, koji je bio pod uticajem svoje želje da iznudi mir vojnom pobedom, odlučio se za uvođenje neograničenog podmorničkog ratovanja.[14]) U svima drugim pitanjima Betman je predao državništvo generalima i nije pravio nikakav pokušaj da ukroti njihovu političku moć.

Rezultat je bio da se Ludendorf pojavio kao vojni diktator Nemačke. Njegova je uloga isuviše poznata, te je dovoljno samo nabrojati događaje koje je on odlučio ili na koje je uticao služeći se svojom neustavnom moći nad carem, kancelarom i Rajhstagom: otpuštanje Betman-Holvega i postavljanje Mihaelisa za rajhskancelara, otpuštanje fon Kilmana (von Kuehlmann), državnog sekretara za spoljne poslove, odlučujući uticaj na mirovne ugovore sa Rusijom i Rumunijom i otpuštanje fon Valentinija, načelnika civilnog kabineta. Pored toga, Ludendorf je za vreme rata imao odlučujući uticaj u svim fazama nemačke ekonomske i socijalne politike.

II

Ludendorfova zamisao totalnog rata može se uobličiti u pet osnovnih postavki. Rat je totalan; prvo, zato što se ratna pozornica proteže preko cele teritorije ratujućih nacija. Pored ove rasprostranjenosti opasnosti, totalni rat uslovljava i aktivno učestvovanje čitavog stanovništva u ratnom naporu. Totalni rat ne vode vojske već države svim svojim sredstvima. Stoga, sprovođenje totalnog rata zahteva prilagođavanje ekonomskog sistema ciljevima rata. Treće, učešće velikih masa u ratu čini neophodnim da se putem propagande posvete naročiti napori jačanju morala u zemlji i slabljenju političkog jedinstva neprijateljske države. Četvrto, pripremanje totalnog rata mora da otpočne pre izbijanja otvorenih borbi. Vojno, ekonomsko i psihološko ratovanje utiču na takozvana mirnodopska zanimanja u savremenim društvima. Najzad, da bi se postigao ukupan i efikasan ratni napor, totalnim ratom mora da upravlja samo jedna vrhovna vlast, i to vlast vrhovnog komandanta.

Ludendorfova relativno jednostavna zamisao totalnog rata sadrži nekoliko zanimljivih pojedinosti. Geografsko protezanje pozornice totalnog rata je posledica tehničkog napretka sredstava uništavanja i sve veće funkciske nezavisnosti savremenih država. Ne samo što su borbene zone proširene tehničkim poboljšanjem dalekometnog oružja svih vrsta, već su i oblasti iza stvarnih borbenih zona pogođene „blokadom gladi i propagandom". Prema tome, nacija u ratu može se uporediti sa ljudima u opsednutoj tvrđavi. Isto tako kao

[14]) U pogledu Ludendorfove uloge kao vojnog diktatora za vreme rata vidi Arthur Rosenberg, *Die Entstehung der deutschen Republik* (Berlin, 1928), naročito glave IV—VI, i literaturu koja je tamo navedena; Karl Tschuppik, *Ludendorff; The Tragedy of a Military Mind*, preveo W. H. Johnston (Boston, New York, 1932); K. von Oertzen, „Politik und Wehrmacht", *Wissen und Wehr*, V (1928).

što opsađivači pokušavaju da prisile jednu tvrđavu na predaju ne samo neposrednim upravljanjem strogo vojnih sredstava na njene vojne branioce, već i izgladnjivanjem civilnog stanovništva, tako i totalno ratovanje dopunjuje vojni napad na oružane snage jedne nacije upotrebom nevojnog oružja, uperenog na neboračke delove neprijateljskog stanovništva. Razlika između boraca i neboraca gubi svoj raniji značaj.

Da bi obezbedio vojno snabdevanje i hranu za izdržavanje opsednute nacije, Ludendorf je zastupao ekonomsku nezavisnost. Međutim, njegove su ideje o ratnoj privredi malo više od udžbeničkih opštih načela. On je više obradio organizaciski pogled na ratnu privredu nego strategiske mogućnosti poboljšanja snabdevanja nacije u ratu sirovinama, hranom i radnom snagom putem osvajanja.[15])

Prilično iznenađuje da najoriginalniji doprinos generala Ludendorfa teoriji o totalnom ratu ne leži na polju vojnog ratovodstva, već u području koje se često netačno zove „psihološko ratovanje". Ludendorf se skoro preterano bavio problemom „kohezije" naroda. U tom pogledu on se upadljivo razlikuje od nacionalsocijalističkih pisaca o totalnom ratu. On je prezirao i smatrao neefikasnim svaki pokušaj da se socijalno jedinstvo postigne silom i vežbanjem. Takve metode je nazivao „mehaničkim" ili „spoljnim". „Spoljno jedinstvo naroda, postignuto prinudno — jedinstvo u kome duša naroda nema udela na osnovu zajedničkog i svesnog rasnog i verskog iskustva — nije jedinstvo koje je potrebno narodu i vojsci, već mehanička utvara, opasna za vladu i državu."[16]) Sa neprikrivenim podrugivanjem govorio je o merama koje su fašisti i nacionalsocijalisti preduzeli na polju predvojničke obuke omladine. On je tu obuku upoređivao sa obukom pasa i sumnjao je da masovno vežbanje, koje „lišava omladinu ličnosti", priprema mlade ljude na zadovoljavajući način za vojnu službu.[17])

Njegov primer tesno isprepletanog jedinstva nije ni stara Pruska, ni nova Hitlerova Nemačka. Kada je govorio o jedinstvu i koheziji, Ludendorf je mislio na Japan. „Sasvim različito (od mehaničkog jedinstva) je jedinstvo japanskog naroda; ono je duhovno i počiva naročito na šintoizmu*), koji prisiljava Japance da služe svome caru da bi na taj način obezbedili sebi put za život sa svojim precima na „drugom svetu". Japancu je služba caru, a time i državi, propisana njegovim saznanjem boga. Potičući iz rasnog nasledstva Japanaca, šintoizam odgovara potrebama naroda i države... U jedinstvu rasnog nasledstva i vere i u životnoj filozofiji, podignutoj na njima, počiva snaga japanskog naroda."[18])

---

[15]) Ove poglede na ratnu privredu razmatrale su u Nemačkoj pristalice geopolitike. Vidi glavu 16.

[16]) *Der totale Krieg*, str. 17.

[17]) *Ibid.*, str. 58.

*) Šintoizam je prvobitna, narodna vera Japanaca koja počiva na kultu predaka i prirodnih božanstava. Državna vera Japana je budizam koji je zaveden u VI veku. — Prim. prev.

[18]) *Ibid.*, str. 17.

Ludendorfova sopstvena religija trebalo je da pribavi Nemcima veru koja bi odgovarala šintoizmu u Japanu. Ma koliko to zvučalo fantastično, Ludendorfu se mora priznati razumevanje činjenice da je potrebno nešto dublje od vešte propagandne politike da bi se stvorilo stanje popularnog morala koji u modernom industriskom društvu osposobljava narod da izdrži tegobe totalnog rata. Slično Ernstu Jingeru (Juenger), Ludendorf je nejasno shvatio da „mobilizacija može da organizuje tehničke sposobnosti čoveka, a da ne prodre do srži u njegovu veru,“[19]) i da ni vešt lekar ne može u političko telo da ubrizga duh požrtvovanja. Ludendorf je shvatio da izvor sloge u društvu leži pre u duboko ukorenjenim tradicijama nego u efikasnoj organizaciji policije. Doista, on u svojoj knjizi *Totalni rat* nije zastupao nasilje protivu disidenata, i, kada je u svojim Memoarima govorio o činjenici da bi vlada trebalo da upotrebi silu protivu onih koji dovode u opasnost zajednički ratni napor, činio je to skoro izvinjavajući se.

U celini, Ludendorfove ideje o ulozi propagande bile su zdravije od Hitlerovih. Isto tako, Ludendorfova mišljenja u području propagandnih metoda otkrivala su stručnost koja iznenađuje. On je žalio što je nemačka vlada sakrila poraz u bici na Marni od nemačkog naroda i zastupao je politiku iskrenosti da se ne bi davalo „maha nezadovoljnicima i rasturačima glasina.“[20]) Slično ovome, Ludendorf je u svojim Memoarima pisao da je svakom Nemcu, bilo čoveku, bilo ženi, trebalo govoriti svakoga dana šta bi izgubljeni rat značio za otadžbinu. Slike i filmovi trebalo je da šire istu priču. Pretstavljanje opasnosti imalo bi drukčije dejstvo nego razmišljanje o profitima ili pričanje i pisanje o sporazumnom miru.[21]) Gebels (Goebbels) je, igleda, u propagandnoj strategiji, koju je otpočeo nekoliko meseci posle napada na Rusiju, uzeo nekoliko listova iz Ludendorfove knjige. Kad god je to moguće, Gebels takođe sluša Ludendorfov savet koji je ponovilo nekoliko nacionalsocijalističkih propagandnih pisaca: „Dobra propaganda mora da predviđa razvoj stvarnih događaja.“[22]) Naposletku, Ludendorf je smatrao da je širenje glasina, u čemu su nacionalsocijalisti postali majstori, „najbolje sredstvo propagande“ protivu neprijatelja.[23])

Ludendorfova teorija o totalnom ratu kulminira u ulozi koju je dodelio vrhovnom komandantu. On, pored vođenja vojnih operacija, treba da upravlja spoljnom i ekonomskom politikom države, kao i propagandnom politikom. „Štab Vrhovne komande mora biti u ovom smislu i sastavljen: on mora da sadrži najbolje mozgove na polju kopnenog, vazdušnog i pomorskog ratovodstva, propagande, ratne tehnike, privrede, politike, kao i one koji poznaju narodni

[19]) Na ovaj način je Ernst Jinger okarakterisao veliki doprinos Valtera Ratenaua organizaciji nemačke ratne privrede u Prvom svetskom ratu. Vidi njegovo delo *Die totale Mobilmachung* (Berlin, 1931), str. 16.

[20]) *Der totale Krieg*, str. 26.

[21]) *Meine Kriegserinnerungen* (Berlin, 1919), str. 296.

[22]) *Ibid.*, str. 300.

[23]) *Ibid.*, str. 302.

život. Oni treba o svojim područjima da obaveštavaju načelnika štaba i, ako je potrebno, vrhovnog komandanta. Oni nemaju funkciju vođenja politike."[24]) Tako, u Ludendorfovom totalnom ratu nema mesta za civilne državnike. General vlada suvereno! I Ludendorf zaključuje: „Sve Klauzeviceve teorije (sic) treba odbaciti. Rat i politika služe da narod preživi, ali rat je najviši izraz rasne volje za životom."[25])

Klauzevic je bio mišljenja da je Francuska revolucija uklonila mnoga ograničenja koja su za vreme *Ancien Régime*-a dok su kabineti, a ne narodi vodili rat, sprečila da rat uzme svoj „apstraktni" ili „apsolutni" karakter. Klauzevic je odbacio pogrešnu ideju da se rat usled revolucije „emancipovao" od politike. Umesto toga, on je na jednom mestu — koje je Ludendorf docnije naveo — tvrdio da su političke sile Francuske revolucije razvile energije koje su kasnije promenile ratovodstvo. Pripisujući tako promenu ratovodstva politici, Klauzevic je jači vid rata definisao u izrazima strukture političke zajednice koja ga vodi.

Prema Ludendorfu, s druge strane, totalni rat je proizvod demografskog i tehničkog razvoja. Povećan broj stanovništva i poboljšana efikasnost sredstava za uništavanje neizbežno su stvorile totalnost rata. Totalni rat koji nema političkog uzroka, apsorbuje politiku.

U Ludendorfovim delima nema ni najmanjeg nagoveštavanja da on iz moralnih ili metafizičkih razloga daje prednost totalnom nad ograničenim ratom. U njima nema ni jasnog opravdanja totalnog rata zbog neke imperijalističke doktrine[26]) ili nekog sistema od vrednosti u kome su ratobornost, junaštvo ili ljubav za žrtvovanje tako visoki da zahtevaju rat radi njihovog ostvarenja i slavljenja. Umesto toga, Ludendorf ide tako daleko da tvrdi da je totalni rat u suštini defanzivan. Narod neće hteti da sarađuje u njegovom vođenju ako nije ubeđen da se on vodi da bi zaštitio njegov opstanak. Zaista, bilo bi zgodno da se prave takvi sukobi samo za ljubav njihovog spoljnog izgleda u kulturi koja po rečima E. M. Forstera „propoveda idealizam i praktikuje brutalnost." Ipak, Ludendorf nije ustuknuo pred uzbuđivanjem javnosti prema neortodoksnim mišljenjima na polju religije, i njegovom karakteru bi se učinila nepravda ako bi se posumnjalo da on stvarno nije mislio ono što je kazao kada je govorio o defanzivnom karakteru totalnog rata. On podvlači da „priroda totalnog rata zahteva da se on vodi samo ako je čitav narod zaista ugrožen u svom opstanku i rešen da ga vodi."[27]) Ako bi ovo isticanje defanzivne prirode rata bilo čist pokušaj od Ludendorfove

---

[24]) *Der totale Krieg*, str. 111 i dalje.

[25]) *Ibid.*, str. 10.

[26]) Beskorisno je da se u Ludendorfovim delima traže tvrđenja slična ovome: „Pravi internacionalizam je internacionalizam imperijalizma i vladanja nad civilizacijom Fausta a otuda nad celim svetom, koje bi se ispoljavalo po jednom jedinstvenom načelu, ne preko kompromisa i koncesija, već preko osvajanja i razaranja." Oswald Spengler, *Preussenthum und Sozialismus* (Berlin, 1919), str. 84.

[27]) *Der totale Krieg*, str. 6.

strane da prikrije svoje istinito mišljenje u pogledu njegove prirode, njemu bi se moralo priznati makijavelističko držanje prema masama. U njegovim spisima nema traga takvom držanju. Ustvari, on otvoreno odbacuje mišljenje koje se kao karakteristično nalazi u krugovima nacionalsocijalističkih intelektualaca, naime da se mase mogu i moraju psihološki obrađivati u interesu vlastodržaca. Kao što je istaknuto, Ludendorf je smatrao da su uzaludni pokušaji da se masama upravlja na ovaj način.

III

Nacionalsocijalisti su ne samo organizovali nemačko stanovništvo za totalni rat, već su i obilno pisali o njemu. Njihovi doprinosi razvoju teorije o totalnom ratu sagrađeni su na Klauzevicevom i Ludendorfovom osnovnom nastojanju da se u savremenom ratu moraju mobilisati sva materijalna i moralna sredstva nacije. Glavna razlika između nacionalsocijalističke literature i Ludendorfovih dela o totalnom ratu leži u činjenici da su nacionalsocijalisti pokušali da stvore ideološka opravdanja savremenog rata. Oni smatraju da rasna superiornost i zakon prirode, shvaćeni darvinistički i geopolitički, obezbeđuju nemačkom ratu i novom militarizmu moralni uspon. Štaviše, neki nacionalsocijalistički pisci terali su Ludendorfovu teoriju do njenog logičkog kraja, poričući *postojanje* mira uopšte. Oni rat više ne smatraju *fazom* u uzajamnim odnosima država, kojoj prethode i sleduju faze mira, već kao „izraz novog političkog i društvenog razvoja u životu naroda."[28]) Slično su i geopolitičari pisali knjige o oblicima koje ratovanje uzima u vremenima koja se prema opštoj upotrebi označavaju kao vremena mira. Umesto da govore o miru između ratova, oni su pronašli formulu o „ratu između ratova."[29])

Jedna od najvažnijih promena u ratovodstvu, bez koje bi bili nemogući metodi munjevitog rata i koordinacija različitog oružja, zasnivala se na potpunom neopiranju tehnici od strane novog oficirskog kora. Karlo Justrov koji je oštro kritikovao oskudicu u inžinjerima u nemačkim armijama Prvog svetskog rata i tvrdio da inžinjeri nisu imali „ni najmanji uticaj" na vođenje rata, pisao je pre izbijanja Drugog svetskog rata da se „u vođenju rata tehnika — nekad pastorak u svim organizacijama — danas tretira sa sve više razumevanja."[30])

Ovaj slom otpora prema tehnici neizbežno je uslovio veće izjednačenje društva. Ukoliko su viši zahtevi koji se u tehničkoj veštini i fizičkoj okretnosti postavljaju za stručne poslužioce sredstava za uništavanje, utoliko je manje važno koliko će se ceniti normalne kvalifikacije vojnika. Gledanje na kvalifikacije mora se žrtvovati u

[28]) Guido Fischer, *Wehrwirtschaft* (Leipzig, 1936), str. 23.

[29]) Vidi Rupert von Schumacher und Hans Hummel, *Vom Kriege zwischen den Kriegen* (Stuttgart, 1937).

[30]) Karl Justrow, *Der technische Krieg*, II (Berlin, 1939), 13.

korist zahteva uvežbanosti, naročito ako se oskudeva u raspoloživom osoblju. Na ovaj način, tehnika totalnog rata daje prednost „izjednačujućem" militarizmu Hitlerove Nemačke. Kada je Hitler ponovo zaveo opštu vojnu obavezu, poništio je privilegiju skraćenog roka službe u vojsci koju su mladići sa visokom školskom naobrazbom uživali pod carem. U ovom pogledu, kao i u pogledu unapređenja počev od redova, vojni sistem ovog savremenog despota više izjednačuje nego što je to činio sistem carske Nemačke. Hitler je nastavio u duhu onoga što je Osvald Špengler (Oswald Spengler) nazvao „pruski socijalizam"[31]), prilagođavajući ovu vrstu socijalizma strukturi svoje plebiscitne diktature koja je nastupila posle demokratije. Sa ovom odlukom da oslobodi razornu tehniku od humanitarnih okova i da žrtvuje svaku tradiciju vojnoj efikasnosti, on je postigao ratničko izjednačenje društva koje je počelo u Pruskoj XVIII veka, a koje je zahtevalo pojavu savremenih političkih masovnih pokreta da bi postalo zaista efikasno.

Kada je 1733 godine u Pruskoj zaveden takozvani okružni sistem regrutovanja, proširenje društvene osnove vojske zvanično je opravdano argumentom da treba ukloniti nejednakost među regrutima. Docnije je uvođenje opšte vojne obaveze u Pruskoj objavljeno kabinetskim ukazom koji je utvrdio da „sve privilegije koje su zasnovane na socijalnom stanju prestaju da postoje za vojsku." To je bilo još 1808 godine, kada je liberal Bartold Georg Nibur (Barthold Georg Niebuhr) pisao da će opšte regrutovanje, „ta jednakost koju mrzi pravi prijatelj slobode", odvesti do „...demoralizacije i degeneracije čitave nacije, opšte brutalnosti, razaranja civilizacije i obrazovanih klasa."

Oba razvoja, koja su najviše promenila socijalnu strukturu nemačke privrede u ovom ratu, nisu naročito razmatrana pre izbijanja rata.[32]) Nemilosrdno načelo pretvaranja osvojenih teritorija u rezervoar radne snage za osvajača, iz koga je, prema nemačkim podacima, prisiljeno ne manje od dvanaest miliona stranih radnika da se do 1943 godine presele u Nemačku, nije u potpunosti predviđano u razmatranjima o *Wehrwirtschaft*-u pre 1939 godine, niti je neki nemački ekonomista smeo da otkrije mogućnost stvarnog uništenja nemačkih srednjih klasa u ratu budućnosti.[33])

Doprinos nemačkih intelektualaca literaturi o „psihološkom ratu" verovatno je znatno precenjivan. Doprinos nemačkih psihologa teorijama o političkom ponašanju masa manji je nego što bismo mogli verovati po mnogim knjigama koje su napisane o tome predmetu. Nacistička literatura o političkoj propagandi sadrži malo toga

[31]) Oswald Spengler, *Preussenthum und Sozialismus*, (Berlin, 1919).

[32]) Henry William Spiegel u razmatranju odbranbene privrede *(Wehrwirtschaft)* čini zanimljivo zapažanje da „među kumovima nove discipline nema akademskog ekonomiste". Vidi njegovu raspravu „Wehrwirtschaft. Economics in the Military State" in *The American Economic Review*. XXX (1940), 715.

[33]) U pogledu srednjih klasa u privredi totalnog rata Nemačke vidi *The Fate of Small Business in Nazi Germany* (Washington, 1943), pripremili A. R. L. Gurland, Otto Kirschheimer i Franz Neumann za specijalni senatski odbor za proučavanje problema američke sitne trgovine.

što već vekovima nije bilo poznato manje pedantnim studentima retorike i savremenim specijalistima za reklame. Ovo najnovije precenjivanje nemačkog doprinosa u velikoj meri je posledica činjenice da je pričanje o nemačkim „petim kolonama" i propagandi dalo intelektualcima u demokratskim zemljama uzbudljivu priliku da pokušaju opravdati vojnu inferiornost demokratija na početku ovog rata. Značaj propagande raste i opada prema vojnim uspesima i neuspesima. Nacisti su, nema sumnje, kao vođe savremenog masovnog pokreta, shvatili važnost propagande jasnije nego vođe u carskoj Nemačkoj u Prvom svetskom ratu. Oni su u nju uložili više novaca i organizovali je efikasno, ali nisu stvorili neku novu „teoriju".

Što se tiče načina rada u propagandi, često se previđa da se nacionalsocijalisti u nekim pogledima nalaze u manje povoljnom položaju nego što je bila Nemačka pod carem. Naprimer, svaki pokušaj da se stvori nesloga u logoru neprijateljske koalicije morao je nužno izgledati kao potez nemačke propagandne mašine, jer svet zna da se sva nemačka propaganda centralno planira. Nemačka protivboljševička kampanja odmah se može poznati kao kampanja doktora Gebelsa. Zanimljivo je uporediti ovu okolnost sa većom slobodom delanja koju je Ludendorf imao u Prvom svetskom ratu. Pukovnik Heften (Haeften), pretstavnik Vrhovne komande u Ministarstvu spoljnih poslova, podneo je juna 1918 godine Ludendorfu na odobrenje plan protivboljševičke kampanje. Da bi se pojačala Landsdaunova (Landsdowne) stranka mira u Engleskoj, trebalo je da uticajni Nemci, delujući prividno potpuno nezavisno od vlade, zastupaju u javnim govorima ujedinjeni evropski front protivu boljševizma.[34]) Manje centralizovano uređenje nemačke propagandne mašine u ono vreme dozvoljavalo je u političkom ratovanju manevre koje nacionalsocijalistička propaganda ne može vršiti a da se ne oda.

Međutim, Ludendorfove ideje o vrhovnom položaju generala u totalnom ratu sahranjene su sa njim. Nemački generali za vreme vladavine Nacionalsocijalističke stranke bili su pod voćstvom Hitlera, neobično obdarenog kaplara. Ta vladavina je bila tako potpuna, da je Gering 30 januara 1943 godine smeo javno da pomene slabe nemačke vojne vođe koje su „cvilele" pred Hitlerom kada je on „držao" Istočni front pred navalom Rusa.

[34]) Arthur Rosenberg, *op. cit.*, str. 210 i dalje.

GLAVA 14. Lenjin, Trocki, Staljin: Sovjetska shvatanja rata

EDVARD MID ERL

U svakom nasilnom socijalnom prevratu, kakav je bila Oktobarska revolucija 1917 godine u Rusiji, vojne organizacije i strategiska shvatanja brišu se isto tako nemilosrdno kao i političke ustanove i društvene klase, jer je vojska prisno povezana sa ranijom strukturom društva, a narodna strategija sa političkim težnjama starog poretka. Kao što je Francuska revolucija uništila aristokratsku vojsku Burbona i zamenila je opštom vojnom obavezom, usvajajući rat kao sredstvo za uspostavljanje *Slobode, Jednakosti i Bratstva,*[1]) tako su i boljševici uništili demoralisanu i zapuštenu vojsku careva, a stvorili vojsku seljaka i proletarijata — Crvenu armiju, rođenu 23 februara 1918 godine.

Prvobitno, ova nova vojska trebalo je da bude oruđe „radnih i eksploatisanih masa" za odbranu Revolucije od domaćih i stranih neprijatelja. Ali, vreme i potrebe unutrašnje i međunarodne politike nalagali su njen razvoj i sve veće uzdizanje, tako da je postepeno pretvorena u pravu narodnu ustanovu. Ona je još dete Revolucije, ali je i idol otadžbine. Posle iskustava koja su za četvrt veka stekli kao upravljači velike sile, vođe Sovjetskog Saveza manje se bave vojnim dogmama i formulama iz prvih dana nego gorkim stvarnostima rata koje upravljaju savremenim vojskama, bez obzira kakva je njihova ideološka pozadina. Nesumnjivo je da se veličanstveni moral Crvene armije u ratu protiv nacističke Nemačke može donekle pripisati komunističkoj ideologiji i „besklasnom društvu" sovjetske otadžbine, ali isto tako i preporođenom ruskom patriotizmu. Uspeh u bici ne može se objasniti samo moralom, ma koliko on težio na vazi rata. Pobede se dobijaju materijalom, disciplinom i odličnom taktikom trupa, visokim nivoom stručne spreme i uvežbanošću strojevih i štabnih oficira i odanošću zdravim strategiskim načelima.

Napomena. U pripremanju ove glave koristio sam se obilnom redakciskom pomoći od strane dr Feliksa Gilberta i gđe V. Čebotareve Bill. Srećan sam što svakom od njih mogu izraziti svoju zahvalnost. E. M. Erl.

[1]) Vidi 3 i 4 glavu.

Izvori otpora koji Sovjeti pružaju nemačkoj invaziji moraju se tražiti duboko u ruskom tlu i ruskoj istoriskoj tradiciji isto toliko koliko i u dinamici Boljševičke revolucije.

I

Kada se 1917 godine dočepao vlasti u Petrogradu (sada Lenjingrad), Lenjin nije bio neuk u vojnim i strategiskim stvarima. Kao oštrouman proučavalac socijalizma — kao i revolucionarnog anarhizma, sindikalizma i terorizma — on je neobično umeo da ceni ulogu nasilja i oružane sile u ljudskim zbivanjima. Kao i Engels, čitao je, komentarisao i razmišljao o delima Klauzevica. Govoreći o „čuvenoj izreci" ovog poslednjeg da je „rat politika nastavljena drugim (tj. nasilnim) sredstvima", Lenjin je rekao: „Marksisti su ovu aksiomu uvek smatrali teoriskom osnovom značenja svakog rata."[2]) On je verovao, pored toga, da postoji prisna veza između strukture države i sistema vlada, s jedne, i vojne organizacije i vođenja rata, s druge strane.

Od Marksa i Engelsa, kao i drugih, Lenjin je stekao razumevanje bitnosti političkih snaga. Bio je svestan da je ratovanje po karakteru ne samo vojno, već i diplomatsko, psihološko i ekonomsko.[3]) Verovao je da su rat i revolucija međusobno u stalnom i osnovnom odnosu — posebno, prema parafrazi Marksa, da rat može biti babica revoluciji. Isto onako kao što su nesposobnost i poraz u ratu sa Japanom ubili veru u vladu Nikole II, tako će, mislio je Lenjin, poraz i revolucija u ratu 1914 godine sa Nemačkom slomiti Rusko carstvo. Kritično pitanje za njega bilo je da nađe sredstva za pretvaranje imperijalističkog rata u građanski rat, i to građanski rat ne samo u Rusiji, već u rat koji bi prešao državne granice i ubrzao i proširio socijalnu revoluciju.[4]) Na sličan su način i sledbenici Marksa gledali na svaku ratnu krizu u Evropi posle 1848 godine nadajući se da će ona dovesti proletarijat na vlast.

Revolucionarni pokret u Rusiji pre 1917 godine bio je borben i aktivan, a ne — kao u Francuskoj, Britaniji, Nemačkoj i Sjedinjenim Državama — pacifistički i parlamentaran. Lenjin je imao malo simpatija za mirne metode kao takve, jer je verovao u nasilno uzimanje vlasti od strane radnika i seljaka i uspostavljanje diktature proletarijata. Bio je pun preziranja za one marksiste koji su posle 1914 godine postali „rodoljubi" i podržavali svoje vlade u vođenju rata. Pošto je pomogao da se u Rusiji izvrši Februarska revolucija

[2]) V. I. Lenjin, *Works* (engleski prevod, New York, 1929), XVIII, 224. O Lenjinovom interesovanju za vojnu teoriju i njegovim gledištima o Klauzevicu vidi S. Rabinovitch, *War Questions in the Lenin-Magazine*, in *The Bolshevist*, 1930, str. 70—79. Sovjetska vlada je objavila Lenjinove komentare o Klauzevicu (Moskva, 1933).

[3]) Vidi glavu 7 o Engelsu i Marksu.

[4]) Vidi pismo koje je Lenjin, izgnanik u Švajcarskoj od 1914 do 1917 godine, pisao jednom ruskom prijatelju nekoliko meseci posle izbijanja Prvog svetskog rata, *op. cit.*, XVIII, 74.

1917 godine, on je odmah otpočeo sa potkopavanjem liberalnog, buržoaskog režima, koji je ona donela. Osnovni cilj revolucije, rekao je on, kao prethodni korak ka miru, jeste zbacivanje kapitalizma. „Njegova politika i njegova strategija su bile da od boljševika napravi jedinu stranku u haosu ruske politike (od aprila do oktobra 1917 godine), koja bi znala šta hoće i mogla svoje ciljeve da prenese na narod.“[5]) Verujući u silu, a protiveći se parlamentarnom manevru, Lenjin je došao do vlasti omiljenim poduhvatom diktatora, državnim udarom *(Coup d'état)*.

Pobedivši u prvoj rundi građanskog rata u Rusiji, Lenjin se našao pred nemačkom invazijom. Nije se postavljalo pitanje o nastavljanju vojnih operacija, jer je ruska vojska bila skroz demoralisana — delom doista usled revolucionarne propagande koja je među vojnicima vršena u toku dve i više godina i koja se nije mogla odmah preokrenuti. Kao što je lord Balfur (Balfour) rekao nešto docnije: „Vojska se ne može napraviti lepim rečima, mada je ove mogu lako razoriti. Boljševici su se sa punim uspehom potrudili da razbiju borbeni duh Rusije, ali ga teško mogu obnoviti na isti način.“[6]) Niko to nije znao bolje od Lenjina, jer je od početka do kraja bio beskompromisno protivu nastavljanja rata sa Nemačkom *vojnim sredstvima*, ma kakve bile okolnosti i ma kakve bile provokacije. S druge strane, Lenjin je bio ubeđen da se diplomatski i psihološki rat može voditi kako protivu Centralnih sila, tako i protivu Saveznika. Ako je to tačno, on bi mogao da postigne dvostruki cilj: odbranu revolucionarne Rusije i pretvaranje međunarodnog rata u evropski građanski rat. Lenjin i njegovi drugovi su se nadali i verovali da se, baš onako kako je propaganda srušila disciplinu i volju za borbom kod ruske vojske, može potkopati i moral u vojskama „kapitalističkih“ i „imperijalističkih“ sila. Vlade Evrope i Amerike bile su neprijatelji Rusije; ove vlade mogle su se pobediti samo proleterskom revolucijom u njihovim sopstvenim zemljama a ne nekom vojnom snagom koju bi prikupili Sovjeti. Rusija će preduzeti ofanzivu, ali to će biti ofanziva reči i živaca. Sredstvo koje će se za to upotrebiti biće isprobani i pravi metodi revolucionarne propagande u kojoj su boljševici bili osvedočeni majstori.

Ofanziva mira preduzeta je kako protivu Saveznika, tako i protivu neprijatelja Rusije. Boljševici su Veliki rat*) pretstavili kao imperijalistički, kao rat za odbranu kapitalističkog poretka. U formalne diplomatske pregovore, rekli su, može se polagati malo nade; potrebno je, preko pretsednika vlada, obratiti se neposredno njihovim narodima. Tajni ugovori sa Saveznicima objavljeni su kao dokaz njihovih imperijalističkih planova, a poklič „bez aneksija, bez ratne otštete“ ponuđen je kao osnova mira. Mir pod takvim uslovima „neće biti te sreće da se sviđa kapitalistima“, pisao je Lenjin sre-

[5]) Harold J. Laski, „Vladimir Ilich Ulyanov (Nicolay Lenin)“, u *Encyclopedia of the Social Sciences* (1937).

[6]) *Foreign Relations of the United States*, 1916, Russia I (Washington, 1931), 393.

*) Misli se na Prvi svetski rat. — Prim. red.

dinom septembra 1917 godine, „ali on će naići na takvu toplu dobrodošlicu od strane naroda, izazvaće takvu eksploziju oduševljenja u celom svetu, takav gnev protivu beskrajnog pljačkaškog rata koji vodi buržoazija, da ćemo vrlo verovatno u jedan mah dobiti i primirje i priliku da otpočnemo pregovore o miru.“ Ovaj je program Lenjin prihvatio pošto je preuzeo vlast. On se zasnivao na njegovom ubeđenju da će „revolucija izbiti u svima ratujućim zemljama.“[7])

Što se tiče Saveznika, Lenjin je imao malo uspeha. I to delom zato što je u Vudrou Vilsonu (Woodrow Wilson) naišao na drugog majstora psihološkog ratovanja. Vilsonov govor u Kongresu 8 januara 1918 godine, u kome je prvi put objavljeno Četrnaest tačaka kao osnova za mir, utišao je dobar deo sovjetske grmljavine — čemu je i bio namenjen — i bio je razumljiviji kako Saveznicima tako i Nemcima. Lenjin je bio vešt posmatrač ruske psihologije, ali zapadnoevropsku i američku ćud nije mogao da shvati. To što u njoj nije bilo slovenskog misticizma i njena nesposobnost da oseti zanos marksističke frazeologije, izgleda da su stvorili neprijemčiv mentalitet koji nije mogao odgovarati Lenjinovom nesumnjivom revolucionarnom geniju.“[8]) Stoga je grmljavina Vilsonovih Četrnaest tačaka imala veće praktično dejstvo nego blesak Lenjinovih revolucionarnih pokliča.

U Lenjinovoj diplomatskoj i psihološkoj ofanzivi protivu Centralnih sila bilo je osvetničke pravde. Nemačka vlada je dozvolila Lenjinu 1917 godine da prođe kroz Nemačku putujući iz Švajcarske za Rusiju u nadi da će sa uspehom potkopati zaostale temelje morala ruske vojske. Nemački komandant u Rusiji, jedan od najbeskompromisnijih protivnika boljševika, kazao je u vezi toga: „Mi smo, naravno, pokušali da propagandnim sredstvima povećamo raspad koji je Ruska revolucija unela u vojsku... Na isti način na koji sam slao granate u neprijateljske rovove ili puštao otrovni gas na protivnika, imam, kao neprijatelj... pravo da upotrebim i propagandu protivu njega... Lično nisam ništa znao o Lenjinovom transportu kroz Nemačku. Međutim, da su me pitali jedva da bih pravio neke prigovore protivu toga...“[9]) Ono što je revolucionarna agitacija učinila ruskoj vojsci, Lenjin je rešio da učini nemačkoj vojsci i, pored toga, nemačkoj vladi. I, on je u izvesnom stepenu imao uspeha, što je shvaćeno tek posle sloma Nemačke, godinu dana docnije.

Boljševici su iskoristili brestlitovsko primirje i konferencije o miru kao javni forum za propagandu svojih ideja pretvarajući diplomatske odnose sa neprijateljem u pravog trojanskog konja. U toku celog pregovaranja Komesarijat spoljnih poslova pod Trockim, Biro

[7]) *Collected Works*, XXI, 259, „The Aims of Revolution“; vidi takođe C. K. Cumming and W. W. Pettit, *Russian-American Relations* (New York, 1920), str. 44—45 i John Reed, *Ten Days that Shook the World*, str. 125—130.

[8]) John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk, the forgotten Peace* (London, 1938), str. 138. Ova knjiga je neophodna za razumevanje Lenjinovog psihološkog rata protivu ostale Evrope, a naročito Nemačke. Vilsonov govor od 8 januara održan je u nameri da bude odgovor na boljševičku propagandu. *Ibid.*, str. 144—145.

[9]) Major General Max Hoffmann, *War Diaries and Other Papers*, (engleski prevod u 2 sveske, London, 1929), II, 176—177.

za štampu pod Karlom Radekom i Biro za međunarodnu revolucionarnu propagandu pod Borisom Rajnštajnom upravljali su svu snagu svoje moći na nemačku vojsku. Novine na nemačkom jeziku *Die Fackel* (Buktinja) i *Der Völkerfriede* (Mir naroda) deljene su na stotine hiljada primeraka vojnicima Centralnih sila. Iako su sami prezirali Četrnaest tačaka Vudroa Vilsona, boljševici su ipak među nemačkim trupama podelili preko milion primeraka prevedenog govora. Nemački ratni zarobljenici u Rusiji tako su efikasno nagovarani i napajani doktrinama da su posle svog povratka u otadžbinu bili za trideset dana konfinirani u „političkim karantinskim logorima" i duševno „devaširani" patriotskom literaturom. Zarobljenici su, ipak, u toku proleća i leta 1918 godine doneli u Nemačku „infekcisko leglo revolucionarne propagande kojoj su bili izloženi u ruskim zarobljeničkim logorima posle Oktobarske revolucije. Oni su se napili teškog vina slobode i buntovničke propagande, videli su kako ruska vojska nestaje pred njihovim očima i vraćali su se sada u svoje jedinice govoreći novim jezikom mira i hleba i donoseći sobom duh opšte neposlušnosti." General Hofman rekao je da su nemačke trupe na Ruskom frontu bile toliko „podlegle boljševizmu" da neke od svojih divizija nije smeo da prebacuje na Zapadni front.[10])

Lenjin i Trocki su znali da su konvencionalnim diplomatskim i političkim formulacijama u Brest-Litovsku osuđeni na poraz. Oni su znali da će, uprkos svima pričanjima protiv aneksija i otšteta, morati da učine teritorijalne ustupke Nemačkoj. Ali oni su igrali na krupnije uloge nego što su granice. „Onaj koji ne razume," pisao je Lenjin američkim radnicima, „da pobeda nad buržoazijom zahteva, možda, gubitke teritorije i poraze, nije nikakav socijalista. Nije socijalista ni onaj koji neće da žrtvuje svoju otadžbinu za pobedu socijalne revolucije." Međutim, ova pobeda je zahtevala vremena — vremena za mladi boljševički režim da bi utvrdio svoj položaj u Rusiji, vremena da bi revolucionarna propaganda delovala na nemačke vojnike i radnike. Stoga je Trocki — koji je u januaru postao vođa ruske delegacije u Brest-Litovsku, pošto je konferencija već zasedala mesec dana — pribegao strategiji odugovlačenja i uspeo je da pregovore razvuče još za šest dragocenih nedelja. Čak i najiskusniji senator Sjedinjenih Država priznao bi mu da je u „opstrukciji" bio sjajan. Zajedljiv, arogantan, okretan zavodio je nemačke delegate diskusijama o nebitnim predmetima svake vrste. „Njihove debate kretale su se od Dana do Bersabe*) i od Kine do Perua, obuhvatajući i takve očigledne beznačajnosti kao što su stepen zavisnosti Nizama od Hajdarabada od britanske krune i svrha i vlast Vrhovnog suda Sjedinjenih Država."[11])

Ali, dijalektika ne može beskonačno da bude zamena vojne sile. Trocki je postigao znatan uspeh, ali to je bio nužno ograničen uspeh.

[10]) Wheeler-Bennett, *op. cit.*, str. 90—95, 147, 351—352.

*) Uzrečica kojom se izražava lutanje slično onome izraelskog plemena Dana koje je, oterano sa svog prebivališta, dugo lutalo dok se opet nije nastanilo u Bersabi. — Prim. prev.

[11]) *Ibid.*, str. 116, 158.

Stojeći pred odlučnom ofanzivom na Zapadnom frontu, nemačkom Generalštabu je bila potrebna bezbednost na istoku — bezbednost koja se mogla postići ili mirom ili uništenjem slabih ostataka ruske vojne snage. Pored toga, general Hofman je bio rešen da zaustavi demoralisanje svojih trupa boljševičkom propagandom. Prvog februara 1918 Ludendorf, Hindenburg i Hofman sasvim jasno su rastumačili kako nemačkim civilnim vlastima u Berlinu, tako i u Brest-Litovsku da više ne može biti odugovlačenja sa Rusijom. Trockom treba predati stvaran ultimatum. Ako ne primi nemačke uslove, vojne operacije se moraju obnoviti. Ako postojeća vlada u Petrogradu čak i tada odbije diktirani mir, nemačka vojska će opet upasti u Rusiju, oterati boljševike i prisiliti drugu rusku vladu da potpiše ugovor.

U međuvremenu Lenjin je ponovo počeo da ispituje svoju strategiju. Do *munjevite revolucije* u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj, na kojoj se zasnivala boljševička politika, nije došlo. Lenjin je nerado došao do zaključka da ratna stranka u Nemačkoj ima nadmoćnost i da će revolucija u Srednjoj Evropi, ako do nje uopšte dođe, doći suviše dockan da bi sprečila dalju nemačku invaziju ruske teritorije. Kako ruska vojska nije bila u stanju da pruži efikasan otpor, ceo uspeh revolucije bio bi doveden u opasnost nemačkim oružjem. „Bila bi vrlo rđava politika da se sudbina Socijalističke revolucije dovede u opasnost zbog izgleda da će jednog dana izbiti revolucija u Nemačkoj. Takva politika bila bi pustolovna. Mi nemamo prava da rizikujemo“, kazao je Lenjin boljševičkim vođama 20 januara 1918 godine. Sovjetima je bilo potrebno vremena da se privredno oporave i izgrade vojsku. „Izgradnja socijalističke vojske, sa Crvenom gardom kao jezgrom, tek je počela. Pokušati sada, sa sadašnjom demokratizacijom vojske, da se protivu želje većine vojnika nametne rat, bilo bi opasno. Potrebni su meseci i meseci da bi se izgradila vojska prožeta socijalističkim načelima.“ Rusija, svakako, nije bila u stanju da vodi revolucionaran rat. Da bi se obezbedila revolucija u Rusiji, morao se potpisati ugovor sa Nemačkom, makar i ponižavajući. Ukratko, Rusija je morala izvršiti strategisko povlačenje. Drugovima koji su navaljivali da se nastavi rat, umesto da se prihvate nemački „pljačkaški“ uslovi, Lenjin je prezrivo odgovorio da on ne bi bio zainteresovan za „patriotski“ mir, čak i kad bi se mogao obezbediti.[12])

Lenjin je čvrsto verovao u *realnu politiku*. Mir mu nije bio cilj sâm po sebi; naprotiv, mir je, po njemu, kao i rat, instrument politike. Rusiji je bio potreban mir da bi učvrstila revoluciju, a revolucija u Rusiji nije mogla da se dovede u opasnost neizvesnim nadama u izvršenje revolucije ma gde. Stoga je sa najvećim ustezanjem pristao da isproba plan Trockog, „ni rata, ni mira“ prema Nemačkoj. Zato je to smatrao opasnom i uzaludnom „među-

[12]) „Lenjinova dvadeset i jedna teza za mir“, *Pravda* od 24 februara 1918 godine. Engleski prevod u James Bunyan and H. H. Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917—1918: Documents and Material* (Stanford, California, 1934), str. 500—505. Izraz *munjevita revolucija* uzet je iz T. A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet Diplomacy* (Cambridge, Mass, 1940), glava III.

narodnom političkom demonstracijom". I bio je u pravu. Jer, čim su se Nemci pribrali od onoga što je general Hofman zapanjeno nazvao „nečuvenim" postupkom — odbijanje da se bore ili zaključi mir — oni su umarširali tako duboko u Rusiju da su ugrozili kako rusku nezavisnost, tako i Rusku revoluciju. Stoga su boljševici bili prisiljeni da 3 marta 1918 godine potpišu Brestlitovski ugovor, kojim je Rusija izgubila 34 procenta svog stanovništva, 32 procenta svoje obradive zemlje, 54 procenta svoje industrije i 89 procenata svojih rudnika uglja.[13]) Ovaj sraman nasilnički ugovor, kao što je poznato, stavljen je van snage ne sovjetskim oružjem već savezničkim primirjem od 11 novembra 1918 godine, a potom Versajskim ugovorom o miru.[14])

*Coup de théatre**) Trockog u Brest-Litovsku imao je sve strašne posledice kojih se Lenjin bojao. Ali on je naučio boljševike da se u svojoj docnijoj strategiji drže kursa „između rata i mira, ne gubeći iz vida opasnost i koristi koje su svojstvene i jednom i drugom."[15]) No, Lenjin je stvarnost uočio već ranije. Dve nedelje pre potpisivanja ugovora sa Nemačkom, Lenjin je opominjao svoje drugove: „Ne smemo se šaliti ratom." Ako je Rusija zbilja mislila da vodi rat, nije trebala da demobiliše. Pet dana docnije (23 februara) rekao je: „Vreme je da se učini kraj revolucionarnim frazama i pređe na stvaran rad. Ako se to ne učini, povlačim se iz vlade. Za vođenje revolucionarnog rata potrebna je vojska koju nemamo."[16]) Kao rezultat tih reči rodila se Crvena armija. Sovjetska Rusija nikad nije odustala od vođenja rata svim raspoloživim sredstvima — političkim, ekonomskim, psihološkim i vojnim — ali posle Brest-Litovska nikad nije zaboravila gorka iskustva februara i marta 1918 godine koja su pokazala da se bez dovoljno oružanih snaga od drugih metoda ratovodstva može nadati samo prolaznim uspesima.

Ipak, Lenjin nije verovao da je brestlitovska kampanja psihološkog i političkog rata vođena uzalud. „Ovaj rat će se rešiti u pozadini", rekao je jednom nezvaničnom britanskom pretstavniku uoči potpisivanja ugovora. „Kao rezultat ovog pljačkaškog mira, Nemačka će morati da održava na istoku veće, a ne slabije snage. Što se tiče pretpostavke da će biti u stanju da se u većim količinama snabdeva iz Rusije, možete biti mirni. Pasivan otpor je moćnije oruđe nego vojska koja se ne može boriti."[17])

Lenjin je u ubedljivim govorima, zastupajući ratifikaciju Brestlitovskog ugovora, ipak opominjao da se opiti ove vrste ne smeju ponavljati. „Čuvajmo se da ne postanemo robovi svojih sopstvenih fraza. U našim se danima ratovi ne dobijaju samo oduševljenjem, već i tehničkom nadmoćnošću." Ova nagodba sa Nemcima mora se sma-

[13]) *Foreign Relations of the United States, op. cit.*, str. 490.

[14]) Sovjeti su anulirali potpisani ugovor već 13 novembra 1918 godine, ratifikujući time *fait accompli* (svršen čin).

*) *Coup de théatre* = drzak obrt pozorišne radnje. Upotrebljava se uopšte u smislu nekog drskog iznenadnog poteza. — Prim. prev.

[15]) Taracouzio, *op. cit.*, str. 28.

[16]) Bunyan and Fisher, *op. cit.*, str. 512—513, 519.

[17]) Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (London, 1932), str. 239—240.

trati kao „Tilzitski mir“ — kao znak za narodni preporod sličan nemačkom oživljavanju posle poniženja Pruske od strane Napoleona. Brest-Litovsk pruža samo odušku za čije se vreme može učvrstiti Revolucija u Rusiji i primirje za vreme koga bi se revolucionarnim sredstvima mogao voditi rat protivu carske Nemačke.[18])

Oduška se nije ostvarila. Mastilo se jedva osušilo na Brestlitovskom ugovoru, a sovjetski režim se suočio sa stranom intervencijom i građanskim ratom, na frontovima razbacanim od Baltika do Crnog Mora i od Murmanska i Arhangelska do Vladivostoka. Nastali ratovi trajali su više od dve godine i pretili su da će izazvati ne samo poraz Revolucije, već i potpuno raspadanje Ruskog carstva. Što je Revolucija spasena, to je čudo koje se, bar delom, mora pripisati rešenosti boljševika da vode rat mačem isto toliko koliko i rečima. Politika naoružavanja Revolucije postojano je nastavljena i donela je svoje potpune plodove kada su nacističke pancerdivizije 1941 godine duboko prodrle na sovjetsku teritoriju. Sovjetske vođe, posle Lenjina, stalno su opominjale da se iskustvo strane intervencije može ponoviti, da se rat između socijalističke otadžbine i kapitalističkih i fašističkih država mora očekivati i da se treba pripremiti za taj rat. „Boljševička revolucija je svakom poštenom komunisti dokazala apsolutnu potrebu da se proletarijat naoruža“, glasi jedna izjava Šestog svetskog kongresa Komunističke partije 1928 godine. Dužnost svakog građanina Sovjetskog Saveza „kao borca za socijalizam sastoji se u tome da izvrši sve potrebne pripreme za takav rat — političke, ekonomske i vojne, da jača Crvenu armiju, moćno oružje proletarijata, i uopšte da obuči radne mase u vojnoj veštini.“[19])

II

Period strane intervencije i Građanskog rata bio je za Sovjetski Savez velika škola u vojnim poslovima. Iz njega je proizišla Crvena armija, užurbano improvizovana, ali ipak jako jezgro za buduće vojno uređenje. Iz njega je izišla i grupa civilnih lica — među njima Trocki, Frunze, Timošenko, Vorošilov i Staljin — koja je trebalo da ima velikog udela ne samo u organizovanju vojske i vođenju rata, već i u određivanju strategije Rusije u svetskoj politici. Iz građanskih ratova pomolili su se i neki raniji članovi carske vojske — naročito Tuhačevski i Šapošnjikov — koji su stekli glas pod crvenom zastavom Sovjetskog Saveza. Najzad, ovi ratovi su ponovo dokazali da revolucionarna propaganda, ma kako bila korisna, sama ne može da izvojuje vojne pobede.

Rat između boljševika i raznih „belih“ armija dostigao je vrhunac u jesen 1919 i zimu 1920 godine. Napadi su sa svih strana bili upravljeni konvergentno na Moskvu i jedno vreme je izgledalo da ih

[18]) Wheeler-Bennett, *op. cit.*, str. 260 i 400—426. Ugovor je predviđao potpun prekid ruske propagande u Nemačkoj, ali Rusi nikad nisu imali nameru da se pridržavaju ove odredbe drukčije nego u „sasvim rđavoj ispravnosti“.

[19]) Navodi Taracouzio, *op. cit.*, str. 271.

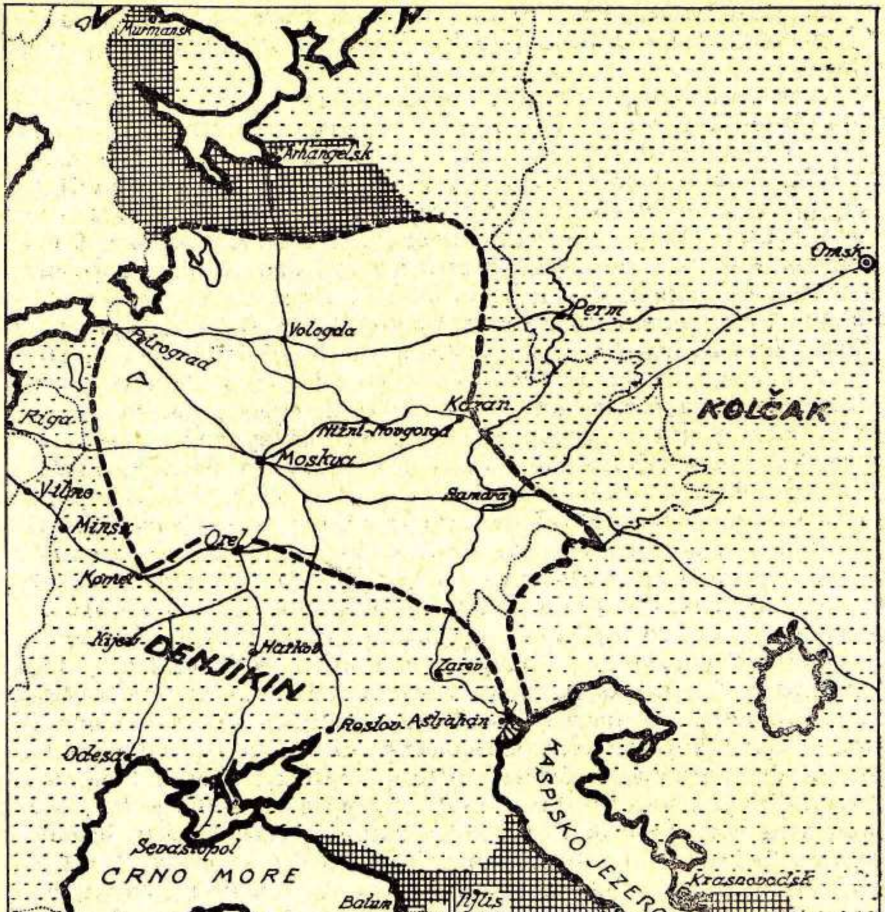

Skica 12

POLOŽAJ FRONTOVA U LETO 1919 GODINE

Protivrevolucionarna Armija

Protivrevolucionarne vlade potpomognute od strane Antante

Teritorije okupirane od engleskih trupa ⊙ Engleski garnizoni

sovjetski režim neće moći preživeti. Ali je Kolčaka, koji se sjurio sa svoje glavne baze u Sibiru, pobedio Frunze i oterao natrag preko Urala.

Zatim je Judenić, koji je iz baltičkih država nastupao sve do predgrađa Petrograda, zaustavljen od gradskih radnika u poslednjem odbranbenom rovu. Denjikinova Južna armija, koja je prodrla kroz boljševičku odbranu do Voronježa i preko Orela, pretstavljala je, pre nego što je zaustavljena, možda najveću od svih opasnosti. Tok njenog nastupanja je prekinut čuvenom opsadom Caricina (sada Staljingrada) — koji je postao poznat kao Verden Građanskog rata, isto tako kao što je to zaista bio Verden u ratu sa nacističkom Nemačkom. Tu su, prema docnijim zvaničnim izveštajima, Staljin, Vorošilov i Buđoni nadahnuli sovjetske branioce i tako potkopali Denjikinovu snagu da su učinili kraj svima njegovim nadama da će srušiti boljševički režim. Rat sa Poljskom završen je skoro godinu dana docnije, pošto je general Vegan (Maxim Weygand) — koga je Francuska bila pozajmila Poljskoj — pred kapijom Varšave zaustavio sjajni pohod Tuhačevskog. U proleće 1921 godine boljševici su opet neosporno vladali Rusijom. Oružana intervencija Saveznika je prestala, a Sovjeti su uspostavili mirnodopske odnose sa susedima.

Pošto je to bio rat klasa koji je proizašao iz nepravdi činjenih generacijama seljaka i radnika, i pošto su se srednja klasa i aristokratija borile za svoj opstanak, građanski rat se vodio sa ogorčenošću i surovošću koje su u Rusiji udarile svoj pečat na celu jednu generaciju.[20]) Uprkos ogorčenosti i strahotama ruskog Građanskog rata, on se ne može uporediti sa Prvim svetskim ratom u pogledu veličine snaga koje su bile obuhvaćene, intenzivnosti borbe, veličine vojnih operacija ili širokih poteza strategije. Pored toga, bio je to, kao što je rekao Vinston Čerčil, „neobičan rat". Bio je to „...rat u oblastima tako prostranim da su se znatne vojske, koje su brojale stotine hiljada ljudi, gubile, nestajale, istapale, isparavale, rat u kome nije bilo pravih bitaka, već samo upada, prepada i pokolja, čiji je rezultat bio da su pokrajine velike kao Engleska ili Francuska prelazile iz ruku u ruke; rat zastavica na karti, stražarskih linija, konjičkih zastora koji su nastupali ili otstupali na stotine milja bez naročitog uzroka ili trajne posledice; rat sa malo hrabrosti i bez milosti. Ko god je bio u stanju da nastupa, mogao je lako produžiti nastupanje; ko god je bio prisiljen da se povlači, teško je mogao da se zaustavi. Na papiru je rat ličio na Prvi svetski rat na Zapadnom ili Istočnom frontu. Ustvari, on je bio samo njegov duh: slab, hladan, nestvaran sukob u podzemlju Plutona.*) Prvo je Kolčak, a zatim Denjikin nastupao u tobožnjim ofanzivama preko ogromnih teritorija. Oni bi u nastupanju razvlačili svoje linije čineći ih sve širim i tanjim. Izgledalo je kao da će nastupati sve dok ne budu imali tek po jednog čoveka na milju. Kada bi došao trenutak, boljševici, koji su se nalazili u centru, isto tako slabi, ali težeći po svaku cenu, hteli-

[20]) Upečatljivi opis vidi u W. H. Chamberlin, *The Russian Revolution 1917—1921* (2 sveske, New York, 1935), II, 335.

*) Pluton je po grčkoj mitologiji bog pakla. — Prim. prev.

ne hteli, da se prikupe, bocnuli bi ili udarili na ovu ili onu tačku. Tada bi balon pukao i sve ove zastavice krenule bi natrag, a gradovi bi promenili gospodare i našli bi za shodno da promene i mišljenje, a strašne osvete sručile bi se na bespomoćne ljude, osvete koje su postojano vršene mesecima pomoću fino ispredene inkvizicije. Moćne prirodne ili strategiske pregrade, kao linija reke Volge ili linija Uralskih Planina, nisu pružale prilike za odmor; iz njihovog gubitka ili zadobijanja nisu proizlazile nikakve strategiske posledice. Bio je to rat sa malo gubitaka i bezbroj pogubljenja!"[21])

Lav Trocki, genije koji je upravljao sovjetskim armijama u ovoj borbi, složio se da je građanski rat bio rat u malome, ako se ceni po veličini angažovanih armija. Ali, „mali rat se razlikovao od velikog rata samo po razmerama. Bio je kao živ model rata... Mali rat bio je velika škola."[22])

Mada je revolucionarna žestina seljaka i radnika igrala veliku ulogu u krajnjoj pobedi boljševika, isto to se može reći i za vojnu spremu bivših oficira, podoficira, redova i tehničara koji su preuzeti iz bivše carske vojske. Propaganda pozadi linija „belih" besumnje je pomogla da se potkopa moral protivrevolucionara, ali ona nije koristila sve dotle dok su saveznička sile snabdevale Denjikina i ostale potrebnim količinama savremene opreme i materijala. Veganovo vešto rukovanje poljskim snagama pokazalo je da iskusan i sposoban profesionalni oficir, čak i ako je buržuj i pretstavnik kapitalističke i imperijalističke države, može sa uspehom da odbije najlukavije političko ratovodstvo, ako ono nije podržavano sa dovoljno ljudi, topova i discipline. Ukratko, građanski rat je ponovo dokazao da revolucionarna strategija mora biti dovedena u vezu sa vojnom efikasnošću, pa i sa ispravnim vojnim metodima.

Prvo otstupanje u prilog ortodoksnog shvatanja vojske bilo je ponovno zavođenje discipline, bez koje je vojska samo dezorganizovana gomila, „rulja pod oružjem". Ali je prava priroda revolucije rušilačka sila, koja u početnim fazama revolucije ima i elemente potpune anarhije. Takva anarhija se ne može dugo nastavljati, jer, kao što je Lenjin rekao 1917 godine, od anarhije ima samo jedan korak do protivrevolucije. Uprkos svem njihovom poricanju, boljševički uticaj je bio glavni uzrok raspada stare vojske. Oni su širili defetizam, zastupali neposlušnost, potkopali autoritet oficira i inače pomogli da se stvori stanje pravog haosa. Sada su se sovjetske vođe našle pred neophodnom potrebom potpune promene fronta: „Od dezorganizatora stare vojske oni su morali postati organizatori nove vojske." Lenjin i Trocki su se sa odlučnošću prihvatili zadatka da uspostave disciplinovanu snagu. Demokratizacija vojske, uključujući biranje oficira, strogo je ograničena; za bekstvo i kukavičluk izricane su teške kazne; vojna pravila su sprovođena i uči-

[21]) W. S. Churchill, *The World Crisis, 1918—1928: The Aftermath* (New York, 1929), str. 240—241. O zaprepašćujućim gubicima života i drugim gubicima Rusije u Prvom svetskom ratu vidi Stanislas Kohn and A. E. Meyendorff, *The Cost of the War in Russia* (New York, 1932).

[22]) L. Trotsky, *My Life (Engleski prevod,* New York, 1930), str. 407.

njena strožim. „Komandantima" je dat stvarni autoritet koji je pratio oficire svih činova. I uspostavljanje ordena Crvene zastave obnovilo je ranije omrznuti običaj vojnih odlikovanja.

Trocki je pokazao da i četni podoficir treba da ima svoje mesto u novom poretku: „Svaka vojna jedinica mora svoje obroke da prima redovno, ne sme se dozvoliti da se namirnice pokvare, a hrana se mora pravilno kuvati. Moramo naše vojnike učiti ličnoj čistoći i gledati da istrebljuju gamad. Oni svoju obuku moraju pravilno da nauče i da je obavljaju napolju što je moguće više. Oni se moraju učiti da svoje političke govore učine kratkim i shvatljivim, da čiste svoje puške i da mažu svoje čizme. Moraju da nauče da gađaju i moraju da pomažu svojim oficirima da bi se obezbedilo strogo pridržavanje pravila o održavanju dodira sa drugim jedinicama na frontu, službi izviđanja, izveštajima i stražarskoj dužnosti. Oni moraju i da se nauče i da druge podučavaju u veštini prilagođavanja mesnim uslovima, moraju da nauče da pravilno namotavaju svoje uvijače da bi sprečili bolove u nogama i, još jednom, oni moraju da nauče na mažu svoje čizme. To je naš program za iduću (1919) godinu uopšte, a za iduće proleće posebno; ako neko želi da iskoristi neku svečanu priliku da bi ovaj praktičan program izložio kao „vojnu doktrinu", biće dobrodošao da to učini."[23])

Tako su Sovjeti stekli iskustvo — tako tipično za revolucionarne grupe — i naučili da ustanove prošlosti imaju više životne snage i *raison d'être**) nego što se verovalo. Vlast u mnogim slučajevima istrežnjava i stoga je prilagođavanje nekim od ustanova i tradicija prošlosti svojstveno uspostavljanju novog režima. Revolucija će izbrisati mnoge oblike vojne organizacije, ali postoje izvesni temelji vojne discipline i reda koje nijedan sistem države ne može ignorisati, ma koliko radikalan bio. Da je Trocki bio svestan ove činjenice, vidi se iz njegovog tvrđenja „da se na većinu načelnih pitanja i teškoća u vezi rada izgradnje Sovjeta u narednim godinama posle (1917) naišlo pre svega u vojnom području, i to u najkoncentrisanijem obliku."[24])

Ipak, u borbi sa kontrarevolucijom boljševici nisu sasvim napustili revolucionarnu strategiju. Vojska koju su podigli bila je seljačka i proleterska vojska, a rat koji su vodili bio je klasni rat. Radnici i seljaci na koje su se boljševici oslanjali bili su ona klasa koja bi najviše izgubila povratkom starog režima i oni su se prikupili da bi branili Sovjete. Partizanski rat, koji su revolucionari vodili pozadi „belog" fronta, bio je za pobedu nad Denjikinom i Kolčakom, možda, isto toliko efikasan kao i organizovani vojni otpor Crvene armije. *Levée en masse* proletarijata spasao je Lenjingrad, pošto je

---

[23]) Navodi Erich Wollenberg, *The Red Army. A Study of the Growth of Soviet Imperialism* (London, 1940), str. 157—158.

*) *Raison d'être* = razlog za postojanje. — Prim. prev.

[24]) *My Life*, str. 437. O iskustvima Francuske revolucije u vezi sa vojnim poslovima vidi R. R. Palmer, *Twelve who Ruled: The Committee of Public Safety during the Terror* (Princeton, 1941), naročito str. 23—24, 78 i dalje, 81 i dalje, 96 i dalje, i 182—185. Neke od ovih paralela su sugestivne.

otpor vojske bio slomljen. Bilo je dosta istine u onome što je Lenjin rekao 23 marta 1919 godine na VIII kongresu Komunističke partije: „...ako se ovaj rat vodi sa mnogo većom energijom i uzvišenom hrabrošću, to je samo zato što je prvi put u istoriji stvorena vojska koja zna zašto se bori i zato što prvi put u svetu radnici i seljaci, i pored žrtava kakve se ne pamte, jasno shvataju da brane Sovjetsku Socijalističku Republiku, preimućstvo masa trudbenika nad kapitalizmom i stvar socijalističke revolucije proletarijata."[25]) Za vojskom su stajale disciplinovane falange Komunističke partije — dinamična sila koja se bori za novu ideju. Neki od njih bili su politički komesari kod trupa na frontu. A gde god su bili, oni su stvarali „električnu struju koja je punila prostranu mašinu Crvene armije i davala pokretačku snagu volji vođa, pretvarajući je u akciju... Komesari, komandanti i vojnici i njihova volja za pobedom dali su ujedinjavajući cement i čelični okvir koji je održao Crvenu armiju."[26])

Boljševici su iz gorkih iskustava Građanskog rata izvukli jedinstveno shvatanje uloge rata u društvu. Lenjin je, naročito, razvio komplikovani filozofski sistem koji se odnosi na ovaj predmet. Držanje radničkih klasa prema ratu, rekao je, ne može biti kategorično — pacifizam, nepružanje otpora, opozicija prema vojnoj službi, generalni štrajk protivu mobilizacije i druge mere zapadnoevropskog socijalizma su po sebi beznačajne demonstracije. Reagiranje naroda na rat mora biti određeno vrstom rata koji je u pitanju i ciljeva zbog kojih se vodi. Sva ova pitanja stoje prisno u vezi sa Klauzevicovom idejom da je rat prosto instrument politike.[27]) Dugo pre nego što je došao do vlasti u Rusiji, Lenjin je bio čvrsto ubeđen da proletarijat mora da iskoristi rat — kako defanzivan tako i ofanzivan — da bi izvršio socijalnu revoluciju. Rezultat onoga što je naučio u „velikoj školi" intervencije i građanskog rata bio je da je postao još ubeđeniji u to.

VI kongres Komunističke internacionale (1928) pokazao je da Lenjinovi pogledi čine deo njegovog zaveštanja svojim sledbenicima. Jedna od teza koje je primio Kongres utvrđuje da „je obaranje kapitalizma nemoguće bez nasilja, tj. bez oružanih ustanaka i ratova protivu buržoazije. U naše doba imperijalističkih ratova i svetske revolucije, kao što je to pokazao Lenjin, neizbežni su revolucionarni građanski ratovi proleterske diktature protivu buržoazije, ratovi proletarijata protivu buržoaskih država i svetskog kapitalizma, kao i narodni revolucionarni ratovi ugnjetavanih naroda protivu imperijalizma."[28])

Već od perioda Građanskog rata i strane intervencije Sovjetski Savez i njegov narod gledali su na svet kao da je podeljen na dva oružana tabora — tabor socijalizma i tabor kapitalizma. Deklaracija

[25]) Navodi Taracouzio, *op. cit.*, str. 95.

[26]) D. F. White, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1943), str. 126.

[27]) Taracouzio je nadugačko i sa znatnom veštinom razvio sovjetske ideje o ratu, *op. cit.* Vidi takođe D. F. White, „Soviet Philosophy of War", u *Political Science Quarterly*, LI (1936), 321—353.

[28]) Taracouzio, *op. cit.*, str. 26.

Saveza od 1922 godine svečano je utvrdila da „nestabilnost međunarodne situacije i opasnost novih napada čine neizbežnim stvaranje zajedničkog fronta Sovjetskih Republika protivu kapitalističkog zaokružavanja." To je bila prirodna reakcija na oružanu intervenciju Britanije, Francuske, Japana i Sjedinjenih Država kritičnih godina 1918 — 1919 — intervenciju koju Rusi nikad nisu bili u stanju da shvate i zbog koje se još uvek ljute sa naročitom ogorčenošću. To je bila i posledica sanitarnog kordona (*Cordon Sanitaire*) i upornog odbijanja mnogih naroda u toku mnogih godina da diplomatski priznaju sovjetsku vladu. Osećaj izolovanosti i zaokruženosti, koji je potekao iz toga, izazvao je, gotovo od samog početka, ratni mentalitet u Sovjetskom Savezu. Čak i svakidašnji govor Rusa odražava osnovnu borbenost. Oni govore o „bici za proizvodnju", „nastupanju zemljoradničkog sektora", bore se na „frontu uglja" i sa špijunima i saboterima u industriji.[29]) Ovo ratno raspoloženje bilo je važan činilac u uspešnom sovjetskom otporu nacističkoj agresiji, ali pretstavlja i činilac sa kojim moramo da računamo ako hoćemo da razumemo politiku Sovjetskog Saveza u svetskim poslovima. Ono je posledica neuspešne politike od pre dvadeset pet godina.[30])

U našoj vrsti sveta kratkovido je i opasno za jednu naciju da bude nespremna za eventualnost rata — što su demokratski narodi, na svoju nevolju, saznali za vreme uzbudljivih godina koje su sledovale minhenskom „poravnanju". Za zemlju kao što je Rusija, koja se *ipso facto* (samim tim) smatrala ugroženom zbog prirode svog socijalnog sistema, bilo bi to ludo. Otuda potiče i rešenost Sovjetskog Saveza da održava Crvenu armiju, Crvenu mornaricu i Crveno vazduhoplovstvo spremne da ga zaštite od napada za koji su verovali da će sigurno doći. Otuda i industrijalizacija Rusije sa njenim petogodišnjim planovima, koji daju prvenstvo kapitalnim dobrima pred potrebama potrošača da bi pozadi oružanih snaga stajala potpuno mobilisana privreda, sposobna da se suprotstavi ozbiljnim naporima koje savremeni rat nužno nameće. Rezultat je bio da na stepama Rusije u Drugom ratu sa Nemačkim Rajhom nisu ponovljene greške careva. Temelji za pobedu kod Staljingrada položeni su nekoliko decenija ranije, kad je osnovana Crvena armija koja je zatim brižljivo odgajana do zrelosti.

[29]) O tome vidi A. R. Williams, *The Russians: The Land, the People, Why They Fight* (New York, 1943), str. 43 i dalje.

[30]) Vinston Čerčil, pobornik intervencije 1918 i 1919 godine, kritikovao je docnije našu politiku kao kolebljivu, nesigurnu u svojim ciljevima, neiskrenu — ustvari, on je sumnjao da smo mi uopšte imali neku politiku. On je pisao 1929 godine: „Jesu li oni (Saveznici) bili u ratu sa Sovjetskom Rusijom? Sigurno ne; ali oni su ih gađali čim bi ih ugledali. Oni su kao napadači stajali na ruskom tlu. Oni su naoružali neprijatelje sovjetske vlade. Oni su blokirali njene luke i potapali njene ratne brodove. Oni su ozbiljno želeli i planirali njen pad. Ali, rat — odvratan! Mešanje — sramota! Njima je, ponavljali su, bilo svejedno kako će Rusi urediti svoje unutrašnje poslove." *Op. cit.*, str. 243—244. Drugi strogo kritičan izveštaj dao je general W. S. Graves, komandant američkih ekspedicionih snaga na sovjetskom Dalekom Istoku: *America's Siberian Adventure* (New York, 1931).

III

Lav Trocki bio je živo opovrgavanje tvrđenja Karla Kauckog da ratovodstvo nije jaka tačka proletarijata. Trocki je bio otac Crvene armije, organizator pobede za vreme Građanskog rata i autor velikog dela doktrine na kojoj se zasniva sovjetska vojna politika. Da je imao neko ranije vojno iskustvo, on bi se sa pravom mogao nazvati Karnoom Ruske revolucije — titulom koju je velikodušno ustupio svom glavnom pomoćniku Skljanskom. Imajući samo trideset sedam godina kada je preuzeo zvanje komesara rata, marta 1918 godine, Trocki je ipak imao za sobom iskustvo dvadeset godina borbene revolucionarne delatnosti. Za razliku od Lenjina, on u suštini nije bio naučnik, već novinar, agitator i organizator. Arogantan, egocentričan, pravi glumac, bio je neumoran, hrabar, bistar i odan dužnosti. Iako njegovo rasuđivanje po vojnim pitanjima nije bilo uvek bez greške, ono je sigurno bilo iznad prosečnog i zasnivalo se, uopšte, na ispravnoj proceni situacija u kojima je delovao. Njegov zadatak da napravi red u haosu Revolucije, Građanskog rata i intervencije slomio bi leđa i poremetio bi zdravlje neke manje snažne ličnosti. „U ovoj prostranoj panorami pometnje i nereda“, piše jedan američki novinar, „Trocki, koji juri kao kometa gore i dole duž crvenih linija, deli sa jednakom izdašnošću nove revolucionarne vojne počasti kao i zapovesti za pogubljenje, opominje i optužuje i uvek radi na organizovanju pobeda, pretstavlja jednog od odlučujućih činilaca koji su celu rusku zemlju naposletku doveli pod Crvenu zastavu sovjeta.“[31]) Duga razmirica Trockog sa Staljinom dovela je do *ukaza* u ortodoksnim sovjetskim krugovima da Trockog treba stvarno prećutati kod pripovedanja istorije Revolucije i Crvene armije. Pored veoma obdarenih polemika Trockog u svoju odbranu, postoji i mnogo drugih dokaza da je Trocki bio jedna od istaknutih figura savremene vojne istorije. Ako mu nije ukazana pravda, to je zato što je istorija u totalitarnim zemljama ono što diktator kaže da jeste.

Trocki nije zahtevao da se smatra vojnim stručnjakom ili strategiskim genijem. On je, sasvim ispravno, istakao da se u parlamentarnim zemljama „ministarstva rata i mornarice često poveravaju pravnicima i novinarima, koji, kao i ja, vojsku uglavnom vide sa prozora svojih redakciskih ureda.“ Njegovo jedino poznanstvo sa vojnim pitanjima poticalo je od boravka u Srbiji, Bugarskoj i Rumuniji za vreme Balkanskih ratova. „Ali moje pristupanje ovim pitanjima bilo je po prirodi pre političko nego vojno. Svetski rat je svakog — pa i mene — približio pitanjima militarizma“, koja je Trocki brižljivo analizirao. Ali čak i tu „bilo je važno razmatranje rata kao nastavka politike, i vojske kao instrumenta rata. Problemi vojne organizacije i tehnike, ukoliko se mene ticalo, još su bili daleko. S druge strane, psihologija jedne vojske u njenim kasarnama, rovovima, bitkama, bolnicama i slično probudila je moje duboko interesovanje.“ Prema tome, izgleda da je Trocki bio mešavina Klauzevica, Engelsa i Lenjina.

[31]) Chamberlin, *op. cit.*, II, 40.

Trocki nije mislio o sebi „da je neki strateg i imao je malo strpljenja sa onom vrstom stratega-diletanata koji su, kao posledica Revolucije, preplavili partiju." Ukoliko su njegove dužnosti ratnog komesara zahtevale da donosi strategiske odluke — što se desilo bar u tri važna slučaja — njegov „strategiski stav bio je određen političkim i ekonomskim obzirima više nego obzirima koji bi se odnosili na čistu strategiju. Međutim, može se istaći da pitanja visoke strategije ne mogu biti rešena na drugi način." On je potpuno shvatio da mu treba pomoć onih kojima su vojna pitanja bila životni posao. Stoga „sam u tehničkom području i u području operacija video svoj zadatak, uglavnom, u tome da postavim pravog čoveka na pravo mesto i da ga pustim da ispoljava svoje sposobnosti." Ali, kako je vojska bila sredstvo Revolucije, on je shvatio da je neophodan uslov za uspeh u njegovim zvaničnim dužnostima taj da svoj rad na organizaciji vojske mora potpuno sliti sa svojim radom člana partije, dokazujući time političku dovitljivost visokog stepena.[32])

Reorganizacija carske vojske za boljševike nije mogla da dođe u obzir. Carska vojska bila je zaista mrtva, bez nade na vaskrsenje. Ona je u toku 1914—1916 godine pretrpela teške gubitke, borila se bez dovoljno hrane, municije i materijala i imala strašne nedostatke u voćstvu. Docnije se zarazila „smrtnom psihologijom povlačenja", pri čemu su je bekstva, nedisciplina i ratni zamor proredili. Svim ovim slabostima, koje su i same po sebi dovoljno ozbiljne, pridošla je levičarska revolucionarna propaganda o pacifizmu, defetizmu i klasnoj mržnji, tako da je vojska dospela u stanje potpunog rasula i da se naposletku raspala. Kada je učinjen pokušaj da se ona oživi ofanzivom u toku leta 1917 godine, vojska je, kao što je Lenjin cinički primetio, bežeći — „nogama glasala za mir."

Kao što je posvedočio i general Brusilov, razjedanje borbenog duha u vojsci počelo je još krajem 1916 godine. Stoga neki kritičari tvrde da je boljševička propaganda mogla imati samo malo uticaja na krajnji rezultat i da je bila samo „slamka koja je slomila već pretovarena kamilina leđa". Ali ovi kritičari previđaju činjenicu da su *brzina* i *potpunost* demoralizacije vojske bile u očiglednoj vezi sa pacifističkom i revolucionarnom propagandom koju su boljševici tako revnosno vodili. Oni previđaju i dalju činjenicu, da se, da nije bilo Revolucije ili da je postojala jaka vlada u njenim prvim fazama, vojsci mogla vratiti izvesna disciplina, isto onako kao što se francuska vojska izlečila od velikih pobuna 1917 godine.[33])

Trocki je neposredno pogodio suštinu rasprave složivši se da su Revolucija i boljševička propaganda, koja joj je prethodila, razorile vojsku. Profesor Miljukov, ministar spoljnih poslova u vladi kneza

[32]) Trotsky, *op. cit.*, str. 349—350, 358.

[33]) M. T. Florinsky, *The End of the Russian Empire* (New Haven, 1931), glava IX, zalaže se ubedljivo za gledište da je boljševička propaganda bila prosto poslednji korak u slomu vojske. Suprotno, vidi White, *op. cit.*, glava I. Ni Florinski ni White nisu komunisti niti komunističke pristalice. Oni su u suštini iz istih dokaza prosto izvukli razne zaključke. O mišljenju jednog carskog generala, vidi A. A. Brusilov, *A Soldier's Notebook*, 1914—1918 (London, 1930), glava X—XII.

Ljvova, tvrdio je da je vojska upropašćena „sukobom između revolucionarnih ideja i normalne vojne discipline, između „demokratizacije vojske" i „čuvanja njene borbene moći"." Na to je Trocki odgovorio: „Jedan istoričar, mislim, treba da zna da svaka velika revolucija donosi propast staroj vojsci ne kao rezultat sudara apstraktnih disciplinskih načela, već živih klasa..." „Svakako je očigledna činjenica", pisao je jedan mudar Nemac (Engels) drugom (Marksu) 26 septembra 1851 godine, „da su dezorganizovana vojska i potpun slom discipline uvek bili i uslov i rezultat svake pobedonosne revolucije." Cela istorija čovečanstva dokazuje ovaj jednostavan i nesumnjiv zakon."[34])

Zatim, rekao je Trocki, bilo je u interesu nacije da se stara vojska potpuno likvidira. „Vojska je instrument rata." Ali, pod carevima „ova vojska je bila ozbiljna snaga samo protivu poluvarvarskih naroda, malih suseda i država u raspadanju; na evropskoj areni ona je mogla da deluje samo kao član jedne koalicije; u slučaju odbrane ona je svoj zadatak mogla ispuniti samo uz pomoć velikih prostranstava, rasturenosti stanovništva i neprohodnosti puteva. ...Poluukidanje ropstva i uvođenje opšte vojne obaveze modernizovali su vojsku samo utoliko, ukoliko su modernizovali zemlju — tj. oni su uveli u vojsku sve protivrečnosti koje su svojstvene naciji koja ima tek da izvrši buržoasku revoluciju. Istina je da je carska vojska bila izgrađena i naoružana po zapadnim uzorima, ali, to je bila više forma nego suština. Nije bilo skladnosti između kulturnog nivoa mužika-vojnika i moderne vojne tehnike."[35])

Ovo tvrđenje jasno pokazuje shvatanje stvarnosti ruskog vojnog položaja u Evropi u to vreme. Od naročitog je interesa tvrđenje da „nije bilo skladnosti između kulturnog nivoa mužika-vojnika i savremene vojne tehnike." Kontrolni činilac u ovom pogledu — ali nikako i jedini — jeste stepen nepismenosti u carskoj vojsci koji je zaprepašćavao. General ser Alfred Noks (Sir Alfred Knox), britanski vojni pretstavnik u Rusiji za vreme Prvog svetskog rata i jedan od najsimpatičnijih proučavalaca ruskih vojnih problema, komentarisao je ovu činjenicu, navodeći da oko pedeset procenata vojnika iz 1914 godine nije znalo da čita i piše i da površno školovanje koje ostali imaju „niukoliko nije proširilo um vojnika ili od njega napravilo civilizovano biće koje misli." Bilo je, stoga, nemoguće dati mu nešto više od najelementarnije obuke i odgovornosti i upoznati ga sa kartama, oružjem i taktikom ili ga vaspitati u pogledu ishoda rata.[36]) Tolstoj je u romanu *Rat i mir* idealisao ovaj tip vojnika koji se bez roptanja podvrgavao prirodi, tiraniji, porazu i smrti. Ali, ma kolike bile njegove osobine hrabrosti i stoicizma, napredak vojne tehnike i sve složeniji karakter vojnih operacija učinili su da je on za vojsku pretstavljao više teret nego korist. Crvena armija je, shva-

[34]) *History of the Russian Revolution*, I, 374—375.

[35]) *Ibid.*, str. 17.

[36]) Major General Sir Alfred Knox, *With the Russian Army;* 1914—1917 (2 sveske, New York, 1921), I, str. XXXI—XXXIV. Počevši sa 1935 godinom Crvena armija je odbacila sve nepismene regrute — nešto što bi bilo nemoguće u carskoj Rusiji.

tajući potpuno ovu činjenicu, docnije preduzela efikasnu borbu protivu nepismenosti i neznanja.

Postojali su još i drugi razlozi zbog kojih je Trocki verovao da mrtva prošlost treba da sahrani svoje mrtve. „Fizionomija vojske bila je određena starom Rusijom, i ova fizionomija je bila sasvim feudalna. Oficiri su još uvek smatrali da najbolji vojnik treba da je ponizan momak koji ne misli ništa i u kome se svest o ljudskoj ličnosti još nije probudila. Takva je bila „nacionalna" tradicija ruske vojske... U XVIII veku feldmaršal Suvorov je još stvarao čuda sa ovim materijalom," ali u toku XIX i XX veka carska vojska je bivala stalno tučena, „pošto je bila feudalna vojska. Obrazovan na ovoj „nacionalnoj" osnovi, trupni štab se odlikovao preziranjem ličnosti vojnika, duhom pasivnog mandarinizma, nepoznavanjem svog sopstvenog posla, potpunom otsutnošću herojskih načela i izvanrednim raspoloženjem za sitne lopovluke. Vlast oficira počivala je na spoljnim znacima starešinstva, na ceremonijalu kaste, na sistemu ugnjetavanja i čak na naročitom govoru kaste..."[37])

Takvo stanje nije se moglo nastaviti u socijalističkoj državi koja je trebalo da bude suprotnost carskog režima. A nova vojska nije se mogla sagraditi ni na buržoaskim, parlamentarnim i demokratskim temeljima. „Crvena armija," rekao je Trocki, „jeste ustanova koja je od dna do vrha sagrađena na principu diktature radničke klase, sa oficirima koje je izabrala sovjetska vlada i Komunistička partija."[38]) Stoga je zadatak Trockog, kako ga je on video, bio jedinstven: „U kapitalističkim zemljama problem je da se održi postojeća vojska — strogo govoreći, da se održi sistem militarizma koji se sam podržava. Kod nas je bio problem da se raščisti sa ostacima stare vojske i mesto nje, kroz borbu, sagradi nova vojska, a za to se ni u jednoj knjizi nije mogao naći plan. Ovo dovoljno objašnjava zašto sam se osećao nesigurnim u vojnom poslu, i zašto sam pristao da ga preuzmem samo zato što nije bilo nikog drugog da to učini."[39])

Ma koliko da je, možda, bio bojažljiv pri preuzimanju zadatka komesara rata, Trocki nije pokazao kolebanje u teškom radu koji je ležao pred njim. Najteži problem na koji je naišao bio je u tome da uništi pacifičku, defetističku i razornu propagandu koju su Sovjeti vodili protivu vojske i protiv rata pre nego što su došli na vlast. Bio je rešen, ma kakve bile opozicija i prepreke, da stvori proletersku i seljačku vojsku, da preobrazi naciju u „spartanski ratni logor" i da stvori u okviru Revolucije „režim vojnog komunizma". Sad je trebalo raditi suprotno onome što se ranije radilo. „Revolucionarno nasilje je sredstvo za postizanje slobode trudbenika. Od trenutka preuzimanja vlasti revolucionarno nasilje uzima oblik organizovane vojske." Više ne treba da postoji besmislica o miru i bratstvu ljudi niti tolstojevski pacifizam. „Mi pokušavamo da stvorimo komunističko društvo u kome neće biti sukoba, pošto neće biti klasa, jer narodi neće biti razdvojeni državnim granicama, već će živeti zajedno

---

[37]) Trotsky, *History of the Russian Revolution*, I, 25.
[38]) Bunyan and Fisher, *op. cit.*, str. 569—570.
[39]) *My Life*, str. 349.

i raditi na zajedničkoj stvari." Ali je ovaj san još daleko od ostvarenja, pošto vladajuće klase „neće da ustupe nijednu stopu bez borbe." Revolucija veruje u upotrebu sile, pošto ne može biti promene u društvenim odnosima „bez krvavog rata." Rehabilitacija „oružanih snaga Ruske Republike" je za zemlju i radničku klasu pitanje života i smrti. Stoga „svaki mladi radnik, umesto da nedeljom pije pivo kod kuće, treba da uči da gađa", jer učeći da gađa, radnik „vrši najvažniji zadatak svoje klase." Mora se obnoviti najstrožija disciplina i, kad god je potrebno, smrtnom kaznom kažnjavati kukavičluk, bekstvo i druge vojne prestupe, jer „Revolucija ne samo što dozvoljava strogu disciplinu u vojsci, već je i stvara." Vojskom se ne može upravljati preko komiteta, izabranih oficira i dijalektičara, već samo čvrstom rukom vojnog autoriteta.[40])

To je bio gorak lek koji se morao s mukom progutati. Ali je Trocki, izgleda, imao Lenjinovo puno poverenje, što mu je, zajedno sa njegovim sopstvenim znatnim sposobnostima govornika i upravljača, pomoglo da od haosa stvori red i pobedu od pretećeg poraza. Lenjin je shvatao da postoje vremena kada, kako je govorio, „istorija prouzrokuje da vojni problem postaje suština političkog problema."[41])

Trockom je bila potrebna velika hrabrost da bi u službu Crvene armije primio „tehničare" i „stručnjake" — ublaženi nazivi za oficire i podoficire — stare vojske. Bili su jako omrznuti „nosioci zlatnih epoleta", plemićka inteligencija, sinovi imućne buržoazije i kulaka. „Mi smo te carske oficire morali da uzmemo u obzir zbog njihove profesionalne stručnosti," rekao je Trocki. „Bez njih bismo morali da počnemo od početka, a nije bilo verovatno da bi nam naši neprijatelji dali vremena koje je bilo nužno da naše samovaspitanje dovedemo na potreban nivo." Na optužbu da je upotreba ostataka starog režima bila opasna, Trocki je odgovorio: „Opasnosti ima svuda. Mi moramo da imamo učitelje koji znaju nešto o ratnoj nauci. Mi razgovaramo sa ovim generalima sasvim otvoreno. Mi im kažemo: „U zemlji postoji nov gospodar — radnička klasa. Njemu su potrebni učitelji da uče trudbenike... kako da se bore sa buržoazijom." Ako nas ovi generali budu pošteno služili mi ćemo im pružiti svoju punu podršku; ako pokušaju protivrevoluciju, naći ćemo načina da postupimo sa njima."[42]) Ova rešenost Trockog da se koristi službom oficira ranije vojske bila je naposletku povod za ogorčene sukobe sa

---

[40]) Vidi tvrđenje Trockog u Bunyan and Fisher, *op. cit.*, str. 569—572; njegov govor od 21 aprila 1918 godine, *ibid.*, str. 572; njegov govor od 29 juna 1918 godine u James Bunyan, *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April—December 1918; Documents and Material* (Baltimore; 1936), str. 268—270; Trotsky, *My Life*, str. 411 i *History of the Russian Revolution*, I, 375, 461.

[41]) Wollenberg, *op. cit.*, str. I, 3—4.

[42]) Bunyan and Fisher, *op. cit.* str. 570—571; Bunyan, *op. cit.*, str. 267; *My Life*, str. 438. Oružje kojim je Trocki pretio oficirima bilo je držanje njihovih porodica kao talaca. Oni koji misle da izdaju Revoluciju, rekao je, treba da „znaju da izdaju svoje sopstvene porodice: očeve, majke, sestre, braću, žene i decu." Da bi se ova pretnja učinila efikasnom, bile su preduzete potrebne mere da se „zadrže" porodice sumnjivih izdajnika. Ako je Trocki bio svirep u ovom pogledu, kaže američki novinar, bilo je to zato, što je sama Revolucija bila svirepa. Chamberlin, *op. cit.*, *II*, 30—32.

njegovim drugovima. Ali, privrženošću svome programu, uprkos opozicije i kritike, on je za srazmerno kratko vreme ne samo izgradio Armiju, već je dobio u službu i nekoliko odličnih vojnika — među kojima Tuhačevskog i Šapošnjikova — koji su Crvenoj armiji u toku narednih godina dali visok stepen profesionalnosti koji bi inače jedva mogla postići.

Od aprila 1918 do avgusta 1920 godine broj ranijih oficira koji su služili u Crvenoj armiji, uključujući neophodno lekarsko i veterinarsko osoblje, prevazišao je 48.000. Ovome treba dodati oko 250.000 podoficira čija se uloga u održavanju discipline i održavanju morala teško može preceniti. Mnogi od njih dobili su oficirske činove, a neki su se uzdigli i do visokog komandovanja — među kojima kao najznamenitiji, ali daleko od sjajnog, Buđoni, čiji ugled iz dana Građanskog rata nije preživeo ispite Drugog svetskog rata. Znatan broj carističkih oficira ostao je u vojsci posle Građanskog rata i stekao je poštovanje čak i onih koji su prvobitno bili protiv toga da se oni uopšte prime. Tako je Vorošilov, govoreći na osmoj godišnjici Crvene armije, rekao da se oni, što se tiče vernosti, ne mogu razlikovati od članova partije. „Oni su jednaki drugovima i ginuli su na isti način na prvu zapovest vlade radnika i seljaka na svojim borbenim mestima kao što su to činili njihovi ostali, partiski drugovi.“[13]) Da bi stalno bdili nad oficirima stare vojske, vršili propagandu i partiski rad među vojnicima, vaspitavali seljaštvo u pogledu ciljeva Revolucije i Građanskog rata i obavljali ostali nevojni rad, Trocki je u svakoj jedinici Crvene armije postavio političke komesare. On nije pretpostavljao da će se ovi komesari mešati u vojne operacije, ali su oni bili odgovorni za moral i odanost svoje komande. Ako jedna jedinica ne bi uspela u izvršenju svoga zadatka, komesar je uziman na odgovornost. Trocki je verovao u dobro staro revolucionarno načelo streljanja komesara za neuspeh *pour encourager les autres**)[44]). Stoga položaj komesara nije bila sinekura za mladog komunistu. Komesari su obavljali neprekidan težak rad i bili, pored jarosti Trockog, stalno izloženi smrti u borbi. Trocki im je odao dobro zasluženo priznanje kada je rekao da su sačinjavali „nov komunistički red Samuraja**) koji su — bez privilegija kaste — u stanju da ginu i da uče druge da ginu za radničku klasu.“ Da bi se uzdigao uticaj komesara, mladi komunistički oficiri školovani su u sovjetskim vojnim školama. Jedan energičan njujorški organizator radničkog pokreta, Goldfard-Petrovski, nalazio se na čelu čitave mreže ovih škola koje su davale ne samo komandante nego i odabrane udarne trupe za Crvenu armiju. Posle kratkih kurseva od dva do šest meseci, često

[43]) White, *op. cit.*, str. 207.

*) Pour encourager les autres = da bi se ohrabrili drugi. —

[44]) Njegovo oduševljenje za takva streljanja morala je viša vlast da ukroćava. Ustanovu političkih komesara zavela je ranija buržoaska privremena vlada, ali ona nije imala uspeha u sasvim demoralisanoj vojsci 1917 godine.

**) Samuraj (japanski) = čuvar. To je u Japanu bila plemićka klasa kletvenika feudalnog doba sa pravom da nosi dva mača; njoj su pripadala sva vojna i građanska zvanja. Samuraji su se odlikovali kultom predaka, vernošću gospodaru i nipodaštavanjem života.

prekidani službom na frontu, ovi mladi crveni kadeti ispoljavali su uticaj daleko iznad mere njihove vojne izvežbanosti.[45])

Ako retrospektivno pogledamo, videćemo da Trockijev način organizovanja, snabdevanja i stvaranja oficirskog kadra, pa čak i njegovo lično komandovanje Crvenom armijom, pretstavljaju jedno od istaknutih dostignuća moderne vojne istorije. Pri tome Trocki je mnogima morao da stane na žulj, te nije nikakvo čudo što se u partiskim redovima podigla ogorčena opozicija. Trocki je bio više nego ravan svojim kritičarima u vođenju debata — on ih je mogao srušiti epigramima i čistom snagom svoje rečitosti. Ali, članovi ove opozicije bili su jaki ljudi, koji se nisu mogli odgurnuti logikom ili dijalektikom. Jer, raspravom o vojnoj politici bila je obuhvaćena osnovna i nemilosrdna borba za vlast — borba u kojoj je Trockom bilo suđeno da izgubi u korist manje veštih, ali podjednako odlučnih ljudi. Među mnogim sposobnim ljudima u protiv-trockističkoj grupi nalazio se jedan koji je u istoriji Crvene armije trebalo da odigra čak i veću ulogu. Njegovo je ime bilo Josif Staljin i on sada nosi ponosnu titulu maršala Sovjetskog Saveza.

IV

Opozicija se borila sa Trockim zbog raznih stvari, a naročito zbog upotrebe ranijih carističkih oficira, zbog stepena autonomije koju vojne jedinice treba da imaju u ratu, zbog partizanskog ratovanja, metoda vojne discipline i relativnih preimućstava ofanzivnog i defanzivnog načina vođenja rata. Trocki je objektivno izložio stanovište svojih protivnika kada je pisao: „Opozicija je pokušala da nađe neku opštu teorisku formulu za svoje stanovište. Ona je tvrdila da je centralizovana vojska karakteristična za kapitalističke države; revolucija ima da izbriše ne samo poziciski rat, već isto tako i centralizovanu vojsku. Prava suština revolucije je njena sposobnost da se slobodno kreće, da vrši brze napade i da izvršava manevre; njena borbena snaga je oličena u malom samostalnom odredu, sastavljenom od raznih rodova vojske; on nije vezan za neku bazu; u svojim operacijama on se sasvim oslanja na podršku naklonjenog stanovništva; on se može slobodno pojaviti u pozadini neprijatelja, itd. Ukratko, taktika *partizanskog rata* proglašena je za taktiku revolucije."

Trocki je verovao da doktrina njegovih protivnika „ustvari nije bila drugo no idealizacija naše slabosti." Mislio je da je sumnjivo da bi se pouke Građanskog rata mogle primeniti na buduće ratove neodređenog karaktera.[46]) Staljin i Vorošilov, sa svoje strane, bili su rešeni da se u pitanjima discipline svojih sopstvenih snaga ne podvrgnu kontroli iz Moskve. Oni su znali da će, napadajući upotrebu oficira stare vojske, imati široko rasprostranjenu podršku u Partiji i među mlađim elementima nove vojske. Znali su i da je partizansko ratovanje jako ukorenjeno u narodnoj tradiciji i da mogu zadobiti

---

[45]) Chamberlin, *op. cit.*, II, 34, 36.

[46]) *My Life*, str. 438.

dalje pristalice ako nastoje da se njemu da prednost pred ortodoksnim evropskim metodima. Ali, razmirica je išla daleko preko relativno uskog područja ovakvih problema.

Posle toga, došla je debata o vojnim teorijama, strategiskim koncepcijama i oblicima organizacije vojske. U prvom redu je stajalo pitanje da li postoji ili ne postoji određena marksistička vojna doktrina. Neki od sjajnih vojnih komandanata Crvene armije koji su to postali svojom zaslugom — naročito Frunze, Vorošilov i Gusev, zajedno sa ranijim oficirom Tuhačevskim — mislili su da su u Građanskom ratu otkrili dostignuća nove vojne teorije revolucionarnog proletarijata, koja odbacuje svu raniju ratnu doktrinu. Ako takva nova vojna teorija zaista postoji ili se može formulisati, tada je treba usvojiti za vođenje Crvene armije. „Jedan od osnovnih uslova za obezbeđenje najveće jačine Crvene armije", pisali su Frunze i Gusev 1921 godine, „jeste da se ona preobrazi u jednu monolitnu organizaciju, iskovanu od vrha do dna ne samo zajedničkom političkom ideologijom, već i jedinstvom pogleda na karakter vojnih problema koji stoje pred Republikom, na metod rešavanja ovih problema, kao i na sistem borbene obuke trupa."[47]) Oni koji su upravljali tadašnjom vojskom videli su u celokupnoj takvoj tezi pokušaj da se štabu nametne partiska cenzura, da se meša u razvitak vojne misli i da se nametnu kazne onima koji ne primaju zvaničnu dogmu. Bojazan u tom pogledu bila je opravdana, jer su uobičajena skučavanja totalitarne države docnije proširena na vojne poslove.

Trocki je poricao da postoji neka marksistička vojna teorija. „Marksistički metod je," rekao je, „metod istoriske i društvene nauke. Ne postoji „nauka" o ratu, i neće nikad ni postojati. Ima mnogo nauka koje se tiču rata. Ali rat, sam po sebi, nije nauka; rat je praktična veština i umešnost. Kako bi bilo moguće da se načelima vojne veštine da oblik pomoću marksističkih metoda? To je isto tako nemoguće kao što je nemoguće da se stvori teorija arhitekture ili da se napiše veterinarski udžbenik pomoću marksizma."[48]) Zaista, čak i ako bismo se složili „da je „vojna nauka" nauka, nemoguće je pretpostaviti da bi se ova nauka mogla sagraditi prema metodu marksizma. Istoriski materijalizam ni u kom slučaju nije univerzalan metod za sve nauke... Pokušaj da se on primeni u specijalnom području vojnih poslova bio bi najveća obmana." Trocki je opominjao da se diskusije o takvim pitanjima ne smeju opterećivati „otrcanom marksističkom terminologijom, jako zvučnim rečima, nadutim problemima za koje se obično utvrdi da su granate bez jezgra i sadržaja."[49])

Trocki je rado priznavao da marksističke doktrine mogu odrediti široku strategiju boljševičke revolucije u svetskoj politici. Ali, on je

---

[47]) M. Frunze, *Selected Works* (Moskva, 1934), str. 7, navodi White, *op. cit.*, str. 161. Napravio sam sitne izmene u prevodu (Erl).

[48]) Trotsky, *How the Revolution Developed Its Military Power* (Moskva, 1924). Navodi S. Gusev, „Our Disagreements in Questions of War" u *The Bolshevist*, 1924, br. 15, str. 34—39 (Prevela V. T. Bill); navodi takođe White, „Soviet Philosophy of War", *loc. cit.*, 339.

[49]) Trotsky, *ibid.*, navodi White, *Growth of the Red Army*, str. 167.

bio protiv amaterskog i ideološkog pristupanja vojnoj teoriji, bez veze sa iskustvom drugih zemalja i starog režima u Rusiji. „Kada se strategija razvija sa tačke gledišta mladih revolucionara, rezultat je haos." Postoje izvesni stalni činioci u ratu — naročito čovek i geografija — koji deluju čak i kada se tehnika, socijalna struktura i politička organizacija menjaju. Ove relativno trajne pojave moraju se proučavati isto tako brižljivo kao i prolazni uslovi kod kuće i na strani. Osnovno pravilo strategije za Sovjetsku Republiku, zaključio je, jeste „da budemo budni i da držimo svoje oči otvorene."[50])

Ma kako da je gledište Trockog moralo izgledati razumno objektivnom proučavaocu vojnih poslova, ono je razjarilo vatrene komuniste. Njihov glavni govornik je bio Mihailo V. Frunze, iza koga je stajala gruba figura Staljina. Frunze je imao aktivnu revolucionarnu karijeru od 1904 godine i bio je upravljajući genije ilegalne vojničke organizacije u staroj vojsci. Ali široko priznanje je stekao tek kao komandant armija koje su operisale na Istoku protivu Kolčaka i docnije na Krimu protivu Vrangela. Iz Građanskog rata izašao je sa reputacijom prvoklasnog taktičara i stratega. Mada u debati nije bio dorastao Trockom, on je raspolagao upornom rešenošću koja je, delom, suzbijala sjaj njegovog protivnika. I, pre svega, Frunze je bio na strani anđela — što znači da ga je podržavao čovek koji je trebalo da preuzme Lenjinovu vlast. Početkom 1924 godine on je postavljen za potpretsednika Revolucionarnog vojnog saveta i *de facto* komandanta Crvene armije. Januara 1925 godine on je naimenovan za narodnog komesara za vojne i pomorske poslove, a ubrzo posle toga Trocki je izgubio svaki odlučujući uticaj na sovjetsku politiku. Frunze je umro pred kraj iste godine, u svojih četrdeset godina, ali je ipak uspeo da u vojnu organizaciju uvede bitne reforme.

„Prema Frunzeu, glavni uslov za formulisanje odgovarajuće vojne doktrine bila je njena stroga koordinacija sa opštim ciljevima države i materijalnim i duhovnim izvorima kojima se raspolagalo. On je dopuštao da takvu doktrinu nije moguće izmisliti," njeni elementi su već postojali, i posao vojnih teoretičara bio je da procene ove elemente i da ih sastave u povezan sistem u skladu sa „osnovnim učenjem vojne nauke i zahtevima vojne veštine". U ovom pogledu, on se malo razlikovao od Trockog, koji je baš zbog toga stvarno naišao na izvesne teškoće da pobije Frunzea i Vorošilova u debati koja se odvijala pred XI partiskim kongresom 1922 godine. Ali, Frunze je otišao dalje. Uzimajući sve u obzir — veličinu Sovjetske Republike, srazmerno malo trupa na njenom raspolaganju, teškoće transporta i zaostalo industrisko stanje zemlje — osnovne taktičke i strategiske koncepcije Crvene armije, rekao je, treba da se zasnivaju na ofanzivi, na manevarskom ratu, suprotnom ratu rovova i pozicija koji je bio karakterističan za operacije 1914—1917 godine. Iskustva Građanskog rata pokazala su da se naročito revolucionarne trupe mogu prilagoditi manevarskom ratu. Osim toga, pravi duh Revolucije zahteva stalnu aktivnost, smelost, gerilske poduhvate i druga sredstva

---

[50]) White, *op. cit.*, str. 164, 165.

da se rat nametne neprijatelju. Kako defanziva nije preporučljiva iz političkih i vojnih razloga, utvrđenja treba da igraju malu ili nikakvu ulogu u sovjetskom sistemu.[51])

Suprotno ovome, Trocki i njegova profesionalna okolina (sa značajnim izuzetkom Tuhačevskog) tvrdili su da nijedan sistem, ofanzivan ili defanzivan, nije *ipso facto* dobar ili rđav. Pobeda se, svakako, može postići samo ofanzivom. Ali, za revolucije je prvenstveno od važnosti politička ofanziva koja može da bude sasvim u skladu sa strategiskom defanzivom. Iscrpljenost Rusije posle Prvog svetskog i građanskih ratova, ustezanje seljaštva da se preduzmu dalje vojne avanture, poremećena i nerazvijena privreda zemlje, neophodna potreba da se brzo stvori velika i dobro izvežbana oružana sila — sve je to preporučivalo opreznost u pogledu vojne ofanzive. Odbranbeni rat iznuravanja je jedina vrsta rata na koju bi mogle pristati sve klase Republike; to je i jedina vrsta rata koja bi u potpunosti iskoristila veličinu, geografski položaj i privrednu zaostalost zemlje. Sve dok Rusija ne bude razvila svoja sredstva i sagradila svoju industrisku snagu, to je jedina strategija koja daje nade na uspeh. Zatim, nijedna vojna doktrina ne može da odgovori svakom nepredviđenom slučaju ili svakom spletu uslova. Svečin, raniji carski oficir, služeći kao profesor u štabnoj akademiji, izrazio je ovo veoma oštroumno ovim rečima: „Za svaki rat je potrebno razviti naročitu liniju strategiskog ponašanja; svaki rat pretstavlja zaseban slučaj koji zahteva uspostavljanje svoje sopstvene, posebne logike umesto primenjivanja istog recepta, pa makar i crvenog... U širokom okviru opšte teorije savremenog ratovodstva dijalektika dozvoljava jasnije karakterisanje linije strategiskog ponašanja koju treba izabrati u datom slučaju nego što bi se moglo postići čak i u teoriji, naročito stvorenoj za ovaj specifičan slučaj.“[52]) Ukratko, mudra strategija je gipka strategija.

Drugi predmet žustre debate bio je karakter trajnog vojnog uređenja Sovjetske Republike. Da li Crvena armija treba da bude profesionalna vojska ili milicija? Odgovarajući na ovo pitanje — koje je bilo tesno povezano sa raspravom o postojanju Marksove vojne doktrine — komunisti su imali uputstvo Marksa i Engelsa koji su učili da je milicija idealan oblik vojne organizacije za jednu komunističku državu. Oni su, po svoj verovatnoći, bili i pod uticajem Žana Žoresa, čija je knjiga *L'armée nouvelle*, objavljena 1914 godine, imala znatan uticaj na socijalističko i radikalno razmišljanje

---

[51]) White, *op. cit.*, glava VI navodi Frunzea i izlaže pregledno njegove poglede; ovo je najbolji izveštaj na engleskom o velikoj debati 1921—1922 godine. Zasniva se na spisima učesnika i na stenografskim beleškama XI kongresa sovjeta radnika, seljaka, Kozaka i pretstavnika Crvene armije, u Moskvi, 1922.

[52]) A. Svechin, *Strategy* (drugo izdanje, Moskva, 1927), str. 8—9, navodi ga u prevodu White, str. 163.

u celoj Evropi.[53]) Po pitanju milicije stav Trockog bio je manje kategoričan nego što je bio po pitanju vojne teorije kao celine. On nije zauzeo jasno određen stav, navodeći da bi sa izvesnim rezervama sistem teritorijalne vojske mogao da bude prihvatljiv za njega. Sudeći po karakteru vojnih reformi iz 1924—1925 godine, ni Frunze nije bio voljan da usvoji ekstremno stanovište. Međutim, profesionalni oficiri zauzeli su beskompromisno držanje u korist regularne vojske, uglavnom zbog vojne efikasnosti. Njihovo je mišljenje rečito i veoma ubedljivo izneo Tuhačevski koji je uspeo da pitanje regularne vojske spoji sa strasnim plediranjem agresivnog komunističkog imperijalizma.

Mihajlo N. Tuhačevski (1893—1937) bio je mlad poručnik carske vojske koji je 1917 godine prišao boljševicima i postao heroj rata sa Poljskom. Bio je ambiciozan, sujetan, bistar, inteligentan i hrabar, i pun strasnog primitivnog ruskog patriotizma koji je na neki način pojačao žarkim prihvatanjem Revolucije. Bio je potomak grofa od Flandrije*) i težio je, možda, da postane crveni Napoleon. Vojska je pretstavljala cilj njegovog života i on je postigao zasluženi uspeh na raznim položajima od upravnika Vojne akademije do načelnika Generalštaba. Streljan je 1937 godine, za vreme velikog čišćenja, optužen zbog izdajstva čije se pojedinosti još nalaze među neotkrivenim tajnama Kremlja. Proučavajući Tuhačevskog nije uvek lako odrediti da li je on više bio strastan fanatik komunizma, vatreni ruski nacionalista ili bistar vojni karijerista. Možda će odgovor na to pomoći da se objasni zašto je na kraju bio streljan.[54])

Tuhačevski je verovao da treba preduzeti političku i vojnu ofanzivu. Komunizam bi se tada mogao preneti na ostatak sveta nekom vrstom vojnog imperijalizma. Bio je protivan tradicionalnoj politici povlačenja u prostrane prostore Rusije, pošto gubitak teritorije nužno utiče na ratni potencijal zemlje. Zatim, za revolucionarnu državu bitna su osvajanja teritorije, jer omogućavaju vojsci koja napreduje da širi revolucionarne ideje i da dobija regrute iz eksploatisanih klasa neprijateljske zemlje. Pošto je klasna borba važna faza svakog rata, Tuhačevski je predložio da Komunistička internacionala osnuje vojni generalštab koji bi bio zadužen pripremanjem planova za iskorišćavanje naoružanog proletarijata za stvar svetske revolucije. Ali, bez obzira na političke i ideološke okolnosti, cilj svakog rata je pobeda uništenjem neprijateljskih oružanih snaga, koja se, rekao je Tuhačevski, može postići samo nemilosrdnom ofanzivom.[55])

Ako jedna revolucionarna država treba da se pridržava ofanzivne strategije, ona se može nadati uspehu samo ako ima vojsku najvišeg

---

[53]) O Marksu i Engelsu vidi glavu 7, a o Žoresu glavu 15. Komunisti su često poricali svako interesovanje za mišljenja onih koji su bili u vezi sa Drugom internacionalom, ali uprkos takvim poricanjima, oni nisu mogli da se sasvim odreknu svog intelektualnog nasledstva.

*) Grof od Flandrije je titula drugog sina belgiskog kralja. — Prim. prev.

[54]) Kratku biografsku belešku o Tuhačevskom vidi M. Berchin and E. Ben-Horin, *The Red Army* (New York, 1942), str. 110—114.

[55]) White, *op. cit.*, glava VI. *passim.* Vidi takođe članak Tuhačevskog „War as a Problem of Military Struggle“, u *Great Soviet Encyclopedia*, sveska XII.

standarda profesionalne savršenosti. To milicija ne može biti. U sjajnoj raspravi, napisanoj kada mu je bilo tek dvadeset sedam godina, Tuhačevski je smelo napao sistem milicije kao nepodesan za sovjetsku vladu i Komunističku partiju koje su težile da zaštite revoluciju kod kuće i da šire klasnu borbu na strani. Milicija je, naprotiv, „najlogičniji i najefikasniji vojni sistem za buržoasku državu koja je dostigla maksimum svoga kapitalističkog razvitka.“ U buržoaskom društvu je razvijeno stanje železnica odlučujući činilac u pogledu veličine vojske i razvoja vojnih metoda. Vežbanje vojske tada postaje sporedno, a vežbanje štabova presudno. „Ako pretpostavimo najsavršeniju vojnu tehniku, kvalitet vojske se može nadoknaditi njenim kvantitetom.“ U kapitalističkim vojskama, kao i u buržoaskom društvu uopšte, mala vladajuća klasa može upravljati masama pomoću monopola izvora materijalnih sredstava. Stoga milicija odgovara opštim političkim shvatanjima kapitalizma. Međutim, za revolucionarnu državu uslovi su drukčiji. Socijalistička revolucija nalaziće se u neprekidnom ratu sve dok ne bude uništena ili se sama ne raširi po celom svetu. U oba slučaja ne bi bila potrebna dalja debata o sistemu milicije. Ali, u međuvremenu, Sovjetska Republika mora da ima radničku vojsku, zasnovanu na obaveznoj službi. Zatim, regrutovanje treba da bude međunarodno, jer klasna borba prelazi državne granice. Kada zastava revolucije bude izneta van sovjetske teritorije, ona će okupiti izvežbane radnike-vojnike napadnutih zemalja, obezbeđujući na taj način uspeh smeloj politici ofanzive.[56])

Ovo je bio u svakom pogledu smeo program, i bio je suviše smeo za sovjetsku vladu. Ortodoksni komunisti su nastavili da brane sistem milicije, da kude upotrebu vojnih specijalista i da upozoravaju protivu „ljudi na konjima“. Vojne reforme od 1924 godine nisu uspele da reše sukob, jer su predviđale kadrovsku vojsku od oko 560.000 profesionalnih vojnika i teritorijalnu miliciju od 43 divizije. Tako je Frunze, koji je prvobitno kumovao miliciji protivu regularne vojske, bio otac kompromisa po kome Crvena armija nije bila ni jedno ni drugo. Ali, kompromis je bio plodan, jer je mladom Sovjetskom Savezu dozvolio da za vreme svojih kritičnih godina u svojim vojnim ustanovama potpuno iskoristi tradiciju i tehničku spremnost, dok je u vojsci zadržao one elemente koji su činili jezgro naprednih političkih i strategiskih ideja.[57])

Naglašavajući razlike između učesnika u velikoj debati o sovjetskoj vojnoj politici 1921—1924 godine, lako bi se mogle prevideti tačke u kojima su se oni u suštini slagali. Crvena armija je trebalo da bude klasna, klasno svesna armija radnika i seljaka; buržoazija i ostale grupe, lišene prava, ukoliko bi im se uopšte dozvolilo da služe, bile su određene za ono što je Trocki zvao „prljav posao“ u radničkim bataljonima i na drugim mestima. Zakletva, koju je polagao

---

[56]) M. Tuhačevski, *Die Rote Armee und die Miliz* (Nemački prevod, Leipzig, 1921), naročito strane 9—10, 18, 19, 25—31.

[57]) Informacionu knjigu o ruskoj vojnoj teoriji i istoriji pretstavlja N. Basseches, *The Unknown Army* (New York, 1943). O reformama 1924—1925 godine vidi White, *op. cit.*, glava VIII, „Frunze's Army.“

svaki vojnik, bila je zakletva odanosti ne samo Sovjetskoj Republici, već i radničkoj klasi. „Pred radnim klasama Rusije i celog sveta", glasila je, „obavezujem se da ću časno braniti titulu borca radničko-seljačke vojske."[58]) Disciplina se mora čuvati, a jedinstvo komandovanja postići teoriskim, ako ne stvarnim smanjenjem vlasti političkih komesara u čisto vojnim stvarima. Dogovoreno je takođe da se Revolucija mora braniti po svaku cenu „od međunarodne, oružane, kapitalističke zavere." Vojna politika sovjetske vlade, ma koji oblik uzela, trebalo je da se izgradi na komunističkim temeljima i revolucionarnom gledanju na život. Izvorna sredstva nacije moraju se razviti i njena industrija proširiti, tako da podizanje i efikasnost Crvene armije ne bi naišli na čisto materijalna ograničenja. U ovim stvarima svi su bili složni bez obzira na njihova druga neslaganja.

V

Neizvesnost i razmirice, koje su bile karakteristične za sovjetske vojne poslove u vremenu od 1918—1924 godine, mogu se pripisati trima osnovnim činiocima. Prvo, one su bile svojstvene samom haosu Revolucije, koji je dezorganizovao sve delatnosti uprave i ubacio neiskusna građanska lica na položaje teške odgovornosti za vođenje rata. To što su Lenjin, Trocki i ostali uspeli da toliko učine, vredno je pažnje, jer osobine koje čine revolucionarnog agitatora i osobine koje čine sposobnog vojnog stratega ne moraju biti iste.

Drugo, debata u pogledu vojne politike vođena je u apstraktnim izrazima, a ne u bitnom okviru sovjetske spoljne politike. Naprimer, učesnicima nikako nije bilo potpuno jasno da li vlada treba prvo da podupire međunarodnu revoluciju ili da zajemči uspeh komunizma u jednoj zemlji. Za vreme prvih faza brestlitovskih pregovora bila je očigledna Lenjinova namera da izazove evropski građanski rat, ali se docnije politika menjala s vremena na vreme i od slučaja do slučaja. Ali, sve dok nije rešeno ovo osnovno pitanje, bilo je uzaludno diskutovati o takvim pitanjima kao što su preimućstvo defanzive nad ofanzivom ili manevra i pokretljivosti nad pozicijama i utvrđivanjem. Međusobni odnos spoljne i vojne politike toliko je važan da ga treba stalno isticati u svakoj naciji u svetu i zato se nije moglo očekivati da će ga boljševici razumeti već od samog početka.

Treće, kao što je već rečeno, mnogi argumenti, koji su se ticali vojnih poslova, bili su samo racionalizacije pojedinačnih ambicija, plašt koji je tanko prikrivao osnovnu borbu za upravu partijom i za vladavinom. Jer, Lenjin je skoro dve godine pre svoje smrti, januara 1924 godine, bio bolestan i njegovo stanje se postepeno pogoršavalo. U toku ovih godina izbor njegovog naslednika jasno je uticao na svaku političku diskusiju i uplivisao kako na pojedinačna mišljenja tako i na javnu politiku.

Staljinovo preuzimanje vlasti i njegovo nemilosrdno suzbijanje nesloge u komunističkim redovima omogućili su da dođe do razja-

[58]) Tekst zakletve vidi kod Bunyan and Fisher, *op. cit.*, str. 574.

šnjavanja problema. Mada Staljin, sem nedavnim ukidanjem Kominterne, nikad nije poricao međunarodni karakter komunističkog pokreta, opšti pravac njegove politike postajao je sve više nacionalistički. Izgleda kao sigurno da mu je u spoljnim poslovima bila preča briga o bezbednosti Sovjetskog Saveza nego donkihotska želja da se Revolucija prenese preko granica. Staljinovi ciljevi mogu se delimice objasniti njegovim sopstvenim životom i karakterom; a delimice su bili određeni razvojem izvan Rusije, naročito podizanjem nacističke Nemačke i Hitlerovom otvoreno priznatom namerom da zauzme sovjetsku teritoriju. Bilo je i otstupanja od glavnog pravca Staljinove politike, ali njene najsnažnije sile bile su centripetalne.

Suprotno Lenjinu, Trockom i mnogim drugim boljševicima, Josif Staljin nikad nije prošao kroz period izgnanstva u tuđini. Vodio je nemilosrdnu borbu protivu carističkog režima od 1896 do 1917 godine i na njegovo ime zapisan je u revolucionarnom dnevniku značajan broj hapšenja i zatvora. Ali, njegovo ratovanje je bilo podzemno na domaćem tlu, i na domaćem tlu on je produžio da se bori za komunizam i otadžbinu. On nije intelektualac niti pretežno teoretičar, mada je pokazao surovu rešenost da primeni marksistička načela kako ih on razume. Upravljajući komunističkom partiskom mašinom stekao je široko iskustvo u politici i on je „realista", ako je takav ikad postojao. To je čovek koji je, ostajući misteriozan i zagonetan za ostali svet, za čitavu generaciju odredio sovjetsku vojnu politiku i pripremio Crvenu armiju, tehnički i moralno, za veliku borbu protivu Nemačke koja je počela juna 1941 godine.

Za petnaest godina posle Frunzeove smrti 1925 godine, Staljinov glavni pretstavnik za vojne stvari bio je maršal Klementije Vorošilov. Ovaj je tipičan revolucionar stare škole. Rođen u Lugansku (koji je u njegovu čast dobio ime Vorošilovgrad), kao sin rudara uglja, on je odrastao u siromaštvu i u ranoj mladosti upao je u prevratničku delatnost. Boljševicima se priključio 1917 godine i za vreme Građanskog rata združio se sa Staljinom na Južnom frontu, naročito u odbrani Caricina. Kako je bio jedan od najogorčenijih protivnika Trockog, a isto tako i zvanični branilac protivtrockističke grupe, bilo je prirodno da ga je Staljin postavio za komesara rata. Pod njim je Crvena armija postala jedna od najjačih vojski sveta. „Njen razvoj treba pripisati naporima cele mašinerije države, ali, nema sumnje da je Vorošilovljev udeo u ovim naporima bio znatan."[59]) Verovao je u disciplinu, inicijativu i profesionalnu nadležnost više nego u teorije o ratovodstvu. Potpomagao je vojne strane petogodišnjih planova i stoga mu treba priznati deo uspeha sovjetske ratne privrede. Među drugim stvarima on je sproveo decentralizaciju industrije, izgradnju zaklonjenih tvornica i preseljenje ratnih postrojenja prema istoku. Verovatno zbog neuspeha u Finskom ratu, smenjen je 1940 godine sa položaja komesara rata. 1941 godine bila mu je poverena odbrana Lenjingrada, ali u najnovije vreme nije imao operativnu komandu.

[59]) Berchin and Ben-Horin, *op. cit.*, str. 104; o daljim biografskim podacima vidi *ibid.*, str. 100—104.

Uvek više političar nego vojnik, Vorošilov se posvetio, uglavnom, administrativnom poslu. Kao stari neprijatelj Tuhačevskog, on najpre nije bio sklon da mu poveri značajnu ulogu u poslovima Crvene armije. Međutim, upadljiva sposobnost dovela je Tuhačevskog, posle progonstva od oko pet godina provedenih na relativno manjim položajima, do njegovog naimenovanja za pomoćnika komesara rata i načelnika Generalštaba. Tuhačevski je pre Vorošilova potstakao teorisko proučavanje vojnih problema, i Crvena armija je pod njegovom opštom upravom razvila zaista prvoklasnu vojnu književnost.[60]) Tuhačevski je, s obzirom na noviji razvoj na strani i sve veću industrijalizaciju SSSR-a, unekoliko promenio svoje ranije poglede na sovjetsku strategiju. U svome uvodu Ratne službe od 1936 godine on je, naprimer, odbacio teoriju o naročitoj sposobnosti sovjetskog vojnika za manevar i time i njegovu naročitu sposobnost da preduzme ofanzivu. „Kako treba savladati vatrenu moć savremenog protivnika neće se naučiti iz ove teorije," pisao je. „Bilo je drugova, naprimer, koji tvrde da za vežbanje jednog vojnika Crvene armije treba utrošiti manje granata nego za vežbanje jednog vojnika kapitalističke vojske — razlika koju su objašnjavali nadmoćnošću duha vojnika Crvene armije. Ovo samoobmanjivanje može u stvarnom ratu dovesti samo do nepotrebnih gubitaka i ozbiljnih preokreta. Ova teorija nije u saglasnosti sa zahtevom koji je postavio drug Vorošilov u pogledu vojne obuke, naime, da se uči pobediti sa „malim gubitkom krvi"."[61])

Mada je priznao da moć odbrane raste, Tuhačevski je ipak i dalje verovao u ofanzivu kao jedinu strategiju koja donosi pobedu. On je bio dobro upoznat sa stranom vojnom kritikom, pozivao se na de Gola kao „sjajnog francuskog vojnog pisca" i govorio je nepovoljno o defanzivnim doktrinama Lidel Harta. Pišući 1927 godine, on je izrazio mišljenje da će budući evropski rat biti čak i većih razmera i veće intenzivnosti nego rat 1914—1918 godine i smatrao je da će obuhvatiti rovovski rat i akcije za iznuravanja. Ipak, cilj svega ratovanja ostaće uništenje neprijateljskih snaga i osvajanje njegovih izvora privredne moći, a ovi ciljevi se mogu postići samo ofanzivom. U jednom govoru, januara 1935 godine, rekao je da su za jednu vojsku gipkost i obimnost u izvornim sredstvima možda najvažnija svojstva. „Nama treba ljudi koji su, pred sasvim novom tehnikom (kao što je mehanizacija), u stanju da promene svoje koncepcije munjevitom brzinom... Teško je odbaciti konjicu i druge koncepcije Građanskog rata i pravilno iskoristiti pokretljivost aviona i mehanizovanih trupa."[62])

[60]) Tuhačevski i Šapošnjikov napisali su divne studije o Poljskom ratu. Šapošnjikov je 1927 godine objavio svoju knjigu o Generalštabu *The Brain Trust of the Army*, Triandafilovo delo *The Character and Operation of Modern Armies* pojavilo se 1929 godine. Povremeni časopis *Vojna misao* počeo je da izlazi 1937 godine i doneo je sjajne članke o strategiji i taktici.

[61]) Berchin and Ben-Horin, *op. cit.*, str. 132.

[62]) O evoluciji Tuhačevskovih gledišta vidi White, „Soviet Philosophy of War", *loc. cit.*, str. 342—346. Citat je iz Mihael Freud (red.) *Weltrüstung, Ge-*

Staljin je, izgleda, takođe bio ubeđen da samo ofanziva može doneti pobedu. Navodi se da je rekao H. Dž. Welsu (H. G. Wells): „Kome treba vojni vođa koji nije u stanju da razume da se protivnik neće predati — već da se mora slomiti?“[63]) Ali, on je, zajedno sa drugim licima koja su bila u vezi sa sovjetskim vojnim poslovima, znao da strategija ne može biti uspešna ako je ne podržava potpuna mobilizacija izvora privrednih i moralnih sredstava nacije. Stoga značaj Staljinove uloge u sovjetskoj ratnoj doktrini i u savremenoj vojnoj istoriji ne leži u postavkama taktičkih i strategiskih teorija, već u njegovim dostignućima u industrijalizaciji Sovjetskog Saveza, u obučavanju njegovih ljudi, žena i dece za industriju i savremeni mehanizovani rat, kao i u odgajivanju one psihološke spremnosti stanovništva kao celine koja je bila tako dragocena u otporu nacistima. Staljinov režim spremao se za totalan rat u srazmerama koje je malo ljudi iz spoljnog sveta moglo da podozreva ili shvati. Titulu maršala koju je sebi podario, Staljin nije stekao na bojnom polju, već u svome radnom kabinetu, iznalazeći načine i sredstva kojima bi se izvori privrednih sredstava i ljudska snaga njegove zemlje mogli tako iskoristiti da bi se potpuno ostvario njen ogromni vojni potencijal.

Veoma je verovatno, ako ne i izvesno, da je glavna pokretačka sila petogodišnjih planova bila bojazan od rata i poraza. Već 1924 godine Frunze je istakao da se Crvena armija, zbog zaostalosti ruske industrije kao celine, a naročito primitivnog karaktera njene automobilske industrije, ne može povećati ili poboljšati u kvalitetu, te se jedva može nadati da će moći da se takmiči sa drugima na ravnoj nozi. Sem toga, ruski vojnik je bio skoro bez ikakve tehničke izvežbanosti ili tehničkog smisla što može dati samo široko razvijena industrijalizacija zemlje. Vorošilov je bio čak i svesniji tehničke zaostalosti Crvene armije; on je stanje ratne industrije pre 1928 godine opisao kao „haos i dezorganizaciju“ i kao „bolno mesto naše privrede“, kao mogući uzrok vojnog poraza. Opominjao je, takođe, da železnice i druge unutrašnje komunikacije u Rusiji nikako ne odgovaraju potrebama savremenog rata. Zahtevao je da se Crvena armija, ne povećavajući brojno stanje, podigne do efikasnosti drugih vojsaka, pošto kvantitet nije pogodna zamena kvaliteta. Stoga, po njegovoj oceni, prvi i glavni cilj Prvog petogodišnjeg plana treba da bude da se izgrade osnovne grane industrije koje imaju vezu sa proizvodnjom ratnog materijala i da se položi temelj za tehničko vaspitanje sovjetskog ljudstva. U toku perioda industrijalizacije, opremi Crvene armije dat je prioritet pred svima drugim zahtevima za gotovim proizvodima i poluproizvodima, za sirovinama i dodeljivanjem kvalifikovane radne snage. Mnogi posmatrači ruske pozornice od 1928 do 1938 godine mislili su da je oskudica potrošačkih dobara u SSSR-u bila posledica neefikasnosti upravljanja industrijom. Međutim, kao što su dokazali događaji, prvenstveni uzrok bila

schichte der Umwälzungen des Wehrwesens der Nationen im Jahre 1934—1935 in Dokumenten (Essen, 1934—1935), str. 76.

[63]) Berchin and Ben-Horin, *op. cit.*, str. 130.

je ratna privreda koja je sve žrtvovala interesima vojske i vojnoj spremnosti.[64])

Skoro beskrajan niz brojeva morao bi se upotrebiti da bi se prikazale intenzivnost i razmera industrijalizacije u toku od 1928 do 1941 godine.

Možda to najrečitije pokazuje prosta činjenica prelaženja ljudi iz sela u grad, iz zemljoradnje u industriju, između 1926 i 1939 godine, koje se većim delom obavilo posle početka prvog Petogodišnjeg plana 1928 godine. U jednoj deceniji otprilike, kao što je pokazano na grafikonu br. 1 (str. 374), industrisko stanovništvo Sovjetskog Saveza poraslo je, otprilike, sa 16% od ukupnog broja stanovnika na blizu 46% — skoro tri puta. To je moglo nastati usled opadanja zemljoradnika sa skoro 77% od ukupnog broja stanovnika na manje od 47%. Ovakvo drastično prebacivanje ekonomskog težišta jedne nacije u tako kratkom vremenu nije zabeleženo u čitavoj istoriji čovečanstva, a sigurno ne u modernom vremenu. Ono je postalo moguće kolektivizacijom zemljoradnje i uvođenjem tehnike, što je dovelo do nezaposlenosti u poljoprivredi koja je prouzrokovala seobu u gradove. Ova seoba je izvršena i najnemilosrdnijim prisiljavanjem od strane vlade u Moskvi. Nije potrebno naglašavati da je ta seoba imala za posledicu ogromne patnje i društvene poremećaje, a sumnjivo je da li bi ijedna druga zemlja na svetu mogla istrajati u državnoj politici sa sličnim posledicama za svoj narod. Takođe nije verovatno ni da bi neki drugi vođa u SSSR-u, sem Staljina, imao gvozdenu volju, potrebnu da se ostvari planirana privreda, a koja je tako potpuno iskorenila humanost. Ruski narod je u toku ovih strašnih godina izvršio strahovitu investiciju za svoju budućnost, ali, on je, posmatrano u svetlosti docnijeg razvoja, nesumnjivo spasao Revoluciju i svoju narodnu nezavisnost. Jer, ratni potencijal Sovjetskog Saveza sagrađen je na njegovom geografskom položaju, njegovim privrednim izvorima i na količini i kakvoći njegove ljudske snage. Ali, njegova sredstva bila bi bez vojne vrednosti ako se savremenom industrijom ne bi mogla pretvoriti u instrument rata, a njegova ljudska snaga bila bi neefikasna bez tehničkih sposobnosti koje samo industriska zemlja može preneti na svoju omladinu, sirovi materijal oružanih snaga.[65])

Sa vojne tačke gledišta industrijalizacija u Rusiji nije bila samo kvantitativna, već i kvalitativna. Za vreme Drugog petogodišnjeg

---

[64]) Max Werner, *The Military Strength of the Powers* (New York, 1939), bila je jedna od prvih knjiga koja je istakla privrednu bazu sovjetske vojne snage; vidi glavu II. Noviji, i na engleskom verovatno najbolji opšti pregled vojnih posledica petogodišnjih planova (1928—1932, 1933—1937, 1938—1942 godina) je White, *Red Army*, glava IX, „The Impact of Industrialization". Na ruskom postoji članak A. Bajkova, „Privredna osnova odbranbenog sistema u SSSR", u časopisu *Vojna misao*, novembra 1939, str. 21—36, iz koga je gđa. V. T. Bill napravila izvod za mene (Erl).

[65]) Za podatke o stanovništvu u SSSR-u duboko sam zahvalan profesoru Franku Notenštajnu i njegovim drugovima iz Instituta za proučavanje stanovništva Prinstonskog univerziteta. O socijalnim posledicama petogodišnjih planova vidi W. H. Chamberlin, *Russia's Iron Age* (Boston, 1934).

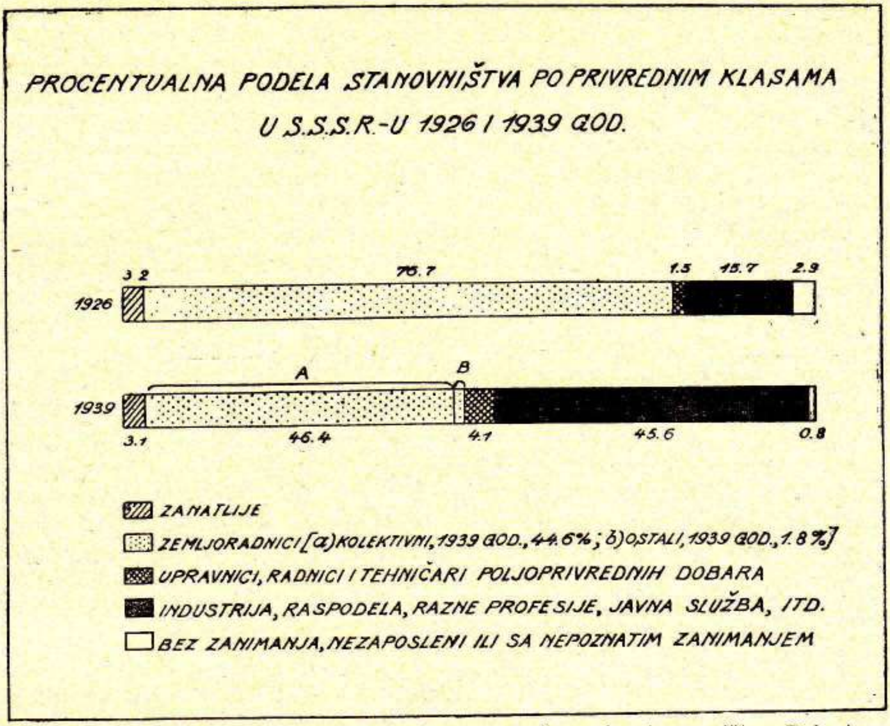

Grafikon br. 1. (Po podacima Instituta za proučavanje stanovništva Prinstonskog univerziteta, SAD).

plana odbranbena industrija je proširena skoro dva i po puta brže nego cela industrija, a u Trećem planu proporcija je bila veća nego tri prema jedan. Oprema postrojenja ratne industrije i kvalitet njenih proizvoda bili su daleko bolji od drugih. U nekim, naročito kritičnim industrijama — kao u industriji gvožđa i čelika, metalurgiji i industriji automobila — procenti povećanja i poboljšanja izrađenih proizvoda bili su uzorni. Upečatljiv napredak učinjen je u poboljšanju i proširenju železničkog transporta. To je bilo moguće zato što je, kako je to rekao maršal Vorošilov, „naša zemlja koordinisani privredni organizam. Zato je za nas lakše da delove dovedemo u vezu i da taj organizam koordiniramo i usmerimo prema našoj volji u potrebnom pravcu.“[66]) Ali, i u kvantitativnom pogledu ono što je izvršeno, bilo je fenomenalno; do 1938 godine Sovjetski Savez podigao se sopstvenim snagama iz stanja pretežno zemljoradničke zemlje u stanje prvoklasne industriske sile.

Petogodišnji planovi obuhvatali su i druge ciljeve koji su važni za sovjetski vojni napor. Stvoren je ogroman rezervoar kvalifikovane i polukvalifikovane radne snage, delom industriskim regrutovanjem;

[66]) Baikov, *loc. cit.* Takođe *The Land of Socialism Today and Tomorrow*, izveštaji sa XVIII kongresa Komunističke partije SSSR-a. mart 1939 (Moskva, 1939).

ratne industrije su razbacane i time su postale manje osetljive u slučaju invazije neprijateljske vojske; osnovane su prividne tvornice, a istočno od prestonice, pa čak i s one strane Urala, iznikli su čitavi gradovi; napravljeni su planovi za seobu industriskih postrojenja prema istoku u ratno doba; tražene su sve moguće mere za obezbeđenje privredne nezavisnosti. Iz povećanog narodnog dohotka sve veći deo upotrebljavan je na izdatke za oružanu silu. Sve to, pa i više, postignuto je uz ogromne žrtve stanovništva kao celine, a čak ni u nacističkoj Nemačkoj nije se puter građanstva tako potpuno pretvarao u topove za vojsku.[67]) Ispit za svaku takvu politiku su, naravno, njeni krajnji rezultati. Samo Rusi sami mogu da kažu da li je to što su u ovom ratu preživeli kao nacija vredelo cene koju su platili u vremenu od 1928 do 1941 godine.

Međutim, treba zabeležiti da Sovjetski Savez nije svoj proizvodni nivo, čak ni u pogledu ratnog materijala, podigao na nivo nacističke Nemačke, niti svoj ratni potencijal popeo do potencijala Sjedinjenih Država. „Ovo je značilo da je SSSR za dugi rat protivu Nemačke ili kombinacije Nemačke i Japana bio ozbiljno u nepovoljnom položaju... Dok je uspeo da nagomila strahovite zalihe vojnih mašina i oružja, njegova moć da te zalihe popunjava bila je još uvek nedovoljna da bi bio u stanju voditi dugi rat bez uvoza velikih količina ratnog materijala sa strane.“[68]) Zato je Staljin dovoljno mudar da izbegava rat na dva fronta, sprečavajući po svaku cenu prekid sa Japanom, jer bi rat sa drugom velikom silom ogromno povećao potrebu u materijalu i ugrozio kontinentalne i prekomorske veze Rusije. On takođe zna da se, kao što je već Trocki kazao, Rusija može najbolje boriti kao član jedne koalicije i da se krajnja pobeda Sovjetskog Saveza, ofanzivom Crvene armije, može postići samo ako pozajmljeni i zakupljeni materijal bude i dalje u velikim količinama dolazio iz Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Navaljivanje da se stvori drugi front je razumljiv zahtev za još dalje upotpunjavanje rusko-anglo-američkog koaliciskog rata.

Staljin je, izgleda, shvatio od prvog početka da iza nove industrije Sovjetskog Saveza mora da stoji ujedinjena nacija koja je potpuno svesna opasnosti rata i spremna da u njemu učestvuje do poslednjeg čoveka i poslednje žene. Kao što je već rečeno, ruski narod je posle stranih intervencija 1919—1920 godine uvek bio nastrojen za rat. Ovo raspoloženje za rat vlada je marljivo negovala preko štampe, radija, partiske organizacije, Crvene armije i velikih godišnjih proslava 7 novembra na Crvenom trgu. Tema zvanične propagande bila je da je SSSR, nacija radnika i seljaka, opkoljen kapitalističkim državama. „Kapitalisti i imperijalisti“ — tj. sav nesovjetski svet — po prirodi stvari neprijateljski su raspoloženi prema

[67]) Ambasador Josef E. Devis (Joseph E. Davies) bio je unekoliko naivan posmatrač sovjetske pozornice. Ali on je ubrzo uvideo da je totalno pripremanje za totalni rat bilo ključ kojim se mogu rešiti mnoge inače nerešive zagonetke. Stoga je njegova knjiga *Mission to Moscow* (New York, 1941) veoma važna.

[68]) White, *op. cit.*, str. 332. Izostavio sam kurziv originala (Erl).

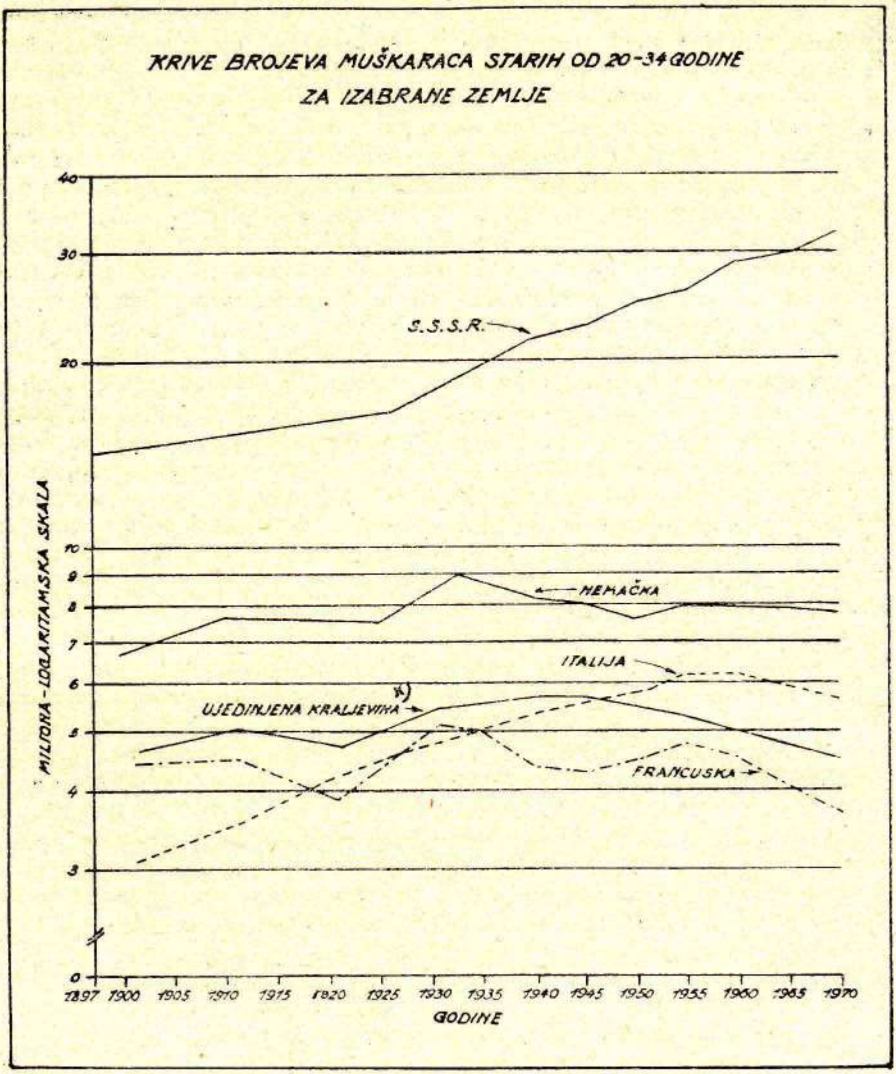

Grafikon 2. — Brojna jačina vojne moći u Evropi*). (Po podacima Instituta za proučavanje stanovništva na Prinstonskom univerzitetu, SAD).

sovjetskom društvu i sovjetskoj državi. Naravno, postojeći strah od rata ogromno se povećao posle dolaska nacista na vlast, njihovim oživljavanjem nemačkog imperijalizma, njihovom protivboljševičkom propagandom, njihovim antikominternskim paktom i njihovim uzdizanjem vojne moći. 1938 godine Hitler je imao pod svojom komandom najstrahovitiju vojsku u Evropi, i nekoliko puta je tvrdio

*) Ujedinjenu Kraljevinu čine: Engleska, Škotska i Irska, bez prekomorskih zemalja. — Prim. prev.

da će ona poslužiti da se obezbedi *Lebensraum* na račun Sovjetskog Saveza. Svaki čitalac knjige *Mein Kampf* zna da je Hitler napao vođe Rusije kao „obične krvlju okaljane zločince... talog čovečanstva", koji pripadaju „narodu koji ujedinjuje retku mešavinu životinjskog užasa sa neshvatljivim darom laganja." Kreštavi glasovi izgovarali su ova i slična osećanja preko nemačkog radija od 1933 do 1943 godine, sa izuzetkom kratkog razmaka Hitler-Staljinovog sporazuma od 1939—1941 godine.

Ali, psihološko pripremanje sovjetskih naroda bilo je već u toku i pre Hitlerovog dolaska na vlast. Gradeći na strahu i komunističkoj revnosti koja ga prati, i na ruskom nacionalizmu, Staljin je bio u stanju da „vojnu pripravnost, veštinu ratovanja i nauku o ratu učini svakodnevnim zanimanjem radnika, seljaka, studenata i civilnih službenika Rusije."[69]) Gotovo zvanična organizacija — *Osoaviahim* — obrazovan 1927 godine spajanjem *Oso* (za odbranu) sa *Aviahim* (avijacija i hemija), bio je glavna organizacija preko koje bi se izvršila mobilizacija civilnog stanovništva. *Osoaviahim* je bio osnovan na principu da celo stanovništvo mora biti aktivno i u odgovarajućoj meri spremno za rat, jer će morati da učestvuje u budućem ratu. On je pomogao da se narod tehnički pripremi za doba mehanizovanog ratovanja i pružanje aktivnog otpora neprijatelju. Broj članova u 1931 godini iznosio je oko jedanaest miliona, a za narednu godinu cilj je bio da on bude skoro dvaputa veći. Organizacija je održavala kurseve iz oblasti tehničkog ratovanja, gađanja (uključujući precizno gađanje), raznih stupnjeva spremanja ljudstva za ratno vazduhoplovstvo, rat bojnim otrovima, odbranu od napada iz vazduha, zatim iz meteorologije, jedriličarstva i padobranstva, vojnih veza i administracije, kao i iz skoro svakog drugog predmeta koji bi se mogao dovesti u vezu sa ratnim naporom — i to sve za civilna lica. Konkretno, na stotine hiljada Rusa obučeno je u rukovanju vatrenim oružjem, a pored toga na stotine hiljada je obučeno da vozi kamione i druga motorna kola. Ukratko, „opšte poznavanje ratovanja preneto je na celo stanovništvo, a specijalizovano znanje učinjeno je, organizovanom obukom i vežbanjem, pristupačnim znatnom broju sovjetskih građana." Van SSSR-a ne postoji ništa slično organizaciji *Osoaviahim*. Njoj se mora odati znatan deo priznanja za onako junački otpor čitavog stanovništva Sovjetskog Saveza nemačkoj invaziji. Bez nje, teško je verovati da bi se mogle ispisati sjajne strane Lenjingrada, Staljingrada i Sevastopolja, ili da bi se mobilizacija i odbrana od vazdušnih napada mogla obaviti onako efikasno i glatko.[70])

Nemoguće je odati zasluženo priznanje veličanstvenom doprinosu koji su žene učinile za ukupnu odbranu SSSR-a. Zakonom od 8 avgusta 1928 godine žene su primljene kao dobrovoljci u oružane

---

[69]) Berchin and Ben-Horin, *op. cit.*, str. 149, glava X, „Total preparedness" je sjajno razmatranje ovog predmeta.

[70]) O mobilizaciji i odbrani od vazdušnih napada vidi H. C. Cassidy, *Moscow Dateline 1941—1943* (Boston, 1943). O *Osoaviahim-u* vidi Berchin and Ben-Horin, *ibid.*, i White, *op. cit.*, glava X.

snage i bile su podvrgnute regrutovanju za specijalne dužnosti. Mada je njihova glavna služba bila u neboračkom domenu, one su služile u redovima vojske po nekim granama službe isto kao i muškarci. Kako su oko šezdeset procenata svih lekara i hirurga u Rusiji žene, to je njihov doprinos ratnoj sanitetskoj službi bio neophodan. Ni u jednoj zemlji sveta nisu žene učinile toliko, tako brzo i tako efikasno za stvar narodne bezbednosti.[71]) Sovjetsko shvatanje totalnog rata od prvog početka nije priznavalo granice pola. Dobrovoljno prijavljivanje žena za ratne delatnosti bilo je u skladu sa marksističkim idealom o narodu pod oružjem i marksističkim verovanjem da vojska mora da bude nerazdvojna od celog naroda.

Da bi se ceo narod mobilisao za totalni rat, bilo je neophodno da se svima, a ne samo radnicima i seljacima, prizna da na svima njima počiva Sovjetski Savez. Zaista, Molotov je na partiskom Kongresu, marta 1939 godine — nekoliko dana posle nemačke okupacije Čehoslovačke — rekao da klase više ne postoje, da je Staljinova politika za sva vremena uklonila podelu društva na eksploatatore i eksploatisane. No, to možda nije bilo istinito. Ali, ma kakve bile činjenice, sovjetska vlada je nastavila sa uklanjanjem zakonskih ostataka klasne diskriminacije i klasne svesnosti. Naprimer, Ustav od 1936 godine propisao je vojnu službu kao obavezu svih građana, što je bilo suprotno ranijim zakonima od 1925 i 1928 godine, koji su vojsku ograničavali na radnike i seljake. Zakon o opštoj vojnoj obavezi od 1939 godine objavio je izvođenje ustavne naredbe: svi muški građani u godinama od 18 do 40 obavezni su da služe u oružanoj sili, bez obzira na rasu, narodnost, veru, naobrazbu i socijalno poreklo.[72]) Ako se ne pročitaju zakoni, dekreti, proglasi, izveštaji i govori koji su prethodili, ne mogu se potpuno oceniti temeljite promene koje su obuhvaćene novim zakonom. Nov red stvari je, delom, bio potreban zbog porasta Crvene armije i Crvenog vazduhoplovstva i njihovih potreba za što većim brojem oficira, podoficira i vojnika sa širom podlogom obrazovanja. Ali, ne sme se prevideti ni činilac sve većeg nacionalnog patriotizma, naročito u odnosu na opšti evropski rat koji je bio u toku razvoja.

Postoje pouzdani dokazi da je Staljin još pre 1939 godine naredio da se sve više ističe ruski nacionalizam kao snažna pokretačka sila za totalnu mobilizaciju. Potrebe rata, koji je dolazio, prevazilazile su jevanđelje međunarodne revolucije, kako je propovedano ranijih dana. *Pravda* je već 1934 godine udarila u patriotsku notu: „Za otadžbinu! Neka ovaj poklič potpali plamen junaštva, plamen stvaralačke inicijative na svim poljima i područjima naše bogate, naše mnogostrane zemlje... Odbrana otadžbine je vrhovni zakon života... Za otadžbinu, za njenu čast, slavu, moć i napredak!"[73]) 1937 go-

[71]) Kratke, ali korisne podatke donose Berchin and Ben-Horin, *op. cit.*, str. 152—153.

[72]) O novom sovjetskom ustavu od 1936 godine vidi Anna Louise Strong, *The New Soviet Constitution* (New York, 1937), a o zakonu od 1939 godine: White, *op. cit.*, 363—366; K. Vorošilov u *Vojna misao*, septembar, 1939.

[73]) Engleski prevod od Max Eastman-a, *Stalin's Russia* (New York, 1934), str. 26.

dine proslavljena je 125-a godišnjica bitke kod Borodina; otada je postojao skoro „kult 1812 godine" koji su podržavale vojne novine *Crvena zvezda* i časopis *Vojna misao,* isto kao i ostala popularnija štampa. Cilj svega ovoga bio je, kao što je otvoreno otkriveno docnije, potsticanje narodnog jedinstva, oživljavanje interesovanja za slavne tradicije Rusije i uzdizanje novog patriotizma.[74]) Nova zakletva zahtevala je od vojnika Crvene armije da izostave internacionalizam i slabo je naglašavala klasnu borbu. Ona je obavezivala vojnika „da savesno uči ratnu veštinu", da bude „pošten, hrabar, disciplinovan i revnostan vojnik" i da se na prvi poziv odazove „da brani svoju otadžbinu, Savez Socijalističkih Republika" sa „muževnošću i rasuđivanjem, sa dostojanstvom i čašću, ne štedeći ni svoju krv ni svoj život za stvar potpune pobede nad neprijateljem". Ovo je bilo daleko od ranije zakletve vernosti, koja je nalagala u velikoj meri odanost međunarodnom proletarijatu.[75])

Otkada je izbio rat sa Nemačkom, patriotski motiv javlja se u svima zvaničnim proglasima i svima Staljinovim govorima. Dnevni izveštaji u *Pravdi* i *Izvestijama* izlaze pod naslovom „Poslednje vesti sa fronta otadžbinskog rata". U emisiji od 3 jula 1941 godine Staljin je o ratu sa Nemačkom govorio kao o „ratu za oslobođenje", o „ratu za slobodu naše zemlje". 6 novembra 1942 godine on je opet govorio o „patriotskom ratu protivu nemačkih osvajača" i o „nezavisnosti i slobodi naše slavne sovjetske otadžbine". U dnevnoj zapovesti od 5 avgusta 1943 godine on je pozdravio trupe koje su ginule prilikom ponovnog zauzimanja Orela i Bjelgoroda kao „junake koji su pali u borbi za slobodu otadžbine." Feldmaršali XVIII veka, vojnog zlatnog veka Rusije, stalno se navode radi nadahnuća sadašnje generacije: Suvorovu i Kutuzovu se sada u zvaničnim izjavama posvećuje više pažnje nego Marksu i Engelsu. Staljin nacionalista, vođa u ratu za oslobođenje, maršal Sovjetskog Saveza, prešao je dugi put od dana Lenjina koji je ismevao patriotizam. Staljin, koji izjavljuje da se nijedan pedalj sovjetskog tla neće ustupiti nacističkim agresorima, nije vođa one vrste kakav je bio Lenjin, koji je govorio da „nije socijalista onaj ko neće da žrtvuje svoju otadžbinu za pobedu socijalne revolucije". Ovo nije neki ideološki salto kod Staljina. To je pre njegovo priznanje očevidne činjenice da se ukupna izvorna sredstva SSSR-a mogu mobilisati samo ako se apeluje na *sav* narod i na isti patriotizam koji je nadahnjivao ljude iz 1812 godine. [76]) Staljin nije tip modernog Bonaparte koji bi revoluciju silom oružja preneo u celu Evropu.

U međuvremenu izvršene su radikalne promene u Crvenoj armiji. Marta 1934 godine, čim su to dozvolili prvi rezultati petogodišnjeg plana, broj trupa stajaće vojske povećan je od 560.000 na 940.000. Sledeće godine izvršeno je dalje povećanje na 1,300.000.

---

[74]) Primedbe 283—287 u White, *op. cit.*, glava X.

[75]) Tekst engleskog prevoda u Wollenberg, *op. cit.*, str. 264.

[76]) O „partiskoj liniji" u odnosu na Suvorova, Bagrationa, Kutuzova i Aleksandra I vidi Eugen Tarle, *Napoleon's Invasion of Russia, 1812* (engleski prevod, New York, 1942).

U 1935 godini i armija na Dalekom Istoku postala je autonomna i samodovoljna snaga. U januaru 1936 godine 77% Crvene armije sačinjavale su regularne trupe, a samo 23% milicija — čime je obrnut odnos od 1924 godine. Marta 1939 godine Crvena armija je sasvim stavljena na regularnu osnovu. „Teritorijalni sistem, kao osnov naših oružanih snaga", kazao je Vorošilov na partiskom kongresu, „došao je u protivrečnost sa potrebama odbrane države čim su glavne imperijalističke zemlje počele da povećavaju svoje vojske i da ih stavljaju na ratnu nogu, čak i u doba mira."[77]) Uporedo sa proširenjem i promenama u organizaciji, Crvena armija je potpuno opremljena, a potom je oprema stalno upotpunjavana i obnavljana ukoliko su to rezultati industrijalizacije omogućavali, tako da je u svakom pogledu postala sasvim nova vojska. Crveno vazduhoplovstvo je sagrađeno velikom brzinom i postalo je strahovito oruđe, i pored sumornih komentara nekih stranih kritičara. Nagomilane su ogromne količine municije, oružja i materijala. Zakonima od 1939—1940 godine oficirski kor je postao profesionalan, stvorena je hijerarhija činova (uključujući ranije omrznute titule generala, admirala i feldmaršala), povećane su nagrade i plate, a bolji stanovi i druge potrebe stavljeni su na raspoloženje naročito oficirima. Disciplina je pooštrena, a prinudno pozdravljanje ponovo uvedeno. Mlađim oficirima je pružena svaka prilika da stiču unapređenja.[78]) Zbog slabih rezultata Crvene armije u prvim fazama rata sa Finskom, maršal Timošenko je dobio zadatak da oružane snage dovede na viši stepen efikasnosti. On je uspeo da to izvrši najstrožijim sprovođenjem napred pomenutih i drugih reformi, tako da je, kada su Nemci juna 1941 godine otpočeli svoj napad na SSSR, Crvena armija već bila stekla visok stepen efikasnosti.

Druga važna promena u sovjetskoj politici pokazala je koliko je Staljin bio voljan da ide daleko u interesu vojne efikasnosti. Pitanje podele vlasti između oficira Crvene armije i političkih komesara bilo je od vremena Građanskog rata predmet ogorčenih debata i žalbi. U toku od 1935—1940 godine vlast komesara bila je pod stalnim ispitivanjem, ali nikada nije ozbiljno ograničavana. Stoga je unekoliko iznenadilo kada je 12 avgusta 1940 godine ukinut položaj komesara. On je ponova uspostavljen posle nemačke invazije, ali je oktobra 1942 godine opet ukinut. Sistem komesara bio je važan delom zbog naglašavanja revolucionarne uloge vojske, a delom i zbog toga što je pretstavljao ograničenje sumnjive oficirske klase. Zbog toga je ukidanje ustanove takvog ugleda značajno za razumevanje sve veće moći vojske kao nezavisnog tela.

Jedno od obeležja Rusko-nemačkog rata koje iznenađuje bio je visok kvalitet rada štabova Crvene armije. To je bilo utoliko značajnije, što su neke ličnosti van Sovjetskog Saveza otvoreno proricale da će veliko čišćenje 1937 godine, kojim su uklonjeni maršal Tuhačevski i drugi, upropastiti više komandovanje. To bi se i desilo, da

[77]) Navodi White, *op. cit.*, str. 360.

[78]) Vidi Werner, *op. cit.*, glave II i III; White, *ibid.*, glava X.

napredak petogodišnjih planova, mobilizacija čitavog stanovništva za rat, kao i drastične promene u sastavu i organizaciji Crvene armije posle 1937 godine, nisu dali sve veći polet i nadoknadili sve psihološke i druge posledice čišćenja. Osim toga, novi načelnik Generalštaba, Šapošnjikov, obezbedio je izvesnu stalnost i politike i strategije. Pravi razlozi pogubljenja maršala Tuhačevskog i drugih viših komandanata suviše su obavijeni tajnom i protivrečnostima da bi opravdali dalje razmatranje u ovoj knjizi.

VI

Staljinova politička strategija u toku 1933—1941 godine nije se slagala sa klasičnom komunističkom dogmom. Od trenutka kada je Hitler došao na vlast, svet je bio u stanju rata; delom je to bio latentni „beli rat" nacista, delom su to bila aktivna neprijateljstva u Abisiniji (Etiopiji), Kini, Španiji, Austriji i na drugim mestima. Samo u Španiji je Staljin sledovao Lenjinovoj formuli da međunarodni rat pretvori u građanski i tu je reagirao kako na Hitlerovu i Musolinijevu taktiku, tako i na Lenjinove teorije. Inače, izgleda da je na međunarodnu pozornicu gledao u smislu *realne politike,* pri čemu je SSSR delovao pre kao velika vojna sila nego kao revolucionarna država. Cilj njegove diplomatije — koju je Litvinov vešto obavljao — bila je odbrana Sovjetskog Saveza kolektivnom bezbednošću. Komunističke partije drugih zemalja, dirigovane iz Moskve, učestvovale su u zajedničkom frontu sa buržoaskim grupama u akciji protivu agresora. Shodno Lenjinovom savetu, opstruktivna politika nije vođena radi njih; naprotiv, komunisti u Francuskoj i drugde ne samo da su podržavali, već su uzeli voćstvo u ponovnom naoružanju. Tek kada je Minhen ostavio SSSR sasvim usamljen, Staljin je upotrebio međunarodni komunizam da podržava sporazum sa Hitlerom i kao oružje protivu „imperijalističkog rata" od 1939 godine. Ali nemilosrdno suzbijanje komunizma u Nemačkoj i Italiji nije Staljinu ostavilo iluzije u pogledu mogućnosti da ga upotrebi kao „petu kolonu" radi potpomaganja Sovjetskog Saveza posle nemačke invazije 1941 godine.

Jedna od najznačajnijih činjenica našeg vremena je zaista to da međunarodni rat od 1939 godine prema Lenjinovim revolucionarnim formulama nisu pretvorili u građanski rat ni Staljin ni sovjetska Rusija, već Hitler i nacistička Nemačka. Fašizam, ne komunizam, stvorio je Kvislinge i Lavale i Moslije. Komunisti su se, posle nacističke agresije protivu SSSR-a, pretvorili u „patriote", isto onako kako su socijalisti postali „patriote" 1914 godine i stekli time Lenjinovo preziranje.

Crvena armija je pre nemačkih uspeha u Poljskoj razvila sasvim odgovarajuću vojnu strategiju. Kao što smo videli, bila je to pretežno ofanzivna strategija, kako ju je ocrtavao Tuhačevski, mada su on i Šapošnjikov imali u vidu da će se evropski rat voditi u tako velikim razmerama i sa takvim stepenom žestine da će postati rat

iznuravanja u kome će Rusija, možda, morati za neko vreme da pribegne defanzivi.[79]) Stoga je sa izvesnom brižljivošću izrađena doktrina i za takvu mogućnost i uneta u novu Ratnu službu od 1936 godine. Ona se zasnivala na koncepciji odbrane po dubini. Otpor napadaču nije trebalo zasnivati na utvrđenjima i položajima, već je trebalo da on bude elastičan i zasnovan na manevru. Savremena sredstva, naročito tenk, isticalo se, može vojska u strategiskoj defanzivi da upotrebi isto tako kao i vojska u ofanzivi. Ustvari, Ratna služba od 1936 godine jako je istakla važnost — zaista neophodnu potrebu — tesne saradnje svih rodova vojske kako u ofanzivnim, tako i u defanzivnim operacijama. Ovo je važilo naročito za vazduhoplovstvo; i, mada je Crveno vazduhoplovstvo bilo istorodno sa vojskom, ono nije razvilo teoriju o nezavisnoj vazdušnoj moći koju su zastupali Duet (Douhet) i drugi, već se približilo ulozi saradnje sa kopnenim trupama koju je imalo i nemačko vazduhoplovstvo.

Od naročite vrednosti za taktičko izvođenje strategiske odbrane bilo je isticanje koje su odredbe Ratne službe od 1936 godine činile po pitanju uloge pojedinog vojnika i mlađeg oficira. „Treba potsticati svaku pametnu inicijativu potčinjenih svim mogućim sredstvima“, glasile su odredbe, „koju komandant mora iskoristiti u opštem interesu uspeha u bici. Pametna inicijativa zasniva se na shvatanju komandantovih namera.“[80]) Problem je, tada, bio da se ciljevi višeg komandovanja dovedu u vezu sa komandirom čete i njegovim ljudima. Staljin je shvatio teškoću, mada nije predložio konačno rešenje: „Mi, vođe, vidimo stvari, događaje i narod samo pod jednim uglom, takoreći odozgo. Stoga je naš horizont manjeviše ograničen. Mase, s druge strane, vide stvari, događaje, narod pod drugim uglom, to će reći odozdo, te je i njihov horizont takođe ograničen u izvesnoj meri. Da bismo našli ispravno rešenje problema, mi moramo da sastavimo ova iskustva. Samo tada će upravljanje biti pravilno.“[81]) Ova besumnje oštroumna ocena važnosti individualne inicijative dovela je do visokog uzora spremnosti crvenog vojnika, a time i do velike efikasnosti odbranbenih operacija 1941—1943 godine.

Sreća je bila za SSSR što je, uprkos skoro pokloničkom obožavanju ofanzive, izvršio potrebne pripreme i za odbranu, naročito za odbranu po dubini. Jer, nemačko osvajanje Poljske 1939 godine i slom Francuske sledećeg proleća zahtevali su ponovno ispitivanje svih ranijih doktrina. Karakteristika sovjetskog držanja u domaćim poslovima bila je sposobnost za prilagođavanje, spremnost da menja partisku liniju (dok se činilo da je održava) i neiscrpna želja da pokuša novo i neisprobano. Ova gipkost, lako primenjena na vojno područje bila je Staljinu od velike koristi. Spremnost i žudnja da

[79]) O jednoj divnoj postavci sovjetskog strategiskog shvatanja pre 1939 godine vidi Werner, *op. cit.*, glave IV, XI, XII, o Tuhačevskom vidi gore.

[80]) *Field Service Regulations of the Red Army*, 1936, glava I, „General Principles“. Zahvalan sam Armiji SAD što mi je pružila priliku da razmotrim ovaj dokument. Prevod je izvršila V. T. Bill. (Erl).

[81]) Navodi maršal Tuhačevski u „On the New Field Service Regulations“ u *The Bolshevist*, maj—avgust, 1937. Prevela V. T. Bill.

se izmene postojeći planovi pred novim uslovima bila je istaknuta vrlina Crvene armije i njenih pripadnika za vreme napora i pritisaka 1941—1942 godine. Čak i mlađi oficiri izgleda da su razumeli potrebu stalnog prilagođavanja novim problemima koji su se javljali u vezi sa nemačkim napadom.[82])

SSSR je posle sloma Poljske stajao pred novom situacijom u pogledu bezbednosti svojih zapadnih granica. Prvi korak u novoj odbranbenoj strategiji bio je pomeranje postojećih granica da bi se pridodate teritorije mogle upotrebiti kao odbojnici protivu prvog udarca nemačkog napada. Crvena armija je septembra 1939 godine umarširala u Poljsku i sporazumom sa Hitlerom dobila predviđeni deo teritorije sa prirodnom granicom na reci Bugu. Marta 1940 godine došao je napad na Finsku, koji je imao za posledicu „ispravku" kareliske granice i zadobijanje odbranbenih položaja u Finskom Zalivu. Narednog juna Rumunija je „ustupila" Besarabiju, a avgusta 1940 godine okupirane su tri baltičke republike. Rezultat cele ove teritorijalne ekspanzije bio je da je Sovjetski Savez stekao odbojnik protivu početne brzine i iznenađenja koji su svojstveni munjevitom ratu. Drugim rečima, odbranbena zona je bitno produbljena.

Nemački rat u Francuskoj, u proleće 1940 godine, koji se nije mnogo razlikovao od rata 1939 godine u Poljskoj, dao je Crvenoj armiji sliku napada protivu nje koji je trebalo da dođe godinu dana docnije. Nemci će se, cenili su Rusi, osloniti na iznenađenje i brzinu, vazdušni napad na komunikacije i postrojenja za snabdevanje, pokretno ratovanje usmereno ka opkoljavanju i uništenju — najgigantskije Kane u čitavoj istoriji. Hitler je bio rešen da pokuša ono što su Falkenhajn, Sekt, Leb i drugi uvek smatrali da se ne može učiniti — da zada Rusiji smrtni udarac u srazmerno kratkom vremenu. Rusi su opravdano bili sigurni da ne mogu biti pregaženi kao Holandija i da ne mogu biti paralizovani napadom kao Poljska. Ali, oni su znali da imaju pred sobom ogroman zadatak da se sukobe sa invazijom tako strahovitih razmera i žestine. Međutim, sumnjivo je da su mogli, čak i približno, da zamisle čistilište kroz koje su morali da prođu pre nego što su, u leto 1943 godine, mogli da preuzmu inicijativu.

Bilo je prilično jasno šta je trebalo da učine Rusi. Trebalo je da održe Crvenu armiju netaknutu, da „održe" živu silu po svaku cenu. Trebalo je da izbegnu opkoljavanje, ukoliko je moguće; jedinice koje ga ne bi mogle izbeći, trebalo je da pruže otpor do poslednjeg borca. Trebalo je dati prostor za vreme — to znači, trebalo je postići produženi rat, prisiljavajući Nemce da prodru duboko u sovjetsku teritoriju bez postizanja rešenja. Ali, teritoriju koju bi *Wehrmacht* zadobio, trebalo je učiniti stvarno nekorisnom pustošenjem na veliko i nesigurnom neprestanim gerilskim ratom. Rat iznuravanja koji bi proizišao i predugački komunikaciski pravci dali bi Crvenoj armiji, ranije ili docnije, veliku priliku za koju je vežbana i obučavana još od Građanskog rata — priliku da uništi neprijatelja ofanzivom.

[82]) Leonard Emgel, „Crveni oficirski kadar, u *Infantry Journal* LII, (1943), 18—24.

„Prema novom sovjetskom shvatanju, munjeviti rat dolazi na kraju rata, a ne na početku.“[83])

Primenjujući strategiju povlačenja 1941 godine, Crvena armija je bila sasvim netaknuta Veganovim i Petenovim defetizmom, pa se pre može reći da je bila usvojila strategiju aktivne odbrane koju je hitlerovski maršal Riter fon Leb (Ritter von Leeb) bio znalački razradio.[84]) Geografske činjenice i snaga istoriske tradicije bile su skoro podjednako ubedljive. Prostor, hladnoća, kiša i blato stajali su uvek na putu vojnih osvajača Rusije — prirodne prepreke koje su u uslovima mehanizovanog rata možda još strahovitije i od reka ili planinskih venaca. Kada se oluja prolomila nad Sovjetskim Savezom 1941 godine, svuda su se misli ljudi vraćale na 1812 godinu, a Napoleonovo ime je bilo na usnama miliona. Nije neverovatno da je Kutuzov, ćudljiva i hrabra figura Borodina, u užasnim mesecima od juna do decembra 1941 godine stajao uz Staljina. Neki Staljinovi sopstveni javni iskazi ukazuju na to da je tako.[85])

Treba takođe kazati neku reč o prognanom, osramoćenom i ubijenom Trockom. On je uvek upozoravao protivu dogmatskog shvatanja strategije koja bi trebalo da odgovara za sve slučajeve. On je uvek zastupao prilagodljivost i gipkost, jer su podesnije za revolucionarno društvo i više u skladu sa zdravim vojnim načelima. Vreme je opravdalo mišljenje Trockog.

Trebalo je da Staljin preuzme odgovornost za veliko povlačenje. Mora da su u mnogim dušama postojale sumnje da li jedna diktatura može opstati pod dugim nizom udaraca koji su 1941 i 1942 godine pretili da smrve Sovjetski Savez. Ali Staljin nijedanput, kao ni Hitler, nije potčinio cilj krajnje vojne pobede trenutnim zahtevima narodnog morala. U Staljinovoj radio-emisiji od 3 jula 1941 godine, u kojoj poziva svoje ljude da pale zemlju i da se bore kao narod partizana, ima nečeg što uliva strah. Ona je bila veličanstvena, bila je zastrašujuća — bila je rat.

„U slučaju prinudnog povlačenja jedinica Crvene armije“, rekao je, „sav vozni park i sve zalihe moraju se evakuisati; neprijatelju se ne sme ostaviti nijedna lokomotiva, nijedan vagon, nijedna funta žita, niti litar benzina“.

„Kolhoznici moraju da oteraju svoju stoku i da pripreme svoje žito da bi ga državne vlasti transportovale u pozadinu. Sva dragocena imovina, uključujući raznobojne metale, žito i gorivo koja se ne može povući, mora se neizostavno uništiti“.

„U oblastima koje bi neprijatelj okupirao, moraju se obrazovati partizanske jedinice, konjičke ili pešadiske, i organizovati diver-

[83]) Max Werner, *Attack Can Win in 1943* (Boston, 1943), str. 35.

[84]) *Die Abwehr* (Berlin, 1938). Na engleski preveli S. T. Possony i D. Vilfroy, *Defense* (Harrisburg, Pa., 1943). Postoji, naravno, i druga teza — da Rusi nikad nisu napustili svoju ofanzivnu strategiju i da su gadno tučeni kada su pokušali da je izvrše. To mi izgleda manje verovatno nego verovanje da su se vratili na klasičnu strategiju odbrane, kao 1812 godine.

[85]) Vidi, naprimer, govor od 7 novembra 1941 godine. Kutuzov je, naravno, napustio Moskvu, dok je Staljin bio rešen da je drži po svaku cenu, ali na osnovu šire strategije upoređenje je verovatno pravilno.

zantske grupe da bi tukle neprijateljske trupe, izazivale svuda gerilsko ratovanje, rušile mostove i puteve, štetile telefonske i telegrafske linije i palile šume, zalihe i transporte."

„Uslovi u okupiranim oblastima moraju se učiniti nesnošljivim za neprijatelja i sve njegove saučesnike. Oni se moraju goniti i uništavati na svakom koraku i sve njihove mere moraju se osujetiti."

Po uputstvima Kremlja i pod voćstvom mladih generala, Crvena armija je nastavila da izvršava svoj dalekosežni plan.[86]) Aktivna odbrana, kao što su je vodile sovjetske snage, značila je, po rečima sovjetskog analitičara, profesora Minca, „boriti se za svaku stopu teritorije, držati svako selo i svaki grad što je moguće duže da bi se dobilo u vremenu, puštajući neprijatelju krv što je moguće više, nanoseći mu što je moguće veće gubitke, iznuravajući njegove snage i preduzimajući česte i žestoke protivnapade."[87]) Načelnik štaba maršala Timošenka, general Sokolovski, opisao je ovu taktiku slikovitim i osvetljavajućim izrazom „munjevito mlevenje". Aktivna odbrana zahtevala je da opkoljena jedinica, velika ili mala, nastavi da pruža napadaču uporan otpor — što su Nemci zvali „besmislen otpor". Ona je, takođe, uključivala brižljivo organizovano gerilsko ratovanje, u kome su Rusi u toku svoje istorije bili uvek majstori — vrsta ratovanja na koju su savremene vojske naročito osetljive zbog složenog karaktera njihovog oružja, opreme, komunikacija i snabdevanja. Ono je značilo da se desetine miliona ljudi na svakom koraku žrtvuju odano i hrabro. SSSR se, zaista, približio cilju naroda pod oružjem više nego ijedna nacija u istoriji.

Ali, u toku celog dugog i teškog iskušenja odbranbenog rata cilj Crvene armije je uvek bio konačna ofanziva koja bi donela pobedu uništenjem neprijateljskih snaga na bojnom polju. Ofanzive u zimu 1942 i 1943 godine usledile su delom zato što su Rusi bili spremni za operacije na temperaturama ispod nule, a Nemci to nisu bili. Ali, nema sumnje, da će ruske letnje operacije 1943 godine pokazati, kao što je Staljin rekao, da sposobnost Crvene armije da uzme inicijativu nije ograničena samo na mesece od decembra do marta.

---

[86]) Najbolji izveštaj na engleskom je Max Werner, *The Great Offensive* (New York, 1942), glava X.

[87]) Navodi C. L. Sulzberger u telegramu upućenom 4 juna 1943 god ne novinama *New York Times*. G. Sulzberger je u toku meseca juna napisao o Crvenoj armiji značajan niz članaka za *Times*. Vidi i njegov članak „Now It Is the Blitz-Grinder's Turn", u *New York Times Magazine*, 1 avgust 1943, str. 7, 26.

GLAVA 15. Mažino i Lidel Hart: Doktrina o odbrani

ERVIN M. GIBSON

Francuski narod pošao je 1939 godine u rat sa duhom koji se razlikovao od duha na početku Prvog svetskog rata. Septembra 1914 godine, kada su se Nemci kretali prema Parizu, stara vatra francuskog patriotizma, goreći žestoko kao u danima Malplakea, 1793 i 1870 godine, stvorila je elan koji je napadača zaustavio na Marni. 1940 godine bilo je malo oduševljenja. Francuske armije, posle prvih poraza prouzrokovanih naglim nemačkim napadom, nisu se mogle uzdići do hrabrosti u očajanju i pretvoriti svoje povlačenje u protivnapad, već su ga završile predajom.

Ovaj fatalistički duh i nedostatak oduševljenja potiču, uglavnom, iz dva uzroka: žestokih političkih svađa, koje su često obuhvatale i vojsku, i velikih gubitaka života koje su Francuzi pretrpeli u Prvom svetskom ratu. Postojali su i mnogi drugi činioci, kao naprimer, jako smanjenje roka služenja u kadru, što je sve uticalo da se stvori ono mišljenje koje je kulminiralo u pasivnom, skoro ravnodušnom držanju Francuza na početku ovog rata. Ali, za pad Francuske ipak su najviše odgovorni politički i vojni činioci.[1])

Kada je Treća Republika izišla iz rata 1870—1871 godine i počela ponovo da izgrađuje svoju odbranu, diskusijama o reorganizaciji vojske u zakonodavnom telu dominirali su od prvog početka politički obziri. Princip „naroda pod oružjem", na kome je bila sagrađena pruska vojska, dokazivao je besumnje da se francuska bezbednost ubuduće ne može zajemčiti ako se i za njenu vojsku ne usvoji isti sistem. S druge strane, Pariska komuna toliko je prestrašila Tjera (Thiers) i buržoaziju da su odbili da usvoje novi princip u njegovoj potpunosti, pošto vojska sa kratkim rokom službe, koji je taj princip uslovljavao, nije izgledala dovoljno pouzdana. Oni su tražili veliku

---

[1]) Dokaze za ovo pruža suđenje u Rijomu koje je obavljeno od 19 februara do 3 aprila 1942 godine i na kome su učinjena zapanjujuća otkrića o stanju u vojsci, naročito u pogledu političkih intriga na najvišim položajima, kako civilnim tako i vojnim, što je sve potkopalo moral i disciplinu. Pošto o ovom suđenju još ne stoje na raspoloženju zvanična saopštenja, to su izveštaji pretstavnika američkih novina glavni izvor našeg obaveštenja.

policisku snagu i tako su odbrana *otadžbine* i odbrana svojine stvorile dve divergentne politike naoružanja.

Naposletku, 1873 godine postignut je kompromis deobom godišnjeg kontingenta na dve polovine, od kojih je jedna služila pet godina, a druga, takozvana *deuxième portion* (drugi deo) šest meseci. Posle 1873 godine politika se više nije mogla izbaciti iz francuskog vojnog zakonodavstva. Podela vojske na dva dela, narodnu miliciju i jako efikasne profesionalce, samo je odražavala podelu nacije na republikance i rojaliste, docnije radikale i konzervativce — ukratko, na levicu i desnicu.

Politička borba dostigla je svoj vrhunac za vreme Drajfusove (Dreyfus) afere i njenih posledica, kada je vojska bila očišćena od mnogih jakih ličnosti, osumnjičenih da su kovali reakcionarne planove.

„Republika po ustavu iz 1875 godine živela je u strahu koji je poticao još od 2 decembra 1851 godine, od „generala koji prave državne udare". Ona je posle Drajfusove afere želela da iskoreni ovo leglo. Ustvari, ona je u tome uspela isuviše dobro."[2])*)

1905 godine rok službe je smanjen na dve godine. 1913 godine nastala je reakcija u pogledu dužine roka službe, koja je bila samo privremena, uslovljena spoljno-političkim prilikama. Nemačko vojno zakonodavstvo je početkom te godine povećalo brojno stanje mirnodopskog uređenja Rajha na preko 800.000 ljudi. Da bi izjednačila nemačko povećanje, francuska vlada se morala vratiti na trogodišnji rok službe, pošto je slab priraštaj u Francuskoj bio u stanju da podmiri samo polovinu nemačkog godišnjeg kontingenta regruta. Međutim, ova reakcija nagnala je levicu na nove napore. U izborima 1914 godine socijalisti su zabeležili veliko povećanje broja svojih birača, i ohrabreni svojom pobedom, došli su u skupštinu zaklinjući se da će učiniti kraj „ludosti naoružanja".[3]) Oni su 11 novembra 1918 godine opet prihvatili nit pacifizma koju su morali da ispuste kada je bio izbio Prvi svetski rat. Oni su zahtevali vraćanje na vojni zakon od 1873 godine i ravnomernu primenu kratkog roka službe njegove *deuxième portion* na celu vojsku. Njihov glavni izvor potsticaja bila je knjiga njihovog velikog vođe Žana Žoresa, *L'armée nouvelle*, koja je objavljena kratko vreme pre izbijanja Prvog svetskog rata i koja je zahtevala organizaciju narodne milicije sa rokom službe od osam meseci.[4]) Međutim, spoljni uticaji su, kao i 1913 go-

---

[2]) A. Géraud („Pertinax"), „Gamelin", *Foreign Affairs*, XIX (1942), 318. Žerodova primedba da je Republika „uspela isuviše dobro" odnosi se na činjenicu da je 1939 godine u Francuskoj vojsci postojala oskudica u talentima i inicijativi, koja je stvarala samo slabe ljude slične Gamlenu.

*) 2 decembra 1851 godine izvršio je Luj Napoleon, sin Luja Bonaparte, brata Napoleona I, državni udar, oslanjajući se na klerikalce i vojsku. Zakonodavna skupština je raspuštena, 60 poslanika je uhapšeno, a novim ustavom postavljen je Luj Napoleon na deset godina za pretsednika Republike. Međutim, iduće godine bio je proglašen za cara kao Napoleon III. — Prim. prev.

[3]) L. Souchon, *Feue l'armée française* (Paris, 1929), str. 72.

[4]) Neki su išli još dalje, zahtevajući potpuno razoružanje (Souchon, *op. cit.*, str. 71) ili smanjenje roka službe na tri meseca sa izdašnim dodatkom profe-

dine, opet poništili plan da se uspostavi vojska sa kratkim rokom službe. Spor sa Nemačkom zbog reparacija i Rurska kriza išli su na ruku desnici i njenom velikom stručnjaku u vojnim pitanjima, pukovniku Fabriju (Fabry), izvestiocu o vladinom predlogu.[5]) Sukob između oba gledišta bio je dug i ogorčen. Naposletku, primljeno je kompromisno rešenje koje je rok službe smanjilo na osamnaest meseci.[6])

Sa izbora 1924 godine *cartel gauche* (kartel levice) izišao je kao pobednik i Erioova (Herriot) vlada je odmah pristupila reviziji zakona od prethodne godine. Odlučeno je ne samo da se smanji rok službe, već i da se reorganizuje ceo vojni sistem Francuske, sprovodeći princip „naroda pod oružjem" do poslednjeg slova. Za tu svrhu pripremljeni su zakoni o ustrojstvu oružane sile koji su obuhvatali mobilizaciju svih izvornih sredstava nacije za slučaj da bi se opet morala boriti za svoj opstanak. Posle tolike političke agitacije i protivagitacije nemoguće je da se diskusije zadrže u granicama čisto tehničkih razmatranja; da bi se razumela osnovna shvatanja zakona o ustrojstvu oružane sile od 1927—1928 godine, moramo ih posmatrati u svetlosti dugog političkog suparništva u vojnim stvarima između levice i desnice posle 1873 godine i da se potsetimo da su načela narodne odbrane često bila podređena političkim ideologijama.[7])

Pozadina ovih zakona bila je opšta *malaise militaire* (vojna klonulost) koja je zahvatila kako vojsku, tako i naciju. Ona je ispunila vojnu književnost toga perioda i postala opšta tema dnevne štampe.[8]) Dijagnoza ove bolesti složena je i ona se mora ispitati sa velikom brižljivošću. Neposredan uzrok bila je inflacija francuskog franka koja je automatski smanjila plate oficira i vojnika na manje od polovine. Dok su civilni nameštenici vlade uz pomoć kolektivnog pogađanja mogli dobiti povišice, oficiri armije bili su zaboravljeni. Kada je 1926 godine Poenkare pozvan da spasava franak, potreba opšte štednje pogodila je opet vojsku i broj oficira je smanjen za pet hiljada, najviše u višim činovima. Mogućnosti za unapređenje su se smanjile i vojska je prestala da privlači mlađe generacije. Vojne akademije i oficirske praktične škole davale su slab materijal, uglav-

---

sionalaca sa dugim rokom službe. Vidi Lieutenant Colonel E. Mayer, koji je bio vojni pisac priznatog autoriteta, *La guerre d'hier et l'armée demain* (Paris, 1921), *passim.*

[5]) General Duval, „La crise de notre organisation militaire", *Revue de Paris,* VII (1926), 759, kaže da se ima zahvaliti Fabrijevom sjajnom držanju u pitanju roka službe da *deuxième portion* zakona 1873 godine nije bio obnovljen već 1921 godine. Vidi takođe „B. A. R.," *L'armée nouvelle et le service d'un an* (Paris, 1921).

[6]) Tekst zakona je objavljen ponovo pod naslovom *Projet de loi... sur le recrutement de l'armée presenté par M. Maginot, ministère de la guerre* (Paris, 1923).

[7]) Sjajan pregled duge političke borbe oko vojničkog zakonodavstva u Francuskoj može se naći u S. C. Davis, *The French War Machine,* (London, 1937).

[8]) Vidi Lieutenant Colonel Reboul, „La malaise de l'armée," *Revue des Deux Mondes,* (15 mart 1925), str. 378—398.

nom, kategoriju koja je bila ispala iz takmičenja za karijere koje su više obećavale.[9])

Pored finansiskih teškoća postojala je široko rasprostranjena vera u efikasnost međunarodnih ugovora arbitraže i u Društvo naroda koje je u to vreme, periodu Lokarna, dostiglo vrhunac svog ugleda. U takvoj atmosferi bilo je teško ubediti zakonodavce da odobre velike sume za odbranu, kada su svečani paktovi objavljivali nezakonitost rata i svi ljudi davali bar usmenu podršku formi, ako ne duhu, međunarodnog izmirenja.[10])

Usto, sve su ove okolnosti pružale argumente pobornicima milicije sa kratkim rokom službe. Dalje smanjenje roka službe postalo je zaista neosporan zaključak i čak su se i viši vojni autoriteti priklonili onome što se nije moglo izbeći.[11]) Ali, njihovo je nezadovoljstvo ipak bilo veliko, jer nisu mogli da odvoje program levice u pogledu tehničkih osobina organizacije vojske od sporednih političkih motiva. Oni su namirisali diskriminaciju, antimilitarizam i smišljene pokušaje da se smanji njihov ugled. Od Klemansoovog čuvenog dekreta od 16 juna 1907 godine, kojim je, prilikom državnih proslava, civilnim dostojanstvenicima data prednost nad vojnim pretstavnicima,[12]) oni su bili u mrzovoljnom i srditom raspoloženju, videći uvek i svuda Žoresov i Klemansoov duh. Oni su bili ti, žalili su se, koji su spasli Francusku u ratu, a nagrada za to bila je diskriminacija! „Narod pod oružjem“ spasao je Republiku, odgovarala je levica, i navodila je Klemansoovu čuvenu izreku da je rat suviše važan da bi se mogao poveriti generalima.

Dugo obuzdavana mržnja lako nalazi izlaz u bacanju blatom i degeneriše se u stalne političke borbe, naročito u Francuskoj, gde su konzervativne, desničarske, pa čak i feudalne ideologije u višim vojnim kadrovima bile tradicionalne i, stoga, odavno meta radikalne agitacije. *Malaise militaire* je bila prouzrokovana dubokim organskim poremećajima, ali su njeni simptomi bili političke svađe, novinarska klevetanja i stalne borbe između generala, koji su optuživani zbog fašističkih sklonosti, i radikalnih vođa, koji su prezirani kao antimilitaristi, neznalice koje se mešaju u sve i neprijatelji Francuske.[13])

---

[9]) Général Debeney (*Sur la sécurité militaire de la France*, Paris, 1930), razmatra nadugačko budžetski problem, naročito u glavi „Politique de matériel, politique des effectives“ i smelo ustaje protivu dalje štednje. Kaže pošto se lični izdaci u vojnom budžetu rashoda penju do 68 procenata, dok materijalni iznose samo do 32 procenta, to postoji stalno iskušenje da se prvi ponovo ispitaju i u njima nađe zlatan rudnik za dalje uštede. Ova glava je odlična analiza cele vojne organizacije.

[10]) Lieutenant Colonel Reboul, *loc. cit.*, dolazi do zanimljivog zaključka da vojska nema svrhe i cilja, suprotno periodu pre 1914 godine, kada je imala neiscrpno nadahnuće u ideji oslobođenja Alzasa i Lorena.

[11]) General Duval, koji je često istupao kao zvanični govornik vojske i imao preko svog prijatelja Fabrija veliki uticaj u Vojnom odboru Skupštine dao je potpun program, osnovan na jednogodišnjoj službi. Vidi gore naveden članak.

[12]) Vidi Davis, *op. cit.*, str. 80.

[13]) Oštra kritika „političara“ nalazi se u delima generala H. Mordacq-a: *Les leçons de 1914 et la prochaine guerre* (Paris, 1934), *Faut-il changer le régime*

Pod takvim okolnostima ne treba se čuditi da su porođajni bolovi organskog vojnog zakonodavstva trajali tako dugo i u celom narodu izazvali toliko uzbuđenja i grdnji. Reorganizacija vojnog sistema zemlje pružila je priliku za glavnu bitku između dva načela, stara kao i sam rat: načelo narodne milicije slobodnih građana koji broje milione, i načelo male elitne snage profesionalnih ili poluprofesionalnih vojnika sa dugim rokom službe. Francuska istorija je veliki izvor potsticaja za branioce oba načela. Na jednoj strani, postojao je *levée en masse* Konventa koji je revolucionarnoj Francuskoj doneo toliko slave i Gambetina građanska vojska koja je tako očajno podlegla Nemcima; na drugoj strani, moglo se ukazati na Napoleonove profesionalne vojnike koji su gonili sve pred sobom i na pretorijansku gardu Napoleona III koja je tako neslavno svršila kod Sedana. Sem toga, postojali su i primeri britanskog i švajcarskog vojnog sistema, koji su u dokazivanju pretstavljali dve krajnosti. Posle 1924 godine debate o tom pitanju bile su beskrajne. Postojali su protivpredlozi Fabrija, Daladjea (Daladier) i drugih koji su samo povećali složenost već i onako složenih pogleda na to pitanje.[14])

Glavni faktor koji je praktično odredio rezultat diskusije bila je duboko usađena želja da se organizacija što je moguće više približi idealu narodne milicije. Posledica je bila da je rok služenja smanjen na jednu godinu što je, naravno, samo po sebi donelo smanjenje mirnodopskog brojnog stanja. Da bi se to nadoknadilo, trebalo je godišnjem kontingentu od 240.000 regruta dodati veliki profesionalni element, tako da bi mirnodopska vojska brojala 400.000 ljudi, ne računajući kolonijalne trupe. Površno razmotreno izgleda čudno da je levica, koja je uvek pokazivala instinktivnu antipatiju prema profesionalnim vojnicima, učinila ustupke žrtvujući svoj dugo traženi ideal građanske vojske zasnovane na velikim rezervama, vežbanim malom aktivnom vojskom. Međutim, spajanje načela „naroda pod oružjem“ i ideje o profesionalnom vojniku sa dugim rokom, priznato je kao neizbežna potreba zbog opšteg verovanja da se nemački rajhsver od 100.000 najamnika može u svako doba povećati sa 150.000 ljudi državne policije i tajnim organizacijama dovesti na ukupno stanje od 400.000 ljudi. Dalji snažan argument bio je da bi se ta snaga mogla za tren oka baciti na francusku granicu shodno vojnim teorijama koje je razradio general H. fon Sekt, vrhovni ko-

---

(Paris, 1936) i *La défense nationale en danger* (Paris, 1938). On je bio žestok neprijatelj levice i njegovo držanje je veoma karakteristično za fašistički naklonjene francuske oficire koje je odbrana u Rijomu toliko ismevala.

[14]) Sjajno i strastveno razmatranje mnogobrojnih problema koji su iskrsli može se naći u članku anonimnog pisca, „XXX“, „Notre reorganisation militaire“, *Revue Politique et Parlementaire* (10 septembar 1926), str. 371—406. Vladin predlog sa dugim *exposée des motifs* uključujući važnije protivpredloge, objavljen je u zasebnoj brošuri pod naslovom *Rapport fait au nom de la commission de l'armée chargée d'examiner le projet de loi relatif au recrutement de l'armée*, pod uredništvom M. Paul Bernier (Paris, 1927). Deo ove publikacije pod naslovom „Conditions préalables“ naročito je važan jer sadrži osnovna načela nove organizacije vojske.

mandant rajhsvera i tvorac ideje munjevitog rata ili *attaque brusquée.*[15])

Istorija se ponovila. 1913 godine nemačko naoružanje odredilo je francusko zakonodavstvo i prisililo zemlju da primi trogodišnji rok službe. Uslovi u Nemačkoj 1927—1928 godine ili tumačenje ovih uslova od strane francuskih političkih vođa pokvarili su program levice koja je nameravala da francusku vojsku stavi na skoro istu osnovu koju ima švajcarska narodna milicija. Glavni argument vojnih lica, pretpostavljajući uvek nemačku munjevitu invaziju, bio je da vojska treba da održava trajnu jaku graničnu stražu, takozvani *couverture.*[16]) Dok bi takva snaga zadržavala neprijatelja na početku neprijateljstava u pozadini bi se mogao nesmetano obaviti složeni proces mobilizacije. Mobilizacija zahteva vremena, naročito ako je mirnodopsko brojno stanje malo. Stari sistem, koji su Nemci razradili pre 1866 godine i koji su sve vojne sile podražavale posle 1870 godine, održavao je u mirno doba veliko brojno stanje koje je primanjem rezervista za vreme mobilizacije samo popunjavano i dovođeno u ratno stanje. Novi francuski zakon odbacio je ovu praksu i u tome odbacivanju leži njegov osnovni karakter.[17]) Dok je ranije mirnodopska vojska pripremala i vodila računa o obuci i nastavi, mobilizaciji i čuvanju granica, nov sistem je stvorio tri razne organizacije: stalni *couverture,* drugi stalni element za vežbanje i obučavanje godišnjeg kontingenta regruta i stalan štab za pripremanje mobilizacije i održavanje okvira koji bi se za vreme rata popunio masama izvežbanih rezervista. Sva tri stalna elementa sastojala su se od profesionalnih vojnika različitog karaktera i stanja.

S obzirom na ove osnovne elemente svoje vojne organizacije Francuska u mirno doba nije imala vojsku u starom smislu ove reči. Ona je imala samo stalnu graničnu stražu i 240.000 regruta na obuci. Čim bi jedan kontingent bio dobro obučen, on je vraćan u građanski život. U starom predratnom sistemu obučeni kontingent prethodne godine, koji se zadržavao pod zastavom još jednu ili dve godine, sačinjavao je pravu mirnodopsku vojsku. Ova je praksa sasvim ukinuta što je izazvalo ljutnju generala, i francuska vojska je otada postojala samo kao rezerva, ako upotrebimo stari rečnik. Ustvari, to je bila nova koncepcija „naroda pod oružjem“ stvorena u skladu sa geografskim i drugim okolnostima koje su bile nezavisne od same Francuske. To je bio sistem sa kojim je Francuska 1939 godine ušla u rat, mada je dvogodišnji rok službe ponovo zaveden 1935 godine

[15]) Ovo je bilo zvanično gledište zasnovano na izveštajima šefa Savezničke vojne kontrolne komisije u Nemačkoj, generala Noleta (Nollet), čiji je uticaj na francusko vojno zakonodavstvo utvrđen za vreme početnih debata o Mažinovljevoj liniji. Vidi Chambre des Députés, *Débats,* CXXXIX, (1929), 1723. General Nolet je docnije objavio svoja gledišta u *Une expérience de désarmement, cinq ans de contrôle militaire en Allemagne* (Paris, 1932).

[16]) Vidi Général Debeney, „Le problème de la couverture“,*Revue des Deux Mondes,* 8 period, XXXVI (1938), 268—294.

[17]) Vidi obimno tehničko razmatranje u Général Brindel, „La nouvelle organisation militaire“, *Revue des Deux Mondes,* 7 period, LI (1929), 481—502,

da bi se nadoknadila posledica naglog opadanja broja rođenih u godinama Prvog svetskog rata.[18])

Kritičari zakona tvrdili su da je francuska vojska podeljena u tri ili četiri različita dela, jer je kolonijalna vojska imala svoju nezavisnu organizaciju sa dvogodišnjim rokom službe; da će uspostavljanje tolikih različitih jedinica sa zasebnim funkcijama, organizacijom i stanjem biti leglo suparništava i intriga koje će pogoršati *malaise*, prouzrokovanu politikom i ideološkim razlikama; da se u toku jedne godine ne može uliti u vojnike pravi vojnički duh i da je vojska time izgubila svoju udarnu moć; da će tolikim nastojanjem na odbranbenom karakteru vojne organizacije odumreti duh inicijative, agresivnosti i odlučnosti da se rat prenese na neprijateljsku zemlju; da će takva vojska naposletku biti nesposobna da se odupre udaru munjevitog napada, i da Sektova munjevita vojska može da probije svoj put u srce zemlje još pre nego što će „narod pod oružjem" moći da se organizuje i počne da funkcioniše.[19])

U ovim argumentima bilo je mnogo čega što se nije moglo lako pobiti. Francuze nije mnogo zabrinjavao nedostatak ofanzivnog duha, jer je to bilo opšte držanje nacije. Ono što se tražilo bilo je obezbeđenje od napada. Oni su ga imali sve dok je jedna francuska okupaciska armija stajala u Rajnskoj Oblasti. Kada je ova povučena prema međunarodnom sporazumu, Francuska je izgubila veoma dragoceno strategisko preimućstvo, *une couverture par excellence* (sjajnu zaštitu). Posle evakuacije Rajnske Oblasti morala se na francuskoj granici uspostaviti nova *couverture*, pošto je izgledalo da je bezbednost dovedena u opasnost. Jer, dok je Rajnska Oblast bila okupirana, Francuska je mogla dobiti u vremenu i staviti svoj sistem „naroda

[18]) O tome vidi maršal Pétain, „La sécurité de la France au cours des années creuses", *Revue des Deux Mondes*, 8 period, XXVI (1935), 1—20. To je bio članak koji je časopis naročito preporučio. Zahtevao je ponovo uvođenje dvogodišnjeg roka pošto je *attaque brusquée* bio verovatniji nego ikada. Broj rođenih je toliko smanjio brojno stanje, rekao je maršal, da neke divizije imaju samo dvanaest četa!

[19]) Zapanjuje količina literature o generalu Sektu i *attaque brusquée* i pozivanje na ovakav napad u govorima u Skupštini i Senatu. Priznati engleski vojni analitičar, major E. W. Sheppard, „Two Generals, One Doctrine", *Army Quarterly*, XLI (1940), 105—118, dolazi zaista, do zaključka da je de Gol zamišljao svoju *armée de métier* (vojsku od zanata) da bi se borio sa ovom opasnošću. General Debeney, *op. cit.*, posvećuje dugu raspravu pitanju kako da se postupi u slučaju iznenadnog napada. U drugoj knjizi, *La guerre et les hommes: reflexions d'après guerre* (Paris, 1937), u glavi o *couverture*, on ulazi u još detaljnije ispitivanje ove opasnosti. To čine i generali Moren (Maurin) u *L'armée moderne* (Paris, 1938) i Šovino (Chauvineau) u *Une invasion, est-elle encore possible?* (Paris, 1939), koji su imali dubok uticaj na francusku vojnu misao. Nekoliko govora i članaka generala Sekta koji se odnose na munjeviti rat objavljeno je u *Gedanken eines Soldaten* (Berlin, 1929; engleski prevod *Thoughts of a Soldier*, London, 1930). Strah od *attaque brusquée* pojačan je širenjem doktrine italijanskog generala Đulija Dueta (Giulio Douhet) o vazdušnom ratu ili, kako su to postavili Nemci, *Schrecklichkeitskrieg*, ili o „ratu užasa". General A. Votije (Vauthier), *La Doctrine de guerre de Général Douhet* (Paris, 1935), sa predgovorom maršala Petena, dao je stručan pregled ove doktrine koji je mnogo čitan u francuskoj vojsci.

pod oružjem" na ratnu nogu, čak i kad bi nemački munjeviti napad imao početni uspeh. Ako bi *couverture* na Rajni bila potisnuta, bila bi izgubljena samo nemačka teritorija. Ali, posle 1929 godine ovo preimućstvo je nestalo i iste godine su odobrene ogromne sume koje je vlada još od 1926 godine tražila za utvrđivanje severoistočne granice. Tako se rodila Mažinovljeva linija.[20])

Mažinovljeva linija ima svoje poreklo u ideji *couverture* koja nije poznata u drugim vojskama. Tradicija stalnih graničnih utvrđenja bila je u Francuskoj starija i jača nego u drugim zemljama i može se pratiti čak od Vobana.[21]) Posle 1870 godine ona je dobila nov potstrek sistemom Sere de Rivijera (Sérré de Rivière), po kome je bio sagrađen Verden koji je stekao slavu u Prvom svetskom ratu. Činjenica da je beton utvrđenja Vo (Vaux) i Duomon (Douaumon), za vreme bitke kod Verdena, mogao da izdrži najteže nemačko bombardovanje mnogo je doprinela da je konačno primljen plan da se podignu stalna i veoma usavršena utvrđenja na nemačkoj granici. Vođene su duge diskusije pre nego što je parlament, 1929 godine, odobrio potrebne kredite.[22]) Ustvari zakoni od 1927—1928 godine i „utvrđenja na severoistočnoj granici", kako se Mažinovljeva linija prvobitno zvala, razmatrani su u isto vreme i Pol Penleve, ministar rata u to doba, bio je odgovoran i za jedno i za drugo. Zasluga pripada Mažinou samo utoliko što je parlament odobrio ogromne kredite u vreme kada je on bio ministar rata. Mažino je samo završio planove koje je njegov prethodnik pripremio do najsitnijih pojedinosti i njemu predao.[23])

Veoma je značajno da je Penleve planirao i pripremio Mažinovljevu liniju. Penleve je, govoreći kao pretsednik vlade za vreme nesrećne Nivelove ofanzive 1917 godine, rekao parlamentu: „Više neće biti ofanziva".[24]) Penlevea je uskoro zamenio Klemanso koji je verovao u ofanzive i dobio rat — ali sa britanskom i američkom pomoći. Kada su se anglo-američke armije vratile kući, Francuska je ponova uzela pasivan stav koji ju je na kraju doveo do njenog pada 1940 godine. Njena najvidljivija manifestacija bila je Mažinovljeva linija, pravi simbol duboke odvratnosti koju je francuski narod osećao prema ofanzivnom ratovanju i koju je najbolje izrazio

---

[20]) Upravo iz ovih razloga objavljena je 1930 godine rasprava generala Debneja, *Sur la sécurité militaire de la France.*

[21]) L. Montigny, „Les systèmes fortifiées dans la défense de la France depuis 300 ans", *Revue Militaire française,* LVII—LVIII (septembar—decembar 1935, u četiri nastavka).

[22]) U Vrhovnom ratnom savetu došlo je do velikog neslaganja, što proizlazi iz govora ministra rata, Pola Penlevea (Paul Painlevé), održanog 4 marta 1927 godine u parlamentu. Vidi Chambre des Députés, *Débats,* CXXXI, str. 484. Vidi takođe *Exposée des Motifs* koji je priključen zakonu u *Documents, CXVI,* str. 367.

[23]) Vidi P. Belperron, *Maginot of the Line* (London, 1940), koji na strani 83 kaže da je E. Erio 1936 godine predložio da se linija nazove Penleveovom linijom.

[24]) Vidi Souchon, *op. cit.,* str. 168. Napadi protivu njega i njihovo pobijanje rezimirani su u P. Painlevé, *De la science à la défense nationale* (Paris, 1931), str. 122.

general Moren koji je, kao ministar rata, dao u parlamentu 3 marta 1935 godine ovu izjavu:

„Kako se može verovati da još mislimo na ofanzivu kada smo izdali milijarde da sagradimo utvrđenu pregradu? Da li treba da budemo tolike budale da izađemo izvan ove pregrade, tražeći bogzna kakvu vojnu pustolovinu? Ovo kažem da bih vam pokazao mišljenje vlade. Jer vlada, to jest, bar što se moje ličnosti tiče, savršeno dobro zna ratne planove.“[25])

Duh Mažinovljeve linije ne bi bio potpun bez verdenske legende koja je ispletena oko figure maršala Petena. Kod Verdena je spasena Francuska i neprijatelj je zadobio porazan moralni udarac. *Sve je to postignuto odbranom,* koja se pokazala nepobedivom, i Peten je postao njen živi simbol, mada on sam nije apsolutno verovao u ovo načelo. Ali popularne legende se ne zasnivaju na tačnim procenama i naučnim istraživanjima.[26]) Francuski um je stvorio slavnu i u isto vreme prigodnu iluziju koja je pretstavljala Prvi svetski rat kao junački odbranbeni podvig koji je doneo konačnu pobedu.

Duh Mažinovljeve linije je postepeno oslabio francusku spoljnu politiku i omogućio Hitlerovo uzdizanje, remilitarizaciju Rajnske Oblasti i sve ostale nemačke agresivne postupke.[27]) Na ovaj način dolazimo do uzročne veze između načela „naroda pod oružjem“, formiranog 1927—1928 godine *à outrance* (do preteranosti), mentaliteta *couverture*-a koji je imao kao posledicu Mažinovljevu liniju i verdensku legendu koja je slavila defanzivu. Ukupan rezultat svega toga bilo je pasivno držanje koje je zahvatilo francusko javno mnenje i, dajući mu osećaj lažne bezbednosti, na kraju stvorilo atmosferu u kojoj se trulež mogla širiti u svim granama francuske vojske, završavajući se u onom što je de Gol opisao kao „mračan osećaj nemoći“.[28])

---

[25]) Paul Reynaud, *Le problème militaire français* (Paris, 1937), str. 27. Ova mala knjiga je neocenjiv izvor obaveštenja. Veoma dobar pregled mita o Mažinovljevoj liniji nalazi se u H. Pol, *Suicide of a Democracy* (New York, 1940), str. 106—110.

[26]) Ovo je lepo izrazio L. M. Bourget, „La légende du Marechal Pétain“, *Revue de Paris,* 1 januar 1931, str. 57—70. Legenda je svirepa, jer je izokrenula Petenov istoriski značaj, ne uzimajući nikako u obzir ulogu koju je odigrao u Drugoj bici kod Verdena i u ratu u Rifu.

[27]) Vidi Lieutenant Colonel Jean Fabry, „La stratégie générale affaire de gouvernement“, *Revue Militaire Générale,* I (1937), 383—390, gde se raspravlja o vladinoj slaboj politici i ističe da karakter vojske, kakva je postojala u Francuskoj, nije dozvoljavao neku smelu diplomatsku akciju u vreme kada je Hitler remilitarizovao Rajnsku Oblast.

[28]) U svome divnom memorandumu, koji je 26 januara 1940 godine podneo francuskoj Vrhovnoj komandi, de Gol je pretskazao da će Nemci probiti Mažinovljevu liniju i navaljivao je da se obrazuju oklopne divizije. Vidi francuski tekst ovog memoranduma sa engleskim prevodom u *National Review,* CXV (London, 1940), 393—405. Citat se nalazi na strani 400. De Golova vojna karijera u Francuskoj, njegova agitacija za *armée de métier* (profesionalnu vojsku), njegova fanatička vera u nadmoćnost ofanzive bile su samo najsjajniji primeri dugog niza argumenata u francuskoj vojnoj književnosti koja je pokušavala da podržava tradicije ofanzive. Zasluga da je bio prvi u posleratnom periodu koji je ozbiljno kritikovao pasivnost vojne doktrine pripada potpukovniku E. Aleotu (E. Alléhaut, *La guerre n'est pas une industrie,* Nancy, 1925), jednom

Polazeći od Mažinovljeve linije kao pozadine možemo lako da otkrijemo poreklo vojne doktrine o ratu ograničenih obaveza, zasnovane na odbrani, sa kojom je Francuska ušla u rat 1939 godine i koje se držala čak i pošto je rat u Poljskoj pružio očigledan dokaz nadmoćnosti napada. Moramo da imamo na umu da francuska vojska nije bila ništa drugo do „narod pod oružjem" i da je francuski narod bio sasvim prožet duhom Mažinovljeve linije. Vojska je, naravno, odražavala sve obmane koje su je činile nesposobnom da izradi doktrinu koja nameće inicijativu i snažnu akciju. Defanzivna doktrina, koja je išla do krajnosti, stvorila je, naravno, trom mentalitet, spore pokrete i nespretan sistem snabdevanja i koordinacije. Sve se to jasno odražavalo u vojnoj doktrini izrađenoj posle Prvog svetskog rata. Rusi su još 1932 godine rezimirali situaciju na sledeći način: „Većina francuske opreme je zastarela i nezgrapna, trupne jedinice su spore u pokretu i manevru, proračuni višeg komandovanja su suviše pedantni; ofanzivna moć vojske uopšte je nedovoljna."[29])

Francuska vojna doktrina zasnivala se na volšebnoj reči „vatrena moć", što je čista varijacija gledišta zasnovanih na odbranbenoj teoriji. Vatrena moć gradila je sve na koncepciji „zaklona", bitnom načelu Mažinovljeve linije. Vatrena moć, stvorena, uglavnom, artiljerijom, uspostaviće zaštitni pokrivač nad vojskom baš kao što će jako utvrđena granica na severoistoku zaštititi naciju. Poreklo ove vere u vatrenu moć treba tražiti delom u strašnom udaru prouzrokovanom teškim gubicima u prvim velikim bitkama 1914 godine, a delom u verdenskoj legendi.

Francuska vojska 1914 godine kod operativnih jedinica nije imala po formaciji tešku artiljeriju, dok su pozadi nemačkih trupa teški topovi tutnjali u dugim kolonama, uvek spremni da pruže podršku lakšoj poljskoj artiljeriji. Razorno dejstvo teškog baraža olova koji su Nemci bacali u francuske redove bila je prva pouka o vatrenoj moći. Francuzi su za nju morali da plate prekomernu cenu ljudskim životima. U nedostatku mitraljeza, oni su morali da ubace ljude u šupljine koje je pravila nemačka artiljerija.[30]) Kada su Nemci 1916 godine na Zapadnom frontu kod Verdena obnovili svoju ofanzivu velikih razmera, novostvorena francuska teška artiljerija odbila ih je i spasla zemlju. To je bila druga pouka koja je tako dobro zapamćena, tako često i svečano proslavljana i tako mnogo

od velikih proroka ofanzivnog ratovanja. Kao general, Aleot je bio jedini francuski oficir visokog čina koji je odmah priznao de Gola i odao mu puno priznanje, ali u isto vreme vrlo jasno ukazao na njegove pogreške. Vidi njegovo delo *Etre prêts* (Paris, 1935), str. 167—179. Utisak koji je knjiga generala Aleota stvorila u Nemačkoj bio je tako veliki, da je general Leb kao odgovor napisao svoju čuvenu knjigu *Die Abwehr* (Berlin, 1938). U pogledu tačnog razvitka de Golove uloge vidi takođe H. A. De Weerd, „De Gaulle as a soldier", *Yale Review*, XXXII (1943), 760—776.

[29]) *Christian Science Monitor* u svome broju od 8 aprila 1942 navodi ovaj izvod iz ruskog vojnog časopisa *Vojna i revolucija* u vezi suđenja u Rijomu.

[30]) Ovo je Pol Benaze (Paul Bénazet), pretsednik senatskog Odbora za vazdušno ratovanje dramatski opisao u svojoj knjizi *Défense nationale, notre sécurité* (Paris, 1938), str. 1—15.

slavljena da su velike tenkovske bitke od 1918 godine bile skoro zaboravljene.

Vatrena moć je postala amajlija[31]) kojoj je automatski bila podređena svaka novina koja je nešto obećavala. Vojno vazduhoplovstvo je postalo samo pomoćno sredstvo artiljerije, tenkovi ne mogu operisati izvan vidljivog dometa vatre,[32]) a poboljšana transportna sredstva su dobra samo za donošenje sve većih količina municije i drugog materijala da bi se hranio moloh vatrene moći.

Vatrena moć može da uništi ceo odbranbeni uređaj neprijatelja, a tada, i samo tada će francuska pešadija poći u napad. To je značilo trom sistem transportovanja opterećen materijalom. Kretanje i iznenađenje su bili zaboravljeni, i francuska doktrina se ukočila u krutom pravilniku lažno naučnih proračuna kako da se pripremi svaki kvadratni metar, i kako da se u njega primami neprijatelj i uništi. Jer, „vatra ubija" bio je mističan moto maršala Petena i njegova reč je postala dogma.[33]) Dogmatizovana defanzivna teorija, zasnovana na vatrenoj moći, pretvorena je naposletku u „vjeruju" i general Šovino ju je objavio u knjizi koja je stekla veliku popularnost. Ovo zato što ju je maršal Peten preporučio u poznatom predgovoru[34]) i što su u njoj bili rezimirani duh Mažinovljeve linije i defanzivna doktrina, kao i zato što je pripomogla da se Francuzi utvrde u njihovu omiljenu obmanu o udobnom ratu u kome će vatrena moć uništavati legije neprijatelja i zaštititi francusku vojsku u njenim neprobojnim utvrđenjima.

Doktrina o vatrenoj moći i mentalitet Mažinovljeve linije stvarno su okamenili taktičke i strategiske pouke koje je francuska vojska zadobila u Prvom svetskom ratu, ubili maštu i inicijativu i obesnažili napore onih koji su verovali u ofanzivu i pokušavali da

[31]) Vidi Ph. Barrès, *Charles de Gaulle* (New York, 1941), str. 21—23. On razmatra de Golove godine provedene na Ratnoj školi 1924—1926 i opisuje generala Mojrana (Moyrand) kako predaje o načelu „terenske sekcije". Oni su do tančina proučavali zemljište, deleći ga na kvadrate i dodeljujući potrebnu vatrenu snagu svakom kvadratu. Bitan element ove teorije bio je da se neprijatelj primami u izvesne delove zemljišta gde bi se njegovo uništenje unapred dobro pripremilo. Bares dolazi do zaključka da se Mažinovljeva linija javila iz ovih teorija.

[32]) Ovo je general Sijar (M. Sciard), inspektor tenkova zvanično potvrdio na suđenju u Rijomu. Vidi New York *Sun*, 20 mart 1942 godine. Pošto su tenkovi, kako se pretpostavljalo, vezani za artiljerisku zaštitu, ne treba ih snabdeti sa više goriva nego za pet časova. Usled toga su oni često zarobljavani od strane Nemaca, pošto bi iscrpeli svoje gorivo.

[33]) H. Pol. *op. cit.*, str. 188. O teoriji „vatra ubija" vidi Daladijeov govor od 2 februara 1937 godine u parlamentu, *Débats*, CLXI, 291, koji pokazuje da ju je Daladije sam potpuno odobravao.

[34]) Ovaj predgovor je odigrao važnu ulogu na suđenju u Rijomu, pošto ga je odbrana okrenula protiv tužilačke strane i okrivila samog Petena. Daladije ga je čitao 18 marta: „Neposredna akcija vazduhoplovnih snaga u bici je sporno pitanje, jer trupe, angažovane u borbi na zemlji, izložene su i primaju udarce ali ih i vraćaju. Najefikasnije će se delatnost vazduhoplovstva obavljati iznad pozadine". *New York Times*, 10 mart 1942 godine. To je značilo odbacivanje vazdušnog oružja, korak koji je zastupao i general Šovino. Njegova knjiga je klasičan pregled pasivne francuske defanzivne doktrine, terane do krajnosti.

učine nešto od jedinog pozitivnog elementa francuske vojne doktrine: zamisli o gipkoj odbrani.[35]) Međutim, protivnapad, ma kako bio brižljivo pripremljen, zahteva snagu i ofanzivan duh, bitne francuske karakteristike i podesne za njihov temperament, ali koji su tada bili na veoma niskom stepenu usled uticaja mentaliteta Mažinovljeve linije. Sjajni novatori kao de Gol, vazduhoplovni stručnjak Ružeron (Rougeron), generali Velpri (Velpry) i Duman (Doumanc) i njihov govornik u parlamentu, Pol Reno i njegova grupa, uzalud su bacali svoje argumente na ovaj kineski zid predrasuda. Napad je ostao tabu*) jer, prema Šovinoovom „vjeruju", napad zahteva trostruku nadmoćnost, pa čak i više u nekim slučajevima, i prati ga veći broj gubitaka.[36])

U idućem ratu, ako do njega mora da dođe, ne treba da bude novih žrtava. Neka neprijatelj gomila svoje mrtve pred francuskim položajima. Kada dođe vreme za protivnapad, francuska vojska će požnjeti laku žetvu. Ova tesnogruda, omiljena, malograđanska špekulacija o jevtinom ratu i lakoj pobedi dovela je do konačne propasti. Francuzi su uoči Drugog svetskog rata, nadajmo se samo privremeno, prestali da budu *la grande nation* (velika nacija), pošto su sa svojim duhom Mažinovljeve linije pokušali da izbegnu teške odgovornosti koje leže na ramenima velikih naroda.

II

Britanska vojska je posle Prvog svetskog rata brzo rasformirana, a ostavljene su samo kadrovske snage. Javno mnenje i vlada odmah su prihvatili politiku smanjenja naoružanja na neophodan minimum što je sprovedeno u sva tri vida oružanih snaga, a naročito u suvozemnoj vojsci. U Velikoj Britaniji uvek se smatralo da prvu liniju odbrane pretstavlja mornarica. Od Prvog svetskog rata vazduhoplovstvo je došlo na drugo mesto, a vojska, „pepeljuga oružanih snaga", zauzela je poslednje mesto.

[35]) *Revue Militaire Générale* objavio je u svome septembarskom broju 1937 godine članak pod naslovom „Razmatranja o ofanzivi". Pisac, major Krebs, dajući pregled novih zvaničnih Uputstava o taktičkoj upotrebi velikih jedinica (Instructions sur l'emploi tactique des grandes unitées), ukazuje na okolnost da ona zastupaju napad kad god neprijatelj daje povoljnu priliku za to. Da je u francuskoj doktrini postojalo prilično ofanzivnog elementa dokazuje dalje osvrt na ova Uputstva u julskom broju 1938 godine nemačkog tenkovskog časopisa *Kraftfahrkampftruppe* pod naslovom: „Französische Grundsätze über Verwendung mechanisierter und motorisierter Einheiten und die Abwehr dagegen" (Francuska načela za upotrebu mehanizovanih i motorizovanih jedinica i odbrana od njih). Izvestilac o tenkovima u *Militärwochenblatt-u* pukovnik Braun, upoređuje u broju od 22 oktobra 1938 godine nemačke i francuske tenkovske doktrine sa veoma povoljnim zaključcima za Francuze.

*) Tabu označava u Polineziji običaj po kome je zabranjeno, privremeno ili trajno, svima ili pojedincima, da upotrebljavaju izvesne stvari, reči, životinje, itd. — Prim. prev.

[36]) Général Chauvineau, *op. cit.*, str. 131—132. Zamisao o elastičnoj odbrani očevidna je čak i u Šovinovljevoj knjizi, ali on je propustio da je pravilno razradi.

To je bila upravo suprotnost francuskog sistema, i to iz geografskih razloga. Dok je u Francuskoj „narod pod oružjem" uvek bio u prvom planu diskusija, u Britaniji se smatralo da ovo načelo nikako nije u skladu sa starodrevnim sistemom profesionalnih vojnika sa dugim rokom službe. Opšta vojna obaveza prvi put je zavedena za vreme Prvog svetskog rata, ali je brzo ukinuta posle primirja 1918 godine. Čak ni Haldejnov (Haldane) tip vojske nije smatran potrebnim, te je došlo do postepenog vraćanja, ako ne bukvalno, a ono bar na duh starog Kardvelovog (Cardwell) sistema.[37])

Posle Prvog svetskog rata nije izgledalo verovatno da će biti potrebno upotrebiti britansku stajaću vojsku u drugim operacijama sem kolonijalnih. U Evropi će mirovni ugovor, Društvo naroda i vojska Francuske i njenih saveznika dejstvovati u slučaju hitne potrebe. S druge strane, zadaci britanskih garnizona u dalekim kolonijama sastojaće se samo u suzbijanju mesnih pobuna ili čuvanju od upada pustinjskih ili planinskih plemena. Nekoliko bataljona, najviše brigada, biće dovoljno za operacije ove vrste, a naoružanje teže od lakog pešadiskog oružja i lake poljske artiljerije bilo bi suviše nezgrapno za tropske džungle ili visoke planine. Zašto, onda, održavati u metropoli komplikovanu organizaciju sličnu Haldejnovom sistemu sa teškim naoružanjem? Privlačnost starog Kardvelovog sistema bila je isuviše velika da bi mu se moglo odupreti. Prema njegovim tradicijama, vojska u metropoli samo bi obučavala i vežbala nove regrute za imperijalne policiske snage koje bi imale zadatak da osiguraju *Pax Britannica* (Britanski mir). Stoga je izgledalo logično vraćanje na prvobitnu koncepciju Kardvelovog sistema, koji je u celom svetu rasprostranjen.

Vojska se držala ovog načela čak i kada je brzo naoružavanje Nemačke jasno nagoveštavalo avet novog evropskog sukoba. Bela knjiga od 3 marta 1936 godine — prvi ozbiljan predlog za naoružanje koji je podnet Parlamentu posle primirja — potvrđuje, s obzirom na okolnost da je vojska smanjena za 21 bataljon ispod efektiva iz 1914 godine:

„Vlada Njegovog Veličanstva predlaže da se formiraju 4 nova bataljona pešadije koji će do izvesne mere ublažiti sadašnje teškoće u policiskim dužnostima koje su nam naložile naše imperijalne odgovornosti."[38])

Vraćanje na Kardvelovu koncepciju vojne organizacije značilo je smrt tenkovskog korpusa, ponosa britanskih ekspedicionih snaga na kraju Prvog svetskog rata. Veterani iz velikih tenkovskih akcija 1918 godine otišli su, a novi ljudi trebalo je da rade kako znaju sa starim modelima tenkova. Razvoj novih konstrukcija i izgradnja svedeni su na minimum, a nedostatak novčanih sredstava sprečio je svaki napredak, što se vidi iz sledećeg navoda:

---

[37]) Major E. W. Sheppard, *A. Short History of the British Army* (London, 1940) str. 337—375.

[38]) *Accounts and Papers,* Cmd. 5107, „Statement Relating to Defense" (London, 1936), str. 10.

„1931 godine konstruisan je jedan srednji tenk odličnih osobina, ali velika depresija i pacifistička agitacija sprečile su proizvodnju većih razmera. Kada je ova, najzad, 1936 godine, odlučena, pokazalo se da je tenk zastareo. Debate su se ređale jedna za drugom a tenk je trebalo tek da stigne do trupe.“[39])

Ovi se uslovi nalaze na istoj liniji kao i francuski razvitak, ali, dok Francuska u dvadesetim godinama nije imala vojnog pisca koji bi mogao da postavi neku tenkovsku doktrinu, Britanija je imala sjajnog stručnjaka i čitavu školu teorije oko njega. Generalmajor J. F. C. Fuler (Fuller) bio je načelnik štaba kraljevskog tenkovskog korpusa 1918 godine i posle primirja uzeo je na sebe zadatak da sam krene u ofanzivu u korist mehanizacije. Uprkos sjajnom uspehu britanskog tenkovskog korpusa u Prvom svetskom ratu, nije mogao da savlada teškoće na koje je naišao, ali Fuler, obdaren velikom književnom veštinom i stvaralačkom uobraziljom, bio je u stanju da zainteresuje sve šire krugove za svoj program. Njegov najznačajniji uspeh bilo je pridobijanje kapetana B. H. Lidel Harta 1925 godine, koji je u to vreme već bio priznat kao vodeći vojni pisac u Britaniji.[40])

Lidel Hart je takođe veteran Prvog svetskog rata iz koga je izišao kao pešadiski kapetan. 1918 godine poveren mu je zadatak da preradi britanska pešadiska borbena pravila prema najnovijoj taktici nemačkih udarnih trupa. Pravila su ubrzo ispala iz upotrebe i prešla u zaborav. Generalu Fuleru je bilo lako da preobrazi oficira bez predrasuda kao što je bio Lidel Hart koji je, posle toga, dostigao svog učitelja u izlaganju zaostalog stanja u vojsci. Kao rezultat njihovih napora izvršene su neke reforme pod lordom Majlnom (Lord Milne), ali prilično sporo i oprezno, pošto je načelnik imperijalnog Generalštaba, kako je rekao Lidel Hart, bio star čovek, a pritom i Škotlan-

[39]) Major E. W. Sheppard, *Tanks in the Next War* (London, 1938), str. 77-80. Generalmajor J. Fuler ide u svojoj kritici mnogo dalje izjavljujući, u svojoj knjizi *Army in My Time* (London, 1935), str. 188—189, da je vojska 1933 godine dostigla svoj najniži taktički nivo od završetka Prvog svetskog rata i dodajući da se prva tenkovska brigada rodila sa proračunima vojske od 1934 godine kada je raspoloženje za tenkove, najzad, uhvatilo korena. Vidi takođe Major General Ironside, „Land Warfare“, u *Study of War* (London and New York, 1927), str. 116—147.

[40]) General Fuler je 1923 godine objavio svoju knjigu *The Reformation of War* koja pokazuje jake uticaje mičelizma i duetizma. U toj knjizi on je postao branilac vazduhoplovnog oružja kao novog arbitra na bojnim poljima i prorekao je nestanak tradicionalnog vojnika, svodeći pešadiju samo na posadne uloge. Njegovo omiljeno oružje, tenk, dobilo je svoj deo hvale. Pisac je u svojoj razvijenoj mašti video čak i nosače tenkova koji nose tenkove preko mora da bi ih iskrcali na obalama invazije, zamisao koja je ismevana u to vreme. Ovoj knjizi je sledovala *The Foundations of the Science of War* (London, 1926). Da bi se razumela pozadina dva osnovna dela ove vojne škole misli, koja je po njemu nazvana, treba pročitati njegove memoare i razmišljanja koja je napisao posle svog penzionisanja, *The Army in My Time* (London, 1935) i *Memoirs of an Unconventional Soldier* (London, 1936). Moto ove druge knjige, štampan na naslovnoj strani — citat iz Heraklita: „Magarci više vole izmet nego zlato“, — pokazuje slobodnu prirodu ovih knjiga.

đanin, dakle dva razloga za onako preterano obazrivu politiku napretka koja uslovljava velike izdatke.[41])

Situacija u kraljevskom vazduhoplovstvu sve do nešto posle 1930 godine odražavala je isti mentalitet i iste uslove koji su preovlađivali i u kraljevskom tenkovskom korpusu, uprkos činjenici da je vazduhoplovstvo, kao nezavisan vid oružanih snaga, bilo na drugom mestu posle mornarice. Međutim, njegovo veće brojno stanje priznato je samo zbog činjenice što je zasebno zakonodavstvo 1923 godine predviđalo minimalni standard koji je trebalo održavati. Ali, čak i ova niska granica docnije je odbačena.[42]) Ono što se desilo sa tenkom, desilo se i sa avionom: nova konstrukcija, izrada i organizacija žrtvovani su obzirima pacifizma, razoružanja i politike, tako da je prošlo dugo vremena dok se britanski narod, blagodareći Hitlerovoj nemilosrdnoj agresivnoj politici i ciničnom odbacivanju ugovora, nije probudio iz svojih snova o kolektivnoj bezbednosti i opštoj primeni arbitraže u međunarodnim sporovima.[43])

U poređenju sa francuskim držanjem, treba zabeležiti da u čitavoj Britaniji, u naoružanju i vojnom zakonodavstvu nije bilo mržnji, mada su postojale pojedine kritike da klasna diskriminacija i dalje preovlađuje u vojsci.[44]) Međutim, situacija u Velikoj Britaniji nikako se ne može uporediti sa parlamentarnim borbama u Francuskoj koje su od vojske napravile futbal na političkoj areni.

---

[41]) Vidi njegovu raspravu „The New British Doctrine of Mechanized War“, *English Review*, XLIX (1920), 608—791 i knjigu *The Remaking of Modern Armies* (London, 1927), napisanu kao *magnum opus* posle svoga potpunog opredeljenja za mehanizaciju. U pogledu administracije lorda Majlna vidi „Seven Years: the Regime of Field Marshall Milne“, *English Review*, LVI (1938). U drugom članku „Grave Deficiencies of the Army“, *English Review*, LVI (februar 1933), 147—151, Lidel Hart je istakao da je mehanizacija suviše usporena, jer je bilo samo četiri tenkovska prema 132 pešadiska bataljona. Pokretljivost nije postojala a i u artiljeriji su postojali veliki nedostaci.

[42]) *Accounts and Papers*, „Memorandum by the Secretary of State for Air to Accompany the Estimates“ (London, 11 januara 1934) i „Statement Relating to Defense Issued in Connection with the House of Commons Debate“ (London, 11 mart 1935).

[43]) Najbolje delo koje pokazuje uticaj konferencije za razoružanje na englesko ponovno naoružanje je J. F. Kennedy, *Why England Slept* (New York, 1940). Kenedi se poziva na jedan stav u gore navedenom „Memorandumu“: „Ovi proračuni su, stoga, u glavnim linijama rezultat naše želje da sprovodimo razoružanje i da proučimo mogućnost štednje, s jedne strane, a s druge strane, našeg nerado primljenog ubeđenja da se ne može nastaviti politika odlaganja programa od 1923 godine.“ Vidi takođe R. A. Chaput, *Disarmament in British Foreign Policy* (London, 1935) i A. Wolfers, *Britain and France between Two Wars* (New York, 1940).

[44]) Vidi L. Clive, *The People's Army*, sa uvodom majora C. R. Atlija (Attlee), (London, 1938), i članke o naoružanju u *Labor Monthly* od aprila i maja 1937. Vidi takođe Lord L. M. Strabolgi, *New Wars, New Weapons* (London, 1930), gde laburistički lord zlobno kritikuje tradicionalizam i kastinski duh u oružanim snagama. Lord Strabolgi napisao je docnije članak „What is Wrong with the British Army“ (Šta ne valja u britanskoj vojsci), *Collier's*, 22 avgust 1942, obnavljajući svoje optužbe u pogledu vladavine klike u vojsci. Za ovaj članak lord Lovat, heroj komandosa, nemilosrdno ga je kritikovao 1 oktobra 1942 godine u Domu lordova. *New York Times*, 1 oktobar 1942.

U Britaniji je zastoj u ponovnom prilagođavanju savremenim uslovima u naoružanju bio uslovljen drugim uzrocima, mada se veliko zanemarivanje mehanizacije u izvesnim pogledima može pripisati vojnom mentalitetu identičnom mentalitetu Francuske.[45]) Prvo, velika depresija upropastila je britanske finansije; njeno dejstvo je bilo neposredno, dok se u Francuskoj ispoljilo docnije i u blažem obliku. Druga laburistička vlada, sa razumljivom verom u svetski mir i razoružanje, planski je zanemarila čak i minimalni standard u kraljevskom vazduhoplovstvu, a ni vojska nije prošla bolje. Nacionalistička vlada koja je sledovala laburističkoj upravi nije mogla da ne uzme u obzir duboko ukorenjenu pacifističku ideologiju britanske javnosti i, kao glavni pokretač konferencije za razoružanje u Ženevi, nije mogla da ne prizna njena načela, propovedajući u inostranstvu pacifizam dok je u zemlji tražila ogromne kredite za naoružanje. Baldvinova vlada, pred takvim teškoćama, nije mogla da učini ništa drugo no da čeka vreme kada će psihološka atmosfera postati povoljnija. Ali izbori od 1935 godine, koji su obavljeni u znaku mira, i obziri prema glasačkoj kutiji nalagali su Baldvinu da probleme ponovnog naoružanja stavi u pozadinu, uprkos svojoj značajnoj izjavi od 20 jula 1934 godine da je Rajna istočna granica Britanije.[46])

Prvi stvaran napor za ponovno naoružanje izvršen je 1936 godine iz dva razloga: prvo, što je te godine stupila u dejstvo promenljiva klauzula Londonske konferencije o pomorskom razoružanju i, drugo, što je Hitler otkazao Lokarnski ugovor i izvršio ponovnu militarizaciju Rajnske Oblasti. Pa čak i tada je mornarica došla prva na red; određena je specijalna stručna komisija, koja je imala da ispita spor bombardera i bojnog broda koji je punio stranice pomorskih i vojnih časopisa otkada je general Viljem Mičel (William Mitchell) potopio „nepotopljivi" bojni brod *Ostfriesland* kod Virdžinija Kejpsa (Virginia Capes) pomoću nekoliko teških bombi bačenih iz vazduha na brod ili u blizinu njega. Nije potrebno naglašavati da je određena komisija, baš kao i slične komisije koje su u Sjedinjenim Državama određivali pretsednici Kulidž (Coolidge), Huver (Hoover) i Ruzvelt, došla do istog zaključka, tj. da raspoloživi dokazi ne bi opravdali veće otstupanje od postojećih tehničkih načela u pomorskom ratovanju. Odlučeno je da sve dotle dok druge sile grade bojne brodove, Britanija mora da im sleduje, — veoma zgodan izgovor krutog i dogmatskog vojnog shvatanja za izbegavanje odgovornosti. Verovanje u vatrenu moć obuzelo je misli britanskih admirala isto onako čvrsto kao i misli francuskih generala. Jedina razlika bila je u primeni: Francuzi su to primenjivali na kopnu, a Britanci na moru. Štaviše, zbog činjenice da su pomorske tradicije preovlađivale u britanskoj vojnoj misli i uticale na sve ostale vidove oružanih snaga,

[45]) Postoji naročito ekstremna, ali dobro dokumentovana kritika u J. R. Kennedy, *Modern War and Defense Reconstruction* (London, 1936).

[46]) J. F. Kennedy, *op. cit.*, str. 72.

to je njihov uticaj bio odraz na svako veće modernizovanje isto tako smrtonosan kao i uticaj sličnog mentaliteta u francuskoj vojsci.[47])

U poređenju sa drugim vidovima oružanih snaga, kada je 1936 godine otpočelo ponovno naoružanje, vazduhoplovstvu je poklonjena pažnja tek pošto su uzeti u obzir bojni brodovi. U tom periodu su izrađeni planovi za modele Spitfajera i Harikena, mada se još uvek odlagala njihova proizvodnja u širokim razmerama.[48]) Tenkovski korpus, s druge strane, nije mogao da napreduje. U vojsci je postojalo izrazito neprijateljsko držanje prema mehanizaciji po Fulerovom uzoru, i ovaj istaknuti stručnjak u tenkovskom ratovanju poslat je u penziju, a njegovim sjajnim predlozima nije poklonjena nikakva pažnja. Fulerova sudbina, doista, pokazuje značajnu sličnost sa sudbinom de Gola. 1937 godine, godine velike delatnosti britanske vojske u ponovnom naoružanju, Fuler, već pet godina u penziji, napisao je svoja *Predavanja o pravilima ratne službe III deo: Operacije između mehanizovanih snaga*[49]) koja su u Britaniji objavljena u izdanju od pet stotina primeraka, a u ruskoj i nemačkoj vojsci deljena hiljadama. Mada ga Nemci nisu podržavali, nalazeći da je de Golov sistem efikasniji, Rusi su očigledno smatrali da je Fulerov sistem bolje prilagođen njihovim taktičkim uslovima. U vezi Fulerovih *Predavanja o pravilima ratne službe III deo*, jedan od njegovih učenika napisao je ovo:

„To je, verujem, najdalekovidniji vojni priručnik ili komentar koji je iko napisao da bi obavestio Engleze o prirodi budućeg rata

[47]) Ono što je specijalna stručna komisija pronašla, objavljeno je u *Cmd.* 5301 i o tome je nadugačko raspravljano u *Royal United Service Institution Quarterly* (dalje citirano kao „RUSI") LXXXII (1937), 409—414. Kontra-admiral H. G. Thursfield, „Battleships", *National Review*, CXV (1940), 531—543, razmatrajući pozadinu rada stručne komisije, kaže da je postojalo toliko zvaničnih izjava u pogledu ograničenja, pa čak i potpunog ukidanja bojnih brodova, da je javnost stvarno počela da im veruje. U „Sea and Air", *National Review*, CXVII, (1941), 285—294, isti pisac kaže da komisija pošto je zasedala četiri meseca, nije mogla da objavi većinu svojih nalaza pošto je među njima bilo jako čuvanih tajni mornarice i vazduhoplovstva. U vezi toga su otkrića B. Ekvorta (Acworth), jednog od pobornika mornarice i pisca nekoliko dela, veoma zanimljiva. U *Britain in Danger* (London, 1937) on je izjavio da je mornarica u tim pitanjima imala odgovor za javnost i da, priznajući strahovito ugrožavanje avionima, preduzima korake da poveća bezbednost brodova. Ali, da bi sprečili da se novac namenjen za mornaricu upotrebi za vazduhoplovstvo, ljudi mornarice su se međusobno dogovorili da bi bilo uputno da se izvrše smanjenja prostora i težine brodova za 16 do 20 otsto, i da se dobivene uštede upotrebe za izgradnju aviona i protivavionskih topova. Žestok kritičar vlade u raspri „brod protiv aviona" bio je J. L. Garvin (Garwin). U svojoj raspravi, „Arms, Money and Muddle", *Observer*, 3 marta 1929 godine, otkriva i osuđuje intrige među ministarstvima u vezi sa dodeljivanjem odobrenih kredita za odbranu, koje su ometale modernizaciju vojske. Članak se u celini navodi u P. R. C. Groves *Behind the Smoke Screen* (London, 1934), str. 238—245. Garvin naziva pomorsku politiku skamenjenom, jer je proračun za 1929 godinu dodeljivao 57 otsto mornarici, 31 otsto vojsci i samo 12 otsto vazduhoplovstvu.

[48]) Sidni Kem (Sidney Camm), tvorac oba ranija modela, konstruisao je 1937 godine usavršenije modele, ali ni oni nisu izrađivani. Vidi *New York Times*, 3 oktobar 1943, str. 5.

[49]) *Lectures on Field Service Regulations III: Operations between Mechanized Forces*, London, 1937.

između mehanizovanih armija. On je promašio svoj cilj, pošto Englezi nisu hteli da ga čitaju, mada je 30.000 primeraka otštampano za nemačku vojsku i mada je delo, isto tako mnogo kružilo u vojnim snagama SSSR. Da je srazmera demokratskog i totalitarnog interesovanja za Pravila ratne službe III deo bila obrnuta, razumljivo je da do sadašnjeg rata ne bi ni došlo.“[50])

Iz razloga koji su još nejasni, a koji će biti razjašnjeni tek kada zabeleške o upravljanju Hor-Beliše (Hore-Belisha) Ministarstvom rata budu bile pristupačne za istraživanje, britanska vojska je odbacila teoriju mehanizacije u korist motorizacije, usvajajući laka borna kola sa mitraljezom. Udarna snaga ovih kola bila je mala, ali je ona bila nadoknađena njihovom velikom pokretljivošću. Za teške tenkove nemačkih pancerdivizija ona su bila kao kutije šibica, ali su mogla brzo da umaknu, čime je bio dobro utrt put za Denkerk.

Međutim, najkrupniji problem nije se odnosio na tehničku opremu, već na veličinu vojske koju treba poslati u Evropu u slučaju da opet izbije opšti sukob.

Ovaj problem je bio od opšteg interesa, i u pogledu držanja ogromne većine Engleza nije bilo sumnje. Oni su bili protiv zamisli velike vojske i ova opozicija se nastavila sve do posle Minhena, kada je vlada, u proleće 1939 godine, naposletku rešila da u veoma ograničenom smislu zavede opštu vojnu obavezu. Ovaj stav proizlazi iz Prvog svetskog rata, kada je Britanija poslala na kontinent silnu vojsku i ostavila 500.000 mrtvih na vojnim grobljima Francuske. U svima diskusijama o veličini budućih ekspedicionih snaga ljudi su se pozivali na strahovite gubitke pretrpljene u borbama u jesen 1917 godine zbog kojih je selo Pašendel*) postalo tužan simbol. Za vreme strasnih diskusija o ponovnom naoružanju 1936 godine, Kraljevski institut za objedinjenu službu objavio je da će pitanje veličine britanskih ekspedicionih snaga biti predmet godišnje teme za nagradu zlatnom medaljom.

Nagrada je dodeljena kapetanu J. C. Slesoru (Slessor) koji je predložio malu, ali dobro izvežbanu elitnu mehanizovanu snagu; pisac a i sam časopis pozvali su se otvoreno na činjenicu da je britanska javnost sasvim protivna zamisli nove masovne vojske. Ova „vojska zlatne medalje“ postala je veoma popularna i odobrena je od strane mnogih vojnih pisaca, što je bio karakterističan znak pravca strategiske misli.[51])

---

[50]) S. L. A. Marshall, *Armies on Wheels* (New York, 1941), str. 11. Vidi takođe Fulerove sopstvene komentare o prijemu njegovih *Pravila ratne službe III deo* u njegovom *Memoirs of an Unconventional Soldier*, str. 490—494.

*) Pašendel je selo u Belgiji koje je u bici na Izeru 20—22 oktobra 1914 godine i u rovovskom ratu 1914—1917 godine bilo središte velikih borbi. Engleske trupe su u tim borbama pretrpele velike gubitke. — Prim. prev.

[51]) RUSI, LXXXII (1937), 463—484. Kapetan Slesor je dobio puno priznanje čuvenog pisca majora E. W. Šeperda („Does Defense Mean Defeat?“ — Zar odbrana znači poraz? — RUSI, LXXXIII, 1938, 291—298) i kapetana H. M. Kertejsa (H. M. Curteis, „The Doctrine of Limited Liability“, RUSI, LXXXIII, 1938, 695—701). Njegov najstroži kritičar bio je V. W. Germains, „The Army in War“, *National Review* CXII, 1939, 759—767. Kapetan Slesor je bio profesor

25, 26 i 27 oktobra 1937 godine objavio je Lidel Hart kao vojni dopisnik „Tajmsa" tri članka u kojima je predlagao da Britanija definitivno usvoji teoriju ograničene odgovornosti u svojim vojnim obavezama i da se vrati svojoj tradicionalnoj politici blokade i ekonomskog ratovanja, za koje je bila izvanredno podesna svojom moćnom mornaricom i neograničenim izvorima Imperije. U pogledu kontinenta, on je dao prednost strogo defanzivnoj strategiji, pošto je podesnija za britanski temperament, pa i stoga što bi, s obzirom na nadmoćnost odbrane nad napadom, kod dužeg trajanja, donela bolje rezultate. U Francusku treba slati samo male ekspedicione snage, a pošto će Mažinovljeva linija svojom francuskom posadom zadržati neprijatelja, britanske snage treba držati u pozadini kao strategisku rezervu visoke pokretljivosti.[52])

Ova tri članka su odmah postala predmet beskrajnih rasprava sa odjecima u inostranstvu. Francuski general Baratije (Baratier) poslao je „Tajmsu" odgovor, protestujući na dostojanstven, ali odlučan način „protiv ove tendencije koja je Engleskoj tako često prebacivana, naime, da glavnu težinu rata prebacuje na saveznike. Ovo se mora energično pobijati. Ako Nemačka ikad napadne našu zemlju, ona će voditi totalni rat u kome će Francuska i Engleska, da ne bi podlegle, morati da bace na vagu sva svoja sredstva na zemlji, na moru i u vazduhu.[53])

Bilo je isto tako ljutitih odgovora i od strane britanskih pisaca. Časopis *Army Quarterly* odmah je u uvodnom članku odbacio defanzivnu doktrinu i otvorio svoje stranice kritikama Lidel Hartovih pogleda.[54])

Jedan od najsposobnijih među njima bio je general H. Rouen Robinson (Rowan-Robinson), član Fulerove škole, koji je objavio niz

na Generalštabnoj školi u Kemberliju i njegova predavanja o vazduhoplovnoj doktrini 1931—1934 godine objavljena su u *Air Power and Armies* (London, 1936). On je zastupao gipku vojnu doktrinu, ukoliko se odnosi na saradnju između vazduhoplovstva i suvozemne vojske. Njegovo gledište se jako približuje metodima munjevitog rata, i da je Kraljevsko vazduhoplovstvo 1940 godine po ovim načelima delovalo u Francuskoj, možda bi nemački pohod uzeo drukčiji tok. Ali Slesor nije uzet u obzir, kao ni mnogi drugi. On je ove poglede zatim razradio u konkursu za zlatnu medalju. O reakciji britanske javnosti po pitanju slanja velike ekspedicione snage u Francusku vidi C. Q. Martel, „Mechanization", RUSI, LXXXII (1937), 280—302. To je preštampano predavanje koje je pukovnik Martel održao pred odabranim slušaocima vojske među kojima se nalazio i generalmajor A. P. Vevel (Wavell), koji je podržavao Martelovo gledište.

[52]) On je ove poglede docnije rezimirao u *The Defense of Britain* (New York, 1939), obimnom delu u kome podvlači doktrinu o ograničenoj odgovornosti koja je (doktrina) u velikoj meri kriva za Denkerk.

[53]) *Le Temps,* 4 januar 1938, objavljeno u *Army Quarterly,* XXXVI, (1938), 123—127.

[54]) *Army Quarterly* (dalje citirano kao A. Q.), XXV (1938), 200—202. Članak generala Baratijea nije bio jedini koji se izvan Engleske, osvrnuo na članke „Tajmsa". Američki *Infantry Journal* ocenio ih je u svesci XLV (1938), 174-175 i u XLVII (1939), 98—112, a dobro poznati američki vojni pisac, pukovnik A. Q. Filips (Phillips), napisao je članak „Napad i odbrana", u kome je energično zastupao napad. O daljim komentarima strane vojne štampe vidi *Command and General Staff School Quarterly* i njegove prikaze stranih vojnih časopisa (Lea-

dela,[55]) koja su prikazala potpuno promišljeno rasuđivanje i široke poglede koji nisu bili ograničeni obalama Ujedinjene Kraljevine, već su se protezali i na probleme odbrane Imperije. On je jasno predvideo opasnost od avijacije i zahtevao obiman program ponovnog naoružanja da bi se obezbedile komunikaciske linije između Hong Konga i Gibraltara. Kao raniji artiljerac, on je verovao u vatrenu moć i veliku pokretljivost, tj. u tenk. Njegov bistar um, dugo vremena u skladu sa Fulerovim idejama, odbacio je sa gnevom Lidel Hartove sugestije o pasivnom ratu i izbegavanju napada. Takvi pogledi, rekao je, nisu vojnički ni britanski. Potsetio je Lidel Harta da Imperija nije sagrađena na ograničenim odgovornostima. Međutim, Rouen Robinson, kao pristalica pune mehanizacije, isticao je kvalitet na uštrb kvantiteta.[56])

Časopis *Army Quarterly* objavio je i članak majora E. W. Šeperda,[57]) čiji je zaključak bio da Britanija ne može voditi ofanzivan rat zbog nedovoljnih izvornih sredstava:

„Ofanziva se, doista, uvek, a danas sigurno više nego ikad, vrlo teško mogla izvršiti jevtino i uspešno, pa se ne može preduzeti samo u vezi sa nekim određenim činiocem ili činiocima nadmoćnosti na strani napadača. Tačna priroda ovih činilaca menjaće se, naravno, sa konkretnim slučajem, ali, ako nema činioca nadmoćnosti bilo koje vrste, samo neodgovoran ludak može rizikovati da preduzme ofanzivu, jer bi to bila samo osuda njegovih jedinica na poraz, a njega samog na sramotu.“[58])

---

venworth, Kansas, 1938). „Tajms“ je objavio 29 oktobra pismo ser Frederika Morisa (Sir Frederick Morris), koji je izjavio da „ćemo morati da pošaljemo vojsku našem savezniku i da nećemo biti slobodni da biramo našu taktiku“.

[55]) Najznačajnije je *Imperial Defense: a Problem in four Dimensions* (London, 1938).

[56]) „Defense or Attack“, *A. Q.* XXXV (1938), 277—291. Mnogo pre no što je počela prepirka, izazvana člankom u „Tajmsu“, generalmajor H. L. Pričard (Prichard), („The New Army“, *The Nineteenth Century and After,* CXXI, 1937, 796—804), odbacio je teoriju o ograničenoj odgovornosti, izjavljujući, kao i ser Frederik Moris u „Tajmsu“, da će veličinu britanskih ekspedicionih snaga odrediti drugi, a ne samo britanski činioci.

[57]) „Defense or Attack“, XXXVI (1938), 38—50.

[58]) *Ibid.* Ovo je jedno od najreprezentativnijih izlaganja doktrine o odbrani. Sasvim je nepojmljivo zašto takvi pisci nikad nisu pretpostavljali da će Adolf Hitler, možda biti raspoložen da dejstvuje baš kao takav ludak sa takvim instrumentom kakva je bila novostvorena nemačka vojska, i to uspešno. Časopis *A. Q.*, u svom uredničkom komentaru, uz ovaj članak pitao je da li je to stvarno tako jasno, i zastupao je svestrano vežbanje u defanzivnoj i ofanzivnoj taktici. U istoj svesci pukovnik E. G. Hume, „Attack or Defense“, str. 338—442, dolazi do istog zaključka. Major Šeperd je pisao i u RUSI, LXXXIV (1938), 291—298, odgovarajući pukovniku R. H. Bidonu (Beadon), jednom od najstrožih kritičara Lidel Harta. Pukovnik Bidon („Defense or Defeat“, RUSI, LXXXIII [1938], 58—68) oštro je osudio „Tajmsove“ članke i njihovu zamisao o ograničenoj odgovornosti. Jedan od najsposobnijih saučesnika u ovoj debati bio je kapetan H. M. Kertejs. Njegov članak „The Doctrine of Limited Liability“, RUSI, LXXXIII (1938), 695—701, bio je odgovor Šeperdu, ali je ustvari izlagao obmane Hartove doktrine. Upozoravao je da bi napuštanje Francuske moglo imati porazne posledice i stvoriti situaciju u kojoj bi Holandija mogla

Verovatno da je najsposobniji kritičar koga je Britanija stvorila bio V. V. Džermens koji je pre rasprave o odbrani i napadu objavio nekoliko članaka po raznim časopisima. Njegova knjiga *Mehanizacija rata*[59]) bila je, možda, najbolji komentar Prvog svetskog rata, a naročito tenkovskih bitaka kod Kambreja i Amijena, omiljenih tema posleratne vojne književnosti u Britaniji. Džermens je bio branilac kontinentalnog rata sa novim britanskim ekspedicionim snagama od 60 divizija, opremljenih kao što savremeni rat zahteva. Žalio je sve jednostrane ideje takozvane „naučne škole" i izabrao je kao moto mišljenje generala Melina Krejga (Malin Craig), načelnika štaba vojske Sjedinjenih Država, koji je u jednom izveštaju o Španskom građanskom ratu rekao: „Odlučujući činilac je još uvek pešadija; novo oružje može da pomogne pešaku ali ga ne može zameniti" što je i nazvao suštinom problema.[60])

V. V. Džermens bio je jedini značajniji vojni pisac koji je video situaciju sa proročkom vizijom: „Britanska javnost je više od jedne decenije navikavana da veruje u svako razumljivo sredstvo za dobijanje ratova sem u potrebu da se biju bitke i tuče neprijatelj."[61]) On nikad nije prestajao da traži opštu vojnu obavezu i organizaciju velike vojske. U Parlamentu ga je podržavao ser Edvard Grig (Sir Edward Grigg), ali njihovi napori su ostali isto tako neuspešni kao i oni Džermensovog partnera u Francuskoj, senatora Benazea. Džermens je smatrao da je vojska između tri vida oružanih snaga ona ruka koja najčvršće udara i da vazduhoplovstvo pretstavlja oči, uši i živčane organe. Vlada, umesto da opštom obavezom organizuje veliku vojsku, postupa sa vojskom kao sa Pepeljugom oružanih snaga i lovištem za one koji se povode za modom, isto onako kako se to čini sa mornaricom u Francuskoj.[62])

Pravi tumač britanskog javnog mnjenja bio je Lidel Hart. On nije napustio Fulerove teorije i ostao je pobornik tenka. Međutim, on nije bio za to da se nove oklopne divizije britanske vojske upotrebe u Francuskoj, već da se drže kod kuće kao glavna strategiska rezerva u odnosu na Holandiju i Bliski Istok. Posle Minhena, kada je verovatnoća Drugog svetskog rata bila veća nego ikada, on je usavršio svoju teoriju, koja je, oktobra 1937 godine, prvo objavljena u

---

biti lako izgubljena naglim napadom. U takvom slučaju, mala engleska vojska nikad ne bi bila u stanju da ponovo zauzme Holandiju, jer je „odbrana jaka na obe strane!" Zato je zahtevao drugi strategiski osnov razmišljanja i predložio je, kao kompromis, vojsku „zlatne medalje".

[59]) The „Mechanization of War", London, 1927.

[60]) „The Quart Measure and the Pint Pot", *National Review*, CX (1938), 453—465, bio je njegov glavni doprinos raspravi o napadu i odbrani. U drugom članku, „The Army in War", *National Review*, CXII (1939), 759—767, napao je one koji se povode za modom, naročito Fulera, koji je „izgubio svaki osećaj ravnoteže", i Gruvesa, „fanatika vazduhoplovne moći", a posebno i Lidel Harta, jer su zaveli mladu generaciju oficira u vojsci pričanjem o „britanskom tradicionalnom metodu" i „povećanoj snazi koju je savremeno oružje dalo odbrani."

[61]) „Military Lessons of the War", *Contemporary Review*, CLVIII (1940), 146—155.

[62]) „Some Problems of Imperial Strategy", *National Review*, CX (1938), 738—749.

člancima „Tajmsa“, i izjavio da, sem nekih tehničkih trupa, nikakve ekspedicione snage ne treba slati u Francusku. Jer, čim bi se jedna britanska armija, ma koliko ona bila mala, upotrebila na frontu u napadu i napad bio odbijen — verovatna mogućnost s obzirom na jačinu odbrane — u Francusku bi bile slate nove jedinice, i generali bi često pokušavali da napadaju sve dok Britanija ne bi imala u Francuskoj vojsku od jednog miliona sa odgovarajućim spiskovima gubitaka. Najviše bi, radi podupiranja francuskog morala, tamo trebalo poslati tri oklopne divizije, ali samo pod uslovom da ne budu upotrebljene u nekoj ofanzivnoj vojni.[63]) Ove divizije trebalo bi da posluže kao pokretna rezerva za upotrebu u protivnapadima, u tesnoj saradnji sa vazduhoplovstvom. Pretpostavljao je da će, ako dođe do rata na kontinentu, on doći brzinom munje. Nemci, rekao je, imaju tri oklopne divizije, a dve se nalaze u toku organizovanja. One bi mogle da probiju Mažinovljevu liniju, a isto takve pokretne odbranbene formacije (misli na engleske ekspedicione snage — prim. red.) lako bi otsekle njihova čela i zapušile rupu.

Ova gledišta, zasnovana na iskustvima sa Španskog fronta, naročito u bici kod Gvadalahare, bila su odlična i potsećaju na de Gola, koji se zalagao za slične snage i taktiku, kao što je i izložio u svom čuvenom memorandumu.[64]) Zaista, da su takve divizije sa podesnom vazduhoplovnom dopunom bile upotrebljene, one su mogle da poremete nemačke operacije i možda bi u maju 1940 godine postigle odlučujuće rezultate. Ali, kao što Lidel Hart sam kaže, Britanci su imali samo jednu oklopnu diviziju, i nju su Francuzi upropastili na Somi.[65])

Šta je bio razlog ovim bolnim propustima? Lidel Hart je posle poraza 1940 godine napisao brošuru radi svoje odbrane u kojoj je rekao: „Pošto je Hor-Beliša postao ministar rata, službenici koji bi mogli da dođu u dodir sa njim, strogo su opominjani da ne treba da sugeriraju da je moguća osnovna reorganizacija vojske ili povećanje mehanizovanih snaga.“[66])

Časopis *Army Quarterly*, prikazujući *Dinamičnu odbranu* (Dynamic Defense) odbacuje ovu samoodbranu i upućuje prekor Lidel Hartu koji je „bio blizak Hor-Beliši“.[67]) S druge strane, Džermens, koji nije imao nijednu dobru reč ni za Lidel Harta ni za Hor-Belišu, rekao je za vreme Minhenske krize: „Prava priroda mentaliteta koji

[63]) „The Defense of the Empire“, *Fortnightly Review*, nove serije, CXLIII (1938), 20—31.

[64]) *National Review*, CXV (London, 1940), 393—405.

[65]) B. H. Liddell Hart, *Dynamic Defense* (London, 1941), str. 30—35.

[66]) *Ibid.*, str. 36. On dodaje da je najsjajniji taktičar u mehanizovanom ratu, general Hobart, posle Minhena poslat u Egipat da bi se uklonio. Hor-Beliša je očigledno pokušavao da savlada jedan „kineski zid“ koji je bio suviše jak za njega. U jednoj docnijoj knjizi, *The Current of War* (London, 1941), Lidel Hart objašnjava zagonetku u glavi pod naslovom „Hor-Beliša“ i rezimira je ovim rečima (str. 147): „Koren njegove krivice bio je što je sprovodio promene u ustanovi koja instinktivno nije marila za promene.“

[67]) *A. Q.*, XLI (1941), 380.

je tog leta gospodnjeg vladao sedalom u Ministarstvu rata je apoteoza mentaliteta učene vojne guske."[68])

Očigledno, ni sam Lidel Hart nije mogao da izbegne pometnju. Pod uticajem nacističkog munjevitog rata u Poljskoj koji je ubedljivo pokazao efikasnost napada, Lidel Hart je, na zahtev nekih vladinih organa, 9 septembra 1939 godine napisao jedan memorandum.[69]) U njemu je još uvek ponavljao tezu o nadmoćnosti odbrane, mada ju je kvalifikovao tvrđenjem da je odbrana nadmoćnija od napada tamo „gde nema prostora za pokretljivost". Pridržavajući se svoje nesrećne doktrine, otišao je tako daleko da je predložio da vlada objavi da se odriče vojnog napada kao sredstva za suzbijanje agresije i da, na ovaj način, izbegne da bude smešna zbog potpune neaktivnosti savezničkih vojski. Nagoveštavao je takođe da bi dejstvo na moral i privredu moglo doneti unutrašnji slom neprijatelja. Tako bi se Britanija koncentrisala na slabom boku neprijatelja i odbila da izloži svoj sopstveni, tojest, da ga izloži *jednom ofanzivom*. Takav duh, takvo verovanje u odbranu *über Alles* (iznad svega), moralo je da ima štetan uticaj na celo vođenje rata i ono je Engleskoj neizbežno donelo znoj, krv i suze.

Lidel Hartovoj politici nije se sledovalo u tolikoj meri. Male ekspedicione snage pojavile su se na početku rata u Francuskoj i ostale su kao strategiska rezerva daleko pozadi Mažinovljeve linije, kao što je to Lidel Hart predlagao u svojim člancima o napadu i odbrani u „Tajmsu". Kada je 10 maja 1940 godine počeo veliki nemački napad, britanska armija je jurnula da Nemcima uspori prolaz kroz otvor kod Liježa, ne obraćajući pažnju na Ardene gde su Nemci stvarno pripremali proboj kod Sedana. Lidel Hart je bio mišljenja da će ispresecanost zemljišta i guste šume Ardena učiniti ovu oblast nepodesnom za operacije velikih razmera.[70]) To je bilo i francusko shvatanje a, kako izgleda, i belgisko.

U britanskoj vojsci nije bilo odgovarajuće opreme, kao ni sigurnosti u pogledu sopstvene doktrine. Ali, to nije bilo glavno zlo. Put za Denkerk pripremila je doktrina o ograničenoj odgovornosti, zasnovana na čisto defanzivnoj vrsti ratovanja, koju su u Britaniji mnogi nemilosrdno kritikovali za vreme rasprе o odbrani i napadu. Međutim, bilo bi jako nepravedno osuditi samo Lidel Harta, jer on nije bio njen autor. On ju je samo rezimirao i, kako je bio najistak-

[68]) „To Be or Not to Be" (Biti ili ne biti), *National Review*, CXI (1938), 349. U drugom jednom članku on se poziva na Hor-Belišino držanje prema govoru feldmaršala ser Kirila Deverela (Sir Cyril Deverell) 24 oktobra 1937 godine u Gild Holu koji je zastupao masovnu vojsku; ministar rata otpustio je načelnika imperijalnog generalštaba zbog ovog govora. („The Army in War", *National Review* CXII, 1939, 759—676). Druga Džermensova optužba odnosila se na činjenicu da je postojala velika neizvesnost u pogledu vojne doktrine i on navodi jedan članak londonskog „Tajmsa": „Zemlja bi pozdravila svaku meru za narodnu odbranu, ma koliko drastična bila, čim bi se ubedila u njenu apsolutnu potrebu." („To Be or Not to Be", *loc. cit.*, str. 350).

[69]) Ovaj se memorandum nalazi u njegovom delu *The Current of War* koje sadrži i druge zanimljive članke koje je on napisao.

[70]) *The Defense of Britain* (London, 1939), str. 381, i cela glava rasprave „The Method of Defense".

nutiji vojni publicista svoje zemlje, njegovo ime je identifikovano sa njom. Doktrina o odbrani bila je proizvod mnogih složenih uzroka i ona je zvanično primljena u Francuskoj isto tako kao i u Engleskoj.

„Sadašnja vlada je po svoj prilici, odlučila, u slučaju da moramo učestvovati u drugom velikom ratu, da ne šaljemo ekspedicione snage ni na evropski kontinent niti ma gde. Treba da se vratimo, izgleda, onome što je bila naša politika u prošlosti: da pružimo pomoć svojim saveznicima sredstvima naše pomorske moći i u vazduhu.“[71])

Po svemu se vidi da defanzivna doktrina dve velike evropske zapadne demokratije nije bila proizvod nekolicine ljudi, plašljivih političara ili tesnogrudih stručnjaka, već rezultat pravca narodne misli koja potiče iz više civilizacije koja se sa užasom odvraćala od pustošenja rata. Demokratske ustanove su stvorile pacifistički uticaj i opšte odbijanje Britanaca i Francuza da ratom traže rešenje u slučaju međunarodnih sporova. Štaviše, nadmoćna pobeda na kraju Prvog svetskog rata, koja je imala za posledicu bezuslovnu kapitulaciju Nemačke, ostavila je potpuno opravdan ponos i samopouzdanje i nepokolebljivo verovanje u nepobedivost odbrane. Četiri godine je Prvi svetski rat pokazivao kako je odbrana nepobediva. Posle rata, sa novim metodima i poboljšanim naoružanjem verovalo se da će odbrana postati još efikasnija. Pozadi Mažinovljeve linije stajaće neiscrpna izvorna sredstva dve najmoćnije kolonijalne imperije koje je svet ikada video. Stoga, stvarno, nije čudo što su narodi Britanije i Francuske zadovoljno gledali u budućnost.

Psihologija pobede podržavala je verovanje u nepobedivost oružanih snaga i tradicionalnost se pretvorila u krutu formulu. Ugled vojske postao je ozbiljna prepreka za slobodnu diskusiju. U isto vreme, duboka odvratnost koju je javno mnjenje osećalo prema masovnom ubijanju iz Prvog svetskog rata, nije dopuštala razmatranje ofanzivnih zamisli. Finansiski poremećaji, socijalna neuravnoteženost i pacifistički pogledi, sve je to stvorilo atmosferu u kojoj je samo nekolicina stručnjaka mogla da vrši teoriska razmatranja, sem po opšte priznatim dogmama. Ali, čak iako se nije bilo protiv promena, nedostajala je volja za delovanjem. Demokratske ustanove zasnivaju se na volji masa. Međutim, masa, kada se jednom pokrene, vanredno je spora u menjanju svog pravca, a to oklevanje ponekad je sudbonosno. U tome i leži slabost demokratije kada se suprotstavlja

---

[71]) *A. Q.* XXXIV (1937), 3, uredničko tumačenje govora ministra rata ser Tomasa Inskipa (Sir Thomas Inskip) prilikom debate o vojnom zajmu u kojoj je učestvovao i pretsednik vlade Baldvin. Uvodni članak uredništva osudio je ovu politiku. Ali, ona je ostala, sa slabim izmenama, zvaničan stav Čemberlenove vlade sve do pada Francuske. U Francuskoj, *Revue Militaire Générale*, poluzvanični organ francuske vojske, prikazujući raspru o odbrani i napadu između Lidel Harta i Rouen Robinsona, stao je na stranu prvog u njegovom izolacionističkom shvatanju i osudio je *A. Q.* zbog njegove kritike Lidel Harta. Vidi *Revue Militaire Générale*, III (1938), 501—509. Pjer Kot (Pierre Cot), ministar vazduhoplovstva Francuske u godinama krize od 1936 do 1938 godine, u svojoj raspravi *L'armée de l'air* (Paris, 1939), str. 106—108, izgleda da izlaže istu ideju, rekavši da će naklonjenost koja se ukazuje vazduhoplovstvu u Francuskoj razoriti glavnu osnovu moćnog francusko-engleskog saveza. Engleska ne može, kaže, da pošalje u Francusku više od nekoliko divizija!

odlučnom i lukavom neprijatelju. Čak ni rečitost Demostena nije bila dovoljna da podigne Atinjane do natčovečanskog napora koji je bio potreban da se spase sloboda Grčke od planova Filipa Makedonskog. Usled toga su osvajačke armije pregazile staru Atiku, kao i savremenu Francusku.

S druge strane, ako se preobražaj izvrši u pogodno vreme, snaga mase, narasla voljom za pobedom, ima u demokratskoj naciji dublje i obilnije izvore, pošto moralne energije proističu iz ubeđenja, a ne iz prisiljavanja. 12 oktobra 1942 godine, prikazujući rat, Vinston Čerčil je sve to veoma rečito ovako rezimirao:

„Ali, posle svega, objašnjenje nije tako teško. Britanci i Amerikanci su miroljubivi narodi, koji su u mirno doba veoma nebrižljivi u pogledu svoje odbrane; bezbrižne nacije koje ništa ne podozrevaju i koje nikad nisu upoznale poraz; neoprezne nacije, hoću da kažem nemarne nacije, koje preziru vojnu veštinu i smatraju rat tako zlim da do njega više nikad neće moći da dođe. Međutim, kada na takve nacije napadnu jako organizovani i teško naoružani zaverenici koji su u tajnosti godinama planirali rat kao najviši oblik ljudskog napora, slaveći klanje i agresiju, spremajući se i vežbajući se do krajnjih granica koje nauka i disciplina dozvoljavaju, prirodno je da miroljubivi i neoprezni moraju strahovito da pate, a zli, smutljivi agresori moraju da ostvare svoje divlje likovanje.

No, time priča nije završena, to je samo prva glava. Ako velike miroljubive demokratije prežive prvih nekoliko godina agresorovog napada, biće napisana i druga glava. To je glava do koje ćemo doći u svoje vreme. Uvek će služiti na slavu ovih Ostrva i ove Imperije da smo, dok smo bili sami celu godinu dana, stvorili potrebno vreme za našu dobru stvar da naoružamo, organizujemo i stvorimo združene, ujedinjene i neodoljive snage ugrožene civilizacije da bi se nosile sa zločincima."[72])

U ovome leži jačina svojstvena demokratiji, koja može da izgubi mnoge bitke, a da dobije poslednju. Često se govorilo da je Rimska Republika osvojila svet protiv svoje volje, jer su je napadale, iznenađivale i često tukle sposobne i lukave vojne vođe. U ovom savremenom Punskom ratu mi smo bili svedoci bitke kod Kane, ali bitka kod Zame ima tek da dođe.

[72]) *New York Times*, 12 oktobra 1942 godine.

GLAVA 16. Haushofer: Geopolitičari

DERVENT VITLESEJ

Geopolitika je tvorevina militarizma i oruđe rata. Kao što i samo ime nagoveštava, ona proizlazi iz geografije i političke nauke, mada su je geografi stvorili i uveliko razvili. Geopolitika se ponekad pretstavlja kao bliznakinja političke geografije, ali je ona mnogo mlađa, jer je postala u periodu koji obuhvata dva svetska rata.

I

Davno pre nego što se geopolitika pojavila i dobila svoje ime, geografija je zauzimala sve važnije mesto u životu naroda Centralne Evrope, naročito Nemaca. Ona je zaista dobila svoj oblik, kao savremena nauka, u nemačkom delu Evrope, gde je bila deo struje filozofskog i naučnog mišljenja koje jasno potiče od Emanuela Kanta.[1])

Period formiranja — u kome je geografija sistematizovana, ostajući, uglavnom, deskriptivna — obuhvata prvu polovinu XIX veka, doba kritičnih političkih i vojnih promena koje su nemački deo Evrope preobrazile stvorivši od mnoštva malih dinastičkih država savez snažnih nacionalističkih država. U drugoj polovini veka geografija je razvila grane koje su joj dale oblik koji danas ima. U tim decenijama Nemačka se industrijalizovala, ujedinila i izbila na površinu kao velika sila. Snaga novog Nemačkog carstva potiče iz dvostruke osnove: političke vlasti, tradicionalne na zemljoradničkom istoku, i ekonomske snage, sagrađene na rudnom bogatstvu i prekomorskoj trgovini pomorskog zapada.

Geografija se, možda više nego druge grane nauke, saobražava i prilagođava svojoj okolini. Stoga je prirodno da su se nemački geografi, koji su radili usred previranja nemačkog političkog ujedinjenja i ekspanzije, naročito i iscrpno interesovali za političku geografiju. Oni su od nje napravili jednu od nekoliko novih grana nauke koja je brzo napredovala.

---

[1]) O ovim počecima vidi Richard Hartshorne, *The Nature of Geography* (Lancaster, Pa., 1939), glava 2.

Krajem XIX veka javilo se nemačko interesovanje za pomorsku moć i postavilo uporedo sa starodrevnom nemačkom težnjom za kopnenom moći. U tim okolnostima prvi je bio geograf Fridrih Racel (Friedrich Ratzel) koji je formulisao političku geografiju kao naučnu granu. On je u svojoj *Politische Geographie*[2]) (Politička geografija) postavio i razradio većinu važnijih tema koje su otada prihvaćene kao bitne za ovaj predmet. U njima je on posmatrao rat kao neizbežno važan izraz politike i geografije. Ova je tema u njegovoj knjizi ukratko pomenuta na nekoliko mesta, a u drugom izdanju (1903) reč „rat" javlja se u jednom podnaslovu, zajedno sa „državom" i „komunikacijama"[3]). Ova i sve druge teme iznete su sa objektivnošću, kao što i priliči jednom naučnom delu. Njegova naučna priroda tražila je od njega da političke pojave obradi u njihovom ukupnom geografskom sklopu, bez pozivanja na neku posebnu naciju.

Na kraju svog života Racel je dozvolio da ga talas opštenarodnog oduševljenja za nemačku pomorsku moć potisne sa uzane staze naučne geografije.[4]) Međutim, izgleda da je ovo bilo samo trenutno zabluđivanje. Ono navodi našu pažnju na opasnost da se politička geografija pobrka sa političkom pripadnošću, ali to Racela nije učinilo geopolitičarem. Njegovo otstupanje od naučne discipline je daleko od metoda geopolitičara koji se ponose prilagođavanjem svojih nalaza da bi poslužili pretpostavljenim interesima nemačke države.

Mada Racel nije bio geopolitičar, on je ipak primetno doprineo geopolitici, pošto su njeni tvorci od njega pozajmili izvesna shvatanja koja su osnovna za njihov sistem.

Možda je najznačajnija od ovih smernica bila njegovo mišljenje da je država u nekom smislu organizam. Ovo shvatanje se pojavilo u nekoliko grana nauke i verovatno potiče od darvinizma i drugih napredaka u biologiji.[5]) Racel je verovao da je sličnost između geografskih i političkih struktura, s jedne strane, i bioloških organizama, s druge strane, korisna analogija. Mada je u praksi preterao u njenoj razradi, on je bio svestan njenih ograničenja. Geopolitičari docnije nisu uspeli da shvate bitnu razliku između političkog i biološkog sveta i zasnivali su svoj sistem na pretpostavci da država stvarno *jeste* jedan organizam.

Osnovno u Racelovoj analizi je takođe shvatanje „prostora" (*Raum*), koji zauzimaju političke grupe, što je predmet petog i poslednjeg poglavlja njegovog dela. Ovu njegovu zamisao uzeli su geopolitičari i prekrstili je u „životni prostor" (*Lebensraum*). Međutim,

---

[2]) Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München, Berlin, 1897; treće izdanje 1923). Vidi naročito analitičku tablicu sadržaja. Racelovo sistematsko proučavanje političke geografije nema ničeg zajedničkog sa uobičajenom „opštom geografijom" političkih jedinica, koja se nalazi u nekim novijim knjigama, označenim kao politička geografija.

[3]) Friedrich Ratzel, *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehres und des Kriegs* (München, Berlin, 1903).

[4]) Friedrich Ratzel, „Flottenfrage und Weltfrage", *Kleine Schriften*, (München, Berlin, 1906).

[5]) H. F. Raup., „Trends in the Development of Geographic Botany", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 32 (1942), str. 327, 341—343.

u njihovoj obradi pretpostavljeno je pravo države na svoj životni prostor, dok se Racel više bavio proučavanjem prostornih odnosa između država.

Racel je duboko uticao na geografsku misao ne samo Centralne Evrope, već i sveta gde se govori engleski, francuski, kao i mesta daljih od ovih.[6]) Njega uopšte priznaju za osnivača političke geografije. On je takođe praotac geopolitike, mada nije njen osnivač.

Granica između političke geografije i geopolitike ne može se uvek lako povući, mada ona označava kritičnu razliku između nepristrasne nauke i sračunatog učenja. Izvesne studije, koje su izvršene u prelaznom periodu između objave Racelove *Politische Geographie* i Prvog svetskog rata, ne mogu se sa sigurnošću uvrstiti ni u političku geografiju ni u geopolitiku.

U vreme kada je Racel ponovo prepravljao i objavljivao svoje rasprave, engleski geograf Haldford J. Mekinder (Halford J. Mackinder) objasnio je zakone promenljivosti savremenih država. Stavio se u opoziciju tada popularnim Mahanovim pogledima, skrećući pažnju na pojavu suparnika koji su ugrožavali britansku nadmoćnost na svetskim okeanima. „Druge imperije su imale svoj dan i neka ga ima i britanska... Evropska faza istorije prolazi, kao što su prošle faze Porečja*) i Sredozemlja."[7]) Ubrzo posle toga, on je proširio svoje shvatanje u značajnom članku koji je pročitao pred Kraljevskim geografskim društvom. U njemu je, prvi put i sa proročanskim pronicanjem shvatio da kraj perioda istraživanja širom sveta označava uspostavljanje „zatvorenog političkog sistema" na zemlji i da će mehaničko transportovanje promeniti relativnu jačinu kopnene i pomorske moći. Istakao je mogućnost „obaranja ravnoteže sila u korist središne države". On je svoju tezu objasnio na karti sveta i podržao ju je dokazujući koncepciju evroaziske kopnene sile i njeno moguće ugrožavanje pomorske moći.[8]) Petnaest godina docnije, on je svoje dokazivanje proširio i razradio svoja proricanja u raspravi *Demokratski ideali i stvarnost.*[9]) Njegov cilj je bio „da odredi relativan značaj velikih obličja našeg globusa, kao što su ih potvrdili istoriski događaji, uključujući istoriju poslednje četiri godine, a zatim da razmotri kako bi mogli najbolje da prilagodimo naše ideale o slobodi tim trajnim stvarnostima našeg zemaljskog šara."[10])

Otkrića političkog geografa rat je uveo u arenu praktične politike. To je, po jednoj definiciji, geopolitika. U međuvremenu, ne-

---

[6]) Hartshorne, *op. cit.*, str. 297—298.

*) Misli se na period ljudske istorije u zahvatu Tigra i Eufrata, kada je Asirija u XIX veku p. n. e. držala Kipar, Siriju, Palestinu, Severnu Arabiju i Donji Egipat. — Prim. prev.

[7]) Halford J. Mackinder, *Britain and the British Seas* (London, 1902, ponovo štampano sa naknadnim primedbama 1906), glava 20, str. 550.

[8]) Halford J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, vol. 23 (1904), 421—444.

[9]) Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Realty* (New York, 1919; ponovo objavljeno 1942).

[10]) *Ibid.*, (izdanje 1942 godine), str. 4.

mački geopolitičari su prihvatili prvobitnu postavku shvatanja kopnene moći kako ju je postavio Mekinder 1904 godine i prilagodili su je da posluži interesima Nemačke. U tom obliku ona je postala jedan od većih sistema za organizaciju sveta kako su je oni predlagali.

Uoči Prvog svetskog rata britanski geograf Džems Fergriv (James Fairgrieve) napisao je knjigu koja je nosila značajan naslov *Geografija i svetska sila.*[11]) Veći deo knjige pretstavlja pregled političke geografije većih političkih prostora zemlje u prošlosti i sadašnjosti. U završnoj glavi pisac čini „pokušaj da otkrije koje su mogućnosti promene ili daljeg napretka".[12]) Rudolf Kjelen, švedski naučnik u političkim naukama, napisao je nezavisno, u isto vreme, a objavio samo nekoliko meseci ranije, studiju o osam savremenih velikih sila. Knjiga je pred kraj 1914 godine prevedena na nemački.[13]) Izgleda da nije samo slučajno podudaranje što su ove knjige napisane baš pre nego što su velike sile ušle u rat u razmerama koje su bile nepoznate u ranijoj istoriji. One pre izgledaju kao odgovori na interesovanje koje se budilo za prirodnu sredinu kao temelj nacionalne moći u novo doba „zatvorenog političkog sistema" na zemlji.

Kjelen je dve godine docnije objavio svoj sistem politike *Država kao organizam.*[14]) Pisac je podelio politiku na pet vrsta, od kojih je jednu nazvao geopolitika. Prema onome kako je definisan, ovaj je izraz izgledao kao sinonim za političku geografiju.[15]) Kjelen je bio pod uticajem rata i objavio je i druga dela u kojima je upotrebio geopolitiku da bi zastupao nemačku stvar. Celo njegovo delo otkriva oduševljeno obraćanje ka prirodnim naukama bez ikakvih tehničkih ograničenja. Naprimer, on postupa sa državom kao sa organizmom, usvajajući Racelovu analogiju kao da je osnovno načelo ili prirodni zakon. On je ne samo dao geopolitici ime, već je zastupao shvatanja prostora kako su docnije uneta u nacističku politiku, naročito autarkiju. Dok je Mekinder predlagao da se geografija upotrebi kao pomoć državništva, Kjelen je formulisao sistem državništva zasnovan na geografiji.

Po završetku Prvog svetskog rata spajanje geografije i politike stvorilo je geopolitiku. Ona je odgajena u Nemačkoj u kojoj su poraz i ponovno naoružanje delovali na stanovništvo između ovog rata i rata koji je imao da dođe. Jedna grupa nemačkih geografa, koja je želela da upotrebi svoje poznavanje zemlje da bi pomogla da se Nemačka vrati u red velikih sila, žudno je usvojila kako Kjelenove izraze, tako i njegove misli.

---

[11]) James Fairgrieve, *Geography and World Power* (London, 1915; New York, 1917; ponovo objavljeno sa dodacima 1942).

[12]) *Ibid.*, (izdanje 1917 godine), str. 330.

[13]) Rudolf Kjellén, *Die Grossmächte der Gegenwart* (Leipzig, Berlin, 1914).

[14]) Rudolf Kjellén, *Staten som Lifsform* (Stockholm, 1916); prevedeno na nemački pod naslovom *Der Staat als Lebensform* (Leipzig, 1917).

[15]) *Ibid.*, str. 43 u nemačkom izdanju od 1924 godine.

II

Intenzivno interesovanje za vojne poslove nije bilo ništa novo u Nemačkoj. Državice Istočne Nemačke nastale su kao bedemi protivu nenemačkih hordi koje su iz srca Evroazije nadirale prema zapadu. One su produžile da dejstvuju kao čela kolona u obratnom nadiranju nemačke kolonizacije prema istoku — *Drang nach Osten* — koje su slavili nemački istoričari. Vekovi stalne vojne pripravnosti stvorili su jednu militarističku državu i, naposletku, militarističku naviku mišljenja među ljudima, prvo u Pruskoj, a docnije u Nemačkom carstvu kao celini.

Konzervativno gledanje na politiku i odanost monarhiji vezani su sa agrarnim društvom. Ove crte su bile karakteristične za život cele Evrope u Srednjem veku, kada je zemlja bila jedino prirodno izvorno sredstvo koje su ljudi znali donekle da iskorišćuju. Komercijalne, industriske i zemljoradničke revolucije, koje su modernizovale privrednu i političku strukturu Zapadne Evrope, ostavile su Bavarsku i pruske zemlje s one strane Elbe skoro netaknute.

Ove države su oskudevale u rudama koje su osnova rudarstva velikih razmera i fabričke proizvodnje — osim udaljenog ugla Šleske, koji je suviše dockan uzet u eksploataciju da bi mogao uticati na razvoj političke misli. Pruska je bila isto toliko zatvorena zemlja kao i Bavarska, jer je Baltičko More unutrašnje more koje u novije doba nije potsticalo pomorske težnje. Stoga su istočne nemačke državice samo posredno osetile uzdizanje prekookeanske trgovine. Njihovo zemljište se pokazalo nepodesnim za sredstva koja bi ga učinila plodnijim i nije potsticalo komadanje velikih imanja koja su kao nasleđe ostala iz Srednjeg veka, tako da je ono sprovođeno u mnogo manjoj meri. Ekstenzivna zemljoradnja ostala je osnov privrednog života, politički oblici i ličnosti ostali su bez promena, a srednjovekovni ideali zadržali su svoju vlast nad javnim mnenjem.

Zapadna Nemačka je, nasuprot tome, u toku XIX veka uveliko primenjivala nauku u fabričkoj proizvodnji, transportovanju, kao i zemljoradnji. Tu je zemljište bilo podesno za povećanu proizvodnju pomoću naučne obrade. U severozapadnom delu pronađene su rude na kojima je Nemačko carstvo docnije izgradilo svoje industrisko voćstvo. A, sem toga, severozapadna morska obala je dozivala i potsticala okeansku trgovinu. Put za ovo tehničko preobražavanje utrle su revolucionarne ideje, koje su se, probuđene Napoleonovim osvajanjima, širile u Zapadnoj Nemačkoj. Pruska, s druge strane, snažno se oduprla ovim idejama kao neprijateljskoj propagandi.

Vrlo je važno što je Pruska, ultrareakcionarna po socijalnoj strukturi i načinu mišljenja, uspela da posle pola stoleća od Napoleonovog pada postane gospodarom Nemačke. Time je militaristička pruska država, pod upravom feudalnih zemljoposednika, postala naslednik oblasti koje su se nalazile u procesu nagle industrijalizacije i bile svesne promena u socijalnom pogledu koje prate ovaj proces. Sukob koji je izišao iz toga, rešen je kompromisom. Zapadu su odobrene zaštitne carine za fabričke proizvode, vladino potsticanje

prekomorske trgovine i velika mornarica. Istok je dobio zaštitu zemljoradnje, veliku vojsku i stalnost vladajuće kaste krupnih zemljoposednika kao preovlađujućeg elementa u novoj narodnoj vladi.

Između ujedinjenja od 1871 godine i izbijanja Prvog svetskog rata Nemačka je prošla kroz dva razdoblja. Prvo su došle dve decenije, posvećene učvršćivanju političkog i ekonomskog sređivanja prethodnog perioda. Zatim je sledovalo četvrt veka sve veće agresivnosti koja se izrazila u zahtevima za ekspanzijom na istoku i za povećanjem u atlantskom području i svuda u svetu putem pomorske moći i prekomorskih kolonija. Ove ambicije su širile Pangermanska liga, Mornaričko udruženje i nemački car koji je „zveckao sabljom". To su, možda, bili samo virovi na površini, ali oni su bili značajni pošto su otkrili snažne struje nemačkog života koje su, naposletku, potkopale političku strukturu zapadnog društva.

Najočevidniji izraz ovog strujanja bilo je uzdizanje Nemačke na položaj svetske sile i sledstveno remećenje „ravnoteže sila" među evropskim državama. Manje očigledna, ali isto tako kritična za budućnost Evrope, bila je neumanjena dihotomija*) između Istočne i Zapadne Nemačke u ekonomskoj i socijalnoj strukturi i u običajima i pogledima na život.[16]) Militarističke navike mišljenja prodrle su skoro nezapaženo u sve delove Nemačke. Sve tri od ovih osnovnih sila u nemačkom životu pojavile su se ponova posle Prvog svetskog rata.

Privremeno je Nemačka bila nemoćna da preuredi novostvorenu kartu Evrope, ali snažni interesi u Nemačkoj nikad nisu prestajali da prave planove teritorijalnih revizija za budućnost. Uspeh Hitlerove spoljne politike, koja je tako zloslutno izložena u njegovoj knjizi *Mein Kampf* (Moja borba), može se velikim delom objasniti njegovim priznatim revizionističkim i ekspanzionističkim ciljevima.

Ma kakve da su bile revolucionarne snage socijalista posle nemačkog sloma 1918 godine, one su, izgleda, nestale kada su umerene stranke Vajmarske koalicije preuzele vladu 1919 godine. Ovo skretanje udesno postalo je još očiglednije posle francuske okupacije Rura (1923 godine), kada su, prvi put u istoriji mlade Republike, teška industrija i velika trgovačka preduzeća stekli nadmoćan uticaj u vladi. Razvitak agresivne politike posle toga bio je još nesumnjiviji. Hindenburgov izbor za pretsednika Republike i simbol države 1925 godine bio je znak da su zemljoposednici Istočne Pruske preuzeli nadzor nad narodnom vladom.

Stari general bio je simbol militarizma koji se sa svog čvrstog položaja u Pruskoj neko vreme širio u ostalu Nemačku. Nemački Generalštab opet je ustanovljen pred kraj 1919 godine i funkcionisao je protivno odredbama Versajskog ugovora. On je otvoreno i formalno ponovo uspostavljen 1935 godine, zajedno sa obnovom opšte vojne obaveze u narodnoj vojsci. Svaki korak ka ponovnom naoru-

*) Dihotomija (grčki) znači podela na dvoje, upotrebljava se u botanici za označavanje račvanja jednog dela biljke deljenjem vegetaciske tačke, naročito kod klica i korena. — Prim. prev.

[16]) Derwent Whittlesey, *The Earth and the State* (New York, 1939), gl. 7.

žanju, koji je preduzimala nacistička stranka, pozdravljen je sa oduševljenjem ne samo u Pruskoj već i u celoj Nemačkoj. U međuvremenu, narodna privreda je reorganizovana da bi opremila vojsku koja je trebalo ponovo da zadobije za Nemačku njen položaj vodeće sile kontinentalne Evrope.[17])

Kao što je ratovanje, obuhvatajući sve veći deo ratujućih naroda, postalo „totalno", tako je i vojna geografija daleko prerasla taktičke probleme promenljivog zemljišta i strategiske planove za vojne operacije. Ona sada, pored toga, obuhvata preglede prirodnih izvornih sredstava svih mogućih ratujućih strana i korisnih neutralaca, planiranje lokacije tvornica koje proizvode ratni materijal ili se mogu preobraziti za ratnu proizvodnju, i potsticaje naučnih otkrića i pronalazaka, namenjenih da se poboljša korišćenje narodnih izvornih sredstava. Delatnosti ove prirode mogu se shvatiti kao politička strategija. Ova je nedavno zauzela mesto pored vojne strategije.[18]) Nemačka je bila prva nacija koja je shvatila vrednost političke strategije kao pomoćnika rata i poznala da ova ima svoje korene u geografiji. Geografska istraživanja i premeravanja u Nemačkoj obično su pomagana državnim subvencijama. Bio je potreban samo kratak korak pa da država počne da podržava i geografske doprinose političkoj strategiji.

Geopolitika je negovana da bi geografiju uvela u službu militarizovane Nemačke. Njene su funkcije bile da prikuplja geografska obaveštenja, da ih usmerava da bi poslužila svrhama vlade i da neka od njih izloži javnosti u obliku propagande.

III

Kobni period nemačke istorije koji je počeo sa političkim ujedinjenjem podudara se sa životom Karla Haushofera koji je sebe učinio *drugim ja (alter ego)* nemačke geopolitike. Poneki pokret često je povezan sa jednom ličnošću, ali takav potpun identitet, kao što postoji u ovom slučaju, ukazuje na jedinstvenu paralelu između čoveka i njegovog poziva.[19])

Haushofer se rodio u Minhenu, prestonici Bavarske, uoči Francusko-pruskog rata. Bavarska je bila pretežno agrarna zemlja, uglavnom zato što nije imala rudnog bogatstva. Haushofer je bio član

[17]) A. T. Lauterbach, *Economics in Uniform* (Princeton, 1943), glave 3—4.

[18]) Ako ova izvorna sredstva nacije treba da budu usmerena ka vođenju rata, ona se moraju kontrolisati od strane opšte *političke* vlasti zemlje, pre nego od strane njenog *vojnog posrednika;* otuda dolazi ovde uspostavljeni izraz „politička strategija". Upotreba istog izraza javlja se i u studiji savremenog ratovodstva sa tačke gledišta političke nauke od Edvarda Mid Erla, „Political and Military Strategy for the United States", besede u Akademiji političkih nauka na njenom godišnjem zasedanju prilikom „Odbrane Sjedinjenih Država", u Njujorku, 13 novembra 1940 godine: *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol. XIX (1941), str. 2—9. Pisac upotrebljava ime „velika strategija" da bi označio spajanje politike i naoružanja nacije (str. 7). Treba zabeležiti i naslov *The Axis Grand Strategy: Blueprints for the Total War* (New York, 1942).

[19]) Pojedinosti vidi u priključenoj hronologiji Karla Haushofera.

jedne stare zemljoposedničke porodice koja se, dve ili tri generacije ranije, vratila zanatu i životu srednje klase u gradu. Bavarska je pre rata 1914—1918 godine bila separatistička, katolička i, uglavnom, liberalna, u suprotnosti sa nacionalističkim, protestantskim i reakcionarnim tendencijama pruskih vladajućih klasa u Berlinu. Ali, posle sloma 1918 godine, Bavarska je postala rasadnik monarhizma, reakcije i antirepublikanizma; pored svega toga, ona je bila prestonica Hitlerovog nacionalsocijalističkog pokreta i domovina drugih šovinističkih grupa. U ovoj posleratnoj atmosferi Haushofer se podigao do nacionalnog značaja izvan čisto vojnih krugova i iskoristio je priliku da se njegov uticaj oseti u nacističkom pokretu.

Posle završetka svoga školovanja u mesnoj gimnaziji 1887 godine, on se posvetio vojnoj karijeri u kojoj je rano pokazao svoju sposobnost. Za vreme ovih godina svoga formiranja on je razvio jako interesovanje za geografiju, u kom je cilju iskorišćavao sve moguće prilike da putovanjem upozna Evropu.[20]) On je od početka svoje profesionalne karijere bio više puta određivan na generalštabne dužnosti u bavarskoj vojsci kao i da predaje na Ratnoj školi. Kada mu je bilo četrdeset godina, dokazao je svoje naklonosti i sposobnost za ratovodstvo, geografiju i akademsku nastavu.

Početkom 1909 godine Haushofer je otišao na Daleki Istok. „Dobio sam, u vezi dvogodišnjeg otsustva za dalja putovanja u Indiji i Jugoistočnoj Aziji, zadatak da proučim carsku japansku vojsku."[21]) Putovao je morem na Daleki Istok, zaustavljajući se u Indiji i na drugim mestima. Po dolasku u Tokio, on je ne samo vršio svoju generalštabnu dužnost proučavanja japanske vojske, već je sebi stavio u zadatak da nauči i japanski jezik. Jedan deo svoga zvaničnog putovanja obavio je i po Istočnoj Aziji. Preduzeo je sistematska proučavanja terena u Srednjem i Južnom Japanu, u Koreji, Mandžuriji i Severnoj Kini. Ostatak svoga vremena proveo je kod jedinica raznih rodova japanske vojske. U leto 1910 godine vratio se kući preko Sibira.

Posle povratka u Nemačku, ponovo je stupio na Ratnu školu da predaje o svojim iskustvima iz inostranstva. Posle drugog službovanja u trupi, gde je bio komandant bataljona, njegovoj „ozbiljnoj bolesti, koju je bio zadobio u službi na strani" sledovalo je „dugo otsustvo".[22]) Ovo otsustvo trajalo je od 1912 godine pa sve dok ga izbijanje rata nije pozvalo natrag u aktivnu službu.

Za vreme ove dve godine on je objavio dve knjige o Japanu. Prvoj je dao naslov *Dai Nihon*,[23]) što se može prevesti ili sa „Veliki Japan" ili „Veći Japan". Analogija sa „Velikom (Većom) Nema-

[20]) Karl Haushofer, „Der deutsche Anteil an der geographischen Erschliessung Japans und des subjapanischen Erdraums und deren Förderung durch den Einfluss von Krieg und Wehrpolitik". *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in München* (München, 1914), vol. 9, str. 111.

[21]) *Ibid.*, str. 111—112.

[22]) *Ibid.*, str. 112.

[23]) Karl Haushofer, *Dai Nihon: Betrachtungen über Grossjapans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft* (Berlin, 1913).

čkom", što je u to doba bila krilatica pangermanista, verovatno je bila namerna. Knjiga je bila prva u dugom nizu dela u kojima je Haushofer u povoljnoj svetlosti izložio japanski razvitak i japanske ambicije.

Druga knjiga je podneta Filozofskom fakultetu Univerziteta u Minhenu u obliku disertacije za titulu doktora filozofije. Titula doktora „uz najveću ocenu", dodeljena mu je 1914 godine, i to iz geografije, geologije i istorije. Dug naslov knjige pretstavlja i njen sadržaj: Nemački udeo u geografskom proučavanju Japana i njemu potčinjenog zemljinog prostora i njegovo unapređenje uticajem rata i politike odbrane.[24])

Haushofer je ove knjige namenio različnim krugovima čitalaca. *Dai Nihon* je bio spremljen za široku javnost i samo je dodirnuo vojnu geografiju. Disertacija je napisana u ubeđenju „da će mi samo čvrsto naučno rezimiranje svog često prekidanog kulturnog napretka u geografiji dozvoliti da izvučem punu vrednost iz svojih praktičnih iskustava u službi na strani".[25])

Haushoferovo veliko interesovanje za vojna pitanja i geografiju došlo je u ovim prvim knjigama pod zajedničku žižu. Posvećujući svoju disertaciju Racelu, on navodi preporuku svog učitelja da geografski posao treba da obavljaju „putnici na kopnu i moru, sveštenici, vojnici i trgovci". Haushofer, putnik i vojnik, počeo je svoju naučnu studiju japanske geografije citatom Heraklita: „Rat je otac svih stvari." On nastavlja značajnim postavljanjem svojih intelektualnih ubeđenja: „Za vojnika, koji naučnom polju rada geografije očigledno prilazi sa vojnogeografske strane, potreban je samo korak da bi zaželeo da prikaže vrednost Heraklitovog aksioma i na ovom polju, kao opravdanje svoje nadležnosti."[26]) Ni u docnijim godinama nikad nije prestao da kao vojnik pristupa geografskom proučavanju. Naprotiv, četiri godine rata utvrdile su ga u tome.

Vojna geografija, zbilja, nije Haushoferov pronalazak. Ona je verovatno isto toliko stara koliko i vojske. Taktika i strategija ratovodstva su uvek uslovljene prirodnom okolinom. Vojna geografija ove vrste je oduvek izučavana u vojnim školama. Još davno i davno pre Haushofera oficiri naroda koji govore nemački takođe su cenili geografiju kao prozor kroz koji se gleda u svet. Veliki Moltke je studirao kod Karla Ritera (Karl Ritter), jednog od dva osnivača moderne geografije XIX veka. Kada je postao načelnik Generalštaba, ako ne i ranije, vojska je počela da uočava važnost geografije, naročito za generalštabne oficire. Možda je još važniji bio Riterov uticaj na Rona (Roon), čuvenog pruskog ministra rata i prisnog Moltkeovog prijatelja. Ron je na Riterov potstrek napisao dobro poznati udžbenik političke geografije koji je široko upotrebljavan u pruskim ofi-

[24]) Nemački tekst vidi u primedbi 20.

[25]) *Ibid.*, str. 112.

[26]) *Ibid.*, str. 1.

cirskim školama, kao i u celoj pruskoj srednjoškolskoj nastavi uopšte.[27])

Haushofer je imao retko povoljne prilike za proučavanje geografskih problema i u domenu taktike i strategije, pa je, možda, svoje znanje donekle primenjivao i u svojoj dužnosti kao oficir poljske artiljerije. Međutim, njegova vojna karijera tekla je uporedo sa obavljanjem generalštabnih funkcija, te mu je često vršenje štabnih poslova dalo iskustvo i lične veze koje su prešle i u posleratni period njegovog života.

IV

Nemačka vojska je odredbama primirja i mirovnih ugovora po završetku Prvog svetskog rata svedena na malo veću policisku snagu, a njen Generalštab je ukinut. Haushofer se, kao i mnogi drugi oficiri, vratio sa fronta kao general i odmah bio stavljen u penziju. Militaristički puls nemačkog života kucao je i dalje ispod površine koju su načinili pobedioci. Kao što je sada dobro poznato, Generalštab je ipak nastavio da funkcioniše pod generalom fon Sektom koji je upotrebio sve što je mogao samo da bi gajio militarističke ideale i ciljeve koji su tako dugo činili osnov nemačke vlade i nemačke misli. Među njegovim drugovima nalazio se Oskar fon Nidermajer (Oskar von Niedermeyer), koji je bio Haushoferov drug u bavarskom Generalštabu i koji je takođe bio na strani, uglavnom, u Rusiji, sa sličnim zadatkom kao i Haushofer na Dalekom Istoku.

Zadatak budnog Generalštaba nalagao je posle 1919 godine, više nego ikad, proučavanje svojstava geografije u opsegu celog sveta. Mehanizacija ratovodstva i njegova sve veća zavisnost od proizvodnog kapaciteta zemlje proširile su službu koju vrši geografija od problema taktike i snabdevanja borbenog fronta na dalekosežnu logistiku i svenarodnu fabričku proizvodnju složene opreme iz sredstava koja se dovlače sa sve četiri strane sveta.

Nijedan generalštab, iz razumljivih razloga, ne objavljuje izveštaje o svojim delatnostima. Nešto malo dokaza koji su izbili na videlo pokazuje da nemački Generalštab posvećuje mnogo pažnje temeljitom geografskom proučavanju svih mogućih izvora za snabdevanje nemačkih snaga kao i svih borbenih oblasti koje se mogu zamisliti. Sa povećanjem razmera nemačkih ambicija ova proučavanja su obuhvatila ceo svet. Dobar deo ovog posla nije preduzimao sam Generalštab, već i druge ustanove sa kojima je on bio tesno povezan. Neke od njih su geografske po karakteru.

Među onima koji su radili na obnavljanju nemačke vojske Karl Haushofer zauzima naročito mesto. On je, prividno, još jednom prešao iz svoje oficirske karijere na karijeru geografa. Njegovo postav-

[27]) *Grundzüge der Erd-,Wölker- und Staatenkunde* (1832). Drugo, isto tako lepo primljeno delo Rona, mada je elementarnijeg karaktera, bilo je *Die Anfangsgründe der Erd-, Wölker- und Staatenkunde*, objavljeno 1834 godine. Više i detaljnije o Ronu vidi u članku *Allgemeine deutsche Biographie*.

ljanje za predavača geografije, 1919 godine, na Univerzitetu u Minhenu pružilo mu je mogućnost da potpuno izgradi geopolitiku kao nauku i kao metod državništva.[28]) Njegovo akademsko napredovanje išlo je paralelno sa njegovim voćstvom u geografskim društvima i organizacijama. Ove naučne ustanove pokrenute su na izgled privatno ili od strane Univerziteta, a ustvari su te ustanove spadale u instrumente koje je Generalštab upotrebljavao kako za vreme dok je bio *sub rosa**), tako i pošto je javno obnovljen.

Za Haushofera je bilo prirodno da se vrati u svoj rodni grad i na Univerzitet. Možda je to bilo više nego slučajno podudaranje da je Minhen postao i središte intriga, čiji je rezultat bio puč u pivnici, i centar nacističke stranke. Bavarska je ostala verna agrarnoj i monarhističkoj tradiciji srednjovekovne Nemačke, pošto joj je oskudica u rudnom blagu sprečila podizanje moćnih industriskih magnata. Njeno održavanje poluautonomije u nemačkoj federaciji i njena udaljenost od Berlina učinili su od nje zgodno mesto za zavere protivu uspostavljene državne vlade; ali, Bavarska je mogla isto tako dobro da posluži i kao nesumnjiva osnova za delatnosti koje je ta vlada smerala radi obnavljanja nemačke vojne moći u suprotnosti sa ugovorima koje je potpisala. Održavanje svog sopstvenog Generalštaba učinilo je bavarsku vojsku sve do Prvog svetskog rata vođom u geografskim delatnostima, što dokazuje i Haushoferova karijera.

Druge udaljenije veze pomogle su da se u Minhenu stvori povoljno intelektualno raspoloženje za geopolitiku. Mladi Racel je ovde predavao geografiju. Tu je i Osvald Špengler (Oswald Spengler), sa svojim filozofskim idejama o sudbini raznih delova sveta, još živeo i radio. Ludendorf, pobornik totalnog rata i vojni diktator Nemačke za vreme poslednjih meseci Prvog svetskog rata, povukao se u Minhen i udružio sa njegovim elementima krajnje reakcije, uključujući puč Hitlerove nacističke stranke u pivnici. Bavarska je bila i domovina Vagnerovaca, ranih pristalica nacizma i eksponenata nordiske germanske tradicije, slavljene u Vagnerovim operama.

Često je zapaženo da su mnogi ne-Prusi zastupali prusko stanovište snažnije nego sami Prusi. Minhen je bio glavno središte izvan Pruske gde su Nemci oduševljeno štitili prusizam, uključujući tu i njegov prodorni militarizam.

Haushofer se posle povratka iz rata udružio sa nekoliko geografa i političkih naučnika i publicista radi osnivanja geopolitike. Većina ovih ljudi bili su mu ravni po spremi i položaju. Na kraju jedne decenije mnogi od njih su mirno ispali iz pokreta. Njih su zamenili Haushoferovi sledbenici i učenici — poglavito mlađi ljudi koji su ropski podražavali svog učitelja. Oni su usvojili njegove poglede i imitirali čak i njegov nejasan književni stil.

---

[28]) Aktivnost u njegovoj posleratnoj karijeri pokazana je u priključenoj hronologiji.

*) Sub rosa, latinski „pod ružom“, tj. pečatom tajnosti čiji je simbol ruža. — Prim. prev.

Međutim, oni su imali manje uspeha u nastojanju da se sa njim izjednače u uobičajenom izbegavanju otvorenog izražavanja obaveza. Stoga njihove neposrednije postavke često pomažu da se osvetle ciljevi i filozofija geopolitike. Pošto su svi nemački spisi po ovom predmetu uobličeni u formi koju je postavio Haushofer, u ovoj studiji nećemo pokušavati da razlikujemo pojedine pisce. Umesto toga, njihovo delo biće prikazano kao jedinstvena zbirka.[29])

Ova zbirka je puna reči, ali iz nje ne zrače nikakve jasne ideje. Ona obiluje mešavinom teorija, programa za akciju i propagandu.[30]) Kada se oni analiziraju, vidi se da sadrže materiju izvučenu iz nekoliko prirodnih i društvenih nauka, počev od geologije do psihologije. Najosnovniji stavovi u ovoj mešavini su shvatanja o „prostoru", pošto su tvrđenja geopolitike kao vodilje državništva zasnovana na geografiji.

Objektivna traganja otkrila su dosada samo pet shvatanja prostora koja upotrebljavaju geopolitičari.[31]) Ona čine *Leitmotiv* (vodeći motiv) na koji se stalno nailazi u ovim opširnim spisima punim ponavljanja. Kada se uklone dvosmislenosti koje ih obično prate, shvatanja se javljaju u obliku raznih, često međusobno protivrečnih tumačenja. Sve je to u jakoj suprotnosti sa duhom i metodom nauke u kojoj geopolitičari vide svoju zvezdu vodilju, jer prirodna nauka postavlja kao svoj cilj nepristrasno traganje, tačno posmatranje, jasno uopštavanje i precizno formulisanje. Dva od ovih pet shvatanja su primena geografske teorije, druga dva su predlozi za organizaciju sveta, a peto je neki olakšavajući plan.

Autarkija. Autarkija, kako je upotrebljavaju geopolitičari, jeste ideal narodne nezavisnosti u privrednom smislu. Ona pretpostavlja da svaka politička jedinica treba da proizvodi sve što joj treba. Tako će država biti u ekonomskoj ravnoteži i nezavisna od proizvoda stranih delova sveta.

Samo po sebi je jasno da nijedan prostor manji od celog sveta ne može sadržati sve proizvode koji su korisni čoveku. Stoga se autarkija, u bukvalnom smislu, ne može postići izvan svetskog jedinstva. Postojeće države nalaze se daleko od ovog ideala. Čak i najveće obuhvataju samo nekoliko glavnih klima koje, u vezi sa tlom i drenažom, određuju sposobnost za zemljoradničke i šumske proizvode. Raspodela ruda je toliko nepravilna da i kad bi jedna država obuhvatala sve glavne vrste klima, ona ipak ne bi bila sigurna da će biti dovoljno snabdevena svakom posebnom rudom, a da se i ne

---

[29]) O citatima pojedinih pisaca, vidi Andreas Dorpalen, *The World of General Haushofer* (New York, 1942) i Derwent Whittlesey *German Strategy of World Conquest* (New York, 1942).

[30]) Werner J. Cahnman, „Methods of Geopolitics", *Social Forces*, 21 sveska (1942), str. 147—154, navodi vrste upotrebljenog materijala.

[31]) Nekoliko meseci pre nego što sam saznao za projekat ove knjige, napravio sam pokušaj da izdvojim geografski ostatak u geopolitici u nadi da ću otkriti činjenički materijal koji bi se mogao podvrgnuti naučnoj kritici. Moji nalazi su me iznenadili. Upotrebio sam ih obraćajući se na nekoliko krugova slušalaca različitog karaktera i nisam mislio da ih objavim. Sada ih izlažem bez izmene, sem u načinu izražavanja.

govori o ravnoteži svih vrsta ruda koje su nužne savremenoj industriskoj naciji.

Ako se Nemačka približava autarkiji kao svaka industriska država, to je samo zato što je uobičajila da uvozi ogromne količine sirovina koje su najpotrebnije za dopunu njene velike i raznovrsne proizvodnje. Pa i sa tako nagomilanim zalihama ona mora da živi na smanjenim obrocima. Autarkija je po ovu cenu skupo kupljena. Štaviše, ona je prividna, jer nestaje kada se potroše zalihe.

Nacistička vlada nije mogla da usvoji autarkiju, nezavisnu od prekomernih zaliha, kao cilj koji bi mogla postići u postojećim nacionalnim granicama, mada su mnogi Nemci veštom propagandom bili upućeni da tako veruju. Ona je pre morala da teži za postizanjem drugih i praktičnih ciljeva. Ako bi se nemački narod mogao privoliti da se napreže u pravcu autarkije, njegovo samoodricanje bi odmah olakšalo kako unutrašnje, tako i uvozno snabdevanje za neku naročitu svrhu države. Ispoljilo se da je to bilo pripremanje za rat, kao što je to docnije, 1930-ih godina, otvoreno proglašeno znamenitom krilaticom: „Topovi za puter."

Ako se ubrza pripremanje, rat se može izazvati utoliko ranije. Mogućnost da izabere trenutak za borbu daje agresoru strahovito preimućstvo, naročito ako njegovi mogući neprijatelji nisu podjednako orni da vode rat ili nisu shvatili opasnost koja im preti. Čim je jedna zemlja u ratu, dalje zadržavanje smanjenih obroka građanske potrošnje je pomoć za izvojevanje brze pobede.

Država koja se odlučila za ovaj program, nadaće se da je zaštićena od napada sa strane neprijatelja dok ne reorganizuje svoja unutrašnja izvorna sredstva i nagomila zalihe. Tada, kada njena vojna jačina bude bila na vrhuncu, ona će moći da preti ratom, i, ako treba, da se bori. Ako ima sreću, može se nadati osvajanjima. Tada, ako bude mogla da ova osvajanja pretvori u trajne posede, imaće anektiranu teritoriju i prirodna izvorna sredstva koja će je učiniti nezavisnom, tj. posedovaće autarkiju veću nego što je imala pre rata.

Bez plana za rat i privlačnih obećanja osvajanja nijedna vlada ne može dobiti podršku naroda za program samoodricanja u cilju postizanja autarkije. Stremljenje stvarnoj autarkiji u granicama neke postojeće narodne države bio bi samo mučan metod smanjenja narodnog životnog standarda. Ima puno dokaza da su reducirani obroci nacističke Nemačke usvojeni samo da bi se ubrzala obnova nemačkog vojnog uređenja.

Ako bi sve države sledovale nemačkom primeru i usvojile autarkiju kao svoj radni ideal, nijedna od njih ne bi mogla da ostvari svoju ambiciju. One bi se morale ili večito boriti ili izolovati u svojim granicama i svesti svoj životni standard na meru svoje unutrašnje produktivnosti. Miroljubiva privredna međusobna zavisnost koja se poslednjih decenija praktikuje među narodima nije u saglasnosti sa autarkijom.

Lebensraum. Pod Lebensraum-om (životnim prostorom) geopolitičari podrazumevaju *pravo* jedne nacije na dovoljan prostor za

svoje stanovništvo. Pored gole površine, *Lebensraum* vodi računa i o svima prirodnim i ljudskim izvornim sredstvima koja se nalaze u dotičnoj oblasti, a na koju jedna država polaže pravo kao na svoj zakoniti životni prostor.

Polaganje prava počiva na jednoj činjenici i na jednoj teoriji. Ta činjenica je: različit porast stanovništva među nacijama, a teorija je: država je organizam podložan biološkim zakonima. Zaključak ove teorije je da se mlada i napredna država mora širiti.

U nemačkoj politici samo se velike sile smatraju naprednim; male države se smatraju osuđenim da se gase. Dalje se smatra da druge velike sile mogu nestati ranije ili docnije, ali mogućnost da bi Nemačka mogla propasti ili umreti, ne razmatra se nikada.

Nemačka primena teorije o *Lebensraum*-u zasnovana je na obmanama. Prvo, država nije biološki organizam, mada površno može izgledati slična takvom organizmu. Stoga, ne postoji ni „prirodni zakon" koji bi propisivao da jedna država mora ili da raste ili da propadne. Drugo, oblast na koju je Nemačka po svojoj tradiciji polagala pravo kao na svoj životni prostor jeste deo Evrope istočno od Nemačke, gde je stanovništvo uglavnom slovensko. Među ovim Slovenima i drugima bio je broj rađanja dugo vremena veći nego u Nemačkoj. Stoga je, prema teoriji, njihova potreba za povećanjem teritorije veća nego potreba Nemačke. Nelogičnost stava geopolitičara je takođe dokazana. Dok ratna sreća nije bacila Francusku u krilo Nemačke, oni nikad nisu polagali pravo na životni prostor zapadno od francusko-nemačke jezične granice. A Francuska je jedina evropska teritorija koja se graniči sa Nemačkom, gde je broj rađanja tokom mnogih decenija bio znatno manji nego u Nemačkoj. Ovo samo dokazuje da je teorija o životnom prostoru podešavana za tradicionalnu politiku nemačke ekspanzije prema istoku, a ne prema zapadu.

Pokušaji da se zadobije životni prostor uslovljavaju ili rat ili efikasnu pretnju ratom, kao što su to uveliko dokazali događaji posle 1938 godine. Može se samo zaključiti da je shvatanje životnog prostora, mada je po karakteru geografsko, u svome primenjivanju političko-vojna zamisao. To shvatanje, izgleda, treba da pribavi naučnu podršku za žudnju za osvajanjem koja je svojstvena mnogim vladama.

Panoblasti (Panregions). Pošto su se javile ambicije nemačkih šovinista, prirodno je da su geografi među njima, naime geopolitičari, istakli posebne zahteve kojima su tražili delove sveta za koje se njihova nacija mogla nadati da će ih osvojiti ili anektirati.

U Nemačkoj je dugo bio u modi zahtev da se politički prostor nacije protegne tako da uključi sve ljude nemačkog govora, bez obzira na njihovu istoriju. Definicija ovog prostora je menjana. Ponekad je uzimano da su holandski i flamanski jezici nemački. Već od dana velikog oduševljenja za pangermanizam (1890—1918) zahtevi su se protezali daleko preko granice neprekinutog nemačkog govora. Obeleženi su nemački „kulturni prostor" i nemački „trgovinski prostor" kao delovi područja koja po prirodi pripadaju Ne-

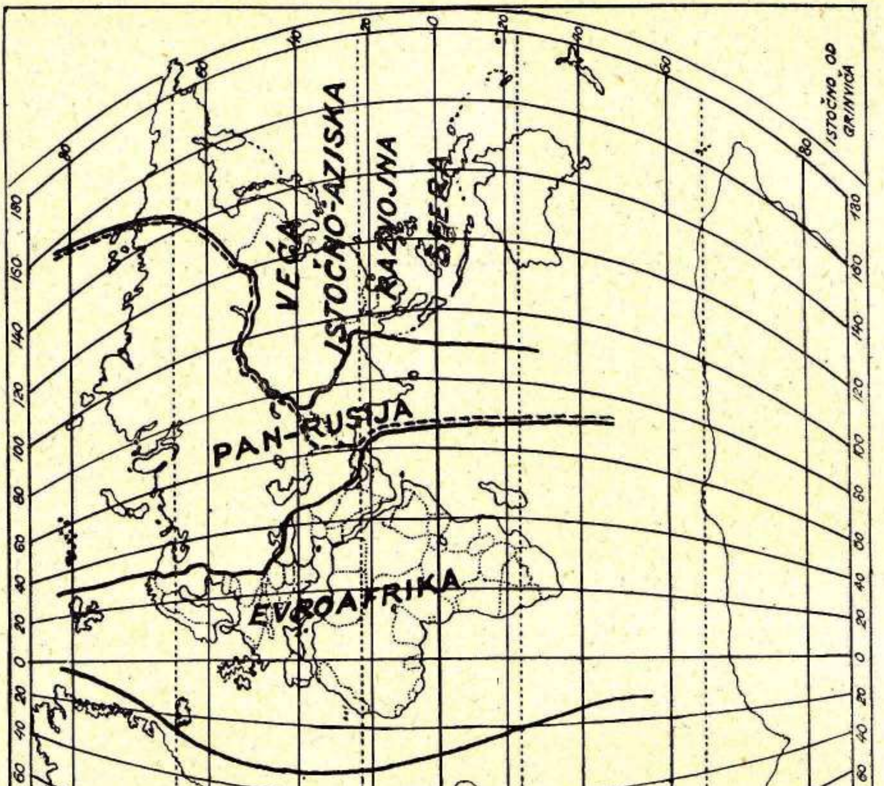

Skica 13. — Pregledna karta sveta. Podela sveta na glavne panoblasti prema pisanju (a ne kartama) geopolitičara. Za ove oblasti nikad nisu predlagane specifične granice. Pretpostavlja se da bi to bile postojeće političke granice, sem u Istočnom Sibiru. Alternativna podela u tri oblasti koja dodeljuje Indiju Japanu, a Rusiju Evroafrici predlaže se po isprekidanoj liniji.

mačkoj. Međutim, teritorija koja je označena za ovu predviđenu ekspanziju leži istočno od Nemačke. Polaganje prava na nju zasniva se na nemačkom naseljavanju u ranijim vekovima u obliku rasturenih jezičkih ostrva u oblasti slovenskog i drugih nenemačkih jezika, i na upotrebi nemačkog jezika kao *lingua franca**) za trgovinske svrhe u celoj oblasti.

Teritorijalne aspiracije geopolitičara su još veće. Kao zamenu za idealno, ali zasada nedostižno autarkisko gospodarenje svetom, oni predlažu političko grupisanje zemlje u tri (ili ponekad četiri) „panoblasti". Svaka od ovih ogromnih oblasti je superkontinentalna (vidi skicu 13).

Svaka oblast zahvata širok pojas severno i južno od polutara, predviđajući na taj način raznolikost poljoprivrednih i šumskih proizvoda koju može pružiti samo pojas sa celom skalom različitih klima. Svaka od ovih oblasti, zbog svoje veličine, nesumnjivo da obuhvata veliku raznolikost rudnog blaga. Međutim, kako je rudno blago raspoređeno bez obzira na današnju klimu i stanovništvo, nije verovatno da će predložene panoblasti imati podjednake delove, te je sigurno da će svaka oblast oskudevati u po nekim osnovnim vrstama ruda. Ali, svaka bi od predloženih panoblasti imala širok dodir sa okeanima, pa bi bila u stanju da uvozi ono malo sirovina koje sama ne bude proizvodila.

Koncepcija panoblasti proizlazi iz priznanja da su sadašnji brzi transporti i veze uništili nezavisnost akcija skoro svih malih a i nekih prilično velikih država. Optimistički se pretpostavlja da je došlo vreme kada se mogu ekonomski ujediniti oblasti veće od najvećih postojećih nacija. Stoga bi ih trebalo ujediniti i politički. Koncepcija ne vodi računa o činjenici da transport vodom često povezuje zemlje na suprotnim obalama jednog okeana bolje i efikasnije nego što transportovanje suvim spaja delove kontinenta koji su razdvojeni pustinjama, planinskim predelima ili šumama.[32]) Ove pretpostavke i propusti podvlače činjenicu da je panoblast pronalazak ljudi vezanih za kopno, a naročito stanovnika Evrope, jedinog kontinenta u kome nema strahovitih pregrada, stvorenih grubim obličjem prirode — pustinja, velikih visoravni, polarnog leda.

Svaka od predloženih političkih oblasti imala bi na čelu jednu od postojećih velikih sila.

1. — *Panamerika* je najočevidnija od panoblasti, pošto je od drugih zemalja odvojena prostranim okeanima. Pretpostavlja se da bi joj Sjedinjene Države bile na čelu. Geopolitičari se jako dive Monroevoj doktrini kao prvoj panideji koju su Sjedinjene Države vešto održavale više od jednog veka. Oni se koncentrišu sasvim na njenim političkim izgledima i njenim agresivnim manifestacijama. Oni ignorišu kulturne elemente koji su naznačeni rečju „Panamerika", upr-

*) Lingua franca je pokvareni italijanski jezik koji se upotrebljava na obalama Sredozemnog Mora kao trgovački jezik. — Prim. prev.

[32]) Eugene Staley, „The Myth of the Continents", *Foreign Affairs*, XIX (1941), str. 481—494.

kos činjenici da sadašnja generacija Severnoamerikanaca smatra da suština zamisli leži u saradnji radi uzajamne koristi.

2. — *Panazija* obuhvata istočno azisko kopno, Australiju i ostrva između njih. Zamišlja se da bi Japan bio gospodar. Japansko ime za ovu panoblast je „Veća istočno-aziska razvojna sfera". Japan je jedina zemlja, sem Nemačke, čiji su geografi žudno prihvatili geopolitiku. Haushoferov lični uticaj izgleda da im je skrenuo pažnju na njegovu primenu geografije. Oni su u njoj našli korisno uporište za osvajačke planove koje su militaristički upravljači nacije već formulisali.

Nemački geopolitičari ćutke pretpostavljaju, a ponekad i nekako poluglasno tvrde da su Panamerika i Panazija privremeni zgodni oblici organizacije koje Nemačka dozvoljava dok ne ostvari svoju panoblast. A potom, kada zato dođe vreme, ove će oblasti biti progutane od strane uvećane Nemačke.

3. — *Panoblast* kojom treba da vlada Nemačka obuhvata Evropu i Afriku. U „Evroafriku" ne ulaze samo manje zemlje Evrope već i velike sile, Francuska i Italija. Priznaje se da stanje ostrvske Velike Britanije i prostrana kopnena oblast Sovjetskog Saveza stvaraju teškoće.

Jedno rešenje problema Sovjetskog Saveza je da se dozvoli da on obrazuje četvrtu panoblast, zajedno sa Indijom. Ova predložena oblast ne stiže sasvim do ekvatora i stoga nema izvesne klime koje sve oblasti poseduju. Jedna predložena alternativa bila bi u tome da se Nemačka sama učini gospodarem Rusije, dok bi Japan uzeo Indiju.

Da li broj predviđenih političkih oblasti iznosi tri ili četiri od manjeg je i teoriskog značaja. Mnogo je kritičnije stvarno postojanje nekoliko panoblasti. Geopolitičari ih priznaju preko volje, ali im ne priznaju pravo njihovog opstanka. To su Britanska Imperija, a u manjoj meri i druga postojeća prekomorska carstva. Te političke teritorijalne zajednice presecaju sve predložene panoblasti i zato se moraju uništiti pre nego što bi se uspostavili njihovi naslednici. Geopolitičari brišu manje kolonijalne gradnje kao lak plen, ali priznaju da je Britanska Imperija velika prepreka na njihovom putu.

Samo po sebi je jasno da se nijedna od razmotrenih panoblasti ne može obrazovati bez pribegavanja ratu. Među državama u srednjim geografskim širinama koje bi trebalo iskoreniti nalaze se velike sile koje se neće podvrgnuti osvajanju bez borbe, kao što to dokazuje i sadašnji rat. Vojno gospodarenje u područjima na manjim geografskim širinama je lakše, ali politički nije lako izvodljivo, jer ova područja obuhvataju velike kolonijalne posede država na srednjim širinama. Grabljenje ovih poseda izazvalo bi ove države isto tako kao i napad na njihovu domovinsku teritoriju.

Druge praktične prepreke za organizaciju panoblasti javljaju se u njihovoj geografskoj prirodi, kada se analiziraju kao kopnene jedinice. Preovlađujuće područje na srednjim geografskim širinama je u svakom slučaju odvojeno od svog zavisnog dela na manjim širinama strahovitom prirodnom pregradom koja ometa transkontinentalni dodir. Obe Amerike su u korisnom dodiru samo morem i vazdu-

hom. Njihov prvi transkontinentalni put koji bi ih spojio još je daleko od potpunosti, jer je na nekoliko mesta prekinut planinama i džunglama. Zatim, južni deo Južne Amerike otsečen je od svoje severne ivice šumama i močvarama na Amazonu i visokim, karstnim i bezvodnim platoom Anda. Japan može svoju razvojnu sferu da kontroliše samo pomoću pomorskih snaga koje treba da povežu mnogobrojna ostrva i pomoću kopnenih snaga koje su dovoljne za vladanje istočnim delom aziskog kontinenta. Rusija i Indija su razdvojene jedna od druge skoro neprohodnim planinama, hladnim visoravnima i pustim nizijama.

Evroafrika je dvaputa predvojena. Sredozemno More prisiliće vladajuću Nemačku da na njemu održava dovoljnu pomorsku snagu da bi zatvorila njegove izlaze i da bi održavala saobraćaj preko njega. To je u prošlosti vršeno kopnenim snagama i možda bi se moglo ponoviti. Međutim, prostrana pustinja Sahara ostaje pregrada koju na zemlji prevazilaze samo ledeni pokrivači polova. Da bi se ona

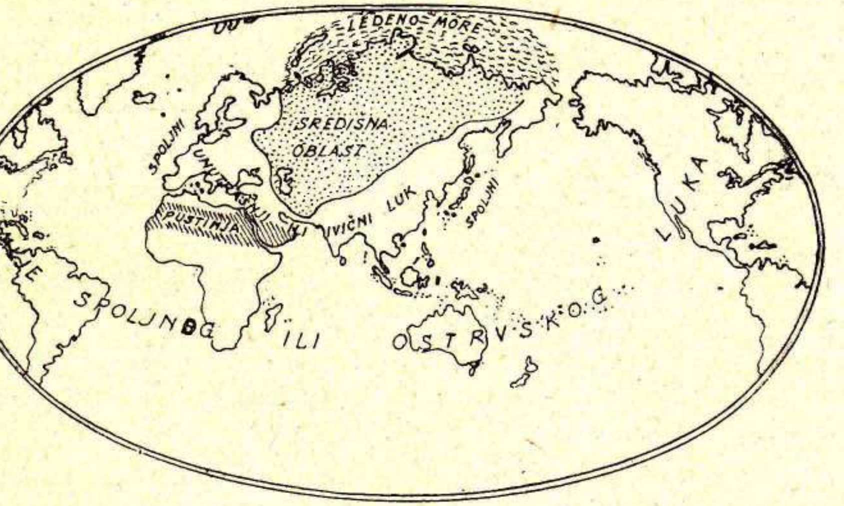

Skica 14. — „Središna Oblast“ i „Ostrvo Sveta“ nasuprot ostrvskim kontinentima, prema Mekinderu. Mackinder, H. J., „The Geographical Pivot of History, *Geographical Journal* XXIII (1904), 435. (Usluga Kraljevskog geografskog društva). To je karta koju su upotrebili geopolitičari. „Središna Oblast“ je jedinica kojoj je pisac docnije dao ime „Srce Zemlje“. „Ostrvo Sveta“ je dvostruki kontinent Evroazija-Afrika. Uporedi karte i dijagrame u Mackinder, H. J., *Democratic Ideals and Reality* (New York, 1942), naročito 67, 69, 78—79, 105.

obišla, sila koja kontroliše Evroafriku mora da bude gospodar okeana isto toliko koliko i gospodari Panamerike i Panazije.

Svaki pokušaj da se obrazuje jedna panoblast ima za posledicu rat, kao što je baš sada dokazano u dva slučaja. Ako bi se uspostavila osvajanjem, samo kombinacija Rusija—Indija mogla bi se održati bez nadmoćne pomorske sile. Postojanje više od jedne takve sile nije

u skladu sa jedinstvom svetskog okeana. Stoga predložene panoblasti politički ne bi bile stabilnije od sadašnjih velikih sila.

Uprkos teškoćama, panideja nije sasvim fantastična. Znatan uspeh kako Japanaca tako i Nemačke u osvajanju teritorije koju su obeležili pretstavlja prvi korak asimilacije, ma koliko prolazna bila ova osvajanja.

Kopnena snaga u odnosu na pomorsku. Geopolitičari su od Mekindera preuzeli nešto drukčiji postupak uređivanja zemlje. Kopneni blok Evroazija—Afrika oni priznaju kao daleko najveći, najviše nastanjen i najbogatiji od svih mogućih kopnenih kombinacija. (Vidi skicu 14). Već i zbog svog prostranstva on je neizbežno privlačio središte ljudskog života. Može se zamisliti kao glavno ostrvo svetskog okeana. Ostali kontinenti leže kao obruč manjih ostrva oko ovog „Ostrva Sveta".

Srce „Ostrva Sveta" je prostrana oblast otsečena od okeana. Kroz najveći deo ove oblasti reke teku ili u zaleđeni Arktički Okean ili se gube u unutrašnjim jezerima i slanim basenima. Nigde plovne reke ne dolaze u dodir sa plovnim okeanima. Ovo „Srce Zemlje" je prostrana baza za kopnenu moć, potencijalno najveća na Zemlji.

Rub „Srca Zemlje" na zapadu, jugu i istoku čini luk ivičnih zemalja sa pristupom okeanima i sve su do izvesnog stepena primorske. One su međusobno razdvojene planinama, pustinjama ili morima. Obe velike ostrvske grupe, Britanska Ostrva i Japanski Arhipelag su veće pomorske sile. Sa spoljne strane ovog unutrašnjeg luka svetski okean je prekinut spoljnim lukom kontinentalnih „ostrva" — obe Amerike, Crnačke Afrike i Australije. Njihovi interesi su dvostruki, podeljeni između njihovog znatnog prostiranja kopna i njihovog pristupa okeanima. Sada se nalaze u području pomorske moći, ali njima bi mogla da ovlada neka država iz „Srca Zemlje" koja bi svojoj kopnenoj sili dodala pomorsku silu kada bi zagospodarila unutrašnjim lukom.

Koncepcija „Srca Zemlje" je do ove tačke neokrnjeno pozajmljena od Mekindera. Geopolitičari je primenjuju za političku ekspanziju Nemačke u sledećem argumentu. „Srce Zemlje" je skoro istovetno sa Sovjetskom Rusijom. Nemačka, isto tako značajna kopnena sila, deli sa Rusijom unutrašnjost Evroazije. Suprotno Rusiji ona ima i pristup do mora i time mogućnost da postane pomorska sila. Ako bi samo mogla da nadvlada u zajednici sa Rusijom, ona bi prvo mogla da kontroliše „Srce Zemlje", a zatim i unutrašnji luk, uključujući britansku i japansku pomorsku silu i, najzad, spoljni luk manjih kontinenata.

Jedini razumljivi metod za postizanje nemačke ekspanzije po ovoj formuli je rat. Nada koju su izrazili geopolitičari da bi Nemačka i Rusija mogle miroljubivo da sarađuju da bi postigle zajednicu u kojoj bi Nemačka preovlađivala, porasla je uveliko sa ugovorom od 1939 godine, ali samo da bi se sasvim skrhala Hitlerovim napadom na Sovjetski Savez 1941 godine.

Sadašnji rat na šest kontinenata i svim okeanima je dokaz da politička struktura zemlje nije spremna za takve napone koje joj

nameće teorija o „Srcu Zemlje". Susedne države, stvarno, teže da nađu saveznike, ne u svojim neposrednim susedima, već u državama koje su im najbliže s druge strane suseda. Ovo ima za posledicu naizmenično povezivanje preko Evroazije, sa Nemačkom i Rusijom u protivničkim logorima. Često se prave kombinacije kopnene sile sa pomorskom silom. Velike sile sa interesima izvan Evrope uspostavljaju svojom snagom ravnotežu, nezavisno od Nemačke ili Rusije — nacija sa kojima imaju malo dodira.

Predlog „Srca Zemlje" koji je suviše daleko od sadašnje stvarnosti da bi se mogao realizovati, može se odbaciti bez obzira na to što gospodari umovima nemačkog naroda. Nemcima izgleda da je to izvodljiv put za zadovoljenje njihovih ambicija.

Granice. Ma koji bio teritorijalan obrazac koji bi se predložio za nov politički red na svetu, i ma koja bila filozofska shvatanja koja bi se navela radi pravdanja osvajanja, mora postojati i praktičan metod kretanja ka cilju. Geopolitičari ovaj metod dobijaju svojim tumačenjem političkih granica. Amerikanci i drugi, koji su naivno pretpostavili da jedna granica pretstavlja čvrsti rub države, biće iznenađeni kada saznaju da takva granica pretstavlja za Nemce, koji slede geopolitičarima, samo kratak odmor jedne nacije na njenom maršu ka svetskoj dominaciji. Za njih novouspostavljena granica pruža mogućnost predaha dok se nacija ponovo ne spremi za dalje osvajanje. Tada, u željenom trenutku, postojanje nove granice može da posluži kao nov uzrok za rat.

Istorija je obilato dokazala da je granica ono što od svih političkih smicalica najlakše pruža priliku za rat. Granični incidenti su slučajno ili namerno izazvali mnoge sukobe. Geopolitičari su otišli još dalje. Oni tvrde da nacija ima pravo na „prirodne granice". Ove mogu ležati s one strane postojećih političkih granica. Ako je tako, one pozivaju na agresiju. Pod prirodnom granicom zamišlja se fizička pregrada. Većina granica koje se smatraju kao „prirodne", danas ni u kom smislu ne pretstavljaju pregrade, ma šta pretstavljale ranije. Stoga, granice koje je označila priroda, čim su postignute, mogu poslužiti kao izgovor za dalje osvajačke ratove kao „veštačke" granice. Svaka granica, čak i znatna pregrada, nestabilna je ako razdvaja nacije koje imaju jako različite potencijalne moći. Žudnja za *životnim prostorom* ili autarkijom čini slabog suseda zalogajem koji mami veliku silu, naročito ako on ima bogata izvorna sredstva, ili baš ona koja njoj nedostaju, ili pak zauzima strategiski važan položaj.

Nikako nije slučajno da je Evropa klasičan kontinent osvajanja sa najbrojnijim i najdužim granicama.[33]) Ona je prema svom prostoru takođe kontinent sa najmanje puste zemlje i najdragocenijim prirodnim izvornim sredstvima. Raznolikost njenog zemljišta prouzrokovala je uzdizanje mnogih raznih političkih jedinica, razdvojenih prirodnim granicama. Kako su ove zasebne jedinice rasle i dolazile u sukob sa svojim susedima, one su smanjivale ili razarale umetnute pregrade. Dolazeći u tesan dodir, one su se sretale kao suparnici ili neprijatelji.

---

[33]) S. Whittemore Boggs, *International Boundaries* (New York), str. 13—15.

Sledovale su žestoke borbe za sitne komade teritorije. Granice Evrope su rezultati tog niza događaja. Geopolitičari su u skladu sa istorijom kada gledaju na njih kao na stalan izgovor za rat, izgovor koji uvek stoji na raspoloženju.

V

Koncepcije prostora na kojima su sagradili svoj sistem, geopolitičari izlažu kao naučne postavke. Ovakvo pridavanje važnosti prikriva mešanje činjenica sa obmanama što izopačava sve ono što je geografsko u ovim shvatanjima. Čak i ako bi razmatranja bila naučno ispravna, vlada, koja bi ih usvojila kao program, bila bi neizbežno upućena na rat. Pretvaranje ove teorije o prostoru u geografsku stvarnost čini neophodnim ponovno uređivanje političke karte sa izvesnošću da će naići na ogorčeni otpor, kao što to potpuno dokazuje rat koji je u toku. Geopolitika je od svog početka bila nerazrešivo vezana sa ratom. Ona je izrasla u militarističkoj zemlji i vojnik je upravljao njenim razvitkom.

Geopolitika je, dakle, proizvod vojne misli. Do kog je stepena ona sa svoje strane prodrla u vojnu misao?

Njena je pomoć vojnoj spremnosti u Nemačkoj dvojaka. Ona je pojačala metodično prikupljanje i organizovanje obaveštenja o svim delovima sveta — naviku koja je već dobro uvedena među nemačkim geografima. Ona je svoja otkrića sprovela neposredno u vojnu ustanovu i, u odabranom obliku propagande i pod maskom primenjene geografije, u narod Nemačke i druge države.

Ustanovljena vojna organizacija je preko svoga Generalštaba imala dugo običaj da sistematski prikuplja i sređuje obaveštenja o zemlji. Geopolitičari, u svojoj širokoj funkciji rada na primenjenoj nauci, bili su prvi koji su proširili ovo dostavljanje podataka da bi poslužilo potrebama vlade radi određivanja kursa njene političke strategije. Ovo je povlačilo geografska istraživanja u najširem smislu, koja nikako nisu bila ograničena na geopolitiku ili pak na političku geografiju. Istraživačke grupe, koje je Haushofer obrazovao u svom institutu za geopolitiku na Univerzitetu u Minhenu i na drugim mestima, činile su u očekivanju rata tačno ono što sada, sa zadocnjenjem, za američke oružane snage rade geografi u vladinim agencijama Sjedinjenih Država, uključujući Ministarstvo rata. Ostvarenje totalnog rata stavilo je geografiju u ključni položaj među metodima i gledištima koja služe interesima svake nacije.[34]) Geopolitičari, želeći i predviđajući rat, nastojali su da pridobiju i pridobili su, više godina pre nego što je rat došao, podršku geografskih agencija za prikupljanje podataka.

Veza između Haushofera i nemačkog Generalštaba nikad nije dokazana dokumentima. Nadležni strani posmatrači, naročito koji su

[34]) Derwent Whittlesey, „The Role of Geography in Twentieth Century War“, u J. D. Clarkson and T. C. Cochran, eds., *War as a Social Institution* (New York, 1941), str. 78—87.

se dugo bavili u Nemačkoj, ipak su ubeđeni da je ona postojala. Isto tako i vojni izaslanici i poslovni ljudi dali su dokaze svog ubeđenja.[35])

Geopolitičari su, u svojoj drugoj i užoj funkciji, utvrdili nemački narod u njegovoj militarističkoj svesti. Njihove koncepcije o prostoru postavljene su kao praktični ciljevi za nemačku vladu, ali se ovi ciljevi mogu ostvariti samo ratom. To su geopolitičari znali. Oni pravdaju svoje predloge tvrđenjem da je rat prirodno stanje čoveka. Oni pred nacijom veličaju njegove koristi i koristi vojne spremnosti. Oni daju recept za sprovođenje rata geografskim sredstvima.[36])

Sve ovo poduprlo je verovanje nacije u svoju sudbinu „više rase" koja ima misiju da osvaja i vlada. Ovaj stav izrastao je iz nemačke istorije i misticizma nemačkog temperamenta i preovlađivao dugo pre pronalaska geopolitike. Ali u naučnom veku, slepo verovanje hvata se prirodne nauke radi podrške. Geopolitika pruža željenu racionalizaciju za nemački rasizam. Koncepcije o prostoru neosporno su dokazale vezu sa materijalnim svetom. Štaviše, one su uvijene u polunaučan jezik, upečatljiv za laika.

Svojim formulama geopolitika je zadobila ne samo odanost javnosti, već i zvaničnu sankciju vladajućih. U vezu između geopolitike i nacističke stranke sumnjali su i Nemci i oni koji nisu Nemci. Ipak, proučavanje događaja i domaćih svedočenja navelo je proučavaoce i mnoge koji su sumnjali da zaključe da je uticaj geopolitike bio veliki.

Rudolf Hes, na početku rata zvanično čovek broj 3 u nacističkoj vladi, bio je Haushoferov ađutant i jedan od njegovih najodanijih učenika u geopolitici. Dok je Hitler posle puča u pivnici bio u zatvoru u blizini Minhena, Haushofer ga je često posećivao. U to vreme Hes mu je služio kao amanuensis*) kod pisanja knjige *Mein Kampf*. Neki od najupadljivijih stavova knjige *Mein Kampf* pokazaće da su izvesne koncepcije i nešto iz programa geopolitike, izgleda, duboko uticali na Hitlera.

Razmatrajući odnos *Lebensraum-a* i vojnog potencijala jedne nacije, Hitler je rekao:

„Veličina životnog prostora jednog naroda uključuje bitan činilac za određivanje njegove spoljne bezbednosti. Ukoliko je veći prostor koji jedan narod ima na raspoloženju, utoliko je veća njegova prirodna zaštita. Vojne pobede nad nacijama koje su nagomilane na malim teritorijama uvek su postizane brže i lakše, a naročito efikasnije i potpunije, nego u slučajevima država koje su pó teritoriji veće. Prema tome, veličina državne teritorije pruža izvesnu zaštitu

[35]) Većinom usmeno; među njima Eric Archdeakon, američki bankar, u radioemisiji *Address before the Canadian Club of Montreal*, 8 februar 1943 godine. Fotokopija, str. 6—7. Agencije za prikupljanje podataka koje su, kako izgleda, radile sa Generalštabom ili za njega, navedene su u Whittlesey, *German Strategy, op. cit.*, str. 107—109.

[36]) Vidi naročito Ewald Bause, *Raum und Volk im Weltkriege* (Oldenburg, 1932). Prevedeno kao *Germany Prepares for War*, englesko izdanje 1934 (New York, 1941).

*) Amanuensis = kod Rimljana rob koji je služio kao sekretar. — Prim. prev.

protivu frivolnih napada, jer se uspeh može postići tek posle duge i ozbiljne borbe, pa će rizik drskog iznenadnog napada, sem zbog sasvim neobičnih razloga, izgledati suviše veliki. U veličini državne teritorije leži, prema tome, razlog za lakše očuvanje slobode i nezavisnosti jedne nacije, dok, u obrnutom slučaju, malenost takve formacije prosto zove na grabljenje."[37])

Nastavljajući u istom smislu, on docnije kaže u knjizi:

„Spoljna politika jedne narodne države je dužna da na ovoj planeti zajemči postojanje rase koju ta država uključuje uspostavljanjem prirodnog odnosa između broja i priraštaja stanovništva, s jedne strane, i veličine i vrednosti tla i teritorije, s druge strane..."

„Samo dovoljno prostrana površina na ovom globusu zajemčuje jednoj naciji slobodu opstanka."

„...površina jedne države ima i drugi, vojno-politički značaj, a ne samo kao izvor ishrane naroda. Kada je jedan narod obezbedio svoju ishranu na osnovu protezanja svog tla i teritorije, ipak je potrebno da se pomisli i na obezbeđenje te teritorije. Ovo zavisi od opšte moći, političke snage i jačine države koja je u priličnoj meri uslovljena geo-vojnim obzirima."[38])

Upotreba izraza „geo-vojni obzir" u ovim poslednjim rečenicama čini da se može pretpostaviti postojanje neposrednog uticaja Haushofera na Hitlera.

Naročito su značajni sledeći citati koji jasno spajaju geopolitiku sa nacionalsocijalističkim pogledima na svet (*Weltanschauung*). Oni jasno dokazuju da je rasni i jezični problem za Hitlera samo jedan između nekoliko bar podjednako važnih činilaca koji treba da određuju opseg dinamičkih granica Nemačke.

„Zahtev da se ponovo uspostave granice iz 1914 godine je politička besmislica takvog stepena i takvih posledica da liči na zločin. Na stranu činjenica da su granice Rajha 1914 godine bile sve samo ne logične. Jer one, stvarno, nisu bile ni potpune u pogledu uključivanja stanovništva nemačke narodnosti, ni razumne u pogledu geo-vojne pogodnosti. One nisu bile rezultat smotrene političke akcije, već su trenutne političke granice, za koje još nikako nije završena borba, a delom su i rezultat igre slučaja. S istim pravom, a u mnogim slučajevima i sa još većim, mogao bi se izabrati i svaki drugi granični kamen iz nemačke istorije i proglasiti za ponovno uspostavljanje odnosa koji su tada preovlađivali kao cilj spoljnopolitičke aktivnosti."[39])

„Međutim, mi nacionalsocijalisti moramo da idemo dalje: *pravo na tle i teritoriju može postati dužnost, ako je za jednu veliku naciju u izgledu njeno opadanje ako ne proširi svoju teritoriju.* I to naročito, kada nije u pitanju neki mali crnački ili koji drugi narod, već nemačka mati sveg života, koja je savremenom svetu dala svoju kul-

[37]) Adolf Hitler, *Mein Kampf* (New York, izdanje Reynal & Hitchcock, 1939), str. 177. Citati su navedeni dobrotom društva Houghton Mifflin Company, sopstvenika osnovnog prava preštampavanja.

[38]) *Ibid.*, 935—936. Kurziv je i u originalu dela.

[39]) *Ibid.*, str. 944—945.

turnu sliku. *Nemačka će biti ili svetska sila ili je neće biti uopšte.* Međutim, da bi bila svetska sila, njoj je potrebna ona veličina koja danas takvoj sili daje njenu potrebnu važnost i koja daje života njenim građanima.“[40])

Sasvim je verovatno da će istorija pokazati prisnu vezu između ekspanzionizma nacističke spoljne politike i ideja Haushofera i drugih političara.

Pored ovih činjenica uzdizanje Haushofera i drugih geopolitičara u nacističkom svetu, naročito posle 1933 godine, suviše je upadljivo da bi se moglo primiti kao slučajno podudaranje.[41])

Sama vojska nije mogla da ostane nezahvaćena pokretom koji je bio tako dobro smišljen da služi njenim svrhama. Stoga se mora priznati da je geopolitika u krugu nemačke kulture sastavni deo zvanične i vojne misli i javnog militarističkog mišljenja.

Pokušaji da se geopolitika zavede u drugim zemljama nisu uspeli, sem u Japanu. Ova nacija je bila militaristička dugo pre pojave geopolitike i prihvatila je Haushoferovo očinsko zalaganje za Japan usvajajući njegovo učenje. Njegove knjige su prevedene na japanski jezik, i univerziteti, podržavani od strane države, uzeli su geografiju pod svoje okrilje. Usvajajući geopolitiku, Japanci su je prilagodili osvajačkom programu svoje vlade.

U ostalim zemljama nisu se obazirali na geopolitiku sve dok sadašnji rat nije prisilio svakoga da obrati pažnju na nju. Ova reč je sada postala poznata i istorija i značenje pokreta u Nemačkoj postali su predmet niza knjiga i članaka.[42]) Većina ljudi gledaju na nju kao na nekog *Frankensteina* (Frankenštajna)*). Neki od njih koji odobravaju izraz „geopolitika“ pokušali su da ga preinače za upotrebu ovog ili onog člana Ujedinjenih nacija, usvajajući ime i postupak prikupljanja podataka. Drugim rečima, oni bi skupljali sva dobra geografska obaveštenja koja su potrebna vladi i zvali to geopolitikom. Drugi su pokušali da formulišu američku geopolitiku na osnovu geografije radi podržavanja političkog programa za učestvovanje Sjedinjenih Država u svetskim poslovima. Ovo bi se neizbežno preobrazilo u plan za sprovođenje politike američke moći.

Alternativna upotreba služi za razlikovanje geopolitike od geografije. Poznavanje svetske geografije je jedan od najsigurnijih temelja za razumnu narodnu politiku u ratu i miru, jer ona beleži i sređuje materijalne činjenice o zemlji koje se u realističkom narodnom programu moraju uzeti u obzir. Geopolitika u uskom Haushoferovom smislu može samo odvesti u rat, bez obzira na to koji je narod usvaja. Ma kako maskirana, ona je recept samo za jednu smešu — politiku snage i agresiju.

---

[40]) *Ibid.*, str. 950.

[41]) O položajima koje zauzimaju neki od ovih ljudi vidi Whittlesey, *German Strategy, op. cit.*, str. 74—76.

[42]) Vidi bibliografiju u dodatku.

*) Frankenstein — veštački čovek — zločinac, poznat iz serije američkih filmova, prema istoimenom romanu Marije Godwin-Shelley. — Prim. prev.

Kratka hronologija Karla Haushofera, vojnika i geopolitičara

1887 — završio je svoje srednje školovanje u Kraljevskoj Maksimilijanovoj gimnaziji.

1887 — kadet u 1 kraljevskom (bavarskom) puku poljske artiljerije. Sva Haushoferova vojna služba bila je u bavarskoj vojsci.

1889 — završio je Nižu školu Vojne akademije sa odličnim uspehom i proizveden u čin potporučnika.

1890—1892 — upućen je u Artiljerisku i Inžinjerisku školu. Po završetku vratio se u isti puk sa ocenom „okvalifikovan za specijalnu službu".

1 oktobra 1895 — stupio je na Ratnu školu (Kriegsakademie), posle položenog prijemnog ispita.

1 oktobra 1898 — završio je Ratnu školu sa ocenom „okvalifikovan za generalštabne i nastavničke dužnosti". Unapređen je u čin poručnika.

1898—1899 — bio je ađutant u štabu 1 brigade poljske artiljerije.

Od novembra 1899—1901 služio je po raznim mestima, a najviše na stažu u Generalštabu.

Septembra 1901 postao je kapetan i komandir baterije (služba u trupi).

Početkom 1904 — opet je vraćen u Generalštab.

Oktobra 1905 — postao je nastavnik nove vojne istorije u Vojnoj akađemiji.

Januara 1907 — kao generalštabni oficir 3 divizije na službi u trupnom generalštabu.

U zimu 1908—1909 — posetio je Japan.

U leto 1910 — vratio se u otadžbinu.

Oktobra 1910 — određen je da na Ratnoj školi predaje o iskustvima stečenim na Dalekom Istoku (Japanu).

U leto 1911 — unapređen je u čin majora i postavljen za komandanta diviziona u 11 puku poljske artiljerije.

1912 — povukao se iz aktivne službe u vojsci.

1914 — doktorirao je iz geografije, geologije i istorije sa odličnim uspehom na filozofskom fakultetu Kraljevskog bavarskog univerziteta u Minhenu. Vraćen u vojsku pred izbijanje Prvog svetskog rata.

1919 — penzionisan je kao brigadni general i postavljen za lektora geografije na Univerzitetu u Minhenu.

1921 — postao je honorarni profesor geografije na Univerzitetu u Minhenu.

1924 — glavni je urednik časopisa *Zeitschrift für Geopolitik*, publikacije pod pokroviteljstvom Univerziteta u Minhenu.

1924 — postaje senator u Nemačkoj akademiji.

1933 — postaje profesor geopolitike i dekan naučnog fakulteta Univerziteta u Minhenu.

1933 — postaje direktor Instituta za geopolitiku Univerziteta u Minhenu.

1934—1937 — je pretsednik Nemačke akademije.

1938 — postaje pretsednik Narodne organizacije Nemaca koji žive van otadžbine.

PETI DEO

POMORSKI I VAZDUŠNI RAT

GLAVA 17. Mahan: Jevanđelista pomorske sile

MARGARITA TATL SPROUT

Nijedna druga ličnost nije tako neposredno i duboko uticala na teorije pomorske moći i strategije kao Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan). On je ubrzao i vodio dugo nerešenu revoluciju u američkoj pomorskoj politici, pripremio teorisku osnovu za odluku Britanije da ostane gospodareća pomorska sila i dao potstreka nemačkom razvoju mornarice pod Viljemom II i admiralom Tirpicom. Njegova pisana dela su na ovaj ili onaj način uticala na karakter pomorske misli u Francuskoj, Italiji, Rusiji, Japanu i drugim manjim državama. Bio je istaknuti istoričar i, u isto vreme, propagator oživljavanja imperijalizma pred kraj XIX veka. On je neposrednim uticajem i pomoću političke moći svojih prijatelja, Teodora Ruzvelta i Henrija Kabota Lodža (Henry Cabot Lodge), igrao vodeću ulogu u ubeđivanju Sjedinjenih Država da se u prvim godinama XX veka odluče za širi prekomorski program.

Mahanova epohalna knjiga *Uticaj pomorske sile na istoriju 1660—1783 godine,* objavljena 1890 godine, pojavila se u naročito povoljno vreme. Sledeća decenija je bila puna međunarodnih događaja od velikog značaja u pomorskoj istoriji, to su bili: odluka Nemačke da sagradi savremenu flotu, uzdizanje japanske mornarice, Špansko-američki rat i, kao posledica, izbijanje Sjedinjenih Država kao svetske sile. Pored toga, brodogradnja i mornarička tehnika prošle su kroz poznije faze industriske revolucije: jedra su ustupila mesto pari, drvena brodska korita zamenjena su gvozdenim koritima i oklopnim pločama, glatke topovske cevi ustupile su mesto olučenoj artiljeriji. Novo oružje se pomaljalo na horizontu, a specijalni tipovi ratnih brodova konstruisani su za specijalne pomorske zadatke.

Ali, pomorska misao zaostajala je za pomorskom tehnikom, a naročito u Sjedinjenim Državama.[1]) Zaista, američka pomorska doktrina 1880-ih godina pokazivala je malo napretka prema revoluciskim i poslerevoluciskim danima. Mi kao da se još nismo mogli

---

[1]) O detaljnom razmatranju američke pomorske politike vidi H. & M. Sprout, *The Rise of American Naval Power* (Princeton, 1942). O mornaričkoj tehnici vidi Bernard Brodie, *Sea Power in the Machine Age* (Princeton, 1941).

otresti dvojnih teorija o obalskoj odbrani i trgovačkom ratu. Kada smo se, kao 1776 i 1812 godine, suočili sa znatno nadmoćnijim pomorskim snagama i mogli da prihvatimo akciju flote samo uz užasnu opasnost, bilo je i mudrosti i opreznosti u čisto defanzivnoj strategiji. Ali naši pomorski oficiri i državnici kao da su zaboravili da smo, kada su to prilike dozvoljavale — to jest kada smo protiv sebe imali slabiju pomorsku snagu — postigli prevlast na moru i ugušili neprijateljsku trgovinu. Pod Džefersonom smo ofanzivan rat preneli u Sredozemno More i blokirali luke berberskih gusara. U ratu sa Meksikom kontrolisali smo vode Golfa i time omogućili Američkoj armiji da se iskrca na obalama Meksika. Gospodarenje Unije na morima i rečnim komunikacijama Juga nesumnjivo je pretstavljalo krupan faktor u padu Konfederacije. Međutim, uprkos ovim značajnim iskustvima popularno shvatanje zadataka mornarice u doba Španskog rata bilo je da je mornarica namenjena odbrani američke obale.

Odbrana obala i trgovački rat — *guerre de course*, kako su poslednji zvali Francuzi — kao teorije pomorske moći ozbiljno su ometali razvitak američke pomorske strategije i pomorske tehnike. Ali konzervativizam nije mogao dugo da ostane na snazi u ovim stvarima, naročito kada je tokom 1880-ih godina nova mornarica bila u toku izgradnje i ljudi širom zemlje postali svesni da je mornarica važan instrument nacionalne politike. Napredak u tehnici bio je sasvim prirodan u industriskoj zemlji kao što su Sjedinjene Države i Mahanova dela i učenja pružila su osnove za novu pomorsku strategiju.

I

Admiral Stefan B. Ljus (Stephen B. Luce), upravnik novoosnovane Vojno-pomorske visoke škole u Njuportu na Rod Ajlendu, pozvao je kapetana bojnog broda Mahana da bude predavač pomorske istorije i taktike, pružajući mu tako mesto sa koga će se podići do svetske slave.[2]) Mahan je svojom spremom i temperamentom bio dobro kvalifikovan za mesto u Vojno-pomorskoj visokoj školi koje je oduševljeno primio.

Alfred Tejer Mahan bio je sin Denisa Harta Mahana, profesora Vojne akademije Sjedinjenih Država, koji se jako interesovao za ratnu veštinu i mnogo pisao o inžinjeriji. Mlađi Mahan je stoga odrastao ne samo u vojnoj sredini Vest Pointa, već i u izrazito naučnoj sferi svog sopstvenog doma. Stupio je u Kolumbija koledž u Nju Jorku, ali je, sasvim protivno željama svog oca, prešao u Pomorsku akademiju u Anapolisu koju je završio u klasi od 1859 godine. Pošto je za vreme građanskog rata služio u mornarici Unije, poslat je 1867 godine na dvogodišnje krstarenje po aziskim vodama. Za vreme ovog putovanja otpočeo je sistematsko proučavanje istorije koje je postalo njegova doživotna navika. Sa Dalekog Istoka vratio se preko

[2]) Capt. W. D. Puleston, *The Life and Work of Captain Alfred Thayer Mahan* (New Haven, 1939), glava XI.

Evrope koju je video ne samo kao turista već i kao proučavalac trgovine i pomorskih poslova. Počevši sa novembrom 1872 godine kapetan fregate Mahan služio je tri godine na Južnoatlantskom uporištu. Docnije je uložio odlučne napore da reorganizuje Bostonski pomorski arsenal, ali bez mnogo uspeha.[3])

Mahanovo prvo objavljeno delo, rasprava o „Pomorskoj nastavi za oficire i mornare", dobilo je 1878 godine treću nagradu na konkursu Pomorskog instituta Sjedinjenih Država. Od tog vremena naučni rad je bio njegovo stalno zanimanje i on je svoje slobodno vreme obično upotrebljavao za čitanje najbolje vojne književnosti onog vremena, uključujući strane stručne časopise. Nepjerov (Napier) *Poluostrvski rat* izazvao je njegovo interesovanje zbog svog naglašavanja „vojnih posledica uzroka i dejstva", stvari na koju je i on unekoliko bio obratio pažnju u svojoj prvoj knjizi, *Zaliv i unutrašnje vode,* koja je objavljena 1883 godine.[4]) Otprilike u ovo vreme Mahan je takođe ozbiljno razmišljao o uticaju projektovanog kanala kroz zemljouz na međunarodni položaj Sjedinjenih Država. Zanimljivo je zabeležiti da je Mahan u svojim ranijim godinama bio izraziti antiimperijalista. Bio je zahvalan što nije morao da iskrcava mornare radi zaštite američkih interesa za vreme Peruanske revolucije,[5]) kad je, od 1883—1884 godine, bio komandant jedne šalupe kod zapadne obale Južne Amerike. Dok je bio stacioniran u Kalaou 1884 godine primio je poziv da predaje na Ratnoj visokoj školi i time mu se otvorio nov život.

Za vreme sledeće dve godine Mahan se marljivo pripremao za svoje nove dužnosti, naročito sticanjem istoriske podloge koju je smatrao bitnom za svoj rad. Počeo je sa Momsenovom *Istorijom Rima.* Momsenovo razmatranje Hanibalovih razloga za izbor kopnenog, a ne pomorskog puta za Italiju*) navelo je Mahana da se zapita koji bi rezultat imao Hanibalov pohod da se bio odlučio za drugi izbor. Razmišljajući o ovom pitanju, zaključio je da je „vladanje morem bilo istoriski činilac koji nikad nije sistematski cenjen i objašnjen".[6]) Rezultat je bio da je Mahan nastavio da sistematski proučava pomorsku i vojnu istoriju XVII i XVIII veka koje pružaju obiman materijal za analizu činilaca koji utiču na uzdizanje i opadanje nacija. Ovo mu je takođe pružilo priliku za proučavanje „analogije između suvozemnog i pomorskog vođenja rata" iz koje se

---

[3]) O Mahanovom ranom životu i karijeri vidi *ibid.*, glava I—X.

[4]) Vidi *ibid.*, str. 59—65.

[5]) O njegovim ranijim pogledima vidi *ibid.*, glava XI i A. T. Mahan, „The Growth of our National Feeling", u *World's Work,* III (februar 1902), str. 1763—1864.

*) Hanibal se nalazio na čelu kartaginske vojske u Španiji kada je njegovo zauzimanje Sagunta izazvalo Drugi punski rat sa Rimom. On je 218 godine pre n. e. sa svojom vojskom od 90.000 ljudi pešadije, 12.000 konjanika kao i slonovima krenuo kroz Galiju, prešao krajem septembra Alpe i pojavio se u Severnoj Italiji, posle pet meseci od polaska iz Nove Kartagine u Španiji. — Prim. prev.

[6]) O Mahanovom pripremanju i poreklu njegovih ideja vidi Puleston, *Mahan,* str. 66—73, 74—80, 93 i dalje. Citat se nalazi na str. 69.

nadao da će moći da izvede teoriju o pomorskoj taktici. Za svoja predavanja na Vojno-pomorskoj visokoj školi rešio je da ispita „opštu istoriju Evrope i Amerike, naročito s obzirom na dejstvo pomorske moći".[7]) Na ovaj način Mahan je spremio i napisao svoja tri dela: *The Influence of Sea Power upon History, 1660—1783,* [Uticaj pomorske moći na istoriju 1660—1783], koje se pojavilo 1890 godine; *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812 (1892)* [Uticaj pomorske moći na Francusku revoluciju i Carstvo, 1793—1812]i *Sea Power in its Relation to the War of 1812* (1905) [Pomorska moć u svome odnosu na rat 1812 godine]. Ova dela, razmotrena zajedno, pretstavljaju celinu u kojoj su nanizani uzastopni pomorski događaji na tankom „koncu opšte istorije", sa čestim udaljavanjem na „pitanja pomorske politike, strategije i taktike".[8]) Ovim monumentalnim studijama Mahan je dodao čitav niz članaka i knjiga o pomorskoj strategiji i međunarodnim poslovima.[9])

Mahanova glavna dela i rasprave pretstavljaju istoriju napisanu sa naročitim obzirom na pomorsku moć. Stoga njegova razmatranja nacionalne politike, pomorske politike, pomorske strategije i taktike nisu izložena zasebno, već su utkana, kao slučajno, u hronološko pričanje. Sistematska ocena Mahanovog mesta u istoriji vojne misli zahteva da se razmrse mnoge posebne stvari i da se ponova srede na pravilan način. Tek iz takvog ponovnog ocenjivanja i sređivanja proizaći će veliki Mahanov doprinos modernoj strategiji: prvo, razvijanje filozofije pomorske moći koja je stekla priznanje i odobravanje i izvan profesionalnih pomorskih krugova i našla svoj put u državne savete širom celog sveta, drugo, formulisanje nove teorije pomorske strategije; najzad, kritičko proučavanje pomorske taktike.

Pomorska strategija i pomorska moć su, prema njegovom mišljenju, uslovljene izvesnim osnovnim prirodnim pojavama (kao što su ostrvski ili kopneni položaj jedne nacije) i nacionalnom politikom, dovedenom u vezu sa ratnom mornaricom, trgovačkom mornaricom i prekomorskim bazama. Pomorska taktika, sa druge strane, bavi se operacijama posle početka stvarne borbe. Taktika, koja pretstavlja veštinu upotrebe oružja koje je čovek iskovao, menja se promenom samog oružja. Ali načela pomorske strategije, imajući šire temelje, „ostaju kao da su položena na steni" i deluju u vreme mira isto kao i u vreme rata.[10])

Ovo jasno razlikovanje između strategije i taktike bila je jedna od stvari koje su Mahana uzdigle iznad nivoa ranijih pisaca, koji su smatrali da su pomorske snage samo nešto malo više nego jedna grana vojnog uređenja, određene, uglavnom, da štite trgovačku plovidbu i pomažu da se odbije invazija. Proučavanja su ubedila Ma-

[7]) *Ibid.*, str. 75. Vidi takođe A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History*, 1660—1783 (1890), str. 111.

[8]) *Ibid.*, str. VI.

[9]) Vidi bibliografske beleške u dodatku. Potpuniji spisak svih rasprava, sa podnaslovima, vidi Puleston, *op. cit.*, str. 359—364.

[10]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 8, 20, 23, 28, 88—89.

hana da će pomorska moć, shvaćena u širem smislu, pretstavljati za Sjedinjene Države, kao što je pretstavljala i za Veliku Britaniju, instrument politike koja će poslužiti da se poveća moć i ugled nacije.[11])

Glavna tema ova tri dela, koja se bave uticajem pomorske moći na istoriju, jeste, dakle, izvanredna važnost pomorske moći u stvaranju nacionalnih sudbina. Momsen, čije je delo prvo izazvalo Mahanovo interesovanje za vojnu istoriju, prikazao je da se ishod Punskih ratova mora pripisati „pomorskoj moći". Ali Mahanovo interesovanje za pomorsku moć bilo je mnogo šire, kao što to pokazuje njegov izbor XVII i XVIII veka — doba merkantilnog imperijalizma u kome je pomorska moć bila nadmoćna — kao perioda za posebno proučavanje — neke vrste laboratorije pomorske strategije.[12])

II

U svom ispitivanju elemenata pomorske moći Mahan je pošao od svoje osnovne pretpostavke da je pomorska moć bitna za nacionalno uzdizanje, napredak i bezbednost, navodeći šest osnovnih činilaca koji utiču na njihov razvoj: geografski položaj, fizički oblik, protezanje teritorije, stanovništvo, nacionalni karakter i upravne ustanove. [13]) Njegovi zaključci mogu se grubo izložiti na ovaj način.

Geografski položaj kao činilac u pomorskoj moći najbolje se može oceniti ako se ispita ostrvski položaj Velike Britanije u poređenju sa njenim glavnim suparnicima XVII i XVIII veka, Francuskom i Holandijom. Sigurnost matične zemlje oslobodila je britansku vladu potrebe ili iskušenja da drži i upotrebljava veliku vojsku koja iscrpljuje narodno bogatstvo. Britanska Ostrva nalazila su se dovoljno blizu evropskog kontinenta da bi bila na udarnoj daljini mogućih neprijatelja, a i dovoljno udaljena da bi bila relativno sigurna od invazije. Operišući sa svoje domaće strateški smeštene baze, britanska flota se mogla koncentrisati, pa da se jednovremeno i podjednako upotrebi bilo za odbranu ili za blokadu kontinentalnih luka. Francuska, naprotiv, morala je svoju mornaricu da deli između atlantskih i sredozemnih obala. Skoro jedinstven položaj Britanskih Ostrva omogućio je Britaniji da kontroliše pomorske komunikacije ka Severnoj Evropi ili iz nje. Zadobijanjem važnih ostrva i drugih strategiskih baza, kao Gibraltara, Britanija je bila u stanju da održava uveliko kontrolu na Sredozemnom Moru, koje je „u istoriji sveta, kako u trgovačkom, tako i u vojnom pogledu, odigralo veću ulogu nego ma koja druga površina vode iste veličine".[14])

[11]) *Ibid.*, glava I, naročito str. 2 i str. 287—288.

[12]) Vidi *ibid.*, str. III—VI i Puleston, *Mahan*, str. 70 i dalje. O merkantilističkom uticaju vidi H. & M. Sprout, *Toward a New Order of Sea Power* (rev. ed. 1943), str. 9 i dalje.

[13]) *Influence of Sea Power upon History*, glava I.

[14]) *Ibid.*, str. 33.

Fizički oblik nacionalnog područja određuje u velikoj meri raspoloženje naroda da traži i postigne pomorsku moć. Karakter obalske linije određuje pristupačnost moru; dobre luke sadrže u sebi potencijalnu snagu; karakter tla može da odbija ljude od mora ili ih tera ka njemu radi izdržavanja. Holanđane je tlo teralo na more, ali njihova skoro potpuna zavisnost od njega bila je izvor slabosti. Plodnost francuskog tla učinila je da se Francuzi nisu morali obraćati moru ako to nisu želeli. Ostrvske ili poluostrvske nacije Britanije, Španije i Italije moraju nužno da budu jake na moru ako njihove pretenzije na moć treba da budu efikasne. More je granica za svaku naciju sa obalskom linijom, i nacionalna moć biće uveliko određena načinom na koji nacija proširuje ovu granicu.

Protezanje teritorije može biti više slabost nego jačina, što zavisi od stepena u kome se samo kopno oslanja na stanovništvo, izvorna sredstva i ostale činioce moći. Ako su prostrane oblasti teritorije otsečene rekama i rečnim ušćima, mogu ove poslednje sačinjavati poseban izvor slabosti. Mahan navodi Jug za vreme Građanskog rata kao primer nacije sa suviše mnogo zemlje u srazmeri sa njenim stanovništvom i izvornim sredstvima, suviše mnogo obala i suviše mnogo unutrašnjih vodenih puteva u odnosu na njenu snagu.

Veličina i karakter stanovništva moraju se uzeti u obzir kod merenja pomorske moći. Nacija koja plovi morima kao Engleska mora imati ne samo dovoljan broj ljudi, već mora imati i veliki broj ljudi koji se neposredno ili posredno bave pomorskim poslovima. Mirnodopska trgovina jedne nacije pretstavlja pokazatelj njene „stajaće moći“ u pomorskom ratu. Među stanovništvom kao celinom mora postojati velika rezerva ljudi sa onim sposobnostima koje su bitne za održavanje brodova kako za vreme mira, tako i u doba rata. Engleska, naprimer, bila je ne samo pomorska nacija, već i nacija koja je gradila brodove i trgovala, pa je, stoga, imala ljudska i tehnička sredstva koja su tako bitna za uspeh u pomorskom ratu. Međutim, postojeći „štit odbranbene moći“ mora se uvek održavati. „Ako je vreme... vrhovni činilac u ratu, potrebno je da se zemlje, čiji duh u suštini nije vojnički i čiji se narod, kao svi slobodni narodi, protivi da plaća za velika vojna uređenja, pobrinu da su bar dovoljno jake da dobiju potrebno vreme da bi pridobile duh i sposobnost svojih građana za nove napore koje rat zahteva. Ako je postojeća snaga na kopnu i moru dovoljno jaka da bi se izdržalo toliko, makar i uz gubitke, zemlja se može uzdati u svoja prirodna izvorna sredstva i jačinu koja dolazi do izražaja...“ Na ovaj je način Mahan naglašavao pouku koju tako često treba predočavati demokratskim narodima, da potencijalna snaga i stvarna snaga nisu isto i da se moraju držati u racionalnoj ravnoteži.[15])

Nacionalni karakter i sklonosti su bitan činilac za uspeh pomorskog naroda. Želja da se trguje i sposobnost da se proizvodi roba koja je podesna za trgovinu zajedno sačinjavaju „nacionalnu karakteristiku koja je veoma važna za razvoj pomorske moći. Ako po-

[15]) *Ibid.*, str. 48.

stoji ova karakteristika i dobre morske obale, nije verovatno da će opasnosti mora ili neka mrskost prema njemu uzdržati jedan narod da potraži bogatstvo na putevima okeanske trgovine". Ako je jedan narod sklon da se zanima trgovinom i voli ovaj posao, može da bude skoro siguran da će razviti značajnu mirnodopsku trgovinu koja je jedan od prvih uslova pomorske moći. Povezivanje velike prekomorske trgovine i velikog mornaričkog uređenja učinilo je Britaniju najjačom pomorskom silom sveta. Sa trgovinom je, naravno, tesno povezano osnivanje kolonija, koje, kada su čvrsto vezane za metropolu, pretstavljaju tržišta i „rasadnik trgovine i plovidbe". Stoga ne iznenađuje da je Britanija bila na prvom mestu kao sila koja je stvarala kolonije i na prvom mestu kao trgovačka pomorska sila.

Karakter vlade je od bitne važnosti za postizanje pomorske moći. „Najsjajniji uspesi" dolazili su kada je jedna vlada pametno i istrajno bodrila i usmeravala nacionalno interesovanje i sklonosti za more. Britanska politika je od vladavine Džemsa I bila rešena da brani i održava kolonijalnu, trgovinsku i pomorsku nadmoćnost i da usvoji sve mere koje su za to bile potrebne. Odanost ovoj posebnoj liniji politike, verovao je Mahan, bila je olakšana time što je vlada Britanije bila u rukama jedne klase zemljoposedničke aristokratije.[16]) On je unekoliko izrazio sumnju u pogledu njenog trajanja pod demokratskijom vladom njegovog vremena, jer je verovao da demokratije nisu voljne da plaćaju cenu za neprekidnu pomorsku silu i nemaju sposobnost predviđanja da bi obezbedile potrebnu vojnu gotovost. Francuzi su pod Kolberom pokušali da postanu velika pomorska sila, ali se ova politika nije dugo održala posle Kolberovog ministrovanja, a pored toga nije bila podržavana trgovinom i naprednim kolonijalnim carstvom.

Efikasnost, umna sposobnost i rešenost jedne vlade su odlučujući činioci u razvitku pomorske moći. Vlada kontroliše veličinu ratne mornarice, kvalitet pomorskog uređenja, sposobnost pomorske organizacije da se brzo proširi za slučaj rata, duh njenih ljudi i njihovu efikasnost u borbi. Zatim, strategiske doktrine jedne vlade mogu biti presudne u odnosu na stvarnu moć nacije na morima. Francuska vlada, naprimer, insistirala je godinama na tome da se njeni admirali drže na moru što je moguće duže, a da pri tome izbegavaju akciju koja bi mogla imati za posledicu gubitak brodova — strategija koja je sprečila francusku mornaricu da preduzme presudnu akciju i isključila mogućnost završnih pobeda nad britanskom flotom. (Kako ističe Kiralfi u 19 glavi, izgleda da su obziri iste vrste uticali i na japansku pomorsku misao i da se u sadašnjem ratu mogu pokazati kao činilac od najveće važnosti.)

Analizirajući činioce koji utiču na pomorsku moć, Mahan je došao do toga da na imperijalizam gleda kroz naočare koje su se unekoliko razlikovale od onih u njegovim ranijim danima. Tada je, kao što smo videli, bio antiimperijalista. Sada je počeo da shvata

[16]) Novija istraživanja dovode u sumnju Mahanova istoriska uopštavanja u pogledu uticaja zemljoposedničke aristokratije i više naglašavaju uticaj trgovačke klase koja se podizala.

vezu između kolonija i pomorske moći. Uspostavljajući kolonije, pomorska sila „stiče oslonac u tuđoj zemlji, tražeći novo tržište za ono što ima da prodaje, novo područje za svoju plovidbu, više zaposlenja za svoje ljude, više udobnosti i bogatstva za sebe".

„Međutim, potrebe trgovine nisu obezbeđene sve dok bezbednost nije osigurana i na dalekom delu puta. Putovanja su duga i opasna, a mora često ugrožena od strane neprijatelja... Tako se javio zahtev za uporištima duž puta, kao što su Rt Dobre Nade, Sveta Jelena i Mauricius, i to ne prvenstveno za trgovinu, već za odbranu i rat; zahtev da se poseduju mesta kao Gibraltar, Malta, Luizburg na ulazu u zaliv Svetog Lorenca — mesta čija je vrednost, uglavnom, strategiska, mada to ne mora biti u potpunosti. Kolonije i kolonijalna mesta su ponekad trgovačka, ponekad vojna po svome karakteru," i nijednu teritorijalnu tekovinu ne bi trebalo ceniti, a da se nemaju na umu ovi osnovni činioci.[17]) Vladina odluka da li i gde treba obezbediti pomorske baze imaće bitan uticaj na moć nacije na morima. Brodovi jedne nacije koji su, kao brodovi Sjedinjenih Država, bez potrebnih prekomorskih baza, liče na „kopnene ptice, nesposobne da lete daleko od svojih obala".

Iz Mahanove analize činilaca koji uslovljavaju pomorsku moć jasno je da je nadmoćni položaj Britanije počivao ne samo na većoj materijalnoj jačini i izvrsnijim strategiskim doktrinama britanske mornarice, već i na kontroli „uskih mora". Ova uska mora, koja igraju tako veliku ulogu u modernoj pomorskoj istoriji, mogu se definisati, grubo, kao delovi vode — slični Lamanšu, Gibraltarskom i Siciliskom Moreuzu, Dardanelima i Bosforu — koji se srazmerno lako mogu kontrolisati sa jedne obale. Britanija je uspela da zadobije bitan broj istaknutih mesta pomorske moći koja joj u kombinaciji sa njenom bojnom flotom, posle Trafalgara, zaista daju neospornu kontrolu Istočnog Atlantika i Sredozemnog Mora. I kako 1890 godine, kada je Mahan objavio svoju prvu knjigu o pomorskoj moći, nije bilo velikih pomorskih sila izvan Evrope, kontrola evropskih voda značila je kontrolu svih okeana sveta. Tek podizanjem vanevropskih sila ugrožena je britanska prevlast na morima širom sveta. Međutim, u toku celog XIX veka, britanska pomorska nadmoćnost bila je tolika da su glavni morski putevi sveta, stvarno, bili unutrašnje komunikacije Britanske Imperije.[18])

III

Mahan je sumnjao da će Britanija večito održati svoj položaj najveće pomorske sile sveta. Široka osnova ove moći, pisao je, „još

[17]) *Ibid.*, str. 27—28.

[18]) Vidi pregled u Sprout, *Toward a New Order of Sea Power*, str. 3—28. Uporedi, Mahan, *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812* (1892), I, str. 10, 15 i dalje i II, str. 106; „Considerations Governing the Disposition of Navies" u *The National Review*, XXXIX, str. 5 i dalje, 61—72; *Naval Strategy* (1911), str. 177.

leži u velikoj trgovini, velikoj mehaničkoj industriji i rasprostranjenom kolonijalnom sistemu". Ali, „da li će se demokratska vlada odlikovati predviđanjem, jakim osećanjem za nacionalni položaj i poverenje i imati volju da obezbedi napredak nacije trošeći novac u vreme mira, što je sve potrebno za ratne pripreme, još je otvoreno pitanje."[19]) Međutim, stvarne promene u pomorskoj ravnoteži moći, do kojih je došlo u toku XX veka, bile su rezultat razvoja nad kojim je Velika Britanija imala malo kontrole. To su bila uzdizanja novih pomorskih sila, ogromno povećanje kopnene moći nasuprot pomorskoj moći u Evropi i izvesni tehnički razvoji koji su učinili da je morska blokada postala manje smrtonosno oružje nego što je ranije bilo.[20]) Sumnjivo je da li je Mahan shvatio značaj ovih promena u celom svetu ili, da li bi iko mogao da ih oceni, sem u perspektivi docnijeg vremena.

Uzdizanje japanske pomorske moći potkopalo je strategisku nadmoćnost Engleske u Evropi isto tako kao i na Dalekom Istoku. Jedna od ironija istorije je u tome da su Englezi sami materijalno doprineli ovom rezultatu. Britanska brodogradilišta su 1880-ih i 1890-ih godina gradila za Japan ratne brodove jedan za drugim. Britanski pomorski oficiri bili su upućeni mikadovoj vladi da bi držali predavanja iz pomorskih nauka i administracije. Može se, naravno, reći da bi neko drugi gradio ove brodove i pomagao u nastavi da je to Engleska odbila. Isto tako treba istaći da je Velikoj Britaniji bio potreban protivteg za ruski imperijalizam koji je u to vreme ugrožavao britanske interese u Aziji. Ali, ovakvo rezonovanje ne menja činjenicu da je savremena japanska flota u aziskim vodama izmenila strategisku situaciju na štetu Velike Britanije i da britanske eskadre koje čuvaju Lamanš, Severno More i Sredozemno More, više *ipso facto* (samim tim) ne gospodare morskim putevima za Daleki Istok.

U međuvremenu je došlo do paralelnog razvoja u zapadnoj hemisferi. Sjedinjene Države su pre Građanskog rata imale i ratnu mornaricu i pomorsku politiku. Ali, ni jedna ni druga nisu u većoj meri ni stalno uticale na glavne struje svetske politike. Engleska je, čak i u zapadnoj hemisferi, bila nadmoćna pomorska sila pre nego Sjedinjene Države. Američka mornarica je posle kratkog porasta, izazvanog Građanskim ratom, opet zapala u pomračenje. Od 1880 godine počela je obnova koja je 1890 godine dobila izvestan zamah. Mahanovo pisanje, u vezi drugih uticaja, ubrzalo je tempo i promenilo pravac američkog pomorskog razvoja. Do 1898 godine ratna mornarica Sjedinjenih Država od nekoliko krstarica za napade na trgovinu razvila se u flotu prvoklasnih bojnih brodova koja je brzo rasla. Kontrola uskih mora Evrope više nije obezbeđivala pomorsku nadmoćnost u Novom Svetu. Britanski Admiralitet je jedino progresivnim pojačavanjem svojih prekomorskih eskradri mogao da sačuva

---

[19]) Mahan, *Influnce of Sea Power upon History*, str. 67 i *Naval Strategy*, str. 110.

[20]) Opšti pregled vidi u Sprout, *Toward a New Order of Sea Power*, glava 2. Iz ovog dela sam pozajmila nekoliko rečenica za ovu glavu. (Margarita).

samo prividnost svog ranijeg prvenstva u američkim i dalekoistočnim vodama. Ali, ma koje bile želje i sklonosti britanskih pomorskih vlasti, razvoj događaja bliže domovini uskoro je praktično onemogućio ovakav tok.

Ubrzano građenje brodova u Evropi, naročito vrlo nagli porast nemačke ratne mornarice posle 1900 godine, ugrozilo je istorisku prevlast Engleske u evropskim vodama. I tako je britanska vlada, umesto da pojača svoje prekomorske eskadre, morala da ih postepeno smanjuje da bi održala sigurnu nadmoćnost u uskim morima i Istočnom Atlantiku.

Posledice svega ovoga. naravno, mnogo su jasnije kada se gleda unazad nego kada se gleda unapred. Britanska vlada je sa sve većim teškoćama uspevala da održi toliku pomorsku nadmoćnost da bi obezbedila svoje posede na morskim prilazima Evropi. Pretpostavljalo se da Velika Britanija još može da otseče svoje kontinentalne neprijatelje od njihovih prekomorskih kolonija i od namirnica i sirovina zapadne hemisfere i Dalekog Istoka. Međutim, sposobnost da se održi takva blokada zavisila je ne samo od prevlasti Britanije u evropskim vodama, već i od držanja i politike prekookeanskih pomorskih sila, Japana i Sjedinjenih Država. Britanski državnici su pomoću trgovine, finansija, diplomatije i propagande još uvek mogli da vrše veliki i često odlučujući uticaj na svetske događaje. Ali, oni su u nepovrat izgubili poslednju potvrdu nadmoćnosti u zapadnoj hemisferi i na Dalekom Istoku. Gospodarenje Velike Britanije morima širom sveta nestalo je, a sa njime je nestao i istoriski točak ravnoteže prostranog i zamršenog, dobro razrađenog mehanizma te korisne svetske privredne zajednice, kao i tobože politički poredak koji je britanska pomorska sila hranila i podržavala u toku prethodnog stoleća.

Verovatno je da je sam Mahan ubrzao sile koje su potkopale gospodarenje Engleske morima širom sveta. Njegovo tumačenje istorije koje povezuje pomorsku moć sa nacionalnom veličinom i imperijalizam sa pomorskom moći, potsticalo je ekspanzionističke težnje koje su se već javljale u Evropi, na Dalekom Istoku i u Americi. Njegovo jevanđelje o pomorskoj moći uticalo je na smer političkih i ekonomskih događaja koji su potsticali porast mornarica, a te mornarice su, sa svoje strane, gajile i podržavale nov imperijalizam koji je još više ubrzao tempo pomorske izgradnje. U srazmeri u kojoj je rasla moć drugih mornarica, opadao je stepen nadmoćnosti Engleske.

I ne samo što se strategiski položaj Engleske postepeno pogoršavao prema ostalim pomorskim silama, već je došlo do naučnih i mehaničkih razvoja koji su i dalje smanjivali političku i vojnu važnost pomorske moći. Jedan od tih razvoja bilo je fenomenalno poboljšanje železničkog i drumskog transportovanja na evropskom kontinentu. Drugi razvoj, koji je u potpunosti ocenjen tek posle uzdizanja nacističke Nemačke, bila je proizvodnja sintetičkih zamena za strategiske sirovine koje su se ranije iz prekomorja morale uvoziti u Evropu.

Britanski uticaj na svome vrhuncu mnogo je dugovao primitivnom stanju kopnenog transporta na kontinentu. Veoma veliki deo evropskog trgovinskog prometa kretao se vodom, rekama, i kanalima, obalskim vodama i prekookeanskim linijama. Roba koja je, naprimer, iz Severozapadne Nemačke slata u Južnu Nemačku išla je normalno brodom iz severnih luka kroz Lamanš, Gibraltarski Moreuz, Dardanele i uzvodno Dunavom do odredišta. Izgradnja razrađenog i efikasnog sistema železničkog transportovanja, a docnije i automobilskih puteva, izmenila je do izvesne mere ovo stanje stvari i imala je strategiske i komercijalne posledice. Mahan je poznavao ovaj novi razvoj, ali je tvrdio da je „tranzit u velikim količinama i na velike daljine presudno lakši i zgodniji" morem nego suvim, i da je to razlog što je gospodarenje morem tako važno. Morski putevi, insistirao je, još su „unutrašnje linije saobraćaja" što pruža presudne vojne koristi.[21]) U jednom članku, napisanom 1907 godine, Mahan je priznao da su sada na raspoloženju „mnogobrojne alternative umesto morskog transportovanja". Ali, na argumente da se „više ne može govoriti o ranijoj efikasnosti" morskog transportovanja, odgovorio je da transportovanje vodom „zbog očiglednih razloga jevtinoće i pogodnosti još uvek preovlađuje". Ono može postati manje važno, ali „sve dok ne uspemo da eksploatišemo vazduh, voda ostaje i mora uvek ostati veliki medijum transportovanja".[22])

1907 godine, uprkos činjenici da je automobilsko transportovanje bilo još u povoju, već se moglo nazreti kako će se stvari razvijati. Mahan je u ovome, kao i u drugim tehničkim stvarima, ostao konzervativan. Naravno, on nikada nije sanjao o pokretljivosti koju su kopnene snage postigle u Drugom svetskom ratu. Ova nova pokretljivost kopnene moći ne samo što je oduzela pomorskoj moći njene „unutrašnje linije saobraćaja", već je ugrozila i bezbednost kopnenih baza bez kojih pomorska moć ne može da opstane.

Još je teže bilo u prvim godinama veka predvideti strahoviti naučni napredak koji će velike kontinentalne zemlje postepeno osloboditi njihove zavisnosti od proizvoda uvezenih iz udaljenih zemalja. Proizvodnja motornog goriva iz uglja, izrada sintetične gume i ostala čuda primenjene nauke ležala su još daleko u budućnosti. Ipak, njihov dolazak lišiće jednog dana morsku blokadu unekoliko njene snage i produžiće vreme koje je potrebno za postizanje njene najveće efikasnosti. Razumljivo je da će transportovanje vazduhom u neodređenoj budućnosti toliko zameniti transportovanje morem da će pomorska moć u međunarodnoj politici još više izgubiti od svoje vrednosti. Svakako su XVII i XVIII vek, na kojima je Mahan zasnivao svoje teorije, pretstavljali vrhunac pomorske moći.

Mahan je verovao da je pomorska moć u svim svojim granama bila kraljevski put do nacionalnog bogatstva i ugleda za sve zemlje

[21]) *Problem of Asia.*, str. 124 i dalje. O izlaganju Fridriha Lista o strategiskom značaju železnica za Nemačku i položaju Britanije na Bliskom Istoku vidi glavu 6.

[22]) *Some neglected Aspects of War* (1907), str. 174 i dalje i *The Problem of Asia* (1900), str. 125—126.

koje su bile sposobne da je razviju. Francuska, istakao je, imala je najpovoljniju situaciju za razvitak trgovine i pomorske snage. Položaj Francuske za operacije protiv Engleske bio je jači od položaja svake druge evropske nacije, ali Francuska je izabrala da bude prvenstveno kopnena, a ne pomorska sila. Nemačka je bila ozbiljno ometena zato što je sva njena morska trgovina morala da prođe ili Severnim Morem ili Lamanšom, skoro bukvalno pod topovima britanske mornarice.[23]) Zatim, nije verovatno, istakao je Mahan, da neka evropska nacija sa kopnenom granicom, koju mora da brani od moćnih suseda, može od svoje vojske odvojiti dovoljno ljudskih i materijalnih sredstava da bi postigla prvenstvo na moru.

IV

Kao američki pomorski oficir, Mahan je, prirodno, isticao vrednost pomorske moći za Sjedinjene Države i korake koji su potrebni da bi se ta moć obezbedila. Međutim, u vreme kada je pisao *Uticaj pomorske moći na istoriju,* on nije bio voljan da primi program teritorijalne ekspanzije koja je izgledala svojstvena njegovim teorijama o pomorskoj moći, i njegovi pogledi na američki pomorski program moraju se smatrati umerenim.[24])

U pogledu potrebe mornarice za odbranu naših morskih luka, izjavio je, postoji „praktična jednodušnost u teoriji, a potpuna ravnodušnost u praksi". Načelo da slobodni brodovi čine robu slobodnom kao da je Sjedinjenim Državama davalo sigurnost da svoju trgovinu u vreme rata povere neutralnim zastavama. Ali, ovo pravilo nije važilo, istakao je, kada je brod bio upućen u blokirane luke. Da bi slomile blokadu ili da bi izbegle da njihove luke budu blokirane, Sjedinjenim Državama je bila potrebna pomorska snaga koja bi bila dovoljno jaka da otera snage blokade. Događaji Građanskog rata pokazali su da velika dužina američkih obala, kako su to neki ljudi dokazivali, ne bi učinila takvu blokadu nemogućom. Suprotno ranijoj američkoj teoriji, neprijatelj se mora držati „ne samo izvan naših luka, već i daleko od naših obala". „Uticaj naše vlade mora se ispoljiti", zaključio je Mahan, „u tome da za naciju sagradi mornaricu koja, ako već ne bi bila u stanju da stigne u udaljene zemlje, treba bar da je sposobna da održi slobodnim glavne prilaze našoj zemlji."[25])

Mahan je jasno video da Sjedinjene Države imaju elemente probitačne za porast pomorske moći u manjem stepenu nego Engleska. Prvo, geografski položaj Sjedinjenih Država mogao se uporediti sa geografskim položajem Engleske samo u pogledu odvojenosti. Verovao je da će otvaranje kanala kroz Panamski Zemljouz izmeniti odnos Sjedinjenih Država prema Karipskom Moru tako da će ličiti na odnos Engleske prema Kanalu ili Engleske prema Sredozemnom Moru.

[23]) *Interest od America in International Conditions,* 53 i dalje, 192, 195.
[24]) Vidi gore belešku 6; *Influence of Sea Power upon History,* 83—86.
[25]) *Ibid.,* str. 84—88.

Sa dovoljnim vojnim pripremama Sjedinjene Države bi mogle da imaju gospodareću pomorsku moć u toj oblasti. Međutim, on je propustio da istakne jednu opasnu razliku. Nijedna druga velika sila ne graniči sa Karipskim Morem. Stoga američka kontrola na ovom morskom putu ne može omogućiti Sjedinjenim Državama toliki uticaj na druge velike sile kakav je Engleska vršila kontrolom Kanala i Sredozemnog Mora.[26])

U pogledu fizičkog oblika Sjedinjene Države poseduju elemente kako jačine tako i slabosti. Mnogobrojne i duboke luke su opasne, ako nisu podesno branjene. „Opseg, lepote i bogatstvo zemlje" koji su težili da odvrate francuski narod od mora, Mahan je video „reprodukovane" u svojoj zemlji. Situacija je bila drukčija kada su Sjedinjene Države obuhvatale samo pojas nastanjene zemlje duž atlantske obale. Središte moći sada leži u unutrašnjosti. Ali, kada bude „došao dan da se plovidba opet isplati, i kada sve tri morske granice budu ne samo vojnički slabe, već i siromašnije zbog nepostojanja nacionalne plovidbe, njihovi ujedinjeni napori će možda položiti temelje naše pomorske moći". Do tog vremena, verovao je Mahan, oni koji razumeju važnost pomorske moći mogu „žaliti da se njihova sopstvena zemlja upućuje" kao Francuska „u isto zanemarivanje ovog sredstva".[27])

Obale Sjedinjenih Država, sem Aljaske, pružaju „malo tačaka koje bi bile naročito slabe zbog svoje isturenosti," a do svih delova obale može se lako stići iz unutrašnjosti, bilo vodom, bilo železnicom. Nacija nema udaljenih kolonija, bitnih za njen opstanak. Tako sa našim „neograničenim" izvornim sredstvima možemo lako „živeti sami neodređeno vreme", ako nam nov „trgovinski put kroz zemljouz" ne priredi „surovo buđenje onih koji su zanemarili svoj udeo u zajedničkom nasleđu svih naroda — moru".[28]) Izgradnja kanala kroz zemljouz daće svakom položaju u Karipskom Moru „pojačanu trgovinsku i vojnu vrednost". Sâm kanal postaće „strategisko središte od najveće životne važnosti", i nacija koja gospodari morskim prilazima kanalu kontrolisaće i sâm kanal. Ako Sjedinjene Države ne budu posedovale veću vojnu i pomorsku moć nego 1890 godine, Mahan se bojao da će otvaranje kanala biti „samo nesreća" za tu zemlju.[29])

Mahan je izjavio da je sa tačke gledišta trgovine i otpremničkog posla položaj Sjedinjenih Država jedinstven. Naše obale, koje su okrenute starijem svetu Istoka i Zapada, „zapljuskuju okeani koji dodiruju i jedan i drugi, ali pripadaju" samo Sjedinjenim Državama. Ovaj položaj ima svoje preimućstvo i u odbrani, jer bi „udaljenost glavnih pomorskih i vojnih nacija od naših obala" otežala pomorske operacije protivu nas. „Ljubomora evropske porodice država" — to

[26]) *Ibid.*, str. 33—34 takođe *Interest of America in Sea Power* (1897), str. 104, 110, 124, 277; *Arms and Arbitration* (1912), str. 180.

[27]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 38—39.

[28]) *Ibid.*, str. 42; *Problem of Asia*, str. 198.

[29]) *Interest of America in Sea Power*. str. 12—13; *Problem of Asia*, str. 182—184.

će reći ravnoteža sila — i dalje će ograničavati mogućnosti evropskih sila da šalju snage protivu naših obala.[30])

Protezanje naše teritorije, dokazivao je Mahan, moglo bi da bude isti izvor slabosti naspram jače sile, kao što je to bilo za Jug prema Severu u Građanskom ratu. Konfederacija ne samo što nije imala mornarice, već ni njeno stanovništvo nije bilo zainteresovano na moru i nije bilo „proporcionalno opsegu morske obale koju je moralo da brani". Sjedinjene Države moraju biti u stanju da ispoljavaju svoju snagu ne samo na jednoj dugoj obali, već i na dve obale.[31])

Mahan je istakao da su Sjedinjene Države ličile na Holandiju u kojoj ljudi nisu hteli da troše novac za svoju odbranu dok im opasnost stvarno nije pogledala u lice. Prema tome, mi nismo imali „štit odbranbene moći" iza koga bismo mogli da razvijamo naše rezervne snage. Naše stanovništvo koje plovi morima bilo je daleko od toga da može zadovoljiti sve moguće potrebe i temelji za takvu vrstu stanovništva, verovao je Mahan, „mogu se položiti samo u velikoj trgovini" pod američkom zastavom.[32]) Mahan nije video razloga za sumnju da njegovi zemljaci nemaju sklonosti za trgovinu, samoupravu i nezavisnost, slične sklonostima Engleza. Mislio je da bi „pomorska moć uskoro počela da se razvija" ako bi se uklonile „zakonodavne smetnje" i „popunila rentabilnija polja preduzimljivosti". „Smisao za trgovinu", ljubav za „smelo preduzimanje u poteri za dobitkom" i „sposobnost da se otkriju tragovi koji vode do njega", sve to postoji u američkom narodu.[33])

Mahanu je izgledalo da su Sjedinjene Države, kao demokratija, u nepovoljnom položaju. Demokratskim vladama obično nedostaje predviđanje i spremnost da u mirno doba podnose svoje vojne izdatke.[34])

Nacija se nalazila u nezgodnom položaju i zbog nedostatka kolonija. 1890 godine nismo imali ni kolonija ni pomorskih uporišta. Prema Mahanu, Sjedinjene Države su tada imale samo prvu od tri velike karike pomorske moći: unutrašnji razvoj i proizvodnju, miroljubivu plovidbu i kolonije. „Kod sadašnjeg stanja mornarice", nastavio je, „pokušaj da se blokiraju luke ove zemlje neće zahtevati veći napor od napora koji su ranije činile velike pomorske nacije. Narod Sjedinjenih Država ne bi umro od gladi, ali bi užasno patio. Stoga moramo da imamo obimnu flotu koja bi mogla da drži neprijateljske snage daleko od naših obala." Mahan je žalio što, u vreme kada je pisao, nije bilo pobude koja bi potstakla američki pomorski

[30]) *Interest of America in Sea Power*, str. 6, 110, 181—182; „Current Fallacies upon Naval Subjects" in *Harper's Monthly Magazine*, XCVII (jun 1898), str. 45, 49; *Naval Strategy*, str. 18—19.

[31]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 43; *Problem of Asia*, str. 181, 198—199; takođe „The Panama Canal and Distribution of the Fleet" u *North American Review*, CC (septembar 1914), str. 407 i dalje.

[32]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 49.

[33]) *Ibid.*, str. 57—58.

[34]) *Ibid.*, str. 67.

razvitak, ali je sugerirao da bi se ta pobuda mogla naći u otvaranju kanala kroz zemljouz.[35])

Mada je američka mornarica bila slaba, i položaj Sjedinjenih Država nije se mogao u bitnim elementima pomorske moći uporediti sa položajem Engleske, Mahan je osećao da bi se Sjedinjene Države mogle razviti u veliku pomorsku silu, ako ne i u zaista najveću od svih pomorskih sila. Ako bi nacija usvojila politiku postojanog povećanja i jačanja svoje mornarice, sticanja pogodnih pomorskih baza i prekomorskih kolonija i izgradnje naše trgovačke mornarice, naš položaj na moru bio bi obezbeđen. Naš centralni položaj i relativna sigurnost od napada, kombinovani sa našim velikim industriskim razvojem, mogli bi da nadoknade naš nedostatak drugih preimućstava.

Isto onako kako su vreme i tehnika kvalifikovali značaj pomorske moći kao instrumenta u svetskoj politici, oni su i preinačili

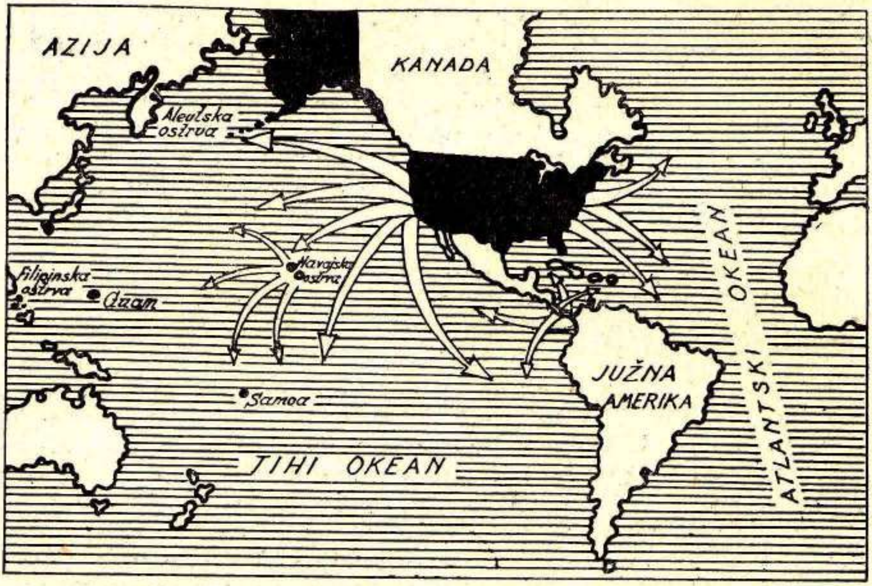

Skica 15. — Geografija i američka pomorska moć 1898—1922

važnost nekih faktora koje je Mahan smatrao kao osnovne elemente pomorske moći. Mahan je video da je para već unekoliko smanjila bezbednost koju je pružao ostrvski položaj, jer je brodove učinila nezavisnim od ćudi vetra.[36]) Para je, takođe, pojačala važnost pomorskih uporišta koja povećavaju poluprečnik dejstva flote. Ali, to je bio samo početak. Podmornice, a docnije i avioni, bili su ti koji su postepeno potkopali zaštitnu vrednost ostrvskog položaja. Mahan

[35]) *Ibid.*, str. 86; *Interest of America in Sea Power*, str. 199—200.
[36]) *Interest of America in International Conditions*, str. 62—63; „Blockade in Relation to Naval Strategy“ u *U. S. Naval Inst. Proc.*, XXI, str. 851—866.

nije doživeo da vidi kako su nemačke podmornice uspostavile protivblokadu Engleske, koja je 1917 godine pretila da će naterati Britance na predaju zbog gladi. On takođe nije video vazdušni munjeviti rat 1940 godine protivu industrije i luka koje su bile kičma britanske pomorske moći. Tradicionalno gospodarenje morem velikim površinskim flotama ne bi više moglo da zajemči bezbednost britanskih ostrvskih baza.

Zatim, i sama bojna flota postala je osetljiva na napad ovim novim oružjem. Stalno se moraju preduzimati naročite predostrožnosti da bi se flota zaštitila od podmornica. Uska mora ili obalske vode kojima gospodari neprijateljsko vazduhoplovstvo, bazirano na kopnu, postali su za ratne brodove vrlo nesigurni, ako ne i neodbranjivi. Novo oružje je, ukratko, smanjilo područje u kome flota može da ispolji svoju moć.

Mahan je mnogo puta ponavljao činjenicu da sigurne baze pretstavljaju potrebne temelje za moć na moru. Nije mogao da predvidi da će mehanizovano ratovanje, napadima na njene osetljive baze, naročito napadima iz vazduha, osporiti postojanje pomorske moći. Protezanje teritorije jedne nacije dobilo je daleko veću važnost nego što je Mahan predviđao. Dubina se može pretvoriti u odbranu, ne samo protivu novog mehanizovanog kopnenog ratovanja, već i protivu napada vazduhoplovstva svih vrsta. Pomorske baze bez dubine i bez velikih izvora snabdevanja — baze kao Singapur i Hongkong — ne mogu se održati pomorskom silom protivu odlučnog mehanizovanog napada sa zemlje.

Ratovanje je posle 1914 godine sve više postalo sukob tehnike. Bitan činilac u stvaranju novog oružja ne pretstavljaju samo opseg i raspoloživost izvornih sredstava jedne nacije, već i tehnička sposobnost jednog naroda. Sposobnost jedne vlade da izabere srednji put između preteranog konzervatizma i prenagljenog eksperimentisanja u tehničkim stvarima može odlučiti između pobede i poraza.

Većina osnovnih promena koje su se desile u vezi sa pomorskom moći delovala je, uglavnom, u korist Sjedinjenih Država. Uprkos razvoju bombardera dalekog dejstva, američka domovinska baza i američka ratna industrija manje su izložene napadu nego svaka druga veća sila. U ovom i drugim pogledima, Mahanovih šest elemenata pomorske moći zahtevaju ograničenje, preinačenje i izmenu u naglašavanju a i poneku ponovnu procenu. Ali je jasno da su njegove osnovne zamisli još tačne. Položaj, fizički oblik (uključujući prirodna izvorna sredstva i klimu), karakter naroda i vlade još su „glavni uslovi koji utiču na pomorsku moć jednog naroda".

V

Ako je Mahanov prvi cilj bio da odredi uticaj pomorske moći na sudbinu države, drugi cilj mu je bio da iz proučavanja vođenja rata na moru izvede izvesna osnovna i nepromenljiva načela pomorske strategije, koja bi se mogla uporediti sa načelima kopnenog vo-

đenja rata koja je formulisao Žomini. Iako je osnovna tema njegova tri dela koja razmatraju uticaj pomorske moći na istoriju bila politički značaj pomorske moći, ova dela sadrže takođe, rasturena tu i tamo, razmatranja mnogih elemenata Mahanove teorije o pomorskoj strategiji i odbrani. Ove zamisli su potpunije razvijene u njegovim docnijim delima i raspravama.

Mahan je više od godine i po dana čitao evropsku, a naročito francusku istoriju, kada je počeo da proučava Žominija,[37]) naročito njegovu *Istoriju ratova revolucije i carstva* i *Pregled ratne veštine.* Mahan je često priznavao svoj dug švajcarskom piscu, jer je od Žominija naučio da gleda na događaje pomorske istorije kao na ilustracije „živih načela". Po Žominiju je otkrio da ne postoji oštra razlika „između diplomatskih i vojnih razmatranja" i izveo je iz toga izvora metod kritične analize ratova i bitaka.

Žomini je formulisao načela rata[38]) koja su sagrađena na osnovnim idejama o položaju, operaciskim pravcima, komunikacijama i koncentraciji snaga. Mahan je pokušao da otkrije analogna načela kojima su podložne pomorska taktika i strategija i našao je da su mnoga Žominijeva shvatanja primenljiva na pomorsko ratovodstvo, mada neka traže „izmenu ili ograničenja". Načela koja je Mahan ovako formulisao postala su temelj sistema pomorske strategije koji je trebalo da utiče na planove i politiku svih vodećih mornarica.

Centralni položaj, uočio je Mahan, pruža na moru iste defanzivne i ofanzivne koristi kao i na kopnu. Takav položaj daje „kraće unutrašnje operaciske pravce po kojima se može napadati". Unutrašnji pravci su, ustvari, „produženje jednog centralnog položaja" ili „niz centralnih položaja koji su međusobno povezani". Onaj koji ima takve pravce može svoje snage koncentrisati na jednom od nekoliko frontova brže nego njegov neprijatelj i stoga iskoristiti svoje snage efikasnije.[39]) Suec je, naprimer, unutrašnji pravac u poređenju sa Rtom Dobre Nade, a Panama u poređenju sa Magelanovim Moreuzom i Kilski Kanal u poređenju sa Skagerakom.

Strategiska vrednost jednog položaja, smatrao je Mahan, ne zavisi samo od njegovog odnosa prema strategiskim pravcima, već i od njegove unutrašnje jačine i izvornih sredstava samog mesta ili okolne države. Položaji, kao Dover ili Gibraltar, koji se nalaze u blizini morskih puteva ili sasvim blizu raskrsnica nekoliko morskih puteva, očigledno su centralni položaji. Vrednost takvih strategiskih položaja pojačana je činjenicom što morski prolazi na tim mestima postaju veoma uzani i što njima mora da prođe mnogo brodova. Vojna jačina nekog mesta može se povećati podesnim utvrđenjima, ali, ako se sav materijal mora donositi sa neke daljine, takav položaj će biti, ipak, inferiorniji prema drugome „koji u pozadini ima bogatu

---

[37]) O uticaju Žominija na Mahanovo delo vidi Puleston, *Mahan,* str. 61, 69, 77 i dalje, 287, 295 i dalje.

[38]) *Ibid.,* str. 78—79. Detaljnije o Žominijevom delu vidi u 4 glavi ovog dela.

[39]) *Naval Strategy,* str. 31 i dalje.

i izrazitu prijateljsku oblast."[40]) Gibraltar je, naprimer, u ovom pogledu u nepovoljnom položaju.

U Mahanovom sistemu izraz „komunikacije" odnosi se na „pravce kretanja između snaga i njihovih izvora snabdevanja". Komunikacije su, pisao je, „najvažniji pojedinačni element u političkoj ili vojnoj strategiji". „Preimućstvo pomorske moći" leži „u njenoj kontroli nad njima." „Stoga, moć da se ove komunikacije obezbede za sebe, a da se preseku za protivnika, pretstavlja bitnost jačine jedne nacije..." „To je preimućstvo pomorskih sila; i time — ako ne, zbilja, i jedino time — one treba da parališu slabosti položaja i brojne jačine." Ukoliko su duže komunikacije, utoliko je veća blagodet koju pruža pomorska moć. Centralni položaj, koji štiti komunikacije, pruža veliko preimućstvo. Takav je bio položaj Francuske u njenom ratu protivu Španije i Austrije. To je bio položaj Engleske protivu Francuske. Engleska mornarica je mogla da blokira francusku obalu i u isto vreme da štiti svoje interese „od Baltika do Egipta".[41])

Koncentracija snaga, naglasio je Mahan, osnovno je načelo pomorskog i kopnenog ratovodstva. Vrednost centralnog položaja leži u činjenici da olakšava, pa i hrabri koncentraciju snaga. Ako se jedna flota suoči sa dva neprijatelja, pravilan postupak je da se potraži prvo jedan i uništi, a zatim, ako je moguće, da se pronađe i drugi.[42]) Ovo načelo je pretsednik Ruzvelt imao na umu kada je navaljivao da njegov naslednik nikad, ni pod kakvim okolnostima, ne deli američku flotu između Pacifičkog i Atlantskog Okeana.

Mahan je na osnovu svojih istoriskih studija bio ubeđen da „su bitke prošlosti" — pomorske kao i kopnene — bile „uspešne ili ne prema tome da li su izvojevane u saglasnosti sa ratnim načelima."[43]) Nadmoćnost britanske mornarice mogla se dobrim delom pripisati superiornoj britanskoj pomorskoj strategiji. U toku dugog perioda godina Britanci su otkrili da su izvesne vrste pomorskih operacija uspešnije od drugih. U Drugom englesko-holandskom ratu, ističe Mahan, flota Čarlsa II pretrpela je poraz pošto je bila podeljena da bi se u isto vreme susrela sa Holanđanima i njenim francuskim saveznicima. Ovaj rat je, zahvaljujući tvrdičluku engleskog kralja, vođen, uglavnom, pljačkanjem neprijateljske trgovine i završio se tek kada su Holanđani zauzeli ušće Temze — sasvim suprotno ishodu rata od pre 15 godina u kome je Kromvelova moćna flota liniskih brodova zatvorila holandske trgovačke brodove u njihovim sopstvenim lukama.[44])

Između 1689 i 1698 godine, potseća Mahan, Francuzi su slali velike flote da ospore Britancima prevlast na moru, usled čega su ovi

---

[40]) *Ibid.*, str. 130 i dalje, 163. Vidi takođe *Influence of Sea Power upon the French Revolution*, I, str. 110, 184; *Interest of America in Sea Power*, str. 41—42; „Considerations Governing the Disposition of Navies" u *The National Review*, XXXIX (juli 1902), str. 707—709.

[41]) *Problem of Asia*, str. 124 i dalje; *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, I, str. 95—96, 184 i II. str. 106.

[42]) *Naval Strategy*, str. 45 i dalje.

[43]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 9.

[44]) *Ibid.*, str. 118, 125, 131—133; *Naval Strategy*, str. 74.

mnogo patili. Međutim, za vreme rata za špansko nasleđe (1702—1712), francuske flote su „praktično povučene" sa okeana, a broj francuskih krstarica koje su napadale trgovinu uveliko je bio povećan. Ali, uprkos gubitku na stotine trgovačkih brodova, britanska trgovina je sve više napredovala, dok su francuski trgovački brodovi skoro svi nestali sa mora.[45]) *Guerre de course (krstarički rat)* je, dakle, bila jedna sasvim nezadovoljavajuća zamena za akcije flote.

Britanske pomorske operacije protivu Francuske u Sedmogodišnjem ratu (1756—1763) pokazuju kako se britanska strategija dalje razvijala. Mahan ističe da je britanska mornarica u ovom sukobu prvo preduzela zatvorenu blokadu Bresta da bi sprečila da velike flote ili manje eskadre isplove bez borbe. Ova blokada pomogla je neutralisanje jedinog ofanzivnog oružja neprijatelja, njegove bojne flote, i držala Francuze u „položaju stalne podređenosti u praktičnoj upotrebi svojih brodova". Britanska mornarica je napadala francuske obale malim letećim eskadrama sa ciljem da francuske kopnene snage drži podeljene. Britanci su držali jednu flotu u Sredozemnom Moru u blizini Gibraltara da bi sprečili da francuska flota iz Tulona pređe u Atlantski Okean radi spajanja sa ostalim francuskim snagama. Držeći ovako zatvorene francuske brodove, Britanci su poslali ekspediciju da zauzme francuske kolonije u Zapadnoj Indiji. Francuska trgovina je bila uništena, a engleska trgovina je unapređena.[46]) Na kraju ovog rata, završio je Mahan, engleska vlada je došla do zaključka da je kontrola mora tajna prosperiteta i uspeha. Pomoću ovog sredstva je „Kraljevina Velika Britanija postala Britanska Imperija".[47])

Francuzi, s druge strane, pošto nisu uvideli opasnosti od gubitka kontrole nad morima, držali su u tom ratu, i u docnijim sukobima, svoje flote što je moguće duže u lukama. Kada bi okolnosti prisilile neku od flota da isplovi na more, osnovni francuski cilj bio je da se čuvaju brodovi i, ako je moguće, da se izbegne akcija. Smatrali su da je važnije da se britanski brodovi zarobe no da se unište. Ako bi bili prinuđeni da se bore, francuski admirali su po navici birali zavetrinu, jer je neprijatelju nametala „potrebu da napada sa svim, time uslovljenim rizicima", i Francuzima je obično davala mogućnost da „osakate neprijatelja dok se približavao". Britanci su redovno birali privetrinu koja im je omogućavala kormilarenje prema svojim protivnicima. Njihova „postojana politika bila je da napadnu i unište svog neprijatelja".[48])

Različito britansko i francusko shvatanje pomorske strategije, dokazuje Mahan, odražava razmimoilaženja u pogledu „pravog cilja rata. Ako je cilj samo u tome da se obezbedi jedan ili više položaja

---

[45]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 133 i dalje.

[46]) *Ibid.*, str. 206 i dalje.

[47]) *Ibid.*, str. 291; vidi takođe *Sea Power in its Relations to the War of 1812*, I, str. 9 i dalje.

[48]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 289 i dalje. O objašnjenju izraza „weather gage" (privetrina) i „lee-gage" (zavetrina) vidi *ibid.*, str. 5—6, napomena 5.

na obali, mornarica postaje prosto deo vojske za dejstvo u naročitim slučajevima i potčinjava svoju akciju shodno tome." To je uopšte bilo francusko gledište i pored činjenice da je vodeći francuski taktičar toga doba, Bigo de Morog (Bigot de Morogues), prvi upravnik francuske Pomorske akademije, izjavio da „na moru nema bojnog polja koje treba držati, niti mesta koja treba zauzeti". Istorija ostavlja malo sumnje da je pomorsko ratovodstvo za Francuze bilo „rat pretstraža" i da je akcija flote bila „podređena napadu i odbrani pretstraža".[49])

Ako je, s druge strane, primećuje Mahan, „pravi cilj" pomorskih snaga da „nadvladaju mornaricu neprijatelja i tako kontrolišu more, tada su brodovi i flote neprijatelja pravi ciljevi koje treba napadati u svima prilikama". Ovo pretstavlja britansko gledište. Njihove flote su pokušavale da „slome moć neprijatelja na moru, presekavši mu komunikacije sa njegovim posedima, prekidajući izvore njegovog bogatstva u njegovoj trgovini i omogućujući zatvaranje njegovih luka..."[50])

Francusko shvatanje pomorskog ratovodstva kao grane kopnenog ratovodstva i njihova zauzetost skupim vojnim pohodima na kontinentu objašnjavaju sklonost Francuza za operacije krstarenjem ili napadima na trgovinu. Ova vrsta operacija, *guerre de course*, ne samo što je bila jevtinija, već je pružala i metod napada na najočevidniju manifestaciju britanske moći i bogatstva — trgovačku plovidbu. Misleći da je grana isto što i stablo, Francuzi nisu videli da je napadanje na trgovinu kao sredstvo da se slomi neprijatelj bila opasna obmana koja se pretstavnicima naroda pretstavljala, kako je to Mahan rekao, u „bajnoj odeći jevtinoće".[51]) Besumnje da je popularnost privatnog gusarenja sa dozvolom nadležne vlasti pojačavala, kako u Francuskoj tako i u Americi, veru vlade u ovu vrstu ratovanja.

Istorija sukoba između Francuske i Engleske, kako je izlaže Mahan, pruža mnogo više primera njihove različite strategije i taktike. Čak i za vreme ratova Francuske revolucije, koji sačinjavaju „veliki i upadljiv primer uništavanja trgovine koje se vršilo u toku dugog niza godina sa nikad nepremašenom snagom i potpunošću", ovaj vid pomorskih operacija nije uspeo da natera Britance da se pokore. Umesto toga, britanska kontrola mora postajala je sve potpunija. Pristup francuskim lukama postao je sve opasniji. U Francuskoj su se povećavali troškovi života, a patnje na kontinentu postajale su sve oštrije. Usled toga se britanska trgovina proširila, a pomorska moć povećala.[52])

Američka nezavisnost je zadobijena, ističe Mahan, u trenutku kada su Britanci odustali od svoje uobičajene politike da blokiraju francusku flotu u Brestu i, da bi pokušali da zaštite svoje rasturene

---

[49]) *Ibid.*, str. 288—289, 533, 538 i dalje.

[50]) *Loc. cit.*

[51]) *Ibid.*, str. 539.

[52]) *Influence of Sea Power upon the French Revolution*, II, str. 222—223, 227, 238, 343.

kolonije, podelili svoje snage. Francuzi i njihovi saveznici nisu iskoristili priliku da sebi obezbede kontrolu Lamanša, ali su postigli privremenu kontrolu američkih voda, što je imalo za posledicu francusko-američko zarobljavanje Kornvalisa (Cornwallis) u Jorktaunu.[53])

Suština Mahanove strategiske doktrine ležala je u potrebi kontrole nad morima, koja se, kako je verovao, može vršiti samo koncentracijom snaga, sposobnih da oteraju sa mora neprijateljske ratne i trgovačke brodove. „Finansisku moć jedne nacije", zaključio je Mahan, „ne ruši hvatanje pojedinih brodova ili konvoja, bilo da ih ima malo ili mnogo, već posedovanje one ohole moći na moru koja sa njega tera zastavu neprijatelja ili joj dozvoljava da se pojavi samo kao begunac i koja, kontrolišući veliku zajednicu, zatvara puteve kojima se kreće trgovina ka obalama neprijatelja i od njih. Ovu diktatorsku moć mogu da vrše samo velike mornarice".[54])

Ako „veliki cilj jedne ratne flote" nije „da lovi ili da beži, već da kontroliše mora", preovlađujuća karakteristika takve flote nije brzina, već „moć ofanzivne akcije". Nije ni od kakve koristi „stići prvi, sem ako se, kada i neprijatelj stigne, poseduje ...jača snaga." Ovo je načelo, verovao je Mahan, na moru čak i važnije nego na kopnu, jer se slabost u artiljeriji na moru ne može otkloniti smišljenim izborom položaja, kao što se to ponekad može na kopnu. Brzina je korisna, ali ne na uštrb vatrene moći. Stoga, teški liniski brodovi — docnije bojni ili glavni brodovi — sačinjavaju kičmu jačine flote.[55])

Ako bi neki narod bio tako nesrećan da ima inferiornu flotu, Mahan je predlagao da bi njen najkorisniji raspored bio da se zatvori u jednu nezauzimljivu luku i tako neprijatelj natera na stalnu stražu da bi je sprečio da umakne. To je u suštini bio metod koji je nemačka flota primenila u Prvom, a italijanska u Drugom svetskom ratu. Postojanje takve inferiorne flote, koja se često zove „fleet in being", prisiljava neprijatelja da smanji svoje operacije dok se ta flota ne uništi. Mahan je ovo shvatanje „flote koja postoji" razmatrao nadugačko u raspravi o *Poukama rata sa Španijom* (1899) i zaključio da je vrednost takve flote „mnogo uveličavana". Nadmoćnija snaga će naposletku inferiornu snagu poslati na morsko dno.[56])

Koja je bila pravilna uloga mornarice Sjedinjenih Država u svetlosti ove doktrine glavnog broda koji gospodari morem? Mahan je smatrao da se američko gledište da je naša mornarica „samo za odbranu" pogrešno tumačilo zbog pometnje između „odbrane" u političkom i „odbrane" u vojnom smislu. „Mornarica samo za odbranu, u *političkom* smislu", objašnjava Mahan, „znači mornaricu koja će se upotrebiti samo u slučaju kada budemo prisiljeni na rat; mornarica samo za odbranu, u *vojnom* smislu, znači mornaricu koja može

---

[53]) Vidi razmatranje o tome u *Influence of Sea Power upon History*, glava XIV, naročito str. 529 i dalje, 534 i dalje.

[54]) *Influence of Sea Power upon History*, str. 138.

[55]) *Lessons of the War with Spain* (1899), str. 81 i dalje.

[56]) *Ibid.*, str. 75 i dalje.

samo da očekuje napad i da se brani, ostavljajući neprijatelju da po svojoj volji i slobodno bira, prema svojim interesima, svoje vreme i način borbe."[57])

Mahanova razlika između strategiske ofanzive i političke ofanzive je osnova za svaki pametan program bojne gotovosti. Ali Amerikanci su 1890 godine još smatrali da je mornarica potrebna samo za odbranu u užem smislu reči, tj. za sprečavanje pljačkanja i gađanja sa mora ili zauzimanja pristaništa duž obale. Mornarica, borio se Mahan energično, nije „podesan instrument za odbranu obale u užem smislu reči, koji se svodi na odbranu luka". „Pasivna odbrana" naših obala je posao vojske; ako se mornarica primi takve odbrane, onda će je vršiti upotrebljavajući svoje izvežbane ljude u garnizonima, dok bi se ovi mogli bolje upotrebiti na drugom mestu. Zatim, „ako se odbrana mnogobrojnih luka dodeli mornarici", pomorske snage će se toliko rasparčati da će se izgubiti njihova stvarna snaga. Odbranbena snaga pomorskih sila trebalo bi da zavisi od utvrđenja koja nisu posao mornarice, ali u kojima je mornarica zainteresovana, pošto su sigurne baze potreban temelj pomorske sile.[58])

„Ako, umesto mornarice „samo za odbranu" ", nastavio je Mahan, „postoji mornarica tako velika da bi neprijatelj morao preko Atlantika da pošalje veliki broj brodova, ako ih uopšte pošalje, tada je pitanje da li bi on mogao da odvoji toliki broj, uzimajući u obzir uvek kritično stanje evropske politike." Ako bismo imali dvadeset bojnih brodova, nijedna evropska nacija sem Engleske „ne bi mogla podneti da pošalje ovamo dvadeset i pet bojnih brodova, koliko bi ih najmanje bilo potrebno, uzimajući u obzir daljinu njihovih operacija od domovine..." Britanija „isto tako ne bi mogla podneti neprijateljstvo nacije koja ima dvadeset bojnih brodova i za koju je ono u čemu se sa njom ne slaže isto tako beznačajno kao što je i za nas." Takva mornarica bila bi odbranbena samo u tom smislu što bi njeno postojanje štitilo zemlju od invazije, jer bi gospodarila morima.[59])

Još dok je Mahan pisao, kritični umovi su počeli da ispituju dejstvo novog tehničkog razvoja na Mahanovu teoriju o gospodarenju morem. Kraljevski institut ujedinjene službe zatražio je 1895 godine od Mahana da izrazi mišljenje po pitanju da li bi se zatvorena blokada, od koje je zavisila pomorska strategija prošlosti, mogla održati pod uslovima pare, čelika i torpeda. Mahanov odgovor je bio „da". Baš isto onako kako je vetar ograničavao kretanje jedrenjaka, tako su moderne flote „krajnje ometene... elementima kojima duguju mnogo za svoju moć". Torpedi mogu biti opasni za snagu koja blokira, ali oni se mogu upotrebiti i protivu brodova koji pokušavaju da umaknu. Ovi novi uslovi su „prosto proširili pitanje,

---

[57]) „Current Fallacies upon Naval Subjects" u *Harper's New Monthly Magazine*, XCVII (jun 1898), str. 44—45.

[58]) *Naval Strategy*, str. 145 i dalje, navedeno u Allan Westcott; *Mahan on Naval Warfare* (1941), str. 71 i dalje; *Influence of Sea Power upon History*, str. 87, primedba.

[59]) „Current Fallacies", str. 45; and Allan Westcott, *op. cit.*, str. 72.

a nisu izmenili njegovu prirodu".[60]) Isto pitanje se javilo šesnaest godina docnije u vezi podmornice, poboljšanog samohodnog torpeda i bežične telegrafije. Mahanov odgovor je bio isti. Podmornica i nov torpedo, rekao je, „zahtevaće veći napor od onih koji blokiraju i prisiliće ih da se drže na mnogo većem otstojanju", ali načela strategije ostaće nepromenjena.[61])

Kada je u Prvom svetskom ratu efikasnost blokade bila stavljena na probu, britanska kontrola snabdevanja ugljem, dokovanja i drugih pomorskih usluga omogućila je Britancima da izmisle nov sistem za prisiljavanje. Neutralni brodovlasnici, koji bi se obratili britanskim trgovačkim agencijama sa dokazom da tovar broda odgovara zakonima o zabranjenoj robi, dobijali su potvrde, poznate kao neviserti (navycerts). Ove potvrde su brodovima davale pravo da se na njih ne primenjuje zaplenjivanje ili uništavanje i da mogu koristiti olakšice za snabdevanje ugljem i za opravke, bez kojih uopšte ne bi mogli da plove. Isti sistem je primenjen i u Drugom svetskom ratu. U svakom slučaju, blokada je tako održavana na „mnogo većem otstojanju" da uopšte više nije bila uska niti obalska blokada.

Stvarno kolebanje po pitanju vrednosti bojnih brodova pojavilo se na osnovu osetljivosti ovih brodova prema napadima od strane podmornica i aviona. Opitno bombardovanje nekoliko nemačkih brodova, koji su se predali posle Prvog svetskog rata, izazvalo je raspravu koja još besni po pitanju aviona protivu bojnih brodova. Bar dva zaključka se mogu potvrditi sa sigurnošću. Uska mora na dometu neprijateljskog vazduhoplovstva, baziranog na kopnu, izgleda da ne mogu držati bojni brodovi, sem kratko vreme i pod jakom protivavionskom odbranom. Na otvorenom moru ratna flota mora imati jaka protivpodmornička i protivavionska sredstva. Nikakav drugi oblik vojne ili pomorske moći još se nije pojavio koji bi potpuno mogao da zauzme mesto bojne flote sa njenim bojnim brodovima i krstaricama, mada je, istina, sadašnji rat na Pacifiku doneo razvoj nove strategije koja obuhvata upotrebu združenih jedinica sa nosačima aviona, velike brzine i udarne snage u operacijama na velikim daljinama.[62])

VI

Malo je ljudi imalo tako dubok uticaj na svetske događaje kao što je to imao Mahan, a još je manje ljudi doživelo da vide tako potpuno ostvarenje svog životnog dela. Kada je Mahan umro, decembra 1914 godine, uticaj njegovih dela osećao se u svakom admiralitetu; njegova gledišta duboko su uticala i na građansko mišljenje kao i na javnu politiku u Americi, Evropi, pa čak i na Dalekom Istoku.

---

[60]) „Blockade in Relation With Naval Strategy" u *U. S. Naval Inst. Proc.* XXI (novembar 1895), str. 851—866, naročito 857.

[61]) *Naval Strategy*, str. 2 i dalje.

[62]) O odbrani bojnog broda od vazduhoplovstva vidi Bernard Brodie, *A Layman's Guide to Naval Strategy* (Princeton, 1942), glava VIII.

Mahanov uticaj na američku pomorsku politiku ispoljio se čak i pre pojave njegovog dela *Uticaj pomorske moći na istoriju* 1890 godine. On je svoja predavanja prvo držao na Ratnoj akademiji 1886 godine; mnogi pomorski oficiri i javni radnici, među njima i Teodor Ruzvelt, upoznali su se sa njima u godinama pre 1890 godine.[63]) Ministar mornarice, V. J. Tresi (Tracy) valjda je čitao ili slušao neka od njegovih predavanja, jer njegov godišnji izveštaj za decembar 1889 godine nosi nedvosmisleni odraz Mahanovih ideja. Iako je odbrana, a ne osvajanje bila cilj američke politike, Tresi je izložio da nam je potrebna „borbena snaga". Neoklopljene krstarice ne pretstavljaju takvu snagu. Što nam treba, to je dvadeset „oklopljenih bojnih brodova" sa kojima „možemo da vršimo blokadu" i „odbijemo flotu neprijatelja kada se približi..." Mi moramo da imamo flotu koja je sposobna da skrene snagu neprijatelja od naše obale „ugrožavanjem njegove sopstvene obale, jer se rat, makar bio defanzivan u načelu, može voditi najefikasnije samo svojim ofanzivnim operacijama."[64]) Odmah posle Tresijevog izveštaja došao je još revolucionarniji dokument, izveštaj takozvanog Političkog odbora, komiteta od šest pomorskih oficira koji je Tresi postavio da prouči pomorske potrebe Sjedinjenih Država. Ovaj odbor, sa širokim pogledom na svoj zadatak, izradio je program koji bi zadovoljio veliku narodnu potrebu kako je uočena u Mahanovom tumačenju istorije. Mada je priznao da nemamo kolonija, da se naša prekomorska trgovina obavlja inostranim brodovima, da se naše tvornice takmiče sa drugim narodima samo na nekim tržištima, da je Velika Britanija naš jedini mogući neprijatelj, Odbor je ipak predložio da se sagradi više od dve stotine modernih ratnih brodova svih klasa. Njegovi članovi su izrazili svoje verovanje da ulazimo u period trgovačkog takmičenja i ekspanzije, uključujući razvitak svog sopstvenog otpremničkog posla, i da će otvaranje Kanala kroz zemljouz biti izvor opasnosti. Odbor je naročito preporučio izvestan broj bojnih brodova sa malim poluprečnikom dejstva za odbranu obala i flotu bojnih brodova sa velikim akcionim radijusom za ofanzivne operacije.[65])

Izveštaj je izazvao buru protesta kako u Kongresu, tako i van njega, ali je značajno da je Pomorski komitet u narednom pomorskom zakonu predvideo, iako nejasno izraženo, „tri morska, obalska bojna broda sa najtežim oklopom i najmoćnijom artiljerijom..." Izglasavanjem pomorskog zakona od 1890 godine, Kongres je jasno krenuo u pravcu pomorske politike koja je proizlazila iz Mahanove istoriske analize pomorske moći.[66]) I dok je Kongres raspravljao o pomorskim potrebama zemlje, Ministarstvo mornarice se borilo da shvati i primeni novu strategiju pomorske odbrane. Rezultat ovog

---

[63]) Puleston, *Mahan*, glava XIII.

[64]) Sprout, *Rise of American Naval Power*, str. 207—209.

[65]) *Ibid.*, str. 209—211.

[66]) *Ibid.*, str. 211—213.

je bio da se Severna atlantska eskadra razvila do 1897 godine u bojnu snagu koja se stvarno može nazvati bojnom flotom.[67])

Kongres je nastavio da odobrava bojne brodove, pored drugih ratnih brodova. Ministar mornarice, Herbert, inspirisan Mahanovim drugim velikim delom, *Uticaj pomorske moći na Francusku revoluciju i Carstvo 1793—1812,* odobrio je novembra 1893 godine za pomorsku odbranu teoriju bojnog broda još jačim izrazima nego što ih je upotrebio njegov prethodnik. Herbert je, zbilja, otišao dalje sa pravdanjem mornarice kao instrumenta moći kojom će se unaprediti prekomorski narodni interesi a i pružiti podrška diplomatiji uopšte, čak i u doba mira. Drugi činioci gurali su u istom pravcu. Pomorske bitke Kinesko-japanskog rata (1894—1895) uopšte su tumačene kao dokazi velike vrednosti bojnih brodova. Spor sa Velikom Britanijom zbog venecuelske granice potstakao je brže pomorske pripreme. Početak krize, koja je dovela do rata sa Španijom, pružio je efikasan propagandni materijal.

Od svega je bila najvažnija moda u vezi sa samim Mahanom koja je postojano rasla. U pomorskoj debati 1890 godine Mahanovo ime čak nije ni spomenuto. Ništa nije nagoveštavalo da su senatori ili poslanici nešto čuli o njegovim predavanjima ili o njegovom delu. Međutim, 1895 godine, Mahanovo ime i ideje bili su dobro poznati, ideje su često citirane, a u kongresnim krugovima nalazile su široko ako ne i opšte odobravanje. U pomorskim debatama 1895 i 1896 godine znatan broj senatora i poslanika pokazao je, prvi put, prilično razumevanje strategiske teorije, koja je od 1890 godine bila obuhvaćena američkim pomorskim zakonodavstvom. Opšte odobravanje ove teorije dovelo je na istu liniju nacionalno zakonodavstvo sa političkom egzekutivom i službom, a obe su sada bile potpuno saglasne sa politikom postizanja neospornog gospodarenja morem u širokoj zoni koja se proteže duž naših kopnenih obala. 1897 godine više nije bio daleko dan kada će američka mornarica, iako brojno još uvek slabija od mornarica nekih evropskih sila, gospodariti svima morskim prilazima kopnu Sjedinjenih Država.[68])

Rat sa Španijom bio je istoriski putokaz kako u razvoju američke pomorske misli, tako i u podizanju američke pomorske moći. Sukob se tumačio kao dokaz ispravnosti strategiskih načela koja je Mahan ponavljao u svojim mnogobrojnim delima i člancima. Poraz slabih španskih snaga u Manilskom Zalivu od interesa je više zbog svojih političkih rezultata nego kao primer pomorske strategije. Ali, u Karipskom Moru strategiska situacija je očigledno zavisila od pomorskog gospodarenja morem. Da bi se Kuba oslobodila španske vladavine — što je bio priznati politički cilj rata — morale su se oterati španske snage sa Kube i iz njenih voda. Pomorska blokada ostrva mogla je, naposletku, da izgladni posadu, a vojna invazija je mogla da ubrza njen slom. Međutim, američke vojne vlasti bile su voljne da rizikuju invaziju Kube samo posle uspostavljanja gospo-

[67]) *Ibid.*, str. 217.
[68]) *Ibid.*, str. 217—222.

darenja u Karipskom Moru i susednim vodama. Takva kontrola mogla se ostvariti samo uništenjem ili privezivanjem pomorskih snaga Španije, koja će očigledno učiniti sve što može da bi obezbedila svoje komunikacije sa Kubom.[69])

Posmatrano unazad, rat je jasno pokazao da javnost nije poznavala načela pomorske strategije koja je propovedao Mahan. Javno mnenje uopšte, a dnevna štampa posebno podlegli su panici zbog neverovatnih glasina o pretstojećim pomorskim napadima na našu obalu, pa su bezobzirno zahtevali zaštitu pomoću ratnih brodova za svaki obalski grad. Takva podela naših snaga, koju je Mahan u kablogramu iz Evrope „snažno odbio", mogla je da ima teške ili nesrećne posledice.[70]) Međutim, Ministarstvo mornarice, uglavnom, oduprlo se zahtevima javnosti u pogledu zaštite atlantskih morskih pristaništa i flota je isplovila u Karipsko More, gde je prvo blokirala, a zatim uništila špansku eskadru. Pomorska moć, ispoljena na priličnom otstojanju od naših obala, odlučila je ishod u svakom stadijumu rata, zadajući tako smrtni udarac teoriji pomorske strategije o odbrani obala.

Ako je rat sa Španijom potvrdio Mahanovu teoriju o pomorskoj strategiji, on je takođe pokrenuo Sjedinjene Države u pravcu ekspanzije koju je Mahan zastupao. Pomorsko prvenstvo u Karipskom Moru postalo je američki pomorski cilj davno pre rata sa Španijom, tako da su aneksija Porto Rika i okupacija Kube samo malo povećale ili izmenile naš problem odbrane u ovoj oblasti. Ali ratom i aneksijama koji su usledili naglašena je naša potreba za kanalom kroz zemljouz i potreba da gospodarimo prilazima tom kanalu.[71])

Novi ostrvski posedi Sjedinjenih Država na Pacifiku duboko su izmenili strategisku situaciju zemlje. Mahan je aneksiju Havajskih Ostrva dugo smatrao vojnom potrebom za bezbednost naše pacifičke obale. Dobitkom Filipina stvoren je i drugi argument za anektiranje Havaja i bio je možda odlučujući činilac za izvršenje aneksije u leto 1898 godine. Zauzećem dela Samoanskog Arhipelaga 1899 godine upotpunjen je znatan broj novih poseda. Sjedinjene Države su tako, bilo to dobro ili zlo, upućene na program prekomorske ekspanzije, koja je, po Mahanu, sačinjavala jedan od tri važna beočuga u lancu pomorske moći. Ove nove spoljne pretstraže podupirale su pomorsku moć za koju je Mahan verovao da je bitna za podržavanje američke diplomatije na Dalekom Istoku, ali te spoljne pretstraže trebalo je i braniti. Mada su strategiski problemi, koji su obuhvatali njihovu odbranu, bili teški, oni nisu bili nerešivi. Ali moćne i osetljive snage stajale su na putu potpunom izvršenju vojnih planova koje je mornarica pripremila.[72]) Iako su Sjedinjene Države stvarno bile pošle

[69]) *Ibid.*, str. 223—232.

[70]) *Ibid.*, str. 234—237; Puleston, *Mahan*, str. 187.

[71]) Sprout, *Rise of American Naval Power*, str. 237—241. Brodu *Oregonu* bilo je potrebno šezdeset osam dana da od San Franciska do Kej Vesta plovi kroz Magelanski Moreuz, putem koji iznosi skoro 13.000 morskih milja (24.115 km).

[72]) *Ibid.*, str. 241—245.

putem ka pomorskoj moći, koji je Mahan zastupao, narod kao celina nije bio spreman da podnese izdatke koji su bili potrebni da bi se ostvario ostatak programa ili bar da se zaštiti ono što je stečeno. Sjedinjene Države su se uspavale sa prijatnim osećajem bezbednosti dok jednog nedeljnog jutra, decembra 1941 godine, kiša bombi koje su pale na Perl Harbor nije bacila naciju u rat na Pacifiku.

Mada Sjedinjene Države nikad nisu potpuno ostvarile šire poglede Mahanove filozofije o pomorskoj moći, mornarica, a uglavnom i zemlja, prihvatile su naposletku njegovu doktrinu pomorske strategije i njegovo verovanje u potrebu nadmoćne pomorske moći. Mahanovo poznanstvo sa Teodorom Ruzveltom razvilo se u prisno prijateljstvo. Ruzvelt se dobro upoznao sa Mahanovim idejama i našao je da se neobično slažu sa njegovim zamislima. Ruzvelt je kao pomoćnik ministra mornarice pre izbijanja rata sa Španijom imao mnogo posla sa pripremama za ovaj sukob. Ubistvo Makinleja (McKinley), septembra 1901 godine, učinilo je Ruzvelta pretsednikom Sjedinjenih Država, čime je promenjen čitav tok američkog pomorskog razvitka, jer je Mahanova filozofija o pomorskoj moći ušla u Belu kuću u licu Teodora Ruzvelta.[73])

U narednim godinama Teodor Ruzvelt je vladao pomorskom i spoljnom politikom nacije.[74]) On je došao na pretsedništvo sav predan građenju jednog kanala kroz zemljouz na čemu je Mahan insistirao godinama. Pokretanje ovog poduhvata jedan je od značajnih dostignuća Ruzveltove uprave. Vodeći računa o Mahanovim opomenama da će takav kanal biti strategiska aktiva samo ako mornarica Sjedinjenih Država bude neosporno gospodarila njegovim prilazima, on je otpočeo kampanju za povećanje naše mornarice. Uprkos činjenici da su se nemačka mornarica, koja je rasla, i britanska mornarica međusobno vezale za evropske vode, Ruzvelt je bio apsolutno ubeđen da će Nemci jednog dana početi da mute nešto negde na ovoj hemisferi. Samo ratna flota, druga po redu, odmah posle britanske flote, dokazivao je, može da predupredi ili da se odupre takvoj agresiji i da zajemči bezbednost Panamskog Kanala. Pored toga, Ruzvelt je iskoristio krizu sa Japanom da bi ponova istakao potrebu jačih snaga na Pacifiku. Ruzvelt je godinu za godinom nastavio sa svojim nastojanjima da se mornarica poveća i postigao je 1905 godine vidne rezultate. Kongres je odobrio deset prvoklasnih bojnih brodova, četiri oklopna krstaša i sedamnaest drugih brodova različitih klasa. U docnijim godinama svog pretsednikovanja on je obezbedio još četiri bojna broda i dvadeset razarača.

Potpuno usvajanje Mahanove strategiske doktrine zahtevalo je više nego veliki broj brodova. Ti brodovi, kao i oficiri i ljudstvo, koji su činili njihovu posadu, morali su biti organizovani i izvežbani tako da čine efikasnu bojnu mašinu. To je bio veliki zadatak, mada nije pružao prizor kao izgradnja brodova. Za krstarenje Atlantske

---

[73]) *Ibid.*, str. 249—250; Puleston, *Mahan*, glava XXVII; *Ibid.*, index: Theodore Roosevelt.

[74]) O Ruzveltovom uticaju na američku pomorsku politiku vidi Sprout, *op. cit.*, glava XV.

flote po svetu, koje je Ruzvelt izvršio uprkos opoziciji Kongresa, može se reći da je označilo nastup Sjedinjenih Država kao jedne od velikih pomorskih sila sveta.

Pet godina posle Ruzveltovog odlaska iz Bele kuće mornarica je nastavila da raste sporo i nesigurno. Ali prva godina Prvog svetskog rata nagovestila je nov talas povlađivanja pomorstvu, koji je američki pomorski program odveo daleko preko standarda „mornarice druge samo posle Velike Britanije", a taj standard je bio merodavan za politiku posle 1901 godine. Da je Mahan živeo još godinu dana, do decembra 1915 godine, mogao bi da čuje pretsednika Vilsona kako od Kongresa traži mornaricu „jednaku najmoćnijoj" na svetu. Pomorski zakon od 1916 godine odobrio je Sjedinjenim Državama stvarno „mornaricu drugu po redu posle nikoga".*)[75])

VII

Mahanovi zemljaci nisu bili spori u odavanju priznanja koje je njegovo delo zaslužilo, ali, kako to ističe njegov biograf, „svoju najveću neposrednu popularnost postigao je Mahan u Engleskoj". Delo *Uticaj pomorske moći na istoriju* pojavilo se u Engleskoj baš u pravom psihološkom trenutku da bi privuklo najveću pažnju i odobravanje.[76])

U toku osamdesetih godina rodio se nov imperijalizam iz intenzivnog takmičenja među evropskim nacijama za tržišta i sirovine. Britanski ekspanziski interesi u prekomorskoj trgovini i plovidbi, zajmovima, koncesijama i interesnim sferama neizbežno su dolazili u sukob sa sličnim interesima drugih nacija. Ovaj sukob je stvorio opštu težnju za pomorskim ponovnim naoružanjem. Prema Britancima, koji su svoju mornaricu smatrali „bitnom potrebom", a mornarice drugih neostrvskih nacija „čistim luksuzom", te mornarice, koje su rasle, „mogle su biti građene samo sa namerom eventualne agresije protivu njih samih (Britanaca)."[77]) Ova sumnja u strane pomorske moći razumljiva je ako se uzme u obzir potpuna zavisnost Britanije od pomorske moći za njen opstanak kao slobodne nacije.

Vlada je 1889 godine predložila Parlamentu plan pomorskog proširenja, zasnovan na načelu mornarice koja bi bila jednaka mornaricama ma koje druge dve evropske nacije — „standard dve sile". Mahanovo delo se pojavilo u pravom trenutku da bi pružilo jasne i neodbacive argumente radi pravdanja ovog programa. Ono je takođe pružalo dobrodošlu podršku za odbacivanje zahteva britanskih oficira suvozemne vojske i drugih koji su tražili savršena i skupa utvrđenja duž cele engleske obale.[78])

---

*) Odgovara ranijem citatu o mornarici drugoj samo posle Velike Britanije, tj. sada prvu na svetu. — Prim. red.

[75]) *Ibid.*, glave XVI—XVIII.

[76]) Puleston, *Mahan*, str. 110.

[77]) A. J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power* (1940), glava II, naročito str. 10—11, takođe Puleston, *Mahan*, glava XVI.

[78]) Marder, *op. cit.*, str. 25; R. H. Heindel, *The American Impact on Great Britain* (1940), str. 117; Puleston, *Mahan*, str. 106—107.

Britanska javnost je u toku ranijih godina počela da se ponovo interesuje za mornaricu, ali Mahanova dva dela, koja su se pojavila 1890 i 1892 godine, bila su najvažniji pojedinačan činilac koji je celu naciju nastrojio za mornaricu. Nije teško razumeti uticaj Mahanovih ideja na britansku javnost. On je u zbrci događaja u Engleskoj pomorskoj i političkoj istoriji uočio osnovna načela koja su Britaniju napravila gospodaricom mora, i postavio je ova načela u obliku koji čak i laici mogu da razumeju. Nije nikakvo čudo da su Englezi sa starom tradicijom pomorske moći za sobom, sa pomorskim utrkivanjem koje je već bilo u toku i sa novom erom imperijalizma koji se stvarao, odmah pohvalili Mahanovo delo.[79])

Mahan je za vreme „ceremonijalnog krstarenja" u evropskim vodama u toku 1893—1895 godine nekoliko puta posetio Englesku i aklamovan je na način kao skoro niko pre njega. „Bio je na ručku kod kraljice i kod pretsednika vlade, bio je nagrađen počasnim titulama Oksforda i Kembridža i bio je počasni gost Kraljevskog mornaričkog kluba — prvi stranac kome je ukazana ova čast." Staloženi londonski „Tajms" hvalio ga je kao onoga koji je za pomorsku istoriju učinio ono što je Kopernik učinio za astronomiju. Jedan pomorski kritičar uporedio ga je sa Prislijem (Priestley): „Pomorska moć je, naravno, uticala na svet u svima vekovima. Tako je i kiseonik. Ali, baš kao što je kiseonik, da nije bilo Prislija, mogao i do današnjeg dana da ostane neodređen i neotkriven činilac, tako je to mogla ostati i pomorska moć da nije bilo Mahana." Njegovi pogledi su šireni u štampi, u tromesečnim časopisima, kroz stručne žurnale i takvim uticajnim društvima kao što je Kraljevski institut ujedinjenih službi. Jedan Englez rekao je, možda sa izvesnim žaljenjem, da je morao da dođe „jedan Jenki pa da probudi ovu generaciju Engleza da shvati važnost pomorske moći." Ali, mornarici, vladi, univerzitetima i javnosti bilo je drago da mu mogu ukazati najvišu počast da bude jedini stranac koji ima pravo „da im ponudi svoj savet u pogledu vođenja njihovih poslova". Čak i Gledston, arhiprotivnik naoružanja, rekao je da je Mahanovo delo o Francuskoj revoluciji i carstvu „knjiga veka". Nijedan od ovih komplimenata nije bio nezaslužan, jer je Mahan izraz „pomorska moć" stavio u savremeni rečnik Engleza i učinio više nego iko drugi da potstakne interesovanje Britanaca za svoju sopstvenu mornaricu. Prviput, pisao je lord Sajdenhem of Koumb (Lord Sydenham of Combe), „dobili smo filozofiju o pomorskoj moći sagrađenu na istoriji". Ovome se može dodati da je Mahan doprineo osećanju koje je raslo na obe strane Atlantika da je kontrola puteva svetskog okeana stvar koja hrabri i, doista, čini skoro neophodnim efikasno anglo-američko razumevanje i saradnju.[80])

Ali Mahanov uticaj u Evropi nije bio nikako ograničen na Britaniju. 1890 godine druga pomorska sila Evrope bila je Francuska u kojoj je Mahanova prva knjiga odmah prevedena i privukla pažnju

---

[79]) Marder, *op. cit.*, str. 25, 45—48; Heindel, *op. cit.*, str. 117—118.

[80]) Heindel, *op. cit.*, str. 117; Marder, *op. cit.*, str. 45—47; Puleston. glava XXIII.

francuskih pomorskih oficira. Na kapetana Darijea (Darrieus), ranijeg profesora strategije i pomorske taktike na francuskoj Pomorskoj ratnoj akademiji, Mahanove kritike francuske pomorske politike učinile su veliki utisak. On je u jednoj svojoj knjizi, koja je obuhvatila skoro isti period istorije kao i Mahanova, ponovio greške francuske pomorske strategije koje je Mahan istakao.[81]) Drugi francuski pomorski oficir, admiral Raul Kasteks (Raoul Castex), sa francuske Ratne škole, izjavio je da već dve ideje, prva, vrhovna važnost gospodarenja morem, i druga, potreba organizovane snage, „daju Mahanu pravo na poštovanje potomstva". Kasteksu se nije sviđao Mahanov stil, ali on je verovao da ovaj ništa ne oduzima „od neocenjive vrednosti Mahanovog dela koje je zaista stvaralačko na polju strategiske teorije".[82]) Ipak, Mahanove ideje u Francuskoj nikad nisu izazvale široko priznanje koje su uživale u Britaniji, Sjedinjenim Državama i Nemačkoj. Najzad, jedva se moglo očekivati, kako to pokazuje Rop (Ropp) u narednoj glavi, da će Francuska sa oduševljenjem primiti filozofiju koja se toliko razlikuje od njene istoriske politike.

Mahanova dela su imala praktičan uticaj na nemačku politiku, i to je bio drugi po redu posle uticaja u Sjedinjenim Državama. Kao u Engleskoj i u Americi, delo *Uticaj pomorske moći na istoriju* pojavilo se u kritičnom trenutku. Car Viljem II bio je nedavno otpustio ostarelog Bizmarka, uglavnom, zbog njegovog upornog insistiranja da Nemačka treba da ostane kontinentalna sila i pošto se nacija pod mladim kajzerom bila bacila na javno priznatu politiku imperijalističke prekomorske ekspanzije. Nedavno osnovana nemačka mornarica bila je bitan deo nove politike i, mada mala, carska flota je rasla.[83])

Pomorska moć za Nemačku nije bila rezultat spontanih i prirodnih procesa kao što je to bilo u Engleskoj. Interesovanje za mornaricu je od početka veštački izazivano i potsticano. Državni pomorski ured (*Reichsmarineamt*), a docnije Pomorsko udruženje (*Flottenverein*), preduzeo je sistematsku kampanju za popularisanje pomorske moći.[84]) U ovom naporu da se izazove interesovanje javnosti, vođe su odmah shvatile vrednost Mahanovih dela za svoje svrhe i mornarica se sama pobrinula da se dela prevedu na nemački jezik. Ernst fon Hale (Ernst von Halle), jedan od vođa pokreta za popularisanje pomorske moći, napisao je knjigu primenjujući Mahanovu doktrinu na događaje iz nemačke istorije. Propagatori su potrebu pomorske moći pretstavili nemačkom narodu kao poslovni

---

[81]) Puleston, *Mahan*, str. 107, 326.

[82]) *Ibid.*, str. 332.

[83]) Marder, *op. cit.*, str. 288 i dalje; A. Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik* (1935), str. 652, primedba 1. Pisac ovde želi da izrazi priznanje za pomoć dr Feliksu Gilbertu pri pregledanju nemačkog izvornog materijala.

[84]) *O Flottenverein*-u sa njegovim stotinama hiljada članova vidi glavu 13, naročito primedbu 4.

predlog, koristeći Mahanovo tvrđenje da razvoj korisnih ekonomskih interesa u prekomorju zavisi od posedovanja pomorske moći.[85])

Nemačka, suprotno Francuskoj i Britaniji, praktično uopšte nije imala pomorske istorije i usled toga je imala samo malo pomorskih tradicija. Stoga su nemački oficiri bili više nego voljni da odmah prime strategisku doktrinu koju je Mahan formulisao. Mahanov prikaz moći na moru, kao nešto što se izvodi iz kombinacije kolonija, prekomorske trgovine i pomorske moći, imao je skoro opijajuće dejstvo na narod koji se baš bio zainteresovao za kolonije i spoljnu trgovinu. Vest, koju je nemački car maja 1894 godine poslao jednom prijatelju, tipična je za oduševljeni prijem na koji su naišle Mahanove ideje u Nemačkoj. „Baš sada ne čitam, već gutam knjigu kapetana bojnog broda Mahana," pisao je, „i pokušavam da je naučim napamet. To je prvoklasno delo i klasično u svim tačkama. Ono se nalazi na svim mojim brodovima i moji kapetani i oficiri ga stalno citiraju."[86])

Vodeći duh nemačke pomorske politike bio je Alfred fon Tirpic (von Tirpitz). Tirpic je od 1897 godine do Prvog svetskog rata bio u svemu odgovoran za materijalnu, kao i za administrativnu i ideološku organizaciju nemačke mornarice. Tirpic je bio upoznat sa Mahanovim delima i uvek je lepo govorio o njima; uticaj ideje američkog oficira na Tirpicov program i politiku očigledan je.[87]) Tirpic je tvrdio da se samo svetska sila, tj. sila sa interesima na celom svetu, može smatrati velikom silom. Stoga čisto kopnena sila ne može biti velika sila; potrebno je imati i pomorsku moć. Dokaz da neka nacija ima pomorsku moć nije velika flota krstarica za upotrebu u trgovačkom ratu (*guerre de course*) protivu neprijateljske trgovine, već postojanje flote bojnih brodova. Zanimljivo je da je Tirpicov prvi akt kao ministra mornarice bio da program svoga prethodnika o povećanju broja nemačkih krstarica zameni predlogom građenja flote bojnih brodova.

Tirpic je stvarno pomorsku moć identifikovao sa jačinom u bojnim brodovima, što je moglo proizaći samo iz suviše površnog čitanja Mahanovih dela, jer se izvesno nije sasvim slagao sa Mahanovim gledištima. Tirpic je, takođe, naročito isticao „političku važnost mornarice". Tvrdio je da će mornarica povećati vrednost jedne države kao saveznika. Ona će poslužiti da zadobije uticaj i prijatelje. On je zatim objasnio u svojim memoarima da „samo jedna flota koja prema drugim velikim silama pretstavlja savezničku vrednost, dru-

---

[85]) E. Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894—1901* (Berlin 1930), str. 38, 45, 101—110; E. von Halle, *Die Seemacht in der deutschen Geschichte* (Leipzig, 1907). Vidi naročito str. 6 o „epohalnom delu Amerikanca A. T. Mahana".

[86]) Vagts, *op. cit.*, str. 652, primedba 1. Carevo tvrđenje se navodi u Puleston, *Mahan*, str. 159.

[87]) O Tirpicovom gledištu o vrednosti jedne mornarice za Nemačku vidi zabelešku njegovog govora u Rajhstagu, marta 1896, koju je objavio H. Hallman, *Krügerdepesche und Flottenfrage* (Stuttgart, 1927), str. 85. O Mahanovom uticaju na njegove ideje o „političkom opravdanju bojne flote" vidi Hallman, *Der Weg zum deutschen Schlachtflottenbau* (Stuttgart, 1933), str. 128.

gim rečima kompetentna bojna flota, može našim diplomatama staviti u ruke instrument koji, ako se upotrebi za dobru svrhu, može dopuniti našu moć na kontinentu".[88]) Ova ideja savezničke vrednosti bila je osnova Tirpicove čuvene teorije o „riziku", čija je suština bila u ovome: pošto se „nemačka mornarica ne može izgraditi tako da bude dovoljno jaka i da ima realne izglede na pobedu nad svakim protivnikom, to je treba napraviti toliko jakom da će njeno uništenje stajati čak i najjaču pomorsku silu tako teških gubitaka da će dovesti u opasnost nadmoćnost ove poslednje prema drugim mornaricama. Zato će i sama pomisao na ovakav rizik odvratiti neprijatelja od takvog napada."[89]) Tirpic se nadao da će Britanija, umesto da rizikuje svoju kontrolu nad morima u borbi sa nemačkom mornaricom, praviti ustupke i sporazumeti se sa Nemačkom. Ali, događaji Prvog svetskog rata nisu potvrdili Tirpicovu teoriju. Englezi se nisu ni sporazumeli sa Nemcima, niti su bili odvraćeni od napada na nemačku flotu. Bojni brodovi Nemačke naposletku su zatvoreni u nemačke vode, a savezničke flote još jednom su pokazale stvarnu vrednost gospodarenja morem.

Uticaj Mahana na nemačko razmišljanje o pomorskim pitanjima pre 1914 godine ne može se poricati, ali ima dokaza da je to bio pogrešno shvaćeni Mahan koga su Nemci usvojili.[90]) Mahanova dela sadrže mnoga razmatranja nepovoljnih prilika u koje je geografija stavila nemačku naciju u odnosu na britansku pomorsku moć. Da su Nemci razumeli stvarnu suštinu pomorske moći, oni bi neizbežno morali shvatiti da samo pomorska snaga koja je dovoljno jaka da tuče britansku flotu može Nemačku pretvoriti u pomorsku silu u Mahanovom smislu reči. Tirpic, izgleda, nije shvatio osnovna geografska ograničenja nemačkog položaja u odnosu na kontrolu mora.[91]) Zatim, Tirpic je propustio da obrati pažnju na Mahanovu opomenu da se jedna nacija ne može nadati da bude velika kopnena snaga, a istovremeno i velika pomorska sila.

Nemački pomorski teoretičari posleratnih godina shvatili su očigledno da je pogrešna pomorska strategija bila odgovorna za nemoć nemačke mornarice da odigra korisniju ulogu u ratu. Tirpicov ugled ostao je tako veliki da se niko nije usudio da ga otvoreno napadne, ali je postojala određena težnja u pravcu nove pomorske teorije koja bi verovatno bolje odgovarala nemačkoj geografskoj situaciji. Otišlo se u drugu krajnost, i Nemci su u poslednjim godinama sasredili svoju pažnju na nov trgovački rat (*guerre de course*) koji bi se vodio podmornicama, avionima i površinskim brzim brodovima, a koji je u suštini sličan onome koga su se francuski pomorski stratezi pridržavali u prošlosti.[92])

---

88) *My Memoirs*, (Engleski prevod, 1919), I, str. 79.

89) H. Rosinski, „German Theories of Sea Warfare", *Brassey's Naval Annual*, 1940, str. 89.

90) Vidi Rosinski, „Mahan and the Present War", *Brassey's Naval Annual*, 1941, str. 9—11.

91) Vidi Vagts, *op. cit.*, str. 1524.

92) Vidi analizu Nemačke posleratne pomorske teorije u raspravi Rosinski, „German Theories of Sea Warfare" u *Brassey's Naval Annual*, 1940, str. 88-101.

Ocena Mahanovog uticaja na nemačku vojnu misao ne bi bila potpuna ako se ne spomene i uloga koju su Mahanove teorije odigrale u razvoju nemačke *geopolitike*.[93]) Ovo novo nemačko gledište o jačanju države obuhvata teoriju moći i uzdizanja koja se zasniva na ekspanziji kopnene moći, što pretstavlja grubu analogiju Mahanove filozofije o uzdizanju pomorske moći. Prema mišljenju Roberta Štraus-Hipea, izloženom u njegovoj nedavnoj knjizi koja objašnjava nemačku geopolitiku, Mahan je bio „jedan od onih nekoliko anglosaksonskih mislilaca čiji se uticaj najjasnije opaža u celom Haushoferovom učenju, uprkos toga ili, možda baš zbog toga, što je Haushoferova sopstvena doktrina kopnene moći krajnja negacija Mahanovih teorija."[94])

Veliki deo geopolitičkog pisanja i razmišljanja odnosi se na sporove između kopnene i pomorske moći. Eksponenti kopnene moći bili su željni da pronađu „slaba mesta u strategiskom okviru Britanije." Stoga su se žudno obratili delima britanskog geografa sera Halforda Mekindera, koji je istakao „osetljive oblasti u anatomiji britanske pomorske moći".[95]) Razvijajući svoju teoriju „evroaziskog srca zemlje" Mekinder je kritički ispitao Mahanovu doktrinu pomorske moći. On je ponovo podvukao izvesne osobine teorije o pomorskoj moći koje je Mahan bio istakao, ali koje su njegovi sledbenici često ignorisali. To je bio položaj Britanije i mesto njenih protivnika koji su britanskoj floti dali tako moćno preimućstvo u svetskim odnosima. Sam ostrvski položaj ne daje „neoborivu titulu pomorske suverenosti". Mekinder je, takođe, postavio bitno pitanje odnosa osnova pomorske moći prema kopnenoj moći.[96])

Nemački geopolitičari su proučavali istoriju pomorske moći, smatra Štraus-Hipe, „samo da bi bili u stanju da kategorički zaključe da se približuje poslednji dan ostrvskih imperija i da će u budućnosti kopnena moć imati najveći uticaj". Haushofer i njegovi sledbenici shvatili su promene u strategiskoj geografiji, koje su izazvale železnice, a zatim i mehanizovano kopneno ratovanje, mnogo ranije nego eksponenti pomorske moći. Oni su ukazali na slabosti Hong Konga i Singapura godinama pre nego što je rat ove slabosti prikazao svetu. Oni su shvatili, iako to ostali svet nije učinio, da „se svetski politički potencijal pomorske moći nalazi u punom povlačenju pred potencijalom kopnene moći koji naglo raste, i to mnogo pre nego što je prva podmornica zaronila u vodu i prvi avion poleteo u vazduh".[97])

Nemački geopolitički pisci često su izražavali svoje divljenje prema Mahanu, čija je svetska filozofija bila sagrađena u većim i smelijim razmerama nego ijedna evropska ekspanzionistička teorija njegovog vremena. Haushofer je smatrao Mahana velikim geograf-

---

[93]) O geopolitici vidi glavu 16.

[94]) R. Strausz-Hupé, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (New York, 1942), str. 246.

[95]) *Ibid.*, str. 252, takođe str. 53.

[96]) *Ibid.*, str. 53 i dalje; 249 i dalje, Mekinderovo gledište o položaju Britanije pregledno je izloženo u njegovom delu *Britain and the British Seas* (drugo izdanje, 1930), glava XX, a naročito str. 358.

[97]) Strausz-Hupé, *op. cit.*, str. 253—254, 255—264, naročito strana 261.

skim misliocem, jednim „koji vidi“ i koji je postavio „Sjedinjene Države na put veličine“ i koji je naučio američke državljane da „misle u razmerama svetske moći i većeg prostora“.[98])

Ovo je jedan od neobičnih obrta u istoriji da je američki pomorski oficir, čije su doktrine postale vodeća načela svetskih pomorskih sila, nenamerno pružio nadahnuće za stvaranje suprotne teorije o kopnenoj moći. Da je velika strategija Haushofera i Hitlera uspela, to bi značilo osudu pomorske moći kako ju je Mahan shvatao. Kako je savremeni svet bio široko zasnovan na britanskoj, a u novije vreme na anglo-američkoj kontroli mora, rezultati nacističke pobede bili bi prevratnički daleko iznad njihovih najboljih nada i naših najgorih bojazni.

---

98) *Ibid.*, str. 243—246.

GLAVA 18. Kontinentalne doktrine o pomorskoj moći

TEODOR ROP

Uprkos opštem usvajanju teorija admirala Mahana, kako u britanskoj, tako i u američkoj mornarici, i priznanju njegovog uticaja na pomorsku misao Nemačke, Mahanova velika dela nikad nisu sasvim potisnula razne kontinentalne škole pomorske strategije. Mada su kontinentalni pomorski teoretičari obično priznavali šta mu duguju, on je malo pisao o njihovom glavnom pomorskom problemu — načinu kako da se brojno slabije snage suprotstave britanskoj pomorskoj moći. Mahanova dela su, zaista, bila donekle namenjena kao odgovor na argumente najoriginalnijeg kontinentalnog učenja, *Jeune École* (Mlade škole), francuske mornarice, ranih 1880-ih godina. Interesovanje ove *Jeune École* za uništavanje trgovine ima svoju pozadinu u dugom nizu neuspešnih pokušaja Francuske da krstaričkim ratom pobedi Englesku u ratovima XVIII veka[1]), ali njene osnovne ideje dolaze od ratova 1854 do 1871 godine, pre probe novog oružja industriskog doba. Poraz Francuske 1870—1871 godine, koji joj je nanela jedna država koja je jedva imala neku mornaricu, stavio je pomorske teoretičare u defanzivu. I u Francuskoj i u Nemačkoj se to smatralo kao potvrda tradicionalnog gledišta vojnika da je pomorska moć stvar koja se tiče trgovine i kolonija i da u odnosima velikih evropskih država ona može da igra, u najboljem slučaju, samo drugostepenu ulogu. Brodsko osoblje i pomorska artiljerija sačinjavali su posadu pariskih utvrđenja posle Sedana, ali mornarica, kao takva, malo je učinila da spreči poraz i njena blokada nemačke obale pretstavljala je potpun neuspeh. Neutralni parobrodi ulazili su u blokirane luke isto tako lako kao što su prolazili kroz blokadu koju je Unija vršila na obalama Konfederacije, dok su francuske oklopnjače bile u stanju da održavaju blokadu samo time što su ukrcavale ugalj u zavetrini neutralnog Helgolanda. Mine i mali brodovi za odbranu obale, koji su se u Krimskom i Američkom građanskom ratu pokazali tako efikasni, zatvorili su ušća nemačkih reka da bi sprečili napad sa mora. Desantne operacije, koje su u Američkom

---

[1]) Raoul Castex, ***Synthèse de la guerre sous-marine de Pontchartrain à Tirpitz*** **(Paris, 1920).**

građanskom ratu igrale važnu ulogu, bile su skoro nemoguće pred sjajnom železničkom mrežom koju je pruska vojska efikasno iskoristila za kretanje svojih snaga.

Dokle god su se vojnici pripremali za kratke ratove, kao što su bili oni 1866 ili 1870 godine, pomorska moć je igrala malu ulogu u evropskim vojnim kombinacijama, a mornarica je bivala pastorak kontinentalne strategije. Zanemarena u Francuskoj, a suviše mažena od Viljema II u Nemačkoj, mornarica je u oba slučaja od strane ortodoksnih vojnika u tim zemljama smatrana pastorkom. *Jeune École* se u celini slagala sa ovakvim stavom. Pristalice ove škole znale su da poražena Francuska*) nema mogućnosti da izgradi flotu jaku kao što je flota Engleske. Sem toga, slagale su se da će osvetnički rat sa Nemačkom morati prvenstveno da se izvojuje na kopnu. Nekoliko francuskih vojnih stručnjaka predlagalo je da se udari na Trojni savez (*Triple Alliance*) napadom na kopnu i moru preko Italije, ali ova ideja nije naišla na široku podršku ni 1880-ih godina, a ni 1939 godine. Blokada tradicionalnog tipa bila je skoro nemoguća. U kratkotrajnom ratu ni Francuska ni Nemačka ne bi bile ozbiljno pogođene blokadom, čak i ako bi se ova mogla nametnuti; a male ekspedicione snage, upućene preko mora, kao što su bile u Krimskom ratu — 60.000 ljudi u početnom napadu — malo bi delovale na savremenu vojnu silu. Praktično, sve pomorske operacije iz sredine XIX veka bile su prepadi na obalu uz mali ili nikakav otpor pomorskih snaga, tako da su stratezi tog perioda skoro zaboravili važnost organizovanih flotnih akcija. Tada je uopšte smatrano da je prošlo vreme velikih pomorskih bitaka i da će se slabija flota ograničiti na to da ostane „in being" (u stavu „da postoji"). Strategiski cilj male nemačke flote 1880-ih godina bio je obalska odbrana; krstarice na jedra, koje su štitile nemačke interese na strani, nisu se mogle ni boriti sa savremenim neprijateljem, niti pobeći od njega. Dobro poznata gledišta feldmaršala Henrija Vilsona (Henry Wilson) o beskorisnosti britanske pomorske moći u jednom anglo-francuskom ratu sa Nemačkom odražavala su ortodoksno kontinentalno shvatanje njegovog perioda.[2])

Ove opšte zaključke iz ratova 1860-ih godina pojačala je naredne decenije pojava torpednog čamca velike brzine, prethodnika sadašnjeg razarača. Ovo oružje je bilo odgovor na finansiski problem kontinentalne mornarice i priznato je odmah kao neocenjivo za pokretnu odbranu obale. U torpednom čamcu su se iskristalisale ideje čitave generacije francuskih pomorskih mislilaca i vođa škole *Jeune École*, a admiral Teofil Ob (Theophile Aube) napravio je od njega jedan od stubova svoje pomorske teorije.[3]) Njegovi specifični taktički predlozi bili su isto toliko preuranjeni kao što su Mahanovi zadocnili, ali njegova dela su privukla mnogo oduševljenih i nekritičnih sled-

*) Misli se na rat 1870/71. — Prim. red.

[2]) G. E. Tyler, *The British Army and the Continent, 1900—1914*, (London, 1938), glava VI.

[3]) Njegovo najvažnije delo je niz člana sakupljenih u *A terre et à bord, notes d'un marin* (Paris, 1884).

benika.[4]) Nemačka, Austro-Ugarska i Rusija u ludilu za torpednim čamcem napustile su svoje programe bojnih brodova, a britanski Admiralitet se čak osetio pobuđenim da se izvini Parlamentu što završava brodove koji su se nalazili već u izgradnji.

Ukoliko se zasada može reći, na osnovu izveštaja o mirnodopskim manevrima, torpedni čamac bi se pokazao kao strahovito obalsko oružje. Nade *Jeune École* da teroriše pomorsko stanovništvo Italije ili Engleske, upotrebljavajući torpedne čamce za ubacivanje jakih eksploziva i zapaljivih sredstava u njihove gradove, pokazale bi se verovatno iluzornim. Potpuno prenebregavanje međunarodnih zakona i naivna procena štete koja bi se učinila takvim nevezanim napadima, bili su slični argumentima mnogih koji su se ispočetka oduševljavali vazduhoplovstvom. Ali, torpedni čamac je bio prvo oružje kratkog dometa koje je osporilo suverenost bojnog broda; mada „David" još nije oterao „Golijata" sa mora, sloboda akcije bojnih brodova je prilično smanjena. Vojne sile su počele da šire svoj suverenitet i da štite mora oko sebe. Francuzi su sagradili specijalne torpedne čamce za operacije između Korzike i Severne Afrike i započeli savremeni sistem pomorskih baza na obema obalama zapadnog dela Sredozemnog Mora.

Italijanska pomorska teorija u tom periodu odražavala je isti opšti pravac. Italijanski veliki bojni brodovi bili su prvenstveno obalski branioci koji su brodskom artiljerijom suzbijali francusko bombardovanje ili desantne operacije. Njihovi brzi, lako oklopljeni brodovi nisu bili namenjeni za zadobijanje prevlasti u zapadnom delu Sredozemnog Mora od teže oklopljenih francuskih brodova; oni su pretstavljali pokretnu flotu „koja postoji sa ciljem da oslabi francusku prevlast na moru". Van zapadnog dela Sredozemnog Mora Italijani su trošili malo kredita i nisu održavali pomorske baze, ali su se nadali da će u ovoj posebnoj oblasti moći da neutrališu francusku nadmoćnost.[5])

Uprkos pretenzijama na diplomatske interese širom sveta posle 1898 godine, Sjedinjene Države su svoje pomorske napore ograničile na odbranu svoje hemisfere u kojoj smo postepeno postali prvi usled naše nadmoćne kontrole njenih pomorskih baza. Istim putem su Japanci zadobili mesnu prevlast na morima Istočne Azije.

Ovaj proces regionalne kontrole od strane drugih sila oslabio je u svakom slučaju svetsko pomorsko preimućstvo Britanije i stoga je zanimljivo da su prvi veći pomorski saveznici Britanije bili Amerika, Francuska i Japan. Već za vreme Rusko-japanskog rata neki francuski mislioci su osetili da se Indokina neće moći braniti od ozbiljnog japanskog napada i Englezi su otprilike u isto vreme počeli da razmatraju važnost Hong Konga.

Međutim, sva ova razmatranja su bila prvenstveno defanzivna; ostao je još drugi problem kako da se izvrši pritisak na britansku

[4]) Najpoznatiji je možda bio Gabriel Charmes, *La reforme de la marine* (Paris, 1886).

[5]) Njihov najvažniji teoretičar bio je plodan pisac Domenico Bonamico. Tipično je njegovo delo *Il problema marittimo dell'Italia* (Turin, 1881).

pomorsku moć, tj. da se slomi kolonijalni i pomorski monopol koji je Britanija izgradila i još dalje širila. Bilo je nekoliko teoriskih rešenja, od kojih prvo datira od uvođenja parobroda 1840-ih godina. Francuski san je bio da će to biti kraj svim sprečavanjima i neuspesima koji su ceo jedan vek razarali francuske planove invazije; Francuska vojna sila moći će se dovesti do neposrednog dejstva na neprijatelja. Para je „premostila Lamanš"; parobrodi neće morati da čekaju na vetar i plimu, a Britanci neće više moći da ih blokiraju u njihovim lukama. Mada je ovaj pravac misli bio manje značajan 1880-ih godina nego što je bio trideset godina ranije, japanska invazija Kine 1894 godine ponovo je pokrenula ovo pitanje. To je bio omiljeni predmet francuskih i nemačkih generalštabnih oficira u vreme kada je Burski rat otkrio krajnju nesposobnost pre-Haldejnove britanske vojske. Dejstva ovog ugrožavanja britanske vojne teorije leže, naravno, izvan svrhe ove glave, ali su se mnogi mislioci na obe strane Lamanša dugo bavili ovim pitanjem. Francuski stratezi su pretskazivali da će opasnost invazije vezati veliki deo britanske operativne vojske za Britanska Ostrva i smanjiti britanski pritisak na francuske kolonije.

Međutim, admiral Ob je bio veoma slabo zainteresovan takvim planovima invazije; njegova najjača karta bila je oživljavanje krstaričkog rata (guerre de course) protivu engleske trgovačke plovidbe. Senzacionalni uspesi brodova koji su uništavali trgovinu Konfederacije oživeli su tradicionalno francusko oduševljenje za ovu vrstu ratovanja. Mada neki Obovi argumenti potiču još iz dana Luja XIV, postojala su dva nova činioca koji su obećavali uspeh tamo gde su ostali bezuspešni svi raniji napori Francuske. Prviput je cela ekonomska struktura Engleske zavisila od inostrane hrane i sirovina. Prviput je Engleska bila nesposobna da napadače zatvori u njihovim bazama, što su probijači blokade dokazali i u Građanskom ratu. Sa izvesnim izmenama ova dva činioca su još uvek osnova savremenog trgovinskog ratovanja. Britanija je apsolutno zavisna od prekomorskog snabdevanja i britanska mornarica mora svakoj toni koja se kreće ka Ostrvima da pruži neposrednu konvojsku i patrolnu zaštitu. Napori britanskog vazduhoplovstva, pomognuti 8 vazduhoplovnom armijom Sjedinjenih Država, da se ponovo uspostavi posredna zaštita bombardovanjem nemačkih podmorničkih baza i gradilišta, pokazuju ozbiljnost ovakvog gledanja na ovaj problem.

Ukidanje žitnog zakona i strašna oskudica u pamuku 1860-ih godina potpuno su dokazali zavisnost Engleske od prekomorske hrane i sirovina. Obova generacija je bila prva koja je procenila stvarne teškoće Britanije u problemu zaštite njenih prekomorskih puteva snabdevanja. Mahanovi i Tirpicovi zahtevi u pogledu sticanja kolonija i spoljne trgovine zamračili su ovaj posebni rezultat kako u Nemačkoj, tako i u Americi. Nije se moglo očekivati da će onaj koji zastupa izgradnju velike spoljne trgovine isticati teškoću da se ona zaštiti. Samo *Jeune École*, koja je pretpostavljala da je Francuska sama sebi dovoljna, i njeni britanski savremenici, koji su se suočili

sa problemom zaštite postojećeg ekonomskog organizma, mnogo su doprineli proučavanju krstaričkog rata.

Veliki deo štete koju je američka plovidba pretrpela za vreme Građanskog rata došao je usled panike vlasnika; slična panika mogla bi da razori čitav britanski ekonomski život. Za prve predloge narodnog osiguranja od ratnih plovidbenih gubitaka smatralo se da daju vladi suviše mnogo vlasti nad trgovačkim poslovima i mnogi brodovlasnici su smatrali da im je jedini spas u masovnom prelaženju neutralnim zastavama. Ekonomska dezorganizacija koja prati takvu paniku bila je jedan od glavnih strategiskih ciljeva *Jeune École*. S obzirom na potpunu neaktivnost vlade Unije u sličnoj krizi i na slabu privrednu politiku francuske vlade za vreme opsade Pariza, nije nikakvo čudo što su mnogi ljudi očekivali da će britanska trgovačka zastava u doba rata nestati sa mora. Njihova gledišta su bila pojačana ogromnim američkim zahtevima za posrednu štetu u slučaju *Alabame*, dok prihvatanje presude u stvari Alabame od strane Britanije kao da je pokazivalo britansku bojazan od američkog napada na njenu trgovinu.*) Zato je *Guerre de course* još uvek bio najpoznatiji deo strategiske škole *Jeune École*. Ob je pretskazivao da će čak i torpedni čamci pleniti trgovačke brodove u Sredozemnom Moru i Lamanšu, ne uvažavajući pravila krstaričkog ratovanja. Odbrana obala i kombinacija sa krstaricama prema *Jeune École* bile su skoro dvadeset godina veoma važne u kontinentalnoj pomorskoj teoriji. Njen uticaj je bio najveći u Francuskoj i u Sjedinjenim Državama, pradomovini monitora i privatnog broda sa povlasticom za gusarenje. Ali, čak i Rusi su brižljivo proučavali puteve britanske plovidbe i sagradili gusarske brodove *Rurik* i *Rusija* koji su odgovarali našim brodovima *Kolumbija* i *Mineapolis* ili francuskim *Šatorenol* i *Gišen*.

Jedan od glavnih Mahanovih ciljeva bio je opovrgavanje jeresi *Jeune École*, pri čemu se manje pozivao na ograničena iskustva ratova od 1854 do 1870 godine, a više na širu istoriju perioda jedrenja. On je, kao i mnogi drugi veliki pisci, obavljao razne funkcije u raznim zemljama. U Americi i Nemačkoj bio je jedan od velikih proroka pomorskog i kolonijalnog imperijalizma. U Francuskoj je obnovio zdrava vojna načela Žominija i Klauzevica koja je *Jeune École* bila potpuno zaboravila. Njegovo insistiranje na bici i važnosti organizovane snage bilo je potrebno ispravljanje čudnovatog oduševljenja *Jeune École* za poslednje tehničke zamisli i njihovih nada da će zadobiti jevtinu pobedu napadajući samo nevojne ciljeve. Njihova doktrina „napadaj bez stida slabog, a beži bez stida od jakog“ završila bi se u potpunoj vojnoj demoralizaciji. Mahan je, sa svoje

*) Brodovi Konfederacije (Juga) naneli su za vreme Građanskog rata velike štete trgovini Unije (Severa), a naročito brod *Alabama*, koji je za ovu svrhu bio opremljen u Liverpulu, takoreći pred očima engleske vlade. Zbog štete koju je prouzrokovala *Alabama* nastao je spor između Sjedinjenih Država i Engleske. Obe sile su se naposletku, 1871 godine, sporazumele da spor iznesu pred međunarodni arbitražni sud koji je Sjedinjenim Državama priznao otštetu od 15 miliona dolara. — Prim. prev.

strane, ukazivao na ofanzivnu defanzivu velikih holandskih boraca na moru kao na pravu politiku za slabiju flotu. Oni nikad nisu ignorisali englesku flotu, već su težili da unište njene delove vremenski dobro smišljenim koncentracijama. Para je uveliko povećala izglede dobro planiranih ofanzivnih akcija ove vrste. Čak i ako je uništenje trgovine bio prvenstveni cilj, Mahanovi sledbenici su isticali da bi se ono moralo podržavati napadima na britansku ratnu flotu. Mahanov dokaz da, istoriski, uništavanje trgovine nikad nije bilo uspešno, nije delovao na dokazivanje *Jeune École* da su uslovi sada sasvim drukčiji. Oni su prosto ostali ubeđeni da tehničke promene menjaju načela vojne i pomorske strategije.[6])

Bizmarkova sredstva za vršenje pritiska na nadmoćnu pomorsku moć Engleske bila su prvenstveno diplomatska, metod koji su mnogi pomorski autoriteti ozbiljno zanemarili. To nije podržavanje teorije o svetskoj nadmoćnosti pomorske moći, kada se pokaže da Britanska Imperija 1880-ih godina — sa mornaricom otprilike jednakom mornaricama većine ostalog sveta zajedno — čini ustupke Bizmarku u čisto kolonijalnim stvarima. Čak i Mahan je, prilično prirodno za Amerikanca 1880-ih godina, propustio da pravilno oceni vezu između diplomatske i pomorske politike i evropske ravnoteže sila. Njegove primedbe o diplomatiji odnose se, uglavnom, na samo sticanje pomorskih baza. On je video rezultate podele Kine i bio je zabrinut da li će Amerika steći isto tako dobre položaje pri podeli sveta. Ali, kao većina Amerikanaca njegovog doba, on nije potpuno shvatao važnost sila koje deluju iza pozornica velikih evropskih prestonica. Naše bojazni u pogledu nemačke agresije u Karipskom Moru i izvesni pogledi na našu diplomatiju otvorenih vrata pokazuju isto potcenjivanje dejstva evropskog državnog sistema. Naši očevi-osnivači imali su više iskustva, a ima ga i naša generacija, ali i jedni i drugi imali su daleko više stalnog dodira sa evropskom diplomatijom nego Amerikanci Mahanovog doba. Važnost britanske pomorske moći za kontrolu kontinentalne vojne agresije u Novom Svetu je svakidašnji izraz 1940-ih godina, kao što je to bio i 1820-ih godina. Ali saznanje da je britanska mornarica naša prva linija odbrane jedva da je igralo ulogu u Mahanovoj razradi argumenata za anglo-američko prijateljstvo.

Međutim, ne sme se zaboraviti da Bizmarkov metod diplomatskog pritiska može biti uspešan samo kod manjih ciljeva, dok je Britanija na drugim stranama ugrožena opasnijim neprijateljima. Njegove srazmerno skromne kolonijalne zahteve trebalo je uravnotežiti većim ugrožavanjem Francuske i Rusije u Aziji i Sredozemnom Moru. Njegovo diplomatsko ucenjivanje bilo je uspešno dokle god je Engleska smatrala Francusku i Rusiju svojim najopasnijim pomorskim i kolonijalnim suparnicima. Ono je neminovno propalo kada je englesko mnenje počelo da misli o Nemačkoj kao o svom

[6]) Njegovi najvažniji francuski sledbenici bili su Gabriel Darrieus, *War on the Sea* (Annapolis, 1909) i Réne Daveluy, *L'esprit de la guerre navale* (3 toma, Paris, 1900—1910). Vodeći italijanski pomorski strateg bio je Giovanni Sechi, *Elementi di arte militare marittima* (2 toma, Leghorn, 1903—1906).

najvećem mogućem neprijatelju. To je bila osnovna greška Tirpicove čuvene zamisli rizika *(Risikogedanke)*. Njegova teorija je formulisana u periodu kada je Engleska bila izolovana između Dvojnog i Trojnog saveza. Njegova flota „rizika" morala je da bude samo dovoljno jaka da drži ravnotežu pomorske moći između Engleske i francusko-ruske kombinacije. Sva njena psihologija odražava kajzerovu diplomatiju sjajnog oklopa.

Kada su Viljemovi zahtevi naterali Englesku u kolonijalne sporazume sa Rusijom i Francuskom, nemačka mornarica nije napuštala program koji je odgovarao ovoj specijalnoj diplomatskoj situaciji. Nemačka flota je tehnički bila blizu savršenstva; njena slabost je ležala u njenoj vrhovnoj komandi. Ukidanjem nemačkog pomorskog štaba, do čega je došlo da bi se Viljemu dala lična kontrola nad pomorskom politikom (Generalštab vojske je uspostavljen da bi sprečio baš takvo stanje), nemačka mornarica je postala kraljevska igračka. 1914 godine Viljem nije mogao da izmisli za nju bolju upotrebu nego da je drži u rezervi za mirovnu konferenciju i dalje ucenjivanje. Mornarica nije imala planove za invaziju Engleske, za ozbiljan napad na englesku trgovinu ili bar za pozitivno gospodarenje Baltičkim Morem. Ona čak nije ni pokušala da spreči iskrcavanje britanskih trupa u Francuskoj, iako je desno krilo nemačke vojske bilo ključ celog Šlifenovog plana. Druga flota na svetu utrošila je četiri godine braneći nemačke obale. Ona je izvršila ovu funkciju dosta dobro — isto tako dobro kako je to učinila i francuska flota 1870 godine i isto tako dobro kako bi to učinila i mala nemačka flota 1880-ih godina. Sudbina nemačke Flote otvorenog mora (Hochseeflotte) u zalivu Skapa Flou*) 1919 godine bila je naročito zgodna. Tirpic je tačno dvadeset godina dodavao bojni brod bojnom brodu. A na kraju, velika gomila materijala, koja je bila namenjena ucenjivanju Britanije za kolonijalne ustupke, pokazala se da vredi samo koliko i staro gvožđe.

1880-ih godina *guerre de course* nije uspeo da zadobije mnogo pristalica u Nemačkoj, delom i zbog nedostataka inostranih baza i udaljenosti njenih domovinskih baza od glavnih engleskih trgovinskih puteva. Protiv njega su upotrebljavani isti argumenti i u Italiji. U nemačkom slučaju to je svakako zadržalo usvajanje podmornica za uništavanje trgovine, dok Italijani čak i sada pokazuju srazmerno malo interesovanja za ovu vrstu operacija. Kada je došlo do podmorničkog rata, on je, izgleda, bio potpuno improvizovan, činilac koga se treba setiti prilikom svake kritike britanskog neuspeha da ga suzbije.[7]) Nacistički rat u Norveškoj, na Kritu i u Africi je čudna suprotnost skandinavskoj politici Flote otvorenog mora od 1914 do 1918 godine. U svome poznom otkrivanju mogućnosti uništavanja

---

*) Scapa Flow je zaliv na jednom od Orknejskih Ostrva u koji je dovedena nemačka Flota otvorenog mora (5 bojnih krstaša, 10 bojnih brodova, 9 malih krstarica i 46 razarača i torpiljarki). Nemačke posade potopile su ove brodove na dan potpisivanja Versajskog ugovora. — Prim. prev.

[7]) Izgleda da nema pozitivnog razloga da se sumnja u zvaničan izveštaj admirala Spindlera, *Der Handelskrieg mit. U-Booten* (Berlin, 1932), I, str. 8.

trgovine podmornicama i svome propustu da razvije snažniju baltičku politiku, stara nemačka mornarica jasno je pokazala svoju nesigurnu ocenu osnovnih ideja *Jeune École*. Da li bi izgrađena mornarica *Jeune École* bila manje mrska Englezima nego što je to bilo građenje Flote otvorenog mora, naravno, otvoreno je pitanje. Bar su Britanci 1935 godine, u okviru svoje politike umirenja, bili voljni da potpišu međunarodni sporazum kojim prihvataju prvu vrstu flote.[8])

Poslednji način vršenja pritiska na Englesku sasvim prenebregava potrebu za pomorskom silom; pritisak se vrši razvijanjem i kontrolom strategiskih kopnenih oblasti. Mahan je i sam uvideo da je u njegovoj Americi najznačajniji činilac bilo uzdizanje privredno nezavisne industriske imperije. Ali za njega je ovaj proces bio samo početak i on je očekivao dan kada će Amerika kao izrazito poslovna zemlja izvoziti stanovništvo umesto da ga uvozi. Njegove kolonijalne zamisli mogle su izgledati zastarele i pogrešne u godinama kada su američki poslovni ljudi razvijali naše karakteristične metode kontinentalne eksploatacije. Podjednaka je ironija da je nemački osnivač *geopolitike*, Fridrih Racel, video u moru prvi izvor nacionalne veličine, dok je britanski geograf Mekinder isticao važnost razvoja kopnenog transportovanja u XIX veku. Ali još od pre 1914 godine i Rusi su nastavili svoje mučno prodiranje ka moru, što ih je dovelo do dva porazna rata i potpunog sloma stare monarhije. Mahan je 1914 godine bio isto tako popularan na evropskom kontinentu kao i u Engleskoj, Americi i Japanu. Oduševljeno prihvatanje njegovih ideja od strane nemačke mornarice bilo je sve što se zahtevalo, jer su italijanska, ruska i francuska flota bile u to vreme stvarni ili mogući saveznici Engleske.

U Francuskoj je uticaj *Jeune École* sve više opadao, dok ta škola nije postala samo vojna sekta koja je ponavljala svoju dogmu, ali je imala slab uticaj na francusku pomorsku politiku. Zanemarivanje najelementarnijih vojnih načela dokazalo je njeno štetno delovanje. Ismevajući se njenim predlozima, mnogi ljudi su zaboravili da su Ob i njegovi sledbenici bili prvi koji su analizirali mnoga od bitnih obeležja savremenog pomorskog rata. *Jeune École* se uplela u politiku sa uobičajenim nesrećnim rezultatima. Radikalni ministar Kamil Peltan (Camile Pelletan) upropastio je i flotu i *Jeune École* pokušavajući da očisti mornaricu od mnogih podržavalaca suprotne doktrine. Poraz saveznika Francuske u Rusko-japanskom ratu tumačen je uveliko kao dokaz ispravnosti Mahanovih ideja. Malo se pisaca, sem Mahana, potrudilo da ispita neortodoksne elemente u japanskoj strategiji. Mina i torpedo, naravno, nisu ispunili preterane nade svojih pristalica, mada su se pokazali kao oružje velikog značaja.

Ruski napadi na japansku trgovinu bili su, uglavnom, bezuspešni; pasivno verovanje ruske flote u važnost „flote koja postoji"

[8]) Jedan od najogorčenijih kritičara Tirpicove politike iz *Jeune École* je kapetan Lothar Persius. Tipično njegovo delo je *Warum die Flotte versagte* (Leipzig, 1925).

(fleet in being) bilo je nesrećno, isto kao i, docnije, u Nemačkoj. Ono je bilo isto tako veliki prekršaj Mahanovog načela aktivne ofanzivne defanzive za privremeno slabiju snagu.[9])

Ovo opadanje životne snage *Jeune École* bilo je, uglavnom, uzrok opšteg propusta što se nisu predvidele strategiske mogućnosti i kobna budućnost podmornica, oružja u koje su polagali nadu neprijatelji Britanije od Fultona do Dipija de Loma (Dupuy de Lome). Sam Ob je pokrenuo konkurs koji je naposletku stvorio prvu uspešnu francusku podmornicu. Ali kada se ovo važno oružje stvarno pojavilo, o njemu se vrlo malo razmišljalo u vezi sa pomorskom strategijom. Čak i Francuzi su ga smatrali kao neku vrstu torpednog čamca koji roni i služi za odbranu obala. Glas *Jeune École* je bio sasvim ubijen žestinom njenih ranijih zahteva. (Svako ko prouči Duetovu teoriju primetiće sličnu pojavu. Kada je njegov usavršeni borac-bombarder bio skoro na vidiku, fantastične priče njegovih novinarskih sledbenika su ubile toliko glas njegovim teorijama da je prošlo prilično vremena dok su njegovim bombarderima dodeljeni strategiski zadaci koje im je on bio namenio.)

Najoriginalniji pomorski mislioci iz vremena koje je neposredno prethodilo ratu bili su Englezi Fred T. Džejn (Fred T. Jane) i Džulijen Korbet (Julian Corbett).[10]) Kao i izvesni drugi engleski pisci,[11]) oni su nastojanja *Jeune École* uzeli ozbiljno. I Džejn i Korbet su podvukli važnost torpednog čamca i, docnije, razarača u ograničavanju akcije nadmoćnije flote i oba su se složila sa Obom da je, zbog ovih novijih brodskih tipova, uska blokada verovatno nemoguća. Korbetova brižljiva proučavanja vojne i diplomatske strane velikih ratova iz vremena brodova na jedra dala su puniju sliku nego Mahanove studije i imala su za posledicu opšte oživljavanje interesovanja za kombinovane vojne i pomorske operacije. Korbet je osećao da se posredna zaštita trgovine najbolje može izvršiti zauzimanjem neprijateljskih baza; dokle god se to ne učini — i tu se složio sa Obom — zaštita britanske trgovine biće zaista teška. Nemačka se, srećom, može blokirati posredno, izvan dometa nemačkih torpednih operacija. Mornarica, koja je javno proglasila da su njene granice obale neprijatelja, počela je i dobila rat u rasporedu udaljenom što je moguće više od neprijateljskih torpednih snaga. Njeno poštovanje torpeda bilo je, zaista, tako veliko da je ometalo čak i taktičku akciju. Nemci, koji su morali što brižljivije da prouče doktrinu *Jeune École,* odbacili su je sa puno preziranja kao znak slabosti i naivno su pretpostavljali da će se nadmoćnija snaga pojaviti tamo gde bi slabija mornarica najviše volela da se pojavi. Realistički i učeni nemački komandanti bili su zbilja čudna suprotnost konzervativnim admiralima britanskog Admiraliteta.

---

[9]) René Daveluy, *La lutte pour l'empire de la mer* (Paris, 1906).

[10]) Džejnovo najvažnije delo bilo je *Heresies of Sea Power* (London, 1906). Korbetova revizija Mahana je *Some Principles of Maritime strategy* (London, 1911).

[11]) Među njima sjajan brat sera Džona Kolomba, admiral P. H. Colomb.

Britanska pomorska teorija posle rata 1914—1918 godine bavila se prvenstveno taktičkim problemima — strahom Velike flote od torpednog napada kod Jutlanda i neuspevanjem Vrhovne komande da odmah odgovori na podmorničko ugrožavanje. Američki teoretičari sledovali su britanskom primeru, mada su naše kritike britanskog pomorskog voćstva prirodno bile mnogo strože. Kao i Britanci, mi smo primili i Mahana i Korbeta. Naša teorija o granici na neprijateljskim obalama sada je ublažena realnim poštovanjem mina i torpeda, a, u najnovije vreme, i vazduhoplovstva baziranog na kopnu. Britanska strategiska razmatranja, koja se odnose na ove probleme, bila su po prirodi, uglavnom, istoriska.[12])

Britanci su, kao i Francuzi, pre 1939 godine oklevali da razmotre strahovite nove opasnosti koje su ugrožavale Imperiju. Njihova duhovna pripravnost da dočekaju vazdušnu opasnost bila je, u celini, slabija od one sa kojom su dočekali torpedo 1914 godine. Nijedan evropski pomorski strateg nije mnogo dodao razmatranju vazdušne i pomorske moći; čitav problem je bio, uglavnom, sasređen na specijalne probleme Pacifika. Nemci su, kao što se moglo očekivati, brižljivo istraživali uzroke tragičnog neuspeha Flote otvorenog mora. Iako suviše dockan, oni su u svojim razmatranjima ponovili francuski primer iz 1880-ih godina. Mnogi Nemci su, ponavljajući kritiku Ministarstva rata iz vremena pre 1914 godine, takođe suviše dockan, napali celu kajzerovu pomorsku politiku. Doktrine knjige *Mein Kampf* o jednoj imperiji koju treba na zemlji zadobiti na istoku, pokazuju kasno spoznanje nekih od osnovnih zabluda carske mornarice. Neuspeli pokušaj Zapada da suzbije Rusku revoluciju neposredno posle poslednjeg rata i ogroman razvitak sovjetske moći od tog vremena dokazali su, bar za mnoge geopolitičare, da je pomorska moć u opadanju, a kopnena u porastu. Sada se vidi da je Tirpicov pokušaj da mornaricu dovede u srazmeran odnos prema spoljnoj trgovini čista besmislica. Niko ne bi ni u snu pomislio da procenjuje veličinu vojnog vazduhoplovstva prema trgovačkom vazdušnom prometu.

Neki Nemci su sa zadocnjenjem usvojili ideje *Jeune École*, ali oni nisu mnogo dodali njenoj teoriji. Najsjajniji predlog je, možda, bio skok admirala Vegenera (Wegener) na sever kroz Norvešku[13]), ali čak i taj se vraća u doba Trompa i Ruitera koji su pokušavali da se sa holandskim konvojima prokradu zaobilaznim putem preko Bergena. Neki nemački pisci davali su prednost prepadima velikih razmera u vezi sa napadima podmornica, ali stvarni napadi nemačkih džepnih bojnih brodova i teških krstarica postigli su vrlo malo. Nemci su takve snage uspešno upotrebili protiv površinskih brodova samo u konvojnim akcijama. Mi znamo, naravno, malo o nemačkim planovima za invaziju Engleske, ali brzina i uspeh njihovih operacija u Norveškoj i na Kritu pokazuju da su, možda, nešto slično razmatrali i za Englesku. Nemačka komanda je, od izbijanja rata, svakako izbegavala kajzerovu neodlučnost; istorija nemačkih akcija

[12]) Čak i dela sposobnog Herberta Ričmonda (Herbert Richmond) pristupaju većini strategiskih problema sa ovog stanovišta.

[13]) *Die See strategie des Weltkrieges* (Berlin, 1929).

jasno podržava Mahanovo tvrđenje da čak i slabija flota može naneti veliku štetu svojom aktivnom ofanzivnom defanzivom.

Ipak, najoriginalnija kontinentalna dela o pomorskoj teoriji posleratnog perioda stvorena su, uglavnom, u Francuskoj i Italiji, a ne u Nemačkoj. Obe sile su bile pod strahovitim uticajem pomorskog rata na Lamanšu i u Jadranskom Moru i oštećenja koje mogu naneti vešto upotrebljene lake snage čak i slabije mornarice. Sredozemno More je podesnije za munjevite udarce specijalnih združenih snaga nego za metodične manevre čitavih flota. Francuska i Italija su očekivale da će biti u stanju da upotrebe Sredozemno More za glavne vojne i trgovačke konvoje, kako se to očekuje i od Južnog Pacifika, mada nisu očekivale da će zadobiti potpunu prevlast na celom području. Za ovu svrhu obe su sile stvorile veliki broj aviona, baziranih na obali, krstarica sa teškim topovima i teških bojnih brodova. Nosači aviona i veliki hidroplani bili su nepotrebni, a bojni brod za ovakve uslove trebalo je da bude što je moguće teže potopiv. Italijanska flota 1880-ih godina bila je neposredni predak flote 1930-ih godina; njen cilj je bio da sprečava korišćenje Sredozemnog Mora od strane svake nadmoćnije pomorske sile. Do proleća 1943 godine italijanski napori sa većim pretenzijama nisu uspeli; ali njihova flota je pretstavljala stalno ugrožavanje britanskih vojnih i trgovačkih konvoja u Sredozemnom Moru. Uz pomoć vazduhoplovstva baziranog na obali, ona je štitila osetljivo italijansko poluostrvo od ozbiljnih operacija iskrcavanja. To je u svetlosti beznadežne strategiske situacije Italije bilo, geografski, značajno dostignuće. Musolinijeva flota nije uspela da zadobije prevlast u Sredozemnom Moru, ali je u njemu stalno ometala britansko kretanje. Pre šezdeset godina, italijanski stratezi jedva su mogli sanjati o nečem više.[14])

Najinteresantniji među savremenim pomorskim stratezima svakako je francuski admiral Raul Kasteks; njegovih pet knjiga o pomorskoj strategiji[15]) su vrhunac duge književne karijere. Slično svojim prethodnicima, Davliju (Daveluy) i Darijeu (Darrieus), Kasteks, možda, pretstavlja najbolju sintezu Mahana i *Jeune École*. U svojoj definiciji pomorske moći i vojnih načela na kojima ona mora da počiva, Kasteks izbegava osnovnu jeres *Jeune École*. On je svestan važnosti gospodarenja morem i potrebe u organizovanoj snazi da bi se ovo postiglo ako je to moguće. Ratovi se ne dobijaju lako ili jevtino, već samo borbom radi uništenja organizovane snage neprijatelja. U osnovama vojne nauke, Kasteks se skoro sasvim slaže sa Mahanom. Međutim, u svojoj analizi savremene pomorske strategije on se pre slaže sa *Jeune École*. Po učenju Kasteksa, kao i Oba i Dueta, strategija se menja promenom materijalnih uslova ratovodstva. Prema njemu, kao i prema Obu, položaj Engleske kao da se

[14]) Najpoznatija moderna italijanska dela su: Romeo Bernotti, *La guerra marittima, studio critico sull' impiego dei mezzi nella guerra mondiale* (Firenze, 1923); G. Fioravanzo, *La guerra sull mare e la guerra integrale* (2 sveske. Torino, 1930—1931); Oscar di Giamberardino, *L'arte della guerra in mare* (2 sveske, Roma, 1937).

[15]) *Théories stratégiques* (drugo izdanje, 5 sveski, Paris, 1937).

postepeno pogoršava i pomorska moć će u budućnosti igrati manju ulogu nego što je imala u vremenu brodova na jedra. Slično drugim francuskim i italijanskim teoretičarima, Kasteks podvlači slabljenje ofanzivne pomorske moći vremenski i prostorno: kraj neprekidne blokade učinio ju je manje efikasnom vremenski, podmornički i vazdušni napadi ograničili su njenu akciju prostorno, zabranjujući pristup u izvesne obalske vode. Pomorska moć danas, kako je to tvrdio Džein još pre trideset godina, sve više zavisi od bezbednosti kopnenih baza.

Kasteksove prve knjige bave se beznadežnošću pokušaja da se Indokina brani od Japana; on je nekoliko godina ranije počeo da tvrdi da bi ne samo ovu koloniju, već i Siriju, a možda i Madagaskar, trebalo napustiti pred ozbiljnim napadom. Ova nesposobnost velikih okeanskih sila da brane svoje daleke posede takođe pretstavlja ograničenje pomorske moći. Kasteks je na Vašingtonskoj*) konferenciji napravio senzaciju memorandumom koji je odobravao nemački podmornički rat; on i drugi francuski stratezi i dalje smatraju da je taj rat od svih mogućih ugrožavanja najopasnije ugrožavanje Engleske. Mada većina francuskih pomoraca po ovom pitanju nije tako jasna kao Kasteks, teorije *Jeune École o krstaričkom ratu* nailaze u francuskoj mornarici još uvek na jaku podršku. Građenje ogromne podmorničke krstarice „Sirkuf" (Surcouf) pretstavljalo je jasnu indikaciju ovog pravca. Uopšte uzevši, Italijani su manje oduševljeni mogućnošću podmorničkog rata nego Francuzi ili Nemci. Za takav rat, kao i za skoro svaki drugi tip pomorskog ratovanja, njihov strategiski položaj je težak, ako ne i beznadežan. Najzad, Kasteks je bio isto tako, kao i Nemci, jako impresioniran činjenicom da se kopnena moć izmiče pritisku pomorske moći skoro sasvim na površinama kakve zapremaju Rusija ili Kina. Jedna knjiga njegovih strategiskih studija cela je posvećena proučavanju sukoba između kopnene i pomorske moći; prema njemu su očigledne sličnosti između današnjeg veka i veka Džingiskana.

---

*) Konferencija koja je održana u Vašingtonu 1922 godine radi ograničenja naoružanja. — Prim. prev.

GLAVA 19. Japanska pomorska strategija

ALEKSANDER KIRALFI

Predmet japanske pomorske misli je stvarno neistražena oblast. To je oblast za ispitivanje u kojoj su naročiti geografski činioci i uticaj nacionalne politike ostavili mnogo dublji trag nego ma gde na drugom mestu. Prema tome, potrebno je da se pođe od običnog tretiranja jedne pomorske ili vojne teme pa da se razmotre sve faze japanske pomorske teorije koje se mogu smatrati usvojenim ili sasvim odbačenim, ispitujući ih prema doktrinama kojih se pridržavaju druge sile.

Takvo pristupanje ovom problemu naročito je važno kada se ima u vidu da se japansko shvatanje pomorske moći toliko razlikuje od shvatanja zapadnog sveta da se ono ne može ni izraziti zapadnom terminologijom. S obzirom da su se strana ispitivanja ovog japanskog problema oslanjala na zapadne ideje i formule, prava suština strategije i taktike Tokija bila je često pogrešno tumačena. Istraživači u Sjedinjenim Državama i u Evropi bili su, naravno, skloni da Japancima pripišu shvatanja koja su kao zdrava primljena u njihovim zemljama. Međutim, neka od tih shvatanja nisu uopšte ušla u japansku pomorsku misao ili su razmatrana i odbačena kao neprimenljiva na Dalekom Istoku.

Stoga se korišćenjem dela nejapanskih mislilaca ne može nikako dobiti prava slika japanske pomorske misli, jer će ona pretstavljati samo zapadnu ocenu japanskih pomorskih delatnosti. Istina je da postoje veoma pouzdane studije ove vrste. To znači da su japanski metodi borbe na moru odobravani ili odbacivani u zavisnosti od toga da li su odgovarali zapadnoj doktrini. Kritika se uopšte više odnosi na čoveka nego na načelo. Japan se obično smatra kao ortodoksna pomorska sila američkog ili evropskog tipa, te se od njegovih admirala očekuje da delaju na ortodoksan način. Međutim, japanski admiral se okrivljuje ako se strogo pridržava i načina akcije koji mu je propisala njegova vlada, koja je sa svoje strane imala u vidu posebne istočne okolnosti.

Razlike između japanskog i zapadnog mišljenja ublažene su još i prijateljskim postupanjem koje zapadni pisci obično imaju prema Tokiju. Tako je postalo skoro opšte pravilo da se neki stav kritike ublažava primedbom da je akcija koja se ispituje verovatno

bila opravdana specijalnim uslovima koji su tada vladali. Na taj način stvoreno je mišljenje po kome je neuspeh jednog japanskog admirala u sprečavanju neprijateljske flote da umakne, dok je pratio svoje brodove za prevoz trupa, objašnjen razlogom da se nalazio na konvojskoj dužnosti i stoga nije mogao sprečiti da neprijateljska flota umakne.

Pripisujući ovako Tokiju zapadne teorije, zapadne nacije počele su da se uzdaju u pretpostavku da će japanska flota uvek dejstvovati na uobičajeni način i da će, naprimer, uvek tražiti odlučujući susret u prvoj prilici, dok je to, ustvari, često bilo baš ono što japanski admirali nisu želeli. Da su zapadni autoriteti više ispitivali japansku teoriju nego japansku praksu, a japanska pravila više nego sledbenike tih pravila, bacili bi više svetlosti na ovaj problem. Priznajemo da bi se takav tok ispitivanja teško mogao izvesti u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji. Narodi ovih zemalja, protivni izdržavanju velikih vojski, potpuno su se oslonili na svoje pomorske sile i nadali su se da se eventualni neprijatelji mogu pobediti na moru. Svaki način rezonovanja koji bi išao za tim da ukaže da se Japan mora svom snagom dočekati na udaljenim kopnenim frontovima, bio bi sasvim neprihvatljiv. Ovaj zaključak postaje ipak neizbežan kada se prouče normalni činioci koji su udruženi sa pomorskom moći i shvate razmimoilaženja između japanskih teorija i teorija zapada.

Normalni činioci zapadnog shvatanja o pomorskoj moći mogu se izvesti iz proučavanja pomorskih teorija Velike Britanije i Sjedinjenih Država, s jedne strane, i manjih pomorskih sila, s druge strane. Što se tiče anglo-američke doktrine, odlučujuća bitka i pritisak blokade zauzimaju prvo mesto. Ali u slučaju, u prvom redu Francuske, a zatim i Nemačke, pažnja je sasređena na uništavanje trgovine i sakaćenje neprijateljske flote drugostepenim akcijama, upotrebom naročitog oružja, kao što su torpedi i bombe, i oslanjanjem na taktiku koja vodi uništenju izdvojenih delova brojno nadmoćnijih neprijateljskih pomorskih snaga.

Mada su zapadni metodi pomorskog ratovodstva obuhvatili strategiju i taktiku kako nadmoćnih, tako i slabijih snaga, opšte i sveobuhvatna teorija o pomorskoj moći uveliko je razmatrana svuda u Evropi i Americi. Iz toga je proizišla obimna literatura u kojoj su nadmoćne pomorske sile proučavale odbranu od krstaričkog rata *(guerre de course)*, dok su njihovi suparnici nadugačko razmatrali razvitak u pogledu odlučujuće flotne akcije. Shodno tome, izbijanje rata stavilo je u pokret snage koje su bile već dobro poznate. 1914 i 1939 godine britanske eskadre krstarica zauzele su svoje unapred određene položaje u očekivanju nemačkih napada na britansku trgovinu. U oba rata britanske eskadre bojnih brodova nastojale su da navedu neprijateljsku flotu u akciju. Kada se pomolila kriza na Pacifiku, bojna flota Sjedinjenih Država upućena je na Havaje, pa joj je zatim naređeno da bude u pripravnosti za sve eventualnosti. I u jednom i u drugom slučaju Saveznici su nametnuli blokadu i preduzeli korake da unište brodove koji su napadali trgovinu.

Na prvi pogled izgledalo bi da su ove široke teorije podjednako primenljive i za japansku pomorsku delatnost. U svojim ratovima sa Kinom 1894—1895 godine i sa Rusijom 1904—1905 godine Japan je dokazao da traži akciju flote. U tim prilikama, isto kao i u neobjavljenom ratu Kini, Japan je pokazao da je shvatio značaj blokade. Ali, u značajnoj borbi, koja je počela 7 decembra 1941 godine, Japanci su ne samo izbegavali flotnu akciju kao takvu, već su, izgleda, učinili vrlo malo u pogledu pomorske blokade ili protivblokade. Međutim, ako se japanska delatnost 1941—1942 godine ispita u vezi ranijih akcija, može se uočiti nekoliko osnovnih načela koja stiču prvostepeni značaj kada se uzme u obzir pozadina japanske istorije i nacionalne politike. Velika smetnja pri ovakvom umovanju, iako nije nesavladljiva, jeste činjenica da će čovek uzalud tražiti brižljivo formulisanu teoriju pomorske moći, napisanu od uglednog japanskog pisca, koja bi utvrdila ovako uočena načela.

Pošto pomorska misao, uglavnom, potiče iz izveštaja i analiza pomorske delatnosti, nedostatak takvog materijala u Japanu zaslužuje objašnjenje.

Razlozi za nedostatak literature su psihološki i politički. Japanska misao može se sa vojnog stanovišta pretstaviti pre kao subjektivna nego kao objektivna. Američki pisac može u doba mira strasno da razmatra jedan rat na Pacifiku, isto kao što britanski proučavalac može da sastavi raspravu o gospodarenju nad Sredozemnim Morem, i svi oni mogu nadugačko da razmatraju imaginarne ratove u kojima je Francuska protivnik Italije ili Nemačka protivnik Rusije. Japanci, naprotiv, nemaju interesa za mora koja se njih neposredno ne tiču. Dok zapadni proučavalac postupa čisto akademski, koncentrišući se samo na pomorske činioce, Japancima je teško da izostave ono nacionalno-političko pristupanje problemu. Oni su, naprimer, bili nesposobni da razmatraju Guam, a da ne tvrde ili bar nagoveste da ovo ostrvo pretstavlja ugrožavanje njihove zemlje koje se mora otkloniti.

Politički, objavljivanje nekih ozbiljnih spisa koji bi otkrivali teoriju o shvatanju pomorske moći koju je Japan prihvatio, smatralo se protivno japanskoj politici. Iz daljeg izlaganja videće se da je japansko pomorsko planiranje bilo konkretno i upravljeno protivu određenih neprijatelja i teritorija, te stoga i agresivno. Žrtve protivu kojih su bili upereni ovi planovi, bile su naviknute na obična učenja i veliko poštovanje autoritativne štampane reči. Pojava dugih rasprava koje bi jasno izložile metode koje će Tokio upotrebiti 7 decembra 1941 godine i docnije, izazvale bi među demokratijama mnogo veću uzbunu nego što bi se mogla očekivati kada bi se skupile sve stvarne japanske delatnosti. Kako su Sjedinjene Države i Velika Britanija miroljubive nacije, bez tajnih agresivnih planova, to ne postoje pomorske teorije koje njihovi građani ne bi mogli otvoreno otkriti u štampi, i otuda cenzura nije ni postojala. Tendencija Japanaca da svoje shvatanje ograniče samo na svoj deo sveta, kao i zabrana većine spisa koji bi mogli da otkriju njihove prave misli, bile su uzrok upadljive skučenosti literature.

Ova okolnost pojačana je činjenicom da se Japanci — što prilično iznenađuje — interesuju za pomorske stvari samo za vreme neprijateljstva. Ovo je jedan kompetentan japanski autoritet podvukao 1933 godine u prepisci sa piscem.*) Stoga se nije isplaćivalo objavljivanje dela o pomorskim pitanjima. Većina formalnih rasprava, kao i mnogi zvanični dokumenti, smatraju se tajnom ili, očigledno, ograničenim samo za izvesne čitaoce. Piscu je zvanično saopšteno da nije objavljeno originalno japansko delo o bici kod Jutlanda, o kojoj je raspravljano ne samo na engleskom i nemačkom, već unekoliko i na francuskom i italijanskom jeziku. Objavljivanje japanskog izdanja Džejnovog priručnika *Ratni brodovi* izgleda da je nameravano tek 1935 godine; ali i tada ono je izišlo u delovima i, kako izgleda, sa malo uspeha.[1]) Članci o pomorskim stvarima u naučnim časopisima bili su obično kratki i površni. Pojavilo se nekoliko ilustrovanih knjiga, ali za njih se ne može reći da pretstavljaju doprinos pomorskoj misli.

U japanskim pomorskim časopisima može se videti isto uzdržavanje. Jedan takav časopis, *Mornarica,* počeo je da izlazi odmah posle završetka Rusko-japanskog rata, ali je ukinut samo nekoliko godina docnije. Časopis je bio obnovljen 1926 godine, pa je ubrzo posle toga opet prestao da izlazi. Vodeći periodični časopis, *More i vazduh,* mnogo je prostiji po sadržaju od običnog američkog časopisa „Zapisnika Pomorskog instituta Sjedinjenih Država" (*Proceedings of the United States Naval Institute*). Njegov način raspravljanja bio je čisto formalističke prirode. Imao je, naprimer, posebne brojeve „Krstarica" i „Razarač" u kojima su brodovi svetskih mornarica ove kategorije analizirani sa stanovišta brzine, topovske moći, itd.[2]) Ukoliko se moglo utvrditi, časopis se do 1939 godine nije bavio bitkom kod Jutlanda, kada je, u nastavcima, štampao zbijeni prevod rasprave poručnika bojnog broda Frosta, objavljene u Anapolisu 1936 godine.[3])

Na polju popularnih pomorskih spisa postoje, pored nekoliko površnih članaka, takozvane senzacionalne knjige i brošure. Ova dela su iste prirode kao i u drugim zemljama, ali im se obično posvećuje malo ozbiljne pažnje. Literatura ove vrste, kada se objavi u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji, nema političke vrednosti. Pred kraj XIX veka, naprimer, veliki broj članaka opisivao je u Londonu pretstojeći anglo-ruski rat; takva očekivanja ne samo što se nisu ostvarila, već su se Britanci i Rusi 1914 i 1941 godine borili protivu zajedničkog neprijatelja.

---

*) Alexander Kiralfy. — Prim. red.

[1]) „1935 Naval Pocket Annual", Tokio. Trebalo je da iziđe u šest delova. Objavljivanje prvog dela, Japanska mornarica, bilo je odloženo. Mada je drugi deo trebalo da se bavi britanskom mornaricom, prvi priručnik, koji je preporučen reklamom početkom 1936 godine, bio je treći deo, Mornarica Sjedinjenih Država.

[2]) *More i vazduh,* Tokio, broj „Razarač", septembar 1935; *ibid.,* broj „Laka krstarica", novembar 1935.

[3]) *More i vazduh,* Tokio, brojevi januar—novembar 1939 donose izveštaj do početka akcije bojnih krstarica.

Sasvim jasno, senzacionalna literatura u Japanu nije mogla da ide protiv političkih i vojnih planova vlade ili da otkriva činjenice ili teorije. Sem toga, ona se, u suštini, morala kretati duž ortodoksnih ili zapadnjačkih linija. Navešćemo neke primere ove literature da bismo pokazali te tendencije. U Išimaruovoj knjizi *Japan se mora boriti sa Britanijom* ishod je odlučen ortodoksnim pomorskim borbama u Istočnoj Indiji u kojima je bila upadljiva otsutnost vazduhoplovstva.[4]) U knjizi *Kako Japan namerava da pobedi,* od Kinoakija Matsuoa, nije vojno oružje samo potcenjeno a avion skoro sasvim zanemaren, već je bojna flota Sjedinjenih Država osakaćena dejstvom podmornica, što je naročito naglašeno, a ostatak ove flote je uništen u uobičajenoj bici.[5]) Ovakva dela pružiće malo novog materijala onima koji su čitali sličnu britansku knjigu kao što je *Veliki rat na Pacifiku* od Hektora Bajvotera[6]) ili, u Sjedinjenim Državama, delo o istoj temi od Denlingera i Garija.[7])

Poslednju kategoriju japanske pomorske literature pretstavljaju poverljivi spisi. Ne može biti sumnje o tome da su Japanci posvetili znatnu pažnju bici kod Jutlanda, ali se takva razmatranja, besumnje, drže pod bravom i ključem — kakav je slučaj i sa specijalnim štabnim raspravama u Vašingtonu i Londonu. Izgleda da je to slučaj i sa običnim aktima koja se u zapadnom svetu otvoreno objavljuju. U Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji bitka kod Jutlanda proučavana je zbog njenih objektivnih pouka, koje se, sa razumljivim izmenama, mogu primeniti za svaku pomorsku bitku u budućnosti. Japance je više zanimalo proučavanje pouke za svoju sopstvenu buduću upotrebu, što je, razume se, svima takvim spisima dalo poverljiv karakter.

Stoga je razumljivo što nije mogao da postoji japanski Mahan, Korbet, Kasteks, Gros ili Manfroni — osim, naravno, neke, „neproslavljene vrste". Japanci su preveli i proučavali Mahana, ali nisu objavili nijedno svoje značajno delo o pomorskoj moći. Oni nisu bili toliko zainteresovani razmatranjima šta zamišljene flote mogu učiniti pod zamišljenim uslovima, koliko su bili zainteresovani iznalaženjem šta sve njihovi brodovi mogu učiniti pod *planiranim* uslovima, a to, očigledno, nije bilo zgodno da se objavljuje.

No, istraživača japanske pomorske misli ne ometa samo nedostatak autoritativnih domaćih studija. Dela koja bi mu stajala na raspoloženju sadrže naročitu teškoću u jeziku na kome su pisana, na što se žale čak i dobro školovani Japanci. Dok se knjiga za decu o mornarici štampa prostim katakana slovima, a „elementarni" po-

---

[4]) Poručnik bojnog broda Tota Ishimaru, I. J. N., *Japan Must Fight Britain.* Preveo Instructor-Captain G. V. Rayment, C. B. E., R. N. (New York, 1936).

[5]) Kinoaki Matsuo, Japanska pomorska obaveštajna služba, *How Japan plans to Win,* (Boston, 1942).

[6]) Hector C. Bywater, *The Great Pacific War* (Boston and New York, 1932).

[7]) Sutherland Denlinger and Charles B. Gary (Lieutenant Commander USNR), *War in the Pacific* (New York, 1936).

morski časopis izlazi u kinesko-japanskim ideogramima sa hiragana*) primedbama, časopis *More i vazduh* je bez takvih pomoćnih fonetskih znakova. Brošure koje se izdaju za rezervne oficire, a verovatno i za aktivne, sadrže nejasne oblike domaće azbuke; u jednom slučaju je upotrebljena šesta varijacija. Sem toga, jezik je tako zapleten da je prevođenje uopšte teško, a u nekim slučajevima neobičan način izražavanja čini tačno prevođenje na strani jezik nemogućim čime se čuva pravi smisao originala. Stoga je prevodilac prisiljen da pribegava parafraziranju i opisivanju, a može doći i do iskušenja da izostavi neke delove složenih glagola pa čak i rečenice, kada izgledaju suvišne. Onima koji nisu upoznati sa amfibiskom prirodom japanskih operacija može, naprimer, lako da se desi da izaberu pomorski izraz kada se radi o vojnoj primeni. U običnim slučajevima i kada se prevode obaveštenja o činjenicama, gornje složenosti možda ne pričinjavaju takve smetnje. Ali, nedostaci ove prirode čine ozbiljne prepreke kada se ispituje i proučava japanska *misao*.

Ilustracije radi navešćemo jedan interesantan slučaj. U francuskom prevodu svečanog usmenog referata koji je admiral Togo podneo po završetku Rusko-japanskog rata upotrebljene su reči „glavne neprijateljske snage".[8]) Ove reči, s obzirom na ostali tekst, izgleda da se jasno odnose na „kopnene snage", a isto tako i na pomorske. U jednom prevodu istog govora, koji su japanski pisci napravili na engleskom jeziku, izostavljena je jedna važna rečenica u francuskoj verziji i reči „glavne neprijateljske snage" prevedene su sa „glavne snage neprijateljske *eskadre*", pri čemu očigledna obilnost reči pokazuje da je reč „eskadra" dodata kod prevođenja.[9]) U zvaničnom nemačkom prevodu upotrebljen je izraz „glavna eskadra", mada se opet javlja gore pomenuta izostavljena rečenica.[10]) Ovaj referat biće razmotren docnije u vezi neprijateljstava o kojima govori.

Ostaju da se razmotre članci koje su pisali japanski pomorski oficiri za zapadnu tehničku štampu. Kada ti članci nisu strogo ortodoksni te stoga i ne izražavaju japansku misao, oni su politički i služe japanskim ciljevima. Evo primera te vrste: jedan oficir koji je pisao 1921 godine o bici kod Jutlanda, razmotrio ju je na osnovu

---

*) *Katakana* slova su japanski način pisanja pri kome se za 48 osnovnih slogova upotrebljavaju posebni, iz kineskog pozajmljeni, ali unekoliko skraćeni znaci.

Ideogram je pismo u kome su znacima označeni pojmovi a ne slova. Ovakav je kineski način pisanja iz koga su Japanci pozajmili svoje pismo.

Hiragana (ili hirakana) je običan japanski način pisanja slogova, koji se razvio iz kineskog načina pisanja reči na taj način što su znaci za reči prema svojoj fonetskoj vrednosti uzeti kao znaci za slogove i uprošćeni. Ovaj način pisanja je najviše uobičajen, ali je teži od katakana pisma. I jedno i drugo pismo pišu se odozgo na dole. — Prim. prev.

[8]) *Revue Maritime*, Paris, CCI (april-juni 1914), str. 339.

[9]) Viceadmiral Viscount Nagayo Ogasawara, *Life of Admiral Togo*. Prevod J. i T. Inouye (Tokio, 1934), str. 391.

[10]) *Der japanische-russische Seekrieg 1904/5, Amtliche Darstellung des japanischen Admiralstabe* (Berlin, 1911).

„tradicionalnog zadatka“ britanske mornarice.[11]) Njegova kritika protivničkih komandanata zbog prekidanja akcije kada se spustio mrak i nedostatka pritiska do presudne pobede istovetna je kritici koju su zapadni pisci jednom prilikom primenili na admirale japanske mornarice, Ita i Toga.

Na političkom polju i polju koje služi japanskim ciljevima uzećemo nasumce nekoliko primera, napisanih u vremenu kada je Japan bio odbio da produži ugovore o pomorskom ograničenju. Kapetan fregate S. Takagi podvukao je u broju za 1935 godinu *Brasejevog pomorskog godišnjaka* odanost svoje zemlje Vašingtonskom ugovoru *uprkos* razvoju vazduhoplovstva, koji je Japanu bio toliko koristan. U časopisu *Current History*, od novembra 1934 godine, kapetan bojnog broda G. Sekine istakao je da modernizovanje bojnih brodova i „znatan napredak u vazduhoplovstvu“ mnogo idu u prilog snagama koje bi napale Japan, dok su ratni događaji dokazali sasvim obrnuto. U časopisu *Foreign Affairs*, za januar 1935 godine, admiral K. Nomura je tvrdio da su postavljeni odnosi 5 : 5 : 3*) jako mrski japanskom narodu, a to je argument sumnjive vrednosti.

Svi ovi faktori doprineli su da se od japanske pomorske misli stvarno napravi zatvorena knjiga za zapadni svet. Stoga se i nameće pitanje da li je uopšte moguće otkriti teoriju koje se Tokio pridržava? Ipak se veruje da se to može postići ako se prouči „duh“ Japana, geografske karakteristike Dalekog Istoka i način na koji su se japanska pomorska strategija i taktika prilagodile ovim faktorima. Na ovaj način bićemo u stanju da otkrijemo nekoliko konstanti, nekoliko načina akcije koji su uvek primenjivani pod datim uslovima, i koji se zbog toga mogu smatrati kao osnova japanske pomorske misli.

II

Japanska misao je uvek bila tesno povezana sa istorisko-ideološkim faktorima. U tom pogledu su najubedljiviji dokazi profesora carskog Univerziteta Katsuro Hare u Kiotu.[12]) Vojna veština, pisao je on, bila je jedina koja je razvijana u Japanu od prastarog doba: ona je smatrana časnijom od svih i razvijana je na uštrb drugih dostignuća. Japan je usvojio vojni aparat zapada i upotrebljavao ga na već dobro pripremljenom polju. Po ovom piscu, bez obzira na to „da li se japanski razvoj sviđa drugim nacijama ili ne, Japan ne može da odredi granice napretka koje mora da dostigne, jer, gde nema napretka, tamo mora da nastane zastoj“.

1926 godine reč „napredak“ mogla je da ima čisto apstraktno značenje, uprkos ostalom tekstu, ali ako se na to gleda kroz prizmu

---

[11]) Lieutenant Commander Ichira Sato, I. J. N., *Brassey's Naval Annual* (London, 1921—1922), str. 77—84.

*) 5 : 5 : 3 označuje posle Prvog svetskog rata utanačeni odnos pomorskih snaga Engleske, SAD i Japana. — Prim. prev.

[12]) *Histoire du Japan* (Paris, 1926).

japanske istorije, ovu reč je nemoguće odvojiti od teritorijalnog povećanja putem rata.

Takvo povećanje širiće se, naravno, iz Japana kroz Daleki Istok. Bliskost Japana aziskom kontinentu često je upoređivana sa položajem Britanije u odnosu na Evropu. Izuzimajući strogo geografske uslove, ovo nije zgodno upoređenje. Britanska Ostrva leže pred vojnički moćnom Evropom i imaju Imperiju, niz pomorskih baza i prekookeansku trgovinu koja zahteva moćnu mornaricu kojoj služi i koju podržava. Japan nema pred sobom takve neprijatelje, a nema ni udaljene dominione ili posede, te ne bi mogao nikad da zaštiti svoju prekomorsku trgovinu zbog nedostatka daleko isturenih pomorskih baza i dovoljno snažne flote koja bi bila stacionirana u tim bazama. Savremena Britanija, nemajući planova na susednom kontinentu, razvila je strategiski defanzivnu pomorsku silu. Od nje se jedino tražila sposobnost da pobedi neprijatelja na otvorenom moru. Ista konstatacija važi, naravno, i za Sjedinjene Države.

Vojna slabost Azije i Australoazije, ogromna kopnena i prekomorska otstojanja koja odvajaju ovu oblast od važnih zapadnih vojnih i pomorskih grupisanja, kao i način na koji japanska ostrva gospodare zapadnim pacifičkim obalama u vezi sa mnogobrojnim ostrvima na malim razmacima na pravcu od Japana ka jugu — svi ti faktori idu na ruku uspehu pomorske agresije. Ratnički duh samuraja i vojnički pogodni oblici okoline Japana diktirali su da se mornarica upotrebi za transportovanje trupa ili za njihovo praćenje, a ne kao bojna snaga za bitku na otvorenom moru. Ustvari, „trupni brod" je bio taj koji je Japance i doneo u Japan.

Japanci su došli morem na ostrva koja sada zauzimaju. Posle vekovne ogorčene borbe, oni su uništili starosedeoce ili ih oterali na najsevernija ostrva. U tim operacijama došljaci su široko upotrebili svoje ratne brodove ili, bolje rečeno, svoje transportne brodove. Dok su se glavne i prvoiskrcane snage kretale suvim, jake flote su plovile duž obala na kojima su na bokovima neprijatelja iskrcavale potrebne snage na sličan način koga su se japanske eskadre pridržavale za vreme prvih meseci Drugog svetskog rata.

Tako je Džimu Teno — za koga se kaže da je bio prvi japanski car (660—585 pre n. e.) — krenuo sa Kijušijua, najjužnijeg od glavnih japanskih ostrva, preko Unutrašnjeg Mora do tačke u čijoj se blizini danas nalazi grad Osaka. Unutrašnje More je bilo vekovima japanski vojni prolaz. U mnogobrojnim ratovima među vodećim japanskim plemenima brod je bio omiljeno sredstvo za kretanje, a zemlja je bila predodređena za bitke. Od pomorskih bitaka bila je od značaja ona koja je 1186 godine, kod Dan-no-ura, u blizini Šimonosekija, vođena između Minamotove flote od 700 brodova i 500 brodova plemena Tajira, što je pretstavljalo redak događaj.

Posledica ovakve upotrebe plovidbe bila je da su Japanci prihvatili brod kao sredstvo za prevoženje, a ne kao sredstvo za borbu. Drugostepeni uticaj bio je neposredna veza koja je postojala između kopna i mora. Transporti su obično plovili duž obala i njihova glavna funkcija je bila da ukrcavaju ili iskrcavaju kopnene snage. Pomor-

ska taktika koja je formulisana u toku japanskog Srednjeg veka jasno pokazuje ovaj uticaj. Izrazi koji su dati raznim porecima koje je flota trebala da zauzme često su uključivali odnos prema zemlji. Jedan takav izraz značio je da je flota postavljena u izvesnom poretku u odnosu na neku planinu u blizini ili na nekoliko planinskih vrhova. Drugi izraz je označavao da je flota razvučena preko ulaza nekog zaliva — bilo u liniji ili u obliku polumeseca, što je zavisilo od upotrebljene terminologije.[13])

Kako se tada borba na moru obično malo razlikovala od borbe na zemlji i kako su Japanci bili najčešće u ofanzivi protivu ciljeva na kopnu, izgleda da su poreci flote i eskadre bili podešeni za saradnju sa ekspedicionim snagama i za njihovu zaštitu. Taktički poredak pred nekim zalivom značio je da dotična flota obezbeđuje ukrcavanje ili iskrcavanje snaga od neprijateljskih intervencija sa mora. Osnovnoj teoriji o „transportnoj floti" dodata je važna teorija o „zaštitnoj eskadri". Obe ove teorije korisno su primenjene prviput oko 1200 godine kada su se Japanci iskrcali na obalu Koreje i osvojili ovu zemlju.

Pokušaji invazije Japana od strane Mongola pod Kublaj Kanom 1274 i 1281 godine duboko su uticali na japansku pomorsku misao. Neprijatelj je zauzeo Cušimska Ostrva i iskrcao mnoge trupe na ostrvu Kijušiju. U bitkama na obalama, japanski brodovi, manji i daleko malobrojniji od mongolskih, često su bili tučeni uprkos njihovim bezobzirnim napadima i pokazanoj veštini.[14]) Međutim, njihova hitrost donela im je poneki uspeh i pokazala Japancima vrednost brzine. Neprijatelj, sa svoje strane, izmislio je zaštitu putem povezivanja svojih brodova u grupe slične tvrđavama, dakle defanzivnu improvizaciju koja nikad nije iščezla iz japanske misli. Uostalom, treba potsetiti da je Kublaj Kanovu armadu uništio tek snažan tajfun.

Japanci su se otada odali gusarenju, i to u velikim razmerama. U vremenu od 1400 do 1600 godine oni su opustošili obale Dalekog Istoka od Koreje (odakle su ih Korejci i Kinezi bili oterali pre mnogo godina) pa sve do ostrva Singapur, obala Sumatre, Bornea i Filipina. Na nekoliko mesta su gusari — čija su pljačkanja bila organizovana pod kontrolom japanskih feudalnih poglavica — uspostavili mostobrane na obalama koji su bili prethodnici oslonaca koje je uspostavio današnji Japan.

1587 godine Tojotomi Hidejoši, koga Japanci slave kao osnivača svoje mornarice, krenuo je sa 150.000 ljudi morem od glavnog ostrva ka Kijušiju da bi na tom ostrvu suzbio pobunu plemena Satsuma. Zatim se okrenuo prema severu i potčinio je, opet pomoću pomorskih snaga, jednog buntovničkog kneza. 1592 godine krenuo je da ponova osvoji Koreju. Organizujući vojsku od 300.000 ljudi pozvao je kne-

[13]) Kapetan bojnog broda vikont Ogasavara, „Istoriska rasprava o japanskoj mornarici". Prevedeno u *Revue Maritime*, Paris, CC (januar-mart 1914), str. 96—97.

[14]) Nakaba Yamada, *Ghenko, the Mongol Invasion of Japan* (New York, 1916), str. 185.

ževe čiji su se posedi nalazili na morskoj obali da spreme veliku flotu. Hidejoši je sam nadgledao izgradnju nekih većih brodova, među kojima i *Kikana* ili zastavni brod, zvani *Nihon Maru*. Ovaj brod i brodovi koji su ga pratili bili su pre transportni nego ratni brodovi. Um koji je gradio ove „četvrtaste sanduke" više je razmišljao kao komandant kopnenih snaga na obali Koreje nego kao komandant bojne eskadre koja je namenjena za akciju u Cušimskom Moreuzu ili u Žutom Moru.

Način na koji je komandantova eskadra bila organizovana i usidrena poklanja znatnu pažnju pojedinostima, što je bilo posledica iskustva iz prošlosti, i pokazuje veću primenu opreznosti od one što se obično pripisivala Japancima. *Nihon Maru* i brodovi koji su ga pratili ukotvili su se iza odbranbene linije koja je bila sastavljena od velikog broja malih brodova međusobno povezanih konopima i usidrenih po pramcu i krmi. To je očigledno bila gipka primena mongolskog poretka. Brodovi u centru zaštitnog kordona bili su opremljeni napravama za bacanje „đuladi". Ispred ovog odbranbenog bastiona brzi izviđački brodovi vršili su osmatranje neprijatelja. Zastavni brod bio je opkoljen manjim ratnim brodovima, dok su razni transportni brodovi i brodovi za snabdevanje, uključujući nosače vode i konja, činili začelje.[15]) Primenjene su mere da se eskadrama da „oklop" protivu tadašnjih nespretnih musketa, i to u vidu slojeva bambusa.

U ratu protivu Koreje obe glavne japanske armije iskrcale su se na jugu i brzo zauzele prestonicu. Eskadre, koje su, krstareći, štitile komunikacije, srele su i oterale nekoliko neprijateljskih eskadri koje su pokušavale da ometu operacije. Treća japanska ekspediciona armija upućena je da udari Korejcima u bok sa jedne tačke na zapadnoj obali, dok je planiran drugi pokret kroz Žuto More i protiv same Kine. U tom kritičnom trenutku korejski admiral Ji-sun pojavio se na palubi „oklopljenog" drednota *kopuksona* ili „kornjače", koji je predvodio veliku formaciju brodova koja je verovatno uključivala i druge jedinice istog novog tipa. Japanski ratni i transportni brodovi, koji su se kretali duž zapadne obale, bili su uništeni, a japanske zaštitne eskadre razbijene. Hidejošijeve armije, otsečene od Japana, povukle su se ka obali. Da nije bilo intriga na korejskom dvoru, koje su napadači, možda, potpirivali i koje su imale za posledicu smenjivanje Ji-suna, Korejci bi Japance sasvim isterali iz svoje zemlje.

U ovom ratu Japanci nisu pokušali da obezbede gospodarenje morem kao preduslov za invaziju. Sudeći po njihovim docnijim akcijama, pouka koju su Japanci izvukli iz ovog gorkog iskustva nije bila da je trebalo obezbediti prevlast na moru, već prosto da je trebalo transportne i ratne brodove bolje zaštititi kako u materijalnom, tako i u organizaciskom pogledu. Hidejošijevi admirali su, možda, pokušali da unište korejsku flotu na početku rata. Ali, ostvarenje bi značilo dugo odlaganje, a u međuvremenu bi se Koreja i Kina mogle

---

[15]) *The Navy* (Tokio, april), str. 5.

spremiti da odbiju napadače. Da bi postigli ovo odgađanje, Korejci bi morali samo da izbegavaju bitku, povlačeći se među svoja ostrva gde bi se usidrili pozadi prepreka. Korišćenje obalske razuđenosti i plime bili su dobro poznati činioci u taktici onog vremena.[16]) Sem toga, svaki brod koji bi tražio korejsku flotu značio je brod koji ne može da dejstvuje kao transportni brod, odnosno koji neće biti na raspoloženju za odbranu transporta ako bi ih napao neki neprijateljski pomorski odred. Politička situacija u ono vreme bila je komplikovana nevojnim okolnostima, ali čovek može samo da pretpostavlja ono što bi se desilo da se suparništva na japanskoj strani nisu umešala i u operacije. Korejci su se mogli naterati da mole za mir pre nego što bi „kornjača" mogla da izmeni ratnu sreću.

Sećajući se sudbine Mongola koji su zbog gubitka prevlasti na moru bili ostavljeni na ostrvima između Kijušija i Cušime, Hidejoši nije smeo da zanemari ovu činjenicu. Očevidno, on je morao da bira između čišćenja mora i rizikovanja da naiđe na neprijatelja, koji je postao nepobediv na kopnu, ili primanja rizika na moru da bi sebi obezbedio uspeh svojih vojnih poduhvata na kontinentu. Japanci su potcenili svog neprijatelja na moru i dobili ozbiljan šah od strane novog i opasnog oružja. Posle toga, oni su budno motrili na svoje stvarne i moguće neprijatelje da bi nova oružja iskoristili do krajnje mogućnosti.

Ispravnost japanskog učenja isprobana je posle nekoliko godina. 1597 godine Hidejoši je ponovio svoj napad na Koreju, pošto je našao način da na njenim obalama obezbedi oslonce, što je postalo značajan pojam u japanskoj vojnoj misli. Smanjena korejska flota skoro je istrulila na svojim sidrištima, dok je Hidejoši sagradio novu flotu. Došlo je do pomorske bitke koja je bila potpuna pobeda Japanaca, ali to je bio besplodan trijumf. Posle prvog napada Korejci su, valjano potpomognuti od strane Kineza, utvrdili svoju zemlju tako da su Hidejošijeve snage, koje su ranije napredovale lako i brzo, bile prisiljene da nastupaju milju po milju i bile naposletku zaustavljene pred prestonicom Seul. Jedared su japanske kopnene snage učestvovale u pomorskom boju koji je ustvari izvojevan na obali, koji je bio preteča istovremenih borbi na suvu, moru i vazduhu koje su karakterisale agresiju protivu zapadnih sila 1941—1942 godine. Japanska vojna situacija se naglo pogoršala i postala beznadežna kada je Ji-sun, ponova pozvan da komanduje korejskom flotom, naneo japanskoj armadi značajan poraz. Japanske kopnene snage, i same iznurene, iskoristile su uzmicanje svojih pomorskih snaga i evakuisale Koreju. Ji-sun je napao brodove sa trupama u povlačenju i naneo im je teške gubitke, izgubivši tom prilikom i svoj život.

Hidejoši, prvenstveno čovek kopna, pripisujući propast više porazu svoje flote nego svojih armija, otkrio je amfibisku prirodu japanske strategije tvrđenjem da se njegove armije na kopnu i moru nisu pravilno *međusobno podržavale*. Ova gorka lekcija nije naterala Japance da revidiraju svoje pomorske teorije, već ih je naučila da

[16]) Ogasawara, *Revue Maritime*, Paris, CC, 96.

ne treba traćiti vreme ili previdети mere za obezbeđenje uspeha na kopnu. Da Korejci nisu pronašli „kornjače“, prva invazija Koreje morala bi da bude uspešna, čak iako bi severne obale Žutog Mora bile načičkane netučenim korejskim i kineskim ratnim brodovima. Hidejoši je udario kada je politička i vojna situacija na kontinentu za to bila naročito povoljna, isto onako kako je to učinjeno i 7 decembra 1941 godine.

Posle ovih ratova vladari Japana odlučili su se za potpunu izolaciju od spoljnog sveta. Zabrana opštenja sa drugim narodima osnažena je ukazom koji je zabranjivao građenje brodova čija je dužina prelazila 75 stopa. Japan je ostao usamljenička nacija dok ga posete komodora Perija 1853—1854 godine nisu učinile pristupačnim spoljnom svetu. U međuvremenu, pomorske i vojne snage praktično su nestale, pri čemu su se prve degenerisale u vrstu obalske straže sa zadatkom da sprovode izolaciju zemlje. I dok su se ljudi na zapadu pitali šta li je Japan mogao da učini u vremenu svoje izolacije od ostalog sveta — i sa mnogobrojnim i moćnim flotama brodova od 74 stope — činjenica je da je japanska pomorska misao spavala više od dvesta godina.

Japan se bio povukao iz međunarodnih odnosa u vremenu kada su galije jedrile po Sredozemnom Moru i pre nego što se glomazna galiona razvila u liniski brod i fregatu*) koji su se održali u toku XVII, XVIII i delom XIX veka. Japan se probudio u danima pare i gvozdenih brodova. Buđenje je bilo označeno neprilikama sa stranim silama i bombardovanjem Kagošime i Šimonosekija. Japanci su izgubili malo vremena u prilagođavanju novih tekovina zapada svojim svrhama. Stare, uspavane pomorske teorije su novim razvojem pre pojačane nego oslabljene. Ako Japanci u prošlosti nisu skrenuli sa svog puta u pogledu rizikovanja gubitka ratnih brodova, oni su sada morali da shvate da će ih svaka skupa pobeda ostaviti slabe prema silama koje bi iz toga mogle da izvuku koristi. Ratni brodovi se više nisu brojali na stotine — Hidejoši je jedrio prema Koreji sa sedam stotina brodova. Pet do šest bojnih brodova ili krstarica i dvadesetak torpiljarki sada su pretstavljali značajnu snagu.

Sa ove tačke gledišta može se japanska pomorska teorija ceniti ne samo prema strategiskoj raspodeli eskadri i njihovom načinu upotrebe, već i prema usvojenim taktičkim porecima. Po ovom pitanju čovek je prinuđen da ide od opšteg ka posebnom, od strategije do taktike. Složenost čak i najobičnijeg pomorskog boja je tolika da nije uvek pametno izabrati pojedinačne detalje akcije i pokušati da

---

*) *Galija* je u Srednjem veku bila ratni brod na vesla, a imala je i jedra: nju su naročito upotrebljavali italijanski pomorski gradovi. Njena dužina iznosila je oko 40, a širina oko 5 m sa deplasmanom od 200 t; bila je naoružana topovima. Krajem Srednjeg veka od galije se razvila galeasa, velika do 1.000 t.

Galiona je bila španski i portugalski ratni brod na jedra krajem Srednjeg i početkom Novog veka.

Liniski brodovi imaju svoj naziv po liniji u kojoj su se borili.

Fregata je bila brzi ratni brod sa jedrima na tri jarbola i prečkama. Ona je služila za prenošenje izveštaja, osmatranje obala i napade na trgovinu. — Prim. prev.

se iz njih izvedu neke opšte teorije. Bura na moru i slaba vidljivost dovode u pitanje i najbolje planove baš kao i nedostatak municije. Jedan admiral može privremeno da prekine akciju ne samo da bi spasao svoje brodove od uništenja, već prosto da bi sredio svoj poredak i ponovo procenio situaciju. Kada su kurs i poredak neprijatelja pometeni, komandujući bi mogao poverovati da neprijatelj žuri napred, dok se on stvarno udaljava. Stoga svaki pokret, koji se vrši pod pritiskom borbe, izazvan možda ovim ili mnogim drugim činiocima, i nije ustvari deo nekog duboko smišljenog plana. Međutim, kada se takva taktika primenjuje skoro automatski u više bitaka i kada odgovara opštoj političkoj i strategiskoj situaciji, ona dobija karakter ustaljene doktrine. Na ovoj osnovi razmotrićemo ukratko operacije mornarice savremenog Japana.

Dok se moderna japanska mornarica držala starih načela, ona je usvojila naročite postupke da bi iskoristila najnovije oružje i prilagodila se novim uslovima. Bitna zavisnost prekomorskih ekspedicionih snaga od njihovih komunikacija učinila je potrebnim da japanski admirali motre na neprijateljske pomorske snage pažljivije nego što je to činio Hidejoši. S druge strane, Tokio je žudno usvojio činilac brzine koji je tako savršeno odgovarao teorijama koje su postale tradicionalne. Za britansku mornaricu brzina mašina značila je sposobnost da se neprijatelj prisili da primi bitku. Dok su američki stručnjaci kod bojnih brodova dugo davali prednost oklopu nad brzinom, poslednjih godina usvojena je doktrina brzine isto tako kao i doktrina oklopa. Međutim, za Japance brzina znači sposobnost da se vodi borba na velikom otstojanju ili da se prekine akcija; ona je takođe izražavala sposobnost da se neprijatelj primora da se ravna prema japanskom manevru „flankiranja“ — omiljenom japanskom pokretu na suvu, moru, pa u nekom smislu i u vazduhu. Sem toga, Japanci su svoje brze brodove bili naročito dobro podesili za artiljerisku brzu paljbu u čemu su uvek bili vrlo vešti.

Brzina je omogućila Japancima da svoje strategiske misli prenesu u područje taktike, u praksu bitke. To je značilo da su Japanci mogli da udare brzo, da se povuku ako je pritisak jak, kao i da ograniče svoj rizik ako to prilike budu zahtevale. U domenu strategije smatralo se neophodnim da se neprijatelju nanese samo onoliko štete koliko je potrebno da se njegove snage drže udaljene od voda „trupnih brodova“. Taktički cilj je bio da se deo neprijateljske flote toliko ošteti da bi se ova naterala da napusti zabranjene vode. Štetu većeg obima trebalo je nanositi neprijatelju samo uz znatno smanjenje prihvaćenog rizika.

U Kinesko-japanskom ratu 1894—1895 godine ispoljila se ona tesna saradnja između japanskih armija na kopnu i pomorskih snaga, na čiji se nedostatak toliko žalio Hidejoši. Japanci su znali da kineska flota admirala Tinga ne pretstavlja onoliku opasnost koja bi joj se mogla pripisati prema podacima na hartiji. Kineska municija većih kalibara bila je neefikasna, jer je nije bilo dovoljno, a delom je bila i neispravna. Japanska brzina gađanja bila je četiri do pet puta veća od protivničke brzine. Japanci su davali prednost jako eksplo-

zivnim granatama, čiji su pogoci rušili, ali, ipak, nisu bili uništavajući, nad zrnima koja su probijala oklop i morala da prodru do najosetljivijih mesta da bi bila potpuno efikasna. Japanci su verovatno više težili da zaustave neprijatelja u prvim fazama boja nego da troše vreme da bi ga potopili. Ukoliko bi bitka duže trajala, utoliko je bilo više prilika da neprijatelj ošteti ili uništi japanske brodove.

Rat je počeo torpedovanjem kineskog transportnog broda *Kovšing* i savlađivanjem nekoliko malih kineskih ratnih brodova. Admiral Ting je izišao na more, ali nije uspeo da pronađe svog protivnika admirala Ita koji je bio zauzet praćenjem transportnih brodova koji su prevozili trupe. Uznemireni napredovanjem koje je neprijatelj postigao u Koreji i strahujući da će trupe, upućene suvim, stići suviše dockan, Kinezi su uputili Žutim Morem flotu transportnih brodova koju su obezbeđivale eskadre admirala Tinga. Japanci nisu uspeli da spreče ovo prevoženje trupa niti povratak praznih transportnih brodova. Međutim, oni su napali kinesku flotu i držali je neko vreme praktično opkoljenu.

Francuski kapetan bojnog broda G. Darije (G. Darrieus) lepo je opisao ovu bitku sa nekoliko reči u svojoj knjizi *Rat na moru.*[17])

„Admiral Ito... žudeći da nadoknadi nezgodu slabe zaštite svojih brodova, a u isto vreme želeći da iskoristi svoju nesumnjivu nadmoćnost u brzini i artiljeriji, kretao se po kursu koji je postepeno menjao, držeći svoje dve kolone na otstojanju od neprijatelja, koje je uvek bilo veće od tri hiljade metara, i uspeo je da malo pomalo flankira desno krilo kineske eskadre. Ovo krilo... bilo je skoro odmah razbijeno; glavnina kineskih bojnih brodova skrenula je za dve tačke udesno da bi svome krilu pritekla u pomoć, ali je time pokvarila svu pravilnost opšteg poretka; neki brodovi zaklonili su vatru drugih i Kinezi su izgubili bitku."

Admiral Ito je pretrpeo izvesnu štetu na nekoliko svojih brodova i nije iskoristio prednost koju je imao. Mada je jedan japanski oficir izrazio mišljenje da bi još jedan čas borbe značio zarobljavanje dve najveće jedinice kineske flote, ova se, ozbiljno pritešnjena, izvukla i vratila u svoju bazu. Japanski komandant je izvestio: „Pošto je laka eskadra bila odvojena od moje glavnine velikom daljinom i pošto se *približavao* zalazak sunca, to sam prekinuo akciju."[18])

Jedna savremena autoritativna ličnost je zapazila da je „admiral Ito ukoravan što nije uništio celu kinesku flotu."[19]) Docniji kritičar pak primetio je: „Pobeda je na taj način bila daleko od Nelsonovog ideala, uništenja neprijatelja."[20]) Darije je dozvolio da pobeda bude „nepotpuna".[21]) To su, naravno, sve zapadnjačka mišljenja. Sa stanovišta japanske pomorske misli, Kinezi su bili sprečeni da ome-

[17]) Strana 105. Ovo delo je preveo i objavio U. S. Naval Institute (Annapolis, 1908).

[18]) *Brassey's Naval* Annual (London, 1895), str. 107.

[19]) Vladimir, *The China-Japan War* (Kansas City, 1905), str. 126.

[20]) H. W. Wilson, *Battleships in Action* (London), I, str. 105.

[21]) *War on the Sea*, str. 106.

taju kretanje trupnih brodova Žutim Morem i nisu svojim protivnicima naneli veću štetu. Admiral Ito je nastavio da prati transporte upućene ka Port Arturu i učestvovao je u bombardovanju ove kineske tvrđave koja je bila ubrzo zauzeta.

Glavna završna akcija rata bila je zauzimanje kineske baze Vej-haj-Vej, čija je operacija mogla da posluži kao model za japanski napad na Javu početkom 1942 godine i za njihove operacije posle toga ma gde u Indiji. Kopnene trupe i mornarička pešadija iskrcane su na bokovima kineskih položaja koji su držani pod stalnom artiljeriskom vatrom sa brodova. Posle nekoliko skupih neuspeha, japanski razarači su prodrli u luku, koja je bila zatvorena prema kopnu, i naneli ozbiljnu štetu brodovima admirala Tinga koji su bili usidreni u njoj; pri tome je jedna velika jedinica potopljena artiljeriskom vatrom sa jednog kineskog fora koji je napadač bio zauzeo.

Jačina pomorskog pritiska koji su Japanci izvršili u ovom ratu bila je malo veća nego što je bilo potrebno da se zajemči neometano napredovanje njihovih kopnenih snaga. Ne bi bilo mudro da su pokušali više — jer je to bilo nepotrebno i riskantno; svaki brod, izgubljen u nepotrebnoj bici ili u nepotrebnom produženju bitke, bio bi brod koji se više ne bi mogao upotrebiti u potrebnoj bici, a od njega bi mogla da zavisi sudbina trupnih transportnih brodova.

Bitne razlike između ovakvog shvatanja i ortodoksnih teorija zapada ponajbolje se mogu prikazati upoređujući japanske pomorske borbe sa „minimalnim rizikom" i upotrebu pomorskih snaga protivu ciljeva na kopnu, kako je to i učinio, dajući i neke komentare, britanski admiral Nelson. On je pisao 1796 godine da bi „bio više nego ljut" na predloge da se britanski brodovi upotrebe za saradnju sa kopnenim snagama. Tvrdio je da je njegov zadatak da „goni" neprijateljske brodove „i ako ih ma gde stignem gde postoji *mogućnost* da se oni napadnu, možete biti sigurni da ću ih ili zarobiti ili *uništiti* uz *rizikovanje svoje eskadre*."[22])

Izbijanje rata sa Rusijom 1904 godine zateklo je admirala vikonta Ita na odgovornom položaju za sve operacije. Pomorske snage su se nalazile pod admiralom Togom. Iako šest godina ranije nije bilo dozvoljeno jednoj američkoj armiji da krene za Kubu dok se ne utvrdi gde se nalazi španska flota i dok se ona ne uništi, Japanci nisu gubili vreme u razmišljanju da li da upute svoje transporte prema neprijateljskoj obali. U američkom slučaju odlaganje je značilo isključivanje rizika za transporte bez ikakve koristi za neprijatelja. Međutim, admiral Ito nije hteo da dâ Rusima vremena u kome bi oni postali jači. Jedna jaka, ali slabo obučena ruska flota bojnih brodova nalazila se u Port Arturu, dok je mala eskadra krstarica bila usidrena u vodama Vladivostoka. Docnije je car mogao da pošalje na Daleki Istok svoju baltičku eskadru. Izgleda jasno da Japanci nisu mogli sebi da dozvole pobedu nad flotom u Port Arturu, koja bi ih učinila suviše slabim da se nose sa ruskim pojačanjima.

---

[22]) Sir Nicholas Harris Nicolas, *The Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Nelson* (London, 1846), VII, str. IX, 1VIII.

Isto tako, očigledno je da bi zauzimanje obala na Dalekom Istoku, kojima su vladali Rusi, automatski isključilo svako pomorsko groženje Japanu. Ipak su ruske eskadre u istočnim vodama bile opasnije nego što su bile kineske eskadre, pa je zato bio potreban energičniji postupak. Međutim, treba naglasiti da je admiral Togo dejstvovao pre defanzivno — da bi zaštitio armije svoje zemlje — nego ofanzivno, motreći samo na neprijateljske pomorske snage.

Ovo zapažanje se zasniva na početnim rečenicama zvaničnog japanskog izveštaja koji govori o prvim pomorskim akcijama u ovom ratu. Takav izveštaj ne bi bio napisan posle akcije jednog Nelsona ili jednog Perija (Perry), Drejka (Drake), Pol Džonsa (Paul Jones) ili Feregata (Farragut).

„Japanska kombinovana flota izvršila je sa uspehom pokret za *ugrožavanje* neprijateljske flote, što je imalo za posledicu da ova *odustane* od namere da napusti Port Artur... Vrhovni komandant Togo, da bi potpomogao *suvozemne* operacije... izdao je zapovesti... Sajen divizijama... da zavedu i ugroze neprijatelja i da time pomognu 3 armiji.“[23])

Primoravši neprijatelja da „odustane od namere da napusti Port Artur“, izbegnuta je pomorska bitka, ali transporti koji su napuštali Japan bili su osigurani. Gornji citat je naročito značajan kada se čita u vezi *francuskog* prevoda govora admirala Toga koji je ranije spomenut:

„Čim su otpočela neprijateljstva, na osnovu zapovesti Vašeg Veličanstva, uzeo sam u obzir topografiju mora i *kopna*, kao i mesto *kopnene borbe* i zaključio da se glavna neprijatelska snaga nalazi prema Port Arturu, pa sam zato požurio u tom pravcu, a ne prema Vladivostoku.“[34])

Admiral Togo je još pre formalne objave rata otplovio u pravcu Port Artura, a napred je uputio odred razarača koji su rusku flotu našli usidrenu i uspeli da torpeduju dva bojna broda i jednu krstaricu. Međutim, oni nisu uspeli da ih potope. Togo sam, mada je na jarbolu dat uznemirujući signal, nastupao je oprezno, suviše oprezno kako se tvrdi na zapadu, gde se uopšte smatra da bi otsudan napad imao kao rezultat uništenje neprijatelja. Kada je postalo očevidno da bi braniočeve obalske baterije mogle da nanesu priličnu štetu napadačevim brodovima, ovi su povučeni. To je bio gore citirani pokret za „ugrožavanje“.

Dotada su japanska iskrcavanja bila ograničena na Južnu Koreju. Kada je došlo vreme da se jedna armija pošalje u Zapadnu Koreju, preduzete su energične mere da se spreči ruskoj floti da napusti Port Artur čak i potapanjem brodova za blokiranje prolaza u kanalu. Međutim, ova operacija nije uspela. Admiral Togo se zatim odlučio za jednu amfibisku operaciju iskrcavanjem mornaričke pešadije na jednoj tački u blizini zemljouza koji odvaja poluostrvo sa Port Arturom od kopna prema severu. Mostobran se nalazio preko

---

[33]) *United States Naval Institute Proceedings* (septembar-oktobar 1914), str. 1283.

[34]) *Revue Maritime*, CCI (april-jun 1914), str. 339.

puta Eliotskih Ostrva na kojima su Japanci bili uspostavili isturenu pomorsku bazu. Ostrva su bila spojena balvanskim barikadama za odbranu od torpednih čamaca, a prilazi mestu iskrcavanja osigurani minama. Zahvaljujući dolasku japanske transportne flote, ruska tvrđava i pomorska baza bila je otsečena od ostalih ruskih snaga u Mandžuriji. Japanci su, sem toga, dobili bazu odakle su se mogli upraviti napadi protivu glavnih neprijateljskih armija sa zapada isto kao i sa Koreje prema istoku. Na ovaj način prikazana je očevidna istina japanske pomorske misli, koju je izrazio vice-admiral vikont Nagajo Ogasavara:

„Što se tiče taktike Džimu Tena, prema kojoj se prave dugi zaobilazni putevi morem da bi se neprijatelj napao s leđa, ona je identična sa taktikom naših modernih flota.“[25])

Japanci, koji su se iskrcali preko puta Eliotskih Ostrva, nastupali su po uzanom zemljouzu protiv koga je bio upućen mali odred topovnjača. Kada ovi nisu uspeli da stignu na vreme, napad na zemlji bio je odložen do narednog dana. Takav je bio odnos kopnenih i pomorskih operacija Tokija.

Dok su veliki japanski pokreti na kopnu polazili od nekoliko tačaka duž korejsko-mandžurske obale i bili upravljeni ka severu u pravcu Mukdena i ka konačnoj pobedi, amfibiski pokreti, koji su gore pomenuti, mada su vođeni po suvu, ukoliko se ticalo pohoda ka Port Arturu, bili su u suštini pomorski po svom cilju. Ruska baza, blokirana sa kopna i mora, nije mogla da se drži beskrajno. Saznanje da je Baltička flota upućena na Daleki Istok imalo je za posledicu napadačevo ubrzanje opsade. Njegov cilj nije bila tvrđava, već flota koja se bila sklonila u njoj. Japanci su lakše mogli da podnesu gubitak hiljade života i mnogo ratnog materijala da bi postigli svoj cilj nego da svoje ratne brodove izlože opasnosti. General-potpukovnik ser Jan Hamilton, koji je kao britanski posmatrač bio dodeljen japanskoj 1 armiji, zabeležio je:

„Danas sam dugo razgovarao sa jednim štabnim oficirom uglavnom o Port Arturu i o dejstvu haubica od jedanaest palaca. Izgleda da su nekoliko puta pogodile brodove u luci i da će, čim general Nogi uspe da ih potopi, jedan deo njegove armije biti verovatno doveden ovamo.“[26])

Kako se to „ovamo“ odnosilo na jednu tačku u unutrašnjosti, udaljenu više od dve stotine milja prema severu, može se zaključiti da su Japanci osećali da mogu smanjiti svoje napore protivu Port Artura čim ruska flota jednom bude bila uništena. Ukratko, cilj bi bio postignut iako tvrđava ne bi pala.

Međutim, pre nego što je do toga došlo, ruska flota je isplovila; posledice toga bile su očevidno slične bici na Jalu između admirala Ita i Tinga. Namera Rusa bila je da stignu do Vladivostoka, a cilj Japanaca da spreče ovo „bekstvo“. U oba slučaja osnovna zamisao

---

[25]) Ogasawara, *Revue Maritime*, Paris, CXCVIII (juli-septembar 1913), str. 260.

[26]) *A Staff officer's Scrap-Book during the Russo-Japanese War* (New York, 1907), II, 270—271.

bila je vojnička. Tokio nije mogao da gleda na opsadu Vladivostoka bez ozbiljnih strepnji. Ova se oblast lako mogla braniti i japanski oficiri su, kako se čulo, ustuknuli od zadatka da napadnu ovaj položaj. Sem toga, ova oblast je imala malu unutrašnju vrednost za Japan. Ne samo što su njome gospodarili Japanci, čija su ostrva skoro zatvarala izbočinu na kojoj leži Vladivostok, nego su mnogo bogatije vrednosti ležale prema zapadu — Koreja, Mandžurija — i, eventualno, sama Kina. Spajanje ruskih pomorskih snaga iz Port Artura i Vladivostoka bila je stvar koja bi imala neznatne posledice, beskrajno manjeg značaja nego što bi imalo spajanje neprijateljskih nemačkih i italijanskih pomorskih snaga za Britaniju u Drugom svetskom ratu. Uprkos povremenim japanskim suprotnim tvrđenjima — a ova tvrđenja i sama protivureče pouzdanijim iskazima japanske pomorske misli — rusku portartursku flotu trebalo je zadržati u njenoj bazi da bi je kopnene snage mogle zarobiti, ako se ne bi mogla osakatiti nizom borbi na moru u kojima bi Japanci mogli da prime minimum rizika.

Taktika, kao i strategija protivničkih snaga jasno pokazuju ruski nemar prema ovim činiocima sem osnovnog da se stigne u Vladivostok. Njihovi su protivnici zaista imali više koristi da osujete ovaj ruski *plan* nego da unište njihovu *flotu*. Moglo se očekivati da će bliska akcija i brza vatra postići svoj krajnji cilj. Mada je najefikasnija dalekometna artiljerija dejstvovala pod nepovoljnim uslovima, Japanci su savladali ovu teškoću kompromisom. Oni su usvojili taktiku velikog dometa kao osnovnu formulu, s tim da se modifikuje povremenim ispadima u kojima bi se razvio maksimum vatre.

U bici u Žutom Moru, 10 avgusta 1904 godine, koja je usledila ruskom izlasku, admiral Togo je bio više naklonjen velikom nego malom dometu. Kao i u slučaju poraza admirala Tinga, ruski poredak je doveden u nered, ali su Japanci od ove činjenice izvukli samo male koristi. Opet je približavanje noći i prisustvo ruskih razarača navelo Toga da prekine akciju. Jedan ruski bojni brod, teško oštećen i jako pometen, stigao je srećno u Kijaočau, a ostali su se vratili u Port Artur. „Togo je, suprotno Nelsonu, ustuknuo od produženja akcije do uništenja neprijatelja.“ Sam je admiral Togo izvestio da je boj „zadao ozbiljan udarac neprijateljskim *planovima*“. Uspeh je postignut, jer je neprijatelj sprečen da stigne u Vladivostok.

Mada nijedan neprijateljski brod nije bio poslat na morsko dno, na japanskom kopnenom frontu zavladala je velika radost kada je stigla vest o ovoj bici. Ser Jan Hamilton pisao je: „Vrhovna komanda se jako raduje i Sugiura kaže da se očekuje da će Port Artur pasti za tri ili četiri dana i da će flota postati plen pobednika.“[27]) Japanska mornarica ne samo što se uzdržavala *da uništi neprijatelja samo radi uništenja*, već ona nije ni stajala na gledištu da je neprijateljska flota njen prirodan cilj prosto zato što plovi. Neprijateljska flota morala je da pređe domašaj japanske kopnene moći pa tek da po-

---

[27]) *Ibid.*, II, 9.

stane zakoniti cilj japanske pomorske moći. Pronalazak aviona trebalo je da ovom shvatanju dâ naročiti značaj.

Dok je bitka u Žutom Moru bila u toku, tri ruske krstarice, stacionirane u Vladivostoku, žurile su prema jugu, nadajući se da će se spojiti sa flotom iz Port Artura u njenom pokretu na sever. Ova eskadra naletela je u Japanskom Moru, nekoliko milja severno od kanala kod Cušime, na nadmoćnije snage neprijateljskih krstarica pod admiralom Kanimurom. Istorija se ponovila. Borba se vodila na velikom otstojanju, i kada je Kanimura primetio da je jedan ruski brod stao, a da druga dva, teško oštećena, uzimaju pravac ka Vladivostoku, prekinuo je akciju. Britanska zvanična istorija kritikovala je i Toga i Kanimuru zato što su prekršili „osnovno pravilo ratovodstva po kome, u jednom prihvaćenoj bici, ne treba štedeti napore za postignuće odlučnog rešenja".[28]) Ovo, kako je sada postalo jasno, nije bilo osnovno pravilo u japanskoj doktrini za rat na moru.

Kada su ruski brodovi oterani natrag u svoje luke, japanska armija je nastupala velikom energijom protiv Port Artura. Ključ cele situacije bilo je uzvišenje od 203 metra koje je dominiralo lukom i dozvoljavalo osmatranje gađanja ruske flote koja je tamo bila sklonjena. No, pošto je niz žestokih pešadiskih juriša odbijen sa gubitkom od nekih desetak hiljada ljudi, uzvišenje je ipak zauzeto i na njemu je instalirana japanska *mornarička* osmatračnica. Sada, kada su se japanski opsadni topovi mogli tačno upraviti na ruske brodove, njihovo uništenje bilo je stvar samo od nekoliko časova.

Posle pada Port Artura, Japanci su opravili svoje brodove, položili mine pred Vladivostokom da bi sprečili izlazak nekoliko brodova koji su se tamo nalazili i očekivali su dolazak ruske Baltičke flote — zvanično poznate kao Druga pacifička eskadra, koja je bila pod komandom admirala Roždestvenskog. Portarturska flota više nije postojala, otsudna kopnena vojna je izvojevana i dobijena, a Baltička flota, iznurena putem, nije mogla da sačinjava neku ozbiljnu pretnju u pogledu konačnog ishoda rata. Nelson je gonio francusku flotu admirala Vilneva preko Atlantskog Okeana do Zapadne Indije i odande natrag do Trafalgara. Admiral Togo nije pokazao ni najmanju sklonost da preduhitri Ruse da uplove u Indiski Okean i, verovatno, da je admiral Roždestvenski promenio svoje mišljenje kada je bio u blizini Šangaja, nikakav pokušaj ne bi bio učinjen da se spreči njegov povratak u Evropu. Japanska flota je pre bila dinamička pregrada nego koplje. U ranijim operacijama neprijateljska flota oterana je natrag u svoju bazu, pa je baza zauzeta. Ovoga puta trebalo je neprijatelja držati daleko od svoje baze. Neprijatelju je trebalo naneti što više štete i osujetiti njegov plan, a da se ne oslabe snage napadača. Što je ova „šteta" imala za rezultat uništenje, mora se pre pripisati ruskim greškama nego japanskim planovima. Japanski planovi, u kojima je bila pravilno procenjena stvarna jačina Rusa i ekonomično predviđena sredstva za njihovo uništenje, bili su u suštini dobri, — ali pre u istočnjačkom nego u zapadnjačkom smislu.

[28]) Citira H. W. Wilson, *supra*, str. 224.

Kada je Togo isplovio da bi sreo neprijatelja, on je zahtevao uništavajuću pobedu. Ali je to pre bilo egzaltiranje ljudstva nego stvarno postavljanje cilja. I neefikasan napad na portartursku flotu na početku rata pratio je nelsonovski signal.*) U svome posleratnom izveštaju, koji je već spomenut, admiral Togo je, naravno, razmotrio presudnu bitku sa Roždestvenskim. Njegove reči su različito prevedene. Francuska i „duga" verzija glase:

„Prikupio sam sve svoje snage u Korejskom Kanalu. Računao sam da ću *iznuriti* neprijatelja, ali bitka, u kojoj su se naši ljudi tako hrabro borili, postigla je, zahvaljujući božanskoj pomoći, veliki rezultat."[29])

Kako je Togo bio skroman čovek i imao nameru da hvali svoje potčinjene, on je to mogao da učini na nekoliko načina, a da ne pribegne jednoj reči ili konstrukciji rečenice koja nameće pomisao na iznuravanje umesto uništavanje. Njegove delatnosti za vreme boja kao da sasvim jasno pokazuju da su „veliki rezultati" pre izrasli iz same prirode ove bitke nego iz njegovog osnovnog plana. Međutim, mora se priznati da je jedna flota i onako slabo vođena i rđavo izvežbana, kao što je bila flota admirala Roždestvenskog, teško i mogla da se nada da će preživeti poraz u vodama udaljenim stotinama milja od najbliže prijateljske ili neutralne luke.

Dva ranija tvrđenja admirala Toga, koja se mogu shvatiti kao delimični izrazi njegovog gledanja na stvari u vreme bitke kod Cušime, zaslužuju da se navedu:

„Najvažnija stvar u jednoj bici je opreznost. U prošlosti se često dešavalo da je dolazilo do stvari koje su posle bitke žaljene."[30])

Ovo zapažanje se može lako spojiti sa fazama dalekometne artiljeriske vatre i prekidanjem akcija koje su bile karakteristične za operacije admirala Ita, Toga i Kanimure u prošlosti. Drugo tvrđenje je glasilo:

„Ako jedan neoklopljen brod uspeva svojom jačom vatrom da ućutka vatru neprijateljskog ratnog broda, onda je to praktično isto kao da je taj brod bolje oklopljen."[31])

Ovo zapažanje je ne samo objašnjenje japanske zainteresovanosti brzom i moćnom topovskom vatrom, što je neposredno pre ove bitke bilo „predmet mnogih predavanja u britanskom Admiralitetu", već se ono može naročito primeniti na bitku kod Cušime. U ovoj bici Rusi su imali otsudnu nadmoćnost u bojnim brodovima. Japanci su svoje linije popunili oklopnim krstašima, mada je jedan autoritet ove opisao kao „prerušene bojne brodove".[32]) Japanci su imali presudnu nadmoćnost u brzini.

Bitna razlika između bitke kod Cušime i bojeva kod Jalua i u Žutom Moru bila je da je u poslednjim slučajevima neprijatelj bio

---

*) U bici kod Trafalgara 1805 Nelson je dao sa svoga broda čuveni signal. da Engleska očekuje da će svaki mornar izvršiti svoju dužnost. — Prim. red.

[29]) *Revue Maritime*, CCI, 340.

[30]) Ogasawara, *Life of Togo*, str. 326.

[31]) *Ibid.*, str. 327.

[32]) Archibald S. Hurd, *Naval Efficiency* (London, 1902), str. 106.

gonjen, dok je u prvom bio samo odbijen. Taktika gonjenja je obuhvatila brzo uništenje jednog dela neprijateljske flote, što je prouzrokovalo pometnju i povlačenje, zatim gonjenje vatrom do krajnjeg dometa, prekidanje akcije teških brodova, a produženje gonjenja pomoću razarača. Kod Cušime su Japanci, izgleda, primenili taktiku gonjenja „u nastavcima", od kojih se svaki sastojao iz jednog „ispada" kome je sledovalo povećanje dometa za vreme koga su težili da se stave u bolji položaj presecajući Rusima otstupnicu. Akcija je prekinuta dolaskom noći, koja je posvećena napadima razarača i torpiljarki. U međuvremenu Japanci su se povukli prema severu da bi zauzeli položaj između ostataka ruske flote i Vladivostoka i da tu prime predaju preostalih delova ruske flote. Prema zapadnjačkoj teoriji, flota koja je uzela inicijativu i obezbedila presudnu vatrenu nadmoćnost treba da iskoristi preimućstvo do potpune pobede. Kao što je pokazano i na drugim primerima, Japanci su po ovom pitanju imali drugo mišljenje.

Tačno obavešten o dispozicijama neprijatelja, admiral Togo[33]) je napustio svoju bazu u Južnoj Koreji i otplovio istočnim kursom, tako da bi se našao severno od Cušimskog Kanala. Na taj način, on je mogao da se razvije u svakom pravcu i da ostane između Rusa i Vladivostoka. Japanski glavni komandant vodio je 1 diviziju koja se sastojala iz najtežih brodova Japanske mornarice. Admiralu Kanimuri, komandantu 2 divizije, sastavljene od oklopnih krstaša, data je prilična širina za njegove pokrete. Kada je bitka bila u toku, postalo je očevidno da Togovljeva eskadra blokira Rusima nastupanje, a Kanimurina vrši uznemiravanje, te joj je dozvoljeno da se udalji od morskog puta za Vladivostok da bi Rusima ušla u bok. 3 divizija, koja je neko vreme vršila izviđanje zapadno i paralelno kursu neprijatelja, koncentrisala se kasnije na manje i pomoćne brodove koji su sačinjavali začelje ruske flote. Ona je, na taj način, postala duplikat leteće eskadre admirala Ita i bila „čuvar" isto toliko koliko i „borac". Na Jaluu je leteća eskadra, zbog blizine kineske baze, baš doprinela da neprijatelj ne bude uništen. Pošto Rusi pozadi sebe nisu imali baze, kod Cušime do toga nije došlo.

Roždestvenski, koji je prolazio kroz istočni Cušimski Kanal u severoistočnom pravcu, skrenuo je odmah posle 12.00 časova više prema severu. Togo, koji je plovio jugoistočnim kursom, morao je oštro da okrene prema zapadu da bi sprečio neprijatelja da prođe iza njega i da tako stigne u Vladivostok. Od 13.20 do 13.40 časova plovio je pravo ka Baltičkoj floti, osmotrio njen poredak — koji je bio krajnje pogrešan — i okrenuo se od nje prema severozapadu da bi izvršio zaokretanje koje bi njegovu flotu u istočnom kursu dovelo natrag, preko marševske linije neprijatelja. Ovaj manevar dugo je smatran veoma opasnim i on zaista pokazuje kako je Togo slabo cenio rusku artiljeriju. Nov kurs i japanska veština u gađanju prisilili su Roždestvenskog da skrene prema istoku.

[33]) Izveštaj o bici zasniva se, uglavnom, na prevodu zvaničnog japanskog izveštaja u časopisu „United States Naval Institute Proceedings" za juli-avgust 1914 godine.

Japansko gađanje bilo je sasređeno na čelo neprijateljske flote. Domet je oprezno smanjivan. Za vreme gađanja od nekih trideset minuta — od 14.15 do 14.45 časova — koje je bilo prekinuto dimom duž pravca gađanja, bitka je bila stvarno odlučena. *Suvorov,* komandni brod Roždestvenskog, bio je prisiljen da napusti poredak, a *Osljabija,* teško pogođena, potonula je za nekoliko minuta. Kako se Togo udaljio na istok od Rusa, ovi su ponova uzeli pravac ka Vladivostoku, te su se Japanci opet okrenuli i došli u zapadni kurs da bi tako osujetili ruski plan. Baltička flota se okrenula prema jugoistoku, a zatim prema jugu, ali Japanci su i dalje plovili prema zapadu, povećavajući naglo domet. Odmah posle 15.24 časova „neprijatelj je promenio kurs i, kako se domet povećavao, izgubljen je uskoro u dimu i magli.“[34])

U sledećoj fazi bitke Togo je izvršio novo okretanje prema istoku i ponovio je kretanje u cikcak preko neprijateljevog puta za Vladivostok. Obe flote su plovile prema istoku, pri čemu su se Rusi nalazili južno od svojih protivnika. U opisu bitke se kaže da su se Rusi u 16.15 časova nalazili u „očajnom stanju“. Situacija u 16.35 časova je zanimljiva sa stanovišta japanske pomorske misli, mada su uslovi koji nisu jasni, smanjili značaj kratke operacije koja će se opisati. Prema skici br. 8 japanskog zvaničnog izveštaja, „neprijatelj je promenio kurs na *jug* sa nepoznatim otstojanjem“ (razume se od Japanaca). Togo je uzeo pravac na *sever.* Tekst izveštaja glasi: „Kako je neprijatelj sve više skretao udesno (tj. prema jugu), sumnjalo se da će pozadi japanskih brodova proći ili umaknuti prema severu. 1 divizija, da bi *gospodarila neprijateljevim kursom* (tj. blokirala put za Vladivostok), krenula je u 16.35 časova... prema severu.“

Togo je, ipak, ubrzo posle ove promene pravca, krenuo prema jugu da potraži neprijatelja, čije su dve teške jedinice bile otkrivene u 17.00 časova, ali nisu bile snažno napadnute. U 17.30 časova Japanci su okrenuli prema severu i došlo je do „ispada“ u kome je sasređena vatra sručena na čelo neprijateljske linije. Bojni brod *Aleksandar III* zadesila je sudbina *Osljabije,* a *Borodino* je eksplodirao. Dnevna akcija završila se nešto posle 19.00 časova kada je komandni brod *Suvorov,* više puta pogođen od japanskih teških topova i torpeda, najzad, potonuo.

Admiral Togo je prekinuo akciju zbog noći krstareći do jedne tačke nešto dalje prema severu, spreman da ponovi svoju taktiku sledećeg jutra. On je podneo ovakav izveštaj: „kombinovana flota je srela danas neprijateljsku flotu i bila bitku... potopivši bar četiri od njegovih brodova i nanevši ozbiljnu štetu ostalim.“[35]) To nije bilo uništenje. Da je Togo češće skraćivao domet, rizikujući gubitak izvesnog broja i svojih bojnih brodova ili oklopnih krstaša i da je svoj plan zaprečavanja puta za Vladivostok promenio u plan uništenja većeg dela ako ne cele Roždestvenskove flote, ishod dnevne borbe

---

[34]) *U. S. Naval Institute Proceedings* (juli-avgust, 1914), str. 970—971.

[35]) Captain (K:chitaro) Togo, *Naval Battles of the Russo-Japanese War* (Tokio, 1907), str. 82.

morao bi biti upečatljiviji. Međutim, japanski glavnokomandujući je bio voljan da za vreme noći prepusti more svojim razaračima i torpiljarkama, pa da sutradan obnovi svoje oprezne ispade i borenje. Ruska armada bila je napadnuta u toku noći sa svih strana ne samo od strane razarača koji su pratili japansku flotu, već i od torpiljarki koje su za tu svrhu držane u rezervi kod Cušimskih Ostrva. Dva ruska drednota i jedan oklopni krstaš torpedovani su i potopljeni. Ono što je ostalo od Baltičke flote, naišlo je sledećeg jutra na Toga i predalo se — sem nekoliko brodova koji su privremeno umakli i od kojih su tri stigla u Manilu. Jedna krstarica i tri razarača su se zbilja probili do Vladivostoka.

Američki i britanski admirali bi u svojim sopstvenim vodama i u vreme kada torpedo po danu nije pretstavljao opasnost, nastojali da postignu potpunu pobedu za vreme glavnog dela bitke. Ali Togo je sprečio Ruse da odu u Vladivostok — uništivši slučajno njihovu flotu — uz gubitak tri torpiljarke. Zatim je svoje eskadre podelio na „razne zalive i zone za krstarenje" da bi zaštitio transporte pojačanja za kopno, uključujući severoistočne korejske prilaze Vladivostoku. Mir je potpisan pre nego što je bilo potrebno da se operiše u poslednjem pravcu. Togo, Kanimura, Ito, Hidejoši i Džimu Teno, svi su se, izgleda, pridržavali iste opšte ustaljene japanske pomorske misli.

III

Od završetka gornjih neprijateljstava do Prvog svetskog rata Japanci su svoje pomorske teorije izrazili konstrukcijom ratnih brodova. Brzina je zahtevana više nego oklop i preduzete su mere da se brod učini takvim da može izdržati udarce torpeda. Insistiralo se, takođe, na brzoj paljbi i zavedeno je centralno upravljanje vatrom, koje je dozvoljavalo da se jednovremeno opaljuju topovi svih tornjeva. Sami tornjevi bili su snabdeveni hidrauličnim i električnim pogonom da bi se smanjila verovatnoća da postanu nepomični.[36]) Japanci su docnijih godina mnogo kritikovani zbog toga što su svoje ratne brodove, naročito krstarice i razarače, pretrpali topovima. Kako je brzina gađanja pojedinog topa bila dostigla svoju granicu, oni su očigledno pokušavali da povećaju gustinu i količinu vatre postavljanjem većeg broja topova na svoje brodove. Njihovo strategisko i taktičko shvatanje je ostalo takođe nepromenjeno i, kao uvek, opšti politički plan je bio uvek najvažniji. Rat Japana protivu Nemačke 1914 godine pružio je pouzdane dokaze o suštini japanske pomorske strategije. Zapadnjački stručnjak bi kod izbijanja Prvog svetskog rata pomislio da će Japan, kao veća pomorska sila na Pacifiku, iskoristiti priliku da potraži i uništi nemačku eskadru Dalekog Istoka grofa fon Spea (von Spee)*), i jedno i drugo kao stvar nacio-

[36]) „Notes on Japanese Nawy", *Rewue Maritime*, Paris (juli-septembar 1913).

*) Nemački vice-admiral fon Spe bio je komandant nemačke eskadre Dalekog Istoka, koja se sastojala od 2 oklopna krstaša („Scharnhorst" i „Gneizenau") i tri lake krstarice. — Prim. prev.

nalnog ponosa i kao očigledan, osnovni pomorski potez. Ali, prema prikazanoj teoriji, bilo je prirodno da se pretpostavi da će japanska Vrhovna komanda pokloniti slabu pažnju nemačkim ratnim brodovima s obzirom na to da se oni neće mešati u operacije na kopnu. Ceneći više po ranijim japanskim shvatanjima pomorske moći nego po shvatanjima Zapada, trebalo je očekivati zauzimanje nemačke baze u Cingtauu napadom sa suva uz podršku artiljerije sa brodova, kao i osvajanje mnogobrojnih nemačkih ostrva u Pacifiku.

Upoređenja radi navodi se da se opasnost od prisustva nemačke eskadre u ovim vodama mogla otkloniti zauzimanjem Cingtaua, isto tako kao što je zauzimanje Vej-hai-Veja i Port Artura otklonilo sličnu opasnost. Bilo je moguće izvršiti iskrcavanje u nemačkim kolonijama isto onako kao što su izvršena na kineskim obalama i obalama kojima su vladali Rusi. Nije se mogla očekivati veća želja da se u potrazi za kajzerovim oklopnim krstašima preduzmu dalja krstarenja nego što su ih imali Hidejoši, Ito ili Togo.

S druge strane, postojao je nov činilac koji je promenio prilike i koji se mora uzeti u obzir, a to je savez Japana sa Velikom Britanijom. Kada je rat izbio, fon Spe je već bio isplovio na Pacifik. Sudeći prema zvaničnoj nemačkoj pomorskoj istoriji[37]) Japanci su morali da znaju gde se on otprilike nalazi. Tokio je neosporno imao znatno poštovanje prema nemačkoj pomorskoj nauci; pomisao da rizikuje važne jedinice flote u daljnjoj akciji nije mogla da mu se svidi. Moguće je da je zadocnelo stupanje Japana u rat delom bilo prouzrokovano željom da se utvrdi mesto eskadre fon Spea i pravac u kome se ona kretala.

Kada je Japan, najzad, stupio u rat, odmah su određene dve eskadre za bliske vode, jedna da štiti transportne brodove koji su se kretali prema Kijaočau, a druga da blokira Cinktau i učestvuje u aktivnim operacijama protivu tvrđave. Tek u septembru i oktobru upućene su eskadre da traže fon Spea. U jednom slučaju, a možda i u nizu drugih slučajeva, jedna od tih eskadri oslabljena je upućivanjem jednog odreda radi zauzimanja pacifičkog ostrva Jaluit. To je mogao da bude deo šire strategije ili pak oklevanje da se dođe u dodir sa krstašima *Gnajzenau* i *Šarnhorst*. Ovu poslednju pretpostavku pojačava činjenica da je fon Spe bio uhvatio bežičnu vest koja je dolazila iz blizine i bila potpisana od bojnog krstaša *Kongo*.[38]) Ona je bila *en clair* (otvorena), adresovana japanskom konzulu u Honolulu i javljala mu da ovaj brod (ili možda neki drugi brod koji koristi njegovo ime) plovi ka Havajima. Jedan japanski oficir tvrdio je u svom izveštaju o učešću svoje zemlje u ovom ratu da su Japanci gonili Nemce preko Pacifika do Falklandskih Ostrva gde su ih Britanci uništili.[39]) Kako fon Spe nigde nije primećen za vreme svoje spore plovidbe preko Pacifika, gonjenje je moglo biti izvršeno samo pomoću krajnje nepromišljene upotrebe bežične te-

[37]) *Der Kreuzerkrieg in den ausländischen Gewässern*, I.

[38]) *Ibid.*, str. 125—126.

[39]) Commander G. Nakashima, I. J. N., *Brassey's Naval Annual* (1919), str. 65.

legrafije. Spomenuti japanski pisac propustio je da primeti da je nemačka eskadra pre bitke kod Falklandskih Ostrva srela i savladala jednu slabiju britansku formaciju. To je bio poraz koji su Japanci, kako izgleda, nastojali da izbegnu. Za razliku od hladnog rasuđivanja jednog štabnog oficira, ovaj mlađi japanski oficir izgleda da je uzeo na sebe brigu da objasni zašto flota njegove nacije nije bila „aktivnija". Uzdržavanje od rizikovanja gubitka u borbi sa neprijateljskom eskadrom, koja se i sama bila uklonila iz zone vojnih operacija, bilo je strogo u duhu japanske pomorske misli.

Cingtau je bombardovan sa mora, a zauzet uspešnim napadom sa kopna od strane japanskih suvozemnih snaga. Kao obično, mornarica je pružila mnogo pomoći. U japanskoj floti su se nalazili brodovi koji su bili označeni kao brodovi za obalsku odbranu. Za njih je zvanični britanski istoričar pomorskih ratova primetio: „...ako bismo sudili po upotrebi ovih brodova, oni su bili pre namenjeni napadu na obalu nego odbrani obala."[40]) Ove reči su, zaista, objašnjenje cele pomorske misli Japana.

Mandat koji je Tokio stekao nad ranijim nemačkim ostrvima u Pacifiku obezbedio je njegovoj mornarici znatan broj prirodnih „nosača aviona". Uprkos obaveze Japana prema Društvu naroda i velikim silama, ovi su „nosači" odmah i čvrsto pripojeni japanskom pomorskom uređenju. Srednjovekovnom odnosu između ratnog broda i zaliva ili planine dat je novi značaj. Nije potrebno da posvetimo mnogo prostora razmatranju japanskih pomorskih misli kako su ih izlagali delegati na Vašingtonskoj konferenciji za ograničenje pomorskog naoružanja, jer su one obično bile ortodoksnog, zapadnjačkog tipa i tako služile svojoj svrsi. Tek kada je pokazana uznemirenost u pogledu nosača aviona, Tokio je nagovestio svoje modernizovane teorije i namere.

Admiral baron Kato je na konferenciji istakao „defanzivne ciljeve Japana", izlažući ih dvosmisleno kao „nametnute situacijom na Dalekom Istoku".[41]) On se, takođe, postarao da olako odbije i odloži za docnije razmatranja o ograničenjima ratnih aviona.[42]) Član XIX ugovora, koji je primljen na brzinu, predviđao je da „nikakva povećanja ne treba vršiti u postrojenjima obalske odbrane teritorija i posada" u posebno označenim oblastima Pacifika. Da su zapadne sile pokušale da u svoje baze na Dalekom Istoku stave jače vazduhoplovne snage od osnovnih, Japan bi besumnje skrenuo pažnju na član XIX sa teorijom da je bombarder novo „oružje" ili čak deo „opreme". Da su ostali potpisnici protestovali protiv ovog tumačenja, Tokio bi možda tvrdio da su se „okolnosti materijalno promenile" i zahtevao novu konferenciju. Pošteđen pomorskog utrkivanja, Japan je bio u stanju da koncentriše svoja izvorna sredstva na druge vojne pripreme i da izvuče koristi iz miroljubivih namera nacija koje nisu želele da se bave tehničkim pojedinostima. Sile koje su 1922 godine mogle da tuku Japan ili da ga prisile na drugi

[40]) Sir Julian S. Corbett, *Naval Operations* (London, 1920), I, 291.
[41]) Conference on the Limitation of Armaments (Washington, 1922), str. 140.
[42]) *Ibid.*, str. 796.

način da se odrekne agresije, pošle su, pojmljivo, od zamisli pomorskog razoružanja ka stavu sveopšteg razoružanja.

Stoga Vašingtonski ugovor o ograničenju pomorskog naoružanja izgleda da je bio za Japan ekvivalent veće pomorske pobede. On je bio garancija da se neće smanjiti osetljivost moćnih neprijateljskih brodova za oštećenje torpedom ili minom, i, kako je značaj vazduhoplovnog oružja potpuno priznat, ugovor je bio osiguranje da će svaka neprijateljska flota koja bi se približila japanskim „vodama za trupne brodove" to činiti uz krajnju opasnost. Avioni su savršeno odgovarali japanskoj koncepciji brzine vatre i minimuma rizika. Oni su pod povoljnim uslovima bili idealna zamena brzometnog topa Kinesko-japanskog rata i pokreta „ispada" u susretima sa ruskim flotama i eskadrama. Postojala je nada da će oni postati savremena verzija zamisli „kornjače".

U ratu bez objave sa Kinom, koji je počeo 1937 godine, Japanci su u znatnoj meri upotrebili transportne brodove, a povremeno i novo pomorsko oružje, nosače aviona. Moderni ratni brodovi nisu izlagani opasnosti u poduhvatu, a stari brodovi su upotrebljavani za obezbeđenje iskrcavanja. Sva je nada polagana u vojsku i suvozemno vazduhoplovstvo. Kao što je već nagovešteno, japanski spisi i iskazi bili su obično odbranbene prirode. U nekim slučajevima značenje japanskih postavki moglo je da bude i nagoveštenje nekih stvari koje treba da dođu, mada je zbog nejasnosti jezika bilo teško prodreti u suštinu prave misli. Jedan primer je pružio ministar mornarice viceadmiral Jonai, kada je početkom 1937 godine istakao da je „cilj mornarice da uništi neprijateljske vazduhoplovne baze pre nego što neprijateljski avioni budu mogli stići do Japana."[43]) Pominjanjem japanske metropole htela se odvratiti pažnja od ciljeva vojne agresije.

Napominjemo da je Hidejoši uspevao diplomatskim putem — bez rata — da održava dragocene mostobrane na obalama Koreje i da su Japanci uvek umeli da otklone opasnost od pomorskog napada zauzimanjem baza sa kojih bi ovaj mogao da bude preduzet. Obezbeđujući za sebe kineske luke i primorske aerodrome ili zemljišta za vazduhoplovne baze, Japanci su ne samo osporili njihovu upotrebu zapadnim silama koje su bile bitno zainteresovane na Dalekom Istoku, već su za sebe osigurali baze u blizini područja nameravane akcije. Mada je to uslovilo neprijateljstva sa Kinom, ono je ipak izvršeno „bez rata" ukoliko se tiče drugih nacija. Kako je i japanska mornarica bila osetljiva na najnovije oružje, novostečeni obalski posedi obezbedili su joj poboljšane uslove odbrane. Pravdanje potrebe rata sa Kinom pružilo je Tokiju izgovor za ulazak u Francusku Indokinu. Ovo je, opet, dalo Japanu neprekidan niz aerodroma i pomorskih baza od Koreje do granice Tajlenda, odakle su zapleti pomakli japanske položaje čak do granica Malaje.

Teorije kojih se držao pretsednik Tojo nisu se ni u jednom bitnom pogledu razlikovale od teorija kojima su sledovali njegovi prethodnici. Akciju flote trebalo je, uglavnom, izbegavati, naročito

[43]) Associated Press dispatch, Tokio, 27 februar 1937.

pod okolnostima koje bi uslovile znatan rizik koji bi američki i britanski admirali uvek rado primili. 1893 godine japanski car je upozoravao: „ako se učini greška u stvarima narodne odbrane, posledice se mogu osećati celo stoleće.“[44]) Osnovna misao, primenjena na ratovodstvo, bila je 1941 godine isto tako sveža kao što je bila 1893 godine ili vekovima ranije. Silu za napad moraju da sačinjavaju sredstva koja su rentabilnija — transportni brodovi, armije i vazduhoplovne eskadrile. Jedan deo flote biće upotrebljen, kao obično, protivu ciljeva na kopnu, ali se glavne pomorske snage moraju zadržati kao poslednje sredstvo i angažovati samo pod jako povoljnim uslovima. Jedina bitna promena bila je geografska. U prošlosti je Japan gledao prema zapadu. Čim je jednom obezbedio zapadnu obalu Pacifika, Tokio je svoju pažnju upravio na istok i jug, ka Filipinima, Indoneziji i Malaji.

Rat na Pacifiku otpočeo je 7 decembra 1941 godine ponavljanjem portarturskog iznenadnog napada, bez objave rata. Kao kod Port Artura, napadač je propustio da dovrši svoj napad invazijom Havaja. On se, možda, bojao da bi dolazak nosača aviona Sjedinjenih Država mogao da ga otseče od Japana, ili se bio rešio da štedi svoje brodove ovog tipa za upotrebu na nekom drugom mestu. Kao što je u Port Arturu glavni cilj bila ruska flota, tako je i na Havajima cilj bila Pacifička flota Sjedinjenih Država. Ukoliko je Tokio verovao da je ova poslednja stavljena van dejstva, želja za stvarnim zauzimanjem ostrva bila je smanjena. Ostrvo Midvej (Midway) bilo je, u neku ruku, sa vazduhoplovnog stanovišta moderna kopija onog uzvišenja od 203 metra kod Port Artura. Japanci su sa sigurnih baza na grupama mandatskih ostrva mogli da upućuju bombardere do isturene i skoro podjednako sigurne tačke za snabdevanje na ostrvu Vejk (Wake), odakle se Perl Harbor preko Midveja mogao podvrgnuti ponovljenim napadima, pri čemu bi bombe u ovom slučaju zamenile granate haubica od 11 palaca. Stoga su, izgleda, Japanci osećali da su u pravu da pošalju moćne pomorske snage protiv ostrva Midvej u cilju izvođenja uništavajućeg napada koji je bio karakterističan za japanske operacije u prošlosti. Pokušaj je osujećen blagovremenim dolaskom nosača aviona Sjedinjenih Država koji su verovatno izbegli ili onemogućili japanske izviđačke podmornice. Japanci su pretrpeli strašan udar kakav nisu preživeli od vremena Ji-suna. Bio je to zaista strašan udar, utoliko veći, što ovoga puta njihov protivnik nije upotrebio nikakvo novo oružje. Sem toga, agresor je uvideo da ne bi mogao da prekine akciju u pomorskom smislu sve dok njegov neprijatelj ima avione bazirane na nosačima ili zemlji kojima bi mogao da preduzme gonjenje.

U međuvremenu, na Dalekom Istoku naglo su se razvijali japanski pomorski potezi. Početne operacije imale su jasan pomorski izgled. Zapadnjački teoretičari su uopšte pretpostavljali da će se Japanci prvo iskrcati u Lingajenskom Zalivu na Filipinama i odande krenuti ka Manili. Umesto toga, oni su svoje prve napore upravili

[44]) Ogasawara, *Revue Maritime*, CC (januar-mart 1914), str. 123

protivu severnog i istočnog dela Luzona. U toku od dve nedelje oni su bili u Davau, na južnoj obali Luzona. Zauzimajući ovakve položaje, oni su mogli da se nadaju da će vazdušnim ili podmorničkim napadima moći da spreče prolazak brodova Sjedinjenih Država kroz grupu Filipinskih Ostrva ili pored njih.

Strogo pridržavanje japanske teorije pretstavljalo je povlačenje male pomorske snage sa Luzona pred topovima Dalekoistočne flote Sjedinjenih Država, s jedne strane, i uspešan vazdušan napad sa Malaje na britanske brodove *Prince of Wales* i *Repulse*, s druge strane. Ovo je slično načinu na koji je admiral Ito prekinuo akciju protivu kineske flote samo da bi poslao razarače za neprijateljskim jedinicama koje su se nalazile izvan svojih baza — s tim što je nekadašnja akcija razarača zamenjena dejstvom iz vazduha. Tokio je na svoje brodove gledao kao na zauzete oslonce na obali, ne uzimajući u obzir da će oni sa protivničkih brodova biti stavljeni pod artiljerisku vatru. Jedan razarač, natovaren desantnim trupama, može zauzeti strategiski važno zemljište za aerodrom, što je često korisnije nego potapanje jednog neprijateljskog razarača, naročito kada takvo potapanje uslovljava rizik da razarač može i sam biti potopljen od svoje nesuđene žrtve.

Na Malaji su japanske operacije bile samo proširena verzija njihovih ranijih napada na starosedeoce njihovih rodnih ostrva i na Koreju, Mandžuriju i poluostrvo na kome leži Port Artur. Pošto je pratila transportne brodove do njihovih početnih mostobrana na obali, japanska flota je nastavila da obezbeđuje iskrcavanje trupa koje su imale zadatak da napadnu sa boka branioce koji su već bili pritisnuti sa fronta. Pošto su duž periferije Filipina, Malaje i zapadnog dela Bornea uspostavili pomorsko-vazdušne položaje, agresori su sa severa prodrli u Holandsku Indiju, zatvarajući sve vode za dolazak protivničkih pojačanja. Vazdušno izviđanje primenjeno je u znatnoj meri da bi se utvrdilo da li se takva pojačanja približuju ili ne. Japanci su bez oklevanja upućivali svoje transportne brodove protiv raznih ciljeva ne obazirući se na gubitke i teorije koje zahtevaju prethodno osiguranje gospodarenja u vazduhu i na moru, nad objektima koji se napadaju.

Učestvovanje Japana u Drugom svetskom ratu donelo je nekoliko promena u pomorskoj misli ove zemlje zbog toga što ona više nije imala pred sobom bitno slabe neprijatelje. Očevidno slabije ratne brodove admirala Tinga i Roždestvenskog zamenili su sada jako efikasni brodovi Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Nedovoljno efikasne razarače stare Kine i carske Rusije zamenili su avioni Ujedinjenih nacija koji su već u početku rata uspostavili nesumnjivu kvalitativnu nadmoćnost nad japanskim avionima. I, najzad, što je takođe značajno, Japan je bio prinuđen da posveti mnogo više pažnje odbrani, za razliku od ofanzivnih ili defanzivno-ofanzivnih operacija.

U vodama gde je gospodario neprijatelj ili u njihovoj blizini Japanci su smatrali za potrebno da dnevne pomorske napade zamene noćnim napadima da bi time smanjili rizik od napada iz vazduha. Od ovog uslova moglo se otstupiti samo ako bi se postigla lokalna vazdu-

šna nadmoćnost. Stare japanske teorije o napadu „ispadom" primenjene su u napadu japanskih snaga na jednu eskadru krstarica Ujedinjenih nacija koja se za vreme prvog američkog iskrcavanja na grupu Solomonskih Ostrva nalazila u izviđanju pred ostrvom Savo. Mada su imali uspeha, Japanci su se povukli, te nisu iskoristili svoje preimućstvo. Sledeća japanska noćna operacija, u kojoj su jake snage, uključujući i bojne brodove, bile pokušale da napadnu položaje Sjedinjenih Država na ostrvu Gvadalkanalu, gde su bile odbijene, pokazala je da noć još uvek ima mnoge nezgodne strane kojih su se bojali i Ito i Togo. Mrak koji je napadače štitio od vazdušnih napada, nije mogao da im koristi protiv odlučne akcije brzih nadvodnih jedinica.

Kako su japanske teorije pomorske strategije i taktike odraz geografskih i političkih razmatranja, treba očekivati da su promene u ovim činiocima uticale na one prve. U toku cele japanske istorije mornarica je prvenstveno služila za obezbeđenje matične zemlje i vojnog transportovanja. Ostrvski posedi, koje su Japanci zauzeli, zahtevaju sigurne pomorske komunikacije ili snabdevanje koje mora da bude dopunjeno vazdušnim putem kako bi se izdržale duge opsade. Uzani vodeni putevi, koji razdvajaju ova japanska ostrva i ostrvca, mogu se neprijatelju zatvoriti vazdušnim snagama koje moraju biti *dovoljno jake* kako kvalitativno tako i kvantitativno — ovo poslednje zbog velikih razmera oblasti koje su pod japanskom vlašću. U krajnjoj analizi japanska mornarica je služila isključivo japanskim armijama. Kad bi ovu ulogu mogao ekonomičnije da obavi drugi vid oružane sile — takav kao vazduhoplovstvo, značaj mornarice bi se smanjio ukoliko se to tiče odbrane matične zemlje i osvojenih teritorija, pa bi se stoga mogli primiti i veći rizici. U odnosu na pomorske poteze protivu neprijateljskih obala, japanska pomorska moć zadržaće još uvek svoj stari značaj.

Gubitak strategiskih položaja i prisustvo jakih neprijateljskih snaga na tačkama blizu Japana — kao i činjenica da su neprijatelji Japana prožeti ofanzivnim duhom za razliku od istoriskog defanzivnog duha većine ranijih neprijatelja Japana — mogu prilično da utiču na promenu japanskog shvatanja pomorskog ratovodstva. Kako nema dokaza o upotrebi japanskih pomorskih snaga za presudne operacije okeanske prirode, nije moguće da se razmotri stanje japanske pomorske misli po ovom pitanju. To bi pretstavljalo revolucionarnu promenu u teoriji od manjeviše potrebne ofanzive u ranije ocrtanom smislu u pravu ofanzivu, koja bi se, prema istoriji, teško preduzela dok su odbranbene sposobnosti pomorske moći potrebne bliže domovini. Operacije japanskih površinskih brodova u velikoj jačini i daleko na moru bile bi neki dokaz da Tokio smatra da se strategiski položaj na domovinskom frontu može pouzdano braniti vazduhoplovstvom i energičnim otporom kopnenih snaga, jer se ove poslednje u militarističkim nacijama najviše isplate. Gde je uslovljena okeanska borba, logično je pretpostaviti da će japanska teorija težiti da se saobrazi teoriji Zapada u svim slučajevima u kojima je neprijatelj jak na moru. Može se samo nagađati ukoliko bi tradicije,

zasnovane na poukama iz prošlosti, i dalje davale ton svima operacijama.

Očigledno je da gornjim razmatranjima japanske pomorske misli, ukoliko se odnose na Drugi svetski rat, nedostaju potpuniji i podrobniji podaci. Naprimer, sem upotrebe krajnje malih podmornica, malo se dosada može reći o japanskim opštim teorijama u pogledu ovog oružja. Dok torpedovanje oštećenih ratnih brodova podmornicama potseća na akciju torpiljarki kod Cušime i na drugim mestima, ono nije ništa novo u pomorskom ratovanju i ono se moralo očekivati u tako ogromnom prostoru kao što je Pacifik.

Da ukratko rezimiramo stvar, japanska mornarica je bila ploveće krilo moćne suvozemne vojske koja je bila zauzeta ofanzivnim operacijama u oblastima koje su vojnički bile daleko slabije nego Evropa ili Severna Amerika. Bilo je neizbežno da se njene teorije i način rada moraju razlikovati u znatnom stepenu od teorija koje su primljene u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji gde je mornarica obično bila moćna odbranbena snaga koja se oslanjala na srazmerno malu suvozemnu vojsku. Bilo je, takođe, neizbežno da se japanska misao razlikuje od one u Francuskoj i Nemačkoj, gde se cilj obično nalazio na zemlji i mogao postići pomoću same kopnene sile. Postoje neke značajne sličnosti između japanske i italijanske pomorske misli, pošto ove zemlje teže da upotrebe i pomorsku i vazdušnu moć da bi ostvarile osvajanja u relativnoj blizini.[45]) Samo je kod Italije upotreba i koordinacija raznih vidova oružane sile bila daleko slabija od japanske prakse.

Prema tome, japanska pomorska misao, kako je gore ispitano, nije revolucionarni sistem koji bi se mogao uporediti sa sistemom koji je uslovljen Napoleonovim vođenjem velikih i malih masa ili sa razvojem „pokreta klešta". Ona je prosto usmeravanje politički agresivne misli na problem kako da se najcelishodnije upotrebi pomorska moć u onim vodama i pod onakvim uslovima koji se bitno razlikuju od uslova u oblastima gde su formulisana ortodoksna shvatanja o pomorskoj moći.

[45]) Ta je sličnost postojala i sa francuskom pomorskom strategijom u XVIII veku. Vidi glavu 17.

GLAVA 20. Duet, Mičel, Severski: Teorije vazdušnog rata

EDVARD VARNER

O teorijama vazdušne moći u bukvalnom smislu reči može se govoriti samo veoma ograničeno. Svako razmatranje vazdušne moći je očigledno pretpostavljalo da postoji mogućnost letenja; ali, razmatranja koja su stvarno vršena pretpostavljala su ne samo postojanje aviona, već i postojanje naročitih vrsta aviona koji imaju naročite karakteristike. Krajnji zaključci su zavisili od pretpostavki usvojenih s obzirom na karakteristike materijala. Duet i drugi dali su znatne doprinose teoriji o upotrebi vazdušne moći; ali velika debata poslednjih dvadeset godina, koja je imena Dueta i Mičela učinila opštepoznatim, nije se ticala izbora među teorijama ovog tipa, već prihvatanja ili odbacivanja jedne osnovne teorije.

Osnovna doktrina je u tome da avion ima toliku sposobnost da može dospeti svuda i tolika preimućstva brzine i penjanja da je u stanju da razori sva postrojenja i uređaje kako na kopnu i obali, tako i na moru, a da pri tom sam ostane dovoljno siguran od svake efikasne odmazde sa zemlje.

Ako se prizna ispravnost ove doktrine, očigledno je da automatski sleduje preovlađivanje uloge vazduhoplovstva u vojnom području, kao i potreba da se svi ratovi planiraju vodeći prvenstveno računa o tome da se stvore što povoljniji uslovi za sopstveno vazduhoplovstvo, a najnepovoljniji za vazduhoplovstvo neprijatelja. Duge diskusije i rasprave o odnosu vazduhoplovstva prema rodovima vojske na zemlji u jednoj vojsci i o raspodeli kredita među raznim rodovima vojske išle su uporedo sa raspravama o kapacitetu svojstvenom avionu, bez obzira kako bi se ovaj upotrebio. Razlika u mišljenju između najvatrenijih pristalica uzdizanja vazdušne moći i najnepopustljivijih i ekstremnih skeptika nije bila u teorijama o strategiskoj ili taktičkoj upotrebi aviona, već u osnovnoj moći ovog novog oružja.

Branioci doktrine nadmoćnosti vazduhoplovstva pisali su, uglavnom, sve do nešto posle kraja rata 1914—1918 godine u vidu proročanstava. U mesecu julu 1921 godine Vazdušni korpus vojske Sjedinjenih Država potopio je bivši nemački bojni brod *Ostfriesland* u opitima kod Virdžinije Kejpsa, dajući prvi stvarni nepobitan dokaz

da bombe koje privlači zemljina teža mogu oterati na dno i najjače oklopljeni brod. Posle toga, pretežno se smatralo da vazdušna moć može polagati pravo na nadmoćnost ne u budućnosti nego već i u sadašnjosti. Ali posledice nadmoćnosti aviona — pošto bi se postigao viši stepen tehničkog poboljšanja — dobro su shvaćene još pre opita sa *Ostfrieslandom.*

Ozbiljne proučavaoce ratne veštine preduhitrili su u obrađivanju aviona, isto kao i podmornica, pisci romana i pisci koji dramatizuju nauku za popularnu potrošnju. Takvi pisci ne doprinose ništa važno vojnoj nauci, ali oni su značajni, jer su predviđali doktrinu o vazdušnoj nadmoćnosti na kojoj se, kao što je već navedeno, zasnivaju postavke Dueta i Mičela, kao i njihovih sledbenika Severskog i Zifa (Ziff). Velsova knjiga *Rat u vazduhu* (H. G. Wells' *War in the Air)* ocrtava vazdušni napad natenane, sistematski i razorno do tolikog stepena da to prevazilazi čak i iskustvo sveta o stvarnom razaranju u toku Drugog svetskog rata. Tako, naprimer, Bruklinski most je „porušen“ od strane jednog jedinog vazduhoplova, i to u njegovom prvom naletu na most.

„Opštinska kuća, Palata pravde i Poštanska zgrada u Njujorku bile su gomile crnih ruševina posle prvog dana vazdušne posete neprijatelja.“

„Tako se desilo da je Bert Smolvejs video prvu borbu vazduhoplova i poslednju borbu... oklopljenih bojnih brodova... Za ove brodove se novac morao naći po svaku cenu — to je bio zakon za opstanak nacije u toku ovog neobičnog vremena — i tada su jevtine stvari od gasa i pruća, sručivši se iz neba, učinile od njih kraj!“[1])

Prvi pisci specifičnih studija o vojnom vazduhoplovstvu, koji su pisali u vremenu otkada su vojske velikih sila počele da nabavljaju prve svoje avione (1909) pa do početka Prvog svetskog rata, bili su u svojim vizijama budućnosti isto toliko mračni koliko su to bili i romanopisci. Navešćemo samo nekoliko primera:

„Zamislite veliku prestonicu u grozničavom uzbuđenju koje je nastalo kao posledica objave rata... i zatim sebi pretstavite kako se usled svega ovog uzbuđenja i oduševljenja na nebu iznenada pojavljuje jedna grupa neobičnih letećih tela.

Vazdušne lađe! Kako će biti strašna ova reč za gomilu, naglo zanemelu u svome ratobornom radovanju! Ko može da opiše užas koji će obuzeti njihova srca dok bespomoćno pilje u neobična čudovišta na nebu?... Pre nego što stanovnici dođu k sebi, vazdušne lađe će pomoću nekoliko dobro upravljenih granata razoriti zgradu parlamenta...“ [2])

„Jedna vazduhoplovna flota može se u kritično vreme, pre nego što se objavi rat, prikupiti 40—50 milja daleko od naših (britanskih) obala, tako da može izvršiti napad dva časa po prijemu bežične vesti da je rat objavljen!... Širnes, Portsmaut i Rosit bili bi svi izloženi

---

[1]) H. G. Wells, *The War in the Air* (London: Georg Bell and Sons; New York: The MacMillan Co., 1908), str. 167—208.

[2]) R. P. Hearne, *Aerial Warfare* (London: John Lane, The Bodley Head; New York: John Lane Company, 1909), str. 136—137.

napadu sa zemlje ili sa mora (koji bi usledio posle vazdušnog napada), dok bi drugi deo vazdušne flote mogao da vrši razorne napade na London, Midlend... i druga velika trgovačka pristaništa... Nemačka vazdušna flota, osakativši naše pomorske snage u ove dve luke, Širnesu i Portsmautu, otvorila bi put za nemački pomorski napad koji bi štitio ekspedicione snage... i to bi bilo poslednje poglavlje rata!“ [3])

Ovo je pisano pet godina pre nego što je počeo Prvi svetski rat i ne mnogo godina posle prvog leta braće Rajt (Wright). Bilo je to smelo proročanstvo, ako se uzme u obzir neusavršenost i nesigurnost aviona u to doba. Ono je bilo nepotpuno samo utoliko ukoliko je označavalo da je pisac bio isuviše odmakao ispred svog vremena; ali, ono je bilo proročanstvo koje je mnogo omelo novije pisce koji su pisali o istom predmetu.

Manje slikovito izražen, ali specifičniji i jedva manje uzbudljiv primer nosi nešto docniji datum:

„Jedan vojni stručnjak velikog ugleda, govoreći o pustoši koju bi mogao da nanese neprijateljski vazdušni napad na dolinu Temze između Hemersmita i Grejvsenda, primetio je: „Ovih 50 milja na kojima se prostire srce Imperije, izloženo je milosti vazduhoplovne mašine koja može da baci tuce zapaljivih bombi na ranije izabrana mesta.“ Tek pre neki dan je jedan čuveni konstruktor pokazao... kako bi neprijatelj mogao da baci nekoliko stotina tona eksploziva na London... Lord Montegju od Bolije (Montagu of Beaulieu) izneo je šta bi značio takav vazdušni napad. Pod pretpostavkom da bi London bio ovako napadnut iz vazduha na početku jednog rata, on kaže: „Kakve bi bile posledice? Zamislite da su razorene berza, glavne banke, velike železničke stanice i naša sredstva za saobraćaj!“ Takav udarac u samo srce Imperije, izjavljuje lord Montegju, „ličio bi na paralisanje živaca nekog jakog čoveka nekim opojnim sredstvom pre borbe koju treba da vodi za svoj život; mišićna snaga bi ostala, ali mozak ne bi bio u stanju da upravlja“.“[4])

I

Isticanje vazdušne moći kao preovlađujućeg instrumenta rata postalo je još jače kada je dolazilo od ljudi koji su doživeli stvaran rat. Prvi svetski rat (1914—1918) dao je dva čoveka koji su u toku narednih desetak godina bili vodeći protagonisti doktrine o premoći avijacije i čije je pisanje igralo veliku ulogu u evoluciji od proste vere u ovu doktrinu do njene primene kao osnove za teoriju o taktičkoj upotrebi vazduhoplovstva i izboru njegovih ciljeva.

Između života Đulija Dueta i Viljema Mičela postoje iznenađujuće sličnosti. Oba su stupila u vojsku u mladosti, mnogo pre nego što su braća Rajt pokušala svoj prvi uspešni let; oba su imala jaku

[3]) *Ibid.*, str. 169.

[4]) Claud Graham-White and Harry Harper, *The Aeroplane in War* (London: T. Werner Laurie, 1912), str. 208—209.

maštu koja je učinila da su se, pre nego što ih je privukla avijacija, bavili radom na unapređenju tehničkih novina u vojsci; oba su oštro kritikovala vojno voćstvo svoga vremena i pretrpela kaznu vojnih sudova zbog oblika svojih kritika i načina izražavanja; oba su bili vešti i ubedljivi pisci;[5]) Mičel se u svojim objavljenim delima prvenstveno obraćao javnosti koju je želeo da ubedi, dok je Duet pisao naročito za profesionalne vojne krugove.

Đulio Duet se rodio 1869, a umro 1930 godine. Karijeru je otpočeo kao artiljeriski oficir, pošto je završio redovan italijanski kurs za oficire. Još kao mlad oficir postao je jedan od prvih pobornika razvoja motorizacije u vojsci, zatim je svoju naučnu naklonost ispoljio u ispitivanju gasova na niskim temperaturama. 1909 godine počeo je kao prvi da piše o važnosti vazdušne moći. 1915 godine on je već zamišljao sliku totalnog rata i onog razbijanja građanskog morala usled vazdušnog napada, što je igralo veliku ulogu u docnijem razvitku njegovih misli. On je, takođe, kao vojnu meru, zastupao „uništavanje nacija" iz vazduha. Krajem 1916 godine, pošto je jednom članu italijanskog kabineta bio poslao izvesne memorandume u kojima je oštro kritikovao postojeću politiku italijanskog Generalštaba, stavljen je pod vojni sud i osuđen na godinu dana zatvora. Presuda vojnog suda je formalno odbačena i poništena 1920 godine. U međuvremenu, februara 1918 godine, vraćen je u službu i postavljen na čelo Centralnog vazduhoplovnog biroa. Čin generala dobio je 1921 godine, otkada i datiraju njegovi prvi ozbiljni radovi o vazdušnoj moći. Odmah posle fašističkog marša na Rim bio je određen za komesara avijacije, ali se ubrzo povukao iz vlade da bi pisanjem širio i branio svoje ideje i program.

Viljem Mičel se rodio deset godina posle Dueta i živeo je šest godina duže nego njegov italijanski kolega. 1898 godine stupio je u pešadiju i u vrlo kratkom vremenu dobio oficirski čin u jedinicama za vezu. Kao mlad oficir služio je na Aljasci preko koje je podigao znatan deo telegrafske linije; njegovo shvatanje ogromne strategiske važnosti Aljaske, kao subarktičke teritorije uopšte, odigralo je veliku ulogu u docnijem razvoju njegove misli o vojnoj nauci. Zalagao se još od početka za primenu radija i motorizacije u vojsci. Pre stupanja Sjedinjenih Država u Prvi svetski rat 1917 godine, on se bio odao još novijoj primeni nauke i prešao u vazduhoplovstvo. Naučio je da leti još 1916 godine i bio je poslat u Evropu kao posmatrač baš pred stupanje SAD u rat, i postupno je napredovao do najviše komande nad američkim vazduhoplovnim snagama kojima je bio na čelu u završnim nedeljama rata. Posle rata obišao je veće evropske države radi proučavanja stanja avijacije u savezničkim i neprijateljskim zemljama, a potom je bio postavljen, u činu generalmajora, za pomoćnika komandanta vazduhoplovstva, i taj položaj zauzimao je od 1921 do 1925 godine. Njegovo vatreno zastupanje ujedinjenog vazduhoplovstva odvojenog od vojske i mornarice, i njegove oštre kritike one politike koju su sprovodila Mi-

[5]) Vidi naslove u bibliografiji.

nistarstva rata i mornarice, kulminirale su naposletku u tvrđenju koje je optuživalo ova ministarstva zbog „nesposobnosti, kriminalnog nehata i skoro izdajničke uprave narodnom odbranom". On je dokazivao da su oficiri i „agenti koje su ministarstva rata i mornarice slala Kongresu, skoro uvek davali nepotpuna, obmanjujuća ili lažna obaveštenja o vazduhoplovstvu". U jesen 1925 godine bio je stavljen pod vojni sud, koji je našao da je kriv i kaznio ga gubitkom čina za pet godina, te je tako napustio vojsku 1 februara 1926 godine. Posle toga, on je mnogo vremena poslednjih deset godina svoga života posvetio predavanjima, pisanju i izlaženju pred odbore radi odbrane pitanja ujedinjenog vazduhoplovstva i kritike postojećeg pravca vojnog i civilnog vazduhoplovstva Sjedinjenih Država kao i američkog vazduhoplovnog istraživanja i avionske industrije, koju je smatrao odgovornom za usporeni tehnički razvitak.

General Mičel bio je vođa kampanje za veće priznanje vazdušne moći u američkoj vojnoj organizaciji čitavih šest godina pre svog napuštanja vojske. Njegovo ime je i posle toga bilo, a i danas je, simbol ove kampanje.

II

Vazduhoplovstvo je privuklo Duetovu pažnju još 1909 godine. Već tada on je bio predvideo njegov revolucionarni značaj za vojnu strategiju, ali, on je svoja gledišta u pojedinostima (ma da još u veoma početnom i nepotpunom obliku) razvio tek u svojoj prvoj knjizi od 1921 godine.[6]) Ona su u revidiranom izdanju istog dela, šest godina docnije, dobila sveobuhvatniji oblik, a u pogledu opštih zaključaka konačni izraz.[7]) Duet je bio i pisac mnogobrojnih članaka u raznim vojnim i vazduhoplovnim časopisima; najpoznatiji i najviše preštampavan članak ove vrste bila je zamišljena slika budućeg rata između Nemačke i Francuske.[8])

Mada je „Duetova teorija" brzo postala predmet na koji su se mnogi pozivali, ipak je tek posle njegove smrti prevođenje njegovih dela učinilo njegova izlaganja neposredno pristupačnim širokim krugovima izvan Italije. Najvažniji deo njegove knjige štampan je na francuskom jeziku 1932 godine;[9]) ovaj prevod je posle preveden na engleski, a 1933 godine umnožen je i stavljen na raspoloženje oficirima Vazduhoplovnog korpusa vojske Sjedinjenih Država. On je, u skraćenom obliku, objavljen i u jednom britanskom vojnom časopisu.[10]) Nemački prevod se pojavio 1935 godine; krajem 1942 godine stavljen je engleskim čitaocima prvi put na raspoloženje pot-

[6]) Giulio Douhet, *Il Dominio dell'Aria; saggio sul'arte della guerra aerea* (Roma Stab. Poligr. per. l'amministrazione della guerra, 1921).

[7]) Douhet, Il Dominio dell'Aria (drugo izdanje; Roma: Instituto Nazionale fascista di Cultura, 1927).

[8]) Douhet, „La Guerra del'19-", *Rivista Aeronautica* (mart 1930), str. 409.

[9]) Douhet, „Le Guerre de l'air", *Les Ailes*, Paris, 1932.

[10]) *Royal Air Force Quarterly* (april 1936), str. 152.

pun prevod Duetovih glavnih vojnih dela.[11]) Duetova sopstvena dela korisno su dopunjena sa nekoliko kritičkih studija, koje daju pregled ne samo njegovih sopstvenih spisa, već i toka koji je uzela njegova izmena misli sa mnogobrojnim protivnicima.[12])

Glavne postavke na kojima se zasniva Duetova teorija jesu:

1. — avioni su sredstva napada neuporedivih mogućnosti, protiv kojih se ne može predvideti nikakva efikasna odbrana;

2. — bombardovanje naseljenih centara uništiće moral naroda.

Na ovim temeljima on je sagradio teoriju čiji su osnovni elementi:

a) „Da bi se obezbedila odgovarajuća narodna odbrana, potrebno je i dovoljno — biti u stanju da se u slučaju rata zadobije prevlast u vazduhu."[13])

b) Prvenstveni ciljevi vazdušnih napada ne bi trebalo da budu vojne ustanove, već industrija i naseljeni centri van dodira sa kopnenim armijama.

c) Sa neprijateljskim vazduhoplovnim snagama ne treba voditi posebnu borbu u vazduhu, već se protiv njih treba boriti prvenstveno razaranjem njihovih ustanova na zemlji i tvornica iz kojih dobijaju materijal za popunu.

d) Uloga kopnenih snaga treba da bude odbranbena, sa ciljem da drži front i spreči neprijateljsko nastupanje i akcije na zemlji, naročito u pogledu zauzimanja sopstvenih komunikacija, industrije i vazduhoplovnih ustanova, dok se sopstvena vazdušna ofanziva razvija sa ciljem paralisanja sposobnosti neprijatelja da održava vojsku i volju svoga naroda da istraje.

e) U interesu najekonomičnije primene ukupnog napora treba napustiti upotrebu specijalizovanih borbenih aviona za odbranu od neprijateljskih bombardera. Osnovni tip aviona treba da bude „bojni avion", koji vrši bombardovanje, a u isto vreme se i sâm brani ili se, po potrebi, upotrebljava samo za borbene svrhe.

U ispravnost prvog od ovih zaključaka može biti sada malo sumnje ako se „prevlast u vazduhu" tumači u veoma uskom smislu. Ako je jedna ratujuća država u stanju da svog neprijatelja po volji napada iz vazduha i ako je likvidirana sva odbrana od takvog napada, neizbežna je pobeda države koja poseduje slobodnu upotrebu vazdušne moći nad državom koja nema takve moći i nema stalne odbrane od napada iz vazduha. Zaključak je dobar; ali, teškoća se javlja u postizanju ovog stepena prevlasti u vazduhu, pošto je to mnogo teže nego što je Duet predviđao. Neprijateljska odbrana,

---

[11]) Douhet, „The Command of the Air", preveo Dino Ferrari (New York, Coward-McCann, Inc. 1942). Sva naredna pozivanja na Duetove publikacije, ukoliko su obuhvaćena u „The Command of the Air", odnose se na ovaj prevod, a ne na italijanske originale, jer se pretpostavlja da će engleskim čitaocima biti na raspoloženju u većem broju.

[12]) Col. P. Vauthier, *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris: Berger-Levrault, 1935); H. de Watteville, „Armies of the Air", *The Nineteenth Century and After* (oktobar 1934), str. 353—368; N. N. Golovine, *„Air Strategy"*, *Royal Aire Force Quarterly* (april, 1936), str. 169.

[13]) *The Command of the Air*, str. 28.

kako vazdušna tako i protivavionska, žilava je i uvek ostaje dovoljno efikasna da nametne bar izvesna ograničenja slobodi upotrebe napadačke avijacije.

Nastojanjem na svojoj drugoj osnovnoj postavci, prednosti industriskih ciljeva nad vojnim, Duet je najtačnije predviđao budući razvoj. Ideja nije bila nova. Knjige koje su se pojavile čak i pre 1914 godine i pretskazale uništenje industrije i centara finansiske kontrole napadima iz vazduha, već su ovde navedene; ali je Duet bio prvi koji je važnost industriskih ciljeva za napade iz vazduha uzeo za osnovu vojne doktrine, koju je razvio, objavio i unapredio u toku dugog perioda vremena.

Vremenom je porasla važnost industriskih ciljeva i neprijateljskih vazduhoplovnih baza kao tačaka za napad; ali, pun opseg Duetove teorije o izboru ciljeva zasnovan na pretpostavci slabog civilnog morala, nije uspeo da odoli vremenu.

Pa, ipak, i ljudskoj izdržljivosti negde postoje granice; ali glasovi preživelog ljudstva nepokorenog stanovništva od Čungkinga do Koventrija jednodušno poriču da se te granice mogu tako lako postići kako je to Duet predviđao. U prilog Duetu treba priznati da je on razmatrao posledice strahovitih koncentričnih napada na potpuno nezaštićeno stanovništvo, koji bi usledili postizanjem „prevlasti u vazduhu"; ali je i onda, izgleda, potcenio žilavost kojom se izdržava bombardovanje.

„U ovom pogledu želim da podvučem jednu stranu problema — naime, da dejstvo takvih vazdušnih napada na moral stanovništva može lako imati više uticaja na vođenje rata nego njihovo materijalno dejstvo. Uzmite, naprimer, centar jednog velikog grada i zamislite šta bi se desilo među civilnim stanovništvom za vreme napada samo od strane jedne bombarderske jedinice. Sa svoje strane, ne sumnjam da će njegov utisak na ljude biti strahovit..."

„Ono što se može desiti jednom gradu i u jednom danu, moglo bi se desiti desetini, dvadesetini, pedesetini gradova... I, kako vesti putuju brzo, čak i bez telegrafa, telefona i radija, kakvo bi bilo dejstvo, pitam vas, na građane drugih gradova, koji još nisu pogođeni, ali su isto tako izloženi vazdušnim napadima? Koja bi civilna ili vojna vlast mogla pod ovakvim strahotama da održi red, obavljanje javnih službi i proizvodnje? Čak ako bi se i održao prividan red i izvršio neki posao, zar ne bi pojava jednog jedinog neprijateljskog aviona bila dovoljna da stanovništvo zahvati panika? Ukratko, normalan život bio bi nemoguć u ovoj stalnoj mori bliske smrti i uništenja. A ako bi sledećeg dana bilo bombardovano drugih deset, dvadeset ili pedeset gradova, ko bi mogao da zadrži sav ovaj izgubljeni, panikom zahvaćeni narod od bekstva u otvoren prostor da bi izbegao ovaj užas iz vazduha?"

„U zemlji koja je izložena ovoj vrsti nemilosrdnog bombardovanja iz vazduha mora nastupiti potpun slom društvene strukture. Brzo bi došlo vreme kada bi se ljudi, da bi učinili kraj užasu i patnjama, naterani instinktom samoodržanja, digli i zahtevali kraj

rata — i to pre nego što bi njihova vojska i mornarica uopšte imale vremena da se mobilišu."[14])

Duetova koncepcija uništavanja iz vazduha, bilo industrije bilo gradova, bila je razrađena sa matematičkom tačnošću. Prećutno pretpostavljajući savršeno ravnomerni tip bombardovanja, 20 tona bombi bilo bi dovoljno „za potpuno uništenje svega u krugu prečnika od 500 metara". To bi iznelo utrošak od 250 tona bombi za „potpuno uništenje" površine od jedne kvadratne milje. „Šta bi se desilo", pitao se Duet „u velikom gradu kao što je London ako bi u centralnom delu grada bila razorena jedna, dve ili pet površina od 500 metara u prečniku?" On pretpostavlja da bi se flotom od 1.000 bombardera moglo razoriti svakog dana pedeset takvih površina. Postoji znatno neslaganje između ovog pretskazivanja i stvarnog efekta 1940—1941 godine, ili između Duetovog pretskazivanja i težine bombi koje je Britansko vazduhoplovstvo upotrebilo kod svojih napada na Nemačku i postiglo manje dejstvo nego što je ocrtao Duet. To dolazi, uglavnom, od njegovog potcenjivanja razmere u kojoj se eksplozivna snaga bombi, bačenih među čvrsto građene zgrade, gubi u slobodan prostor, kao i od suviše optimističkog predviđanja tačnosti kojom se bombe mogu baciti na cilj pa da se izbegne utrošak ponovljenih napada na površine koje su već bile bombardovane. Gde su bile u pitanju lake zgrade, kao male zgrade za stanovanje, iskustvo je potvrdilo Duetovu procenu da će jedna bomba od jedne tone razoriti (ili bar učiniti nepodesnom za dalju upotrebu) površinu od 375 stopa u prečniku; ali, poluprečnik razaranja bombi koje su bačene u gradske ulice, među čvrsto građene zgrade od cigle ili betona, a naročito među moderne zgrade sa gvozdenom konstrukcijom, bio je mnogo manji. Čak i među lakim zgradama, ostvarenje Duetovog proračuna zahtevalo bi da su bombe raspoređene kao po šahovskoj tabli sa ravnomernim razmacima.

Duet je imao pravo u svome predviđanju velike uloge koju će odigrati zapaljive bombe, ali njegovo pretskazivanje velike i efikasne upotrebe gasnih bombi dosada nije ostvareno. U vezi sa tim, treba napomenuti da je Duet malo polagao na priče o ograničenju ovih sredstava. U Duetovom opisu zamišljenog budućeg rata jedno lice izgovara reči koje se mogu smatrati kao reči koje izražavaju gledište pisca: „Pred instinktivnim nagonom za ličnom koristi, željom da narod to preživi, svaka konvencionalnost gubi svoju vrednost i svaki osećaj čovečnosti gubi svoj značaj. Jedino načelo koje se uzima u obzir je potreba da se ubija da bi se izbeglo da se bude sam ubijen."[15])

Mada Duetova dela daju kopnenim snagama izrazitu ulogu defanzivnog držanja jedne terenske linije, bilo pozadi stalnih utvrđenja bilo u rovovima, i mada je odgovarajuća odbranbena uloga razmotrena i za pomorske snage, ipak se dolazi do zaključka da će se kod podesnog razvoja upotrebe vazduhoplovstva događaji odvijati

[14]) *Command of the Air*, str. 57—58.

[15]) *Ibid.*, str. 309.

tako brzo da će biti potrebno samo malo otpora da se neprijateljske kopnene snage zadrže potrebno vreme da ne nanesu štetu pre nego što se ishod rata reši drukčije. U svome predviđanju budućeg rata,[16]) Duet daje sliku Francuske, u kojoj su četiri grada jednočasovnim bombardovanjem „pretvorena u ruševine u plamenu", kako moli za mir 36 časova posle prvog ratnog čina. Duet je, jače nego svi drugi pisci, počeo da ističe koncepciju pobede putem brzog uništavanja, a ta je koncepcija docnije dostigla svoj vrhunac izražavanja u vizijama laičkih pisaca[17]) i u trezvenijem i stručnijem predviđanju da će se rat, koji je počeo 1939 godine, voditi do presudnog završetka koji će doći posle nekoliko dana pošto borba bude stvarno otpočela.[18])

Mada je Duet bio tehničar i naučnik, on je pokazao samo malo znanja u problemima vazduhoplovne tehnike. Kao i mnogi drugi koji su pisali o ovom predmetu, on je u avionu video mnogo jevtiniju i prostiju napravu nego što on ustvari jeste. Smatrao je da je avion naprava kojoj se sasvim lako može promeniti uloga prostom zamenom opreme na aerodromu, što stvarno nije slučaj. Njegovo zamenjivanje tipiziranog lovačkog aviona „bojnim avionom", koji je već spomenut kao jedno od obličja njegove teorije, izvedeno je delom iz njegovog verovanja da se aeroplan može tako konstruisati da bombe ili gorivo mogu lako zameniti ofanzivno ili defanzivno naoružanje. Takva zamena u velikoj razmeri bila je teška već i u vreme kada je on pisao, a postala je otada još teža i, stvarno, neizvodljiva kod povećane specijalizacije tipova i mehaničke prefinjenosti. On nije sasvim odbacivao avione lovce, ali je zaključio da bi njihove karakteristike trebalo da budu u suštini iste kao i karakteristike bombardera i da bi to bio neekonomičan razvoj vazduhoplovstva ako bi se gradile mašine koje ne bi imale druge funkcije sem borbe.

U godinama pre 1939, izvestan broj oficira sa praktičnim iskustvom u operacijama delio je Duetove zamisli o budućem opadanju važnosti aviona za borbu. Međutim, njihovi razlozi nisu bili isti kao Duetovi, a tri godine stvarnog ratnog iskustva zadržale su lovce jednosede još uvek na prvom mestu po važnosti. Činjenica da su američki bombarderski sastavi u Zapadnoj Evropi pred kraj 1942 i u toku 1943 godine bili u stanju da prođu kroz jake napade lovaca, ne pretrpevši preterane gubitke, možda unekoliko podržava Duetova verovanja; ali iskustvo, koje je stečeno do vremena u kome se piše ova glava, u ovom pogledu još nije završeno, i najoduševljeniji branioci bombardera 1943 godine teško da bi se složili sa Duetom u proglašavanju nevažnosti lovaca uopšte.

Ali Duet je sa svojom idejom o univerzalnosti uloga išao još dalje, pa je mislio na zamenjivanje vojnih i civilnih uloga. „Ako brižljivo ispitamo funkciske karakteristike bombarderskih i borbenih

[16]) Douhet, „The War of 19-", kako je objavljeno u *The Command of the Air*, str. 374—389.

[17]) Vidi, naprimer, Stuart Chase, „The Two-Hour War", *Men and Machines* (New York: The MacMillan Co., 1929), str. 307.

[18]) Vidi, među ostalim, Alford J. Williams, navedeno u *Time* (23 oktobar 1939), str. 32.

aviona, kako sam pokušao da ih definišem, odmah možemo videti da su, uglavnom, skoro identične sa funkciskim karakteristikama civilne avijacije. Ako se strogo uzme, bombarder je u suštini transportni avion srednje brzine i dovoljnog akcionog radijusa, koji je naročito opremljen da nosi bombe... Pri uzajamnom sporazumu vojne i civilne avijacije, civilni avioni bi se, u slučaju potrebe, mogli preobraziti u vojne avione. Ovo opet nagoveštava da bi se samostalno vazduhoplovstvo, s obzirom na veliki napredak koji je učinjen u civilnoj avijaciji, u mnogim svojim potrebama i u mnogo čemu od svoje opreme, moglo osloniti na civilne novine kao dopunu vojnih novina."[19]) On je priznao da takve mašine ne bi bile idealne ni za vojne ni za civilne svrhe, ali je nastavio: „Uvek će biti potrebno da se prave kompromisi između dve krajnosti. Rat se vodi sa masama, a mase čine prosečni ljudi. Vojnom vazduhoplovstvu treba avion sa prosečnim karakteristikama, sličnim karakteristikama civilnog aviona."

Treba napomenuti da je posle 1927 godine počelo da opada Duetovo pouzdanje u upotrebljivost civilnog transportnog aviona za borbu i da su u njegovim docnijim delima takve mašine smatrane kao rezerva za drugostepene uloge.

Tvrđenje da se rat vodi sa masama i nagoveštavanje da upotreba preudešenih civilnih aviona može biti potrebna u interesu ekonomije nekako se ne slaže sa Duetovim običnim preteranim optimizmom o ekonomiji vazdušnih operacija. Tako:

„Jedna vazdušna flota, koja je sposobna da baci stotine i stotine tona bombi, može se lako izgraditi."

„Ovi projektili (bombe) ne zahtevaju naročiti materijal niti tačan rad oko izrade."

„Vazdušna snaga koja je u stanju da zadobije gospodarenje u vazduhu, naročito u prvom periodu sukoba, zahteva samo ograničeno oružje, ograničeno osoblje i mala finansiska sredstva. Ova se snaga može organizovati, a da se ne privuče pažnja verovatnih protivnika."

U Duetovom opisu rata budućnosti[20]) govori se o Nemcima kao da imaju samo 1.500 bombardera. Od toga broja samo je 100 teških bombardera, tj. bombardera koji su po težini i moći u suštini jednaki sa teškim bombarderima iz 1942 godine, kao što su američke tvrđave i „Liberatori" i britanski „Lankasteri". Prvog dana, kaže se u tom opisu zamišljenog rata, izgubljena je jedna trećina celokupne flote, ali su Nemci u isto vreme uspeli da unište većinu francuskih lovačkih snaga koje su bile poslate protivu njih, te je budući tok događaja potpuno ostavljen Nemcima na volju.

Karakteristično je da se predviđa gubitak jedne trećine ukupnog iznosa pobedonosnih vazdušnih snaga, i to prvog dana bitke. Duet nije verovao u rezerve. Treba svu vazdušnu snagu baciti u dejstvo na početku rata. Zadržati nešto u rezervi bio je simptom defanzivne politike koje se on gnušao, a u isti mah i ono što je skuplje i manje

---

[19]) *The Command of the Air*, str. 47—48.
[20]) *The Command of the Air*, str. 337.

efikasno od smelih i neograničenih ofanziva u cilju neposrednog uništenja neprijateljskih baza i sredstava.

U svom isticanju značaja ofanzive on je odbacio odbranbene mere ne obazirući se na to da bi i one mogle biti tehnički poboljšane. On, naročito, nije uspeo da sagleda izvanredan razvoj radiolokacije neprijateljskih aviona i pretpostavljao je da će mnogo zavisiti od srećnih okolnosti da li će lovci biti u stanju da preprečе put neprijateljskim bombarderima. On je odbacio protivavionsku vatru sa primedbom da „upotreba artiljerije protiv aviona pretstavlja samo beskorisno trošenje energije i sredstava." O vazdušnoj odbrani mislio je nešto malo bolje i navodio je kao značajno pravilo činjenicu da je „1915—1918 godine vazdušni napad svaki put, kada je bio izvršen energično, uvek dostizao svoj cilj."

Najgori od svih Duetovih neuspeha kod razmatranja tehničkog razvoja, bilo da se sudi po shvatanjima specifično vazduhoplovnih taktičara njegovog doba, bilo po prikupljenom iskustvu sledećih 15 godina, bilo je njegovo omalovažavanje značaja brzine vojnog aviona. On je, možda pod uticajem pomorske analogije, svu pažnju obraćao prvenstveno na jačinu. Mada brzinu nije sasvim zanemario, jer je često pominje kao poželjnu osobinu, on se jednako vraća na zaključak da je brzina od veoma podređenog značaja u poređenju sa drugim elementima efekta. „Bilo da su u pitanju bombarderi ili borbeni avioni, njima ne treba veća od srednje brzine. Brzinu ne treba isticati; od malog je značaja da li će tehnički napredak uskoro proizvesti bombardere ili borbene avione koji će, zadržavajući sve ostale osnovne karakteristike nepromenjene, imati za 10 do 20 milja na čas veću brzinu..."[21]) Bio je u pravu kada je pretskazao važnost teškog bombardera; isto tako, bio je u pravu i kada je, u vreme kada je imao veoma malo simpatizera, pretskazao upotrebu oklopa na avionu; ali nije bio nikako u pravu, prema onome što se pokazalo sve dosada, sa svojom ravnodušnošću prema brzini koja je zaista ostala jedna od najbitnijih karakteristika svakog vojnog aviona.

Po pitanju brzine greška je ležala u oceni njene vrednosti; ali i po drugim pitanjima Duet je bio pošao pogrešnim putem, pa čak dolazio i do grubih grešaka u tehničkim problemima. Tako, naprimer, on je verovao da se minimum snage, koja je potrebna da bi se avion održao u letu, smanjuje sa porastom visine; da se brzina aviona udvostručava kada se visina toliko poveća da se prepolovi gustina vazduha[22]) (povećanje brzine usled takve promene visine stvarno ne iznosi 100 od sto, nego nešto ispod 25 od sto); kao i da veoma veliki avioni „verovatno neće moći aterirati ili polaziti sem sa vodenih površina. Možda ćemo morati da sagradimo veštačka jezera za njihovo ateriranje."

Međutim, kako je bio pogrešno obavešten o nekim od ovih stvari, Duet je bio oprezan u tehničkom proricanju, što je njegove knjige ostavilo stvarno bez preteranih obećanja u pogledu postojećih

[21]) *The Command of the Air*, str. 47—48.
[22]) *The Command of the Air*, str. 67.

ili neposredno pretstojećih tehničkih sposobnosti aeroplana, koja su unakazila mnoge polemike drugih pisaca po pitanju vazdušne moći.

Pored svojih specifičnih zaključaka o tome kako rat treba voditi da bi se iskoristila prevlast vazdušne snage, Duet je imao ideja i o vojnoj organizaciji i opštoj politici. Bio je nepopustljiv pobornik objedinjavanja suvozemne, pomorske i vazduhoplovne sile. Već nekoliko godina posle 1918 godine govorio je o „totalnom ratu". 1921 godine pisao je: „Preovlađujući oblici društvene organizacije dali su ratu karakter nacionalne totalnosti — tj. čitavo stanovništvo i sva izvorna sredstva jedne nacije uvučeni su u čeljusti rata. I, kako se društvo sada definitivno razvija po ovoj liniji, može se prema ljudskoj moći predviđanja videti da će budući ratovi biti totalni po karakteru i cilju."[23])

„Postoje teorije o ratu na zemlji, o pomorskom ratu i o ratu u vazduhu. Ove teorije postoje, evoluiraju i razvijaju se, ali teorija o *ratu* je skoro nepoznata." On je zastupao organizaciju narodne odbrane preko centralnog ministarstva, i 1927 godine imao je zadovoljstvo da vidi da je takvo ministarstvo stvoreno u Rimu.

Uticaj Duetovih dela bio je dalekosežan. Mnogo od onoga što je kazao potvrdilo je iskustvo i podržavali su docniji pisci. Ali, mnogo se, s druge strane, pokazalo kao suviše optimističko ili pogrešno. Neka od njegovih verovanja pokazala su se za vreme sadašnjeg rata kao pogrešna; ali pravac razvoja odvijao se većinom, ne računajući ono što se odnosilo na konstrukciju aviona, u duhu koji je Duet predviđao. U svom davanju karakteristika avionima koji će se upotrebiti u budućim ratovima, on je bio na pogrešnom putu; ali njegovo rasuđivanje o načinu kako će se oni upotrebiti, bilo je tačnije 1943 godine nego što je to moglo biti u uslovima njegovog vremena, a dalji razvoj moći aviona verovatno će još više približiti praksu organizatora i vojnog komandanta praksi koju je Duet zastupao. Iako koncentrisanje bombardovanja na male površine, izbor industriskih ciljeva i građenje velikih bombardera, koji su jako naoružani za svoju sopstvenu odbranu (mada se ne pridržavaju Dueta u tolikoj meri da bi se potpuno odrekli zaštite lovaca), sve to izgleda sada dovoljno jasno; ali, Duet je bio onaj koji je u toku probnih godina treće i četvrte decenije ovog veka stvarno kumovao ovim idejama. Ugled koji su Duetova proučavanja stekla među ozbiljnim vojnim proučavaocima još u njegovo doba pokazuje činjenica da je jedan oficir, tako odličan kao pukovnik P. Votije (Vauthier), našao vremena da spremi iscrpnu kritiku njegovog dela,[24]) i da u uvodu ove knjige stoji (datirano 7 juna 1934 godine):

„Duetovo učenje je neiscrpan izvor za razmišljanje. Značajna doktrina koju je postavio može imati odlučan uticaj na buduće događaje. Konvencionalan u svojim početnim pretpostavkama i u svojim metodima, on ukazuje na zaključke do kojih oni vode. Treba da se staramo da ne shvatimo kao utopističkog sanjalicu čoveka koji će se možda docnije smatrati prorokom."

[23]) *The Command of the Air*, str. 5—6.

[24]) *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris, 1935).

Navedene rečenice ne potiču od nekog mladog zanesenjaka. One nose potpis maršala Petena.

Bombarderi nisu imuni od odmazde sa tla ili u vazduhu, ali su danas relativno manje izloženi povredama nego što su bili pre dvadeset godina; osnovna pretpostavka nepobedivosti aviona i njemu svojstvene nadmoćnosti u snazi i ekonomiji nad svim drugim oruđima, koja je bila slabo opravdana kada je primenjivana na aeroplane Duetovog doba, sada je mnogo bliža stvarnosti. Posle daljih 20 godina razvoja u vazduhoplovnoj nauci ona će joj biti još bliža. Čovek koji je bio odgovoran za organizaciju narodne bezbednosti u Duetovim danima, zavisio je u to vreme od oružja koje je tada postojalo. U tom smislu važe Duetove teorije za budućnost i one su u njegovo vreme kod tadašnjih sredstava bile mnogo manje primenljive nego što su to postale docnije.

Čak i proučavaoci vazdušne moći u Duetovo doba prigovarali su vojnim pretpostavkama na kojima su se zasnivali njegovi zaključci, pa i samim zaključcima koji su zamišljeni kao uputstva za vazdušne operacije. General Golovin[25]) prigovarao je Duetovom precenjivanju razornog dejstva koje vrši bombardovanje na građanski moral. U ovom pogledu, iskustvo posle 1939 godine dalo je za pravo Duetovim kritičarima pre nego samom Duetu. Uopšte uzevši, vreme radi za Dueta; ali njegovi proračuni napora koji su potrebni da bi se postiglo izvesno dejstvo, bili su isuviše optimistički, kao što su to vrlo često bili i proračuni drugih pobornika premoći vazdušne sile.

Duetova teorija je proglašena prirodnom težnjom italijanske politike. Ona nije usvojena potpuno ni u jednoj od ostalih zemalja Evrope. Nemačka, čije je vazduhoplovstvo terorisalo Evropu od 1938 godine, dok bitka za Britaniju nije dokazala neopravdanost legende o njegovoj nepobedivosti, sledovala je Duetu u naporima da se neprijateljske vazdušne snage unište na zemlji i zbrišu njegove baze; ali je Nemačka otstupila od Duetove teorije u tome što održava stalnu saradnju između snaga u vazduhu i na kopnu, kao i što ne upućuje kopnene snage na pomoćnu odbranbenu liniju, a, najzad, i time što upotrebljava pre lake bombardere nego teške. Kada se *Luftwaffe* najviše približilo Duetovoj teoriji, iznad Engleske 1940 godine, ono nije uspelo — mada je napad sigurno mogao uspeti samo da su Nemci imali sredstava da ga vrše u mnogo većoj razmeri nego što su to činili, i da su mogli da ga vrše mnogo duže vremena.

Nije svrha ove studije da se dokaže da li je razvitak aeroplana i njegovog naoružanja već dostigao stadijum u kome se ratovi mogu sa uspehom voditi po Duetovom metodu. Da li bi Nemci bolje učinili, sa svoje tačke gledišta, da su bili razvili još veću vazduhoplovnu industriju i izgradili još jače vazduhoplovstvo, dajući na aeroplane većinu materijala i ljudskih efektiva, koje su stvarno dobili tenkovi, artiljerija, podmornice i površinski brodovi, prevodeći deo svojih suvozemnih trupa i efektiva mornarice u *Luftwaffe* i stavljajući većinu ostataka u vazduhoplovnu industriju? Da li bi to bila za nas Ameri-

[25]) N. N. Golovine, „Air Strategy", *Royal Air Force Quarterly* (april 1936) str. 169.

kance mudra politika da pođemo istim putem u sadašnje vreme? O ovom se pitanju žustro raspravljalo; ali je, u najmanju ruku, izvesno da takvo jedinstveno sasređivanje svih napora na vazdušnu moć može biti jače 1943 godine nego što je to moglo biti pre deset ili dvadeset godina i da je sasvim verovatno da će biti još jače kada prođe još jedna decenija.

III

Delatnosti generala Mičela bile su istovremene i, uglavnom, jednake Duetovim. Oni su imali mnogo zajedničkog. Većina njihovog zajedničkog verovanja pre se pripisuje Duetovom imenu nego Mičelovom, što je, jednim delom, posledica slučaja, a delom i Duetovog jasnijeg i sistematskijeg književnog razvitka njegovih zaključaka, kao i življeg interesovanja za vojne studije u Evropi nego u Sjedinjenim Državama.

Međutim, između ova dva čoveka postojala je ogromna razlika u temperamentu. Razlika je značajna, jer je žestina kojom su vođene raspre o značaju vazduhoplovstva bila odraz taktike onih koji su bili najaktivnije angažovani na obe strane spora. Mičel je pisao i govorio kao žestoki pobornik, koji je, naišavši na opoziciju, postajao sve netrpeljiviji i bio sve više sklon da je proglasi glupo reakcionarnom, zaslepljenom sopstvenim interesima, pa čak i nepoštenom. Njegovi protivnici su odgovarali na isti način i raspra je postajala sve ogorčenija. Duet je zadržao svoj stav proučavaoca i nepristrasnog istraživača istine, čak i u stvarnim raspramа. „Nadmoćna uloga u ratu", pisao je, „ne dodeljuje se vazduhoplovstvu ni zbog mene niti zbog generala Bastika, niti zbog nekog drugog. Ako jedno oružje ima preovlađujući značaj, to nije zbog neke ljudske želje, već zato što to tako određuju očigledne činjenice. Ako vazdušno-hemisko oružje treba da odluči u budućem ratu, neće to biti zbog mog delanja, i ja zbog toga neću zaslužiti ni hvalu ni prekor".[26])

Mičel je, do izvesnog stepena, mada bez Duetovog potpunog poverenja, delio ubeđenje da su najefikasniji napadi na neprijateljsku privredu i industriske centre. Pored toga, on je verovao u srazmernu slabost građanskog morala. Kao Duet, verovao je u mogućnost da se relativno skromnim bombardovanjem mogu paralisati civilne i industriske delatnosti. Govoreći o mogućem neprijateljskom napadu na veće gradove Sjedinjenih Država, on kaže: „Nepotrebno je da ovi gradovi budu razoreni do tog stepena da svaka kuća bude sravnjena sa zemljom. Biće dovoljno da se civilno stanovništvo istera napolje, tako da ne može da vrši svoj redovan posao. To će postići nekoliko gasnih bombi."[27])

---

[26]) Vauthier, *op. cit.*, str. 121, navodi iz pisma generala Dueta. Vidi takođe *The Command of the Air*, str. 251—262.

[27]) William Mitchell, *Skyways — A Book on Modern Aeronautics* (Philadelphia and London; J. B. Lippincott Co. 1930), str. 262.

Na London je 1940 i 1941 godine palo nekoliko hiljada bombi, a život je ipak tekao dalje, i samo manji deo njegovih zgrada postao je neupotrebljiv.

„Ubuduće će i sama opasnost koja dolazi od mogućnosti da jedan grad bude bombardovan iz vazduha dovesti do njegovog ispražnjenja, te će i sav rad po fabrikama biti prekinut. Da bi se u ratu postigla trajna pobeda, mora se uništiti moć neprijateljske države za dalje vođenje rata — to znači fabrike, saobraćajna sredstva, poljoprivreda zaključno sa majurima, zalihe goriva i ulja i uopšte mesta gde ljudi stanuju i provode svoj svakodnevni život. Vazduhoplovstvo koje operiše u srcu neprijateljske zemlje postići će ovaj cilj u neverovatno kratkom vremenskom roku."[28])

„Pojava vazdušne moći, koja može da dopre neposredno do životnih centara i da ih neutrališe ili ih uništi, dala je starom sistemu vođenja rata sasvim nov izgled. Sada se uviđa da su neprijateljske glavne snage na bojnom polju pogrešan cilj i da su stvarni ciljevi životni centri... Rezultati vazdušnog rata biće takvi da će doneti brze odluke. Nadmoćne vazdušne snage napraviće takvu pustoš ili će pretiti da je naprave u protivničkoj zemlji da će neki dugi rat biti apsolutno nemoguć."[29])

Mičel je u svojim prvim delima posle 1918 godine obratio mnogo pažnje na saradnju vazdušnih i suvozemnih snaga, ali, što je vreme više prolazilo, to su suvozemne snage u njegovom ocenjivanju sve više dobijale drugostepeni značaj, dok je raslo njegovo poverenje u tehničke sposobnosti aeroplana. Međutim, on je i dalje pridavao veliku važnost upotrebi vazduhoplovstva za uništavanje neprijateljskih suvozemnih snaga. U tom pogledu on se razlikovao od Dueta koji je bio voljan da stvarno zanemari suvozemne snage, dok je uništavao narod i izvorna sredstva pozadi fronta. Razlika je delimično bila odraz razlike u narodnosti, a i u geografskom posmatranju stvari ova dva čoveka.

Sposobnost aeroplana da uništi svaku vrstu nadvodnog broda, a da mu ne dozvoli nikakvu operativnu ulogu, postala je istinito verovanje Mičela.

„Ako avionska bomba od 2.000 funti padne u blizinu broda na otstojanju od nekoliko stotina stopa, njeno podvodno dejstvo biće tako veliko da će oštetiti dno broda i prouzrokovati njegovo potapanje."[30]) U sadašnjem ratu, mnogo je brodova potopljeno vazdušnim napadom, ali ipak ne tako lako kao što je gore opisano.

„Verovatno je da će buduće ratove opet voditi neka specijalna klasa, vazduhoplovstvo, kao što su u Srednjem veku ratove vodili oklopljeni vitezovi. U slučaju državne opasnosti, neće se morati pozivati celo stanovništvo, već samo onoliko koliko će biti potrebno za posadu mašina koje su najmoćnije u narodnoj odbrani."[31])

---

[28]) Mitchell, *Winged Defense* (New York and London: G. P. Putnam's Sons 1925), str. 126—127.

[29]) *Skyways*, str. 255—256.

[30]) *Ibid.*, str. 267.

[31]) *Winged Defense*, str. 19.

Kao vojni pilot sa ličnim iskustvom u stvarnom komandovanju vazdušnim snagama u bici, general Mičel je sa taktičkim problemima bio prisnije upoznat nego Duet. On je svoj pronalazački dar upotrebio sasvim za poboljšanje postojećih taktičkih metoda. Jedan od njegovih najdalekovidnijih predloga bio je plan za upotrebu padobranskih trupa iza neprijateljskih linija u 1918 godini.

Mičel je izbegao Duetovu grešku da primi opšti tip aeroplana za sve svrhe. Lovački avioni su zadržali veliki značaj u Mičelovoj šemi rata, po kojoj protivničke vazdušne snage mogu ma gde doći u međusobni neposredni dodir.

„U Evropskom ratu je dokazano“, pisao je, „da je jedina efikasna odbrana od vazdušnih napada — uništiti neprijateljske vazdušne snage u vazdušnim bitkama.“[32])

U svim stvarima koje se odnose na tehničke karakteristike aeroplana i pojedinosti njihovih operacija Mičel je bio neuporedivo veći stručnjak nego Duet. Međutim, jačina njegovog oduševljenja navela ga je katkad da znatno preceni brzinu tehničkog napretka u neposrednoj budućnosti, pa čak i da pretera u mogućnostima koje bi se mogle ostvariti u vremenu kada je pisao. Tako, naprimer, on je pisao: „Mogu sada jasno da vidim da ćemo kroz vrlo kratko vreme moći da napravimo krug oko zemljine kugle sa jednim punjenjem benzinom.“[33]) Pretskazivanje je sada već staro sedamnaest godina, ali je još uvek daleko od ostvarenja.

Ali, najvažnija razlika između ova dva čoveka u njihovom doprinosu vojnoj misli bila je u njihovom geografskom posmatranju.

Duet je pisao kao Italijan i isprobao je svoje teorije primenjujući ih na Italiju, naciju čiji su se glavni mogući neprijatelji nalazili na kratkom vazdušnom otstojanju i čije su kopnene granice branile planinske pregrade od brzog razvijanja napada na zemlji.

„Naravno, moja prva misao tiče se naše sopstvene situacije i eventualnosti mogućeg sukoba između Italije i nekog od njenih mogućih neprijatelja. Priznajem da teorije koje tumačim imaju ovo kao pozadinu i da ih stoga ne treba smatrati primenljivim za sve ostale zemlje. Po svoj verovatnoći, ako bih specifično razmatrao sukob između Japana i Sjedinjenih Država, ne bih došao do istih zaključaka. Bila bi obična uobraženost sa moje strane kada bih dao opšti recept za pobedu, primenljiv za sve države. Moja namera je prosto da istaknem najbolji i najefikasniji put za našu zemlju da se spremi za verovatan budući rat.“[34])

Mnogi američki pobornici vazdušne moći kao prvenstvenog vida oružane vojne sile pisali su o odbrani Sjedinjenih Država koja se tiče prvenstveno nas, ali Mičel nikad nije primio takva ograničenja i bio je prvi koji je razmotrio primenu vazdušne moći — sa minimalnom podrškom suvozemnih snaga — u svetskim razmerama. Bio je neumoran pobornik arktičkih vazdušnih puteva između kontinenata, koji su nedavno postali predmet toliko popularnog intereso-

[32]) *Ibid.*, str. 199.
[33]) *Ibid.*, str. 139.
[34]) *The Command of the Air*, str. 252—253

vanja i odveli do toga da su merkatorske karte istisnute kartama sa polarnom projekcijom. On je neumorno isticao vrednost transatlantskog puta preko Grenlanda i Islanda i njegovu upotrebljivost za vojne svrhe, kao i odgovarajući značaj i primenljivost puta preko Aljaske i Sibira ili preko lanaca Aleutskih i Kurilskih Ostrva za kretanje između Sjedinjenih Država i Azije. On je veoma rano u svojoj vojnoj karijeri označio Aljasku kao ključ za vojnu nadmoćnost na Pacifiku; uvođenje aviona i njegova sve veća moć pojačali su njegovo ubeđenje u ovom pogledu. Dok je general Mičel bio pomoćnik načelnika vazduhoplovnog korpusa, eskadrila od tri aviona letela je oko sveta, prelazeći preko Pacifika i Atlantika pravcima preko ostrva koja je ocrtao kao pogodna za Sjedinjene Države, a opasna po bezbednost Amerike. Pravac preko Grenlanda i Islanda već je sada u službi. Uspeh Japanaca da se u leto 1942 učvrste na Aleutima, gde u vreme mira nije bilo baza, pretstavlja u jednom pogledu značajnu potvrdu predviđanja generala Mičela o toku budućih događaja, mada je operacija, kako izgleda, uslovila veću upotrebu ratnih brodova, a bila manje koncentrisana na vazdušne ciljeve nego što bi to on očekivao.

Mnoga od njegovih pretskazivanja su se ispunila. Druga će se ostvariti u godinama koje dolaze. Ali mnogi tehnički razvoji za koje se njemu činilo da su na vidiku ili u neposrednom domaku vremena kada je pisao, još su, i posle 20 godina, uprkos neprekinutog intenzivnog istraživanja, daleko od praktične upotrebe. General Mičel je bio neizmerno dosetljiv kako u tehničkim, tako i u taktičkim stvarima. Mnoge je pokretao i bio je nestrpljiv kada su prepreke, prave i čvrste, stajale na putu ostvarenja. Za njega važi čak više nego za Dueta da je karakteristično predviđao pravac u kome će se učiniti napredak, ali je često bio i suviše optimista u pogledu brzine napretka. Time je odbio od sebe neke od svojih pobornika i pružio mogućnost da i sam bude pogođen.

IV

Aleksandar Severski, ruski vojni pilot za vreme Prvog svetskog rata, a zatim pronalazač, konstruktor aviona i renomirani probni pilot sa izvanrednom veštinom u izvođenju svojih sopstvenih izuma u letu, učvrstio je svoja uverenja u vazdušnu moć, njene mogućnosti i nedostatke u sadašnjoj primeni u svojoj knjizi *Pobeda pomoću vazduhoplovstva.*[35]) Njegova gledišta u mnogome idu za Mičelom čiji je učenik bio, prema svojoj izjavi u posveti svoje knjige. No, on nastavlja Mičela sve do sadašnjih dana svežim prikazima i naročito objašnjenjem neuspeha nemačkog vazduhoplovstva protivu Britanije.

U svome sopstvenom pretstavljanju stanja vazdušne moći Severski ističe, što ga izdvaja od svih ostalih proučavalaca ovog pro-

[35]) Alexander P. D. Seversky, *Victory Through Air Power* (New York: Simon and Schuster, 1942).

blema, životnu važnost velikog akcionog radijusa i mogućnost povećanja radijusa do mere koja leži daleko iznad svih koje su dosada važile. Time on vazduhoplovstvo budućnosti oslobađa zavisnosti od ogromne organizacije aerodroma i drugih uređaja na zemlji koje je Duet dopuštao, kao i zavisnosti od ostrvskih baza na arktičkim putevima u Atlantiku i Pacifiku, kojima je Mičel pridavao ogromnu važnost.

On proriče rano ostvarenje leta oko sveta bez spuštanja izrazima koji su bili iznenađujuće slični onima koje je bio upotrebio Mičel 17 godina ranije kod istog problema:

„Kroz najviše pet godina krajnji domet za let oko sveta od 25.000 milja postaće neizbežan.“[36])

Možda će biti u pravu, ali, da bi se to ostvarilo, tehnički napredak u konstrukciji aviona i poboljšanju ekonomije pogonske energije moraće da budu mnogo brži za vreme narednih pet godina nego što su ikada bili u toku prošlih dvadeset godina. Jer, da bi jedan avion u sadašnje vreme leteo bez spuštanja oko sveta, trebalo bi da ima u gorivu znatno više nego 75 otsto od ukupnog tereta, ostavljajući manje od 25 otsto za konstrukciju, mašine, posadu, vojnu opremu i sve ostalo što se mora nositi.

Severski ne sumnja u brzo povećanje dometa u budućnosti; on je isto tako ubeđen da je glupo primiti posledice ograničenja dometa postojećih tipova aviona, i veruje u vojni slom onih koji zanemaruju ovaj najvažniji činilac.

„Nedostatak dometa bio je prokletstvo Hitlerovog vazduhoplovstva.“[37])

„Prosto je rasipanje kada se održavaju istaknute baze umesto da se pun vazdušni potencijal baci neposredno na neprijatelja. Sva logika vazdušnog rata čini izvesnim da će se rat u vazduhu naposletku voditi sa domaćih terena, pri čemu će se sve između njih pretvoriti u ničiju zemlju.“[38])

Pretpostavljajući mogućnost da se sa obalskih baza operiše na ogromnim daljinama, brodovi nosači aviona postali bi nepotrebni. Severski ih napušta, mnogo pouzdanije i definitivnije nego ijedan od njegovih prethodnika.

Zamisao da se operiše sa „domaćih terena“ bez potrebe uspostavljanja i održavanja istaknutih baza i međubaza, bila bi dobrodošla svakom vazduhoplovnom oficiru, ako bi se mogla ostvariti, a da se ne plati cena koja je isključuje. Međutim, po osobinama koje su prema razvoju u toku prošlih 40 godina svojstvene avionu, izgleda verovatno da će cena takvog metoda operisanja biti i dalje krajnje visoka. Čak i ako avion dostigne domet koji je potreban da bi se napadi u cilju bombardovanja mogli uputiti sa daljine od 6.000 ili 8.000 milja, verovatno će biti ekonomičnije, pa stoga i efikasnije, da se operiše sa bližih baza, ma gde se one mogle dobiti, pri čemu bi se gorivo obezbedilo na mestu ili doturalo u cisternama uz deo tro-

---

[36]) *Ibid.*, str. 14.
[37]) Seversky, *op. cit.*, str. 136.
[38]) Seversky, *op. cit.*, str. 139.

škova za radnu snagu i materijal za njegovo transportovanje vazduhom.

Pobornici vazduhoplovstva bili su cilj stalnih napada od strane konzervativnih kritičara zato što pretpostavljaju da se ratovi mogu dobiti imaginarnim spravama i što donose zaključke pretpostavljajući avione čije mogućnosti daleko premašuju avione koji već postoje. Optužba protivu Dueta samo je donekle opravdana; protivu Mičela ona je to već u mnogo većoj meri, a protivu Severskog još i mnogo više. Veliki deo Severskove knjige je prosto proricanje, ali, iako piše u budućem vremenu, on se ipak izlaže optužbi da je neopravdano optimističan u pogledu brzine kojom će se ostvariti njegove vizije budućeg aviona i njegovog efekta. Kada opisuje rat budućnosti, on daje primere koje su već izneli mnogi od njegovih prethodnika.

„Sa svih pravaca sveta — preko oba okeana i preko oba pola — ogromni bombarderi, zaštićeni svojim konvojem smrtonosnih lovaca, streme ka Sjedinjenim Državama Amerike. Tih drednota ima na hiljade na nebu. Svaki od njih nosi bar 50 tona eksplozivnih bombi i kišu lakih zapaljivih bombi... Sa preciznošću savršenog planiranja, napadački vazdušni džinovi udaraju po nervnim centrima jedne velike nacije. Oni nepogrešivo pogađaju svoje ciljeve... Pustoš koju stvaraju ne može se opisati. Njujork, Detroit, Čikago i San Francisko za prvih dvadeset četiri časa pretvoreni su u gomile ruševina. Vašington je zbrisan pre nego što je Vlada imala prilike da spase svoju jako čuvanu arhivu."[39])

Bilo bi ludo kada bi čovek, uprkos opomene, za predviđanja Severskog tražio utehu u tome što su takva proricanja bila česta i u prošlosti, pa se do današnjeg dana nisu ni približno ostvarila. Ona su u vreme kada se piše ova glava bliža ostvarenju nego što su bila ranije; ranije ili docnije, ako se nastavi proces ponovnog iskušenja svetskim ratom, razvitak oruđa vazdušnog rata i tehnike njegove upotrebe mogu lako da dostignu proroke. Vojnici moraju biti stalno spremni za bitku sa sredstvima koja se mogu proizvesti u to vreme; ali, oni moraju biti spremni i da se suoče sa problemima koje će izazvati sredstva koja će u budućnosti biti verovatno ostvarena, tako da ih ne iznenade posledice razvoja tehnike. Prvi pobornici vazduhoplovstva, a naročito Duet, mogu se sada čitati sa većom koristi nego kada su bile objavljene njihove prve knjige.

---

[39]) Seversky, *op. cit.*, str. 7—8.

EPILOG. Hitler: Nacističko shvatanje rata

EDVARD MID ERL

Adolf Hitler je jula 1940 godine bio gospodar Zapadne i Srednje Evrope od Severnog Rta do Sredozemnog Mora i od obala Lamanša do granica Sovjetskog Saveza. Na raspoloženju je imao vojnu mašinu neviđene udarne moći, koja je po broju, materijalu, iskustvu i moralu bila jača nego što je bila za vreme invazije Poljske septembra 1939 godine. S obzirom na prividnu nepobedivost nemačke vojske i nemačkog vazduhoplovstva izgledalo je da se ostatak Evrope, zajedno sa Severnom Afrikom i Bliskim Istokom, nalazi sasvim u Hitlerovim rukama. Od Napoleona, ukoliko se to i za njega uopšte može reći, niko nije tako potpuno vladao evropskom pozornicom i bio tako blizu da postavi temelje svetske imperije. Dobro je da se ove činjenice ne zaborave u manje opasnim danima.

Kako je Hitler, na čelu jedne nacije koja je pre manje od četvrt veka bila porazno tučena, uspeo da stigne do takvog preimućstva? Da li je on bio samo oruđe nemačke vojske i nemačke teške industrije ili je bio strateg svog sopstvenog kova — jedan Cezar ili Bonaparta novijeg vremena?

I

Svakako je besciljno raspravljati o tome da li je Führer više zavisio od svoje Vrhovne komande ili ova od njega. Izgleda najpametnije pretpostaviti da su se dopunjavali. Hitler bi teško mogao da izgradi *Wehrmacht* i *Luftwaffe* bez velike stručne i tehničke pomoći, kao što sam ne bi mogao ni da reši taktičke i logističke probleme rata u Poljskoj, Holandiji i Francuskoj. Poglavar jedne države je u takvim pitanjima zavisan od svog Generalštaba. S druge strane, veoma je neverovatno da bi Vrhovna komanda mogla izvršiti psihološku i duhovnu mobilizaciju nemačkog naroda koja je bila toliko neophodna za njene planove, niti je mogla da vodi politički, ekonomski i ideološki rat — „beli rat“ od 1933—1939 godine koji je sistematskim radom potkopao strukturu međunarodne zajednice, sprečio stvaranje čvrste protivnemačke koalicije i širio neslogu i izdaju među budućim žrtvama nemačke agresije. To je bio rat

nacističke stranke koja je bila, uglavnom, Hitlerovo sopstveno delo i kojom je on potpuno vladao. Nemački uspesi protivu Poljske, Norveške, Holandije i Francuske bili su uveliko rezultat veoma efikasne kombinacije smišljene i smele *vojne* strategije i smišljene i smele *političke* strategije. Drugim rečima novi vojni metodi su kombinovani sa revolucionarnom drskošću da bi stvorili razornu silu koja je smrvila odbranbene organizacije Zapadne Evrope skoro isto tako lako kao što je Osije slistio zidove Jerihona.[1])

Ali, za Hitlera nije bilo jednostavno da postigne *modus operandi**) između u suštini konzervativne oficirske klase i dinamičkog radikalizma nacističkih ekstremista i „skorojevića". Koordinacija vojske i stranke je, stvarno, postignuta samo uz utrošak mnogo krvi u čišćenju 1934 godine i uz pomoć stalnog političkog balansiranja posle toga. Postignut je visoki stepen vojne discipline, a nacističkoj omladini nije oduzet fanatizam koji je igrao tako veliku ulogu u moralu nemačke vojske. Krstaški duh nacizma, kombinovan sa tehničkom delatnošću *Wehrmacht*-a, brisao je sve pred sobom (izuzev britansko vazduhoplovstvo) dok nije naišao na Crvenu armiju, koja je komunizmom dovedena u slično stanje.[2])

Sem toga, postoje pažljivi posmatrači nemačke pozornice koji su ubeđeni da je sam Hitler mnogo doprineo stvaranju oružane sile Trećeg Rajha. Nemački Generalštab je bio čvrsto rešen da ne dozvoli da nacija podlegne, kao 1918 godine, poziciskom ratu iznuravanja, i stoga je razvio sasvim nove koncepcije oružja, strategije i taktike.[3]) Hitler je mehanizovanom ratu pružio svoju oduševljenu i odlučnu podršku. On je možda, unekoliko zbilja i pokrenuo njegovu taktiku, jer je već 1925 godine bio izjavio da veruje da će „motorizacija u sledećem ratu biti presudna".[4]) Njegova strast za automobilima velike brzine, autostradama *(Reichsautobahnen)* i avionima bila je činjenica u njegovoj rešenosti da sagradi, prvenstveno za ratne svrhe, nemačku industriju motora kojoj nije bilo ravne u Evropi, a možda ni na svetu. Čak ni Gering nije bio više ubeđen u vazdušnu moć kao oruđe rata i terora. Ukratko, munjeviti rat je sasvim odgovarao čoveku Hitlerovog karaktera. Mera demokratizacije koju je Hitler uveo u vojsku odgovarala je između ostalog, visokom stepenu

---

[1]) Vidi uvod u pogledu značaja revolucije za ofanzivno vođenje rata.

*) Modus operandi (latinski) = način saradnje. — Prim. prev.

[2]) O odnosima između diktature i vojske postoji dobra studija u delu Sigmund Neumann-a, *Permanent Revolution: The Total State in a World at War* (New York, 1942), str. 174—182. Treba se potsetiti da su komandant vojske, general Šlajher (Schleicher) i nacistički vođa kapetan Rem (Roehm) na sličan način završili svoje živote 1934 godine pod kuršumima Hitlerovih desetina koje su ih streljale.

[3]) Herbert Rosinski, *The German Army* (New York, 1940), glave IV—V.

[4]) *Mein Kampf*, prvo nemačko izdanje od 1925 godine, prevedeno na engleski i objavljeno u celini od Reynal and Hitchcock (New York, 1939), str. 958. Pozivanje se vrši na ovaj prevod. Citati su navedeni dozvolom društva Houghton Mifflin Company, sopstvenika osnovnog prava objavljivanja. *Ibid.*, u pogledu uspostavljanja nemačke industrije motora.

sposobnosti oficirskog kadra.[5]) Međutim, iznad svega je stajala volja koja je kontrolisala, autoritet koji je sjedinjavao i pokretna sila koju je Hitler doprinosio naoružanom naporu države u svima njegovim mnogobrojnim fazama. Jedinstvo, dovitljivost i smelost Vrhovne komande bili su sasređeni i oličeni u Hitleru, čija je totalitarna moć jamčila za savršenu koordinaciju svih vidova oružane sile, što se smatra neophodnim za uspeh u savremenom ratu. Hitler je tako čvrsto verovao u svoju sudbinu da je, kako u vojnom, tako i u političkom području, primao na sebe rizik od koga bi većina generala ustuknula.[6]) Nijedan drugi kancelar u novijoj nemačkoj istoriji nije bio tako veliki militarista i otuda toliko voljan da žrtvuje baš ono što je smatrao bitnim za uspeh svojih planova: mašinu. Među Hitlerovim savremenicima jedino je Staljin pokazao, pre sloma Francuske, istu iskrenost u pogledu cilja, koju demokratski državnik, možda, ne može ili ne treba da ispoljava sem u vreme rata i ako preti propast.

Kako je Hitler do nedavna bio jedan od najplodnijih i najmanje ograničavanih pisaca i govornika našeg vremena, dao nam je srazmerno jasnu sliku svoje strategije koju je nameravao da primeni i koje se neko vreme pridržavao sa znatnom postojanošću i upornošću. Bilo je otstupanja od glavne linije akcije, diktiranih trenutnom korišću, jer je Hitler razumeo potrebu privremenog žrtvovanja manjeg cilja većem. Ali nijedan osvajač nije svojim budućim žrtvama pružio tako jasan nacrt svojih planova, a što nismo uspeli da shvatimo opomenu, uzrok je naša politička nespretnost, kao i naša osobina samoobmanjivanja. Nije Hitlerov majstorski plan već su veća otstupanja od tog plana odvela do očajne situacije u kojoj se Rajh našao u leto 1943 godine.

Hitler je u knjizi *Mein Kampf*, objavljenoj 1925 godine, izložio da je Nemačkoj suđeno da pod njim postane prva vojna sila u svetu. On je, u ogorčenom prekoravanju Drugog Rajha napao ono što je smatrao suštinom miroljubive politike kajzerove vlade — industrijalizaciju, prekomorsku trgovinu i kolonizaciju. Industrijalizacija je, rekao je Hitler, bila oblik intenzivne kolonizacije same Nemačke i dovela je i samo carstvo u stanje jedne kolonije. Prekomorska trgovina, takozvano „miroljubivo ekonomsko osvajanje" bila je monumentalna glupost, jer trgovina zavisi od mira, a težnja za mirom mogla je da ima samo jednu posledicu — da uništi svu nadu u efikasnu nemačku politiku; sa „takvim držanjem prema svetskim poslovima" budućnost Nemačke mogla se „smatrati mrtvom i sahranjenom". Marksizam i jevrejstvo — večiti neprijatelji gospodarske rase — nalaze se u korenu ove filozofije mira i trgovine i prete da obesnaže nemački narod. Stoga se oni moraju nemilosrdno iskore-

[5]) Joseph C. Harsch, *Pattern for Conquest* (New York), glava V, jedna od najboljih raspoloživih studija o osoblju *Wehrmacht-a*.

[6]) Otto D. Tolischus, *They Wanted War* (New York, 1940), glave IV, XII, naročito strane 68—69. Nedostatak jedinstva komandovanja i oprezno, konzervativno i defanzivno usmereno upravljanje savezničkog napora u toku 1939—1940 godine stoje u upadljivoj suprotnosti prema stanju stvari koje je preovlađivalo u Nemačkoj.

niti. Podesna teritorijalna politika „ne može da nađe svoje ispunjenje u Kamerunu"; pravo područje nemačke kolonizacije nije Afrika, već evropski kontinent. Sedište svetske moći je Stari svet, i samo u Starom svetu naći će se *Lebensraum* koji zahteva dinamični i za život sposobni nemački narod. Teritorijalna ekspanzija na evropskom kontinentu nije samo cilj nemačke politike već prirodan zakon, jer „priroda zadržava zemlju i tle za onaj narod koji ima energiju da je uzme i marljivosti da je obrađuje". Stoga se nemački pogledi moraju okrenuti prema istoku, gde leže plodne zemlje Ukrajine, mineralna izvorna sredstva Urala i tradicionalno polje za nemačko osvajanje. Na istoku se takođe nalazi neprijatelj cele civilizacije, Sovjetski Savez, a uništenje njegovog boljševičkog programa je poseban zadatak podmlađene Nemačke. Očigledna je sličnost ove faze Hitlerovog programa sa pangermanizmom.[7])

Međutim, osvajanje teritorija u Istočnoj Evropi biće nemoguće ako Nemačka bude prinuđena da kao 1914—1918 godine vodi rat na dva fronta. Stoga, prva i najosnovnija briga Nemačke treba da bude da nikad ne „dozvoli stvaranje dve kontinentalne sile u Evropi". Na kraju, Nemačka, naravno, mora biti jedina evropska vojna sila, i nemački narod mora „smatrati ne samo svojim pravom već i svojom dužnošću da svim sredstvima, uključujući u njih i primenu oružane sile spreči uspostavljanje svake druge takve države, a u slučaju da takva sila već postoji, da je suzbije." „Smrtni neprijatelj" Nemačke u tom pogledu je Francuska, koja „nas nemilosrdno davi", tako da „moramo podneti svaku žrtvu koja bi doprinela da se uništi francusko stremljenje ka evropskoj hegemoniji." „Večiti sukob" između Francuske i Nemačke može se rešiti samo ofanzivnom akcijom koja treba da uništi Francusku. „Samo kada se ovo potpuno shvati u Nemačkoj, tako da se volja za životom nemačkog naroda ne troši više za čisto pasivnu odbranu, već se prikupi za aktivan i odlučan obračun sa Francuskom i baci u konačnu i presudnu bitku za ogromne nemačke ciljeve, samo će tada biti moguće da se dovede do kraja naša večita i besciljna borba sa Francuskom; naravno *pod uslovom da Nemačka u uništenju Francuske stvarno vidi sredstvo da naša nacija posle toga konačno dobija priliku da se širi na drugom mestu.*"[8]) Da bi se postiglo uništenje Francuske, potrebno je, pre svega, da se ona izoluje — da se unište francuski savezi u Istočnoj Evropi i da se za Nemačku zadobiju saveznici koji su bitni za zaštitu njenih izloženih bokova na zapadu. Prema tome, „u Evropi mogu za Nemačku u doglednoj budućnosti postojati samo dva saveznika: Engleska i Italija."[9])

Ovo je, dakle, bila esencija Hitlerove strategije. Francuska se mora razoriti pošto je istoriska politika Francuske — bez obzira na

[7]) Optužba kajzerove politike nalazi se u *Mein Kampf*, glava IV. U pogledu pangermanizma vidi Mildred S. Wertheimer, *The Pan-German League*, 1890—1914 (New York, 1924).

[8]) Hitler, *op. cit.*, str. 963—966, 978—979. Kursiv je moj (Erl). O Francuskoj kao „nepomirljivom" i „smrtnom" neprijatelju Nemačke koji se mora uništiti vidi *ibid.*, str. 902, 907—908.

[9]) *Ibid.*, str. 908.

to ko vlada, „da li Burboni ili jakobinci, bonapartisti ili buržoaski demokrati, klerikalni republikanci ili crveni boljševici" — bila da spreči Nemačku da se proširi. Ako se ovaj centralni i glavni cilj Hitlerove politike — totalno i trajno eliminisanje Francuske kao velike sile — ima na umu, postaje jasna većina ostalih stvari: intervencija u Španiji, savez sa Italijom, kampanja za povraćanje Sarske Oblasti, ponovno okupiranje Rajnske Oblasti, otmica Čehoslovačke, izgradnja *Westwall*-a (zapadnog bedema), pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom i podela Poljske. Samo uništavanjem Francuske može se Nemačkoj obezbediti neometano osvajanje Istočne Evrope. Ogroman projekat germanizovane Evrope nije uspeo zbog dve teške prepreke koje su mu se našle na putu: britansko vazduhoplovstvo i Crvena armija. Prvo se Hitler nadao da će imati na svojoj strani, dok je drugu jako potcenio. Führer je svoj konačni pad sam pripremio time što je u koaliciju protiv sebe uveo protivnika koga je sam opisao kao „divovski američki državni kolos, Sjedinjene Države, nečuven po unutrašnjoj jačini i svome ogromnom bogatstvu."[10])

Hitler je dovoljno jasno shvatio da je sporazum sa Engleskom ključ uspeha svih njegovih planova. Prekorevajući kajzera što nije uspeo da zadobije prijateljstvo Britanije, Hitler je kazao: „Na engleski narod mora se gledati kao na najdragocenijeg saveznika na svetu sve dok nam njegove vođe i duh njegovih masa dozvoljavaju da od njih očekujemo onu brutalnost i žilavost koja je rešena da svim sredstvima izvojuje pobedonosni kraj u već otpočetoj borbi, bez obzira na vreme i žrtve..."[11]) Nemačka se nije mogla nadati da će pobediti Francusku ili osvojiti Istočnu Evropu, sem ako sporazumom sa Italijom i Engleskom ne obezbedi svoju pozadinu i bokove. Takvim rešenjem „Nemačka bi bila jednim udarcem oslobođena svog nesrećnog strategiskog položaja. Najsnažnija zaštita boka na jednoj strani, i potpuno jemstvo našeg snabdevanja životnim potrebama i sirovinama na drugoj strani, bili bi blagosloveno dejstvo novog poretka država."[12]) Nemci su, možda, skeptični u pogledu vrednosti saveza zbog svojih nesrećnih iskustava iz Prvog svetskog rata sa mumiskom državom Austro-Ugarskom i turskim carstvom koje je bilo na umoru. Ali, „najveća svetska sila na zemlji (Britanija) i mladalačka narodna država (Italija) stvoriće drukčije uslove za borbu u Evropi nego što su bili truli leševi država sa kojima se Nemačka povezala u poslednjem ratu.[13]) Da se „zadobije naklonost Engleske, nijedna žrtva nije trebalo da bude suviše velika" u vremenu pre 1914 godine, i nijedna žrtva ne bi bila suviše velika za Treći Rajh, ako bi takva žrtva vodila neosporavanoj kontroli kontinenta. Biće potrebno odreći se kolonija i pomorske moći, a moraće da prestane i industrisko iza-

[10]) *Ibid.*, str. 180, 928.

[11]) *Ibid.*, str. 461.

[12]) Zanimljivo je da je Hitler centralni položaj Nemačke u Evropi sa njenim „unutrašnjim linijama" smatrao izvorom slabosti, a ne jačine. Da je predvideo razornu moć anglo-američke vazdušne ofanzive, shvatio bi još jasnije da položaj Nemačke u srcu Evrope nije nikakav strategiski raj, kako se to često mislilo.

[13]) *Ibid.*, str. 964—965.

zivanje Britanije na svetskim tržištima. Nemačka može da sagradi flotu lakše nego neka kontinentalna imperija, „ali ona može biti i brže uništena", stoga se nikako ne preporučuje pomorsko takmičenje sa Britanijom. Rezultat saveza sa Britanijom „svakako bi bio trenutno ograničavanje, ali i snažna i velika budućnost."[14])

Hitler je, takođe, shvatio da bi njegovi odnosi sa Britanijom odigrali veliku ulogu u određivanju držanja Sjedinjenih Država prema nacističkoj Nemačkoj. „Zbog Britanske Imperije", pisao je, „čovek suviše lako zaboravlja anglo-saksonski svet kao takav. Engleska se ne može uporediti sa nekom drugom državom u Evropi, već i zbog njene jezične i kulturne zajednice sa Američkom Unijom." On je unekoliko priznavao moć Sjedinjenih Država, zasnovanu na kontinentalnom prostranstvu njihove teritorije i njihovoj relativnoj neosetljivosti.[15]) Ali, on se nadao da će neutralisati američku moć savezom sa Japanom, kao i ogorčenom borbom između „izolacionista" i „intervencionista" u samim Sjedinjenim Državama. On je gajio i neke iluzije u pogledu rasnih činilaca koji bi doprineli neslozi, pa čak i nemoći u Sjedinjenim Državama.

Uprkos svom jasnom shvatanju ogromne važnosti britanske podrške za Nemačku Hitler je ipak sprovodio politiku koja je neizbežno morala, ranije ili docnije, da ga uvuče u rat sa Britanskom Imperijom. Možda je mislio da je žilavost britanskog karaktera omekšala i da britansko voćstvo nije više što je bilo; sigurno je da je britansko držanje pod Baldvinom i Čemberlenom bilo takvo da mu je pružalo izvesno jemstvo za potcenjivanje Engleske. Možda je mislio da će nemačka vazdušna sila potisnuti britansku pomorsku moć pri određivanju sudbine sveta. Izgleda da nije shvatio jačinu britanske rešenosti da spreči Nemačku ili svaku drugu naciju da postigne neosporenu kontrolu Evrope — tradicionalna politika ravnoteže sila koja je posle okupacije Praga postala prvenstvena briga čak i Čemberlena. On, izgleda, nije shvatio da je, ukoliko je neka država moćnija, efikasnija i ambicioznija, utoliko je veći krajnji britanski otpor prema njenim pretenzijama, ma koliko britanski narod i ne bio sklon da bude uvučen u rat.[16]) Dozvolio je da kolonijalno odeljenje Nacističke stranke i mnogobrojni privatnici ili tobože zvanična društva vode ratobornu propagandu za vraćanje ranijih nemačkih kolonija, i izgradio je ratnu mornaricu iako je tačno znao da korist od nje jedva može odgovarati šteti koju će naneti anglo-nemačkim prijateljskim odnosima. On je, pre svega, prevideo moralni činilac u odnosima između država koji se ranije ili docnije ističe u britanskoj i američkoj politici. Hitler se bio opasno približio

[14]) *Ibid.*, str. 183—184.

[15]) *Ibid.*, str. 180, 928—929.

[16]) U ovom pogledu čuveni memorandum sera Ira Kroua (Sir Eyre Crowe) od 4 januara 1907 godine o anglo-nemačkim odnosima važi kao da je danas napisan. Vidi G. P. Gooch i H. Temperley, *British Diplomatic Documents on the Origine of the War* III (1928), 397—420., naročito str. 403, odnosno ravnoteže sila.

uništenju Britanije, ali pošto je nije uništio, on mora sebe smatrati krivim za isti zločin za koji je optuživao Viljema II — za neuspevanje da zadobije britansko prijateljstvo ili, bar, da obezbedi britansku neutralnost. Savez sa Italijom bio je slaba kompenzacija za otuđivanje Britanije.

Izolujući Francusku, Hitler je sprovodio dobro zamišljenu politiku potkresivanja, a ne razaranja izvora njene snage jednim udarcem. Pakt sa Pilsudskim od 1934 godine nije Hitlera stajao ništa — on je prosto bio priznanje *de jure* situacije *de facto* da je Poljska u tom trenutku bila jača nego Nemačka — ali je to Francusku stajalo mnogo, jer je pretstavljalo prvi ozbiljni prodor u blok francuskih saveznika u Istočnoj Evropi. Ponovna okupacija Rajnske Oblasti, *Anschluss* (priključenje) Austrije i podržavanje Henlajna u Čehoslovačkoj bili su dalji prodor u versajski sistem francuske bezbednosti. Međutim, Hitler je do Minhena uvek bio oprezan i nije odjednom mnogo zahtevao da se ne bi ozbiljno izložio ratu. Uništavanje manjih država trebalo je obaviti jedno za drugim, a potkopavanje francuske moći trebalo je da se vrši postepeno, uvek izbegavajući *casus belli.**) „Pametan pobednik će, kad god je to moguće", pisao je Hitler, „pobeđenom podnositi svoje zahteve u ratama. Tada može biti siguran da nacija, koja je postala beskarakterna — a takva je svaka ona koja se dobrovoljno potčinjava — neće naći dovoljno razloga ni u jednom od ovih pojedinačnih tiranisanja da se lati oružja. Međutim, ukoliko je više slabljenje na ovaj način primljeno dobrovoljno, utoliko će narodu izgledati manje opravdano da se naposletku brani od nekog novog, prividno izolovanog, mada ustvari stalno ponavljanog slabljenja, naročito ako je, uzimajući sve zajedno, podneto ćutke i strpljivo mnogo više i većih nesreća, a da nije ništa učinjeno."[17])

Hitler je uspeo da izoluje i razori Francusku. Isto onako kako je njegov *Wehrmacht* tražio Kanu kojom će uništiti francuske armije, tako je Hitler tražio političku Kanu, kojom će trajno ukloniti Francusku i njene saveznike iz redova sila. U tom pogledu on je prekinuo sa evropskom tradicijom i nemačkom politikom svojih prethodnika Fridriha Velikog i Bizmarka. „Dalje postojanje Francuske kao velike sile za nas je baš isto tako potrebno kao i postojanje neke druge velike sile", pisao je Bizmark 1887 godine. „Ako bi nas Francuska napala i mi pobedili, mi ipak ne bismo smatrali mogućim da uništimo naciju od četrdeset miliona Evropljana koji su tako obdareni i osetljivi kao Francuzi."[18]) Ali, nacisti misle drukčije i bili su rešeni skoro od početka da Francusku preobrate u nemačku koloniju.

*) Casus belli — uzrok rata, događaj koji jedna država smatra povodom da objavi rat drugoj državi. — Prim. prev.

[17]) *Mein Kampf*, str. 968—969.

[18]) *Die grosse Politik der europäischen Kabinette*, VII, 177—178.

II

Za naciste su oružane snage Rajha bile samo oštrica ratne mašine. U njihovoj totalitarnoj strategiji rat i vojne operacije nisu bili prvi korak protivu neprijatelja, već za žaljenje i neizbežno krajnje sredstvo pošto su iscrpljeni svi ostali metodi osvajanja. Stoga je Hitlerov najveći period uspeha bio baš njegov dugi niz beskrvnih pobeda sve do Minhena zaključno. Posle toga, bitku su uglavnom vodili vojnici; zasad nema mnogo dokaza koji bi pokazali da se Hitlerova vojna strategija može povoljno uporediti sa njegovim trijumfima u području psihološkog i političkog ratovanja.

Neophodan prvi korak u ratu živaca bilo je stapanje nemačkog naroda u složnu celinu koja je zastrašivala spoljni svet. Ovo je postignuto delimično nemilosrdnim ugušivanjem u zemlji svih onih koji se nisu slagali sa nacističkim programom — naročito uništenjem ili „koordinisanjem" Jevreja, crkava, univerziteta, radničkih sindikata, socijalista, komunista i svih ostalih koji su bili osumnjičeni zbog internacionalizma ili pacifizma, a delimično veštom propagandom kroz štampu i preko radija, pojačanom partiskom disciplinom i apelovanjem na narodni ponos. Militarizam, pangermanizam, antisemitizam, rasno prvenstvo, poštovanje države i druge crte Hitlerovog programa duboko su ukorenjene u nemačkoj istoriji i nacisti su ih iskoristili za svoje sopstvene ciljeve. „Vaskrsavanje nemačkog naroda", pisao je Hitler, „može se izvršiti samo putem ponovnog zadobijanja spoljne moći. Ali, prethodni uslovi za to nisu oružje, kao što naši buržoaski „državnici" uvek brbljaju, već sila volje... Najbolje oružje je mrtav i nekoristan materijal dokle god ne postoji duh koji je spreman, voljan i rešen da ga upotrebi". Prema tome, „pitanje ponovnog zadobijanja moći Nemačke ne sastoji se u tome kako da proizvedemo oružje, već kako da stvorimo duh koji osposobljava narod da nosi oružje".[19])

Nije potrebno opisivati u pojedinostima način na koji je Hitler stvorio volju za borbu izvršivši psihološku i duhovnu mobilizaciju nemačkog naroda. On je od Hindenburga i drugih vojnika preuzeo legendu o kami u leđa, izmišljenu da bi se pokazalo da nemačka vojska nije bila pobeđena 1918 godine, već da ju je izdao unutrašnji front. Hitler je ovu legendu učinio popularnom i verovatnom do stepena koji ona inače ne bi postigla.[20]) On je naveo nemački narod da veruje da je novembra 1918 godine dobrovoljno položio svoje oružje na osnovu obećanja Vudroa Vilsona o jednom pravednom i velikodušnom miru, a da je Vilson zanemario svoja obećanja učinivši „najveću izdaju u celoj istoriji". Ovim i drugim trikovima on je u srcima svih klasa odgajio osećaj nepravde Versajskog *diktata* i među mnogim Nemcima izazvao duh osvete. Time je on oživeo i teoriju od pre 1914 godine, naime da je miroljubiva Nemačka bila opkoljena zavidljivim i neprijateljskim državama. Među nemačkom

[19]) *Mein Kampf*, str. 459—460, i o istoj temi *ibid.*, str. 624.

[20]) Hans Fried, *The Guilt of the German Army* (New York, 1942), daje važan ali mnogo zanemaren izveštaj o legendi o kami u leđa.

omladinom razvio je kult spartanstva, fanatičan nemački nacionalizam i neospornu odanost Vođi koja nije pretskazivala ništa dobro za mir u svetu.[21]) Stvaranjem i održavanjem svoje lične vojske, najveće u modernoj istoriji, S.A.*) i korpusa janičara u SS**) trupama, Hitler je, čak i pre nego što je došao na vlast kao kancelar, širio u zemlji duh militarizma. Ratni poklič mrkih košulja „*Deutschland erwache*“ („Nemačka, probudi se“!) postao je narodna krilatica. Funkcija države, rekao je Hitler, jeste da ujedini sve Nemce i „da ih vodi, postepeno i sigurno, do prevlasti“ u svetu.[22])

Priča o nemačkoj privrednoj mobilizaciji za rat, *Wehrwirtschaft*-u i *Kriegswirtschaft*-u suviše je često prepričavana da bi je ovde trebalo ponavljati. Međutim, mora se imati na umu da su nacisti od Generalštaba preuzeli zamisao da „totalni“ rat 1914—1918 godine nije bio dovoljno totalan; da se protiv blokade moraju preduzeti potrebne mere — kao razvoj sintetičnih sirovina i stvaranje zaliha kritičnih ruda; da se domaći front mora učvrstiti privredno, isto kao i psihološki, radi izdržavanja ratnog napora koji je trebalo da dođe. Četvorogodišnji planovi pod Geringovom opštom upravom uz pomoć generalmajora Frica Leba, Georga Tomasa i Hermana fon Hanekena, pored ostalih, doneli su potpunu militarizaciju nemačke privrede. Rezultat svega je bio da je nemačka vojska 1939 godine ušla u rat bolje opremljena i sa većim materijalnim rezervama nego ijedna druga vojska. Nacističko shvatanje totalnog rata bilo je svojstveno njihovim teorijama totalitarne države.[23])

Međutim, Hitler nikad nije smatrao da je sama sila efikasno oružje. Sila i pretnja silom moraju se dopuniti rečima, krilaticama i idejama koje spadaju među najmoćnija oružja, kao što su to pokazali i Francuska revolucija, i Vudro Vilson i boljševici. Stoga je nacionalsocijalistički pokret ponuđen Nemcima i svetu kao osnova za „novi poredak“ koji treba da zameni stari „haos“ i „nesposobnost“. Pošto mu je bio svojstven karakter neminovnosti — ili, po rečima jednog Amerikanca, pošto je bio „talas budućnosti“ — nalazio se u ofanzivi, a ostatak sveta u defanzivi. Samo ideološka ofanziva — fanatičko verovanje u svoje poglede na život — može doneti pobedu, rekao je Hitler. Tako je trebalo da nacistička revolucija posluži ne samo kao posredništvo za ujedinjenje nemačkog naroda, već isto tako i kao sredstvo za razjedinjenje onih zemalja koje stoje na putu ne-

---

[21]) O spartanstvu vidi Henri Lichtenberger, *The Third Reich* (New York, 1937), knjiga V, S. H. Roberts, *The House that Hitler Built* (New York, 1938), deo IV, odeljak II. Moralnom mobilizacijom Nemačke Hitler je dobio podršku iz neočekivanih izvora, kako je to pokazao u važnom članku Oscar J. Hamman, „German Historians and the Advent of the National Socialist State“, *Journal of Modern History*, XIII (1941), 161—188.

*) SA = Schutzabteilungen, tj. zaštitni odredi.

**) SS = Sturmstaffeln, tj. jurišni odredi. — Prim. prev.

[22]) *Mein Kampf*, str. 601. Po pitanju vojne organizacije nacističke Nemačke vidi seriju članaka Alfred-a Vagts-a u časopisu *Infantry Journal* za maj-septembar 1943.

[23]) O pitanju ekonomske pripreme totalnog rata, vidi A. T. *Lauterbach, Economics in Uniform* (Princeton, 1943); Tolischus, *op. cit.*, glava III—V.

mačkoj ekspanziji. Da parafraziramo Lenjina, Hitler je trebalo da revolucionarnu borbu u Nemačkoj preobrazi u evropski i svetski građanski rat.[24])

Hitler je bio majstor u bacanju jabuke razdora među druge nacije. On je znao kritične razlike u mišljenju u Francuskoj, Velikoj Britaniji i Americi i iskoristio ih je potpuno. On je uvek uspevao da gleda na razvoj evropske politike ne u okviru u kome ga je on sam posmatrao — kao pitanje moći — već u okviru koji će u inostranstvu izazvati najveću podelu javnog mnenja. „Duhovna pometnja, protivurečnost osećaja, neodlučnost, panika: to je naše oružje", rekao je Raušningu.[25]) Tako je savez sa Japanom bio lakovernom svetu prvo pretstavljen kao pakt protivu Kominterne i otuda kao napad na boljševizam. Strah od boljševizma, kako je Hitler ispravno mislio, bio je tako jak među konzervativcima Britanije, Francuske i Sjedinjenih Država, da su svi zajedno prevideli u ovom kamufliranom savezu pretstojeću opasnost za njihovu bezbednost na Pacifiku. Za konzervativce Hitler je bio čovek koji je „rešio problem radne snage", a ne onaj koji je radnu snagu regrutovao za proizvodnju naoružanja. Liberali u Britaniji i Americi bili su obmanuti napadima na Versaj, kao i apelovanjem na sveto pravo Nemaca u Čehoslovačkoj i na drugim mestima da budu „opet pripójeni" matičnoj zemlji, i zahtevima Nemačke da se „igra pošteno". Antisemitizam je bio dobar mamac za tolike različite klase u tolikim različitim krajevima da je postao svuda zamka za sve nesmotrene ljude. Oni koji su bili za otpor Hitleru, pretstavljani su miroljubivim ljudima kao ratni huškači.

Na ovaj način, šireno je u inostranstvu toliko pometnje da su državnici Evrope, kako izgleda, bili nesposobni da vide svoj interes i da se prema tome odlučuju. U tome je, naravno, Španija bila klasičan primer. Grof Ćano je, u odnosu na Španiju mogao da kaže da „više ne postoje granice, već samo strategiski položaji", a fašistička propaganda je mogla da ubedi nefašiste da je borba za kontrolu Španije obuhvatila samo boljševizam i katolicizam. Ukratko, nacisti su svuda, sem kod kuće, potkopavali moral i volju za otporom, hrabreći pacifizam, defetizam i izazivajući „uznemirenost, sumnju i strah". Hitler je ovim metodama omekšao svoje žrtve, uspavao ih u lažnom osećanju bezbednosti i učinio ih, naposletku, nesposobnim za uspešan oružani otpor. Tako je Čehoslovačka, koja je početkom 1938 godine bila relativno napredna država, bezbedna pozadi bastiona snažnih utvrđenja, sa sjajnom vojskom, podržavana od moćnih saveznika kako na istoku tako i na zapadu, devet meseci docnije postala nesposobna da spreči raspadanje u kome su njeni prijatelji bili pružili ruku njenim neprijateljima! Da Hitler nije izvršio ništa

[24]) *Mein Kampf,* str. 220—224, 784 o najznačajnijim stavovima o ovoj temi. Svi Hitlerovi govori su zlatan rudnik po istom predmetu. Vidi N. H. Baynes (urednik), *The Speeches of Adolf Hitler,* 1922—1939 (2 toma, Oxford, 1942) i R. de Riussy de Sales (urednik) *My New Order* (New York, 1941), oba sa dragocenim komentarima.

[25]) Hermann Rauschning, *The Voice of Destruction* (New York, 1940), str. 9.

drugo nego samo osvajanje Čehoslovačke bez ijednog ispaljenog metka, trebalo bi ga na stranicama istorije zabeležiti kao majstora političkog ratovodstva. Mada su i Gebels i Gering odigrali svoje uloge, a *Wehrmacht* uvek stajao spreman, Hitler je bio taj koji je postavljao ciljeve, davao ton i odnosio nagrade.

Nacistička strategija, zbilja, nije povukla tačno određenu liniju između rata i mira i smatrala je rat, a ne mir, normalnim stanjem društva. Kako se rat za naciste više nije sastojao samo, pa čak ni prvenstveno, iz vojnih operacija, državna politika u vreme takozvanog mira bila je samo „proširena strategija" koja je obuhvatala ekonomska, psihološka i druga nevojna oružja. Politički rat se stalno vodio, piše jedan raniji član Hitlerove okoline „ne samo da bi se taktička situacija učinila povoljnom za postizanje beskrvnih pobeda, već i da bi odredio naročite ishode koje bi opšta politička situacija učinila zrelim za sređivanje shodno ciljevima nacionalsocijalizma. Ove političke delatnosti nalaze svoje objašnjenje u novom karakteru važnih budućih poteza — u pritisku kombinovanom sa iznenadnim pretnjama, čas u jednoj čas u drugoj tački, u beskrajnoj aktivnosti koja zamara protivnike, omogućujući da se izoluju naročita pitanja, stvori razdor u protivničkom logoru i uproste problemi dok ne sazru za rešenje bez komplikacija, (tj. bez rata)." Vojne pripreme nacističke Nemačke bile su samo jedna vrsta njenih revolucionarnih delatnosti, koje su planirane sa ciljem da se oružana agresija učini suvišnom ili, ako treba, da joj se osigura uspeh. „Nije cilj samo proširenje granica i sticanje nove teritorije, već u isto vreme i širenje totalitarnog revolucionarnog pokreta u druge zemlje. Sve je to, ustvari, prenošenje moderne tehnike državnog udara (*coup d'état*) na međunarodno područje," pri čemu nacistička oružana sila ima istu ulogu kao naoružani revolucionari u unutrašnjoj pobuni. Ovim sredstvima Hitler je našao mogućnosti da postigne dalekosežne promene bez prolivanja krvi, pri čemu je njegovo ogromno naoružanje bilo namenjeno da posluži pre kao ratna pretnja nego kao sredstvo stvarne borbe.[26]) Ser Erik Fips (Eric Phipps), britanski ambasador u Berlinu, opominjao je svoju vladu novembra 1933 godine da stanje u Nemačkoj pod Hitlerom „nije stanje normalne civilizovane zemlje i da nemačka vlada nije normalna civilizovana vlada, te se sa njom ne može postupati kao da je ona takva". Ali, ser Erik nije naišao na razumevanje u Hvajtholu*) gde je preovlađivalo verovanje da je

---

[26]) Hermann Rauschning, *The Voice of Destruction* (New York, 1939), str. 139—140.

*) Hvajthol (Whitehall) je široka ulica u centru Londona u kojoj se nalaze mnoge vladine zgrade. — Prim. prev.

**) Jakobinizam je uređenje koje liči na vladavinu jakobinaca Francuske revolucije koji su postali vođe revolucionarnih narodnih slojeva i terorom surovo suzbijali sve protivničke elemente; oni su u svim gradovima Francuske imali svoje klubove koji su izvršavali naređenja centralnog kluba u Parizu. — Prim. prev.

nacizam pre „zdrav nacionalni preporod" nego naoružani jakobinizam.**)[27])

Hitlerova strategija, kako u miru tako i u ratu, bila je strategija terora. Da bi došao na vlast u Nemačkoj, on je dobio „bitku za ulice"; da bi se održao na vlasti, on je mučio, zatvarao i ubijao svoje protivnike; da bi uspeo na svome putu po Evropi, on je pripremao iste metode van granica Rajha. Nemačko vazduhoplovstvo *(Luftwaffe)*, naročito, bilo je namenjeno da bude sredstvo za terorisanje i bilo je, možda, više nego ma koje drugo oružje na Hitlerovom raspoloženju, odgovorno za kapitulaciju Francuske i Britanije u Minhenu. Jačini ili tobožnjoj jačini nemačkog vazduhoplovstva dat je u inostranstvu najširi publicitet, a istaknutim posetiocima su razmetljivo pokazivani ne samo avioni Nemačke, već i njena sposobnost da gradi avione. Duetova teorija o vazdušnom ratu, koju Varner razmatra u XX glavi ovog dela, bila je usvojena doktrina nemačke Vrhovne komande. „Za one koji kažu da su vazdušna sila i pretnja vazdušnom silom mač sa dve oštrice koji seče na obe strane, odgovor je jednostavan", pisao je major Džordž Filding Iliot (George Fielding Eliot) 1939 godine. „Ali ne dok je Evropa ideološki podeljena između diktatora i demokratija, jer diktatori mogu pratiti, diktatori mogu ucenjivati, a slobodni narodi ne mogu. Ucenjivanje, kao oružje u međunarodnoj borbi, jeste oružje kojim može efikasno rukovati samo diktator čiji su ciljevi mračni, čije su namere obavijene tajnom, čije je ime sinonim nemilosrdnosti i terorizma... Danas Evropom vlada ucena i ništa drugo: ucena omogućena samo postojanjem vazdušne moći."[28]) Ali ovo isticanje terorističkih mogućnosti vazdušne moći nije bilo za *Luftwaffe* ni od kakve koristi kada je trebalo da se podvrgne svom najvećem ispitu iznad Engleske 1940—1941 godine.[29])

Gledajući unazad na godine 1933—1939, čovek može brzo doći do zaključka da je Hitlerova politička strategija bila dugi uzastopni niz trijumfa i da nije pravio greške. Ali zrelije razmatranje činjenica dovešće do zaključka da je celina bila drukčija nego zbir njenih delova i da je ukupnost bez grešaka bila jedna ogromna greška. Jer, bilo je izvesno da će doći vreme kada svet više neće pristati da bude obmanjivan i ucenjivan, pa ma koliko stajao otpor. Britanski narod je, pun žaljenja, naposletku došao do odluke da se mir više ne može kupovati sem „krvlju, znojem i suzama". Britanska odluka da jamči za nezavisnost Poljske, kojoj je sledovalo savesno ispunjenje ovog obećanja, označila je neuspeh Hitlera da stekne ono za šta je uvek tvrdio da je bitno za uspeh njegovih planova: neutralnost ili aktivno prijateljstvo Britanske Imperije.

[27]) G. P. Gooch, *Studies in Diplomacy and Statecraft* (London, 1942), glava VI, naročito str. 211 i dalje.

[28]) *Bombs Bursting in Air* (New York, 1939), str. 80—81. Vidi takođe Edmond Taylor, *The Strategy of Terror* (Boston, 1940). O veoma značajnom stavu u taktici ucenjivanja carske nemačke vlade pre 1914 godine i uzaludnosti da se umiri ucenjivač, vidi Sir Eyre Crowe, *loc. cit.*, str. 416.

[29]) A. P. de Seversky, *Victory Through Air Power* (New York, 1942), gl. III.

III

Minhen i njegov epilog — okupacija Čehoslovačke 1939 godine — bili su poslednje Hitlerove beskrvne pobede. Mada su mu događaji u 1939—1941 godini bili dali još dosta prilika da pokaže efikasnost političkog i psihološkog rata, ipak su dani isključivo nevojne akcije već bili prošli.

Suviše je rano da bi se napisala konačna ocena Hitlera kao vojnog stratega, mada postoje indikacije da istorija o njemu neće govoriti suviše dobro. Isuviše malo znamo o presudnim činiocima i stvarnom stanju o ratu u Poljskoj, Norveškoj, Holandiji i Francuskoj da bismo mogli da damo pravilan sud o nemačkoj strategiji i taktici. Međutim, pretpostavljajući da u jednoj totalitarnoj zemlji diktator stvarno diktira, Hitler zaslužuje priznanje za lukavo vođenje rata do jula 1940 godine. On je svoje neprijatelje uništavao jednog za drugim, osvajajući Poljsku pre Francuske, a gazeći Francusku pre napada na Englesku. Rat protiv Norveške bio je jedna od najsjajnijih vojnih operacija u modernoj istoriji, koja je bila smišljena ne samo da zaštiti severni bok Nemačke, već i da zada ozbiljan udarac britanskoj pomorskoj moći. Ser Halford Mekinder je uvek tvrdio da će kontrola neke vojne sile nad dugim linijama evropskih obala u mnogome poništiti britansku kontrolu nad morima — tvrđenje koje su Haushofer i geopolitičari prihvatili sa oduševljenjem. Nemačko osvajanje evropske atlantske obale od Narvika do španske granice nije bilo smrtna rana za britansku pomorsku moć, ali je rat protiv podmornica učinilo beskrajno težim i time nametnulo britanskom narodu i njegovoj otpornoj moći teške zadatke. Poraz Francuske bio je munjeviti rat u svom najvišem obliku efikasnosti i terora i označavao je prvi i najvažniji korak u nemačkim osvajanjima u Evropi, kako ih je Hitler bio nagovestio još 1925 godine.

Posle toga, stvari su pošle nagore za Hitlera i nacistički ratni plan. Suviše oprezan ili suviše metodičan da napadne Britaniju neposredno posle Denkerka, kada je ova bila sasvim dezorganizovana i skoro bez odbrane, Hitler je izgubio svoju najveću i jedinu priliku da dobije rat. Sledeći poraz koji je britansko vazduhoplovstvo nanelo nemačkom *Luftwaffe*-u bio je prekretnica rata. U isto vreme, Hitler je napravio opasne greške i na političkom polju. Dejstvujući preko izdajnika, kao što su Kvisling i Laval, on je okupiranim teritorijama nametnuo nesnošljiv teret „kolaboracije" i — posle kratkog perioda „ispravnosti" — vladavinu terora.[30]) Novi poredak koji se rastreženjenim narodima Evrope mogao dati kao pokušaj, postao je, prema tome, sinonim eksploatacije i ugnjetavanja.

---

[30]) O karakteru nemačkih ekonomskih operacija u okupiranim teritorijama vidi Thomas Reveille (pseudonim za Rifat Tirana), *The Spoil of Europe: The Nazi Technique in Political and Economic Conquest* (New York, 1942). Knjiga Tirane je neophodna za razumevanje prirode nemačke vojne okupacije.

Napad na Sovjetski Savez značio je da se Nemačka 1941—1943 godine, kao i u ratu 1914—1918 godine, mora boriti na dva fronta, a, kao što su dokazali događaji bio joj je nametnut i rat iznuravanja. Hitler se, dakle, nalazi, kada se pišu ove reči sasvim u istoj situaciji kao i car Viljem II koga je toliko grdio na stranicama svoje knjige *Mein Kampf*. Sada Hitler uči ono što su mnogi drugi osvajači naučili pre njega, da samo poslednje bitke odlučuju ratove.

Kraj

PODACI O SARADNICIMA

KREJN BRINTON (Crane Brinton), pisac je dela *The Lives of Talleyrand, A Decade of Revolution, 1780—1799,* kao i drugih istoriskih dela; profesor istorije na Univerzitetu u Harvardu. Bio je u državnoj službi u prekookeanskim zemljama. A. B.[1]) Harvard, doktor filozofije Oksfordskog univerziteta.

GORDON A. KREJG (Gordon A. Craig), docent istorije na Prinstonskom univerzitetu, A. B.[1]) i doktor filozofije Prinstonskog univerziteta, B. Litt.[2]) Oksfordskog univerziteta.

HARVEJ A. DE VIRD (Harvey A. De Weerd), kapetan u Armiji Sjedinjenih Država. Član Uredništva časopisa *The Infantry Journal,* pisac dela *Great Soldiers of Two World Wars,* A. B.[1]) Hope College-a, doktor filozofije Univerziteta u Mičigenu.

EDVARD MID ERL (Edward Mead Earle), izvanredni savetnik za Vazduhoplovstvo SAD. Profesor na Ratnoj akademiji. Profesor Instituta za više studije u Prinstonu i načelnik katedre za vojne studije u Prinstonu. B. S.[3]) i doktor filozofije Kolumbiskog univerziteta.

ERVING M. GIBSON (Irving M. Gibson), pseudonim jednog američkog naučnika koji je kao pešak učestvovao u ratu 1917—1918 godine. Već više godina proučava vojnu istoriju, naročito period koji je neposredno prethodio Prvom svetskom ratu, kao i onaj posle njega.

FELIKS GILBERT (Felix Gilbert) je bio pomoćnik urednika Nemačkih diplomatskih dokumenata o uzrocima rata 1914 godine. Proučavalac političkih ideja i međunarodnih odnosa. Sada u državnoj službi. Doktor filozofije Berlinskog univerziteta.

ŽAN GOTMAN (Jean Gottmann), geograf, ranije u Geografskom institutu na Sorboni, sada profesor na Specijalnom vojnom kursu u Prinstonu. Profesor geografije na Univerzitetu Džona Hopkinsa. *Licencié ès Lettres*[3a]) Pariskog univerziteta.

---

[1]) A. B. = Artium Baccalaureus.
[2]) B. Litt. = Litterarum Baccalaureus.
[3]) B. S. = Bachelor of Science.
[3]a) Licencié ès Lettres = fakultetska titula za književnost.

HENRI GERLAK (Henry Guerlac), načelnik katedre za istoriju na Viskonsinskom univerzitetu. Sada u državnoj službi. A. B.[1]) Kornel, doktor filozofije Harvardskog univerziteta. Pisac neobjavljenog dela *Science and War in the Old Regime* (Nauka i rat u starom režimu).

HAJO HOLBORN, pisac dela *Bismarck's European Policy in the Seventies; Germany and Turkey, 1878—1890,* i drugih istoriskih dela. Profesor istorije na Univerzitetu u Jelu. Sada u državnoj službi. Doktor filozofije Berlinskog univerziteta.

ALEKSANDAR KIRALFI (Alexander Kiralfy), pisac dela *Victory in the Pacific.* Stalan proučavalac vojnih i pomorskih problema i redovan saradnik stručnih vojnih časopisa. Vojni analitičar časopisa *Asia.*

ETIJEN MANTU (Etienne Mantoux), sada u aktivnoj službi u Francuskoj vojsci. Poručnik francuskog vazduhoplovstva 1939—1940 godine. Ekonomista i pravnik. Doktor prava Univerziteta u Lionu.

SIGMUND NOJMAN (Sigmund Neumann), pisac dela *Permanent Revolution* i mnogobrojnih članaka o totalitarizmu. Profesor pravnih i društvenih nauka Univerziteta Veslijen. Istraživač u Institutu za međunarodna proučavanja Univerziteta u Jelu. Doktor filozofije Univerziteta u Lajpcigu.

ROBERT R. PALMER, pisac dela *Twelve Who Ruled: The Sommittee of Public Safety during the Terror.* Docent istorije Prinstonskog univerziteta. Sada na službi u Istoriskom odeljenju Suvozemnih snaga. Ph. B.[4]) Čikago, doktor filozofije Kornelskog univerziteta.

STEFAN T. POSONI (Stefan T. Possony), pisac dela *Tomorrow's War: Its Planning, Management and Cost, The Axis Grand Strategy.* 1939—1940 na službi u francuskim ministarstvima informacija i vazduhoplovstva, sada u državnoj službi Sjedinjenih Država. Doktor filozofije Bečkog univerziteta.

TEODOR ROP (Theodore Ropp), proučavalac pomorske strategije i tehnike, koji je služio u francuskom Ministarstvu mornarice i svršio francusku Pomorsku ratnu akademiju. Član je istoriskog odeljenja Univerziteta Djuk, gde predaje pomorske nauke. A. B.[1]) Oberlin, doktor filozofije Harvardskog univerziteta.

HANS ROTFELS (Hans Rothfels), urednik Klauzevicevih pisama i političkih spisa i značajnih zbirki Bizmarkovih dela. Pisac dela *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg,* profesor istorije Braunovog univerziteta. Doktor filozofije Hajdelberškog univerziteta.

HANS ŠPAJER (Hans Speier), saradnik i član redakcije dela *War in Our Time,* saradnik dela u pripremi *The German Radio and the*

---

[4]) Ph. B. = Philosophiae Baccalaureus.

German People. Profesor sociologije Nove škole za socijalno ispitivanje. Doktor filozofije Hajdelberškog univerziteta.

MARGARITA TATL SPROUT (Margaret Tuttle Sprout), saradnica (sa svojim suprugom Haroldom Sproutom) dela *Rise of American Naval Power* i *Toward a New Order of Sea Power*. A. B.[1]) Oberlinskog univerziteta, M. A.[5]) Viskonsinskog univerziteta.

EDVARD VARNER (Edward Warner), potpretsednik Civilne vazduhoplovne komore, 1926—1929 godine pomoćnik ministra mornarice za vazduhoplovstvo. Pisac dela *Airplane Design: Performance*. Ranije urednik časopisa *Aviation*. Bio je profesor aeronautike na Tehničkom institutu u Masačusetsu. A. B.[1]) Harvardskog univerziteta, M. S.[6]) Tehničkog fakulteta Masačusets.

DERVENT VITLESEJ (Derwent Whittlesey), pisac dela *The Earth and the State* i *German Strategy of World Conquest*. Savetnik Ministarstva rata, profesor geografije Harvardskog univerziteta. Ph. B.[4]), doktor filozofije Čikaškog univerziteta.

---

[5]) M. A. = Mag'ster Artium.

[6]) M. S. = Master of Science — odgovara doktoratu tehničkih nauka. — Prim. prev.

NAPOMENA I ZAHVALNOST IZDAVAČA

Ovo delo je započeto pre godinu i po dana diskusijama u seminaru za vojne probleme na Institutu za visoke studije kao i na Prinstonskom univerzitetu. Za njegovo dovršenje mora se uglavnom zahvaliti zalaganju jako zaposlenih ljudi koji su i pored drugih hitnih zadataka napisali dodeljene im glave. Prema tome, najviše priznanja pripada dvadesetorici priložnika koji su bili voljni i korisni saradnici. G. Gordon Krejg i g. Feliks Gilbert nisu bili samo pomoćnici, već saradnici u pravom smislu reči — inteligentni, kooperativni, kritični i neumorni. Kapetan Harvej Devird imao je za ovo delo od njegovog začetka osobito interesovanje i bio je od neocenjive koristi u raznim fazama njegovog pripremanja. Karnedžijevo društvo u Njujorku je velikodušno potpomagalo Prinstonska proučavanja koja su doprinela ovom delu.

Nekoliko članova štaba Instituta za visoke studije doprinelo je delu na razne načine: dr Robert Kan je čitao delo i učestvovao u istraživanju građe za pojedine glave, pa je pripremio i indeks; dr Edmond Silberner i gospođa V. T. Bil pomagali su pri istraživanju građe; gospođice Barbara Harper, Heti M. Vais, Margo Kater i gospođa Marion G. Harc pomagale su pri spremanju rukopisa. Bez inteligentnog i odanog rada gospođe Harc dovršenje knjige oteglo bi se daleko preko stvarnog datuma njenog izlaska.

G. Datus Smit, direktor štamparije Prinstonskog univerziteta i članovi njegovog preduzeća bili su takođe neocenjivi saradnici. Oduševljeni, dovitljivi i strpljivi, bili su korisni u svakom pogledu. Bez njihove dobronamerne kritike, ova bi knjiga manje zadovoljavala.

Urednici, pisci i izdavači odaju zahvalnost svima piscima i izdavačima koji su dozvolili da se pozivamo na njihova dela kako je to izloženo u napomenama u dnu teksta kao i na kraju knjige. Institut za proučavanje stanovništva Prinstonskog univerziteta, Američko geografsko društvo i drugi koji su navedeni u bibliografijama, pomogli su nam kartama i skicama. Admirali Viljem V. Prat i Hari E. Jarnel, g. Maks Verner i profesori Frenk A. Feter i Harold Sprout čitali su delove rukopisa i pružili korisnu kritiku ali niukoliko nisu odgovorni za mišljenja i zaključke pisaca.

Nekoliko saradnika nalazi se na velikim položajima Sjedinjenih Država. U većini slučajeva oni su završili svoje rukopise pre nego

što su zauzeli te položaje. Međutim, oni su, u svakom slučaju, izrazili samo svoja lična mišljenja i ocene, nezavisno od zvaničnog stava dotičnog vladinog nadleštva u čijem se sastavu oni sada nalaze.

Jedan deo 6-e glave objavljen je u *The American Scholar*, 8-e glave u *Military Affairs* i 19-e glave u *Foreign Affairs* u sporazumu sa štamparijom Prinstonskog univerziteta. Nijedan drugi deo rukopisa nije dosad objavljivan.

E. M. Erl

BIBLIOGRAFSKI PREGLED*)

GLAVA 1.

MAKIJAVELI: OBNOVA RATNE VEŠTINE.

Najnovije izdanje Makijavelijevih dela je *Tutte le opere storiche e letterarie di Niccoló Machiavelli,* G. Mazzoni i M. Cassella, izdavači (Firenza, 1929). Ovim izdanjem stalno smo se služili. Glavna dela Makijavelijeva —*Il principe* i *Discorsi* — više puta su prevedena na engleski jezik. Mogu se dobiti u izdanju Modern Library, New York, 1940, sa predgovorom M. Lernera. Engleski prevod Makijavelijevog dela *Istorie Fiorentine,* od W. K. Mariott-a, objavila je Everyman's Library (London, New-York, 1909). Izbor iz Makijavelijevih pisama i manjih dela naći će se u knjizi N. Machiavelli, *The Prince and Other Works,* novi prevod, uvod i napomene od A. H. Džilberta (Chicago, 1941). Makijavelijevo delo *Arte della Guerra* bilo je prviput prevedeno na engleski od strane Pitera Hvajthorna (Peter Whitehorn) 1560. Bilo je zatim i drugih prevoda ovog dela, naročito u XVIII veku, ali zasada nema novijeg prevoda od ovih.

Uopšte, od dela koja pretstavljaju glavne radove za proučavanje vojne istorije ovog doba, dolaze u obzir ova najpoznatija dela: Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte,* (Berlin, 1900—1936); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages,* 42 sveske (London, 1924); Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the 16th Century* (New York, 1937); M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften,* sveska I (Berlin, 1889), jeste vrlo korisno delo za proučavanje vojne literature u prošlosti; W. Sombart, *Krieg und Kapitalismus* (Sveska II u W. Sombart-u, Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus, München i Leipzig, 1913), pretstavlja najranije delo o odnosu između pojave kapitalizma i promena u vojnoj organizaciji, ali se njime treba služiti obazrivo.

Interesantan prikaz propasti feudalne ideologije u pogledu vojnih stvari dao je J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages,* preveden na engleski (London, 1927). Potpunije delo o razvoju vojnih snaga u Italiji u toku XV i XVI veka dao je W. Bock, „Die Condottieri. Studien über die sogenannten unblutigen Schlachten", *Ebering's Historische Studien,* 110 (Berlin, 1913). U njemu je pisac vrlo ubedljivo govorio u korist kondotijera. Drugi sjajan prikaz dao je F. L. Taylor, *The Art of War in Italy,* 1484—1529 (Cambridge, 1921). Najpotpunija naučna studija vojne istorije Italije XV veka pretstavlja delo P. Pieri, *La crisi militare Italiana nel Rinascimento* (Napoli, 1934). Ovo delo je napisano u nacionalističkom duhu i naročito preuveličava doprinose Italije savremenom vojnom razvitku.

Dve osnovne biografije Makijavelija na koje se pozivaju svi docniji pisci jesu: P. Villari, *Life and Times of Niccoló Machiaveli,* engleski prevod

---

* **Napomena.** — Svaki pisac u ovom delu sastavio je bibliografski pregled za svoje poglavlje te je i knjige, koje se ovde navode, sam izabrao. Ipak je u nekoliko slučajeva dati pregled donekle izmenjen da bi se postigla izvesna doslednost u metodima izlaganja. — Erl.

(London, 1898) i O. Tommasini, *La Vita e gli scritti di Niccoló Machiaveli,* u 2 sveske (Rim, 1887 i 1911). Posebni odeljci o Makijavelijevoj vojnoj teoriji mogu se naći u stručnim vojnim delima koje smo već naveli. Pisci se ne slažu u svojoj oceni Makijavelija kao vojnog teoretičara, a nemamo nijedno delo koje bi nas u tom pogledu moglo da zadovolji. Delo W. Hobohm, *Machiavelli's Renaissance der Kriegskunst,* u 2 sveske (Berlin, 1913), isključivo je posvećeno diskusiji Makijavelijeve „vojne nauke“. Hobomovo delo je bilo podvrgnuto oštroj kritici, a mana mu je u tome što sadrži čudan način prilaženja vojnim problemima. Pisac se ne zalaže toliko da utvrdi Makijavelijev značaj za razvitak vojne teorije koliko da raspravi pitanje da li se Makijaveli može smatrati kao siguran izvor za vojnu istoriju svoga doba.

GLAVA 2.

VOBAN: UTICAJ NAUKE NA RATOVODSTVO

Skica koja u ovoj glavi prikazuje opsadu uzeta je iz *Traité de l'attaque et de la défense des places* od M. Maršala Vobana u 2 sveske (Pierre de Hondt, Hag, 1742). Skica Belfora je uzeta iz Nicolas de Fer, *Introduction à la fortification dediée à Monseigneur le Duc de Bourgogne* (Paris, 1693). Obe skice se objavljuju uslugom Harvardske biblioteke.*)

Za raniji period korisna su dela: F. R. Taylor, *The Art of War in Italy, 1484—1529* (Cambridge, 1921), i Sir Charles Oman, *The History of the Art of War in the Sixteenth Century* (London, 1937).

Najbolji opšti pregled razvoja francuskih vojnih snaga sve do vremena Luja XIV je staro delo Edgarda Butarika (Boutaric), *Institutions militaires de la France avant les armées permanentes* (1863). U pogledu Le Telijevih reformi, i organizacije francuske vojske u XVII veku, neophodna je studija Louis André, *Michel le Tellier et l'organisation de l'armée monarchique* (1906); a za period vladavine Luja XIV važno je delo Camille Rousset, *Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire,* u 4 sveske (1862—1864). Među delima koja opisuju opšte karakteristike francuske kraljevske vojske navešćemo Albert Duruy, *L'armée royale en 1789* (1888) i Albert Babeau, *La vie militaire sous l'ancien régime,* u 2 sveske, (1889—1890).

U pogledu istorije pojedinih rodova vojske, moraju se uzeti u obzir Général Suzane, *Histoire de l'ancienne infanterie française* (1849), njegova *Histoire de la cavalerie française* (1874) i njegova paralelna studija o francuskoj artiljeriji. Primerno delo o francuskoj inžinjeriji ima otprilike istu vrednost. To je delo potpukovnika Augoyat-a, *Aperçu historique sur les fortifications, les ingénieurs et sur le corps du génie* (u 3 sveske, 1860—1864). Dragoceno obaveštenje daju E. Legrand-Girade, „Étude historique sur le corps du génie“ *Revue du genie militaire* (1897—1898) i C. Lecompte, *Les ingénieurs militaires en France sous le règne de Louis XIV* (1904).

Ništa nedostaje tako upadljivo na polju vojnog proučavanja kao jedna dobro ilustrovana istorija veštine utvrđivanja i opsađivanja. Najbolje studije datiraju iz doba Drugog carstva: J. Tripier, *La fortification déduite de son histoire* (1866); Cosseron de Villenoisy, *Essai historique sur la fortification* (1869); Prévost du Vernois, *De la fortification depuis Vauban* (1861). Ali jedino delo koje uopšte stoji na raspoloženju u američkim bibliotekama je A. de Zastrow, *Histoire de la fortification permanente* (treće izdanje, 1856, preveo sa nemačkog Ed. de la Barre-Duparcq).

Upečatljiv način da se svrha francuskog sistema utvrđivanja pod Lujem XIV shvati u njegovoj ukupnosti jeste da se razmotri savremeni *Atlas des places fortes,* kao i divno ilustrovano delo Nikole de Fer, *Introduction à la fortification.* Najbolji pregled preovlađujućih gledišta u pogledu uloge utvrđenja u odbrani zemlje daje malo poznato delo koje je u toku XVIII veka u školi u Mezijeru služilo kao zvaničan udžbenik: *Traité de la Sureté et Con-*

* U našem izdanju ove su skice radi veće jasnoće tušem precrtane. — Prim. red.

servation des Etats, par le moyen des Forteresses, par M. Maigret, Ingénieur en Chef (1725). Harvard i Njujorška javna biblioteka imaju De Fer-a, a Maigret se može koristiti u Kongresnoj biblioteci.

Najnovije delo o Vobanu na engleskom je Sir Reginald Blomfield, *Sébastien le Prestre de Vauban, 1633—1707* (London, 1938); mada treba spomenuti i E. M. Lloyd, *Vauban, Montalembert, Carnot, Engineer Studies* (London, 1887). Blomfildova knjiga oslanja se, uglavnom, na najbolje francusko raspoloživo delo: Colonel du génie P. Lazard, *Vauban* (1934), koje je sjajna studija koja obuhvata sve poglede na Vobanovu karijeru. Oba dela su divno ilustrovana, Blomfildovo njegovim sopstvenim crtežima Vobanovih tvrđava u njihovom sadašnjem stanju, a Lazarovo Vobanovim skicama i fotografskim snimcima modela u *Musée des plans reliefs* Geografskog instituta francuske vojske. George Michel-ova *Histoire de Vauban* (1879) ostaje korisno ujedinjena pripovetka, dok je Daniel Halévy-jeva knjiga *Vauban* (1923) vredna čitanja, ali nekritična; postoji u engleskom prevodu. Fontenelle, *Eloge du Maréchal de Vauban* i Voltaire. *Siècle de Louis XIV* su klasici koji se mogu korisno razmatrati. Uprkos svom naslovu, A. Allent-ovo delo *Histoire du corps impériale du génie* (prva i jedina sveska iz 1805) raspravlja, uglavnom, o Vobanu i pretstavlja prvi pokušaj jedne ozbiljnije studije.

Važnog materijala ima u H. Chotard, „Louis XIV, Louvois, Vauban et les fortifications du Nord de la France, d'après les lettres inédites de Louvois adressées à M. de Chazerat, Gentilhomme d'Auvergne“, *Annales du Comité Flamand de France, XVIII* (1889—1890). Važna kritična studija o Vobanovom strategiskom doprinosu je delo Gastona Zeller-a *L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle* (1928).

Ne postoji, nažalost, ugledno izdanje Vobanovih sabranih dela. Najbolja izdanja obe glavne rasprave, *Traité des sièges et de l'attaque des places*, su ona koja su objavili Latour-Foissac 1795 godine i Augoyat i Valazé 1829 godine. Oba izdanja su retka i mnoge biblioteke imaju samo nepotpuna izdanja XVIII veka od kojih ima nekoliko. Veliki deo Vobanovih rukopisa ostao je neobjavljen, a većina rukopisa koji su objavljeni u XVIII ili XIX veku ne nalaze se u većini biblioteka. To su: Vobanov autobiografski fragment, *Abrégé des services du Maréchal de Vauban*, pisan 1703 godine, objavljen od Augoyat-a 1839 godine; njegovo prvo objavljeno delo, *Directeur géneral des fortifications*, objavljeno je u Hagu 1685 godine i ponovo štampano u Parizu 1725 godine; *Mémoire pour servir d'instruction dans la conduite des sièges*, pisan 1669 godine, štampan u Lajdenu 1740 godine; *De l'importance dont Paris est à la France, et le soin que l'on doit prendre de sa conservation* (Paris, 1825); *Mémoires militaires de Vauban... Précédés d'un avant-propos par M. Favé* (Paris, 1847—1854); *Mémoires inédites de Vauban sur Landau, Luxemburg et divers sujets*, izdanje Augoyat (Paris, 1841); *Mémoires du Maréchal de Vauban sur les fortifications de Cherbourg, 1686* (Paris, 1851). Prve četiri sveske *Oisivetés* objavio je Augoyat 1842—1845 godine.

Najbolja zbirka materijala u pogledu ličnih podataka i mnogo drugog je delo Colonel de Rochas, *Vauban, sa famille, et ses écrits*, u 2 sveske (1910). Ovo delo je veoma retko. Veliki deo Vobanove prepiske, uključujući pisma koja su preštampana u delu Rochas-a, objavljen je u *Revue de génie militaire*, u brojevima od 1897 do 1901 godine. Vobanova *Lettres intimes inédites adressées au Marquis de Puyzieulx* štampana su sa uvodom i primedbama od Hyrvoix de Landosle (1924).

GLAVA 3.

FRIDRIH VELIKI, GIBER I BILOV: OD DINASTIČKOG DO NARODNOG RATA

Skice, koje su objavljene u ovoj glavi, uzete su iz časopisa *Military Engineer*.

Najpotpunija kolekcija materijala o vojnim piscima pre 1800 godine je M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*,

u 3 sveske (München, 1889—1891). Ovo delo sadrži, uprkos svome naslovu, obilno obaveštenje o drugim piscima, a ne samo o nemačkim. To je ogroman pregled biografskih podataka, značajnih analiza i dugih navoda iz često nepristupačnih izvora. Primernu opštu pripovetku, koja naglašava više strategiju i politiku nego tehniku, pretstavlja H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, u 7 knjiga (Berlin, 1900—1936).

Za pisce, o kojima je reč u ovoj glavi, nema zamene za njihove sopstvene spise. Fridrihova dva testamenta daju suštinu njegove vojne misli u kratkom obliku. Ovi testamenti su krajem XIX veka objavljeni od strane porodice Hohencolerna. Njih je opisao i kritikovao O. Hintze, „Das politische Testament Friedrichs des Grossen von 1752", u *Historische und Politische Aufsätze*, tom III (Deutsche Bücherei 98/99), str. 3—28. Testamenti su, nažalost, na raspoloženju samo na nemačkom jeziku i mogu se naći u *Werke Friedrichs des Grossen*, u 10 svezaka (Berlin, 1912—1914). Većina ostalog teksta *Werke* sačinjava prevod dela koja je Fridrih pisao na francuskom i koja su prviput sabrana u *Oeuvres de Frédéric le Grand*, u 30 svezaka (Berlin, 1846—1856). Postoji prevod dela *Principes généraux de la guerre* u T. R. Phillips, *Roots of Strategy* (Harrisburg, 1940), str. 301—400.

Giberova glavna vojna dela ponova su štampana u *Oeuvres militaires du comte de Guibert*, u 5 svezaka (Paris, 1803). *Essai* od 1772 godine preveden je na engleski, *A general essay on tactics, with an introductory discourse upon the present state of politics* (London, 1781).

Bilovljeva dela još nisu sabrana. Njihovi naslovi se mogu naći u Jähns-u, sa pregledom njihovog sadržaja. Njegova najčuvenija, ali nikako i najznačajnija knjiga je prevedena, *The Spirit of the Modern System of War* (London, 1806). Treba imati u vidu da su ovi engleski prevodi, kako Bilova tako i Gibera, objavljeni u vreme kada se pisac već bio odrekao doktrine iz prevedene knjige.

GLAVA 4.

ŽOMINI

Žominijeva glavna istoriska dela su: *Traité des grandes opérations militaires* (u 8 svezaka, Paris, 1804—1816); *Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution* (u 5 svezaka i atlas, Paris, 1806; 15 svezaka i 4 atlasa, Paris, 1819—1824); *Vie politique et militaire de Napoléon* (4 sveske, Paris, 1827); *Précis politiqué et militaire de la campagne de 1815* (Paris, 1839). Od ovih dela *Traité* ima najanalitičnije prilaženje predmetu; ovo delo i *Précis de l'art de la guerre* (2 sveske, Paris, 1838) sadrže ono što je glavno u svima Žominijevim teoriskim radovima. *Précis de l'art de la guerre*, Žominijevo najvažnije delo, izraslo je iz njegovog *Introduction à l'étude des grandes combinaisons de la stratégie et de la tactique* (Paris, 1829). *Précis* i *Traité* objavljeni su u nekoliko izdanja koja se razlikuju u pojedinostima.

Od Žominijevih biografija treba navesti sledeće: F. Lecomte, *Le général Jomini, sa vie et ses écrits* (Lausanne, 1860 i Paris 1894), C. A. Ste. Beuve, *Le général Jomini* (Paris, 1869); i Xavier de Courville, *Jomini ou le devin de Napoléon* (Paris, 1935). Vidi takođe važan pregled Lekomtovog *Jomini* od Georges-a Gilbert-a u *La nouvelle Revue* (1 decembar 1888), 674—685.

Ocene Žominijevih dela nalaze se u delima: Edouard Guillon, *Nos écrivains militaires* (u 2 sveske, Paris, 1898—1899), II, 207—219; Rudolf von Cämmerer, *The Development of Strategical Science during the Nineteenth Century* (London, 1905), glava III; Henri Bonnal, *De la méthode dans les hautes études militaires en Allemagne et en France* (Paris, 1902), 15—17; i Spencer Wilkinson, *The French Army before Napoleon* (Oxford, 1915), 13—15. Jedna kratka ali izvanredna studija o Žominiju je od Dallas D. Irvine, „The French Discovery of Clausewitz and Napoleon", *Journal of the American Military Institute*, IV, (1940), 145—146.

O opštoj pozadini perioda Napoleonovih ratova treba videti Crane Brinton, *A decade of Revolution, 1789—1799* (New York, 1934) i Geoffrey Bruun, *Europe and the French Imperium, 1799—1814* (New York, 1938). Ove dve knjige u seriji *Rise of Modern Europe* u izdanju W. L. Langer, daju pregled savremenog istraživanja i sadrže kratke kritičke bibliografije. Poslednje naučno delo o Napoleonu u tom periodu je delo F. M. Kircheisen, *Napoleon I, sein Leben und seine Zeit*, u 9 svezaka (München i Leipzig, 1911—1934). Druge dragocene studije su: A. Chuquet, *Les guerres de la révolution*, u 11 svezaka (Paris, 1886—1896); R. W. Phipps, *The Armies of the First French Republic*, u 3 sveske (Oxford, 1926—1929); A. Fournier, *Napoleon I, Emperor of the French* (New York, 1903). Ova kratka studija još i danas je najbolja. T. A. Dodge, *Napoleon A History of the Art of War*, u 4 sveske (Boston i New York, 1904—1907).

GLAVA 5.

KLAUZEVIC

Klauzeviceva vojna dela sabrana su pod naslovom *Hinterlassene Werke des Generals Carl v. Clausewitz über Krieg und Kriegführung* (Berlin, 1832—1837). Prve tri knjige ove zbirke sadrže delo *Vom Kriege*, čije je petnaesto zasebno izdanje izišlo 1937 godine. Nov prevod dela *On War* od O. J. Matthijs Jolles Instituta za vojne studije, sa predgovorom Richard-a McKeon-a, objavljen je od strane Modern Library (New York, 1943). Pre pojave ovog prevoda postojao je prevod pukovnika J. J. Graham-a, Carl von Clausewitz, *On War*, novo i pregledano izdanje, sa uvodom i primedbama od pukovnika F. N. Maude-a, u 3 sveske (London, 1918). (O slabostima ovog prevoda vidi glavu 5, primedbu 9.) Drugi izbor Klauzevicevih dela je *War According to Clausewitz* redigovao i komentarisao generalmajor T. D. Pilcher (London, New York, 1918). VII knjiga *Hinterlassene Werke* prevedena je pod naslovom *The Campaign of 1812 in Russia* (London, 1843). Sem toga, postoji prevod predavanja koja je Klauzevic 1812 godine napisao za učenje pruskog prestolonaslednika: Carl von Clausewitz, *Principles of War*, preveo i redigovao sa uvodom Hans von Gatzke (Harrisburg, 1942). Ovo poslednje delo prviput je objavljeno kao prilog knjizi *On War*. (Vidi gore, glavu 5, primedbu 7.)

Postoje dve zbirke Klauzevicevih pisama i drugih rukopisa: Karl Linnebach, *Karl und Marie von Clausewitz: Ein Lebensbild in Briefen und Tagebuchblättern* (Berlin, 1916) i Hans Rothfels, *Carl von Clausewitz, Politische Schriften und Briefe* (München, 1922). Postoji nekoliko značajnih opštih studija o Klauzevicu: Karl Schwartz, *Leben des Generals Carl von Clausewitz...*, u 2 sveske (Berlin, 1878), biografija u stilu biografija „Life and Letters"; Hans Rothfels, *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg* (Berlin, 1920), delo koje ima biografsku osnovu i pruža tumačenje povezanosti vojne i političke misli kod Klauzevica; Walter Malsten Schering, *Die Kriegsphilosophie von Clausewitz* (Hamburg, 1935), delo koje pretstavlja pokušaj da se analizira Klauzevicev specifični filozofski metod.

Postoje mnogobrojne specijalne studije o Klauzevicu, koje podvlače njegov uticaj na vojnu teoriju. R. v. Cämmerer, *Entwicklung der strategischen Wissenschaft* (Berlin, 1904), str. 59—102, daje ocenu Klauzevicevog doprinosa razvitku strategiske misli, naročito u Nemačkoj. Klauzeviceva analiza ličnih činilaca u ratovodstvu obrađena je u v. Freytag-Loringhoven, *Die Macht der Persönlichkeit im Kriege. Studien nach Clausewitz* (Berlin, 1905). Captain B. H. Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon* (London, 1933), Alfred Vagts, *The History of Militarism* (New York, 1937) i Hoffman Nickerson, *The Armed Horde* (New York, 1940) su stimulativne kritičke studije koje obrađuju naročite poglede na Klauzevicevu misao.

GLAVA 6.

ADAM SMIT, ALEKSANDER HAMILTON, FRIDRIH LIST: EKONOMSKE OSNOVE VOJNE MOĆI

Skica u ovoj glavi uzeta je iz dela Fridriha Lenca, *Friedrich List* (München i Berlin, 1936).

O merkantilizmu vidi: obimno delo Eli F. Heckscher, *Merkantilismen* (Stockholm, 1931), preveo na engleski M. Shapiro, *Mercantilism* (u 2 sveske, London, 1935); J. W. Horrocks, *A Short History of Mercantilism* (London, 1925); P. W. Buck, *The Politics of Mercantilism* (New York, 1942); Gustav Schmoller, *The Mercantile System and Its Historical Significance* (preveo W. J. Ashley, London i New York, 1896); Jacob Viner, „English Theories of Foreign Trade before Adam Smith“ u *Journal of Political Economy,* XXXVIII (1930), 249—301, 404—457; C. W. Cole, *Colbert and a Century of French Mercantilism* (New York, 1939).

Dela Adama Smita, podesna za ovu studiju, jesu *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations,* prvobitno objavljeno 1776 godine, a zatim u mnogim uzastopnim izdanjima od kojih je najbolja izdao Edwin Cannan i koja su sada na raspoloženju u Modern Library, takođe *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms,* redigovano od strane Edwin-a Cannan-a prema izveštaju jednog studenta iz 1763 godine (Oxford, 1896) i *The Theory of Moral Sentiments* (London, 1759). Biografija koja najviše zadovoljava je John Ray, *Life of Adam Smith* (London, 1895). Najbolji opšti komentar je J. M. Clark i drugovi, *Adam Smith, 1776—1926* (Chicago, 1928), zbirka predavanja povodom pedesetogodišnjice publikacije dela „The Wealth of Nations“. Za nemačko gledište vidi A. Oncken, *Adam Smith in der Kulturgeschichte* (Wien 1874).

Federalno izdanje *Works of Alexander Hamilton,* u redakciji Henry-a Cabot Lodge-a (u 12 svezaka, New York, 1904), najbolji je izvor za obaveštenja koja se tiču Hamiltona. *The Federalist* (pedesetogodišnje izdanje, Washington, 1937, sa uvodom od E. M. Earle-a) postoji u Modern Library. Druga podesna knjiga je Samuel McKee, urednik *Papers on Public Credit, Commerce, and Finance by Alexander Hamilton* (New York, 1934). Najbolja tumačenja su: W. S. Culbertson, *Alexander Hamilton* (New Haven, 1911), sa izrazitim simpatijama prema Hamiltonu; W. G. Sumner, *Alexander Hamilton* (New York, 1890), sa neprijateljskim stavom prema Hamiltonu; Ugo Rabbeno, *Protezionismo Americano: Saggi storici di Politico Comerciale* (Milano, 1893), prevedeno na engleski pod naslovom *American Commercial Policy* (London, 1895), deo III, glava I, najbolja je opšta kritika.

Rad dostojan divljenja i naučnog priznanja obavilo je Društvo Fridriha Lista u saradnji sa Nemačkom akademijom, objavljujući potpuna dela Fridriha Lista: *Schriften, Reden, Briefe* (u 9 svezaka i jednom sveskom indeksa, Berlin, 1931—1935). Ovo veliko delo sadrži sve što je List, ukoliko se zna, napisao, uključujući i neke rukopise koji ranije nisu bili poznati. Najbolje englesko izdanje dela *The National System of Political Economy* je prevod od S. S. Lloyd-a sa uvodom od J. Nicholson-a (London, 1904). O biografskim podacima, koji se odnose na Lista, vidi uvodni članak u svakoj svesci njegovih sabranih dela, i L. Häusser, *Friedrich Lists gesammelte Schrifetn* (u 3 sveske. Stuttgart, 1850—1851), sveska I; zatim Karl Jentsh, *Friedrich List* (Berlin 1910), Friedrich Lenz, *Friedrich List, der Mann und das Werk* (München und Berlin, 1936). O Listovom iskustvu u Americi: William Notz, „Friedrich List in Amerika“ u *Weltwirtschaftliches Archiv* (april-juli 1925), str. 199—293 i od istog pisca, „Friedrich List in America“ u *American Ecomonic Review,* XVI, (1926), 249—265. Zgodan pregled Listovog dela na engleskom nalazi se u Margaret E. Hirst, *Life of Friedrich List and Selections from Some of his Writings* (New York and London, 1909). O oceni Listovog udela u američkom protekcionizmu vidi Rabbeno, *op. cit.,* str. 325—354.

O neo-merkantilizmu: C. J. H. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871—1900* (New York, 1941), glava VI; J. Marchand, *La renaissance du mercantilisme à l'époque contemporaine* (Paris, 1937); E. M. Earle, „The New Mercantilism", u *Political Science Quarterly*, XL (1925), 594—600.

GLAVA 7.

ENGELS I MARKS: VOJNA SHVATANJA SOCIJALNIH REVOLUCIONARA

Autoritativna zbirka *Karl Marx-Friedrich Engels. Historisch Kritische Gesamtausgabe* (Moskva, 1927—1935) uključuje dela Marksa i Engelsa samo do 1848 godine i stoga je od veoma ograničene vrednosti za proučavanja vojne strategije, jer su sva ta proučavanja pisana posle ovog datuma. Međutim, ovo izdanje sadrži potpunu zbirku prepiske Marksa i Engelsa (u 4 sveske). Što se tiče engleskog izbora ove prepiske sa komentarima i primedbama, vidi *Karl Marx and Friedrich Engels: Correspondence 1846—1895* (New York, 1934).

Važne nepotpune zbirke, uključujući dela docnijeg perioda, koja inače ne stoje na raspoloženju jesu: *Aus dem Literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lasalle*, redigovano od Franz-a Mehring-a, u 4 sveske (drugo izdanje Stuttgart, 1913); *Gesammelte Schriften von Karl Marx und Friedrich Engels, 1852—1862*, redigovano od D. Ryazanov-a, u 2 sveske (drugo izdanje, Stuttgart, 1920), u kome je otštampano nekoliko važnih članaka iz *New York Tribune*, 1852—1855; *Notes on the War*, članci preštampani iz *Pall Mall Gazette*, 1870—1871, redigovani od Friedrich-a Adler-a (Wien, 1923).

Većina dela Marksa i Engelsa postoje u novim izdanjima ili preštampana, pa i u engleskom prevodu. (Vidi spisak International Publishers, New York.) Dobra zbirka izvoda iz dela Marksa i Engelsa nalazi se u izdanju Emil Burns-a, *A Handbook of Marxism* (New York, International Publishers, 1935); u izdanju Adoratsky-a, *Karl Marx: Selected Works*, u 2 sveske (Moskva, 1935).

Sledeća popularna izdanja sadrže dragocene istoriske rasprave Marksa i Engelsa: *Germany: Revolution and Counter-Revolution* (1852); *The Class Struggles in France 1848—1850* (1850) sa Engelsovim značajnim uvodom od 1895 godine; *The Eighteenth Brumaire* (1852); *The Civil War in France* (1871), sa Engelsovim uvodom od 1891 godine, i prethodne primedbe od 1870 i 1874 godine za Engelsov *Peasant War in Germany* (1850). Nažalost ona ne sadrži najvažnije Engelsove studije koje se odnose naročito na vojnu strategiju, naime: *Po und Rhein* (Berlin, 1859); *Savoyen, Nizza und der Rhein* (Berlin, 1860); *Die Preussische Militärfrage und die Deutsche Arbeiterpartei* (Hamburg) 1865); *Kann Europa abrüsten?* (Berlin, 1893). Ova dela mogu se naći samo u nemačkom originalu.

Odabrana bibliografija Engelsovih dela nalazi se u kompilaciji Ernsta Drahn-a u *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, II, 727—730 (4-to izdanje, Jena 1926). O bibliografskim podacima i kritičkim analizama, treba razmotriti uzorno delo Gustav-a Mayer-a, *Friedrich Engels, eine Biographie*, u 2 sveske (Hag, 1934) i kraću englesku biografiju od istog pisca, *Friedrich Engels, a Biography* (London, 1936). Uporedi takođe D. Ryazanov, *Karl Marx and Friedrich Engels* (New York, 1927) i Franz Mehring, *Karl Marx, Geschichte eines Lebens*, (Leipzig, 1918). Poslednje delo prevedeno je na engleski: Edward Fitzgerald, *Karl Marx: the Story of his Life* (New York, 1935).

U pogledu marksizma i spoljne politike uopšte vidi: Hans Rothfels, „Marxismus und Auswärtige Politik", *Meinecke Festschrift: Deutscher Staat und Deutsche Parteien* (München, 1922); Oskar Blum, „Die Weltpolitischen Lehrjahre von Marx und Engels", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, XLIV (1917—1918), 530—566; Hermann Oncken, *Historisch-politische Aufsätze*, II sveska; Hertneck, *Die deutsche Sozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks* (Düsseldorf, Berlin, 1927).

O Engelsu kao vojnom vođi treba razmotriti: August Happich, *Friedrich Engels als Soldat der Revolution (Hessische Beiträge zur Staats-und Wirtschaftskunde*, 1931); Ernst Drahn, *Friedrich Engels als Kriegswissenschaftler*

(*Kultur und Fortschrift*, br. 524—525); Max Schippel, „Friedrich Engles, als Militärpolitischer Führer“, *Sozialistische Monatshefte*, XXI (1915), 1222—1227; Max Schippel, „Die Miliz und Friedrich Engels“, *Sozialistische Monatshefte* XX (1914), 20—27; Hugo Schulz, „Der General“, *Der Kampf*, XVIII, 352—357 (Wien, 1925). Sa izuzetkom gore navedene biografije od Gustav-a Mayer-a koja sadrži mnoge korisne komentare u ovom pogledu, vojna strategija Marksa i Engelsa potpuno je zanemarena u engleskoj književnosti.

GLAVA 8.

MOLTKE I ŠLIFEN: PRUSKO-NEMAČKA ŠKOLA

Skicu 6 u ovoj glavi preradio je G. F. Bush prema F. W. Putzger, *Historischer Schul-Atlas*, Grosse Aufgabe, 52 Auflage (Bielefeld und Leipzig, 1935). Skica 7 je iz H. von Kuhl, *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges* (Berlin, 1920). Skice 8 i 9 su iz Bernhard Poll, *Deutsches Schicksal, 1914—1918* (Berlin, 1937).

Literatura o opštoj istoriji pruske vojske u toku XIX veka suviše je obimna da bi se mogla navesti ovde. Svako istorisko proučavanje pruskog vojnog zakonodavstva mora da počne sa uglednim delima o vojnim reformama posle 1806 godine: M. Lehmann, *Scharnhorst* (1886—1887); H. Delbrück, *Gneisenau* (treće izdanje, 1908); F. Meinecke, *Boyen* (1896—1899). U pogledu opšte vojne istorije, treba razmatrati C. Frh. von der Goltz, *Kriegsgeschichte Deutschlands im 19 Jahrhundert* (1914), kao i V skesku od H. Delbrück-a, *Geschichte der Kriegskunst* (1928). Mada ovaj odeljak, koji je napisao E. Daniels, ne dostiže nivo Delbrikove ranije četiri sveske, on pretstavlja ipak korisnu kompilaciju. Najbolji uvod za specijalno proučavanje strategije XIX veka je: R. von Cämmerer, *Entwicklung der strategischen Wissenschaft im 19 Jahrhundert* (1904), (engleski prevod, London, 1905). Novija rasprava o modernoj strategiji nalazi se u članku „Kriegskunst“ od T. von Schaefer-a u vojnom rečniku *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften*, u redakciji H. Franke-a (1936), I sveska, str. 180—227. Za dve knjige, koje su očigledno posvećene proučavanju modernog vojskovoćstva, *Führertum* i *Heerführer des Weltkrieges*, obe pod uredništvom F. von Cochenhausen-a pre 1939 godine, nije se moglo utvrditi mesto izdavanja. General Wetzell je dao prikaz druge knjige u tri članka pod naslovom „Das Bild des modernen Feldherrn“, u *Militär-Wochenblatt* (1939), str. 2257—2263, 2329—2338 i 2406—2409. Mada se odnose na Prvi svetski rat, ovi članci sadrže isto tako dobru obradu i strategije XIX veka.

Nikakva specijalna istorija o pruskom Generalštabu nije napisana. Grupa starijih oficira je pokušala da popuni ovu prazninu, sledujući jednoj sugestiji generala Grenera. Delo je objavljeno 1933 godine pod naslovom *Von Scharnhorst zu Schlieffen*, pod uredništvom F. von Cochenhausen-a. Članci su nejednaki i ne mnogo kritički, ali sadrže obaveštenja koja se na drugom mestu ne mogu naći. Ustrojstvo Generalštaba proučio je G. Wohlers, *Die staatsrechtliche Stellung des Generalstabes in Preussen und Deutschland* (1920).

Moltkeova dela sabrana su posle njegove smrti u dva velika izdanja: H. von Moltke, *Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten*, u 8 svezaka (1891—1894) i *Militärische Werke*, pod uredništvom pruskog Generalštaba, u 13 svezaka (1892—1912). Ova izdanja ne sadrže njegove memorandume o problemima rata na dva fronta u periodu 1871—1890. Njih je izdao F. von Schmerfeld, H. v. Moltke, *Die deutschen Aufmarschpläne 1871—1890*, *Forschungen und Darstellungen aus dem Reichsarchiv*, VII sveska (1928). Kratka analiza i opis nalazi se u P. Rassow, *Der Plan des Feldmarschalls Grafen Moltke für den Zweifronten-Krieg, 1871—1890* (1936). Naknadni materijal o Moltkeovim mislima o ratu na dva fronta nalazi se u VI sveski nemačke publikacije o uzrocima Prvog svetskog rata, *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1817—1914*. Izvesnu dokumentarnu vrednost ima studija koju je pripremilo istorisko

odeljenje pruskog Generalštaba: *Moltke in der Vorbereitung und Durchführung der Operationen (Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*, XXXVII, 1905).

Postojeće biografske studije o Moltkeu imaju samo skromnu vrednost. Najbolja je ona od W. von Blume-a (drugo izdanje 1907). Ostale su pisali: M. Jähns (1894—1900), W. Bigge (1900), F. Freiherr von der Goltz (1903), Spencer Wilkinson (*The Early Life of Moltke*, 1913), A. von Janson (1915) i H. von Seeckt (1931).

Radi proučavanja Moltkeove strategije treba razmotriti istorije ratova 1866 i 1870—1871 godine. One su navedene u Dahlmann-Waitz *Quellenkunde der deutschen Geschichte*, 9-to izdanje, pod uredništvom H. Haering-a (Leipzig, 1931), br. 14.382—14.405, 14.440—14.491. Među opštim istoriskim delima, za razumevanje Moltkeove strategije, najkorisnija su sledeća: H. Friedjung, *Der Kampf um die Vorherrschaft Deutschlands* (prvo izdanje, Stuttgart, 1896; 10-to izdanje, 1916—1917) i O. von Lettow-Vorbeck, *Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland* (1896—1902).

Monografske studije Moltkeove strategije su još važnije. Prvo mesto pripada monografiji General von Schlichting, *Moltke und Benedek* (1900), koji je jedan od klasika moderne strategije. Schlichtingova studija napisana je kao kritika vojnih glava Fridjungovog istoriskog dela i, usled boljeg razumevanja vojnih i strategiskih problema dolazi do bolje istoriske ocene pobedioca i pobeđenog iz 1866 godine. Razvila se duga debata koja je navedena u docnijim izdanjima Fridjunga. Iz literature treba zabeležiti ove članke: A. Krauss, *Moltke, Benedek und Napoleon* (1901); H. Delbrück, *„Moltke“*, *Erinnerungen, Aufsätze und Reden* (1902); A. von Boguslavski, *Strategische Erörterungen* (1901); Frh. von Freytag-Loringhoven, *Die Heerführung Napoleons in ihrer Bedeutung für unsere Zeit*, 1909. Veoma zanimljivo je, naravno, Šlifenovo obrađivanje Moltkeove strategije u njegovim člancima Kane *(Cannae)*, (vidi niže).

Uticaj građenja železnica na modernu strategiju obradio je E. A. Pratt, *The Rise of Rail-Power in War and Conquest*, 1833—1914 (1915). U pogledu istorije nemačkih železnica kao sredstva za ratovanje, vidi H. von Staabs, *Aufmarcsh nach zwei Fronten, auf Grund der Operationspläne von 1871—1914* (1925). Njegov naslednik, kao načelnik železničkog odeljenja nemačkog Generalštaba, W. Groener doprineo je jedan članak o železničkoj mobilizaciji 1914 godine delu *Die deutschen Eisenbahnen der Gegenwart* (novo izdanje, 1923, izdato od pruskog Ministarstva za javne radove). Otada je predmet našao punu obradu u zvaničnoj nemačkoj istoriji Prvog svetskog rata: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg: Das deutsche Feldeinsenbahnwesen; I sveska: Die Eisenbahnen zu Kriegsbeginn*, 1928.

Priličan broj studija obrađuje odnos između politike i strategije. Navešćemo sledeće od njih: W. von Blume, „Politik und Strategie. Bismarck und Moltke, *Preussische Jahrbücher*, CXL sveska (1903); W. Busch, *Bismarck und Moltke* (1916); H. von Haeften, „Bismarck und Moltke“, *Preussische Jahrbücher*, CLXXVII sveska (1919); P. Schmitthenner, *Politik und Kriegsführung in der neuesten Geschichte* (1937).

Ubrzo posle Šlifenove smrti, njegovi članci i govori sabrani su pod naslovom: Graf Alfred von Schlieffen, *Gesammelte Schriften*, u 2 sveske (Berlin, 1913). Skraćeno izdanje ove zbirke dela pojavilo se 1925 godine pod naslovom *Cannae*. Većinu oba izdanja sačinjava niz studija koje je Šlifen posvetio bitkama opkoljavanja od Kane do Sedana. Skraćeni engleski prevod članaka *Kane* objavljen je 1931 godine u For Livenvort, Kansas. Najvažnija dopuna Šlifenovih dela sadržana je u luksuznom izdanju njegovih zvaničnih spisa, koje je nemački Generalštab pokrenuo pre šest godina: *Dienstschriften des Chefs des Generalstabes der Armee, Generalfeldmarschall Graf von Schlieffen*, I sveska: *Die taktisch-strategischen Aufgaben aus den Jahren 1891—1905* (Berlin, 1937); II sveska: *Die Grossen Generalstabsreisen Ost aus den Jahren 1891—1905* (Berlin, 1938). Sadašnji rat je očigledno prekinuo dalje izdavanje. Mada obe sveske pružaju punu priliku za proučavanje zamisli Tanenberga i veoma detaljne poglede na razvoj Šlifenovih strategiskih koncepcija s obzirom na rat protivu Francuske, one ne sadrže zvanične planove za operacije na zapadu koji su očigledno bili ostavljeni za objavljivanje u narednim sveskama.

Danas su još ponajbolji istoriski izvori za „Šlifenov plan": H. von Kuhl, *Der deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges*, drugo izdanje (Berlin, 1920); W. Foerster, *Graf Schlieffen und der Weltkrieg* (Berlin, 1921); zvanična nemačka istorija Prvog svetskog rata: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg* (Berlin, 1925); R. von Collenberg, „Graf Schlieffen und die deutsche Mobilmachung", *Wissen und Wehr* (1927); W. Foerster, *Aus der Gedankenwerkstatt des deutschen Generalstabs* (Berlin, 1931).

Biografske skice o Šlifenu napisali su: načelnik Istoriskog odeljenja Generalštaba, general Freiherr von Freytag-Loringhoven (1920), H. Rochs (1921), W. Elze (1928), F. von Boetticher (1933), E. Bircher (1937). Članak o Šlifenu, u delu H. A. Devirda *Great Soldiers of the Two World Wars* (1941), je verna slika i kritička studija njegovih strategiskih ideja.

Razmatranje Šlifenovih strategiskih ideja provlači se kao crveni konac kroz sve moderne nemačke knjige o strategiji. Ono igra najveću ulogu u nemačkoj kritici operacija Prvog svetskog rata. Pored gore navedenih studija od H. von Kuhl-a i W. Foerster-a i zvanične nemačke istorije Prvog svetskog rata, koja je napisana, uglavnom, pod upravom generala H. von Haeften-a, najistaknutije delo je došlo iz pera generala W. Groener-a, koji je bio načelnik Železničkog odeljenja u Generalštabu 1914 godine i koji je nasledio Ludendorfa u jesen 1918 godine. Kao ministar rata pod Republikom, on je postao jedan od glavnih tvoraca moderne nemačke vojske i njene strategije. Njegovo delo *Das Testament des Grafen Schlieffen* (Berlin, 1927) je najodličnija i najdublja studija o Šlifenu. Grener ju je docnije dopunio svojom knjigom *Der Feldherr wider Willen* (Berlin, 1931), studijom strategije mlađeg Moltkea. Poštovanje koje je Šlifen uživao u nemačkim vojnim krugovima bilo je skoro opšte. Ovo je lepo izraženo u naročitom broju *Militärwissenschaftliche Rundschau* iz 1938 godine: Generalleutnant von Zoellner, *Schlieffens Vermächtnis*. Glavni protivnik Šlifena pre 1914 godine, general F. von Bernhardi, nije našao sledbenike u mlađoj generaciji. Međutim, postojala je škola vojne teorije koja je stavljala starijeg Moltkea iznad Šlifena, kritikujući ili krutost Šlifenovih operaciskih šema ili preporučujući Moltkeovu ideju ofanzive na istoku kao bolje rešenje rata na dva fronta. Najbolji pretstavnik ove škole je verovatno general E. Buchfink. Vidi njegov članak „Moltke und Schlieffen", *Historische Zeitschrift*, CLVIII (1938). Članci generala Wetzell-a, koji su pomenuti gore, izgleda da su bili pobuđeni željom da se opravda Ludendorfovo odobravanje Moltkeovog razvijanja nemačkih snaga (vidi kao dopunu njegov članak u *Militär-Wochenblatt-u*, 1934, str. 843 i dalje). Ludendorf je bio načelnik Mobilizaciskog odeljenja Generalštaba pre avgusta 1914 godine. Ludendorf je, u jednom članku u *Deutsche Wehr* (1930), i sam branio izmenu Šlifenovog plana koju je izvršio mlađi Moltke.

Francuska studija, J. Courbis, *Le comte Schlieffen, organisateur et stratège* (Paris, 1938) nije iskoristila i nove izvore o Šlifenu iz 1937—1938 godine, koji su gore navedeni, niti je prodrla duboko u problem o Šlifenu. Uvod od generala Daja (Daille) zadržao se na iracionalnoj filozofiji nemačke vojne škole koju, izgleda, ne podnosi logičan latinski um. Daj je uveravao Francuze da nemaju šta da se boje od vaskrsavanja Šlifenovog plana.

J. V. Bredt, *Die belgische Neutralität und der Schlieffensche Feldzugplan* (1929) glavni je izvor za rešavanje belgiskog pitanja u nemačkim vojnim i političkim krugovima pre 1914 godine. Specijalne sveske zvanične nemačke istorije o Prvom svetskom ratu pokazuju uticaj Šlifenovog shvatanja modernog rata na ekonomske i finansiske pripreme u Nemačkoj: Reichsarchiv, *Der Weltkrieg, Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft*, I sveska teksta i I sveska priloga.

GLAVA 9.

DI PIK I FOŠ: FRANCUSKA ŠKOLA

Osnovne studije o razvitku francuskog Generalštaba su: Dallas D. Irvine, „The French and Prussian Staff Systems before 1870", *Journal of the American Military History Foundation*, II (1938), 192—203; „The French Discovery of Clau-

sewitz and Napoleon", *Journal of the American Military Institute*, IV (1941), 143—161 i „The Origin of Capital Staffs", *Journal of Modern History*, X (1938), 161—179. Što se tiče francuske vojne organizacije uopšte, vidi Joseph Monteilhet, *Les Institutions Militaires de la France 1814—1932*, drugo izdanje (Paris, 1917).

Di Pikovi spisi su malobrojni, a o njemu stvarno nije ništa napisano. Francusko izdanje njegovih *Etudes sur le Combat* (Paris, 1880) sadrži predgovor koji je jedini raspoloživi biografski izvor. Ovo delo je prevedeno na engleski: C. Ardant Du Picq, *Battle Studies Ancient and Modern Battle*, preveli sa osmog francuskog izdanja pukovnik John N. Greely i major Robert C. Cotton (New York, 1921). Nažalost, ovo delo nije potpuno.

O Di Pikovom intelektualnom razvitku i vremenu u kome je pisao, vidi: Auguste Frederick Marmont, *Esprit des Institutions Militaires* (Paris, 1845); Count Henri Amedée le Lorgne Ideville, *Memoirs of Marshal Bugeaud* (zasnovano na Bižovljevoj privatnoj prepisci i originalnim dokumentima 1784—1849, u redakciji prema francuskom Charlotte M. Yonge) i Louis Jules Trochu, *L'Armée française en 1867* (Paris, 1867). Vojni događaji u periodu do Francusko-pruskog rata i sam rat naći će se u Emile Ollivier, *L'Empire Libéral* (Paris, 1898—1916), sveske XIV—XVII. Vidi takođe i Pierre de la Gorce, *Histoire de Second Empire*, u 7 svezaka (Paris, 1908—1911). O popularnosti Di Pikovog dela za vreme Prvog svetskog rata vidi Jean Norton Cru, *Témoins. Essai d'analyse et de critique des souvenirs de combattants* (Paris, 1929).

Fošova dela se mogu lako dobiti i za razmatranje značajnih pogleda njegove teorije dolaze u obzir: *Des Principes de la Guerre (The Principles of War)*, preveo Hilaire Belloc (New York, 1920), *De la Conduite de la Guerre* (treće izdanje, Paris, 1915), *The Memoirs of Marshal Foch*, preveo pukovnik T. Bentley-Mott (New York, 1931) i *Morale in War*, pod „Army" u *Encyclopaedia Britannica*. Pored toga, postoje mnoga tumačenja Fošove teorije i mnogi izveštaji o Fošu kao vojniku. Najznačajniji je, možda, Raymond Recouly, *Marshal Foch, His Own Words on Many Subjects* (London, 1929); zatim: Charles Bugnet, *Foch Speaks* (London, 1929), C. Le Goffic, *Mes entretiens avec Foch* (Paris, 1929); Louis Madelin, *Le Maréchal Foch* (Paris, 1929); H. Bidou, „Le Maréchal Foch, écrivain militaire", *Minerve Française* (februar 1920); general major Sir G. Aston, *The Biography of the Late Marshal Foch* (New York, 1929); B. H. Liddell Hart, *Foch, the Man of Orleans* (London, 1931) i André Tardieu, *Avec Foch* (Paris, 1939).

Zanimljiva su dela o pitanju morala i uloge bitke u ratovodstvu: Gustave Le Bon, *Hier et Demain* (Paris, 1918); Charles Coste, *La Psychologie du Combat*, predgovor od Jacques-a Chevalier-a (drugo izdanje, Paris, 1929); Louis Huot i Paul Voivenel, *Le Courage* (Paris, 1917); Général Percin, *Le Combat* (Paris, 1914) i G. Stanley Hall, *Morale, the Supreme Standard of Life and Conduct* (New York, 1920).

GLAVA 10.

BIŽO, GALIJENI, LIOTEJ: RAZVOJ FRANCUSKOG KOLONIJALNOG RATOVANJA

Zahvaljujemo časopisu *Geographical Review* za pozajmljene dve skice u ovoj glavi.

Najautoritativnija dela o Bižou jesu dela generala Paul-a Azan-a. Vidi njegove knjige: *Bugeaud et l'Algérie* (Paris, 1930); *Conquête et pacification de l'Algérie* (Paris, 1931); *L'Armée d'Afrique de 1830 à 1852* (Paris, 1936) i *Les grands soldats de l'Algérie (Cahiers du Centenaire de l'Algérie*, br. 4, Paris, 1930). Druge dragocene studije istog pisca su: *L'expédition d'Alger* (Paris, 1929), *L'expédition de Fez*, sa uvodom od Lioteja (Paris, 1924) i *L'Armée indigène nord-africaine* (Paris, 1929). Bižovljeve teorije o planinskom ratovanju obrađene su u Général Huré, „Stratégie et tactique Marocaines", *Revue des Questions de Défense Nationale*, I, br. 3 (jul 1939), str. 397—412. O njegovom administrativnom sistemu vidi Albert Ringel, *Les „bureaux arabes" de Bugeaud et les „cercles militaires" de Galliéni* (Paris, 1903).

Galijenijeva dela se mogu lako dobiti. Vidi naročito: *La Pacification de Madagascar, 1896—1899* (Paris, 1900), *Neuf ans à Madagascar* (Paris, 1908), „Lettres de Madagascar“, *Revue des Deux Mondes* XLIV (1928), 776—809 i XLV (1928), 63—86 i *Les Carnets de Galliéni* (Paris, 1932). Među drugostepenim delima o Galijeniju najzanimljivija su dela Emile Felix-a Gautier-a. Gotije, čuveni geograf, radio je sa Galijenijem i Liotejem na Madagaskaru. Vidi njegov članak „Le Général Galliéni“ u *Annales de Géographie* (Paris, 1916), 310—313, „Documents d'archives soudanais concernant le Général Galliéni“, *La Géographie*, XLII (1924) 133—146 i *La conquête du Sahara, Essai de Psychologie Politique* (Paris, 1909). Delo Alberta Ringel-a, koje je gore navedeno, baca svetlost na Galijenijeve teorije o administraciji. Od mnogih drugih rasprava Galijenijevog dostignuća treba navesti sledeće: Captain B. H. Liddell Hart, „Galliéni“, *Atlantic Monthly*, CXL (1927), 354—364; Lallier du Coudray, „Galliéni et Lyautey“, *Bulletin de la Société de Géographie et d'études coloniales de Marseille*, XLVIII (1925), 5—21; René Musset, „Galléni et Madagascar“ u *Mélanges de Géographie et d'orientalisme offerts à E. F. Gauthier* (Tours, 1937), str. 388—390 i Jérome et Jean Tharaud, „Galliéni et Lyautey“, *Revue Hebdomadaire*, XII (1920), 125—137.

Liotej je ostavio više dela no ma koji od njegovih prethodnika. Njegova su dela objavljivana ovim redom: *Du rôle social de l'officier, Du rôle colonial de l'armée* (Paris, 1900); *Dans le Sud de Madagascar* (Paris, 1903); *Paroles d'Action* (Paris, 1927); *Lettres de Tonkin et de Madagascar* (Paris, 1920); *Intimate Lettres from Tonkin* (London, 1932); *Lettres de Jeunesse* (Paris, 1931); *Vers le Maroc, Lettres du Sud-Oranais* (Paris, 1937); *Lettres du Sud de Madagascar* (Paris, 1935) i „Lyautey d'après lui-même“, *Revue Universelle*, LXIII (1935), 129—146. Mnogobrojna su dela drugostepene vrednosti koja razmatraju razne faze Liotejove karijere. Pored onih koja govore o radu Lioteja i Galijenija i koja su navedena gore, vredi navesti sledeća: Louis Barthou, *La Bataille du Maroc* (Paris, 1919), *Lyautey* (Paris, 1929) i „Le sourire de Lyautey au Maroc“, *Revue des Deux Mondes*, LX (1930), 580—590; Augustin Bernard „L'oeuvre du Maréchal Lyautey“, *La Géographie* (1920), str. 337—360; Henri Bidou „Reception du Général Lyautey à Académie Française“, *Revue des Deux Mondes*, LVIII (1920), 639—644; Général Gourand, „Le Maréchal Lyautey“, *Revue des Deux Mondes*, XXII (1934), 925—931 i André Maurois, *Lyautey* (Paris, 1931).

O opštem pitanju pacifikacije Maroka vidi: Lieutenant Colonel Bernard, „Les étapes de la Pacification Marocaine (1907—34), *Renseignements Coloniaux* dodatak uz *Bulletin du Comité del' Afrique Française* (1936), br. 8, str. 113—150; Général Catroux, „L'achèvement de la Pacification Marocaine“, *Revue Politique et Parlamentaire*, CLXI (1934), br. 479, str. 24—46; Capitaine P. Vallerie, „La pénétration militaire au Maroc, 1934“ u *Revue de l'Infanterie* (1 mart, 1935) (ceo se broj odnosi na pacifikaciju Maroka) i René Pinon, *Au Maroc: la fin des temps héroiques* (Paris, 1935). Sa čisto vojne tačke gledišta dragocene su dve studije generala Fabre-a: *Le Bataillon au Combat* i *La Tactique au Maroc*. Naročito je zanimljiva, s obzirom na ulogu Severne Afrike u sadašnjem ratu, studija generala Catroux, „La Position Stratégique de l'Italie en Afrique du Nord“, *Politique Etrangère* (Paris, juni 1939), str. 271—281; zatim: Général Armengaud, „La Securité de notre Afrique du Nord“, u *Revue des Deux Mondes*, XLIX (1939), 550—564; Ignotus, „Henri Giraud, Général d'Armée“, *Revue de Paris* (1939), br. 6, str. 777—786; Général Paul Azan, „La bataille de Tunisie“, *L'Illustration*, CCIII (jul, 1939), 361—364 i G. L. Steer, *A Date in the Desert* (London, 1939).

GLAVA 11.

DELBRIK: VOJNI ISTORIČAR

Delbrikovo prvo veće delo bilo je *Das Leben des Feldmarschalls Grafen Neidhardt von Gneisenau* (Berlin, 1882). Ovo delo, koje je posle svog prvog objavljivanja doživelo četiri izdanja, ostaje uzorna biografija pruskog generala.

U delu *Die Perserkriege und die Burgunderkriege: zwei kombinierte kriegsgeschichtliche Studien* (Berlin, 1887), Delbrik je prviput ocrtao svoj metod prilaženja vojnoj istoriji i svoju koncepciju važnosti rekonstrukcije pojedinih bitaka. Prvo potpuno izlaganje njegovih strategiskih teorija nalazi se u *Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs des Grossen: mit einem Anhang über Thucydides und Kleon* (Berlin, 1890) i *Friedrich, Napoleon, Moltke* (Berlin, 1892).

Prva sveska dela *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* pojavila se 1900 godine, druga 1902 i treća i četvrta 1907, odnosno 1920 godine. Drugo izdanje prve dve sveske (Berlin, 1908) i treće izdanje prve sveske (Berlin, 1920) sadrže naknadne primedbe i odgovore na kritike, ali su inače nepromenjene. Četvrta sveska, poslednja koju je Delbrik napisao, završava se izveštajem o ratovima za Oslobođenje. Đelo je nastavio Emil Daniels; peta i šesta sveska, koje obuhvataju period između Krimskog i Francusko-pruskog rata, pojavile su se 1928 i 1932 godine. 1936 godine objavljena je sedma sveska koja razmatra Američki građanski rat, kao i Burski i Rusko-japanski rat; nju su zajednički napisali Daniels i Otto Haintz.

Hans Delbrück, *Numbers in History* (London, 1913) pretstavlja dva preštampana predavanja koja je istoričar održao 1913 godine na Univerzitetu u Londonu. Ova knjiga daje u kratkom izvodu i u Delbrikovim sopstvenim rečima preglede prve tri sveske dela *Geschichte der Kriegskunst* i ocrtava glavne teme.

Delbrikovi kraći spisi rastureni su po stranicama časopisa *Preussische Jahrbücher* i drugih publikacija. Međutim, postoje četiri knjige članaka koje je sam Delbrik smatrao najvažnijim: *Historische und politische Aufsätze* (Berlin 1886, drugo izdanje, 1907), koja sadrži važnu raspravu „Ueber die Verschiedenheit der Strategie Friedrichs und Napoleons"; *Erinnerungen, Aufsätze und Reden* (Berlin, 1902, treće izdanje 1905), koja uključuje članak o radu Generalštaba u Danskom ratu 1864 godine, pored značajnog eseja o Moltkeu. Delbrikova dela o Prvom svetskom ratu sabrana su u tri sveske *Krieg und Politik* (Berlin, 1917—1919). Poslednja zbirka pojavila se 1926 godine pod naslovom *Vor und nach dem Weltkrieg* i sadrži Delbrikove najvažnije članke iz vremena od 1902—1914 i od 1919—1925 godine.

O Delbrikovom stavu za vreme Prvog svetskog rata vidi zbirku koja je navedena gore i brošuru *Bismarcks Erbe* (Berlin, 1915), koja je možda njegova najžešća odbrana sporazumnog mira sa Saveznicima. Delbrikova majstorska kritika Ludendorfove strategije iz 1918 godine otštampana je u *Das Werk des Untersuchungsausschusses der Deutschen Verfassunggebenden Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919—1926. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918* (Četvrta serija o radu Istražnog odbora) (Berlin, 1925), III, 239—373. Izabrani delovi iz Delbrikovog svedočenja nalaze se takođe u izdanju R. H. Lutz-a, *The Causes of the German Collapse in 1918*, Hoover War Library Publications, br. 4 (Stanford, 1934).

Mnoge od Delbrikovih posleratnih misli postoje samo u obliku brošure, naprimer: *Ludendorff, Tirpitz, Falkenhayn* (Berlin, 1920); *Ludendorffs Selbstporträt* (Berlin, 1922), odgovor na Ludendorfovo *Kriegführung und Politik* (Berlin, 1922); *Kautsky und Harden* (Berlin, 1920) i *Der Stand der Kriegsschuldfrage* (Berlin, 1925). Poslednja dva dela odnose se, uglavnom, na pitanje krivice za rat.

Čak i nepotpun spisak Delbrikovih dela mora da obuhvati i njegovo *Regierung und Volkswille* (Berlin, 1914), niz predavanja o carskoj vladi i ustavu, kao i njegovih pet svezaka *Weltgeschichte* (Berlin, 1924—1928). Prvo delo je Roy S. MacElwee preveo na engleski pod naslovom *Government and the Will of the People* (New York, 1923).

Potpuna biografija Delbrika još nije napisana. Što se tiče biografskih podataka, treba razmotriti uvode u sveskama I i IV njegovog dela *Geschichte der Kriegskunst* i epilog dela *Krieg und Politik;* vidi takođe Johannes Ziekursch u *Deutsches biographisches Jahrbuch* (Berlin, 1929) i Friedrich Meinecke u *Historische Zeitschrift*, CXL (1929), 703. Članak Richarda H. Bauer-a u izdanju Bernadotte Schmitt-a, *Some Historians of Modern Europe* (Chicago, 1942),

str. 100—127, dobar je izveštaj o Delbrikovom životu i radu, mada su Delbrikovi vojni spisi obrađeni samo u opštim crtama. F. J. Schmidt, Konrad Molinski i Siegfried Mette razmatraju u *Hans Delbrück: der Historiker und Politiker* (Berlin, 1928), filozofsku osnovu Delbrikovih dela i njegov značaj kao istoričara i političara. Političke i vojne ideje istoričara takođe su potpuno obrađene u *Am Webstuhl der Zeit: eine Erinnerungsgabe Hans Delbrück dem Achtzigjährigen von Freunden und Schülern dargebracht* (Berlin, 1928), zbirci eseja od Emila Daniels-a, Paula Rohrbach-a, generala Groener-a i Buchfinck-a i drugih. Vidi takođe: Arthur Rosenberg, „Hans Delbrück, der Kritiker der Kriegsgeschichte", *Die Gesellschaft*, VI, (1921), 245; Franz Mehring, „Eine Geschichte der Kriegskunst", *Die Neue Zeit, Ergänzungsheft* № 4 (16 oktobar 1908) i V. Marcu, *Men and Forces of Our Time*, preveli Eden i Cedar Paul (New York, 1931), str. 201 i dalje.

Delbrikove strategiske teorije bile su povod mnogobrojnim suprotnim delima i raspravama. Najvažniji članci, koji su se pojavili pre 1920 godine, navedeni su u *Geschichte der Kriegskunst*, IV, 439—444. O novijoj i potpunijoj oceni Delbrikovih strategiskih shvatanja, vidi Otto Hintze, „Delbrück, Clausewitz und die Strategie Friedrichs des Grossen", *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, XXXIII (1920), 131—177.

GLAVA 12.

ČERČIL, LOJD DŽORDŽ, KLEMANSO: POJAVA CIVILA

O Čerčilu vidi njegovu sopstvenu ličnu istoriju u četiri sveske *The World Crisis* (London i New York, 1923—1928). Ove knjige ne sadrže samo najlepšu prozu u novoj britanskoj literaturi, već pretstavljaju dragoceni izvor obaveštenja o mnogim fazama Prvog svetskog rata. One obuhvataju i glavna dela i memorandume koje je Čerčil napisao kao ministar mornarice (prvi lord Admiraliteta) i kao ministar za municiju. Ocena Čerčilovog rada u Admiralitetu nalazi se u R. M. Dawson, „The Cabinet Minister and Administration: Winston S. Churchill at the Admiralty, 1911—1915", *Canadian Journal of Economics and Science*, VI (avgust 1940), 325—358. O Čerčilovoj ulozi u razvitku tenka vidi Colonel Ernest D. Swinton, *Eyewitness: Being Personal Reminiscences of Certain Phases of the Great War, Including the Genesis of the Tank* (London, 1933).

David Lloyd George, *War Memoirs* (London i New York, 1933—1937), u šest svezaka, pretstavljaju lične zapise ratnog pretsednika vlade. Mada ih mnogi pisci osuđuju kao da su pisane sa predubeđenjem i zato što pružaju izopačenu sliku Hega i Robertsona, ovi memoari se moraju smatrati važnim delom u literaturi o Prvom svetskom ratu. Stanovište Ministarstva rata u raspravi sa Lojd Džordžom nalazi se u Field Marshal Sir William Robertson, *Soldiers and Statesmen* (London, 1926) i *From Private to Field Marshal* (London i New York, 1921). Vidi takođe R. M. Dawson, „The Cabinet Minister and Administration: Asquith, Lloyd George, Curzon", *Political Science Quarterly*, LV (septembar 1940), 348—377.

Problem pripreme materijala za rat sa naročitim obzirom na britansko iskustvo, lepo se razmatra u Charles W. Baker, *Government and Operation of Industry in Great Britain and the United States during the World War* (New York, 1921) i u Brigadier General Sir J. E. Edmonds, *Military Operations, France and Belgium* (London, 1930—1941). Poslednje delo razmatra u sveskama za 1915 i 1916 uslove za rovovski rat i potrebu materijala. O pozadini problema britanske vojne organizacije vidi R. B. Haldane, *Richard Burdon Haldane: An Autobiography* (London, 1929).

Dosad najbolja raspoloživa biografija Ratenaua je H. Kessler, *Walther Rathenau, sein Leben und sein Werk* (Berlin, 1928). Engleski prevod je objavljen u Njujorku 1929 godine. Ratenauov doprinos organizaciji nemačke ratne privrede u Prvom svetskom ratu razmatra se takođe u Ernst Juenger, *Die totale Mobilmachung* (Berlin, 1931). U pogledu opšteg obaveštenja o nemačkom

iskustvu u Prvom svetskom ratu vidi takođe Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, *The War and German Society* (New Haven, 1937) i Frank P. Chambers, *The War Behind the War: a History of Political and Civilian Fronts* (New York, 1939).

O Klemansou vidi njegovo delo *Grandeurs et misères d'une victoire* (Paris, 1930). Ovo je bio Klemansoov odgovor na Fošov posmrtni napad na njega koji je izvršen na stranicama knjige R. Recouly, *Mémorial de Foch* (Paris, 1930). Ovo poslednje delo je zasnovano na nizu intervjua sa Fošom u njegovim poslednjim godinama; njegovo objavljivanje je izazvalo mnoštvo protivrečnih rasprava. Klemansoov vojni savetnik, J. H. Mordacq, pruža opšti izveštaj o Klemansoovoj delatnosti u ratu u svom delu *Le ministère Clémenceau: journal d'un témoin* (Paris, 1930), delo koje treba obazrivo koristiti.

S. C. Davis, *The French War Machine* (London i New York, 1937), pretstavlja ispitivanje francuskih vojnih ustanova uopšte, pri čemu prve glave obrađuju probleme iz 1914—1918 godine. Odnos francuske vlade prema vođenju rata razmatra se u trećem delu treće glave dela Pierre Renouvin, *The Forms of War Government in France* (New Haven, 1927). Najdragocenije delo o odnosima francuske vlade i Vrhovne komande je Lieutenant Colonel Charles Bugnet, *Rue St. Dominique et G. Q. G.* (Paris, 1937). Vidi takođe J. M. Bourget, *Gouvernment et commandement: les leçons de la guerre mondiale* (Paris, 1930), dragoceni dodatak seriji *Collection de mémoires, études et documents pour servir à l'histoire de la guerre mondiale.*

Problem objedinjenog komandovanja za vreme Prvog svetskog rata razmatra se u Tasker H. Bliss, „The Unified Command", *Foreign Affairs,* I (decembar 1922), 1—30 i Brigadier General E. L. Spears, *Prelude to Victory* (London, 1939). Poslednje je sjajan izveštaj o teškoćama koaliciskog rata pod uslovima iz 1917—1918 godine, koje je napisao britanski oficir za vezu pri francuskoj Vrhovnoj komandi. (G. Q. G.).

O vojnoj politici Sjedinjenih Država vidi J. H. Mordacq, *Politique et stratégie dans une démocratie* (Paris, 1912), studiju civilnih i vojnih odnosa u demokratskim državama koja posvećuje dugu glavu načinu rada Unije i Konfederacije u Građanskom ratu. Lepo razmatranje američke vojne politike u Špansko-američkom ratu pretstavlja F. V. Greene, *The Revolutionary War and the Military Policy of the United States* (New York, 1911). Značajan primer sposobnosti prvoklasnog civilnog uma da utiče na vojne ustanove pretstavlja Elihu Root, *Military and Colonial Policy of the United States* (Cambridge, Mass., 1916), zbirka najvažnijih dokumenata koji se odnose na Rutove reforme u Ministarstvu rata. H. White, *Executive Influence in Determing Military Policy in the United States* (Urbana, Illinois, 1925) je doktorska teza koja obuhvata uticaj izvršnih organa u američkoj vojnoj politici na osnovu Zakona o odbrani od 1920 godine.

Jedan od najdragocenijih izvora za obaveštenje o civilnoj kontroli ratne privrede u Sjedinjenim Državama jeste Bernard Baruch, *American Industry in the War: A Report of the War Industries Board* (New York, 1941). Ovo delo, konačni izveštaj pretsednika Ratne industriske komore od 1918 godine, treba razmotriti u vezi Grosvenor Clarkson, *Industrial America in the World War: the Strategy Behind the Line,* 1917—1918 (New York, 1923). Druga razmatranja vojne politike u Sjedinjenim Državama su: Brigadier General John McAuley Palmer, *America in Arms: The Experience of the United States with Military Organization* (New Haven, 1941); Pendleton E. Herring, *The Impact of War: Our American Democracy under Arms* (New York, 1941), ispitivanje civilno-vojnih odnosa u Sjedinjenim Državama i članci Edvarda Mid Erla, „Military Policy and Security", *Political Science Quarterly,* LIII (mart 1938), 4—12; „National Security and Foreign Policy, *Yale Review,* XXIX (proleće, 1940), 444—460 i „Political and Military Strategy for the United States", *Proceedings of the Academy of Political Science,* XIX (januar 1941), 112—119. Najnoviji članak o opštem pitanju uloge civila je Lindsay Rogers, „Civilian Control of Military Policy", *Foreign Affairs* XVIII (januar 1940), 280—291.

Među opštim delima Lewis Mumford, *Technics and Civilization* (New York, 1934) pretstavlja sjajno razmatranje uticaja tehničkog razvoja na društvo,

uključujući i vojne krugove. Jesse D. Clarkson i Thomas C. Cochran (urednici), *War as a Social Institution* (New York, 1941) je zbirka eseja koji pokazuju perspektivu istoričara na ratne probleme. Glave o odnosu civila prema savremenom ratu uključuju: „Civilian and Military Elements in Modern War" od H. A. DeWerd-a; „The Social and Political Aspects of Conscription: Europe's Experience" od pukovnika Herman-a Beukema; „War and Modern Dictatorships" od Arthur-a Rosenberg-a i „War and Economic Institutions" od Charles-a E. Rothwell-a. Drugi dragoceni sastav je Sir George Astom (urednik), *The Study of War for Statesmen and Citizens* (London, 1927), delo koje se zasniva na pretpostavci da civili moraju da imaju izvesno znanje o osnovnim činiocima u ratu. General major Sir F. K. Maurice, *Government and War: A Study of the Conduct of War* (London, 1926) je studija o odnosu vlade u jednoj demokratiji prema vođenju rata, koju je napisao jedan odličan britanski vojnik i pisac. General major J. F. C. Fuller, *War and Western Civilization: A Study of War as a Political Instrument and the Expression of Mass Democracy* (London, 1932) je komentar jednog sjajnog vojnog mislioca o ratnim problemima i demokratskom obliku vlade, ali neke njegove političke i socijalne poglede ne treba uzimati bukvalno.

GLAVA 13.

LUDENDORF: NEMAČKO SHVATANJE TOTALNOG RATA

Ludendorfove teorije o totalnom ratu izložene su sistematski u njegovom delu *Der Totale Krieg* (München, 1935). On je ostavio zabeleške o svome ratnom iskustvu i zaključcima koje je izvukao iz njega u *Meine Kriegserinnerungen* (München, 1919) i *Kriegführung und Politik* (Berlin, 1922). Prvo delo je objavljeno u engleskom prevodu: *My War Memories: Ludendorff's Own Story, August 1914 — November 1918* (New York, 1919). Ludendorfove ideje o veri i rasnom pitanju mogu se naći u brošuri *Friedrich der Grosse auf Seiten Ludendorffs. Friedrichs des Grossen Gedanken über Religion. Aus seinen Werken.* (München, 1935) i u E. Ludendorff, *Die Judenmacht, ihr Wesen und Ende* (München, 1939). Za razumevanje Ludendorfove veze sa nacionalsocijalizmom u prvim godinama pokreta je zanimljiva rasprava E. Ludendorff, *Auf dem Weg zur Feldherrnhalle. Lebenserinnerungen aus der Zeit des 9 November 1923; mit Dokumenten in 6 Anlagen* (München, 1938).

Bezbrojne brošure i knjige su napisane u kojima se napadao ili branio Ludendorf. Od njih ga, možda, najviše napada knjiga Hans Delbrück, *Ludendorffs Selbstporträt* (Berlin, 1922), koja pretstavlja odgovor na generalovu *Kriegführung und Politik*. Umerenija ocena Ludendorfove karijere nalazi se u Karl Tschuppik, *Ludendorf: the Tragedy of a Military Mind*, preveo W. H. Johnston (Boston, New York, 1932).

O vojnim pitanjima uopšte u periodu pre Prvog svetskog rata vidi Herbert Rosinski, *The German Army* (London, New York, 1939) i R. Schmidt-Bückeburg, *Das Militär-Kabinett der preussischen Könige und deutschen Kaiser* (Berlin, 1933) i razmotri bibliografiju uz osmu glavu. Među opštim delima naročito su dragocena: Carl Schmitt, *Staatsgefüge und Zusammenbruch des zweiten Reiches* (Hamburg, 1934) i Arthur Rosenberg, *Die Entstehung der deutschen Republik* (Berlin, 1928). Dobra razmatranja događaja na pozadinskom frontu i uticaja rata na njega nalaze se u Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, *The War and German Society* (New Haven, 1937) i u Frank P. Chambers, *The War Behind the War, 1914—1918: A History of the Political and Civilian Fronts* (New York, 1939). Osnovni izvor materijala za proučavanje privrednog položaja Nemačke u ratu pretstavlja Reichsarchiv, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft* (Berlin, 1930). Vidi, takođe, Germany: Reichstag: *Untersuchungsausschuss: Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918* (Berlin, 1922) — i u izdanju R. H. Lutz-a, *The Causes of the German Collapse in 1918, Hoover War Library Publications*, br. 4 (Stanford, 1934). Dela Ernsta Jünger-a su dragocena za razumevanje pouka koje su Nemci sami

izvukli iz svog iskustva u godinama 1914—1918. Vidi njegova dela *Die totale Mobilmachung* (Berlin, 1931) i *Der Arbeiter* (Hamburg, 1932).

Nacionalsocijalistička literatura o pitanju totalnog rata je obimna. Vidi naročito: Guido Fischer, *Wehrwirtschaft* (Leipzig, 1936); R. von Schumacher i Hans Hummel, *Vom Kriege zwischen den Kriegen* (Stuttgart, 1937); u izdanju Kurt Hesse-a, *Schriften zur kriegswirtschaftlichen Forschung und Schulung* i njegovu raspravu *Der kriegswirtschaftlichen Gedanke* (Hamburg, 1935); isto tako članke u *Kriegswirtschaftliche Jahresberichte* (Hamburg) i u izdanju Hermann Franke-a, *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften* (Leipzig, 1936). Pitanje tehničkog razvoja i njegovog uticaja na rat raspravlja se nadugačko u Karl Justrow, *Der technische Krieg*, u 2 sveske (Berlin, 1938—1939), dok se problem industriske mobilizacije razmatra u Institut für Konjunkturforschung, *Industrielle Mobilmachung* (Hamburg, 1936). *Wehrwirtschaft* zanima prvenstveno geopolitičare. Vidi Karl Haushofer, *Wehr-Geopolitik* (Berlin, 1932) i Ewald Banse, *Raum und Volk im Weltkriege: Gedanken über eine nationale Wehrlehre* (Oldenburg i. O., 1932), preveo Alan Harris, *Germany Prepares for War* (New York, 1934). Razgledaj takođe bibliografiju uz 16-u glavu.

Sledeća dela se navode kao opšte zanimljiva: B. von Volkmann-Leander, *Soldaten oder Militärs?* (München, 1935); Franz Neumann, *Behemoth: the Structure and Practice of National Socialism* (New York, 1942); Hans Gerth, „The Nazi Party: its Leadership and Composition", *American Journal of Sociology*, XLV (1940): Eric Voegelin, „Extended Strategy", *Journal of Politics*, II (1940), 189—200; Albert T. Lauterbach, „Roots and Implications of the Idea of Military Society", *Military Affairs*, V (1941), 1—20 i Hans Speier i Alfred Kahler, izdavači, *War in Our Time* (New York, 1939).

GLAVA 14.

LENJIN, TROCKI, STALJIN: SOVJETSKA SHVATANJA RATA

Skica u ovoj glavi je uzeta iz *The Red Army* od Erich-a Wollenberg-a, (London, 1940). Oba grafikona su upotrebljena na osnovu ljubaznog odobrenja Instituta za proučavanje stanovništva u Prinstonu, država Nju Džersi.

O Ruskoj revoluciji, ukoliko se o njoj raspravlja u ovoj knjizi, vidi: William H. Chamberlin, *The Russian Revolution 1917—1921*, u 2 sveske (New York, 1935); John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk, the Forgotten Peace* (London, 1938); John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York, 1935); Winston S. Churchill, *The Aftermath: The World Crisis 1918—1928* (New York, 1929); C. K. Cumming and W. W. Pettit, *Russian-American Relations* (New York, 1920); Michael T. Florinsky, *The End of the Russian Empire* (New Haven, 1931); T. A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet Diplomacy* (Cambridge, Mass., 1940).

Zbirku dokumenata i materijala o Ruskoj revoluciji pripremili su: James Bunyan i H. H. Fisher, *The Bolshevik Revolution 1917—1918* (Stanford University, California, 1934); vidi takođe James Bunyan, *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April-December 1918* (Baltimore, 1936); Publications of the Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia*, u 3 sveske (Washington, 1932).

O vođama Ruske revolucije vidi: V. I. Lenin, *Works* (Engleski prevod, New York, 1929); D. S. Mirsky, *Lenin* (Boston, 1931); Harold J. Laski, „Vladimir Ilich Ulyanov (Nikolay Lenin)", iz *Encyclopedia of the Social Sciences* (1937); Leon Trotsky, *My Life* (New York, 1930); Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (engleski prevod, 3 sveske u zajedničkom povezu, New York, 1937).

O izveštajima očevidaca i pretstavnika Saveznika, Nemačke i carske Rusije, vidi: Major General Sir Alfred Knox, *With the Russian Army 1914—1917*, u 2 sveske (New York, 1921); Major General Max Hoffmann, *War Diaries and Other Papers*, u 2 sveske (engleski prevod, London, 1929); Bruce Lockhard, *Memoirs of a British Agent* (London, 1932; General A. A. Brussilov, *A Soldier's*

Note Boock 1914—18); (London, 1930); Major General W. S. Graves, *America's Siberian Adventure* (New York, 1931). O intervenciji vidi takođe L. I. Strakhovsky, *The Origins of American Intervention in North Russia* (Princeton, 1937).

O Crvenoj armiji, prvenstveno o raspravama o problemima vojne organizacije za vreme prvog perioda sovjetske vladavine, vidi: Mihail Tuhačevski, *Die Rote Armee und die Miliz* (nemački prevod, Leipzig, 1921), gde se zastupa redovna vojska; M. Frunze, *Works*, na ruskom (Moskva, 1927), gde se govori u prilog milicije; S. Gusev, „Our Disagreements in Question of War", na ruskom *(The Bolshevik*, br. 15, 1924, str. 34—49).

O savremenoj Crvenoj armiji vidi: sjajnu analizu od Max-a Werner-a, *The Military Strength of the Powers* (New York, 1939) i obimnu i temeljnu studiju od D. F. White-a, *The Growth of the Red Army* (Princeton, 1934); Erich Wollenberg, *The Red Army, a Study of the Growth of Soviet Imperialism* (London, 1940); Nocolaus Basseches, *The Unknown Army* (New York, 1943); Michel Berchin i Eliahu Ben-Horin, *The Red Army* (New York, 1942); N. Višnjakov i F. Arkipov, *Struktura oružanih snaga SSSR-a*, na ruskom (Moskva, 1930); N. V. Pjatnicki, *Crvena armija SSSR-a*, na ruskom (Paris, 1932); Leonard Engel, „The Red Officer Corps", *Infantry Journal*, LII (1943), 18—24; T. Adamheit, *Rote Armee, Rote Welt-Revolution, Roter Imperialismus* (Berlin, 1935).

Vojnu doktrinu i strategiju Crvene armije analiziraju: Max Werner u dve knjige: *The Great Offensive* (New York, 1942) i *Attack Can Win in'43* (Boston, 1943); Trandafilov, *Karakter operacija savremenih vojsaka*, na ruskom (Moskva, 1929); Mihail Tuhačevski, „Rat kao problem vojne borbe", na ruskom *(Velika sovjetska enciklopedija*, XII sveska); Boris Šapošnjikov, *Trust mozgova armije*, na ruskom (Moskva, 1927); A. Svečin, *Strategija*, na ruskom (Moskva, 1927); L. S. Amiragov, „O karakteru budućih ratova", na ruskom, u delu *Rat i revolucija*, juli-avgust 1934; D. F. White, „Soviet Philosophy of War", *Political Science Quarterly*, LI (1936), 321—353; *Ratna služba Crvene armije*, na ruskom (Moskva, 1936) koja je zamenila Ratnu službu iz 1929 godine. Ove poslednje nema u američkim bibliotekama, ali je Mihail Tuhačevski napisao zanimljivo upoređenje stare sa novom Ratnom službom, „O novoj Ratnoj službi Crvene armije", na ruskom (u „Boljševiku" za maj-avgust 1937). Obiman materijal o strategiskim i taktičkim pitanjima može se naći u dnevnom sovjetskom listu *Krasnaja Zvezda (Crvena zvezda)* i mesečnom časopisu *Vojenaja Mysl (Vojna misao)*.

Analize ratne privrede Sovjetske Rusije i vojnog potencijala daju: William H. Chamberlin, *Russia's Iron Age* (Boston, 1934); Ambassador Joseph E. Davies, *Mission to Moscow* (New York, 1941); Albert Rhys Williams, *The Russians* (New York, 1943); H. C. Cassidy, *Moscow Dateline 1941—1943* (Boston, 1943); K. Vorošilov, *Odbrana SSSR-a*, na ruskom (Moskva, 1927); *The Land of Socialism Today and Tomorrow; Reports at the 18th Congress of the Communist Party of Soviet Russia, mart, 10—21, 1939* (Moskva, 1939); A. Baikov, „Ekonomska osnova odbranbenog sistema SSSR-a", na ruskom, u *Vojenaja Mysl* (novembar 1939), str. 21—36, „Soviet War Economy", *The Economist*, CXLI (London, 1941), 3, 17—18.

GLAVA 15.

MAŽINO I LIDEL HART: DOKTRINA O ODBRANI

Važni izvori za istoriju raspravljanja o francuskoj vojnoj organizaciji u periodu posle Prvog svetskog rata su *Projet de loi... sur le rectrutement de l'armée présenté par M. Maginot, ministre de la guerre* (Paris, 1923) i Paul-Bernier (izd.), *Rapports fait au nom de la commission de l'armée chargée d'examiner le projet de loi relatif au rectrutement de l'armée* (Paris, 1927). Zabeleške o suđenju u Riomu, gde se raspravljalo o celom pitanju, nažalost, još se ne mogu koristiti. Međutim, sjajni komentari o radu u Riomu mogu se naći u *New York Times*, od 19 februara do 3 aprila 1942.

Literatura o francuskoj vojsci pre sadašnjeg rata bila je obimna i protivrečna. Jedan od najvažnijih predratnih autoriteta bio je general Debnej, na-

čelnik Generalštaba francuske vojske. Vidi njegova dela *Sur la sécurité militaire de la France* (Paris, 1930) i *La guerre et les hommes, reflexions d'après guerre* (Paris, 1937). Delo koje pruža znatno obaveštenje pretstavlja P. Bénazet, *Défense nationale, notre sécurité* (Paris, 1938). Pisac je već 1913 godine bio pretsednik Vojnog odbora Pretstavničkog doma i docnije na sličnom položaju u Senatu. Istaknuta dela „desničarske" škole su Général H. Mordacq, *Les leçons de 1914 et la prochaine guerre* (Paris, 1934) i L. Souchon, *Feue l'armée Française* (Paris, 1939); poslednje je žestok napad na one grupe koje zastupaju smanjenje roka vojne službe. Ranije delo pristalice sistema milicije potiče od potpukovnika E. Mayer-a, *La guerre d'hier et l'armée demain* (Paris, 1921). Više tehničko razmatranje od strane člana defanzivne škole pretstavlja Général Maurin, *L'armée moderne* (Paris, 1938). P. Reynaud, *Le problème militaire français* (Paris, 1937) je veoma zanimljivo delo s obzirom na činjenicu što je Reynaud bio parlamentarni zastupnik ideja generala De Gola. Možda najčitanija knjiga o vojnoj taktici bila je pre 1940 godine knjiga Général L. Chauvineau, *Une invasion, est-elle encore possible?* (Paris, 1939). U Riomu je izjavljeno da je ova knjiga bila jedna od činilaca koji su doprineli padu Francuske.

O Mažinou i izgradnji čuvene linije vidi P. Belperron, *Maginot of the Line* (London, 1940). Ph. Barrès, *Charles De Gaulle* (New York, 1941) i H. A. DeWeerd, „De Gaulle as a Soldier", *Yale Review*, XXXII (1943), br. 4, str. 760—776, dragocene su studije o De Golovoj karijeri i njegovim naporima da modernizuje francusku vojsku. „Pertinax" (A. Géraud), *Les Fossoyeurs*, u 2 sveske (New York, 1943) od naročitog je interesa kao studija vodećih francuskih ličnosti u debati o vojsci i francuskom političkom životu uopšte. Pisac pokušava da utvrdi odgovornost Gamlena, Renoa, Daladijea i Petena za slabost Francuske 1940 godine. O Petenu vidi takođe J. M. Bourget, „La légende de Maréchal Pétain", *Revue de Paris* (1 januar 1931), str. 57—70. Politička pozadina problema vojske razmatra se detaljno u H. Pol, *Suicide of a Democracy* (New York, 1940).

Treba zabeležiti dve specijalne studije o francuskoj vojnoj organizaciji: J. Monteilhet, *Les institutions militaires de la France* (Paris, 1934), i studiju francuske vojske posle restauracije i S. C. Davis, *The French War Machine* (London, 1927). Zanimljive francuske ocene italijanskih i nemačkih priprema za rat pretstavljaju A. Vauthier, *La doctrine de guerre de Général Douhet* (Paris, 1935) i Général Nollet, *Une expérience de desarmement; cinq ans de contrôle militaire en Allemagne* (Paris, 1932). Proučavalac francuskih vojnih pitanja ovog perioda treba da razmotri i *Revue Militaire Générale*, najvažniji od vojnih časopisa, i *Revue des Deux Mondes*, koji sadrže mnoge dragocene podatke za proučavanje ovog pitanja.

Osnovni zvanični izvori za materijal o britanskom vojnom zakonodavstvu u ovom periodu su Hansard's *Parliamentary Debates* i Great Britain, Parliament, *Accounts and Papers*.

Od vodećih komentatora vojnih poslova najplodniji je bio Generalmajor J. Fuler koji je objavio oko stotinu dela. Njegova najreprezentativnija dela su: *The Reformation of War* (London, 1923), *The Foundation of the Science of War* (London, 1926), *Lectures on Field Service Regulations III: Operations Between Mechanized Forces* (London, 1932), *The Army in My Time* (London, 1935), *Memoirs of an Unconventional Soldier* (London, 1936). Prve dve knjige udarile su intelektualne temelje za takozvanu „Fulerovu ili mehanizovanu" školu. Njegovo delo *Lectures on Field Service Regulations III* je njegov najvažniji naučni doprinos. General H. Rowan-Robinson, *Imperial Defense: A Problem of Four Dimensions* (London, 1938) je istaknuto delo jednog sjajnog člana Fulerove škole, i to naročito zbog njegovog pažljivog razmatranja vazdušnih i pomorskih problema.

Od mnogih dela Lidel Harta najznačajnija su: *The Remaking of Modern Armies* (London, 1927), „Grave Deficiencies of the Army", *English Review*, LVI (februar 1933), *The Defense of Britain* (London, 1939), *Dynamic Defense* (London, 1941) i *The Current of War* (London, 1941). Lidel Hart, pokretač teorije o „ograničenoj vojnoj obavezi", bio je pre 1939 godine nezvaničan govornik Ministarstva rata.

V. W. Germains, *The Mechanization of War* (London, 1927) pretstavlja najpromišljeniju kritiku Fulerove škole. L. Clive, *The People's Army* (London, 1938) pretstavlja gledište laburističke stranke o vojnoj raspravi. P. R. C. Groves, *Behind the Smoke Screen* (London, 1934); J. R. Kennedy, *Modern War and Defense Reconstruction* (London, 1936) i Lord G. N. Strabolgi, *New Wars and Weapons* (London, 1930) su pre neumereni napadi na Vrhovnu komandu i „pukovnika Blimps-a" Ministarstva rata i Admiraliteta.

Major E. W. Sheppard, *A Short History of the British Army* (London, 1940) i *Tanks in the Next War* (London, 1938) su dva kratka izveštaja, napisana nepristrasno. Pitanja vazdušne i pomorske moći raspravljaju se sistematski u G. C. Slessor, *Air Power and Armies* (London, 1936) i B. Acworth, *Britain in Danger* (London, 1937). Specijalne studije od vrednosti naći će se u *Royal United Service Institution Quarterly*, jednoj važnoj poluzvaničnoj publikaciji, i u *Army Quarterly*, jednom od najboljih časopisa svoje vrste na engleskom jeziku.

Od opštih dela treba navesti: A. Wolfers, *Britain and France Between Two Wars* (New York, 1940); R. A. Chaput, *Disarmament in British Foreign Policy* (London, 1935) i J. F. Kennedy, *Why England Slept* (New York, 1940). Poslednja dva dela su naročito neophodna za razumevanje britanske nespremnosti u ovom periodu.

Što se tiče Britanije i Francuske, proučavalac vojnih problema treba da razmotri *Command and General Staff School Quarterly*, zvaničan časopis Komandne i Štabne škole vojske Sjedinjenih Država u Livenvortu u državi Kansas. Njegovi metodični pregledi stranih vojnih časopisa čine ga neophodnim vodićem.

GLAVA 16.

HAUSHOFER: GEOPOLITIČARI

Osnova skice pod naslovom „Konstrukcija glavnih pan-oblasti", koja je upotrebljena u ovoj glavi, dobijena je dobrotom McKnight and McKnight. Skica „Srce zemlje i svetsko ostrvo prema ostrvskim kontinentima" uzeta je iz dela H. J. Mackinder, „The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, XXIII (1904), 435. Ona je reprodukovana dobrotom Kraljevskog geografskog društva.

Klasičnu raspravu političke geografije pretstavlja Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München i Berlin, 1897, treće pregledano izdanje, 1923). Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York, 1919) preštampano je u novom izdanju (1942) sa uvodom od Edvarda Mid Erla i predgovorom od majora George-a Fielding Eliot-a. Ovo delo pretstavlja konačno formulisanje teorije o srcu zemlje, jednog od glavnih shvatanja o prostoru koje su pozajmili geopolitičari.

Prvo uključivanje i definisanje izraza „geopolitika" kao sastavnog dela jednog sistema politike nalazi se u Rudolf Kjellén, *Staten som Lifsform* (Stockholm, 1916), prevedenom kao *Der Staat als Lebensform* (Leipzig, 1917, preštampano 1924). Vidi takođe Kjelenovo delo *Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege* (Berlin i Leipzig, 1930). To je dvadeset drugo izdanje nemačkog prevoda piščevog dela *Die Grossmächte der Gegenwart*, koje je prviput objavljeno 1914 godine. Tome delu su dodate studije posleratnih promena od strane trojice prvih i najnezatrovanijih geopolitičara. Ovo delo je redigovao Karl Haushofer.

Glavni deo Haushoferovih dela pojavio se u uzastopnim brojevima časopisa *Zeitschrift für Geopolitik* kao „Izveštaji o Indo-pacifičkoj Oblasti" *(Berichte über den indo-pazifischen Raum)*. Od njegovih mnogih publikacija više su razmatrane nego druge i mogu se uzeti kao primer njegovih značajnih dela: Karl Haushofer, Erich Obst, Hermann Lautensach i Otto Maull, *Bausteine zur Geopolitik* (Berlin-Grünewald, 1928). Ovo delo štampa ponova članke četvorice ranijih urednika časopisa *Zeitschrift für Geopolitik*, pri čemu je Haushoferov doprinos najveći. Haushoferovo delo, *Geopolitik des pazifischen Ozeans* (Berlin, 1924, drugo izdanje 1939) je primena geopolitike na oblast Haushoferovog prvog

interesovanja. Gledište geopolitičara u pogledu granica, jedne od najviše razmatranih tema geopolitike, izloženo je u njegovoj knjizi *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung* (Berlin-Grunewald, 1927, drugo izdanje 1939). *Weltpolitik von Heute* pretstavlja popularnu geopolitiku. Jedno od mnogih Haushoferovih dela o Japanu je *Japan und die Japaner; eine Landeskunde und Volkskunde* (Leipzig i Berlin, 1923, drugo izdanje 1933), dok je njegovo glavno interesovanje za vojne probleme pretstavljeno u njegovom delu *Wehr-Geopolitik* (Berlin, 1932).

Izlaganje načina po kojima se znanje geografije može iskoristiti u ratu, naći će se u Ewald Banse, *Raum und Volk im Weltkriege: Gedanken über eine nationale Wehrlehre* (Oldenburg i. O., 1932). Ovo delo je Alan Harris preveo kao *Germany Prepares for War* (New York, 1941). Johannes Kühn, „Ueber den Sinn des gegenwärtiges Krieges", *Zeitschrift für Geopolitik*, XVII (1940), 57—62, 105—112, 156—157, je odbrana sadašnjeg rata sa stanovišta geopolitike.

Od dela o geopolitici vidi: dve naučne i kratke rasprave o teoriji i značenju geopolitike, od Johannes-a Mattern-a *Geopolitik* (Baltimore, 1942) i od Hans-a W. Weigert-a, *Generals and Geographers* (New York, 1942), filozofska rasprava koja počiva, uglavnom, na delima Haushofera; Andreas Dorpalen, *The World of General Haushofer* (New York, 1942), naučna biografija Haushofera sa dugim citatima iz njegovih sopstvenih i drugih dela, najzad, Robert Strausz-Hupé, *Geopolitics* (New York, 1942), delo koje pretstavlja razmatranje čitavog pokreta.

Geografski pogledi na geopolitiku i njene prethodnike, potkrepljeni citatima, nalaze se u Derwent Whittlesey, *German Strategy of World Conquest* (New York, 1942). Proučavalac treba da razmotri takođe Alfred Vagts, „Geography in War and Geopolitics", u *Military Affairs*, VII (1943), 79-88 i Jean Gottmann, „The Background of Geopolitics" u *Military Affairs*, VI (1942), 197—205.

GLAVA 17.

MAHAN: JEVANĐELISTA POMORSKE MOĆI

Skica u ovoj glavi uzeta je iz *Toward a New Order of Sea Power* od Harolda i Margarete Sprout (Princeton University Press, 1940).

Od admirala Mahana postoje tri dela koja sačinjavaju jedinstvenu seriju rasprava o njegovom shvatanju pomorske moći. To su: *The Influence of Sea Power upon History, 1660—1783* (Boston, 1890); *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793—1812* (Boston, 1892) i *Sea Power in its Relation to the War of 1812* (Boston, 1905).

Dok je pisao svoje veliko delo o pomorskoj moći, Mahan je spremao kratak opis života admirala Faregata (1892). Faregatov sin, koji je tada živeo u Njujorku, stavio je na raspoloženje veliku količinu materijala, pored admiralovih dnevnika i prepiske. Međutim, ova knjiga se nikako ne može uporediti sa *Životom Nelsona*, objavljenim 1897 godine. U svojoj drugoj biografiji Mahan je preduzeo da napiše definitivan opis života čoveka koji je pretstavljao „otelovljenje britanske pomorske moći", izlažući kako sredinu tako i čoveka u njihovim pravim odnosima, zadatak za koji je nalazio da je težak, ali koji je izvršio sa izvesnim uspehom.

Dve knjige, *From Sail to Steam: Recollections of Naval Life* (1907) i *The Harvest Within* (1909) su autobiografske. Druga velika grupa Mahanovih dela sastoji se iz zbirki rasprava o aktuelnim predmetima. Prva od ovih knjiga, obuhvatajući osam rasprava koje su napisane između 1890 i 1897 godine, pojavila se 1897 godine pod naslovom *The Interest of America in Sea Power, Present and Future.* Druga knjiga, pod naslovom *Lessons of the War with Spain and Other Articles*, pojavila se dve godine docnije. 1900 godine došla je treća, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies.*

Knjizi *The War in South Africa*, koja se pojavila 1900 godine, sledile su dve dalje knjige eseja. *Types of Naval Officers Drawn from the History of the British Navy* (1901) je zbirka slika tipova pomorskih oficira. *Retrospect*

and Prospect, Studies in International Relations, Naval and Political (1902) su dve rasprave, koje su, kao i dve gore navedene knjige, naročito zanimljive za britanske čitaoce.

Some Neglected Aspects of War 1907 pretstavljaju Mahanove poglede na pitanja koja je trebalo izneti pred Drugu Hašku konferenciju. Zbirka članaka o pomorskoj administraciji, koja se pojavila 1908 godine, i *Naval Strategy, Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*, objavljena 1911 godine, od naročitog su interesa za članove pomorskog poziva. *The Interest of America in International Conditions* (1910) se više obraća civilnim čitaocima.

Rasprava *The Major Operations of the Navies in the War of American Independance*, objavljena zasebno 1913 godine, pojavila se prvo kao glava u Clowe, *History of the Royal Navy* 1897 godine. Mahanova poslednja objavljena dela bila su članci i pisma, koji su se pojavili pred kraj 1914 godine, pošto se još jednom ispoljila razlika između pomorske i kopnene moći u Prvom svetskom ratu.

Biografiju Mahana, zasnovanu na njegovim hartijama, pretstavlja Captain W. D. Puleston, *The Life and Work of Captain Alfred Thayer Mahan* (New York, 1940).

O Mahanovom uticaju na Veliku Britaniju vidi A. J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power* (New York, 1940) i R. H. Heindel, *The American Impact on Great Britain* (Philadelphia, 1940). O Mahanovom uticaju na Nemačku vidi: A. Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik*, u 2 sveske, (New York, 1935); E. Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894—1901* (Berlin, 1930); E. von Halle, *Die Seemacht in der deutschen Geschichte* (Leipzig, 1907); H. Hallman, *Krügerdepesche und Flottenfrage* (Stuttgart, 1927); Hallman *Der Weg zum deutschen Schlachtflottenbau* (Stuttgart, 1933); admiral Tirpitz, *My Memoirs* (engleski prevod, New York, 1919); H. Rosinski, „German Theories of Sea Warfare" u godišnjaku *Brassey's Naval Annual* (1940), str. 89; H. Rosinski, „Mahan and the Present War" u *Brassey's Naval Annual* (1941), str. 9—11.

O američkoj pomorskoj politici vidi: H. and M. Sprout, *The Rise of American Naval Power* (dopunjeno izdanje, Princeton, 1942); H. and M. Sprout, *Toward a New Order of Sea Power* (dopunjeno izdanje, Princeton, 1943) i G. T. Davis, *A Navy Second to None: the Development of Modern American Naval Policy* (New York, 1940). Allan Westcott, *Mahan on Naval Warfare* (Boston, 1941) je kratka zbirka nekih Mahanovih spisa koja ne zadovoljava sasvim.

O geopolitici vidi: 16-tu glavu o Haushoferu; Robert Strauz-Hupé, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (New York, 1942), Hans Weigert, *Generals and Geographers* (New York, 1942). U pogledu geopolitičkog stava Britanije vidi Sir Halford Mackinder, *Britain and the British Seas* (drugo izdanje, New York, 1930).

GLAVA 18.

KONTINENTALNE DOKTRINE O POMORSKOJ MOĆI

O osnovnim idejama „Nove škole" *(Jeune École)* vidi Jean Grivel, *De la Marine militaire considerée dans ses rapports avec le commerce et avec la défense du pays* (Paris, 1837) i Richard Grivel, *De la guerre maritime, avant et depuis les nouvelles inventions* (Paris, 1869). Grivelovi, otac i sin, nalazili su se među najzanimljivijim prethodnicima francuske škole pomorske strategije. Najvažnije delo admirala Théophila Aubea, vođe „Nove škole", je *A terre et a bord, notes d'un marin* (Paris, 1884). Gabriel Charmes, *La reforme de la marine* (Paris, 1886) je delo jednog od glavnih publicista ove škole. Vodeći francuski sledbenici Mahana bili su Gabriel Darrieus, *La guerre sur Mer* (Paris, 1907) i René Daveluy, *L'esprit de la guerre navale* (u 3 sveske, Paris, 1909—1910).

Druge dragocene studije o francuskoj pomorskoj strategiji u periodu pre Prvog svetskog rata bile su: A. Gougeard, *La marine de guerre, son passé et*

son avenir (Paris, 1884) i Commandant Z. (Paul Fontin) i H. Montechant (J. H. Vignot), *Les guerres navales de demain* (Paris, 1891). Najznačajnije savremeno francusko delo o pomorskoj strategiji je Raoul Castex, *Théories stratégiques* (drugo izdanje, u 5 svezaka, Paris, 1937).

Od nemačkih sledbenika „Nove škole" vidi Lothar Persius, *Warum die Flotte versagte* (Leipzig, 1925). Najvažnija nemačka dela o strategiji Prvog svetskog rata su Wolfgang Wegener, *Die Seestrategie des Weltkrieges* (Berlin, 1929) i Paul Sethe, *Die ausgebliebene Seeschlacht: die englische Flottenführung, 1911—1915* (Berlin, 1932). Ovo poslednje je duboka analiza razloga za neaktivnost dve velike bojne flote za vreme rata.

Najzanimljivija italijanska dela o ovom predmetu su: Domenico Bonamico, „La strategia navale nel secolo XIX" i „Il dominio del mare del punto di vista italiano", *Rivista Marittima* (1899 i 1900); Giovanni Sechi, *Elementi di arte militare marittima* (u 2 sveske, Leghorn, 1903—1906); Romeo Bernotti, *La guerra marittima, studio critico sull'impiego dei mezzi nella guerra mondiale* (Firenze, 1923) i Oscar di Giamberardino, *L'arte della guerra in mare* (u 2 sveske, Rim, 1937). Vidi takođe G. Fioravanzo, *La guerra sul mare e la guerra integrale* (u 2 sveske, Torino, 1930—1931).

GLAVA 19.

JAPANSKA POMORSKA STRATEGIJA

Pouzdanog engleskog materijala o japanskoj pomorskoj strategiji ima malo. Proučavalac treba da razmotri Captain Viscount Ogasawara, „Historical Essay on the Japanese Navy (to 1893)" u *Revue Maritime* CXCVIII (Paris, septembar 1913), 257—266, 381—392, CC (januar-mart 1914), 93—124 kao jedan od malobrojnih japanskih izveštaja na jednom zapadnjačkom jeziku. Naročiti pogledi na japansku strategiju izlažu se u „The Battle of the Yellow Sea", *United States Naval Institute Proceedings* (septembar-oktobar 1914), str. 1283—1299 i „The Battle of the Sea of Japan", *United States Naval Institute Proceedings* (juli-avgust 1914), str. 961—1007.

Fred T. Jane, *The Imperial Japanese Navy* (London, 1904) još je primerni izveštaj; dragoceni materijal može se naći u Vice Admiral A. G. Ballard, C. B. *The Influence of the Sea on the Political History of Japan* (New York, 1921). O Togovoj karijeri postoje dva glavna izvora obaveštenja: Vice Admiral Viscount Nagayo Ogasawara, *Life of Admiral Togo,* preveli J. i T. Inouys (Tokio, 1934) i Edwin A. Falk, *Togo and the Rise of Japanese Sea Power* (New York, 1936). Vidi Kenneth Colegrove, *Militarism in Japan* (Boston, 1936), gde se govori o odnosima politike i oružanih snaga.

Korisne su glave XIII i XIV dela Captain A. T. Mahan, *Naval Strategy* (Boston, 1918). Celo pitanje ravnoteže pomorske moći na Dalekom Istoku obrađuje se u V glavi dela Archibald S. Hurd, *Naval Efficiency* (London, 1902).

Od opštih dela vidi: Captain Gabriel Darrieus, *War on the Sea,* preveo profesor Philip R. Alger, U. S. N. (Annapolis, 1908); H. W. Wilson, *Battleships in Action,* I (London) i Brigadier-General G. G. Aston, C. B., *Letters on Amphibious Wars* (London, 1911), str. 162—360.

GLAVA 20.

DUET, MIČEL, SEVERSKI: TEORIJE VAZDUŽNOG RATA

Prvo izlaganje teorije Đulija Dueta, koja nosi njegovo ime, nalazi se u delu *Il Dominio dell'Aria: saggio sul'arte della guerra aerea* (Roma, Stab. Poligr. Per L'Amministrazione della guerra, 1921). U ovom se delu izlažu njegove zamisli u njihovom prvom i još nerazvijenom obliku. Potpunije izlaganje nalazi se u njegovom delu *Il Dominio dell'Aria* (drugo izdanje, Roma, Instituto Nazionale Fascista di Cultura, 1927). Jedno ranije delo bilo je *La Possibilità*

dell'Aeronavigazione (Roma, Tip. Unione, 1910). „La Guerra del-19", Duetov zamišljeni izveštaj jednog budućeg rata, nalazi se u *Rivista Aeronautica* (mart 1930), str. 409—502. Duetovo glavno vojno delo preveo je Dino Ferrari, *The Command of the Air* (New York, 1942).

Obimnu francusku ocenu Duetove teorije pretstavlja Arsène M. P. Vauthier, *La Doctrine de Guerre du Général Douhet* (Paris, 1935). Vidi takođe *Le Danger Aerien et l'Avenir du Pays* od istog pisca (Paris, 1930).

Mičelova glavna dela su: *Our Air Force: The Keystone of National Defense* (New York, 1921); *Winged Defense: the Development and Possibilities of Modern Air Power — Economic and Military* (New York, 1925); i *Skyways: a Book on Modern Aeronautics* (London and Philadelphia, 1930). Osnovni izvor za raspru, koja je odvela do Mičelove sudske presude 1925 godine, jeste: *U. S.: 68th Congress: House: Select Committee on Inquiry into the Operation of the United States Air Service* (Florian Lampert, pretsednik). *Hearings* (Washington, Government Printing Office, 1925). Vidi napomene pod imenom generala Mičela u *Index*, VI, 367—384. Razmotri takođe *U. S.: Vazduhoplovni odbor pretsednika* (Dwight W. Morrow, pretsednik).*Hearings, 29—30 septembra, 1—2 oktobra 1925* (Washington, Government Printing Office, 1925), II, str. 475—908. Najnovija biografija Mičela je od Isaac-a Don Levine-a, *Mitchell: Pioneer of Air Power* (New York, 1943).

Savremeni naslednici Dueta i Mičela su Alexander de Seversky, *Victory Through Air Power* (New York, 1942) i William Bernard Ziff, *The Coming Battle of Germany* (sa uvodom od William-a E. Gillmore-a, New York, 1942). Među mnogim drugim knjigama treba navesti: William Carrington Sherman, *Air Warfare* (New York, 1926), Alford Joseph Williams, *Airpower* (New York, 1940) i Allan Michie, *Air Offensive against Germany* (New York, 1943).

KRATKA OBJAŠNJENJA ISTORISKIH LIČNOSTI, DOGAĐAJA I GEOGRAFSKIH NAZIVA

A

Abd El Kader (1807—1883), poglavica arapskog plemena u Alžiru, borio se 1832—1847 godine protivu Francuza koji su ga naposletku zarobili. Pušten na slobodu, nastanio se u Damasku. Napisao je jednu religioznofilozofsku knjigu (prevedenu kao „Rappel à l'intelligent avis à l'indifférent").

Abd El Krim poglavica plemena u Maroku, pobedio je Špance 1921 godine, postao sultan i sa svojim Kabilima iz Rifa napao Francuze koji su ga, 1926 godine, u zajednici sa Špancima, pobedili i kao zarobljenika odveli na ostrvo Reinion.

Akcijum (grčki Aktion), mesto u staroj Grčkoj u čijoj je blizini 31 godine pre n. e. Oktavijan pobedio Antonija i Kleopatru.

Aleksandar Veliki (356—323 pre n. e.), posle pogibije svoga oca Filipa, 336 godine, postao je makedonski kralj. 333 godine pobedio je glavnu persisku vojsku kod Isosa odakle se uputio na jug i osvojio Fenikiju i Egipat. U proleće 326 godine prešao je preko reke Indusa i osvojio granične oblasti Indije. Morao je da se vrati u Persiju, jer su mu iznurene trupe odbile da idu dalje.

Aleksandar I (1777—1826), ruski car od 1801 do 1826 godine. Vodio je odbranbene ratove protivu Napoleona dok ga ovaj nije pridobio za savez. Pošto Napoleon nije poštovao ruske interese, Aleksandar je otkazao savez i odigrao, posle neuspelog Napoleonovog pohoda na Moskvu 1812 godine, vodeću ulogu u ratovima za oslobođenje, kao i na Bečkom kongresu (1814—1815). Pod uticajem velikih događaja osnovao je Svetu alijansu koja je težila da vlada svetom po hrišćanskim načelima.

Algaroti (Francesco conte Algarotti, 1712—1764), italijanski književnik i naučnik.

Američki građanski rat (1861—1865). Već 1820 godine stvorile su se u Sjedinjenim Državama dve partije, partija Južnih zemljoradničkih država koje su držale robove i partija Severnih trgovačkih država. Ove su partije ispočetka bile u ravnoteži, ali uvođenje zaštitne carine 1824 godine pretstavljalo je pobedu Severa čija je prevaga postajala sve presudnija. Kada je za pretsednika bio izabran Linkoln kao republikanac, odvojilo se 11 južnih država i izabralo Devisa za pretsednika konfederiranih država. Pokušaji Unije (severnih država) da zadobiju Južne države izgubili su sve izglede na uspeh, kada su Južnjaci 14 aprila 1861 godine silom oterali trupe Unije iz fora Samter. Ispočetka su Južnjaci bili nadmoćniji. Oni su pobedili u nizu bitaka 1861, 1862 i 1863 godine, ali nisu uspeli da od severnih država osvoje veće teritorije. Grant je 1864 godine dobio vrhovnu komandu nad svim trupama Unije i otpo-

čeo u maju operacije protiv glavnih snaga Lija (Lee). Od 31 marta do 2 aprila 1865 godine Grant je dobio bitku kod Fajv Forksa, te je Li kapitulirao 9 aprila, čime je rat završen.

Američki rat za nezavisnost (1774—1783). Engleski parlament stao je na stanovište da kolonije moraju dati svoj doprinos za otplatu ratnog duga i troškova vlade. Kolonije su u tome videle pokušaj da se pojača njihova zavisnost i oduprle se ovom nametu. 1774 godine u Bostonu je zbog nemira objavljeno opsadno stanje i došlo je do rata. Vašington je preuzeo vrhovnu komandu. Englezi su morali da napuste Boston, ali su zauzeli Njujork, a 1771 godine i glavni grad saveza — Filadelfiju. 17 oktobra 1777 godine kapitulirala je jedna engleska armija kod Saratoge, posle čega je Franklin u Parizu uspeo da Francuska prizna Sjedinjene Države čemu su se pridružile i Španija i Holandija. Tada je rat sa francuskom potporom nastavljen još energičnije. Savezna vojska je reorganizovana; Lafajet je doveo francuske trupe; Englezi su morali da napuste Filadelfiju i povukli se prema jugu. Tamo je nastavljena borba sa naizmeničnom srećom, dok Vašington 1781 godine nije primorao Engleze da se predaju kod Jorktauna. Mir je zaključen 1783 godine u Versaju i Engleska je priznala nezavisnost Sjedinjenih Država, čiju je zapadnu granicu činila reka Misisipi.

Amijen (Amiens), grad u Pikardiji kod koga je engleska 4 armija 8 avgusta 1918 godine sa 420 tenkova iznenada izvršila napad na Nemce i nanela im težak poraz. Ludendorf je ovaj dan u svojim memoarima nazvao „crnim danom nemačke vojske".

Anri II (Henri II, 1518—1559), francuski kralj. Oslobodio je Bulonj od Engleza i nastavio borbu svoga oca Fransoa I protivu Habsburgovaca za Tul, Mec i Verden koje je oslobodio.

Anri IV (Henri IV, 1553—1610), francuski kralj. Pod njim je osnovana prva francuska kolonija u Kanadi; težio je da slomi prevlast Habsburgovaca u Evropi.

Arhimed (Archimedes, oko 287—212 pre n. e.), genijalni matematičar i fizičar Staroga veka. Pronašao je odbranbene sprave sa kojima je dve godine branio Sirakuzu od Rimljana. Njemu se pripisuje oko 40 mehaničkih pronalazaka. On je osnivač matematičke fizike, postavio je zakone o polugama i pronašao takozvano Arhimedovo načelo hidrostatičkog potiska.

Ariosto (Ludovico Ariosto, 1474—1533), jedan od tri velika italijanska epska pesnika. Njegova pesnička slava zasniva se na njegovom junačkom epu „Orlando furioso" (Besni Rolando), koji je objavljen u više od 100 izdanja.

Atila, kralj Huna od 445—453 godine. Vladao je nad narodima od Danske do Panonije i od Rajne do Kaspiskog Mora. Na svojim čestim pohodima opustošio je mnoge oblasti, kao: Iliriju, Trakiju, Franačku, Severoistočnu Italiju. Zapadnogotski kralj Teoderih i rimski vojskovođa Flavije Aecije pobedili su ga na Katalonskim Poljima (451).

Austerlic (češki Slavkov), varošica u Moravskoj kod koje je Napoleon 1805 godine pobedio Ruse i Austrijance. Kada su Saveznici pokušali da zaobiđu francusko desno krilo, Napoleon je izveo masovni udar, probio centar i potukao levo krilo; desno krilo se moralo povući. Ova je bitka odlučila rat 1805 godine.

Aženkur, selo u francuskom departmanu Pa de Kale. Kod ovog sela Francuzi su bili pobeđeni 25 oktobra 1415 godine od Engleza.

B

Bagdadska železnica, nastavak anadolske železnice, vodi, u dužini od oko 2.400 km, od Konije u Maloj Aziji preko Adane, Mosula, Bagdada, Basre do Persiskog Zaliva.

Bagration (1765—1812), ruski vojskovođa, učestvovao je u ratovima 1805, 1809 i 1812 godine.

Bebel Avgust (1840—1913), vođa nemačke socijaldemokratske stranke pre Prvog svetskog rata i pisac raznih rasprava o socijalnim problemima.

Bečki kongres (1815), skup sila koje su učestvovale u ratu protivu Napoleona i koje su se skupile u Beču radi novog uređenja političkih prilika u Evropi. Kongres je trajao od septembra 1814 do juna 1815 godine. Prisutni su bili: vladari Austrije, Rusije, Pruske, Danske, Bavarske, Virtemberga i Badena, Velington za Veliku Britaniju i Talejran za Francusku, kao i pretstavnici ostalih država. Pošto je pitanje Napoleona likvidirano posle bitke kod Vaterloa, potpisan je 9 juna 1815 godine zaključni zapisnik. Austrija je dobila Lombardiju, Veneciju, Iliriju, Dalmaciju sa Dubrovnikom, Tirol i Forarlberg, Salcburg i Istočnu Galiciju; Pruska je dobila Veliko vojvodstvo Poznanj, provinciju Saksonsku, švedsku Pomeraniju, Vestfaliju i Rajnsku Oblast; Danska — Lauenburg; Bavarska — Vircburg, Ašafenburg i Pfalc na Rajni; nova kraljevina Hanover je zaokružena; od Belgije i Holandije nastala je kraljevina Holandija; Velika Britanija je dobila Maltu, Helgoland, nekoliko osvojenih kolonija i protektorat nad Republikom Jonskih Ostrva; Švajcarska je dobila kantone Ženevu, Nojenburg i Valis i oglašena je neutralnom; Sardinija je dobila Đenovu, kraljevina obeju Sicilija i Papina država opet su uspostavljene; Toskana, Parma i Modena postale su austriske sekundogeniture (prava mlađega po rođenju).

Bečki mir (1815). U Beču su zaključeni u više mahova ugovori o miru. Bečki mir koji se spominje u ovoj knjizi jeste onaj koji je uspostavljen Bečkim kongresom.

Bekon Francis (Francis Bacon, 1561—1626), engleski filozof i državnik. Za vlade Džemsa I postao je kraljevski savetnik i popeo se postepeno do zvanja lord kancelara. Pored mnogih filozofskih dela, dao je i mnogo čitane Eseje (Essays) u kojima je pisao o moralu i politici.

Beker (Carl Becker, 1777—1806), nemački istoričar.

Berk (Edmond Burke, 1729—1797), engleski književnik i publicista. Istaknuti protivnik Francuske revolucije.

Benedek Ludvig (1804—1881), austriski general, borio se 1846 godine u Galiciji, 1848 godine u Italiji, 1849 godine u Mađarskoj, 1859 godine u Italiji kod Solferina i postao 1860 godine načelnik austriskog Generalštaba. 1866 godine preuzeo je komandu severne armije.

Bentem (Jeremy Bentham, 1748—1832), engleski pravnik, osnivač utilitarizma.

Bertije (Alexandre Berthier, 1753—1815), maršal Francuske. Borio se, kao i Lafajet, u Severnoj Americi; 1789 godine bio je komandant narodne garde u Versaju, 1796 načelnik štaba armije u Italiji, a 1798 godine vrhovni komandant u Italiji. Išao je sa Napoleonom u Egipat i postao je posle 18 brimera ministar rata. Od 1804 do 1814 godine bio je Napoleonov načelnik štaba. Opisao je pohod u Egipat i Siriju kao i bitku kod Marenga.

Betman-Holveg (Theobald von Bethmann Hollweg, 1856—1921), kancelar Nemačke od 1909 do (jula) 1917 godine.

Bizmark (Otto Fürst von Bismarck, Herzog von Lauenburg, 1815—1898), bio je od 1826 godine pruski ministar spoljnih poslova, a od 1871 do 1890 godine prvi kancelar Nemačkog carstva.

Bliher (Gebhard Leberecht Blücher, 1742—1819), pruski vojskovođa; istakao se u ratovima protiv Napoleona.

Brolji (Victor François duc de Broglie, 1718—1804), maršal Francuske. Bio je najsposobniji francuski vojskovođa u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763).

Brusilov, Aleksandar Aleksandrovič (1853—1926), ruski general, prodro je sa svojom armijom 1914 godine sve do Karpata i izvojevao 1916 godine, kao komandant Jugozapadnog fronta, veliku pobedu probojem kod Lucka. Posle februarske revolucije 1917 bio je kratko vreme vrhovni komandant ruske vojske.

Burbaki (Charles Denis Bourbaki, 1816—1877), francuski general. Jula 1870 godine komandovao je Gardom sa kojom je bio opkoljen kod Meca.

Burgundski ratovi (1467—1477) su ratovi koje je vodio Karlo Smeli, burgundski vojvoda, u cilju proširenja svog vojvodstva koje je želeo da pretvori u kraljevinu. Protivu njega su se udružili francuski kralj, nemački car i Švajcarci, jer ih je sve ugrožavao. Njegov plan je propao kada su ga Švajcarci tukli u bici kod Grandsona (1476) i kod Murtena (1476). Karlova vojska je bila, prema tadašnjem običaju, sastavljena od vitezova na konjima koji su u boj išli gotovo bez ikakvog poretka, a zbog teškog oklopa bili nepokretni i borbu vodili pojedinačno sa protivnicima na koje su nailazili na bojištu. U to doba ušlo je u upotrebu vatreno oružje, a sa njime se pojavila pešadija koja se borila u zatvorenom poretku, nekoj vrsti kare, zaštićena prethodnicom.

Burski rat (1899—1902). Buri, holandsko stanovništvo Južne Afrike, pred nadiranjem engleske vladavine uzmicali su u unutrašnjost, osnivajući niz malih država koje su postepeno potpale pod englesku vlast. Od njih su pred kraj XIX veka postojale Južnoafrička republika (ranije Transval) i slobodna država Oranje. Velika Britanija zahtevala je od ovih republika da strancima priznaju ista prava koja uživaju Buri. Pošto je narodno pretstavništvo republika odbilo ovaj zahtev, došlo je 1899 godine do rata. U njemu su Buri na početku imali izvesne uspehe (pobede kod Kolensa, Magersfontejna i na Spionskopu), ali su Englezi uskoro zadobili prevlast i mogli 1900 godine obe republike proglasiti britanskim kolonijama. Rat je nastavljen još dve godine; u njemu su se na strani Bura odlikovali Bota (Botha), Devet (Dewet) i De la Re (De la Rey), ali rezultat je ostao nepromenjen i potvrđen je 1902 godine zaključenim mirom. Rat je Veliku Britaniju, koja je na kraju u Južnoj Africi imala 431.000 ljudi, stajao 60.000 mrtvih, a upropastio je blagostanje Bura. Nova kolonija, koja se opet zvala Transval, dobila je 1906 godine samoupravu i Bota je postao njen pretsednik vlade.

C

Cezar, Gaj Julije (Gajus Julius Caesar, 100—44 pre n. e.), rimski veliki državnik i vojskovođa. Završio je rimsko osvajanje Galije sve do Rajne i okeanskih obala. Pobede nad protivnicima u građanskom ratu i spoljnim neprijateljima Rima donele su mu položaj diktatora. Cezar je radio i na književnom polju. Njegovu istoriju rata u Galiji „De Bello Gallico" hvalili su još i njegovi savremenici zbog jasnog i stručnog opisivanja. Poginuo je od zavereničke ruke, osumnjičen da teži za kraljevskom krunom.

Ciceron (Marius Tullius Cicero, 106—43 pre n. e.), rimski govornik i književnik. Kao konzul (63) suzbio je Katilininu zaveru i dobio za to počasno ime „Otac otadžbine".

Č

Čarls II (1630—1685), kralj Engleske, Škotske i Irske.

Čemberlen (Sir Neville Bowles Chamberlain, 1820—1902), britanski maršal, veoma zaslužan za odbranu Indije.

D

Danski rat (1864). Vojvodstva Šlezvig i Holštajn zatražila su zaštitu od Nemačkog Saveza. Austrija i Pruska su ovo iskoristile kao povod i objavile rat Danskoj. Vrhovni komandant savezničkih trupa bio je pruski feldmaršal Vrangel. Austrijanci su u ratu učestvovali sa 23.000 ljudi pod generalom Gablencom, a Prusi sa 37.000 ljudi. Moltkeov plan je bio da se Danci opkole u Daneverku, ali su se danske trupe na vreme izvukle. Saveznici su uskoro osvojili Alzen i Jutland sve do Limfjorda, posle čega je zaključen mir.

Danton (Georges Jacques, 1759—1794), francuski revolucionar, advokat i odličan govornik. 14 jula 1789 godine oduševio je mase za napad na Bastilju. 10 novembra 1790 godine optužio je ministre Narodnoj skupštini, a 10 avgusta 1792 godine pripremio pad kraljevine. Postao je ministar pravde i pomagao kod obaranja žirondinaca (umerenih pristalica revolucije). Docnije je izgubio ugled, pa je uhapšen po Robespijerovom nalogu i posle smele odbrane osuđen i giljotiniran.

Dardaneli, moreuz između Evrope i Azije i jedini put iz Sredozemnog u Crno More, dug 67 km i širok 3—7 km. U Prvom svetskom ratu Saveznici su se bili iskrcali na Galipoljsko Poluostrvo 1915 godine, ali su ih Turci odbili.

Daun (Leopold Joseph Graf Daun, 1705—1766), austriski vojskovođa. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu u kome je u bici kod Kolina (1757), pobedio Fridriha i naterao ga da napusti Češku.

Dekart (René Descartes, 1596—1650), francuski filozof i matematičar. Osnivač analitičke geometrije i čuvenog dekartovog sistema.

Devoluciski rat (1667—1668), počeo je francuski kralj Luj XIV da bi posle smrti španskog kralja Filipa IV (1665), kao suprug njegove najstarije kćeri, ovladao španskom Holandijom, i to na osnovu devoluciskog prava koje je vladalo u Brabantu, po kome imovina umrlog supruga odmah pripada njegovoj deci. On je naišao na otpor saveza koji su Holandija, Engleska i Švedska sklopile protiv njega i zadovoljio se, prema odredbama Ahenskog mira (1668), sa dvanaest belgiskih pograničnih tvrđava.

Dezarg (Gérard Desargues, 1593—1662), francuski matematičar koji je razvio teoriju da se dve paralele seku u beskrajno dalekoj tački.

Didero (Denis Diderot, 1713—1784), francuski književnik. Čuven po izdavanju „Enciklopedije".

Dipij de Lom (Stanislas Charles Dupuy de Lome, 1816—1885), francuski inženjer, veoma zaslužan za razvoj francuske flote. Sagradio je (1859) prvi francuski oklopljeni liniski brod, a za vreme opsade Pariza, 1870/71 godine, prvi balon kojim se moglo upravljati.

Drajfus (Alfred Dreyfus, 1859—1935), francuski artiljeriski oficir. Osuđen 1894 godine zbog veleizdaje na doživotnu deportaciju, ma da njegova krivica nije bila dokazana. Zola i drugi zauzeli su se za obnovu sudskog procesa, ali je Drajfus 1899 godine ponovo osuđen. Tek 1906 godine oslobođen je kao nevin i kao major vraćen u vojsku.

Drejk (Sir Francis Drake, 1540—1596), engleski pomorac koji je plovio 1577—1580 godine kao prvi posle Magelana oko sveta. Učestvovao je u Špansko-engleskom ratu (1587—1589) i izvršio u Kadisu prepad na još nespremnu špansku flotu. Doprineo je pobedi nad Španskom armadom kod Gravelina 1588 godine.

DŽ

Džeferson (Thomas Jefferson, 1743—1826), bio je severnoamerički državnik, guverner Virdžinije, član Kongresa, poslanik u Parizu, a od 1801 do 1808 godine pretsednik Sjedinjenih Država.

Džekson (Andrew Jackson, 1767—1845), pretsednik Sjedinjenih Država. Proslavio se u ratu sa Engleskom.

Džems I (James), engleski kralj (1566—1625), sin Marije Stjuart.

Džimu, prvi japanski car (teno), verovatno 660—585 pre n. e.

Džingiskan (1155—1227), bio je jedan od najvećih osvajača svih vremena. Prvo je podjarmio Mongoliju i postao njen kan. 1211 godine prešao je sa svojom odličnom vojskom Kineski zid i osvojio Peking. Posle toga, proširio je svoja osvajanja prema zapadu i prodro sve do Buhare, Azovskog Mora i Pešavara na Indusu.

Džouns (Paul Jones, 1747—1792), američki narodni junak, tvorac flote Sjedinjenih Država. Učestvovao je u ratu za oslobođenje (1774—1784), u kome je kao prvi istakao zastavu sa zvezdama i trakama.

E

Englesko-američki rat (1812—1814). Džeferson, pretsednik Sjedinjenih Država, kupio je Luizijanu (1803) od Francuske, ali je time stvorio spor sa Engleskom, koji je 1812 godine doveo do rata.

Evgenije, princ Savojski (1663—1736), stupio je u austrisku službu pošto je Luj XIV odbio da ga primi u svoju vojsku i postao najslavniji vojskovođa svog doba. Proslavio se svojim pobedama kod Sente (1697) nad Turcima, Hehšteta (1704) nad Bavarcima i Francuzima, kod Turina (1706), Udenarda (1708) i Malplakea (1709) nad Francuzima, kod Petrovaradina (1716) i Beograda (1717) nad Turcima.

F

Falkenhajn (Erich von Falkenhayn, 1861—1922), nemački general. Pruski ministar rata i posle Moltkea Mlađeg do 29 avgusta 1916 godine načelnik štaba nemačke Vrhovne komande. Za to vreme izvršeni su proboj kod Gorlica i letnja ofanziva protivu Rusije, pohod na Srbiju 1915 i neuspela ofanziva kod Verdena 1916 godine zbog čega je smenjen sa dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande.

Faregat (David Glasgow Farragut, 1801—1870), severnoamerički admiral. Učestvovao je u ratu protivu Britanije 1812—1814 godine, komandovao u Građanskom ratu 1864—1865 jednom eskadrom i bio posle rata komandant celokupnih pomorskih snaga Sjedinjenih Država.

Fontnel (Bernard le Bovyer de Fontenelle, 1657—1757), francuski književnik i član Akademije nauka.

Fontnoa, selo u Belgiji kod koga su Francuzi pod maršalom Saksonskim 1745 godine pobedili udružene Holanđane, Engleze i Austrijance.

Frankfurtski mir je zaključen 10 maja 1871 između Nemačkog carstva i Francuske. Francuska je ustupila Nemačkoj Alzas i Loren i obavezala se da plati otštetu od 5 milijardi franaka posle izgubljenog rata 1870/71 godine.

Fransoa I, francuski kralj (1494—1547). Osvojio je Milansko vojvodstvo i vodio je bez uspeha četiri rata protivu Karla Habsburškog, španskog kralja i nemačkog cara.

Fridland, varošica u Istočnoj Pruskoj u čijoj je blizini Napoleon 1807 godine pobedio Ruse i Pruse pod Beningzenom.

Fridrih Viljem, brandenburški izborni knez (1620—1688), osnivač pruske države.

Fridrih III (1831—1888), nemački car, sin cara Viljema I, vladao je svega 99 dana. Kao prestolonaslednik komandovao je 1866 godine 2 armijom koja je kod Kenigreca odnela pobedu. U Francusko-pruskom ratu 1870—1871 godine komandovao je 3 armijom.

Frontinije (Sekstus Julius Frontinus, 40—103), rimski pisac. Proslavio se svojim delom „Strategemata" („Ratna lukavstva").

Frundsberg (Georg von Frundsberg, 1473—1528), nemački vođa landsknehta. Učestvovao je u italijanskim ratovima nemačkog cara protivu Francuske i pobedio u bitkama kod Vičence (1513) i Pavije (1525). Učestvovao je u pohodu na Rim (1527).

Fulton (Robert, 1765—1815), severnoamerički mehaničar. Prvi je, 17 avgusta 1807, upotrebio parnu mašinu kao pogonsko sredstvo za brodove.

G

Galilej (Galileo Galilei, 1564—1642), italijanski fizičar i astronom. Otkrio je pratioce Jupitera, faze Venere i Marsa i sunčane pege. Svojim otkrićima pružio je nov dokaz za tačnost Kopernikovog svetskog sistema, zbog čega ga je proganjala inkvizicija.

Gambeta (Léon Gambetta, 1838—1882), francuski državnik. U parlamentu vođa krajnje levice, 1870 godine izjasnio se protivu objave rata, proklamovao zbacivanje Napoleona III sa prestola; bio je ministar unutrašnjih poslova i tom se prilikom spasao balonom iz opsednutog Pariza. U unutrašnjosti zemlje raspalio je volju za daljim otporom i obrazovao nove armije. Posle rata 1871 postao je vođa republikanske levice, neko vreme bio je član Pretstavničkog doma, a docnije i pretsednik vlade.

Garibaldi (Giuseppe, 1797—1882), italijanski narodni junak. 1848 godine obrazovao je, u službi Milana, jedan dobrovoljački korpus; borio se sa njim protivu Austrijanaca, ali se morao povući na švajcarsku teritoriju. U ratu 1866 godine komandovao je dobrovoljačkim korpusom.

Gasandi (Petrus Gassendi, 1592—1653), francuski filozof. Pobijao je Aristotelovo i Dekartovo shvatanje sveta i razvio na obnovljenoj Epikurovoj teoriji o atomima nov materijalistički sistem.

Gledston (William Ewart Gladstone, 1809—1898), engleski državnik. 1868 godine obrazovao je svoju prvu vladu. Kao glavni zadatak smatrao je rešenje irskog pitanja.

Gnajzenau (August Graf Neidhardt von Gneisenau, 1760—1831), pruski general. U Americi, 1782—1783 godine, borio se u svome ansbahskom puku za Englesku. 1786 godine stupio je u prusku vojsku, učestvovao u bici kod Jene (1806). Sa Štajnom i Šarnhorstom bio je član komisije za reorganizaciju pruske vojske. Od 1813 godine bio je načelnik Bliхero-

vog štaba i imao velikog udela u ratu za oslobođenje. Na ovoj dužnosti istakao se i u bici kod Vaterloa, 1815 godine pri organizaciji gonjenja.

Gorlice, grad u Zapadnoj Galiciji (sadašnjoj Poljskoj), u čijoj su blizini u Prvom svetskom ratu (1915) nemačke i austriske trupe izvršile proboj Ruskog fronta.

Grandson, grad u švajcarskom kantonu Vat, u čijoj su blizini Švajcarci 1476 godine tukli Karla Smelog, vojvodu burgundskog.

Grant (Ulysses Simpson Grant, 1822—1885), pretsednik Sjedinjenih Država. U mladosti je bio oficir i odlikovao se u ratu protiv Meksika. Kod izbijanja građanskog rata stupio je u vojsku Unije, ubrzo postao pukovnik, a zatim i general, osvojio Viksburg i kao glavni komandant odlučio ishod rata na zapadnom ratištu u korist Unije. Početkom 1864 godine postao je Vrhovni komandant svih trupa Unije i završio rat osvajanjem Ričmonda i opkoljavanjem armije Juga pod Lijom. Posle rata, 1868 i 1872 godine, bio je izabran za pretsednika Sjedinjenih Država.

Grant (John Graunt, 1620—1674), engleski statističar.

Grener (Wilhelm Groener, rođen 1667), nemački general i državnik. Bio je na kraju Prvog svetskog rata Ludendorfov naslednik u Vrhovnoj komandi.

Griboval (Jean Baptiste Vaquette de Gribeauval, 1715—1789), austriski general, a zatim francuski generalni inspektor artiljerije. Jedan od najznačajnijih artiljeraca i inžinjera XVIII veka. Odvojio je laki poljski top od opsadne artiljerije, uveo savršenije nišanske sprave, gvozdene osovine i rezervne delove.

Grotius (Hugo de Groot, 1583—1645), holandski naučnik i državnik. Položio je temelje nauke o međunarodnom pravu.

Gustav Adolf II (1594—1632), švedski kralj. Rat sa Danskom prisilio ga je na velike finansiske žrtve da bi oslobodio pokrajine Švedske koje su Danci bili osvojili. U ratu sa Rusijom dobio je Ingermanlandiju i Kareliju, a u ratu sa Poljskom osvojio je u nekoliko pohoda Livonsku, Kurlandiju, Memel, Pilau, Braunsberg i Marijenburg. Poginuo je u bici kod Licena.

Gvićardini (Francesco Guicciardini, 1483—1540), italijanski istoričar, pravnik i advokat. Po nalogu pape upravljao je Modenom i Ramonjom. Njegovo glavno delo „Istoria d'Italia" prevedeno je na mnoge evropske jezike.

H

Hačeson (Francis Hutcheson, 1694—1746), engleski filozof i profesor moralne filozofije (etike) u Glazgovu.

Haldejn (Richard Burdon Haldane, 1856—1928), engleski državnik i filozof, koji je 1905 godine postao ministar rata i izvršio veliku reorganizaciju vojske, pri kojoj je milicija zamenjena specijalnom rezervom i stvorena teritorijalna vojska, a organizacijom *Officers'Training Corps*-a obezbeđeno spremanje rezervnih oficira po školama i univerzitetima.

Hanibal (246—183 pre n. e.), kartaginski vojskovođa. Već pod Hazdrubalom u Španiji pokazao se kao rođeni vojskovođa; po želji vojske, nasledio ga je u svojoj 25-oj godini. Proširio je vladavinu Kartagine u Španiji i osvojio Sagunt. Ovo je bilo povod za Drugi punski rat u kome je Hanibal pobedio rimske snage na Tičinu, kod Trebije, kod Trazimenskog Jezera i kod Kane 216 godine pre n. e.

Hejg (Douglas Earl Haig, 1861—1928), britanski maršal; od 1915 do 1918 godine bio je vrhovni komandant britanskih trupa u Francuskoj i Flandriji.

Hermanštat (rumunski Sibiju), grad u rumunskom Erdelju, u čijoj je blizini 9 nemačka armija pod generalom Falkenhajmom od 26 do 29 septembra 1916 godine uništila delove rumunske 1 armije koji su duž reke Olte bili prodrli u Erdelj.

Herodot (484—425 pre n. e.), najstariji grčki istoričar koji je opisao borbe između Varvara i Jelina, naročito oba velika rata sa Persijancima.

Hidejoši (Tojotomi, 1536—1598), jedan od najistaknutijih vojskovođa Japana.

Hofman (Max Hoffmann), pruski general. Pretstavljao je nemačku Vrhovnu komandu u pregovorima za mir u Brest-Litovsku. Posle rata je napao nemačko voćstvo rata u delu „Rat propuštenih prilika" (Der Krieg der versäumten Gelegenheiten).

Hohenfridberg, mesto u Šleskoj kod koga je Fridrih Veliki 1745 godine pobedio Austrijance.

Hohenlinden, selo u Bavarskoj kod koga su Francuzi pod Moroom (Moreau) 1800 godine pobedili Austrijance i Bavarce.

Holbah (Dietrich baron de Holbach, 1723—1789), francuski filozof, oko koga su se, u njegovoj kući u Parizu, skupljali enciklopedisti.

Huni su narod unutrašnje Azije koji se pod imenom Hung-no javlja u kineskim istoriskim delima. Oni su pre naše ere stalno ugrožavali zapadnu i severnu granicu Kine i tek u poslednjem veku pre naše ere uspelo je kineskim vladarima da ih potisnu u unutrašnjost Azije. Jedan deo Huna, takozvani Beli Huni, ugrožavali su sa svojih sedišta južno od Aralskog Jezera Persiju i Indiju, dok je drugi deo prešao u istočnoevropsku stepu i živeo nomadskim životom. Ovi Huni prešli su Don i pojavili se u IV veku na granicama gotske države. Ružna izgleda (malog uzrasta, širokih ramena, malih crnih i duboko usađenih očiju, pljosnatog nosa) svojim neobičnim načinom borbe na neuglednim, ali veoma brzim konjima, širili su strah i užas. Njihov zavojevač Atila (445—453) stvorio je veliku državu između Kaspiskog Jezera i Rajne i između Dunava i Danske.

I

Inkerman, selo u južnom delu Krima kod koga su Englezi i Francuzi, u Krimskom ratu 1854 godine, pobedili Ruse.

Izborni kneževi bili su oni kneževi starog nemačkog Rajha koji su od XIII veka do 1806 godine birali nemačkog kralja.

J

Jena, grad u pruskoj provinciji Saksonskoj, u čijoj je blizini Napoleon 1806 godine uništio pruske snage pod Hohenloheom, dok je u isto vreme Davu, na 20 kilometara udaljenja, kod Aueršteta, tukao Pruse pod vojvodom od Braunšvajga.

Julijan (Flavius Claudius Julianus Augustus Apostata, 332—363), slavni vojskovođa i rimski car. U ratu protivu Persijanaca oskudica u hrani naterala ga je da se posle pobede povuče iz Persije.

Jugurta, kralj Numidije, oblasti Alžira (pogubljen 104 pre n. e.) koji se godinama odupirao Rimu u Jugurtinskom ratu, dok ga njegov saveznik,

mavarski kralj, nije predao rimskom vojskovođi koji ga je doveo u Rim gde je pogubljen.

Justinijan, istočnorimski car (483—565), težio je da obnovi starorimsko carstvo i vodio je ratove u Italiji protivu Gota, u Africi protivu Vandala i u Aziji protivu Persijanaca. Zaštitio je svoje carstvo od upada Bugara, Slovena i Avara utvrđenjima, naročito duž Dunava.

K

Kambiz (Kambizes), persiski kralj (529—522 pre n. e.), osvojio je Egipat i Nubiju.

Kane (Cannae), nekadašnja varošica u staroi Apuliji kod koie ie Hanibal 216 godine pre n. e. uništno rimsku vojsku koja je bila brojno nadmoćnija. Rimljani su, u jačini od oko 80.000 ljudi, stajali u veoma dubokom poretku, sa konjicom na krilima. Kartaginjani, oko 50.000 ljudi, imali su pomoćne trupe (Iberce i Galte) u veoma tankom frontu, a teške naoružane elitne trupe bile su ešelonirane pozadi oba krila ovog fronta. Sasvim na krilu nalazila se levo teška, a desno laka konjica. Teška kartaginska konjica uništila je prvo rimsku konjicu na desnom krilu a zatim, u sadejstvu sa lakom konjicom, i rimsku konjicu na levom krilu. U sudaru glavnih snaga slabiji Iberci i Galti bili su potisnuti. Hanibalove elitne trupe nastavile su nastupanje; kada su stigle Rimljanima na bok, povrnule su se levo i desno. Kartaginska konjica, koja je dotle već bila svršila sa protivničkom konjicom, udarila je Rimljanima u leđa. Rimljani su imali 70.000 mrtvih, a Kartaginjani 6.000.

Kant (Imanuel, 1724—1804), nemački filozof i profesor logike i metafizike univerziteta u Kenigsbergu.

Kaprivi (Leo Graf von Caprivi, 1831—1899), nemački general i državnik, bio je posle Bizmarkovog povlačenja kancelar Rajha i pruski pretsednik vlade.

Kardvel (Edvard Cardwell, 1813—1886), engleski državnik koji je 1866 godine postao ministar rata i izvršio vojnu reorganizaciju čime je položio temelje savremene engleske vojske.

Karlo Veliki (Charlemagne, 742—814), kralj Franaka i rimski car. Postao je 771 godine vladar Franačke države koju je proširio prema jugu i istoku tako da je, kada je umro, obuhvatala današnju Francusku i deo Španije do reke Ebra, Srednju Evropu i Apeninsko Poluostrvo do reke Volturna, Češku i Moravsku, zapadni deo Mađarske i Hrvatsku.

Karlo, austriski nadvojvoda i vojskovođa (1771—1847), pobedio je u ratu 1796 godine Bernadota kod Tajninga i Žurdana kod Amberga i Vircburga, a u ratu 1799 godine Žurdana kod Biberaha, Ostraha i Štokaha i Masenu kod Ciriha. 1805 godine tukao je Masenu kod Kaldijera u Italiji; posle kapitulacije austriskih trupa kod Ulma (1805), krenuo je sa svojim trupama iz Italije prema severu, ali je izgubljenom bitkom kod Austerlica (1805) ovaj rat bio rešen. 1809 godine prvi put se susreo sa Napoleonom koji ga je tukao u bitkama kod Abensberga, Landshuta, Ekmila i Regensburga i prisilio na povlačenje u Češku.

Karlo XII (1682—1718), švedski kralj, stupio je 1700 godine, tri godine posle stupanja na presto, u Nordiski rat protivu Danske, Poljske i Rusije. Pobedio je prvo danskog kralja, zatim kod Narve Petra Velikog, i, naposletku, poljskog kralja. 1707 godine počeo je nov pohod protivu Petra Velikog u kome nije uspeo. Njegov poraz kod Poltave izazvao je novu akciju njegovih neprijatelja, danskog i poljskog kralja. Zato se Karlo bio sklonio u Tursku i pokušavao da nagovori sultana Ah-

meta III na rat sa Rusijom, ali nije uspeo. Naposletku, napustio je Tursku da bi 1715 sam nastavio borbu protivu neprijatelja Švedske kojima se pridružila i Pruska. U toj novoj borbi poginuo je prilikom opsade Frederikshalda 1718.

Karlo Smeli, poslednji vojvoda burgundski, rođen je u Dižonu (1433—1477). Težio je da svoje posede u Holandiji i Burgundiji spoji sa Alzasom i Lorenom u veliku kraljevinu. Njegovi osvajački planovi doveli su ga u sukob sa Švajcarcima. U ratu sa njima izgubio je bitke kod Grandsona i Murtena (Morat), a kod opsade Nansija (1477) i svoj život.

Karno (Lazare Carnot, 1753—1823), francuski državnik. Karijeru je otpočeo kao inžinjeriski oficir. Izabran u zakonodavnu skupštinu, postao je član Odbora javnog spasa, upravljao oružanom silom i u znatnoj meri doprineo pobedama republikanske vojske („organizator pobede"). Pod Napoleonom bio je neko vreme ministar rata.

Kasini (César Francois Cassini de Thury, 1714—1784), francuski astronom i geodeta iz porodice čiji su preci mnogo dali na polju topografije. Organizovao je trigonometrisko premeravanje Francuske čiji je rezultat topografska karta Francuske u razmeri 1:86.400 koja je izdata u vremenu od 1744—1793.

Kastručo Kastrakani (Castruccio Castracani, 1281—1328), vođa najamnika u raznim službama, dok nije nasledio vojvodstvo Luka.

Kaucki (Karl Kautsky), nemački socijalistički pisac češkog porekla, i pristalica Karla Marksa i Fridriha Engelsa.

Kenigrec, grad u Češkoj, na reci Elbi, u čijoj je blizini 3 jula 1866 godine pruska vojska (221.000 ljudi) u odlučujućoj bici pobedila Austrijance (215.000 ljudi).

Kičener (Horatio Herbert Kitchener, Earl of Chartum, 1850—1916), engleski feldmaršal. Borio se 1870 godine kao dobrovoljac u francuskoj vojsci protivu Nemaca. U Prvom svetskom ratu bio je ministar rata. Na putu za Rusiju potopljen je 1916 godine sa krstaricom „Hemšer" koja je bila naišla na nemačku minu.

Kinesko-japanski rat (1894—1895). Uzrok ovom ratu bila je težnja Japana da zauzme Koreju koja je odavno bila kineska vazalna država. Pošto geografski položaj Koreje omogućava političko, vojno i trgovinsko gospodarenje u istočnoaziskim vodama i pošto je ona bogata naročito u metalima, to je gospodarenje njome bilo cilj stremljenja kako Japana tako i Rusije. Nemiri u Koreji 1894 godine bili su povod da Japan tamo uputi trupe radi zaštite svojih državljana.

Kleon, atinski demagog. Došao je na vlast posle Periklove smrti (429 pre n. e.).

Koaliciski ratovi vođeni su protivu revolucionarne Francuske i Napoleona I:
Prvi koaliciski rat (1792—1797) izazvao je kod sila stare Evrope strah od ideja Francuske revolucije. Prusi, pod vojvodom od Braunšvajga, izvršili su bezuspešno artiljerisko bombardovanje francuskih položaja kod Valmija (20 septembra 1792), ali nisu smeli da pređu u napad, već su se povukli pred oduševljenim borcima Revolucije. Zato je bitka kod Valmija pobeda novog nad starim. Francuske trupe su zauzele Špajer, Vorms i Majnc (oktobra 1792) i dospele do Frankfurta na Majni.
Drugi koaliciski rat (1799—1802) izbio je zbog toga što je najbolja francuska vojska pod Bonapartom bila u Egiptu. Sem toga, Francuzi su bili zauzeli Maltu. Saveznici su bili: Engleska, Austrija, Rusija, Turska, Portugalija, papa i italijanske države. Ratovalo se poglavito u Južnoj Nemačkoj, Švajcarskoj i Severnoj Italiji.

Treći koaliciski rat (1805—1807) došao je kao posledica prevlasti koju je Napoleon I kao naslednik Revolucije zadobio u Evropi. Engleska je već 1803 godine opet stupila u rat sa Francuskom; njoj su se 1805 godine pridružile Rusija, Austrija, Napulj i Švedska, dok je Južna Nemačka ostala uz Francusku. Napoleon je na obalama Lamanša pripremao invaziju Engleske, ali je na vest o austriskim ratnim pripremama krenuo iz Bulonja za Nemačku. Svojom čuvenom operacijom (1805) prisilio je austriskog generala Maka na predaju u Ulmu (20 oktobra 1805). Ruska armija pod generalom Kutuzovom stigla je 21 oktobra do Braunaua na reci Inu. Uništenje austriske armije generala Maka prisililo je Kutuzova na povlačenje. On je prešao na drugu obalu Dunava i povukao se u Moravsku da bi se tamo spojio sa ostalim ruskim snagama i austriskim trupama. Napoleon je 15 novembra ušao u Beč i pobedio je Franju II, austriskog cara, i Aleksandra I, ruskog cara, u takozvanoj bici tri cara kod Austerlica (2 decembra 1805). Englesku, svog glavnog neprijatelja, Napoleon nije mogao napasti, pošto je Nelson 21 oktobra 1805 godine kod Trafalgara uništio francusko-špansku flotu. Pruska se držala kolebljivo, što je razdražilo Napoleona i dovelo do rata 1806 godine.

Četvrti koaliciski rat (1813—1815) je rat za oslobođenje, koji su narodi Evrope, Rusi, Englezi, Austrijanci, Prusi i Šveđani vodili protiv Napoleona I. Rat je omogućio nesrećan ishod Napoleonovog zimskog pohoda u Rusiju 1812—1813 godine. Obrazovane su tri armije: Češka, pod Švarcenbergom, Šleska, pod Bliherom i Severna, pod Bernadotom, švedskim prestolonaslednikom. Vrhovni komandant je bio Švarcenberg, u čijem su se štabu nalazila i tri saveznička vladara. Ove armije nastupale su koncentrično prema Saksonskoj gde je kod Drezdena stajao Napoleon. On je prema Berlinu uputio Maršala Udinoa, koji je tučen 23 avgusta kod Grosberena. Napoleon je 26—27 avgusta pobedio Češku armiju kod Drezdena, ali je Vandam, kome je poverio gonjenje Češke armije, tučen i zarobljen 30 avgusta kod Kulma i Nolersdorfa. U isto vreme (26 avgusta) Bliher je tukao Makdonalda na Kacbahu. Češka armija prešla je opet u nastupanje. Napoleon se povukao u Lajpcig gde je 16—18 oktobra tučena bitka naroda. Napoleon je pobeđen i stigao je samo sa 80.000 ljudi do Rajne koju je prešao 1 novembra. Napoleon je nastavio borbu i u Francuskoj, ali su saveznici posle nekih neuspeha, 30 marta ušli u Pariz. Francuski senat je svrgnuo cara sa prestola i Napoleon se povukao na ostrvo Elbu. Luj XVIII je postao kralj Francuske i zaključio sa saveznicima Prvi pariski mir po kome su Francuskoj priznate granice od 1792 godine. Dok je Bečki kongres raspravljao o novom uređenju Evrope, Napoleon se iskrcao kod Kana (1 marta 1915 godine) i pošto su mu se priključile trupe koje su, pod maršalom Nejom, bile poslate protiv njega, 20 marta ušao je u Pariz. Sile su obnovile savez i odlučile se za ofanzivan rat. Njihove trupe (Bliher sa 115.000 Prusa i Velington sa 100.000 Engleza, Nemaca i Holanđana) ušle su u Belgiju. Napoleon je 16 juna pobedio Blihera kod Linjija i napao 18 juna Velingtona kod Vaterloa kome je Bliher na vreme pritekao u pomoć, tako da se bitka završila potpunim Napoleonovim porazom. Saveznici su po drugi put ušli u Pariz 7 jula i Francuska je u Drugom pariskom miru (20 novembra 1815) morala da se obaveže na ratnu otštetu od 700 miliona franaka. Napoleon je prognan na ostrvo Svetu Jelenu.

Kolber (Jean Baptiste Colber, 1619—1683), francuski državnik, pod Lujem XIV i ministar mornarice. Pod njim je francuska trgovačka mornarica postala treća, a ratna mornarica prva na svetu. Radio je na proširenju francuskog kolonijalnog carstva.

Kolona (Colonna), rimska plemićka porodica čiji su se pojedini članovi, kao kondotijeri, isticali u borbama protivu cara i pape.

Komin (Philippe de la Clite de Comines, 1445—1509), francuski državnik i istoričar. On je svoje doba opisao u „Memoarima 1464 do 1490" (Memoires 1464 à 1490).

Kopernik (Nikola, 1473—1543), astronom i matematičar. Postavio je tezu po kojoj je sunce centralno telo oko koga se okreću Zemlja i ostale planete.

Kornvalis (Charles Mann Earl of Cornwallis, 1738—1805), britanski general i državnik. Borio se protivu pobunjenih američkih kolonija, pobedio kod Kemdena, ali se 1781 godine morao predati Vašingtonu kod Jorktauna.

Korvin (Otto von Corvin, 1812—1886), književnik. Učestvovao je u ustanku u Badenu i branio prvo Manhajm a zatim Raštat. Za vreme Severnoameričkog građanskog rata (1861—1864) i Francusko-pruskog rata (1870—1871) bio je ratni dopisnik.

Košut (Kossuth Lajos, 1802—1894), mađarski advokat. Kao poslanik Narodne skupštine 1847 godine zahtevao je slobodu štampe, ravnopravnost narodnosti, emancipaciju nehrišćana, ukidanje seljačkih opterećenja i privilegija plemstva i sveštenstva. Posle izbijanja Februarske revolucije u Parizu 1848 godine zahtevao je ustavne reforme, što je dovelo do stvaranja samostalnog mađarskog ministarstva u kome je Košut postao ministar finansija.

Kras (M. Licinius Crassus, 114—53 pre n. e.), rimski državnik. U dva maha konzul sa Pompejem, činio je sa ovim i Cezarom prvi trijumvirat. Na pohodu protivu Parta, pobeđen je kod Kare i kratko posle toga ubijen.

Kresi (Crecy), selo u francuskom departmanu Some. U bici kod Kresija (1346) pobeđena je od engleske narodne vojske francuska brojno jača vojska koja je bila sastavljena od vitezova. Ovaj poraz pretstavljao je katastrofu feudalnih vitezova. U ovoj bici poginuo je na strani Francuza i češki kralj Jan Luksenburški.

Krimski rat (1853—1856) vođen je između Rusije i Turske koju su pomagali njeni saveznici. Car Nikola je hteo da Srbiju i Bugarsku kao samostalne države stavi pod rusku zaštitu. Međutim, Engleska se suprotstavila. Engleska i Francuska, udružene sa Turskom, uputile su svoje flote u Bosfor. Odluka rata pala je na Krimu (vidi Sevastopolj). Posle pada Sevastopolja ruski car je pristao na uslove koje su postavile zapadne sile i zaključio mir.

Kromvel (Oliver Cromwell, 1599—1658) je stupio u vojsku parlamenta posle izbijanja građanskog rata između kralja Čarlsa I i parlamenta. Sa ovom vojskom je pobedio škotske trupe koje su bile krenule da oslobode zarobljenog kralja. Posle pogubljenja Čarlsa I, Kromvel je bio na čelu stvorene republike, suzbio pobunu u Irskoj i prisilio Škotlanđane da priznaju republiku. Njegovi zakoni o plovidbi utrli su put britanskoj pomorskoj moći. Posledica tih zakona bili su ratovi sa Holandijom i Španijom koji su Engleskoj doneli proširenje kolonijalnih poseda. Ma da u trenutku njegove smrti prilike u samoj zemlji nisu bile sređene, smatra se da je Kromvel jedan od glavnih graditelja Britanske Imperije.

Kublaj Kan (1214—1294), car Mongola koji je osvojio Kinu, izabrao Peking za prestonicu i proširio svoju vlast na Tibet i Kočinčinu.

Kulomb (Charles Auguste de Coulomb, 1736—1806), francuski fizičar.

Kutuzov (Mihail Ilarionovič, 1745—1813), ruski maršal. Učestvovao je u ratovima protivu Poljske i Turske, pod Suvorovim i pri zauzeću Akarmana izgubio jedno oko. U ratu 1805 godine komandovao je savezni-

čkom rusko-austriskom vojskom kod Austerlica, a u ratu 1811 godine protivu Turske bio je vrhovni komandant ruske vojske. U ratu protivu Napoleona 1812 godine na mesto Barklaja došao je na čelo vrhovne komande i posle bitke kod Borodina postao maršal. Umro je kao vrhovni komandant rusko-pruske vojske još za vreme rata protivu Napoleona 1813 godine.

Kserks I, persiski kralj, vodio je 480 godine pre n. e. rat protivu Grčke, koji se, posle početnih persiskih uspeha na Termopilima i kod Artemisiona, iako su Grci otstupili sve do Zemljouza, završio porazom persiske flote kod Salamine (480 pre n. e.) i suvozemne vojske kod Plateje (479 pre n. e.).

L

Lafajet (Marie Joseph Marquis de Lafayette, 1757—1834), francuski general i državnik. Borio se kao dobrovoljac za nezavisnost severnoameričkih kolonija i postao je Vašingtonov prijatelj. 1789 godine bio je vođa i komandant narodne garde u Francuskoj revoluciji, suzbio je 1791 godine pobunu u Parizu i 1792 godine postao komandant Ardenske armije. Kod izbijanja Julske revolucije (1830) postao je opet komandant narodne garde.

Lajbnic (Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz, 1646—1716), nemački filozof, naučnik i državnik. Pronašao je diferencijalni i integralni račun. Doprineo je mnogo osnivanju Akademije nauka u Berlinu čiji je bio prvi pretsednik.

Lajpcig, grad u Saksonskoj, u čijoj je blizini 16 i 18 oktobra 1813 godine tučena „bitka naroda". Napoleon se koristio unutrašnjim operaciskim pravcem i prvog dana je odbio napad Austrijanaca koji su nastupali sa jugoistoka. Međutim, njegova zaštitnica severno od Lajpciga, bila je potisnuta od strane Prusa, koji su nadirali sa severozapada. Protiv 276.000 Napoleon je mogao da suprotstavi samo 150.000 ljudi i morao je da se povuče na uži krug oko Lajpciga, jer su sa istoka dolazili Rusi, a sa severa Šveđani. Koncentričan napad naterao je Francuze da se povuku u Lajpcig na koji je 19 oktobra počeo juriš saveznika. Napoleonove trupe su se uz velike gubitke prebacile preko reke Elstera u zapadni deo grada. Ovom se prilikom udavio poljski maršal Ponjatovski.

La Metri (Julien Offray de la Mettrie, 1709—1751), francuski filozof, koji je tvrdio da duševne funkcije zavise od telesnih, te je zbog ove materijalističke i ateističke teorije bio progonjen.

Leonardo da Vinči (1452—1519), italijanski slikar, vajar i inžinjer.

Le Telije (Michel le Tellier, 1603—1685), francuski državnik, koji je postao 1643 godine državni sekretar i tražio ukidanje Nantskog edikta, kojim je protestantima bila priznata ravnopravnost sa katolicima.

Li (Robert Edward Lee, 1807—1870), severnoamerički general. Borio se kao vođa južnih država u Građanskom ratu (1861—1865).

Libkneht (Wilhelm Liebknecht, 1826—1900), nemački političar, jedan od vođa socijaldemokratskog pokreta.

Linj (Charles Joseph prince de Ligne, 1735—1814), austriski feldmaršal. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763).

Linji (Ligny), selo blizu Namira kod koga je Napoleon, 16 juna 1815 godine, tukao jače pruske snage pod Bliherom.

Livije (Titus Livius, 59 pre n. e. — 17), rimski istoričar. Od 142 knjige njegove istorije Rima (od podizanja grada do 9 godina pre n. e.) sačuvano je 35.

Lojd Džordž (David Lloyd George, 1863—1945), engleski državnik. Od 1890 godine liberalni poslanik; bio je protivu Burskog rata (1899—1902). U Prvom svetskom ratu bio je ministar municije, zatim, posle Kičenerove smrti 1916, bio je ministar rata i najzad pretsednik koalicione vlade.

Lojten, selo u Donjoj Šleskoj, poznato po bici u kojoj je Fridrih Veliki 1757 godine pobedio nadmoćnije austriske snage pod Karlom Lotrinškim. U bici kod Lojtena Fridrih je primenio svoj čuveni kosi borbeni poredak.

Ludendorf (Erich Ludendorff, 1865—1937), nemački general. U miru je najvećim delom bio sa službom u Generalštabu. U početku rata 1914 godine odigrao je glavnu ulogu kod zauzimanja Liježa. Posle toga bio je postavljen za načelnika štaba nemačkih snaga na istoku gde je, počevši sa bitkom kod Tanenberga, zajedno sa Hindenburgom, upravljao operacijama. Avgusta 1916 godine prešao je sa Hindenburgom u Vrhovnu komandu kao kvartirmajstor. Napisao je svoje ratne memoare i delo o totalnom ratu („Der totale Krieg“).

Luj XIV (1638—1715), francuski kralj, apsolutista, imao u Evropi vodeći položaj. Vodio je mnoge ratove protiv skoro svih evropskih država.

Luter (Martin Luther, 1483—1546), sveštenik i profesor teologije, vođa nemačke reformacije.

Luvoa (Francois Michel Le Tellier, Marquis de Louvois, 1641—1691), francuski državnik. Ministar rata Luja XIV. Doveo je francusku stajaću vojsku na 300.000 ljudi, za koje je stvorio magacine, bolnice i „Dom invalida“ u Parizu, uveo bajonet, izjednačio obuku i zaveo strogu disciplinu u vojsci.

M

Mabli (Gabriel Bonnot de Mably, 1709—1785), francuski književnik.

Mak (Karl Mack, 1752—1828), austriski general. Sa 80.000 Austrijanaca prodro je 1805 godine do reke Ilera, ali je tučen i Napoleonovim obuhvatnim manevrom prisiljen da se skloni u tvrđavu Ulm gde je kapitulirao sa 23.000 ljudi.

Makinli (William MacKinley, 1843—1901), advokat, republikanski član Kongresa i 1896 i 1900 godine pretsednik Sjedinjenih Država.

Makmaon (Patrice Maurice de Mac Mahon, 1808—1893), maršal Francuske. Učestvovao je u Krimskom ratu (1853—1856) i u bici kod Madžente (1859). 1870 godine komandovao je armijom. Bitkom kod Verta bio je prisiljen na povlačenje. Zatim je pokušao da sa jednom rezervnom armijom oslobodi Mec, ali je potisnut prema Belgiji, pa je teško ranjen predao komandu. 1873 godine postao je pretsednik republike.

Maraton, mesto kraj morske obale, oko 40 km od Atine, kod koga su Atinjani 490 pre n. e., pod komandom Miltijada, tukli Persijance. Vest o pobedi doneo je u Atinu jedan trkač, pa je zatim pao mrtav. Otuda se i danas trče „Maratonske trke“.

Marengo, mesto u blizini italijanskog grada Aleksandrije, poznato po pobedi Bonaparte nad Austrijancima.

Mark Tven (Mark Twain), pseudonim severnoameričkog humoriste Samuela Langhorn Klemensa (Samuel Lanhorne Clemens, 1835—1910).

Marlboro (John Churchill Earl of Marlborough, 1650—1722), vrhovni komandant engleskih i holandskih trupa u Ratu za špansko nasleđe (1701—1714). Njegove pobede nad vojskama Luja XIV kod Hehsteta-Blenhajma (1704), Ramijija (1706), Odenarda (1708) i Malplakea (1709) slomile su, u sadejstvu sa Evgenijem Savojskim, vojnu prevlast Francuske.

Marna, desna pritoka Sene, poznata po čuvenoj bici iz Prvog svetskog rata kojom su zaustavljeni Nemci u svom početnom naletu preko Belgije na Pariz. Odigrala se u vremenu od 3 do 10 septembra 1914 godine.

Mazaren (Jules Mazarin ili Giulio Mazarini, 1602—1661), francuski državnik, Rišeljeov naslednik. Njegova unutrašnja politika izazvala je otpor. Visoko plemstvo pod Kondeom udružilo se sa pariskim parlamentom i Mazaren je sa kraljem morao napustiti Pariz. On je tek posle tri godine uspeo da savlada pobunu i iskoristio je svoju pobedu da znatno pojača položaj Francuske u Evropi. Prvi uspeh mu je bio Vestfalski mir (1648) koji je okončao Tridesetogodišnji rat (1618—1648) i Francuskoj doneo Alzas. Drugi veliki uspeh bio je Pirenejski mir (1659), kojim je završen rat sa Španijom (1635—1659).

Mazurska Jezera, u Istočnoj Pruskoj, bila su u Prvom svetskom ratu poprište velikih bitki. Nemačka 8 armija, posle bitke kod Gumbinena (19—20 avgusta 1914), povukla se pred ruskom 1 armijom na ova jezera i uspela je da Ruse zaustavi, pa se glavnim snagama okrenula prema ruskoj 2 armiji. Posle uništenja ove armije kod Tanenberga, Hindenburg je pregrupisao svoje snage radi napada na rusku 1 armiju. U bici kod Mazurskih Jezera (5—15 septembra 1914 godine) izvukla se ruska 1 armija iz obuhvatnog napada i napustila nemačku teritoriju. Početkom novembra potisnula je ruska 10 armija nemačku 8 armiju koja se povukla na Mazurska Jezera. Ovamo je dovedena i nemačka 10 armija koja je zajedno sa 8 armijom (4—22 februara 1915 godine) u zimskoj bici kod Mazurskih Jezera u obuhvatnom napadu uništila rusku 10 armiju.

Mediči, najčuvenija florentinska porodica koja je u XIII veku stekla bogatstvo i moć. Ona je vladala Firencom (Velikim vojvodstvom Toskana) do 1735 godine kada je izumrla.

Medizon (James Madison, 1751—1836), advokat. Istakao se svojim učešćem u pokretu za nezavisnost Sjedinjenih Država i bio je njihov pretsednik od 1809 do 1817 godine.

Mekoli (Thomas Babington Baron Macaulay, 1800—1859), engleski istoričar i političar.

Mering (Franz Mehring, 1846—1919), nemački politički pisac. Pripadao je levom krilu socijaldemokratske stranke. Napisao je „Istoriju nemačke socijaldemokratije" i dela o Marksu, Engelsu i Lasalu, kao i „Istoriju ratne veštine".

Mestr (Joseph Marie Conte de Maistre, 1754—1821), francuski književnik.

Miltijad, atinski vojskovođa, pobedio je Persijance kod Maratona (490 godine pre n. e.).

Mirabo (Honoré Gabriel comte de Mirabeau, 1749—1791), francuski državnik. Njegova državnička karijera otpočela je kada ga je treći stalež u Eksu, 1789 godine, uputio u skupštinu tri staleža. U njoj, na sednici od 23 juna 1789 godine, Mirabo je izgovorio reči koje su objavljivale početak revolucije: *Mi smo ovde po volji naroda i ustuknućemo samo pred moći bajoneta*. Njegov cilj bila je ustavom ograničena monarhija po engleskom uzoru.

Momsen (Theodor Mommsen, 1817—1903), istoričar. Njegovo glavno delo „Rimska istorija“ privuklo je opštu pažnju zbog smelosti njegovih ideja. Nosilac Nobelove nagrade od 1902 godine.

Monroe (James Monroe, 1758—1831). Peti pretsednik Sjedinjenih Država. Učestvovao je u borbama za nezavisnost, bio je član Zakonodavne skupštine i Kongresa, poslanik u Parizu i 1816 i 1820 godine pretsednik. U svojoj godišnjoj poruci 1823 godine postavio je osnov svoje tzv. Monroeve doktrine koja pretstavlja poznato političko načelo Sjedinjenih Država prema kome se nijednoj evropskoj sili ne dozvoljava mešanje u sporove među američkim državama i zadobijanje američke teritorije („Amerika Amerikancima“), a Sjedinjene Države uzdržale su se od svakog mešanja u Evropi.

Montalamber (Marc René marquis de Montalembert, 1714—1800), francuski general inžinjerije, član Akademije, pristalica revolucije. Bio je glavni pretstavnik poligonalnog načina utvrđivanja.

Monteskije (Charles Baron de Montesquieu, 1689—1755), francuski filozofski i politički pisac. Njegovo glavno delo je „O duhu zakona“ (De l'esprit des lois) u kome se zakonsko uređenje prvi put izvodi iz geografskih i socijalnih uslova pojedinih zemalja. Osnovna misao uzeta je ustvari iz engleskog ustava i pretstavlja razvijenu teoriju o podeli vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske).

Mora (nemački Murten), varošica u švajcarskom kantonu Frajburg, u čijoj su blizini Švajcarci 1476 godine pobedili Karla Smelog, vojvodu burgundskog.

N

Nahod, grad u Češkoj, u blizini pruske granice, u čijoj je blizini pruski korpus generala Štajnmeca, 27 juna 1866 godine, pobedio austriski 4 korpus pod generalom Ramingom.

Nasavski (Moric grof, 1567—1625), namesnik, glavni kapetan i admiral holandskih provincija. Borio se uspešno protivu Španaca koje je proterao iz Severne Holandije i pobedio kod Njepora.

Nej (Michel Ney, 1769—1815), maršal Francuske. Sin kačara, pisar, zatim, 1788 vojnik redov, postao je 1796 brigadni general, a 1804 maršal. Jurišem kod Elhingena (1805) izazvao je kapitulaciju Ulma. 1806 godine borio se kod Jene, a 1807 godine, posle bitke kod Fridlanda, Napoleon ga je proglasio „najhrabrijim među hrabrim“ (Le Brave des braves). 1808—1811 godine potvrdio je svoju slavu svojim uspesima u Španiji. U pohodu na Rusiju 1812 pobedio je kod Smolenska i na reci Moskvi. U povlačenju iz Rusije komandovao je zaštitnicom i kod prelaza preko Berezine spasao ostatke vojske. Posle Napoleonove abdikacije (1814) postao je član Ratnog saveta i Gornjeg doma. Posle povratka Napoleona sa Elbe, obećao kralju da će Napoleona dovesti u kavezu u Pariz i krenuo sa trupama da ga uhvati. Međutim, susrevši se sa Napoleonom, on se sa svim svojim trupama stavio pod njegovu komandu. Kod Vaterloa 1815 komandovao je centrom. Po povratku Burbona suđen je kao veleizdajnik i streljan.

Nelson (Horatio Viscount Nelson, 1758—1805), engleski admiral, borio se od 1793 protivu Francuza i Bonaparte. Pred Bastijom (na Korzici) izgubio je jedno oko, a pred Santa Kruzom (na Tenerifi) desnu ruku. 1798 godine uništio je francusku flotu kod Abukira i osvojio prevlast na Sredozemnom Moru. 1805 godine kod Trafalgara uništio je francusko-špansku flotu i oslobodio Englesku opasnosti francuske invazije. Nelson je poginuo u ovoj bici.

Nelsonov signal, vidi Trafalgar.

Nemačko-francuski rat (1870—1871). Nemačke snage pod vrhovnom komandom kralja Viljema sa Moltkeom kao načelnikom štaba koncentrisale su se u tri armije između Koblenca i Manhajma, dok se francuska Rajnska armija prikupljala u prostoru između Belfora i Nansija. Njene isturene snage tučene su 2—6 avgusta kod Špiherna, Vasjenburga i Verta, posle čega se cela Rajnska armija povukla prema Mecu. Ovi prvi neuspesi imali su za posledicu da je Napoleon III predao vrhovnu komandu maršalu Bazenu koji je pokušao da svoje snage prikupi u logoru kod Šalona. Ovo su sprečile bitke kod Kolombe-Nujija (14 avgusta), Vionvila (16 avgusta) i Gravelota (18 avgusta), posle kojih je Rajnska armija cernirana u Mecu. Makmaon, koji je krenuo da oslobodi Mec, pobeđen je 30 avgusta kod Bomona. Bitkom kod Sedana 1 septembra prinuđene su njegove trupe na predaju kojom je prilikom zarobljen Napoleon III sa 83.000 ljudi. Bazenov pokušaj da se probije iz Meca osujećen je njegovim porazom kod Noasvila (31 avgusta i 1 septembra). Neuspesi u ratu izazvali su nezadovoljstvo naroda koji je 4 septembra proglasio Treću republiku.

Nil (Adolphe Niel, 1802—1869), maršal Francuske. Komandovao je u Krimskom ratu inžinjerijom pred Sevastopoljem; učestvovao je u bici kod Solferina (1859) i kao ministar rata otpočeo novo uređenje vojske (uvođenje puške Šaspo).

Nivel (Georges Robert Nivelle, 1856—1924), francuski general. Odbranio je 1916 godine Verden gde je Falkenhajn uništio nemačke elitne divizije u „krvavom mlinu". Postao je krajem 1916 godine vrhovni komandant i 1917 godine izvršio ofanzivu na Somi, računajući da će masovnom artiljerijom probiti front, ali je pretrpeo neuspeh i bio smenjen.

Njuton (Isaac Newton, 1643—1727), osnivač novije matematičke fizike i fizikalne astronomije. Pronašao više zakona u oblasti ovih nauka.

O

Omen (Sir Charles William Chadwick Oman, 1860—1946), engleski istoričar. Napisao je, između ostalog, „Istoriju ratne veštine u Srednjem veku" (A History of the Art of War in the Middle Ages).

P

Palmerston (Henry John Temple, Viscount Palmerston, 1784—1865), britanski državnik. Bio je nekoliko puta ministar spoljnih poslova, a od 1859 godine pretsednik vlade.

Panamski Kanal, dug 78 km, na dnu širok 61—305 m, dubok 12,8—13,7 m, sagrađen kroz Panamski Zemljouz i spaja Atlantski sa Tihim Okeanom. On skraćuje za 4.000 morskih milja put iz Njujorka za Jokohamu. Strategiski značaj kanala za Sjedinjene Države leži u mogućnosti da se spajanje pacifičkih i atlantskih pomorskih snaga može izvršiti u kratkom roku.

Pariski mir. Posle Napoleonovog poraza kod Lajpciga (16—18 oktobra 1813) savezničke armije su prodrle u Francusku i zauzele Pariz. Francuski Senat zbacio je dinastiju Bonaparta i postavio za kralja Francuske Luja XVIII koji je sa saveznicima zaključio Prvi pariski mir, po kome je Francuska zadržala granice od 1792 godine. Drugi pariski mir zaključen je 20 novembra 1815 godine, posle Napoleonovog poraza kod Vaterloa.

Paskal (Blaise Pascal, 1623—1662), francuski filozof. Posvetio se prvo matematičkom i fizičkom proučavanju; pronašao je aneroid za visinska merenja; postavio teoriju o ravnoteži tečnosti i izmislio račun verovatnoće. Docnije se odao religiozno-filozofskim studijama.

Pašandele, selo u belgiskoj provinciji, Zapadna Flandrija, koje je u bici kod Ipra (oktobra 1914) i prilikom engleske ofanzive u leto i jesen 1917 godine bilo poprište teških borbi.

Pejn (Thomas Paine, 1737—1809), engleski publicista. Bio je pristalica pokreta za američku nezavisnost, zauzimao se za Francusku revoluciju i branio demokratsku republiku i opšte biračko pravo.

Peloponeski rat vodile su za prevlast u Grčkoj 431—404 pre n. e. demokratska Atina sa svojim pomorskim savezom i aristokratska Sparta udružena sa celim Peloponezom. U prvom delu rata nadmoćniji Spartanci vršili su upade u Atiku koju je vođa Atinjana, Perikle bio raselio. U isto vreme su Atinjani sa mora pustošili peloponeske obale u Korintskom Zalivu. U to doba zadesila je Atinu epidemija kuge, čija je žrtva bio i Perikle (429).

Penleve (Paul Painleve, 1863—1933), francuski političar, matematičar i profesor na Sorboni. U Prvom svetskom ratu bio je ministar rata i pretsednik vlade.

Perikle (499—429 pre n. e.), najveći atinski državnik. Pod njim je Atina dostigla svoj najveći duhovni procvat.

Peri (Matthew Calbraith Perry, 1794—1858). Bio je komandant eskadre američke ekspedicije u Kini i Japanu i 1854 godine sa japanskom vladom zaključio sporazum kojim su Amerikancima otvorene japanske luke Šimoda na ostrvu Hondo i Hakodate na ostrvu Hokaido.

Peršing (John Joseph Pershing), severnoamerički general. Komandovao je u Prvom svetskom ratu američkim ekspedicionim snagama u Francuskoj.

Peten (Henri Philippe Pétain), maršal Francuske. Proslavio se 1916 godine odbranom Verdena; kao Nivelov načelnik štaba bio je 1917 godine protiv neuspele ofanzive. Posle Nivela postao je vrhovni komandant francuskih armija. Posle rata bio je član Vrhovnog ratnog saveta i radio na preuređenju francuske vojske; 1925 godine učestvovao u Maroku. Posle sloma Francuske, 1940 godine, primio se za šefa države pod Hitlerovom okupacijom i tu ostao do 1944 godine. Po oslobođenju Francuske osuđen na smrt 15. 8. 1945 godine, ali mu je, zbog starosti (89 godina) kazna smrti zamenjena doživotnim zatočenjem.

Pit (William Pitt, 1759—1806), britanski državnik; bio je dva puta pretsednik vlade i vodio rat protivu Napoleona.

Piti (Sir William Petty, 1623—1652), engleski ekonomista, jedan od osnivača Kraljevskog društva.

Poenkare (Raymond Poincaré, 1860—1936), francuski političar. Po pozivu advokat, postao je 1912 godine pretsednik vlade i ministar spoljnih poslova. 1913 godine izabran je za pretsednika republike.

Polibije (oko 201—120 pre n. e.), grčki istoričar, čije delo, koje je unekoliko sačuvano, izlaže istoriju razvitka rimske moći i hoće da dokaže da ova nije posledica neke sreće, već umešnosti i odličnog državnog i vojnog uređenja.

Pristli (Joseph Pristley, 1733—1804), engleski filozof, hemičar i fizičar. Otkrio je kiseonik, amonijak, hlorovodonik, sumporastu kiselinu i dr.

Protektor — vidi Kromvel.

Prusko-francuski rat — vidi Nemačko-francuski rat.

Prust (Marcel Proust, 1871—1922), francuski književnik. Njegovo životno delo je roman A la recherche du Temps perdu (U potrazi za izgubljenim vremenom), koji ima 5 delova; „Du coté de Guermantes" je njegov 3 deo.

Punski ratovi vođeni su između Rima i Kartagine. Oni su se završili propašću Kartagine, a Rimu su otvorili put ka svetskoj moći. Prvi punski rat (264—241 pre n. e.) odlučen je na moru u korist Rima koji je zadobio prevlast na moru. Stoga je Hanibal u Drugom punskom ratu (218—201 pre n. e.) za osvajanje Italije morao da izabere put preko Alpa (vidi Hanibal). Treći punski rat (156—149 pre n. e.) i zauzimanje Kartagine zasnivali su se na neosporenoj prevlasti Rima na moru.

R

Ranke (Leopold, 1795—1886), nemački istoričar koji se odlikuje iskorišćavanjem dotada neupotrebljenih izvora, metodičnom kritikom i umetničkim oblikom izlaganja. Od njegovih mnogobrojnih dela navešćemo: „Srpska revolucija", „Srbija i Turska u XIX veku".

Rat dve ruže vodile su 1461 godine za englesku krunu pristalice kuće Lankaster (Crvena ruža) protivu pristalica kuće Jork (Bela ruža). Kruna je, posle dugih borbi, pripala kući Jork.

Rat za bavarsko nasleđe (1778—1779) izazvao je pokušaj cara Josipa II da otkupi deo Donje Bavarske, čemu se usprotivio Fridrih II.

Rat za špansko nasleđe (1701—1714). Još za života španskog kralja Karla II, koji nije imao dece, polagali su pravo na španski presto: Luj XIV u ime svoga unuka Filipa Anžujskog, a car Leopold I i bavarski Izborni knez na osnovu rodbinskih veza. Prve uspehe postigao je princ Evgenije Savojski, austriski vojskovođa, u Italiji, dok je Marlboro, komandant engleskih trupa, zauzeo tvrđave na Mezi i Keln. U Južnoj Nemačkoj spojio se 1703 godine bavarski knez sa francuskim maršalom Vilarom, tukao Austrijance i osvojio Augsburg i Pasavu. 1704 godine nastupio je preokret u Južnoj Nemačkoj. Udruženi Evgenije i Marlboro tukli su francusko-bavarsku vojsku kod Hehšteta (Blenhajma). Marlboro je 1706 godine pobedio Francuze kod Ramijija, a Evgenije ih je pobedom kod Turina prisilio da napuste Italiju. Rat je iznurio Francusku i Luj XIV je bio spreman da odustane od Španije, ali su pomorske sile i Austrija nastojale da sruše prevlast Francuske.

Rišelje (Armand Jean Duplessis, duc de Richelieu, 1585—1642), francuski državnik, postao je 1624 godine svemoćni ministar koji je težio da kraljevsku moć oslobodi svih unutrašnjih ograničenja. Za vreme Tridesetogodišnjeg rata (1618—1648) podržavao je protivnike cara i naposletku objavio rat Španiji. Plodove ove politike pobrao je Mazaren Vestfalskim mirom (1648).

Roan (Henri, duc de Rohan, 1579—1638), maršal Francuske. Bio je jedan od vođa hugenota, ali je podlegao Rišeljeu.

Rokoko, oznaka stila građenja i ukrašavanja, koji se pojavio u Francuskoj početkom XVIII veka, vladao je skoro do 1770 godine i uticao na vajarstvo i slikarstvo. U širem smislu označava se sa rokoko i stil života ovog kulturnog perioda.

Ron (Albrecht Theodor Emil Graf von Roon, 1803—1878), pruski feldmaršal. Kao ministar rata od 1859 godine izvršio je, i pored jake opozicije, reorganizaciju pruske vojske.

Rosbah, selo u provinciji Saksonskoj, u čijoj je blizini Fridrih Veliki u Sedmogodišnjem ratu 1757 godine pobedio Francuze i vojsku Rajha.

Ručelai (Rucellai), florentinska porodica. Čuvene bašte porodice Ručelai bile su sedište Platonske akademije.

Rujter (Michiel Adriansgoon de Ruyter, 1607—1676), holandski narodni junak. Učestvovao je u sva tri englesko-holandska rata. U drugom tukao je Engleze u četvorodnevnoj bici. Napad je prisilio Englesku na mir. U trećem ratu pobedio je udruženu englesku i francusku flotu i time spasao Holandiju.

Rusko-japanski rat (1904—1905). Rusija je krajem XIX veka proširila svoj posed u Aziji do Žutog Mora. Ona je 1898 godine uzela pod zakup luku Port Artur kao krajnju tačku harbinske železnice. Posle Bokserske pobune u Kini, 1901 godine, ona, i pored protesta Japana, Velike Britanije i Sjedinjenih Država, nije povukla svoje trupe iz Mandžurije. 1902 godine ruske trupe su prešle reku Jalu i stupile na korejsko tle. Admiral Togo je 8 februara 1904 godine, bez objave rata, iznenada napao torpednim čamcima rusku flotu pred Port Arturom, oštetio nekoliko najboljih brodova i blokirao flotu u luci. Druga japanska eskadra uništila je dve ruske krstarice pred Čemulpom i obezbedila iskrcavanje japanskih suvozemnih trupa u Koreji. Zatim je Port Artur opkoljen i opsednut u kome je ruska flota uništena. Tada je japanski komandant Ojama poveo 1, 2 i 4 armiju (ukupno oko 120.000 ljudi) koncentrično prema Ljaojangu, gde je ruski vrhovni komandant Kuropatkin bio postavio svoje snage, oko 145.000 ljudi, na utvrđenom položaju. Istovremenim napadom na front i oba krila postigao je Ojama pobedu kod Ljaojanga (30 avgusta do 4 septembra 1904). Da bi oslobodili Port Artur, Rusi su iz Kronštata poslali na Daleki Istok Drugu pacifičku eskadru pod Roždestvenskim. Njoj je trebalo 6 meseci za put oko Afrike; za oslobođenje Port Artura stigla je dockan, pa je u pokretu za Vladivostok (22 maja 1905) potučena kod Cušime. Ova bitka je odlučila rat. Mir je zaključen 5 septembra 1905 godine.

Ruso (Jean Jacques Rousseau, 1712—1778), francuski pisac i filozof.

S

Sadova, selo u blizini Kenigreca, poznato po bici u Austrisko-pruskom ratu (1866) koju neki zovu i bitka kod Sadove. O bici vidi Kenigrec.

Saksonski (Moric grof, 1696—1750), maršal Francuske, borio se u Flandriji, Poljskoj i pod Evgenijem Savojskim protivu Turaka. 1720 godine stupio je u francusku službu, postao maršal Francuske i važio kao najbolji francuski vojskovođa svog vremena.

Sansusi (Sanssouci), dvorac i park kod Potsdama, sagrađen za vreme Fridriha Velikog.

Scipion (Cornelius Africanus Major, 235—183 pre n. e.), rimski vojskovođa. Već 211 godine bio je vrhovni komandant u Španiji, zauzeo je Novu Kartaginu i do 206 godine završio osvajanje Španije. Napao je Kartaginu u Africi i potukao njenu vojsku kod Utike i kod Zame (202), čime je Kartaginu prisilio na mir.

Sedan, francuski grad na Mezi, u blizini belgiske granice. 1870 godine bio je središte bitke koja se završila kapitulacijom tvrđave i francuske vojske. Tom prilikom je zarobljen i car Napoleon III.

Sedmogodišnji rat (1756—1763) vodio je pruski kralj Fridrih II u Savezu sa Engleskom protiv Austrije, Rusije, Francuske, Švedske, Saksonske

(Poljske) i većine nemačkih kneževa. Fridrih je saznao da su Rusija i Austrija sklopile savez da bi mu opet oduzele zemlje koje je stekao u prva dva šleska rata i zatražio je u Beču da mu se zagarantuje mir do kraja 1757 godine. Pošto je bečki dvor odbio ovaj zahtev i saksonski kralj se usprotivio da mu se priključi ili da ostane neutralan, Fridrih II je zauzeo Saksonsku avgusta 1756 godine, prodro u Češku i tukao Austrijance u bici kod Lobosica (1756). Saksonci su se predali tek u jesen, i to posle žilavog otpora koji je sprečio Fridriha da nastavi nadiranje u Austriji. Za vreme zime sklopili su njegovi protivnici savez. Njihovim snagama od 500.000 ljudi mogao je Fridrih da suprotstavi samo 200.000 ljudi. Njegov pokušaj da prvo savlada Austrijance počeo je pobedom kod Praga (6 maja 1757), ali se završio porazom kod Kolina (18 juna 1757). U isto vreme su Francuzi pobedili Fridrihove hanoverske saveznike kod Hastenbeka (26 jula 1757) i prinudili ih na kapitulaciju. Rusi su tukli Pruse kod Grosjegersdorfa (30 avgusta 1757) i zauzeli Prusku, dok su Austrijanci osvojili Lužicu i Šlesku i opljačkali Berlin. U daljem toku Fridrih je pobedio kod Rosbaha (5 novembra 1757) i Lojtena (5 decembra 1757), a 1758 godine i kod Krefelda. 1759 godine pretrpeo je kod Kunersdorfa težak poraz i izgubio je Saksonsku. Rat se završio Pariskim mirom 1763 godine kojim je Engleska dobila Istočnu Indiju i posede u Severnoj Americi. Španiji je morala da vrati Minorku i ustupi Floridu.

Sekt (Hans von Seeckt), nemački general. Za vreme Prvog svetskog rata bio je načelnik štaba grupe armija feldmaršala Makenzena. Posle rata organizovao je nemačku vojsku (Rajhsver).

Sempah, grad u švajcarskom kantonu Lucern, u čijoj su blizini Švajcarci 1386 godine tukli Austrijance. Ovom je bitkom završena austriska vladavina u Švajcarskoj.

Sen-Simon (Louis de Rouvroy, duc de Saint-Simon, 1675—1755), francuski general i diplomata; njegovi memoari pretstavljaju glavni izvor za istoriju njegovog doba.

Sent Bev (Charles Sainte Beuve, 1804—1869), francuski pesnik i kritičar.

Sevastopolj, grad i luka na Krimu. Kada je Rusija 1853 godine napala Tursku u Podunavlju, Engleska i Francuska priskočile su joj u pomoć, uputile svoje flote u Crno More i iskrcale svoje ekspedicione snage u Varni. Kako flote zapadnih sila u Istočnom Moru nisu ništa postigle, odlučile su se Francuska i Engleska za napad na Sevastopolj. Iskrcavanje je izvršeno 13 septembra 1854 godine kod Evpatorije. Pošto su ujedinjene francuske, engleske i turske trupe tukle ruske trupe na reci Almi, otpočela je 9 oktobra opsada Sevastopolja. Pokušaji Rusa da otseku saveznike od mora kod Balaklave i Inkermana nisu uspeli. U međuvremenu su utvrđenja Sevastopolja znatno proširena. Posle dugotrajnih borbi zauzeli su Francuzi breg Malakov, čime je sudbina Sevastopolja bila zapečaćena i saveznici su 9 septembra 1855 godine zauzeli ruševine grada.

Sili (Maximilian, duc de Sully, 1560—1641), francuski državnik i maršal. Sredio je finansije, poboljšao poreski sistem, gradio suvozemne i vodene puteve, unapredio poljoprivredu, organizovao artiljeriju i podizao tvrđave.

Skobeljev (Mihajl Dimitrijevič, 1843—1882), ruski general. Istakao se 1877 godine prilikom opsade Plevne, kod zarobljavanja turske armije i zauzimanja Jedrena. Bio je vođa ekspedicije u Turkmeniji u Centralnoj Aziji.

Soason, mesto u čijoj se blizini u Prvom svetskom ratu odigrala velika tenkovska bitka (1918). Zadržavajući talase nemačkog nadiranja, Foš je u

najvećoj tajnosti pripremio protivnapad u pravcu Soasona. 18 jula 1918 godine 300 francuskih tenkova, uz podršku 1.500 topova, sručilo se na Nemce. Soason je brzo zauzet i Nemci su bili prisiljeni da napuste svu zauzetu teritoriju.

Soderini (1450—1513), florentinski državnik. Posle proterivanja Petra Medičija uspostavljena je u Firenci republika i Soderini izabran za doživotnog pretsednika republike. Zaveo je sistem narodne milicije namesto stranih najamnika.

Solferino, mesto u italijanskoj provinciji Mantove, poznato po pobedi koju su 1859 godine Francuzi i Sardinci izvojevali nad Austrijancima.

Soma, reka u Severnoj Francuskoj gde su Francuzi 1916 godine izveli svoju veliku ofanzivu. Bitka na Somi trajala je od 24 jula do 26 novembra 1916 godine i završila se iznurenošću obe strane. Saveznici su u ovoj dugoj ofanzivi izgubili skoro pola miliona ljudi i utrošili 30 miliona artiljeriskih granata, a napredovali samo 8—18 km. Zbog neuspeha smenjen je general Nivel sa položaja vrhovnog komandanta na čije je mesto došao Peten.

Sorel (Albert, 1842—1906), francuski istoričar i član Akademije.

Sorel (Džordž, 1847—1922), francuski pisac, koji je u svojim delima raspravljao o moralnim, ekonomskim i filozofskim pitanjima.

Spe (Maximilian Graf von Spee, 1861—1914), nemački admiral. Komandant nemačke eskadre krstarica u Istočnoj Aziji koja se sastojala iz dve oklopljene krstarice, „Šarnhorst“ i „Gnajzenau“, i tri male krstarice. Ova eskadra je 1 novembra 1914 godine kod Koronela (Čile) uništila jednu englesku eskadru otprilike iste jačine, a propala je 8 decembra 1914 godine u bici kod Falklandskih Ostrva.

Stevin (Simon, 1548—1620), holandski matematičar, mehaničar i arhitekta. Unapredio je, između ostalog, artiljeriju i veštinu utvrđivanja.

Stjuart, stara škotska porodica koja je Škotskoj i Engleskoj dala nekoliko kraljeva.

Stogodišnji rat (1338—1461) vođen je između Engleske i Francuske zbog težnje Engleske da na tlu Francuske održi kontinentalne posede. Rat se završio uspehom Francuske. Kale je ostao do 1558 godine u engleskom posedu, a Kanalska Ostrva i do danas.

Suvorov (Aleksandar Vasiljevič, 1729—1800), ruski vojskovođa. Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763), pobedio je Turke 1774 godine kod Turtukaja i Hirsove, borio se na Kavkazu, tukao Turke 1788 godine kod Fokšana i 1789 godine na Rimniku. 1799 godine dobio je vrhovnu komandu u Severnoj Italiji, tukao Francuze kod Kasana, na Trebiji i kod Novija i izbacio ih iz cele Severne Italije. Čuven je njegov pohod preko prevoja Svetog Gotharda.

Sveta Alijansa bio je savez koji su 1815 godine zaključili carevi Rusije i Austrije i pruski kralj i kome su se priključili svi hrišćanski vladari Evrope, sem pape i regenta Velike Britanije. Cilj joj je bio upravljanje državama po hrišćanskim načelima; ona je do 1830 služila suzbijanju slobodarskih pokreta.

Š

Šarleroa (Charleroi), grad u Belgiji, na reci Sambri. U njegovoj blizini su Francuzi 22 avgusta 1914 godine u krvavoj bici potisnuti od strane nemačkih trupa.

Šarnhorst (Gerhard Johann David von Scharnhorst, 1735—1813), pruski general. Bio je načelnik štaba Pruske vrhovne komande 1806 godine kod Aueršteta. Od 1806 do 1810 godine bio je načelnik Generalštaba, reorganizovao je prusku vojsku, obnovio oficirski kor i stvorio jaku rezervu.

Šelej (Perry Bysshe Shelley, 1792—1822), engleski pesnik i jedan od najvećih liričara svih vremena.

Smen de Dam (Chemin des Dames), greben severno od reke Ene; bio poprište krvavih borbi u Prvom svetskom ratu.

Šoazel (Etienne Francois, duc de Choiseul, 1719—1785), francuski državnik, ministar spoljnih poslova i ministar rata.

Špengler (Oswald Spengler, rođen 1880), nemački filozof. Njegovo glavno delo je „Propast zapada".

Štojben (Friedrich Wilhelm von Steuben, 1730—1794), severnoamerički general. Bio je prvo pruski, zatim badenski oficir i stupio je 1778 godine u američku službu gde je postao generalmajor i generalni inspektor vojske Sjedinjenih Država. Neko vreme je bio i Vašingtonov načelnik štaba. Ima velike zasluge za organizaciju trupa Sjedinjenih Država.

Švarcenberg (Karl Fürst Schwarzenberg), austriski feldmaršal (1771—1820). Vrhovni komandant savezničkih trupa 1813—1814 godine.

T

Talejran (Charles Maurice, duc de Talleyrand-Périgord, 1754—1838), francuski državnik. Za vreme Revolucije bio je poslanik u Londonu, zatim Napoleonov ministar spoljnih poslova.

Tanenberg, selo u Istočnoj Pruskoj, u čijoj je blizini nemačka 8 armija pod Hindenburgom opkolila i uništila rusku 2 armiju pod Samsonovim. Nemačka 8 armija stajala je u Istočnoj Pruskoj kod Gumbinena u borbi protivu ruske 1 armije pod Renenkampfom, dok je Samsonov sa svojom armijom od 20 avgusta 1914 godine bio u nastupanju od Nareva u severozapadnom pravcu prema granici. Komandant 8 armije, general Pritvic, osetio se ugrožen na svom desnom boku, prekinuo bitku kod Gumbinena i otpočeo povlačenje prema Visli. Vrhovna komanda ga je zamenila Hindenburgom kome je Ludendorf bio načelnik štaba. Hindenburg je prema Renenkampfu ostavio samo jednu konjičku diviziju i rezervu tvrđave Kenigsberg, a ostale trupe uputio na pravac kojim je nadirao Samsonov, sa namerom da mu obuhvati oba krila i da ga uništi. Dok su se ove trupe prebacivale, Samsonov je potisnuo slabe snage koje su bile pred njegovim frontom i spremao se da obuhvati njihovo desno krilo. 26 avgusta otpočelo je opkoljavanje 2 ruske armije. Dok je ruski centar i dalje nadirao prema severozapadu, nemačke obuhvatne kolone nastupale su u pravcu bokova i leđa ruske armije. 30 avgusta obruč je bio zatvoren. Rusi su uzaludno pokušavali da obruč raskinu napadima spolja. Nemci su se na mestima tih ruskih napada borili na dva fronta, i uništenje ruske 2 armije bilo je završeno 31 avgusta. 150.000 Rusa je poginulo i 93.000 zarobljeno. Samsonov je izvršio samoubistvo.

Tardje (André Tardieu, 1876—1945), francuski političar, narodni poslanik sa vodećom ulogom; 1928 godine bio je ministar unutrašnjih poslova.

Tatari, prvobitni naziv za sve Mongole, sada ime naroda na srednjoj Volgi. U Srednjem veku prodrli su Tatari pod voćstvom Batua, Džingiskanovog unuka, u Rusiju i nastavili paleći i pustošeći, svoj pohod do Šleske, Moravske, Mađarske i Dalmacije (1242).

Tjer (Adolphe Thiers, 1797—1877), francuski državnik, istoričar i član Akademije. Tjer je bio jedan od najznačajnijih državnika Francuske u XIX veku. Kao istoričar veličao je ideje Revolucije i ratnu slavu Napoleona.

Tilzit, grad u Istočnoj Pruskoj na nekadašnjoj nemačko-ruskoj granici. U Tilzitu su se 1807 godine pruski kralj Fridrih Viljem III i ruski car Aleksandar sastali sa Napoleonom i zaključili Tilzitski mir kojim je Pruska izgubila polovinu svojih poseda.

Tiren (Henri Vicomte de Turenne, 1611—1675), maršal Francuske. Učestvovao je u osvajačkim ratovima Luja XIV i bio jedan od najsjajnijih francuskih vojskovođa. Poginuo je kod Sasbaha od topovskog zrna.

Tokvil (Alexis de Tocqueville, 1805—1859), francuski državnik i istoričar.

Trafalgar, rt Španije severozapadno od Gibraltara. Tu je Nelson 1805 godine sa 27 liniskih brodova sa strane vetra u dvojnoj koloni napao i tukao francusko-špansku flotu od 33 liniska broda kojima je komandovao Vilnev. Nelson je poginuo u borbi svog zastavnog broda sa francuskim admiralskim brodom. Čuven je signal koji je Nelson pomoću signalnih zastavica dao pre početka bitke: „Engleska očekuje da će svaki mornar izvršiti svoju dužnost".

Trijanon, dva zamka u Versaju; veliki Trijanon sagradio je Luj XIV, a mali Trijanon Luj XV.

Tridesetogodišnji rat, vođen je od 1618 do 1648 godine. Pošto su se u njega, pored nemačkih kneževa, umešale i druge sile, kao Španija, Holandija, Švedska i Francuska, dobio je karakter evropskog rata. Rat su prouzrokovale verske i političke razmirice: verske razmirice izazvala je protivreformacija kojom je katolička crkva težila da povrati svoju vladavinu; političke razmirice su nastale u Nemačkoj napuštanjem državne skupštine od strane protestanata, zbog stremljenja dinastije Habsburga da ovlada svetom. Rat je počeo u Češkoj. Gustav Adolf se iskrcao u Nemačkoj 1631 godine i pobedio Tilija kod Brajtenfelda (1631). Zatim je prešao u Južnu Nemačku i osvojio Bavarsku (1632), dok su Saksonci prodrli u Češku. Valenštajn, ponovo postavljen za vrhovnog komandanta, proterao je Saksonce iz Češke i odupro se kod Nirnberga Gustavu Adolfu, koji je docnije poginuo u bici kod Licena (1632). Rat se završio Vestfalskim mirom 1648, zaključenim u Minsteru i Osnabriku.

Tromp (Maarten Tromp, 1597—1653), holandski admiral, učestvovao je u više od 30 pomorskih bitaka i bio je odličan vođa.

Troši (Louis Jules Trochu, 1815—1896), francuski general. Istakao se u Alžiru, na Krimu i kod Solferina. 1870 godine pokazao je velike organizaciske sposobnosti kao guverner Pariza za vreme nemačke opsade, ali i dosta neodlučnosti u pogledu ispada iz tvrđave.

U

Ulm, grad na Ileru. O kapitulaciji Ulma 1805 godine vidi Mak.

V

Vagram, selo u blizini Beča, severno od Dunava, u čijoj je blizini Napoleon 1809 godine pobedio Austrijance pod nadvojvodom Karlom.

Valenštajn (Albrecht Wenzel von Wallenstein, 1583—1634), vrhovni komandant carskih trupa u Tridesetogodišnjem ratu, koji je posle velikih

uspeha, kada je počeo da sprovodi svoju ličnu politiku, smenjen, optužen zbog izdaje i ubijen od nekih svojih oficira.

Valmi, selo u blizini reke Marne. Kod ovog sela su francuske revolucionarne trupe 1792 godine zauzele prilično nepovoljan položaj. Na tom položaju su ih gađale pruske trupe pod komandom vojvode od Braunšvajga. Pa ipak, pruske trupe nisu mogle da izdrže napad francuskih trupa pod Dimurijem i Kelermanom, već su se morale povući. Bitka kod Valmija pretstavlja prvi presudan uspeh francuskih revolucionarnih snaga, povodom čega je Gete uzviknuo: „Od danas i na ovom mestu nastaje novo doba".

Valoa, nekadašnja grofovija, a docnije vojvodstvo Francuske, koje je kralj Filip III dodelio svome mlađem sinu Karlu. Ovaj je osnivač dinastije Valoa, koja je držala francuski presto od 1328 do 1589 godine. Posle njenog izumiranja došla je na presto pobočna linija, dinastija Burbon.

Valpoul (Horace Walpole, 1717—1797), engleski pisac.

Vandali, istočno germanski narod koji se iz Skandinavije uselio u Nemačku. Otprilike 400-te godine prešao je Rajnu, a zatim Pireneje i nastanio se u Španiji. Zapadni Goti proterali su Vandale iz Španije i oni su prešli u Afriku, zauzeli Kartaginu i osnovali samostalnu državu. Vandali su neprekidno pljačkali obale Sredozemnog Mora, a 455 godine i Rim, i 460 godine uništili rimsku a 468 godine vizantisku flotu. U VI veku je vandalska država sve više opadala, a njen vladar, pobeđen od Velizara, vizantiskog vojskovođe, odveden je u Carigrad, dok je njegov narod proteran iz Afrike.

Var (Quinctilius Varus), rimski vojskovođa u Germaniji. Izgubio je 9 godine n. e. svoje legije i život u bici u Tevtonskoj Šumi protivu Germana pod Arminom.

Vaterlo, selo u Belgiji, otprilike 15 km južno od Brisla, kod koga su Englezi pod Velingtonom i Prusi pod Bliherom 18 juna 1815 godine pobedili Napoleona I. (Vidi Linji i Vavr).

Vašington (George Washington, 1732—1799). U ratu za nezavisnost Sjedinjenih Država (1774—1783) bio je vrhovni komandant vojske, postigao u prvim godinama nekoliko uspeha, ali se docnije morao pred engleskom nadmoćnošću povući u planine. Posle zaključenja saveza sa Francuskom, pobedio je Engleze 1778 godine i 1781 godine primorao Kornvalisa na kapitulaciju, čime je rat bio završen. Kada je 1789 godine ustav stupio na snagu, bio je jednoglasno izabran za pretsednika Republike. Ponovo je izabran za pretsednika 1793 godine, a 1797 godine odbio je da bude i po treći put biran. Njemu se ima zahvaliti što se održala mlada savezna država i u njoj uspostavio red i uprava. Kod Amerikanaca je ostao kao uzor vernog republikanca.

Vavr (Wavre), grad u Belgiji kod koga su se Prusi pod Tilmanom 18 juna 1815 godine borili protiv francuskog korpusa pod Grušijem. (Vidi Linji).

Vegan (Maxime Weygand), francuski general. Bio je 1914 godine Fošov načelnik štaba do kraja Prvog svetskog rata. 1920 godine poverena mu je odbrana Poljske od Rusa. U Drugom svetskom ratu smenio je Gamlena, ali nije mogao spasti Francusku od sloma 1940 godine.

Vegecije (Flavius Renatus Vegetius), rimski pisac koji je oko 400 godine napisao svoje delo o vojsci („Epitoma rei militaris").

Velizar (505—565), vojskovođa istočnorimskog cara Justinijana I. Pobedio je Persijance, osvojio Kartaginu od Vandala i, u ratu protivu Istočnogotske države, zauzeo Napulj i Ravenu.

Verden, grad i tvrđava koji je u Prvom svetskom ratu odigrao vrlo veliku ulogu. Nemci su ga napali februara 1916 godine sa ciljem da skrate svoj front i uzdrmaju moral Francuske. Kada je napad, posle početnih uspeha, propao, nastavljena je borba da bi se istrošile francuske rezerve i tako sprečile da se iznenada pojave na drugom delu fronta. Nemački napadi počeli su 21 februara i trajali su sve do početka jula 1916 godine. For Duomon je zauzet 25 februara, for Vo 6 juna i for Tiomon 23 juna. Francuski protivnapadi ispočetka nisu bili mnogo uspešni, ali je u oktobru veliki protivnapad povratio forove Duomon i Vo. Intenzivne borbe u okolini Verdena trajale su sve do januara 1917 godine. Francuski gubici kod Verdena iznosili su, u vremenu od februara do juna 1916 godine, 440.000 a nemački još više.

Verdi di Vernoa (Verdy du Vernois, 1832—1910), pruski general. Učestvovao je 1866 godine u ratu protiv Austrije u štabu 2 šleske armije. Napisao je nekoliko vojno-istoriskih studija.

Viktorija (1819—1901), kraljica Velike Britanije i Irske.

Vilizen (Wilhelm von Willisen, 1790—1879), pruski general i pisac dela *Teorija o velikom ratu* („Theorie des grossen Krieges").

Viljem I (1797—1888), nemački car i pruski kralj. Od rane mladosti posvetio se vojnim poslovima i još kao prestolonaslednik jako se interesovao politikom. Pod njegovom vrhovnom komandom suzbijena je 1849 godine Badenska pobuna. Versajskom proklamacijom od 1871 godine stupio je, kao nemački car, na čelo novoosnovanog Nemačkog rajha.

Vilson (Woodrow Wilson, 1856—1924), pretsednik Sjedinjenih Država, bio je advokat, a zatim profesor pravnih nauka. 1912 i 1916 godine bio je izabran za pretsednika SAD. 1919 godine dodeljena mu je Nobelova nagrada za mir.

Volter (pseudonim za Francois Marie Arouet, 1694—1778), najuticajniji od svih francuskih književnika. Vodio je jaku borbu protiv netrpeljivosti crkve, zaostalog sudstva, preživelih privrednih oblika i time ušao u redove onih koji su pripremali Francusku revoluciju.

Vrajt braća (Wilbur i Orville Wright), izvršili su 1904 godine prve letove na avionu.

Z

Zama, u Starom veku grad, otprilike 120 km zapadno od Kartagine. Tu je Scipion Afrikanac potukao Hanibala i ovom pobedom odlučio Drugi punski rat (202 pre n. e.).

Ž

Žofr (Joseph Jacques Cesaire Joffre, 1852—1931), francuski vojskovođa. Bio je od 1911 godine načelnik Generalštaba i 1914 godine pri izbijanju rata vrhovni komandant francuske vojske. Najveća mu je zasluga što je 1914 godine zaustavio Nemce u njihovom naletu preko Belgije i dobio bitku na Marni (3—6 septembra 1914).

Žurdan (Jean Baptiste Jourdan, 1762—1833), maršal Francuske. Istakao se 1792—1793 godine u Holandiji, pobedio kod Flerija i na Urtu, ali je 1796 godine bio pobeđen kod Amberga i Vircburga, kao i 1799 kod Ostraha i Štokaha od nadvojvode Karla.

Jezični redaktor
DOBRIVOJE ALIMPIĆ, prof.

☆

Korektori:
VOJISLAV VUJANIĆ I
MIODRAG VRBICA

139 ☆

Štampanje završeno 25 decembra 1952 godine

ISPRAVKE U TEKSTU

Na strani	Red	Stoji	Treba
84	20 odozgo	Napoleod	Napoleon
137	13 odozdo	doprineli	doprineti
150	22 odozgo	savršenije da prožimaju jedno drugo u broju 8 časopisa Federalist	ska morala da bude osnova narodne odbrane. Pisao je u Federalistu:
172	9 odozgo	utvrdimo	ustvrdimo
549	23 odozgo	Sommitee	Commitee
551	11 odozgo	Karnedžijevo	Karnegijevo
570	6 i 9 odozdo	rectrutement	recrutement

ISPRAVKE U NAPOMENAMA

Na strani	Red	Stoji	Treba
24	3 odozdo	Luerra	Guerra
37	2 odozdo	débuits	débuts
38	1 odozdo	Lieutenant Augoyat	Lieutenant Colonel Augoyat
55	1 odozdo	59	89
72	4 odozdo	Oeurvres	Oeuvres
158	6 odozdo	publique	politique
170	4 odozdo	XI	XL
211	1 odozdo	4)	6)
213	1 odozdo	2.490	2.409
305	u poglavlju	Cetvrti	Četvrti
319	4 odozdo	4)	42)
324	11 odozdo	Klemanceau	Clemenceau
324	7 odozdo	Commandement	Commandement unique
375	1 odozdo	332	352
402	3 odozdo	1943	1942
405	10 odozdo	442	342
430	1 odozdo	(New York)	New York 1940)
457	6 odozdo	206	296
258	1 odozdo	238	288
461	5 odozdo	With	to
494	1 odozdo	april),	april 1926),